

સમ્યગ્ દર્શન અને અધ્યાત્મ જ્ઞાન

યાને સુખની કુંચી (મોક્ષની કુંચી)

સંપાદક

ડા. જેન કે. ગાંધી



પ્રકાશક

શ્રી શામજી વેલજી વીરાણી તથા શ્રી કડવીબાઈ વીરાણી
સ્મારક ટ્રસ્ટ
દિવાન પરા, રાજકોટ.

તરફથી ભેટ.

વીર સંવત ૨૪૮૩] પ્રથમાવૃત્તિ [વિક્રમ સંવત ૨૦૧૩

મૂળ કિંમત
રૂા ૪-૦-૦ ચાર રૂપીઆ



અર્ધી કિંમત
રૂા ૨-૦-૦ બે રૂપીઆ

મહારાજશ્રી કેશવલાલજી મુનિનું નિવેદન

ડોક્ટર એન. કે. ગાંધીએ સમ્યગ દર્શન ગ્રન્થની રચના કરી છે. તેમાં નય નિક્ષેપનો અધિકાર અત્યન્ત ઉપયોગી છે કેમકે શ્રી વીતરાગ ધર્મ તિ વસ્તુનું સ્વરૂપ છે તેનું પણ જ સુંદર નિરૂપણ કરવામાં આવ્યું છે મુખ્ય આત્માના અનુભવથીજ સુખ શાન્તિનો લાભ થાય છે તથા આત્માનુભવનો અભ્યાસ એવા પદમાં પહોંચાડી દે છે કે જ્યાં સદાય સુખ અને શાન્તિ રહે છે. આ સમ્યગ દર્શન ગ્રન્થ આત્માનુભવને માટે પરમ ઉદાર અને દાતાર સમાન છે. સર્વ સાધારણ સુગમ બોધને માટે વિસ્તારથી લખાયેલ છે આત્મિક વિકાસને માટે ભવ્ય જીવોને આવા ગ્રન્થોની મહાન આવશ્યકતા છે. સમ્યગ્દર્શનના અભાવમાં કદી મોક્ષ થતો નથી આત્માના મુમુક્ષુ દીર્ઘ દ્રષ્ટિથી નિમિત્ત રૂપે વિશ્લેષણ કરાવનાર આ ગ્રન્થ અપૂર્વ છે. એમાં સિદ્ધાન્તાનુસાર સમ્યગ્ દર્શનની પ્રાપ્તિના ઉપાયો સુંદર રીતે સંકલિત કરવામાં આવ્યા છે આ સંસારમાં જીવો મિથ્યાત્વના વશે અનંત દુઃખ પામે છે. જ્યારે પોતાના તરફના પુરુષાર્થથી સમ્યગ્ દર્શન (નિર્વિકલ્પ પ્રતીતિ) પામે છે ત્યારે આત્મા મુક્તિ પદ પ્રાપ્ત કરે છે દરેક વસ્તુ અનેક ધર્મ મય છે. તેનું સ્વરૂપ સાતનયથી અનેકાન્ત પણે વર્ણવ્યું છે સાતનય સપ્તભંગીનું સ્વરૂપ યથાર્થ પણે સમજવાથી એકાન્ત કદાગ્રહરૂપ મિથ્યાત્વનો નાશ થાય છે પ્રભુશ્રી મહાવીર દેવના વચન સાપેક્ષ પણે વર્તે છે એમ આ ગ્રંથ સમર્થન કરે છે અનેકાન્ત મય આત્મ સ્વરૂપ ત્રણકાળ જયવંત વર્તો. આ ગ્રન્થ દ્વારા સમ્યગ્ દર્શનની પ્રાપ્તિમાટે અનેકાન્ત મતનું યથાર્થ જ્ઞાન કરીને પણ સ્વ સ્વભાવમાં રમણતા કરી સ્વ સ્વભાવમાં રમણતા કરવાનું મુખ્ય કારણ અધ્યાત્મ જ્ઞાન છે. અધ્યાત્મ જ્ઞાન વિના ખરી સમાધિ જાગતી નથી સમ્યગ દર્શનમાં સમાધિ થાય છે. જ્ઞાનમાં જ્ઞાન દ્વારા સ્વચ્છ પણ તેને જ્ઞાનિઓ આત્માની સમાધિ કહે છે દ્રવ્ય સમાધિમાં પહેલી સમાધિ, સમ્યગ્દર્શનની કહી છે અધ્યાત્મ જ્ઞાનથી સાચી સમાધિથી અંતરાત્મ ભાવ સ્ફુરે છે (સ્ફુરે છે) અને આત્મા પોતાના સ્વરૂપાભિમુખ પ્રવૃત્તિ કરીને સમ્યગ્દર્શનની સમાધિને પામે છે અધ્યાત્મ જ્ઞાન પૂર્વક સમ્યગ દર્શનની સમાધિથી અંતર શુદ્ધિ વધે છે આ સમ્યગ દર્શન ગ્રંથ આત્માર્થી જીવોને બહુ ઉપયોગી છે મોક્ષ સાધક જીવોને પોતાના આત્મામાં વિશ્વાસ રાખી સહજ સમાધિની પ્રાપ્તિ માટે પ્રબલ કરવાની પ્રેરણા કરવામાં આવી છે. આ ગ્રંથનું યથાર્થ પણે મનન કરવાથી આત્મ સાધક જીવોને જરૂર લાભ થશે અને જીજ્ઞાસુ જીવોને ઉન્નતિ ક્રમે ચઢવામાં સહાય રૂપ થશે કારણ કે અપૂર્વ તત્વોની એમાં છણાવટ કરેલી છે.

શુભ અશુભ સંયોગો પ્રાપ્ત થતાં અંતરથી ન્યારા રહી અંતરાત્મ તત્વનું આલેખન કરવું એજ અંતરનો ખરો ઉદ્ગાર છે ઇતિશ્રી ૐ શાન્તિ શાન્તિઃ શાન્તિ.

લિ. એક સમક્તિ પ્રેમી
(મહારાજ શ્રી કેશવલાલજી સ્વામિ)

:: મુદ્રક :: મુદ્રણસ્થાન ::
રમણીકલાલ મનોહરદાસ વોરા
જશવંત પ્રિન્ટીંગ પ્રેસ
ભાડી રાજકોટ

પુસ્તક પ્રવેશ

પુસ્તકનુ નામ પહેલો ભાગ સમ્યગ દર્શન છે અને બીજો ભાગ અધ્યાત્મજ્ઞાન છે તેનો ખુલાસો—સમ્યગ દર્શન, જ્ઞાન–દર્શન–ચારિત્ર–તપનુ અથવા પરમાર્થરૂપી મોક્ષ માર્ગનુ છે તેમાં પરાક્રમ (વીર્ય) ફેરવવાથી કર્મો જીતાય છે તેથી જૈન ધર્મનુ છે એટલે જૈન ધર્મ કે મોક્ષ માર્ગનો પરિચય તે પરમાર્થ સસ્તવ છે સમ્યગ દર્શન તેમજ અધ્યાત્મજ્ઞાનમા આત્મ દર્શન થાય છે તે અપેક્ષાએ બન્ને એક રૂપ છે પણ સમ્યગ દર્શનમા મોક્ષ માર્ગ લક્ષવાળો સર્વ બાહ્ય વ્યવહાર આવી જાય છે ત્યારે અધ્યાત્મજ્ઞાનમા આત્મરમણતા, નિશ્ચય સમકિત, અનુભવજ્ઞાન, એક દેશ શુદ્ધ પારિણામિકભાવ, ક્ષયોપશમાદિ વિશુદ્ધ ભાવો કેળવવાની મુખ્યતા બતાવી છે.

સગ્રહ—આ પુસ્તકના ભાવો, સુત્રો અને ગ્રથોમાથી ચક્રવર્તિની ખીરમાફક એકઠા કરવામા આવ્યા છે તે આવી રીતે–તત્વોના વિષયનો સાર પુસ્તકની ખાલી જગ્યામા કે જુદી નોટમા એકઠો કરી પછી તે નોંધોમાથી તેનો સાર બીજી નોટોમાં તારવી અને ત્યાથી મગજમા સગ્રહ કરી ત્યાથી પુસ્તકના વિષયમા અનુક્રમે ગોઠવેલ છે તેમા જે ખોટ રૂપ લાગી તેની પુરવણી પુસ્તકો કે નોટોમાથી પુરી કરેલ અથવા સુધારેલ છે જેને જ્ઞાનની તિવ્ર રૂચી હોય તેણે આ પ્રમાણે કરવુ એટલે ચોકકસ જ્ઞાન મળશે લખવું અને પાના ઉપર પદો વગેરેનો સગ્રહ કરવો તે પણ એકજ ગણાય. આ પુસ્તકમાના સગ્રહ એક અથવા વધારે ભાવો નીચેના પુસ્તકોમાથી મળી આવશે—૩૨ સુત્રો, શ્લોકસગ્રહ, સ્યાદવાદ મજરી સમકીતસાર, પરમાત્મ માર્ગદર્શક, જૈનતત્વ પ્રકાશ મુક્તિ સોપાન, ઉપમિતિ ભવ પ્રપચકથા, અધ્યાત્મ કલ્પદ્રુમ, આનદઘનપદ મોહનમાળા, પ્રવચનસાર, સમયસાર સંવેધ છત્રીશી તત્વાર્થ સુત્ર, કર્મ પ્રકૃતિ ષટ ખડાગમ અહિં દ્રવ્યાનુ યોગની મુખ્યતા છે, બીજે નબરે ચરણકરણાનુ યોગ પણ છે દ્રવ્યાનુયોગમા અનુયોગદ્વારની જરૂર રહે છે

હેતુ—સમકીત ધર્મરૂપી વૃક્ષનુ બીજ છે, તે બીજ અને વૃક્ષ પણ આ પુસ્તકમા ખુલાસા સાથે દાખલ કરેલ છે દ્રવ્ય ક્રિયા સાથે ભાવ અને નિશ્ચય જોડવા માટે સમ્યગ દર્શન બહુ ઉપયોગી છે તેથી પચમહાવ્રતધારી મુનીગણો તથા બારવ્રતધારી શ્રાવકો તેમજ છુટક રીતે સામાયક પ્રતિક્રમણ પોષધાદિ વ્રતોનુ સેવન કરનાર શ્રાવકો માટે આ પુસ્તક બહુ ઉપયોગી છે દ્રવ્યક્રિયા ફક્ત દેવલોકના સુખ આપે છે તેની સાથે સમક્તિ હોય તો જ૦ ૧ ઉ૦ ૧૫ ભવમા ચોક્કસ મોક્ષ થાય વ્રતો નહિ પાળનાર દર્શન શ્રાવકો માટે પણ ઓછું ઉપયોગી નથી કારણ કે સમકીતથી જે પડે નહિ તે ચોકકસ ૧૫ ભવમા ચારિત્ર પામી મોક્ષ જાય સાક્ષરતાની અપેક્ષાએ જઘન્ય મધ્યમ અને જમાના પ્રમાણે સૌથી વધારે જાણકાર પણ પોત પોતાની પ્રજ્ઞા પ્રમાણે કઇકને કઇક ગ્રહણ કરી પુસ્તકની સાર્થકતા સિદ્ધ કરી શકે છે

વિષય—વિષય મોક્ષ માર્ગનોજ છે એટલે સાધુ અને શ્રદ્ધા તથા ક્રિયાવાળા શ્રાવકો માટે ખાસ ઉપયોગી છે સમ્યગ દર્શન અને અધ્યાત્મ જ્ઞાન મોક્ષ માટે રામબાણ ઇલાજ છે, તેમાના વિષય–ભેદો અનુક્રમણિકામાથી જોઇ લેવા કેટલાક આદરવા યોગ્ય તત્વો ઉપર નય નિક્ષેપા વગેરે ૨૫ દ્રષ્ટીથી વિચાર કરવામા આવ્યો છે પુસ્તક મુમુક્ષુ માટે મનન કરવા યોગ્ય છે ભાવસમક્તિ નિશ્ચય સમકીત, એવભુતનયનુ સમકિત, આત્મભાવ વગેરે કેળવવા માટે ઘણુ ઉપયોગી છે

સ્યાદ્વાદ—કેટલાક તત્વો સ્યાદ્વાદમાં ઉતાર્યા છે સ્યાદ્વાદમાં કેટલાક આચાર્યો કેટલાક ભાગમાં "જ અને એવ" નો પ્રયોગ કરે છે અને કેટલાક સ્યાદ્વાદી "જ" અને "એવ" સર્વથા નિષેધ કરે છે અહિં તે બાબતમાં કોઈનો પણ કે નિષેધ ન સમજવો, જો કે એકાંત વ્યાકરણવાદ કરતાં આચાર્યોનું કથન કોઈ વખતે વધારે બંધ બેસતું હોય એમ લાગે છે. તેનો ખુલાસો પાના ૧૧૪ ઉપર છે. છાપણીમાં મિઠા સબંધી કોઈ કોઈ ઠેકાણે ભૂલો છે જેમકે છત. ને બદલે છત્ર, સત્ય ને બદલે સત્વ તે સુધારીને વાંચવું

સાવચેતી:—ક્ષયોપશમની વિચિત્રતાને લઈને આચાર્યોમાં કોઈ કોઈ ઠેકાણે મતભેદ છે તે તે બતાવેલ છે જેમકે કેવળજ્ઞાન કેવળ દર્શન ઉપયોગ અને ક્ષાયક સમકિત બાબતી મતભેદ છે તે જ્યાં મતભેદ છે ત્યાં સુગમ ગ્રહણ કરવો અથવા તત્વ કેવળી ગમ્ય કરવું છાપણીમાં ભૂલો થઈ છે તે શુદ્ધિપત્રક ઉપરથી પોત પોતાની ચોપડીમાં સુધારી લેવી, તેમ છતાં કોઈ ભૂલ દેખાય તો સુધારીને વાંચવા વિનતી છે.

ક્ષમાપના—કેવળી ભગવાન અને મુનિવર્યોની વ્યાખ્યાઓની અપેક્ષાએ કોઈ ભૂલ દેખાય તો સૂત્રો સાથે સરખાવીને ખાત્રી કરીને જણાવવા કૃપા કરશો. આ પુસ્તકમાં સર્વજ્ઞ વીતરાગની વાણીની અપેક્ષાએ કોઈપણ અક્ષર, કાનો માત્ર, મીંડુ શબ્દ કે પદ ઓછું અધિક કે વિપરીત પણ હોય તો અનંતા સિદ્ધ ભગવાન અને સર્વ અરિહંત નીસાખે તસ્સ મિચ્છામિ દુક્કડં.

આભાર અને અર્પણ પત્રિકા—સમ્યગ દર્શન અને અધ્યાત્મ જ્ઞાનના લેખો લખાવા મળ્યા તે પહેલાં જ્ઞાન મેળવવામાં પહેલેથી છેલ્લે સુધી મને જેમની સહાય મળી છે તેમના અનુક્રમે મુખ્યત્વે નામો—બચપણમાં પ્રેરક મારા પુજ્ય પિતાશ્રી કુંવરજી વહાલજી જોષી બચપણના ગુરૂ મહારાજશ્રી છગનજી સ્વામિ, ત્યારબાદ પ્રેરક મહારાજશ્રી શ્યામજી સ્વામિ, સૂત્રો આપનાર દરિયાપુરી મહારાજશ્રી પુરશોતમજી સ્વામિ, ખુલાસા કરનાર આચાર્ય મહારાજશ્રી હાથીજી સ્વામિ, તત્વ પ્રેરક આચાર્ય મહારાજશ્રી અમુલખ ઋષીજી સ્થાપના નિક્ષેપનો ખુલાસો કરનાર મહારાજશ્રી કરશીરામજી સ્વામિ તથા ભણાવનાર બીજા સાધુ સાધ્વિ જેમના નામ યાદ નથી, તથા સૂત્રો લખનાર અને લખાવનાર આચાર્યશ્રી અમુલખ ઋષીજી તથા ગ્રંથો લખનાર આચાર્યો એ સર્વેનો હું ઉપકાર માનું છું તે સર્વેનું હું બહુમાન કરૂં છું તેમને સર્વેને તથા સમ્યગ દર્શનના આરાધકને આ પુસ્તક અર્પણ કરૂં છું

પ્રસ્તાવના—આ પુસ્તકનો વિષય લિખ્યો અને સરળ છતાં, ક્ષયોપશમ અને રૂચીની અપેક્ષાએ કઠન લેખાય. સુધારો વધારો કરવા માટે આ બધું પુસ્તક વાંચવાની ફુરસદ આચાર્ય મહારાજઓને ભાગ્યેજ મળી શકે તેથી તે બનેગ બની શકે તેમ નથી પણ મહારાજશ્રી કેશવલાલજી સ્વામિએ કેટલોક ભાગ જોયો છે તેને માટે આભારી છું અને એક સમકીત પ્રેમી તરીકે નિવેદનમાં પોતાનો અભિપ્રાય આપ્યો છે તે અહિં આપેલ છે.

લી.

સર્વજીવ થાઓ આર્હત શાસન રસી એવી ભાવના યુક્ત મુમુક્ષુ

ડૉ. મીન. કે. જોષી

પ્રકાશકનું નિવેદન

શ્રી જૈન ધર્મપ્રેમી

મુમુક્ષુ વાંચકોને નમ્ર નિવેદન

પરમ પવિત્ર સંઘ (પરમ પુજ્ય મુનીરાજો, સાધ્વીજી, શ્રાવકો અને શ્રાવિકા),

આ વખતે આપની સમક્ષ એક એવુ પુષ્પ મુકતાં આનંદ થાય છે કે મુમુક્ષુઓ તે પુષ્પ સુઘતા ધરાયજ નહિ ઘણા વખતથી સેવાતા ભ્રમણા યુકત તર્ક વિતર્ક અને પ્રશ્નોનો ખુલાસો અહિ આપો આપ થઇ જાય છે. આપણે ઘણો કાળ પૂર્વે ચારિત્ર પાળ્યું હશે પણ હવે ૧૫ ભવથી વધારે રખડવું નહિ પડે કારણ કે મોક્ષની ચાવી અથવા તો ક્રિયાનું રહસ્ય આ પુસ્તકના મનનથી જણાઇ આવશે એટલે દરેક ક્રિયામાં આત્મભાવ કેળવવાનો અભ્યાસ થઇ શકશે સમ્યગ દર્શન એ ધર્મવૃક્ષનું બીજ છે, ધર્મ નગરનો દરવાજો છે, ધર્મ મહેલનો પાયો છે. ધર્મ ઝવેરાતની પેટી છે, ધર્મ ભોજનનુ પાત્ર, ધર્મનો આધાર વગેરે અનેક ઉપમાથી શોભે છે સમ્યગ દર્શન આત્મભાવ બતાવે છે અને અધ્યાત્મ જ્ઞાન તેમાં પરિણતિ કરાવે છે વળી તે દરેક ક્રિયાની સાથે જોડાઇ શકે છે અને દરેક ક્રિયાને શાંત રસમય બનાવે છે તેની સાથે અનતી નિર્જરા થાય છે અહિ જૈન ધર્મના ઘણા ખરા રહસ્યો સક્ષેપમાં સમજાય તેવી રીતે આવી જાય છે

સમ્યગ દર્શન અને અધ્યાત્મજ્ઞાનનાં લેખોનો પરિચય કરાવનાર અને છાપવા માટે પ્રેરણા કરનાર મારા ધર્મ પ્રેમી પુત્ર વિનોદચંદ્ર છે, તે જાણી વધારે આનદ થાય છે

કિં બહુના, પુસ્તક વાંચવાથીજ બધી ખાત્રી થશે

લી મુમુક્ષુ

દુર્લભજી શામજી વિરાણી.

સમ્યગ્ દર્શનના સંપાદક રતનલાલ ડોશીનો અભિપ્રાય

સમ્યગ્ દર્શન હી જૈનત્વ કી મૂલ ભૂમિકા હૈ ઇસકે બિના કિયા હુઆ જપ, તપ ક્રિયાકાંડ આત્માકા એક ભી ભવભ્રમણ નહીં કમ કર સકતા, આત્માકે અનંત ભવ ભ્રમણકો રોકને વાલા એક માત્ર સમ્યગ્દર્શન હી હૈ. ગૃહી શ્રમણ, શ્રમણતર ઔર શ્રમણતમ હૈ અનાત્મજ્ઞ સાધુકા ઉગ્ર આચાર પાલ સકતા હૈ, કઠિન સાધના કર સકતા હૈ, કિંતુ સમ્યગ્દર્શનકે અભાવમેં ઉસકે અનંત જન્મ મરણ જ્યોંકે ત્યોં બને રહેતે હૈ. સમ્યગ્દર્શન કે સદ્ભાવમેં હી ત્યાગ, વિરાગ, તપ, વિરતિ ઔર ચારિત્ર, કર્મોં કે હનન કિયે કા ઉપકાર (હિતકર) (પાવન) (શિવકર) શાશ્વત અવ્યાબાધ સુખ પ્રાપ્ત કિયા જાસકતા હૈ. ઐસા અચિન્ત્ય અનુપમ ઔર અદ્વિતીય પ્રભાવ હૈ સમ્યગ્દર્શનકા.

તત્વાર્થ કે શ્રદ્ધાનકો હી સમ્યગ્ દર્શન કહેતે હૈ. તત્ત્વ ક્યા હૈ ? બસ યહી તો ઇસ ગ્રંથકા વિષય હૈ. ક્યાસુત્રે તત્વકા વિશદ વિવેચન ઇસ ગ્રંથરાજ મેં મિલેગા, મૈને તત્વ સંબંધી અનેક ગ્રંથ દેખે, કિંતુ જૈસા વિવેચન ઇસ ગ્રંથમેં હુઆ હૈ વૈસા એક ગ્રંથમેં મૈને અભીતક નહી દેખા.

ભાવ, નય, નિક્ષેપ, પ્રમાણ, સપ્તભંગી ઔર નિશ્ચય વ્યવહારાદિ કિસીભી દ્રષ્ટિસે કિસીભી તત્વોંકો દેખના ચાહેંગે તો આપકી જિજ્ઞાસા યહ ગ્રંથ પૂર્ણ કર દેગા, આપકો અનેક દ્રષ્ટિસે સ્પષ્ટ વિવેચન મિલેગા. યહ ગ્રંથ જૈન તત્વજ્ઞાન કી પુષ્ટિ હૈ. નામ તો ઇસકા સમ્યગ્દર્શન હૈ, કિંતુ ઇસમેં સમ્યગ્જ્ઞાન, સમ્યગ્ ચારિત્ર ઔર સમ્યગ્ તપ પરભી વિવેચન કિયા ગયા હૈ, ક્યોં કિ યહ નવતત્વ ઔર ઉસકે ભેદ પ્રભેદો પર પ્રકાશ ડાલા ગયા હૈ, ઇસમેં સર્વ ભાવે આ ગતી હૈ.

ઇસ ગ્રંથરાજકા મનન પ્રત્યેક જૈનીકો તો કરના હી ચાહિયે, કિંતુ આચાર્ય જૈન અધ્યાપક, સ્વાધ્યાયી, સંપાદકો ઔર જૈન વિદ્યાલયોં કે વિદ્યાર્થિયોંકો તો સમઝ સે પઢકે વિશેષ રૂપસે કરના ચાહિયે, બિના ઇસકે ગહન અભ્યાસ સમુચિત નહીં હો સકેગા. ધાર્મિક પરીક્ષા બોર્ડ કો ભી ઇસ ગ્રંથકો પાઠ્યક્રમમેં અવશ્યમેવ રખના ચાહિયે ઔર બોર્ડ કો ઇસ ઓર ધ્યાન અવશ્ય દેના ચાહિયે.

જો શ્રીમન્ત ધર્મ કા ભી લાભ લે કિ વહ ઇસ ઓર પૂર્ણ ધ્યાન દેવે, દુસરે પ્રકાશનો કે બનિસ્બત (અપેક્ષા) ઇસે પ્રાથમિકતા દેવે યદિ કોઈ શ્રીમન્ત ઇસ ગ્રંથરાજ કા સમાજ મેં અધિક પ્રચાર કિયા તો વહ શ્રુતજ્ઞાન કે પ્રચારકા મહત્વપૂર્ણ કાર્ય કર સકેગી ઔર ઉસકી યહ બહુત બડી સેવા હોગી. યહ કાર્ય આગમ પ્રકાશનસે કમ મહત્વવાલા નહીં હૈ. ઇસ ગ્રંથ કે મનન કે બાદ આગમોંકા સ્વાધ્યાય અધિક લાભદાયક હો સકેગા.

મૈં દેખા જાય તો યહ ગ્રંથ અપને વિષયમેં આગમોંકા સાર હી હૈ. નિત્ય સ્વાધ્યાય કરનેવાલે કો અપની સ્વાધ્યાય મેં ઇસ ગ્રંથકો પ્રથમ સ્થાન દેના ચાહિયે.

સમ્યગ્ દર્શન પાક્ષિક પત્રમેં યહ ગ્રંથ કિસ્તી અનુમાનસે ૭ વર્ષ તક નિરન્તર પ્રકાશિત હોતા રહા. ઇસકો ૩૦ પ્રતિયાં તો ઇસ-લેખમાળાકી પુનઃ વાચનાકી ઔર ઉમંગસે હી

બન્ધુઓને તો અપની રૂચિ વ્યકત કરતે હુએ બતાયા કિ યદિ ઇસકી હિંદી આવૃતિ છપે તો હમ લાગત મૂલ્યમે એક સો પ્રતિયો ખરીદેંગે.

ઇસ સમય યહ ગ્રંથરાજ ગુર્જર ગિરા મે પ્રકાશિત હો રહા હે, યહ પ્રસન્નતાકી બાત હે કિંતુ રાષ્ટ્ર ભાષા હિન્દી મે ભી સુંદર ઓર સરળ અનુવાદ પ્રકાશિત હોનાહી ચાહિએ ઔર સર્વત્ર પ્રચાર હોના ચાહિએ

ડોકટર ગાંધીજીકી યહ રચના જૈન સમાજકે લીએ પરપોકારી સિદ્ધિ હોગી મૈ ચાહતા હૂ યહ ગ્રંથ પ્રત્યેક જૈન કે સ્વાધ્યાય મે રહે

રતનલાલ ડોશી

જૈન સિદ્ધાંત માસિકના તંત્રી શ્રી નગીનદાસ ગીરધરલાલ શેઠનો અભિપ્રાય.

મુમુક્ષુનુ અંતિમ લક્ષ્ય મોક્ષ છે એટલે મોક્ષની પ્રાપ્તિ માટેની આરાધના કરવી એ મુખ્ય આવશ્યક વસ્તુ છે જૈન ધર્મ મોક્ષ માર્ગ બતાવે છે અને અધ્યાત્મજ્ઞાનથી તેની આરાધના સુગમ અને સફળ બને છે.

મોક્ષ માર્ગ ત્રણ પ્રકારનો છે જ્ઞાન, દર્શન, ચારિત્ર તેમજ મોક્ષમાર્ગના પાંચ પ્રકાર પણ કહેવામા આવે છે જ્ઞાન દર્શન ચારિત્ર તપ અને વીર્ય, તેમા તપ અને વીર્યનો ચારિત્રમા સમાવેશ કરીને ત્રણ પ્રકાર કહેવાય છે

એટલે મુમુક્ષુએ જ્ઞાન દર્શન ચારિત્ર તપ અને વીર્યનુ જ્ઞાન અને અધ્યાત્મજ્ઞાન મેળવવાનુ આવશ્યક છે. આ સર્વ પ્રકારના અનેક ભેદો છે જેમકે –

જ્ઞાનમા છકાયના જીવોનુ સ્વરૂપ, નવતત્વ અને તેમા ખાસ કરી ને પુણ્ય અને પાપની પ્રકૃતિ તથા કર્મની પ્રકૃતિઓ લોકાલોક નુ સ્વરૂપ વગેરે.

ચારિત્રમાં સાધુના પાંચ મહાવ્રત, આઠ પ્રવચનમાતા, પચીશભાવના–બાર પ્રતિમા– તેમજ શ્રાવકના બાર વ્રત અને અગ્યાર પ્રતિમા–પાંચ ચારિત્ર–પાંચ નિર્ગ્રંથ વીગેરે.

વીર્યમા ઉત્થાનક્રમ–વીર્ય–બળ–પુરૂષકાર–પરાક્રમ વિગેરે

આ સર્વ બાબતોનુ સંક્ષેપમા જરૂર પુરતુ સર્વજ્ઞાન એકજ પુસ્તકમા મળી શકે તેવુ એકેય પુસ્તક પ્રસિદ્ધ થયુ ન હતુ ડૉ શ્રી ગાંધીએ આ સર્વ બાબતોનુ સૂત્ર શાસ્ત્રોના આધારે સરળભાષામા વિવરણ લખેલ છે અને તે સર્વ આ પુસ્તકમા સમાવેલ છે એટલે આ પુસ્તક આપણા ધર્મ જ્ઞાનનુ અને અધ્યાત્મ જ્ઞાનનુ એક પ્રમાણ ભૂત પુસ્તક બનેલ છે આ રીતે આ પુસ્તક સર્વને માટે આવશ્યક બની ગયેલ છે

લી મુમુક્ષુ

નગીનદાસ ગીરધરલાલ શેઠ.

પોતાના હૃદયની નિરંતર પ્રકાશતી
ધર્મ જ્ઞાન-જ્યોતિ
મારા જીવનમાં પણ પ્રેમના તેજ પાથરનાર

સ્વ. પૂ. પિતાશ્રી

પુ. શ્રી શામજી વેલજી વીરાણી

તેમજ

સ્વ. પૂ. માતુશ્રી

પુ. શ્રી કડવીબાઈ વીરાણીને

આ જૈન ધર્મસાર

સમ્યગ્ દર્શન અને અધ્યાત્મજ્ઞાન

યાને સુખની કુંચી (મોક્ષની કુંચી)

સમર્પણ

લી. આ
દુર્લભજી શામજી વીરાણી
ના વંદન

સ્વ. ધર્માનુરાગી પૂજ્ય



પિતાશ્રી શ્રી શામજી વેલજી વીરાણી

સ્વ. ધર્માનુરાગી પૂજ્ય



માતુશ્રી શ્રી કડવીબાઈ વીરાણી

વિષયાનુક્રમણિકા

સમ્યગ્ દર્શન

અધ્યાત્મજ્ઞાન



શુદ્ધિ–પત્રક

પા નાં	પંક્તિ	અશુદ્ધ	શુદ્ધ
૧	૯	અસક્ષી	અસરી
૨	૧૧	પરમથ્ય	પરમથ્થ
૨	૨૪	ભાંગ	ભાંગા
૩	૧૮	તેમાં	×
૪	૧	પ્રતિહાથી	પ્રતિહાર્ય
૪	૧૦	ધમની	ધર્મની
૬	૧૧	લોકોમા	લોકમાં
૬	૧૭	થયેલા	થયેલા
૬	૧૯	દર્શન ઉપયોગે	કેવળ જ્ઞાન અને કેવળ દર્શન ઉપયોગે
૭	૧૩	નીકથી	ખીકથી
૯	૧૫	મુકિતને	મુકિતનો
૯	૧૫	તાશ	નાશ
૧૦	૧૧	વિચારતા	વિચરતા
૧૨	૬	ઉપકેશ	ઉપદેશ
૧૨	૨૫	નયર્મા	નયમા
૧૩	૧૧	સહિત	×
૧૩	૧૧	સમકીર્તી	સમકીતી
૧૩	૨૪	બનાવવાનાં	બતાવવાના
૧૪	૧૧	તેર્માના	તેમાંના
૧૪	૨૦	ચક્રમા	ચક્રમા
૧૪	૩૦	કિયા	ક્રિયા
૧૪	૩૦	છદ્ગસ્થ	છદ્મસ્થ
૧૫	૨૦	આકાશર્મા	આકાશમાં
૧૫	૨૩	રૂપૈ	રૂપે
૧૫	૨૪	સવધા	સર્વથા
૧૫	૨૭	રૂપૈ	રૂપે
૧૬	૧૬	ર્ભાવથી	ભાવથી
૧૭	૧૨	રસ્યે	રસ્તે
૨૦	૧૪	હાથ	હાથ

પા. ના	પકતિ	અશુદ્ધ	શુદ્ધ
૨૧	૨૧	ઉત્પાદન	ઉત્પાદ
૨૧	૨૯	પારિણામિક	પરિણતિ
૨૨	૪	ગુણોના	ગુણોમા
૨૩	૧૯	ઉમયોગ	ઉપયોગ
૨૪	૩	આલે	આવે
૨૯	૨	શ્રીઇએ	જોઇએ
૩૦	૨૮	સમ્યગુ	સમ્યગ્
૩૪	૧૯	પ્રરિગ્રહ	પરિગ્રહ
૩૬	૨૫	મધુરતા	મધુરતા
૩૭	૨૦	સમ્યગુ	સમ્યગ્
૩૮	૨૫	ખળખળાટ	ખળભળાટ
૪૨	૨૦	ઉત્સન્ન	ઉત્પન્ન
૪૩	૯	ગરમ	પરમ
૪૬	૧૫	ક્રાધને	ક્રોધને
૪૮	૧૧	તાન	જ્ઞાન
૪૮	૨૪	સદાઉપયોગર્વત	સદાઉપયોગવત
૫૦	૪	નિંસગ	નિ સ ગ
૫૫	૨૨	નિશ્ચયથ	નિશ્ચયથી
૫૬	૨૪	વિશુદ્ધિ	વિશુધ્ધી
૫૭	૮	શ્વાસ્છ્વાસ	શ્વાસોચ્છ્વાસ
૫૭	૯	ઘ્રાણોનદ્રય	ઘ્રાણેન્દ્રિય
૫૮	૧૮	અક્ષાન	અજ્ઞાન
૫૯	૧૯	પુણસ્થાને	ગુણસ્થાને
૬૦	૨૦	સમકિત	સમકિતી
૬૧	૧૯	દુશ્મ	દુશ્મન
૬૧	૨૨	શબ્દેનો	શબ્દોનો
૬૨	૭	સમકિત	સમકિતી
૬૨	૯	ઓળખતા	ઓળખાતા
૬૨	૧૦	સમકિત	સમકિતી
૬૨	૧૦	સત્યગ	સમ્યગ્
૬૨	૨૯	સમકિત	સમકિતી

પા. નં.	પંક્તિ	અશુદ્ધ	શુદ્ધ
૬૩	૧૨	મણુ	મણુ
૬૩	૧૯	આગમ	આગમવ
૬૪	૨૨	સમુદ	સમુદ્ર
૬૬	૧૭	ત	તે
૬૯	૧૩	જીવન	જીવનો
૭૨	૩	અત્મસિદ્ધિ	આત્માસિદ્ધિ
૭૨	૮	પોતાના	પોતાની
૭૨	૨૧	આકર્મી	આકર્મો
૭૪	૩	પુર્વે	પૂર્વે
૭૫	૭	શુધ્ધ	અશુદ્ધ
૭૯	૧૫	છૂટ	છૂટ:
૭૯	૧૮	ન	જ
૭૯	૨૭	ઉત્પતિ	ઉત્પતિ
૮	૧	જીવ	જીવ.
૮	૫	કર્માનુ	કર્મોનુ
૮	,,	સ્યાદ્વાદનાં દરેક ભાંગામાં જીવને ભાગે જીવ: સમજવુ	
૮૧	૧૫	આત્મા	આત્મ
૮૩	૭	સ્યાત્, અસ્તિતે પાપ પુન્ને	સ્યાત્, અસ્તિ પાણ પુન્ને
૮૫	૮	મોજ	મોક્ષ
૮૫	૧૬	કેમે	કેમી
૮૫	૨૧	માન્યતા	માન્યતા
૮૮	૨૬	બોકના	બોકના
૮૮	૨૮	કાળણુ	કારણુ
૮૯	૨૬	પ્રયોગમાં	પ્રયોગમાં
૯૬	૧૫	ઉત્પન્ન	ઉત્પન્ન
૯૯	૧૪	પુરુષાર્થથી	પુરુષાર્થ
૧	૬	મિશ્રન	મિશ્ર
૧	૧૬	કર્મી	કર્મી
૧ ૧	૧૮	ઉત્પન્ન	ઉત્પન્ન
૧ ૧	૨૩	મતા	માત્ર
૧ ૧	૨૪	મતા	માતા
૧ ૨	૧	(ચોથો)	પાંચો

પા. નં.	પંક્તિ	અશુદ્ધ	શુદ્ધ
૧ ૫	૨૦	ધર્મ અદ્વેષ	ધર્મ—અદ્વેષ
૧ ૬	૧૨	કરવામાં	કરવામાં
૧ ૮	૨૧	આત્વ	એકત્વ
૧ ૯	૯	ભાસ	ભાવ
૧૧૧	૧૭	અવલોકન	અલોકન
૧૧૧	૩૧	રમણુના	રમણુના
૧૧૧	૩૨	ભાવે	ભાવ
૧૧૨	૭	સર્વતત્વની	સર્વસ્તત્વની
૧૧૨	૮	આરપ્રકાર	આર પ્રમાણ
૧૧૨	૧૨	સ્થાનથી	સ્થાનની
૧૧૨	૨૩	ભાન	ભાવ
૧૧૨	૨૫	આપે	આપ્યા
૧૧૩	૧૩	તે	અને
૧૧૩	૨૪	રતાં	કરતાં
૧૧૪	૨૬	(બીજા તર)	આત્મા યથાશક્ત અને આત્મ્ય રૂપે જ
૧૧૪	૨૬	બીજાજ	બીજા
૧૧૫	૨૩	ત્યથી	નથી
૧૧૬	૨૯	સવર	સંવરનો
૧૧૭	૧૧	સકામ નિર્જરા	(૨) સકામ નિર્જરા
૧૧૭	૧૯	ને	તો
૧૧૮	૫	ક્ષેત્રથી	ક્ષેત્રથી
૧૧૮	૭	ઉત્સરિણી	ઉત્સર્પિણી
૧૧૮	૧૬	અસંખ્ય	અસંખ્ય
૧૧૮	૧૭	ઉપયોગ	ઉપયોગ
૧૨૧	૧૪	આપવામાં	આપવામાં
૧૨૨	૧૮	વવેકથી	વિવેકથી
૧૨૨	૨૬	જ્ઞા	જ્ઞાન
૧૨૩	૨૨	પોતાન	પોતાના
૧૨૭	૩૧	જાતિસ્મરણ	જાતિ સ્મરણ
૧૨૮	૯	મોતામાં	પોતામાં
૧ ૯	૨	પ્રિયાસક્તિ	×
૧૩૪	૧૩	જી	નથી
૧૩૬	૧	પ્રશ્નોનો	પ્રશ્નોમાંથી

પા ના	પંક્તિ	અશુદ્ધ	શુદ્ધ
૧૩૬	૧૮	સમજ્જી	નથી
૧૩૮	૧૯	ઉમર	×
૧૪૦	૫	અતરાય	અંતરાય
૧૪૦	૨૯	છે	×
૧૪૧	૨૨	પહેવી	પહેલી
૧૪૨	૧૫	જીવને	જીવને તથા
૧૪૩	૭	પ્રચલા	પ્રચલા પ્રચલા
૧૪૪	૧૪	નરગ	નરક
૧૪૪	૧૮	ગુણસ્થાને	ગુણસ્થાન
૧૪૪	૨૫	ગુણસ્ગાને	ગુણસ્થાન
૧૪૬	૧૧	આહાર	આહારક
૧૪૮	૨૭	ઉપધામ	ઉપઘાત
૧૫૨	૨	આત્નિક	આત્મિક
૧૫૨	૨૭	અગ્રિની	અગ્નિની
૧૫૨	૨૮	આલોક	અલોક
૧૫૬	૨૪	જીવોને	જીવોની
૧૫૮	૧	એકદ	એકદમ
૧૫૮	૧૫	અધ્યવસ્થાન	અધ્યવસાયસ્થાન
૧૫૯	૧૧	અત કરણ	અંતરકરણ
૧૫૯	૧૭	સહજમા સ્થિર થાય	સહજ સ્વભાવમા સ્થિર થાય
૧૫૯	૧૯	ગભાવસ્થાના	ગર્ભાવસ્થાના
૧૬૪	૬	બહુશ્રત	બહુશ્રુત
૧૬૪	૧૨	ઇર્યા	ઇરીયા
૧૬૪	૨૧	પૃત્વી	પૃથ્વી
૧૬૮	૨૪	ની	જાય
૧૬૮	૨૬	દ્વિચરણ	દ્વિચરમ
૧૭૧	૧૦	છદ્મસ્થી	છદમસ્થથી
૧૭૩	૯	થાન	થાય
૧૭૬	૧૯	સત્રમા	સૂત્રોમા
૧૭૭	૧૧	ગખે	ગખો
૧૮૦	૯	અટકાય	અટકાવ
૧૮૦	૧૧	ને	તે
૧૮૧	૧૫	પરિગ્રહો	પરિસહો
૧૮૧	૧૬	પડત	પંડિત
૧૮૨	૨૧	ને	તે
૧૮૩	૧૩	વગેરે	×
૧૮૩	૧૪	અંદાથીપણ	×
૧૮૪	૨૬	પ્રાણુંની	પ્રાણુની
૧૮૫	૩	સમ્યગ	સમ્યગ્
૧૮૬	૯	સેવ	સેવા
૧૮૮	૨૮	કાઇ	કોઈ
૧૮૯	૧૩	આત્મ	આત્મા
૧૯૦	૧૯	વિસ્તાવાળુ	વિસ્તારવાળું
૧૯૧	૪	ગણ	ત્રણ
૧૯૩	૯	જણાય છે	જવાય છે
૧૯૩	૧૨	વાળે	વાળો
૧૯૪	૧૩	તિર્વ	તિવ્ર
૧૯૫	૩૦	વળી	વાળી
૧૯૯	૨૪	ઉગપરણ	ઉપકરણ
૨૦૧	૨૭	મનવાળા	મતવાળા
૨૦૨	૭	હિસામા	હિંસામાં
૨૦૩	૧૪	મે	તે
૨૦૬	૧	અનોદય	અનુદય
૨૦૭	૯	કરે	ન કરે
૨૦૭	૧૦	અનાથ્થ	અનર્થ
૨૦૭	૧૨	કળા	કાળ
૨૦૮	૮	જોણ	×
૨૦૯	૧૨	ઇપન્ન	ઉત્પન્ન
૨૧૦	૧૯	સમકિણી	સમકિતી
૨૧૧	૭	ભકતોની સાથે આપતન	ભકતોની સાથે આલાપાદિ
૨૧૧	૧૭	નિદા	નિંદા
૨૧૪	૨૪	દાર	દારા
૨૧૫	૧૬	ભા	ભાવ
૨૧૬	૧૩	નોક્ષ	મોક્ષ
૨૧૬	૨૪	સુત્ત સ્યુ	સુત્તથું
૨૧૭	૧૭	અનુબવ	અનુભવ
૨૧૭	૧૮	બેડોપાગ	બેડોપાર

પા. નં.	પંક્તિ	અશુદ્ધ	શુદ્ધ
૨૧૮	૪	જ્યાસિનુ નિસન	જ્યાસિની નિધિ
૨૧૯	૧	જ્ઞાના	જ્ઞાતા
૨૨૨	૮	મિથ્યાત્વના	મિથ્યાત્વની
		શાસ્ત્રેની	શાસ્ત્રોની
૨૨૩	૨૧	બોધમાંથી	બોધમાંથી
૨૨૪	૧૩	ક્ષાપક	ક્ષાયક
૨૨૭	૧૭	અપવર્તિન	અપવર્તિ
૨૨૭	૨	નિર્સેદ	નિર્વેદિમ
૨૨૭	૨૧	તપા	તથા
૨૨૯	૭	સમકિત	૮
૨૨૯	૮	૮	×
૨૨૯	૧૯	૧ ૬ ૭=૯૯	૧ ૬-૭=૯૯
૨૨૯	૨૭	કુન્નતિ	કુન્નતિ
૨૩૩	૧	શુદ્ધતમ	શુદ્ધતમ
૨૩૬	૩	હેતુપ્રેરણી	હેતોપ્રેરણી
૨૩૭	૧૪	તો પણ	તો પણ
૨૪૧	૨૨	શિષ્ય	શિષ્ય
૨૪૩	૮	જ્યુ	જેયુ
૨૪૩	૨૩	વાસુદેવ અને	વાસુદેવને
૨૪૪	૨૯	મગેની	મગીની
૨૪૫	૧૨	છ તાન	છ તે તાન
૨૪૬	૮	આત્મ	આત્મો
૨૪૬	૮	નિક્ષેપ	નિક્ષેપ
૨૪૬	૧૨	અભોગી	અભોગી
૨૪૮	૧૫	સર્વીનન	સર્વીનના
૨૪૯	૯	સ્વાપમાં	સ્વરૂપમાં
૨૫૨	૬	ક્ષાપક	ક્ષાયક
૨૫૬	૭	ગાન	જ્ઞાના
૨૫૬	૬	આખ્યરણ	આચરણ
૨૫૬	૨	નોધ અપેક્ષા	અપેક્ષા
		મુખ્યનાતી	મુખ્યનાથી
૨૫૭	૧૩	અન્યશ્રમિક	અન્યશ્રમિત્રે મિશ્રિત
૨૫૭	૧	૧૧	૧૧

પા. નં.	પંક્તિ	અશુદ્ધ	શુદ્ધ
૨૫૮	૪	વાત	વાત
૨૫૮	૧	અભવ	અનુભવ
૨૫૮	૨૭	પાવ્નાણ	પારણાણ
૨૫૯	૨૫	આત્માના	જ્ઞાન ઉપયોગ
૨૬૧	૬	ભમકિત	સમકિત
૨૬૧	૯	અજ્ઞાન	અજ્ઞાન
૨૬૧	૧૨	ભાવ	ભાવ
૨૬૨	૧	આત્મા પ્રદેશે	આત્મ પ્રદેશો અને ગુણો
૨૬૩	૭	મહત્વ	મહત્વ
૨૬૫	૨૭	વર્તનમાંમુકવાથી	તેનો ત્યાગ કરવાથી
૨૬૫	૨૮	સમજ્યો	સમજ્યો
૨૬૬	૭	એતન	એતના
૨૬૭	૨	શાસ્ત્રમાં	શાસ્ત્રમાં
૨૬૭	૫	આત્મનેવ	આત્માનેજ
૨૬૮	૧	આવા	×
૨૬૯	૧૪	નિદ્રા	મદ
૨૬૯	૧૯	વાસ્ના	વાસના
૨૭૦	૧૬	ક્ષયોપશમિન	ક્ષયોપશમિક
૨૭૦	૨૫	ની એકત્વની	નુ એકત્વ
૨૭૧	૨	પાંચી	માંથી
૨૭૧	૫	યથાખ્યાન	યથાખ્યાત
૨૭૧	૭	મન	શ્રુત
૨૭૩	૨	અંત	અનંત
૨૭૪	૧૫	રતનના	રત્નના
૨૭૭	૧	સર્વથા	સર્વથા
૨૭૭	૨૬	પદમિને	પદમિનો
૨૭૮	૧૯	વિરતિપણુ	વિરતિપણુ
૨૭૮	૨૬	ભોગવવા	ભોગવવો
૨૭૯	૨૪	ગાન	જ્ઞાન
૨૭૯	૨૪	દર્શન	દર્શન
૨૮	૯	આ	×
૨૮૧	૯	અંથી	અક્ષથી

પા. ના	પંક્તિ	અશુદ્ધ	શુદ્ધ
૨૮૧	૨૬	મૈગી	મૈત્રી
૨૮૩	૮	ગુણઉદ્રાણમા આવવાથી	ગુણમાં ઉડા ઉતરવાથી
૨૮૩	૧૧	અથવા એક ગુણમાથી બીજા ગુણનો અનુભવ કરવા જતા (ભુલથી આટલુ ડબલ છપાયુ છે)	
૨૮૪	૪	તે	તો
૨૮૭	૧૪	જ્ઞાને	જ્ઞાન
૨૮૭	૨૫	મદ	મદ
૨૮૮	૨૦	આભખી	ઓળખી
૨૮૯	૧૪	દોપ	દોષ
૨૮૦	૨૫	આ	×
૨૯૦	૮	આત્મતા	આત્માના
૨૯૦	૧૯	પ્રાંત પ્રક્ષિ	પ્રતિ પક્ષિ
૨૯૧	૪	આત્માને	આત્માતે
૨૯૧	૧૮	સ્વનત્ર	સ્વતત્ર
૨૯૪	૧૬	નયથા	નયથી
૨૯૬	૧૩	તે ગુણો મનમા બોલવાની જરૂર પડે ત્યારે	આ ભુલથી ડબલ છપાયુ છે
૨૯૬	૧૫	આશ્ચવથી	આશ્રવથી
૨૯૬	૭	સ્વપને	સ્વરૂપને
૨૯૬	૨૦	સિધ્ધિ	સિદ્ધિ
૨૯૬	૨૨	કેવળાદર્શન	કેવળદર્શન
૨૯૭	૧	આત્મ	આત્મા
૨૯૮	૨૧	આત્ગા	આત્મા
૩૦૦	૩	દ્વાર	દ્વારા
૩૦૦	૧૨	અભ્યા	અભ્યાસ
૩૦૨	૧૯	સ્હીન	લીન
૩૦	૧	મતે	મન
૩૦૩	૩	વિપયમા	વિષયમાં
૩૦૩	૨૯	અત્મા	આત્મા
૩૦૩	૩૦	બધાપ	બધાય
૩૦૪	૧૧	અનર્ચક્ષુથી	અતર્ચક્ષુથી
૩૦૪	૧૩	છ	છે
૩૦૯	૮	ધમણ	ધારણા
૩૦૯	૧૮	ચતનના	ચેતનના
૩૧૧	૧૨	છપજે	ઉપજે
૩૧૨	૧૬	આદમા	આનદમાં
૩૧૨	૧૯	દર્શાનાત્મા	દર્શનાત્મા
૩૧૪	૩	પર્પાઠ	પર્યાય
૩૧૪	૫	શુધ્ધી તરફ અપેક્ષાએ અંશથી શુદ્ધિ સમજવી	શુધ્ધિ તરફ ગમનને અપેક્ષાથી અંશથી શુધ્ધિ સમજવી
૩૧૫	૧૯	દ્વ	દ્વી
૩૧૬	૧૩	રીત	રીતે
૩૧૬	૨૫	શકશે	શકશે
૩૧૭	૧૧	ધર્ય	ધૈર્ય
૩૧૭	૨૧	પ્રત્રટ	પ્રગટ
૩૧૭	૨૯	વીન	લીન
૩૧૭	૨૯	ભાવના	ભાવમા
૩૧૮	૧૧	ઓગવવા	ભોગવવા
૩૧૯	૭	સર્વદોહિત	સર્વદોહિત
૩૧૯	૧૨	નિદ્રાતીત	નિંદ્રાતીત
૩૧૯	૨૦	સ્ગર્શ	સ્પર્શ
૩૧૯	૨૪	રમણુતા	રમણુતા
૩૧૯	૨૫	સ્થિર	સ્થિર
૩૧૯	૨૬	નિસ્પૃહ	નિસ્પૃહ
૩૧૯	૨૬	નિરાકુઉ	નિરાકુલ
૩૧૯	૩૦	સ્વરવરૂપ	સ્વસ્વરૂપ
૩૧૯	૩૧	આત્મસ્વરૂ	આત્મસ્વરૂપ
૩૧૯	૩૧	આત્મસ્વરૂપથી	આત્મસ્વરૂપમાં
૩૨૦	૬	વત	વંત
૩૨૦	૯	નિવિકલ્પ	નિર્વિકલ્પ
૩૨૦	૧૦	અભેદ સ્વરૂપ	અભેદસ્વરૂપ

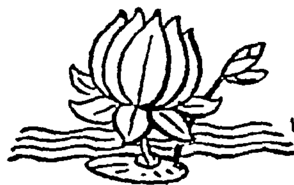
પા. નં.	પંક્તિ	અશુદ્ધ	શુદ્ધ
૩૨	૧	ચ્ચિદ ઘન	ચ્ચિદ્ ઘન
૩૨૧	૧૮	મુક્તોનુ એકત્વ	મુક્તોનુ એકત્વ
૩૨૧	૨૦	સર્ં	સર્વ
૩૨૧	૨૫	ભમનુ	ભેદનુ
૩૨૧	૨૫	ભમ	ભેદ
૩૨૨	૫	આ	×
૩૨૨	૨૩	આત્મ	આત્મા
૩૨૩	૮	જ્ઞાન	જ્ઞાતા
૩૨૪	૧૧	પર્યાય	પર્યાયો
૩૨૪	૨૩	પર્યાય	પર્યાયો
૩૨૬	૭	સુખદુઃખની	સુખદુ ખની
૩૨૮	૯	રતિ	×
૩૨૮	૨૪	ભેદમાં	ભેદ
૩૨૯	૯	લોકાલોક	લોકાલોક
૩૨૯	૧૮	શુદ્ધિ	શુદ્ધ
૩૨૯	૨૪	કર્યો	કર્યો
૩૩૦	૧૨	સૂક્ષ્મત્વ	સૂક્ષ્મત્વે
૩૩૧	૧	ક્રિયાથી	ક્રિયાથી
૩૩૧	૧૧	અધ્યાત્મ	અધ્યાત્મ
૩૩૧	૧	એનુભવ	અનુભવ
૩૩૨	૧૮	આત્મના	આત્માના
૩૩૪	૧૭	સ્વગુણે	સ્વગુણો
૩૩૫	૧૧	જનના	જ્ઞાતા
૩૩૫	૨૦	પ્રદેશોમા	પ્રદેશોમાં
૩૪૬	૧૯	રૂપક	રૂપક
૩૩૬	૨૪	નિવિકલ્પ	નિર્વિકલ્પ
૩૩૮	૨૪	આત્મધ્યાનથી	આત્મધ્યાનથી
૩૩૯	૧૩	સ્વરૂપ	સ્વરૂપ
૩૩૯	૧૭	તને	તેને
૩૩૯	૨૧	નાન	નામ
૩૪	૧૮	ક્ષાયક	ક્ષાયક
૩૪૨	૧૯	સમયમાં	સમયમાં
૩૪૩	૬	કેવલ	કેવલ
૩૪૩	૨૧	તે	અને
૩૪૪	૧૮	માટે	માટે
૩૪૫	૧૩	અવલંબન	સાવલંબન
૩૪૫	૨	ભવિ	ભાવ
૩૪૫	૨૬	મણુ	પણ
૩૪૬	૨૪	અ	આ
૩૪૭	૨૭	ને	તે
૩૪૮	૧૪	ભવભય	ભાવભય
૩૪૮	૨	ક્રિયાના	ક્રિયામાં
૩૪૮	૨૧	રમણની	રમણની
૩૪૯	૨૩	ગુણ	પણ
૩૪૯	૨૮	પરિણતિ	પરિણતિ
૩૫	૨૮	ઉપયોગનો	ઉપયોગનો
૩૫૧	૧૫	પ્રતિબિંબપણ	પ્રતિબિંબપણ
૩૫૩	૨	પરસુખને	પરમસુખને
૩૫૩	૫	પરહિંસા	પરહિંસા
૩૫૩	૮	ગુપ્ત	ગુપ્ત
૩૫૩	૧૪	બધા	બધા
૩૫૪	૨૫	ભોગવા	ભોગવાય
૩૫૫	૧	કારણનો	કરણનો
૩૫૫	૨૩	પર્યાય	પર્યાય
૩૫૬	૨૧	પરિણતિ	પરિણતિ
૩૫૭	૧	પ્રમાણે	પ્રમાણે
૩૫૭	૯	ભવિ	ભાવ

પાનુ ૩૨૧ પંક્તિ ૨૦ ૨૪ આ પ્રમાણે છે—

૭ મુક્તોનુ એકત્વ તે એક ગુણ પર્યાય રૂપે પરિણમે, પણ તે પર્યાય ગુણનો કહેવાય. એક એક ગુણમાં અનંત અનંત મુક્તો છે તે દરેક સમયે અગુરુ લઘુ ગુણથી ષટ્ગુણ હાનિવૃદ્ધિ પામે છે.

પા ના	પકિત	અશુદ્ધ	શુદ્ધ
૩૫૭	૧૦	સપમમા	સયમમા
૩૫૭	૨૨	અનર્પિ	અનર્પિત
૩૫૯	૨	આભ્યંતર	અભ્યંતર
૩૬૩	૨૫	ને	તે
૩૬૪	૧૨	મેટવુ	ભેટવુ
૩૬૪	૨૧	આત્ન	આત્મ
૩૬૭	૧૯	બધાનય	બધીનયો
૩૬૮	૧૦	કેવળજ્ઞાન	કેવળજ્ઞાન (૧)
૩૬૮	૩૩	માન	માત
૩૬૯	૨૪	ાર્મથ્યા	મિથ્યા
૩૭૦	૧૮	નપમા	નયમા
૩૭૦	૨૭	ક્ષયોપક્ષમનો	ક્ષયોપશમનો
૩૭૧	૫	શ્રતજ્ઞાન	શ્રુતજ્ઞાન
૩૭૧	૬	રૂપી પ્રાણુ છે	તે પ્રાણુ છે
૩૮૧	૯	શ્રતજ્ઞાન	શ્રુતજ્ઞાન
૩૭૧	૩૦	શ્રતજ્ઞાર્ની	શ્રુજ્ઞાનની
૩૭૪	૫	પડિમ	પડિત
૩૭૪	૧૧	છે પછી આવી	અપેક્ષા વાળુ
૩૭૫	૨૫	અહિુ	અહિં
૩૭૬	૨૪	દ્રવ્ય	દ્રવ્ય
૩૭૮	૫	ચારિગ	ચારિત્રથી
૩૭૮	૬	ભવ	ભાવ
૩૭૮	૧૨	અનદ	અનત

પા ના.	પક્તિ	અશુદ્ધ	શુદ્ધ
૩૭૯	૨૨	ગુણુામા	ગુણોમાં
૩૭૯	૨૯	પઢે	પડે
૩૮૦	૨૪	ઉનારવાની	ઉતારવાની
૩૮૩	૪	અમૂહુર્ન	અત મુહૂર્ત
૩૮૪	૧૬	ક્ષપક પછી ૧૩, ગુ ૧૩ ૧૪ ગુ ૧૪ અયોગી કેવળી	
૩૮૪	૨૬	નત્વમા	તત્વમા
૩૮૫	૧૧	શ્રત	શ્રુત
૩૮૬	૧	વર્ષણુ	સવર્ષણુ
૩૮૭	૬	તેને	તેણે
૩૮૮	૧૦	ર્હી	કરી
૩૮૮	૨૯	એકવ્વ	એકત્વ
૩૮૮	૩૧	જ્ઞાનને	જ્ઞાન
૩૮૯	૬	શુષ્ટ	શુષ્ક
૩૯૦	૩૦	શરૂઆન	શરૂઆત
૩૯૧	૧૦	આત્તા	આત્મા
૩૯૨	૩૧	વ્યવહરાર	વ્યવહાર
૩૯૩	૩	નિશ્ચયની	નિશ્ચયથી
૩૯૩	૯	બોવુ	બોલવુ
૩૯૩	૧૧	નાહ	નહિ
૩૯૩	૧૮	યોક્ષમાર્ગ	મોક્ષમાર્ગ
૩૯૪	૧૦	પક્ષર્મા	પક્ષમા



મહાનુભાવો,

નીચેના ધર્મ કરણી કરવામાં ઉપયોગી ઉપકરણો અને ધાર્મિક પુસ્તકો પડતર કિંમત કરતા અર્ધી કિંમતે આપવામાં આવે છે તો જેઓને જરૂર હોય તેમણે નીચે જણાવેલ સ્થળેથી મંગાવી લેવા અગર પોસ્ટથી મંગાવી લેવા.

વિગત	પડતર કિંમત	અર્ધી કિંમત
શ્રી જૈન તત્વપ્રકાશ	૬-૦-૦	૩-૦-૦
શ્રી જૈન જ્ઞાનસાગર	૩-૦-૦	૧-૮-૦
સમ્યગ્ દર્શન અને અધ્યાત્મ જ્ઞાન યાને મોક્ષની કુંચી (મોક્ષની કુંચી)	૪- -	૨-૦-૦
બૃહદ્ [illegible]		છપાય છે.
શ્રી ધર્મધ્યાન અને સત્કાર માળા	૨-૦-	૧-૦-૦
શ્રી સિદ્ધિના સોપાન	૧-૦-	૦-૮-
શ્રી નવતત્વ અને જીવ વિચાર	-૮-	૦-૪-૦
શ્રી પ્રતિક્રમણ સૂત્ર	૦-૬-	૦-૩-૦
શ્રી સામાયિક સૂત્ર	૦-૨-૦	-૧-
કટાસણું (પાથરણું)	૧ ૧૨-૦	૦-૧૪
માળા (નવકારવાળી) સુખડની	૧-૦-	૦-૮-૦
મુહપત્તિ		અમૂલ્ય

(પોસ્ટેજ ખર્ચ અલગ થશે.)

સ્થળ:
દિવાનપરા શેરી નં ૬
રાજકોટ

શ્રી શામજી વેલજી વીરાણી અને
શ્રી કડવીબાઈ વીરાણી સ્મારક ટ્રસ્ટ

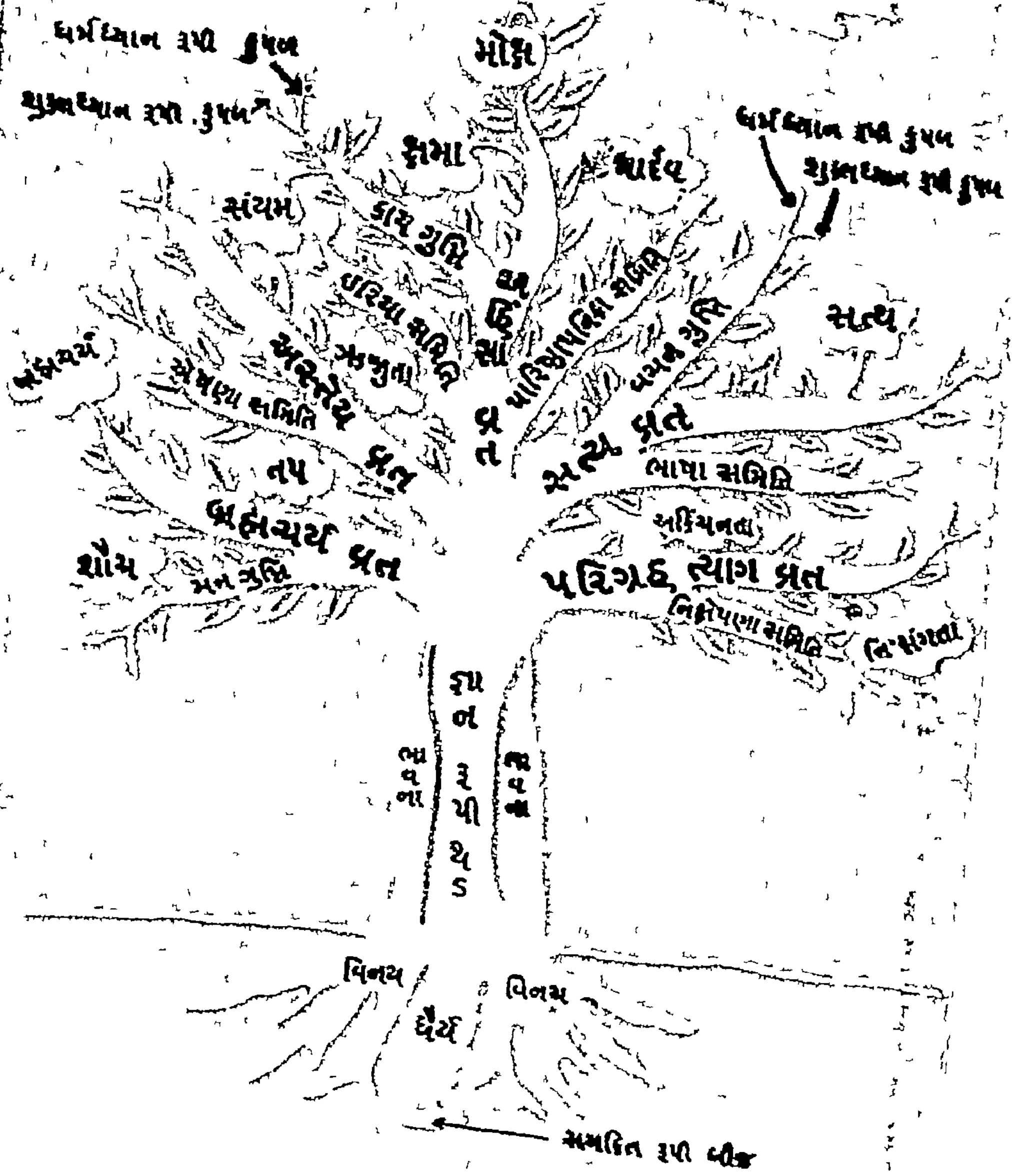
શ્રધ્ધાંજલી

આપ મેરુ મારા ગુરુ મુની શ્રી પ્રાણલાલજી મહારાજ તરફ મારી પરમ ભક્તિ ભાવ તેમને મારી શ્રદ્ધાંજલી આપીને આ પુસ્તક પ્રકાશન કરૂ છુ.

શ્રી ભવદીય
દુર્લભજી શામજી વીરાણી
ના વંદન

સમકિત તે ધર્મવૃક્ષનું બીજ છે.

ધર્મ વૃક્ષ



ધર્મ વૃક્ષનો ખુલાસો



ધર્મનું બીજ સમકિત છે તેમાં વિનયની જરૂર છે તેથી વિનય ધર્મવૃક્ષના મૂળ સમાન છે વિનયવંતને પિંડ સમજવી પડે છે તથી ધૈર્ય ધર્મવૃક્ષના કંદ રૂપ છે ધૈર્ય વગર જ્ઞાન મળે નહિ તેથી જ્ઞાન, ધર્મવૃક્ષનું સ્કંધ છે જ્ઞાનિ નિર્મળ ભાવ રાખી શકે છે માટે ૧૨ ધર્મભાવના તથા પંચ મહાવ્રતોની ૨૫ ભાવના ધર્મવૃક્ષની ત્વચા રૂપ છે શુભ ભાવના વગર સંયમ મળે નહિ અને સંયમી પંચ મહાવ્રતધારી હોય છે તેથી પંચ મહાવ્રત ધર્મવૃક્ષની શાખા રૂપ છે આઠ પ્રવચન માતા (પાંચ સમિતિ અને ત્રણ ગુપ્તિ) મહાવ્રતોનું રક્ષણ કરે છે તેથી તે ધર્મવૃક્ષની પ્રતિશાખા છે. ગુપ્તિવંત ધ્યાની હોય છે તેથી ધર્મધ્યાન અને શુક્લ ધ્યાન, ધર્મવૃક્ષના અંકુર સમાન છે શુદ્ધ ધ્યાનિ જિનથી ચંચળ રહે છે તેથી પંચ ઇંદ્રિયોના ૨૩ વિષય અને ૨૪ વિકારથી નિવૃત્તિભાવ રૂપ પત્ર છે નિવૃત્તિભાવને અનેક ગુણો પ્રાપ્ત થાય છે તેથી ૧ યતિ ધર્મ તથા અનેક ઉત્તર ગુણો રૂપ સુગંધી પુષ્પો છે. તેવા ગુણોવાળા મોક્ષ પ્રાપ્ત કરે છે તેથી ધર્મવૃક્ષનું ફળ મોક્ષ છે. તે મોક્ષરૂપી ફળ અનંત અક્ષય અવ્યાબાધ અતુલ અનુપમ અખંડ નિરાબાધ સુખ રૂપ રસથી ભરપૂર છે માટે ધર્મરૂચીવાળા સર્વ ભવ્ય જીવોએ સમ્યગ ધર્મની આરાધના કરવી.

પરમાર્થ માર્ગ દર્શક

સમ્યગ્ દર્શન

અને

અધ્યાત્મક જ્ઞાન યાને સુખની કુંચી

સંગ્રાહક

ડા શ્રી એન કે ગાંધી

*

વ્યાખ્યા—તત્ત્વાર્થ શ્રદ્ધાન સમ્યગ્ દર્શનમ્

અર્થ—સમ્યક્=સર્વજ્ઞના વચન અનુસાર યથાતથ્ય, દર્શન=જોવુ, જોઇને વિચારવુ, વિચારીને નિશ્ચય કરવો, નિશ્ચય કરીને ધારી રાખવુ અને તેમાં સ્થિરતા થવી. કઇ વસ્તુનુ સમ્યક્ દર્શન કરવુ ? તો કે તત્ત્વાર્થ શ્રદ્ધાન. તત્ત્વ = નવતત્ત્વ, અર્થ = રહસ્ય, સાર, યથાર્થભાવ. તેમા આત્મ તત્ત્વની સ્વાનુભૂતિ, શ્રદ્ધા = આસ્થા = અસ્તિત્ત્વ ધરાવતી વસ્તુઓની માન્યતા

શ્રદ્ધાના બે પ્રકાર છે (૧) સામાન્ય શ્રદ્ધા–તત્ત્વોનુ રહસ્ય ન સમજાય ત્યા સુધી જિનવચનમા શુકલ આત્મપરિણતિ (૨) વિશેષ શ્રદ્ધા–તત્ત્વના રહસ્યને યથાર્થ ભાવે સમજીને તેમા દઢતા, નિશ્ચય, પ્રતિતી રૂચી, સ્થિરતા કરવી. શ્રદ્ધામા મનની જરૂર છે સન્ની જીવને શ્રદ્ધા થઇ શકે છે અસંજ્ઞી મિથ્યાત્વી હોય છે, નો સંજ્ઞીનોઅસન્ની (કેવળી)ને આત્માના પરિણામરૂપ સમકિત હોય છે

સમકિતના પર્યાય વાંચકનામ—(અપેક્ષાપૂર્વક, ભેદ અભેદ સ્વરૂપે) સમકિત, સાચી તાત્વીક સમજણ, આત્મદર્શન, આત્માનુભવ, સ્વાનુભૂતિ, આત્મજ્ઞતા, આત્મદ્રવ્યમા સ્થિરતા, પરમરહસ્ય જ્ઞાન, આત્માનો સાક્ષાત્કાર, આત્મનિશ્ચય, પરમતત્ત્વનો અનુભવ, તત્ત્વાર્થ શ્રદ્ધા, અતર ઉપયોગ સહિત દ્રવ્ય ભાવપૂર્ણ તથા સર્વ અપેક્ષાપૂર્વક નવતત્ત્વનુ જ્ઞાન તથા શ્રદ્ધા, બોધિરત્ન, સત્ય તાત્વીક નિશ્ચય, પરમતત્ત્વરૂચી, પરમસત્ય દર્શન, નિશ્ચય સત્ય, આત્મબોધ, વગેરે.

ભાવાર્થ—જ્ઞેય (જાણવા યોગ્ય નવ તત્ત્વ), ઉપાદેય (આદરવા યોગ્ય–આત્મતત્ત્વ, સંવર, નિર્જરા, મોક્ષ એટલે કે જ્ઞાન, દર્શન, ચારિત્ર, તપ), હેય (ત્યાગ કરવા યોગ્ય–અજીવતત્ત્વ, પાપ, આશ્રવ, બધ)મા યોગ્ય પ્રવૃત્તિ કરીને આત્માની શુદ્ધિ કરીને, સિદ્ધસ્વરૂપે સિદ્ધ ક્ષેત્રમા લઇ જવાની ભાવના તે સમ્યગ્ દર્શન

ખુલાસો—મોક્ષ માર્ગની સાધના ઘણાખરા જીવોને ધીમે ધીમે થાય છે અને બરાબર આચાર જેવો જોઇએ તેવો એકદમ પાળતા આવડતુ નથી, તેથી પાપની અપેક્ષાએ પુણ્ય તત્ત્વનો

સુરસ આપે આપ વગર ઇચ્છાએ થાય કે પાળના ફળની ઇચ્છા તો કોઈ કરતું નથી, પણ સમકિતી જીવો પુણ્યના ફળની પણ ઇચ્છા નહિ કરતા હોવાથી, પુણ્યતત્ત્વને મોક્ષની અપેક્ષાએ ઉપાદેય વિભાગમાં મૂકી શકાય નહિ.

અર્થ—સમ્યગ્ દર્શનના ૬૭ બોલ છે એટલે કે ૬૭ અંગના ઉપાય તરીકે સમ્યગ્ દર્શન વ્યવહારથી મળી શકાય. નિશ્ચયથી અનંતજ્ઞાન, અનંત દર્શન, અનંત આત્મિક સુખમાં નિરવચ્છિન્ન અને ઉપયોગપણું તે સમકિત નિશ્ચયથી આભ્યંતર આત્મ પરિણતિ છે. વ્યવહાર તે અભ્યંતર પરિણતિઓનો બાહ્ય પ્રગટ આચાર છે.

૬૭ ભેદ—૪ સદ્દહણા, ૩ લિંગ, ૧ વિનય, ૩ શુદ્ધિ, ૫ દૂષણ ત્યાગ, ૮ પ્રભાવના, ૫ ભૂષણ, ૫ લક્ષણ, ૬ જયણા, ૬ અભિયોગ, ૬ ભાવના, ૬ સ્થાન તે સર્વ અંગનું સ્વરૂપ સમકિતના ૮ બાબતોથી થાય છે.

ચાર સદ્દહણા—(૧) પરમાર્થ સંસ્તવો, (૨) સુદિટ્ઠ પરમત્થ સેવણા, (૩) વાવન્ન વજ્જણા, (૪) કુદંસણ વજ્જણા.

પરમાર્થ સંસ્તવો—પરમાર્થ સંસ્તવ = મહાન અર્થનો પરિચય કરવો, એટલે નવતત્ત્વનું સ્વરૂપ જાણવું, નવતત્ત્વ ઉપરાંત છ દ્રવ્યમાં આત્મતત્ત્વ દેવતત્ત્વ, ગુરુતત્ત્વ, ધર્મતત્ત્વ આદી બધા તે પરિચય માટે માર્ગદર્શક ગ્રંથોનું વાંચન અને સદ્ગુરુના ઉપદેશ શ્રવણથી થાય. મોક્ષમાર્ગમાં જવાને બદલે વિરુદ્ધ દિશામાં લઈ જનારા દેવ, ગુરુ અને ગ્રંથોથી બચવા માટે શુદ્ધ દેવ, શુદ્ધ ગુરુ અને શુદ્ધ ધર્મની બુદ્ધિપૂર્વક શોધ કરી લેવી.

કેટલાક માણસો થોડાં સત્ય તત્ત્વો ગ્રહણ કરીને તેમાં પોતાના જ્ઞાનથી ઉલટા અર્થ કરીને નવાં શાસ્ત્રો ઉત્પન્ન કરે છે તેમનો ઇરાદો કાં તો સર્વજ્ઞ તરીકે પૂજાવાનો અથવા તો મહાન ગુરુ તરીકે જાહેર થવાનો હોય છે અને પોતાની ઇચ્છા પોષવા માટે ભોળા લોકોને ધર્મના ઓઠા નીચે તેઓ ફસાવે છે પણ જેની ભવ સ્થિતિ પરિપક્વ થવા આવી હોય છે તેવા બુદ્ધિમાન માણસો પરીક્ષા કરીને સાચા દેવ, ગુરુ, ધર્મ શોધી કાઢે છે.

પાર્શ્વનાથ સ્વામીના શાસનના ગાંગેય અણગારે મહાવીર સ્વામી સર્વજ્ઞ છે અને ગોશાળો નથી એવી ખાત્રી અમુક બાબત દ્વારા કરી હતી કે ? ખરા સર્વજ્ઞ સિવાય પોતાની મેળે કોઈ પ્રકાશી શકે નહિ.

બુદ્ધિમાનો મોક્ષમાર્ગના અનુભવી ધર્મગુરુનું જ્ઞાન પોતાની સાધના માટે ગ્રહણ કરવા તત્પર હોય છે કારણ કે કપોળ કલ્પિત શાસ્ત્રો તો હરકોઈ નીપજાવી શકે છે. તેથી મોક્ષ માર્ગ માટે કંઈ ઉપયોગ નથી. શુભાનુબંધમાં એક પણ ભૂલ આવી જાય તો પછી ગમે તો તે સમ્યગ્ દર્શનથી ભ્રષ્ટ થાય છે માટે દેવ અરિહંત, ગુરુ નિર્ગ્રંથ અને ધર્મ કેવળીનો ભાખ્યો, એવી ખાત્રી રાખવા શુદ્ધ સ્વરૂપ જાણવાથી થાય છે. તે સમકિતનું પહેલું ભૂષણ છે.

આગમ પ્રમાણે દેવ સ્વરૂપ

દેવ અરિહંતનું સ્વરૂપ—(૧) દિવ્યતા, (૨) દાન શકિત.દિવ્યતા=પ્રકાશ, પ્રકાશનો પૌદ્‌ગળિક અર્થ તેજ થાય છે તે જડ છે પ્રકાશનો આધ્યાત્મિક અર્થ જ્ઞાન થાય છે અને સંપૂર્ણ જ્ઞાન તે કેવળજ્ઞાન છે. પૌદ્‌ગળીક તેજવાળા દેવતાઓ હોય છે અને કેવળજ્ઞાનવાળા અરિહત દેવ હોય છે. દેવતા પૌદ્‌ગળીક વસ્તુનુ દાન દઈ શકે છે અને અરિહત દેવ અનંત આત્મિક સુખનુ કારણુ ઉત્કૃષ્ટ જ્ઞાન દાન દઇ શકે છે

અરિહત = અરિ = શત્રુ + હત = હણ્યા, દેવતાના ઇન્દ્રો અને નરેન્દ્રો બાહ્ય શત્રુને હણી શકે છે, ત્યારે સર્વજ્ઞ અરિહતે અભ્યતરના કર્મ શત્રુને હણ્યા છે, તે આવરણ કરનાર ચાર ઘનઘાતિ કર્મ છે મોહની કર્મ મુખ્ય છે તે સર્વેનો અરિહત દેવે શુકલ ધ્યાનથી નાશ કર્યો છે*

અરિહંતના ગુણ—અનતજ્ઞાન, અનત દર્શન, અનત ચારિત્ર, અનત તપ, અનત વીર્ય,+ ક્ષાયક સમકિત, યથાખ્યાત ચારિત્ર–એ મુખ્ય ગુણો છે– આ બધા ગુણો જેનામાં નથી તે સર્વજ્ઞ નથી, અરિહત ૧૮ દોષ રહિત હોય છે અજ્ઞાન નિદ્રા, ક્રોધ, માન, માયા, લોભ, મદ, મત્સર, હાસ્ય, રતિ, અરતિ, ભય, શોક, પ્રેમ, જીવ હિસા, અસત્ય, ચોરી, ક્રીડા, આ અઢાર દોષમાથી એક પણ દોષ જેમાં હોય તે સર્વજ્ઞ નથી.

અરિહંતના બે ભેદ—૧ તીર્થંકર, ૨ સામાન્ય કેવળી. તે બનેમા ઉપરના બધા સર્વજ્ઞના ગુણો હોય છે તીર્થંકરમાં અમુક વિશેષતા છે

તીર્થંકર જન્મથી જ ત્રણ જ્ઞાન લઇને આવે છે, ઇન્દ્રો અને દેવતાઓ તેમનો મહોત્સવ કરે છે અમુક વખત સસારમા રહી, પોતાની મેળે દીક્ષા લે છે, તેથી તેઓ સ્વયબુદ્ધ છે, દીક્ષા લીએ કે તરત જ તેમા તેમને મનપર્યવજ્ઞાન ઉપજે છે ત્યારબાદ ચાર ઘનઘાતી કર્મનો **વીતરાગ સયમ** સાથે **પ્રધાન તપથી** સર્વથા નાશ કરીને કેવળજ્ઞાન પ્રાપ્ત કરે છે, ત્યારે તિર્થંકર નામ કર્મનો ઉદય થાય છે તેથી સર્વજ્ઞના ગુણો ઉપરાંત આઠ પ્રાતિહાર્ય ઉત્પન્ન થાય છે

---

* શુકલ ધ્યાનથી નાશ કર્યો છે

+ અનત વીર્યમા અનત દાન લબ્ધી, અનત આત્મિક ગુણોની લાભ લબ્ધી, અનત ગુણોનો ભોગ ઉપભોગ અને શકિત અતર્ગત થાય છે

– યથાખ્યાત ચારિત્રમા અનતી ક્ષમા, અનત વિનય, અનતીસરળતા, અનત આત્મ–સતોષ, ગભીરતા, વિરકતભાવ, અખેદ, નિર્ભયતા, અશોક, અદુગછા, અવેદીપણુ વગેરે અનત ગુણો અતર્ગત થાય છે

આઠ પ્રાતિહાર્ય

૧ અશોક વૃક્ષ—તે દેશના દેવાના સ્થાન (સમોસરણ)માં વિકસ્યા, પુષ્પોથી આકાશમાં ઉન્નત થાય છે; સંસારના તાપમાંથી ભવ્યાત્માને સમકિત અને મોક્ષના સુખની છાંય મેળવવાનું સ્થાન અહીં છે એમ તે વૃક્ષ ઉપરથી અનુમાન થાય છે.

૨ સિંહાસન—ભગવાન બેસે છે ત્યાં આકાશમાં અધર વિકસ્યા પુષ્પનું સ્ફટિક સિંહાસન થઇ આવે છે તેના ઉપર ભગવાન બેસતા નથી તે ભગવાનનું નિર્મોહીપણું નિરાલંબનપણું અને શુદ્ધ જ્ઞાન સ્વરૂપ સૂચક છે

૩. છત્રત્રય—અશોકવૃક્ષ નીચે અને ભગવાનની ઉપર અધર ત્રણ છત્ર થઇ આવે છે. તે ત્રણ લોકનું સ્વામીપણું તથા રત્નત્રય સૂચવે છે એમ અનુમાન થાય છે.

૪. ચામર—ભગવાનની બંને બાજુ સ્ફટિક ચામર દેખાય છે, તે ઉંચે જતા દેખાય પણ નીચે ઉતરતા ન દેખાય; તે ભગવાન પ્રરૂપિત ધર્મની આરાધનાથી ધર્માત્મારૂપી સ્થિરતા અને ઉર્ધ્વગતિ થાય એમ જણાવે છે.

૫. ભામંડળ—ભગવાનના મસ્તકના પાછળના ભાગમાં ભામંડળ પ્રકાશ કરે છે તે અનંતજ્ઞાન સૂચક છે.

૬ અચિત અને સુગંધી પુષ્પ વૃષ્ટિ—અચેતથી શાસનની નિર્દોષતા, સુગંધથી ગુણોની ઉત્કૃષ્ટતા, પુષ્પ વૃષ્ટિથી વચનની દિવ્યતા સૂચવવામાં આવે છે.

૭ દિવ્ય ધ્વનિ—ભગવાનની દિવ્ય વાણીનો પડઘો પડે છે. વાણી અને પડઘાની જોડી જ્ઞાન ધ્યાનની જોડી તેમજ અનુસાર આચાર ધર્મની જોડી સૂચક થાય છે.

૮ દેવ દુંદુભી—આકાશમાં દેવ દુંદુભી વાગે છે તે ધર્મ રાજ્યની ઘોષણા કરતી દેખાય છે.

આ ઉપરાંત તીર્થંકરમાં ચાર વિશેષતા છે

૧ પરમ પૂજ્યપણું—દેવતાઓ અને ઇન્દ્રો પૂજે છે અભિમાની-મિથ્યાત્વી ભગવાનને દેખીને જ નમી પડે છે.

૨. ઉપદ્રવરહિતપણું—સમોસરણમાં સિંહ આવે તો તેને થાય કે કોઇ પણ પર હુમલો કરવાનું મન થતું નથી. બાર જાતની પર્ષદા શાંતિથી ઉપદેશ સાંભળે છે આસપાસ ૨૫–૨૫ જોજન રોગ, મરકી દુષ્કાળ, પ્રતિકૂળ સંયોગ વગેરે ઉપદ્રવો નથી.

૩ અનંત વાણી અતિશય—૩૫ પ્રકારના શ્રેષ્ઠ ગુણયુક્ત વાણી, જોજન સુધી વિસ્તારવાળી હોય છે

૪ ચોત્રીશ અતિશય—૧૦૦૮ ઉત્તમ લક્ષણ, આકાશમા ધર્મધ્વજ, ધર્મચક્ર, વગેરે ધર્મ સામ્રાજ્ય બતાવે છે

અહિ અનત જ્ઞાન અતિશય કેટલાક માને છે પણ તે તો સામાન્ય કેવળી ભગવાનને પણ હોય સામાન્ય કેવળીમા આ બાર અતિશય* હોતા નથી. તીર્થંકરના પૂર્વના ત્રીજા ભવમા "સર્વ જીવ કરૂ શાસન રસી" તેવી ભાવના અને વીસ ગુણોમાના કેટલાક ઉત્કૃષ્ટ રીતે સાધવાથી તીર્થંકર નામ કર્મ બધાય છે, તે અત્યારે ઉદય આવવાથી તે કર્મના પ્રતાપે આકાશમા ધનુષ્યબાણ દેખાય છે, તેની રીતે વિસસા પુદ્ગળોનુ આકર્ષણ થઇને આવાદેખાવ થઈ આવે છે પ્રતિકૂળ સયોગોના પુદ્ગળો અનુકૂળ રીતે પરિણમે છે અને દેવતાઓના મન પણ અમુક કાર્ય કરવાને આકર્ષાય છે આ બાર આત્મિક ગુણો નથી પણ તીર્થંકર નામ કર્મના અતિશય રૂપે છે

પણ આ પૌદ્ગળીક દિવ્યતા તીર્થંકર સિવાય કોઇ મનુષ્ય કે દેવ આશ્રી ઉત્પન્ન થતી નથી તેમા તીર્થંકર પોતે નિઃસ્પૃહ છે, પરન્તુ કારણ વગર કાર્ય ન હોય તેથી પ્રાતિહાર્યો પણ અર્થસૂચક સમજવા પુદ્ગળોના સયોગ વિયોગ અને પુદ્ગળોની જીવની સાથે શુભાશુભ પરિણતિ કર્મ ઉપર આધાર રાખે છે, તેથી પ્રાતિહાર્યોનુ સ્વરૂપ કર્મ વિપાકની રીતે સમજી શકાય એવુ છે

તીર્થંકરને કેવળજ્ઞાન થાય કે તરત જ દેવતાઓ સમોસરણ રચે છે અને ભગવાન ઉપદેશ દે છે, ત્યારે તરત જ ચારે તીર્થ=સાધુ, સાધ્વી, શ્રાવક અને શ્રાવિકાની સ્થાપના થાય છે તીર્થ સ્થાપવાથી તીર્થંકર કહેવાય છે. ભરત, ઇરવત ક્ષેત્રોમા ઘણા કાળથી ધર્મ ન હોય ત્યારે ત્રીજા આરામા તીર્થંકર ઉપજે છે અથવા શાસનમા કેવળજ્ઞાન ઉત્પન્ન થતુ બધ થઇ જાય ત્યારે તીર્થંકર ઉપજે છે, તેથી તીર્થંકર ધર્મની આદિ કરનારા ગણાય છે

અરિહંતના જગવિખ્યાત પર્યાયવાચક નામો

૧ અરિહત ભવબધક કર્મોનો સર્વથા નાશ કર્યો તેથી

૨ જિન, ભગવાન રાગદ્વેષ વગેરે ભાવ કર્મોને જીત્યા તેથી

૩ શકર સર્વ જીવની રક્ષા કરવાથી તેમ જ જ્ઞાન દર્શન અને ચારિત્ર રૂપી ત્રિશુળથી કર્મ શત્રુઓને છેદી નાખ્યા તેથી

---

* અતિશય

૪ બ્રહ્મા. બ્રહ્મ (આત્મા), બ્રહ્માંડ (વિશ્વ)નું જ્ઞાન હોવાથી જ્ઞાનના પ્રકાશનાર્થ હોવાથી.

૫ વિષ્ણુ. વિષ્ણુ એટલે ઇષ્ટ ઇષ્ટ તે આત્મા. આત્મા તે પરમાત્માની શક્તિ જેની સત્તામાં છે એટલે પ્રગટાવી પરમાત્મા થવાની જેનામાં શક્તિ છે સંપૂર્ણ શુદ્ધ આત્મા તે પરમાત્મા, તે અપેક્ષાએ વિષ્ણુ. અથવા વિષ્ણુ=વ્યાપક—પાંચ શરીરોનો ઉપયોગ તથા ક્યાંયે જેને અભાવ છે.

૬ મહાદેવ. દેવના પણ દેવાધિદેવ તે મહાદેવ.

૭ બુદ્ધ. તત્ત્વો (પદાર્થો) ને યથાતથ્ય જાણવાથી.

૮ ઈશ્વર. અનંત જ્ઞાન દર્શન, ચારિત્ર, વીર્યનું ઐશ્વર્ય પ્રગટ કરવાથી.

૯ પરમેશ્વર. સર્વ દ્રવ્યના જ્ઞાતા તથા સ્વામી હોવાથી.

૧૦ વિશ્વવ્યાપક. સર્વ દ્રવ્ય, ક્ષેત્ર, કાળ અને ભાવનું જ્ઞાન દર્શન હોવાથી તે અપેક્ષાએ તથા કેવળી સમુદ્‌ઘાતમાં એક સમય સર્વ લોકમાં આત્મ પ્રદેશ વ્યાપી જવાથી.

૧૧ અર્હંત. સુરેન્દ્રો, નરેન્દ્રોના પૂજ્ય હોવાથી.

૧૨ ભગવંત. ઉત્કૃષ્ટ અનંતગુણોના સમુદાય ભાગ્ય હોવાથી.

૧૩ પરમેષ્ઠી. ઉત્કૃષ્ટ આત્મિક સુખના ભર્તા હોવાથી.

૧૪ પ્રભુ. અનંત આત્મિક શક્તિ હોવાથી.

૧૫ સત્ ચિદાનંદ. જ્ઞાનાનંદનો ઘન, જ્ઞાનાનંદ સ્વરૂપ, શુદ્ધ આત્મ સ્વરૂપ.

ઉપર જણાવેલા ગુણ મનુષ્ય ભવમાં અરિહંત સાકાર સર્વજ્ઞ વીતરાગ ભગવાન છે તેમનું આયુષ્ય પૂર્ણ થવાની સાથે બાકી રહેલાં નામ, ગોત્ર અને વેદની કર્મ નાશ થવાથી, તેમનો અશરીરી નિરાકાર આત્મ પ્રદેશોનો ઘન સિદ્ધ થઈ લોકના સર્વથી ઉપરના ભાગમાં સિદ્ધક્ષેત્રમાં જઈ ત્યાં સમયને માટે સ્થિર થાય છે અને અનંત અક્ષય આત્મિક સુખમાં દર્શન ઉપયોગે લીન રહે છે અને અકર્મી હોવાથી ફરી કર્મબંધ થતો નથી અને તેથી પુનર્જન્મ થતો નથી.

એક સિદ્ધ ત્યાં અનંત સિદ્ધ હોવાથી તથા સર્વ નિરાકાર હોવાથી તથા એક જ પ્રકારનું અનંતજ્ઞાન દર્શન સુખ સર્વને હોવાથી, સંગ્રહ નયના એકાંતપણાથી એક જ ઈશ્વર છે એમ એમ કેટલાક અજ્ઞાનથી માને છે તેમ જ સર્વ દ્રવ્યમાં ચૈતન્ય લક્ષણ હોવાથી જ્ઞાનદર્શનનો અંશ ક્ષયોપશમ પ્રમાણે હોવાથી સર્વ દ્રવ્યને એકાંતપણાથી ઈશ્વરનો અંશ માને છે, પણ એકાંતવાદ મિથ્યાત્વ છે.

વળી ભવી જીવોને સિદ્ધ પદ પ્રાપ્ત કરવાની શક્તિ હોવાથી તે પદ પ્રાપ્ત કરે છે ત્યારે ઈશ્વરના સ્વરૂપમાં ભળી જાય એમ માને છે પણ એકાંતપણાથી સર્વ જીવો એક જ ઈશ્વરના અંશ

હોય તો એક જીવને મારવાથી બધાને લાગવુ જોઇએ અને કેવળ જ્ઞાન અને કેવળ દર્શનની અપેક્ષાએ સિદ્ધ ભગવાન અને અરિહંત ભગવાનનુ એક સ્વરૂપ હોવાથી કેટલાક અજ્ઞાનદશાથી એમ માને છે કે ઇશ્વર અવતાર લે છે પણ સર્વ આત્માઓ તથા પરમાત્મા સ્વતંત્ર છે સર્વ પોતપોતાના જ્ઞાન દર્શનના ઉપયોગમા રહે છે. વિપરીત માન્યતાનુ કારણ એ છે કે સર્વ અપેક્ષાઓથી, તેઓ અરિહંત અને સિદ્ધનુ ખરૂ સ્વરૂપ જાણતા નથી.

એક વાર ખરૂ સ્વરૂપ જાણવામા આવે તો પછી ભગવાનના સ્વરૂપમા કે ધર્મના સ્વરૂપમા કોઇ ઊંધુ ચતુ સમજાવી શકે નહિ જેમકે હાથ, અને કંઠમા માળાવાળો કોઇ દેવ બતાવે તો જ્ઞાની સમજે છે કે ગણત્રીમા ભૂલ થવાથી માળા રાખે છે, માટે સર્વજ્ઞ નથી કોઇ કહે કે અમુક દેવ ભક્તને સુખી કરે છે અને અભક્તને દુ ખ દે છે તો સમજવુ કે તે રાગ અને દ્વેષવાળો હોવાથી સર્વજ્ઞ નથી.

કોઇ દેવને સ્ત્રી હોય તો સમજવુ કે તે પ્રેમ અને ક્રીડાનો શોખીન છે માટે સર્વજ્ઞ નથી

ત્રશુળચક્ર વગેરે જીવ હિંસક શસ્ત્ર કોઇ દેવ રાખતો હોય તો સમજવુ કે બીજાની બીકથી રક્ષણ માટે શસ્ત્ર રાખે છે અને હિંસક ભાવવાળો હોવાથી ક્રોધી છે, તેથી તે સર્વજ્ઞ નથી.

તમે મારૂ નામ લ્યો, મારી આસ્થા જ ફક્ત રાખો, મારા વાડામા જ રહો તો બીજુ કઇ નહિ કરવુ પડે, હુ તમને મોક્ષમા લઇ જઇશ. એવી લાલચ બતાવનાર દેવ માયાવી હોવાથી સર્વજ્ઞ નથી.

તમે મારી અમુક ફળ પુલાદિ દ્રવ્યોથી પુજા કરો, મારી સ્તુતિ કરો એટલે હુ તમને મોક્ષમા લઇ જઇશ અહિ સુખ આપીશ, વગેરે કહેનાર દેવ લાલચુ (લોભી) હોવાથી સર્વજ્ઞ નથી. અને જે સર્વજ્ઞ નથી તે વાસ્તવીક ભગવાન નથી

ભગવાનને સ્ત્રી હોય એવી ભ્રમણા થવાનુ કારણ એ છે કે આત્મા શુદ્ધ સ્વરૂપે અવેદી છતા વ્યાકરણની અપેક્ષાએ પુરૂષ કહેવાય જેમકે આત્મા કેવો છે। અને તેનુ લક્ષણ 'ચેતના' આત્માનો ગુણ હોવા છતા વ્યાકરણની અપેક્ષાએ સ્ત્રી કહેવાય. જેમકે ચેતના કેવી છે? જેમ સસારમા પુરૂષ સ્ત્રીમા તલ્લીન હોય તેમ આધ્યાત્મિક રીતે આત્મા શુદ્ધ ચેતનામા તલ્લીન હોય છે, ચેતના તે જ્ઞાન દર્શનનો ઉપયોગ

સિદ્ધ ભગવાન અને અરિહંત ભગવાન જ્ઞાન દર્શનના ઉપયોગમા તલ્લીન રહે છે ચેતના આત્માનો નિત્ય ગુણ છે પણ જ્ઞેય પદાર્થોના પર્યાયોના સમયે સમયે પરિવર્તનની અપેક્ષાએ શુદ્ધ ચેતનાના પર્યાય સમયે સમયે ફરે છે તે અપેક્ષાએ ઉત્પાદ (ઉત્પત્તિ) અને વ્યય (નાશ) મનાય છે કે જેનો કર્તા આત્મા છે

સંસાર દૃષ્ટિએ જાતિ પિતા મનાય છે તેથી બ્રહ્માને પોતાની પુત્રી સાથે ભોગ કરનાર, અજ્ઞાની લોકોએ માન્યું. ખરી રીતે આત્મા તો શુદ્ધ ચેતનાના ઉપયોગમાં તલ્લીન હોય જ છે.

આવી રીતે અજ્ઞાનજનક ઘણી ભૂલો થાય છે. જેમકે, જ્ઞાન, દર્શન, ચરિત્ર એ ત્રણ સાધનાથી કર્મ ક્ષય થાય છે. તેને રૂપક બનાવતાં (અશુદ્ધ સ્થાપના નિક્ષેપમાં નાખતાં) ત્રિશૂળ બનાવ્યું અને તે શંકર (આત્મા)નું શસ્ત્ર બન્યું. તીર્થંકરના મુખ્ય શિષ્યો ગણધર હોય તેને રૂપક આપતાં, શંકરના પુત્રને ગણપતિ બનાવ્યા.

અજ્ઞાનતાથી એકબીજાનું આરોપણ કરવામાં વિષ્ણુ એમ જ થયું. વિષ્ણુ એટલે કૃષ્ણ વાસુદેવ અને પરમાત્મા. વાસુદેવને ૩૨ હજાર રાણી હોય; તે ચક્રીની જુદી જાતથી ૧૬ હજાર રાણી ગણાણી. અરિહંતમાં ૧૮ હજાર શિલાંગ હોય, અરસપરસ આવી બન્નેનું આરોપણ કરવાથી અશુદ્ધ સ્વરૂપે લોકો કહે છે કે વાસુદેવને ૧૬ હજાર રાણી છતાં બ્રહ્મચારી હતા તેનું આવું ખોટું સમજવાની ભ્રમણા તેનું કારણ અજ્ઞાન. આ બન્નેનું એરી કુડાણ દૂર થાય તો સમ્યક્ત્વ ન થાય.

અનુમાન પ્રમાણથી દેવ સ્વરૂપની સાબીતી

અરિહંત અને સિદ્ધ ભગવાન સર્વજ્ઞ છે તે આગમ પ્રમાણથી જોયું. હવે અનુમાન પ્રમાણથી તેની સાબીતી કરીએ.

(૧) જે વસ્તુ પ્રત્યક્ષ હોય છે તેજ વસ્તુ અનુમાનપ્રેરક નિશાનવાળી હોય છે. ધુમાડો જોઈને અગ્નિનું અનુમાન થાય, પણ અગ્નિ વગર તો ધુમાડો હોય જ નહિ. કેવળજ્ઞાન તે સંપૂર્ણ જ્ઞાન. તેનું અનુમાન કરાવનાર નિશાની તે આગમ છે.

પરસ્પર અવિરોધી, અર્થપૂર્ણ, વ્યાપી ત્રાય સૂક્ષ્મ પરમાણુ અને દૂરવર્તી કોઈપણ અવિરોધીન રીતે સત્ય દર્શન કરનાર જ્ઞાન તેમજ સંપૂર્ણ રીતે નિરાકરણી નિઃસંદિગ્ધ નિર્ભેળ આચાર બતાવનાર આગમ, કેવળજ્ઞાની સિવાય કોઈ બીજાનું પ્રવચન હોઈ શકે જ નહિ.

અમે એટલું બધો, હજારો લાખો વર્ષો થયા, ત્યારથી તમારો પોતાનો જ અનુભવ એવો, તો સાબીત થશે કે તમે ભૂખ કર્યા વગર રહેશો જ નહિ, ત્યારે સર્વજ્ઞ કહી ક્ષણ કરાય જ નથી.

અહિંસા ધર્મ પ્રકાશવા છતાં એમ કહેવું કે ધર્મ કરવામાં હિંસા થાપની છૂટ તે પરસ્પર વિરોધી અર્થ થયો, આરંભ થયો, મમત્વ થયું, ઝઘડામાં પરિગ્રહ પણ થયો.

જૈન આગમ તે સર્વજ્ઞપણાનું અનુમાન કરાવનાર નિશાન છે. તે આગમ બરાબર નહિ સમજવાથી જ ક્રોધ, વેર વગેરે પુષ્કળ મતો ઉભા થાય છે જ્યારે જૈન આગમ તેનું તેજ રહે છે. બધા મતો કેવી રીતે ઉત્પન્ન થાય છે તે આગળ ઉપર યોગ્ય સ્થાને આવશે.

(૨) અનુભવથી જાણી શકીએ છીએ કે દરેક મનુષ્યમાં થોડા વધુ પ્રમાણમા કઇ ને કઇ જાતનુ જ્ઞાન હોય છે. જગલનો ભીલ, બેરીસ્ટર, ડોકટર અને વિદ્વાન સાધુઓમા જઘન્ય અને ઉત્કૃષ્ટ જાણપણાનુ માપ કાઢો એટલે ખાત્રી થશે. આ તારતમ્યતાનુ કારણુ–"એવા પ્રકારના પ્રયત્નથી ક્ષયોપશમ." ભીલ પણ વિદ્વાન સાધુ બની શકે છે તો ઉત્કૃષ્ટ ચારિત્ર, તપ અને જ્ઞાનના સયોગથી કેવળજ્ઞાન કેમ ન થાય? જો આત્માની ચેતના અમુક હદ સુધી શુદ્ધ થાય તો સપૂર્ણ શુદ્ધ કેમ ન થાય?

(૩) જો મુક્તિ ન થાય એટલે મોક્ષમા ન જવાતુ હોય તોય તો પછી ધર્મની શી જરૂર છે? યોગ તપ કરવાની શી જરૂર છે? ગુણોની શી કીમત છે? ફક્ત સજા ન થાય તેટલા પુરતી બાહ્ય નીતિ ગમે એટલે બસ જેનાથી કાયમનુ સુખ ન મળે તેવા ધર્મની શી જરૂર છે?

આપણે ગુણોની કઇક કીમત તો પ્રત્યક્ષ અનુભવીએ છીએ, ગુણો અને ધર્મોમાં તારતમ્યતા પણ જોઇએ છીએ, સપૂર્ણ રીતે સર્વ ગુણોનો આવિર્ભાવ, સર્વ કર્મોથી તેમજ સર્વ બધનોથી સપૂર્ણ રીતે મુક્તિ, આત્મા પોતાના સપૂર્ણ શુદ્ધ સ્વરૂપ ધર્મમાં રહે તેજ મુક્તિ, અમુક હદ સુધી ગુણો પ્રાપ્ત થાય તો સપૂર્ણ રીતે સર્વ ગુણો કેમ પ્રાપ્ત ન થાય? ગુણો અને ધર્મને સ્વીકારશો તો મુક્તિને સ્વીકારવી જ પડશે મુક્તિને સ્વીકારી તો સર્વજ્ઞપણુ સ્વીકારવુ જ પડશે

કર્મથી સર્વથા મુક્તિનો ક્રમ આ પ્રમાણે છે પહેલાં મિથ્યાત્વ મોહનીયનો નાશ થાય પછી ચરિત્ર મોહનીયનો, પછી જ્ઞાનાવરણીય, દર્શનાવરણીય અને અતરાયનો એક સાથે નાશ થાય, ત્યારબાદ બાકીના ચાર કર્મોનો નાશ સર્વથા થાય એટલે મુક્તિ

(૪) સર્વજ્ઞ નહિ માનનારને પુછો કે તમે કેવી રીતે જાણ્યું કે સર્વજ્ઞ ત્રણ કાળમાં નથી? જ્ઞાનથી જાણ્યું કે તર્કથી?

જ્ઞાનથી તમે જાણતા હો તો તમે પોતે સર્વજ્ઞ થઇ ગયા છતાં ત્રણે કાળમાં સર્વજ્ઞ નથી એમ તમે કેમ જુઠું બોલો છો? જુઠું બોલનાર સર્વજ્ઞ થાય નહિ. તેથી તમે જ્ઞાની નથી પણ અજ્ઞાની છો અને અજ્ઞાનતાને લઇને તમારી માન્યતા જુઠી છે

તર્કથી કહેતા હો તો અજ્ઞાનતાને લઇને તમારો તર્ક કુતર્ક છે, તેથી તમારો તર્ક ખોટો છે.

કોઈ વસ્તુના આદિ અને અત સર્વજ્ઞ બતાવતા નથી એ ઉપરથી કહેતા હો તો તમારા તર્ક પ્રમાણે જુઠુ બોલે ને સર્વજ્ઞ નાસ્તિને અસ્તિ કહેનાર તો જુઠા બોલો ગણાય, સર્વજ્ઞ ન કહેવાય. જે વસ્તુની આદિ નથી તેમજ અત નથી તે વસ્તુની આદિ અને અત સર્વજ્ઞ કેવી

રીતે પરૂપે! કુબુદ્ધિથી ઘણા મતાંતર ઉપજાવી શકાય છે, તેથી સુબુદ્ધિવાન સર્વજ્ઞના પ્રવચન સિવાય કોઈ આગમને સ્વીકારવા તૈયાર નથી.

આગમ પ્રમાણ અનુમાન પ્રમાણ થયા. હવે

ઉપમા પ્રમાણ

અરિસામાં જેટલી વસ્તુ બિંબ વગર સામે આવે તે બધી વસ્તુનું પ્રતિબિંબ તે નાનકડા અરિસામાં પડે છે દેખાય છે તો જ્ઞાનસ્વરૂપ કર્મના આવરણરૂપી બિંબ જેનું સર્વથા નાશ પામ્યું છે એવા સર્વજ્ઞના આત્મામાં સર્વ દ્રવ્ય, સર્વ ક્ષેત્ર, સર્વ કાળ, સર્વ ભાવ, સર્વ પર્યાય વગેરેના નિમિત્તથી કેવળ જ્ઞાનમાં અરૂપી–અગુરુ–લઘુ પર્યાય ઉપજે છે.

પ્રત્યક્ષ પ્રમાણ

(૧) જો કોઈ અવધિજ્ઞાની કે દેવતા જુએ તો તે મહાવિદેહ ક્ષેત્રમાં વિચરતા વીસ તીર્થંકર અને ઓછામાં ઓછા બે ક્રોડ સામાન્ય કેવળી રૂપે વિચરતા અરિહંતને જોઈ શકે ત્યાંના લોકો સર્વજ્ઞને પ્રત્યક્ષ જુએ છે ભૂતમાં જ્યારે હતા ત્યારે દેખાતા હતા, ભવિષ્યમાં પણ દેખાશે.

(૨) અનુમાન પ્રમાણ પણ પ્રત્યક્ષ પ્રમાણનું લિંગ છે.

(૩) અરિહંત ભગવાન બીજા અરિહંત ભગવાનોને આત્મ પ્રત્યક્ષથી કેવળજ્ઞાન સ્વરૂપે જાણે છે.

એ ચાર પ્રમાણથી સર્વજ્ઞની સાબિતી થઈ, અરિહંત પણ સર્વજ્ઞ જ. હવે અરિહંતનું પૂજનીક વંદનીક સ્વરૂપ કયા નિક્ષેપામાં આવે છે તે જોઈએ.

અરિહંતના ચાર નિક્ષેપા

૧ નામ, ૨ સ્થાપના, ૩ દ્રવ્ય, ૪ ભાવ.

૧ નામ અરિહંત કોઈ એક દેવ, મનુષ્ય, તદ્રૂપ અથવા મનુષ્ય, પશુ, નપુંસકનું નામ અરિહંત પાડ્યું હોય તે આ પૂજનીક વંદનીક નથી કારણ કે તેમાં અરિહંત (સર્વજ્ઞ)ના ગુણ નથી, (૨) અરિહંતની અરિહંત એવી નામ સંજ્ઞા ઓળખાણ હોવાથી રટન (જાપ) માટે ઉપયોગી છે.

૨. સ્થાપના અરિહંત– તેના બે ભેદ–(૧) સદ્ભાવ સ્થાપના અરિહંત=અરિહંતના જેવી જ આકારાદિ આકૃતિવાળી મૂર્તિ જેમ મહાવીરની આબેહૂબ મૂર્તિ કે છબી. આ પૂજનીક નથી, કારણ કે તે મૂર્તિમાં અરિહંતના ગુણ નથી, જો કે દેવતા સિવાય કોઈ આવી મૂર્તિ બનાવી શકે નહિ પણ આ જમાનામાં કલ્પનાથી પાષાણમૂર્તિ બનાવી શકાય છે તે આબેહૂબ મૂર્તિ નથી.

(૨) અસદ્ભાવ સ્થાપના અરિહંત કાષ્ઠ, માટી વગેરે કોઈ વસ્તુને તથા કલ્પિત મૂર્તિને અરિહંત તરીકે સ્થાપે તે વંદનીક પૂજનીક નથી.

(૩) અરિહંતના આગમ દ્રવ્ય અને ગુણની આમાં સ્થાપના ન ભાવ નિક્ષેપાનો વિષય છે.

૩ દ્રવ્ય અરિહંત-

આગમથી,

નો આગમથી-જ્ઞ શરીર, ભવ્ય શરીર, શરીર વ્યતિરિક્ત (લૌકિક, લોકોત્તર, કુપ્રાવચન)

(અ) આગમથી દ્રવ્ય અરિહંત-અરિહંતના સ્વરૂપને ઉપયોગ વગર ગોખી જનાર જીવ, જેમકે પુસ્તકી ગુણ મુખ પાઠ બોલી જાય, પણ એમાં કંઇ સમજે નહિ કે શુ છે, અથવા અરિહંતના ગુણોનો અભ્યાસ કર્યો છે પણ હાલ ઉપયોગમા નથી આ જીવ પૂજનીક નથી

(બ) નો આગમથી-જ્ઞ શરીર દ્રવ્ય અરિહંત-અરિહંત સિદ્ધ થયા પછીનુ તેમનુ મૃતક શરીર આ શરીરમા જીવ નથી, તેથી ગુણ નથી, તેથી મોક્ષ નિમિત્તે પૂજનીક નથી.

(ક) નો આગમથી ભવ્ય શરીર દ્રવ્ય અરિહંત-ચરમ શરીરી તેજ ભવમા અરિહંત થવાના છે, પણ હજુ થયા નથી તેથી અરિહંતની જેમ મોક્ષ નિમિત્તે ન પુજાય તે અરિહંત થવાના છે, તેથી તેના ઉપર બહુમાન થવાનો સંભવ છે પણ દીક્ષા લીધી હોય તો નીચેના ગુણસ્થાન વાળા સાધુ તરીકે તેમને પુજે

(ડ) જ્ઞ શરીર ભવ્ય શરીર સિવાયના નો આગમથી દ્રવ્ય અરિહંત-(અ) લૌકીક વાસુદેવ, ચક્રવર્તી વગેરે શત્રુને જીતનાર મોટા રાજા (બ) લોકોત્તર અરિહંતના ગુણ વગરનો ભ્રષ્ટ સાધુ પોતાને અરિહંત કહેવડાવે તે જેમકે ગોશાળો (ક) કુપ્રાવચન હરીહર, બ્રહ્મા વગેરે મિથ્યા દૃષ્ટિએ માનેલા દેવ કે કલ્પિત દેવ જેમા અરિહંતના ગુણ નથી અરિહંતના ગુણ વગરના આ ત્રણે ભેદ ધર્મ નિમિત્તે પૂજનીક નથી

ભાવ નિક્ષેપામાં અરિહંત

આગમથી ભાવ અરિહંત:-અરિહંતના સ્વરૂપના શાસ્ત્રમા ઉપયોગ, અરિહંતના આત્મ દ્રવ્ય અને ગુણોમા ઉપયોગ, આ નિક્ષેપ ઉપાદેય છે

નો આગમથી ભાવ અરિહંત- ગુણ સ્થાન ૧૨, ૧૩, ૧૪ વાળા પરમાત્મા આ નિક્ષેપ પુજનીક છે

નો આગમથી ભાવ અરિહંતમાં પરિણિત:- આત્મભાવે અરિહંતના ગુણોમા પરિણતિ કરનાર જીવ, ધ્યાનમા અરિહંતના ગુણોનો યથાશક્તિ અનુભવ કરનાર જીવ ગુ ૭ થી ૧૧ આ નિક્ષેપ ઉપાદેય છે

સાત નય દ્વારા અરિહંતનુ સ્વરૂપ

નૈગમ નયથી-દ્રવ્યથી મોહની કર્મ રહિત શુદ્ધ જીવાત્મા, ગુણથી શુધ્ધ ચૈતન્ય સ્વરૂપ, પર્યાયથી ચરમ શરીરી આકાર મનુષ્ય પર્યાય

સંગ્રહ નયથી—અસંખ્ય પ્રદેશી શુદ્ધ આત્મ સ્વરૂપ.

વ્યવહાર નયથી—યથાખ્યાત ચારિત્રી, સયોગી, પરમ શુક્લ લેશી, સાકાર દેવાધિદેવ.

આ સર્વ વ્યવહારમાં ઉપયોગી છે ચારિત્ર સંપૂર્ણ રીતે નિર્મળ છે. મન, વચન અને કાયાના યોગથી સયોગી છે ભાવ મન નથી એટલે કેવળીને વિચાર કરવો પડતો નથી; પણ દ્રવ્યમનની વર્ગણાની અક્ષરરૂપે રચના કરીને અનુત્તર વિમાનના દેવતાને મનથી પૂછેલા પ્રશ્નોનો જવાબ અપાય છે તેથી મન યોગ છે. વચન યોગથી ઉપદેશ દે છે કે જે ભાવ શ્રુતજ્ઞાનનો પ્રકાશ કરે છે કાયાથી ગમનાગમન થાય છે સયોગીપણાને લઈને પરમ શુક્લ લેશ્યા છે અને મોક્ષ માર્ગનું દાન દેવાથી દેવાધિદેવ છે.

નોંધ—અરિહંતના દ્રવ્યમનો વર્ગણા સંબંધી ત્રણ મત છે–૧ અરિહંતના પ્રયત્નથી મનોવર્ગણા અક્ષરરૂપે ગોઠવાય. ૨ આપોઆપ ગોઠવાય. ૩ મનોવર્ગણા નિમિત્ત રહે. તત્વ કેવળી ગમ્ય.

ઋજુસૂત્ર નયથી—પારિણામિક ભાવ, ક્ષાયક ભાવ અદીન વીર્ય ક્ષાયક સમકિત, શુદ્ધ ઉપયોગ. આ નય ફક્ત વર્તમાન ઉપયોગને માને છે ઉપરના સર્વ ગુણો દરેક સમયમાં ઉપયોગમાં મોજુદ છે. પારિણામિક ભાવ કદી જ્ઞાન ઉપયોગમાં હોય, કદી દર્શન ઉપયોગમાં પરિણમે. તે બન્ને શુદ્ધ ઉપયોગ છે વીર્ય તે બન્નેમાંથી એકેક ઉપયોગમાં સહકારી હોય છે ક્ષાયક સમકિતથી તે ઉપયોગના વિષયોમાં અવિચલિતપણું કાયમ રાખે છે અને એ સર્વ ક્ષાયક ભાવ છે.

શબ્દ નયથી—કર્મ શત્રુ હણ્યા, તેથી અરિહંત કહેવાય છે બીજા પર્યાયવાચક શબ્દો પણ શબ્દનયમાં એકાર્થપણે આવે છે.

સમભિરૂઢ નયની અપેક્ષાએ—સંપૂર્ણ અને અનંત જ્ઞાન હોવાથી સર્વજ્ઞ છે ત્રિકાળનું જ્ઞાન હોવાથી ત્રિકાળજ્ઞ છે સંપૂર્ણ અને અનંત દર્શન હોવાથી સર્વદર્શી કહેવાય છે વીતરાગ સંયમ હોવાથી યથાખ્યાત ચારિત્રી અને સ્નાતક નિર્ગ્રંથ છે; કર્મોને અને રાગદ્વેષને જીતેલા હોવાથી જિન છે

એવંભૂતની અપેક્ષાએ—અરિહંત ક્ષાયક ભાવે (સહજ સ્વભાવે) આત્મ ઉપયોગમાં રહે છે કેવળજ્ઞાન અને કેવળ દર્શન શુદ્ધ આત્માનું સ્વરૂપ જ છે

સમભિરૂઢ નયમાં અરિહંતને જિન કહ્યા છે અને જિન ઉપરથી જૈન શબ્દ ઉત્પન્ન થયો, તેથી જૈનત્વનું સ્વરૂપ સાત નય દ્વારા જાણવું જોઈએ.

સાત નયની રીતે વ્યવહાર માટે જૈનોની ઓળખાણ

નૈગમ નયથી જૈન—(૧) જૈનકુળનો જન્મ છે. જેઓ ઓઘસંજ્ઞા કંઈક ઉપરછલ્લું જાણપણું સામાયિક વગેરે ક્રિયામાં કંઈક કંઈક પ્રવૃત્ત, દયા પાળવાપણું, દાન સદ્ગુણ આવો જીવ

મિથ્યાત્વની ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ ફક્ત એક જ વાર બાંધે તો સકૃદ બંધકપણામા આવીને દોઢ પુદ્ગળ પરાવર્તનની અંદર મોક્ષ જાય.

(૨) **સંકલ્પ**—મોક્ષની ઇચ્છા દ્રઢ થાય, મોક્ષનુ સ્વરૂપ સમજે, સંસાર પર અરુચિ થાય, અરિહંત ઉપર શ્રદ્ધા આવે. પણ હજુ સમકિત પામ્યો નથી, તે જીવ અપુનર્બંધક (મિથ્યાત્વની ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ ૭૦ ક્રોડાક્રોડ સાગરની નહિ બાંધનારો) થઇને પુદ્ગળ પરાવર્તનમા મોક્ષ જાય

સંગ્રહ નયની અપેક્ષાએ જૈન—(૧) જેની આત્મ સત્તામા જૈનનુ જૈનત્વ (કર્મને જીતવાપણુ) અને ગુણત્વ જેનામા છે તે જૈન (૨) મોક્ષ જવા માટે યોગ્ય **ગુણોનો અને ધર્મ** સાધનોનો સંગ્રહ કરતો જાય

વ્યવહાર નયથી જૈન—વ્યવહારિક જ્ઞાન, દર્શન ચારિત્ર તપમા **પ્રવૃત્તિ** અને ભાવથી અપૂર્વકરણ સુધી પહોંચેલો હોય તે વ્યવહારથી જૈન કહેવાય

નોંધ-પહેલી ત્રણ નયવાળો ક્રિયાની તારતમ્યતા અને સહિત વિવિધતા સહિત સમકીતી પણ હોય અને મિથ્યાત્વી પણ હોય, ક્રિયાની અપેક્ષાએ તે વ્યવહારથી જૈન ગણાય

રૂજુસુત્ર નયથી જૈન—જૈનત્વના પરિણામમા હોય તે વખતે જૈન સમ્યકત્વના પરિણામમા, **આત્માના ઉપયોગમાં** હોય તે જૈન

શબ્દ નયથી જૈન—સમકિત સહિત સંવર નિર્જરાનુ આચરણ કરી કર્મને જીતે તે જૈન

સમભિરૂઢ નયથી જૈન:—ક્ષપક શ્રેણીથી જીન સ્વરૂપ પ્રાપ્ત કરવાની સન્મુખ છે ગુણસ્થાન ૮ થી ૧૨

એવંભુત નયથી જૈન—ભગવાન અરિહંત અને અગાઉ કર્મોને જીતેલા હતા તે અપેક્ષાએ સિદ્ધ ભગવાન

કર્મને જીતવામા ઉત્થાન, કર્મ, બળ, વીર્ય, પુરૂષાકાર, પરાક્રમની જરૂર છે તેની વહેંચણી કરતા, નિગમનયમા ઉત્થાન, સંગ્રહનયમા કર્મ, વ્યવહારનયમા બળ, રૂજૂસુત્ર નયમા વીર્ય, શબ્દ અને સમભિરૂઢ નયમા પુરૂષાકાર અને એવંભૂત નયમા પરાક્રમ, સ્યાદ (અપેક્ષાભેદે) આવે છે, નયોનુ અવિરોધપણે સાપેક્ષ ભાવે સહકારપણુ તે સમ્યક દર્શનમા ઉપકારી છે

સાત નયથી જૈનત્વ બનાવવાના ત્રણ મુદ્દા છે (૧) જે કોઇ કરતુ હોય તેની નિંદા કરીને તેમાથી હઠાવવુ નહિ, પણ જ્ઞાન દાન અને ઉત્સાહ વધારીને તેમને આગળ ચડાવવા (૨) દરેક જીવે મોક્ષની ઇચ્છા દ્રઢ કરવી, ગુણોનો તથા તેના સાધનનો સંગ્રહ કરવો, એટલે સત્સંગ અને સૂત્ર અભ્યાસ કરવો, વ્યવહારથી વિધિ મુજબ યથાશક્તિ જ્ઞાન-દર્શન-ચારિત્ર તપમા પ્રવૃત્તિ વધારતા જવી, આત્માના શુદ્ધ સ્વરૂપ (અરિહંત તથા સિદ્ધસ્વરૂપ) ને જાણીને તેમના ગુણો મગજમા ઉતારીને તે ગુણોને અનુભવવાનો અભ્યાસ વધારતા જવો, જેથી ઉત્થાન, કર્મ બળ,

ચોથે અને પાંચમી ગુણસ્થાનક સુધી તો આ પાંચમા આરામાં અત્યારે જૈનત્વ પામી શકાય. (૩) અપ્રમત્ત ભાવ આઠમાંથી પ્રક્રિયા કરે છે જેણી નિશ્ચયથી અભ્યંતર ગુણો જાગે છે.

નિશ્ચય અને વ્યવહારની અપેક્ષાથી અરિહંતનું સ્વરૂપ

નિશ્ચય અરિહંત–૧૨, ૧૩ ૧૪માં ગુણસ્થાનવાળા અને સિદ્ધ ભગવંત નિશ્ચયથી અરિહંત છે.

૧ મા ગુણસ્થાનના છેલ્લા સમયે મોહની કર્મ નાશ પામે તેથી ૧૨ મા ક્ષીણ મોહ ગુણસ્થાને મોહ (સર્વ ઘનઘાતિ કર્મના રાજા)નો સર્વથા નાશ થયેલ હોય છે એટલે કે મોહની કર્મનો અભાવ હોય છે તેના છેલ્લા સમયે બાકીના ત્રણ ઘનઘાતિ કર્મ ક્ષય થાય છે. ૧૩ મા ગુણસ્થાનવાળા સયોગી કેવળી છે ૧૪ મા ગુણસ્થાનવાળા અયોગી કેવળી છે તે બન્ને ગુણસ્થાનવાળા સાકાર અરિહંત છે અને સિદ્ધ ભગવાન નિરાકાર અરિહંત છે.

શબ્દ નયની અપેક્ષાએ તેમના કોઈ ભાવ દુશ્મન નથી, તેથી અરિહંત છે. તેમના ભાવોનો ઉત્કૃષ્ટ પરાક્રમથી અનુભવ કરવાથી કેવળ જ્ઞાન પ્રગટ થાય છે તેથી અરિહંત અને સિદ્ધ જૈનત્વમાં છે કારણ કે તેમના આત્મામાંથી અરિહંતપણું ભોગવી શકાય છે. જૈનત્વ તે શુદ્ધ આત્મતત્ત્વ છે.

વ્યવહાર અરિહંત–સામાન્ય રીતે સયોગી કેવળી વ્યવહાર અરિહંત છે અને વિશિષ્ટ દૃષ્ટિથી તીર્થંકર વ્યવહાર અરિહંત છે કારણ કે તેઓ સાધુ, સાધ્વી, શ્રાવક અને શ્રાવિકા એ ચાર તીર્થની સ્થાપના કરે છે જૈન શાસનના નાયક છે અને જ્યાં ધર્મનો નાશ થયો હોય અથવા કેવળ જ્ઞાનની ઉત્પત્તિ બંધ થઈ હોય ત્યાં (તે ક્ષેત્રમાં) ધર્મની સ્થાપના કરનાર છે. એ સ્વયં બુદ્ધ છે.

૧૨ મા અને ૧૪ મા ગુણસ્થાનવાળા ઉપદેશ દેતા નથી, તેથી વ્યવહારમાં ઉપદેશની અપેક્ષાએ ઉપયોગમાં આવતા નથી. ભવ્ય જીવ રૂપ તીર્થંકર કોઈ વખતે આર્ય વ્યવહારના પણ કર્તા થાય છે. પાંચ ભરત અને પાંચ ઐરવત એ દશ ક્ષેત્રોમાં, ત્રીજા કોડાકોડ સાગરના એક ભાગ સુધી, ૧૮ કોડાકોડ સાગર જેટલા કાળમાં મનુષ્યની જાતિ યુગલ રૂપે રહે છે તેઓ દશ જાતના કલ્પવૃક્ષને આધારે, ઉત્તમ ભોજન, વસ્ત્ર ઘરેણાં, સર્વ પ્રકારના મનોજ્ઞ સુખ ભોગવે છે. સ્ત્રી પુરુષનું એક જોડું બીજા સર્વ યુગલથી સ્વતંત્ર છે તેઓ સ્વાભાવિક રીતે ધર્મ અધર્મ આદિ તત્ત્વથી અજાણ અનાભોગ મિથ્યાત્વી હોય છે. કલ્પવૃક્ષ નાશ પામવા માંડે ત્યારે તીર્થંકરનો જન્મ થાય છે.

---

*નિશ્ચયથી જૈનો જૈનત્વ સમકિતથી શરૂ થાય છે અને સિદ્ધ સ્વરૂપે પૂર્ણ થાય છે પણ જૈન ક્રિયા કરનારને ખાતરી ન થઈ શકે કે આ સમકિતી છે કે નહિ, તેથી પણ વ્યવહારથી તે જૈન કહેવાય. વળી ધર્મની રુચિ સાથે નામમાં દાખલ થઈ શકે છે.

આ અવસર્પીણીના ત્રીજા આરાના છેવટના ભાગમા મતિ, શ્રુત અને અવધિ એ ત્રણ જ્ઞાન સહિત શ્રી રૂષભદેવ તીર્થંકરનો જન્મ થયો ગૃહસ્થ અવસ્થામાં રાજા તરીકે હતા, તેથી તેમણે કલ્પવૃક્ષોના સુકાવાથી દુ:ખી થતા જુગલીયાઓને સર્વ પ્રકારની કળા, ભાષા અને વિદ્યા બતાવી અને આર્ય વ્યવહારની રચના ઉત્પન્ન થઇ, તેથી અજ્ઞાની લોકો શ્રી રૂષભદેવને એકાંત દષ્ટિથી સૃષ્ટિકર્તા **બ્રહ્મા** માને છે

અવસર્પીણીના પાચમા આરાને અંતે ભરત અને ઇરવત ક્ષેત્રોમા સર્વ વ્યવહાર નાશ પામે છે મનુષ્ય જાતિને દેવતા, શાશ્વતિ ગગા સિંધુના બીલ (ભોયરા)માં લઇ જાય છે બાકી બધે સ્થળે રાત્રિના અસહ્ય શરદી અને દિવસમા અસહ્ય ગરમી પડે છે તેથી તેઓ ત્યાજ રહે છે આવી રીતે ૪૨ હજાર વર્ષ સુધી ચાલે છે

ત્યાર બાદ ઉત્સર્પીણીના બીજા આરાના પહેલા દીવસથી (અષાડ વદ એકમથી) શરૂ કરીને, પુષ્કર મેઘ, ક્ષીર મેઘ, ઉઘાડ, ધૃતમેઘ, અમૃતમેઘ, ઉઘાડ, રસમેઘ દરેક સાત સાત દિવસ રાત્રિના થાય, તેના કુલ ૪૯ દિવસ થાય ત્યાર બાદ **ભાદરવા સુદ પાંચમને** દિવસે, ત્રાસ પામેલી મનુષ્ય જાતિ શાંતિમા આવે, ભોયરામાંથી બહાર નીકળે, મેઘોથી વનસ્પતિ ઉગે, તેના આધારે જીવન ચલાવે.

આ ઉપરથી કેટલાક માને છે કે દૂર દૂરના આપણા બાપદાદા જગલી હતા, ઉત્સર્પીણીના ત્રીજા આરાની શરૂઆતમાં તીર્થંકરનો જન્મ થાય તે કેવળ જ્ઞાન થાય ત્યારે તીર્થની સ્થાપના કરે અને ધર્મ વ્યવહાર ચાલુ થાય આ ઉપરથી સમજ પડશે કે વ્યવહાર અરિહંતની ધાર્મિક તેમજ વ્યવહાર દ્રષ્ટિએ કેટલી મહત્વતા છે, તેથી અપેક્ષાભેદે વ્યવહાર અરિહંત સૃષ્ટિકર્તા કહેવાય

તીર્થંકરની ઉપદેશ વાણીમા ૩૫ પ્રકારની અદ્ભુત રસવાળી મહત્વતા છે જેમ પર્વત ઉપર વરસાદનુ આકર્ષણ થાય છે, જેમ પુન્યશાળીના પુન્યના ઉદયથી મનોજ્ઞ વસ્તુઓનુ તેના તરફ આકર્ષણ થાય છે, તેમ તીર્થંકર નામ કર્મના ઉદયથી, યોગ્ય વખતે, વિસસા પુદ્ગળો (આકાશમાં ઇંદ્રિ ધનુષ્યાદિના દ્રષ્ટાંતે) બાહ્યરિદ્ધિ રૂપે પરિણમે છે, પણ હાથમા આવતા નથી

વાણીની વિશિષ્ટતાનુ નિમિત્ત કારણ પણ તીર્થંકર નામ કર્મનો ઉદય છે તીર્યંચ પણ તીર્થંકરનો ઉપદેશ સમજે છે વાણી દિવ્યધ્વનિ રૂપે પ્રગટ થાય છે, તેથી વેદમતવાળા માને છે કે શાસ્ત્ર અપૌરૂષીક વાણીથી ઉત્પન્ન થયા છે વળી તીર્થંકરનુ મોહનીય કર્મ સર્વથા નાશ થવાથી, અવેદી થવાથી, ભાવથી પુરૂષવેદ નથી, તેથી પણ અપૌરૂષીક છે તીર્થંકરની વાણીથી દ્રઢ મિથ્યાત્વીનો પણ મદ ગળી જાય છે અને તેઓ તીર્થમા જોડાઇ જાય છે

તીર્થંકરનો ઉપદેશ અર્થ રૂપે હોય છે એટલે શ્રોતાને સર્વ પ્રકારના ભાવ સમજાય છે અને શ્રોતાની યોગ્યતા અને કર્મ ખપાવવામા જરૂરીઆત પ્રમાણે ઉપદેશ આપે છે તીર્થંકરના ઉપદેશ ઉપરથી ગણધરો ક્રમસર સૂત્રની રચના કરે છે જે પરપરાએ શાસનમા ઉપયોગમા આવે છે

દ્રવ્ય, ક્ષેત્ર, કાળ, ભાવની દૃષ્ટિથી અરિહંતની હકીકત

દ્રવ્ય (સંખ્યા)થી જઘન્ય તીર્થંકર ૨૦ સામાન્ય સયોગી કેવળી બેક્રોડ, ઉત્કૃષ્ટ તીર્થંકર ૧૭૦ સામાન્ય સયોગી કેવળી નવક્રોડ હોય.

ક્ષેત્રથી મહાવિદેહમાં સર્વદા હોય, ભરત ઐરવત ક્ષેત્રોમાં તીર્થંકર સુખ દુ:ખ કાળ અને દુ:ખ સુખ કાળમાં હોય. સામાન્ય કેવળી જન્મ આશ્રી અવસર્પિણીમાં સુખ દુ:ખ કાળ અને દુ:ખ સુખ કાળમાં હોય અને ઉત્સર્પિણીમાં દુ:ખ કાળમાં પણ હોય.

કાળથી મહાવિદેહમાં સર્વદા હોય, ભરત ઐરવત ક્ષેત્રોમાં અવસર્પિણીમાં તીર્થંકર ૩-૪ આરામાં હોય. સામાન્ય કેવળી જન્મથી ૩-જા, ૪થા આરામાં અને પ્રવર્તન આશ્રી ૩-૪-૫ આરામાં હોય અને ઉત્સર્પિણીમાં પ્રવર્તન આશ્રી ૩-૪ આરામાં હોય.

ભાવથી અરિહંત, પરિણામિક તથા ક્ષાયક ભાવમાં હોય અને વેદની—આયુષ્ય—નામ—ગોત્રની અપેક્ષાએ ઉદય ભાવમાં હોય છે.

સ્વદ્રવ્ય, સ્વક્ષેત્ર, સ્વકાળ, સ્વભાવ આશ્રી—અરિહંતનું આત્મ દ્રવ્ય શુદ્ધ છે. ક્ષેત્રથી અસંખ્યાત પ્રદેશમાં સ્થિત છે કાળથી સમયે સમયે જ્ઞેયની અપેક્ષાએ જ્ઞાન દર્શનની વર્તના થાય છે (ત્રિકાળવર્તી દ્રવ્ય, સર્વક્ષેત્ર, સર્વકાળ, સર્વભવ્યજન અને સર્વ અર્થ પર્યાય), ભાવથી અનંત જ્ઞાન, અનંત દર્શન, અનંત ચારિત્ર, ક્ષાયક સમકિત અને અનંત વીર્ય સહિત છે એટલે અનંત વીર્યની સહાયતાથી, અનંત આત્મિક ગુણો સહિત, સહજાતીયપણે પારિણામિક ભાવથી જ્ઞાન દર્શનના શુદ્ધ ઉપયોગમાં વર્તે છે.

સામાન્ય રીતે વસ્તુ સ્વરૂપ ૨૫ દૃષ્ટિથી થાય છે. ૭ નય, ૪ નિક્ષેપ, ૪ પ્રમાણ, ૪ દ્રવ્ય-ક્ષેત્ર-કાળ-ભાવ, ૨ નિશ્ચય વ્યવહાર ૨ દ્રવ્ય—ભાવ, ૨ સામાન્ય—વિશેષ. દ્રવ્ય અને ભાવને નિશ્ચયમાં અંતર્ગત કરીએ, સામાન્ય—વિશેષને વ્યવહાર અરિહંતમાં અંતર્ગત કરીએ તો ૨૧ વાતાયનાની અપેક્ષાએ, અરિહંતનું આ કિંચિત્ સ્વરૂપ અહિં પૂર્ણ થાય છે

સિદ્ધ ભગવાન દેવ તત્ત્વમાં

આત્માનું શુદ્ધ સ્વરૂપ જાણ્યા વગર, સમકિત પ્રગટ થતું નથી. અશુદ્ધ આત્માના વિકારી ભાવોનો ત્યાગ થઈ શકતો નથી, શુદ્ધ આત્મ સ્વરૂપમાં પ્રવૃત્તિ થઈ શકતી નથી. સિદ્ધ સ્વરૂપ તે આત્માનું શુદ્ધ સ્વરૂપ છે પોતાનો આત્મા, સત્તાએ સિદ્ધ સ્વરૂપ સમાન છે એમ ખાત્રી થયા વગર નિશ્ચય સમકિત આવતું નથી અને સિદ્ધ ભગવાનના સર્વ ગુણોનું પોતાના આત્માથી—આત્માથી અનુભવ્યા—અનુભવ કર્યા વગર સમકિત સ્થિર થતું નથી તેમજ ક્ષપકશ્રેણીમાં પ્રવેશ થવાતું નથી.

અરિહતની વાણીરૂપ આગમથી સિદ્ધ ભગવાનનુ સ્વરૂપ (પરમાત્મા દ્રવ્ય, ગુણો વગેરે) જાણીને અચક્ષુદર્શન (મન)થી કલ્પનાથી જોઈને તે પ્રમાણે પોતાના આત્માને સ્થાપીને ભાવથી અને તેટલા અશે, અભ્યાસ મુજબ, ગુણોનો અનુભવ કરી શકાય છે આવી રીતે સમકિતની પ્રાપ્તિ, સમકિતની શુદ્ધતા અને ક્ષાયક ભાવ માટે સિદ્ધ ભગવાનનુ સ્વરૂપ ઉપયોગી હોવાથી સિદ્ધસ્વરૂપ દેવ તત્ત્વમાં છે

અરિહત અને સિદ્ધ, આત્મશુદ્ધિ માટે નિમિત્ત કારણ છે અને પોતાનો આત્મા ઉપાદાન કારણ છે ઉપાદાન કારણ નિમિત્ત કારણના સયોગથી, કાર્યરૂપે પરિણમે છે, તેથી પોતાનો આત્મા પોતાને માટે નિશ્ચય અરિહત છે

આ ઉપરથી જણાશે કે ધર્મરૂપી રથને અરિહતની આજ્ઞા પાલન રૂપી વ્યવહાર ચક્ર અને સિદ્ધ સ્વરૂપ સમાન નિજ આત્માની શુદ્ધિ કરવા રૂપી નિશ્ચય ચક્ર એ બે ચક્ર (પૈડા) સાથોસાથ છે અને તે બે પૈડા વગર મોક્ષ દ્વાર (કેવળ જ્ઞાન) સુધી સારથી (આત્મા) પહોચી શકે નહિ તે રથ ૧૮૦૦૦ શીળ રૂપી અગ (વિભાગ)થી બનેલો છે અને રાગદ્વેષ રહિત શુદ્ધ જ્ઞાન દર્શન ઉપયોગ રૂપી બે અશ્વ સીધે રસ્તે લઇ જાય છે

અરિહતને હજી સિદ્ધ પદ પ્રાપ્ત કરવુ છે, છતા પચ પરમેષ્ઠિમાં અરિહત નામ સજ્ઞા પહેલી આવે છે તે એમ બતાવે છે કે વ્યવહાર વગર નિશ્ચય માર્ગ પ્રાપ્ત થતો નથી અને વ્યવહાર માર્ગ સ્થાપનાર જગત ગુરુ, શ્રી અરિહત છે તેમ હોવા છતા સિદ્ધ ભગવાનની ભક્તિ ઓછી થતી નથી કારણ કે સિદ્ધ ભગવાન પહેલા અરિહત થઇ ચુકયા છે, વળી ભૂતકાળનુ વર્તમાનમા આરોપણ કરવાથી અરિહત પણ કહેવાય છે અને આઠે કર્મને હણ્યા હોવાથી અરિહત કહેવાય એટલે તે અપેક્ષાથી અરિહત હોવા ઉપરાત વિશેષ પદમાં સિદ્ધ નામ સજ્ઞા આવે છે

દેવ તત્ત્વમા સિદ્ધ પદનુ મહત્વ જોયુ તેથી સિદ્ધસ્વરૂપ કઇક વિશેષતાથી સમકિત પામવા તથા આત્માની શુદ્ધિ માટે, ભક્તિથી વિધિથી જાણવુ જાઇએ

૧ અહો! સર્વજ્ઞ નિરજન દેવ! છદ્મસ્થ અવસ્થામા, વિકારોને દૂર કરીને, સ્વાનુભાવ રૂપ જ્ઞાન સમાધિથી જ્ઞાનાવરણીય કર્મનો સર્વથા નાશ કરીને, કેવળ જ્ઞાન પ્રગટ (ખુલ્લુ) કર્યું છે તેથી આપ સર્વજ્ઞ, ત્રિકાળજ્ઞ, બ્રહ્મસ્વરૂપ, અમળ જ્ઞાનસ્વરૂપ, પરમજ્ઞાન–જ્યોતિસ્વરૂપ, સપૂર્ણ જ્ઞાની–જ્ઞાતા–જ્ઞાયક, અનત જ્ઞાની થયા છો, ચેતનનુ ઉત્કૃષ્ટ વિશુદ્ધ સ્વરૂપ પામ્યા છો, લોક અલોકના સપૂર્ણ સ્વરૂપને જાણો છો, સમસ્ત જ્ઞેય (દ્રવ્ય, ક્ષેત્ર, કાળ, ભાવ, ભવ અને પર્યાયો)ના આકારોના પ્રતિબિબ સ્થાન છો સ્વપર પ્રકાશક શુધ્ધ સ્વરૂપ છો અને તે સર્વ એકી સાથે એક જ સમયમા જાણો છો કર્મરૂપી આવરણનો બીલકુલ અશ ન હોવાથી, છદ્મસ્થની પેઠે જાણવા માટે ક્રમશ ઉપયોગ મુકી જાણવાનો પ્રયત્ન કરવો પડતો નથી

૨ અહો, સર્વદર્શી પ્રભુ! સપૂર્ણ વિકલ્પોથી શુન્ય નિજ શુધ્ધ આત્માનુ અવલોકન જે પહેલા કર્યું હતુ તેથી દર્શનાવરણીય કર્મ નાશ કરીને કેવળ દર્શન પ્રકટ કર્યું હતુ તેથી એકી વખતે લોક અલોકના સર્વ પદાર્થોને દેખો છો

૩ રાગદ્વેષ વગેરે પુદ્ગળ જનીત સુખ દુઃખ વિભાવોને દૂર કરી, અતીન્દ્રિય, આત્મસુખનો, એક દેશથી અનુભવ કરેલાં કર્મો હતો તેના ફળ રૂપે વેદનીય કર્મનો નાશ કરી, અવ્યાબાધ (બાધા પીડા વગરનુ) અનંત આત્મિક સુખ પ્રાપ્ત (પ્રગટ) કર્યું છે, તેથી આપ અનંત સુખી, નિરોગી, નિરૂપદ્રવી નિરાકુળ (આકુળતા વગરનુ), નિરૂપાધી (સર્વ ઉપાધી રહિત) અતીન્દ્રીય (ઇન્દ્રિયોની જરૂર વગરનું) અનુપમ (જેને માટે સંસારના કોઇપણ સુખની ઉપમા નથી) સ્વ અનુભવ ગમ્ય, અનંત સમતા સ્વરૂપ, નિર્વિકારી, પુદ્ગળાતીત (પૌદ્ગલીક કોઇપણ વસ્તુના સબંધ રહિત), નિરાલંબી (સ્વતંત્ર) આપ સંત, જ્ઞાનાનંદ સુખમાં સદાને માટે લીન છો. આપ, સ્વરૂપ આનંદ, મહદ, આનંદઘન, પરમાનંદ સ્વરૂપ છો.

૪ અહો ગુણનિધાન પરમાત્મા! પૂર્વે તપાદિ ક્રિયા અવસ્થામાં, આપે એવી ભાવના ભાવી હતી કે "નિજ આત્મા કેવળાદિ અનંત ગુણોનું સ્થાન છે. તેનું શુધ્ધ સ્વરૂપ પ્રગટાવી મેળવી શકાય છે શુદ્ધ સ્વભાવે આત્મા સત્તામય સ્વરૂપ છે" એવી રૂચી રૂપી નિશ્ચય સમકિતના પ્રભાવથી આપે ક્ષાયક સમકિત પ્રગટ કર્યું હતું કે જેથી જે દ્રવ્ય, ક્ષેત્ર, કાળ, ભાવાદિ આપના જ્ઞાન દર્શનના વિષયમાં છે તેમાં સંદેહાતીતપણું છે એટલે જે યથાર્થ જે સ્વરૂપમાં છે તેથી વિપરીત આગ્રહ રૂપી પરિણામ કદી થતુ નથી અને આપના અનંત ગુણો પ્રગટ હોવાથી, તેમાં રમણતા કરવાથી, આપ પરમ શાંત સ્વભાવી છો. નિષ્ક્રિય અને નિષ્કષાયી હોવાથી અહિંસા સ્વરૂપ છો, શુદ્ધ સ્વરૂપ હોવાથી મિથ્યા ભાવ રહિત સત્ય સ્વરૂપ છો, આત્મગુણી હોવાથી અચૌર્ય સ્વરૂપ છો શુધ્ધ જ્ઞાન દર્શન ઉપયોગરૂપી ચેતનામાં લીન હોવાથી બ્રહ્મચર્ય સ્વરૂપ છો. નિર્મમત્વી અને દ્રવ્યભાવ કર્મ નોકર્મ વગેરે પરિગ્રહ રહિત હોવાથી નિષ્પરિગ્રહ સ્વરૂપ છો અક્રોધે, અમાને, અમાયપણે, અલોભે હોવાથી સમતા સ્વરૂપ છો, હાસ્ય રહિત હોવાથી ગંભીર છો, રતિ-અરતિ જુગુપ્સાનો ક્ષય કરવાથી આત્મામાં લીન છો, અશોક અને નિર્ભય છો અવેદી છો અદ્વેષી, નિર્મોહી નિઃશંક, નિર્દ્વંદ (સંકલ્પ વિકલ્પ રહિત), અપરિમાણ [અનંત ગુણધારક] અક્ષોભ પારગત, નષ્ટાંગ, નિર્લેપ, અલેશી અવિકારી પરમ પવિત્ર સ્વરૂપ છો.

૫. આયુષ્ય કર્મનો નાશ કરવાથી આપ અક્ષય અજર, અમર, અપુનર્ભવ, શાશ્વત, નિત્ય સિદ્ધ સ્વરૂપ છો.

૬ નામ કર્મનો ક્ષય કરવાથી ગતિરહિત, જાતિરહિત, અશરીરી, અનીન્દ્રિય, અયોગી અવર્ણે અગંધે અરસે, અસ્પર્શે, અમૂર્ત નિરાલંબી, અબાધક, નિરંજન નિરાકાર, અરૂપી, અક્રિય, ધ્રુવ, અછેદ્ય, અભેદ્ય, અસંખ્ય પ્રદેશ ધારીત શુદ્ધ આત્મસ્વરૂપ છો. સિદ્ધક્ષેત્રમાં શુદ્ધ આત્મપ્રદેશના ઘન સ્વરૂપ આપની અવગાહના હોવા છતાં કોઇને સંકોચ કે બાધા પીડા થતી નથી.

૭ ગોત્ર કર્મનો ક્ષય થવાથી, અગુરુ લઘુ ગુણ પ્રાપ્ત કર્યો છે તેથી આપ નિરાબાધ, સ્થિર આપ નિરુપમ, અનુપમ નિર્મળ આત્મ સ્વરૂપમાં સ્થિત છો.

૮ પહેલા આપને અત્યત ઘોર પરિષહ ઉપસર્ગ વખતે નિરજન પરમાત્માના ધ્યાનમા ધૈર્યથી અડોલ રહ્યા હતા તેના ફળ રૂપે, અતરાય કર્મનો ક્ષય થવાથી, અનંત પદાર્થોના જ્ઞાન દર્શનના ઉપયોગમા ખેદ (થાક) ના અભાવરૂપ લક્ષણુ સહિત્ત અનત વીર્ય ગુણ પ્રાપ્ત કરેલ છે, પણ ચારિત્રનુ કઇ કાર્ય કરવાનુ ન હોવાથી આવીર્ય અકરણ વીર્ય છે

સિદ્ધ ભગવાનના અનંત ગુણો મુખ્ય આઠ વિભાગમાં સમાઇ જાય છે અને તે આઠ ગુણુ આત્મરમણતારૂપ એક ગુણમાં સમાઈ જાય છે.

અવ્યાબાધ સુખ, અક્ષયપણુ, અરૂપીપણુ અને અગુરૂલઘુપણુ—એ ચાર, શુધ્ધ આત્મદ્રવ્યના પયાય સ્વરૂપે છે તેમા અગુરૂ લઘુપર્યાયમા છ પ્રકારે હાનીવૃધ્ધિ થવાથી અનિત્ય છે, બાકીના ત્રણ પર્યાય નિત્ય છે, અનત આત્મિક શકિત જ્ઞાન દર્શનના ઉપયોગમાં સહાયક છે અને ક્ષાયક સમકિત નિસદેહ સ્વરૂપે સમયે સમયે તે ઉપયોગમા સહચારી છે, એટલે શકિત અને સમકિત, જ્ઞાન દર્શનમા ઉપર પ્રમાણે અતર્ગત થઇ જાય છે

અનત ગુણો પરમ શાત સ્વભાવ આત્મરમણુતામા અતર્ગત થઇ જાય છે જ્ઞાન અને દર્શન—એ બે લક્ષણુ ચેતનાના છે અથવા દર્શન તે મણાકાર ઉપયોગ અને જ્ઞાન તે સાકાર જ્ઞાન ઉપયોગ અને ચેતના તે જ્ઞાન અને દર્શનના પરિણમન કરનાર શુધ્ધ આત્મસ્વરૂપ કે જેના અસખ્ય પ્રદેશ જ્ઞાન ઘન રૂપે થઇ રહેલ છે

આવી રીતે સિધ્ધ ભગવાનના અનત ગુણો એક આત્મામા અભેદ સ્વરૂપે છે એવી રીતે ગુણોનુ એકત્વ એકાકારપણુ, અભેદ સ્વરૂપ સમજાય છે

અગુરૂલઘુ શબ્દની સમજણ—અગુરૂલઘુ ગુણથી આત્મા ભારે નથી કે જેથી નીચે ઉતરી પડે અને હળવો નથી કે જેથી રૂના તાતણાની માફક વાયુથી આમ તેમ ઉડી જાય સિધ્ધ ભગવાન સ્થિર છે અગુરૂ લઘુ પર્યાય દ્વારા અનત ગુણોમા, સમય સમય ઉત્પાદ વ્યય રૂપ હાનિવૃદ્ધિ થાય છે અસખ્ય પ્રદેશાત્મક જ્ઞાન ઘનને અરૂપી અરિસાની ઉપમા આપીએ તો લોકના સર્વ દ્રવ્યો સર્વ પર્યાયો અને અલોકના આકાશ અને તેના પર્યાયોના અરૂપી પ્રતિબિબ પડે છે, રૂપી અરિસામા રૂપી પ્રતિબિબ પડે, અરૂપી અરિસામા અરૂપી પ્રતિબિમ પડે

જાણવા તથા દેખવાના પદાર્થોમા સમયે સમયે ફેરફાર થાય છે, તેથી આ પ્રતિબિબોમા (અગુરૂ લઘુ પર્યાયોમા) સમયે સમયે ફેરફાર થાય છે તે હાનિવૃદ્ધિ કહેવાય છે અથવા બીજી રીતે જ્ઞાન દર્શનના વિષયના પર્યાયોમા ફેરફાર થાય છે તે ફેરફાર સમયે સમયે થાય છે, ફેરફારમા નવાજુની થાય છે, એટલે નવો પર્યાય ઉપજે અને જુનો પર્યાય નાશ પામે, તેથી ઉત્પાદ—વ્યય કહેવાય અને દ્રવ્ય અને ગુણ કાયમ રહે તે ધ્રુવ કહેવાય દરેક દ્રવ્ય અને ગુણમા ઉત્પાદ, વ્યય અને ધ્રુવપણુ હોય છે

નોંધ:—અરિહત અને સિદ્ધમા જ્ઞેયો અરૂપી પ્રતિબિબ રૂપે પડે છે તે સમજાવવા માટે ગ્રથકારેએ લખેલ છે, સુત્રમા પ્રતિબિબ નથી માટે પ્રતિબિબના કથન આશ્રી તત્વ કેવળી ગમ્ય સમજવુ

ઉપર કહેલ ફેરફાર છ પ્રકારનો થાય છે—(૧) સંખ્યાત ગુણો, (૨) અસંખ્યાત ગુણો, (૩) અનંત ગુણો, (૪) સંખ્યાતમે ભાગે, (૫) અસંખ્યાતમે ભાગે, (૬) અનંતમે ભાગે તે ૬ × ૨ (હાનિ અને વૃદ્ધિ)=૧૨ સમયે સમયે હાનિ વૃદ્ધિ થાય. તેથી તે ષટ્ગુણ હાનિ કે વૃદ્ધિ સ્વરૂપ છે. અગુરુલઘુ પર્યાયના અસ્તિત્વથી દરેક દ્રવ્ય અને દરેક શક્તિ અર્થાત્ ગુણ પોતપોતાના સ્વભાવમાં રહે છે. એટલે જીવ મટી અજીવ થતો નથી. અજીવ મટી જીવ થતો નથી. ધર્માસ્તિકાય નાશ પામી આકાશાસ્તિકાય રૂપે પરિણમતા નથી એમ બધા દ્રવ્યોનું સમજવું. તેમજ જ્ઞાન મટી દર્શન થતું નથી દર્શન મટી જ્ઞાન થતું નથી એમ બધા ગુણો બાબત સમજવું.

દ્રવ્ય, ક્ષેત્ર, કાળ અને ભાવની દૃષ્ટિએ સિદ્ધ ભગવાનનું સ્વરૂપ

દ્રવ્ય દૃષ્ટિથી વિવેચન—(૧) દ્રવ્યથી એક—સર્વ સિદ્ધ ભગવાન એક સિદ્ધ નામ સત્તાથી ઓળખાય છે તેથી સમૂહનયથી એક. (૨) દ્રવ્યથી અસંખ્ય—દરેક સિદ્ધ ભગવાનનું આત્મ દ્રવ્ય અસંખ્ય પ્રદેશીનું છે. તે સામાન્ય સત્તા પણ સમૂહનયથી છે (૨) દ્રવ્યથી અનંત—સર્વ સિદ્ધ ભગવાનની સંખ્યા અનંત છે એટલે અનંતા આત્મા (આત્મદ્રવ્ય, પરમાત્મા) સિદ્ધ સ્વરૂપે છે.

ક્ષેત્રથી—(૧) અંતિમ અવગાહના ચરમ શરીરની અવગાહનાથી ૨/૩ તે, જઘન્ય એક હાથ અને આઠ આંગળ, મધ્યમ ચાર હાથ અને સોળ આંગળ, ઉત્કૃષ્ટ ૩૩૩ ધનુષ્ય અને ૩૨ આંગળ.

(૨) સર્વ સિદ્ધ આશ્રી ક્ષેત્ર એટલે સર્વસિદ્ધ સિદ્ધ ક્ષેત્રમાં છે. સિદ્ધક્ષેત્ર ૪૫ લાખ યોજન લાંબુ, ૪૫ લાખ યોજન પહોળું અને ૧/૬ ગાઉ (૩૩૩ ધનુષ્ય અને ૩૨ આંગળ) ઉંચાઈમાં છે તે લોકના અંતમાં ઉપરમાં ઉંચું છે. મુક્તિ શિલા અને સિદ્ધ ક્ષેત્રનું અંતર એક યોજનમાં ૧/૬ ગાઉ ઓછું એટલું છે. સિદ્ધ ભગવાનને આબાધાથી અંતર નથી.

(૩) સ્વક્ષેત્રથી સિદ્ધ ભગવાન અસંખ્યાત આકાશ પ્રદેશરૂપી ક્ષેત્રમાં છે.

(૪) નિશ્ચયથી (સ્વક્ષેત્ર આશ્રી) સિદ્ધ ભગવાન નિજ આત્મિક અસંખ્યાત પ્રદેશરૂપ ક્ષેત્રના અવગાહક છે.

કાળથી (૧) એક સિદ્ધ આશ્રી આદિ છે પણ અંત નથી, (૨) સર્વ સિદ્ધ આશ્રી આદિ નથી તેમ અંત પણ નથી, (૩) સ્વકાળથી, સમસ્ત લોક અલોકમાં પ્રતિ સમય થતી ઉત્પાદ અને વ્યયની વર્તનાના જ્ઞાતા તથા દ્રષ્ટા છે.

ભાવથી—સિદ્ધ ભગવાનને ક્ષાયિક અને પારિણામિક ભાવ છે. ક્ષાયકભાવ તે કેવળજ્ઞાન, કેવળદર્શન, ક્ષાયિકસમકિત, સિદ્ધ ભગવાનના એકેક આત્મ પ્રદેશમાં અનંત અનંત ગુણ પ્રગટ થયેલ છે એકેક ગુણમાં અનંતાનંત પર્યાયોની ત્રૈકાલિક વર્તના છે એકેક પર્યાયમાં અપેક્ષા પૂર્વક અનંતાનંત ધર્મ પ્રગટ છે*

*એક જ્ઞાન ગુણમાં અનંતાનંત ભેદો જાણવામાં આવે છે. એક સમયે અનંતાનંત ગુણ પર્યાયો (અનંત રૂપે એક પર્યાયે) કરતા આ અપેક્ષાથી એકેક પર્યાયમાં અનંતાનંત ધર્મ પ્રગટ.

પારિણામિક ભાવથી સિદ્ધ ભગવાન પોતપોતાના ગુણ પર્યાયમા પરિણમે છે દરેક સમયે અનંતાનંત ગુણ પર્યાયો પ્રવર્તે છે પણ એક સમયમા એક ગુણનો એકજ પર્યાય પ્રવર્તે છે

સિદ્ધ ભગવાનમાં ષટ કારકનું ભેદ અભેદ સ્વરૂપ

૧. કર્તા—સિદ્ધ ભગવાન પોતાના ગુણોના પોતે જ કર્તા છે ગુણો ઉપરનુ કર્મ આવરણ નાશ કરી, ગુણોને પોતે જ પ્રગટ કર્યા છે, પોતાની વીર્ય શક્તિથી જ્ઞાનાદિ ગુણોનો ઉપયોગ કર્તા પોતે જ છે

૨. કર્મ—(૧) અહી કર્મ આવરણના અર્થમા નથી, પણ કર્તા હોય ત્યા કામ કરેલુ હોય તે કર્મ ગુણો તે કરેલુ કામ ગુણોને પોતેજ કર્યા છે (૨) સર્વ આવરણ કર્મો તથા વિભાવ પર્યાયોનો નાશ તે અપાદાન કર્મ, એટલે વિભાવ પર્યાયોનો નાશ અને સ્વભાવ પર્યાયોની ઉત્પત્તિ એ કામ પોતેજ કર્યું છે

૩. કાર્ય—ગુણો ઉત્પન્ન કરવાની ક્રિયા પોતે જ કરી છે, (૧) કર્મ આવરણ નાશ કરવાની ક્રિયા પોતે જ કરી હતી, (૨) ગુણ દ્વારા ગુણને યોગ્ય કાર્ય પોતે કરે છે જેમકે જ્ઞાનથી અનંત પદાર્થોને જાણવાનુ કાર્ય કરે છે, દર્શનથી અનંત પદાર્થોને દેખવાનુ કાર્ય કરે છે આત્મ ગુણોથી આત્મ ગુણોમા રમણતા કરવાનુ કાર્ય કરે છે, અનંત વીર્ય શક્તિથી અનંત ગુણોમા સહાયકતા રૂપી કાર્ય કરે છે

૪. કારણ—(૧) નિમિત્ત કારણ વ્યવહાર જ્ઞાન દર્શન ચારિત્રના નિમિત્તથી ગુણો પ્રગટ થાય છે (૨) ઉપાદાન કારણ સત્તામા રહેલ ગુણો (નિમિત્ત અને પ્રયત્નથી) પ્રગટ થાય છે કારણ કાર્ય રૂપે પરિણમે તે ઉપાદાન કારણ, તે નિશ્ચય જ્ઞાન, દર્શન ચારિત્ર. (૩) પોતાની કરણ શક્તિ (વીર્ય શક્તિ)થી ગુણો પ્રગટ થયા છે અને તે ગુણોનો ઉપયોગ પણ પોતાની શક્તિથી થાય છે

૫. સંપ્રદાન—પોતાનુ સ્વરૂપ પોતાને જ દીએ તે સંપ્રદાન સમય સમયમા, પોતાના જ્ઞાનથી પોતે પોતાને તથા પોતાના ગુણોના ઉત્પાદન–વ્યય રૂપ પર્યાયોને પોતે જ જાણે છે અને તેવી જ રીતે દર્શનથી દેખે છે, આત્મસ્વભાવથી પોતાના ગુણોથી પોતાના નિજ સ્વરૂપમા લીન રહે છે, પોતાના વીર્યથી પોતાના જ અભિનવ ગુણ–પર્યાયોમા સહાયકતા થાય છે

૬ આધાર—સર્વ ગુણોનો આધાર સિદ્ધ ભગવાનનો આત્મ દ્રવ્ય (અસંખ્યાત પ્રદેશો) છે

નયવાદ:—જીવ આશ્રી નયવાદમા વ્યવહારથી સિદ્ધ ભગવાનનુ સ્થાન એવંભૂત નયમા છે, નિશ્ચયથી ફક્ત સિદ્ધ ભગવાનના સ્વરૂપને નયવાદમા ઉતારીને જોઇએ તો—(૧) નિગમનય સામાન્યથી નિરાવરણ શુદ્ધ ચેતના અને વિશેષથી જીવનો સિદ્ધ પર્યાય બતાવે છે (૨) સંગ્રહનય કર્મ રહિત શુદ્ધ અસંખ્યાત પ્રદેશ બતાવે છે (૩) વ્યવહાર નયથી સિદ્ધ ભગવાન સર્વ દ્રવ્યોના ઉત્પાદ, વ્યય, ધ્રુવ ભાવોને જાણે છે અને દેખે છે (૪) ઋજુ સુત્રનય પારિણામિક ભાવ (શુદ્ધ ઉપયોગમા પારિણામિક)

બતાવે છે (૫) શબ્દ નય, ક્ષાયક સમકિત બતાવે છે. (૬) સમભિરૂઢનય અનંત જ્ઞાન, દર્શન, આત્મરમણતા અને વીર્ય બતાવે છે (૭) એવંભૂતનય આઠ કર્મનો સર્વથા ક્ષય થવાથી પ્રગટ અગુરુ લઘુ પર્યાય અને અનંત શક્તિ સહિત અનંત જ્ઞાન, અનંત દર્શન, અનંત આત્મિક સુખ, અનંત ગુણોના સ્વભાવથી સિદ્ધપણું બતાવે છે.

કેવળજ્ઞાન

અરિહંત અને સિદ્ધ એ બન્ને દેવતત્વમાં કેવળજ્ઞાન સરખું છે. તે બન્નેના જ્ઞાનમાં ઓછાવત્તો અંશ માત્ર પણ ફરક નથી. તેમના પોતાના અને બીજાના સુખનું કારણ કેવળજ્ઞાન છે માટે તેની કંઇક વિશેષ હકીકત જાણવી જોઇએ. અરિહંત ઉપદેશ આપે છે તેથી તેમનું કેવળજ્ઞાન બીજાના સુખનું નિમિત્ત કારણ છે.

તે જ્ઞાન આત્મ પ્રદેશોના સ્વભાવથીજ પ્રકાશે છે તેથી શુદ્ધ નિશ્ચય આત્મધર્મ છે તે ક્ષાયક ભાવનું છે તેથી નિત્ય છે અને તેનો પ્રયત્નથી ઉપયોગ કરવો પડતો નથી કારણ કે જ્ઞાનાવરણીય કર્મનું આવરણ સર્વથા નાશ પામવાથી કંઇ વિઘ્ન આવતું નથી અને અંતરાય કર્મનું આવરણ સર્વથા નાશ પામવાથી મહેનત (ખેદ, થાક) લાગતા નથી, તેથી ઉપયોગ સતત છે

ક્ષયોપશમ જ્ઞાનમાં ઉપયોગ જોડીએ (લગાડીએ) એટલે જ (ધ્યાન રાખીએ ત્યારે જ અને જેટલા જ્ઞેયમાં ધ્યાન દઇએ તેટલા જ પદાર્થમાં જણાય છે. ત્યારે કેવળજ્ઞાનનો ઉપયોગ સતત છે તેમ જ સર્વ જ્ઞેયો એકી સાથે જણાય છે.

અરિહંત સર્વ પ્રવૃત્તિ કેવળજ્ઞાનના ઉપયોગથી જ કરે છે. સાદિ સાંત પર્યાયો કેવળજ્ઞાનમાં સાદિ સાંતપણે પ્રતિભાસિત થાય છે. અનાદિ અનંત જ્ઞેય પદાર્થો અનાદિ અનંતપણે કેવળજ્ઞાનમાં પ્રતિભાસિત થાય છે. અલોકના અનંતા અનંત આકાશનો અનંતપણે પ્રતિભાસ થાય છે.

જ્ઞેય અનંત છે. તો જ્ઞાન પણ અનંત છે. કાળથી આદિ અને અંત વગરની દ્રવ્યથી અનંત વસ્તુઓનો તેજ પ્રમાણે જ્ઞાનમાં પ્રતિભાસ થવાથી, સર્વ વસ્તુ નિયત મર્યાદામાં આવી જતી નથી. તેમનું અનાદિપણું જ્ઞાનમાં અનાદિ અનંતપણે સદાકાળ પ્રતિભાસવાથી કેવળજ્ઞાની કહેવાય છે.

અનાદિ વસ્તુ સાદિપણે પ્રતિભાસે તો વસ્તુ અનાદિ ઠરે નહિ તેમજ કેવળજ્ઞાન યથાર્થ ન ઠરે વસ્તુનો સર્વથા અંત માનીએ તો આટલા અનંત ભૂતકાળમાં અંત આવી ગયો હોત અને સર્વ શૂન્ય હોત. પણ હજી સુધી અંત આવ્યો નથી એ ઉપરથી નિશ્ચય થાય છે કે હજી અંત આવવાનો નથી અને જો આદિ માનીએ તો શૂન્યમાંથી વસ્તુ કેવી રીતે ઉત્પન્ન થાય?

ઉત્પત્તિ અને નાશ વસ્તુ (દ્રવ્ય)ના પર્યાયનો હોય છે દ્રવ્યનો નહિ. દ્રવ્ય પોતાના દરેક પર્યાયમાં મોજૂદ (ધ્રુવ નિત્ય) હોય છે અવસ્તુમાંથી વસ્તુ બની નથી. વસ્તુમાંથી અવસ્તુ

થતી નથી. ગુણ પર્યાયોનો સમુહ તે દ્રવ્ય દ્રવ્યોનો સમુહ તે જગત્ [લોક] અલોકમા ફકત એકજ આકાશ દ્રવ્ય છે વર્તમાન, ભૂત અને ભવિષ્ય એ ત્રણ કાળના પર્યાયો સહિત સર્વ દ્રવ્યને એકીસમયે જાણે તે કેવળજ્ઞાન છે,

છદ્મસ્થ એક ઠેકાણે ઉપયોગ રાખે ત્યારે બીજા પદાર્થોનુ ભાન ભૂલે છે, ત્યારે કેવળજ્ઞાની સદા એકી સાથે સર્વ પદાર્થોના ઉપયોગમા રહે છે

અરિસામા—રૂપી પદાર્થનો ભાસ થાય છે, ત્યારે તે પદાર્થ અરિસામા પેસી જતુ નથી, પણ વિસસા પુદ્ગળો પદાર્થના રૂપે અરિસામા પરિણમે છે તેવી રીતે કેવળ જ્ઞાનીને વસ્તુ જાણવા માટે સર્વ વ્યાપક થવુ પડતુ નથી તેમજ સર્વ વસ્તુ કેવળીની અદર આવીને પેસી જતી નથી, પણ રૂપી તેમજ અરૂપી સર્વ દ્રવ્યનો કેવળજ્ઞાનમા અગુરૂ–લઘુ–અરૂપી પર્યાય તરીકે પ્રતિભાસ થાય છે

કેવળજ્ઞાનથી જાણીને વચન વર્ગણા યોગ્ય પદાર્થનુ સ્વરૂપ કેવળી ભગવાન વાણીથી પ્રરૂપે છે અને કેવળીની વાણી દ્રવ્ય શ્રુતજ્ઞાન* છે, કેવળજ્ઞાની સર્વ પદાર્થોને સાક્ષાત્ સપૂર્ણ રીતે યથાતથ્ય જાણે છે તે સર્વ વચન વર્ગણામા મૂકી શકાતુ નથી, તેથી કેવળજ્ઞાન અને શ્રુતજ્ઞાન સરખા નથી શ્રુતજ્ઞાની શ્રુતજ્ઞાનથી સર્વ પદાર્થોને દેશથી પરોક્ષ રીતે અને કેવળજ્ઞાનની અપેક્ષાએ અસ્પષ્ટ રીતે જાણે છે

કેવળ જ્ઞાનમા મનની વિચારવાની જરૂર રહેતી નથી, તેથી તે જ્ઞાન **કલ્પનાતીત તથા નિર્વિકલ્પ** [સકલ્પ વિકલ્પ રહિત] છે તેની બરાબરી કરનાર કોઇ બીજુ જ્ઞાન ન હોવાથી **એક** છે, અનત વિષયક હોવાથી **અનંત** છે, સ્વયમેવ સમ્યક, સત્ય, શુદ્ધ સ્વરૂપ હોવાથી **સંદેહ રહિત** છે પદાર્થની સર્વ અશોથી વિશેષ રીતે વ્યક્તવ્યતા બતાવનાર હોવાથી **સાકાર ઉપયોગ** વાળુ જ્ઞાન છે, શુદ્ધ આત્માનુ શુદ્ધ સ્વરૂપ હોવાથી **સુખ** રૂપ છે, સર્વ પ્રકાશક હોવાથી **પરમજ્યોતિ** છે, સમસ્ત જ્ઞેયોના આકારોનુ પ્રતિબિબ સ્થાન છે, અક્ષય જ્ઞાનોદય સ્વરૂપ હોવાથી **સર્વદોદીત** જ્ઞાન છે, બીજા ચાર જ્ઞાનમાના કોઇપણ જ્ઞાનદ્વારા કેવળજ્ઞાનની કલ્પના થઇ શકતી નથી તે નીચેની હકીકત ઉપરથી જણાશે

જઘન્ય અનત ને ત્રણવાર વર્ગિત સવર્ગિત કરવુ, તેમા સિદ્ધ જીવ, નિગોદરાશિ, પ્રત્યેક વનસ્પતિ, પુદ્ગળરાશિ, ત્રણ કાળના સમય, અને અલોક આકાશ એ છ રાશિઓ મેળવવી, પછી જે રાશિ આવે તેને ફરી ત્રણવાર વર્ગિત સવર્ગિત કરવી. તેમા ધર્માસ્તિકાય અને અધર્માસ્તિકાયના

---

* કેવળીની વાણી વચન વર્ગણાના પુદ્ગળથી ઉત્પન્ન થયેલી હોવાથી પુદ્ગળ સ્વરૂપ છે પણ તે ભાવસૂચક છે અને ગ્રહણ કરનાર મતિથી ભાવશ્રુતરૂપે પરિણમાવે છે તેથી તે વાણી ભાવ શ્રુત ઉત્પન્ન થવાનુ કારણ છે, કારણમા કાર્યનો ઉપચાર કરવાથી તે પણ શ્રુતજ્ઞાન કહેવાય.

અનન્ત લઘુ ગુણના અવિભાગ પ્રતિચ્છેદો મેળવીને જે રાશિ આવે તેને ફરી ત્રણ વાર વર્ગિત સંવર્ગિત કરીને તેને કેવળજ્ઞાનમાંથી ઘટાવે અને ફરી તેને કેવળજ્ઞાનમાં મેળવે, તેથી તે રાશિ આવે તે કેવળ જ્ઞાન પ્રમાણ થાય. ઘટાવવું અને ફરી મેળવવાનું કહ્યું તેનો અર્થ એટલોજ કે એવડી મોટી રાશિ પણ કેવળજ્ઞાન પ્રમાણથી ઓછી છે કારણ કે ઓછી સંખ્યા હોય તે વધારે મોટી સંખ્યામાંથી બાદ કરી શકાય.

વર્ગિત સંવર્ગિતનું દૃષ્ટાંત—"૨" ને ત્રણ વાર વર્ગિત સંવર્ગિત કર્યા છે—૨ × ૨ = ૪ એક વાર ૪ × ૪ × ૪ × ૪ = ૨૫૬ બે વાર જે રાશિ [૨૫૬] આવી તેને ૨૫૬ થી ૨૫૬ વાર ગુણવાથી ૬૧૭ આંકડા લાખ મૂકીને અગણ્ય માંડીએ ને જે સંખ્યા થાય તે "૨" ને ત્રણ વાર વર્ગિત સંવર્ગિત કરવાથી થાય. ત્યારે અનંતનો વર્ગિત સંવર્ગિત કરવાથી જે સંખ્યા આવે તે છદ્મસ્થની કલ્પના બહારનો વિષય છે. તેના કરતાં પણ કેવળજ્ઞાન પ્રમાણ વધારે છે. માટે કૂવાના દેડકાએ સમુદ્રનું માપ કાઢવા જવું નહિ.

કુતર્કથી કેવળજ્ઞાની અને કેવળજ્ઞાનની આશાતના કરવાથી ઉત્કૃષ્ટ મિથ્યાત્વ મોહનીય સહિત ૭–૮ કર્મનો બંધ થાય છે માટે મુમુક્ષુ ભવ્ય જીવે વિચાર કરી સમ્યગ્ દર્શનમાં પરાક્રમ કેળવવું.

કેવળજ્ઞાન અને કેવળ દર્શનનું ભેદ અભેદ સ્વરૂપ અને મતભેદ

આત્માના એક ચેતના ગુણના બે ઉપયોગ છે જ્ઞાન અને દર્શન. એટલે આત્મા અને ચેતના દ્રારા તે બન્ને ઉપયોગ એકત્વ [અભેદ] સ્વરૂપે છે. ચેતનાના જ્ઞાન અને દર્શન એવા બે પર્યાય છે તેથી જ્ઞાન [ચેતના] નો બે પ્રકારે ઉપયોગ થવો જોઈએ.

કેવળજ્ઞાની અને છદ્મસ્થના ઉપયોગની રીત એક સરખી નથી. કેવળજ્ઞાની, જ્ઞાનથી સર્વ દ્રવ્યોને વિશેષ સ્વરૂપ આકાર (ભેદ) સહિત જાણે છે અને દર્શનથી ભેદરહિત નિરાકાર સ્વરૂપે જુએ છે. એક સમયે જ્ઞાનનો ઉપયોગ અને બીજે સમયે દર્શનનો ઉપયોગ એમ સતત ઉપયોગ ચાલ્યા જ કરે છે અને સમય એટલો બધો સૂક્ષ્મ અવિભાજ્ય કાળ છે કે એક આંખના પલકારામાં અસંખ્ય સમય વીતી જાય છે તેથી કેવળજ્ઞાનીના જ્ઞાન દર્શનના ઉપયોગનું અનુક્રમ છદ્મસ્થથી થઈ શકતું નથી.

જ્ઞાન દર્શનનો ભેદ છદ્મસ્થ દૃષ્ટિએ જાણી શકાય છે તે આ પ્રમાણે—એક મેદાનમાં ઘણા માણસની આકૃતિ જોઈ તે દર્શન, તેમાં કોની કોની આકૃતિ છે તે ભેદ સહિત જાણવું તે જ્ઞાન, સર્વ જીવની સામાન્ય સત્તા (અસંખ્ય પ્રદેશ) જોવી તે દર્શન, તે જીવોને મનુષ્ય, દેવ વગેરે પર્યાયમાં જીવો તરીકે જાણવા તે જ્ઞાન, મનુષ્યોના સમૂહમાં મનુષ્યત્વ સામાન્ય સત્તા દર્શનનો વિષય છે અને મનુષ્યને રંગ, આકૃતિ, વગેરે ભેદથી ઓળખવો તે જ્ઞાન. સોનાના દ્રવ્યની સામાન્ય સત્તા (દ્રવ્યત્વ) જોવી તે દર્શન, જીવ પુદ્ગળ, ધર્માસ્તિકાય વગેરે ભેદથી જાણવા તે જ્ઞાન. દૂરથી આ કેવું કંઈક જોવું તે દર્શન, ઝાડ તરીકે ઓળખવું તે જ્ઞાન.

કેવળ જ્ઞાન અને કેવળ દર્શનના ઉપયોગ સબધી બે મત છે એક સુત્રકારનો મત અને બીજો તાર્કિકમત.

સુત્રકારનો મત: જે સમયે કેવળી ભગવાન જાણે છે તે સમયે દેખતા નથી અને જે સમયે દેખે છે તે સમયે જાણતા નથી એટલે એક સમયે કેવળ જ્ઞાનનો ઉપયોગ અને બીજે સમયે કેવળ દર્શનનો ઉપયોગ શુદ્ધ ચેતના એ શુદ્ધ આત્માના અનત ગુણો માહેલો એક ગુણ છે, તે ગુણના બે ઉપયોગ રૂપી બે પર્યાયો છે દરેક ગુણને એક સમયે એકજ પર્યાય હોય છે તેથી ચેતનાને પણ એક સમયે એક પર્યાય હોય તેથી એક સમયે સર્વ દ્રવ્ય પર્યાયોને એકીસાથે કેવળજ્ઞાન ઉપયોગ પર્યાયથી જાણે અને બીજે સમયે સર્વ દ્રવ્ય પર્યાયોને એકી સાથી કેવળ દર્શન ઉપયોગ પર્યાયથી દેખે, એક સમયે બે ઉપયોગ ન હોય. જ્યારે એક ઉપયોગ પ્રવર્તતો હોય, ત્યારે બીજો ઉપયોગ ગૌણતામા રહે છે પણ નાશ થતો નથી વળી દરેક દ્રવ્ય તથા પર્યાયને જાણવુ પણ જોઇએ અને દેખવુ પણ જોઇએ તેથી બે ઉપયોગવાળી ચેતના યથા યોગ્ય રીતે તેવા ઉપયોગમા પરિણમે છે

તાર્કિક મત: આ મતની આદિમા સિદ્ધસેન દીવાકર ગણાય છે—બારમા ગુણ સ્થાનના અત સમયમા જ્ઞાનાવરણી તથા દર્શનાવરણીય બન્ને એકીસાથે નાશ પામે છે તેથી બન્ને પ્રગટ ગુણ એકી સાથે કામ કરવા જોઇએ. જ્યારે જ્ઞાન કામ કરે ત્યારે દર્શન પણ પ્રગટ હોવાથી તેનુ કામ કરેજ, એક સમયે બે ઉપયોગ ન હોય તે છદ્મસ્થને લાગુ થાય પણ કેવળીને લાગુ ન થાય. કેવળીને જ્ઞાન અને દર્શનનો ઉપયોગ યુગવત્ હોય છે આના સમર્થનમાં બીજો તાર્કિકમત (શ્રી પુરુષોત્તમજી મહારાજ) એમ કહે છે કે જ સમય જાણઇ ત સમય ન પાસઇ એનો અર્થ એમ છે કે જે આત્મભાવ (સમય) જાણવાનુ કામ કહે છે તે દેખવાનુ કામ કરે નહિ, આવો અર્થ કરવાથી એક સમયમા બે ઉપયોગ નિષેધ થતા નથી ત્યારે ત્રીજો તાર્કિક મત (શ્રી કેશવલાલજી મહારાજ) એમ કહે છે કે જે સમયે જાણે તે સમયે ન દેખે અને જે સમયે દેખે તે સમયે ન જાણે એ વ્યવહાર કથન છે પણ નિશ્ચયથી કેવળી એકી સમયે સર્વ દ્રવ્યો તથા પર્યાયોને જાણે છે અને દેખે છે.

સમાધાન: સમય એટલો બધો બારિક કાળ છે કે તે ફક્ત કેવળી ગમ્ય છે, તેટલા કેવળી ગમ્ય કાળમા છદ્મસ્થનો અનુભવ અસભવ છે તેથી પ્રત્યક્ષ પ્રમાણ છદ્મસ્થને મળી શકે નહિ, તર્ક મતિજ્ઞાનનો વિષય છે તે અનુમાનને પ્રમાણ તરીકે માને તે તથાપ્રકારનો ક્ષયોપશમ હોય પણ જ્યા સુધી આગમ પ્રમાણથી સાબીત ન થાય ત્યાં સુધી તે પ્રમાણ ન ગણાય માટે જીજ્ઞાસુએ આગમમા હોય તે માનવુ અને સ્પષ્ટ ન લાગે તો બધા સુત્રોના મુળ પાઠ પરથી નિર્ણય કરવો અને છતા ન સમજાય તો તત્વ કેવળી ગમ્ય કરવુ

હવે ગુરૂ નિગ્રથ તત્વ સાબીત કરવા ગુરૂતત્વ તપાસીએ.

ગુરૂતત્વ

ગુરૂ=ભારી, વજનદાર, કર્મ અને દોષથી વજનદાર હોય તે સસારમાં બુડેલો હોય તે બીજાને તારી ન શકે. ગુણોથી મહાન હોય તે જ તારી શકે. તેવા પુરુષને ગોતવાની રીત એ કે

તેઓ બહારના ચિહ્ન તરીકે કોઈપણ જાતનો સાંસારિક પરિગ્રહ રાખતા નથી અને વ્યવહાર લોભ કે લાલચ જણાતી નથી તેમ જ મોઢે જતના રાખ્યા વગર બોલતા નથી. કામાદિ પાપની પ્રવૃત્તિ દેખાતી નથી અને સહવાસમાં રહેતા ક્રોધાદિ દોષ જણાતા નથી, પણ ગુણોનો સમૂહ કરતા દેખાય છે

ધર્મ ગુરૂ તરીકે ઓળખાવનારામાં ઉપરની હકીકત કયા પ્રકારમાં લાગુ પડે છે તે જોવું જોઈએ અને તે સૂક્ષ્મ બુદ્ધિથી જોવું જોઈએ, નહિ કે મૂઢતાથી, મૂર્ખતાથી અજ્ઞાનતાથી અસામર્થ્યથી, પક્ષપાતથી કે સ્વાર્થ બુદ્ધિથી. તપાસ કર્યા બાદ જણાશે કે આવા ગુરૂ, નિર્ગ્રંથ પ્રવચનમાં હોય છે નામ પ્રમાણે ગુણ છે કે નહિ તે જાણવા માટે નિર્ગ્રંથનો અર્થ તથા તેના બીજા શબ્દ પર્યાય જાણવા જોઈએ કે જેથી ધોખો ન ખાવો પડે, ભ્રમમાં ન સપડાઈ જવું પડે

નિર્ગ્રંથ—જેને ગ્રંથ [ગાંઠ, પરિગ્રહ] નથી તે નિર્ગ્રંથ. ગાંઠ, બંધન, આત્માને સર્વથા બાંધીને સંસારમાં રખડાવે તે ગાંઠ. પરિગ્રહના બે પ્રકાર દ્રવ્ય અને ભાવ.

દ્રવ્ય પરિગ્રહ—(૧) ખેતર બાગ વગેરે ઉઘાડી જમીન, (૨) ઘર, માળા વગેરે ઢાંકી જમીન, (૩) રૂપું સોનું વગેરે ધાતુ, (૪) હીરામોતી વગેરે ઝવેરાત (૫) રોકડ નાણું નોટ રૂપીયા, સોનામહોર વગેરે ધન, (૬) ધાન્ય, તે સર્વ પ્રકારના અનાજ વગેરે માણસોની ખાવાની વસ્તુ (૭) દ્વિપદ—સ્ત્રી, પુત્ર, છોકરાં, માતા, પિતા ભાઈ બીજા સગાં વહાલાં દાસ દાસી વગેરે, (૮) ચોપદ—ગાય, ભેંસ, બળદ વગેરે, પશુ પક્ષી, (૯) કુવ્ય—ગૃહસ્થ ઉપયોગી પરચુરણ તથા નાનાવિધ વસ્તુઓ વગેરે આ નવ જાતના દ્રવ્ય પરિગ્રહનો નિર્ગ્રંથે સર્વથા ત્યાગ કર્યો હોય છે

ભાવ પરિગ્રહ=કર્મ—(૧) દ્રવ્ય કર્મત્યાગ એટલે નિર્ગ્રંથ, "અહિંસા, સત્ય અચૌર્ય બ્રહ્મચર્ય પરિગ્રહ ત્યાગ" એ પાંચ મહાવ્રતોથી આવતા કર્મને રોકે અને તપથી જુનાં કર્મનો નાશ કરે.

( ) ભાવકર્મ ત્યાગ એટલે રાગ અને દ્વેષ જીતવામાં પરાક્રમ કેળવે. રાગના સહચારી માયા, લોભ હાસ્ય, રતિ, સ્ત્રીવેદ, પુરુષવેદ, નપુંસકવેદ અને દ્વેષના સહચારી ક્રોધ, માન, અરતિ, ભય, શોક દુગંચ્છા એ સર્વ વિકાર ભાવોનો નાશ કરવામાં ચિત્ત રાખે

(૩) નો કર્મ—પોતાના શરીર ઉપર મમત્વ ન રાખે પાંચ ઇન્દ્રિયના વિષયમાં સમભાવ રાખે, મનને ધ્યાનમાં જોડયા કરે, વસ્ત્ર પાત્રાદિ ઉપકરણમાં મમત્વ ન રાખે

આ ઉપરથી પરિગ્રહનો અર્થ થયો કે "પર એટલે ચારે બાજુથી+ગ્રહ=ઘેરે" આત્મા ઉપર ચારે બાજુથી ઘેરો ઘાલે તે પરિગ્રહ.

સામાન્ય રીતે સર્વ નિર્ગ્રંથોમાં, આત્મભાવ પાંચ મહાવ્રત, રાત્રી ભોજન ત્યાગ, દ્રવ્ય પરિગ્રહ ત્યાગ અને સામાન્ય રીતે હાલી જોઈએ એટલે કે બાકી ઉપકરણ પરિગ્રહ વગર થાય

ભાવમાં રહે છે અને સંયમના રક્ષણ માટે રજોહરણ, ગુચ્છો, પાત્ર મહોપતિ વગેરે ખાસ જરૂરના ઉપકરણ રાખે છે.

વિશેષ પ્રકારે, બીજથી પુનમ સુધીના ચદ્રમાની ઉપમાએ જ્ઞાન, દર્શન ચારિત્ર, લિગ અને યથાસક્ષ્મ ભેદોથી **નિગ્રંથોને પાંચ વિભાગમાં** મૂકયા છે-પુલાક, બકુસ, કુશીલ, નિગ્રથ, સ્નાતક, અત્યારના નિગ્રંથો બકુસ અને કુશીલના વિભાગમા આવે છે પણ તેમનામાં નિગ્રથપણુ રહે છે

૧. પુલાક—આ લબ્ધીવાળા હોય છે જૈન ધર્મની હીલના દેખે, સઘ ઉપર કષ્ટ દેખે તો લબ્ધીનો ઉપયોગ કરી, ચક્રવર્તી જેવાની સેનાનો નાશ કરી શકે છે સઘને માટે આવા **નિગ્રંથો** ઉપયોગના થઈ પડે છે પણ પોતાના સયમનો તે વખતે નાશ થાય છે, તેથી પ્રાયશ્ચિત્ત લઇ ફરી દીક્ષા લેવી પડે છે.

આવી રીતે પુલાક સાધુ મુળ ગુણ (પાચ મહાવ્રત) અને ઉત્તરગુણ (૧૦ પ્રત્યાખ્યાન)ની પ્રતિસેવના કરે. પણ જીન પ્રવચન ઉલઘે નહિ

ગોશાળાના ઉપસર્ગ વખતે મહાવીર સ્વામીના ઘણા નિગ્રંથો લબ્ધીવાળા હોવા છતા, સંયમના નાશના ભયથી લબ્ધીનો ઉપયોગ કર્યો ન હોતો. મૂળગુણ તે પચ મહાવ્રતમાથી એક પણ મૂલ વ્રત ભાગે તો સયમનો નાશ થાય

લબ્ધીધર નિગ્રંથો મહાપરાક્રમી હોવાથી, પ્રાયશ્ચિત્ત લઇ ઉત્કૃષ્ટ તપ કરી પુલાક ભાવ ત્યાગ કરી તેજ ભવમા સિદ્ધપદ પ્રાપ્ત કરી શકે. પુલાક લબ્ધીનો ઉપયોગ અતર્મુહુર્ત સુધી રહે છે અવસર્પીણી કાળના ૩, ૪ આરાના જન્મેલા હોય તો જ પુલાક થઇ શકે પુલાક નવપૂર્વની ત્રીજી આચારવથુ સુધી ઓછામા ઓછુ ભણેલા હોય. ઉ નવ પૂર્વ પુરા ભણે પુલાક ભાવ રહે તો મરીને ૮ મા દેવલોકથી આગળ ન જઇ શકે તેમનુ ચારિત્ર સામાયિક અથવા છેદોપસ્થાપનીય હોય.

૨ બકુસ નિગ્રંથ—તે જાણપણે કે અજાણપણે, છાના કે પ્રગટ દોષ લગાડે (જેમકે પગ વગેરે ધોવા, શરીરની સભાળ, કપડાની ટાપટીપ વગેરે કઇ કઇ દોષ સેવે. પણ પાચ મહાવ્રતમાનુ કોઇ વ્રત ન ભાગે. ઉત્તરગુણમા (દશ પ્રત્યાખ્યાનમાં) પ્રતિસેવના કરે. જ્ઞાન જઘન્ય આઠ પ્રવચન માતાનુ અને ઉત્કૃષ્ટ ૧૦ પૂર્વ સુધીનુ હોય. કાળકરીને બારમા દેવલોકથી ઉપર ન જાય. તેમનુ ચારિત્ર સામાયિક અથવા છેદોપસ્થાપનીય હોય.

૩ કુશીલ નિગ્રંથના બે ભેદ—પ્રતિસેવના કુશીલ, કષાય કુશીલ.

(૧) પ્રતિસેવના કુશીલ—જ્ઞાન, દર્શન, ચારિત્ર, લિગ (વેષ)મા વિરાધના કરે તપ કરીને નિયાણુ કરે કે મને અમુક ફળ પ્રાપ્ત થાઓ, મૂળગુણ ઉત્તર ગુણમા વિરાધના (અતિચાર)

કરી નાખે. પાંચ મહાવ્રતોને બરાબર વશ ન રાખે. પ્રાયશ્ચિત લઈ શુદ્ધિ કરે. તેનું ચારિત્ર ક્ષાયોપશમિક અથવા ઔપશમિક હોય. તેનું જ્ઞાન ભણ્યા જેટલું હોય. કાળ કરીને બાર દેવલોક ઉપર ન જાય.

(૨) **કષાય કુશીલ**—જ્ઞાન, દર્શન, ચારિત્ર, તપ આદિમાં કંઈક કષાય સેવે, મનમાં વખત આવ્યે કષાય સેવે, નિંદા સાંભળી ક્રોધ કરે, મહિમા સાંભળી અભિમાન કરે, ચારિત્ર છુપાવવામાં કપટ કરે, શિષ્યનો લોભ કરે. યથાખ્યાત ચારિત્ર સિવાયના ચાર માંથી કોઈ એક ચારિત્રમાં હોય. જ્યાંથી દસમા ગુણસ્થાન સુધી પહોંચી શકે. મૂળ ગુણ પાંચ વ્રત તથા ઉત્તર ગુણ (છ પચ્ચખાણ)માં દોષ ન લગાડે. મોહનીયકર્મનો નાશ નથી પામ્યો અથવા સંપૂર્ણ ઉપશમ ભાવ નથી, તેથી કષાય કુશીલ કહેવાય. જ્ઞાન જઘન્ય આઠ પ્રવચન માતા ઉત્કૃષ્ટ ૧૪ પૂર્વ. આહારક શરીર કષાય કુશીલ નિગ્રંથ હોય તે જ કરી શકે. (આ પાંચમાં આરામાં કષાય કુશીલ હોય પણ આહારક શરીર ન કરી શકે તેમ જ ઉપશમ કે ક્ષપક શ્રેણી ન ચડે) કષાય કુશીલ કાળ કરી અનુત્તર વિમાન સુધી જઈ શકે. સંજ્વલનની ચાર કષાયમાંની ૪, ૩, ૨ અથવા ૧ હોય.

(૩) **નિર્ગ્રંથ**—કષાયને સર્વથા ઉપશમાવે અથવા નાશ કરે, નોકષાય હાસ્ય, રતિ, અરતિ, ભય, શોક, દુગંછા, સ્ત્રીવેદ, પુરુષવેદ, નપુંસકવેદ, સર્વ ભાવોને ઉપશમાવે અથવા નાશ કરે, તેથી અવેદી હોય, વીતરાગી સંયમ હોય, સાધુના કલ્પની પેલી પાર (કલ્પાતીત) હોય, ચારિત્ર યથાખ્યાત હોય, સંયમમાં મૂળગુણ દોષ ન લગાડે. જ્ઞાન જઘન્ય આઠ પ્રવચન માતા, ઉત્કૃષ્ટ ૧૪ પૂર્વનું (આ પાંચમાં આરાના જન્મેલા નિર્ગ્રંથ ન થઈ શકે) કાળ કરે તો સર્વાર્થ સિદ્ધ વિમાનમાં જાય. લેશ્યા ફક્ત એક—શુક્લ લેશ્યા હોય. નિર્ગ્રંથ ભાવ અંતર્મુહૂર્ત સુધી રહે. ગુણસ્થાન ૧૧ અથવા ૧૨ હોય, તેમાં ૧૨મા ગુણસ્થાનવાળા કાળ ન કરે તેમજ અપડીવાઈ હોય અને મોક્ષમાં જાય.

(૪) **સ્નાતક**—અરિહંત સ્નાતક છે. ગુણસ્થાન ૧૩–૧૪ અવેદી, અકષાય, વીતરાગી, કલ્પાતીત, અસહાય કેવળી, યથાખ્યાત ચારિત્રવાળા, શ્રુત વ્યતિરિક્ત (આ પાંચમાં આરામાં જન્મેલ સ્નાતક ન હોય), ગતિ મોક્ષની હોય, લેશ્યા એક—પરમ શુક્લ લેશ્યા હોય. જ૦ અંતર્મુહૂર્ત અને ઉ૦ દેશઊણા પૂર્વ ક્રોડ રહી મોક્ષ જાય, ક્ષાયક ભાવમાં હોય, અઢી દ્વીપમાં એકી વખતે પ્રત્યેક ક્રોડ હોય.

નોંધ—સ્નાતક નિર્ગ્રંથ કેવળી ભગવાન છે તે ઉપરથી સનાતન ધર્મ જૈન સ્વરૂપ સર્વથા શુદ્ધ હોવો જોઈએ, પણ જૈનેતર મતો સનાતન નામ ધરાવે છે અને કેટલીક વિદ્યાપીઠ સ્નાતકનું બીરૂદ પાસ થનારને આપે છે કે જેને સમ્યગ્ દર્શનનું ભાન પણ ન હોય.

આવી રીતે સ્નાતકને એક ઊંચામાં ઊંચા ગુણ ધરીને કબૂલ કરવા છતાં તેનો વાસ્તવિક અર્થ જાણવામાં કેટલી અજ્ઞાનતા છે અને અધોગામી મતો અને વિદ્યાર્થીને ઉત્કૃષ્ટ નામ બક્ષી આપવાથી સ્નાતકની આશાતના થાય છે તેની તેઓને ખબર નથી.

ઉપરના પાંચ નિગ્રંથો પાચમાના એક ચારિત્રમા હોય છે, તેથી અરસપરસ સબધ જણાવવો જોઇએ–પુલાક, બકુસ અને પ્રતિસેવના કુશીલ નિગ્રંથોમા સામાયિક અથવા છેદોપસ્થાપનીય ચારિત્ર હોય કષાય કુશીલ નિગ્રંથોમા સામાયિક અથવા છેદોપસ્થાપનીય, પરિહાર વિશુદ્ધ, સૂક્ષ્મ સપરાય એ ચારમાંથી એક હોય નિગ્રથ અને સ્નાતકમા યથાખ્યાત ચારિત્ર હોય

ચારિત્ર એટલે મોક્ષ પ્રાપ્તિ થાય ત્યા સુધી આત્માની શુદ્ધિ કર્યા કરવાની પ્રવૃત્તિ અને આત્માની અશુદ્ધિ (મલીનતા) થાય તેવા કામ કરવામાથી નિવૃત્ત થતા જવુ, એટલે સસારમાથી નિવૃત્તિ અને આત્મભાવમા પ્રવૃત્તિ.

નિક્ષેપ દ્વારા નિગ્રથની સમજ

(૧) નામ નિગ્રથ—કોઇ માણસનુ નામ નિગ્રથ પાડ્યુ હોય તે. આવા ગુરુ કરવા લાયક નથી.

(૨) સ્થાપના નિગ્રથ—કોઇ મૂર્તિને નિગ્રથ તરીકે સ્થાપી હોય તે આ કાં તો અજીવ હોય અથવા એકેન્દ્રિય હોય, તે ગુરૂ તરીકે લાયક નથી. રાગ દ્વેષ, ઘરબાર, પૈસા વગેરે યુક્ત કોઇ માણસને ગુરૂ તરીકે સ્થાપે તો ગુરૂ અને શિષ્ય ઉડા સસારમા બુડે

(૩) દ્રવ્ય નિગ્રથ—(૧) આગમથી (૨) નો આગમથી–જ્ઞ શરીર, ભવ્ય શરીર, તદ્વ્યતિરિક્ત. આગમ દ્રવ્ય નિગ્રથ–ઉપયોગ વગર (અર્થ વિચાર્યા વગર) નિગ્રથ સ્વરૂપ દર્શક શાસ્ત્ર ભણે તે. આ ગુરૂ નથી.

નો આગમ જ્ઞ શરીર દ્રવ્ય નિગ્રથ–આત્મા વગરનું નિગ્રથનુ શરીર અહીં જીવ નથી તેથી નિગ્રંથના ગુણ નથી, તેથી ગુરૂ નથી.

નો આગમ ભવ્ય શરીર દ્રવ્ય નિગ્રથ–જન્મ લીધો છે, નિગ્રથ થવાનો છે, પણ હાલમા નિગ્રંથ નથી, તેથી ગુરૂ નથી.

નો આગમ જ્ઞ શરીર ભવ્ય શરીર વ્યતિરિક્ત દ્રવ્ય નિગ્રથના ત્રણ ભેદ–(૧) લૌકિક ઘર, બાર, સગાસબધી વગરનો ભિખારી, તેનામા નિગ્રથના ભાવ નથી, તેથી ગુરૂ નથી.

(૨) કુપ્રાવચન–પાચ પ્રકારના ઉપર બતાવેલ નિગ્રંથના ગુણ (ભાવ) રહિત, મિથ્યા દર્શનથી કોઇ નિગ્રથ કે સાધુ કે રૂપી થાય અથવા પોતાને કહેવરાવે અથવા બીજા તેને માને, તે મોક્ષ માર્ગ માટે ગુરૂ કરવા યોગ્ય નથી, પોતે સંસારમા બુડે છે અને બીજાને બુડાડે છે, કારણ કે મોક્ષ માર્ગને જાણતા જ નથી.

(૩) લોકોત્તર નિગ્રથના સર્વ આચાર બરાબર શાસ્ત્ર મુજબ પાળે છે પણ સમ્યગ્ દર્શન નથી અભવ્ય પણ આવા દ્રવ્ય સાધુ થઇ ઘણાને તારે, પોતે પણ ચોખી કરણી પાળી, મરી,

નવ ગ્રૈવેયક સુધી જઈ આવે. પણ ક્રિયાનો હેતુ મોક્ષ—સિદ્ધ—અરિહંત અને આત્માના સ્વરૂપની ઓળખાણ અને શ્રદ્ધા રહિત હોવાથી સંસારનો પાર ન પામે.

દેવતાનું આયુષ્ય અસંખ્યાતા વર્ષનું હોવાથી અજ્ઞાની લોક તેઓને અમર માને છે અને સ્વર્ગોને મોક્ષ માને છે. પૌદ્ગલિક સુખને જ સુખ માને છે. આત્મીક સુખનો અનુભવ થતો નથી તેથી સમ્યક્ દર્શન પણ નથી, તેથી સંસારનો અંત આવતો નથી.

ચોખ્ખા દ્રવ્ય ચારિત્રવાળા વ્યવહારથી નિક્ષેપ છે અને ગુરુ તરીકે ગ્રહણ કરવા યોગ્ય છે. અભવીના ગુરુમાં મોક્ષ જાય છે કારણ કે જ્ઞાન તેના ઘરનું નથી, પણ અરિહંતનું છે. પોતાને દ્રવ્ય રૂપે છે પણ બીજાને ભાવ રૂપે પરિણમી શકે છે. જેમ પુસ્તકનું જ્ઞાન પોતાનું નથી, પણ અરિહંતની વાણીનું છે અને તે જ પુસ્તક વાંચી જ્ઞાની થઈ શકાય છે. કેવળ જ્ઞાની સિવાય કોઈ જાણતું નથી કે ચોખ્ખું દ્રવ્ય ચારિત્ર પાળનાર અમુક સાધુ સમ્યક્ દર્શન રહિત છે કે નહિ. માટે આવા સાધુ ગુરુ તરીકે કામ કરી શકે છે.

૪ ભાવ નિક્ષેપ ૧ આગમથી. ૨ નો આગમથી.

(૧) આગમ ભાવ નિક્ષેપ—જે ભાવ નિક્ષેપના (શાસ્ત્ર) મુજબ ગુરુના ઉપયોગમાં છે પણ કાયમને માટે જીવનમાં મુકતા નથી, તે પોતાને ગુરુ કે નિક્ષેપ કહેવડાવતો નથી. પણ આ ભેદ ઉપયોગી છે.

(૨) નો આગમથી ભાવ નિક્ષેપ—આ ખરો ભાવ નિક્ષેપ છે. તે ગૃહસ્થ લિંગમાં હોય, સ્વલિંગમાં હોય, અન્ય લિંગમાં હોય, પણ સ્વલિંગમાં હોય તો જ વ્યવહારથી ગુરુ તરીકે માન્ય કરવા યોગ્ય છે કારણ કે અન્ય લિંગમાં કેવળ જ્ઞાન થાય તો પણ સ્વલિંગ પહેર્યા સિવાય તે કેવળી ભગવાન ઉપદેશ દેતા નથી, કારણ કે વ્યવહારમાં ભ્રમ ઉપજે કે આવા વેશધારી પણ સર્વજ્ઞ હોય છે.

અન્ય લિંગમાં કેવી રીતે કેવળ જ્ઞાન થાય છે તે હકીકત અહીં જણાવી જોઈએ કે જેથી ભ્રમનો નાશ થાય. કોઈ તાપસ માસ માસના ઉપવાસ કરી, તડકામાં, ઊભા રહી, સૂર્ય તરફ દૃષ્ટિ રાખી, અકામ નિર્જરા યુક્ત તપ કરે છે. તેનામાં પક્ષપાત કે હઠ નથી. એમ કરતાં કરતાં ક્ષયોપશમથી તેને વિભંગ જ્ઞાન થાય, તેથી વિભંગ જ્ઞાન અને અવધિ દર્શનથી તે ત્યાંથી નજીકના ખરા ત્યાગી સાધુને જુએ, તેમનો આચાર જુએ તેમાં તેને ખાત્રી થાય કે નિરારંભી, નિષ્પરિગ્રહી અને ફક્ત આત્માની શુદ્ધિ કરવાવાળા અને કોઈપણ પ્રકારની પૌદ્ગલિક ઇચ્છા વગરના નિગ્રંથ જૈન શાસનમાંજ દેખાય છે, તેથી ન્યાયબુદ્ધિથી પોતાના અજ્ઞાનપણા માટે પ્રાયશ્ચિત કરે છે અને સમ્યક્ દર્શન પામે છે (ચોથે ગુણ સ્થાને આવે છે), એટલે વિભંગ જ્ઞાન (ઊંધું જ્ઞાન), અવધિ જ્ઞાન તરીકે પરિણમે છે અને ધ્યાનમાં ૭મે ગુણસ્થાને જાય છે. વર્ધમાન શુદ્ધ ઉપયોગથી ૮મે ગુણસ્થાને જાય છે અને ક્ષપક શ્રેણીથી ૯, ૧૦, ૧૨ ગુણસ્થાને જઈને ૧૩મે ગુણસ્થાને આવે છે.

સયોગી કેવળી થાય છે, વધારે આયુષ્ય હોય તો દેવતા સ્વલિંગ ઉપકરણ આપે છે, પણ અન્ય લિંગમા ઉપદેશ ન આપે, આયુષ્ય વધારે ન હોય તો ૧૪મે ગુણસ્થાને જઇ અન્ય લિંગે સિદ્ધ થાય છે

નયદ્વારા નિર્ગ્રંથની સમજ

૧. નિગમ નય—આ નયથી બાહ્ય નિગ્રથનુ ચિહ્ન ફક્ત જોવાય છે અથવા અંશથી નિગ્રથપણુ પાળે તેને પણ નિગ્રથ કહે, નિગ્રથપણાના સંકલ્પવાળાને પણ નિગ્રથ કહે, ઓઘસંજ્ઞાથી નિગ્રથ તરફ દેખે છે, આમા કોઈ નિગ્રથ હોય કે ન હોય

૨. સંગ્રહ નય—સર્વ પ્રકારના નિગ્રથને એકત્વમા નાખે છે સો નિગ્રથ હોય તેને પણ એક નિગ્રથત્વમા મુકીને એક નિગ્રથ કહે છે

૩. વ્યવહાર નય— નિગ્રથના સર્વ આચાર પાળનારને નિગ્રથ કહે છે દ્રવ્યનિગ્રથને નિગ્રથ કહે છે સ્વલિંગીને નિગ્રથ તરીકે સ્વીકારે છે

૪. ઋજુસુત્ર નય—નિગ્રથના ભાવ ઉપયોગમા હોય તેજ વખતે તેને નિગ્રથ કહે, સાધુનો વેશ હોય અને જુઠો ઉપદેશ દીએ તો તેને મિથ્યાત્વી માને

બાહ્યક્રિયા નિગ્રથની હોય, પણ મનમા પૌદ્ગળીક સુખની ઇચ્છા થાય તો તે વખતે તેને નિગ્રથન માને. વ્રતમા હોય છતા જતના વગર ઉઘાડે મોઢે બોલે જેથી વાયરાના જીવ હણાય તો તેને અવ્રતી કહે

૫. શબ્દ નય—નિગ્રથ શબ્દના અર્થ પ્રમાણે જેનામાં ગુણ હોય તેને નિગ્રથ કહે સામાન્ય અર્થસૂચક જુદા જુદા શબ્દો જેમકે શ્રમણ, માહણ, સાધુ, નો અર્થ નિગ્રથ કરે.

૬. સમભિરૂઢ નય—ક્ષપક શ્રેણીમા હોય તેને નિગ્રથ કહે

૭. એવભુત નય—સ્નાતક હોય તેને નિગ્રથ કહે.

ખુલાસો—નિગમ નય અને સગ્રહ નયનો ઓઘ સંજ્ઞાએ અભિપ્રાય હોવાથી, તે નયો જેને નિગ્રથ માને તેવા નિગ્રથોમાથી જેઓ વ્યવહાર નયના કે આગળની નયના મત પ્રમાણે જે નિગ્રથો છે તેમા દાખલ થઇ શકે એવા નિગ્રથને નિગ્રથ તરીકે માનવામા વાંધો નથી.

વ્યવહારથી ગુરૂ—અરિહંત (જગત્ ગુરૂ), આચાર્ય ઉપાધ્યાય, સાધુ

નિશ્ચયથી ગુરૂ—(૧) ધર્મ શુક્લ ધ્યાન ધરનાર સિદ્ધ ભગવાનનુ રૂપાતીત ધ્યાન ધરે ત્યારે સિદ્ધ ભગવાનનુ આલબન લીધુ કહેવાય, તેથી સિદ્ધ ભગવાન નિશ્ચય ગુરૂ અહિ કારણમા કાર્યનો ઉપચાર થાય છે

(૨) ક્ષપક શ્રેણીએ ચડેલો આત્મા, પરિષહ ઉપસર્ગમાં પોતપોતાને ઉપદેશ આપી, વર્તમાન પરિણામથી કર્મ ખપાવતો શ્રેણીમાં આગળ ચાલ્યો જાય, તેથી ક્ષપક શ્રેણીવાળો આત્મા પોતાને માટે નિશ્ચય ગુરૂ છે. એટલે કે નિશ્ચય ગુરૂ આત્મા છે. આત્મા આત્માને બોધ આપે ત્યારે જ સંસારનો પાર પામે. જ્ઞાન દ્વારા બોધ અપાય છે માટે જ્ઞાન પોતેજ નિશ્ચય ગુરૂ છે.

સામાન્યથી ગુરૂ—સર્વ સાધુઓ ગુરૂતત્ત્વમાં છે. સાધુઓ પણ પંચ પરમેષ્ઠિ નામે છે તેમાં "નમો લોએ સવ્વ સાહૂણં" કહે છે

વિશેષ ગુરૂ—શ્રાવક માટે સમકિત પમાડનાર તથા શ્રાવકના મનમાં સ્થાપન કરનાર. સાધુને માટે દીક્ષા દેનાર અને વાચનાચાર્ય (આચાર્ય ઉપાધ્યાય), અનુવર્તક ગણના મુખ્ય ગુરૂ છે.

સાધુ માટે વાચનાચાર્ય ગુરૂ સમાન છે, તેથી સાધુઓએ મિથ્યા દૃષ્ટિ વગેરે પાસે શિખવું ન જોઈએ, કારણ કે ગુરૂ તરીકે તેને ન માને તો ખરી વિદ્યા ન ચડે ગુરૂ તરીકે માને તો સમકિતથી ભ્રષ્ટ થાય કારણ કે મિથ્યા દૃષ્ટિ, સાધુનો ગુરૂ હોઈ શકે નહિ.

સાધુ જો શ્રાવક પાસેથી વાચના લીએ તો વિનય, બહુમાનની અપેક્ષાએ જ્ઞાનાચારમાં દોષ લાગે છે. માટે મોક્ષાર્થી સાધુએ જ્ઞાનના આચાર પાળવા જોઈએ. બાકી સાધુપણું પામી આગમના [illegible] આયુષ્ય ભોગવી ફરી સંસારમાં રખડવું હોય તો તે મરજી પ્રમાણે વર્તે. સૂત્રના અમુક ભાગ (અર્થ) નો ખુલાસો અમુક શ્રાવક પાસેથી કરવામાં વાંધો નથી. તે ધર્મ ચર્ચામાં ગણાય.

(૩) કેટલાક માત્ર પોતાના ગુરૂનેજ ગુરૂ માને છે. અને બીજાને ગુરૂ તરીકે સ્વીકારતા નથી, એવી રીતિ વાડાબંધી અને સંપ્રદાયની ઉત્પત્તિ કરે છે. કેટલાક સાધુ આવી રીતભાતને પોષે છે તેથી બન્નેને સમકિતથી ભ્રષ્ટ થાય છે. "નમો લોએ સવ્વ સાહૂણં" માં સર્વ સાધુ ગુરૂતત્ત્વમાં છે સાધુને અસાધુ કહે તે મિથ્યાત્વ છે ગુરૂને અગુરૂ કહે તે પણ મિથ્યાત્વ છે.

દ્રવ્ય ક્ષેત્ર, કાળ ભાવથી નિક્ષેપની હકીકત દ્રવ્ય સંખ્યા આશ્રી

પ્રતીપદ્ય પરિણામ આશ્રી એક સમયમાં	પૂર્વ પ્રાપ્તિ આશ્રી
(૧) પુલાક હોય કે ન હોય. હોય તો જ૦ ૧,૨,૩, ઉત્કૃષ્ટ પ્રત્યેક (બે થી નવ) સો એટલે ૨૦૦ થી ૯૦૦	હોય કે ન હોય. હોય તો જ૦ ૧,૨,૩, ઉ૦ પ્રત્યેક હજાર.
(૨) બકુશ: હોય કે ન હોય. હોય તો જ૦ ૧, ૨, ૩ ઉ૦ પ્રત્યેક સો.	જ૦ ઉ૦ પ્રત્યેક સો ક્રોડ

(૩) પ્રતિસેવણા કુશીલ: બકુશથી વધારે	બકુસથી સખ્યાત ગુણા
(૪) કષાય કુશીલ: હોય કે ન હોય હોય તો જ૦ ૧,૨,૩, ઉ૦ પ્રત્યેક હજાર	જ૦ ઉ૦ પ્રત્યેક હજાર ક્રોડ (બે હજાર ક્રોડથી નવ હજાર ક્રોડ)
(૫) નિગ્રંથ: હોય કે ન હોય, હોય તો જ૦ ૧,૨,૩, ઉ૦ ૧૬૨ ઉપસમ શ્રેણીવાળા ૫૪ ક્ષપક શ્રેણીવાળા ૧૦૮ ——— ૧૬૨	હોય કે ન હોય, હોય તો જ૦ ૧,૨,૩, ઉ૦ પ્રત્યેક સો
(૬) સ્નાતક: હોય કે ન હોય, હોય તો જ૦ ૧,૨,૩, ઉ૦ ૧૦૮	જ૦ ઉ૦ પ્રત્યેક ક્રોડ (જ૦ બે ક્રોડ, ઉ૦ નવ ક્રોડ)

ક્ષેત્રથી—જન્મ આશ્રી ૧૫ કર્મભૂમિ (પાચ ભરત, પાચ ઇરવત, પાચ મહાવિદેહ) ના હોય, સાહરણ આશ્રી અકર્મ ભૂમિમા હોય, પણ પુલાકનુ હરણ થઇ શકે નહિ અને કેવળ સમુદ્ઘાત આશ્રી સ્નાતક સર્વ લોકમા વ્યાપક હોય.

	ભરત ઇરવતના		મહાવિદેહના
કાળથી	**—અવસર્પિણી કાળમાં**	**ઉત્સર્પિણી કાળમાં**	**નો અવસર્પીણી નો ઉત્સર્પીણી } કાળમાં**
(૧) પુલાક	જન્મ—૩ ૪ આરામા વિદ્યમાન— ૩, ૪, ૫ આરામા	જન્મ—૨, ૩, ૪, આરામાં વિદ્યમાન— ૩, ૪ આરામા	દુ ખમ સુખમ કાળ
(૨) બકુસ (૩) પ્રતિસેવણા કુશીલ, (૪) કષાય કુશીલ	જન્મ અને વિદ્યમાન અવસ્થાઆશ્રી ૩, ૪, ૫ આરામા સાહરણ આશ્રી અન્ય કાળમા	પુલાક માફક પણ સાહરણ આશ્રી બીજા કાળમા હોય.	દુ ખમ સુખમ કાળ પણ સાહરણ આશ્રી ભરત ઇરવતના અન્ય કાળમા હોય

(૫) નિગ્રંથ (૬) સ્નાતક	પુલાક આહારક પણ સાહરણ આશ્રી બીજા કાળમાં હોય.	પુલાક આહારક પણ સાહરણ આશ્રી બીજા કાળમાં હોય.	પુલાક આહારક પણ સાહરણ આશ્રી બીજા કાળમાં હોય.

સ્વકાળ આશ્રી—પુલાકભાવ જ. ઉ. અન્તર્મુહૂર્ત સુધી રહે. બકુશ પ્રતિસેવના કુશીલ અને કષાય કુશીલ જ. એક સમય, ઉ. દેશોના પૂર્વ ક્રોડ સુધી રહે. નિગ્રંથ જ. એક સમય, ઉ. અન્તર્મુહૂર્ત સુધી રહે. સ્નાતક જ. અન્તર્મુહૂર્ત ઉ. દેશોના ક્રોડ પૂર્વ સુધી રહે પછી સ્નાતક જ મોક્ષ જાય.

બહુ જીવ આશ્રી—બહુ પુલાક અને બહુ નિગ્રંથ જ. એક સમય ઉ. અન્તર્મુહૂર્ત બકુશ, કુશીલ અને સ્નાતક સર્વ કાળ રહે છે.

ભાવથી—સ્નાતક, ક્ષાયક ભાવમાં જ હોય. નિગ્રંથ ઉપશમ કે ક્ષાયક ભાવમાં હોય. બાકીના નિગ્રંથો ક્ષયોપશમ ભાવમાં હોય અથવા કેટલાક મુનિની અપેક્ષાએ ક્ષાયક અને કેટલાક અપેક્ષાએ ક્ષયોપશમ ભાવમાં હોય (ક્ષાયક ભાવ તે કેવળજ્ઞાન, કેવળદર્શન, ક્ષાયિક સમકિત, યથાખ્યાત ચારિત્ર, અનંત પંડિત વીર્ય. ક્ષયોપશમ ભાવ તે પહેલાં ચાર જ્ઞાન, ત્રણ દર્શન, સમકિત દૃષ્ટિ, પહેલાં ચાર ચારિત્ર, ઉત્કૃષ્ટ દાનાદિ પાંચ લબ્ધી, પંડિત વીર્ય પાંચ ઇંદ્રિયોનો સંયમ, અંગ ઉપાંગ પૂર્વોનું ભણતર, સમતા ભાવ, આચાર્યની પડિમા).

ચાર પ્રમાણની અપેક્ષાએ નિગ્રંથ એટલે ચાર રીતે નિગ્રંથની સાબીતી (પરીક્ષા) થઈ શકે

આગમ પ્રમાણ નિગ્રંથ—(૧) દ્રવ્ય તથા ભાવ પરિગ્રહ રહિત તે નિગ્રંથ. (૨) પુલાક, બકુશ, કુશીલ, નિગ્રંથ, સ્નાતક—એ પાંચ ભેદે નિગ્રંથ. (૩) અરિહંત, આચાર્ય, ઉપાધ્યાય, સાધુ તે નિગ્રંથ. (૪) સાધુ, સાધ્વી, જિનકલ્પી, પડિમાધારી, પચ્ચખાણધારી, [illegible]-મસ્સધારા, અખંડ આચાર પાળતા તે સર્વે નિગ્રંથ. (૫) સામાયિક, છેદોપસ્થાપનીય, પરિહાર વિશુદ્ધ, સૂક્ષ્મસંપરાય અને યથાખ્યાત એ પાંચમાંના કોઈપણ એક ચારિત્રવાળા તે નિગ્રંથ. (૬) પાંચ સુમતિ ત્રણ ગુપ્તિવાળા તે નિગ્રંથ. (૭) દશ યતિધર્મ પાળક તે નિગ્રંથ.

નિગ્રંથના ગુણો

અરિહંતના ગુણોનું વર્ણન દેવતત્ત્વમાં થઈ ગયું છે.

આચાર્યમાં સાધુના ગુણો ઉપરાંત ૩૬ ગુણો હોય છે—પાંચ મહાવ્રત, પાંચ સુમતિ, ત્રણ ગુપ્તિના ધારક, પાંચ ઇંદ્રિય અને ચાર કષાયને જીતનાર, જ્ઞાન, દર્શન, ચારિત્ર, તપ, વીર્ય એ

પાંચ આચારના ૩૯ ભેદો પોતે પાળે અને શિષ્યોને પાળતાં શિખવે; નવ વાડવિશુદ્ધ બ્રહ્મચર્ય પાળે સૂત્રોમાં આચાર્યનું અનેક રીતે વર્ણન છે જેમકે૩૬ ગુણના ધારક આચાર્ય થઇ શકે

૧ **જાતિ સંપન્ન** માતૃપક્ષ નિર્મળ
૨ કુલ „ પિતૃપક્ષ નિર્મળ
૩ બલ „ કાળ પ્રમાણે ઉત્તમ સંઘયણ, પરાક્રમી
૪ રૂપ „ સમચતુરસ્ત્ર સંસ્થાન, શરીરનો આકાર મનોજ્ઞ
૫ વિનય „ કોમળ, નમ્ર.
૬ જ્ઞાન „ નિર્મળ મતિ–શ્રુતજ્ઞાન, જૈનેતર મતોના પણ જાણ.
૭ દર્શન „ શુદ્ધ શ્રદ્ધા
૮ ચારિત્ર „ શુદ્ધ આચાર
૯ લજ્જા „ દોષ સેવવામા લજ્જા થાય
૧૦ લાઘવ „ ભંડ ઉપકરણ અને કષાયથી હળવા
૧૧ ઉયસી (ઓજસ્વી) પરિસહમા ધૈર્ય રાખે
૧૨ તેયસી (તેજસ્વી) પ્રતિભાશાલી
૧૩ વચ્ચસી (વર્ચસ્વી) જાળમા ન ફસાય એવી ચતુરાઇવાળા વચન બોલે.
૧૪ જસસી (યશસ્વી)
૧૫ **જીય કોહે** ક્ષમાથી ક્રોધને જીતે
૧૬ „ **માણે** વિનયથી માનને જીતે.
૧૭ „ **માયે** સરળતાથી માયાને જીતે
૧૮ „ **લોભે** સંતોષથી લોભને જીતે
૧૯ **જીઇંદ્રિયે**, ઇંદ્રિયો વશ રાખે.
૨૦ **જીયનિદ્દે** નિદ્રાને જીતે (અલ્પ નિદ્રા લીએ), પાપને નિંદે પણ પાપી ને ન નિંદે, નિંદકાની દરકાર કરે નહિ
૨૧ જીય પરિસહે
૨૨ જીવિયાસ મરણ ભય મુક્કા
૨૩ **વય પ્પહાણે** વ્રત પાળવામા પ્રધાન
૨૪ ગુણોમા પ્રધાન
૨૫ કરણ સિત્તરીમા પ્રધાન
૨૬ ચરણ સિત્તરીમા પ્રધાન
૨૭ **નિગ્ગહપ્પહાણે** અણાચરણનો નિષેધ કરવામાં પ્રધાન
૨૮ **નિશ્ચય પ્રધાન** દ્રવ્ય, નય, પ્રમાણાદિના સુક્ષ્મ જ્ઞાનનો નિશ્ચય કરવામા પ્રવીણ, ઇંદ્ર કે રાજાદિથી ક્ષોભ ન પામે.
૨૯ વિદ્યા પ્રધાન
૩૦ મંત્ર પ્રધાન
૩૧ વેદ પ્રધાન
૩૨ **બ્રહ્મ પ્રધાન** બ્રહ્મચર્ય પાળવામા તથા પરમાત્માનો અનુભવ કરવામા પ્રધાન
૩૩ નય પ્રધાન
૩૪ **નિયમ પ્રધાન** અભિગ્રહના નિયમો, પ્રાયશ્ચિતની વિધિના જ્ઞાતા
૩૫ સત્ય પ્રધાન
૩૬ **શૌચ પ્રધાન** પદ્વીયોગ્ય વસ્ત્ર ધારણ કરે અને પાપ રૂપ મેલ ન રાખે.

વળી આચાર્યજી ૮ સંપદાના ૩૨ ભેદ તથા ૪ વિનય મળી ૩૬ ગુણવાળા હોય.

૧ આચાર સંપદા. પાંચ આચાર પાળે, તેના ૪ ભેદ —

(૧) ૫ મહાવ્રત, ૫ સમિતિ, ૩ ગુપ્તી.

(૨) મદ શૂન્ય સરળ.

(૩) નવકલ્પી વિહાર કરે.

(૪) સૌમ્ય (નિર્વિકારી અચપળ) ગુણવાળા

૨ શ્રુત સંપદા તેના ૪ ભેદ

(૧) શ્રુત પ્રધાન. જે કાળે જેટલા શ્રુત હોય તે સર્વના જ્ઞાતા.

(૨) આગમ પરિચિત, પરિચિતતાથી નિઃશંક જાણી શકે.

(૩) ઉત્સર્ગ અને અપવાદ માર્ગમાં કુશળ.

(૪) સ્વ સમય અને પર સમયમાં શુદ્ધ.

૩ શરીર સંપદા.

(૧) પોતાના મનુષ્ય પ્રમાણે શરીરની લંબાઈ.

(૨) ખોડ રહિત (હીન કે અધિક અંગ રહિત, લૂલો લંગડો ન હોય, ૨ આકર્ષક હોય

(૩) સંપૂર્ણ ઇન્દ્રિયો.

(૪) દૃઢ સંઘયણ—તપ વિહારાદિમાં થાકે નહિ.

૪ વચન સંપદા

(૧) પ્રશસ્ત વચન, (૨) મધુરતા (૩) અનાશ્રિત કોઈનો પક્ષપાત નહિ, (૪) સ્ફુટતા (સ્પષ્ટ વચન).

૫ વાચના સંપદા.

(૧) જોઈને. પાત્રની યોગ્યતા પ્રમાણે જ્ઞાન આપે.

(૨) પરિણિત પચાવી શકે એટલું અને એવી રીતે જ્ઞાન આપે.

(૩) નિરસ્થાપિતા આચાર્ય જાતે જેવા શિષ્યને જલદી ભણાવી તૈયાર કરે.

(૪) નિર્વાહણા. ગૂઢ શબ્દોમાં અર્થ ભરેલો એવા સરળ શબ્દોથી વાચના આપે.

૬ મતિ સંપદા. અવગ્રહ, ઈહા, અવાય અને ધારણા યુક્ત અથવા ચાર બુદ્ધિના ધણી.

૭ પ્રયોગ સંપદા. પર પ્રવાદીઓને જીતવામાં કુશળ તેના ૪ ભેદ.

(૧) શક્તિ જ્ઞાન. પ્રતિવાદીની શક્તિ જાણી લીએ.

(૨) પુરુષ જ્ઞાન. પ્રતિવાદી કયા મતનો છે તે જાણી લીએ અને તેના જ શસ્ત્રોથી સમજાવે.

(૩) ક્ષેત્ર જ્ઞાન. લોકોનો સ્વભાવ જાણી લીએ કે લોકો કયા પક્ષમાં વિશ્વાસ જન તેવા છે.

(૪) વસ્તુ જ્ઞાન, રાજા વગેરે કર્મચારીનો સ્વભાવ જાણે.

૮ સંગ્રહ સંપદા.

(૧) અનુયોગઃ દુર્બળ, ગીતાર્થ તપસ્વી, રોગી, સાધુઓનો નિર્વાહ થાય એવા ક્ષેત્રે ધ્યાનમાં રાખે.

(૨) **સસક્ત** સમય પર કામ આવે એવા પાટ, પાટલા, પરાઇ, વ. નો સગ્રહ રાખે.

(૩) **ક્રિયા વિધિ** જે કાળમાં જે ક્રિયા કરવાની હોય તે કાળમાં તે ક્રિયાના ઉપયોગી સાધનોનો સગ્રહ રાખે

(૪) **શિષ્યોપ સગ્રહ** શિષ્યોને વ્યાખ્યાન દાતા, વાદી, વિજયી વૈયાવચ્ચી વગેરે યોગ્યતા પ્રમાણે બનાવી તૈયાર રાખે

ચાર વિનય,

૧ **આચાર વિનય** (૧) સયમ સમાચારી (૨) તપ સમાચારી, (૩) ગુણ સમાચારી તપસ્વી, જ્ઞાની, નવ દીક્ષીતનુ પ્રતિલેખનાદિ કાર્ય પોતે કરે, બીજા પાસે કરાવે, (૪) એકાકી વિહાર સમાચારી.

૨ **શ્રુતવિનય** (૧) ભણે ભણાવે, (૨) અર્થ ધરાવે, (૩) જ્ઞાનના અધિકારીને જ્ઞાન આપે (૪) આરભેલ સુત્ર પૂર્ણ કરાવી બીજુ ભણાવે

૩ **વિક્ષેપ વિનય,** (૧) મિથ્યાત્વીને સમકીતી બનાવે. (૨) સમકીતીને ચારિત્રી બનાવે (૩) સ્થીરી કરણ કરે. [૪] નવા સમકીતી, નવા ચારિત્રી બનાવી ધર્મ વૃદ્ધિ કરે

૪ **દોષ પરિધાન વિનય,** દોષોનો નાશ કરે કરાવે દોષના અવગુણ અને ગુણની શક્તિ બતાવી દોષનો નાશ કરે અને ગુણોમા સ્થાપન કરે.

[૧] ક્રોધ પરિધાન.

[૨] વિષય ,,

[૩] અન્ન ,, રસ લોલપીને તપ કરતા શિખવે.

[૪] આત્મદોષ પરિધાન.

ઉપાધ્યાયમાં સાધુના ગુણો ઉપરાંત ૨૫ ગુણો હોય છે—આ પાચમા આરાની અપેક્ષાએ ૧૧ અગ અને ૧૨ ઉપાગ ભણે ભણાવે, ચરણ સિત્તરી અને કરણ સિત્તરી પાળે સમુચ્ચય અપેક્ષાએ ૧૨ અગ ભણે ભણાવે, ૨ કરણ સિત્તરી ચરણ સિત્તરી યુક્ત, ૮ પ્રભાવના યુક્ત, ૩ યોગ સમ્યગૂ માર્ગમા પ્રવર્તાવે.

સાધુજીના ૨૭ ગુણ—૫ મહાવ્રતયુક્ત, પાચ ઇદ્રિય વશ રાખે, ચાર કષાય જીતે, મન વચન કાયાના યોગે એ ત્રણ એક સરખા સમ્યગૂ માર્ગમાં ચાલે, ૩ ભાવ, કરણ અને યોગ સત્ય હોય, ૩ જ્ઞાન–દર્શન–ચારિત્ર સપન્ન, ક્ષમાવત્ વૈરાગ્યયુક્ત, વેદના (દુખ સુખ) મા સમભાવ, મૃત્યુભય રહિત

પ્રત્યક્ષ પ્રમાણ નિગ્રંથ—જેની પાસે રજોહરણ, ગુચ્છો અને પાત્ર હોય, કલ્પ પ્રમાણે વસ્ત્ર પહેરેલા હોય, મુખ વસ્ત્ર હોય, ઉઘાડે મોઢે ન બોલે, પૃથ્વી, પાણી, અગ્નિ, વાયરા, વનસ્પતિ અને હાલતા ચાલતા જીવમાના કોઇ પણ જીવની હિસા ન કરે, જુઠુ ન બોલે પૌદ્ગલીક સુખ મેળવવાનો ઉપદેશ ન આપે, મોક્ષ માર્ગનોજ ઉપદેશ આપે, અણદિધેલન લીએ, મૈથુન ન સેવે, પરિગ્રહ ન રાખે, ક્રોધ, માન, માયા, લોભને સ્થુલ રૂપમા જાહેર ન કરે પણ યથાશક્તિથી જીતે, તેવા ગુણ જેનામાં દેખાય તે દેખીતી રીતે સાધુ નિગ્રથ સાબીત થાય છે અને ગુરૂ કરવા યોગ્ય છે

અનુમાન પ્રમાણ નિગ્રંથ—જે નીચે જોઇને હળવે હળવે ચાલે છે, ખાસ કારણ વગર બોલતા નથી, બારીકીથી તપાસ કરીને જુદે જુદે ઠેકાણેથી થોડા થોડા નિર્દોષ આહાર પાણી લઇને

ઉત્તરહિત પણ એમના અપકાયના જીવ છે વસ્ત્ર પાત્ર વગેરે બહુ સામગ્રીથી જેમ પુષ્ટ થાય છે અને મુખે છે. ધૂક બળખો વગેરે રાખથી ઢાંકે છે પેશાબ અપકાયના પાત્રમાં કરી ધીમે ધીમે થોડો થોડો અચેત જમીન ઉપર નાખે છે, જગતમાં અસુચી દૂર કરે છે વગર કામે હાલતા ચાલતા નથી કે બોલતા નથી અને ખાવામાં વધારે વખત કરે છે એ આદથી સાધુ છે એમ અનુમાનથી સાબીત થાય છે.

ઉપમા પ્રમાણ નિક્ષેપ—સર્પ પર્વત, અગ્નિ, સમુદ્ર, આકાશ, વૃક્ષ, ભ્રમર, મૃગ, પૃથ્વી, કમળ, સૂર્ય પવન એ ૧૨ વસ્તુ વે દરેક સાત સાત બોલ સાધુ ઉપર ગુણ રૂપે ઉતારી ઉતાર્યો છે સર્વ મળી ૮૪ ગુણમાં થાય તેમાં સાધુ ઘટાવ્યા થાય. પણ ઉપરના વિષયમાં કંઈક વધારો જોઈએ તેથી થોડી ઉપમા આદિ બતાવી છે—

સર્પની ઉપમા

જેમ સર્પ ઉંદરે બનાવેલ દરમાં રહે તેમ સાધુ બીજા માટે બનાવેલ મકાનમાં રહે.

અગંધન કુળનો સર્પ પોતાનું ઝેર પાછુ ન ચૂસે તેમ વમન કરેલા ભોગરૂપી વિષને સાધુ ફરીવાર ન ગ્રહણ કરે.

સર્પ સીધી ગતિ કરે તેમ સાધુ મોક્ષના માર્ગમાં રહે.

સર્પ કાંટાથી ડરે તેમ સાધુ દોષ રૂપી કાંટા (આધા કર્મિ આદિ દોષ)થી ડરે.

પર્વતની ઉપમા

પર્વત વાયુથી ન કંપે, સાધુ પરિષહથી ક્ષોભ ન પામે.

પર્વતમાં રત્નોની ખાણો હોય તેમ સાધુમાં જ્ઞાનાદિ ગુણ રત્નો હોય.

અગ્નિની ઉપમા

અગ્નિ ઇંધનથી ન ધરાય, સાધુ જ્ઞાનથી ન ધરાય, અગ્નિ અંધારા નાશે, સાધુ તપથી કર્મ નાશે, મિથ્યાત્વરૂપી અંધકાર અંધારાનો નાશ કરે. અશુદ્ધ સોનો રૂપી ભવ્યજીવને ઉપદેશ રૂપી તાપથી નિર્મળ કરે. શિષ્ય શ્રાવક વગેરે કાચા પાત્રને ઉપદેશથી પાકા કરે.

સમુદ્રની ઉપમા

સમુદ્રની જેમ સાધુ ગંભીર હોય. સમુદ્ર માઝા ન મૂકે (પૂર્ણિમા જેવી ન ઉછળે) તેમ સાધુ તીર્થંકરની આજ્ઞા ન ઉલ્લંઘે. અનુકૂળ રૂપી પાણી ઘણોના આવાગમન (ચીત પ્રવાહ)થી ક્ષોભ ન પામે સમુદ્ર રત્નોની ખાણ, તો સાધુ ગુણોની ખાણ.

આકાશની ઉપમા

આકાશની માફક સાધુનુ મન નિર્મળ છે, નિરાલબન છે (ગૃહસ્થના આશ્રયની જરૂર નથી.) આકાશ અનત દ્રવ્યને અવગાહના આપે છે સાધુ અનંત ગુણોને ધારણ કરે છે આકાશ શસ્ત્રથી છેદાતુ નથી, સાધુ દોષથી ચરિત્રને છેદતા નથી.

પવનની ઉપમા

અપ્રતિબધ વિહાર કરે, અનેક દિશામા વિહાર કરે વૈરાગ્ય રૂપ શીતલતા લહેરથી વિષય કષાયરૂપ તાપને નિવારીને શાતિ ફેલાવે, દ્રવ્ય ઉપાધિ અને કષાય ભાવથી હળવા રહે

વૃક્ષની ઉપમા

વૃક્ષ ઠડી તડકો સહન કરીને આશ્રિતોને ઠડક આપે, સાધુ પરિષહ સહન કરે પણ છકાયના જીવનુ રક્ષણ કરે. વૃક્ષ મુસાફરોને આધારભૂત છે, તેમ સાધુ ચાર ગતિમા રખડનાર જીવને ધર્મ ઉપદેશથી આધાર આપે છે વૃક્ષ ગમે તે ભોગે સ્વસ્થાન ન છોડે તેમ સાધુ ઉત્કૃષ્ટ પરિસહમા પણ સયમ રૂપી સ્વસ્થાન ન છોડે

ભ્રમરની ઉપમા

આહાર પાણી ગ્રહણ કરતા, દાતાર રૂપી ફુલને દુખ ન ઉપજાવે ઘણા ફુલોરૂપી ઘરોથી થોડો થોડો આહાર લઇ અપ્રતિબધપણે વિચરે બોલાવ્યા વગર ઓચિતા ગૃહસ્થને ઘેર ભિક્ષા માટે જાય.

મૃગની ઉપમા

અઢાર પાપ રૂપી સિહથી ડરે રોગ થાય ત્યારે દવા ન કરે, એક સ્થાને રહે કોઇને શરણે ન જાય, રોગથી મુકત થયે અપ્રતિ બધ વિહારી થાય.

પૃથ્વીની ઉપમા

સર્વ પ્રાણભૂત જીવ સત્વના આધાર ભૂત, બોધિ બીજની ઉત્પત્તિના કારણભૂત, અન્યના સયોગથી થતા કલેશ રૂપી કાદવનો નાશ કરે છે

કમળની ઉપમા

કામરૂપ કાદવ અને ભોગરૂપ પાણીથી લિપ્ત ન થાય, તીર્થંકરની આજ્ઞારૂપ સૂર્યની સન્મુખ રહે ઉપદેશરૂપ સુગંધથી ભવ્ય જીવને સુખ ઉપજાવે

સૂર્યની ઉપમા

જ્ઞાન પ્રકાશથી મિથ્યાત્વ અને અજ્ઞાન રૂપી અંધકારનો નાશ કરે છે. જ્ઞાન દર્શન ચારિત્રના સાધકો લેશ્યા રૂપી કિરણોથી ચાર તીર્થરૂપ ક્ષેત્રમાં શોભે છે. સમ્યક્ દર્શન આદિ ગુણોના તેજથી પાખંડી આગીયા વગેરેના તેજને ઝુપાવે છે.

નિગ્રંથોનું એક અનેકપણું

સર્વ નિગ્રંથોમાં જ્ઞાન, દર્શન, ચારિત્ર છે તેથી રત્નત્રયની અપેક્ષાએ એકપણું છે. રત્નત્રયની તારતમ્યતા (ગુણ સ્થાન ભેદે) તથા ક્રિયા કરાવવાની અને જ્ઞાન આપવાની અપેક્ષાએ નિગ્રંથોમાં ભેદ છે. સર્વ વ્યવહારિક નિગ્રંથો સાધુ છે. ગુણ અને ક્રિયાની શુદ્ધતાની તારતમ્યતા વગેરે કારણોથી અરિહંત, આચાર્ય ઉપાધ્યાય વગેરે ભેદ છે. અરિહંતમાં દેવત્વ અને ગુરુત્વ બન્ને છે. બાકીના નિગ્રંથોમાં ગુરુત્વ છે. આચાર્ય જ્ઞાનપૂર્વક ક્રિયા કરાવે છે, તેથી તેનું પદ ઉપાધ્યાયથી વધારે છે.

આ પ્રમાણે નિગ્રંથનું સ્વરૂપ જાણી તેમને ગુરુ તરીકે સ્વીકારવા તે સમ્યક્ત્વ પ્રાપ્તિનું સાધન છે.

અરિહંતને દેવ તરીકે ઓળખ્યા, નિગ્રંથને ગુરુ તરીકે જાણ્યા હવે સમ્યક્ત્વ પ્રાપ્તિનું ત્રીજું સાધન "ધર્મ કેવળીનો સત્ય" તેનો પરિચય કરવો જોઈએ.

ધર્મ કેવળીનો સત્ય

તમેવ સચ્ચં નિસ્સંકં જં જિણેહિં પવેઇયં

દેવ તત્ત્વ અને ગુરુતત્ત્વ સમજવાની સાથે, સમ્યગ્ દર્શન પામવાને માટે, એવો નિર્ણય કરવો જોઈએ કે કેવળી ભગવાને કહ્યું તે સત્ય છે અને શંકા વગરનું છે. અભ્યાસ અને બુદ્ધિની ખામીને લઈને કેટલાક ધાર્મિક રહસ્યો ન સમજાય તો તત્ત્વ કેવળી ગમ્ય એમ વિચારવું જોઈએ.

દુનિયાદારીના અભ્યાસમાં જોતાં જાણી શકાય છે કે કેટલાક વિદ્યાર્થીઓ અમુક ઊંચી બાબત વધી શકતા નથી ત્યારે અમુક સમાન વિદ્યાના સુજ્ઞાન જનોને સારી રીતે સમજાય તે જાણવા જેવું નથી માટે અજ્ઞાનથી વિપરીત બુદ્ધિ રાખવાને બદલે ઊંડી રીતે "તત્ત્વ કેવળી ગમ્ય" એવું મન ધારણ કરવું આવશ્યક છે.

મતિ, શ્રુત, અવધિ અને મનઃપર્યવ—એ ચાર જ્ઞાનવાળા ભલેને હોય તીર્થંકરો દીક્ષિત હોવા છતાં, કેવળજ્ઞાન અને તીર્થંકર પદ પામ્યા વગર ઉપદેશ આપતા નથી અને તીર્થની સ્થાપના કરતા નથી, તે ઉપરથી ખાત્રી થાય છે કે સત્ય અને શુદ્ધ ધર્મ, કેવળી ભગવાન સિવાય કોઈ પ્રકાશી શકે નહિ.

તેથી કેવળજ્ઞાન વગરના ઉપદેશકોએ કેવળીના વચન અનુસારજ અક્ષરે અક્ષર ઉપદેશ આપવો જોઇએ અને ક્ષણે ક્ષણે ઉપયોગ રાખવો જોઇએ કે જેથી કેવળીના માર્ગથી જરા પણ ઓછું અધિકુ કે વિપરીત બોલી ન જવાય અને ધર્મની ઇચ્છાવાળાએ કેવળીના માર્ગ સિવાય કોઇપણ માર્ગની ઇચ્છા કરવી નહિ જોઇએ એક ભૂલવાળો ધર્મ અનંત સંસાર રખડાવી શકે છે તેથી મોક્ષાર્થી માટે તે ધર્મ નથી.

જિન શબ્દ કર્મને જે જીત્યા છે અને જૈન શબ્દ કર્મને જીતનાર છે તેમને ઉદ્દેશીને છે તે આત્મ ધર્મ છે કોઈ કોમ, સંપ્રદાય, જાત કે વાડાના શબ્દો નથી. દરેકને જૈન થવાનો અધિકાર છે અને દરેક જૈનને જિન ભગવાન થવાનો અધિકાર છે પણ તે થવાની સત્તા અને જોગવાઇ જોઇએ, ધર્મ તત્ત્વનો નિર્ણય કરવા માટે કેટલાક મુદ્દાઓ તપાસવા જોઇએ

વ્યાખ્યા—ધર્મ શબ્દ ધૃ ધાતુમાંથી નિકળ્યો. ધૃ=ધરવુ, પકડવુ, કદી ન છોડવુ આ સંબંધ સંયોગ સંબંધ નથી પણ તદ્ રૂપ સંબંધ છે ત્યારે પ્રશ્ન ઉપજે કે કોણ કોને કાયમને માટે ધરી રાખે છે? જવાબ આવે છે કે દ્રવ્યો પોત પોતાની જાતિના ગુણ (સ્વભાવને, છોડતા નથી અને ગુણ દ્રવ્યને છોડતા નથી.)

લોક છ જાતના દ્રવ્યોથી ભરેલો છે કેટલાક ગુણો જેમ કે અસ્તિત્વ, ઉત્પાદ, વ્યય ધ્રુવ વગેરે છએ જાતના દ્રવ્યોને સામાન્ય રીતે લાગુ પડે છે, પણ કેટલાક ખાસ ગુણો અમુક દ્રવ્યમાંજ હોય. જેમકે—

૧ ચલણ સહાય ગુણ **ધર્માસ્તિકાયમાં** જ હોય.

૨ સ્થિર સહાય ગુણ **અધર્માસ્તિકાયમાં** જ હોય

૩. અવગાહના દાન **આકાશાસ્તિકાયમાં** જ હોય

૪ વર્તના (સમય પછી સમય, અહોરાત્રિ પછી અહોરાત્રિ, માસ પછી માસ, વર્ષ પછી વર્ષ, સાગરોપમ પછી સાગરોપમ. કાળચક્ર પછી કાળચક્ર—આવા પ્રકારની વર્તના) **કાળમાંજ** હોય

બીજા દ્રવ્યોની વર્તનાનું નિમિત્ત કારણ પણ કાળ છે

આ ચાર દ્રવ્યો પોતાંના મૂળ સ્વભાવમાં જ રહે છે

૫ **પુદ્ગળ** પુદ્=પુરાવુ, મળવુ, એકઠું થવુ, ગળ=ગળી જવુ, વીખરાઇ જવુ, જુદુ થવું, એકઠું થવુ ને જુદા થવુ તે ગુણ પુદ્ગળનો જ હોય આ અર્થ પ્રમાણે પુદ્ગળ પોતાના સ્વભાવમાં રહે છે, પણ અવિભાજ્ય પુદ્ગળ તે પરમાણુ પુદ્ગળ પોતાના શુદ્ધ સ્વરૂપે કાયમ માટે રહી શકતુ નથી. સ્કંધમાં આવે અને જાય તે અપેક્ષાએ પુદ્ગળ પોતાના મુળ સ્વભાવમાં રહી શકતું નથી, પણ વિભાગ દશાઓ ધારણ કરે છે

૬ જીવ: જાણવું (જ્ઞાન)—દેખવું (દર્શન) ઉપયોગ આત્મ પરિણતિ (દ્રષ્ટિ), સુખ, વીર્ય (શક્તિ)—એ ગુણો જીવમાં જ હોય. જીવો સંપૂર્ણ રીતિ મૂળ શુદ્ધ સ્વભાવમાં રહી શકતા નથી તેનું કારણ કર્મ છે. કર્મવાળા જીવો સંસારી છે. કર્મને લઈને સંસારી જીવો પૌદ્ગલિક સુખદુઃખનો અનુભવ કરે જ.

જીવના સ્વભાવની શુદ્ધતા અશુદ્ધતાની તારતમ્યતા ચૌદ ગુણસ્થાન દ્વારા જણાતી હકીકત છે.

વિભાગ—વિકારી—અશુદ્ધ દશાવાળા સંસારી જીવમાંથી શુદ્ધ સ્વભાવ (નિશ્ચય ધર્મ—મોક્ષ) સિદ્ધ સ્વરૂપમાં આવવા માટે જે આલંબન લેવું પડે જ તે વ્યવહાર ધર્મ, સાધન ધર્મ, મોક્ષમાર્ગ કેવળીનો બતાવેલ ધર્મ છે કે જેનો અહિં નિર્ણય કરવાનો છે.

નિશ્ચય ધર્મ ધ્યેય, લક્ષબિંદુ, હેતુ છે. વ્યવહાર ધર્મ આલંબન—આશ્રય—પાલન રૂપ છે. વ્યવહાર ધર્મને યોગ્ય થવા માટે સમ્યગ્ દર્શનની જરૂર છે જે ચોથે ગુણસ્થાને પ્રાપ્ત થાય છે.

એટલે વ્યવહાર ધર્મના ગુણસ્થાન ૪ થી ૧૪ છે. જો કે કેવળજ્ઞાન, કેવળદર્શન, ક્ષાયક સમકિત, શુદ્ધ આત્મ રમણતા અને અનંત આત્મિક શક્તિરૂપી નિશ્ચય ધર્મ ૧૩ મે ગુણસ્થાને કેવળી ભગવાનને પ્રગટ થાય છે પણ અનંત આત્મિક સુખ અને સંપૂર્ણ શુદ્ધ અરૂપ સિદ્ધ સ્વરૂપ પ્રગટ કરવાનું બાકી રહે છે. તેથી ૧૩ મે ગુણસ્થાને વ્યવહાર અને નિશ્ચય ધર્મ બન્ને હોય છે.

કેવળીના ધર્મની ઉત્તમતાનું પ્રમાણ

તે ધર્મ નિગ્રંથ પ્રવચન છે. બાહ્ય, મિથ્યાત્વ, ધન, સગા સબંધી વગેરે સંસારી બંધન અને રાગ દ્વેષ મોહ વગેરે આધ્યાત્મિક બંધનથી રહિત તે નિગ્રંથ પ્રવચન છે.

પ્ર = પ્રકર્ષ શ્રેષ્ઠ, કેમકે—

(૧) કેવળજ્ઞાનથી સંપૂર્ણ રીતિ દેખેલું વસ્તુ સ્વરૂપ, વચન યોગથી ભાષામાં ઉતારેલું વચન.

(૨) પાંત્રીસ પ્રકારની વાણીના અતિશયથી અત્યંત રસ ઉત્પન્ન કરનારું વચન.

(૩) કારુણ્યને માટે સર્વ સંસારી જીવના દુઃખને નાશ કરનારું પરમ હિતકારી વચન.

(૪) પવિત્ર, શુદ્ધ, દોષરહિત વચન.

આ ચાર પ્રકારે શ્રેષ્ઠ વચન તે નિગ્રંથ પ્રવચન છે. તે ધર્મ સત્ય છે, સર્વ બાજુથી સત્ય છે. અસત્યપણાનો એક પણ અંશ નથી, સર્વ અંશો અપેક્ષા (સ્યાદ્વાદ)થી સત્ય સાબીત થાય છે. સંસારમાં ધર્મ નામે ચાલતા સર્વ મત મતાંતરોમાં નય અને પ્રમાણથી અનુપમ પ્રધાનપદ સાબીત કરનાર વચન છે.

કેવળીનો પ્રરૂપેલ ધર્મ સર્વ વિદ્યા તથા સામાન્ય વિશેષ ભેદોથી સપૂર્ણ છે, ન્યાયયુક્ત છે. સામાન્ય ન્યાય શાસ્ત્રોના અતથી દૂર જઇ ને ઉત્કૃષ્ટ ન્યાય આપે છે સામાન્ય ન્યાય ખુનીને ફાસીએ ચડાવીને વૈરની પરપરા વધારે છે કેવળીનો ધર્મ ખુનીને સુધારીને આત્માના વિકાસ પ્રત્યે દોરે છે, અને મરણાતિક પરિસહ સહન કરનારને આધ્યાત્મિક શ્રેણીમાં ઉતારીને પરમાત્મપદ આપે છે

તે ધર્મ સમ્યક પ્રકારે શુદ્ધ છે એટલે આત્માની સર્વથા શુદ્ધિ કરી શકે છે, સદેહ કપટ અને પૌદગલીક ઇચ્છારૂપ કાટાને ખેચી કાઢે છે, આત્માના સર્વ પરમ અર્થ [સુખ] સિદ્ધ કરવાનો માર્ગ છે, સર્વ કર્મ વગેરે બધનોથી છુટવાનો માર્ગ છે સર્વ કર્મ અને કાર્યનો અત લાવવાનો માર્ગ છે, સસારના તાપને શાત કરીને શિતળતા ગરમ શાતિ આપનારો માર્ગ છે યથાતથ્ય નિસદેહ માર્ગ છે, આધિ વ્યાધી, ઉપાધિ વગેરે સર્વ દુખોને નાશ કરનાર માર્ગ છે

કેવળીના કહેલા ધર્મમા રહેલા જીવો સિદ્ધ થાય છે, સર્વ પદાર્થને જાણનાર થાય છે સર્વ કર્મથી મુક્ત થાય છે જન્મ જરા મરણના દુખથી છુટીને શિતલી ભૂત થઇ ને પરમ શાત સુખ અનુભવે છે, સર્વ દુખોનો કાયમને માટે અત કરે છે

સમ્યક દર્શનવાળા જીવ તે ધર્મની શ્રદ્ધા રાખે છે અને બીજાને સમજાવે છે, પ્રતિતી–નિશ્ચય–ખાત્રી કરે છે અને બીજાને નિશ્ચય કરાવે છે, ઇચ્છાપૂર્વક આત્મજ્ઞાન અનુભવ કરે છે અને બીજાને તેમ કરવાની ઇચ્છા ઉત્પન્ન કરાવે છે, તે ધર્મને સ્પર્શે છે, પાળે છે, સર્વ પ્રકારે પાળે છે અને બીજાને સ્પર્શાવે છે વિશેષ રીતે પળાવે છે

તે કેવળીના ધર્મમા ઉપયોગ સહિત ઉદ્યમ કરવો દોષરહિત સર્વ રીતે આરાધના [સાધના] કરવી. વિરાધનાથી નિવર્તવુ [પાછા હટવુ] કે જેથી પરમપદ મળે.

સસારી જીવમા સર્વથી વધારે કનિષ્ટ દશા મિથ્યાત્વની છે તેમાથી છુટી વ્યવહાર ધર્મ પાળી નિશ્ચય ધર્મમા જવુ છે માટે ત્રણે દશાના આશિક સ્વરૂપને મુકાબલો કરવો સુગમ પડશે.

મુદ્દા	મિથ્યાત્વ (આત્માના ગુણો વિભાવ દશામા)	વ્યવહાર ધર્મ	નિશ્ચય ધર્મ સ્વભાવ ધર્મ
જ્ઞાન	અજ્ઞાન (જે જ્ઞાન સકામ નિર્જરાનો હેતુ નથી તથા મિથ્યાત્વ મુખ્ય છે તે અજ્ઞાન છે)	૧ મતિજ્ઞાન, ૨ સત્રજ્ઞાન=શ્રુતજ્ઞાન (અવધિ જ્ઞાન અને મન પર્યવ જ્ઞાન, કેવળ જ્ઞાનના હેતભૂત નથી.)	કેવળજ્ઞાન (સર્વ જ્ઞેયોનુ સાકાર સ્વરૂપ જાણવાનુ સપૂર્ણ જ્ઞાન)

દર્શન	દેખવું	વસ્તુની સામાન્ય સત્તાનું સ્વરૂપ જણાવનાર દર્શન	નિરાકાર કેવળ દર્શન
રુચિ	તત્ત્વમાં ખોટી માન્યતા પૌદ્ગલિક વસ્તુને પોતાની માનવી	સમ્યગ્ દર્શન	ક્ષાયિક સમકિત
ચારિત્ર	કુચારિત્ર, અસંયમ સકામ નિર્જરા વગરની ક્રિયા	સંયમાસંયમ પાંચ ચારિત્ર	આત્મ ગુણોમાં સ્વાભાવિક પરિણતિ
તપ	બાળતપ	સકામ નિર્જરા	જરૂર નથી
વીર્ય	કુવીર્ય	પંડિત વીર્ય	અનંત આત્મિક શક્તિ
સુખ	પૌદ્ગલિક સુખ દુઃખનો અનુભવ અને તેમાં ઇષ્ટ અનિષ્ટ બુદ્ધિ	આત્મિક સુખનો અંશથી અનુભવ પૌદ્ગલિક સુખ દુઃખમાં સમભાવ	અનંત આત્મિક સુખ

વ્યવહાર ધર્મના ભેદ

૧ એક ભેદ—

(૧) શૈલેશી અવસ્થા, ગુણસ્થાન ૧૪ અહિં આત્મ અનુભવમાં અનંત વીર્યના જે શુક્લ ધ્યાનનો ચોથો પાયો મોક્ષની તૈયારી. તેનો એકજ ભેદ. અહિં નિશ્ચય ધર્મની મુખ્યતા છે શરીરથી છૂટા પડવાની ક્રિયાપૂરતો જ વ્યવહાર છે.

(૨) સયોગી કેવળી. ગુ. ૧૩ અનંત જ્ઞાન-દર્શન તથા યથાખ્યાતચારિત્ર, પંડિત વીર્ય અનંત તપ અહિં પણ નિશ્ચય ધર્મની મુખ્યતા છે અને યોગ પ્રવર્તન જેટલો વ્યવહાર છે.

(૩) એકત્વ વિતર્ક અવિચાર ગુ. ૧૨ ઉત્કૃષ્ટ શ્રુત જ્ઞાન. યથાખ્યાત ચારિત્ર, અનંત તપ અને પંડિત વીર્યની એકતા.

(૪) પૃથક્ત્વ વિતર્ક સવિચાર ગુ. ૮ થી ૧૧ ચારિત્ર, તપ વીર્ય સહિત જ્ઞાન દર્શનમાં ઉપયોગ.

(૫) ધર્મ ધ્યાન—ગુ. ૭ તપ (જ્ઞાન દર્શન અને ચારિત્રમાં ઉપયોગ સહિત).

૨ બે ભેદ—

[૧] જ્ઞાન અને ચારિત્ર, [દર્શન જ્ઞાનમા અંતર્ગત થાય છે, તપ અને વીર્ય એ બને ચારિત્રમા અતર્ગત થાય છે]

[૨] આગાર ધર્મ [સમકિત] સહિત શ્રાવકના બાર વ્રત અને અણગાર ધર્મ (પાચ ચારિત્રમાથી એક ચારિત્ર, પાચ મહાવ્રત સાથે)

૩ ત્રણ ત્રણ ભેદો

[૧] જ્ઞાન, દર્શન, ચારિત્ર [તપ ચારિત્રમા અને વીર્ય એ ત્રણેમા અતર્ગત થાય છે] વીર્યની જરૂર ત્રણે ભેદમાં હોય છે અને ત્રણેના આચરણથી તપ થાય છે

[૨] અહિંસા, સયમ, તપ, અહિંસામા અહિંસા ભાવની મુખ્યતા પૂર્વક જ્ઞાન, દર્શન, ચારિત્ર તપ વીર્ય સર્વ આવી જાય છે, સયમમા મુખ્યતાથી ચારિત્ર આવે છે.

[૩] આચાર ધર્મ, ક્રિયા ધર્મ અને દયા ધર્મ

અહિંસાનુ વિવેચન

તેનુ પર્યાનવાચક નામ દયા તેના ભેદ—

[૧] **સ્વદયા**—પોતાના આત્માને કર્મબંધનથી બચાવવો તે. ‘સવર’ કર્મબંધનના પાચ કારણનો ત્યાગ કરવાથી, સમકિત, વિરતી, અપ્રમાદ, સમભાવ, અયોગીપણુ નીપજે છે

[૨] **પરદયા**—પારકા જીવનુ દ્રવ્યથી રક્ષણ, ભાવથી **અનુકંપા** અથવા **સમભાવ** અને પરહિતભાવના એટલે “**સવ્વી જીવ કરૂં શાસન રસી**” એવી ભાવના

(૩) **વ્યવહાર દયા**—સાધુ અને શ્રાવક, જીવોનુ રક્ષણ કરે તે.

(૪) **નિશ્ચય દયા**—સપૂર્ણ સવર, સિદ્ધ સ્વરૂપ, આત્મરમણતા

(૫) **દ્રવ્ય દયા**—જીવને મારવો નહિ તે.

(૬) **ભાવ દયા**—બીજાનો જીવ પોતાના જેવો જાણવો, **સમભાવ.**

ઉપરના ખુલાસાથી અહિંસામા જીવઅજીવનુ જ્ઞાન, દર્શન, ચરિત્ર, તપ, વીર્ય સર્વ આવી ગયુ

સયમ=સમ્યક્ પ્રકારે યમ યમ=નિયમ. તેમા પાચયમ=પાચ મહાવ્રત, પાચ ઇંદ્રિય પર અકુશ (રાસી) ચાર કષાય પર અકુશ એટલે સયમમા ચારિત્ર આવી ગયુ બીજી રીતે પાચ સ્થાવર, ત્રણ વિગલેન્દ્રિય અને પચેન્દ્રિય જીવનુ રક્ષણ અને અજીવ આશ્રી સયમ (રાગદ્વેષનો અભાવ), જતના માટે નિરીક્ષણ, સ્વધર્મીનુ રક્ષણ અને પાપીની ઉપેક્ષા (મધ્યસ્થભાવ), પ્રમાર્જના, પારિઠાવણીયા, મન-વચન-કાય સયમ

(૪) ચાર ચાર ભેદ

(૧) જ્ઞાન, દર્શન, ચારિત્ર, તપ (વીર્ય ચારેમાં અંતર્ગત છે)

(૨) દાન, શીયળ, તપ, ભાવ. (આ ચારેમાં જ્ઞાન દર્શન, ચારિત્ર, તપ, વીર્ય અંતર્ગત થઈ શકે છે.)

દાન—(૧), અભયદાન, અહિંસા સ્વ. અહિંસા અને પર અહિંસા વગેરે અહિંસા (દયા)ના ભેદો લાગુ પડે છે. (૨) જ્ઞાન દાનથી જીવોને "જિન શાસન રસી" બનાવાય છે. (૩) સુપાત્ર દાન-સંયમ નિર્જરાના હેતુરૂપ છે જેથી જીવનમાં શીલ, ચારિત્ર આવી શકે છે.

(૫) પાંચ પાંચ ભેદ ધર્મ

(૧) જ્ઞાન, દર્શન, ચારિત્ર, તપ, વીર્ય અને તેના આચારના ૩૬ ભેદ.

(૨) ઉત્થાન, કર્મ, બળ, વીર્ય પુરુષાકાર-પરાક્રમ એ પાંચ વીર્યના ભેદોનો ધર્મ માર્ગમાં ઉપયોગ કરવો કે આત્મ શુદ્ધિમાં, મોક્ષ માર્ગમાં, જ્ઞાન, દર્શન ચારિત્ર તપમાં.

(૩) પાંચ મહાવ્રત (૪) પાંચ ચારિત્ર.

(૬) દશ યતીધર્મ

યતના—જતનાવાળા તે યતિ જતિ તેના ૧ ધર્મ—

(૧) ક્ષમા—જેમાં સમતા, સમભાવ (ભાવ ચારિત્ર,) ધૈર્ય શાંતિ આવી જાય છે. ક્રોધને નિષ્ફળ કરવો તે ક્ષમા, જીવોમાં વ્યાપી ચૈતન્ય એકતી રૂપી સમભાવ, અજીવોમાં રાગ દ્વેષનો અભાવ, આત્મભાવે શાંતરસમાં લીન.

(૨) આત્મ સંતોષ—બાહ્ય દ્રવ્ય તથા ભાવ પરિગ્રહ ત્યાગ અને આત્મ-રમણતા તે આત્મ પ્રદેશો અને ગુણોમાં લીનતારૂપી સંતોષ.

(૩) સરળતા, સરળ નિષ્કપટ હોય તેજ સત્ય શ્રદ્ધા અને ધર્મ ધારણ કરી શકે છે

(૪) મૃદુતા—નમ્રતા વિવેક, વિનય, કોમળતા.

(૫) લાઘવ—અલ્પ ઉપકરણ, અકિંચનત્વ કર્મના બોજાથી હલકાપણું

(૬) સત્ય.

(૭) સંયમ.

(૮) તપ.

(૯) ચૈત્યદાન—જ્ઞાનદાન.

(૧) બ્રહ્મચર્યવાસ તે ગુરુ કુળવાસ તથા આત્મ રમણતા.

(૭) સતાવન પ્રકારે સંવર ધર્મ

૫ સમિતિ, ૩ ગુપ્તિ, ૨૨ પરિસહ, ૧૦ યતિધર્મ, ૧૨ ભાવના, ૫ ચારિત્ર.

(૮) ક્રિયાધર્મના ૭૦ ભેદ

૩ ગુપ્તિ, ૪ અભિગ્રહ, ૪ પિંડ વિશુદ્ધિ, ૫ ઈંદ્રિય નિરોધ, ૫ સમિતિ, ૧૨ ભાવના, ૧૨ પ્રતિમા, ૨૫ પડીલેહણા, કુલ ૭૦ ભેદની કારણ સિત્તરી થઇ.

૩ જ્ઞાન, દર્શન, ચારિત્ર, ૪ (ક્રોધ–માન–માયા–લોભ) કષાય ત્યાગ, ૫ મહાવ્રત, ૯ બ્રહ્મચર્યની વાડ, ૧૦ પ્રકારે વૈયાવચ્ચ, ૧૦ યતિધર્મ, ૧૨ તપ, ૧૭ સયમ.

(૨) ચારિત્રના ૧૮૦૦ ભેદ (શીલાંગ) તે આગળ આવશે

આત્માના અનત ગુણો એક આત્મામાજ સમાઇ જાય છે અને આત્મા સાથે અભેદ તદ્રુપ સ્વરૂપે છે, છતા જુદા જુદા ગુણોના જુદા જુદા નામ અને કાર્યની અપેક્ષાએ ભેદ (પૃથકત્વ) થાય છે એવી રીતે વ્યવહાર ધર્મમા એક ભેદના અનેક ભેદ અપેક્ષા વગેરે યુક્તિથી કરી શકાય છે અને અનેક ભેદ અપેક્ષા વગેરેથી એક ભેદમા અતર્ગત થાય છે વળી જેણે **એક ગુણ સાધ્યો તેને સાંકળના જોડાણ માફક બીજા ગુણો પણ પ્રાપ્ત થાય છે.**

આ બાબતનો એક દૃષ્ટાતથી ખુલાસો કરવામા આવે છે

ધારો કે આપણે "ક્ષમા" ને ધારણ કરવી છે ક્રોધ કરવાના પ્રસગ વખતે ક્ષમાનો આશ્રય લેવો પડે છે ક્રોધ ઉપજાવનાર કારણો પહેલા આવેસ ઉત્પન્ન કરે છે, જીવના મગજનુ સમતોલપણુ દૂર થાય ત્યારે આવેશ આવે. સમભાવ રાખવાથી સમતોલપણુ દૂર થતુ અટકે છે

દ્રવ્યોના મૂળ શુદ્ધ સ્વરૂપમા જ્ઞાનથી ઉપયોગ રાખીએ તો સમભાવ રહે, તે માટે દ્રવ્યાનુયોગનુ જ્ઞાન જોઇએ કે સર્વ આત્મા શુદ્ધ સ્વરૂપે અરૂપી ચૈતન્યસ્વરૂપ છે વિભાવ દશા કર્મ જનિત છે, આત્મા કર્મથી પરવશ થઇને અકાર્ય કરે તેવા પરતત્ર બનીએ તો જ્ઞાની અજ્ઞાનીમા શો તફાવતછે

વળી પરિસહ દેનાર કર્મ રૂપી દેવુ ખપાવે છે તેથી ઉપકારી છે એમ વિચારી મગજનુ સમતોલપણુ રાખીએ. તે કામ ચાલુ રાખવા માટે ધૈર્યની જરૂર છે જ્યારે આપણે જ્ઞાન, સમભાવ અને ધીરજનો આશ્રય લીધો ત્યારે તે વખતે માન, માયા લોભ, રાગ, દ્વેષ, હાસ્ય, રતિ અરતિ, વગેરે ક્રોધની સાકળમા જોડાયેલા સર્વ દોષો આપોઆપ શાત થાય છે

અહિ ક્રોધપર્યાય કર્મ ઉદયનો, વીર્ય (પરાક્રમ) થી ક્ષય કર્યો અને બીજા દોષોનો ઉપશમ થયો ઉત્કૃષ્ટ પરાક્રમથી મરણાતિક જેવુ દુ ખ સહન કરી ઉત્કૃષ્ટ ભાવથી સાખી શકીએ

તો મોહનો સર્વથા ક્ષય થાય ત્યારે ઉપશમ ભાવથી અપ્રાપ્ત એવા બીજા દોષ ઉદયમાં આવતા નથ તેમ તેમ ક્ષપકશ્રેણીમાં ક્ષય થતા જાય.

(જે લેશ્યામાં મરણ થાય તે લેશ્યા યોગ્ય ગતિમાં જવું પડે.)

આ ઉપરથી જોઈ શકાશે કે કોઈ એક ગુણની સાધનામાં જ્ઞાન, ચારિત્ર, તપ અને વીર્ય બધાય હાજર થાય છે.

જ્ઞાન ઉપયોગ = જ્ઞાન + વીર્ય

તેની સાથે મનયોગ તે ધ્યાન = તપ

આત્માના ગુણમાં રમણતા = ભાવ ચારિત્ર

જ્ઞાનને ઉપયોગમાં પ્રસાર તે વીર્ય

તત્ત્વના નિરાકાર સ્વરૂપમાં જ્ઞાન જાય ત્યારે દર્શન, શુદ્ધ તત્ત્વમાં નિશ્ચયપૂર્વક પરિણતિ રહે તેમાં જ્ઞાન અને ચારિત્રની એકતા થાય છે.

એક ગુણની સાથે એ બધાય આપોઆપ હાજર થયાં. હવે વ્યવહાર ધર્મના પ્રકાર જોઈ અમુક વિસ્તાર પૂર્વક જાણવા જોઈએ.

અણગાર (સાધુ) ધર્મના પાંચ મહાવ્રત

આ પાંચ મહાવ્રત ત્રણ કરણ—કરવું કરાવવું અને કરતાં પ્રત્યે અનુમોદના રાખવી અને તે ત્રણ યોગ (મન, વચન, કાયા)થી પાળવાના છે. એક એક યોગને ત્રણે કરણ વડે પાળવાથી નવ કોટી થાય છે

પંચમહાવ્રતનું સ્વરૂપ

પાંચ મહાવ્રતનું દ્રવ્ય, ભાવ અને નિશ્ચય, સ્વરૂપ પહેલેથી અહિ બતાવવામાં આવ્યું છે સમકિત દ્રષ્ટિને ભાવ અને નિશ્ચય સ્વરૂપ ખાસ સમજવાની જરૂર છે.

વ્રત	દ્રવ્યથી પાલન	ભાવથી પાલન અંતર્ગત ભાવ સમજાય	નિશ્ચય સ્વરૂપ (આત્મા જાણે પોતે)
૧ અહિંસા	દ્રવ્ય હિંસાથી નિવૃત્ત થવું (કોઈ જીવનો નાશ કરવો નહિ) નવ કોટી પાલન.	ચૈતન્ય લક્ષણ સ્વભાવનો કર્તા, શાશ્વત ઉપયોગવંત અને અસંખ્યાત પ્રદેશની અપેક્ષાએ સર્વ જીવ સરખા છે કર્મના કર્તા, કર્મના	સંપૂર્ણ અહિંસા સ્વરૂપ સિદ્ધ ભગવાનનું છે. કારણ કે અશરીરી હોવાથી અક્રિય છે અને અરૂપી હોવાથી એક

		ભોક્તા, સુખદુ ખનો જાણ અને વેદક આશ્રી સર્વ સસારી જીવ સરખા છે માટે કોઇ જીવ પર રાગદ્વષ કરવો નહિ, સર્વ જીવ પોતાના જીવ જેવા છે માટે સમભાવ રાખી કોઇ જીવને કોઈ રીતે દુ ખ ન દેવુ અને તેમનુ બને ત્યા સુધી મોક્ષ માર્ગ તરફ વલણ કરવુ અને સસાર–ભ્રમણ–દુ ખ રૂપી હિસાથી પોતાના અને બીજાના જીવને બચાવવા	જીવને તેમનાથી દુ ખ થઇ શકતુ નથી. આ સ્વરૂપ વ્રત પાલનનુ ધ્યેય છે
૨ સત્ય	અસત્ય ન બોલવુ તે પાળવાની નવ કોટી.	સર્વ દ્રવ્ય ગુણ પર્યાયનુ સત્ય સ્વરૂપ જોવુ તે સમ્યક્ દર્શન સર્વ દ્રવ્યમા દ્રવ્યત્વ, ગુણોમા ગુણત્વ, પર્યાયોમા પર્યાયત્વની અપેક્ષા એ સરખાપણાને લઇને રાગદ્વષનો અભાવ તે **સમભાવ.**	**ક્ષાયક શમકિત** વસ્તુ સ્વરૂપમાં સ દેહાતીતપણુ તે ધ્યેય છે આત્માનુ શુદ્ધ સ્વરૂપ તેજ સર્વથા સત્ય સ્વરૂપ છે
૩ અચૌર્ય	ચોરી (અદત્તાદાન ત્યાગ) નવ કોટી પાલન.	પર દ્રવ્ય–કર્મ, નો કર્મ (શરીર વગેરે) ભાવ કર્મ (રાગદ્વષ) પૌદ્ગળીક બાહ્ય વતુઓની ઇચ્છા કરવી નહિ તે નિષ્કામ વૃત્તિ **(નિરીચ્છા)**	સિદ્ધ ભગવાન કર્માદિ કોઇ પૌદ્ગળીક વસ્તુ કે કોઇ પર દ્રવ્યને ગ્રહણ કર્તા નથી, (તે પર દ્રવ્ય કર્માદિ અગ્રહણ, તે સિદ્ધ સ્વરૂપ ધ્યેયરૂપે છે)
૪ બ્રહ્મચર્ય	મૈથુન ત્યાગ નવ કોટી પાલન	સ્ત્રી પુરૂષમા સમભાવ, શરીર પૌદ્ગળીક સ્કદ છે, નિર્માણ કર્મથી જુદા ઘાટ બને છે, આત્માનુમૂળ સ્વરૂપ અશરીરી અવેદી છે તેથી કોઇ સ્ત્રી નથી, કોઇ પુરૂષ નથી, કોઇ	બ્રહ્મ=શુદ્ધ આત્મા ચર્ય=ગુણોમા આનદમય રમણતા **જ્ઞાનાનંદ** સિદ્ધપદ ધ્યેય છે

		નપુંસક નથી, સર્વ સરખા છે માટે જ્ઞાનપૂર્વક સમભાવ રાખવાનું યોગમાં ઉપયોગ.	
૫ પરિગ્રહ ત્યાગ	નવ પ્રકારના સર્વે પરિગ્રહનો ત્યાગ.	કર્મબંધ કારણોનો ત્યાગ અનાશ્રય (સંવર) ભાવ સંતોષ, ઇચ્છાનો અભાવ, પાંચ ઇન્દ્રિયના વિષયમાં સમભાવ.	નિરંજન નિર્વિકારી નિઃસંગ સિદ્ધ ભગવાનને કર્મ શરીર કે કોઈ પણ અન્ય દ્રવ્યનો પરિગ્રહ નથી.

સાંસારીક સુખની ફળ ભોગવવાની ઇચ્છા સહિત દયા પાળવાથી શુભાશુભ કર્મનું બંધન થાય છે ફળ મળ્યા પછી સંસાર ભ્રમણ થાય છે ફળની ઇચ્છા વગર દયા પાળવાથી મુખ્યતાએ શુભ કર્મનું અને ગૌણતાથી અશુભ કર્મનું બંધન થાય છે અને આત્માનો વિકાસ કરવાની તક મળે છે. સમભાવથી વ્રત પાળવાં એ નિર્જરાનો હેતુ છે અને આત્મ ભાવમાં ઉત્કૃષ્ટ પરાક્રમથી ધ્યેય પ્રાપ્ત થાય છે એટલે સિદ્ધ પદ (નિશ્ચય સંવર સ્વરૂપ) મળે છે. પછી નિશ્ચય અહિંસા, નિશ્ચય ધર્મની અપેક્ષાએ શુદ્ધ આત્મસ્વભાવ છે. દ્રવ્ય, ભાવનું કારણ છે ભાવથી નિશ્ચય સ્વરૂપ મળે છે. પાંચ મહાવ્રતોનું રક્ષણ આઠ પ્રવચન માતા=૫ સમિતિ+૩ ગુપ્તિથી થાય છે.

આઠ પ્રવચન માતા

પાંચ સમિતિ

૧ ઈર્યા સમિતિ

(૧) આલંબન-જ્ઞાન અને ચારિત્ર (સમભાવ અને અનુકંપા પૂર્વક જીવોને બચાવવા અને રક્ષણ કરવું)

(૨) દિવસે ચાલવું રાત્રે અનિવાર્ય કાર્ય માટે ચાલવું પડે તો દિવસે જોયેલી જગ્યાએ જવું

(૩) માર્ગ પેટી રસ્તો, રાજમાર્ગ.

(૪) યતના.

દ્રવ્યથી-નીચે જીવ વગેરેને જોઈને ચાલવું.

ક્ષેત્રથી-૩॥ હાથ પ્રમાણ માર્ગ આગળ જોઈને ચાલવું

કાળથી-દિવસે જોઈને, રાત્રે અંધારામાં પૂંજીને ચાલવું.

ભાવથી-ચાલતાં શબ્દ, રૂપ, ગંધ, રસ અને સ્પર્શનો અનુભવ ન કરવો તેમજ વાંચન, પૂછવું, પરિવર્તન, ધર્મકથા અને વિચાર એમાંનું કંઇ ન કરવું.

ગુણથી-નિર્જરાનો હેતુ

૨ ભાષા સમિતિ

દ્રવ્યથી-૧૬ જાતની ભાષા ન બોલવી-કર્કશ, કઠોર, છેદક, ભેદક, પીડાકારી, હિંસાકારી, સાવદ્ય, મિશ્ર, ક્રોધી, માની, માયાવી, લોભપૂર્વક, રાગવાળી દ્વેષવાળી, મોહક અને વિકથા

ક્ષેત્રથી-રસ્તામા ચાલતા ન બોલવુ

કાળથી-પહોર રાત્રી ગયા બાદ જોરથી ન બોલવુ

ભાવથી-ઉપયોગ સહિત બોલવુ (સ્વપર હિતકારી વચન)

ગુણથી-નિર્જરાનો હેતુ

૩ એષણા સમિતિ

દ્રવ્યથી-૪૨ દોષ ટાળીને આહાર કરવો

ક્ષેત્રથી-બે કોસથી વધારે દૂર આહાર લઇ ન જવો

કાળથી-પહેલા પહોરનો આહાર ચોથા પહોરમાં ન ખાવો રાત્રે અને અંધારામા ન ખાવુ

ભાવથી-વખાણીને, વખોડીને, ભૂખ વગર, મર્યાદા ઉપરાંત, છૂટ લાગે એ રીતે મિશ્રણ બનાવીને ખાવુ નહિ એકેન્દ્રીય ભાઇઓના મડા સમજી ઉદાસીન ભાવે ખાવુ

ગુણથી-નિર્જરાનો હેતુ

૪ આયાણભંડ મત નિક્ષેપના સમિતિ

દ્રવ્યથી-વસ્ત્ર પાત્ર વગેરે સભાળથી લેવુ મુકવુ કે જેથી કોઈ જીવ ન મરે.

ક્ષેત્રથી-સાધુની નેશ્રાયની વસ્તુ ગૃહસ્થને ઘેર ન રાખવી.

કાળથી-સવાર સાંજ બે વખત પ્રતિલેખણા કરવી.

ભાવથી-ઉપયોગ સહિત લેવી, મુકવી, વાપરવી, રાગદ્વેષ ન કરવો

ગુણથી-નિર્જરાનો હેતુ

૫ ઉચ્ચાર પાસવણ ખેલજલ્લ સંઘાણ પારિઠાવણિયા સમિતિ

દ્રવ્યથી-લઘુનીત, વડીનીત, વમન, નાકનો મેલ, બળખા, મૃતક શરીર, અણઉપયોગી આહાર વગેરે જીવના રક્ષણ સહિત પરિઠે-દૂર કરે, ત્યાગ કરે, દસ બોલ વર્જીને સાધુ પરઠવે.

ક્ષેત્રથી-જગ્યા, ધસુમિ મના કરેલ સ્થાને પરઠવે નહિ.

કાળથી-દિવસે જોઈને, અને રાત્રે, દિવસે જોયેલ જગ્યામાં પરઠવે.

ભાવથી-ઉપયોગ સહિત, જતાં આવસ્સહી ૩ વાર, પરઠવતાં વોસરામિ ૩ વાર, આવતાં નિસિહિ ત્રણવાર કહે. પછી ઇર્યાવહિ પડિક્કમે.

ગુણથી-નિર્જરાનો હેતુ.

ત્રણ ગુપ્તિ

૬ મન ગુપ્તિ

દ્રવ્યથી-સારંભ સમારંભ અને આરંભના કામમાં જતા મનને રોકવું.

ક્ષેત્રથી-લોક પ્રમાણે.

કાળથી-જાવ જીવ.

ભાવથી-ઉપયોગ શુદ્ધ.

ગુણથી-નિર્જરાનો હેતુ.

૭ વચન ગુપ્તિ

દ્રવ્યથી-સારંભ, સમારંભ અને આરંભના કામમાં જતા વચનને રોકવું વિકથા ન કરવી અથવા મૌન રહેવું.

ક્ષેત્રથી-લોક પ્રમાણે.

કાળથી- જાવ જીવ.

ભાવથી-ઉપયોગયુક્ત.

ગુણથી-નિર્જરાનો હેતુ.

૮ કાય ગુપ્તિ

દ્રવ્યથી-જતનાથી ઉઠે, બેસે, સુવે, ચાલે, ફરે, પાંચ ઇંદ્રિયના વ્યાપારમાં સાવધાન થઈ સારંભ-સમારંભ અને આરંભના કામમાં કરીને પ્રવર્તે નહિ.

ક્ષેત્રથી-કામકાજ ન હોય ત્યારે સ્થિર આસન રાખે.

કાળથી-જાવ જીવ.

ભાવથી-આત્મ કરીના ઉપયોગ પૂર્વક.

ગુણથી-નીર્જરાનો હેતુ.

પાંચ મહાવ્રતની ૨૫ ભાવના

ભાવનાથી વ્રતોમાં ઉપયોગ રહે છે

અહિંસા વ્રતમાં-ઇરિયા, એષણા, નિક્ષેપના, મન અને વચન ભાવના.

સત્ય વ્રતમાં-વિચારીને બોલવુ, હાસ્ય ન કરવું, ક્રોધમા ન બોલવું, લોભથી ન બોલવુ, ભયથી ન બોલવુ

અચૌર્ય વ્રતની ભાવના-આજ્ઞા માંગી જગ્યા લેવી, આજ્ઞા વગરની જગ્યામાથી કોઇ ચીજ ન લેવી. સ્થાનક સમારવુ નહિ સ્વધર્મી સાથે ભાગલા પાડી વસ્તુ ભોગવવી નહિ, મોટેરાનો વિનય કરવો

બ્રહ્મચર્યની પાંચ ભાવના-સ્ત્રી, પશુ નપુસક રહિત સ્થાન ભોગવવુ, સ્ત્રી કથા ન કરવી, પૂર્વ કામભોગ યાદ કરવા નહિ સરસ આહાર ન કરવો, સ્ત્રીને આસને ન બેસવુ

પાંચમા મહાવ્રત (અપરિગ્રહ)ની પાંચ ભાવના-શ્રોત, ચક્ષુ, ઘ્રાણ, રસ, સ્પર્શના એ પાચ ઇંદ્રિયોને વશ રાખવી પાચ ઇંદ્રિયના વિષયમા ઇષ્ટ-અનિષ્ટ બુદ્ધિ ન રાખવી

પાંચ સમિતિ અને ત્રણ ગુપ્તિને ધ્યાનથી આત્મ ભાવમા જોડવાની રીત

૧ આત્માના ગુણોનુ અવલોકન કરવુ

૨ આત્માના ગુણોની ભાષાથી સ્થાપના કરવી જેમકે અનત જ્ઞાન, અનત દર્શન, અનત આત્મિક સુખ, ક્ષાયક સમકિત, અનત ગુણોમા રમણતા, અક્ષયપણુ, અરૂપી, અગુરૂ લઘુ, અનત વીર્ય

૩ તે ગુણોની શુદ્ધતાની ગવેષણા કરવી.

૪ ગવેષણા કરીને દોષો રૂપી મેલ તારવી કાઢવો

૫ ગુણોનો અનુભવ કરીને દોષોને દૂર કરવા

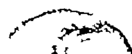
૬ મનને આત્મ પ્રદેશો સાથે તથા આત્માના ગુણો સાથે જોડવુ અને તેમા લીન થઇ જવુ

૭ વચનથી ગુણોનુ (અભ્યતર ધ્યાનમા) નામ પ્રકાશવુ

૮ આત્માને શરીરથી ભિન્ન રીતે અનુભવ કરવો, આત્મિક સુખનો અભ્યાસથી અનુભવ લેવો

પાંચ મહાવ્રત અંતર્ગત શિલાંગરથ ધારા

૧૦ યતિધર્મ × ૧૦ આરભ ત્યાગ × પાચ ઇંદ્રિય સવર × ૪ સજ્ઞા ત્યાગ × ૩ જોગ ત્યાગ × ૩ કરણ ત્યાગ ૧૦ × ૧૦ = ૧૦૦ × ૫ = ૫૦૦ × ૪ = ૨૦૦૦ × ૩ = ૬૦૦૦ × ૩ = ૧૮૦૦૦



૧૦ આરંભ ત્યાગ તે સંયમ—

પૃથ્વી, અપ, તેઉ, વાયુ, વનસ્પતિ, બે ઇંદ્રિય, તે ઇંદ્રિય, ચઉરિંદ્રિય, પંચ ઇંદ્રિય—એ નવ આરંભનો ત્યાગ તથા દશમો અજીવના સમારંભનો ત્યાગ. યોગનો સર્વથા ત્યાગ, ૧૪ મે ગુણસ્થાને થાય છે ત્યારે સંપૂર્ણ સંવર થાય છે.

આગાર ધર્મ

શ્રાવક ધર્મના ૧૨ ભેદ

૧ અહિંસા

વ્યવહારથી—મર્યાદા બહારના સ્થાવર જીવ તથા અપરાધી સિવાયના ત્રસ જીવને મારવાની બધી. અપરાધીમાં પણ મર્યાદા અને ગાઢને સજા ન કરવી.

ભાવથી—સર્વ જીવમાં સમભાવ, ખાવા પીવાની વસ્તુમાં ઉદાસીન ભાવ, અપરાધી જીવથી પોતાનું રક્ષણ કરતાં છતાં અભ્યંતર વેર ભાવનો અભાવ.

નિશ્ચયથી—પોતાના આત્માના સર્વ કર્મ નાશ કરી, આત્મામાં અહિંસક શુદ્ધ આત્મા સ્વરૂપ પામવાનો હેતુ.

૨ સત્ય

વ્યવહારથી—લોક નિંદિત અસત્ય ભાષણ ત્યાગ.

ભાવથી—પૌદ્ગલિક વસ્તુને પોતાની વસ્તુ નહિ માનવાની બુદ્ધિ અને સમ્યગ્ દર્શન.

નિશ્ચયથી—પરવસ્તુ ત્યાગીને આત્માનું શુદ્ધ સત્ય સિદ્ધ સ્વરૂપ ભોગવવાનો હેતુ.

૩ અદત્તાદાન (અચોર્ય)

વ્યવહારથી—પરવસ્તુ-ધનાદિ ન લેવા.

ભાવથી—પુણ્યના ફળની ઇચ્છા વગર ધર્મ કરણી કરવી.

નિશ્ચયથી—કર્મ આવરણ ભેદી સિદ્ધ સ્વરૂપ પ્રાપ્ત કરવાનો હેતુ.

૪ મૈથુન ત્યાગ

વ્યવહારથી—સ્વદાર સંતોષ, પરસ્ત્રીનો ત્યાગ.

ભાવથી—આત્માને અવેદી માનવો.

નિશ્ચયથી—શુદ્ધ આત્મ સ્વરૂપ (બ્રહ્મ)માં રમણતા કરવાનો હેતુ.

૫ પરિગ્રહ પરિમાણ

વ્યવહારથી–નવ પ્રકારના પરિગ્રહ (ખેતર, ઘર, રૂપુ, નાણુ, અનાજ, ઘાસ, ઢોર, ઘરવખરી)ની મર્યાદા કરવી

ભાવથી–પાચ ઈંદ્રિયના વિષયમાં ઉદાસીનતા

નિશ્ચયથી–અનાત્મ વસ્તુ ને અનાત્મ ભાવોનો સર્વથા કાયમને માટે જ્યાં ત્યાગ છે એવા નિર્મમત્વ નિસગ અને અકર્મી સિદ્ધ સ્વરૂપ મેળવવાનો હેતુ

૬ દિશા પરિમાણ વ્રત

વ્યવહારથી–જવા આવવા માટે ઊંચી નીચી ત્રિછી દિશાની મર્યાદા કરવી.

ભાવથી–ચારે ગતિ (નરક, તિર્યંક, મનુષ્ય, દેવ) તરફ ઉદાસીન ભાવ

નિશ્ચયથી–જવુ આવવુ ન પડે એવુ સ્થિર સિદ્ધ સ્વરૂપ મેળવવાનો હેતુ

૭ ભોગ ઉપભોગ પરિમાણ વ્રત

વ્યવહારથી–ભોગ વસ્તુની મર્યાદા

ભાવથી–ભોગ વસ્તુ અનાત્મિક હોવાથી તેમા ઉદાસીન ભાવ.

નિશ્ચયથી–શુદ્ધ આત્મસ્વરૂપ જ્ઞાનાનદ મેળવવાનો અને ભોગવવાનો હેતુ

૮ અનર્થ દડ વિરમણ વ્રત

વ્યવહારથી–પ્રયોજન વગરના પાપકારી, આરભથી નિવર્તવુ

ભાવથી–કર્મ બધ ૫૭ હેતુથી નિવર્તવાની ઇચ્છા,

નિશ્ચયથી–સપૂર્ણ સવર (અબધક) સિદ્ધપદ લેવાનો હેતુ

૯ સામાયિક

વ્યવહારથી–વખતની મર્યાદાપૂર્વક આરભ ત્યાગ.

ભાવથી–સમભાવ (રાગ દ્વેષનો ત્યાગ)

નિશ્ચયથ–શુદ્ધ આત્મસ્વરૂપમા રમણુતા કરવાનો હેતુ

૧૦ દિશાવગાશિક

વ્યવહારથી–નિયમીત ક્ષેત્રમા સ્થિતિ કરવી

ભાવથી–જ્ઞાન ધ્યાનમાં ઉપયોગ લગાડવો

નિશ્ચયથી—આત્મ પ્રતિષ્ઠિત જ્ઞાનાનંદ સ્વરૂપ ભોગવવાનો હેતુ.

૧૧ પૌષધ

વ્યવહારથી—સાવદ્ય વ્યાપારને છોડીને અહોરાત સ્વાધ્યાય ધ્યાનમાં પ્રવૃત્તિ કરવી.

ભાવથી—આત્માના ગુણો વધારવા અને શુદ્ધ કરવા.

નિશ્ચયથી—સર્વથા શુદ્ધ આત્મ ગુણોમાં રમણતા કરવાનું સિદ્ધ સ્વરૂપ ભોગવવાનો હેતુ.

૧૨ અતિથિ સંવિભાગ વ્રત

વ્યવહારથી—સુપાત્ર દાન, ૧૪ પ્રકારની વસ્તુ સાધુને વહોરાવવી.

ભાવથી—જ્ઞાન, દાન, સંયમ, નિર્જરાનો હેતુ.

નિશ્ચયથી—સંપૂર્ણ સંવર તત્ત્વ પ્રાપ્ત કરવાનો હેતુ.

અહિ નિશ્ચય તે અંતિમ ધ્યેય મોક્ષ છે ભાવમાં આત્માની અંશથી શુદ્ધિ અને નિર્જરા છે, એટલે ભાવ અને નિશ્ચયમાં અપેક્ષા ભેદે, ભેદ અભેદપણું છે.

હવે જ્ઞાન, દર્શન, ચારિત્ર, તપ અને વીર્યનું સંક્ષેપથી વર્ણન કરવું જોઈએ. અપેક્ષાનો આશ્રય રાખીએ તો આ પાંચે ગુણ દરેક જીવમાં હોય છે પણ તેનો ઉપયોગ પૌદ્ગલિક સાંસારિક સુખ માટે કર્યો હોય, આરંભ પરિગ્રહ હિંસા યુક્ત કર્યો હોય, વિપરીત રીતિ કર્યો હોય, અજ્ઞાનતા અને મોહવશાત્થી કર્યો હોય, ખરી શ્રદ્ધારહિત કર્યો હોય તો તે સર્વ ગુણો અવગુણ રૂપે પરિણમે છે અને સંસાર ભ્રમણ થાય છે. પણ ઉપયોગ, વિધિ અને જીનાજ્ઞા પ્રમાણે શુદ્ધ શ્રદ્ધા સહિત, નિરાશી ભાવે, સ્વાભાવિક આત્મ ભાવથી, ફક્ત આત્માની સંપૂર્ણ શુદ્ધિ માટે કર્યો હોય તો મોક્ષ પ્રાપ્ત થાય છે.

સમુચ્ચય જ્ઞાન

પાંચજ્ઞાન—મતિ, શ્રુત, અવધિ, મનઃપર્યવ અને કેવળ જ્ઞાન.

ત્રણ અજ્ઞાન—મતિ અને શ્રુત અજ્ઞાન, અને વિભંગ જ્ઞાન. તેમાં અજ્ઞાન હોય છે.

અહિ એટલું જાણવું જોઈએ કે—

મતિ બુદ્ધિ વિચારપૂર્વક શ્રુતજ્ઞાન ધર્મ માટે આલંબન રૂપ છે. શ્રુતજ્ઞાનથી શુદ્ધ અધ્યવસાય આવે છે અને પરિણામોની વિશુદ્ધિ થતાં થતાં એકત્વ વિતર્ક અવિચાર રૂપી શુક્લ ધ્યાનનો બીજો પાયો ક્ષપક શ્રેણીમાં આવે તો કેવળજ્ઞાન થાય.

શ્રુતજ્ઞાન, જ્ઞેય (જાણવા યોગ્ય) હેય (છાંડવા) અને ઉપાદેય (આદરવા યોગ્ય) એમ સર્વ પ્રકારે વસ્તુસ્વરૂપ બતાવે છે. તે ઘણુ વિશાળ છે તેનુ વર્ણન અંગ ઉપાંગ દ્વારા થાય છે, પણ તેમાથી તારવી કાઢેલા નવતત્વનુ જ્ઞાન, સમ્યક્-દર્શન માટે ખાસ જરૂરનુ છે.

નવ તત્વની માહિતી

જીવ તત્ત્વ

વ્યાખ્યા—જીવે તે જીવ. વ્યવહારથી દ્રવ્ય પ્રાણના બળથી જીવ જીવતાં દેખાય છે. નિશ્ચયથી ભાવ પ્રાણથી જીવ જીવે છે

દ્રવ્ય પ્રાણ દશ છે—૧ કાયા, ૨ સ્પર્શેન્દ્રિય, ૩ શ્વાસોચ્છ્વાસ, ૪ આયુષ્ય ૫ રસેન્દ્રિય, ૬ વચન, ૭ ઘ્રાણેન્દ્રિય, ૮ ચક્ષુઇન્દ્રિય, ૯ શ્રોતેન્દ્રિય, ૧૦ મન

આ દશ પ્રાણ પુદ્ગળ સ્કંધોના બને છે જીવની સાથે કર્મ **સંયોગ સંબંધે** બંધાય છે, જીવના **વ્યંજન પર્યાયની** ઓળખાણ આપે છે. જીવના જુદા જુદા ભવોમા બદલાયા કરે છે, તેથી તે અપેક્ષાએ **અનિત્ય** છે

જીવના વીર્યના ઉપયોગથી તે દ્રવ્ય પ્રાણોમા બળ આવે છે, એટલે બળ પ્રાણ કહેવાય છે

એકેન્દ્રિય જીવ (પૃથ્વી, પાણી, અગ્નિ, વાયુ અને વનસ્પતિ)ને પહેલા ચારજ દ્રવ્ય પ્રાણ હોય છે પૃથ્વી (જેમકે પત્થર) અને વનસ્પતિ વૃદ્ધિ પામીને સચેતનપણુ બતાવે છે અગ્નિ અને વાયુ ગતિ કરવાથી સચેતપણુ બતાવે છે પાણીનુ સચેતનપણુ શ્રદ્ધાથી જણાઇ શકે, તેને આશ્રિત રહેલ જીવો યત્રોથી દેખાય છે

બાકીના જીવો હલન ચલન આદિ ક્રિયાથી સચેતનપણુ બતાવે છે, તેમા બે ઇન્દ્રિય જીવો (જળો, કીડા, પોરા વગેરે)ને પહેલા છ પ્રાણ છે. તેઇન્દ્રિય જીવો (કીડી, મકોડી, જુ, વગેરે)ને પહેલા સાત દ્રવ્ય પ્રાણ હોય છે ચૌરેન્દ્રિય જીવો (માખી મચ્છર, ડાસ વગેરે)ને પહેલા આઠ દ્રવ્ય પ્રાણ હોય છે

અસંજ્ઞીપચેન્દ્રિય (સમુર્છિમ) જીવોને પહેલા નવ પ્રાણ હોય છે અને સંજ્ઞી પચેન્દ્રિય (દેવતા, મનુષ્ય, તિર્યંચ અને નારકી) જીવોને દશ પ્રાણ હોય છે તિર્યંચ પચેન્દ્રિયમા માછલા વગેરે જળચર, ગાય, ઘોડા, સિંહ, કુકડા વગેરે સ્થળચર, સર્પ વગેરે ઉરપર, ઉંદર વગેરે ભુજપર અને પક્ષીનો સમાવેશ થાય છે

સમકિતિ જીવનો હેતુ—દ્રવ્ય પ્રાણ વગેરેથી જીવોને ઓળખીને તેમની પોતાના ગુણસ્થાનની યોગ્યતા પ્રમાણે **રક્ષા** કરવી જોઇએ.

જીવના ભાવ પ્રાણ—જ્ઞાન, દર્શન, સુખ, વીર્ય દૃષ્ટિ (માન્યતા) એ મુખ્ય ચાર છે તે વધારે ઓછા પ્રમાણમાં અથવા કોઈ પણ અમુક સ્વરૂપે સર્વ જીવોને હમેશા હોય છે તેથી નિત્ય છે. ભાવ પ્રાણ જીવ સાથે તદ્રુપ (એકાકાર એકત્વ) સંબંધે હોય છે જેથી જુદા નથી, તે જીવના અર્થ પર્યાય છે

ભાવ પ્રાણ શુદ્ધ હોય તે ગુણ રૂપે છે અને રાગાદિ મેલ યુક્ત અશુદ્ધ હોય તો અવગુણ રૂપે છે જેમકે અજ્ઞાન, ઉપ, પૌદ્ગલિક સુખ દુઃખ, બાળ વીર્ય મિથ્યાત્વ—એ બધા અવગુણ જીવે મેળવેલાં કર્મના ઉદયથી થાય છે એટલે પુદ્ગલ સંયોગે ઉપજે છે. તે અવગુણો સર્વથા નાશ પામે તે અપેક્ષાએ ભવ્ય જીવને અનાદિ સાંત છે સર્વથા નાશ ન પામે ત્યાં સુધી પ્રવાહની અપેક્ષાએ નિત્ય છે અને ઉપયોગ આશ્રિ અનિત્ય છે. ભાવ પ્રાણ સર્વથા શુદ્ધ થયા પછી આત્મપણાને લઈને શુદ્ધ જ રહે છે.

ભાવ પ્રાણનું ભેદ અભેદપણું

જીવનું લક્ષણ ચૈતન્ય (ચેતના) છે તેમાં સ્વાભાવિક સ્ફુરણા થાય તે વીર્ય (આત્મ શક્તિ) ના ઉપયોગથી એના સાકાર ઉપયોગે જ્ઞાનમાં પરિણમે છે અને નિરાકાર ઉપયોગે દર્શનમાં પરિણમે છે અને તે જ્ઞાન દર્શનના ઉપયોગમાં સમભાવ હોય છે ત્યારે સુખ રૂપે પરિણમન થાય છે અને રાગ દ્વેષ હોય તો સુખ—દુઃખ રૂપે પરિણમન થાય છે.

તેની સાથે વસ્તુને વસ્તુ રૂપે માનવી તે શ્રદ્ધા (માન્યતા), તેમાં વસ્તુને શુદ્ધ યથા સ્વરૂપે માનવી તે સમકિત અને વસ્તુને અશુદ્ધ સ્વરૂપે માનવી તે મિથ્યાદૃષ્ટિ

જ્યારે મિથ્યા દૃષ્ટિ હોય ત્યારે જ્ઞાન, અજ્ઞાન રૂપે પરિણમે છે કારણ કે વસ્તુને અશુદ્ધ સ્વરૂપે જાણવી તે અજ્ઞાન જ છે. જીવના એક ગુણમાંથી બીજા ગુણમાં (સમભાવે) પરિણમન તે ચારિત્ર અને એક અવગુણમાંથી બીજામાં પરિણમન તે કુચારિત્ર (અસંયમ). ચારિત્ર સહભાગી વીર્ય તે પંડિતવીર્ય અને અસંયમનું સહભાગી વીર્ય તે બાળ વીર્ય

ભાવ પ્રાણથી જીવ પોતાને તેમજ બીજા દ્રવ્યાદિ દ્રવ્યોને જાણી શકે છે. હું કોણ છું! એવી જેને જીજ્ઞાસા, ઇ.ઇ. અનુભવ વગેરે થાય છે તે કોણ! તો કહે જીવ. અજીવને આવો અનુભવ, થતો નથી.

સમકિત જીવનો હેતુ—ભાવ પ્રાણોને ઓળખી તેમને વધારે વધારે નિર્મળ બનાવતા થાય, અને સર્વથા સંપૂર્ણ રીતે શુદ્ધ બનાવવા માટે પ્રયત્ન કરતાં રહેવું જોઈએ. તેના યથાર્થ સમજવા માટે ભાવ પ્રાણની અપેક્ષાએ જીવોના ચૌદ ગુણસ્થાન વિભાગ જાણવા જોઈએ.

પહેલું મિથ્યાત્વ ગુણસ્થાન

અહિં જીવ બહિરાત્મા છે એટલે બહારના દેખાવ ઉપરજ આધાર રાખે છે જેમકે શરીરને જ જીવ માને છે ત્રિશુળવાળા ચિત્રને શકર માને, દુશ્મન મનુષ્ય કે રાક્ષસને મારનારને ઇશ્વર માને, સસારના સુખમા જ મદદ કરનારને ઇશ્વિર, દેવ કે ઉપકારી માને, વળી સસારી સુખ માટે દેવની માનતા કરે, ધર્મ ક્રિયાઓ કરે, શુદ્ધ દેવ-ગુરૂ-ધર્મનુ સ્વરૂપ ન જાણે, જીવો તથા બીજા દ્રવ્યોની ઓળખાણ ન હોય, શુદ્ધ ધર્મ સ્વરૂપમા ન્યુનાધિક વિપરીતપણુ કરે, કપોલ કલ્પિત પરસ્પર વિરોધી સૂત્રોને ખરા માને, અપેક્ષા ગણ્યા વગર એકજ હઠને પકડી રાખે, પોતાનો દોષ ઢાકવા કુયુક્તિથી શાસ્ત્રનો આધાર બતાવે, તત્ત્વ રહસ્ય ન જાણે આ જીવ અનાદિ અનત સસારમા ચાર ગતિ, ૮૪ લાખ જીવ યોનિમા ભ્રમણ કરે

અહિં પણ ગુણસ્થાન છે, કારણ કે આત્મ વિકાસ કરનારા જીવો અનાદિના મિથ્યાત્વમાથી જ નીકળનારા અને ઉપર ચડનારા હોય છે (જૈન દર્શનની દ્રવ્ય ક્રીયાથી) ૬૯ ક્રોડાક્રોડી સાગરની કર્મની સ્થિતિ મિથ્યાત્વમા રહીને ખપાવવી પડે છે

સમકિત જીવોએ મિથ્યાત્વી જીવો ઉપર અદ્વેષભાવ, માધ્યસ્થ પરિણામ, પરમતસહિષ્ણુતા રાખવા જોઈએ અને સસારમા રખડશે તેને માટે મનમા દયા લાવવી જોઇએ

બીજું સાસ્વાદન ગુણસ્થાન

સમકિત જીવને અનતાનુબધી કષાય (ક્રોધ, માન, માયા, લોભ)નો ઉદય થઇ ચુક્યો છે અને મિથ્યાત્વ ભાવમા સપડાએલ નથી ત્યા સુધી સમકિતનો સ્વાદ જરા રહે છે આ બહુ ટુકા કાળનો હોય છે, જ૦ ૧ સમય, ઉં૦ ૬ આવલિકા અને ૭ સમય. ત્યારબાદ તે જરૂર પહેલા ગુણસ્થાને આવે

ત્રીજું મિશ્ર ગુણસ્થાન

ધર્મ અને મતમતાતરમા ભેદ જાણવા જેટલી સુક્ષ્મ બુદ્ધિ નથી, એટલે મતમતાતરને પણ ધર્મ માને છે અને સમજે કે સર્વ ધર્મ સરખા છે, કારણ કે શુદ્ધ ધર્મનુ સ્વરૂપ કે શુદ્ધ દેવ અને ગુરૂને ઓળખવા જેટલી બુદ્ધિ નથી, પણ એટલો જ વિચાર કરે કે—

જો સર્વ મતો ધર્મરૂપે સરખા હોય તો તેના જુદા નામ કેમ પડયા? આચાર વિચારમા ભયકર ફેરફાર કેમ? ધર્મમા પાપને સ્થાન કેવી રીતે અપાણુ? ઇશ્વિર ઇશ્વરમા લડાઇ કેમ? ધર્મી કહેવાતા મનુષ્યોમા પરસ્પર લડાઇ કેમ? વળી એમ માનો કે કોઇ આ રસ્તે મોક્ષ જાય, કોઇ બીજે રસ્તે મોક્ષ જાય તો શુ મોક્ષ રૂપી નગરો જુદે જુદે ઠેકાણે હોય? સપૂર્ણ શુદ્ધ આત્મ ગુણો મેળવે ત્યારે મોક્ષે જાય કે થોડી વણી કચાસ રહી જાય તો પણ મોક્ષે જવાય?

સર્વજ્ઞ સર્વજ્ઞના જ્ઞાનમા શુ ફેરફાર હોય? દેશકાળ અનુસરતુ વાકય, મૂળતત્ત્વ વિરોધી હોય તો શુ ધર્મ કહેવાય?

આવા વિચારો કરે તો સમજણ આવી શકે પણ મિથ્યાત્વવાળામાં તેવી બુદ્ધિ હોતી નથી. સંસારી કામમાં ભલે તેવી બુદ્ધિ હોય પણ ધર્મમાં બુદ્ધિ ન હોય તો અજ્ઞાની જ કહેવાય પણ મિશ્રગુણસ્થાનવાળા ઉત્કૃષ્ટે સમકિત પામવાના છે કારણ તે જ ભવમાં ન પામે.

નોંધ.—સર્વ ધર્મ કરવા અને મોક્ષના અનેક રસ્તા—તેનો ખરો અર્થ એવો છે કે ધર્મના ભેદ અથવા રસ્તા જ્ઞાન, દર્શન, ચારિત્ર, તપ તેમાંથી કોઈની કિંમત ન્યૂન કે અધિક ન સમજી. શરૂઆતમાં કોઈ જીવ મુખ્યતાથી એક ગુણને ઉત્કૃષ્ટ રૂપે આરાધે, પણ બીજા ગુણમાં હીન તો નજ ગણાય અને ઉત્કૃષ્ટે સર્વગુણ સંપૂર્ણ રીતિ પ્રાપ્ત થાય ત્યારે જ કેવળ જ્ઞાન થાય.

ગુણસ્થાન ચોથી બાર સુધીના જીવો તારતમ્યતા સહિત સમકિત (અંતરાત્મા) છે અને ગુણસ્થાન ૧૩ ૧૪ વાળા સર્વજ્ઞ અને સિદ્ધ ભગવાન પરમાત્મા છે. ગુણસ્થાન બીજાવાળા જીવોની બહિરાત્મા થવાની તૈયારી છે ગુણસ્થાન ત્રીજાના જીવો અંતર્મુહૂર્તમાં બહિરાત્મા થાય અથવા અંતરાત્મભાવમાં જાય, ત્રીજે ગુણસ્થાને કોઈ મરે નહિ.

ચોથું ગુણસ્થાન અવિરતિ સમકીતી જીવનું છે

અહિં શુદ્ધ દેવ, ગુરૂ અને ધર્મનો સ્વીકાર અને નિશ્ચય થાય છે અને તેમાં આનંદ ઉપજે છે નવતત્વનું જ્ઞાન થાય છે ચેતન અને જડનું સ્વરૂપ સમજાય છે સમકિતના સર્વ ભેદોનું પાલન થાય છે આત્માને મન, વચન, શરીર અને ચક્ષુથી દેખાતી સર્વે વસ્તુથી ભિન્ન મનાય છે અને આત્માનો અનુભવ થઈ શકે છે પણ ચારિત્રનું બીલકુલ પાલન થતું નથી.

પણ જો સમકિતમાંથી ભ્રષ્ટ ન થાય તો ૬૬ સાગર સુધીમાં ક્ષાયક સમકિત અને ચારિત્ર પામીને તે જીવ મોક્ષે જાય અને પડવાઈ થાય તો અર્ધપુદ્ગલ પરાવર્તનમાં થોડા કાંઈક ન્યૂન તેટલા કાળમાં ફરી સમકિત પામી મોક્ષે જાય.

સમકિત જીવો અંતરાત્મા કહેવાય, કારણ કે તેઓ બાહ્ય રૂપ દેખતા નથી જોય પણ તેનું અભ્યંતર સ્વરૂપ જુએ છે જેમ કે—ચાલતા શરીરને જુએ ત્યારે શરીરમાં રહેલ પણ શરીરથી ભિન્ન સ્વભાવવાળા આત્માને જુએ છે અને તે પોતાના જેવો ગણે છે.

ત્રિશુળધારી—મનુષ્યનું ચિત્ર જોઈને જ્ઞાન-દર્શન-ચારિત્ર રૂપી ત્રણ ફણાવાળા આધ્યાત્મિક શસ્ત્રથી કર્મ રૂપી શત્રુનો નાશ કરીને ઉત્પત્ત રહિત થનાર પરમાત્માનો ખ્યાલ આવે છે.

વૈષ્ણવ—(વસંત) નામ જપવાથી પાંચ ઇંદ્રિય દમન અને ચાર કષાય વશ કર્યાનો ખ્યાલ આવે છે.

બ્રાહ્મણ—નામ જપવાથી આત્માને નવવાડે બ્રહ્મચર્ય પાળનાર "મા હણો"નો ઉપદેશ દેનાર સાધુનો ખ્યાલ આવે છે.

સરસ્વતી—હ્રીં તે સ્વરથી ઉપજતી સર્વજ્ઞની વાણીનુ રૂપક છે

વાગેશ્વરી—તે શ્રેષ્ટ પ્રવચન, તીર્થંકરની વાણીનુ રૂપક છે

હંસવાહિની—તે આત્મારૂપી હંસને તેરનારી વાણીનુ રૂપક છે

હોળી, યજ્ઞ, હોમ—તે કર્મ કાષ્ટને બાળનાર તપ રૂપી અગ્નિનુ રૂપક છે

દીવાળી—તે જ્ઞાન પ્રકાશનુ રૂપક છે, એટલે મિથ્યાત્વી, દેખાતા રૂપને ધર્મ માટે પૂજે છે, ત્યારે સમકિત અંતર રહસ્ય તત્ત્વ બોધથી શોધી કાઢે છે

ખ્રિસ્તીનું નિશાન—+ તેનો ખરો અર્થ એવો થાય છે કે જ્ઞાન–ચારિત્ર–દર્શન–તપ, એ ચારનો આશ્રય લઇ પર વસ્તુ (પૌદગળીક વસ્તુ) નો ભોગ આપવો એટલે ત્યાગ કરવો, કોઇને રાપી નાખવાનુ તે નિશાનમાથી નીકળી શકતુ જ નથી

વેદ—તેનો અર્થ જ્ઞાન થાય છે

આ ઉપરથી એમ જણાય છે કે ધર્મના સ્વરૂપને યાદ રાખવાની શ્રાંતિથી રૂપક (મૂર્ત) સ્વરૂપ કોઇએ બનાવ્યુ, ત્યારે અજ્ઞાની જીવ તે રૂપકને પૂજવા મડ્યા અને ધર્મનુ સ્વરૂપ ગુમાવીને અધર્મ અજ્ઞાન દશા ધારણ કરી

કૃષ્ણે અર્જુનને શસ્ત્રથી દુશ્મનને મારવાની ફરજ બતાવી તે સસારી બાબતને અજ્ઞાની જીવ, ધર્મ તરીકે સમજવા મડ્યા, પણ ધાર્મિક અર્થ તો એવો જ છે કે આત્મા (કૃષ્ણ) જ્ઞાન–દર્શન–ચારિત્ર રૂપી આધ્યાત્મિક શસ્ત્રથી વીર્ય (અર્જુન) ફોરવી કર્મશત્રુનો નાશ કરે તો ધર્મ કહેવાય

કોઇ માણસને મારવાથી ધર્મ થતો હોય તો સપૂર્ણ ધર્મી પરમાત્માનો તે માણસ શુ દુશ્મન હતો ? અને જો તેમ હોય તો તે પરમાત્મા નહિ, કારણ કે પરમાત્માને દુશ્મ હોયજ નહિ અને કોઇને મારવાનો દ્વેષ તે સેવેજ નહિ, પરમાત્મા સર્વથા દ્વેષ રહિત (નિર્દોષ) છે

સમકિતી જીવ ક્રિયા ન કરી શકે, તો પણ પોતાનો પ્રમાદ છુપાવવા ધર્મના સ્વરૂપમા ફેરફાર કરનાર યુક્તિબાજ નાસ્કેનો ઉપયોગ ન કરે, કોઇ ક્રિયાકાડ કરતુ હોય તેને શુષ્ક ક્રિયાવાદી ન કહે, કારણ કે પોતે જ્ઞાની નથી કે જેથી કોઇના મનની વાત જાણે તેમજ શુષ્ક ક્રિયાવાળાને અક્રિયાવાદી કરવા ચડવાની વધારે તક છે અને વ્રત–ક્રિયાથી કેટલાક પાપ ઓછા થાય છે

સમકિતી જીવ મોટાઇ કે સસારીક લાભ માટે કોઇ ધર્મ કાર્ય ન કરે પણ તેના કાર્યમા આત્મ વિકાસની જ ભાવના હોય છે,

સમકિતી જીવ, પીર, મેલડી, શીતળા, ગણપતિ, હનુમાન વગેરે લૌકિક દેવની માનતા તો ન જ કરે, પણ સંસારી સુખ માટે તીર્થંકર દેવ, ગુરુ કે ધર્મની પણ માનતા ન કરે

સમકિતી જીવ સર્વજ્ઞ પ્રણિત પ્રવચન અનુસાર જ ધર્મ કાર્યમાં અભિપ્રાય આપે, ન સમજાય તેવી બાબત હોય તો "તત્ત્વ કેવળી ગમ્ય" નો આશ્રય લે, પણ સ્વચ્છંદી અભિપ્રાય ન જ આપે

સમકિત જીવ સર્વજ્ઞ (મહાવીર, વગેરે તીર્થંકરો અને કેવળી) ને બીજા અસર્વજ્ઞ (બુદ્ધ વગેરે) ની પંક્તિમાં ન જ મૂકે તેમજ સમકિત અને પાંચ મહાવ્રત વગરના સંન્યાસી વગેરે નામથી ઓળખાતા જીવોની પંક્તિમાં સાધુને ન મૂકે

સમકિત જીવ કુશાસ્ત્રને સમ્યગ્ જ્ઞાનમાં પરિણમાવી શકે છે જેમકે મહાભારતની હકીકત કેટલાક હાથીઓને બાણ એવા વાગ્યા કે તેના જોરથી તે હાથીઓ ઊંચા આકાશમાં ચડી ગયા, તેમાંના કેટલાક હજી ત્યાંજ અધ્ધર છે આ અસંભવિત વાક્યને યોગ્ય અર્થમાં બેસાડી શકાય છે તે એવી રીતે કે કેટલાક હાથીઓના જીવ ત્યાંથી નીકળી સૂક્ષ્મ નિગોદમાં જઈ ઉપજી શકે તેમાંના કેટલાક તેજ સ્થાને હજી મરતા અને ઉપજતા હોઈ શકે.

જૈનેતર શાસ્ત્રોને સીધી રીતે ખોટા જાહેર કરવાથી દ્વેષ થાય છે અને સાચા કહેવાથી મિથ્યાત્વ દોષ લાગે છે તેથી જિનવચનને બાધા ન આવે એવો અર્થ લાગુ પાડવાથી શાંતિ જળવાઈ રહે છે તેમજ બીજાને સમજાવી શકાય એટલા માટે સમકિતી જીવોએ શાસ્ત્રજ્ઞ પણ બનવું જોઈએ.

સમકિત જીવ સાંસારિક કામમાં આત્મ દૃષ્ટિ રાખીને ઓછું પાપ થાય એવી રીતે વૃત્તિ ધારે પણ અજ્ઞાનતાથી એમ ન સમજે કે આ કામમાં જ્યાં આશ્રવ થાય છે ત્યાં હું જ્ઞાનનો ઉપયોગ કરું છું જ્ઞાનનો ઉપયોગ મોક્ષમાર્ગમાં જ હોય છે. સમકિત વમવા પ્રસંગમાં બહુ ઝાઝા અજ્ઞાની માણસો કેટલા વખતે નિગોદમાં જઈ ઉપજે છે.

ચોથા ગુણસ્થાનવાળા મરી જઘન્ય પહેલે દેવલોકે, ઉત્કૃષ્ટ બારમે દેવલોકે જાય અને જ ત્રીજે ભવે, ઉત્કૃષ્ટ ૧૫ ભવે મોક્ષ જાય તેઓ અંતરમાં કોઈ જીવ સાથે વેર ન રાખે તેમને અનંતાનુબંધી ક્રોધ-માન-માયા-લોભ તથા મિથ્યાત્વ મોહનીય, મિશ્રમોહનીય ઉદયમાં ન આવે અને કેટલાકને સમકિત મોહનીયનો પણ ઉદય ન થાય આ ૭ પ્રકૃતિનો ક્ષય કે ઉપશમ કે ક્ષયોપશમ થાય. સંસારી વાસના પાતળી પડે છે કદાચ ઉદય થાય તો પાછળથી પસ્તાય છે.

પાંચમું ગુણસ્થાન

દેશ વિરતિ સમકિત જીવનું છે

આદિ અનંતાનુબંધી તેમજ અપ્રત્યાખ્યાની એ આઠ કષાય ઉદય ભાવમાં ન આવે તેમજ દર્શન ત્રિકને પણ ઉદયમાં ન આવવા દે દર્શન સપ્તકનો ક્ષય, કે ઉપશમ કે ક્ષયોપશમ હોય અને

અપ્રત્યાખ્યાની કષાયનો ક્ષયોપશમ હોય સમકિતના ગુણ ઉપરાંત, અ શથી વ્રતનિયમ પાળે જઘન્ય એક પચ્ચાખાણ કરે, મધ્યમથી બારવ્રત પાળે, સામાયિક પ્રતિક્રમણ, પોષધ કરે, ઉત્કૃષ્ટ ઘેર રહીને સાધુના જેવા નિયમો પાળી અગીયારમી પ્રતિમા આદરે અને સથારો કરે કષાયોના ઉપજવા વખતે જ પશ્ચાતાપ કરી તેમને શમાવે.

૩ થી ૧૫ ભવમા મોક્ષ જાય મરીને ૧ થી ૧૨ દેવલોકમા ઉપજે, સ્થિતિ જઘન્ય અ તર્મુહુર્ત ઉ પૂર્વ ક્રોડમા ૮ાા વર્ષ ઓછા

છઠ્ઠું ગુણસ્થાન

પ્રમત્ત સ ંયતિનું

અહિં અનતાનુબધી–અપ્રત્યાખ્યાની કષાય એ બાર કષાયને ઉદયમા ન આવવા દે તેમજ દર્શન ત્રિકને પણ ઉપજવા ન દીએ દર્શન સપ્તકનો ક્ષય, ઉપશમ કે ક્ષયોપશમ હોય અને અપ્રત્યાખ્યાની તથા પ્રત્યાખ્યાની એમ આઠ કષાયનો ક્ષયોપશમ હોય

સામાયિક, છેદોપસ્થાપનીય અને પરિહાર વિશુદ્ધ–એ ત્રણ ચારિત્રમાથી એક ચારિત્ર પાળે સમકિત સહિત પાચ મહાવ્રત પાળે, સત્તર ભેદે સજય પાળે, બાર ભેદે તપ કરે.

સ્થિતિ–જ૦ અ તર્મુહુર્ત, ઉ૦ ૮ાા વર્ષ ન્યુનક્રોડપૂર્વ

જઘન્ય ત્રીજે ભવે, ઉત્કૃષ્ટ ૧૫ મે ભવે મોક્ષ જાય, જઘન્ય પહેલે દેવલોકે ઉત્કૃષ્ટ અનુત્તર વિમાને ઉપજે સજવલનના કષાયનો ઉદય આવવાથી કેવળજ્ઞાન ન પામે.

આ ગુણ સ્થાને જ૦ બે હજાર ક્રોડ ઉ૦ ૯ હજાર ક્રોડની સખ્યા હોય

સાતમું ગુણસ્થાન

અપ્રમત્ત સ ંયતિનું

અહિં બાર કષાય અને ત્રણ દર્શન ત્રિક ઉપરાત સજવલનના ક્રોધને ઉદયમા ન આવવા દે, પાચ ઈંદ્રિયના ૨૩ વિષયને તાબે ન થાય, બાહ્ય જગતમાથી મનને ખેચીને ધર્મધ્યાનમા વીતરાગ દેવની આજ્ઞા, સસારના દુ ખના કારણો, કર્મના વિપાક, લોકના સસ્થાન અને પરમાત્માના ગુણોનો વિચાર કરે, સકલ્પ વિકલ્પને અટકાવે.

સમભાવ, સમતા રસ, ક્ષમા, શાતિને ખાસ અનુભવમાં મુકવામા આવે છે અહિં લેશ્યા પણ શુભ જ છે અહિં સુધી ત્રણ સમકિતમાનુ કોઈ એક સમકિત હોય

સ્થિતિ જઘન્ય એક સમય, ઉત્કૃષ્ટ અંતર્મુહૂર્ત જઘન્ય તેજ ભવે મોક્ષ જાય, ઉત્કૃષ્ટ ત્રીજે ભવે મોક્ષ જાય, ધ્યાનમાં મરે તો નવ ગ્રૈવેયક અને અનુત્તર વિમાનમાં ઉપજે

આ ગુણ સ્થાનમાં એક સમયે ૭ ૮ કે ૬ બાંધે.

આઠમું ગુણસ્થાન
અપૂર્વ કરણ

અહિં શુક્લ ધ્યાનનો પહેલો પાયો તે પૃથક્ત્વ વિતર્ક સવિચાર શરૂ થાય છે શ્રુતજ્ઞાન અનુસાર પૂર્વે કદી ન થયેલ પોતાનાજ વિશેષિકાશથી વિચાર શ્રેણી ઉત્પન્ન થાય છે નમ્રતાનો ઉત્તમ રીતે વિકાસ થાય છે અભ્યંતર પરિણામે સ્થિર અધ્યવસાય હતાં બાદર કષાય બાદર ચાલવાથી જીવ નિવર્તે છે. અહિં ક્ષાયીક ઉપશમ કે ક્ષાયક હોય પણ ક્ષયોપશમ સમકિત ન હોય ક્ષપક શ્રેણિવાળાને ક્ષાયક સમકિતજ હોય.

ઉપશમ શ્રેણી અથવા ક્ષાયક શ્રેણીની તૈયારી થાય છે પોતાના આત્માનું અને સિદ્ધ પરમાત્મા સાથે એકત્વ કરવામાં આવે છે. સંકલ્પ વિકલ્પ નથી, પણ વિતર્ક છે છે આત્મા ગ્રાહક ભાવમાં પરિણમે છે કંઈ ગ્રાહકત્વમાં આવ્યું નથી, લોક ભાવ ભાવોમાંથી નિવૃત્તિ થઈ છે વળી સ્થૂલ કષાયના ક્ષયપણાથી પણ નિવૃત્તિ થાય છે તે અપેક્ષાએ નિવૃત્તિ બાદર ગુણસ્થાન કહેવાય

સ્થિતિ જઘન્ય ૧ સમય, ઉત્કૃષ્ટ અંતર્મુહૂર્ત

૮,૯ અને ૧૦ ગુણસ્થાને એક સમયે ૭ ૬ બાંધે.

નવમું ગુણસ્થાન
અનિવૃત્તિ બાદર

અહિં આત્માના નિજ ગુણ પર્યાયમાં રમણતા કરવાનો અંતર્ગત ધ્યાનમાંથી નિવૃત્ત થયેલ નથી વળી અર્થાત બાદર સંપરાય ક્રિયામાંથી કંઈ નિવૃત્તિ થઈ નથી તેથી તે અનિવૃત્ત બાદર ગુણ સ્થાન કહેવાય. ચાર અનંતાનુબંધી કષાય અને મોહ દર્શન ત્રિકનો ઉપશમ કે ક્ષય ગુણસ્થાન આઠ ભૂમીમાં થયેલ હોય છે. આ ગુણસ્થાનમાં અનુક્રમે ૨ પ્રકૃતિઓનો ક્ષય કે ઉપશમ થાય છે– ૪ અપ્રત્યાખ્યાની તથા ૪ પ્રત્યાખ્યાની કષાય, નપુંસકવેદ, સ્ત્રીવેદ, હાસ્ય, રતિ, અરતિ, ભય, શોક, દુગંછા, પુરુષવેદ, સંજ્વલનો ક્રોધ, સંજ્વલનો માન, સંજ્વલની માયા એમ અનુક્રમથી ક્ષપક શ્રેણિવાળા મોહની કર્મની પ્રકૃતિઓનો ક્ષય કરે છે અને ઉપશમ શ્રેણીવાળા, ઉપશમ કરે છે. આ ગુણસ્થાન ભૂમીમાં કુલ ૨૭ પ્રકૃતિઓનો ક્ષય કે ઉપશમ થાય છે. અને સંજ્વલના લોભનો નિરંતર ક્ષયોપશમ થાય છે. અહિં અવેદીપણું અને અમાયીપણું પ્રાપ્ત થાય છે. શુક્લ ધ્યાનનો પહેલો પાયોજ હજુ ચાલે છે. તેની સ્થિતિ જ. ૧ સમય ઉ. અંતર્મુહૂર્ત

દશમુ ગુણસ્થાન
સુક્ષ્મ સંપરાય

અહિ અંશમાત્રથીજ સંસારી પર્યાય છે, ૯ મા ગુણસ્થાનની ૨૭ પ્રકૃતિ ઉદયમા આવતી નથી, ઉપશમ અથવા ક્ષય થયેલી હોય છે અહિ સંતોષનો ઉત્તમ રીતે વિકાસ થાય છે, આત્મ-શાંતિ અનુભવ રૂપ સમાધિ ઉપજે છે, લેશ્યા અને ધ્યાન શુકલ છે

સ્થિતિ જઘન્ય ૧ સમય, ઉત્કૃષ્ટ અંતર્મુહુર્ત, ચારિત્ર સુક્ષ્મ સંપરાય છે અંતિમ સમયે લોભનો સર્વથા ઉપશમ અથવા સર્વથા ક્ષય થાય છે

નોંધ: કેટલાકની એવી માન્યતા છે કે હાસ્ય ષટક અહિ ક્ષય કે ઉપશમ થાય છે પણ ક્ષપક શ્રેણીની રીત જોતા હાસ્ય ષટક પુરૂષ વેદ પહેલા ક્ષય થાય છે.

અગીયારમુ ગુણસ્થાન
ઉપશાંત મોહ

અહિ સમકિત ઉપશમ હોય કે ક્ષાયક હોય પણ ચારિત્ર મોહનીય કર્મની સર્વે પ્રકૃતિ ઉપશમ ભાવમા રહે છે સ્થિતિ જઘન્ય એક સમય, ઉત્કૃષ્ટ અંતર્મુહુર્ત. ધ્યાન અને લેશ્યા શુકલ છે ધ્યાનમા કાળ કરે તો અનુત્તર વિમાનમા જાય, પછી મનુષ્ય થઇ મોક્ષ જાય, અને કાળ ન કરે તો પડવાઇ થાય, પણ આગળ ન જાય. ચારિત્ર યથાખ્યાત હોય છે પડવાનુ કારણ એ છે કે આગળ ચડવાની શકિત નથી, ધ્યાન પણ વધારે રહી શકતુ નથી, તેથી કષાયોનો ઉદય થવાથી પડે છે

અહિ એક સમયે ઉ૦ ૫૪ જીવ લાભે.

બારમું ગુણસ્થાન
ક્ષીણમોહ

મોહનીય કર્મની ૨૮ પ્રકૃતિનો સર્વથા કાયમને માટે ક્ષય થયો હોવાથી ક્ષિણમોહ કહેવાય છે શુકલ ધ્યાનનો બીજો પાયો એકત્વ વિતર્ક અવિચાર છે લેશ્યા શુકલ છે, સમકિત ક્ષાયક છે ક્ષપકશ્રેણી, ક્ષાયક ભાવ, અમાયી, અકષાયી, વીતરાગી, ભાવ નિર્ગ્રંથ, સંપુર્ણ સંવુઠ, અમોહી, અવિકારી, વર્ધમાન, પરિણામી અપડીવાઇ અંતર્મુહુર્ત રહે કાળ કરવો નથી. પુનર્ભવ નથી છેલ્લે સમયે પાંચ જ્ઞાનાવરણીય નવ દર્શનાવરણીય, પાંચ અંતરાય, ક્ષય કરી, નિશ્ચયથી અરિહંત થાય

અહી એક સમયે ઉત્કૃષ્ટ ૧૦૮ જીવ લાભે

તેરમું ગુણસ્થાન
સયોગી કેવળી

સયોગી કેવળી ૧૦ બોલ સહિત વિચરે-(૧) સયોગી (શુભ મન-વચન-કાયાના યોગ સહિત બાહાજય ચલોપ કરણ થાય છે), (૨) સ-શરીરી, (૩) પરમશુકલલેશી, (૪) યથાખ્યાત ચારિત્ર, (૫) ક્ષાયક સમકિત, (૬) પંડિતવીર્ય, (૭) શુકલ ધ્યાન, (૮) કેવળજ્ઞાન, (૯) કેવળ દર્શન, (૧૦) છેવટના ભાગમા શૈલેશીકરણ થાય છે કે જેથી મન, વચન, કાયાના યોગો રૂધાય છે

સ્થિતિ જઘન્ય અંતર્મુહૂર્ત ઉત્કૃષ્ટ પૂર્વક્રોડમાં ૮॥ વર્ષ ન્યૂન. અંતભાગમાં શુક્લ ધ્યાનનો ત્રીજો પાયો સૂક્ષ્મક્રિયા અપ્રતિપાતિ ધ્યાન ધ્યાવાથી મન, વચન, કાયાના યોગ રૂંધી નાખે છે.

આ ગુણસ્થાને એક સમયે ઉ. ૯ ક્રોડ અને જ. બે ક્રોડ કેવળી ભગવાન હોય.

ચૌદમું ગુણસ્થાન

અયોગી કેવળી

સાત બોલ સહિત નિશ્ચયે—અશરીરી, યથાખ્યાત ચારિત્ર, ક્ષાયક સમકિત, પંડિત વીર્ય, શુક્લ ધ્યાન, કેવળજ્ઞાન, કેવળદર્શન, શુક્લ ધ્યાનનો ચોથો પાયો, સમુચ્છિન્નક્રિયા અપ્રતિપાતિ અનિવૃત્તિ ધ્યાતા અયોગી, (મન વચન, કાયાના યોગ રહિત) રૂપાતીત પરમશુક્લ ધ્યાન ધ્યાતા, મેરૂની પેઠે અડોલ, અચલ સ્થિર થાય, શરીરના પોલા ભાગ જ્યાં આત્મ પ્રદેશ નથી હોતા તે પોલા ભાગ પુરાય એટલે શરીરના પ્રમાણથી ૨/૩ અવગાહનાના પ્રમાણ આત્મ પ્રદેશોનો ઘન થાય.

શૈલેશીપણું પાંચ લઘુ અક્ષર અ ઇ ઉ ઋ લૃ ઉચ્ચાર પ્રમાણ જેટલો કાળ રહીને બાકીના વેદનીય, આયુષ્ય, નામ ગોત્ર એ ચાર કર્મ ક્ષય કરીને ઔદારીક તૈજસ કાર્મણ શરીરને સદાને માટે સર્વથા છોડીને, સમશ્રેણી ઋજુગતિએ, અન્ય આકાશ પ્રદેશને સ્પર્શ્યા વગર, એક સમય માત્રમાં ઊર્ધ્વગતિએ સિદ્ધ ક્ષેત્ર (મુક્તિ પદ)માં જાય અને ત્યાં સાકાર ઉપયોગે સિદ્ધ થાય, બુદ્ધ થાય, પારંગત થાય, પરંપરાગત થાય સકળ કર્મ અર્થ સાધી, અનંત આત્મિક સુખમાં લીન રહે. એ સિદ્ધ પદનો લ્હાવો સર્વ ભવી જીવને હોજો!!

નોંધ—અગાઉ જણાવ્યા પ્રમાણે ૧૧ મે ગુણસ્થાને કાળ ન કરે તો પડવાઇ થાય છે. ઉપરથી ધર્મની પરીક્ષા કરનારાઓએ સમજવું જોઈએ કે ૧૧ મે ગુણસ્થાને ક્યાંય સુધી ત્યાંથી પડવાઇ થવું પડે છે અને કોઈ વખતે અર્ધપુદ્ગલ પરાવર્તન જેટલો અનંતો કાળ રખડવું પડે છે તો જે શાસ્ત્રોમાં જણાવ્યું ભૂલ હોય તે શાસ્ત્રો મોક્ષ જવામાં કેવી રીતે સહાય કરી પાર ઉતારે? તો પછી જે શાસ્ત્રો મોક્ષ જવામાં સાધન રૂપે ન હોય તે શાસ્ત્રો ધર્મ શાસ્ત્રો કેવી રીતે કહેવાય અને તેવા શાસ્ત્રોમાં બતાવેલ સ્વરૂપ, ધર્મ તરીકે કેવી રીતે મનાય?

મોક્ષમાં લઈ જાય તે જ પરમાર્થ દ્રષ્ટિએ ધર્મ છે. કુશાસ્ત્ર કહે છે કે સંતાન વગરનો સ્વર્ગે ન જાય, તેના આધારે જમદગ્નિ તાપસ પોતાની તપસ્યા ઉપર પાણી ફેરવી લગ્ન કરવા નીકળ્યો. જે શાસ્ત્રો અનેક વિરોધી આખ્યાનથી ભ્રમ ઉત્પન્ન કરે અને સ્યાદ્વાદની શૈલીથી સમન્વય ન કરી શકે તેનો ત્યાગ કરવો. વળી અપેક્ષા વગર એકાંત પક્ષની સ્થાપના કરે તેનો પણ ત્યાગ કરવો. કારણ કે ક્ષયોપશમ સમકિતવાળાને અનુકૂળતામાં ઉતારી આત્મ વિકાસમાં ધક્કો લાગે છે.

સ્થિતિ જઘન્ય અંતર્મુહૂર્ત ઉત્કૃષ્ટ પૂર્વક્રોડમાં ૮।। વર્ષ ન્યુન. અંતભાગમાં શુક્લ ધ્યાનનો ત્રીજો પાયો સૂક્ષ્મક્રિયા અપ્રતિપાતિ ધ્યાન ધ્યાવાથી મન, વચન, કાયાના યોગ રૂંધી નાખે છે.

આ ગુણસ્થાને એક સમયે ૭ ૮ ક્રોડ અને ૯ બે ક્રોડ કેવળી ભગવાન હોય.

ચૌદમું ગુણસ્થાન
અયોગી કેવળી

સાત બોલ સહિત વિચરે—અશરીરી, યથાખ્યાત ચારિત્ર, ક્ષાયક સમકિત, પંડિત વીર્ય શુક્લ ધ્યાન, કેવળજ્ઞાન, કેવળદર્શન, શુક્લ ધ્યાનનો ચોથો પાયો, સમુચ્છીન્નક્રિયા અપ્રતિપાતિ અનિવૃત્તિધ્યાતા અયોગી, (મન વચન, કાયાના યોગ રહિત) રૂપાતીત પરમશુક્લ ધ્યાન ધ્યાતા, મેરૂની પેઠે અડોલ, અચલ સ્થિર થાય, શરીરના ત્રીજા ભાગ જ્યાં આત્મ પ્રદેશ નથી હોતા તે ત્રીજા ભાગ પુરાય એટલે શરીરના પ્રમાણથી ૨/૩ અવગાહના પ્રમાણ આત્મ પ્રદેશોનો ઘન થાય.

શૈલેશીપણું પાંચ લઘુ અક્ષર અ ઇ ઉ ઋ લૃ ઉચ્ચાર પ્રમાણ જેટલો કાળ રહીને બાકીના વેદનીય, આયુષ્ય નામ ગોત્ર એ ચાર કર્મ ક્ષય કરીને ઔદારીક તૈજસ કાર્મણ શરીરને ત્યાગને માટે સર્વથા છોડીને, સમશ્રેણી ઋજુગતિએ, અન્ય આકાશ પ્રદેશને સ્પર્શ્યા વગર એક સમય માત્રમાં ઊર્ધ્વગતિએ સિદ્ધ ક્ષેત્ર (મુક્તિ પદ) માં જાય અને ત્યાં સાકાર ઉપયોગ સિદ્ધ થાય, બુદ્ધ થાય, પારગત થાય, પરંપરાગત થાય, સકળ કર્મ અર્થ સાધી, અનંત આત્મિક સુખમાં લીન રહે. એ સિદ્ધ પદનો લ્હાવો સર્વ ભવી જીવને હાજો ! !

નોંધ:—અગાઉ જણાવ્યા પ્રમાણે ૧૧ મે ગુણસ્થાને કાળ ન કરે તો પડવાઇ થાય. વ ઉપરથી ધર્મની પરીક્ષા કરવા એમએ સમજવું જોઇએ કે ૧૧ મે ગુણસ્થાને કષાયોમાં ક્યાંય રહી ત્યાંથી પડવાઇ થવું પડે છે અને કોઇ વખતે અર્ધપુદ્ગળ પરાવર્તન જેટલો અનંતો કાળ ગમાવવો પડે છે તો જે શાસ્ત્રોમાં જ્ઞાપનું મૂલ હોય તે શાસ્ત્રો મોક્ષ જવામાં કેવી રીતે સંસાર પાર ઉતારે ? તો પછી જે શાસ્ત્રો મોક્ષ જવામાં સાધન રૂપે ન હોય તે શાસ્ત્રો ધર્મ શાસ્ત્રો કેવી રીતે કહેવાય અને તેવા શાસ્ત્રોમાં બતાવેલ સ્વરૂપ, ધર્મ તરીકે કેવી રીતે ગણાય ?

મોક્ષમાં ઘણા જાય તે જ પરમાર્થ દ્રષ્ટિએ ધર્મ છે કુશાસ્ત્ર કહે છે કે સંતાન વગરનો સ્વર્ગ ન જાય, તેના આધારે જમદગ્નિ તાપસ પોતાની તપસ્યા ઉપર પાણી ફેરવી લગ્ન કરવા નીકળ્યો. જે શાસ્ત્રો પરસ્પર વિરોધી આખ્યાનથી શંકા ઉત્પન્ન કરે પણ સ્યાદ્વાદની રીતિથી સમન્વય ન કરી શકે તેનો ત્યાગ કરવો. વળી અપેક્ષા વગર એકાંત પક્ષની સ્થાપના કરે તેનો પણ ત્યાગ કરવો. કારણ કે ક્ષયોપશમ સમકિતવાળાને ગુણસ્થાનમાં ઉતારી આત્મ વિકાસમાં પછો હઠાવે છે

દરેક ગુણમા ષટ્ ગુણ હાનિ-વૃદ્ધિ રૂપે ઉત્પાદ-વ્યય થાય છે જેમકે જ્ઞાનથી અમુક વખતે એક જીવ જાણ્યો, ત્યાર બાદ અનતા જીવ જાણ્યા આવી રીતે વિકાસ પામતા જ્ઞાન ઉપયોગમા વૃદ્ધિ સમજવી અને જ્યારે ઉપયોગ સકોચ પામે ત્યારે હાનિ સમજવી અહિ પૂર્વ જ્ઞાન ઉપયોગ પર્યાયનો નાશ તે વ્યય, ઉત્તર ઉપયોગ પર્યાયની ઉત્પત્તિ અને સમુચ્ચય જ્ઞાન ઉપયોગની ધ્રુવતા સમજવી

સિદ્ધ ભગવાનના ગુણમા પણ હાનિ વૃદ્ધિ રૂપે ઉત્પાદ વ્યય થાય છે અનતા દ્રવ્યના અનતાનત પર્યાયો સમયે સમયે બદલાયા કરે છે, સૂક્ષ્મતા સ્થુલતા ધારણ કરે છે, તે જ્ઞેય (જાણવાની વસ્તુઓ) ની અપેક્ષાએ જ્ઞાનમા ઉપયોગ રૂપે ઉત્પાદ વ્યય થાય છે, ત્યારે જ્ઞાન ધ્રુવ રહે છે, વળી ઉપયોગની ગૌણતા, મુખ્યતા, સામાન્યતા, વિશેષતા આશ્રી, જેમકે જ્ઞાન ઉપયોગમાથી દર્શન ઉપયોગમા જાય ત્યારે જ્ઞાન ઉપયોગનો વ્યય, દર્શન ઉપયોગનો ઉત્પાદ અને જ્ઞાન દર્શનમા સ્ફુરતી ચેતનાની ધ્રુવતા થઈ

જીવના ગુણોનુ
ભેદ અભેદ સ્વરૂપ

જીવના અનત ગુણો જીવમા તદ્રુપ (એકત્વ એકાકાર) સ્વરૂપે છે, જીવન પ્રદેશમા તેમનુ જુદુ જુદુ સ્થાન નથી સર્વ ગુણો, જીવના સર્વ પ્રદેશોમા એકત્વ સ્વરૂપે છે પણ જાણવુ, દેખવુ વગેરે જુદી જુદી ભાવક્રિયા આશ્રી પૃથકૃત્વ (ભેદ) રૂપ છે, જેમકે ચેતનાની સ્ફુરણા થાય તે ઉપયોગ, જાણવાનુ કાર્ય કરે તે જ્ઞાન, દેખવાનુ કામ કરે તે દર્શન

ક્રોધ કરવાના પ્રસગે ક્ષમા ગુણ કામ કરે, પ્રશસા વખતે નિરભિમાનપણુ વગેરે વગેરે નિમિત્તોને કારણે જીવના ગુણોમા વ્યવહારિક ભેદપણુ છે અને તે વ્યવહારીક ભેદો ન હોય તો કેવે પ્રસગે શુ કરવુ, કેવી રીતે આત્મવિકાસ કરનો, દોષયુક્ત સસારી જીવને દોષમાથી છુટવાને કયા ગુણોને, કઈ રીતે જાણવા, સમજવા, અનુભવવા ? તે સર્વ જાણી શકાય નહિ અને આત્મ વિકાસ થઈ શકે નહિ, તેથી વ્યવહારિક ભેદો આલબન માટે ઉપયોગના છે

જીવના ગુણોનુ અભેદપણુ અમુક રીતે સમજી શકાય છે ધારો કે એક માણસ ધ્યાનમા બેઠો છે અહીં કાયાનુ આસન સ્થિર હોવાથી કાય ગુપ્તિ છે, મૌન હોવાથી વચન ગુપ્તિ છે, મનને શ્રુતજ્ઞાનના શબ્દાર્થ ચિન્ત્વનમા જોડ્યુ છે અથવા આત્મ પ્રદેશમા જોડ્યુ છે અથવા શુદ્ધ આત્મા (પરમાત્મા)ના ગુણોના ચિન્ત્વનમા મનને જોડ્યુ છે, તેથી મનગુપ્તિ થઈ, અપ્રમાદ અવસ્થાએ જ્ઞાનના ઉપયોગમા હોય તેથી જ્ઞાન અને પડિત વીર્ય પણ છે, તે વખતે કોઈ દ્રવ્ય ઉપર રાગદ્વેષ નથી, તેથી સમભાવ (ભાવ ચારિત્ર) છે તે વખતે તત્ત્વોમા સદેહપણુ ન હોવાથી, સમ્યકૃત્વ છે અહી

જ્ઞાન, દર્શન, ચારિત્ર, તપ, સર્વ એક સાથે જ છે વળી સિદ્ધ ભગવાનની આત્મ રમણતામા સર્વ ગુણોનો એક સાથે આવિર્ભાવ છે

(૨) વિશેષ સ્વરૂપ કથન—લોક (વિશ્વ)ના છ દ્રવ્યોમાં જીવ પણ એક દ્રવ્ય છે. જીવ સિવાયના બીજા દ્રવ્યો જડ છે અને જીવ ચેતના યુક્ત છે. દરેક દ્રવ્ય પોતાના ગુણથી ધ્રુવ છે (ટકે છે) અને પર્યાયમાં રહે છે તેવી રીતે જીવ દ્રવ્ય પણ જાણવું. હવે પર્યાય દ્વારા જીવનું વિશેષ સ્વરૂપ બતાવાય છે.

જીવના પર્યાય

અવગાહના વ્યંજન પર્યાય—દેવ, મનુષ્ય, તિર્યંચ અને નારકી અશુદ્ધ પર્યાય છે અને સિદ્ધ પર્યાય શુદ્ધ છે.

અર્થ પર્યાયમાં—ક્રોધ, માન, માયા, લોભ, હાસ્ય, રતિ, અરતિ, ભય, શોક, જુગુપ્સા, સ્ત્રી-પુરુષ-નપુંસકવેદ (મૈથુન ભાવ), મિથ્યાત્વ, અવ્રત, પ્રમાદ, અજ્ઞાન—એ સર્વ અશુદ્ધ છે અને અવગુણરૂપ છે.

જીવના શુદ્ધ પર્યાયો—જ્ઞાન, દર્શન આત્મિક સુખ, પ્રગટવીર્ય, સમકિત, ક્ષમા, વિનય, સરળતા, સંતોષ, ગંભીરતા, વૈરાગ્ય, અમોહ, નિર્ભયતા, અશોક, માધ્યસ્થભાવ, અવેદ, સ્થિરતા, અપ્રમાદ, ચારિત્ર—એ સર્વ ગુણ રૂપે છે જેનાથી મોક્ષાર્થી જીવને વિકાસ કરવાનો છે. તે ગુણ કેળવવાના છે અનુભવમાં મૂકવાના છે. અવગુણમાંથી ગુણો પ્રગટતાં અને ગુણમાંથી ઘટી અવગુણમાં પરિણમતાં અસંખ્ય શુદ્ધાશુદ્ધ પર્યાયો ઉપજે છે.

વળી બીજા દ્રવ્યોની માફક જીવ પણ ઉત્પાદ, વ્યય અને ધ્રુવતાથી યુક્ત છે (ટકે છે). દરેક જીવને અસંખ્યાત પ્રદેશ હોય છે તે સર્વદા નિત્ય છે. એક પણ પ્રદેશ વધતો કે ઘટતો નથી. વ્યંજન પર્યાયમાં સિદ્ધ પર્યાય નિત્ય છે. બીજા પર્યાયો અનિત્ય છે. અર્થ પર્યાય પરંપરાની અપેક્ષાએ નિત્ય છે. પ્રતિસમય અર્થપર્યાય ઉપયોગ આશ્રી અનિત્ય છે. અશુદ્ધ અર્થપર્યાય ભવ્ય જીવ માટે અનાદિ સાંત છે, અભવ્ય માટે અનાદિ અનંત છે. સંપૂર્ણ શુદ્ધ પર્યાય સાદિ અનંત છે પણ ઉપયોગ આશ્રી અનિત્ય કહેવાય, પણ તે અનિત્યના સર્વથા નાશ સૂચક નથી.

એક જીવ—માણસ મરીને દેવ થાય, ત્યારે મનુષ્ય પર્યાયનો નાશ થયો અને દેવ પર્યાયનો ઉત્પાદ થયો, પણ જીવ તો ધ્રુવ તેનો તે જ છે. એટલે તે પોતે જ છે.

અશુદ્ધ અર્થ પર્યાયમાં એક જીવ ક્રોધ કરી અભિમાન કરે ત્યારે ક્રોધનો વ્યય અને અભિમાનનો ઉત્પાદ અને અશુદ્ધ પર્યાયની ધ્રુવતા જાણવી.

શુદ્ધ અર્થ પર્યાયમાં જ્ઞાન ઉપયોગમાંથી દર્શન ઉપયોગમાં જાય ત્યારે જ્ઞાન ઉપયોગનો વ્યય અને દર્શન ઉપયોગનો ઉત્પાદ, પણ ચેતના ઉપયોગની ધ્રુવતા છે. કારણ કે બન્ને ઉપયોગો ચેતનાના વિશેષ સામાન્ય પ્રકાર છે.

અન્ય દ્રવ્યોથી દરેક આત્મ દ્રવ્ય ભિન્ન છે એટલે બીજા જીવોથી તેમ જ મન-વચન-કાયા-ઇન્દ્રિય વગેરે પુદ્ગળ સ્કધો તથા સર્વ પૌદ્ગળીક, રિદ્ધિ તથા સર્વ બીજા અજીવ દ્રવ્યોથી આત્મા ભિન્ન છે, અન્ય છે તે અન્યત્વ ભાવના ભેદ જ્ઞાન છે અને આત્માનુ પોતાના શુદ્ધ ગુણોની સાથે તદ્રુપ એકત્વ છે તે અભેદ જ્ઞાન.. આવી રીતે આત્માનુ ભેદ અભેદ જ્ઞાન જાણ્યા વગર નિશ્ચય સમ્યક્ત્વ પ્રાપ્ત થાય નહિ, માટે તે જ્ઞાન ખાસ જરૂરનુ છે

વ્યવહારથી આત્મા કર્મનો કર્તા અને ભોકતા છે

રાગ દ્વેષથી આત્મા, પોતે અવગાહન કરેલ આકાશ પ્રદેશ રૂપી ક્ષેત્રમાં રહેલ પરમાણુ પુદ્ગળોમાથી, કર્મ યોગ્ય પુદ્ગળોને ખેચે છે, ખેચાયેલ પુદ્ગળો આત્મ પ્રદેશો સાથે જોડાય છે અને કર્મ રૂપે પરિણમે છે. આ કામ આત્માના અશુદ્ધ ભાવોથી થયુ, તેથી આત્મા કર્મનો કર્તા છે, તે કર્મો પાકે અને ફળ આપે તેમા આત્મા ઇષ્ટ અનિષ્ટ બુદ્ધિ ગણી, સકલ્પ વિકલ્પ કરી, સુખ દુ ખ ભોગવે છે, તેથી આત્મા કર્મનો ભોકતા છે

નિશ્ચયથી આત્મા પોતાના ભાવનો કર્તા છે અને ભોકતા પણ છે

કર્મનુ મૂળ દ્રવ્ય (ઉપાદાન કારણ) પુદ્ગળ છે, આત્મા નથી, આત્મ પ્રદેશો કર્મ રૂપે પરિણમતા નથી, પુદ્ગળ કર્મ રૂપે પરિણમે છે, માટે આત્મા કર્મનો કર્તા નથી પણ પોતાના શુદ્ધ કે અશુદ્ધ ભાવોનો કર્તા અને ભોકતા છે વળી કર્મનુ ફળ સારૂ હોય કે ખરાબ હોય પણ જો આત્મા, તે ફળમાં ઇષ્ટ અનિષ્ટ બુદ્ધિ ન રાખે પણ સમભાવે, જ્ઞાન ઉપયોગમા રહે, તો કર્મ ફળ નિષ્ફળ જાય છે, તેથી આત્મા કર્મ ફળનો ભોકતા નથી થતો

આ ઉપરથી એમ સાબીત થાય છે કે આત્મા ઇષ્ટ અનિષ્ટ ભાવો ઉત્પન્ન કરી, સુખ દુ ખ ભોગવે છે એટલે કે આત્મા પોતાના ભાવોનો ભોકતા છે પણ કોઈ પણ પૌદ્ગલીક વસ્તુમા સુખ દુ ખ ઉત્પન્ન કરવાની શકિત નથી માટે જે આત્મા ખરા સુખની ઇચ્છાવાળો છે તે ગમે તેવા સજોગોમા આત્મિક સુખ (જે પોતાના જ આત્મ પ્રદેશમાથી મળે છે ને જ્ઞાનાનદ) ભોગવી શકે છે અને તે સુખ પૌદ્ગળીક સુખ (શાતા અશાતા વેદની રૂપે, પાચ ઈંદ્રિયોના વિષય રૂપ સકલ્પ વિકલ્પ રૂપ સુખાભાસ) કરતા અનતગણુ શુદ્ધ અને સાચુ છે

---

*વળી આત્માના બધા ગુણોનુ પૃથકત્વજ્ઞાન તથા આત્મ દ્રવ્ય-ગુણ-પર્યાયની ભિન્નતાનુ જ્ઞાન તે પણ ભેદ જ્ઞાન છે અને આત્માના બધા ગુણોનુ એકત્વ (અભેદસ્વરૂપ) તે અભેદ જ્ઞાન છે

આત્મ દ્રવ્યની
ઉત્પાદ, વ્યય, ધ્રુવ સ્થિતિ

દ્રવ્યથી—અસંખ્યાત પ્રદેશાત્મક જીવ દ્રવ્યને સંસારી અવસ્થામાં કાર્મણ શરીરને લઈને અવગાહના આશ્રી સંકોચ વિકાસ થતા હોય છે. કીડી કાયનો જીવ મરીને હાથી થાય, ત્યારે અંગુલના અસંખ્યાતમા ભાગની અવગાહના મૂકી, મોટી અવગાહના કરે અને આત્મ પ્રદેશો શરીર પ્રમાણમાં સંકોચ વિકાસ પામી રહે છે. તેથી અવગાહના આશ્રી વ્યય અને ઉત્પાદ થયો ત્યારે આત્મ પ્રદેશો ધ્રુવ છે.

ક્ષેત્રથી—સંસારી જીવના આત્મ પ્રદેશોમાં શરીરની અસ્થિરતાને લઈને કંપ થાય છે તેથી દરેક વખતે તેના તેજ આકાશ પ્રદેશોમાં અવગાહના રહેતી નથી. અમુક ક્ષેત્રમાંથી બીજા ક્ષેત્રમાં જાય, ત્યારે પૂર્વક્ષેત્ર આશ્રી વ્યય અને ઉત્તર ક્ષેત્ર આશ્રી ઉત્પાદ ત્યારે આત્મ પ્રદેશો ધ્રુવ છે.

કાળથી—કાળચક્રના જુદા જુદા સમયોમાં આત્મદ્રવ્યનું વર્તમાનપણું થવાથી તે અપેક્ષાએ ઉત્પાદ વ્યય થાય છે.

ભાવથી—અર્થ પર્યાય અને વ્યંજન પર્યાયોમાં ફેરફાર થવાથી, પૂર્વ પર્યાયોનો વ્યય અને ઉત્તર પર્યાયનો ઉત્પાદ થાય છે ત્યારે આત્મ દ્રવ્ય ધ્રુવ રહે છે.

સિદ્ધ પરમાત્મામાં અગુરુ લઘુ પર્યાય (સર્વ જ્ઞેય પર્યાયોના આવતા પ્રતિબિંબ) ના ફેરફાર થવાથી સમયે સમયે ઉત્પાદ વ્યય થાય છે ત્યારે આત્મદ્રવ્ય ધ્રુવ જ છે.

દરેક દ્રવ્યને અનંત અગુરુલઘુ પર્યાય હોય છે તેથી પોતપોતાના જ ભાવોમાં પરિણમન કરે છે અને એક દ્રવ્ય બીજા દ્રવ્ય સ્વરૂપે ફરી જતું નથી.

પર્યાયોના ઉત્પાદ વ્યયની અપેક્ષાએ આત્મા અનિત્ય છે અને દ્રવ્યની અપેક્ષાએ નિત્ય છે. તેથી જીવનું નિત્યાનિત્યનું સ્વરૂપ સ્યાદ્વાદથી સમજી લેવું.

સમુચ્ચય જીવોની અપેક્ષાએ—જીવ દ્રવ્યો અનંત છે, ક્ષેત્રથી આખા લોકમાં ભર્યા છે કાળથી અનાદિ અનંત છે. ભાવથી ઉદય, પારિણામિક, ક્ષયોપશમ, ઉપશમ, ક્ષાયક એ પાંચ ભાવોમાં વર્તે છે ગુણથી ચૈતન્ય લક્ષણ યુક્ત છે.

એક જીવની અપેક્ષાએ—દ્રવ્યથી એકત્વ છે અન્ય દ્રવ્યોથી ભિન્ન છે ક્ષેત્રથી સંસાર ભ્રમણ આશ્રી (અભિમત ક્ષેત્ર આશ્રી) સાદિ સાંત છે સિદ્ધ પર્યાય આશ્રી સાદિ અનંત છે કાળથી અનાદિ અનંત છે ભાવથી નિજ ભાવોમાં વર્તે છે ગુણથી ચૈતન્ય યુક્ત છે.

આત્મા જ્ઞાનસ્વરૂપ છે, પુદ્ગળ અજીવ છે અજીવ હોય તે અનંત શક્તિવાળા જીવને કેવી રીતે સુખ આપી શકે? હવે જો ખરાબ વસ્તુ દેખાય તો એમ વિચારવુ કે પુદ્ગળ પોતપોતાના ભાવોમા રહ્યા કરે છે, તેઓ આત્માને કઈ કરી શકતા નથી, તો શા માટે ખરાબ ભાવથી દુ ખ વહોરી લેવુ અને આત્માના જ્ઞાન આનંદ સુખનો સ્વાદ છોડી દેવો?

વળી દુનિયાની વસ્તુ જ્યા છે ત્યાજ છે, તે વસ્તુના આકારે મનને પરિણમાવી, તેમાં રાગ દ્વેષ ભોગની બુદ્ધિ રાખવાથી મનોયોગથી આત્મા પોતા ઉપરજ રાગદ્વેષ કરેછે અને પોતેજ ભોગ બને છે એટલે જીવ ભોક્તા અને ભોગ બને છે, જો એટલોજ વિચાર આવે કે હુ કેવો પાઠ ભજવુ છું, તો પોતાની મૂર્ખાઇ જણાઇ આવે છે અને મનોમય જગત બધ થાય છે અને કર્મ સચય પણ બધ થાય છે.

હવે પૌદ્ગલીક સુખમા જીવને સુખાભાસ થવાનુ કારણ જીવના ઉત્સાહને લઇને માનસિક તાસ્તમ્યતા છે, આલબન પૌદ્ગલીક વસ્તુ છે, એટલે મોહની કર્મના ઉદયથી એવો ભ્રમ થાય છે કે પૌદ્ગલીક વસ્તુ સુખ આપે છે, પણ નિશ્ચયથી પુદ્ગળ પુદ્ગળના ભાવોમા રહે છે અને આત્મા આત્માના ભાવોમા રહે છે.

જો જીવ આત્મિક આલબનમા તેટલોજ ઉત્સાહ અને માનસિક તારતમ્યતા રાખે તો તેથી અનંતગણુ આત્મિક સુખ ભોગવી શકે પણ તે માટે આત્માના શુદ્ધ સ્વરૂપનુ સત્રદ્વારા જાણપણુ જોઇએ માટે સમકિતી જીવે શાસ્ત્રોક્ત શુદ્ધ આત્મ સ્વરૂપ જાણી, સમજી, મગજમા ઉતારી વારવાર અનુભવમા મૂકવું જોઇએ

પૌદ્ગળીક સુખમા ભ્રમ થાય છે તેનુ કારણ અશુદ્ધ વ્યવહાર નય, માટે વ્યવહાર અને નિશ્ચય એ બે મુખ્ય નય જાણી લેવાની જરૂર છે

વ્યવહાર નય—તે ઉપનય છે, કારણ કે પુદ્ગળના ભાવને આત્મ દ્રવ્યમા આરોપણ કરે છે અને પુદ્ગળના નિમિત્તથી ઉત્પન્ન થતા ભાવને આત્માના ભાવ તરીકે માને છે અને નિમિત્ત કારણને કાર્ય માને છે, તેના બે ભેદ, શુદ્ધ અને અશુદ્ધ,

રાગદ્વેષવાળી પ્રવૃત્તિ. પૌદ્ગળીક વસ્તુ અથવા જીવાદિ અન્ય દ્રવ્યને પોતાના માનવા, સાસારિક કામ કરવું વગેરે અશુદ્ધ વ્યવહારમા છે એટલે પહેલા ત્રણ ગુણસ્થાન સર્વથા અશુદ્ધ વ્યવહારમા આવે છે.

મોક્ષ માર્ગ—જ્ઞાન, દર્શન, ચારિત્ર, તપ (સાધન ધર્મ) એ સર્વ શુદ્ધ વ્યવહાર નયમા આવે છે અહિં સર્વ ક્રિયા આત્મ શુદ્ધિ, નિર્જરા અને મોક્ષ માટે સમભાવે થાય છે.

નિશ્ચય નય આત્માના શુદ્ધ સ્વરૂપ તરફ દોરે છે. જીવના શુદ્ધ ભાવ બતાવે છે.

તો પછી દુઃખ મિશ્રિત પૌદ્ગલિક સુખ માટે મૃગજળની માફક ફાંફાં મારવાં અને માની લેવું કે હું સુખી છું તેના કરતાં તેવી પૌદ્ગલિક ઇચ્છામાંથી મનને ખેંચી લઈને આત્માની સાથે જોડી દેવું યોગ્ય છે. વારંવાર અભ્યાસ પછી ખાત્રી થશે કે ખરું સુખ આત્માધીન જ છે બીજે ક્યાંયથી મળતું નથી. વળી ક્વચિત્ પૌદ્ગલિક વસ્તુ પ્રયત્ન છતાં પણ ન મળે, ત્યારે આત્મિક સુખ પ્રયત્નથી જરૂર મળે છે.

પણ જેમ અગ્નિથી અગ્નિ બુઝી શકતો નથી તેમ આત્મા પૂર્વ સંસ્કાર (ટેવ)થી પૌદ્ગલિક વસ્તુ પ્રત્યે આકર્ષાય છે. આત્મા પૌદ્ગલિક દ્રવ્ય મન સાથે જોડાય અને પૌદ્ગલિક મન પુદ્ગલો તરફ આકર્ષાય છે પણ જ્ઞાનથી વસ્તુ સ્વરૂપ વિચારે તો પોતાની ભૂલ જરૂર સમજાય છે. માટે સમકિતી જીવોએ જેટલું બને તેટલું જ્ઞાન મેળવવું જોઈએ. મનોયોગને સત્ અભ્યાસમાં જોડવા કરવું તો પછી વારંવાર જ્ઞાન ઉપયોગથી પૌદ્ગલિક પ્રેમ કાળાંતરે છૂટી જશે.

કર્મ અને કર્મફળની ઉત્પત્તિનું નિમિત્ત કારણ આત્માના રાગાદિ અશુદ્ધ ભાવો જ અને ઉપાદાન કારણ પુદ્ગલ છે

કર્મફળ ભોગવવામાં આત્માના ભાવ ઉપાદાન કારણ છે અને કર્મ નિમિત્ત કારણ છે.

રાગાદિ ભાવના નિમિત્તથી, પુદ્ગલ કર્મ રૂપે પરિણમે છે અને કર્મના નિમિત્તથી આત્મા રાગાદિ ભાવોમાં પરિણમે છે. રાગાદિ ભાવો ભાવ-કર્મ છે અને કર્મ પુદ્ગલ તે દ્રવ્ય કર્મ છે, તેઓ એક બીજાને ઉત્પન્ન કરે છે. વ્યવહાર નય નિમિત્તને કારણ માને છે અને નિશ્ચય નય ઉપાદાનને કારણ માને છે. ઉપાદાન કારણ તે મૂળ દ્રવ્ય છે. વ્યવહારથી નિમિત્ત કાર્ય કરે છે અને નિશ્ચયથી ઉપાદાન કારણ કાર્યરૂપે પરિણમે છે.

જો આત્મા શુદ્ધ આત્મ ગુણોમાં ઉપયોગ રાખે અને રાગ દ્વેષ ન કરે તો સત્તામાં રહેલાં કર્મો ઉદયમાં આવે તો પણ તે ભાવ કર્મ ઉત્પન્ન કરી શકતાં નથી, તેથી નવીન કર્મ બંધાતાં નથી અને જૂનાં કર્મ નિર્જરતાં જાય છે જ્યારે બધાં કર્મ નિર્જરીને આત્મા આત્મામાં રહી જાય ત્યારે આત્મ પ્રદેશ સાથે કર્મ બીજ રહે નહિ તેથી નવા કર્મ આત્મા સાથે બંધાય શકે નહિ તે સિદ્ધ અવસ્થા સર્વ ભવ્ય જીવોને પ્રાપ્ત હોજો.

જો આત્મા જ્ઞાન ઉપયોગથી દરેક વસ્તુનું મૂળ દ્રવ્ય શોધી કાઢે અને તે મૂળ દ્રવ્યનું સ્વરૂપ વિચારે તો આપોઆપ મોહનો નાશ થાય. દાખલા તરીકે—આપણી વસ્તુ જોઈ તે ઉપર રાગ થયો ત્યારે જ્ઞાન ઉપયોગ આવ્યો, દેખાતી સચેત વસ્તુ હોય તો તેમાં રહેલ આત્મા અસંખ્ય પ્રદેશમય અંતર્મુહૂર્તી આત્મવત્ દેખાય અને વસ્તુ પુદ્ગલ રૂપે જણાય ત્યારે શુદ્ધ આત્મ દ્રવ્ય અને શુદ્ધ પરમાણુ પુદ્ગલના સ્વરૂપનો વિચાર કરવો.

આત્મા જ્ઞાનસ્વરૂપ છે, પુદ્‌ગળ અજીવ છે. અજીવ હોય તે અનંત શક્તિવાળા જીવને કેવી રીતે સુખ આપી શકે? હવે જો ખરાબ વસ્તુ દેખાય તો એમ વિચારવું કે પુદ્‌ગળ પોતપોતાના ભાવોમા રહ્યા કરે છે, તેઓ આત્માને કંઈ કરી શકતા નથી, તો શા માટે ખરાબ ભાવથી દુઃખ વહોરી લેવુ અને આત્માના જ્ઞાન આનંદ સુખનો સ્વાદ છોડી દેવો?

વળી દુનિયાની વસ્તુ જ્યા છે ત્યાજ છે, તે વસ્તુના આકારે મનને પરિણમાવી, તેમા રાગ દ્વેષ ભોગની બુદ્ધિ રાખવાથી મનોયોગથી આત્મા પોતા ઉપરજ રાગદ્વેષ કરે છે અને પોતેજ ભોગ બને છે એટલે જીવ ભોકતા અને ભોગ બને છે, જો એટલોજ વિચાર આવે કે હુ કેવો પાઠ ભજવુ છું, તો પોતાની મૂર્ખાઇ જણાઇ આવે છે અને મનોમય જગત બંધ થાય છે અને કર્મ સંચય પણ બંધ થાય છે.

હવે પૌદ્‌ગલીક સુખમા જીવને સુખાભાસ થવાનુ કારણ જીવના ઉત્સાહને લઇને માનસિક તારતમ્યતા છે, આલંબન પૌદ્‌ગલીક વસ્તુ છે, એટલે મોહની કર્મના ઉદયથી એવો ભ્રમ થાય છે કે પૌદ્‌ગલીક વસ્તુ સુખ આપે છે, પણ નિશ્ચયથી પુદ્‌ગળ પુદ્‌ગળના ભાવોમા રહે છે અને આત્મા આત્માના ભાવોમા રહે છે.

જો જીવ આત્મિક આલંબનમા તેટલોજ ઉત્સાહ અને માનસિક તારતમ્યતા રાખે તો તેથી અનંતગણુ આત્મિક સુખ ભોગની શકે પણ તે માટે આત્માના શુદ્ધ સ્વરૂપનુ સૂત્રદ્વારા જાણપણુ જોઇએ. માટે સમકિતી જીવે શાસ્ત્રોકત શુદ્ધ આત્મ સ્વરૂપ જાણી, સમજી, મગજમા ઉતારી વારંવાર અનુભવમા મૂકવુ જોઇએ.

પૌદ્‌ગળીક સુખમા ભ્રમ થાય છે તેનુ કારણ અશુદ્ધ વ્યવહાર નય, માટે વ્યવહાર અને નિશ્ચય એ બે મુખ્ય નય જાણી લેવાની જરૂર છે

વ્યવહાર નય—તે ઉપનય છે, કારણ કે પુદ્‌ગળના ભાવને આત્મ દ્રવ્યમા આરોપણ કરે છે અને પુદ્‌ગળના નિમિત્તથી ઉત્પન્ન થતા ભાવને આત્માના ભાવ તરીકે માને છે અને નિમિત્ત કારણને કાર્ય માને છે, તેના બે ભેદ, શુદ્ધ અને અશુદ્ધ,

રાગદ્વેષવાળી પ્રવૃત્તિ. પૌદ્‌ગળીક વસ્તુ અથવા જીવાદિ અન્ય દ્રવ્યને પોતાના માનવા, સાસારિક કામ કરવું વગેરે અશુદ્ધ વ્યવહારમા છે એટલે પહેલા ત્રણ ગુણસ્થાન સર્વથા અશુદ્ધ વ્યવહારમા આવે છે

મોક્ષ માર્ગ—જ્ઞાન, દર્શન, ચારિત્ર, તપ (સાધન ધર્મ) એ સર્વ શુદ્ધ વ્યવહાર નયમા આવે છે અહિં સર્વ ક્રિયા આત્મ શુદ્ધિ, નિર્જરા અને મોક્ષ માટે સમભાવે થાય છે.

નિશ્ચય નય આત્માના શુદ્ધ સ્વરૂપ તરફ દોરે છે. જીવના શુદ્ધ ભાવ બતાવે છે

વ્યવહાર નયમાં ચાર અને નિશ્ચય નયમાં ત્રણ મળી સામાન્ય રીતે સાત નય થાય છે તેમાં જીવનું સ્વરૂપ ઉતારવું જોઈએ.

સાત નયથી
જીવનું સ્વરૂપ

૧ **નૈગમ નયથી જીવ**—આ નય જીવના ગુણ અને પર્યાય, સામાન્ય અને વિશેષ, બંનેથી બતાવે છે. સામાન્ય અંશ ચૈતન્ય છે અને વિશેષ પર્યાયરૂપ દશ પ્રાણવાળો છે. નિગોદના જીવને અક્ષરનો અનંતમો ભાગ ઉઘાડો છે અને સિદ્ધ ભગવાનને અનંત જ્ઞાન છે છતાં નૈગમ નય ચૈતન્યની અપેક્ષાએ બન્નેને સરખા ગણે છે. દશ પ્રાણ ક્રમ છે તે આથી જીવના ૫૬૩ ભેદ પડે છે. નારકીના ૧૪ તિર્યંચના ૪૮ મનુષ્યના ૩૦૩ દેવતાના ૧૯૮ તે જૈન સ્તોક સમજણથી વિસ્તારથી જાણી લેવા જોઈએ.

નૈગમ નય શાશ્વતા પ્રાણને જોઈને કહે કે આ જીવ છે. ન્યાય અને વૈશેષિક મતવાળા આ એકજ નયને માને છે.

નૈગમ દુર્નયવાળા દશ પ્રાણનેજ જીવ માને, જીવ પાંચ ભૂતોનો બનેલો છે અને પાંચ ભૂતો નાશ થાય ત્યારે જીવ પણ નાશ પામે એમ માને એમ કરી મોક્ષ માર્ગ બંધ કરે છે.

સુનિગમ નય દશ પ્રાણોને પુદ્ગલ સ્વરૂપ માને છે તેમાં બળ ફેરવનાર જીવને જુદો માને છે તેની વિશેષ સમજ માટે બીજા નયનો અભિપ્રાય ગ્રહણ રાખે છે.

૨ **સંગ્રહ નય**—આ નય જીવની સામાન્ય સત્તા "અસંખ્યાત પ્રદેશ" અને "અગુરુલઘુતા" માને છે. સર્વ જીવ સત્તાથી સિદ્ધ સમાન માને છે. **વેદાંતી ફક્ત** આ એકજ નય સ્વીકારે છે. દુર્નય કહે છે કે જીવ એકજ છે, જુદા જુદા રૂપોમાં અંશ તરીકે રહે છે, એમ કરી અદ્વૈતવાદ સ્થાપે છે, ત્યારે સુનય કહે છે કે બધામાં એકજ જીવ હોય તો એકને માનવાથી બધાને લાગુ પડવું જોઈએ માટે સુખ દુઃખની તારતમ્યતા અને વ્યંજન પર્યાયની વિચિત્રતાનું કારણ વ્યવહારનય પાસેથી જાણવું જોઈએ.

૩. **વ્યવહાર નય**—અહિં સુખ દુઃખની તારતમ્યતા અને જીવના વ્યંજન પર્યાયની વિચિત્રતાનું કારણ કહે છે. જીવ કર્મનો કર્તા છે અને કર્મફળનો ભોક્તા છે તે બતાવવા માટે આ નયમાં ૧૪ ગુણસ્થાનની (શરીર, ઇન્દ્રિયો અને મનથી થતી) બાહ્યક્રિયા આવી જાય, પણ ૧ થી ૧૪ ગુણસ્થાનમાં ભાવક્રિયા સાધુના ભાવ આચારમાં આવી જાય.

૭ થી ૧૪ ગુણસ્થાનનો આખો અપ્રમત્ત ભાવ (પરિણામ) ઉપર છે તેથી તે સર્વ સંગ્રહાદિ ભાવ નયમાં જાય, પણ પહેલાં ૭ ગુણસ્થાનમાં બીજા ભવનું આયુષ્ય બંધાય છે તેથી તે સાતે વ્યવહાર નયમાં જાય, જીવ આ ગુણસ્થાને આયુષ્ય બાંધેલો હોય ૭મે ગુણસ્થાને જાય અને ૭મા

ગુણસ્થાનની શરૂઆતમા આયુષ્યનો બધ પુરો કરે એટલા પુરતો જ ૭ મા ગુ નો ભવબધ આશ્રી વ્યવહાર સમજવો

વળી ઉપશમ શ્રેણી ગુણસ્થાન ૮ થી ૧૧, ભાવ આશ્રી છે, પણ જેણે પૂર્વે આયુષ્યનો બધ બાધ્યો હોય તે કદાચ ઉપશમ શ્રેણીમા કાળ કરે વળી ઉશમ શ્રેણીવાળા પડવાઇ થાય છે તે અપેક્ષાએ તેમને વ્યવહારમા ગણાય અને ભાવ આશ્રી નિશ્ચય નયમા ગણીએ તો શબ્દ નય સુધી ગણાય. ઉપશમ શ્રેણી એવભૂત નય સુધી લઇ જતી નથી.

વ્યવહાર નયના બે ભેદ શુદ્ધ અને શુદ્ધ અશુદ્ધ વ્યવહાર નયમા પહેલા ત્રણ ગુણસ્થાન આવી જાય શુદ્ધ વ્યવહાર નયમા બાકીના ગુણસ્થાનોની યેગોના અવલબન રૂપી બાહ્ય કરણી આવી જાય. અહિ શુભ અને અશુદ્ધમા કઇક ફરક બતાવીએ, રાગદ્વેષ રહિત તે શુદ્ધ, તે સવર તત્ત્વમા જાય, અને સમભાવ (સવર) સાથે કરણી તે નિર્જરા તત્ત્વમા જાય.

શુભ સામાન્ય રીતે પુન્ય તત્ત્વમા જાય છે, અશુભ પાપ તત્ત્વમા જાય. સરાગ સયમમા, રાગ ભાવ હોવાથી મોક્ષ મળતુ નથી, પણ આખરે રાગ તુટી જાય એવી પરપરાએ તક મળે છે

સસારી વાસનાની પૂર્તિ માટે જે દ્રવ્ય ચારિત્ર વગેરે પાળવામા આવે તે મિથ્યાત્વમા છે, વ્યવહાર નય ફક્ત યેગોના આલબનવાળી **બાહ્ય આકૃતિ ઉપર આધાર** રાખે છે, પણ ભાવ સમજવા માટે ઉપરની નયની વાત માન્ય કરે તો સુવ્યવહાર નય કહેવાય કુવ્યવહાર નય ફક્ત બાહ્ય દેખાય તેટલુ જ માને.

ચાર્વાક મતવાળા ફક્ત વ્યવયાર નયને જ માને છે.

૪. ઋજુસુત્ર નય—વ્યવહારિક ક્રિયા જોઇને આ નય કહે છે કે જીવના વર્તમાન કાળનો ઉપયોગ તે ખરી ક્રિયા કોઈ સામાયિકમા બેઠો હોય પણ વ્યાપારમા ધ્યાન જાય ત્યારે તેને વ્યાપારી કહે કોઇ પરણવા બેઠો હોય, પણ તેનુ મન જો ધર્મ ધ્યાન શુક્લધ્યાનમા જાય તો તેને તે વખતે (શુદ્ધ ધ્યાનમા હોય ત્યારે) સાધુ કહે છે.

બૌદ્ધમતવાળાઓએ ફકત રૂજુસુત્ર નયનેજ માનીને ક્ષણિકવાદ સ્થાપ્યો કે જીવ ક્ષણે ક્ષણે મરે છે અને થાય છે ત્યારે સુનય કહે છે કે જો જીવ ક્ષણે ક્ષણે મરે તો એક જીવ પાપ કરે અને બીજો જીવ નરકે જાય, એક ગુન્હો કરે અને બીજો સજા પામે, પણ તેમ નથી, જીવધ્રુવ છે, તેની (પર્યાય) સ્થિતિમા ફેરફાર થયા કરે છે, તેનો વિસ્તાર જાણવા માટે બીજા નયોને માનવા જોઇએ.

રૂજુસત્રનય શુભાશુભ બન્ને પ્રકારના જીવના ઉપયોગ (વર્તમાન કાળ આશ્રી) બતાવે છે

૫. શબ્દનય—તે શબ્દના વાચ્યાર્થ પર્યાયને માને છે અને કહે છે કે ભાવ પ્રાણથી જીવે તે જીવ અને જ્ઞાન, દર્શન, ચારિત્ર પ્રત્યે ગમન કરે (પરિણમે) તે આત્મા. જીવ પોતાના

ભાવનો કર્તા છે અને પોતાના ભાવનો ભોક્તા છે. આ નયમાં જીવનું શુદ્ધ-સ્વરૂપ (ગુણ) ગ્રહણ થાય છે અને સમ્યક્ દર્શન સ્વરૂપ બતાવવામાં આવે છે.

૬. સમભિરૂઢનય—તે કહે છે કે શુદ્ધ આત્મ સ્વરૂપની નજીક હોય તે જીવ. આ નયમાં ક્ષાયિક સમકિત, ક્ષપક શ્રેણિવાળા તથા સયોગી અને અયોગી કેવળી આવે.

૭. એવંભૂતનય—પોતાના ગુણોથી પૂર્ણ હોય અને પ્રતિસમય આત્મગુણોમાં રમણતા કરે તે જીવનું શુદ્ધ સ્વરૂપ છે. આ નય શુદ્ધ આત્મસ્વરૂપ (સિદ્ધ સ્વરૂપ) બતાવે છે.

સારાંશ—બધા જીવોનું સ્વરૂપ બતાવવા માટે તેમ જ એક જીવનું સંપૂર્ણ સ્વરૂપ બતાવવા માટે તથા વિશેષ માટે સાતે નયની જરૂર પડે છે. દરેક નય પોતપોતાનો વિષય બતાવે છે. એક જ નયને પકડી રાખનાર એકાંતવાદી, અજ્ઞાની અને મિથ્યાત્વી છે.

સમકિતી જીવ સર્વ નયોની વાત માન્ય રાખે છે અને એક નયની વાત અપેક્ષાથી સત્ય માને છે પણ તેના એકાંતવાદને મોક્ષમાર્ગ તરીકે માનતો નથી. તેમજ તે તરફ અંતરંગથી માધ્યસ્થભાવ ધરાવે છે.

ચાર નિક્ષેપથી જીવનું સ્વરૂપ

નોંધ—અહિં જીવનું સ્વરૂપ જાણવા માટે જીવને નિક્ષેપમાં ઉતારેલ છે પણ નિક્ષેપનું સંપૂર્ણ સ્વરૂપ બતાવેલ નથી.

નિક્ષેપ ચાર છે—(૧) નામ, (૨) સ્થાપના, (૩) દ્રવ્ય, (૪) ભાવ.

નામ નિક્ષેપથી જીવની ઓળખાણ—(૧) કોઈ જીવનું નામ "જીવ" આપવું જેમ કે જીવી, જીવો, (૨) એકના એ ક્રમમાંના ચૈતન્ય લક્ષણવાળા દ્રવ્યનું નામ લઈ "જીવ" એવો વ્યવહાર કરવો તે, (૩) અજીવ વસ્તુનું નામ "જીવ" આપવું તે. અહિં અજીવમાં જીવ નથી, તેથી ગુણ રહિત હોવાથી અવસ્તુ છે.

સ્થાપના નિક્ષેપમાં જીવ—(૧) જીવના કોઈ એક ભાવને પકડી જેમકે મનુષ્યનું ચિત્ર, મૂર્તિ અહિં ચિત્ર કે મૂર્તિ પુદ્ગલ રૂપ છે, જીવ નથી તેથી અવસ્તુ છે પણ જીવનું ચિત્ર હોવાથી સદ્ભૂત અવસ્તુ છે. (૨) અજીવ વસ્તુની જેમકે લાકડીની જીવ તરીકે સ્થાપના. અહિં અસદ્ભૂત અવસ્તુ છે. (૩) "જીવ" એમ અક્ષરથી પાટીમાં સ્થાપના કરવી તે દ્રવ્ય શ્રુતનો વિષય છે. (૪) જીવના સ્વરૂપની મનમાં સ્થાપના કરવી, તે ભાવશ્રુત જ્ઞાનનો વિષય છે.

દ્રવ્યનિક્ષેપમાં જીવ—(૧) ઉપયોગ રહિત જીવ—આ અવસ્તુ છે કારણ કે જીવ સદા ઉપયોગવાળો છે. જેમ નિગોદનો જીવ પણ અક્ષરના અનંતમાં ભાગ જેટલા જ્ઞાન અને અક્ષ

દર્શનના, ઓઘસંજ્ઞાથી ઉપયોગમા રહે છે (૨) અસખ્યાત પ્રદેશી આત્મ દ્રવ્ય-(દ્રવ્ય આત્મા)-અહિ આઠ આત્મામાનો એક પ્રકાર બતાવ્યો છે (૩) જીવ સબધી શાસ્ત્રનો ઉપયોગ રહિત અભ્યાસ.

જીવનો ભાવ નિક્ષેપ—(૧) આગમથી જીવના ભાવ. (૨) નો આગમથી, આગમથી જીવના ભાવ ૭ છે-૧ ઉદય ભાવ, ૨. ક્ષયોપશમ ભાવ, ૩. પારિણામિક ભાવ, ૪ ઉપશમ ભાવ, ૫ ક્ષાયક ભાવ. એ પાચ મુખ્ય ભાવ અને છઠ્ઠો સાન્નિપાતિક ભાવ (સયોગી ભાવ)

૧ ઉદય ભાવ—તે આઠ કર્મના ઉદયથી થાય છે, તેમા જીવને સબોધીને વ્યવહારથી જે ભેદો કહેવાય છે તે જીવ ઔદાયિક અને શરીરને સબોધીને જે ભેદ કહેવાય છે તે અજીવ ઔદાયિક છે.

જીવના ઉદય ભાવ—૪ ગતિ, પૃથ્વી આદિ છકાય, ૪ કષાય, ૩ વેદ, ૬ લેશ્યા, મિથ્યાત્વ દ્રષ્ટિ, અવ્રતીપણુ અસજ્ઞીપણુ, અજ્ઞાન, આહાર કરવાપણુ છદ્મસ્થપણુ, સયોગીપણુ અસિદ્ધપણુ, સસાર ભ્રમણ અકેવળીપણુ

અજીવના ઉદય ભાવ—ઔદારિકાદિ પાચ શરીર તથા જે જે પુદ્ગળો તે પાચ શરીરના વ્યાપાર માટે પરિણમે તથા વર્ણ, ગધ, રસ, સ્પર્શ, તે બધા શરીરના ભાવો છે

૨. ક્ષયોપશમ ભાવ—અહિ જીવ, જે કર્મ ઉદય આવે છે તેને ખપાવે અને ઉદય નથી આવ્યા તેને ઉપશમાવે તે ક્ષયોપશમભાવ કહેવાય. તેનાથી જે ફળ ઉપજે તે ક્ષયોપશમ નિષ્પન્ન કહેવાય તે આ પ્રમાણે-મતિ, શ્રુત, અવધિ મન.પર્યાય એ ચાર જ્ઞાન, ત્રણ અજ્ઞાન, ચક્ષુ-અચક્ષુ-અવધિ એ ત્રણ દર્શન, ૩ દ્રષ્ટિ, પહેલા ચાર ચારિત્ર, શ્રાવકપણુ, દાનાદિ પાંચ લબ્ધિ, ૩ વીર્ય, પાચ ઇન્દ્રિય, પૂર્વોનો અભ્યાસ, આચાર્યની પદ્વી

૩. પારિણામિક ભાવ—પરિવર્તનવાળા ભાવ તેના બે ભેદ —

૧ અનાદિ પારિણામિક ભાવવાળી વસ્તુ પોતપોતાના ભાવમા ફર્યા કરે, પણ બીજી વસ્તુના ભાવ રૂપે પરિણમે નહિ તેથી પોતાનુ મુળ સ્વરૂપ સાચવી રાખે છે ને દશ છે-ધર્માસ્તિકાય, અધર્માસ્તિકાય, આકાશાસ્તિકાય, જીવાસ્તિકાય, પુદ્ગલાસ્તિકાય, અદ્ધાકાળ, ભવ્ય, અભવ્ય, લોક, અલોક એ દશ સર્વદા છે. ભવ્યનો અભવ્ય ન થાય, અભવ્યનો ભવ્ય ન થાય, લોકમાથી અલોક ન થાય, એમ દસે બોલનુ સમજવુ પણ એ દસમાથી દરેક-જેમ કે જીવ જીવનાજ ભાવોમા ફર્યા કરે, પુદ્ગળ પુદ્ગળનાજ ભાવોમા ફર્યા કરે. પારિણામિક ભાવનુ કારણ અગુરૂ લઘુ ગુણ છે

૨ સાદિ પારિણામિક ભાવ જે વસ્તુ આખથી દેખાય છે, એટલે જે સર્વ વસ્તુ પુદ્ગળની બનેલી છે, તેમા પુદ્ગળ જાય, આવે ગળે, મળે કેટલીક વસ્તુનુ સ્વરૂપ આપણા

રૂપાંતર ફરી જાય છે. શરીરમાંથી રાખ કે માટી થઈ જાય છે. મોટી મોટી વસ્તુ જેમ કે પૃથ્વી તે અત્યારે જે પુદ્ગલોની બનેલી છે તે સર્વ પુદ્ગલો અમુક કાળે બીજે ઠેકાણે ચાલ્યાં જાય અને બીજાંઓ પુદ્ગલો આવીને તે પૃથ્વીરૂપે પરિણમે, પણ પૃથ્વી પૃથ્વીરૂપે રહે. આવી મોટી વસ્તુ શાશ્વતી કહેવાય અને જેનું નામ નિશાન ન રહે તે અશાશ્વતી વસ્તુ કહેવાય, ૭ નરક, ૮ પૃથ્વી, દેવલોક, મુક્તિશિલા વગેરે શાશ્વતાં છે તેનો વિસ્તાર શાસ્ત્રોથી જાણી લેવો, તે દ્રવ્ય સ્વરૂપે શાશ્વતી છે પણ પુદ્ગલોના આવજા આશ્રી અનિત્ય છે.

૪ ઉપશમ ભાવ—જીવ, જ્યારે મોહનીય કર્મની ૭ પ્રકૃતિ અનંતાનુબંધી ક્રોધ, માન, માયા, લોભ એ ચાર અને દર્શન મોહનીયની ૩ મળી ૭ સર્વથા ઉપશમાવે—ઢાંકે—ભસ્મવત્ ઉદયમાં ન આવવા દે તો ઉપશમ સમકિત પામે તેના ગુણ સ્થાન ૪ થી ૧૧ અને મોહનીય કર્મની ૨૮ પ્રકૃતિ સુધી ઉપશમ આવે તો ઉપશમ ચારિત્ર પામે તેના ગુણસ્થાન ૮ થી ૧૧ આ ભાવની સ્થિતિ અન્તર્મુહૂર્તની છે.

૫. ક્ષાયક ભાવ—જીવ, જ્યારે અનંતાનુબંધી કષાયની ચાર અને દર્શન મોહનીયની ત્રણ મળી સાત પ્રકૃતિનો સર્વથા ક્ષય કરે ત્યારે ક્ષાયક સમકિત પામે. મોહનીય કર્મની ૨૮ પ્રકૃતિનો સર્વથા ક્ષય કરે ત્યારે ક્ષીણમોહ યથાખ્યાત ક્ષાયક ચારિત્ર પામે અને ચાર ઘન ઘાતિ કર્મનો સર્વથા ક્ષય કરે ત્યારે અનંતજ્ઞાન—દર્શન—ચારિત્ર—વીર્ય પામે અને કેવળી ભગવાન થાય અને આઠે કર્મનો નાશ કરે ત્યારે સિદ્ધ ભગવાન થાય.

૬ સાન્નિપાતિક ભાવ—તે કોઈ એક સ્વતંત્ર ભાવ નથી, પણ ઉપલા ભાવોમાંના કેટલાક સંયોગી (મિશ્રણ) ભાવ છે.

બે ભાવ મિશ્ર—જેમકે ક્ષાયિક અને પરિણામિક ભાવ સિદ્ધને છે

ત્રણ ભાવ મિશ્ર—ક્ષાયિક પરિણામીક અને ઉદય ભાવ સયોગી તથા અયોગી કેવળીને હોય.

ચાર ભાવ મિશ્ર—ક્ષપક શ્રેણીવાળાને ઉપશમ સિવાયના ચાર ભાવ હોય.

પાંચ ભાવ મિશ્ર—ઉપશમ શ્રેણીમાં ક્ષાયક સિવાયના ચાર ભાવ હોય પણ તેની સાથે ક્ષાયક સમકિત હોય તો તેને પાંચે ભાવ હોય.

ત્રણ ભાવ મિશ્ર—ક્ષયોપશમ સમકિતવાળાને ૪ થી ૭ ગુણસ્થાન સુધી તથા પહેલા ત્રણ ગુણસ્થાનવાળાને ઉદય ક્ષયોપશમ અને પારિણામિક ભાવ હોય.

નો આગમથી જીવના ત્રણ પ્રકાર—(૧) લૌકિક જીવ—વ્યવહારિક જીવ, (૨) કુપ્રવચનવાળા જીવ તે મિથ્યાત્વી, (૩) લોકોત્તર-સમકિત સહિત જ્ઞાન—દર્શન—ચારિત્રમાં જેના ભાવ હોય તે જીવ.

આગમથી જીવ—આગમ પ્રમાણે જીવના ભાવ (ગુણ).

નો આગમથી જીવ—જીવ પોતે (સચેતન દ્રવ્ય).

નય નિક્ષેપાની હકિકતમા સર્વજ્ઞ વીતરાગની વાણીથી, ઓછુ અધિક કે વિપરીત થયુ હોય અને જ્ઞાનના ૧૪ દોષમાથી કોઇ દોષ લાગ્યો હોય તો અનત સિદ્ધ કેવળી ભગવાનની સાખે તસ્સ મિચ્છામી દુક્કડ

સ્યાદ્વાદથી જીવનુ સ્વરૂપ

સ્યાદ્વાદ મુખ્ય સાત ભાગમા આવી જાય છે, તેથી સપ્તભગી ન્યાય કહેવાય છે "સ્યાત્" એટલે કથચિત્ અથવા અપેક્ષાપૂર્વક "વાદ્" થી વસ્તુનુ સ્વરૂપ બતાવાય છે "એવ" થી નિર્ણય બતાવાય છે એટલે અપેક્ષાથી જે વાત કરવામા આવે તેજ સાચી છે એમ સ્યાદ્વાદ બતાવે છે

કોઇ શબ્દના અમુક અર્થને જ વળગી રહે છે કોઇ વસ્તુનુ અમુક સ્વરૂપ જ પકડી રાખે છે. બાકી બધા અર્થ કે સ્વરૂપનો નિષેધ કરે છે આનુ નામ એકાતવાદ અથવા મિથ્યાત્વ, અથવા જૈનેતર મતો છે કે જે સર્વનો અમુક અમુક અપેક્ષાએ સમન્વય, જૈન મત જ કરી શકે છે અને તેથી જૈન મત પ્રમાણભુત કહી શકાય.

પ્રમાણ અર્થ ગ્રહણ કરનાર જ સમકિત દર્શન પામી શકે છે અને સમકિત દર્શન વગર ગમે તેટલુ ચારિત્ર કે તપ કરે તો પણ તે ગમે ત્યારે તેમાથી ભ્રષ્ટ થાય છે હવે સ્યાદ્વાદમા જીવનુ અવલોકન કરીએ.

૧. પહેલો ભાંગો સ્યાદસ્ત્યેવ જીવ

સ્યાત્ અસ્તિ એવ જીવ—અહિં જીવનુ સ્વરૂપ બતાવવામા આવે છે કે જીવ પોતાના જ સ્વરૂપમા રહે છે. રૂપ તે દ્રવ્ય, ક્ષેત્ર, કાળ અને ભાવનુ સમજવુ સ્વદ્રવ્યથી જીવ પોતાના જ આત્મદ્રવ્યમા રહે છે, એટલે એક જીવ બીજા જીવ કે અજીવ દ્રવ્યોના સ્વરૂપથી રહેતો નથી.

આ સ્વરૂપની ગેરસમજથી એકાતવાદી અદ્વૈત જૈનેતર મત ઉપજે છે. સ્વક્ષેત્ર એટલે અસખ્ય પ્રદેશ સ્વરૂપી જીવનુ સ્વક્ષેત્ર છે. તેમા જ દરેક જીવ પોતપોતાના ક્ષેત્રમા રહે છે સ્વકાળથી જીવ પાતાના જ પર્યાયની સ્થિતિકાળથી રહે છે અશુદ્ધ દ્રવ્ય પર્યાય તે દેવ, મનુષ્ય, તિર્યંચ અને નારકી. શુદ્ધ દ્રવ્ય પર્યાય તે સિદ્ધ પર્યાય કે જે સાદિ અનત છે, વળી જીવનો ઉપયોગ કાળને પણ સ્વકાળ છે.

ભાવથી જીવ પાચમાના અમુક ભાવ પર્યાય કાળમા રહે છે અને નિશ્ચય નયની અપેક્ષાથી દરેક જીવ (તથા દરેક અજીવ)મા સમયે સમયે ઉત્પાદ-વ્યય થાય છે. પૂર્વ પર્યાયનો વ્યય અને નવા પર્યાયની ઉત્પત્તિ તે ઉત્પાદ વ્યય કહેવાય છે પર્યાય કાળ તે જીવનો સ્વકાળ છે સ્વભાવથી જીવ પાચ ભાવ (ઉદય, ક્ષયોપશમ, ઉપશમ, ક્ષાયક, પારિણામિક) માના અમુક ભાવમા જ રહે છે

૨. બીજો ભાંગો સ્યાન્નાસ્ત્યેવ જીવ

સ્યાત્ નાસ્તિ એવ જીવ—પર દ્રવ્યના સ્વરૂપમાં જીવ નથી જ એવો એમ અહિં બતાવ્યું તે ઉપરથી એમ સમજવું કે જીવ સિવાય અજીવ દ્રવ્યો (ધર્માસ્તિકાય, આકાશ, કાળ અને પુદ્ગલ) પણ છે. જેમનું પોતપોતાનું સ્વરૂપ જુદું છે એટલે જીવને ઓળખવા માટે અજીવ દ્રવ્યોનું પણ સ્વરૂપ જાણવું જોઈએ, જેમ કે એક માણસને ઓળખવા માટે બીજા પ્રાણીઓ અને જાનવરોને બાદ કરવા જોઈએ, ત્યારબાદ સરખી જેવી લાગતી ગાયોમાંથી રંગ વગેરે ઉપરથી અમુક ગાય જ છે એમ ઓળખી શકાય.

૩. ત્રીજો ભાંગો સ્યાદસ્ત્યેવ સ્યાન્નાસ્ત્યેવ જીવ

સ્યાત્ અસ્તિ ચ નાસ્તિ ચ એવ જીવ—અહિં એમ બતાવી શકાય કે જીવ પોતાના એક વર્તમાન પર્યાયમાં જ રહે છે પણ એકી સાથે સર્વ ત્રૈકાલિક પર્યાયમાં રહેતો નથી વળી અમુક અપેક્ષાએ એક સ્વરૂપમાં રહે છે બીજી અપેક્ષાએ બીજા સ્વરૂપમાં રહે છે (પણ તે સર્વ સ્વરૂપ જીવનાજ છે અહિં પહેલા ભાંગાનો નિષેધ નથી).

ખુલાસો—એક જીવ કોઈ મનુષ્ય હોય કે દેવ હોય કે તિર્યંચ હોય કે નારકી હોય પણ એક જીવ એકી વખતે સર્વ સ્થિતિ ધારણ કરી શકતો નથી (સિદ્ધ પર્યાય પામ્યા પછી બીજી કોઈ ગતિના પર્યાયમાં આવી શકતો નથી) વળી ક્રોધમાં હોય ત્યારે માનમાં ન હોય. જ્ઞાનમાં હોય ત્યારે દર્શનના ઉપયોગમાં ન હોય, એમ સર્વ ગુણ કે અવગુણ આદી વ્યવહારની અપેક્ષાએ સમજી લેવું.

વળી એક સમયે નિશ્ચયથી પર્યાયનું જે સ્વરૂપ હોય તેનાથી બીજે સમયે બીજું સ્વરૂપ હોય, આની ગેરસમજથી બૌદ્ધોનો એકાંત ક્ષણિકવાદ ઉત્પન્ન થયો, કારણ કે સમયે સમયે ઉત્પાદ વ્યય થાય છે પણ ધ્રુવત્વ (નિત્યતા) ગણું હોવાથી ગેરસમજ દૂર થઈ શકે છે, એટલે જીવ દ્રવ્યથી નિત્ય છે પણ પર્યાયથી અનિત્ય છે, વ્યવહારથી કર્મનો કર્તા છે, પણ નિશ્ચયથી કર્મનો કર્તા નથી પણ ભાવનો કર્તા છે. એવી રીતે કર્મનો ભોક્તા અભોક્તા સમજવો.

વ્યવહારથી ઇષ્ટ વસ્તુથી સુખ અને અનિષ્ટ વસ્તુથી દુઃખ પામે છે પણ સુખ દુઃખનું કારણ રાગ દ્વેષ છે. શરીરમાં જીવ હોય છે પણ શરીર જીવ નથી, એવી રીતે મન, વચન, કર્મપ્રકૃતિઓના રૂપ આદી વિવેકપૂર્વક સમજી લેવું વળી જીવ જે વખતે પોતાના સ્વરૂપમાં રહે છે તેજ વખતે બીજા દ્રવ્યોના સ્વરૂપ આદી નાસ્તિત્વ રૂપે હોય છે. આવી રીતે જુદી રીતે પરસ્પર વિરોધી તત્ત્વો (અસ્તિ—નાસ્તિ) નો અહિં સમન્વય થાય છે.

૪. ચોથો ભાંગો સ્યાદવક્તવ્યમેવ જીવ

સ્યાત્ અવક્તવ્યં ચ એવ જીવ—અહિં એમ બતાવે છે કે જીવનું સ્વરૂપ કહી શકાય નહિ. તે કઈ અપેક્ષા છે તે જોઈએ—

(૧) શુદ્ધ જીવનુ સ્વરૂપ અરૂપીપણું જ્ઞાનાનદ વગેરે ઘણા ગુણો કેવા હોય તે ઉપમાથી કહી શકાય નહિ, દુનિયામા એની કોઇ વસ્તુ નથી કે જેની સાથે સરખાવી પણ શકાય.

(૨) જીવનો એક ગુણ બોલીએ એટલામા અસંખ્ય સમય વીતી જાય છે, તો એક સમયમા બોલવાની અપેક્ષાએ જીવ અવક્તવ્ય છે.

(૩) જીવ દ્રવ્યના અનત ધર્મ છે, એકેક પ્રદેશે અનત પર્યાય છે, તે બધાનુ વર્ણન કહી થઇ શકે નહિ તેથી પણ અવ્યક્ત છે

(૪) જીવના ગુણ બોલવા હોય તો અનુક્રમથી કહી શકાય, પણ એકી વખતે એક શબ્દથી એકથી વધારે ગુણ બોલી શકાય નહિ

૫ મો ભાગો સ્યાદસ્ત્યેવ સ્યાદવક્તવ્ય મેવ જીવ (સ્યાત્ અસ્તિ ચ અવક્તવ્ય ચ એવ જીવ)

૬ ટ્ઠો ભાગો સ્યાન્નાસ્ત્યેવ સ્યાદવક્તવ્ય મેવ જીવ (સ્યાત્ નાસ્તિચ અવક્તવ્ય ચ એવ જીવ)

આ બન્ને ભાગાનો ખુલાસો સાથે આપો છે –

(૧) અસ્તિ=સત્ ને દ્રવ્યાર્થિક નયમા લઇએ તો તે ત્રણે કાળમા મોજુદ છે અને નાસ્તિને પર્યાયર્થિક નયમાં લઇએ તો તે ભૂત અને ભવિષ્યકાળમા નથી, તેથી, તેથી નાસ્તિ રૂપે ગણ્યુ, કારણકે ત્રણે કાળમા એકજ પર્યાય મોજુદ નથી. વળી દ્રવ્ય કે પર્યાય રૂપે જીવનુ સપુર્ણ વર્ણન થઇ શકે નહિ તેથી અવ્યક્ત પણ કહેવાય.

(૨) આ બન્ને ભાગા ચોથા ભાગાનો વિશેષ ખુલાસો પણ કરે છે જેવી રીતે જીવનુ અવક્તવ્યપણુ છે તેવી રીતે અસ્તિરૂપે પણ અવક્તવ્યપણુ છે અને નાસ્તિરૂપે પણ અવક્તવ્યપણુ છે

સાતમો ભાંગો

સ્યાદસ્ત્યેવ સ્યાન્નાસ્ત્યેવ સ્યાદવક્તવ્યમેવ જીવ

સ્યાત્ અસ્તિ-નાસ્તિ અવક્તવ્યં (સ્યાત્ અસ્તિ ચ નાસ્તિ ચ અવક્તવ્યં) ચ એવ જીવ અહિ પાચમા અને છઠ્ઠા ભાગાનુ મિશ્રણ દેખાય છે અહિ શબ્દ નયનો આશ્રય લઇને થોડો ખુલાસો તપાસીએ

મન-વચન-કાયા, એ ત્રણે યોગના પ્રયત્નમાં (યોગમાં) આત્મ પ્રદેશોનુ પરિસ્પદ થાય છે તેમજ મનદ્રવ્ય, વચન વર્ગણા અને શરીર (એમાંથી જેનો ઉપયોગ થાય તે) કે જે પુદગળ સ્કધો (અજીવ=નાસ્તિજીવ) ના બનેલા છે તે સક્રિય બને છે, ત્યારે કોઇ પુછે કે યોગ જીવ કે અજીવ? તો એકાત રીતે બે માથી એક જ છે એમ કહી શકાય નહિ

એકાંત નિશ્ચયવાદી કહે છે કે જીવ અક્રિય જ, પુદ્ગલ જ સક્રિય છે. ત્યાં એકાંત વ્યવહારવાદી એમ કહે છે કે જીવ જ સક્રિય છે અને શરીરાદિ પુદ્ગલ સ્કંધ અજીવ હોવાથી અક્રિય છે. ત્યારે આ બન્નેનો એવો ખુલાસો કરે છે કે જીવ સ્યાત્ સક્રિય અને સ્યાત્ અક્રિય છે.

આવી રીતે ક્રોધાદિ મોહની પ્રકૃતિઓ પુદ્ગલ સ્કંધ સ્વરૂપ છે. પણ જેથી એમાં જીવ અને પુદ્ગલ બન્નેનો સંયોગ થયો. આવી રીતે બીજી પ્રકૃતિઓ આદિ સમજવું.

અહિં કેવળ જીવ આશ્રી સ્યાદ્વાદ બતાવ્યો. પણ સ્યાદ્વાદ સમ્યગ્ દર્શનનું અંગ છે અને આ લેખ સમ્યગ્ દર્શનનો છે માટે સાથે સાથે તેના કેટલાક તત્વો ઉપર હવે પછી વિચાર કરીશું કે જેથી ફરીવાર સ્યાદ્વાદ સંબંધી ખાસ લખવું ન પડે.

કોઈ કહે છે કે "સર્વ ધર્મ સરખા" માટે એને સ્યાદ્વાદમાં મુકીએ.

૧ સ્યાત્ અસ્તિ. અમુક અપેક્ષાએ આ વાત ખરી છે. ધર્મ સ્વરૂપ શુદ્ધ આત્મા અને તેના જ્ઞાન, દર્શન, ચારિત્ર, તપ, વીર્ય વગેરે વ્યવહારિક સાધન એક પાળીએ તો એમાંના એકેય વગર ચાલે તેમ નથી, એ બધાં એક સાથે એકઠાં થાય અને ઉત્કૃષ્ટ અવસ્થાએ પહોંચે તો જ કેવળ જ્ઞાન થાય. એ અપેક્ષાએ સર્વ ધર્મ સરખા છે.

૨. સ્યાત્ નાસ્તિ. આ વાત બીજી અપેક્ષાએ ખરી નથી. ધર્મનું શુદ્ધ સ્વરૂપ એક જ છે, તેમાંથી જરા પણ ઓછું અધિક કે વિપરીત હોય તો જીવને મોક્ષરૂપી ધ્યેયથી દૂર કરી દે છે. જ્યારે શુદ્ધ ધર્મ સંપૂર્ણતાએ પામે ત્યારે જ ધ્યેય મળે છે. ત્યારે અશુદ્ધ સાધન કઈ રીતે ધ્યેય તરફ પહોંચાડે? અને જ્યાં ધ્યેય ન મળે ત્યાં ધર્મ નથી.

૩ સ્યાત્ અવક્તવ્ય. અમુક માણસ કેવળ જ્ઞાન મેળવશે કે નહિ તે વચનથી કહી શકાય નહિ.

વર્તમાનના કેટલાક પ્રશ્નોનું નિરાકરણ બહુ જ સહજ રીતે અને સ્પષ્ટતાપૂર્વક થઈ શકે છે તેના પ્રશ્નોત્તર નીચે મુજબ છે.

કુતર્ક —સ્યાદ્વાદ સમભાવ શીખવે છે ત્યારે સર્વ ધર્મમાં સમભાવ કેમ નથી રાખતા?

જવાબ —સોનું અને કથીર ત્રાજવે વજનની દૃષ્ટિએ એક થાય પણ બન્નેની કિંમત એક જ છે એમ કેમ કહી શકાય? પરન્તુ સહિષ્ણુતા રાખો, માધ્યસ્થ દૃષ્ટિ રાખો, પણ ધર્મને અધર્મ કહેવો અને અધર્મને ધર્મ કહેવો તે મિથ્યાત્વ છે. સમભાવના અર્થ [illegible]-રહિતપણું તેમજ તુલના થાય છે. તેથી યોગ્ય સ્થળે યોગ્ય ખુલાસાથી સ્પષ્ટીકરણ કરવું જોઈએ.

કોઈ કોઈ વ્યક્તિ મહાવીરસ્વામીને બુદ્ધ, મહમદ, ઈસુ ખ્રિસ્ત વગેરેની પંક્તિમાં મૂકે છે ત્યારે પ્રશ્ન થાય કે એ સર્વ સર્વજ્ઞ હતા? ને એમ હોય તો એક પંક્તિમાં મૂકી શકાય. કોઈ કહે

કે તેઓ પણ સર્વજ્ઞ હોય, ત્યારે પ્રશ્ન થાય છે કે એમણે જુદા જુદા પંથ કેમ કાઢ્યા? તેમના શાસ્ત્રોમાં કેમ ફેરફાર? શું સર્વજ્ઞમાં ફેર હોય? ત્યારે કોઈ કહે કે હોય, તો એમ સમજવું કે તમે સર્વજ્ઞનો અર્થ જાણતા નથી. કારણ કે ફેરફાર છે તેજ જ્ઞાનની તારતમ્યતા બતાવે છે. ત્યારે કેવળ જ્ઞાનમાં તારતમ્યતા નથી અપૂર્ણજ્ઞાન તેટલું અજ્ઞાન, જેટલું ખોટું એટલું મિથ્યાજ્ઞાન અને જ્યાં મિથ્યાત્વ છે ત્યાં બધું મિથ્યા બની જાય છે

પુણ્ય તત્ત્વનો સ્યાદ્વાદ—તરસ્યા મિથ્યાત્વીને સચેત પાણી પાવું તે પુન્ય કે પાપ?

જવાબ—સ્યાત્ અસ્તિ: તે પાપ પુન્ને=પુન્ય છે. સ્યાત્ નાસ્તિ—સચેત પાણીના જીવ હણાય તેટલું પુન્યનું નાસ્તિત્વ (કારણ કે પાપ) સ્યાત્ અવક્તવ્ય=એકાંત પુન્ય કે પાપ કહી શકાય નહિ

ત્યારે તરસ્યાને પાણી પાવું કે નહિ? જવાબ—પુન્યના ફળની ઇચ્છાથી ન આપવું, પણ તરસ પીડિત દુઃખી જીવ ઉપર અનુકંપા ભાવ થવો જોઈએ જ

પણ અચેત પાણીની જરૂર હોય તો? તો દૂધ આપવું કે કોઈ બીજે રસ્તે તરસ મટાડવી.

પણ સાધુ પાસે માગે તો? તેને કહેવું કે અમારો એવો આચાર છે કે તમે સાધુ થાઓ તો જ આપી શકાય

પ્રશ્ન—કોઈ સાધુને પૂછે કે આવી બાબતમાં અમારે શું કરવું?

જવાબ—તમારી છૂટ અથવા ગુણસ્થાનની યોગ્યતા પ્રમાણે તમારી બુદ્ધિથી રસ્તો શોધી કાઢીને જીવ ઉપર દયા લાવવી, પણ નિષેધ કરવામાં અંતરાય કર્મ બંધાય છે અને વ્રત ભાંગવાથી અનાચાર લાગે છે અને જો અનુકંપા ગુમાવશો તો સમ્યગ્ દર્શનનું એક લક્ષણ ખોઈ બેસશો બુદ્ધિ વગરના તેમજ હઠાગ્રહી અથવા વક્ર હોય તે શુદ્ધ ધર્મમાં પ્રવેશી શકતા નથી.

પ્રશ્ન—અરે અમે તો સૂત્રને અનુસરનારા છીએ, સૂત્રમાં બતાવો કે આવી રીતે પુન્ય થાય? અમે થોકડાને સર્વસ્વ માની શકતા નથી.

જવાબ—તમે સૂત્રજ જાણતા નથી, જો જાણતા હો તો આટલી બુદ્ધિ કેળવી શક્યા ન હો એમ બનીજ ન શકે,

પ્રશ્ન—અરે પણ અમે તો બહુ સૂત્રો વાંચ્યાં

જવાબ—શલ્ય રાખીને ભણવાથી અર્થ પ્રાપ્તિ થતી નથી, ઋજુતાએ ધર્મો

અહિં સ્યાદ્વાદમાં ગોઠવ્યા વગર, કેટલાક સ્વચ્છંદો અને ભ્રમણા દૂર કરવા માટે પ્રશ્ન-જવાબ રૂપે થોડું લખવું પડ્યું

પ્રશ્ન—જૈનેતર મતમાં પણ અહિંસા, સત્ય, અચૌર્ય, બ્રહ્મચર્ય પરિગ્રહ ત્યાગ વગેરે છે તો તે ધર્મ કેમ નહિ?

જવાબ—પહેલાં તો એ જોવું કે આવા નિયમોનું તેમના શાસ્ત્રમાં સંપૂર્ણ સ્વરૂપ છે? સંપૂર્ણ સ્વરૂપ તેઓ જાણે છે અને માને છે કે ધર્મની ખાતર કંઈ છૂટ છે? જો ધર્મના કોઈ વિભાગમાં અધર્મની છૂટ હોય તો સમન્વયમાં અયોગ્ય પરસ્પર વિરોધી તત્ત્વો એક સાથે રહી શકે નહિ. ધર્મને અધર્મ કહે અને અધર્મને ધર્મ કહે તે મિથ્યાત્વ છે. વળી સમ્યગ્ દર્શન વગર અહિંસા આદિ નિયમો આત્મભાવે પરિણમી શકે નહિ. અહિંસા આદિ શુદ્ધભાવો શુદ્ધ આત્મા સાથે શો સંબંધ ધરાવે છે તે જાણવું જોઈએ.

પ્રશ્ન—બધા જૈનો શું સંપૂર્ણ સ્વરૂપ પાળે છે?

જવાબ—પાળવા માટે ૫ થી ૧૪ ગુણસ્થાન છે. સૌ સૌની યોગ્યતા પ્રમાણે પાળે, પણ માન્યતામાં ઓછું અધિક, વિપરીતપણું કરે તો ચોથેથી પણ પડે અને મિથ્યાત્વમાં જાય અને ધર્મ માટે અયોગ્ય થાય.

ધર્મની ઇચ્છાવાળાએ ચોથે ગુણસ્થાનેથી નહિ પડવાની ખાસ કાળજી રાખવી અને આગળ જવાનો પ્રયત્ન કરવો. સમ્યગ દર્શનરૂપી પાયા વગરનું ચારિત્રરૂપી ઘર તે કાગળના ઘરથી પણ હીન છે. દ્રવ્ય ચારિત્ર પાળી અભવી જીવ પણ નવ ગ્રૈવેયક સુધી જઈ આવે છે પણ મોક્ષ મેળવી શકતા નથી. ધોરણની અપેક્ષાએ યમ-નિયમને સ્યાદ્વાદમાં જોડવી શકાય.

પ્રશ્ન—ત્યારે અન્ય લિંગે સિદ્ધ કહ્યું તે કેમ?

જવાબ—એ કષ્ટ તપ કરવાથી મિથ્યાત્વીને વિભંગ જ્ઞાન થાય છે તેની સહાયતા દર્શનથી સર્વ લિંગના સાધુઓને જુએ છે. કઈ ઉપરથી વિચાર કરતાં પોતાની ભૂલ જાણે છે અને ત્યાગે છે ત્યારે સમ્યગ્ દર્શન પ્રાપ્ત કરતાં વિભંગ જ્ઞાન બદલીને અવધિ જ્ઞાન પ્રાપ્ત કરે છે. ભૂલનો પશ્ચાત્તાપ કરતાં ક્ષપક શ્રેણિએ ચડે છે અને ૪ ૭ ૮ ૯ ૧૦ ૧૨ ગુણસ્થાન સ્પર્શ કરીને અંતગડ કેવળી થાય છે. આયુષ્ય ખલાસ થવું હોવાથી ૧૪મું ગુણસ્થાન સ્પર્શી સિદ્ધ થાય છે. "અન્ય દર્શને સિદ્ધ" એમ કહ્યું નથી તે ધ્યાન રાખવું.

૧૩મે ગુણસ્થાન વધુ વખત રહે તો દેવતા બદલવા જૈન સાધુના કપડાં આપે પણ જૈન સાધુના કપડાં પહેર્યા વગર ઉપદેશ ન આપે. કપડાં વગેરે લિંગથી અન્ય લિંગ છે પણ ભાવથી સ્વલિંગ તે શુદ્ધ જ્ઞાન, દર્શન, ચારિત્ર, તપ જ હોય. અહિં લિંગને સ્યાદ્વાદમાં જોડવી શકાય.

પ્રશ્ન—જૈનના બધા સાધુ મોક્ષ જાય?

જવાબ—સમ્યગ્ દર્શન સહિત ચારિત્ર પાળનાર આત્મા જ જાય અને ભાવ ચારિત્ર આવવું જોઈએ. દાખલા તરીકે, બ્રહ્મચર્યથી સર્વથા ત્યાગ તે નવ કોટિથી જોઈએ, નવવાડથી તેનું

રક્ષણ કરવુ, બ્રહ્મચર્યને અને આત્માને શુ સબંધ છે તે જોવુ, બ્રહ્મ એટલે શુદ્ધ આત્મા અને ચર્ય એટલે તેમા વિચરવુ એટલે મનને ઉપશમ અને ક્ષયોપશમ ભાવથી આત્મા સાથે જોડયા કરવાનો અભ્યાસ કરવો

કર્મની આવક કરતા જાવક વધારે થયા કરે, છેવટે એવો વખત આવેકે પુનર્ભવ બાધી ન શકાન એટલે ક્ષપક શ્રેણી આવે જ અને સર્વ અનાત્મક ભાવોનો નાશ થાય ત્યારે કેવળજ્ઞાન થાય આ પ્રમાણે દરેક વ્રત કે નિયમનો આત્મા સાથે શુ સબધ છે તે જાણવામા આવે અને પાળવાનો ઉપર મુજબ અભ્યાસ ચાલુ રહે તો જ ધ્યેય પાર પડે જે સાધુ આ પ્રમાણે આરાધના ચાલુ રાખે તે તેજ ભવમા કે થોડા ભવમા મોક્ષ જાયજ

પ્રશ્ન—ત્યારે આત્મભાવપૂર્વક ન થાય તો સર્વ નિયમો નકામા જ છે ને?

જવાબ—દ્રવ્ય ચારિત્ર સસાર માર્ગમાથી ધીમે ધીમે છોડાવતુ છોડાવતુ ભાવમા પ્રવેશ કરાવનાર નિમિત્ત છે નિમિત્ત એ પાચ સમવાય કારણમાનુ એક છે કારણ વગર કાર્ય ન બને વ્રત, નિયમાદિનો નિષેધ કરનાર અક્રિયાવાદી મિથ્યાત્વી છે અહિ ચારિત્રને સ્યાદ્વાદમા અપેક્ષાપૂર્વક ગોઠવી શકાય. એટલે વ્રત નિયમો નકામા નથી તેમજ આત્મ ભાવપૂર્વક ન પાળે ત્યાસુધી મોક્ષ ન થાય દ્રવ્ય કરણીથી મિથ્યાત્વમા રહીને ૬૯ કોડાકોડ સાગરની સ્થિતિના કર્મ ખપાવવા પડે છે ત્યારબાદ સમકિત આવે છે

પ્રશ્ન—જૈન ધર્મની કેટલીક સુક્ષ્મ વસ્તુનુ સ્વરૂપ મગજમા ઉતરતુ નથી તો કેવી રીતે માનવુ

જવાબ—સરળતાપૂર્વક સમજવા બને તેટલી મહેનત કરવી છતા ન સમજાય તો કુતર્ક ન દોડાવવા, પણ "તત્ત્વ કેવળી ગમ્ય" એવી આત્મ પરિણતિ રાખવી. સૌ પોતપોતાની બુદ્ધિની શકિત જેટલુજ સમજી શકે છે

પ્રશ્ન—જૈનધર્મને માનવા જતા, સર્વ દુનિયા માથે ચડી બેસે અને ગળી જાય

જવાબ—ખોટી માન્યતા કરતા ખરી માન્યાતા પ્રગતિને માર્ગે ચડાવશે, બળ આપશે. પાળવા માટે શકિત અનુસારજ પાળી શકાય ૪, ૫, ગુણસ્થાનવાળા શકિત અને યોગ્યતા મુજબ પોતાનુ રક્ષણ કરે અને હોદ્દા અનુસાર છુટ મુજબ સામનો કરે તો વ્રત ભગ ન થાય અને અભ્યતર ભાવમા ઉડો વેરનો ડખ ન રાખે તો આરાધક થાય અને ભવાતરમા સર્વ અર્થ સિદ્ધ કરે, પણ જો મિથ્યાત્વમા રહે તો અનત સસાર રખડવો જ રહ્યો

અહિ જૈનત્વની સબળતા, વગેરેનો સ્યાદ્વાદ ગોઠવી શકાય. જૈન શાસ્ત્રમા જ્યા ત્યા સ્યદ્વાદ ભરેલો છે, પણ તેને ઓળખતા આવડે, ત્યારે જ વસ્તુસ્વરૂપ સમજાય **ઉંધી સમજને લઈને જ જૈનોમાથી પાર વગરના પથો નિકળે જ જાય છે. અને મિથ્યાત્વ રૂપે પરિણમે.**

બીજુ અજીવ

નવ તત્વમાં બીજુ અજીવ તત્વ છે તેમાં સર્વ પાંચ દ્રવ્યો આવી જાય છે તે સર્વ નથી. અજીવ તત્વનુ સામાન્ય સ્વરૂપ ભેદથી અહિ બતાવ્યુ છે

	૧ ધર્માસ્તિકાય	૨ અધર્માસ્તિકાય
દ્રવ્યથી	એક	એક
ક્ષેત્રથી	લોક પ્રમાણ	લોક પ્રમાણ
કાળથી	અનાદિ અનંત	અનાદિ અનંત
ભાવથી	અરૂપી (અમૂર્ત)	અરૂપી (અમૂર્ત)
ગુણથી	ચલણ (ગતિ) સહાય જેમ પાણીવગર માછલુ ચાલી શકે નહિ તેમ આ દ્રવ્ય વગર જીવ કે પુદ્ગલ ગતિ કરી શકે નહિ	સ્થિર સહાય. જેમ પૃથ્વી કે જમીન વગર પક્ષી બેસી શકે નહિ તેમ આ દ્રવ્ય વગર ગતિવાળા દ્રવ્યો ચાલ્યાં જ કરે, પણ સ્થિર થઇ ન શકે.
સ્કંધ	એકજ	એકજ
દેશ	સ્કંધનો એક ભાગ તે દેશ, પણ તે દેશ રીતિ સ્કંધમાંથી સ્વતંત્ર રીતિ છુટા ન પડી શકે.	
પ્રદેશ	ઉત્કૃષ્ટ અસંખ્યાત અસંખ્યાત તે અસંખ્યાતનો નવમો ભેદ	
ચલિત અથવા સ્થિર	સ્થિર	સ્થિર
સ્વતંત્ર, ધ્રુવ અવિનાશી [illegible] દ્રવ્ય કે [illegible]	નથી	નથી

તત્ત્વ
ચૈતન્ય રહિત જડ છે, તેથી તેમા સુખ દુઃખ વેદવાપણુ નથી, ઉપયોગ નથી, જ્ઞાન નથી, દર્શન

૪ આકાશાસ્તિકાય	૬ કાળ	૫ પુદ્ગલાસ્તિકાય
એક	આગળ બતાવાનુ છે	સૂક્ષ્મ અનંત અનંત
લોક તેમજ અલોક પ્રમાણ	મનુષ્યની અઢી દ્વીપમા	આખા લોકના પુદ્ગલો ભર્યા છે
અનાદિ અનંત	અનાદિ અનંત	અનાદિ અનંત
અરૂપી (અમૂર્ત)	અરૂપી (અમૂર્ત)	રૂપી (વર્ણ, ગંધ, રસ, સ્પર્શ, આકાર યુક્ત
અવગાહના આપે છે વિકાસ લક્ષણ યુક્ત છે ભીંતમા ખીલો પેસી શકે તેનુ કારણ આ દ્રવ્ય છે	વસ્તુને નવીન જુની કરે વર્તના લક્ષણ ઉમરમા નાનુ-મોટુ, જુનુ-નવુ, આયુષ્ય, વસ્તુની સ્થિતિ બતાવે.	પુદ્=પુરાય, ગળ=ગળે મળે, વિખેરે સંયોગવિયોગ સ્વભાવવાળુ
એકજ	નથી	અનંત અનંત
	નથી	કોઈ પણ એક સ્કંધનો એક ભાગ તે દેશ સમજવો
અલોકના અનંત અનંત પ્રદેશ પણ લોકના આકાશ પ્રદેશ તો અસંખ્ય અસંખ્ય છે	નથી	કોઈ પણ સ્કંધ કે દેશમા રહેલા પરમાણુ પુદ્ગલ પ્રદેશ કહેવાય
સ્થિર	નિશ્ચયકાળ તે દ્રવ્યકાળ તે એક એક કાળાણુ દરેક આકાશ પ્રદેશમા સ્થિર છે વ્યવહારકાળ અસ્થિર છે કાળાણુ સંબંધી બે મત છે તે આગળ આવશે.	કાળના નિમિત્તથી અથવા ઉષ્ણતા-સ્નિગ્ધતાના કારણથી અથવા મહાદિથી ગતિ પામે
નથી	સમય (તે કાળનો પર્યાય છે)	પરમાણુ પુદ્ગળ (તે મુળ દ્રવ્ય છે અનંતા અનંતા પરમાણુ છુટા હોય)

પારિણામિક ભાવથી દરેક દ્રવ્ય પોતાના સ્વભાવમાં પરિણમે છે

દરેક દ્રવ્યનું અસ્તિત્વ કાયમ રાખનાર અગુરુલઘુ ગુણ દરેક દ્રવ્યમાં હોય છે. તે ગુણનાં અનંત અનંત પર્યાય હોય છે. તેમાં સમયે સમયે છ પ્રકારે હાનિવૃદ્ધિ થાય છે. તેમાં પૂર્વ પર્યાયનો નાશ તે વ્યય અને નવીન પર્યાયની ઉત્પત્તિ તે ઉત્પાદ અને ગુણનું કાયમપણું તે ધ્રુવતા (નિત્યપણું) છે. આ ઉત્પાદવ્યય (હાનિ વૃદ્ધિ) દ્રવ્યનો સ્વકીય (પોતાનો સ્વતંત્ર) છે. તેનું નિમિત્ત નિશ્ચયકાળની વર્તના છે અને ઉપાદાન કારણ અગુરુ લઘુ ગુણ છે.

બીજા દ્રવ્યોના નિમિત્તથી થતા ઉત્પાદ-વ્યય

ગતિ કરનારા જીવો તથા પુદ્ગલો ધર્માસ્તિકાયમાં ઉપાધિ કરે છે. સ્થિર રહેનારા દ્રવ્યો અધર્માસ્તિકાયમાં ઉપાધિ કરે છે. એક જગ્યાએથી બીજી જગ્યાએ જનાર દ્રવ્યો આકાશાસ્તિકાયમાં ઉપાધિ કરે છે અને ઉપાધિ થાય એટલે પૂર્વ પર્યાયોના વ્યય થાય જ ત્યારે દ્રવ્યનો ધ્રુવ તેમજ દ્રવ્યો નિત્ય છે સ્થિર છે. આવા ઉત્પાદવ્યય, મૂળ દ્રવ્યોમાં કાંઈ ફેરફાર કરી શકતા નથી. પણ બીજા દ્રવ્યો (જીવ અને પુદ્ગલ)ના નિમિત્તથી ગણાય છે. જીવના નિમિત્તે પુદ્ગલોમાં અને પુદ્ગલોના નિમિત્તે જીવમાં પણ ઉત્પાદ વ્યય થાય છે.

કાળ

વ્યવહાર કાળ —વ્યવહાર કાળ અઢીદ્વીપમાં સૂર્ય ચંદ્રની ગતિ ઉપરથી ગણાય છે. સમય, આવલીકા, પ્રાણ સ્તોક મુહૂર્ત દિવસ, રાત્રિ, માસ, ઋતુ, સંવત્સર પૂર્વાંગ પૂર્વ યાવત શીર્ષ પ્રહેલીકાસુધી ગણતરી થાય છે. પલ્ય, સાગર, ઉત્સર્પિણી—અવસર્પિણી, કાળચક્ર પુદ્ગલ પરાવર્તન એ સર્વ ઉપમાથી જાણી શકાય છે. આ બધા કાળની વર્તના થયા કરે છે. જેમકે સમય પછી સમય યાવત પુદ્ગલ પરાવર્તન પછી પુદ્ગલ પરાવર્તન એમ ચાલ્યા કરે છે.

વળી વર્તમાન, ભૂત અને ભવિષ્ય એ પણ ત્રણ વ્યવહાર માટે ઉપયોગી છે. તેમાં ભૂતકાળ ભૂતકાળજ રહે છે. વર્તમાનકાળની ભૂતમાં અને ભવિષ્યકાળની વર્તમાન અને ભૂતકાળમાં વર્તના થાય છે.

સર્વથી સૂક્ષ્મ કાળ તે સમય છે. એવા ભાગ ભાગીએ અને ભેદ કરીએ તેમાં અસંખ્યાત સમય જાય, એક આવલીકાના જઘન્ય યુક્ત અસંખ્યાતા સમય થાય.

નિશ્ચયકાળ:—તે કાળ દ્રવ્ય છે તે આગમિક બે અભિપ્રાયો છે. ૧. અદ્ધાકાળ— તે અનંત છે તેમાં ભૂત, વર્તમાન અને ભવિષ્યના સર્વ સમય આવી જાય છે યાવત સર્વ પુદ્ગલ પરાવર્તનો આવી જાય છે. ૨. કાળાણુ—લોકના અસંખ્યાત આકાશપ્રદેશો છે તે દરેક આકાશ પ્રદેશમાં એક એક કાળાણુ છે. આકાશ પ્રદેશ અને કાળાણુ તદ્રૂપ માનવામાં આવે છે, એટલે અસંખ્યાત અસંખ્યાત કાળાણુ ગણાય. જ્યાં બે અભિપ્રાય હોય ત્યાં તત્વ કેવળી ગમ્ય સમજવું

વર્તના અને સમય તે કાળના પર્યાયો છે તેનુ મુળ દ્રવ્ય નિશ્ચયકાળ છે અન્ય દ્રવ્યોમા સમય વર્તી પરિવર્તનનુ નિમિત કારણ પણ નિશ્ચયકાળ છે, એટલે કે સ્વપરની વર્તનાનુ નિમિત કારણ નિશ્ચયકાળ છે

સમય કાળની ઉત્પતિ—(૧) એક પરમાણુ પુદ્ગળ મંદ ગતિથી એક આકાશ પ્રદેશમાથી જોડેના બીજા આકાશ પ્રદેશમા જાય ત્યારે એક સમય થાય (૨) સર્વ દ્રવ્યોમા સમયે સમયે પર્યાયાતર થાય છે એટલે દ્રવ્યોની સ્થિતિ સમયે સમયે પલટાય છે તેથી એક પર્યાયમાથી બીજા પર્યાયમા જતા એક સમય લાગે છે

છદ્મસ્થને સમયનો હિસાબ નથી, કેવળી ભગવાન જ સમયને જાણી શકે અસખ્યાતા સમય જેટલો કાળ થાય ત્યારે છદ્મસ્થના વ્યવહારમા આવે.

અલોકમા આકાશ પ્રદેશોના અગુરૂ લઘુ પર્યાયની વર્તના લોકના કાળાણુના નિમિત્તથી મનાય છે અને અઢી દ્વીપ બહાર ત્રણ ગતિના જીવોનુ આયુષ્ય પ્રમાણ વ્યવહારકાલ મુજબ થાય છે

પુદ્ગળ

પુદ્ગળ દ્રવ્યને ખાસ જાણવુ જોઇએ, કારણ કે જીવને સસારમા રખડવાનુ કારણ પુદ્ગળઆનદ, પુદ્ગલાસક્તિ, પુદ્ગળ પરિણતિ, પુદ્ગળમયપણુ છે તેથી જૈનેતર લોકો તેને "માયા" કહે છે આ મોહ માયામા જીવ ફસાય છે અને તેથી જન્મ મરણ કર્યા કરે છે

પરમાણુઓ સ્વતત્ર એકાકી છુટા પણ રહે છે અને સમુહ (સ્કધ) રૂપે પણ રહે છે સમુહ રૂપે બે થી શરૂ કરી સખ્યાતા, અસખ્યાતા, અનતા, અનતાનત પરમાણુઓ સ્કધરૂપે રહે છે

કાનથી સભળાય તે શબ્દ, અવાજ, આખથી દેખાય તે રગ, રૂપ, આકાર, મૂર્તિ, નાકથી સુઘાય તે ગધ, જીભથી સ્વાદ આપે તે રસ અને ચામડીથી સ્પર્શી શકાય તે સ્પર્શ એ સર્વ પુદ્ગળના જ પર્યાયો છે વર્ણ, ગધ, રસ, સ્પર્શ એ સર્વ પુદ્ગળનાં ગુણ પર્યાય છે

અજવાળુ, અધારૂ પ્રકાશ, છાયા, પ્રતિબિબ, તડકો, કિરણો, વાદળા, ઘનોદધી, ઘનવા, પહાડો, ગામ, સમુદ્રો, દ્વીપો, સાત નરક, ભવનપતિના ભુવન, દેવતાના વિમાનો, સિદ્ધશિલા, પૃથ્વી, પાણી, અગ્નિ, વાયુ, વનસ્પતિ, હાલતા ચાલતા તિર્યચ, મનુષ્ય, નારકી, દેવતા **એ સર્વ જીવોના સર્વ પ્રકારના શરીરો,** મન દ્રવ્ય, વચન એ સર્વ પુદ્ગળના જ બનેલા છે અનતાનત પુદ્ગળોનો સ્કધ ન બને ત્યાસુધી આખથી દેખાય જ નહિ

સચેત પુદ્ગળ, સ્કધો, કે જેમા જીવ છે તે પ્રયોગમા પુદ્ગળ છે જે પુદ્ગળો જીવે છોડયા તે મિશ્ર કહેવાય છે અને જે એકદમ દેખાઇ શકે કે વિખાળ થઇ જાય, જેમકે વાદળા, ધનુષ્યબાણ, આકાશના વિવિધ અકસ્માતિક ચિહ્ન, પ્રતિબિબ, છાયા વગેરે વિશ્રસા પુદ્ગળ છે

પરમાણુ પુદ્ગલ

દરેક પરમાણુ પુદ્ગલને પાંચ વર્ણમાંનો એક વર્ણ (રંગ) બે માંનો એક ગંધ, પાંચમાંનો એક રસ અને આઠમાંના બે સ્પર્શ (શીત અને રૂક્ષ અથવા શીત અને સ્નિગ્ધ અથવા ઉષ્ણ અને રૂક્ષ અથવા ઉષ્ણ અને સ્નિગ્ધ એ પ્રમાણે) હોય છે.

(શીત અને રૂક્ષ ગુણવાળો પરમાણુ સ્થિર સ્વભાવી મનાય છે અને ઉષ્ણ સ્નિગ્ધ ગુણવાળો પરમાણુ ગતિ યુક્ત મનાય છે. જેટલા પ્રમાણમાં વધારે ઉષ્ણતા અને સ્નિગ્ધતા તેટલા પ્રમાણમાં વધારે ગતિ આ શક્તિમાં છે એમ કેવળી ગમ્ય છે.)

પરમાણુ પુદ્ગલ એક સમયમાં એક આકાશ પ્રદેશમાંથી જોડેના બીજા આકાશ પ્રદેશમાં જાય તે મંદ ગતિ છે. એક સમયમાં લોકના એક છેડેથી ૧૪ રાજલોક ઉલ્લંઘી બીજે છેડે જાય તે ઉત્કૃષ્ટ ગતિ. એકત્ર આકાશમાં એક પરમાણુનું કંપન થાય તે જઘન્ય મંદ ગતિ કહેવાય. પરમાણુ બળે નહિ, તેનો કોઈ રીતે નાશ ન થાય, તેના બે ભાગ ન પડી શકે એવો અવિભાજ્ય અને પ્રદેશોનો જથ્થો નહિ હોવાથી અપ્રદેશી છે.

એક એક પરમાણુમાં અનંત ગુણ (ધર્મો) છે. એક ગુણમાં અનંતાનંત પર્યાય થાય છે. તેના દરેક ગુણમાં સમયે સમયે છ પ્રકારે હાનિ વૃદ્ધિ થાય. પરમાણુના એક પર્યાયમાં એક યોગથી ધ્યાન સ્થિર થાય તો શુક્લ ધ્યાનનો બીજો પાયો એકત્વ વિતર્ક અવિચાર પ્રાપ્ત થાય કારણ કે ત્યાં રાગદ્વેષનો સર્વથા અભાવ છે.

ચઉસ્પર્શી પુદ્ગલ સ્કંધો

આઠ કર્મ અઢાર પાપ સ્થાન, મનયોગ, વચનયોગ, કાર્મણ શરીર અને સૂક્ષ્મ પ્રદેશી સ્કંધ તે સર્વ રૂપી છે. તેમાં પાંચ વર્ણ બે ગંધ, પાંચ રસ અને ચાર સ્પર્શ (શીત, ઉષ્ણ, રૂક્ષ, સ્નિગ્ધ) હોય પણ આ સ્કંધ ઇન્દ્રિય ગમ્ય નથી.

જીવ જ્યારે કાર્મણ શરીર સહિત પરભવમાં જાય છે, પરદેશી રાજાએ તે જોવા બહુ યત્ન અને મહેનત કરી હતી પણ જોઈ શક્યા નહિ, પણ પાછળથી કેશી સ્વામી પાસેથી વસ્તુ સ્વરૂપ સમજ્યા.

આઠ સ્પર્શી પુદ્ગલ સ્કંધો

ચાર શરીર (ઔદારિક વૈક્રિય, આહારક, તૈજસ), બાદર પુદ્ગલ સ્કંધ, છ દ્રવ્ય લેશ્યા અને કાયયોગ આદિ તેમાં પાંચ વર્ણ બે ગંધ, પાંચ રસ અને આઠ સ્પર્શ હોય છે. આમાં ઔદારિક શરીર અને કાયયોગ તો બધા પ્રત્યક્ષ જુએ છે. આપણું શરીર ઔદારિક છે, તે પુદ્ગલનો સ્કંધ છે તે જાણી લેવું.

પુદ્ગલ જડ છે અને આપણો આત્મા જીવ છે. માટે જીવ અને શરીર ભિન્ન છે (ભેદ જ્ઞાન, અન્યત્વભાવના). જીવ નિત્ય દ્રવ્ય છે અને શરીર પુદ્ગલ દ્રવ્યનો પર્યાય છે તેથી અનિત્ય

છે, એટલે નાશ પામવાના સ્વભાવવાળુ છે અનિત્ય ભાવના) વળી પુદ્ગળ સ્કધો ઘડીક સારા દેખાય, ઘડીક ખરાબ દેખાય, જેમકે મારૂ શરીર રોગથી સડી જાય

શરીર અશુચી ઉત્પન્ન કરે છે (અશુચી ભાવના) તેજ શરીર ખાતર પાપ કરીએ છીએ (આસ્રવ ભાવના) અને તેથી સસારમા રખડીએ છીએ (સસાર ભાવના) માટે શરીર ઉપર મોહ ન રાખવો

સ્ત્રીનુ શરીર પણ તેજ પ્રકારનુ છે, સુદર રૂપની વસ્તુઓ પણ પુદ્ગળ સ્કધોજ છે, તે 'પર' વસ્તુઓ છે, જીવ નથી જીવ સર્વના સ્વતત્ર અને સરખા છે, એવી રીતે મૂળ તત્વ તરફ જવાથી પુદ્ગળાસક્તિ દૂર થાય છે માટે સમકિતી જીવોને તત્ત્વજ્ઞાનની જરૂર છે

પાચ અજીવ અને જીવ દ્રવ્ય મળી છ દ્રવ્યથી લોક બનેલ છે, માટે લોકનુ સ્વરૂપ જાણવુ જોઈએ તેમાના સર્વ દ્રવ્યો નિત્ય છે, તેના પર્યાયો ફર્યા કરે છે દ્રવ્યથી લોક ભરપુર છે લોક આકાશમા બધા દ્રવ્યો એક બીજાની સાથે ઓતપ્રોત હોવા છતા પોતપોતાના સ્વભાવમા દરેક દ્રવ્ય રહે છે

ચૌદ રાજલોક

લોકના નીચેના છેડાથી ઉપરના છેડા સુધીમા ચૌદ રાજ થાય છે એક એક રાજ અસખ્યાત જોજનની ક્રોડાક્રોડીના ગુણાકારથી થાય છે ત્રસ જીવ ત્રસ નાડીમા રહે છે, તે નાડી ૧ રાજ લાબી પહોળી અને ૧૪ રાજ ઉચી છે

નીચેના સાત રાજમા અધો લોક છે તેમા અનુક્રમે સાત નરક છે, તેમા નારકી રહે છે પહેલી નરકના આંતરામા ભવનપતિ દેવો રહે છે પહેલી નરક પૃથ્વીની સપાટી ઉપર અસખ્યાત દ્વીપ તથા સમુદ્રો છે દ્વીપોની પૃથ્વીના દળમા ગ્રથકારમતે ૧૦ જોજન નીચે ૮૦ જોજનની પોલાણમા જૃભકા દેવ રહે છે અને તેની નીચે ૧૦ જોજન પછીથી ૮૦૦ જોજનની પોલાણમા વાણવ્યતર દેવ રહે છે જૃભકા દેવતાનુ ઉપરોક્ત નિવાસ સ્થાન ગ્રથકારના મતે છે.

સુત્રકારમતે પહેલી નરક પૃથ્વીની સપાટીના દ્વીપોની પૃથ્વીના દળમા ૧૦૦ જોજન નીચે ૮૦૦ જોજનની પોલાણમા બધા વાણવ્યતર દેવ રહે છે

દ્વીપોમા તિર્યંચો છે તથા દેવતાની રાજધાનીઓ છે અને વચલા અઢી દ્વીપમા મનુષ્યો પણ રહે છે દ્વીપોમા પર્વત સરોવર વગેરે છે સમુદ્રોમા તિર્યંચો રહે છે મધ્ય દ્વીપ જબુદ્વીપની મધ્ય ભાગમા મેરૂ પર્વત છે તે એક લાખ જોજન ઉંચો છે જમીનની સપાટી ઉપર તેની લબાઇ પહોળાઇ ૧૦ હજાર જોજન છે તેના મધ્ય ભાગમા આઠ રૂચક પ્રદેશ છે

રૂચક પ્રદેશની ઉપર નીચે ૯૦૦ + ૯૦૦ એમ ૧૮૦૦ જોજન ઉચાઇમા અને એક રાજ લબાઇ પહોળાઇમા ત્રિછો લોક છે કે જેમા કહેલા દ્વીપો તથા સમુદ્રો આવે છે અને તેથી ઉપર સૂર્ય, ચદ્ર, ગ્રહ, નક્ષત્ર અને તારાના સમુહવાળુ ૧૧૦ જોજનની ઉંચાઈવાળુ જ્યોતિષ ચક્ર છે

તિર્છા લોક ઉપર સાત રાજથી કંઇક ઓછી જાડાઇ ઉંચાઇવાળા ક્ષેત્રમાં ઊર્ધ્વ લોક છે, તેમાં અનુક્રમે ૧૨ દેવલોક, ૯ ગ્રૈવેયક ૫ અનુત્તર વિમાન આવે છે તેમાં દેવતા રહે છે તે ઉપર સિદ્ધ શિલા અને ઉપર સિદ્ધક્ષેત્ર છે જ્યાં અનંતા સિદ્ધ ભગવાન સ્થિર રહે છે

દરેક નરક નીચે ૨૦ હજાર જોજન ઘનોદધિ અને અસંખ્યાત જોજન ઘનવાત, તનવાત અને આકાશ છે. પહેલા બે દેવલોક નીચે ઘનોદધિ છે ૩ ૪ ૫ દેવલોક નીચે ઘનવાત છે, ૬–૭–૮ દેવલોક નીચે ઘનોદધિ અને ઘનવાત છે. બાકીના ઉપરના દેવલોક ગ્રૈવેયક, વિમાન નીચે આકાશ છે

પહોળાઇમાં લોક—૭ મી નરકે ૭ રાજ તિર્છા લોકે એક રાજ પાંચમે દેવલોકે પાંચરાજ સર્વાર્થ સિદ્ધ વિમાને એક રાજ

અસંખ્યાત કોડાકોડ જોજનની એક શ્રેણી થાય, શ્રેણી×શ્રેણી=પ્રતર, પ્રતર × પ્રતર=ઘનલોક ઘનાકારમાં લોક ૩૪૩ રાજ થાય છે.

જીવનું ભ્રમણ થાય છે તે આ લોકમાં થાય છે પણ સિદ્ધપદ પ્રાપ્ત થયા પછી ભ્રમણ મટી જાય છે, માટે સમકિતી જીવે સિદ્ધપદ મેળવવા પ્રયત્ન કરવો જોઇએ. પુદ્ગલોના સ્થૂળમાંથી સૂક્ષ્મ અને સૂક્ષ્મમાંથી સ્થૂળ એમ વિવિધ પ્રકારના પરિણમનથી રચના પ્રવર્તે છે. જીવના ભાવો અને કાળદ્રવ્ય તેમાં નિમિત્તરૂપે છે

લોકરચના સમજવા માટે પુદ્ગલ પરિણમનના ભેદ જાણવાની જરૂર છે—

(૧) બાદર બાદર સ્કંધ. તેના ભાગ કર્યા પછી મળે નહિ જેમકે પત્થર, લાકડું
(૨) બાદર સ્કંધ. જેમકે પાણી, તેલ. તેના ભાગ કરવાથી પોતાની મેળે ભળી જાય.
(૩) બાદર સૂક્ષ્મ. દેખાય પણ હાથમાં ન આવે, જેમકે ચંદ્રની ચાંદની
(૪) સૂક્ષ્મ બાદર. દેખાય નહિ પણ બીજી ઇંદ્રિયોથી જાણી શકાય, જેમકે શબ્દ, ગંધ, વાયુ.
(૫) સૂક્ષ્મસ્કંધ, કોઇ ઇંદ્રિયોથી ગ્રહણ ન કરી શકાય, જેમકે કર્મ વર્ગણા
(૬) સૂક્ષ્મ સૂક્ષ્મ, દ્વ્યણુક સ્કંધ અને પરમાણુ પુદ્ગલ

ત્રીજું પુણ્ય તત્ત્વ

શુભ કામ કરવાથી, શુભ કર્મનો બંધ પડે, તે શુભ કર્મનો ઉદય થાય ત્યારે તેનું ફળ ભોગવતાં આત્માને મીઠું લાગે તે પુણ્ય તત્ત્વ.

શુભ કાર્ય નવ રીતે થાય

(૧) અન્ન આપવાથી, (૨) પાણી પાવાથી, (૩) જગ્યા આપવાથી, (૪) પથારી આપવાથી, (૫) વસ્ત્ર આપવાથી (૬) મનથી શુભ ચિંતવવાથી, (૭) મીઠું હિતકારી વચન

બોલવાથી, (૮) શરીરથી અનેક પ્રકારે મદદ કરવાથી, (૯) નમસ્કાર કરવાથી. શુભ કર્મ દ્રવ્ય પુણ્ય છે અને શુભ પરિણામ, ભાવ પુણ્ય છે

કેવા હેતુથી શુભ કાર્ય કરવું ?

સમકિતી ગૃહસ્થી જીવ, સાધુને દાન આપે ત્યારે સાધુના સયમ તપમા વૃદ્ધિ કરવાના હેતુથી તથા પોતાના કર્મની નિર્જરાના હેતુથી આપે, પણ આ લોક કે પરલોકના કોઇ પણ શુભફળ મેળવવાની ઇચ્છા ન કરે

વળી આનદ અને ભક્તિથી દાન આપે, રોગી સાધુને વૈયાવચ્ચ માટે ઉત્તમ ભાવથી આપે, પડીમા ધારી શ્રાવકને ધર્મમાં વૃદ્ધિ કરવાના હેતુથી ભક્તિપૂર્વક આપે, વ્રતમા રહેલ શ્રાવકને વૈયાવચ્ચ માટે વાત્સલ્ય ભાવથી આપે, અવ્રતી સમકિતી જીવને વાત્સલ્ય પ્રભાવનાના હેતુથી આપે

મિથ્યાત્વી જીવને સુધારવા માટે અથવા અનુકપા ભાવથી આપે, જૈનધર્મની હીલના ન થાય તે માટે આપે, ન આપવાથી કલેશ થાય તેમ હોય તો અરસપરસનો કષાય ઉપશમ કરવાના ભાવથી આપે, તે પણ પોતાના વ્રતની મર્યાદામાં રહીને આપે અને બદલાની કદી ઇચ્છા ન કરે

છઠ્ઠા ગુણસ્થાનવાળા સાધુ બીજા સાધુની વૈયાવચ્ચ કરવાના હેતુથી આપે તે પણ પોતાના અભિગ્રહ કે નિયમની મર્યાદામા રહીને આપે સાત અને તેથી ઉપરના ગુણસ્થાનવાળા સાધુ ધ્યાનસ્થ અવસ્થામા હોય છે, એટલે તેમને દુનિયાના કોઇપણ જીવ કે અજીવ દ્રવ્ય સાથે સબધ નથી. તેવી રીતે ધ્યાનસ્થ શ્રાવક સાતમા ગુણસ્થાનના ભાવમા રહી શકે તો તેને દુનિયા સાથે સબધ નથી

પાત્ર—ઉત્તમ પાત્રને દાન આપવાથી ઉત્તમ ફળ મળે અને સસાર પરિત થાય, જ્યારે હલકુ પાત્ર આવી ચડે ત્યારે એવો વિવેક રાખવો કે જેથી જૈન ધર્મની હિલના ન થાય, અતરાય કર્મનો બધ ન પડે, પોતાના વ્રતનો ભગ ન થાય તેમજ ખોટી પરૂપણા ઉભી ન થાય

વસ્તુ—સાધુને કલ્પે એવી વસ્તુ જ સાધુને અપાય, બીજાને આપવા માટે એવી વસ્તુ જોઇએ કે જેથી પોતાના વ્રત નિયમનો ભગ ન થાય

પુણ્ય તત્ત્વ સબધી સાધુને કોઇ પુછે ત્યારે એવો જવાબ આપે કે જેથી ઓછી, અધિક કે વિપરીત પ્રરૂપણા ન થાય, સર્વજ્ઞે જે ભાવ પ્રકાશ્યા છે તે પ્રમાણે સરળતાથી બોલે

સાધુને કોઇ પુછે કે અમુક પુણ્યનુ કામ હુ કરૂ ? ત્યારે તેમા જો સાવધ વ્યાપાર આવતો હોય અને સાધુ ધર્મની મર્યાદા લોપાતી હોય તો સાધુ મૌન રહે " ના " પણ ન કહે અને " હા " પણ ન કહે " હા " કહે તો દોષ લાગે અને " ના " કહે તો અતરાય કર્મ બાધે, હર્ષ હણાય

શ્રાવકને કોઈ પુછે ત્યારે શ્રાવક પોતાના જ્ઞાન નિયમની મર્યાદાને યોગ્ય વચન બોલે નિષ્કપટ ભાવથી જવાબ આપે. પાપ તત્ત્વનો નિષેધ કરવો, પુણ્ય તત્ત્વ નિષેધ કરવા માટે નથી પણ તેનો યોગ્ય વખતે આપોઆપ નાશ થઈ જાય છે.

પુણ્ય તત્ત્વમાં કોઈ કોઈ વખત ભારે ગોટાળો ઉભો થાય છે કોઈ સાધુ જ્ઞાન મર્યાદાને ઉલ્લંઘીને પુણ્યના પક્ષના એકાંતિક રીતે તાણે છે કે જેથી કોઈ વખતે ચારિત્રના ભાગ ભ્રષ્ટ થવાનો વખત આવે છે કે જેની તેને ખબર હોતી નથી.

ત્યારે કોઈ સાધુ એકાંતિક રીતે પુણ્યનો નિષેધ કરીને સર્વજ્ઞની આજ્ઞા ઉલ્લંઘીને મિથ્યાત્વમાં પેસી જાય છે અને પછી જીવોની પરંપરા ચલાવે છે અને જીવોને ડુબાવવા માટે કપટ સેવે છે છતાં માને છે કે અમેજ સાધુ છીએ, બીજા નથી, કારણ કે પોતાના મિથ્યાત્વનું તેને ભાન પણ હોતું નથી.

પણ તે એટલું જાણતા નથી કે સમકિત વગર દ્રવ્ય ચારિત્ર પણ ક્યાં સુધી ટકવાનું છે? અથવા સમકિત વગર ચારિત્ર ક્યાંથી હોય અને પોતાના આત્માને કેવી રીતે સંસારથી મુક્ત કરી શકશે?

માટે પુણ્યતત્ત્વની બાબતમાં વિવેક અને સમજણની ખાસ જરૂર છે તેમજ અરિહંતની આજ્ઞાનો બરાબર વિચાર કરવો જોઈએ અને બુદ્ધિ ન ચાલે તો મૌન રહેવું અથવા "તત્ત્વ કેવલી ગમ્ય કરવું પણ જેમ તેમ કંઈ ઠોકી બેસાડવું નહિ.

કેવળ સમાજ કે અમુકવર્ગ લોકોની "હા એ હા" કરવાની કંઈ જરૂર નથી, કારણ કે આત્માનું સાચું અહિત અને પોતાનો જ આત્મા છે અન્ય કોઈ નથી. લોક રંજનવાળા તથા લોકો પાસેથી વાહવાહની ઈચ્છાવાળા તથા ગુરુપદની ઈચ્છાવાળા સાધુએ સમજવું જોઈએ કે પરલોકમાં તેઓ સાથે આવવાના નથી કે ? પોતાના કર્મનું ફળ ભોગવતી વખતે સહાય કરે

જેને ખરું શાસ્ત્રજ્ઞાન નથી તેમણે વચન ગુપ્તિ રાખવી અને ખરું શાસ્ત્ર જ્ઞાન હોય તેમણે શાસ્ત્ર અનુસાર બોલવું પણ શાસ્ત્રના અર્થ ફેરવવા નહિ.

શુભ કર્મના બંધ

પુણ્યનું દાન કરતી વખતે મન, વચન અથવા કાયાનો યોગ હોય છે તેથી આત્મ પ્રદેશોએ અનંતાનંત આકાશ પ્રદેશોના કેટલાક પુદ્ગલ પરમાણુરૂપી ઉજળા કર્મ રૂપે પરિણમે છે અને સંસાર ભાવથી તેનો આત્મ પ્રદેશ સાથે જ્વાળે બંધ થાય છે અને સત્તામાં પડે છે. અબાધાકાળ સુધી કંઈ ફળ આપતા નથી. આ બાબત મુમુક્ષુઓએ સમજવી, કારણ કે ગુરુની સાથે ગોઠવણથી અશુભ કર્મ પણ બંધાય છે. કર્મનું ઉપાદાન કારણ પુદ્ગલ છે અને નિમિત્ત કારણ જીવના શુભભાવ અને શુભ ભાવ છે.

શુભ કર્મનું ફળ

અબાધકાળ પૂર્ણ થતા, શુભ કર્મનો વિપાક થાય છે, એટલે કર્મનો ઉદય થઇને ફળ આપે છે, તે શુભ ગતિ, આયુષ્ય, શરીર, અગઉપાગ, સઘયણ, સસ્થાન, વર્ણ ચતુષ્ટ, ત્રસ દસક તીર્થંકર નામ, નિર્માણ નામ વગેરે ૪૨ પ્રકારે ભોગવે તેનુ વર્ણન થોકડાની ચોપડીમાથી જાણવુ જોઇએ

નોંધ—સત્તામા રહેલુ શુભ કર્મ નિકાચિત હોય તો જરૂર ફળ આપે, મદ હોય તો શુભ અધ્યવસાયથી મજબુત થઇ શકે, અને અશુભ અધ્યવસાયથી ઉલટી રીતે ફળ આપે, માટે કર્મ કે તેના ફળની ઇચ્છા કરવીજ નહિ અને શુભ ભાવનામા રહેવુ

મમણ શેઠનો જીવ સાધુને લાડુ વહોરાવી પાછળથી લેવા ગયો ત્યા સાધુ આહાર કરી ગયા હતા એટલે તેને પુણ્યનુ ફળ મળ્યુ પણ તે ભોગવી શક્યો નહિ અને અનતાનુબધી લોભના ઉદયે કરી નરકમા ગયો, ત્યારે શાળીભદ્રનો જીવ સાધુને ખીર વહોરાવી પછી મરીને શાળીભદ્ર થઇ, પુણ્યના ફળનો ત્યાગ કરી, દીક્ષા લઇ અનુત્તર વિમાને ગયા, ત્યાથી મનુષ્ય થઇ મોક્ષ જશે.

આવી ખુબી અધ્યવસાય (ભાવો)ની છે પુણ્ય અને પાપ સરખી કક્ષામા નથી, આત્મ વિકાસમા પહેલા પાપ તત્ત્વનો નાશ મુખ્યતાથી કરવામા આવે છે

શુભ કર્મનુ ફળ મળે તો તે ભોગવવામા આસક્તિ ન રાખવી નહિતર બ્રહ્મદત્ત ચક્રવર્તિની જેમ નરકમા જવુ પડે, પણ ઉદય ભાવને પરવશપણે આધીન થઇ, રૂક્ષ ભાવે દવાની જેમ સેવન કરી, જેમ બને તેમ જલ્દી ત્યાગ કરવાની ઇચ્છા રાખી, વખત આવ્યે ત્યાગ કરી આત્મ કલ્યાણ કરવુ જોઇએ.

શુભ ફળ ભોગવવામાં જે સુખ લાગે છે તેનું ઉપાદાન કારણ જીવના ભાવ છે, ફળ ફક્ત નિમિત્ત કારણ છે, માટે આત્મામાંજ સુખનું કારણ જાણી પુદ્ગળાસક્ત ન થવું.

સવર અને નિર્જરાની ક્રિયા કરતા કરતા જે શુભ કામ થાય છે તેમા જે પુણ્ય બધાય છે તેનુ ફળ ઉત્તમ મળે છે અને ભોગવતા આસક્તિ થતી નથી, તેનો એકદમ ત્યાગ થઇ શકે છે અને ઉત્કૃષ્ટ સયમ તપ આરાધી શકાય છે કે જેથી કેવળ જ્ઞાન પ્રાપ્ત થાય છે

સાત નયની વહેંચણીમાં પુણ્ય તત્ત્વ

૧. નિગમ નયવાળો—અશ, સામાન્ય અને વિશેષ ગ્રહણ કરે છે અશ ગ્રહણ—સુક્ષ્મ નિગોદ અપર્યાપ્ત જીવો સર્વ જીવોથી હીન અવસ્થામા છે, છતા ઔદારીક, તેજસ, કાર્મણ શરીર

કે જે પુણ્ય પ્રકૃતિનું ફળ છે તે તેમને હોય છે તેથી સર્વ જીવોમાં પુણ્ય તત્ત્વ માને છે. સામાન્યથી આહારાદિકને અને વિશેષથી નવ જાતના પરિગ્રહને પુણ્ય તત્ત્વમાં માને છે.

નિગમ એમ તેને મન ન હોવાથી એ હજુ વિચાર ન કરે કે આહારાદિ હોવા છતાં રોગી અને ઇંદ્રિયહીન હોય તો તેની સિદ્ધિ શા કામની છે!

૨ સંગ્રહ નયવાળો આત્મ પ્રદેશો સાથે શુભ કર્મ પુદ્ગલનો બંધ અને સત્તાને પુણ્ય તત્ત્વ માને છે. અને પુણ્ય તત્ત્વના સર્વ ભેદોને પુણ્ય એવા સામાન્ય શબ્દમાં દાખલ કરે છે.

૩ વ્યવહાર નયવાળો રૂપ કુળ જાતિ, પંચ ઇંદ્રિય સંપૂર્ણ નિરોગી શરીર વગેરે પ્રકારે પુણ્ય વ્યવહાર વગેરે વ્યવહારમાં ઉપયોગી ક્રિયાને પુણ્ય તત્ત્વ માને છે.

૪ ઋજુસૂત્ર નયવાળો વર્તમાન પુણ્ય પ્રકૃતિના ઉદયને પુણ્ય તત્ત્વ માને, કારણ કે ઉદયમાં ઉતરેલા મેઘના આવેલવાળા ચક્રવર્તી રાજાને પાપ તત્ત્વમાં માને.

૫ શબ્દનય પુણ્યનાભાવ, શુભ ભાવ અને પુણ્યના ફળના અનુભવમાં સુખ રૂપી ઉપભાવ વગેરે પુણ્ય તત્ત્વના ભાવોને માને છે.

૬ સમભિરૂઢનય પુણ્ય તત્ત્વનો ભાવ જ્યારે આત્મામાં હાજર હોય ત્યારે પુણ્ય તત્ત્વ માને.

૭ એવંભૂતનય પુણ્ય તત્ત્વના ઉપયોગ કરનાર ભાવો (પરિણામવાળા) આત્માને પુણ્ય તત્ત્વ માને.

નિક્ષેપમાં પુણ્ય તત્ત્વ

(૧) પુણ્ય એવી તત્ત્વની નામ સંજ્ઞા, (૨) સ્થાપના—શુભ કર્મની આત્મ પ્રદેશોમાં સત્તા, (૩) દ્રવ્ય પુણ્ય (૧) શુભ ભાવ વગરનું પુણ્યનું કામ, (૨) સુખ વગરની સિદ્ધિ, (૩) શુભ કર્મનો આત્મા સાથે બંધ, (૪) ભાવ પુણ્ય—શુભ અધ્યવસાય, સુખમાં લીનતા, શુભભાવવાળા અને સુખમાં લીન આત્મા.

પુણ્ય તત્ત્વનું પ્રમાણ—(૧) આગમથી પુણ્ય તત્ત્વ—આગમમાં પુણ્ય તત્ત્વનું વર્ણન છે તે ઉપરથી તેમાં શ્રદ્ધા કરવી. (૨) ઉપમા પ્રમાણ—અનિન્દ્રિય આત્મિક સુખ પાસે પુણ્યના ફળનું સુખ કંઈ હિસાબમાં નથી. આ પાંચમા આરાના પુણ્યનું સુખ, એ ૧ લા આરાના સુખની અપેક્ષાએ દુઃખ રૂપ છે (૩) પ્રત્યક્ષ પ્રમાણ—કેટલાકને સુખી જોઈએ છીએ અને કેટલાકને દુઃખી જોઈએ છીએ એ સુખના કારણ પુણ્ય તત્ત્વની પ્રત્યક્ષ સાબીતી છે. (૪) અનુમાન પ્રમાણ—અત્યારે પુણ્ય કરતા નથી, છતાં તે સુખી છે. તેમણે પૂર્વ ભવમાં પુણ્ય કર્યું હોવું જોઈએ એ અનુમાન પ્રમાણ.

પુણ્યના બે પ્રકાર ખાસ જોવા જોઈએ—(૧) પુણ્યાનુબંધી પુણ્ય—નિરાશી ભાવે, નિર્જરાના હેતુથી સંયમ તપની વૃદ્ધિ કરવા માટે, શુદ્ધ ભાવથીજ કામ કરવામા આવે દાખલા તરીકે ઉત્તમ સાધુને નિર્દોષ અચેત આહારાદિકનુ દાન કરવામા આવે આવા કાર્યો કરતા આપો આપ જે પુણ્ય બંધ થાય તેનુ ઉત્તમ ફળ મળે, તે અનાસકતભાવે ભોગવી તેનો ત્યાગ કરી આત્માનુ કલ્યાણ કરવામા આવે તે, (૨) પાપાનુબંધી પુણ્ય—ફળની આસક્તિ માટે જે પુણ્ય કરવામા આવે, તેનુ ફળ આસક્તિથી ભોગવી મરીને નરકે જાય તે, તથા જે પ્રકારના પુન્યથી આત્મા સાથે પાપ (અશુભ કર્મ બંધ) ની પરંપરા ચાલી આવે તેવા પ્રકારનુ પુન્ય કે જેમા મિથ્યાવાદિ અશુભ કાર્યોનુ પોષણ થાય છે

વ્યવહાર પુણ્ય—વ્યવહાર સાચવવા માટે દાન આપવુ પડે.

નિશ્ચય—આત્મ દૃષ્ટિ સહિત દાન આપવાપણુ કે જેનુ ફળ મોક્ષ મેળવવવામા સહાયકારી થાય.

એવી રીતે સામાન્ય, વિશેષ, દ્રવ્ય, ક્ષેત્ર, કાળ, ભાવથી પુણ્ય પ્રજ્ઞા પ્રમાણે સમજી લેવા, તેમા એકાંતિક હઠ કે દુરાગ્રહ ન રાખવો, કે જેથી સર્વજ્ઞ વીતરાગની આજ્ઞા લોપાય અથવા કલેશ ઉત્પન્ન થાય.

ચોથુ પાપ તત્વ

અશુભ કમાણીથી, અશુભ મેલા કર્મ પુદ્ગળોનો આત્મા સાથે બંધ તથા સત્તા થાય, અશુભ કર્મના ઉદયથી જે ફળ મળે તે ભોગવતા આત્માને કડવાં લાગે તે સર્વ પાપ તત્ત્વમા આવે

અઢાર રીતે પાપ થાય

૧ પ્રાણાતિપાત—હિંસા
૨ અસત્ય વચન
૩ ચોરી.
૪ મૈથુન
૫ પરિગ્રહ
૬ ક્રોધ
૭ માન—અભિમાન—અક્કડપણુ
૮ માયા—કપટ—વક્રતા
૯ લોભ
૧૦ રાગ—પ્રેમ—આસક્તિ.
૧૧ દ્વેષ—અદેખાઇ—મત્સર—ધૃણા
૧૨ કલેશ—કજીઆ—કંકાસ.
૧૩ કોઇ માથે આળ ચડાવવુ તે. અભ્યાખ્યાન
૧૪. પિશુન—ચાડી.
૧૫ પારકી નિંદા
૧૬ સાંસારિક સુખમા આસક્તિરતિ અને ધાર્મિક કામમા— કંટાળો—અરતિ
૧૭ કપટ સહિત અસત્ય
૧૮ મિથ્યા દર્શન શલ્ય, તત્ત્વ સંબંધી ખોટી માન્યતા

આ અઢારે પાપ સર્વથા ત્યાગ કરવા યોગ્ય છે અશુભ કર્મ તે દ્રવ્ય પાપ, અશુભ પરિણામ તે ભાવ પાપ છે

પાપ કામ કરવાથી સર્વ આત્મ પ્રદેશો સાથે અશુભ કર્મ પુદ્ગલોનો સર્વાંશે બંધ થાય છે અને સત્તામાં રહે છે અબાધાકાળ વીત્યે અશુભ કર્મનો ઉદય થાય અને અશુભ ફળ મળે તે ૮૨ પ્રકારે ભોગવવા પડે, તે આઠ કર્મની અશુભ ૮૨ પ્રકૃતિ યાદીની નોંધમાંથી જાણી લેવી.

અજ્ઞાન, નિદ્રા, દુઃખ, કષાય, નોકષાય, વેદનો ઉદય, મિથ્યાત્વ, નરક–તિર્યંચની ગતિ, હલકા સંઘયણ અને સંસ્થાન, અશુભ વર્ણ ચતુષ્ક દરેક કામમાં વિઘ્ન, નીચ ગોત્ર, સ્થાવર દશક વગેરે પાપનું ફળ છે.

પૂર્વે જે પાપ કર્યું હોય તેનું ફળ ભોગવતી વખતે સમકિતી જીવે સમભાવ–શાંતિ રાખવી, આકુળ વ્યાકુળ ન થવું, કર્મનું દેવું ચુકવતી વખતે રીસ ન કરવી પણ આત્મ ભાવમાં રહી અતીન્દ્રિય આત્મિક સુખમાં લીન રહેવા પ્રયત્નશીલ બનવું જોઈએ, કારણ કે સુખનું ઉપાદાન કારણ આત્મ ભાવ છે તેમાં દૃઢ રહેવાથી નિમિત્ત કારણરૂપ અશુભ કર્મફળ કંઈ ન કરી શકે.

પાપ કરીને પસ્તાય તો તો કર્મ ઢીલા પડે છે અને આનંદ પામે તો દૃઢ થાય છે. ઘોર કરીને ઉત્કૃષ્ટ પશ્ચાત્તાપ થાય, જ્ઞાન દર્શન ચારિત્રનું ઉત્કૃષ્ટ આલંબન લઈ ક્ષપક શ્રેણિએ ચડે તો પ્રસન્નચંદ્ર રાજર્ષિની માફક કેવળ જ્ઞાન પામે. મહાપાપીનો પણ જ્ઞાન દર્શન ચારિત્રના આલંબનથી સંપ્રતિ રાજાની જેમ ઉદ્ધાર થાય છે માટે હિંમત હારી જઈ મનુષ્ય જન્મ એળે જવા ન દેવો જોઈએ. પાપ તત્ત્વનું વિશેષ વર્ણન પુણ્ય તત્ત્વથી ઉલટી રીતે સમજી લેવું.

પાંચમું આસ્રવ તત્ત્વ

આસ્રવ = આત્મ પ્રદેશોમાં શુભ અથવા અશુભ કર્મનું આકર્ષણ, તે સમજવા માટે ઉપમા આપી છે કે જીવ રૂપી તળાવમાં અવ્રત અને અપ્રત્યાખ્યાનના પ્રભાવથી, વિષય, કષાયને સેવવાથી, ઈન્દ્રિયાદિક ગરનાળા (છિદ્રો) વાટે કર્મરૂપી જળનો પ્રવાહ આવે (સ્રવે) તે આસ્રવ. આસ્રવ કેવી રીતે થાય છે તેની સમજ જુદી જુદી રીતે આપી શકાય છે પણ તે ભેદોના સમૂહો અરસપરસ અન્તર્ગત થાય છે તેથી કોઈ પણ સંખ્યા અયુક્ત નથી.

આસ્રવના ભેદો—(૧) બે ભેદ–૧ દ્રવ્ય (યોગ) ૨ ભાવ (કષાય).

(૨) સત્તર ભેદ–૪ સંજ્ઞા, ૩ અશુભ લેશ્યા, ૫ ઈન્દ્રિયનો ભોગઉપભોગ ૨ અશુભ ધ્યાન (આર્ત રૌદ્ર), ૩ રાગદ્વેષ મોહ એ ત્રણ = ૧૭

(૩) વીસ ભેદ—૫ ઈન્દ્રિય અસંવર ૩ યોગ, ૫ અવ્રત, ૫ આસ્રવ સમૂહ (મિથ્યાત્વ, અવ્રત, પ્રમાદ કષાય, અશુભ યોગ, વસ્ત્ર પાત્ર આદિ (ઉપયોગ) વગર લેવાં મૂકવાં, સોય–કુશાગ્ર વગેરે ઉપયોગ વગર રાખે.

(૪) ૪૨ ભેદો–૫ આસ્રવ, ૫ ઈન્દ્રિય અસંવર ૪ કષાય, ૩ યોગ, ૨૫ ક્રિયા.

(૫) ૫૭ ભેદ કે જે ૫૭ હેતુ તરીકે ઓળખાય છે—૫ મિથ્યાત્વ, ૨૫ કષાય, ૧૫ યોગ, ૧૨ અવ્રત, (૫ ઇંદ્રિય અસંવર, મન અસંવર, છકાયાની રક્ષા ન કરવી તે ૧૨ અવ્રત) = કુલ ૫૭

(૬) ૫૭ હેતુમા ૫ ને બદલે ૨૫ મિથ્યાત્વ મેળવીએ તો ૭૭ ભેદ થાય

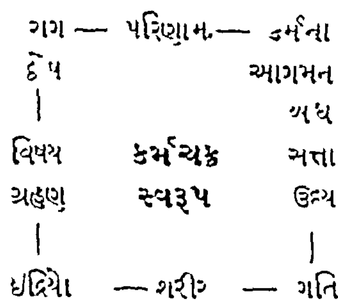
કર્મ વર્ગણા આગમન તથા કાયયોગ અને વચનયોગ તે દ્રવ્ય આસ્રવ છે, મનોયોગપ્રવૃત્તિ તે ભાવ આસ્રવ છે, સરાગી જીવની યોગ પ્રવૃત્તિ વધુવત્તુ અંશે રાગ કે દ્વેષયુક્ત હોય છે

વ્યવહારથી આસ્રવના બે ભેદ પડે—શુભ અને અશુભ. શુભ આસ્રવ પુણ્ય તત્ત્વ તરફ લઇ જાય અને અશુભ આસ્રવ કે જે સર્વથા ત્યાગ કરવા યોગ્ય છે તે પાપ તત્ત્વ તરફ લઇ જાય છે શુદ્ધ નિશ્ચય નયથી સર્વ આસ્રવનો છેવટે ત્યાગ કરવામા આવે છે

પુણ્યનો આસ્રવ માનીને ત્યાગ કરવામા આવે અને સ્વાર્થ માટે પાપ આસ્રવ ચાલુ રહે તો તે જીવના સંસારનો પાર આવે જ નહિ

પુણ્યાસ્રવમા (૧) પ્રશસ્તરાગ (શુદ્ધદેવ અરિહંત, ગુરુનિગ્રંથ, અર્હંતધર્મમાં સરાગપણુ) કે જેનાથી કુગુરુ, કુદેવ, કુધર્મ અને વિષયાનુરાગવાળો પાપાસ્રવ દૂર થાય છે (૨) અનુકંપા (૩) અકલુષિત ભાવરૂપી શુભ પરિણામ આવે છે ૪, ૫, ૬ ગુણસ્થાનવાળા અને કેટલેક અંશે ૭ મા ગુણસ્થાનવાળા આવા પ્રકારના પુણ્યાસ્રવથી પાપાસ્રવને હઠાવતા જાય છે અને આગળ વિકાસ પામતા જાય છે

અશુદ્ધ ભાવ



અશુદ્ધ ભાવથી કર્મ આવે કર્મથી ચાર ગતિમા ગમન થાય, ગતિ પ્રાપ્તિથી શરીર મળે, શરીરને ઇંદ્રિયો હોય, ઇંદ્રિયોથી વિષય ગ્રહણ થાય, વિષય ગ્રહણમા રાગદ્વેષ થાય કે જેથી અશુદ્ધ ભાવ થાય એવી રીતે કર્મચક્ર ચાલ્યા કરે છે

ભાવકર્મનુ ઉપાદાન કારણ આત્મા છે, દ્રવ્ય કર્મ તેમાં નિમિત્ત બને છે

દ્રવ્ય કર્મનુ ઉપાદાન કારણ પુદ્ગળ છે, જીવના શુભાશુભ ભાવ તેમા નિમિત્ત બને છે ભાવ કર્મ તે રાગદ્વેષ યુક્ત આત્માનુ પરિણામ (શુદ્ધ ભાવમા રાગદ્વેષ હોતો નથી તે સંવર છે)

શુભ ભાવ અને શુદ્ધ ભાવમાં આવી રીતે વ્યવહારથી સમજવા માટે ફરક બતાવવામાં આવ્યો છે. જીવ અરૂપી છે પણ અનાદિ કાળથી કાર્મણ શરીરના સંયોગથી રૂપી બન્યો છે, એટલે રૂપી પુદ્ગલ, કર્મ રૂપે પરિણમીને કાર્મણ શરીર સાથે જોડાય છે.

છઠ્ઠું સંવર તત્ત્વ

જીવમાં ઇંદ્રિયો વગેરે દ્વારા જે કર્મ આવે તેને વ્રત પ્રત્યાખ્યાન વગેરેથી રોકીએ તે સંવર.

તેના સામાન્યથી ૨ ભેદો—પાંચ ઇંદ્રિયનો સંવર (ઇંદ્રિયો ઉપર વિજય), ૩ યોગ મન વચન કાયાનો સંવર, વસ્ત્ર પાત્ર જયણાથી લેવાં, મૂકવાં, સોય કુશાગ્ર ઉપયોગપૂર્વક મૂકે, પાંચ મહાવ્રત, સમકિત, વ્રત, અપ્રમાદ અકષાય, યોગોની ગુપ્તિ આદિ શુભ યોગ રોધ કરે છે તે વ્યવહારિક વચન કે જેમાં અશુભ યોગનો ત્યાગ છે તે સમજવું, કારણ કે બધા યોગનું ઓછું રૂંધન કરવાથી સંપૂર્ણ સંવર પ્રાપ્ત થાય છે

વિશેષ રીતે સંવરના ૫૭ ભેદો—૫ સમિતિ, ૩ ગુપ્તિ, ૨૨ પરિષહનું સમભાવે સહન કરવું, ૧૦ યતિ ધર્મનું પાલન, ૧૨ ભાવના અને પાંચ ચારિત્ર સંવર તત્ત્વ જાણવા યોગ્ય છે.

કર્મને આત્મ પ્રદેશોમાં આવતા રોકવા તે દ્રવ્ય સંવર અને સંવરના પરિણામ તે ભાવ સંવર છે. વાસ્તવિક સંવર ચોથે ગુણસ્થાને શરૂ થાય છે અને ૧૪મે ગુણસ્થાને સંપૂર્ણ થાય છે.

વ્યવહારિક રીતે મિથ્યાત્વમોહનીય કર્મ ચોથે ગુણસ્થાનથી રોકાય છે. અવ્રતથી આવતાં કર્મો, અંશથી પાંચમે અને સર્વથા છઠ્ઠે ગુણસ્થાનેથી રોકાય છે. પ્રમાદથી આવતાં કર્મ ૭મે ગુણસ્થાનથી રોકાય, કષાય અગીયારમે ગુણસ્થાનેથી રોકાય છે અને અનાબાધ અકષાયપણું બારમે ગુણસ્થાને થાય છે. શૈલેશી અવસ્થા પ્રાપ્ત થાય, ત્યારે સંપૂર્ણ સંવર પ્રાપ્ત થાય છે.

હવે સંવર તત્ત્વની આરાધના (અનુષ્ઠાન—અભ્યાસ) કરીએ.

પાંચ મહાવ્રત, પાંચ સમિતિ, ત્રણ ગુપ્તિ, ૧૦ યતિ ધર્મ એટલું કેવળીના ધર્મની ઉત્તમતા નામે ધર્મ વિભાગમાં આવી ગયેલ છે. બાકીનું અહિં કહેવામાં આવશે.

પાંચ ઇંદ્રિય સંવર

(૧) શ્રોતેંદ્રિય વિજય—સારો કે ખરાબ, મીઠો કે કડવો શબ્દ, અવાજ, ગાયન, સંગીત વગેરે જે કંઈ સંભળાય તે સર્વનું ખરું ઉપાદાન કારણ પુદ્ગલ છે. નિમિત્ત કારણ જીવ અથવા ઢોલ, અવાજ ઉત્પન્ન થવાનું નિમિત્ત કારણ બને ત્યારે ભાષા વર્ગણાના પુદ્ગલો શબ્દ સ્વરૂપ ધારણ કરે છે.

એ શબ્દ પુદ્ગલો આત્માનું કંઈ ભલાઈ કે બુરાઈ કરી શકતા નથી, તો પણ જીવ શબ્દશ્રવણ અનુકૂળ ભાવો ઉત્પન્ન કરી, ઇષ્ટ અનિષ્ટપણાની કલ્પના કરી શા માટે સુખ દુઃખ વેદીને નવાં કર્મ

બાધવા ? તે તથા પ્રકારની પુદ્ગળ પરિણતિ પોતપોતાને સ્થાને હોય, તેમા જીવને કલેશ શાનો ? પુદ્ગળોનો એવો સ્વભાવ છે માટે આત્માએ સમભાવ રાખવો, ક્ષોભ ન પામવો, ખરાબ શબ્દ તરફ ઘૃણા ન કરવી અને સારા સગીત કે વચનમા મોહિત ન થવુ

(૨) ચક્ષુ ઇંદ્રિય વિજય (અકુશ, દમન)—સુન્દર રૂપો, અજાયબી પમાડનારા દેખાવો, કુદરતી દેખાવો, સ્ત્રીના મનોહર અગઉપાંગો એ સર્વ પુદ્ગળ સ્કધો છે, જડ છે, અજીવ છે, અનાત્મિક વસ્તુ છે, જેમા જીવ છે તે સર્વ જીવાત્મા પોતાના આત્મા જેવાજ છે દેખાતી વસ્તુઓનુ મૂળતત્ત્વ પુદ્ગળ છે અને દેખનાર જીવ તત્ત્વ છે આવી રીતે મૂળતત્ત્વોનુ શુદ્ધ સ્વરૂપ વિચારવાથી વ્યામોહ દૂર થાય છે

કેટલાક સાધુ મોટા મોટા પર્વતો વગેરે જોવા નીકળે છે તેમને દીઠીયા ક્રિયા લાગે છે.

(૩) ઘ્રાણેન્દ્રિય વિજય—સુગધ અથવા દુર્ગંધ પુદ્ગળ સ્વરૂપ છે સુગધી વસ્તુ દુર્ગંધ પામી શકે છે અને દુર્ગંધી વસ્તુ સુગધ પામી શકે તો પછી પુદ્ગળમા રાગદ્વેષની પરિણતિ કરીને સારી નરસી ગધમા રાગ–દ્વેષ કરીને શા માટે નવીન કર્મ બાધવા એમ વિચાર કરવો

(૪) રસેન્દ્રિ વિજય—રસ પુદ્ગળનો ધર્મ છે, તેમા તન્મય થવાથી એટલે સારામા ઇષ્ટ-પણાની અને સુખની કલ્પના કરવાથી અને ખરાબમા અનિષ્ટપણાની અને દુ ખની કલ્પના કરવાથી તેવા પ્રકારના રસયુક્ત પુદ્ગળોમા એકેન્દ્રિયપણે ઉપજવુ પડે છે

વળી પુદ્ગળના ધર્મો પુદ્ગળમા રહે છે, જીવના ધર્મો જીવમા રહે છે તો રાગદ્વેષ રૂપી ભાવ કર્મ ઉત્પન્ન કરીને જીવે શામાટે નવા કર્મ બાધવા ?

ખાતી પીતી વખતે પુદ્ગળના સ્વભાવ પ્રમાણે તેના ગુણો જીવ જાણી શકે છે, તે વખતે જીવે પોતાને ફક્ત જ્ઞાતા, દ્રષ્ટા તરીકે જ માનવો અગાઉના વજ્રઋષભ નારાચ સઘયણવાળા સાધુ ખોરાકને ચાવ્યા વગર ગળી જતા, પણ હાલનુ સઘયણ હલકુ હોવાથી ચાવવુ પડે છે, નહિતર રોગ થાય, તેથી ચાવવાની ક્રિયા તરીકે તે કામ કરતા રસના ઇષ્ટ અનિષ્ટપણાનુ ધ્યાન રાખવુ નહિ

વળી જે વસ્તુ ખાવા પીવામા આવે છે તે એકેન્દ્રિય જીવોના મડા છે અને સમભાવની દ્રષ્ટિમા એકેન્દ્રિય જીવો પણ આપણી પેઠે ચેતનાયુક્ત હોઇને આપણા ભાઇઓ છે, તેથી તેના મડા ખાવામા શો આનદ હોય ?

તેને તો સસાર રૂપી બળતા અગ્નિમાથી છુટવા માટે સંયમ તપની આરાધનાને ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ સુધી લાવવા માટે, જીવિતવ્ય ટકાવવા માટે, આહાર રૂપી ભાડુ દીધા વગર, આહારથી બનેલુ શરીર સયમ તપમા સહાય કરવા તૈયાર ન હોવાથી, લાચારીથી આહાર કરવો પડે છે, તો પછી તે આહારમા સુખ દુ ખની કલ્પના કરવી નકામી છે, આવી રીતે રસેન્દ્રિયનુ દમન થાય છે

(૫) સ્પર્શેન્દ્રિય વિજય શીત, ઉષ્ણ, રૂક્ષ, સ્નિગ્ધ, હળવો (લઘુ), ભારે (ગુરુ) ખરબચડો, લીસો—આ આઠ ગુણો પુદ્ગલના છે. અમુક ગુણોમાં પ્રીતિ રાખવી અને અમુક ગુણોમાં દ્વેષ કરવો તે અજ્ઞાન કહેવાય.

પુદ્ગલ સ્વતંત્ર દ્રવ્ય છે અને જેમ રહેવું હોય તેમ રહે. પૌદ્ગલિક વસ્તુ કોઈની કામને માટે છે નહિ હતી નહિ અને થશે પણ નહિ, તો પછી મારા નકામા સ્પર્શમાં ઇષ્ટ અનિષ્ટપણાની કલ્પના કરી સુખ દુઃખની માન્યતા વ્હોરી લઈ, રાગ દ્વેષ રૂપી ભાવ કર્મ કરી, દ્રવ્ય કર્મનું ઉપાર્જન કરી શા માટે સંસારમાં રખડવું?

વળી એક સમયે બે ઉપયોગ હોતા નથી, એકી વખતે એક પગ બરફ જેવા ઠંડા પાણીમાં રાખો અને બીજો પગ ગરમ પાણીમાં રાખો, તો ખાત્રી થશે કે ગરમ અને ઠંડો બન્ને એકી વખતે જીવના લક્ષ ઉપયોગમાં આવતા નથી, પણ વારા ફરતી એક પગને ગરમી લાગશે અને એક પગને ઠંડી લાગશે તે ઉપરથી સાબીત થાય છે કે જે જીવ આત્મ પ્રદેશોમાં ઉપયોગ રાખે તો [illegible] સર્વ સુખ દુઃખ અદ્રશ્ય થઈ જાય છે.

મનવિજય

મન ઇન્દ્રિય નથી, પણ તે નોઇન્દ્રિય કહેવાય છે. ઇન્દ્રિયો દ્વારા જે વિષયો ગ્રહણ થાય છે તેને મન દ્વારા જીવ તરફ પહોંચાડવામાં આવે છે તે કામ એટલા સૂક્ષ્મ વખતમાં થઈ જાય છે કે છદ્મસ્થ જીવને સાધારણ રીતે ખબર હોતી નથી.

વળી ઇન્દ્રિયોના વિષય ઉપરાંત મન સ્વતંત્ર રીતે પણ મતિ દ્વારા કામ કરી શકે છે. મન પર્યાપ્તિ જીવની એવી શક્તિ છે કે જે દ્વારા, આત્મપ્રદેશોએ અવગાહના કરેલા ક્ષેત્રમાં મનોવર્ગણાના પુદ્ગલો જે રહે છે તેને મનોયોગ રૂપ ગ્રહણ કરી, જેનો વિચાર કરવાનો છે તે આકારે પરિણમાવી, આત્મપ્રદેશ આધીન તે પુદ્ગલોને નષ્ટ કરવામાં આવે છે.

જ્યારે આત્મપ્રયત્ન થાય છે ત્યારે મનદ્રવ્યની સાથે આત્મ પ્રદેશોનો યોગ થાય છે તેથી મનોયોગ ઉપજે છે. એટલે જે વસ્તુનો વિચાર કરવામાં આવે છે તેના આકારે મનદ્રવ્ય આત્મ પ્રદેશ સાથે થાય છે.

એનો અર્થ એવો છે કે જે વસ્તુ ઉપર આપણે ઉપયોગ કરીએ છીએ તે વસ્તુ જ્યાં હોય છે ત્યાંજ રહે છે પણ આપણા જ આત્માના મન દ્રવ્ય સાથે તેવા આકારમાં પરિણમે છે. તેથી આપણું આપણા ઉપર જ ઉપયોગ કરીને આપણી જ ખાત્રી આ રીતે કરીએ. આ વાત ઉપયોગમાં આવે કે મન જ પ્રયોગ થઈ જાય છે કે મોહન થઈ જાય છે એ અનુભવ આવે છે.

મોટી રીત આ છે કે મન કોઈ એક વિષયમાં ચડી જાય, ત્યારે ત્યાંથી એમાંથી તેને પાછું ખેંચી લેવું અને ત્યાંથી આત્મ પ્રદેશમાં જ જોડવું. હવે આત્મ પ્રદેશોના દર્શન નથી, પણ મન દ્વારા તેનું સ્થાન નક્કી કરી શકાય છે.

વળી આત્માનો ગુણ જ્ઞાન છે જ્યાંથી જ્ઞાનની સ્ફુરણા થાય છે, ત્યાં આત્મ પ્રદેશો છે કારણ કે દ્રવ્ય વગર ગુણ ન હોય અને જ્યાંથી જ્ઞાનની સ્ફુરણા અનુભવી શકાય ત્યાં મત્ર અનુસાર અરૂપી આત્મ પ્રદેશોની કલ્પના કરીને તેમાં મનને જોડી દેવું મન સ્થિર ન રહે તો ગભરાવું નહિ છદ્મસ્થનો ઉપયોગ ૭ સમયથી વધારે એક ઠેકાણે રહેતો નથી, ફરીફરીને મનને આત્મ પ્રદેશોમાં જોડયા કરવું

આની રીતે એક પ્રકારનો આત્મ જાપ થાય છે અને જાપ શુદ્ધ આત્માનો હોય છે, એટલે આપણા આત્મ પ્રદેશોને શુદ્ધ સ્વરૂપે ઓળખવા પ્રયત્ન કરવો એમ અભ્યાસ થતા સિદ્ધ પરમાત્માના સ્વરૂપ સાથે આપણા આત્માનુ એકત્વ થાય અને તે ઉત્કૃષ્ટ સ્વરૂપે થાય તો કેવળજ્ઞાન થાય

ત્રીજી રીત એવી છે કે, આર્ત ધ્યાન કે રૌદ્ર ધ્યાનના વિચારો આવે ત્યારે શાસ્ત્રનો અભ્યાસ કરવો, નવકાર મત્રનો જાપ વગેરે શકિત પ્રમાણે કરવા અથવા આત્માના જ્ઞાનાદિ ગુણમય મનને બનાવી દેવુ

મનોવિજયના વિષય ઉપરથી સાબીત થાય છે કે દ્રવ્યમન આત્માથી ભિન્ન છે પાચ ઇન્દ્રિયો અને મન ઉપર વિજય લાવવામા, જીવની પાત્રતા અનુસાર, તારતમ્યતા રહેલી છે કે જેથી સવરની સાથે નિર્જરા, ઉજ્વળ શુભ કર્મબધની પ્રધાનતા, અશુભ કર્મબધની ગૌણતા એ સર્વ સાથે થાય છે કોઇ પણ એક તત્ત્વ એકાતિક રીતે સ્વતત્ર રીતે કામ કરતુ નથી, પણ સર્વ તત્ત્વો અરસપરસ કોઇ અને કોઇ અપેક્ષાએ સબધ ધરાવે છે

મનને વશ કરવાની બીજી રીતો પણ છે જેમકે (૧) ખરાબ ભાવ આવે, સમજો કે ક્રોધ આવે તો પ્રતિપક્ષી ગુણ (ક્ષમા) નો બમણા જોરથી અને વધારે લાબા વખત સુધી વિચાર કરવો (૨) દુ ખ પડે તો કર્મરૂપી દેવુ ખપે છે તે માટે આત્મિક પ્રસન્નતા રાખવી (૩) સુખની શોધ આત્મામાજ થાય છે, તો બીજે શા માટે જવુ ? શુદ્ધ આત્મસ્વરૂપ જ વિચારવુ કે જેથી સુખ ઉપજે

વચન સવર—તે વચન ગુપ્તિથી થાય અને અમુક અપેક્ષાથી (અસત્ય અને સસાર માર્ગની ભાષાનુ રૂંધન કરીને) ભાષા સમિતિથી થાય ભાષા સમિતિમા ભાવની તારતમ્યતાના આધારે સવર, નિર્જરા તથા પુણ્ય તત્ત્વ ઉપજે છે

કાય સંવર—મુખ્યતાથી કાયોત્સર્ગ કરવાથી અથવા કાય યોગમા પ્રવૃત્તિ અટકાવવાથી અશથી થાય છે

નોંધ—એક વાત ભુલવાની નથી કે સવર અને નિર્જરા તત્ત્વ, મોક્ષ તત્ત્વ પ્રાપ્ત થાય ત્યા સુધી સાથે જ રહે છે

સમકિતના ઉપયોગથી મિથ્યાત્વના પુદ્ગળનો સવર થાય છે

શુભયોગથી મુખ્યતાએ સંવર, નિર્જરા અને શુભકર્મ બંધ થાય છે.

બાવીશ પરિસહ

પરિસહ મુખ્યતાથી સાધુને લાગુ પડે છે પણ કેટલાક પરિસહ ત્યાગી શ્રાવકને સહન કરવા પડે. જેમકે પોતામાં સ્નેહ શ્રાવકને ભૂખ તરસ લાગે તો સમભાવ રાખવો જોઈએ.

૧૧ પરિસહ અશાતા વેદનીયના ઉદયથી આવે છે—ભૂખ, તરસ ઠંડી, તાપ, ડાંસ-મચ્છર કરડે, ચાલવાનો, મેલનો, જેવી તેવી શય્યા, વધ રોગ, તૃણસ્પર્શ

૮ પરિસહ મોહનીય કર્મના ઉદયથી આવે—અચેલપણુ (રોગ કપડાં ન મળે) તેવી નગ્ન અવસ્થાની લજ્જા. અરતિ (ધર્મ કામમાં કંટાળો આવે), સ્ત્રીનો આક્રોશવચનનો, યાચનાનો એક આસન પર બેસી રહેવાનો, સત્કાર પુરસ્કાર અને દર્શન.

જ્ઞાનાવરણીય કર્મના ઉદયથી પ્રજ્ઞા અને અજ્ઞાનનો પરિસહ થાય, અંતરાય કર્મના ઉદયથી અલાભ પરિસહ આવે.

જે કર્મના ઉદયથી જે પરિસહ આવે તે કર્મનું સ્વરૂપ અને આત્માથી ભિન્નતા સમજીને તથા બાહ્ય નિમિત્ત કે જેનાથી પરિસહ ઉત્પન્ન થયો હોય તેને કર્મનું દેવું ચૂકવવામાં ઉપકારી તરીકે માનીને આત્માના શુદ્ધ સ્વરૂપમાં લીન રહેવાથી પરિસહો ઉપર વિજય મળે છે અને આત્મ કલ્યાણ થાય છે.

બાર ભાવના

આ સાધુ તથા શ્રાવક બંનેને માટે છે

(૧) અનિત્ય ભાવના—ધન પરિગ્રહ, સગાસંબંધી, શરીર, યુવાની એ સર્વ નિત્ય નથી, તેનો નાશ થતાં વાર લાગતી નથી. લક્ષ્મી ચંચળ છે આયુષ્ય પાણીના પરપોટા સમાન છે, કર્મ અને કર્મફળ બદલાતાં રહે છે. ફક્ત પોતાનો આત્મા નિત્ય છે, તેનાથી જ સુખની શોધ કરવી.

(૨) અશરણ ભાવના—લક્ષ્મી પરિવાર સાથે આવતાં નથી, રોગ પીડા કોઈ વહેંચી શકતું નથી, કર્મ બંધના દુઃખમાંથી મુક્ત કરવા અરિહંતાદિ ચાર શરણ અને નિશ્ચયથી આત્મ પુરુષાર્થ સિવાય કોઈ શરણભૂત નથી.

(૩) સંસાર ભાવના—કર્મના કારણથી સંસારમાં અનેક પ્રકારના ચિત્ર વિચિત્ર સંયોગ થાય. ચોરાશી લાખ જીવ યોનિમાં રખડવું પડે. સંસાર તે જન્મ, જરા, મરણ, રોગ, આધિ વ્યાધિ ઉપાધિ રૂપે દુઃખ જ છે. માટે સંસારથી સર્વથા છૂટવાનો જ લક્ષ રાખવું

(૪) **એકત્વ ભાવના**—જીવ પરલોકથી એકલો આવ્યો અને એકલોજ જાય છે, કરેલા પાપનુ ફળ એકલો જ ભોગવે છે, દુ ખમાં ભાગ લેવા કોઇ આવતુ નથી આત્માનુ એકત્વ ફકત જ્ઞાન દર્શન સુખ અને શકિતઓ સાથે છે, માટે તેમાંજ લીન રહેવુ

(૫) **અન્યત્વ ભાવના**—જીવથી શરીર, પુત્ર, સ્ત્રી, સગા, સબધી, નવ જાતના પરિગ્રહ વગેરે જુદા છે અન્ય જીવથી પણ દરેક જીવ જુદો છે જ્ઞાનાદિ આત્મ ગુણો સિવાય કોઇ જીવનુ નથી માટે અન્ય વસ્તુનો ત્યાગ કરીને સ્વગુણ (નીજ ગુણ)મા લીન થવુ

(૬) **અશુચી ભાવના**—શરીર સાત અશુચી ધાતુનુ બનેલુ છે અને તેમાથી મળ, મુત્ર, પરસેવો વગેરે નિરતર વહેતા રહે છે આવા શરીર ઉપર મોહ અસ્થાને છે માટે અશરીરી થવામા પ્રયત્ન કરવો

(૭) **આશ્રવ ભાવના**—મિથ્યાત્વ, અવ્રત, પ્રમાદ કષાય, યોગથી નવા કર્મ આવ્યા કરે છે, તે બધ કર્યા વગર શ્રેય થવાનુ નથી.

(૮) **સંવર ભાવના**—વ્રત પચ્ચખાણથી આવતા કર્મને રોકયા વગર છુટકો જ નથી

(૯) **નિર્જરા ભાવના**—સત્તામા રહેલા કર્મને બાર પ્રકારના તપથી નાશ કરવા જ પડે છે

(૧૦) **લોક ભાવના**—કેવડો મોટો લોક છે? તેમા કેટલા કાળથી રખડવુ પડયુ ? હવે લોકનુ એવું સ્થાન મેળવવું કે જ્યાથી ફરી જન્મ મરણ ન કરવાં પડે

(૧૧) **બોધ ભાવના**—સમકિત પામવુ બહુ જ મુસ્કેલ છે. સમકિત વગર ખરો તત્વબોધ મળી શકે નહિ, ખરા તત્ત્વબોધ વગર ચારિત્ર ખરીદીને પાળી શકાય નહિ અને કાયમને માટે દુ ખમાથી છુટા થઇ શકાય નહિ, માટે સમકિત મેળવવા અને શુદ્ધ કરવાને માટે નિરતર મહેનત કરવી જોઇએ. હઠ-ત્યાગ, સત્ય, ધર્મ, અદ્વેષ, વિવેક, ન્યાય અને નિખાલસ મન વગર સાચી સમજણ આવી શકે નહિ આત્માનુ જ્ઞાન દર્શન ચારિત્રમય સ્વરૂપ જાણવુ, ઓળખવુ અને અનુભવવુ તે આત્મબોધ છે

(૧૨) **ધર્મ ભાવના**—સર્વજ્ઞ વીતરાગનો શુદ્ધ ધર્મ પાળ્યા વગર આત્મધર્મ પામી શકાય નહિ જ્ઞાન, દર્શન, ચારિત્ર, તપ સાધન ધર્મ છે અને કેવળ જ્ઞાન, કેવળ દર્શન આત્મિક સુખ અને શક્તિ સાધ્યધર્મ છે તે આત્મધર્મ છે કારણનો કાર્યમા ઉપચાર કરવાથી સાધન ધર્મ બને છે પાચ ચારિત્ર સવર તત્ત્વમા છે.

પહેલુ સામાયિક ચારિત્ર

અર્થ—આત્મિક સુખ, શાતિ, સમરસીભાવ પામવાને માટે જે વર્તન રાખવામા આવે તે સામાયિક ચારિત્ર. સમ=સમભાવ, સમતા, શાતિ, સુખ, તુલ્યપણુ, અક્ષોભપણુ, આત્મ સમક્ષ જ્ઞાન,

દર્શન, ચારિત્ર તપયુક્ત જે પુરુષાર્થ કરવામાં આવે તે, આત્મભાવ-આત્મજ્ઞાન-આત્મ ભાવમાં આત્મ દર્શન (સમકિત)થી શરૂઆત થાય છે સંપૂર્ણ શુદ્ધ આત્મભાવ પામવા માટે—

દ્રવ્યથી—અઢાર પાપ સ્થાનકનો ત્યાગ કરવો જોઈએ.

ક્ષેત્રથી—સર્વ લોકમાં કોઈ પણ ભાગમાં પાપકર્મ કરવાની બંધી કરી જોઈએ.

કાળથી—શ્રાવકને ઓછામાં ઓછું એક મુહૂર્ત (૪૮ મીનીટ), વધારેમાં વધારે શક્તિ પ્રમાણે, મહાવિદેહ ક્ષેત્રના સાધુને તથા ભરત ઐરવતમાં બીજાથી ત્રેવીસમા તીર્થંકરના શાસનના સાધુ માટે જાવજીવ અને ભરત ઐરવતના ૧લા તથા છેલ્લા તીર્થંકરના શાસનના સાધુ માટે સાત દિવસથી ૬ માસ સુધી જ્યાં સુધી છેદોપસ્થાપનીય ચારિત્ર આપવામાં ન આવે ત્યાં સુધી.

ભાવથી—ત્રણ કરણ (કરવું નહિ, કરાવવું નહિ, કરતા પ્રત્યે અનુમોદના કરવી નહિ) અને ત્રણ યોગ (મન, વચન, કાયા)થી એવી રીતે નવ કોટિથી પાપની બંધી કરવામાં આવે છે.

ગુણથી—સમ્યક્ જ્ઞાન, દર્શન, ચારિત્ર, તપ, વીર્યના સાધનથી શુદ્ધ આત્મજ્ઞાન, દર્શન, ચરિત્ર સ્વરૂપે આત્માને પામવા માટે સામાયિક કરવામાં આવે છે. અહિં આત્માના શુદ્ધ ગુણોની પ્રગતિ અને વિશુદ્ધિ કરવાથી સમતા રસનો અનુભવ થાય છે.

સામાયિકમાં ગુણસ્થાનના ભાવ એવા છે કે લોકના ૬ પ્રકારના દ્રવ્યની અપેક્ષાથી સર્વ દ્રવ્યો સરખા છે. સર્વ પર્યાયો પર્યાયત્વની અપેક્ષાએ સરખા છે. સર્વ પુદ્ગલ સ્કંધો જેવાં કે શરીર, મન, વચન, પૃથ્વી વગેરે આમાંથી બનાવેલા પુદ્ગલ સ્કંધો, પુદ્ગલ તત્ત્વની અપેક્ષાએ સરખા છે. ગુણત્વની અપેક્ષાએ સર્વ ગુણો સરખા છે. દોષત્વની અપેક્ષાએ સર્વ દોષો સરખા છે. સાધુત્વ (સમકિત સહિત પંચ મહાવ્રત)ની અપેક્ષાએ સર્વ સાધુ સરખા છે પણ સાધુ અને કુસાધુ સરખા નથી. ધર્મ અને અધર્મ સરખા નથી, અરિહંત અને અસર્વજ્ઞ દેવો સરખા નથી, મોક્ષમાર્ગ અને કર્મમાર્ગ સરખા નથી, માટે બુદ્ધિપૂર્વક સમતાના અર્થ ગ્રહણ કરવા.

સામાયિકનો સમભાવસ્વરૂપ ઇષ્ટપણું સુખ દુઃખની કલ્પના ઇષ્ટપણું તટસ્થ-ઉપેક્ષાભાવ, પર અનિષ્ટ અનિષ્ટપણું સુખ દુઃખની કલ્પના ઇષ્ટપણું આ ભાવ સમભાવ પામવા માટે સામાયિક ચારિત્ર છે એમ સમજવું. આ ભાવની તરતમતાની અપેક્ષાએ સામાયિક ચારિત્ર ૬ થી નવ ગુણસ્થાન સુધી છે.

સમભાવનો એવો અર્થ થતો નથી કે ખરાને ખોટા અને ખોટાને ખરા માનવો, પણ ખરા ખોટા માની તેના પર રાગ દ્વેષ ન કરવો. સામાયિક ચારિત્રમાં પુરેપુરી સર્વથા સમભાવપણું આવી શકતું નથી કારણ કે સંજ્વલનના કષાય (ક્રોધ, માન, માયા, લોભ)નો મંદ ઉદય હોય તો પણ શુદ્ધ ઉપયોગ અંશે વિભાગ થઈ જાય છે.

વળી તેની તારતમ્યતા મદ રહે છે તેથી સાધુપણુ ચાલુ રહે છે, નવમા ગુણસ્થાનવાળા ક્રોધ, માન, માયાનો નાશ કરી શકે છે પણ સુક્ષ્મ લોભનો નાશ સર્વથા કરી શકતા નથી, ગુણના વિકાસમા આગળ ચડે તો આગળનુ સુક્ષ્મ સપરાય ચારિત્ર પામે.

સામાયિક ચારિત્રમાં ક્ષયોપશમ, ઉપશમ અથવા ક્ષાયક એ ત્રણ સમકિતમાથી એક સમકિત હોય નવ નોકષાય (હાસ્ય, રતિ, અરતિ, ભય, શોક, દુગચ્છા, સ્ત્રીવેદ, પુરુષવેદ, નપુસકવેદ) બહુ મદ હોય અથવા શાત હોય અથવા વધારે વિકાસવાળા સાધુએ તેમનો ક્ષય કર્યો હોય. સામાયિક ચારિત્રના પાચ મહાવ્રતોનુ વર્ણન આગળ આવી ગયુ છે તે પાચ મહાવ્રતોનુ રક્ષણ પાચ સમિતિ, અને ત્રણ ગુપ્તિથી થાય છે, તેની વાત પણ આગળ આવી ગઇ છે તેમજ ૨૫ ભાવનાથી પાચ મહાવ્રતની શુદ્ધિ થાય છે

આ ચારિત્રમા સવર તત્ત્વના તેમજ નિર્જરા તત્ત્વના સર્વ ભેદોનુ યથાશક્તિ પાલન કરવામા આવે છે. આ ચારિત્રમા પુલાક, બકુશ, પ્રતિસેવના કુશિલ અને કષાય કુશિલ નિર્ગથોનુ વર્ણન અગાઉ આવી ગયુ છે, તેનુ અવલોકન કરી લેવુ નવકાર મત્રની પાચ પદ્દીમાથી આચાર્ય, ઉપાધ્યાય અને સાધુની ત્રણ પદ્દી આ ચારિત્રમા પામી શકાય છે માટે તેમના ગુણનુ પણ અગાઉ જણાવ્યા પ્રમાણે ફરી અવલોકન કરી જવુ. સાધુની નિર્દોષ આહાર પાણીની વિધિ દશવૈકાલીકઆદિ સૂત્રમાથી જાણી લેવી જોઇએ

સાત નયથી
સામાયિક ચારિત્રનુ અવલોકન

(૧) **નિગમ** નયવાળો જાડી બુદ્ધિથી અશનુ ગ્રહણ કરે એટલે અહિસા, સત્ય, અચૌર્ય, બ્રહ્મચર્ય અને અપરિગ્રહનુ અશથી પાલન કરે તેને સાધુ કહે, અને બાહ્ય ક્રીયા અને વેષ ઉપર આધાર રાખે.

(૨) **સગ્રહ** નયવાળો દ્રવ્યથી સર્વ સાધુ નિર્ગ્રથોને એક સાધુના ભેદમા ગણે

(૩) **વ્યવહાર** નયવાળો દ્રવ્યથી વચન અને કાયાના જોગથી સર્વ આચાર પાળનાર નિગ્રથોને ચારિત્રી માને

(૪) **રૂજુસુત્ર** નયવાળો સાધુપણાના માનસિક ઉપયોગમા વર્તમાનકાળમા વર્તતો હોય તેને માને. સાધુ હોય છતા અણજાણતો ક્રોધ કરે તો તે વખતે તેને ચડાળ માને, અને ગૃહસ્થીનુ કોઇ કામ કરતો હોય તે વખતે તેને ગૃહસ્થી માને, આશ્રવનુ કામ કરનારને અસયમી માને, મૈથુનની ઇચ્છા કરનારને અબ્રહ્મચારી માને

(૫) **શબ્દ** નયવાળો સામાયિક ચારિત્રના જેટલા અર્થ થાય તેમાના ભાવમા વર્તમાનમા રહેનારને ચારિત્રી માને

(૬) **સમભિરૂઢ** નયવાળો સમભાવવાળા ધર્મધ્યાન શુક્લ ધ્યાનયુક્ત હોય તેને માને

(૭) **એવભુત** નયવાળો નવમા ગુણસ્થાનવાળા ક્ષપક શ્રેણીયુક્ત ઉત્કૃષ્ટ સામાયિક ચારિત્રના પર્યાયવાળા શુક્લ ધ્યાની આત્માને માને

સામાયિક ચારિત્રવાળાને ઓળખવાના ચાર પ્રમાણ

(૧) સૂત્રમાં બતાવેલા નિયમ પ્રમાણે જે વર્તે તે આગમ પ્રમાણ. તેમાં આચારાંગ સૂત્રની મુખ્યતા છે.

(૨) રજોહરણ, ગુચ્છો, પાત્ર રાખનાર તથા પાંચ મહાવ્રત અને વ્યવહાર સમકિતમાં દોષ ન લાગે એવી રીતિ જે પ્રત્યક્ષ રીતે રહેતો દેખાય તે પ્રત્યક્ષ પ્રમાણ.

(૩) સાધુની ૮૪ ઉપમાયુક્ત હોય તે ઉપમા પ્રમાણ.

(૪) પાંચ સમિતિ અને ત્રણ ગુપ્તિયુક્ત જે ચાલતો દેખાય તે અનુમાન પ્રમાણથી સાધુ છે.

નિક્ષેપાથી સામાયિક ચારિત્રનું અવલોકન

(૧) નામ નિક્ષેપ—આ ચારિત્રની "સામાયિક ચારિત્ર" એવી નામ સંજ્ઞા છે.

(૨) સ્થાપના નિક્ષેપ—સમકિત સહિત પાંચ મહાવ્રતનું આરોપણ કરવામાં આવે તે સ્થાપના.

(૩) દ્રવ્ય નિક્ષેપ—વ્યવહારથી સર્વ વ્રતો અને સમિતિનું પાલન કરવામાં આવે તે. કેવળ દ્રવ્ય ચારિત્રથી નવ ગ્રૈવેયક સુધી જઈ શકાય, પણ ભાવ ચારિત્ર ન આવે તો સંસારનો પાર પામી શકાય નહિ.

(૪) ભાવ નિક્ષેપ—૭ થી નવ ગુણસ્થાનના ભાવમાં રહે તે સામાયિક ચારિત્ર. જ્ઞાન, દર્શન, ચારિત્ર, તપ, વીર્યયુક્ત સમભાવમાં રહે તે.

દ્રવ્ય તથા વ્યવહારથી ચારિત્ર—તે સાધુના વેશ સહિત દ્રવ્ય ચારિત્રનું આચરણ.

ભાવ ચારિત્ર—તે સાધુનો વેશ હોય કે ન હોય પણ ભાવથી ૬ થી ૯ ગુણસ્થાન ભાવમાં આત્મા પ્રવર્તે તે.

નિશ્ચય સામાયિક ચારિત્ર—તે જ્ઞાન, દર્શન, ચારિત્ર, તપ અને પંડિત વીર્યનું આત્માર્થે આચરણ, એકાકારપણું તન્મયપણું નિશ્ચયથી આત્મા પોતે સામાયિક સ્વરૂપ છે તે શુક્લ ધ્યાનથી ક્ષપક શ્રેણીમાં પ્રાપ્ત થાય.

ગતિ—કાળ કરીને જઘન્ય પહેલે દેવલોક અને ઉત્કૃષ્ટ અનુત્તર વિમાને જાય, પણ વિરાધના ન કરે તો; જો આયુષ્ય ન બાંધે તો ક્ષપક શ્રેણી પામી, ક્રમે સૂક્ષ્મ સંપરાય અને યથાખ્યાત ચારિત્ર પામી મોક્ષે જાય.

ઉત્કૃષ્ટ ઉપરાઉપર આઠ ભવ સુધી આ ચારિત્ર પામે. ભાવથી ઉત્કૃષ્ટ ૯૦૦ વાર એક ભવમાં સામાયિક ભાવ પામે. જઘન્ય એક સમય અને ઉત્કૃષ્ટ કાંઈક કમ નવ વર્ષ ઉણું પૂર્વ ક્રોડ

સુધી વ્યવહારથી આ ચારિત્ર પાળે ચારિત્રથી ભ્રષ્ટ થાય તો જઘન્ય અંતર્મુહુર્ત અને ઉત્કૃષ્ટ અર્ધ પુદ્ગળ પરાવર્તન કંઈ ઊણુ તેટલા વખતમા ફરી ચારિત્ર પામીને આગળ વધીને મોક્ષ જાય.

સામાયિક ચારિત્રવાળા સાધુની સખ્યા પ્રત્યેક હજાર ક્રોડ હોય છે સામાયિક ચારિત્રના પરમ અર્થ (આત્મભાવ)મા રહી શકે તેને તે વખતે જે સમતા રસનો અનુભવ થાય છે તેનુ સુખ જઘન્ય પહેલા દેવલોકના દેવથી વધારે અને ઉત્કૃષ્ટ સર્વાર્થ સિદ્ધ વિમાનના દેવથી વધારે મળી શકે છે

બીજુ છેદોપસ્થાપનીય ચારિત્ર

છેદ—પૂર્વ પર્યાયનો છેદ તે ભરત ઇરવતના પહેલા અને છેલ્લા તીર્થંકરના શાસનના સાધુ આશ્રી ટુકા કાળ જઘન્ય ૭ દિવસ, મધ્યમ ૪ માસ, ઉત્કૃષ્ટ ૬ માસના સામાયિક ચારિત્રનો છેદ અથવા પ્રાયશ્ચિત આપીને, જેનુ દુષિત ચારિત્ર છેદ કરવામા આવે છે તે છેદ + ઉપસ્થાપનીય = છેદ કર્યા પછી જે ચારિત્રની ફરી સ્થાપના કરવામા આવે છે તે છેદોપસ્થાપનીય ચારિત્ર. ભરત ઇરવતના ત્રેવીશમા તિર્થંકરના શાસનના સાધુ ચોવીશમા તિર્થંકરના સાશનમા ભળી જાય તેને પણ આ ચારીત્ર સ્થાપવામા આવે છે

આ ચારિત્ર ભરત ઇરવતમા પહેલા તથા છેલ્લા તિર્થંકરના સાધુ માટે છે, વચલા બાવીસ તિર્થંકરના શાસનના સાધુ તથા મહાવિદેહ ક્ષેત્રના સાધુ માટે સામાયિક ચારિત્ર છે

છેદોપસ્થાપનીય ચારિત્રવાળા કલ્પાતીત ન હોય, અન્ય લિગમા ન હોય, આ ચારિત્ર એક ભવમા પૃથક્ વીસ વાર લાભે, સર્વકાળમા ન હોય. જઘન્ય ૨૫૦ વર્ષ અને ઉત્કૃષ્ટ ૫૦ લાખ ક્રોડ સાગર સુધી આ ચારિત્રવાળા હોય અને ઉત્કૃષ્ટ હોય તો ૯૦૦ ક્રોડ હોય. આ કાળમા પાચ ભરત અને પાચ ઇરવતમાં જેટલા સાધુ છે તેમને માટે આ ચારિત્ર છે

આટલી હકીકત સિવાય ચારિત્રની અપેક્ષાએ સામાયિક ચારિત્ર અને છેદોપસ્થાપનીય ચારિત્ર સરખા છે જેટલી ક્રિયા અને જેટલા ગુણ સામાયિક ચારિત્રમા હોય તેટલા સર્વ છેદોપસ્થાપનીય ચારિત્રમા હોય, માટે બાકીનુ વર્ણન સામાયિક ચારિત્રમા લખ્યુ છે તે અહિં પણ સમજવુ નિશ્ચય નયથી શુભ યોગ તે શુભાસ્રવ છે, પણ તેનાથી અશુભ આસ્રવ અટકે છે તે અપેક્ષાએ સવર છે

બાકીના ચારિત્ર

પરિહાર વિશુદ્ધ ચારિત્રથી અમુક ખાસ પ્રકારનો તપ કરવામા આવે છે તે હાલમા ક્યાય નથી, તેની હકીકત સુત્રમાથી જાણી લેવી

સુક્ષ્મ સંપરાય ચારિત્રવાળા અવેદી, કલ્પાતીત, અપ્રતિસેવક, દસમા ગુણસ્થાનવાળા, ઉપશમ કે ક્ષપક શ્રેણીવાળા હોય છે, તેમને મોહનીય કર્મ તથા આયુષ્યનો બધ નથી, તેઓ હોય કે ન હોય. જો હોયતો જઘન્ય ૧, ૨, ૩, ઉત્કૃષ્ટ પ્રત્યેક સો હાલમા મહાવિદેહ ક્ષેત્રમા હોય પણ અહિં તો નથી

યથાખ્યાત ચારિત્રવાળા નિર્ગ્રંથ અને સ્નાતક છે તેઓના ગુણસ્થાન ૧૧ થી ૧૪ સુધી છે તેમાં ઉપશમ શ્રેણીવાળા તથા ક્ષપક શ્રેણીવાળા તથા સર્વજ્ઞ આવે છે, તેઓ હાલમાં મહાવિદેહ ક્ષેત્રમાં પ્રત્યેક કોડની સંખ્યામાં છે.

નયોની અપેક્ષાથી
સંવર તત્વનું અવલોકન

(૧) નિગમ નય પ્રમાણે શુભ યોગ તે સંવર. શુભ યોગ દશમા ગુણસ્થાન સુધી સંવરનું કારણ છે. આ નય પ્રમાણે કારણમાં કાર્યનો ઉપચાર કરવામાં આવે છે તે અપેક્ષાએ શુભ યોગ તે સંવર છે. શુભયોગમાં પ્રવર્તતા અશુભ યોગમાંથી નિવૃત્તિ થાય છે તે સંવર છે. આ નય વાળો બાહ્ય કરણી ઉપર આધાર રાખે છે.

(૨) સંગ્રહ નય પ્રમાણે સંવરના સર્વ ભેદોને એક સંવર તત્વમાં મુકાય છે. ઘણા લોકો સંવરના જુદાજુદા ભેદમાં ક્રિયા કરતા હોય તે સર્વ એક સંવર તત્વમાં છે એમ કહી શકાય.

(૩) વ્યવહાર નય-પ્રમાણે વ્રત પચ્ચખ્ખાણ વગેરે સંવરના સર્વ વ્યવહારિક ભેદોનું આચરણ તે સંવર કહેવાય.

(૪) ઋજુસૂત્ર નય પ્રમાણે વર્તમાન કાળમાં દ્રવ્ય કર્મનો આત્મામાં આવતાં અટકાવ થતો હોય અને વર્તમાન ભાવથી સંવર પરિણામ હોય તેને સંવર કહેવાય. સાધુના વેશમાં ધ્યાન અવસ્થામાં કોઇ રૌદ્ર ધ્યાનમાં હોય તો તે આસ્રવ તત્વમાં છે એમ આ નયથી કહી શકાય. પણ બીજા નયના મતની સર્વથા ઉપેક્ષા રાખી ન શકાય.

(૫) શબ્દ નય પ્રમાણે સમકિત, વ્રત, અપ્રમાદ, અકષાય અને અયોગી અવસ્થાના પરિણામમાં હોય તે સંવર છે ગુણસ્થાન ૪ થી ૧

(૬) સમભિરૂઢ નય પ્રમાણે સમતા, રાગદ્વેષનો અભાવ, ઇષ્ટ અનિષ્ટપણાનો અભાવ, સમભાવ, વીતરાગ દશા તે સંવર છે. ગુણસ્થાન ૧૧ થી ૧૪

(૭) એવંભૂત નય પ્રમાણે સંપૂર્ણ સંવર સ્વરૂપી ૧૪ મા ગુણસ્થાનની શૈલેશી અવસ્થા તથા સિદ્ધ પર્યાય તે સંવર છે.

નોંધ—સિદ્ધ અવસ્થા સંવર સ્વરૂપ છે કારણ કે તેમના આત્મ પ્રદેશમાં કદાપી કર્મનું આગમન થતું નથી. પણ સંવરમાં ચારિત્રનો ભેદ પણ છે કે જ્યાં આશ્રવ અટકાવવા રૂપી ક્રિયા થાય છે તે સિદ્ધમાં નથી, એટલે સિદ્ધના કર્મની અપેક્ષાએ સંવર નથી પણ જે સમયે સર્વ કર્મમાંથી મુક્ત થાય ને સિદ્ધ થાય તે ૧ અંતિમ સમયે સંવર છે, પછી નથી. પણ સ્વ સ્વરૂપની અપેક્ષાએ સર્વદા સંવર સ્વરૂપ છે ને કે તે અવસ્થામાં કોઇ પ્રકાર ક્રિયાનો હોતો નથી તેથી ચારિત્ર રૂપે નથી.

ચારિત્ર પણ સવર છે, માટે ચારિત્રનુ પણ સાત નયથી ઉપર મુજબ ગુણની અપેક્ષા સહિત અવલોકન કરવુ કોઇ પણ એક નય પ્રમાણે સવરમા હોય તેને સવર નથી એમ કહેવુ તે પણ મિથ્યાત્વ છે જો કે નિશ્ચયથી એવંભૂત નય પ્રમાણે આત્મ પ્રદેશોની અકપ અવસ્થાસ્વરૂપી સવર તત્ત્વમા દાખલ થયા વગર મોક્ષ નથી

આવી રીતે નય વાદ પ્રમાણે દરેક તત્ત્વ સમજવામા આવે તો સાધુ શ્રાવકોના અદર અદરના ઝઘડા શાંત થઈ જાય. વળી એટલુ જાણવુ જોઇએ કે સર્વ જગત્ સમાન ભાવની અપેક્ષાએ સર્વ જીવ સરખા છે વ્યક્તિગત નય પ્રમાણે જેમના આચાર વિચાર સરખા છે તેઓ તે તે નયની અપેક્ષાએ સરખા છે તારતમ્યતાની અપેક્ષાએ એવભૂત નય પ્રમાણે સવર ભાવમા હોય તે શ્રેષ્ઠ છે ઊચે ઊચેના નય નીચેના નય કરતા શુદ્ધ, શુદ્ધત્તર, શુદ્ધત્તમ થતા જાય છે

નોંધ નં. ૨—જ્યા ચારિત્ર અને સાધુપણાની વાત આવે ત્યાં સર્વજ્ઞ વીતરાગની આજ્ઞા પ્રમાણે વ્યવહાર સમકિત સહિત પાચ મહાવ્રતમાથી કોઇ પણ મહાવ્રતને જે કોઇ ખડિત ન કરી નાખે તે સાધુ છે અને ચારિત્રમા છે અને સ્વલિંગની અપેક્ષાએ તીર્થના સાધુ માટે રજોહરણ, ગુચ્છો અને પાત્રા જોઇએ, બાકીના ઉપકરણ કલ્પ પ્રમાણે હોય ઉઘાડે મોઢે સાધુ બોલે તો વાયુના જીવ હણાય અને પહેલા મહાવ્રતની વિરાધના થાય. હિંસા થાય એવુ કરવા માટે સાધુ, શ્રાવકને ઉપદેશ આપે તો પહેલા મહાવ્રતની વિરાધના થાય

નિક્ષેપાથી
સંવરનું અવલોકન

(૧) **નામ સંવર**—કોઇ માણસનુ નામ સવર હોય તે પૂજવા કે આદરવા યોગ્ય નથી, પણ સવર તત્ત્વને "સંવર" એવી સંજ્ઞા આપેલી છે તે સજ્ઞાથી શબ્દ પ્રયોગ થાય.

(૨) **સ્થાપના સંવર**—(૧) કોઇ વસ્તુને "સંવર" તરીકે સ્થાપી હોય તે પૂજવા કે આદરવા લાયક નથી (૨) કોઇ માણસ પોતાના ભાવને આત્મ પ્રદેશમા અથવા સવરના કોઈ ભેદમા સ્થાપે, સ્થિર થાય તે ભાવ નિક્ષેપાનો વિષય છે તે ઉપાદેય છે (૩) સવર શબ્દની લીપીમા સ્થાપના

(૩) **દ્રવ્ય સંવર**—નિક્ષેપાની અપેક્ષાએ દ્રવ્ય સવર ઘણી રીતે વર્ણવી શકાય, પણ અહિં ઉપાદેય સ્વરૂપ બે પ્રકારનુ છે (૧) દ્રવ્ય સવરની કરણી ભાવ વગર જો દ્રવ્ય કરણી કરવામા આવે તો મોક્ષનુ ફળ ન મળે, પણ સ્વર્ગાદિ ફળ મળે. (૨) પુદ્ગળ દ્રવ્યોનુ કર્મ પણે આત્મ પ્રદેશોમા ન આવવુ તે પણ દ્રવ્ય સવર છે, તે ઉપાદેય તત્ત્વ છે

(૪) **ભાવ સંવર**—એટલે સવરમા ભાવ, પરિણામ, આત્મપરિણતિ, રાગદ્વેષની મદતા કે અભાવ, વસ્તુમા સારા નરસાની કલ્પના ન કરવી તે, તેમા ઇષ્ટ અનિષ્ટ ભાવ ન રાખવો, તથી સુખી કે દુખી ન થવુ સમાનભાવ રાખવો તે ભાવ સવર છે ભાવ સવર વગર મોક્ષ નથી. આત્મપ્રદેશોનુ અકપપણુ તે પણ સવર છે શુદ્ધ આત્મ સ્વરૂપમા રમણતા કરવી, પોતાના જ્ઞાન, દર્શન, ચારિત્ર, વીર્યમા એકાકાર થવુ તે પણ ભાવે સવર છે અને તેની સાથે નિર્જરા પણ થાય છે

યથાખ્યાત ચારિત્રવાળા નિર્ગ્રંથ અને સ્નાતક છે તેઓના ગુણસ્થાન ૧૧ થી ૧૪ સુધી છે તેમાં ઉપશમ શ્રેણીવાળા તથા ક્ષપક શ્રેણીવાળા તથા સર્વજ્ઞ આવે છે, તેઓ કાયમ મહાવિદેહ ક્ષેત્રમાં પ્રત્યેક ક્રોડની સંખ્યામાં છે.

નયોની અપેક્ષાથી
સંવર તત્ત્વનું અવલોકન

(૧) નૈગમ નય પ્રમાણે શુભ યોગ તે સંવર. શુભ યોગ છઠ્ઠા ગુણસ્થાન સુધી સંવરનું કારણ છે આ નય પ્રમાણે કારણમાં કાર્યનો ઉપચાર કરવામાં આવે છે તે અપેક્ષાએ શુભ યોગ તે સંવર છે. શુભયોગમાં પ્રવર્તતા અશુભ યોગમાંથી નિવૃત્તિ થાય છે તે સંવર છે. આ નય વાળો ભાવ કરણી ઉપર આધાર રાખે છે.

(૨) સંગ્રહ નય પ્રમાણે સંવરના સર્વ ભેદોને એક સંવર તત્ત્વમાં મુકાય છે. જેટલા યોગો સંવરના જુદાજુદા ભેદમાં ક્રિયા કરતા હોય તે સર્વ એક સંવર તત્ત્વમાં છે એમ કહી શકાય.

(૩) વ્યવહાર નય–પ્રમાણે વ્રત પચ્ચખ્ખાણ વગેરે સંવરના સર્વ વ્યવહારિક ભેદોનું આચરણ તે સંવર કહેવાય.

(૪) ઋજુસૂત્ર નય પ્રમાણે વર્તમાન કાળમાં દ્રવ્ય કર્મનો આત્મામાં આવતો અટકાવ થતો હોય અને વર્તમાન આશ્રી સંવર પરિણામ હોય તેને સંવર કહેવાય. સાધુના વેશમાં ધ્યાન અવસ્થામાં આર્ત રૌદ્ર ધ્યાનમાં હોય તો તે આશ્રવ તત્ત્વમાં છે એમ આ નયથી કહી શકાય. પણ બીજા નયના કથનની સર્વથા ઉપેક્ષા રાખી ન શકાય.

(૫) શબ્દ નય પ્રમાણે સમકિત, વ્રત, અપ્રમાદ, અકષાય અને અયોગી અવસ્થાના પરિણામમાં હોય તે સંવર છે. ગુણસ્થાન ૪ થી ૧

(૬) સમભિરૂઢ નય પ્રમાણે સમતા, રાગદ્વેષનો અભાવ, છદ્મ અનિષ્ટપણાનો અભાવ, સમભાવ, વીતરાગ દશા તે સંવર છે. ગુણસ્થાન ૧૧ થી ૧૪

(૭) એવંભૂત નય પ્રમાણે સંપૂર્ણ સંવર સ્વરૂપી ૧૪ મા ગુણસ્થાનની શૈલેશી અવસ્થા તથા સિદ્ધ પર્યાય તે સંવર છે.

નોંધ—સિદ્ધ અવસ્થા સંવર સ્વરૂપ છે કારણ કે તેમના આત્મ પ્રદેશમાં ક્યાંથી કંઈ આગમન થતું નથી. પણ સંવરમાં ચારિત્રનો ભેદ પણ છે કે જ્યાં આશ્રવ અટકાવવા રૂપી ક્રિયા થાય છે તે સિદ્ધમાં નથી, એટલે સિદ્ધને કરણીની અપેક્ષાએ સંવર નથી પણ જે સમયે સર્વ કર્મમાંથી મુક્ત થાય ને સિદ્ધ થાય તે જ અંતિમ સમયે સંવર છે, પછી નથી. પણ સ્વ સ્વરૂપની અપેક્ષાએ સર્વદા સંવર સ્વરૂપ છે. ને કે તે અવસ્થામાં કોઈ પ્રયત્ન કરવાનો હોતો નથી તેથી ચારિત્ર રૂપે નથી.

ચારિત્ર પણ સંવર છે, માટે ચારિત્રનું પણ સાત નયથી ઉપર મુજબ ગુણની અપેક્ષા સહિત અવલોકન કરવું કોઇ પણ એક નય પ્રમાણે સંવરમાં હોય તેને સંવર નથી એમ કહેવું તે પણ મિથ્યાત્વ છે જો કે નિશ્ચયથી એવંભૂત નય પ્રમાણે આત્મ પ્રદેશોની અકંપ અવસ્થાસ્વરૂપી સંવર તત્ત્વમાં દાખલ થયા વગર મોક્ષ નથી

આવી રીતે નય વાદ પ્રમાણે દરેક તત્ત્વ સમજવામાં આવે તો સાધુ શ્રાવકોના અંદર અંદરના ઝઘડા શાંત થઈ જાય વળી એટલું જાણવું જોઇએ કે સર્વ જગત્ સમાન ભાવની અપેક્ષાએ સર્વ જીવ સરખા છે વ્યક્તિગત નય પ્રમાણે જેમના આચાર વિચાર સરખા છે તેઓ તે તે નયની અપેક્ષાએ સરખા છે તારતમ્યતાની અપેક્ષાએ એવંભૂત નય પ્રમાણે સંવર ભાવમાં હોય તે શ્રેષ્ઠ છે ઊંચે ઊંચેના નય નીચેના નય કરતા શુદ્ધ, શુદ્ધત્તર, શુદ્ધત્તમ થતા જાય છે

નોંધ નં. ૨—જ્યાં ચારિત્ર અને સાધુપણાની વાત આવે ત્યાં સર્વજ્ઞ વીતરાગની આજ્ઞા પ્રમાણે વ્યવહાર સમકિત સહિત પાંચ મહાવ્રતમાંથી કોઇ પણ મહાવ્રતને જે કોઇ ખંડિત ન કરી નાખે તે સાધુ છે અને ચારિત્રમાં છે અને સ્વલિંગની અપેક્ષાએ તીર્થના સાધુ માટે રજોહરણ, મુહપત્તિ અને પાત્રા જોઇએ, બાકીના ઉપકરણ કલ્પ પ્રમાણે હોય. ઉઘાડે મોઢે સાધુ બોલે તો વાયુના જીવ હણાય અને પહેલા મહાવ્રતની વિરાધના થાય હિંસા થાય એવું કરવા માટે સાધુ, શ્રાવકને ઉપદેશ આપે તો પહેલા મહાવ્રતની વિરાધના થાય

નિક્ષેપાથી
સંવરનું અવલોકન

(૧) **નામ સંવર**—કોઇ માણસનું નામ સંવર હોય તે પૂજવા કે આદરવા યોગ્ય નથી, પણ સંવર તત્ત્વને "સંવર" એવી સંજ્ઞા આપેલી છે તે સંજ્ઞાથી શબ્દ પ્રયોગ થાય.

(૨) **સ્થાપના સંવર**—(૧) કોઇ વસ્તુને "સંવર" તરીકે સ્થાપી હોય તે પૂજવા કે આદરવા લાયક નથી (૨) કોઇ માણસ પોતાના ભાવને આત્મ પ્રદેશમાં અથવા સંવરના કોઈ ભેદમાં સ્થાપે, સ્થિર થાય તે ભાવ નિક્ષેપાનો વિષય છે તે ઉપાદેય છે (૩) સંવર શબ્દની લીપીમાં સ્થાપના

(૩) **દ્રવ્ય સંવર**—નિક્ષેપાની અપેક્ષાએ દ્રવ્ય સંવર ઘણી રીતે વર્ણવી શકાય, પણ અહિં ઉપાદેય સ્વરૂપ બે પ્રકારનું છે (૧) દ્રવ્ય સંવરની કરણી ભાવ વગર જો દ્રવ્ય કરણી કરવામાં આવે તો મોક્ષનું ફળ ન મળે, પણ સ્વર્ગાદિ ફળ મળે. (૨) પુદ્ગળ દ્રવ્યોનું કર્મ પણે આત્મ પ્રદેશોમાં ન આવવું તે પણ દ્રવ્ય સંવર છે, તે ઉપાદેય તત્ત્વ છે

(૪) **ભાવ સંવર**—એટલે સંવરમાં ભાવ, પરિણામ, આત્મપરિણતિ, રાગદ્વેષની મંદતા કે અભાવ, વસ્તુમાં સારા નરસાની કલ્પના ન કરવી તે, તેમાં ઇષ્ટ અનિષ્ટ ભાવ ન રાખવો, તથી સુખી કે દુખી ન થવું સમાનભાવ રાખવો તે ભાવ સંવર છે ભાવ સંવર વગર મોક્ષ નથી. આત્મપ્રદેશોનું અકંપપણું તે પણ સંવર છે શુદ્ધ આત્મ સ્વરૂપમાં રમણતા કરવી, પોતાના જ્ઞાન, દર્શન, ચારિત્ર, વીર્યમાં એકાકાર થવું તે પણ ભાવે સંવર છે અને તેની સાથે નિર્જરા પણ થાય છે

ભાવ સંવરના ત્રણ પ્રકાર

(૧) આગમથી ભાવ સંવર—આગમ પ્રમાણે સંવર તત્વમાં ઉપયોગ. (૨) નો આગમથી સંવર—સંવર તત્વમાં રહેલ આત્મા. આ સ્વરૂપ સમકીતથી શરૂ થાય છે અને ૧૪ મે ગુણસ્થાને સંપૂર્ણતા પામે છે. સિદ્ધ સ્વરૂપ સ્વભાવિક રીતિ પ્રયત્ન વગર સંવર સ્વરૂપ છે. (૩) તદ્વ્યતિરિક્તનો આગમથી ભાવ સંવર—સંવર તત્વમાં આત્મ પરિણતિ, પરમાત્મ સ્વરૂપમાં લીનતા, જ્ઞાન, દર્શન ચારિત્ર તપ, વીર્યમાં એકાકારતા

સંવર તત્વના
ચાર પ્રકાર

(૧) આગમ પ્રમાણ—અરિહંત કથિત, ગણધર પ્રમાણે જે સૂત્રો છે, તેમાં સંવર તત્વ આવે છે તે ઉપદેશ છે

(૨) ઉપમા પ્રમાણ—જેમ પાળ બાંધવાથી સરોવરમાં પાણી જઈ શકતું નથી તેમ અઢાર પાપ સ્થાનથી પચ્ચખ્ખાણ વગેરેથી બંધી કરવાથી આત્મ—પ્રદેશ તરફ આવતો પાપરૂપ કર્મ પ્રવાહ રોકાઈ જાય તે સંવર સ્વરૂપ છે.

નોંધ—આસ્રવ તત્વમાં પુણ્ય અને પાપ કહ્યા અને શુભ અશુભ કર્મ એ બંને આવે છે, પણ પુણ્યના પચ્ચખ્ખાણ હોતા નથી, કારણ કે નિરાશી, નિષ્કામ, નિઃસ્વાર્થ બુદ્ધિથી ગુણસ્થાનોની યોગ્યતાથી પુણ્ય કરવામાં આવે તો તેનું ફળ આવે તે ધર્મ માર્ગમાંથી જીવને રોકી શકતું નથી અને તેથી રોકવાનું પણ નથી. આલોક પરલોકના સ્વાર્થ બુદ્ધિથી પુણ્ય કરવાના પચ્ચખ્ખાણ કરી શકાય.

બીજી દૃષ્ટિથી આપણે કેવું સંવરનું સ્વરૂપ મેળવવું જોઈએ કે તેની ઉપમા માટે સિદ્ધ સ્વરૂપ છે તે ઉપદેશ છે,

૩ પ્રત્યક્ષ પ્રમાણ—સંવર તે આત્માનો ગુણ છે. તેની ખાત્રી માટે જુઓ કે કોઈ માણસ જીવનો ઘાત કરતો હોય તેના ઉપર ગુણાનુરાગ (પ્રમોદ) ભાવ નથી આવતો, પણ જે જીવની દયા કરે છે અથવા વ્રત પચ્ચખ્ખાણ લીએ છે તેના ઉપર પ્રત્યક્ષ પ્રમોદ ભાવ આવતા દેખાય છે. સર્વ તેની પ્રશંસા કરે છે અને આપણે આપણા ભાવ સમતા વગેરે સંવરમાં અથવા તેના સ્વામી જે આત્મા છે તેના પ્રદેશમાં સ્થિર કરીને સ્થાપ્યો હોય તો આપણે આનંદનો અનુભવ સ્વાત્મસ્થ (આત્મગત) થાય છે સિદ્ધના સુખનો અંશથી અનુભવ થોડો થોડો કર્યો હોય તો સંવરથી થાય છે

(૪) અનુમાન પ્રમાણ—જેમ જીવને સુખ વહાલું છે અને સંવર ભાવમાં સ્વાત્મસ્થ અંતર્ગત આત્મિક સુખનો, પૌદ્ગલિક ઇન્દ્રિયોના સુખથી જુદા પ્રકારનો, અંશથી અપૂર્વ અનુભવ થાય છે તો, દુઃખના અંશ વગરનું શાશ્વત સિદ્ધ સ્વરૂપનું સુખ મેળવવું હોય તો સંપૂર્ણ સંવર

કે જે સંપૂર્ણ સુખ આપી શકે છે, તે મેળવવાના ઉત્કૃષ્ટ સાધન મેળવવા જ જોઇએ, એટલે કે સંવર ઉપાદેય છે

વ્યવહારથી સંવર—વ્રત પચ્ચખાણ વગેરે સંવરના સર્વ ભેદોનું પાલન

નિશ્ચયથી સંવર—અશુદ્ધ નિશ્ચય નયથી વ્યવહાર સંવરના પાલનમાં જેટલે દરજ્જે આત્મભાવ કેળવાય, સમતાભાવ આવે રાગદ્વેષનો અભાવ થાય, આત્માની શુદ્ધિ થાય તેટલે દરજ્જે સંવર થાય છે પણ ધ્યેય સંપૂર્ણ સંવર સ્વરૂપ સિદ્ધ પદ પ્રાપ્તિનું હોવું જોઇએ

આવ્યું પાછું ન જાય એવું નિશ્ચયથી સંવર સ્વરૂપ ક્ષપક શ્રેણીમાં બારમે ગુણસ્થાને પ્રાપ્ત થાય છે સર્વથા શુદ્ધ સંવર સ્વરુપ ૧૪ મે ગુણસ્થાને આવે છે સર્વથા શુદ્ધ નિશ્ચય નયથી શૈલેસી પ્રાપ્ત અવસ્થા તથા સિદ્ધ સ્વરૂપ તે સંપૂર્ણ સંવર છે

ભાવ અને નિશ્ચય અપેક્ષાએ ભેદ અભેદ સ્વરૂપ છે ભાવ = પરિણામ અને નિશ્ચય = દઢતા (દ્રઢ પરિણામ) એ અપેક્ષાએ અભેદ રૂપે છે કારણ કે બંનેના પરિણામ સામાન્ય છે ભાવ એટલે ફળ મેળવવાના પરિણામ અને નિશ્ચય તે ફળ, એક કારણ, તો બીજું કાર્ય એક કર્તા, તો બીજું ફળ રૂપી કર્મ તે ભેદ રૂપે છે, તે પણ નિગમ નયની અપેક્ષાએ (કારણ તે કાર્ય) અભેદ રૂપે છે ભાવ ધ્યાતા છે, નિશ્ચય તે ધ્યેય છે ધ્યાતા વગર ધ્યેય નથી અને ધ્યેય વગર ધ્યાતા નથી

અહિં "ફળ" શબ્દ વાપર્યો તે સમજાવવા પુરતો છે, કારણ કે નિશ્ચયથી સંવર અફળ (પાપ પુન્યના ફળ રહિત) છે

હવે **ભાવની બાહ્ય ક્રિયા તે વ્યવહાર નય** છે તેનો એક દાખલો

ચાલવું છે તે શા માટે? તો કે આહાર, નિહાર, વિહાર, વૈયાવચ્ચ માટે ચાલ્યા વગર છુટકો નથી. પણ એવી રીતે ચાલવું કે પાપ કર્મ ન બંધાય (સંવર થાય) અને નિર્જરા થાય એવો હેતુ રાખીને ચાલવું છે કે જેથી ધ્યેયમાં વાધો ન આવે, માટે રસ્તામાં જીવને જાણીને, દેખીને, દયા ભાવ કે સમાન ભાવથી, રાગદ્વેષ રહિતપણે, રક્ષણ કરીને, ઉપયોગથી ચાલવું તે ઇર્યા સુમતિ.

અહીં ઇર્યા સુમતિ તે વ્યવહાર માર્ગ અને મોક્ષ ધ્યેયવાળી સંવર તથા નિર્જરા તે નિશ્ચય માર્ગ 'કડમાણે કડે'ની અપેક્ષાએ નિર્જરા પણ ધ્યેય છે કારણ કે મોક્ષ એકદમ થતો નથી, નિર્જરા કરતા કરતા છેવટે અંતિમ ચરમ કર્મમાંથી મોક્ષ થાય છે

જેઓ વ્યવહાર અને નિશ્ચય માર્ગમાં મુંઝવાઇને એકાંતવાદી થઇને બંને માર્ગ ખોઇ બેસે તેના માટે આ દાખલા ઉપરથી સમજવાનું છે કે, **નિશ્ચય માર્ગ મેળવવા માટે વ્યવહાર માર્ગ ટુંકો અને સરળ રસ્તો છે, જેટલે દરજ્જે વ્યવહારનું ઉલ્લંઘન થાય તેટલે દરજ્જે નિશ્ચય માર્ગ દૂર જાય છે. ગમે તેવો એકાંત આત્મવાદી હોય પણ તે ઇર્યા સુમતિ રૂપી વ્યવહાર ન સાચવે તો જરૂર તેને પાપ કર્મ બંધાય છે.**

આની રીતે સર્વ મૂળ ગુણ અને ઉત્તર ગુણોમાં કયા વ્યવહાર છે, કયા નિશ્ચય માર્ગ છે તે જાણવું જોઇએ વ્યવહારના સર્વ ભેદોને એકી સાથે દરેક આત્માર્થી પાળી શકાતા નથી અને દરેક

બેઉને પાળવાની જરૂર તેને આવતી નથી, પણ વ્યવહારના એક પણ માર્ગની વિરાધના, પ્રરૂપણા કરવામાં આવે તો મિથ્યાત્વ પર્યાય આવે છે

દ્રવ્ય સંવર—(૧) સંવરના ભેદોનું વ્યવહારિક પાલન (જો તેમાં ભાવ ન હોય તો એકાંત દ્રવ્ય સંવર સમજવો). (૨) કર્મ દ્રવ્યનું આગમન દ્રવ્યમાં આવવું ન થાય તે દ્રવ્ય સંવર તે મહત્વનું છે.

ભાવ સંવર—(૧) સંવરના ભેદોમાં અંતર્મુખથી ભાવ પરિણામ, આત્મ ભાવથી પાલન. (૨) રાગદ્વેષનો અભાવ, સમતા (૩) આત્મ પ્રદેશોનું યથાશક્તિ સ્થિર કરવું.

દ્રવ્ય અને ભાવ સંવરમાં જે બે મુદ્દા બતાવ્યા તેમાં ઉપરનો મુદ્દો નં (૧) કારણ છે અને નીચેનો મુદ્દો નં (૨) કાર્ય ફળ છે અને ભાવ સંવરમાં જે નં ૨ છે તે ભાવ સંવરમાં નં ૧ તથા નં ૨ નો સહચારી છે.

સંવર તત્ત્વનો સ્યાદ્વાદ

અહિં જે વચન પ્રયોગ કરવામાં આવે છે તેની સમજ પહેલા જાણી લેવી.

(૧) સ્યાદ્ = કથંચિત્ આ શબ્દથી બીજા તત્ત્વ તથા વિરોધી તત્ત્વની અપેક્ષા પૂર્વક મુખ્યતા રાખવામાં આવે છે એટલે બીજા તત્ત્વો કે ધર્મોને ગૌણ રાખીને મુખ્યતત્ત્વ અથવા ધર્મનું કથન કરવામાં આવે છે.

(૨) "અસ્તિ" શબ્દથી મુખ્ય તત્ત્વનો સ્વદ્રવ્ય, ક્ષેત્ર, કાળ, ભાવ રૂપથી કથન થાય છે.

(૩) "ચ" શબ્દથી એક વાક્યમાં તત્ત્વોના સ્વરૂપનો સમુચ્ચય રીતે બોધ ગર્ભિત કરવામાં આવે છે. "ચ" એમ બતાવે છે કે સંવરની સાથે બીજા તત્ત્વો હોય અથવા એક ધર્મની સાથે બીજા ધર્મો હોય.

(૪) "એવ" શબ્દથી મુખ્ય તત્ત્વ કે દ્રવ્યનો નિર્ણય થાય છે

(૫) "નાસ્તિ" શબ્દથી વિરોધી તત્ત્વ અથવા બીજા તત્ત્વો અથવા અસદ્ પર્યાય મુખ્યતાથી બતાવવામાં આવે છે

(૬) "અવક્તવ્ય" શબ્દથી તત્ત્વનું એકી વખતે અવક્તવ્યપણું જાહેર થાય છે. તેના સાત ભાંગા—

સ્યાદ્ અસ્તિચ એવ સંવર—(૧) સંવર જ સ્વરૂપમાં (દ્રવ્ય-ક્ષેત્રાદિ રૂપે) એકાંત સંવર છે બીજા તત્ત્વનું ઉદરમાં સંવર સાથે બીજાબીજા તત્ત્વોનો વિરોધ નથી.

દ્રવ્યથી—સંવરનું જ આત્મા છે. મન, વચન, કાયાના શુભ યોગ (થી અશુભ યોગનો) સંવર થાય છે. અને સ્થિરતાની તારતમ્યતા પ્રમાણે કર્મ પ્રવાહ આત્મ પ્રદેશોમાં આવતો અટકે છે તેના મુખ્ય પાંચ ભેદ સમકિત, વિરતી, અપ્રમાદ, અકષાય, અયોગીપણું.

ક્ષેત્રથી—લોકના જેટલા ભાગની પચ્ચખાણથી બંધી' કરવામા આવે તેટલા પ્રમાણમા કર્મ પ્રવાહ ઓછો આવે. ગવી બધ કરવા માટે જાવજીવ સુધી અમુક હદ જ રાખવી તેથી તેટલી હદ સિવાય સર્વ લોકની સામાન્યથી રાવી બધ થાય અને અમુક વખતે ૯—૧૦—૧૧મા વ્રતનુ પાલન કરવાથી વિશેષથી ઇચ્છા નિરોધ થાય. સાધુને માટે સુત્રમા બતાવ્યા પ્રમાણે બાધિત ક્ષેત્રો સબધી જિનાજ્ઞા પ્રમાણે નિયમ હોય સવરનુ ક્ષેત્ર આત્મ પ્રદેશો છે

કાળથી—ભૂતકાળની પૂર્વકૃત ગવી આવતી હોવાથી ભૂતકાળની રાવી વોસરાવીને બધ કરવી. વર્તમાન કાળ અને ભવિષ્ય કાળ આશ્રી યથાશકિત ભાવપૂર્વક પચ્ચખાણ પાળવા જઘન્ય અતમુહુર્ત ઉત્કૃષ્ટ જાવજીવ. વળી સ્વકાળ તે જીવનો સવરમા ઉપયોગ છે

ભાવથી—૩ કરણ અને ૩ યોગમાશ્રી જેટલે દરજ્જે કોટી પચ્ચખાણ થાય અને રાગદ્વેષની મદતા થાય તેટલે દરજ્જે સવર થાય વળી સવરનો સ્વભાવ તે આત્મ રમણતા છે

ગુણથી—જેટલે દરજ્જે સમતા, રાગદ્વેષ રહિતપણુ, વીતરાગ દશા, યોગોનુ અકપણુ, શુદ્ધ આત્મભાવ—પરિણતિ—અનુભવ કેળવાય તેટલે દરજ્જે સવર ગુણ પ્રાપ્ત થાય.

ભાવથી અને ગુણથી મોહનીય કર્મની ૨૮ પ્રકૃતિનો ક્ષયોપશમ, ઉપશમ કે ક્ષય કરવાનો છે તેની તારતમ્યતાના ગુણસ્થાન ૪ થી ૧૨ છે ત્યારબાદ ૧૩ મા ગુણસ્થાનની અતે ફકત યોગો રૂધવાના છે તે સહેજે થાય છે. ગમે તેટલુ શારીરિક દુ ખ આવી મળે છતા સહજ સ્વાભાવિક ઇન્દ્રિયાતિત આત્મિક સુખનો જેટલા અશે અનુભવ થાય તેટલે અશે સવર ગુણ મળ્યો અને ધ્યેયની નજીક છીએ એમ સમજવુ

નોંધ:—કર્મ અગ્રહણ રૂપે સિદ્ધ સ્વભાવિક રીતે સવર સ્વરૂપ કહેવાય પણ સવર કરણીમા વીર્યનો અભાવ છે તે કરણીની અપેક્ષાએ સવર નથી.

(૨) સ્યાદ્ નાસ્તિ ચ એવ સંવર—વિરોધી તત્ત્વ આશ્રવ અને બીજા સહચારી તત્ત્વોના સ્વરૂપે સવર તત્વ નથી જ્યા સુધી મિથ્યાત્વ ભાવ છે ત્યા સુધી નિશ્ચયથી સવર તત્ત્વની શરૂઆત થતી નથી જો કે જેટલે દરજ્જે ઓછુ પાપ કરે તેટલે દરજ્જે ઓછો આસ્રવ થાય અને દ્રવ્ય ચારિત્ર પાળી નવ ગ્રૈવેયક સુધી જાય પણ સવરના પરિણામ નથી

શુદ્ધ સ્વરૂપ (સિદ્ધ અવસ્થા)ના પરિણામ આવે તે ભાવનાની ખાસ જરૂર છે પણ નિરાકાર ભગવાન સાકાર રૂપ મરજી પ્રમાણે ધારણ કરે એવી માન્યતામા રહી ખોટી અવસ્થામા ભાવના ભાવે તો સમકિત કે સવરનો કઇ લાભ મળે નહિ અથવા તો દેવના સુખ માટે ચારિત્ર પાળે અથવા દેવગુરૂ અને ધર્મ તત્ત્વની અને આત્મતત્ત્વની શ્રદ્ધા ન હોય તો સમકિત નથી અને તેથી સવર નથી અને ભવનો પાર નથી આત્માના ગુણોની આત્મા સાથે એકતાનો અનુભવ કેળવતા ન આવડે તો પણ નિશ્ચયથી સવરનો લાભ ન થાય

(૩) સ્યાદ્ અસ્તિ ચ નાસ્તિ ચ એવ સંવર —એક જીવમાં એકી વખતે સંવર તથા આસ્રવ (નાસ્તિ સંવર) તથા બીજા તત્ત્વો હોઈ શકે છે. તેના દાખલા :—

ગુણસ્થાન	સંવર	આસ્રવ
૪	સમકિત	અવ્રત, પ્રમાદ, કષાય, યોગ
૫	સમકિત, દેશ વિરતિ	અવિરતિ, પ્રમાદ, કષાય, યોગ
૬	સમકિત, સર્વ વિરતિ	પ્રમાદ, કષાય, યોગ
૭–૧	સમકિત, સર્વ વિરતિ તથા અપ્રમાદ	કષાય, યોગ.
૧૧–૧૨–૧૩	ઉપરના તથા અકષાય	યોગ (કર્માદિ ક્રિયારૂપે)

(૪) સ્યાદ્ અવક્તવ્ય ચ એવ સંવર :—(૧) અમુક માણસ અમુક વખતે સંવર તત્ત્વમાં ભાવ રાખે છે કે નહિ તે બહારથી કહી શકાય નહિ (૨) એક જ વખતે સંવરનું સર્વ વર્ણન થઈ શકે નહિ, સંવર શબ્દ બોલતાં જ અસંખ્યાત સમય લાગે. (૩) સંવર તથા વિરોધી તત્ત્વ અથવા બીજા તત્ત્વોનું એક સાથે કથન થઈ શકે નહિ.

(૫) સ્યાદ્ અસ્તિ ચ અવક્તવ્ય ચ એવ સંવર —સંવર કરણી વખતે ખરું ચોક્કસ થાય છે અને શુભ કરણીમાં બેઠેલા મનથી સંવર ભાવમાં છે કે નહિ તે બહારથી કહી શકાય નહિ. દાખલો—પ્રસન્નચંદ્ર રાજર્ષિ બહારથી સાધુ વેશે તપશ્ચર્યામાં, અભ્યંતર પરિણામે વિરુદ્ધ તેની એક અવસ્થા.

(૬) સ્યાદ્ નાસ્તિ ચ અવક્તવ્ય ચ એવ સંવર —એક માણસ ખૂણામાં બેઠો છે એમ સર્વ બહારથી જુએ છે કે તે સંવરમાં નથી અને તેથી અનિત્ય, અશરણ અને સંસાર ભાવનાથી ક્ષપક શ્રેણીએ ચડતાં તે કોઈ કારણ લાગતાં કે કહી શકાતા નથી કે તે ક્યા ભાવમાં છે પણ કેવળ જ્ઞાન થયું અને દેવ દુંદુભી વાગી ત્યારે ખબર પડી.

(૭) સ્યાદ્ અસ્તિ ચ નાસ્તિ ચ અવક્તવ્ય ચ એવ સંવર —એક સાધુ સંન્યાસી ક્રોધના રૂપમાં દેખાય છે ત્યારે સમકિત અને સર્વ વિરતિ સંવર તો છે પ્રમાદ, કષાય અને યોગ રૂપી આસ્રવ (સંવરની નાસ્તિ) પણ છે, પણ તેનું ધ્યેય શિષ્યને સુધારવા માટે દેખાવ માત્ર ક્રોધ છે કે ક્રોધનું પરિણામ છે તે બહારથી કહી શકાય નહિ.

સંવર તત્ત્વમાં ઉત્પાદ, વ્યય અને ધ્રુવતા —સંવર ચોથે ગુણસ્થાને શરૂ થાય. સમકિતથી ભ્રષ્ટ થતાં નાશ થાય અને સત્તામાં આત્મા સમકિત ધ્રુવ છે. અહિં આત્મા તે સંવર પણ કથંચિત્ ગણાયેલ છે.

સંવર એક એક પામે પછી બીજો એક પામે ત્યારે પહેલાનો વ્યય અને બીજાનો ઉત્પાદ પણ સંવર તત્ત્વ સામાન્ય રૂપે ચાલુ રહે છે.

વ્યવહારથી સવર ચોથે ગુણસ્થાને મિથ્યાત્વના સવરથી શરૂ થાય છે અને ૧૪ મે ગુણસ્થાને સંપૂર્ણતા પામે છે ૧૪ મા ગુણસ્થાનની અતમા વ્યવહારથી સવર નાશ પામે, પણ નિશ્ચયથી સવર સિદ્ધ અવસ્થામા પણ ચાલુ ગણાય શુદ્ધ આત્મા તે પ્રયત્ન વગર, સ્વભાવિક રીતે સવર સ્વરૂપ છે

નવમુ નિર્જરા તત્ત્વ

ભાવાર્થ—આત્મ પ્રદેશોમાથી અશથી કર્મોનો અભાવ થવો, કર્મોનુ ખરી પડવુ, નિર્જરી જવુ છૂટુ થવુ કર્મરૂપે નાશ થવો તે નિર્જરા તેના બે ભેદ

(૧) અકામ નિર્જરા—કર્મનો વિપાક, ઉદય, આવે તે અજ્ઞાનપણે ભોગવાઇ જાય અથવા બાળતપ, અજ્ઞાનતપ, અજ્ઞાન કષ્ટથી અથવા પરવશપણે ભોગવાય તે અકામ નિર્જરા સર્વ સસારી જીવને થાય છે તે મોક્ષનો હેતુ નથી

સકામ નિર્જરા—સમકિત સહિત, જ્ઞાન ઉપયોગે, તપની વિધિપૂર્વક, રાગદ્વેષ રહિતપણે, નિરાશીભાવે, મોક્ષના હેતુથી, કર્મને તપાવીને, રૂક્ષ બનાવીને, કર્મને આકર્ષીને, આત્મપ્રદેશોમાથી તે કર્મોનો કર્મ રૂપે અભાવ કરવો તે સકામ નિર્જરા, મોક્ષ માટે નિર્જરા તત્ત્વમા છે

મોક્ષ તત્ત્વમા સર્વ કર્મોનો એક સાથે કર્મરૂપે અભાવ થાય છે અને નિર્જરામા તારતમ્યતાવાળા અશથી કર્મનો અભાવ થાય છે, એટલો મોક્ષ અને નિર્જરામા તફાવત છે કર્મનો વિપાક ઉદય આવે ત્યારે જ્ઞાનપૂર્વક સમભાવે વેદવામા આવે તે પણ સકામ નિર્જરા સમજવી સમકિતી જીવ સકામ નિર્જરાની આરાધના કરે નિર્જરા વગર મોક્ષ નથી

નિર્જરાનુ સાધન (કારણ) તપ છે કારણમા કાર્યનો ઉપચાર કરવાથી તપ તે નિર્જરા છે તપ, જ્ઞાન, દર્શન, ચારિત્ર યુક્ત હોય તે મોક્ષ માટે પ્રધાન તત્ત્વ છે અને જૈનોમા તપની પ્રધાનતા દેખાય છે, માટે તપની સફળતા માટે શુદ્ધ ભાવનાની જરૂર છે તે ભાવના જ્ઞાન, દર્શન અને ચારિત્રજન્ય છે તપની સાથે સવર જોઇએ જ

દાખલા તરીકે એક તળાવમા પાણી બગડયુ છે, તે કાઢવુ છે, તો તે પહેલા તળાવમા પાણી આવવાના નાળા બધ કરવા જોઇએ ત્યાર બાદ પાણી ઉલેચી શકાય એક બાજુથી પાણી આવ્યા કરે અને બીજી બાજુથી પાણી કાઢતા જઇએ તો તેનો પાર ન આવે એવી જ રીતે આત્મ પ્રદેશોની સત્તામાથી કર્મોને કાઢવાની સાથે કર્મ આવવાના દ્વાર સવર તત્ત્વથી, બધ કરવા જોઇએ જો આ કામ સતત ચાલુ રહે તો સર્વ કર્મનો ક્ષય થયા વગર રહેજ નહિ

તપના બાર ભેદો

હવે તપના બાર ભેદો તેમના રહસ્ય સહિત જોઇએ

(૩) સ્યાત્ અસ્તિ ચ નાસ્તિ ચ એવ સંવર — એક જીવમાં એકી વખતે સંવર તથા આસ્રવ (નાસ્તિ સંવર) તથા બીજા તત્ત્વો હોઈ શકે છે. તેના દાખલા —

ગુણસ્થાન	સંવર	આસ્રવ
૪	સમકિત	અવ્રત, પ્રમાદ, કષાય, યોગ
૫	સમકિત, દેશ વિરતિ,	અવિરતિ, પ્રમાદ, કષાય, યોગ
૬	સમકિત, સર્વ વિરતિ	પ્રમાદ, કષાય, યોગ
૭–૧	સમકિત, સર્વ વિરતિ તથા અપ્રમાદ	કષાય, યોગ
૧૧–૧૨–૧૩	ઉપરના તથા અકષાય	યોગ (કાયાદિ ક્રિયારૂપે)

(૪) સ્યાત્ અવક્તવ્ય ચ એવ સંવર —(૧) અમુક માણસ અમુક વખતે સંવર તત્ત્વમાં ભાવ રાખે છે કે નહિ તે બહારથી કહી શકાય નહિ (૨) એક જ વખતે સંવરનું સર્વ વર્ણન થઈ શકે નહિ, સંવર શબ્દ બોલતાં જ અસંખ્યાત સમય જાય. (૩) સંવર તથા વિરોધી તત્ત્વ અથવા બીજા તત્ત્વોનું એક સાથે કથન થઈ શકે નહિ.

(૫) સ્યાત્ અસ્તિ ચ અવક્તવ્ય ચ એવ સંવર — સંવર કરણી વખતે સંવર ચોક્કસ થાય છે અને શુભ કરણીમાં બેઠેલા મનથી સંવર ભાવમાં છે કે નહિ તે બહારથી કહી શકાય નહિ. દાખલો—પ્રસન્નચંદ્ર રાજર્ષિ બહારથી સાધુ વેશે તપસ્યામાં, અભ્યંતર પરિણામે વિષમ, તેવી એક અવસ્થા.

(૬) સ્યાત્ નાસ્તિ ચ અવક્તવ્ય ચ એવ સંવર — એક માણસ પડ્યા બેઠો છે એમ સર્વ બહારથી જુએ છે કે તે સંવરમાં નથી અંદરથી અનિત્ય, અન્યત્વ અને સંસાર ભાવનાથી ક્ષપક શ્રેણીએ ચડ્યા તે કોઈ બહારથી જાણતું કે કહી શકતા નથી કે તે કયા ભાવમાં છે પણ કેવળ જ્ઞાન થયું અને દેવ દુંદુભી વાગી ત્યારે ખબર પડી.

(૭) સ્યાત્ અસ્તિ ચ નાસ્તિ ચ અવક્તવ્ય ચ એવ સંવર — એક સાધુ સંજ્વલન ક્રોધના ઉદયમાં દેખાય છે ત્યારે સમકિત અને સર્વ વિરતિ સંવર તો છે પ્રમાદ, કષાય અને યોગ રૂપી આસ્રવ (સંવરની નાસ્તિ) પણ છે પણ તેનું ધ્યેય શિષ્યને સુધારવા માટે દેખાવ માત્ર ક્રોધ છે કે ક્રોધનું પરિણામ છે તે બહારથી કહી શકાય નહિ.

સંવર તત્ત્વમાં ઉત્પાદ, વ્યય અને ધ્રુવતા — સંવર ચોથે ગુણસ્થાને શરૂ થાય, સમકિતથી ભ્રષ્ટ થતાં નાશ થાય અને સત્તામાં આત્મા સમકિત ધ્રુવ છે. અહિં આત્મા તે સંવર પણ કર્મથી બંધાયેલ છે.

સંવર એક ભેદ પામે પછી બીજો ભેદ પામે ત્યારે પહેલાનો વ્યય અને બીજાનો ઉત્પાદ, પણ સંવર તત્ત્વ સામાન્ય રૂપે ચાલુ રહે છે.

વ્યવહારથી સવર ચોથે ગુણસ્થાને મિથ્યાત્વના સવરથી શરૂ થાય છે અને ૧૪ મે ગુણસ્થાને સંપૂર્ણતા પામે છે ૧૪ મા ગુણસ્થાનની અતમાં વ્યવહારથી સવર નાશ પામે, પણ નિશ્ચયથી સવર સિદ્ધ અવસ્થામા પણ ચાલુ ગણાય. શુદ્ધ આત્મા તે પ્રયત્ન વગર, સ્વભાવિક રીતે સવર સ્વરૂપ છે

નવમું નિર્જરા તત્ત્વ

ભાવાર્થ—આત્મ પ્રદેશોમાથી અશથી કર્મોનો અભાવ થવો, કર્મોનુ ખરી પડવુ, નિર્જરી જવુ, છુટુ થવુ કર્મરૂપે નાશ થવો તે નિર્જરા તેના બે ભેદ

(૧) અકામ નિર્જરા—કર્મનો વિપાક, ઉદય, આવે તે અજ્ઞાનપણે ભોગવાઇ જાય અથવા બાળતપ, અજ્ઞાનતપ, અજ્ઞાન કષ્ટથી અથવા પરવશપણે ભોગવાય તે અકામ નિર્જરા સર્વ સસારી જીવને થાય છે તે મોક્ષનો હેતુ નથી

સકામ નિર્જરા—સમકિત સહિત, જ્ઞાન ઉપયોગે, તપની વિધિપૂર્વક, રાગદ્વેષ રહિતપણે, નિરાશીભાવે, મોક્ષના હેતુથી, કર્મને તપાવીને, રૂક્ષ બનાવીને, કર્મને આકર્ષીને, આત્મપ્રદેશોમાથી તે કર્મોનો કર્મ રૂપે અભાવ કરવો તે સકામ નિર્જરા, મોક્ષ માટે નિર્જરા તત્ત્વમા છે

મોક્ષ તત્ત્વમા સર્વ કર્મોનો એક સાથે કર્મરૂપે અભાવ થાય છે અને નિર્જરામા તારતમ્યતાવાળા અશથી કર્મનો અભાવ થાય છે, એટલો મોક્ષ અને નિર્જરામાં તફાવત છે કર્મનો વિપાક ઉદય આવે ત્યારે જ્ઞાનપૂર્વક સમભાવે વેદવામા આવે તે પણ સકામ નિર્જરા સમજવી. સમકિતી જીવ સકામ નિર્જરાની આરાધના કરે. નિર્જરા વગર મોક્ષ નથી

નિર્જરાનુ સાધન (કારણ) તપ છે કારણમા કાર્યનો ઉપચાર કરવાથી તપ તે નિર્જરા છે તપ, જ્ઞાન, દર્શન, ચારિત્ર યુક્ત હોય ને મોક્ષ માટે પ્રધાન તત્ત્વ છે અને જૈનોમા તપની પ્રધાનતા દેખાય છે, માટે તપની સફળતા માટે શુદ્ધ ભાવનાની જરૂર છે તે ભાવના જ્ઞાન, દર્શન અને ચારિત્રજન્ય છે તપની સાથે સવર જોઇએ જ

દાખલા તરીકે એક તળાવમા પાણી બગડયુ છે, તે કાઢવુ છે, તો તે પહેલા તળાવમા પાણી આવવાના નાળા બધ કરવા જોઇએ ત્યાર બાદ પાણી ઉલેચી શકાય. એક બાજુથી પાણી આવ્યા કરે અને બીજી બાજુથી પાણી કાઢતા જઇએ તો તેનો પાર ન આવે. એવી જ રીતે આત્મ પ્રદેશોની સત્તામાથી કર્મોને કાઢવાની સાથે કર્મ આવવાના દ્વાર સવર તત્ત્વથી બધ કરવા જોઇએ. જો આ કામ સતત ચાલુ રહે તો સર્વ કર્મનો ક્ષય થયા વગર રહેજ નહિ

તપના બાર ભેદ

હવે તપના બાર ભેદ તેમના રહસ્ય સહિત જોઇએ

(૩) સ્યાદ્ અસ્તિ ચ નાસ્તિ ચ એવ સંવર —એક ગુણસ્થાને એકી વખતે સંવર તથા આસ્રવ (નાસ્તિ સંવર) તથા બીજા તત્ત્વો હોઈ શકે છે. તેના દાખલા —

ગુણસ્થાન	સંવર	આસ્રવ
૪	સમકિત	અવ્રત, પ્રમાદ, કષાય, યોગ
૫	સમકિત, દેશ વિરતિ,	અવિરતિ, પ્રમાદ, કષાય, યોગ
૬	સમકિત, સર્વ વિરતિ	પ્રમાદ, કષાય, યોગ
૭–૧	સમકિત, સર્વ વિરતિ તથા અપ્રમાદ	કષાય, યોગ.
૧૧–૧૨–૧૩	ઉપરના તથા અકષાય	યોગ (કર્માદિ ક્રિયારૂપે)

(૪) સ્યાદ્ અવક્તવ્ય ચ એવ સંવર—(૧) અમુક માણસ અમુક વખતે સંવર તત્ત્વમાં ભાવ રાખે છે કે નહિ તે છદ્મસ્થથી કહી શકાય નહિ (૨) એક જ વખતે સંવરનું સર્વ વર્ણન થઈ શકે નહિ, સંવર શબ્દ બોલતાં જ અસંખ્યાત સમય લાગે. (૩) સંવર તથા નિર્જરાથી તત્ત્વ અથવા બીજા તત્ત્વોનું એક સાથે કથન થઈ શકે નહિ.

(૫) સ્યાદ્ અસ્તિ ચ અવક્તવ્ય ચ એવ સંવર —સંવર કરતી વખતે સંવર ચોક્કસ થાય છે અને શુભ કરણીમાં બીજા મનથી સંવર ભાવમાં છે કે નહિ તે છદ્મસ્થથી કહી શકાય નહિ. દાખલો—પ્રસન્નચંદ્ર રાજર્ષિ બહારથી સાધુ વેશે તપસ્યામાં, અભ્યંતર પરિણામે વિષમ, તેની એક અવસ્થા.

(૬) સ્યાદ્ નાસ્તિ ચ અવક્તવ્ય ચ એવ સંવર —એક માણસ પરણવા બેઠો છે એમ સર્વ છદ્મસ્થો જુએ છે કે તે સંવરમાં નથી અહીંથી અનિત્ય, અન્યત્વ અને સંસાર ભાવનાથી ક્ષપક શ્રેણીએ ચડ્યા તે કોઈ છદ્મસ્થ જાણતાં કે કહી શકતા નથી કે તે કયા ભાવમાં છે, પણ કેવળ જ્ઞાન થયું અને દેવ દુંદુભી વાગી ત્યારે ખબર પડી.

(૭) સ્યાદ્ અસ્તિ ચ નાસ્તિ ચ અવક્તવ્ય ચ એવ સંવર —એક સાધુ [illegible] ક્રોધના ઉપયોગમાં દેખાય છે ત્યારે સમકિત અને સર્વ વિરતિ સંવર તો છે પ્રમાદ, કષાય અને યોગ રૂપી આસ્રવ (સંવરની નાસ્તિ) પણ છે, પણ તેનું ધ્યેય શિષ્યને સુધારવા માટે દેખાવ માત્ર ક્રોધ છે કે ક્રોધનું પરિણામ છે તે છદ્મસ્થથી કહી શકાય નહિ.

સંવર તત્ત્વમાં વિપાક, ભાવ અને ધ્રુવતા—સંવર ચોથે ગુણસ્થાને શરૂ થાય, સમકિતથી ૭૯ પદો નાશ થાય અને સત્તામાં આત્મા સમકિત ધ્રુવ છે. અહિં આત્મા તે સંવર પણ કર્મથી બંધાયેલ છે.

સંવર એક બે પાળે. વળી બીજાને ઓછો પાળે ત્યારે પહેલાનો ભાવ અને બીજાનો વિપાક, પણ સંવર તત્ત્વ સામાન્ય રૂપે સાથે જ છે.

વ્યવહારથી સવર ચોથે ગુણસ્થાને મિથ્યાત્વના સવરથી શરૂ થાય છે અને ૧૪ મે ગુણસ્થાને સંપૂર્ણતા પામે છે. ૧૪ મા ગુણસ્થાનની અતમા વ્યવહારની સવર નાશ પામે, પણ નિશ્ચયથી સવર સિદ્ધ અવસ્થામાં પણ ચાલુ ગણાય. શુદ્ધ આત્મા તે પ્રયત્ન વગર, સ્વભાવિક રીતે સવર સ્વરૂપ છે

નવમુ નિર્જરા તત્ત્વ

ભાવાર્થ—આત્મ પ્રદેશોમાથી અનાદી કર્મોનો અભાવ થવો, કર્મોનુ ખરી પડવુ, નિર્જરી જવુ, છૂટુ થવુ કર્મરૂપે નાશ થવો તે નિર્જરા તેના બે ભેદ

(૧) અકામ નિર્જરા—કર્મનો વિપાક, ઉદય, આવે તે અજ્ઞાનપણે ભોગવાઇ જાય અથવા બાળતપ, અજ્ઞાનતપ, અજ્ઞાન કષ્ટથી અથવા પરવશપણે ભોગવાય તે અકામ નિર્જરા સર્વ સસારી જીવને થાય છે તે મોક્ષનો હેતુ નથી

સકામ નિર્જરા—સમકિત સહિત, જ્ઞાન ઉપયોગે, તપની વિધિપૂર્વક, રાગદ્વેષ રહિતપણે, નિરાશાભાવે, મોક્ષના હેતુથી, કર્મને તપાવીને, રૂક્ષ બનાવીને, કર્મને ખાડીને, આત્મપ્રદેશોમાથી તે કર્મોનો કર્મ રૂપે અભાવ કરવો તે સકામ નિર્જરા, મોક્ષ માટે નિર્જરા તત્ત્વમા છે

મોક્ષ તત્ત્વમા સર્વ કર્મોનો એક સાથે કર્મરૂપે અભાવ થાય છે અને નિર્જરામા તારતમ્યતાવાળા અશથી કર્મનો અભાવ થાય છે, એટલો મોક્ષ અને નિર્જરામા તફાવત છે કર્મનો વિપાક ઉદય આવે ત્યારે જ્ઞાનપૂર્વક સમભાવે વેદવામા આવે તે પણ સકામ નિર્જરા સમજવી સમકિતી જીવ સકામ નિર્જરાની આરાધના કરે. નિર્જરા વગર મોક્ષ નથી

નિર્જરાનુ સાધન (કારણ) તપ છે કારણમા કાર્યનો ઉપચાર કરવાથી તપ તે નિર્જરા છે તપ, જ્ઞાન, દર્શન, ચારિત્ર યુક્ત હોય તે મોક્ષ માટે પ્રધાન તત્ત્વ છે અને જૈનોમા તપની પ્રધાનતા દેખાય છે, માટે તપની સફળતા માટે શુદ્ધ ભાવનાની જરૂર છે તે ભાવના જ્ઞાન, દર્શન અને ચારિત્રજન્ય છે તપની સાથે સવર જોઇએ જ

દાખલા તરીકે એક તળાવમા પાણી બગડયુ છે, તે કાઢવુ છે, તો તે પહેલા તળાવમા પાણી આવવાના નાળા બધ કરવા જોઇએ ત્યાર બાદ પાણી ઉલેચી શકાય એક બાજુથી પાણી આવ્યા કરે અને બીજી બાજુથી પાણી કાઢતા જઇએ તો તેનો પાર ન આવે. એવી જ રીતે આત્મ પ્રદેશોની સત્તામાથી કર્મોને કાઢવાની સાથે કર્મ આવવાના દ્વાર સવર તત્ત્વથી બધ કરવા જોઇએ. જો આ કામ સતત્ ચાલુ રહે તો સર્વ કર્મનો ક્ષય થયા વગર રહેજ નહિ

તપના બાર ભેદ

હવે તપના બાર ભેદ તેમના રહસ્ય સહિત જોઇએ

ક્ષેત્રથી—એક જ સ્થાને બેસી રહેવું કે ઉભા રહેવું

કાળથી—અમુક મુદત સુધી કે પાદોપગમનની માફક જાવજ્જીવ.

ભાવથી—એવો વિચાર કરવો કે આ શરીર આત્માનું સ્વરૂપ નથી, માટે શરીરમાં ધ્યાન રાખીને તેના દ્વારા દુઃખ ભોગવવા કરતાં આત્મ પ્રદેશો સ્વરૂપી પોતાની અસ્તિકાય જ તેમાંજ ઉપયોગ રાખવો કે જેથી આત્માના સ્વાભાવિક સ્વતંત્ર સુખનો અંશથી અનુભવ થાય અને કાય ક્લેશનું દુઃખ ટળી જાય.

ગુણથી—ઇન્દ્રિયાતીત આત્મિક સુખનો અંશથી (શક્તિ પ્રમાણે) અનુભવ.

હેતુ—શુદ્ધ આત્મ સ્વરૂપ ભોગવવાનો અશરીરી બનવાનો હેતુ

૬ પ્રતિ સંલીનતા

દ્રવ્યથી—પાંચ ઇન્દ્રિયો અને મન, વચન, કાયાના ત્રણ યોગને ગોપવવા.

ક્ષેત્રથી—સ્ત્રી પશુ, નપુંસક રહિત સ્થાનમાં રહેવું.

કાળથી—સદા ઉપયોગમાં તત્પર રહેવું.

ભાવથી—ચાર કષાયને ક્ષમા, નમ્રતા, સરળતા અને સંતોષ દ્વારા, નિર્વિકારી થવું.

ગુણથી—યોગ અને ઇન્દ્રિયો દ્વારા સુખ ભોગવવાનો રસ્તો બંધ કરીને સ્વતંત્ર પુદ્ગલ રૂપીની બાધા વગરનાં અતીન્દ્રિય સહજ આત્મિક જ્ઞાન આનંદ સુખનો અનુભવ કરવો.

હેતુ—શરીર અને ઇન્દ્રિયોની બાધા રહિત શુદ્ધ આત્મ સ્વરૂપ ભોગવવાનો હેતુ.

બાહ્ય તપમાં શરીર કષ્ટની મુખ્યતા જણાય છે તેનો હેતુ શરીર મમત્વ ત્યાગ કરવાનો છે. એટલે શરીર અને ઇન્દ્રિયોમાંથી ઉપયોગ ખેંચી લઈને સમ્યગ્ જ્ઞાનથી અસંખ્ય આત્મ પ્રદેશોમાં ઉપયોગ રાખવાનો અભ્યાસ કરવાનો છે કે જેથી શરીરનાં દુઃખમાં ધ્યાન ન જાય અને કર્મની નિર્જરા થાય તેમજ મોક્ષનો હેતુ સાર્થક થાય.

બાહ્યતપની સાથે શુદ્ધ આભ્યંતર ભાવ ન હોય તો બાહ્યથી દેખાતું પુણ્ય (મોક્ષના હેતુ વગરનો) તે તપ કષ્ટ જ, તેથી બાહ્યતપ એ ઇન્દ્રિયોના વિષયમાં આસક્તિ અને ખાસ કરીને કામમાંથી છૂટવા માટે બાહ્ય તપ રામબાણ ઇલાજ છે.

૭ અભ્યંતર તપ

૧ પ્રાયશ્ચિત

વ્રત, નિયમ, સંયમ, વગેરેમાં દોષ લાગી જાય તેનું નિવારણ કરવા, બાંધેલા કર્મોથી હળવા થવા માટે ગુરુ દેય તે પ્રમાણે, પ્રાયશ્ચિત લેવાય છે

(૧) આલોચણા—ગુરૂ પાસે કહી દેવુ (૨) પ્રતિક્રમણ (૩) આલોચણા તથા પ્રતિક્રમણ (૪) વિવેક—દ્રવ્યથી અકલ્પનીય વસ્તુ પરિહરવી, અકલ્પનીય કાર્યમાથી દૂર થવુ, ભાવથી સાર અસારનો વિચાર કરી હેયનો ત્યાગ કરવો (૫) કાર્યોત્સર્ગ (૬) તપ (૭) છેદ (૮) મળ—ફરીથીવાર દીક્ષા (૯) અપાવ તપ (૧૦) પારચિય

એમાથી છેલ્લા ચાર ફક્ત સાધુ માટે છે, બાકીના સાધુ–શ્રાવક બન્ને માટે છે સાધારણ રીતે કોઇ પણ પાપનુ કામ થાય અને પછી પશ્ચાતાપ થાય તો બધાયલા કર્મ થોડા, ટુકી સ્થિતિના અને મદ રસના થઇ જાય છે, કોઇ કોઇ વખતે તે કર્મ નાશ પણ થઇ જાય અને ભાવના ભાવતા આગળ વધી જાય તો ક્ષપક શ્રેણીએ ચડીને કેવળજ્ઞાન પ્રાપ્ત થાય છે

ભાવનામા સરળતા અને વિવેક અને જે પ્રકારનો દોષ હોય તે પ્રમાણે દોષનાશક અધ્યવસાયની ખાસ જરૂર છે દાખલા તરીકે એક રાજાએ અણસમજથી કોઇને દડ કર્યો, ત્યાર બાદ તે નિર્દોષ લાગવાથી તે રાજા પોતાનુ માન મૂકી સરળતાથી વારવાર ખમાવે તો તે દડના પાપથી લાગેલ કર્મનો અભાવ થવા ઉપરાત ભાવનાએ ચડી જાય તો સસારનો પાર પામી જાય માટે રાગદ્વેષ રહિતપણે સરળતા અને વિવેકપૂર્વક પ્રાયશ્ચિત્ત બહુ ઉપયોગી છે અપાવ તપ અને પારચિય હાલમા દેખાતા નથી

હેતુ—નિશલ્ય થવુ, દોષ રૂપી કાટાનુ દૂર કરવુ, અહિ સરળતાની મુખ્યતા છે, સરળતા વગર યોગ્ય શુદ્ધિ થતી નથી

૨ વિનય તપ

વિનય = બાહ્યથી નમ્રતાપૂર્વક વર્તન અને અભ્યતર ભાવે આત્માને પરભવનાથી મુક્ત કરી સ્વભાવમા દોરી જવો તેના મુખ્ય સાત ભેદ છે—

(૧) જ્ઞાન વિનય—(૧) વાચીને, સાભળીને, શકાસમાધાન માટે પૂછીને વારવાર તપાસીને, ધર્મ કથા કરીને તથા વિચાર કરીને જ્ઞાનનો અભ્યાસ વધારતા જવુ (૨) મતિ, શ્રુત, અવધી, મન,પર્યવ, કેવળ જ્ઞાનીનો વિનય કરવો (૩) જ્ઞાન આનંદ આત્મા સ્વરૂપનો અનુભવ કરવો

(૨) દર્શન વિનય—(૧) તત્ત્વોમા સમજણપૂર્વક દ્રઢ શ્રદ્ધા (૨) અરિહત, અર્હત પ્રરૂપીત ધર્મ, આચાર્ય, ઉપાધ્યાય, સ્થવિર, કુલ, ગણ, સઘ, ક્રિયાવત, સભોગી, મતિજ્ઞાની યાવત્ કેવળજ્ઞાની એ સર્વનો સત્કાર કરવો, સન્માન કરવુ, આશાતના ટાળવી, ભક્તી કરવી, ગુણાનુવાદ કરવા અને તેમના ગુણ પોતાના આત્મામા કેળવવાનો અભ્યાસ રાખવો (૩) આત્માના શુદ્ધ સ્વરૂપનો અનુભવ કરવો

(૩) ચારિત્ર વિનય—(૧) પાચ પ્રકારના ચારિત્રીનો વિનય કરવો (૨) ચારિત્ર પાળવુ

(૪) મન વિનય—આર્ત્ત રૌદ્રધ્યાન ટાળી, ધર્મ, શુક્લ ધ્યાનમા મનને જોડવુ

(૫) વચન વિનય—ભાષા સુમતિથી વિચારીને હિત, મિત, પ્રિય વચન બોલવુ

(૬) કાય વિનય—(૧) વૃદ્ધ, ગુરુ અને ધર્મમાં મોટેરા હોય તેને આવતાં જોઈ ઉભા થવું બન્ને હાથ જોડી સત્કાર સન્માન કરવું વંદના કરવી, બેસે ત્યાં પાથરણું કે યોગ્ય આસન ગોઠવી દેવું ઉભા રહે તો પોતે પણ ઉભા રહેવું સેવા ભક્તિ કરવી, પાસે રહે ત્યાં સુધી વૈયાવચ્ચ કરવી, જાય ત્યારે પહોંચાડવા જવું (૨) અરિહંત, સિદ્ધ, કુળ (એક ગુરુના શિષ્યો), ગણ (એક સંપ્રદાયના સાધુ), સંઘ, શુદ્ધ ક્રિયાવંત, જ્ઞાન દર્શન તપ ધર્મના આરાધક, જ્ઞાન, જ્ઞાની, સ્થવિર, આચાર્ય ઉપાધ્યાય, વગેરે એટલાની આશાતના ન કરવી, ઉત્સાહથી ભક્તિ કરવી, સત્કાર—સન્માન કરવું ગુણની સ્તુતિ કરવી, (૩) યત્નાથી ચાલે, ઉભા રહે, બેસે, સુવે, ઉલ્લંઘન કરે પ્રલંઘન કરે ઇન્દ્રિયોને પ્રવર્તાવે.

(૭) લોક વ્યવહાર—ગુરુની તથા ગુણાધિક સ્વધર્મીની આજ્ઞામાં રહે, તેમનું કામ કરે, ઉપકાર ન ભૂલે, ચિંતા ઉપશમાવે, જરૂરથી પ્રવર્તે દેશ કાળ પ્રમાણે વિચારીને આજ્ઞાનો [illegible] કરે, યોગ્ય ભાષા બોલે, અસજ્ઝાય ટાળે.

વિનય તપનો ધ્યાનમાં ઉપયોગ—મનને આત્માના પ્રદેશો તથા આત્માના શુદ્ધ ગુણ જ્ઞાન, દર્શન, ચારિત્ર, ખંતિ વીર્યમાં જોડવું અને વિકારવાળા પૌદ્ગલિક ભાવોમાં જવા ન દેવું તે નિશ્ચય વિનય છે. ધર્મ ગુણનું મૂળ વિનય છે. જેનો વિનય કરીએ તેના ગુણ આપણામાં આવે છે. તેની તારતમ્યતા આપણી શક્તિ ઉપર આધાર રાખે છે.

૩. વૈયાવચ્ચ તપ (ભક્તિ)

કોની વૈયાવચ્ચ કરવી? તીર્થંકર, ગણધર, આચાર્ય (પ્રવર્ત્તક, ધર્મ વાચના, દિગ્, ઉદ્દેશ સમુદ્દેશ એમ આચાર્યના ૭ ભેદ), ઉપાધ્યાય, સ્થવિર, તપસ્વી, ક્રિયાવંત, ૧ જતિ ધર્મ પાળનાર, સંભોગી, સ્વધર્મી કુળ, ગણ, સંઘ, જ્ઞાન, મુનિ, નવ દીક્ષિત, ગ્લાન, ગુરુ, તપસ્વી, [illegible], કેવળ જ્ઞાની એ ૨ બોલમાં ભક્તિ કરવી.

કેવી રીતે સેવા કરવી? નીચે જણાવેલ બોલમાંથી વિવેકથી પ્રસંગને યથાયોગ્ય સેવા કરવી.

(૧) ભક્તિ બહુમાન ગુણાનુવાદ, આશાતના ટાળવી.

( ) સત્કાર, આવતાં જતાં જોઈ ઉભા થવું, નમસ્કાર વંદના, આસન આપવું હાથ જોડી બોલવું આજ્ઞામાં ચાલવું જતાં પહોંચાડવા જવું ભાવ [illegible] ગુણ ઉપાસવું.

(૩) [illegible] ભાવ પારખીને તે પ્રમાણે અનુસરવું [illegible] વ્યાખ્યાનોમાં [illegible] ગુણાનુવાદ કરવા, ગુરુભક્તિથી [illegible] કરવું યોગ્ય [illegible] દૂર કરવો, દેશકાળ વિચારીને પ્રવૃત્તિ કરવી, [illegible] આહાર પાણી લાવી આપવાં, વગર કહ્યે [illegible] ઇચ્છાથી નિરાશંસ ભાવે (પૌદ્ગલિક ઇચ્છા વગર) વૈયાવચ્ચ તપ કરવો. ભક્તિ કરનાર તે ભવમાં મોક્ષે ન જાય તો આગામી મનુષ્ય ભવમાં મોક્ષ જવાની ઉત્કૃષ્ટ સામગ્રી મેળવે છે. ઉત્કૃષ્ટ ભાવથી કેવળ જ્ઞાન પ્રાપ્ત કરે છે.

૪. સજઝાય તપ

સૂત્ર અભ્યાસથી, અર્થ અને શકાનો પુછીને ખુલાસો કરવાથી, વારવાર સભારી જવાથી, દીર્ઘદ્રષ્ટિથી વિચાર કરવાથી અને ધર્મ કથા કરવાથી સજઝાય તપ થાય છે

સજઝાય તપમા સ્વઅધ્યાય = પોતાનો અભ્યાસ = શુદ્ધ આત્માના ગુણોનો અભ્યાસ આવી જાય છે, તે પાચમા તપ ધ્યાનમા બાહુ ઉપયોગી છે

૫ ધ્યાન તપ

ચાર પ્રકારના ધ્યાનમા ધર્મ, શુકલ એ બે ધ્યાનથી જ નિર્જરા થાય છે, પણ બે દુર્ધ્યાન કે જેથી 'બધ' થાય છે તેનો જાણીને ત્યાગ કરવો જોઇએ એટલા માટે તેનુ સ્વરૂપ જાણવુ જોઇએ

આર્તધ્યાન—મનને ગમે તેવા શબ્દ, રૂપ, ગધ, રસ, સ્પર્શ સયોગની ચિતા કરવાથી, અમનોજ્ઞ શબ્દાદિ વિષયોનો વિયોગ ઇચ્છવાથી, રોગનો નાશ કરવાની ઇચ્છાથી, કામભોગ કાયમ રહે એવી ઇચ્છા કરવાથી આર્તધ્યાન થાય તેના લક્ષણ–આક્રદ, શોક, અશ્રુપાત અને વિલાપાત છે, તેથી તિર્યચનુ આયુષ્ય બધાય છે

રૌદ્રધ્યાન—હિસા, અસત્ય, ચોરી, વિષયભોગમા આસક્તપણુ, તેનુ એકવાર કે વારવાર ચિતવન, સેવન, હિસાથી ધર્મ થાય એવી સ્થાપના કરે મરણ સુધી પાપનો પશ્ચાત્તાપ ન કરે તે નરકનુ આયુષ્ય બાધે.

નરક અને તિર્યચની ગતિમાથી બચવા માટે આર્તધ્યાન તેમજ રૌદ્ર ધ્યાનનો ત્યાગ કરવો

ધર્મધ્યાન તપ

ધર્મના ચાર ભેદ—(૧) આચાર ધર્મ—તે જ્ઞાન, દર્શન, ચારિત્ર, તપ, વીર્યના સર્વ મળી ૩૯ આચાર.

(૨) ક્રિયાધર્મ—તે કરણ સિત્તરીના ૭૦ ભેદ તે અગાઉ લખાઇ ગયા છે

(૩) દયાધર્મ—સ્વદયા = પોતાના આત્માને આસ્રવથી બચાવવો પરદયા = જીવરક્ષા દ્રવ્ય દયા = જીવના ૧૦ પ્રાણ માહેનો કોઇ પ્રાણ નાશ ન કરવો તે. ભાવ દયા = જીવને પોતાના જેવો આત્મા જાણી અનુકપા રાખવી. વ્યવહાર દયા = યતનાથી જીવનુ રક્ષણ કરવુ નિશ્ચય દયા = આત્માના ગુણમા રમણ કરવુ, તે ૧૪ મા ગુણસ્થાનની અતે સપુર્ણ શુદ્ધ સ્વરૂપ પામે. અનુબધ દયા = અતરથી હિત બુદ્ધિ, બહારથી આકરાપણુ

(૪) સ્વભાવ ધર્મ = અનત જ્ઞાન, અનત દર્શન, સમદષ્ટિ આત્મિક સુખ અને શુદ્ધ પારિણામિક ભાવ વગેરે શુદ્ધ ગુણોમા રમણતા

ધ્યાન = મનોયોગ = માનસિક વિચાર = ચિન્તન, અધ્યવસાય, ભાવના, સમાધિ

ઇચ્છા થાય, ધર્મપુત્ર અને મેઘકુમારની જેમ. (૩) સૂત્ર રુચિ—અંગ, ઉપાંગ, આગમાદિ શાસ્ત્ર નિશ્ચિત સર્વ સાંભળવાની તથા ભણવાની ઇચ્છા થાય. (૪) ઉપદેશ રુચિ—ગુરુનો ઉપદેશ સુણી જ્ઞાનાદિ તપ આદરવાની ઇચ્છા થાય, તથા ત્યાગ, નિયમ ધારણ કરવાની, ભાવવાની ઇચ્છા થાય.

ધર્મ ધ્યાનના ચાર આલંબન સહાયકારી છે—(૧) વાંચના—વાંચના આદિ સહિત ગુરુ પાસે વાંચના લેવી. (૨) પુચ્છના—પૂછવા જેવું હોય તે વિનયથી પૂછે અને પ્રશ્ન કરી તત્ત્વ શુદ્ધિ કરવી. (૩) પરિયટ્ટણા—વારંવાર સંભારી જવું (૪) ધર્મકથા—જેવા ભાવ ધારણ કર્યા હોય તેવા જ ભાવ બીજાને કહેવા.

ધર્મકથા કરવાની ચાર રીત છે—(૧) આક્ષેપણી—શ્રોતાઓ ધર્મની ભણી ખેંચાય અને મોક્ષ રુચિથી ધર્મ કરે એમ દેવ-ગુરુના સ્વરૂપ રાગદ્વેષ, અજ્ઞાન, કામ ક્રોધ આદિ દોષોનો સર્વથા અભાવ જાહેર કરવો અને તેમના અનંત ચતુષ્ટય જાહેર કરવાં. આત્માની અનંત શક્તિ જાહેર કરી, દરેક આત્મા ઉત્તમ પ્રયત્નથી આ પરમાત્મ સ્વરૂપ પામી શકે છે એમ જાહેર કરવું. ધર્મ સ્વરૂપમાં નિરાલંબ, નિષ્કલંક, આત્માનું પાવન, નિર્મળતા વગેરે પ્રગટ કરવી. ધર્મના સ્વરૂપ કથનોમાં પરસ્પર અવિરોધીપણું દર્શાવી વિરોધનું સ્યાદ્વાદથી સમન્વયપણું, ઉપશમભાવના, અહિંસા સંયમ-તપનું મહત્ત્વ વધારે બતાવવું. શ્રોતાના મન ન થાકી જનાર માટે ભાવના ... આવી રીતે ધર્મની હૃદયમાં સ્થાપના કરવી.

(૨) વિક્ષેપણી—એકાંતવાદ મતોના દોષ તથા તેના શુદ્ધ અર્થ કરી બતાવવા કે જેથી શ્રોતાઓ મિથ્યાત્વથી દૂર થઈ, સત્ય માર્ગમાં આવી શકે. એકાંતવાદ મતોના પરસ્પર વિરોધી વાક્યો મૂકી તેમની સમજ પાડવી. મિથ્યાત્વની ત્યાગ વૈરાગ્યની વાતમાં અસંબંધીપણું દર્શાવી તેને સાચી રીતે સમ્યક્ ત્યાગ વૈરાગ્યની વાતો પ્રગટ કરીને પાપ અને મિથ્યાત્વનું સ્વરૂપ તથા દુઃખ બતાવવું. આવી રીતે મિથ્યાત્વમાંથી મુક્ત કરવાની કથા કરવી.

(૩) સંવેગની—સંસારી પદાર્થનું અનિત્યપણું, સંસારનું દુઃખ, જન્મ, જરા, મરણ આદિ વ્યાધિ, ઉપાધિ, નરક, નિગોદ, તિર્યંચનું દુઃખ, સ્વાર્થનું સ્વાર્થીપણું પ્રગટ કરી, મોક્ષનું અનંત સુખ બતાવવું જેથી સંસારનો પ્રેમ દૂર થાય અને મોક્ષની ઇચ્છા થાય,

(૪) નિર્વેદની—અશુભ કર્મનું અશુભ ફળ પરભવમાં ભોગવવું પડે છે અને કેટલાક કર્મો આ ભવમાં પણ ભોગવવા પડે, કર્મનો બંધ અનિશ્ચિત છે અને તેમાં પણ સુખ નથી. સુખ આત્મામાંથી મળે છે પણ મોહ મિથ્યાત્વને લીધે કર્મોમાં આરોપણ કરવામાં આવે છે. શુભ કર્મ પણ બંધ છે. શુભાશુભ કર્મ બંધ છે, માટે સંસાર ભોગથી ત્યાગ કરવો જોઈએ એવી રીતે ત્યાગ ભાવ ઉત્પન્ન કરવો.

ધર્મ ધ્યાનની ચાર અનુપ્રેક્ષા—(૧) એકત્વાનુપ્રેક્ષા—એકત્વપણાનો વિચાર કરવો. એકલો આવ્યો અને એકલો જશે. મારે ભોગ માટે પાપ કર્યું તેનું ફળ મારે એકલાને ભોગવવું પડશે કે તેનું ફળ

પોતાને એકલાને જ ભોગવવાનું છે અને કોઈ સાથે આવી મદદ કરવાનું નથી વળી જીવને પોતાના શુદ્ધ જ્ઞાન, દર્શન, સુખ, શુદ્ધ પરિણતિ શકિત સાથે જ એકત્વપણું (તદ્રુપપણું) છે, માટે પોતાના ગુણોની શુદ્ધિ કરવી એ જ શ્રેય છે (૨) અણિચાણુ પેહા–અનિત્યપણાનો વિચાર–શરીર, યુવાની ધન, સગા, વગ્યાર, ભોગો વગેરે સર્વ અનિત્ય છે, નાશ પામતા વાર નથી લાગતી, માટે તેના ઉપર મમત્વ દુઃખદાયક છે, પોતાનો આત્મા તથા જૈન ધર્મ નિત્ય છે, માટે આત્માને ધર્મમા જોડવો તે જ કામનું છે

(૩) અશરણાણુપેહા–અશરણપણાનો વિચાર–ઉપરોક્ત અનિત્ય પદાર્થો કર્મ વિપાકના દુઃખમાથી બચાવવા સમર્થ નથી, માટે તેમની સહાય નકામી છે, ફક્ત જૈન ધર્મ તથા પોતાનો પુરુષાર્થ શરણ આપી શકે તેમ છે, માટે શક્તિઓનો ઉપયોગ ધર્મમા જ કરવો આવશ્યક છે

(૪) સસારાણુપેહા–સસાર મહા વિચિત્ર છે ભવની પરપરામા બાપ દીકરો થાય છે અને સ્ત્રી, માતા થાય છે, મિત્ર શત્રુ થાય છે, શત્રુ મિત્ર થાય છે, સારા પુદ્ગળ ખરાબ થાય છે, માઠાના સારા થાય છે વળી સસારની ચારે ગતિમા દુઃખ છે, ઉદારિક શરીરો તથા નારકીના શરીરો અશુભ છે, સર્વ ભોગો, રોગનું મૂળ છે, આની રીતે સર્વ સસાર દુઃખમય–અસાર છે, માટે તેનો પાર પામવા ધર્મની આરાધના કર્યા વગર છુટકો જ નથી

નોંધ —બાર ધર્મ ભાવના, મૈત્રી આદિ ચાર સમકિત ભાવના, ચારિત્રના સર્વ ગુણોનો સગ્રહ, વગેરેનો વિચાર અને સર્વ સુત્રોનો પરમાર્થિક સારનો વિચાર તે સર્વ ધર્મ ધ્યાન છે; અહિ ફક્ત સક્ષેપમા બતાવેલ છે

શુકલ ધ્યાન

શુકલ = નિર્મળ નિર્મળ ગુણો અને નિર્મળ આત્માનું ધ્યાન તે શુકલ ધ્યાન. તે ધ્યાનમા મન પણ નિર્મળ છે નિર્મળ મન યોગ = નિર્મળ ચિત્ત = સકલ્પ વિકલ્પની ક્રિયા રહિત ક્રિયારહિત, ઇંદ્રિયાતીત, ધારણાથી રહિત, સ્વરૂપ સન્મુખ, કષાય રહિત, આત્મામા રત ચિત્ત શુકલ ધ્યાનના અધિકારી–સ્થિર ચિત્ત, ઉત્તમ સઘયણ, શરીરના કટકા થાય તો પણ વિકાર ન થાય, જીતેન્દ્રિય, સમભાવ, મહા વૈરાગ્યવાળો આત્મા હોય છે

શુકલ ધ્યાનના ચાર ભેદ

૧. પૃથક્ત્વ વિતર્ક સપ્રવિચાર

પૃથક્ત્વ = જુદાપણું (એક દ્રવ્યમા રહેલા પર્યાયોનું જુદાપણું) ભિન્નતા = વિચારોમા ભેદ, જુદા જુદા વિચારોવાળો, એક વિચાર સપૂર્ણ સ્થિરતાને ન પામે, એટલે વિચાર તૂટી પણ જાય. અહિ ભેદ જ્ઞાનનો વિષય છે. શબ્દ, અર્થ, દ્રવ્ય ગુણ, પર્યાય, યોગ, વિચાર વગેરેની ભિન્નતા હોય છે, ભેદ દૃષ્ટિથી ચિત્વન હોય છે

ચોથો ભેદ સંસ્થાન વિચાર—પુદ્ગલના આકારો જે જોવામાં આવે તે અનિત્ય છે વારંવાર બદલાયા કરે છે સારો આકાર નરસો થાય છે અને ખરાબ આકાર સારો થાય છે માટે સારામાં મોહ ન રાખવો અને ખરાબમાં જુગુપ્સા ન કરવી, સમભાવ રાખવો.

લોકનો આકાર જાણવા માટે ત્રણ કોડીયા (શરાવલાં) ઉપરાઉપર મૂકવાં. નીચલું ઉંધુ વચલું ચત્તુ અને ઉપરનું ઉંધુ સૌથી પહોળા ભાગમાં નીચે ૭ મી નરક અને ઉપરના પહોળા ભાગને સ્થાને પાંચમું દેવલોક અથવા કેડે હાથ રાખી ઘાઘરો પહેરી એક માણસ ફેર ફુદડી ફરે અને જે આકાર થાય તેમાં સૌથી નીચે ૭ મી નરક, કોણીને સ્થાને પાંચમું દેવલોક અને મુખ સ્થાને પાંચ અનુત્તર વિમાન, મસ્તકના ઉપરના ભાગમાં સિદ્ધ ક્ષેત્ર, કેડને સ્થાને તીરછો લોક ઘનાકારે લોક ૩૪૩ રજ્જુ થાય છે. એક રજ્જુ અસંખ્યાત કોડાકોડી જોજનની છે.

લોકના ઉપરથી નીચેના છેડે જતા ૧૪ રજ્જુ થાય છે. પહોળાઈમાં સૌથી નીચે ૭ મી નરકે ૭ રજ્જુ, ઉપર જતાં ઓછી થતાં થતાં તીરછા લોકે એક રજ્જુ, પછી વધતાં વધતાં પાંચમે દેવલોકે પાંચ રજ્જુ, પછી ઓછી થતાં થતાં સર્વાર્થ સિદ્ધ વિમાને એક રજ્જુ. લોકમાં ૧૪ રજ્જુ ઉંચી અને એક રજ્જુ પહોળી ત્રસ નાડી છે તેમાં ત્રસ અને સ્થાવર જીવ હોય છે. બાકીની જગ્યામાં ફક્ત સ્થાવર જીવ છે. તીરછો લોક એક રાજ લાંબો પહોળો અને ૧૮૦૦ જોજન ઉંચો છે. તેની નીચે અધો લોક છે. અને ઉપર ઉર્ધ્વ લોક છે.

અધોલોકમાં સાત નરક છે. તેમાં ૪૯ પાથડા છે જેની પોલારમાં ૮૪ લાખ નરકાવાસા એટલે નારકીને રહેવાના સ્થાન છે. તેમાં અસંખ્યાતા નારકી રહે છે. તેને અનંતી ક્ષુધા, તરસ, ટાઢ, ગરમી, શોક, ખરજ, જ્વર, ભય, પરવશપણું એ દશવેદના છે.

તે ઉપરાંત પહેલી ત્રણ નરક સુધી પરમાધામી દેવો દુઃખ દે છે. જેઓ અનેક જાતની વિકુર્વીને કાપે, કટકા કરે બેડી વેરે, પીસે, સાપ કે વીંછી પક્ષી વગેરેના રૂપ વિકુર્વી દુઃખ દીએ, અગ્નિમાં શેકે, બાથ ભીડાવે, વગેરે કરે પણ નારકીનું શરીર પારાની માફક જોડાઈ જાય, અધુરે આઉખે મરે નહિ, તે ઉપરાંત ક્રોધથી બળતા નારકીઓ અરસપરસ રૂપ વિકુર્વીને એક બીજાને અનંતુ દુઃખ દીએ છે. ચારથી ૭ નરકમાં ઓછું વિશેષ પ્રમાણમાં છે.

પહેલી નરકના પાથડા દશ આંતરામાં ૭ ક્રોડ ૭૨ લાખ ભવનપતિના ભવન છે. તેમના ૨૦ ઇન્દ્રો સમભૂમિથી આશરે હજાર જોજન નીચા રહે છે. ભવનપતિદેવો અસંખ્યાતા છે.

તીરછા લોકમાં અસંખ્યાત દ્વીપ સમુદ્ર છે. દ્વીપોની નીચે વાણવ્યંતર દેવો રહે છે, અને તેમની નીચે વ્યંતર જાતિના દેવો રહે છે. તીરછા લોકની મધ્યમાં અઢી દ્વીપ છે. એટલામાં જ મનુષ્યો રહે છે. તેમાં જઘન્ય વીશ તીર્થંકર હોય અને ઉત્કૃષ્ટા ૧૭૦ હોય, જઘન્ય બે ક્રોડ કેવળી ભગવાન અને ઉત્કૃષ્ટા નવ ક્રોડ હોય, જઘન્ય બે હજાર ક્રોડ અને ઉત્કૃષ્ટા નવ હજાર ક્રોડ સાધુ સાધ્વી હોય. તેમના ગુણ ગ્રામ કરવા. મનુષ્યનો અંક ૨૯ આંક જેટલો થાય છે તેમાં

ગર્ભમાં મરતા જીવો આવી જતા હોય તે સંભવ છે તત્ત્વકેવળી ગમ્ય દીગંબર મતમા ૧૯ અંક જેટલા મનુષ્ય બતાવેલ છે જ્યોતિષી દેવોના અસંખ્યાત વિમાન અને રાજધાની ત્રીછાલોકમા ઉપરના ભાગમા છે

ઉર્ધ્વ લોકમા નીચેથી ઉપર અનુક્રમે ૧૨ દેવલોક, ૯ ગ્રેવેયક, ૫ અનુત્તર વિમાન છે સર્વ મળી ૮૪૯૭૨૩ વિમાન છે તેના ઉપર મુક્તિ શિલા છે તેના ઉપર સિદ્ધ ક્ષેત્ર છે તે ૪૫ લાખ જોજન લાંબુ પહોળુ અને ૩૩૩ ધનુષ્ય અને ૩૨ આગળ ઉચુ છે ત્યા અનંત સિદ્ધ ભગવાન નિરંજન નિરાકાર અરૂપી સ્વરૂપે બીરાજે છે તેમના ગુણગ્રામ કરવા સિદ્ધ સ્વરૂપ પામવાનુ સર્વ સમકિત જીવોનુ ધ્યેય છે, કારણ કે ત્યા અનંત આત્મિક સુખ છે અને ત્યાથી ફરી મરવુ પડતુ નથી

અનુત્તર વિમાનના દેવ સિવાય સર્વ સ્થાને આવડા મોટા લોકમા આ જીવ અનેકવાર અથવા અનંતીવાર ભટકી ભટકીને અહિં આવ્યો છે અને હવે સમકિત સહીત ક્રિયાની આરાધના નહિ થાય તો એને એ જ સ્થિતિ થવાથી છે લોકના સ્વરૂપના ધ્યાનથી સંવેગ અને નિર્વેગ ઉત્પન્ન થાય છે

જેઓ તત્ત્વજ્ઞાનમા વધારે મહેનત ન કરી શકે તેમને માટે નીચેના પદસ્થ ધ્યાન પણ સાર્થક છે. તેમા પદનુ આલંબન લઇ ધ્યાન ધરી શકાય છે – ૐ પદનુ ધ્યાન અરિહંત, અશરીરી, આચાર્ય, ઉપાધ્યાય અને મુનિ તે પદોનો પહેલો અક્ષર અ+અ+આ+ઉ+મ=અઉમ=ઓમ=ૐ ૨. નમુક્કારનો પાઠ પદનુ ધ્યાન ૩ ષોડશાક્ષરીમા ૧૬ અક્ષરનો જાપ–અર્હત્સિદ્ધાચાર્યોપાધ્યાય સર્વ સાધુભ્યો નમ. ૪ અરિહંત સિદ્ધ (૬ અક્ષરનો જાપ) ૫ અસિઆઉસા ૬ અરિહંત ૭ સિદ્ધ ૮ ચતારિ મંગળનો પાઠ ૯ નમોથુણનો પાઠ ૧૦ ૐ નમો અરિહંતાણનો જાપ

અરિહંતનુ ધ્યાન ધરવા માટે–૩૪ અતિશય, ૩૫ પ્રકારની વાણી, ૮ પ્રાતિહાર્ય, ૪ મહાતિશયો, જ્ઞાનાદિ અનંત ચતુષ્ટય, ૧૨ પર્ષદા–આટલાનુ સ્વરૂપ જાણી તેની માનસિક રચના કરવી, જાણે કે અંતર્ચક્ષુથી એ સર્વ તદ્રૂપ દેખાય છે; તેમા પહેલા શ્રોતા થઇને લીન થવુ, પછી સર્વ શરીર ભાવ છોડીને અરિહંતના આત્મ પ્રદેશો અને કેવળજ્ઞાન, કેવળ દર્શન, ક્ષાયક સમકિત, ક્ષાયક ચારિત્ર, પંડીત વીર્ય અને શુદ્ધ પારિણામિક ભાવમા લીન થવુ

સિદ્ધનુ ધ્યાન ધરવા માટે સિદ્ધના સ્વરૂપ અને ગુણની માનસિક રચના કરવી, જાણે કે પોતાનો આત્મા સિદ્ધ ક્ષેત્રમા જ છે અને સિદ્ધ ભગવાનના ગુણોનુ આત્મભાવે અનુભવ કરે છે અહીં ફક્ત સિદ્ધના ગુણોનુ આલંબન છે, એટલે રૂપાતીત ધ્યાન કહેવાય છે, કારણ કે કાંઇ પૌદ્ગળીક આલંબન નથી

ધર્મ ધ્યાનનાં ચાર લક્ષણ–(૧) આણારૂઇ–જેમ રોગ નાશ પામ્યા પછી અન્નની ઇચ્છા થાય તેમ મિથ્યાત્વ જવાથી સર્વજ્ઞ વીતરાગ દેવની આજ્ઞા અંગીકાર કરવાની ઇચ્છા થાય (૨) નિસર્ગ રૂચી–પોતાના સ્વભાવથી અથવા અતિસ્મરણ જ્ઞાને કરી સૂત્ર અને ચારિત્ર ધર્મ કરવાની

ઇચ્છા થાય, મૃગાપુત્ર અને મેઘ-કુમારની જેમ (૩) સૂત્ર રૂચી—અંગ, ઉપાંગ, આવશ્યક આવશ્યક વ્યતિરિક્ત સૂત્રો સાંભળવાની તથા ભણવાની ઇચ્છા થાય. (૪) ઉપદેશ રૂચી—ગુરૂનો ઉપદેશ સાંભળી જ્ઞાનાવરણ તપ આદરવાની ઇચ્છા થાય, મહા ભાવે, નિયમ થાય. કરવાની, ધારવાની, ધા ઉતારવાની ઇચ્છા થાય.

ધર્મ ધ્યાનના ચાર આલંબન સહાયકારી છે—(૧) વાંચના—જ્ઞાનના અર્થ આપના સહિત ગુરૂ પાસે વાંચના લેવી. (૨) પૃચ્છના—પુછાણા જેમકે શંકાના સમાધાન ગુરૂને પ્રશ્ન કરી તત્ત્વની શુદ્ધિ કરવી, (૩) પરિયટ્ટણા—વારવાર સંભારી જવું (૪) ધર્મકથા—જેવા ભાવ અરિહંતે પ્રરૂપ્યા છે તેવા જ ભાવ બીજાને કહેવા.

ધર્મકથા કરવાની ચાર રીત છે—(૧) આક્ષેપની—શ્રોતામાં ધર્મની છાપ પડે અને ન્યાય દ્રષ્ટિથી મન ઉતરે એમ કહેવું—દેવના સ્વરૂપમાં રાગદ્વેષ, અજ્ઞાન, કામ હિંસા વગેરે દોષનો સર્વથા અભાવ જાહેર કરવો અને તેમના અનંત ચતુષ્ટય જાહેર કરવા. આત્માની અનંત શક્તિ જાહેર કરીને દરેક આત્મા ઉત્તમ પ્રયત્નથી આ પરમાત્મ સ્વરૂપ પામી શકે છે એમ જાહેર કરવું. ગુરૂના સ્વરૂપમાં નિરારંભ, નિષ્પરિગ્રહ, મહાવ્રતોનું પાલન, નિર્લોભતા વગેરે પ્રગટ કરવાં. ધર્મના સ્વરૂપમાં તત્ત્વોમાં પરસ્પર અવિરોધીપણું કેવી રીતે વિશેષનું સ્યાદ્વાદથી સમન્વયપણું ઉત્તમ ભાવના, અહિંસા-સંયમ-તપનું મહત્વ વગેરે બતાવવું. સાધુના વ્રત ન પાળી શકનાર માટે શ્રાવકના વ્રત બતાવવાં. **આવી રીતે ધર્મની હૃદયમાં સ્થાપના કરવી.**

(૨) વિક્ષેપની—જૈનેતર ગ્રંથોના દાખલા લઇ તેના શુદ્ધ અર્થ કરી બતાવવા કે જેથી બેઠી શ્રદ્ધામાંથી દૂર કરી, સત્ય માર્ગમાં આવી શકાય. જૈનેતર ગ્રંથોના પરસ્પર વિરોધી વાક્યો શોધી તેમની સમજ પડતાં, મિથ્યાત્વની ત્યાગ વૈરાગ્યની વાતોમાં અસત્યપણું શોધીને જેમ બને ઉગ્ર રીતિના ત્યાગ વૈરાગ્યની વાતો પ્રગટ કરવી, પાપ અને મિથ્યાત્વનું સ્વરૂપ તથા ફળ બતાવવું. **આવી રીતે મિથ્યાત્વમાંથી મુક્ત કરવાની કથા કરવી.**

(૩) સંવેગની—સંસારી પદાર્થોનું અનિત્યપણું અસારપણું દુઃખ, જન્મ, જરા, મરણ આધિ, વ્યાધિ, ઉપાધિ, નરક, નિગોદ, તિર્યંચનું દુઃખ, સગાનું સ્વાર્થીપણું પ્રગટ કરી, મોક્ષનું અનંત સુખ બતાવવું એટલે સંસારનો વેગ તૂટે અને **મોક્ષની ઇચ્છા થાય,**

(૪) નિર્વેદની—અશુભ કર્મનું અશુભ ફળ પરભવમાં ભોગવવું પડે છે અને કેટલીક વખતે આ ભવમાં પણ ભોગવવું પડે, કામભોગ અશાશ્વત છે અને તેમાં ખરૂં સુખ નથી. સુખ આત્મામાંથી મળે છે પણ મોહ મિથ્યાત્વને લઇને કામભોગમાં આરોપણ કરવામાં આવે છે. શુભ કર્મ પણ ભાવ સિવાયથી અશુભ થઇ જાય છે. માટે સંસાર એકાંત ત્યાગવા લાયક છે એવી રીતે **ત્યાગ ભાવ ઉત્પન્ન કરવો.**

ધર્મ ધ્યાનની ચાર અનુપ્રેક્ષા—(૧) એગચ્ચાણુ પેહા—એકત્વપણાનો વિચાર—જીવ એકલો આવ્યો અને એકલો જશે માટે બીજા માટે પાપ કરવું નકામું છે કારણ કે તેનું ફળ

પોતાને એકલાને જ ભોગવવાનુ છે અને કોઇ સાથે આવી મદદ કરવાનુ નથી. વળી જીવને પોતાના શુદ્ધ જ્ઞાન, દર્શન, સુખ, શુદ્ધ પરિણુતિ શકિત સાથે જ એકત્વપણુ (તદ્રુપપણુ) છે, માટે પોતાના ગુણોની શુદ્ધિ કરવી એ જ શ્રેય છે (૨) અણિચાણુ પેહા—અનિત્યપણાનો વિચાર—શરીર, યુવાની ધન, સગા, ઘરબાર, ભોગો વગેરે સર્વ અનિત્ય છે, નાશ પામતા વાર નથી લાગતી, માટે તેના ઉપર મમત્વ કુસ્થાને છે, પોતાનો આત્મા તથા જૈન ધર્મ નિત્ય છે, માટે આત્માને ધર્મમા જોડવો તે જ કામનુ છે

(૩) અશરણાણુપેહા—અશરણપણાનો વિચાર—ઉપરોક્ત અનિત્ય પદાર્થો કર્મ વિપાકના દુ ખમાથી બચાવવા સમર્થ નથી, માટે તેમની સહાય નકામી છે, ફક્ત જૈન ધર્મ તથા પોતાનો પુરૂષાર્થ શરણુ આપી શકે તેમ છે, માટે શક્તિઓનો ઉપયોગ ધર્મમા જ કરવો વ્યાજબી છે

(૪) સસારાણુપેહા—સસાર મહા વિચિત્ર છે ભવની પરપરામા બાપ દીકરો થાય છે અને સ્ત્રી, માતા થાય છે, મિત્ર શત્રુ થાય છે, શત્રુ મિત્ર થાય છે, સારા પુદ્ગળ ખરાબ થાય છે, માઠાના સારા થાય છે વળી સસારની ચારે ગતિમા દુ.ખ છે, ઉદારિક શરીરો તથા નારકીના શરીરો અશુભ છે, સર્વ ભોગો, રોગનુ મૂળ છે, આવી રીતે સર્વ સસાર દુ ખમય—અસાર છે, માટે તેનો પાર પામવા ધર્મની આરાધના કર્યા વગર છુટકો જ નથી

નોધ:—બાર ધર્મ ભાવના, મૈત્રી આદિ ચાર સમકિત ભાવના, ચારિત્રના સર્વ ગુણોનો સમહ, વગેરેનો વિચાર અને સર્વ સુત્રોનો પરમાર્થિક સારનો વિચાર તે સર્વ ધર્મ ધ્યાન છે, અહિ ફક્ત સક્ષેપમા બતાવેલ છે

શુકલ ધ્યાન

શુકલ = નિર્મળ. નિર્મળ ગુણો અને નિર્મળ આત્માનુ ધ્યાન તે શુકલ ધ્યાન. તે ધ્યાનમા મન પણ નિર્મળ છે નિર્મળ મન યોગ = નિર્મળ ચિત્ત = સકલ્પ વિકલ્પની ક્રિયા રહિત ક્રિયારહિત, ઇંદ્રિયાતીત, ધારણાથી રહિત, સ્વરૂપ સન્મુખ, કષાય રહિત, આત્મામા રત ચિત્ત શુકલ ધ્યાનના અધિકારી—સ્થિર ચિત્ત, ઉત્તમ સઘયણ, શરીરના કટકા થાય તો પણ વિકાર ન થાય, જીતેન્દ્રિય, સમભાવ, મહા વૈરાગ્યવાળા આત્મા હોય છે

શુકલ ધ્યાનના ચાર ભેદ

૧. પૃથક્ત્વ વિતર્ક સપ્રવિચાર

પૃથક્ત્વ = જુદાપણુ (એક દ્રવ્યમા રહેલા પર્યાયોનુ જુદાપણુ) ભિન્નતા = વિચારોમા ભેદ, જુદા જુદા વિચારોવાળી, એક વિચાર સપૂર્ણ સ્થિરતાને ન પામે, એટલે વિચાર તૂટી પણ જાય. અહિ ભેદ જ્ઞાનનો વિષય છે. શબ્દ, અર્થ, દ્રવ્ય ગુણ, પર્યાય, યોગ, વિચાર વગેરેની ભિન્નતા હોય છે, ભેદ દ્રષ્ટિથી ચિત્વન હોય છે

વિતર્ક = શ્રુતજ્ઞાન અનુસાર વિચાર

સવિચાર—શબ્દ અર્થ યોગની સંક્રાન્તિ (પરિવર્તન) સહિત વિચાર એક પદાર્થનો વિચાર કરીને પછી બીજા પદાર્થનો વિચાર, એક શબ્દનો વિચાર કરીને બીજા શબ્દનો વિચાર અને યોગમાંથી એક યોગ થોડો વખત સ્થિર રહી પછી બીજા યોગમાં જાય. વળી શબ્દમાંથી અર્થમાં અને અર્થમાંથી શબ્દમાં જાય, આમ પરિવર્તન થયા કરે.

એટલે આ ધ્યાનમાં, શબ્દ, અર્થ (પદાર્થ) અને યોગના પરિવર્તન સહિત સર્વ ગુણો અને પર્યાયોની, શ્રુતજ્ઞાન અનુસાર, ભિન્નતા વિચારાય છે. દૃષ્ટાંત—જીવ દ્રવ્ય. તેનો એક ગુણ ચારિત્ર; તેના પર્યાયો—ક્ષમા, નમ્રતા, સરળતા, સંતોષ, તેની ભિન્નતા કઈ રીતે કે સર્વના કાર્ય જુદાં છે. જેમ કે ક્ષમાથી ક્રોધ નિષ્ફળ થાય છે નમ્રતાથી માન, સરળતાથી માયા અને સંતોષથી લોભ નિષ્ફળ થાય છે.

એવી રીતે ગુણોની ભિન્નતા જ્ઞાન જાણવાનું કાર્ય કરે, દર્શન દેખવાનું કાર્ય કરે, શ્રદ્ધા નિશ્ચયપણું બતાવે, ચારિત્ર સમભાવ અને ગુણોની સ્થિરતા ભોગવવાનું કાર્ય કરે. આત્મ પ્રદેશોની ભિન્નતા જે એક પ્રદેશ છે તે બીજાથી ભિન્ન છે ત્યારે જ સંખ્યામાં મુકાય ભિન્નતાનું સ્વરૂપ—દ્રવ્ય, ક્ષેત્ર, કાળ, ભાવ, ઉત્પાદ, વ્યય ધ્રૌવ્ય, મૂર્તત્વ, અમૂર્તત્વ વગેરે પર્યાયોનું નય નિક્ષેપ, પ્રમાણ વગેરેથી વિચારી શકાય છે ગુણસ્થાન ૮ ૯ અને ૧૦ અહિ સંભવે છે ઉપશમ શ્રેણીમાં ગુ. ૧૧ સુધી પહેલો પાયો હોય છે.

૨ એકત્વ વિતર્ક અવિચાર

એકત્વ = દ્રવ્ય, ક્ષેત્ર, કાળ, ભાવ, ગુણત્વ, આધાર, તદ્રૂપપણું વગેરે આધાર વિચારી શકાય. એક દ્રવ્ય આશ્રી રહેલા પર્યાયોનું એકત્વ. જેમકે જીવના ક્ષમા, સરળતા વગેરે ગુણો જીવને આધારે જ છે અને જીવ સાથે તદ્રૂપપણે છે માટે એકત્વ, અમુક એક જીવના અલગ પર્યાય જેમકે મનુષ્ય, દેવ, તિર્યંચ, નારકી મનુષ્ય મરી દેવ થાય, દેવ મરી તિર્યંચ થાય, તિર્યંચ મરી નારકી થાય, તેમાં મૂળ બે દ્રવ્ય—એક જીવ તત્ત્વ, તે બધામાં તે અને તે જ છે અને બીજું પુદ્ગલ રૂપી તે શરીર રૂપે તે પુદ્ગલ અજીવ તત્ત્વ, પુદ્ગલ પુદ્ગલમાં એકત્વ. હવે જીવ અને પુદ્ગલ બન્ને દ્રવ્ય છે માટે દ્રવ્યત્વની અપેક્ષાએ એકત્વ.

બીજી રીતે—એક પરમાણુના અનંત પર્યાય મૂકીને ફક્ત એક જ પર્યાયનું ધ્યાન થાય અથવા આત્માના એક જ પ્રદેશમાં કે એકજ ગુણમાં કે એક પર્યાયમાં એકજ યોગથી ધ્યાન થવું તે એકત્વ.

ઉત્પાદ અને વ્યય બન્ને જુદા પર્યાય છે પણ પર્યાયત્વની અપેક્ષાએ એકત્વ છે.

યોગ પણ એક જ હોય છે ફક્ત જ્ઞાનનો જ ઉપયોગ હોય છે.

વિતર્ક = ઉત્કૃષ્ટ શ્રુતજ્ઞાન અનુસાર સ્વતંત્ર જ્ઞાન સ્ફુરણા

અપ્રવિચાર–યોગ કે શબ્દ કે અર્થમાં પરિવર્તન નથી. અહિં સમાધિ આવે છે. તદ્ અર્થ એવ નિર્ભાસિ = સમાધિ, **આત્માના શુદ્ધ સ્વરૂપનો અનુભવ** થાય છે. **ધ્યેયાકાર વૃત્તિનો પ્રવાહ અવિચ્છિન્ન** રહે છે તેની છેવટની સ્થિતિમાં મોહનીયકર્મ સર્વથા નાશ પામે છે અને પછી ત્રણ ઘનઘાતિ કર્મ નાશ પામે છે. ગુણસ્થાન બારમામાં એકત્વ વિતર્ક અપ્રવિચાર હોય છે.

અને કેવળજ્ઞાન, કેવળદર્શન પ્રાપ્ત કરે છે, એટલે ૧૩ મા ગુણસ્થાનમાં જાય છે. ત્યાં ધ્યાનાંતર દશા રહે છે, એટલે ધ્યાન ધરવામાં નથી આવતું, પણ ૭ માસ કે અંતર્મુહુર્ત બાકી રહે તે વખતે નામ, વેદનીય, ગોત્ર કર્મ, આયુષ્ય કર્મથી વધારે હોય તો કેવળ સમુદ્ઘાતથી કર્મ નિર્જરી જાય છે. અને ચારે કર્મ સરખી સ્થિતિવાળા આપોઆપ થાય છે.

તેરમા ગુણસ્થાનની છેવટમાં શૈલેશી કરણ શરૂ થાય છે તેથી યોગો રૂંધાય છે. પ્રથમ બાદર વચન અને મન યોગનો ક્ષય કરે, પછી બાદર કાય યોગ રૂંધે, પછી સૂક્ષ્મ વચન અને સૂક્ષ્મ મન યોગ રૂંધે ત્યારે સૂક્ષ્મ કાય યોગમાં હોય. અને શ્વાસોશ્વાસ જેવી સૂક્ષ્મ ક્રીયા રહે છે. તે વખતે શુકલ ધ્યાનનો **ત્રીજો પાયો સુક્ષ્મ ક્રિયા અપડવાઈ** કહેવાય. આ ધ્યાન ભાવમનનો વિષય નથી પણ અચિંત્ય આત્મવીર્ય પ્રગટ થવાથી અને આત્મ અનુભવમાં અત્યંત લીન થવાથી કર્મક્ષય થાય છે. કર્મક્ષયના હેતુથી તેને ધ્યાન કહેવામાં આવ્યું છે.

પછી સૂક્ષ્મ કાય યોગ રૂંધાય કે તરત જ અયોગી અવસ્થા પ્રાપ્ત થાય અને તેની સ્થિતિ પાંચ લઘુ અક્ષર–અ ઇ ઉ ૠ લૃ–ઉચ્ચાર કાળ જેટલી છે. અહિં સંપૂર્ણ શૈલેશી અવસ્થા છે. તેમાં આત્મ પ્રદેશોનો ઘન અને **શુકલ ધ્યાનનો ચોથો પાયો સમુચ્છિન્ન ક્રિયા પ્રવર્તે.** (તેના દ્વીચરમ સમય સુધીમાં અનુદય પ્રકૃતિ સ્તિબુક સંક્રમણથી ક્ષય થાય. અને દ્વિચરમ સમયમાં ૫૫ પ્રકૃતિનો ક્ષય થાય) અને ચરમ સમયે બાકી રહેલ ૧૧ પ્રકૃતિઓનો ક્ષય થાય અને તીર્થંકર ને તીર્થંકર નામ કર્મ મળી ૧૨ પ્રકૃતિઓનો ક્ષય થાય કે તેજ વખતે એક સમયમાં શુદ્ધ પરમાત્મા સિદ્ધ ક્ષેત્રમાં પહોંચે અને ત્યાં કાયમને માટે સ્થિર થાય. આપણા સર્વનો આ જ ધ્યેય છે.

શુકલ ધ્યાનના
ચાર લક્ષણ

૧. **વિવેક**—સ્વ પરનો ભેદ, સ્વનો અનુભવ, અને પરભાવનો ત્યાગ. આત્માની રિદ્ધિ જ્ઞાનાદિ ગુણો છે, શરીર પુદ્ગળનું છે તે આત્મ દ્રવ્યથી ભિન્ન છે, પુદ્ગળો વિખરાઇ જાય કે બીજી રીતે પરિણમે એટલે આ શરીર આપોઆપ નાશ થવાનું જ. તેના ઉપર મોહ વ્યર્થ છે. એહ શરીરથી આત્માની ભિન્નતાનો અનુભવ થાય છે, એટલે શરીરના ટુકડા થઈ જાય તો પણ જ્ઞાન ઉપયોગ ચાલુ રહે છે.

૨. વ્યુત્સર્ગ—ઉપર મુજબ વિચાર કરીને દ્રવ્યથી સર્વ સંબંધી અને ઉપધિ, ભાત પાણી, અને શરીરનો અને ભાવથી કષાય, સંસાર અને કર્મનો ત્યાગ કરવામાં આવે છે.

૩. અવ્યથ (અવ્યથિત)—અનુકૂળ કે પ્રતિકૂળ ગમે તેવા ઉપસર્ગ આવે તો પણ સ્થિર અને સાવધાન, જ્ઞાન ઉપયોગ યુક્ત સમભાવમાં, સમતા રસમાં લીન રહે છે અર્થાત્ વ્યથાનો અભાવ છે.

૪ અસંમોહ—દેવતાની માયામાં પણ મોહ પામતા નથી. દેવની ઋદ્ધિ પણ તુચ્છ લાગે છે. કોઈપણ પુદ્ગલીક પર્યાય ઉપર મોહ થતો નથી.

શુક્લ ધ્યાનના
ચાર આલંબન

૧ ક્ષમા—અપમાન કે વધથી પણ ક્ષોભ ન પામે, દુઃખ દેનારને પોતાના સરખો આત્મા સમજે અને કર્મ ખપાવનાર તરીકે ઉપકારી માનીને શાંત ભાવમાં રહે.

૨. નિર્લોભતા—પોતાના આત્મામાં જ સંતોષ રાખે છે. આત્મા સિવાય કોઈ વસ્તુની ઈચ્છા થતી નથી.

૩. સરળતા—ઉપસર્ગ આપનારનો દોષ ન જુએ. નિષ્કપટભાવે વિચારે કે દુઃખ પડે એટલે સમજવું કે મારું જ કોઈ કર્મ ભોગવવાનું બાકી હતું અને કર્મનું દેવું પતી જતું હોવાથી આનંદમાં રહે.

૪ મૃદુતા—કોમળભાવ, પરિષહ ઉપસર્ગ આપનારનું કોમળતાથી હિત ચિંતવે.

શુક્લ ધ્યાનની ચાર અનુપ્રેક્ષા

૧ ઉપાયાનુપ્રેક્ષા—ઉપાય=સામાન્ય સંજ્ઞા—આહાર ભય, મૈથુન પરિગ્રહ એ ચાર ઈચ્છા સર્વ આસ્રવ (મિથ્યાત્વ, અવ્રત, પ્રમાદ, કષાય, અશુભ યોગ)નું મૂળ છે માટે સર્વ ઈચ્છા અને આસ્રવનો ત્યાગ કરવો.

૨ અશુભાનુપ્રેક્ષા—સંસાર અશુભ છે. જન્મ, જરા, મરણ, રોગ, આધિ, ઉપાધિ, સંયોગ, વિયોગ વગેરેથી ભરપૂર છે. ચાર ગતિમાં દુઃખ છે. તેમાં નરક નિગોદનું દુઃખ અનંતાનંત છે. સંસારના સંબંધો પણ અશુભ છે. માતા બીજા ભવમાં સ્ત્રી થાય, સ્ત્રી ધણી થાય, મિત્ર દુશ્મન થાય, દુશ્મન મિત્ર થાય, આવું અશુભ કૌતુક કર્યા કરે છે. શરીર પણ હાડ, માંસ, રુધિર ચરબી, મળ, મૂત્ર, વગેરે અશુચિથી ભરપૂર છે. આ સંસારમાં કંઈ સુખ નથી, માટે તેમાંથી છૂટવાના માર્ગમાંથી ચલિત ન થવું.

૩. **અનંત વત્તિયાણું પેહા**—સસારમા અનત પરિવર્તન ભ્રમણ કર્યું, સર્વ પુદ્ગળોને ઔદારિક શરીર, વૈક્રિય શરીર, તૈજસ શરીર, કાર્માણ શરીર, શ્વાસોશ્વાસ, ભાષા અને મનપણે પરિણમાવી અનત પુદ્ગળ પરાવર્તન કર્યા, અનત ભોગ ભોગવ્યા, તેથી ધરાણો નહિ, અનતાનત દુખ ભોગવ્યુ તે ભુલી ગયો અને આ વખતે જો મોક્ષ માર્ગમાથી ચૂકયો તો એની એ જ ગતિ થવાની. માટે અહો અજર અમર અરૂપી આત્મા! તારા શુભ જ્ઞાનાનદ સ્વભાવમાં જ લીન રહે

૪ **વિપરિણામાનુપેહા**—દરેક વસ્તુ સમયે સમયે જુદા જુદા પરિણામોને પામે છે સાંજે સુતા તે સવારે ઉઠયા નહિ, સવારે ઉઠયા તે સાંજે સુતા નહિ, એક ક્ષણ ભરમા શરીરમા રોગ પ્રકટી ઉઠે છે (સનતકુમાર ચક્રવર્તીની જેમ) પુદ્ગળોના ગુણ પ્રમાણે તેઓ મળે છે અને વિખરાય છે પુદ્ગળોના ફેરફાર પ્રમાણે, હે આત્મા! તેમા રાગદ્વેષ કરી બધનમા જોડાઈશ નહિ, નહિતર કયાયના કયાય પુદ્ગળો ઘસડી જશે પુદ્ગળો પોતાના સ્વભાવમા રહે છે તો હે આત્મા! તુ પણ તારા શુદ્ધ અથવા સ્વભાવિક સ્વરૂપ તે જ્ઞાન–દર્શન–ચારિત્ર–સમદષ્ટિમા જ સ્થિર થા અહિ ધ્યાનનો વિષય પુરો થાય છે

છઠ્ઠો અભ્યંતર તપ

વ્યુત્સર્ગ = ત્યાગ તે દ્રવ્યથી શરીર, સપ્રદાય, ઉપાધિ અને ભાત પાણીનો ત્યાગ અને ભાવથી ૧૬ કષાય, નવ નોકષાય, ચાર ગતિ રૂપ સસાર અને આઠ કર્મનો ત્યાગ

સાત નયપૂર્વક
નિર્જરા તત્ત્વ

૧. **નિગમ નય** જાડી બુદ્ધિ અને અશથી જુએ, તે ફક્ત બાહ્ય દેખાવને જુએ, વળી બાલ તપ (અકામ નિર્જરા)ને પણ નિર્જરા ગણે કોઈ માણસ ભર તડકામા ચારે કોર અગ્નિ સળગાવી તપ કરે તેને પણ તપસ્વી કહે, પણ તે ન જાણે કે અહિ કેટલો આસ્રવ છે! કેટલી અજ્ઞાનતા છે! અશમાત્ર વગર સમજ્યે તપ કરે તેને પણ નિર્જરા કહે સુનિગમ નયવાળો સર્વજ્ઞ વીતરાગ કથીત છ બાહ્ય તપ જાણીને તેને નિર્જરા તત્ત્વ કહે પણ બીજા નયોના અભિપ્રાયને માન્ય રાખે

૨ **સગ્રહ નયવાળો**—નિર્જરાના સર્વ ભેદોને તથા કર્માગને એક નિર્જરા તત્ત્વમા ગણે કર્મ પુદ્ગળોનો આત્મ પ્રદેશોથી અભાવ તે પણ સગ્રહ નયના વિષયમા જાય

૩ **વ્યવહાર નયવાળો** બાર ભેદે તપસ્યા કરે, તેને ભાવની અપેક્ષા હોય કે ન હોય

૪. **રૂજુસુત્ર નયવાળો** ભર તડકામા બાહ્ય વિધિથી ધ્યાન ધરતો દેખાય, પણ અત્યારે કષાય ભાવ સેવે તો તેને ચડાવ (કષાયાત્મા) કહે વર્તમાનકાળમા ધર્મધ્યાન તે નિર્જરા

૫. શબ્દ નયવાળો તપના ભેદોમાં જે ક્ષયોપશમ કે ઉપશમ ભાવ હોય તેને નિર્જરા કહે.

૬ સમભિરૂઢ નયવાળો ક્ષપક શ્રેણીવાળાને નિર્જરા તત્ત્વમાં ગણે.

૭. એવંભૂત નયવાળો ૧૪મા ગુણસ્થાન વાળા કે જેની ઉત્કૃષ્ટ નિર્જરા છે તેને નિર્જરા તત્ત્વ કહે. સાતે નયોની વાત વિવેક અને અપેક્ષાપૂર્વક ગ્રહણ કરવામાં આવે તો તે સમ્યગ્ દર્શન છે.

ચાર નિક્ષેપાઓ
નિર્જરા તત્ત્વ

૧ નામ નિર્જરા—નિર્જરા એ તત્ત્વની સંજ્ઞા કે "નિર્જરા તત્ત્વ."

૨ સ્થાપના નિર્જરા—તપના ધ્યાનમાં હોય ત્યારે પોતાના આત્મ પ્રદેશોમાંથી કર્મોનો અંશથી કર્મપુદ્ગલોનો અભાવ થતો હોય એવી માનસિક રચના કરે. જેમકે માથું દુખે છે ત્યારે જ્યાં દુખે છે ત્યાં આત્મ પ્રદેશોમાં કર્મની ઉદય અવસ્થાની કલ્પના કરી, મનમાં ચિંતવે કે આ કર્મોનો અભાવ થતો દેખાય છે. નામ તથા સ્થાપના નિક્ષેપાનું બીજું વર્ણન ઉપયોગી નહિ હોવાથી અહિ લખ્યું છે.

૩. દ્રવ્ય નિર્જરા—(૧) આગમથી દ્રવ્ય નિર્જરા – આગમપૂર્વક તપનું સેવન અને નિર્જરાનો અભ્યાસ પણ તે સર્વ શૂન્ય ઉપયોગે, તે મોક્ષ માટે નથી (૨) નોઆગમથી દ્રવ્ય નિર્જરા – તેના ત્રણ ભેદ – (૧) ભવ્ય શરીર = ભાવિક માણસ ભવિષ્યમાં નિર્જરા તત્ત્વમાં રહેશે તે માણસ (૨) જ્ઞ શરીર = નિર્જરા તત્ત્વમાં ગતિ જેણે કાળ કર્યો તેનું આ શરીર છે. (૩) તદ્ વ્યતિરિક્ત નોઆગમ દ્રવ્ય નિર્જરા તેના ત્રણ ભેદ –(૧) લૌકિક – પરવશપણે દુઃખ સહન, કર્મ વિપાકના દુઃખનું સહન કરવું તે. (૨) લોકોત્તર—તપ કરીને નિયાણું બાંધે તે. (૩) કુપ્રાવચન—અજ્ઞાન, હિંસાપૂર્વક મિથ્યાત્વનો તપ કરવો તે. જેમકે પંચાગ્નિતપ, ઝાડ ઉપર ઉલટા લટકી નીચે અગ્નિ સળગાવે વગેરે અજ્ઞાન કષ્ટ. આ દ્રવ્ય નિર્જરા મોક્ષ માટે નથી.

૪ ભાવ નિક્ષેપે નિર્જરા—તેના બે ભેદ—(૧) આગમથી ભાવ નિર્જરા—સૂત્રાનુસાર સમકિત સહિત મોક્ષના હેતુથી ઉપયોગપૂર્વક આત્મભાવે તપ કરવો તે, તેમજ સમભાવથી જ્ઞાન ઉપયોગ સહિત, પરિષહ, ઉપસર્ગનું સહન કરવું (૨) નોઆગમથી ભાવ નિર્જરા—સકામ નિર્જરા કર્માદ કષ્ટ.

આત્મભાવે તપ = તપના ભેદને આત્માના શુદ્ધ સ્વરૂપ સાથે સરખાવવું જેમકે અનશન કરતી વખતે આત્માનું અણાહારી સ્વરૂપ ભાવવું તે. વૃત્તિસંક્ષેપ તપ કરતી વખતે મનને આત્મામાં જોડવું એટલે વૃત્તિને આત્મામાં સમાવી દેવી.

રસ પરિત્યાગ કરતી વખતે આત્માના શાંત રસનો અનુભવ કરવો ધ્યાન કરતી વખતે દરેક શબ્દ કે અર્થના ભાવ પ્રમાણે આત્મ પરિણતિ કરવી આવી રીતે બાર ભેદોમાં સમજી લેવુ ભાવ નિર્જરા તે મોક્ષનો હેતુ છે

નિર્જરા તત્વના ૪ પ્રમાણ

૧. આગમ પ્રમાણ નિર્જરા—સૂત્રાનુસાર વિધિપૂર્વક મોક્ષના હેતુથી જ્ઞાન ઉપયોગ સહિત સમતા ભાવથી આત્મભાવે બાર પ્રકારનો તપ કરવો

૨. પ્રત્યક્ષ પ્રમાણ—જો તપ કરતા સમતા અને શાંતિ ઉપજે તો સમજવુ કે સકામ નિર્જરા થઇ, કારણ કે તપથી નિર્જરા થાય અને કર્મ પાતળા પડે તેથી સુખ થાય જ

૩. ઉપમા પ્રમાણ—જેમ કોઇ માણસ ગુન્હો કરે, પકડાય અમુક મુદ્દતની કેદ ભોગવી છૂટો થાય અને કેદની મુદ્દતમા કોઇ ખાસ વખાણવા જેવુ રાજનીતિને સહાયક કાર્ય કરે તો વચમાથી છૂટી જાય તેમ કરેલુ પાપ કર્મ ઉદયના આવે ત્યારે ભોગવવુ પડે અને વચમા સકામ નિર્જરા કરે તો થોડા કાળમા તે કર્મ ભોગવાઇ જાય અને તે કર્મમાથી જીવ છૂટો થાય

૪. અનુમાન પ્રમાણ—સમકિત સહિત શ્રાવક કે સાધુ જે તૃષ્ણારહિત અને શાંત છે અને જેનુ શરીર તપથી નિર્બળ દેખાય છે, છતા આત્મબળથી ધર્મકાર્ય કરે છે તેને જોઇ એવુ અનુમાન થાય કે તે નિર્જરા તત્વમા છે

વ્યવહાર નિર્જરા—બાર ભેદે તપનુ પાલન,

નિશ્ચય નિર્જરા—ધર્મધ્યાન, શુકલ ધ્યાન, ક્ષપક શ્રેણી કે શુદ્ધ આત્મ સ્વરૂપમા રમણતા કે જે ક્ષાયક ભાવમા દોરી જાય છે

દ્રવ્ય નિર્જરા—(૧) આત્મ પ્રદેશોમાથી કર્મ સમુહોનો અંશથી અભાવ થવો તે (૨) બાહ્યતપ

ભાવ નિર્જરા—(૧) ક્ષયોપશમભાવ, ઉપશમ, ભાવ, અપેક્ષાપૂર્વક ક્ષાયકભાવ જેમકે ૪ થે ગુણસ્થાને ક્ષાયક સમકિત (૨) અભ્યંતર તપ (૩) તપના ભેદોની આત્માના શુદ્ધ સ્વરૂપ સાથે સરખામણી કરતા આત્મભાવમા લીનતા **ભાવ નિર્જરામાં પુદ્‌ગળીક સુખ પર અરૂચી અને આત્મિક સુખમા લીનતા થાય છે.**

સામાન્ય નિર્જરા—સમુચ્ચય, સામાન્ય નિર્જરા

વિશેષ નિર્જરા—મોક્ષના હેતુથી નિર્જરા, ખાસ કરીને ક્ષપક શ્રેણી

દ્રવ્યથી નિર્જરા—આત્મ દ્રવ્યમાથી પુદ્‌ગળ દ્રવ્યોનો કર્મરૂપે અંશથી અભાવ

ક્ષેત્રથી નિર્જરા—આત્મ પ્રદેશરૂપી આત્માના ક્ષેત્રમાંથી કર્મોનો અંશથી અભાવ.

કાળથી નિર્જરા—સમયે સમયે દરેક આત્મ પ્રદેશમાંથી અનંત અનંત કર્મ પુદ્ગલનો અભાવ.

ભાવથી નિર્જરા—આત્માની વર્તમાન વિશુદ્ધિ, આત્મિક સુખમાં લીનતા.

સ્યાદ્વાદથી નિર્જરા તત્ત્વ

૧ **સ્યાત્ અસ્તિ ચ, એવ નિર્જરા**—અપેક્ષા સહિત સર્વ જીવને નિર્જરા થાય છે તે કઇ અપેક્ષા તો કે સંસારી જીવને નિર્જરા થાય છે અને તેમાં પણ મિથ્યાત્વી જીવને અકામ નિર્જરા થાય છે અને સમકિતી જીવને સકામ નિર્જરા (મોક્ષના હેતુથી) થાય છે. વળી નિર્જરા ઉપર જણાવેલ દ્રવ્ય ક્ષેત્ર કાળ ભાવની અપેક્ષાએ એટલે સ્વતત્ત્વની અપેક્ષાએ (કર્મોનો અંશથી આત્મ પ્રદેશોનો અભાવ. તે. નિર્જરા છે.

વળી નિર્જરાથી પાત્ર પ્રમાણે લાભ થાય છે. વિપાક નિર્જરાથી કર્મ ન ભોગવતાં હોય તો જીવને કર્મોનો જથ્થો વધારો કરે, એટલે કંઈ સુખ થઇ શકે જ નહિ. સર્વજ્ઞ કથિત શુદ્ધ દેવ ગુરુધર્મના જોરથી અકામ નિર્જરા બની તેમ જ અસતીને યથાપ્રવૃત્તિ કરણ (અતો મેડા મેદીની હદ) સુધી લાવી શકે છે તેનો ઉપયોગ કરી, પ્રેરક બની જીવ આગળ વધે છે તો સમકિત પામે છે અકામ નિર્જરા સમકિત સહિત હોઇને મોક્ષ મળે છે તેજ વાસ્તવિક નિર્જરા સમજવી.

૨. **સ્યાદ્ નાસ્તિ ચ એવ નિર્જરા**—સિદ્ધ પરમાત્માઓને નિર્જરા તત્ત્વની જરૂર નહિ હોવાથી તેમને નિર્જરા નથી. વળી અન્ય તત્ત્વની અપેક્ષાએ નિર્જરા તત્ત્વ નથી. વળી મિથ્યાત્વીને સકામ નિર્જરા સમજવી.

૩. **સ્યાદ્ અસ્તિ ચ નાસ્તિ ચ એવ નિર્જરા**—મિથ્યાત્વી જીવને અકામ નિર્જરા છે પણ સકામ નિર્જરા નથી. વળી સ્વતત્ત્વની અપેક્ષાએ નિર્જરા છે પરતત્ત્વની અપેક્ષાએ નિર્જરા નથી.

૪ **સ્યાદ્ અવક્તવ્ય ચ એવ નિર્જરા**—સર્વ જીવને નિર્જરા છે તો કે તેનો ઉપયોગ પૂછ્યા વગર ત્યાગ કઇ શકાય નહિ. વળી નિર્જરાનું સ્વરૂપ એકી વખતે બોલી શકાય નહિ.

૫. **સ્યાદ્ અસ્તિ ચ અવક્તવ્ય ચ એવ નિર્જરા**—મિથ્યાત્વીને અકામ નિર્જરા થઇ શકે છે પણ તે આગળ ઉપર ચઢીને આત્મ વિકાસ કરી શકશે કે નહિ તે ભાષાથી કહી શકાય નહિ. તેમજ સમકિતીને સકામ નિર્જરા થાય છે, પણ તે ક્યારે મોક્ષ જશે તે ભાષાથી કહી શકાય નહિ.

૬ **સ્યાદ્ નાસ્તિ ચ અવક્તવ્ય ચ એવ નિર્જરા**—મિથ્યાત્વીને સકામ નિર્જરા થઇ નથી, પણ તે અકામ નિર્જરાનો લાભ લઇ યથા પ્રવૃત્તિ કરણમાં પેસી અપૂર્વકરણ કરી, ગ્રંથીભેદ કરી, અનિવૃત્તિકરણ કરી, સમકિત પામી, મહા પ્રયત્ન કરી, પુરુષાર્થ ફોરવી, ક્ષાયક સમકિતી ક્યારે મોક્ષ જશે કે નહિ તે ભાષાથી કહી શકાય નહિ.

૭. **સ્યાદ્ અસ્તિ ચ નાસ્તિ ચ અવકતવ્ય ચ એવ નિર્જરા** —જે વખતે ઉપયોગમા સમકિતને લઇને સકામ નિર્જરા છે તે વખતે અકામ નિર્જરા નથી હોતી અને મિથ્યાત્વના ઉદયને લઇને અકામ નિર્જરા હોય તે વખતે સકામ નિર્જરા ન હોય, વળી સમકિતીને વિપાક નિર્જરા વખતે જ્ઞાન ઉપયોગ હોઇને સમભાવમા રહેવાથી નવા કર્મ ન બંધાતા હોવાથી તે અપેક્ષાએ વિપાક નિર્જરા પણ સકામ નિર્જરારૂપે પરિણમે છે, તેથી તે અકામ નિર્જરા ન કહેવાય, પરંતુ અમુક વ્યવહારથી સમકિતી દેખાતો જીવ કે મિથ્યાત્વી દેખાતો જીવ, સકામ નિર્જરામા છે કે અકામ નિર્જરામા છે તે ખાત્રીપૂર્વક છદ્મસ્થથી કહી શકાય નહિ તેનો દાખલો અન્યલિંગે સિદ્ધા, ગૃહસ્થ લિંગે સિદ્ધા કે જે સાધુના વેષમા ન હોવા છતાં સમકિત સહિત ભાવ સાધુ છે, એટલે વાસ્તવિક રીતે કર્મને જીતનાર જૈન છે અને પ્રસન્નચદ રાજર્ષિ એકવાર ધ્યાનમા દેખાવા છતા કષાય સેવતા હતા.

તપનો સાર—શરીરાદિ બાહ્ય ભાવ છોડીને આત્મભાવના અનુભવનો અભ્યાસ

તપના બાર ભેદોનું આત્મ ભાવે પરિણમન તથા ધ્યાન

૧ હે આત્મા! તુ આણાહારી છો

૨ તેના અનુભવનો અભ્યાસ કર

૩ તારી સર્વ ઇચ્છા આત્મભાવના અનુભવમાજ સમાવી દે

૪ આત્માના શાંત રસનો અનુભવ કર

૫ તુ આત્મ પ્રદેશોમાજ રમણતા કર અને

૬ અતીન્દ્રીય આત્મિક સુખમા લીન થઇ જા

૭ તુ પર સ્વરૂપ છોડીને તારા સ્વ સ્વરૂપમા લીન થા

૮ તુ સ્વ સ્વરૂપની સેવા (ઉન્નતિ—વિકાસકર અને

૯ દોષો તથા પુદ્ગળાદિ સર્વ ભાવનો ત્યાગ કર

૧૦ અનત જ્ઞાન, અનત દર્શન, અનત આત્મિક સુખ, સર્વ ગુણોમા સ્થિરતા તત્ત્વમા નિશ્ચલપણુ એ તારૂ સ્વરૂપ છે

૧૧ તેમાં જ તારી અનત શક્તિઓનો ઉપયોગ કર અને તેમા લીન થઇ જા અને

૧૨ સર્વ બાહ્ય ભાવોનો ત્યાગ કર આ ચિન્તવન કરતા કરતા અતર્ચક્ષુથી આત્મ પ્રદેશો

જેના સ્હેવા અને દરેક વિચારોનો તદ્રૂપ અનુભવ કરવા.

આ મુજબ ૧૨ ભેદોનો અંતર્ભાવ છે અહિં તપનો વિષય સમાપ્ત થયો છે

આઠમું બંધ તત્ત્વ

અર્થ—આત્માના પ્રદેશો સાથે કર્મ પુદ્ગલોનો બંધ થાય, દૂધ અને પાણીની માફક જેમ ભેગા ભળી જાય, લોઢું અને અગ્નિની માફક લોલીભૂત થાય, એક સ્થાન અવગાહના થાય તે બંધ તત્ત્વ.

જ્યારે મન, વચન, કાયાની પ્રવૃત્તિ થાય છે ત્યારે આત્મ પ્રદેશો યથાયમાન થાય છે. તે વખતે જે આકાશ પ્રદેશોમાં આત્મ પ્રદેશો રહે છે તે જ આકાશ પ્રદેશોમાં રહેલી કર્મ યોગ્ય વર્ગણાઓ, કર્મ રૂપે પરિણમન પામીને સર્વ આત્મ પ્રદેશો સાથે જોડાય છે અને રાગ દ્વેષની ચિકાશથી આત્મ પ્રદેશો સાથે રસબંધ તથા સ્થિતિ બંધ પડે છે.

મન, વચન અને કાયાના યોગોની તારતમ્યતા પ્રમાણે કર્મ પ્રદેશોના સમુદાય (જથ્થા, ઢગ) નો બંધ થાય છે. યોગ પ્રવૃત્તિના સ્વભાવ અનુસાર કર્મ પ્રકૃતિ મુખ્યતાથી બંધાય છે, અને કષાયની તારતમ્યતા પ્રમાણે કર્મનો અનુભાગ (રસ) તથા સ્થિતિ બંધાય છે.

જે કારણો (ક્રિયા)થી આસ્રવ થાય છે તેજ કારણોથી બંધ થાય છે તફાવત એટલો છે કે આસ્રવથી કર્મ રૂપે સ્હેલી પુદ્ગળ વર્ગણાઓ કર્મ રૂપે પરિણમે છે અને બંધથી તે પુદ્ગલોનો આત્મ પ્રદેશો સાથે બંધ થાય છે.

ઇરીયાવહિ ક્રિયા સિવાયના આસ્રવના દરેક કારણમાં રાગ અથવા દ્વેષ હોય છે એટલે કે માયા અને લોભ અથવા ક્રોધ અને માનના અંશો હોય છે. આસ્રવ તત્ત્વમાં પ્રવૃત્તિ (ક્રિયા, કાય, યોગ)ની મુખ્યતા છે અને બંધ તત્ત્વમાં કષાયની મુખ્યતા છે. પણ સાંપરાય ક્રિયામાં યોગ અને ઉપર કષાય સહચારી છે અને ઉપરના ગુણ સ્થાનોમાં કષાયની તારતમ્યતા ઘટતી જાય છે.

યોગ અને કષાય જ્યાં હોય ત્યાં મિથ્યાત્વ, અવ્રત અને પ્રમાદ હોય કે ન હોય, પણ જ્યાં મિથ્યાત્વ, અવ્રત અને પ્રમાદ છે ત્યાં યોગ અને કષાય હોય જ. તેથી બંધ તત્ત્વના મુખ્ય પાંચ હેતુ છે તેમાં આત્માનું વીર્ય (ઉત્થાન, કર્મ, બળ, વીર્ય, પુરુષાકાર પરાક્રમ) ભળવાથી બંધ તત્ત્વ નિપજે છે

તે પાંચ હેતુને વિસ્તારમાં મુકવાથી બંધ તત્ત્વના ૫૭ હેતુ થાય છે. મિથ્યાત્વના પાંચ, અવ્રતના બાર, કષાયના પચીસ (૧૬ કષાય અને ૯ નો કષાય) અને યોગના પંદર ભેદ મળી ૫૭ હેતુ બંધ તત્ત્વના છે અહિં પ્રમાદના પાંચ ભેદ—મદ કષાયમાં, વિષય અવ્રતમાં, કષાય કષાયમાં, નિદ્રા અને વિકથા અનુક્રમે વચન યોગમાં. નિદ્રાને બદલે નિંદા લઈએ તો તે અશુભ ઉપયોગ અવ્રતમાં આવી જાય.

પ્રદેશબંધ

દરેક આત્મ પ્રદેશને અનંત કર્મ સ્પર્ધક દરેક સમયે લાગે છે, અને તે આયુષ્ય કર્મ સિવાયના સાતે કર્મના પુદ્ગળો લાગે છે આયુષ્ય કર્મ એક ભવમા ફક્ત એક જ વાર અંતર્મુહુર્ત સુધી બંધાય છે એકેક સ્પર્ધક અનંત (અભવ્યથી અનંત ગુણી અને સિદ્ધને અનંતમે ભાગે એટલી) કર્મ વર્ગણાના બનેલા હોય છે અને એકેક વર્ગણા અનંત અનંત પરમાણુ પુદ્ગળોના સ્કંધ રૂપે હોય છે વર્ગણા એટલે સંખ્યામા સરખા સરખા પુદ્ગળોનો સ્કંધ, જેમકે દ્વિ પ્રદેશી સ્કંધ બીજા દ્વિ પ્રદેશી સ્કંધની તુલ્ય છે

નોંધ :—જીવની સાથે સંબંધ ધરાવનારી આઠ પ્રકારની પુદ્ગળ વર્ગણા છે—ઔદારિક, વૈક્રિય, આહારક, તૈજસ, ભાષા, શ્વાસોશ્વાસ, મન, કર્મ (કાર્મણ શરીર માટે) એક જઘન્ય ઔદારિક વર્ગણામા અભવ્યથી અનંત ગુણા અને સિદ્ધના અનંતમા ભાગ પ્રમાણ પરમાણુથી એક વધારે એટલા પુદ્ગળો હોય છે

તે આઠમા ઉત્તરોત્તર આગળ આગળની વર્ગણામા અનંત પરમાણુ પુદ્ગળો વધારે હોય છે અને જેમ જેમ વધારે પુદ્ગળ તેમ તેમ અવગાહના ક્ષેત્ર સૂક્ષ્મ થતુ જાય છે તેનુ કારણ પુદ્ગળોની સૂક્ષ્મ પરિણતિ છે, આઠે વર્ગણાનુ ક્ષેત્ર અંગુલના અસંખ્યાતમા ભાગ પ્રમાણે છે, પણ એક એકથી એકેકની અવગાહના નાની (ટુંકી થોડી) છે આઠે પ્રકારની વર્ગણાના (પોતપોતાના) જઘન્ય અને ઉત્કૃષ્ટ વર્ગણાની વચ્ચે અનંતી વર્ગણાઓ હોય છે અને વ્યક્તિગત દરેક પ્રકારની વર્ગણા પણ અનંત અનંત, લોકમા ભરી છે જેમ થોડુ રૂ ઘણી જગ્યા રોકે અને પારાના ઘણા પુદ્ગળ થોડી જગ્યા રોકે તેમ વર્ગણાઓનુ સમજવુ

આઠ માહેની પહેલી ચાર વર્ગણા આઠ સ્પર્શી હોવાથી ગુરૂ લઘુ છે અને છેલ્લી ચાર ચોફાસી (ચાર સ્પર્શ—શીત, ઉષ્ણ, રૂક્ષ, સ્નિગ્ધ) હોવાથી અગુરૂ લઘુ છે, જેમ રૂપી દારૂ પીવાથી અમૂર્તજ્ઞાન (શુદ્ધિચેતના)મા વાંધો આવે છે તેમ રૂપી કર્મ અરૂપી આત્માને ગુણોમાં વાંધો પહોચાડે છે મિથ્યાત્વીને આહારક શરીર યોગ્ય વર્ગણા કે કર્મ લાગતા નથી

પ્રકૃતિબંધ—મૂળ આઠ કર્મ પ્રકૃતિ છે

(૧) જ્ઞાનાવરણીય કર્મ જ્ઞાન, ઇંદ્રિયો અને મનને બાધા પહોચાડે છે

(૨) દર્શનાવરણીય કર્મ નિદ્રાથી કે વગર નિદ્રાએ દર્શનમા વિઘ્ન નાખે છે

(૩) વેદનીય કર્મ પૌદ્ગળિક સુખ દુખનો અનુભવ આપે છે

(૪) મોહનીય કર્મ ભ્રાંતિ (સાંસારિક કેફ) ઉત્પન્ન કરે છે

(૫) આયુષ્ય કર્મ ગતિની ચાર બેડીમા નાખે છે

(૬) નામ કર્મ જુદા જુદા રૂપો આપે છે

(૭) ગોત્ર કર્મ ઊંચા નીચા ગોત્ર આપે છે.

(૮) અંતરાય કર્મ આત્માની શક્તિઓમાં વિઘ્ન પહોંચાડે છે.

કર્મના સ્વભાવ અનુસાર પ્રકૃતિ બંધ

(૧) **જ્ઞાનાવરણીયકર્મ**—જ્ઞાન અને જ્ઞાનીના અવર્ણવાદ (નિંદા) કરવાથી ઉપકાર ઓળવવાથી, અંતરાય પાડવાથી, દ્વેષ કરવાથી, આશાતના કરવાથી ખોટા વિવાદ કરવાથી જ્ઞાનાવરણીય કર્મ બંધાય તેનું ફળ પાકે ત્યારે ઇંદ્રિયો અને વિજ્ઞાન શક્તિઓની હીનતા પામે, અસરીપણું પામે, જ્ઞાન મેળવી શકે નહિ. આ કર્મ પાંચે જ્ઞાનને ઢાંકે છે અને તેના ક્ષયોપશમ કરવામાં બાધા નાખે છે તેમજ અજ્ઞાનની શક્તિને પણ આવરે છે.

(૨) **દર્શનાવરણીયકર્મ**—સમકિત અને સમકિતીની નિંદા કરે, દ્વેષ કરે, આશાતના કરે, સમકિત આપનારનો ઉપકાર ઓળવે, સમકિત પામતો હોય તેને અંતરાય પાડે (વિઘ્ન નાખે), સમકિતી સાથે ખોટી તકરાર દલીલ કરે વગેરે એવા પ્રકારના કામથી દર્શનાવરણીય કર્મ બાંધે અને તેનું ફળ પાકે ત્યારે પાંચ પ્રકારની નિદ્રા (નિદ્રા, નિદ્રા નિદ્રા, પ્રચલા, પ્રચલા પ્રચલા, થીણદ્ધિ) પામે તથા ચક્ષુ અચક્ષુ, અવધિ, કેવળ એ ચાર પ્રકારના દર્શન થવા ન દે. અચક્ષુદર્શન સર્વ સંસારી જીવોને હોય છે પણ તેમાં તારતમ્યતા છે.

(૩) **વેદનીયકર્મ**—પ્રાણી, ભૂત, જીવ, સત્ત્વ (ત્રસ અને સ્થાવર) સર્વ જીવ ઉપર અનુકંપા દયા રાખવાથી, તે સર્વ જીવોને દુઃખ નહિ આપવાથી, પોતાને અને બીજાને શોક અને ઝુરવા નહિ કરાવવાથી, આંસુ નહિ પડાવવાથી, નહિ પીટવાથી, પરિતાપના નહિ કરવાથી શાતાવેદનીય કર્મ બંધાય અને તેથી ઉલટું કરવાથી અશાતાવેદનીય કર્મ બંધાય.

શાતાવેદનીય કર્મનું ફળ—મનને ગમે તેવા શબ્દ, રૂપ, ગંધ, રસ, સ્પર્શ મળે, મન-વચન-કાયાનું સુખ ભોગવે. તેથી ઉલટું ફળ અશાતાવેદનીય કર્મનું સમજવું.

(૪) **મોહનીયકર્મ** ક્રોધ, માન, માયા, લોભ, દર્શનમોહ, ચારિત્ર મોહનીયની તીવ્રતા પ્રમાણે મોહનીય કર્મ બંધાય તેનું ફળ—સમકિત ઓળખવું ન થવા દે, મિથ્યાત્વમાં મોહ રાખે, સમકિત અને મિથ્યાત્વને પારખી શકે નહિ, કષાય કરે નોકષાય—ચારિત્ર મોહનીયને વશ થાય.

કષાય

કષાય એટલે—

કષ = સંસાર + આય = લાભ અથવા

કષ = નાશ કરવું + આય = આત્મગુણ

કષાયથી સંસાર વધતું જાય છે અને આત્મગુણનો નાશ થાય છે. તે કષાય ચાર છે—ક્રોધ, માન, માયા, લોભ. તે દરેકની તીવ્રતા અનુસાર ચાર ચાર ભેદ છે. મુખ્યતાથી છે.

૧. **અનંતાનુબંધી કષાય**—આત્માને અનંત પ્રકારના બંધનમાં નાખે છે, તેમાં ઉદયથી જીવ પાપ કરી પસ્તાય નહિ આત્મદર્શન કે તત્ત્વ શ્રદ્ધા મેળવી ન શકે અને શ્રદ્ધા મેળવેલ હોય તો તેનો નાશ કરે છે, મરીને નરકમાં જાય છે આ કષાયનો બંધ પહેલા તથા બીજા ગુણસ્થાનમાં જ થાય છે દોષને દોષ ન સમજે અને પાપ કરતા પાછો ન હઠે અને પાપ કરીને ન પસ્તાય, અને લાંબા કાળનું વેર ગમે તો સમજવું કે અનંતાનુબંધીનો ઉદય છે

૨ **અપ્રત્યાખ્યાની કષાય**—તેના ઉદયથી જીવ વ્રત, પચ્ચખ્ખાણ કરી શકે નહિ, **પાપ કર્યા પછી પસ્તાય** પણ પહેલેથી ધ્યાન ન રહે, અને તથા પ્રકારનું કર્મ બાંધ્યું હોય તો તિર્યંચ ગતિમાં પણ જવું પડે આવા સમકિતી પણ હોય આ કષાયનો બંધ પહેલા ચાર ગુણસ્થાન સુધી જ થાય છે

૩. **પ્રત્યાખ્યાની કષાય**—તેના ઉદયથી શ્રાવકપણું મેળવી શકાય, પણ સાધુપણું (સંયમ) પામી શકાય નહિ **પાપ કર્યા પહેલાં કદાચ વિચાર કરે,** તથા પ્રકારના કર્મ બાંધે તો મરીને મનુષ્ય-ભવ પામે આ કષાયનો બંધ પહેલા પાંચ ગુણસ્થાન સુધી જ થાય છે

૪. **સંજ્વલન કષાય**—તેના ઉદયથી જીવ કેવળજ્ઞાન ન પામે, પાપ કર્યા પહેલા જ પાપ ન કરવાનો વિચાર આવે, મરીને દેવલોકમાં જાય આ કષાયનો બંધ નવમા ગુણસ્થાન સુધી થાય છે

નોંધ:—સમકિતી જીવને, પૂર્વે અશુભ આયુષ્ય કર્મ ન બાંધ્યું હોય તો મરતી વખતે ફક્ત સંજ્વલન કષાયનો ઉદય હોય છે અને તિર્યંચ અથવા મનુષ્ય મરીને દેવગતિમાં જાય અને નારકી અથવા દેવતા ચ્યવીને મનુષ્ય થાય, પણ સમકિત પામ્યા પહેલા અશુભ આયુષ્ય કર્મ બાંધ્યું હોય અને ક્ષયોપશમ સમકિત હોય તો મરતી વખતે સમકિત નાશ પામે, અન્ય ગતિમાં જઈ મેળવવું હોય તો મળી શકે મિથ્યાત્વ અવસ્થામાં મનુષ્ય કે તિર્યંચનું આયુષ્ય કર્મ બાંધી પછી ક્ષાયક સમકિત પામે તો તે જીવ મરીને મનુષ્ય અથવા તિર્યંચમાં યુગલપણું પામે, અને જો નરકનું આયુષ્ય કર્મ બાંધી પછી જો ક્ષાયક સમકિત પામે તો મરીને પહેલી નરકે જાય અથવા પહેલી ત્રણ નરક સુધી જાય એમ બે મતો છે

નોકષાય—(નો = નથી પણ કારણરૂપ છે+કષાય) તે કષાય નથી પણ તેને ઉપજાવનાર છે હાસ્ય (હર્ષ), રતિ (પુદ્ગળાનંદ), અરતિ (ખેદ), ભય, શોક, દુગંછા, સ્ત્રીવેદ, પુરુષવેદ, નપુંસકવેદ એ નવ નોકષાય છે

(૫) આયુષ્ય કર્મ—૧ મહા આરંભ (હિંસા—મન, વચન, કાયાથી) ૨ મહા પરિગ્રહ (દ્રવ્ય અથવા ભાવનાથી) ૩ માંસાહાર, ૪ પંચેન્દ્રિયનો વધ એ ચાર પ્રકારે નરકનું આયુષ્ય કર્મ બંધાય અને મરીને નરકમાં જવું પડે

૨ અસત્ય વચન, કપટ સહિત અસત્ય, ન કળી શકાય એવું કપટ સહિત ગાઢ અસત્ય અને ખોટા તોલ માપ એ ચાર પ્રકારે આયુષ્ય કર્મ બંધાય અને મરીને તિર્યંચ થવું પડે

૩ સરળ સ્વભાવ, વિનય, સાનુકૂળતા, અમત્સરપણું—એ ચાર કારણો મનુષ્ય આયુષ્ય બાંધે અને મરીને મનુષ્ય થાય. ૪ સરાગ સંયમ, સંયમા સંયમ (ગુણસ્થાન પાંચમું), બાળ (અજ્ઞાન) તપ, અકામ (ફલરહિતપણે આશ્યા સમકિત રહિત) નિર્જરા. એ ચાર કારણે દેવ આયુષ્ય બંધાય અને મરીને દેવ થવું પડે. સરાગસંજમ ૧ મા ગુણસ્થાન સુધી ગણાય, પણ આયુષ્યનો બંધ ૭ મા ગુણસ્થાનની શરૂઆત સુધી જ હોય.

(૬) નામકર્મ—મન, વચન, કાયાના યોગ સરળતાપૂર્વક પ્રવર્તાવે અને ખોટા ઝઘડા, વિવાદ વગેરે ન કરે તો શુભ નામ કર્મ બંધાય. તેનું ફળ—ઇષ્ટ શબ્દ, રૂપ, ગંધ, રસ, સ્પર્શ, ગતિ, સ્થિતિ, લાવણ્ય, યશ, કીર્તિ, ઉત્થાન, કર્મ બળ, વીર્ય, પુરુષાકાર પરાક્રમ, સ્વર પામે તેમજ કાંત, પ્રિય, મનોજ્ઞ સ્વરની પ્રાપ્તિ થાય. અને ઉલટા વર્તનથી અશુભ નામ કર્મ બંધાય અને તેનું ફળ ઊલટું મળે.

૪ ગતિ, એકેન્દ્રિયાદિ ૫ જાતિ, ૫ શરીર, ૩ શરીર અંગોપાંગ, ૫ શરીર બંધન, ૫ શરીર સંઘાતકરણ, ૬ સંઘયણ, ૬ સંસ્થાન, ૫ વર્ણ ૨ ગંધ, ૫ રસ, ૮ સ્પર્શ ૪ આનુપૂર્વી (ગતિમાં દોરી જનાર કર્મ), ૨ શુભ અશુભ ચાલવાની ગતિ, અગુરુ લઘુ (તે કર્મથી જીવને પોતાનું શરીર હળવું કે ભારે ન લાગે), ઉપઘાત (પોતાના શરીરથી પોતાને જ દુઃખ), પરાઘાત, ઉચ્છ્વાસ, ઉદ્યોત (ચંદ્રના વિમાનના એકેન્દ્રી જીવોને ઠંડો પ્રકાશ આપનાર કર્મ), આતાપ (સૂર્યના વિમાનના એકેન્દ્રિય જીવથી બીજાને ગરમી આપનાર કર્મ), ત્રસ, સ્થાવર, સૂક્ષ્મ, બાદર, પર્યાપ્ત અપર્યાપ્ત, પ્રત્યેક, સાધારણ, સ્થિર, અસ્થિર, શુભ, અશુભ, સૌભાગ્ય, દુર્ભાગ્ય, સુસ્વર, દુઃસ્વર આદેય, અનાદેય, (બોલેલું બીજાને ગમે નહિ), યશકીર્તિ, અપજશ, તીર્થંકર, નિર્માણ—આ બધી અવસ્થા નામ કર્મની રચનાથી થાય છે.

(૭) ગોત્રકર્મ—જાતિ, કુળ, બળ, રૂપ, તપ, સૂત્ર, લાભ, ઐશ્વર્યનો મદ (અભિમાન) કરવાથી નીચ ગોત્ર બંધાય છે. તેનાં ફળમાં તે આઠે પ્રકારની હલકી પ્રકૃતિ પામે છે અને અભિમાન નહિ કરવાથી ઉચ્ચ ગોત્ર બંધાય છે. તેના ફળમાં આઠે સંપત્તિ સારી મળે છે.

(૮) અંતરાય કર્મ દાન, લાભ, ભોગ, ઉપભોગ, વીર્ય (શક્તિ)માં બીજાને વિઘ્ન કરવાથી અંતરાય કર્મ બંધાય અને તેના ફળ તરીકે તે પોતે કાર્ય કરી શકે નહિ.

કર્મ પ્રકૃતિના બંધ

આઠ કર્મની ૧૪૮ પ્રકૃતિ છે. તેમાંથી ૧૨ બંધ તત્ત્વમાં આવે છે, ૨૮ નો બંધ થતો નથી. નામ કર્મની ૯૩ પ્રકૃતિમાંથી ૬૭ નો બંધ થાય છે. પાંચ બંધન તથા પાંચ સંઘાતન શરીર નામ કર્મમાં અંતર્ગત થાય છે અને ૫ વર્ણ ૨ ગંધ, ૫ રસ, ૮ સ્પર્શ એ ૨ માંથી ૧ વર્ણ ૧ ગંધ, ૧ રસ અને એક સ્પર્શ એ ચાર બંધસ્થાનમાં છે એટલે ૨ માંથી ૪ જાય એટલે ૧૬ બાકી રહી તેમાં બંધન અને સંઘાતનના ૧ મેળવવાથી ૨૬ પ્રકૃતિ, નામ કર્મની ૯૩ માંથી

બાદ કરતા ૬૭નો બધ થાય. મોહનીય કર્મની સમકિત મોહનીય અને મિશ્ર મોહનીય બધસ્થાનમા નથી, એટલે ૨૬+૨=૨૮ પ્રકૃતિનો બધ નથી, પણ ૨૬ નો બધ છે

(૧) પાંચ જ્ઞાનાવરણીય પ્રકૃતિનો બંધ ૧૦ મા ગુણસ્થાન સુધી છે અને તેની સત્તાનો નાશ ૧૨ મા ગુણસ્થાનના અંતિમ સમયે થાય છે બાંધેલુ કર્મ જ્યા સુધી આત્મપ્રદેશની સાથે એક અવગાહના રૂપે રહે ત્યા સુધી તે કર્મની સત્તા સમજવી ભોગવાઇને કર્મરૂપે અભાવ થાય ત્યા સુધી સત્તામા રહે સત્તામાથી ક્ષય અહિં સર્વ ઠેકાણે ક્ષપક શ્રેણીનુ સમજવુ

(૨) દર્શનાવરણીયની ૯ પ્રકૃતિમાથી નિદ્રા નિદ્રા, પ્રચલા અને ત્યિણદ્ધિ ત્રીક ગણાય છે તેનો બધ પહેલા તથા બીજા ગુણસ્થાનમા જ થાય અને ક્ષપક શ્રેણીના આઠમા ગુણસ્થાનના પહેલા ભાગના અતમા તેની સત્તાનો નાશ થાય છે. નિદ્રા અને પ્રચલાનો બધ આઠમા ગુણસ્થાનના પહેલા ભાગ સુધી છે અને ૧૨ મા ગુણસ્થાનના દ્વીચરમ સમયમા સત્તામાથી નાશ પામે છે ચક્ષુ, અચક્ષુ, અવધિ, કેવળ એ ચાર દર્શનાવરણીય પ્રકૃતિનો બધ ૧૦ મા ગુણસ્થાન સુધી છે અને ૧૨ મા ગુણસ્થાનના ચરમ સમયમા ક્ષય થાય છે

(૩) અશાતાવેદનીય કર્મનો બધ છઠ્ઠા ગુણસ્થાન સુધી છે શાતાવેદનીયનો બધ ૧૩ મા ગુણસ્થાન સુધી છે તે બેમાથી એક ૧૪ મા ગુણસ્થાનના દ્વિચરમ સમયમા નાશ પામે છે અને બાકી રહેલી એક અતિમ સમયમાં નાશ પામે છે

(૪) મોહનીય કર્મની ૨૮ પ્રકૃતિમાથી ૨૬ બધસ્થાને છે તેમાથી અનતાનુબધી કષાય (ક્રોધ, માન, માયા, લોભ)નો બધ પહેલા તથા બીજા ગુણસ્થાનમા જ છે તેનો ક્ષય ક્ષાયક સમકિત મેળવતા પહેલા થાય છે ક્ષાયક સમકિત કયે ગુણસ્થાને મળે તેના બે મત છે એક મત પ્રમાણે આઠમેગુણસ્થાને આવે, બીજા મત પ્રમાણે ૪ થી ૮ એટલામાથી કોઈ એક ગુણસ્થાને આવે

અપ્રત્યાખ્યાની કષાય ચોકનો બધ ૪ થા ગુણસ્થાન સુધી છે તેનો ક્ષય ૯ મા ગુણસ્થાનના બીજા ભાગની અતમા થાય છે પ્રત્યાખ્યાની ચોકનો બધ ૫ મા ગુણસ્થાન સુધી છે, તે પણ ૯ મા ગુણસ્થાનના ૨ જા ભાગની અંતે ક્ષય થાય છે

સજ્વલન ક્રોધનો બધ ૯ (૨) સુધી, એટલે ૯ મા ગુણસ્થાનના બીજા ભાગ સુધી છે (આ પ્રમાણે આગળ ઠેકાણેનો અર્થ સમજવો) તેનો ક્ષય ૯ (૭) ના અત સમયમા છે

સજ્વલનમાનનો બધ ૯ (૩) સુધી છે, તેનો ક્ષય ૯ (૮) ના અતમા છે સજ્વલનમાયાનો બધ ૯ (૪) સુધી છે, ક્ષય ૯ (૯) ના અતમા છે

સજ્વલન લોભનો બધ ૯ મા ગુણસ્થાન સુધી છે તેનો ક્ષય ૧૦ મા ગુણસ્થાનના અત સમયમા છે

શોક અને અરતિનો બંધ ૬ઠ્ઠા ગુણસ્થાન સુધી છે અને હાસ્ય રતિ, જુગુપ્સા અને ભય એ ૪ નો બંધ ૮ માં ગુણસ્થાન સુધી છે. એ છએ હાસ્ય ષટ્ક કહેવાય છે. તે બધાનો ક્ષય ૯ (૫) ના અંતમાં છે.

નપુંસક વેદનો બંધ ફક્ત પહેલે ગુણસ્થાને છે. તે કર્મ સત્તામાંથી ૯ (૩) ની અંતમાં નાશ પામે છે.

સ્ત્રી વેદનો બંધ પહેલા બે ગુણસ્થાને જ છે તે કર્મ ૯ (૪) ની અંતમાં નાશ પામે છે.

પુરૂષ વેદનો બંધ ૯ (૧) સુધી છે તે કર્મ ૯ (૬) ની અંતમાં ક્ષય થાય છે.

મિથ્યાત્વ મોહનીયનો બંધ ફક્ત ૧ લા ગુણસ્થાનમાં છે. તેનો ક્ષય થાય ત્યાર બાદ ક્ષાયક સમકિત આવે. તે ક્યારે આવે તે ઉપર આવી ગયું છે

મિશ્રમોહનીય તથા સમકિત મોહનીયનો બંધ નથી. મિશ્રમોહનીય તે મિથ્યાત્વના અર્ધા શુદ્ધ અને અર્ધા કાળાં કર્મ પુદ્ગળ સમજવા અને સમકિત મોહનીય તે મિથ્યાત્વના શુદ્ધ પુદ્ગળ સમજવા. તે બન્ને નાશ પામે કે તરતજ ક્ષાયક સમકિત આવે.

(૫) આયુષ્યકર્મ—ગુણસ્થાન પહેલામાં ચારે ગતિના આયુષ્યનો બંધ પડે ગુ. બીજામાં નરક ગતિ સિવાયની ત્રણ ગતિના આયુષ્યનો બંધ પડે. ગુ. ચોથામાં મનુષ્ય અને દેવ ગતિના આયુષ્યનો બંધ પડે, ગુ. ૫ થી ૭ માં દેવ ગતિના આયુષ્યનો બંધ પડે. બાકીના ગુણ સ્થાનોમાં આયુષ્યનો બંધ પડતો નથી. ગુ. ચોથામાં ફક્ત નારકી અને દેવ, મનુષ્ય ગતિના આયુષ્યનો બંધ પાડે. છઠ્ઠે ગુણસ્થાને આયુષ્યનો બંધ શરૂ થાય તે વખતે સાતમે ગુણસ્થાને જીવ જાય અને ૭ મે ગુણસ્થાને આયુષ્યનો બંધ પડે. ૭ મે ગુણસ્થાને આયુષ્યનો બંધ શરૂ થાય નહિ

(૬) નામકર્મ—માંની પ્રકૃતિમાંથી નરક ગતિ, નરકાનુ—પૂર્વી એકેન્દ્રિયાદિ ચાર જાતિ, સ્થાવર નામ, સૂક્ષ્મ નામ, અપર્યાપ્ત નામ, સાધારણ નામ, હુંડ સંસ્થાન, આતાપ નામ, છેવટ્ઠું સંઘયણ એ ૧૩ પ્રકૃતિ મિથ્યાત્વમાં જ બંધાય છે. મિથ્યાત્વ (૧ લા ગુણસ્થાન)માં, આહારક શરીર અને તેનાં અંગોપાંગ તથા તીર્થંકર નામ એ ત્રણ પ્રકૃતિ સિવાય ૬૪ નો બંધ પડે છે

બીજા ગુણસ્થાનમાં ઉપરની ૧૩ તથા આહારક દ્વિક અને જિન કર્મ મળી ૧૬ સિવાય, ૫૧ પ્રકૃતિનો બંધ પડે છે. તિર્યંચ ગતિ તથા આનુપૂર્વી અશુભ વિહાય ગતિ, વચલાં ૪ સંઘયણ, દુર્ભાગ્ય, દુસ્વર, અનાદેય, વચલાં ૪ સંસ્થાન એ ૧૪ પ્રકૃતિનો બંધ પહેલા બે ગુણસ્થાન સુધી જ પડે છે.

ત્રીજા ગુણસ્થાનમાં ઉપરની ૧૩ + ૧૪ મળી ૨૭ સિવાય ૩૭ પ્રકૃતિનો બંધ પડે છે.

ચોથા ગુણસ્થાનમાં ત્રીજાની ૩૭ અને જિન (તીર્થંકર) નામ કર્મ મળી ૩૮ પ્રકૃતિનો બંધ પડે છે. મનુષ્ય ગતિ તથા આનુપૂર્વી ઔદારિક શરીર તથા અંગોપાંગ અને વજ્ર ઋષભ નારાચ સંઘયણ એ ૫ પ્રકૃતિનો બંધ ગુણસ્થાન ૪ સુધીજ પડે છે.

ગુણસ્થાન ૫ તથા ૬ મા ઉપરની ઔદારિક મનુષ્યની પાચ પ્રકૃતિ સિવાય, ૩૩ પ્રકૃતિનો બંધ પડે છે અસ્થિર નામ, અશુભ નામ અને અયશોકીર્તિ એ ત્રણ પ્રકૃતિનો બધ ગુણસ્થાન ૬ સુધી જ પડે છે, તેથી ૬ ઠ્ઠાની ૩૩ માથી ૩ બાદ કરતા ૩૦ અને આહારક શરીર અને અંગોપાગ મળી ૩૨ પ્રકૃતિનો બધ ગુ ૭ તથા ૮ મા પડે છે ગુણસ્થાન ૯, ૧૦ મા ફક્ત યશોકીર્તિ નામ કર્મનો જ બધ પડે છે આગળના ગુણસ્થાનમાં નામ પ્રકૃતિનો બધ નથી.

તીર્થંકર નામ કર્મનો બધ, ૪ થી ૮ મા પડે છે તેના કારણ ૨૦ છે– દોષ વગરનુ સમકિત, વિનય, દોષ રહિત વ્રત પાલન, વારવાર જ્ઞાનમા ઉપયોગ, વૈરાગ્ય, તપ, સુપાત્રદાન, સાધુની વૈયાવૃત્ય, અરિહત–સિદ્ધ–આચાર્ય બહુસુત્રી સ્થવર–તપસ્વી–પ્રવચન એ સાતની ભક્તિ, નિરતર બે વખત પ્રતિક્રમણ, જૈન ધર્મની પ્રભાવના, જિન વચન તથા સઘની વત્સલતા, રોજ નવુ જ્ઞાન ગ્રહણ, સમાધિ–એ વીશ

(૭) ગોત્રકર્મ–ઉચ્ચ ગોત્રનો બધ ૧૦ મા ગુ સુધી છે અને સત્તા ૧૪ મા ગુણસ્થાનના ચરમ સમય સુધી છે નીચ ગોત્રનો બંધ પહેલા ગુણસ્થાનમા જ છે ઉદય પાચમા ગુણસ્થાન સુધી છે અને સત્તા ૧૪ મા ગુણસ્થાનના દ્વી ચરમ સમય સુધી છે

(૮) અતરાયકર્મનો બધ ૧૦ મા ગુણસ્થાન સુધી છે અને સત્તા ૧૨ મા ગુણસ્થાનના અતિમ સમયે નાશ પામે છે

સ્થિતિબંધ

કર્મની સ્થિતિ, પરપરાની અપેક્ષાએ અભવ્યને અનાદિ અનત છે અને ભવ્યને અનાદિ સાત (અત સહિત) છે અને પડવાઇને સાદિ સાત છે, પણ વ્યક્તિગત બાધેલ કર્મ સર્વ જીવને સાદિ સાત છે

જ્ઞાનાવરણીય, દર્શનાવરણીય અને અંતરાયનો જઘન્ય સ્થિતિ બધ અતર્મુહુર્તનો ૧૦ મે ગુણસ્થાને હોય છે અને ઉત્કૃષ્ટ ૩૦ ક્રોડાક્રોડી સાગરનો ઉત્કૃષ્ટ સક્લેષ્ટ પરિણામવાળા મિથ્યાત્વીને હોય છે

સાતાવેદનીય કર્મનો જઘન્ય સ્થિતિ બધ સરાગી (૧૦ મા ગુણસ્થાને) ૧૨ મુહુર્તનો અને ૧૧, ૧૨, ૧૩ ગુણસ્થાને ૧ સમયનો, ઉત્કૃષ્ટ ૧૫ ક્રોડાક્રોડી સાગરોપમનો બધ મિથ્યાત્વીને હોય સમકિતીનો બધ અંતો ક્રોડાક્રોડી સાગરની અદર રહે છે

અસાતાવેદનીય કર્મની સ્થિતિ–જઘન્ય ૩/૭ સાગરમા પલ્યનો અસખ્યાતમો ભાગ ઓછી, ઉત્કૃષ્ટ ૩૦ ક્રોડાક્રોડ સાગર પહેલા ૧૨ કષાયની જ૦ સ્થિતિ ૪/૭ સાગર સજ્વલન ક્રોધની ગુણસ્થાન ૯ (૨) મા બે મહિના, સજ્વલન માયાની ગુણસ્થાન ૯ (૪) મા ૧૫ દિવસ, સજ્વલન લોભની ગુણસ્થાન ૯ (૫) મા અતર્મુહુર્ત સોળે કષાયનો ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ બધ ૮૦ ક્રોડાક્રોડ સાગરનો છે નોકષાયની સ્થિતિ–જઘન્ય પુરૂષવેદની ગુણસ્થાન ૯ (૧) મા ૮ વર્ષની નપુસક

વેદ, અરતિ, ભય, શોક, દુગંછાની ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ ૨૦ કોડાકોડ સાગરની છે. ઉ. પુરુષવેદ, હાસ્ય, રતિની ૧૦ કોડાકોડ સાગરની સ્થિતિ, સ્ત્રી વેદની ઉ૦ સ્થિતિ, ૧૫ કોડાકોડ સાગરની.

નોંધ —કાઉન્સમાં બતાવેલ આંકડા તે ગુણસ્થાનનો ભાગ સમજવો.

આયુષ્યકર્મ—નરકાયુ તથા દેવાયુ જઘન્ય ૧૦ હજાર વર્ષ ઉત્કૃષ્ટ ૩૩ સાગરોપમ, મનુષ્ય તથા તિર્યંચનું જઘન્ય અન્તર્મુહૂર્ત ઉત્કૃષ્ટ ૩ પલ્યોપમ, આયુષ્ય કર્મ પ્રદેશથી પુરેપુરૂ ભોગવાય છે. સ્થિતિ નિકાચિત કર્મવાળા પૂરી ભોગવે છે. બીજી વખતે અકાળ મૃત્યુના કારણ મળી આવે પણ તે કારણ ન ઉપજે તો પણ તે તેજ વખતે મરે. સર્વ આયુષ્યની સ્થિતિ કારણવશાત્ ઉદીરણાથી ટુંકી થઈ જાય છે.

નામકર્મની જઘન્ય સ્થિતિ અંતર્મુહૂર્તની, તે જિનનામ કર્મ તથા આહારક સપ્તક બાકી. બાકીની પ્રકૃતિઓની જઘન્ય સ્થિતિ જુદી જુદી છે. નામકર્મની સમુચ્ચય ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ ૨૦ કોડાકોડ સાગરની છે. જિન નામ કર્મ તથા આહાર સપ્તકની ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ ૧ કોડાકોડ સાગર છે.

ગોત્રકર્મની જઘન્ય સ્થિતિ ૮ મુહૂર્તની છે તે ઉચ્ચ ગોત્રની ૧૦ મા ગુણસ્થાનની શરૂઆતમાં બાંધે, ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ ઉંચ ગોત્રની ૧૦ કોડાકોડ સાગરની, નીચ ગોત્રની ૨૦ કોડાકોડ સાગરની છે.

અંતરાયકર્મની સ્થિતિ જઘન્ય અન્તર્મુહૂર્ત ઉત્કૃષ્ટ ૩૦ કોડાકોડ સાગર છે.

કર્મ બાંધ્યા પછી જ્યાં સુધી તેનું ફળ ન આવે ત્યાં સુધીનો કાળ તે અબાધાકાળ કહેવાય, તેનો હિસાબ એક કોડાકોડ સાગરની સ્થિતિએ ૧૦૦ વર્ષ અબાધાકાળ સમજવો.

શુભ આયુષ્ય સિવાયના દરેક કર્મની ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિના અધિકારી મિથ્યા દૃષ્ટિ પર્યાપ્ત સંજ્ઞી પંચેન્દ્રિય હોય છે. જ્ઞાનાવરણ, દર્શનાવરણ, વેદનીય, નામ, ગોત્ર અને અંતરાય એ છની જઘન્ય સ્થિતિ ૧૦ મે ગુણસ્થાને બંધાય છે અને મોહનીયની જઘન્ય સ્થિતિ ૯ મા ગુણસ્થાને બંધાય.

અનુભાગ (રસ) બંધ

પુદ્ગલ જ્ઞાનના વિષયમાં જે અંતિમ અંશ = ભાગ પરમાણુ = અંશ વિભાગ = અંશ પરિચ્છેદ કે જે રસ અંશનો વિભાગ ન થઈ શકે તેવા સર્વ જીવોથી અનંત ગુણ અધિક રસ અંશો જે પરમાણુ પુદ્ગલમાં હોય તેજ પુદ્ગલ કર્મ યોગ્ય થાય, તેથી એક અંશ ઓછો હોય તો કર્મ વર્ગણા તે પુદ્ગલ ન પરિણમી શકે.

સ્થિતિ અને રસનું કારણ કષાય છે. કારણકે વીતરાગી ગુણસ્થાનોમાં કેવળ શાતાવેદનીય કર્મ બંધાય તે સ્થિતિ રહિત છે અને એક જ સમયની સ્થિતિવાળું હોય છે. એનો અહીંયા સંખ્યામાં નથી, જઘન્ય સંખ્યાના ભેદથી શરૂ થાય છે તે અપેક્ષાએ તેની સ્થિતિ પણ ન ગણાય.

કષાયનો રસ ૧ થી ૪ ઠાણીયા (સ્થાનીયા) કહેવાય છે તેનુ દૃષ્ટાંત—લીંબડાનો રસ ૧ શેર તેને એક ઠાણીયો (સ્થાનીઓ) કડવો, કહીએ, તેને અગ્નિમા ઉકાળતા પોણોશેર રહે તે બે સ્થાનીયો કડવો, અર્ધશેર રહે તે ત્રણ સ્થાનીયો, અને પાશેર રહે તે ચાર સ્થાનીય કડવો સમજવો તેને શબ્દમા જોડવતા કટુ, કટુતર, કટુતમ, કટુતમતમા અથવા તીવ્રકટુ, તેથી ઉલટુ મદ, મદતર, મદતમ, અત્યત મદ. અશુભ રસ પાપ પ્રકૃતિનો સમજવો

લીંબડાને બદલે શેરડીનો રસ લઇ ઉપર પ્રમાણે પ્રયોગ કરવાથી મિષ્ટ, મિષ્ટતર, મિષ્ટતમ, અત્યત મિષ્ટ. તેથી ઉલટુ રસમા ઉપર મુજબ મદતા સમજવી. સામાન્ય રીતે શુભ રસ પુણ્ય પ્રકૃતિનો સમજવો

૮૨ પાપ પ્રકૃતિના બધમા સજ્વલની કષાયથી એક ઠાણીયો કડવો રસ થાય, પ્રત્યાખ્યાની કષાયથી બે ઠાણીયા, અપ્રત્યાખ્યાની કષાયથી ત્રણ ઠાણીયા અને અનતાનુબધી કષાયથી ચૌઠાણિયો કડવો (અશુભ) રસ થાય

૪૨ પુણ્ય પ્રકૃતિનો એક ઠાણીયો રસ હોતો નથી, તેથી તેના બધમા અનતાનુબધી કષાયથી બે ઠાણીયા, અપ્રત્યાખ્યાનીથી ત્રણ ઠાણીયા, પ્રત્યાખ્યાની તથા સજ્વલની કષાયથી ચૌ ઠાણીયા મિષ્ટરસ (શુભરસ) થાય

કેવળ દ્વિક સિવાય ૪ જ્ઞાનાવરણીય અને ૩ દર્શનાવરણીય મળી ૭ તથા સજ્વલના ચોક અને પુરુષવેદ કુલ ૧૨ પ્રકૃતિનો રસ ૧ થી ૪ ઠાણીયા છે નવમા ગુણસ્થાનના સખ્યાતા ભાગ ગયા બાદ તે પ્રકૃતિનો એક ઠાણીયો રસ—બધ થાય. તે બાર સિવાયની બીજી પ્રકૃતિઓનો એક ઠાણીયો રસ નથી પણ ૨, ૩, ૪ ઠાણીયા છે' કારણ કે ૧૨ સિવાયની અશુભ પ્રકૃતિઓનો બધ ૯ મા ગુણસ્થાનમા નથી અને શુભ પ્રકૃતિઓનો બધ એક ઠાણીયો ન હોય

સક્લેશના સ્થાન અસખ્યાત લોકાકાશ પ્રમાણ છે, પણ વિશુદ્ધિના સ્થાન તેથી વધારે છે ઉપશમ શ્રેણીમા ચડતી વખતે વિશુદ્ધતા અને પડતી વખતે સક્લેશના સ્થાન બન્ને સરખા છે, પણ વિશુદ્ધિના સ્થાન વધારે ન હોય તો ક્ષપક શ્રેણી આવે નહિ, કારણ કે તેમાથી પડવાનુ નથી

પાપ પ્રકૃતિનો મદ રસ વિશુદ્ધ અધ્યવસાયથી અને પુણ્ય પ્રકૃતિનો મદ રસ મલિન પરિણામથી થાય છે, તેથી સામાન્ય કથનમા પાપ પ્રકૃતિનો જઘન્ય રસ અને પુણ્ય પ્રકૃતિનો ઉત્કૃષ્ટ રસ બધ, ગુણસ્થાને ચડતા જ્યારે બધ વિચ્છેદ થાય,—તે પહેલાના સમયે થાય,

કોઇ પ્રકૃતિનો બધ વિચ્છેદ જાય ત્યારે તેનો ભાગ બીજી સજાતિ પ્રકૃતિને મળે, જેમકે થીણદ્ધિ ત્રીકનો બધ વિચ્છેદ જાય ત્યારે તેનો ભાગ નિદ્રા પ્રચલાને મળે અને તેનો પણ બધ વિચ્છેદ થાય તો તેનો ભાગ ચક્ષુ દર્શનાવરણીય વગેરેને મળે. સજાતિ પ્રકૃતિનો બધ વિચ્છેદ થયો હોય તો તેનો હિસ્સો વિજાતિ પ્રકૃત્તિને મળે જેમકે દર્શનાવરણનો બધ વિચ્છેદ જાય તો તેનો

ભાગ સાતા વેદનીય કર્મને મળે. મિથ્યાત્વનો બંધ વિચ્છેદ થાય ત્યારે તેની સજાતિ દર્શન મોહનીયનો બંધ ન થતો હોવાથી તેની વિજાતિ ચારિત્ર મોહનીયને તેનો ભાગ મળે.

સર્વથી વધારે ઓછામાં કર્મ દળ, કુલ કર્મ દળનો અનંતમો ભાગ હોય તે ૨૦ સર્વ ઘાતક પ્રકૃતિને મળે—૧ કેવળ જ્ઞાનાવરણીય ૫ નિદ્રા, ૧ કેવળ દર્શનાવરણીય, ૧ દર્શન મોહ ૧૨ ચારિત્ર મોહનીય કર્મ. બંધ વખતે જે પ્રકૃતિ સેવાતી હોય તે મુખ્ય પણે બંધાય અને બાકીના ૬ અથવા ૭ કર્મ ગૌણપણે બંધાય. તે સમજવા માટે દાખલો —

એક માણસ ક્રોધથી બીજાને ગાળ આપે ત્યારે ક્રોધ (મોહનીય કર્મ) મુખ્ય, બીજે નંબરે ગાળના નિમિત્તે અશુભ નામ અને નીચ ગોત્રકર્મ, તેમાં અશુભ ભાવનાથી વીર્યાંતરાય કર્મ તે વખતે જ્ઞાનનો અભાવ હોવાથી જ્ઞાનાવરણીય કર્મ બીજાને દુશ્મન તરીકે જોવાથી દર્શનાવરણીય કર્મ બીજાને દુઃખ થવાથી અશાતા વેદનીય કર્મ એમ સાતે કર્મ બાંધે અને તે વખતે આયુષ્ય કર્મ બંધાવાનું હોય તો અશુભલેશ્યા અને રૌદ્રધ્યાન અને અનંતાનુબંધીનો ઉદય થાય તો નરક આયુ કર્મ બાંધી લે અથવા તેની જિંદગીના સરવાળાના કર્મ અને અત્યારના કર્મથી ઉત્પન્ન થતા આયુષ્ય કર્મ બાંધે. આવી રીતે આઠે કર્મનો બંધ સમજાય તેવી રીતે થયો.

પાછળથી ભાન થયાં પછી તત્ત્વ જ્ઞાનની રીતે પસ્તાવો થાય તો અપવર્તનાથી કર્મની સ્થિતિ ટુંકી થાય અને રસમંદ થાય અથવા ધ્યાન દ્વારા નિર્જરાથી કર્મનો નાશ થાય અને શુદ્ધ જ્ઞાન રંગમાં ઊંડે ઉતરી જાય તો પ્રસન્નચંદ્ર રાજર્ષિની પેઠે કેવળ જ્ઞાન થાય, પણ બહુ ખરાબ પરિણામ સહિત નિકાચિત કર્મ બાંધ્યું હોય તો તે ભોગવ્યા વગર છુટકો નથી.

પુણ્યના ઉદય વખતે અનંતાનુબંધી ક્રોધનો ઉદય થાય તો પુણ્યના ફળનો વિલાસ નાશ પામે પાપના ઉદય વખતે ધર્મધ્યાનમાં લીન થાય તો આત્મિક સુખનો અંશથી અનુભવ થાય અને શુક્લ ધ્યાનના બીજા પાયા પર સ્થિર થાય તો કેવળ જ્ઞાન થાય. અહિં પ્રદેશ ઉદય અને ઉદીરણાથી કર્મને ભોગવી નાશ કરવામાં આવે છે અને ઉપરાંત નિર્મળ આત્મ ધ્યાનમાં હોવાથી આત્મિક સુખનો અનુભવ થાય છે. વળી અધ્યવસાયના બળથી, કોઈપણ કર્મની એક ઉત્તર પ્રકૃતિ પલટાઈને તેજ કર્મની બીજી ઉત્તર પ્રકૃતિ રૂપે બદલાઈ જાય. આ નિયમ આયુષ્ય કર્મને લાગુ પડતો નથી. તેમજ દર્શનમોહ ચારિત્રમોહ રૂપે કે ચારિત્રમોહ દર્શન મોહરૂપે સંક્રમ પામતો નથી.

બંધ વિચ્છેદ ન થાય ત્યાં સુધી બંધ થયા કરે તે ધ્રુવ બંધ પ્રકૃતિઓ કહેવાય. તેવી ૪૭ છે—૫ જ્ઞાનાવરણીય, ૯ દર્શનાવરણીય, મિથ્યાત્વ, ૧૬ કષાય, ભય, દુર્ગંછા, મળી ૧૯ મોહનીય કર્મની, વર્ણ ગંધ, રસ, સ્પર્શ તૈજસ, કાર્મણ શરીર, અગુરુ લઘુનામ, નિર્માણ નામ, ઉપઘાત નામ એ ૯ નામ કર્મની પ્રકૃતિ દરેક ગતિના જીવને શરીર બાંધતી છે ૫ અંતરાય કર્મ મળી ૪૭

અધ્રુવ બંધ પ્રકૃતિ ૭૩ છે: શાતા, અશાતા વેદનીય એ બેમાંથી એક વખતે એકનો જ બંધ થાય, હાસ્ય, રતિ અને શોક અરતિમાંથી એક જોડી (યુગલ)નો જ બંધ થાય. એક વખતે

એક જ વેદનો બંધ પડે એક ભવમાં એક જ આયુષ્યનો બંધ પડે ૩ શરીર, ૩ અંગોપાંગ, ૬ સંઘયણ, ૬ સંસ્થાન, ૫ જાતિ, ૪ ગતિ, ૨ વિહાય ગતિ, ૪ અનુપૂર્વી, ત્રસ દસક કે સ્થાવર દસક એટલી પ્રકૃતિમાંથી એક એકનો જ એક વખતે બંધ પડે, ઉશ્વાસ અને પરાઘાત નામ કર્મ અપર્યાપ્ત થવાવાળો ન બાંધે, જિન નામ કોઇક જ બાંધે, આતાપ અને ઉદ્યોગ એકેન્દ્રિય થવાવાળા જ બાંધે બે ગોત્રમાંથી એક વખતે એક જ ગોત્ર કર્મ બાંધે

સર્વ ઘાતિ પ્રકૃતિઓ-કેવળ દ્વિક, ૫ નિદ્રા, મિથ્યાત્વ અને અનતાનુબંધી અપ્ર.-પ્ર એ ૧૨ કષાય મળીને ૨૦ પ્રકૃતિઓ આત્માના વ્યક્તિગત ગુણો સર્વથા ઢાંકે છે, તેથી સર્વઘાતિ છે

આ ૨૦ સર્વ ઘાતિ પ્રકૃતિઓ બંધ સ્થાનમાં છે.

ગુ ૧ માં વીસે બંધાય, ગુ ૨ માં મિથ્યાત્વ મો સિવાય ૧૯ બંધાય, ગુ ૩, ૪ માં અનતાનુ બંધી ૪ થીણદ્ધી ત્રીક અને મિથ્યાત્વ એ આઠ સિવાય ૧૨ બંધાય, ગુ ૫ માં અપ્રત્યાખ્યાની વધારામાં છોડીને ૮ પ્રકૃતિ બંધાય, ગુ ૬, ૭ માં કેવળદ્વીક અને બે નિદ્રા મળી ૪ પ્રકૃતિ બંધાય ગુ ૮ (૨) થી ગુ ૧૦ સુધી કેવળ દ્વીકનો જ ફકત બંધ થાય, પછી સર્વઘાતિ પ્રકૃતિઓનો બંધ નથી

બંધમાં દેશ ઘાતિ પ્રકૃતિ ૨૫ છે ૪ જ્ઞાનાવરણીય, ૩ દર્શનાવરણીય, ૪ સંજ્વલન, ૯ નોકષાય, ૫ અંતરાય તે આત્માના ગુણો સર્વથા ઢાંકતી નથી આ ૨૫ દેશ ઘાતિ પ્રકૃતિઓ બંધ સ્થાનમાં છે

અઘાતિક પ્રકૃતિ-બાકી રહેલી ૧૦૧ પ્રકૃતિ આત્માના ગુણોને ઢાંકતી નથી તેમાંની ૭૫ બંધ સ્થાનમાં છે- ૨ વેદની, ૪ આયુષ્યની, ૬૭ નામની, ૨ ગોત્રની.

અપરાવર્તમાન પ્રકૃતિ ૨૯-૫ જ્ઞાનાવરણીય. ૪ દર્શના વરણીય, ૩ મોહનીય (ભય, દુગચ્છા, મિથ્યાત્વ), ૧૨ નામ કર્મની (વર્ણ, ગંધ, રસ, સ્પર્શ, તૈજસ અને કાર્મણ શરીર પરાઘાત નિર્માણ, ઉપઘાત, અગુરૂ લઘુ, ઉશ્વાસ, જિન નામ કર્મ), ૫ અંતરાયની મળી ૨૯ પ્રકૃતિનો બંધ બીજી પ્રકૃતિઓ સાથે થાય છે

પરાવર્તમાન પ્રકૃતિ-બંધની બાકીની ૯૧ પ્રકૃતિનો બંધ પોતાની વિરોધી પ્રકૃતિ સાથે એક જ સમયે થતો નથી જેમકે હાસ્યની સાથે શોક ન હોય, રતિની સાથે અરતિ ન હોય, ક્રોધ વખતે બાકીની ત્રણ માન, માયા, લોભ ન હોય, ત્રણ વેદમાંથી એકનો બંધ થાય, ૫ નિદ્રામાંથી એકનો બંધ થાય આવી રીતે અરસ પરસ બીજી વિરોધી પ્રકૃતિઓનુ જાણવું

બંધતત્ત્વ આશ્રી કેટલાક પ્રશ્નોત્તર

(૧) ગુણસ્થાન ૮, ૯, ૧૦, ૧૧, ૧૨, ૧૩, અને ૧૪માં આયુષ્યનો બંધ કેમ ન પડે?

ચાર ગતિમાં ભોગવવાના આયુષ્યના બંધન ૧૬ કારણ બતાવ્યા છે એક એક કારણમાં અસંખ્યાત અસંખ્યાત અધ્યવસાય સ્થાન હોય પણ તે બધાનો સમાવેશ ૧૬માં થઈ શકે તેમાંનું એક કારણ આ સાત ગુણસ્થાનમાં ઉપસ્થિત થતું નથી. કારણ કે ૮ મા ગુણસ્થાનમાં શ્રેણીની તૈયારી થાય ૯ અને ૧૦મે સ્થાનથી બેમાંથી એક શ્રેણી ચાલુ થાય છે ત્યાં સંયમમાં રહેલો સરાગભાવ તૂટતો જાય છે અધ્યવસાય શુદ્ધ થતા જાય છે અને કષાયનો ઉદય ભાવ ઓછો બને. આ થતો જાય છે કે આયુષ્ય કર્મ અને સહભાગી કર્મનો બંધ થઈ શકતો નથી. જે સરાગ સંયમથી ઉત્તમ દેવપણું પામી શકાય તેવા સરાગની તારતમ્યતાથી પણ અતિ મંદ સરાગ ભાવને લઈને દેવનું આયુષ્ય નથી બાંધી શકાતું તો બીજા આયુષ્યની વાત જ શી!

ત્રીજા ગુણસ્થાનકની સ્થિતિ અંતર્મુહૂર્તની છે તેની સ્થિતિ કરતા આયુષ્ય બંધના અંતર્મુહૂર્તની સ્થિતિ વધારે છે તેમજ કોઈપણ આયુષ્ય યોગ્ય કર્મ બંધ માટે ત્યાં પરિણામ (અધ્યવસાય) સ્થાન નથી.

(૨) અશાતાવેદની કર્મનો બંધ ગુણસ્થાન ૬ થી ઉપરના ગુણસ્થાનમાં કેમ નહિ?

૭ મે ગુણસ્થાને ધર્મધ્યાન અને આગળ શુક્લ ધ્યાન હોય તેમાં ત્રણે યોગની પ્રવૃત્તિમાં કોઈ જીવને અશાતા ઉપજે એવું કાર્ય કરવામાં આવતું નથી. સંવર અને નિર્જરા મુખ્યતામાં છે એટલે અશાતાવેદની કર્મ બંધના કારણ ઉપજતા નથી.

(૩) ગુણસ્થાન ૯ થી ૧૩ મા તીર્થંકર નામ કર્મનો બંધ કેમ નહિ?

તથા પ્રકારના સરાગ ભાવ વગર તીર્થંકર નામ કર્મનો બંધ થતો નથી. ગુણસ્થાન ૮ થી ઉપરના ગુણસ્થાનમાં તેટલો પણ સરાગભાવ નથી. દેવ ગુરુમાં સરાગભાવ અને સરાગ સંયમથી તીર્થંકર નામ કર્મ બંધાય, પણ કેવળ જ્ઞાન ન મળે.

(૪) નપુંસક વેદનો બંધ ફક્ત પહેલે ગુણસ્થાને કેમ?

સંજ્ઞી પંચેન્દ્રિયમાં જ્યારે સ્ત્રી સ્ત્રીને ભોગવવાની ઇચ્છા કરે અને પુરુષ પુરુષને ભોગવવાની ઇચ્છા કરે અથવા કોઈ અન્ય જાતિની ઇચ્છા કરે અથવા વિકૃત કનિષ્ટ પરિણામ આવે તો સમજવું કે તે ગુણસ્થાન પહેલું છે અને આ વિચારોનો પશ્ચાતાપ ન થાય તો (નપુંસકવેદકર્મબંધને પશ્ચાતાપથી ન તોડી નાખવામાં આવે તો) નપુંસકવેદનો તે ભવમાં અથવા ભવાંતરમાં ઉદય થાય

બીજું એકેન્દ્રિય, વિકલેન્દ્રિય અને અસંજ્ઞી પંચેન્દ્રિય અને નારકી જીવો સર્વ નપુંસક વેદમાં છે આવી ગતિમાં ઉત્પન્ન થવા માટે જે કર્મ બંધ થાય તેના કારણભૂત અધ્યવસાય સ્થાનો ફક્ત પહેલે ગુણસ્થાને છે.

સમુચ્ચય જવાબ—કારણ વગર કાર્ય નહિ તેમ કર્મ બંધનુ યોગ્ય કારણ મળે તોજ બંધ થાય, આત્માના વિકાસ ક્રમમા જેમ જેમ કારણનો અભાવ થતો જાય તેમ તેમ તથા પ્રકારના કર્મ બંધનો અભાવ થતો જાય

બંધ તત્વ બહુ વિશાળ છે આ બાબતમા વધારે વિસ્તાર માટે કર્મ ગ્રંથો તથા મુક્તિ સોપાન અથવા ગુણસ્થાન આરોહણનો અભ્યાસ કરવો અહિ ફક્ત ખાસ મુદ્દા બતાવ્યા છે

નવમુ મોક્ષ તત્વ

અર્થ—આત્માના સર્વ પ્રદેશોથી સર્વ કર્મનો અભાવ થાય, ત્યારે આત્મા સર્વ સાંસારિક બંધનોથી સદાને માટે સર્વથા છૂટો થાય, એટલે સર્વ કાર્યની સિદ્ધિ થાય અને સિદ્ધ ક્ષેત્રમા નિરંજન નિરાકાર અક્રિયપણે બિરાજે અને ફરી પૂનર્જન્મ (અવતાર) ન લે તે મોક્ષ તત્ત્વ.

સાધન-સામાન્ય રીતે જ્ઞાન, દર્શન, ચારિત્ર, તપ; એ ચારમા વીર્યનો ઉપયોગ (ઉત્થાન, કર્મ, બળ, વીર્ય, પુરુષાકાર અને પરાક્રમ) કરવાથી પરંપરાએ મોક્ષ થાય છે અને **વિશેષ રીતે** ભાવના, અન્યત્વ ભાવનાવાળુ **ભેદજ્ઞાન** આત્મસ્વરૂપમા **અભેદ** (એકત્વ) **જ્ઞાનથી** અનંતાનુબંધી કષાય અને દર્શન ત્રીક ક્ષય કરીને ક્ષાયક સમકિત પ્રાપ્ત કરી **પૃથકત્વ વિતર્ક સવિચાર** સ્વરૂપી અપૂર્વ મતિશ્રુત જ્ઞાનમા અપૂર્વ વીર્યોલ્લાસપૂર્વક **શુકલધ્યાનનુ** પ્રથમ ચરણ આરાધવાથી ક્ષપક શ્રેણીની તૈયારી આઠમે ગુણસ્થાને કરીને, તે ધ્યાનમા ઉત્કૃષ્ટ રીતે આગળ ૯ મા તથા ૧૦ મા ગુણસ્થાનમા વધીને **એકત્વ વિતર્ક અવિચાર** સ્વરૂપી જ્ઞાનમા શુકલ ધ્યાનના બીજા ચરણની સમાધિની ૧૦ મા ગુણસ્થાનના અંત સમયમા મોહનીય કર્મનો સર્વથા ક્ષય કરીને, બારમા ગુણસ્થાનના પહેલા સમયે ક્ષિણ મોહ, ક્ષાયક, અપ્રતિપાતિ, **યથાખ્યાત ચારિત્ર** (અપૂર્વ સંયમ, ઉત્કૃષ્ટ સંયમ) પ્રાપ્ત કરીને, આગળ વર્ધમાન પરિણામથી, બારમા ગુણસ્થાનના અંત સમયમા જ્ઞાનાવરણીય, દર્શનાવરણીય, અંતરાયની સર્વ પ્રકૃતિઓનો સર્વથા ક્ષય કરીને, તેરમા સયોગી ગુણસ્થાનમા કેવળજ્ઞાન, કેવળદર્શન પ્રાપ્ત કરીને, અંતમા **સુક્ષ્મ ક્રિયા અપ્રતિપાતિ** સ્વરૂપી શુકલ ધ્યાનના ત્રીજા પાયાના અત્યંત આત્મ અનુભવ રૂપી ઉત્કૃષ્ટ તપથી યોગોને રૂંધીને **સમુચ્છીન ક્રિયા અપ્રતિપાતિ** નામના શુકલ ધ્યાનના ચોથા ચરણમા શૈલેશી અયોગી અવસ્થામા આત્મ અનુભવમા અત્યંત લીન થઈને, આત્મ પ્રદેશોનો ઘન કરીને, ૧૪ મા ગુણસ્થાનના દ્વી ચરમ સમય પહેલા ૨૧ અનુદય પ્રકૃતિને સ્તિબુક સંક્રમણથી ક્ષય કરીને અને દ્વી ચરમ સમયમા પંચાવન પ્રકૃતિનો ક્ષય કરી, અંતિમ સમયમા ૧૧-૧૨ પ્રકૃતિનો ક્ષય કરવામા આવે, એટલે બાકીના ચાર અઘાતિ કર્મનો સર્વથા નાશ થાય ત્યારે મોક્ષ થાય

સાધ્ય—(૧) **ક્ષાયક સમકિત** પહેલા ન આવ્યુ હોય તો આઠમે ગુણસ્થાને ક્ષપક શ્રેણીમા જરૂર પ્રાપ્ત થાય, (૨) **યથાખ્યાત ક્ષાયક ચારિત્ર** સાધ્ય પણ છે અને તેને છોડીને સિદ્ધ થવાનુ હોવાથી સાધન પણ કહેવાય, તે બારમા ગુણસ્થાનના પ્રથમ સમયથી શરૂ થાય છે, (૩) **કેવળજ્ઞાન; કેવળદર્શન,** અનંત પંડિત વીર્ય એ ત્રણ ૧૩ મા ગુણસ્થાનના પ્રથમ સમ-

નથી વ્યવહારીક રીતે મનાય છે. અહીં જે પંડિત વીર્ય કહ્યું તે પણ સાધન તેમજ સાધ્ય મનાય કારણ કે તે ખીલીને સિદ્ધ અવસ્થામાં અનંત આત્મિક શક્તિ સ્વરૂપ કહી શકાય. (૮) અનંત આત્મિક સુખ અક્ષય સ્થિતિ, અરૂપીપણું, અગુરૂ લઘુપણું એ ચાર ૧૪મા ગુણસ્થાન પછીના અનંતર (અંતર રહિતના) સમયથી (સિદ્ધ પણાના પહેલા સમયમાં) પ્રાપ્ત થાય છે.

નોંધ—યથાખ્યાત ચારિત્રમાં રાગ દ્વેષ વગેરે મોહનીય કર્મની સર્વ પ્રકૃતિના અભાવની સાથે મન, વચન કાયાના યોગ રૂપી પ્રવૃત્તિ હોય છે. તે પ્રવૃત્તિ સિદ્ધ અવસ્થામાં ન હોવાથી સિદ્ધ ભગવાનને ચારિત્ર નથી, તેમજ કંઈ કરવાનું બાકી ન હોવાથી પંડિત વીર્ય નથી. સાધ્યમાં જણાવ્યા પ્રમાણે નિશ્ચયથી જે ગુણ પ્રાપ્ત થાય તે ગુણ પ્રાપ્ત કરવામાં, જે સમયે જેટલી પ્રકૃતિઓનો ક્ષય થાય, ત્યારે તે પ્રકૃતિઓથી આત્માનો નિશ્ચય મોક્ષ મનાય અને ૧૪મા ગુણસ્થાનના અંત સમયમાં વ્યવહારથી મોક્ષ મનાય છે. કહેવાય છે (કહ્યા મુજબ તે સર્વ મોહનીય કર્મની એક પ્રકૃતિ સર્વથા ક્ષય થઈ તો સમજવું કે ગમે ત્યારે બધી કર્મ પ્રકૃતિઓ ક્ષય થવાની જ છે.

સાધન અને સાધ્યનું એકત્વ—સાધન પણ આત્માના ગુણો છે તે શરીર, ઇન્દ્રિયો અને મન રૂપી પૌદ્ગલિક આલંબનવાળા હોવાથી અપૂર્ણ છે તેમજ સર્વથા શુદ્ધ નથી, તેથી સાદિ સાંત છે. સાધ્ય તે નિર્મળ અને સંપૂર્ણ આત્મગુણો છે તેથી સાદિ અનંત છે, પણ ગુણની અપેક્ષાએ સાધન અને સાધ્યનું એકત્વ છે કારણ કે સાધન ગુણોની જ શુદ્ધિ થતાં થતાં છેવટ સાધ્યરૂપે પરિણમે છે.

સિદ્ધ ગતિ—જે સમયે આત્મા સર્વ કર્મથી મુક્ત થાય છે ત્યાર પછીના અંતર રહિતના સમયમાં ઋજુગતિએ (આકાશ પ્રદેશોની સમશ્રેણીમાં ગતિ) લોકાગ્રે સિદ્ધ ક્ષેત્રમાં બિરાજે છે. તેનાં કારણ—(૧) પૂર્વ પ્રયોગ-દૃષ્ટાંત-જેમ કુંભાર દંડથી ચાકડાને ફેરવે છે અને ફેરવવાનું છોડી દે તો પણ તે ચાકડો થોડીવાર સુધી પોતાની મેળે ફર્યા કરે છે અથવા કામઠીથી છોડેલું બાણ વચમાં પ્રયત્ન વગર આગળ જાય તેમ (કાર્મણ) શરીરથી અનાદિકાળથી ગતિમાં ભ્રમણ કરતો આત્મા, કર્મોથી મુક્ત થવા છતાં, અભ્યાસની તાલીમથી ગતિ કરે છે.

(૨) જેમ લેપથી ભારે (વજનદાર) થયેલી તુંબડી પાણીમાં ડુબે છે અને સર્વ લેપ ધોવાઈ જતાં પાણીની ઉપર આવે છે વળી જેમ એરંડાનું ફળ ફાટવાથી બીજ ઊંચે ઉછળી પડે છે તેમ સર્વ કર્મથી મુક્ત થતાં આત્મા ઊર્ધ્વગતિ કરે છે.

(૩) અગ્નિની ગતિ સ્વભાવથી ઊંચી છે તેમ આત્માની સ્વાભાવિક ગતિ ઊર્ધ્વ છે.

સિદ્ધ ક્ષેત્રમાં સ્થિરતા—તે ક્ષેત્રની ઉપર અલોક હોવાથી ત્યાં અલોકમાં ફક્ત આકાશાસ્તિકાય હોય છે, ત્યારે ધર્માસ્તિકાય વગર ગતિ થતી નથી અને લોકાગ્રની અધર્માસ્તિકાયથી સ્થિર થાય છે અને અક્રિયપણાથી આડી અવળી ગતિ ફરી ઉપજતી નથી અને અનંત

આત્મિક શક્તિ અરૂપીપણા અને અગુરુ લઘુપણાને લઈને બીજા લોકના દ્રવ્યો ખેચી રાખતા નથી તેમજ એક ક્ષેત્રમાં રહેવા છતા વિરોધ આવતો નથી.

સિદ્ધનું સુખ—વર્તમાન, ભૂત અને ભવિષ્ય એ ત્રણે કાળના સર્વ જીવોના ફક્ત સુખ વિભાગની રાશિ એકઠી કરીને તેનો અસંખ્ય ગુણાકાર કરીને તેને અનતથી ગુણ્યા કરીએ તો પણ એક સિદ્ધ ભગવાનના એક સમયના સુખથી તે ઓછુ છે, કારણ કે તેમા મનનુ દુઃખ (આધિ), શરીરનુ દુઃખ (વ્યાધિ રોગ), અકસ્માત દુઃખ (ઉપાધિ), જન્મ-મરણ, ખાવા-પીવા-કમાવાનુ દુઃખ વગેરે દુઃખોને ઉત્પન્ન કરનાર કર્મ પુદ્ગળની મિશ્રણતા નથી

સિદ્ધના સુખની વાનકી—સમરસી ભાવ—આંખો બંધ કરો, ઇંદ્રિયોના સર્વ વિષયને ગ્રહણ કરવામાથી ઉપયોગ ખેચી લીઓ શરીરને ભૂલી જાઓ સૂત્રના વર્ણન પ્રમાણે આત્મ પ્રદેશોની મનથી (વિચારથી) રચના કરો, તેમાં મન સ્થિર કરો અથવા શરીરમા રહેલા એક દ્રવ્ય કે જેમાથી હુ કાણુ છુ એવી જ્ઞાનની પ્રેરણા નીકળે છે તે જ્યાથી નિકળતી લાગે ત્યા મનને સ્થિર કરો અને ત્યાથી જ આત્મિક સુખનો અનુભવ થાય છે તે સુખની કોઈપણ શબ્દની રચના કર્યા વગર તપાસ કરો તો અશથી આત્મિક સુખનો અનુભવ થશે કે જે સુખ તમારા સર્વ સાંસારિક સુખ કરતા શ્રેષ્ટ માલુમ પડશે

સિદ્ધ ભગવાનના ગુણોનો યથાશક્તિ અનુભવ કરવાથી, મગજમા ઉતારવાથી પણ તેવાજ આત્મિક સુખનો અનુભવ થશે. સમરસીભાવમા બે ફાયદા—અનતી કર્મ નિર્જરા અને અશથી આત્મિક સુખ (જ્ઞાનાનંદ)નો અનુભવ

સિદ્ધક્ષેત્ર—લબાઈ પહોળાઈ ૪૫ લાખ જોજન, પરિધિ ત્રીગુણી ઝાઝેરી ગોળ આકારે છે, ઉંચાઈ ૩૩૩ ધનુષ્ય અને ૩૨ અગુળ પ્રમાણ છે સિદ્ધશિલા અને સિદ્ધક્ષેત્રનુ અતર ૧/૬ ગાઉ ન્યૂન એક જોજન છે સિદ્ધક્ષેત્રમાં જ્યા એક સિદ્ધ છે ત્યા અનત સિદ્ધ છે, કારણ કે અઢી દ્વીપના કોઈપણ વિભાગ દ્વીપ, સમુદ્ર, નદી, પહાડ, કર્મભૂમિ, અકર્મભૂમિ, વગેરમાથી કોઈ પણ સ્થળેથી અનાદિ કાળથી સિદ્ધ થાય છે

મનુષ્યવાસ યોગ્ય સ્થળમાથી જગલ વગેરે સ્થિતિ બદલાયા કરે છે અને ત્યા જગલાદિ હોય ત્યા વસતિ (ગામ) બની જાય છે અને જ્યાં વિદ્યા વિના જઈ ન શકાય ત્યા દેવતા સાધુને હરીને લઈ જાય છે પછી તે સ્થળે ક્ષપક શ્રેણી મેળવી સિદ્ધ થાય છે ઉત્કૃષ્ટ ૫૦૦ ધનુષ્યની ઉંચાઈવાળા સિદ્ધ થાય, તેથી તેની ૨/૩ વતીકૃત અવગાહના તે સિદ્ધક્ષેત્રની ઉંચાઈનુ કારણ છે

પદર ભેદે સિદ્ધ થાય છે તેમાથી **સ્ત્રી, પુરૂષ, નપુસકલિંગે સિધ્ધા** અને અન્યલિગે સિદ્ધા તથા ગૃહસ્થલિગે સિદ્ધાનુ અત્રે સ્પષ્ટીકરણ કરવાની જરૂર છે

જન્મથી નપુસક હોય તેને દીક્ષા અપાતી નથી તેમજ તે કોઈપણ ભેદથી સિદ્ધ ન થાય લિગ કાપીને નપુસક થાય તે સિદ્ધ થઈ શકે કોઈ સૂત્રનો એવો અર્થ કરે છે કે સ્ત્રી તથા

નપુંસકને દીક્ષા ન હોય અને સ્ત્રી નપુંસક સંજ્ઞા જે સૂત્રમાં છે તે પુરુષ સંબંધી છે એટલે કોઈ પુરુષને સ્ત્રી કે નપુંસક વેદનો ઉદય થયો હોય તે સ્ત્રી–નપુંસક લિંગે સિદ્ધ છે પણ કોઈ વેદ સ્ત્રી, પુરુષ કે નપુંસક વેદના ઉદયમાં મોક્ષ થાય જ નહિ. વેદ ઉદય મોહનીય કર્મથી થાય છે. ત્યારે લિંગ (ચિહ્ન) નામ કર્મના વિપાકથી થાય છે તે અઘાતિકર્મ છે. મોહનીયકર્મ કેવળજ્ઞાન થવા દેતું નથી ત્યારે નામ કર્મ કંઈ બાધા કરતું નથી, તેથી સ્ત્રી પુરુષ નપુંસકલિંગ સિદ્ધ થાય છે તેની અપેક્ષાએ અવેદી પણે જ સિદ્ધ થાય.

અન્ય લિંગસિદ્ધ—જૈનેતર સાધુના વેષમાં સિદ્ધ થાય. પણ ભાવથી તે જૈન સાધુ છે તે આ રીતે કે કોઈ પક્ષપાત વગરનો, કદાગ્રહ વગરનો સરળ તાપસ માસ માસના ઉપવાસ કરે ઉનાળાના મધ્યાહ્ને સૂર્ય તરફ મોં રાખી, હાથ ઊંચા કરી ઉગ્ર તપશ્ચર્યા કરે તો તેને વિભંગ જ્ઞાન થાય, તેથી જૈનના સાધુને દેખે તેનો આચાર નિરારંભી નિષ્પરિગ્રહી લાગે, પોતાની ભૂલો સુધારે તો સમકિત પામે, ત્યારે વિભંગ જ્ઞાનને બદલે અવધિજ્ઞાન પામે પછી ભાવ ચરિત્ર અંગીકાર કરી શુક્લ ધ્યાન ધરી, ક્ષપક શ્રેણીથી કેવળજ્ઞાન પામે વધારે આયુષ્ય ન હોય તો સિદ્ધ થાય તે ગુણસ્થાન ૬ ૭ ૮ ૯ ૧ ૧૨ ૧૩ ૧૪ સ્પર્શે વધારે આયુષ્ય હોય તો તે વેષમાં બોધ ન આપે, દેવતા વગેરે સાધુના વસ્ત્ર આપે તો ધારણ કરી પછી બોધ આપે.

ગૃહસ્થ લિંગસિદ્ધા—જેમ મરૂદેવા માતાનો દાખલો સમજવો. તે સંસારી વેષમાં ક્ષપકશ્રેણી પામી, કેવળ લઈ મોક્ષ ગયાં મનુષ્ય ભવમાંજ મોક્ષ મળે છે તે ભવી, ચરમ શરીરી, વજ્રઋષભ સંઘયણવાળો, સંજ્ઞી, પર્યાપ્ત હોવો જોઈએ તો જ તે અપ્રમાદી, ક્ષાયક સમકિતી, અવેદી, અકષાયી, યથાખ્યાત ચારિત્રી, સ્નાતક નિર્ગ્રંથ, પરમશુક્લ લેશ્યાવાળો, પંડિત વીર્યવાન, શુક્લધ્યાની, કેવળજ્ઞાની અને કેવળદર્શની થઈ શકે ત્યારે મોક્ષ જાય.

મોક્ષ છે તેની સાબિતી માટે ચાર પ્રમાણ:

(૧) પ્રત્યક્ષ પ્રમાણ—(૧) કેવળ જ્ઞાની સિદ્ધ પરમાત્માને આત્મપ્રત્યક્ષથી જાણે છે અને દર્શનથી દેખે છે. (૨) તીર્થંકર અને કેવળી ભગવાન બિરાજતા હોય ત્યારે બુદ્ધિવાન પુરુષો પ્રત્યક્ષરીતે સાબિતી કરી શકે છે જેમકે ગાંગેય અનુસારે પરીક્ષા કરીને મહાવીર સ્વામીને ઓળખ્યા. (૩) જ્ઞાનાદિ આત્મિક ગુણોની દુનિયામાં પ્રત્યક્ષ પ્રશંસા થાય છે વળી તે ગુણોની તારતમ્યતા જોવામાં આવે છે તે ગુણોની ઉત્કૃષ્ટ નિર્મળતા તે મોક્ષ છે. (૪) સમભાવથી સ્વાભાવિક સુખનું અનુભવ થાય છે તે સિદ્ધના સુખની વાનકી (અંશ રૂપે) છે. તે સુખનું ઉત્કૃષ્ટ સ્વરૂપ તે મોક્ષ છે.

(૨) અનુમાન પ્રમાણ—(૧) મોક્ષ ન હોત તો "મોક્ષ" એવી શબ્દ સંજ્ઞા જ ન હોત. ધર્મનું નિશ્ચય સ્વાભાવિક સ્વરૂપ મોક્ષ છે અને વ્યવહારિક સ્વરૂપ તેની સાધના છે. મોક્ષ ન હોત તો ધર્મ એવો શબ્દ જ ન હોત. (૩) ધર્મના ખરા પાલનથી સુખનો (મોક્ષના અંશનો) અનુભવ થાય છે તે અંશ ઉપરથી સંપૂર્ણ વસ્તુ તત્ત્વનું અનુમાન થાય છે.

(૩) ઉપમા પ્રમાણ—જેમ બળેલ બીજમાંથી અંકુર ફુટતા નથી અને વૃક્ષ ઉત્પન્ન થતું નથી તેમ જ્ઞાન, દર્શન, ચારિત્ર, તપની ઉત્કૃષ્ટ સાધનાથી આત્મા સર્વથા કર્મ રહિત થાય છે, તેથી રાગદ્વેષ રૂપી ભાવકર્મ રૂપી અંકુર સ્ફુરાયમાન થતા નથી, તેથી નવા કર્મ બંધાતા નથી અને ચાર ગતિ રૂપી સંસાર વૃક્ષ ઉત્પન્ન થતું નથી મુક્ત પરમાત્મા આવી રીતે પુનર્જન્મ લઇ શકતા નથી અને અક્રિય હોવાથી પોતાની કે પારકી સૃષ્ટિ ઉત્પન્ન કરી શકતા નથી અને રાગદ્વેષ, કુતુહુળતા વગેરે દોષોનો અભાવ હોવાથી સૃષ્ટિ ઉત્પન્ન કરવાની તેમને સ્ફુરણા હોતી નથી

(૪) આગમ પ્રમાણ—સર્વ કર્મનો નાશ થવાથી મોક્ષ પ્રાપ્ત થાય છે અને **શુકલ ધ્યાનના ચાર ચરણથી સર્વ કર્મનો નાશ થાય છે,** ભસ્મ થાય છે, નિરકુર થાય છે કર્મબંધ કરાવનાર મુખ્ય નિમિત્ત કારણ મોહનીયકર્મ છે, તે સર્વનો રાજા છે, તેનો ક્ષપકશ્રેણીથી નાશ કરવાથી બાકીના બધા કર્મ આપોઆપ નાશ થાય છે, માટે ક્ષપક શ્રેણીથી મોહનીય કર્મની ૨૮ પ્રકૃતિઓનો અનુક્રમે નાશ કરવો જોઇએ

ક્ષપક શ્રેણી

ક્ષપક શ્રેણીએ જ્ઞાન, દર્શન, ચારિત્ર, તપની એકતા કરનાર ઉત્કૃષ્ટ પંક્તિ તીવ્રવાળી વિચાર શ્રેણી છે તેનો આનંદપૂર્વક અભ્યાસ કરવાથી આગળના ભવમાં તેનો લાભ થવાનો સંભવ છે, માટે તેનો અત્રે ખ્યાલ આપેલ છે તેના ત્રણ પગથીયા છે, દરેક કર્મ પ્રકૃતિને નાશ કરનાર આ ત્રણ પગથીયા છે, તેનું પ્રથમ સામાન્ય સ્વરૂપ જાણવું જોઇએ

ત્રણ કરણ

૧. યથા પ્રવૃત્તિ કરણ—યથા=જેમ છે તેમ=વસ્તુનું જે શુદ્ધ સ્વરૂપ છે તે + પ્રવૃત્તિ= પરાક્રમ ફોરવવું=ઉત્થાનકર્મ-બલ, વીર્ય, પરાક્રમ, પુરૂષાકારને તેમાં જોડવા + કરણ=તે કામને પાર ઉતારી આગળ વધવું ભાવાર્થ એ છે કે નવતત્ત્વને શુદ્ધ સ્વરૂપે ઓળખવા **ગુણ તથા દોષનું નિરીક્ષણ** કરવું દોષનું કારણ કર્મ પ્રકૃતિને જાણવી, તે તથા તજ્જનિત સંસાર અને સર્વ અનાત્મિક વસ્તુ ઉપર રૂક્ષભાવ, અરૂચી ઉત્પન્ન કરી, માધ્યસ્થ ભાવમાં પ્રવેશ કરી આગળ વધવું

આ કરણ અધ:કરણ પણ કહેવાય છે, કારણ કે શ્રેણીમાં સર્વથા નીચેના સ્થાનમાં છે અને યથાયોગ્ય વીર્ય રહિત હોય તો ઉંચા વિચારો આગળ વધી શકતા નથી, એટલે વિકાસ અટકી જાય છે

૨. અપૂર્વ કરણ—અ = નહિ + પૂર્વ = પહેલા + કરણ = કાર્ય એટલે અનાદિ કાળમાં વ્યક્તિગત કર્મ પ્રકૃતિને નાશ કરવાની તૈયારી માટે સમર્થ અધ્યવસાય અત્યાર સુધી આવ્યો નથી, તે કેવો વિચાર! તો કે ભેદ જ્ઞાનપૂર્વક શુદ્ધ ભાવના, તે અન્યત્વ ભાવના અને પૃથકત્વ વિતર્ક સપ્રવિચાર કે જેનાથી અનુભવપૂર્વક **આત્મ તત્ત્વ,** આત્માના શુદ્ધ ગુણોને પૌદ્ગલીક વસ્તુ, દોષો

કર્મ પ્રકૃતિ વગેરે અનાત્મિક વસ્તુઓમાંથી જુદા પાડવામાં આવે છે, એટલે કર્મ પ્રકૃતિ ખેડાય છે કુટાય છે તેના ટુકડે ટુકડા થાય છે કે જેને મથી એક કહેવામાં આવે છે એટલે કર્મ મોડ તુટે છે અને શુદ્ધ વિચારથી વૃદ્ધિ પામતાં અનિવૃત્તિ કરણ આવે છે.

૩ અનિવૃત્તિ કરણ —અ = નહિ + નિવૃત્તિ = છુટકારો એટલે આ કરણ આવે ત્યારે અમુક કર્મ પ્રકૃતિ વિરુદ્ધ જે આત્માનો સ્વભાવિક ગુણ છે, તેમાં પ્રવેશ થયા વગર આ કરણ છુટતું નથી.

અહીં વ્યક્તિગત આત્મિક ગુણનો શુદ્ધ, શુદ્ધતર, શુદ્ધતમ અનુભવ થતો જાય છે. મોહ કર્મ પ્રકૃતિ નાશ કરવા માટે અંતર કરણ થાય છે અને છેવટે સહજ આત્મિક સ્વભાવમાં સ્થિરતા થાય છે તે અમુક કર્મ પ્રકૃતિની અપેક્ષાએ સમજવું અને જ્યારે સર્વ કર્મ પ્રકૃતિઓ નાશ થાય, ત્યારે સંપૂર્ણ સહજ આત્મિક સ્વભાવમાં કાયમને માટે સ્થિરતા થાય છે.

નોંધ—અંતર કરણમાં પ્રવેશ અને આત્મ ગુણમાં સ્થિરતા અનિવૃત્તિ કરણ પૂરું થયા પછી થાય છે જે કર્મ પ્રકૃતિ નાશ કરવા માટે વની પ્રથમ અને બીજી સ્થિતિ સ્થાપન કરવામાં આવે છે તે બન્ને સ્થિતિની વચ્ચમાં અંતર કરણના કર્મ દળીયાં નાશ થાય છે તેથી અંતર કરણમાં પણ વ્યક્તિગત શુદ્ધ ગુણનો અનુભવ વધતો જાય છે. સારાંશ એ છે કે કાળ અને ઉપદેશના ક્રમમાં સૂક્ષ્મ એક જ્ઞાનપૂર્વક ઉપરના કરણોથી ૧ આત્મ નિરીક્ષણ, ૨ દોષનો ત્યાગ, ૩ ગુણનો અનુભવ, ૪ શુદ્ધ ગુણમાં સ્થિરતા અને કર્મ પ્રકૃતિનો નાશ થાય છે.

વિશેષ વિવેચન

ત્રણ કરણનું સામાન્ય અધ્યવસાય સ્વરૂપ જાણ્યા પછી જરા ઉંડા ઉતરીએ.

૧ યથા પ્રવૃત્તિ કરણમાં દરેક સમયે અનંત ગુણી વિશુદ્ધિ થાય છે. પરાવર્તમાન પ્રકૃતિમાંથી ફક્ત શુભ પ્રકૃતિનો બંધ થાય, જેમકે વેદનીય કર્મની ફક્ત સાતાવેદનીય બંધાય. શુભ પ્રકૃતિઓનો ચોઠાણીય રસ બંધાય. અશુભ પ્રકૃતિઓ જે ધ્રુવ બંધીની છે જેમકે જ્ઞાનાવરણીય વગેરે, તેનો ચોઠાણીયને બદલે દ્વિઠાણીય રસ બંધાય. પહેલાં કર્મનો જે સ્થિતિબંધ થતો હતો તેના કરતાં સમયે સમયે ઓછો ઓછો સ્થિતિ બંધ થાય.

અનેક જીવોને અપેક્ષાએ આ કરણના અધ્યવસાય સ્થાન અસંખ્યાત લોકાકાશ પ્રદેશ પ્રમાણે પહેલા સમયમાં હોય છે અને આગળ આગળના સમયમાં વધતાં જાય છે તે સ્થાનોમાં વિશુદ્ધિની અપેક્ષાએ ષટ્સ્થાન હાનિ વૃદ્ધિવાળા છે, પણ એક જીવની અપેક્ષાએ આગળ આગળના સમયમાં અનંત અનંત વિશુદ્ધિ થતી જાય છે તેથી અનંતી નિર્જરા થાય છે.

૨ અપૂર્વ કરણમાં દરેક સમયમાં અધ્યવસાય સ્થાન અસંખ્યાત લોકના જેટલા આકાશ પ્રદેશ થાય, તેટલા છે અને ષટ્સ્થાન હાનિ વૃદ્ધિવાળા છે. સમયે સમયે અનંત ગુણી વિશુદ્ધિ થાય

છે યથા પ્રવૃત્તિ કરણના છેલ્લા સમય કરતા, આ કરણના પહેલા સમયની વિશુદ્ધિ અનંત ગુણ સમજવી અહિં પાંચ મુખ્ય કામ થાય છે—

(૧) સ્થિતિઘાત—કર્મની સ્થિતિ જે સત્તામા છે તેનો અગ્રભાગ જઘન્ય પલ્યને અસખ્યાતમો ભાગ અને ઉત્કૃષ્ટ ઘણા સાગરોપમ પ્રમાણ હોય છે, તે સ્થિતિના ખડ (ટુકડા ચુરા) અંતર્મુહુર્ત સુધી થાય છે, તે બારીક દળીયા (ચુરા) નીચેના આદ્ય (પ્રથમ) સ્થિતિ જેના ટુકડા કરવાના છે તેમા મળી જાય બાકી રહેલી સ્થિતિનો અગ્રભાગ પલ્યનો અસખ્યાતનો ભાગ અંતર્મુહુર્ત સુધી ખડાઇ ને નીચેની સ્થિતિમા મળી જાય

આમ અનેક હજાર વાર સ્થિતિ ઘાત થાય અને કર્મની સ્થિતિ સખ્યાત ગુણી ઓછી થઇ જાય, સારાશ **જેમ જેમ કર્મ પ્રકૃતિની વિસમતા અને રાગદ્વેષ ઓછાં થતાં જાય તેમ તેમ સત્તામાં રહેલાં કર્મની સ્થિતિ ટૂંકી થતી જાય.** વિશુદ્ધ અધ્યવસાયથી (જેમ માટીના ઢેફાના મુગદળથી ચુરા થાય તેમ) કર્મ પિડના બારીક ચુરા થાય તેમ સ્થિતિ ટુકી થાય અને નીચેની સ્થિતિમા મળી જાય એટલે વિપાક દેવા સમર્થ ન થાય, પણ પ્રદેશ ઉદયથી ભોગવાઇ ને ખગબ રસ આપ્યા વગર ક્ષય થાય-

(૨) રસઘાત—સત્તામા રહેલા અશુભ કર્મોનો રસનો અનંતમો ભાગ છોડીને બાકીનો રસ અંતર્મુહુર્તમા ખપી જાય પછી વળી અનંતમાં ભાગનો બાકી રહેલો રસતેના અનંતમા ભાગ સિવાય સર્વ અંતર્મુહુર્તમા ખપી જાય આવી રીતે એક સ્થિતિ ખડની સાથે અનેક હજાર (અનુભાગ) ખડ થાય રસ ખડના અંતર્મુહુર્ત કરતા સ્થિતિ ખડનો અંતર્મુહુર્ત હજારો ગણો છે અને સ્થિતિ ખડના અંતર્મુહુર્ત કરતા અપૂર્વ કરણનો અંતર્મુહુર્ત હજારો ગણો છે **જેમ જેમ કષાયની મદતા થતી જાય તેમ તેમ અનુભાગ (રસ) ઓછો થતો જાય છે.**

(૩) ગુણશ્રેણી—અંતર્મુહુર્તની સ્થિતિ ઉપરની કર્મ સ્થિતિમાથી કર્મદળખેચાઇ ને. ઉદયાવલિની સ્થિતિમા મળી જાય. સમયે સમયે અસખ્યાત ગુણા અધિક મળતા જાય, જુદા જુદા સમયના દળ જુદા જુદા સમયમા મળે **જે કર્મ પ્રકૃતિને નાશ કરવી હોય તેના પ્રતિપક્ષી આત્મિક ગુણની આરાધના કરવી.** જેમકે ક્રોધનો નાશ ક્ષમા, સમતા સમભાવ, સમગ્મીભાવ વગેરેથી થાય. માનનો નાશ વિનય, નમ્રતા, કોમળતાથી થાય આત્મીકગુણના અનુભવથી પ્રતિપક્ષી કર્મ પ્રકૃતિના સત્તામા રહેલ દળ ખેચાઇ ને આવી રીતે મળી જાય, તેથી વિપાક આવે તે પહેલા કર્મના પ્રદેશો આવી રીતે ભોગવાઇ જાય

૪. ગુણ સંક્રમ—અનંતાનુબંધી વગેરે **અશુભપ્રકૃતિઓ**ના દળ, બંધાતી સજલ વગેરે પ્રકૃતિમા મળી જાય અને તે રૂપે પરિણમે, આવી રીતે સમયે સમયે અસખ્યાત ગુણાધિક દળ **બીજી પ્રકૃતિરૂપે ફેરવાઇ જાય** તે અનુભવપૂર્વક સમજવા માટે દાખલો—

(૧) કોઈએ ગાળ દીધી કે અપમાન કર્યું ત્યારે એકદમ ક્રોધ કે માનનો આવેશ આવે પણ આત્માનો ઉપયોગ આવતાં તે આવેશ (તીવ્ર, ઉત્કૃષ્ટ) એકદમ અટકી જાય અથવા ઢીલો પડી પડી ભોગવાઈ જાય અથવા (૨) વિચાર કરે કે કોઈ પ્રત્યે મારે વેર ભાવ છે? હા, અમુક માણસે મારો ગુન્હો કર્યો? નહિ. તેમાં નિમિત્ત માત્ર છે અથવા મારા કર્મનો ઉદય હતો, તેનો દોષ નથી.

(૧) ઉદય પામેલા—તથા (૨) સત્તામાં રહેલા ઉદીરણાથી બંનેય અનંતાનુબંધી આદી રીતે મંદ કરીને હલકી પ્રકૃતિમાં ફેરવી શકાય છે— સાધુ ધ્યાન ધરે છે ત્યારે લોકના સતાવવા આવી. સાધુ ભોગીઓને સતાવવા માટે ક્રોધ કરે તો, સત્તામાં રહેલ પુરુષ વેદ મોહનીય કર્મ ક્રોધના ઉદયમાં સંક્રમણ થાય, વળી વિચારે કે સાધુ તે સતાવતા હશે તો તે ક્રોધ માનમાં સંક્રમણ થાય, વળી ક્રોધ માન માટે પશ્ચાતાપ કરી આત્મધ્યાનમાં લીન થાય તો ઉપશમાનપ્રકૃતિ સાથે સંક્રમણ થઈ ભોગવાઈ જાય અને ક્ષય થાય. આ દાખલા મુજબ સંક્રમના ભાવમાં ગુણાય તેને માટે છે. સર્વથા શુદ્ધ સ્વરૂપ કેવળી ભગવાન જ જાણી શકે છે.

(૪) અલ્પ સ્થિતિ બંધ—આગળ કરણમાં સમયે સમયે નવા બંધાતા કર્મની સ્થિતિ ઓછી ઓછી બંધાય છે

અનિવૃત્તિ કરણનું સ્વરૂપ—આ કરણમાં પ્રત્યેક સમયમાં અનેક જીવો માટે એક જ અધ્યવસાન છે પણ સમયે સમયે અનંતગુણી વિશુદ્ધિ વધી જાય છે અહિં પણ અપૂર્વકરણની માફક સ્થિતિઘાત, રસઘાત ગુણશ્રેણી, ગુણસંક્રમ, અલ્પ સ્થિતિ બંધ થાય છે. આ કરણના અસંખ્યાતા ભાગ ગયા બાદ જ્યારે એક જ ભાગ બાકી રહે, ત્યારે કર્મ પ્રકૃતિ ઉદયના સંક્રમથી અને કોઈ પ્રકૃતિ અંતર કરણ કરીને ક્ષય થાય, માટે તે બંનેનું સ્વરૂપ સમજવું જોઈએ.

•ઉદ્વર્તના સંક્રમ—આ ક્રિયામાં કર્મ પ્રકૃતિ કુટાય છે. (કરણ=ક્રિયા=બાળીને ભસ્મ કરવું=કર્મના દળ બારીક કરવાં) જેમ પુષ્કળથી માટીનું ઢેફું એવું કુટાય કે તેની બારીક રજ હાથમાં પણ ન આવી શકે, તેમ રાગદ્વેષ રહિત શુદ્ધ જ્ઞાન ઉપયોગથી કર્મ કુટાઈને એવું બારીક થાય છે કે પછી બીજી પ્રકૃતિ કે નીચલી સ્થિતિમાં સંક્રમણ થાય એટલે મળી જાય અને ભોગવાઈ જાય પણ અશુભ વિપાક ફળ ન આપી શકે

આ ક્રમ અંતર્મુહૂર્ત સુધી થાય, તેના પહેલા અને બીજા સમયમાં કર્મ પ્રકૃતિ કુટાઈને અન્ય પ્રકૃતિમાં ભળી જાય, એટલે તે રૂપે પરિણમી જાય, જેમકે અનંતાનુબંધી, સંજ્વલના રૂપમાં ફેરવાઈ જાય. વળી અસંખ્યાત સમયમાં, દરેક સમયે, કેટલો ભાગ અન્ય પ્રકૃતિમાં સંક્રમણ થાય અને કેટલો ભાગ નીચેની સ્થિતિ જે ભોગવવાની છે તેમાં પ્રક્ષેપ થાય (સંક્રમણ થાય) પણ બીજી પ્રકૃતિમાં સંક્રમણ થાય તેના કરતાં નીચેની સ્થિતિમાં અસંખ્યાતગુણ સંક્રમણ થાય અને પાછળના સમય કરતાં આગળ આગળના સમયમાં અનંતગુણા બારીક દળ થાય.

પ્રથમ સમયે પલ્યનો અસખ્યાતમો ભાગ પ્રમાણ સ્થિતિ ખડ કુટાય. છેલ્લા સમયમા નીચેની ખાડવાની સ્થિતિ બાકી નહિ રહી હોવાથી અન્ય પ્રકૃતિમાં જ સક્રમણ થાય, આવી રીતે સર્વ પ્રકૃતિ ક્ષય કરવામા આવે, પણ આવલિકા પ્રમાણ કર્મ સ્થિતિ બાકી રહે ત્યારે તે ઉદ્વલના સક્રમ બધ થાય અને આવલિકાનાં દળ ઉદયમાન (વિનાની) પ્રકૃતિમા સક્રમણ થઇ ને સ્તિબુક સક્રમણથી ભોગવાઇ જાય

સ્તિબુક સક્રમણ એટલે ઉદયમા નથી એવી પ્રકૃતિ ઉદય પામેલી પ્રકૃતિમા મળીને ભોગવાઇ જાય, જેમકે ૧૪ મે ગુણસ્થાને મનુષ્ય ગતિ અને આયુષ્યનો ઉદય છે પણ તે વખતે બીજી ગતિના દળિયા જે સત્તામા છે તે વિપાક ઉદય આવ્યા વગર મનુષ્ય આયુષ્યના કર્મના દળિયા સાથે મળીને ભોગવાઇ જાય. ઉદ્વલના પૂર્ણ થાય તેજ સમયે અનિવૃત્તિકરણ પુરૂ થાય અને વ્યક્તિગત કર્મ પ્રકૃતિ ખલાસ થવાથી તેના પ્રતિપક્ષી આત્મિક ગુણની અપેક્ષાએ આત્મા સહજ સ્વભાવમાં સ્થિર થાય

અંત કરણ—અહિ કર્મની સ્થિતિના બે ભાગ પાડવામા આવે છે પ્રથમસ્થિતિ તે નીચેની આદ્ય સ્થિતિ અને બીજી ઉપરની સ્થિતિ બીજી સ્થિતિના દળ શુદ્ધ અધ્યવસાયથી કુટાઇને વિખેરાઇ જાય અથવા ઉદીરણાથી આકર્ષાઇને પ્રથમ સ્થિતિમા મળી જઇને ભોગવાઇ જાય અથવા અઘાતિ નવી પ્રકૃતિમા મળી જાય

આ ક્રિયા સમયે સમયે વૃદ્ધિ પામતી જાય, પહેલા નજદીકના દળ પછી આગળના એમ સર્વ ખલાસ થાય અને પ્રથમ સ્થિતિના દળ ઉદય પામીને ક્ષય થાય અથવા બીજી પ્રકૃતિમા મળીને સ્તિબુક સક્રમણથી ભોગવાઇ જાય અને ક્ષય થાય, ત્યારે આત્મા સહજમા સ્થિર થાય

આવી રીતે ત્રણ કરણથી એક પછી એક પ્રકૃતિ ખલાસ થાય તે ક્ષપક શ્રેણી કહેવાય

ક્ષપક શ્રેણી કોને આવે ?—ઉમર આઠ વરસથી વધારે (અથવા નવ વર્ષમા ગર્ભાવસ્થાના મહિના બાદ), ગમે ત્યારે આવે. વજ્રઋષભ નારાચ સઘયણવાળાનેજ, ગુણસ્થાન ચોથા, પાચમા, છઠ્ઠા, સાતમા એ ચારમાથી કોઈ એક ગુણ સ્થાનવાળાને શુભ યોગ, શુદ્ધ ધ્યાન અને શુકલ લેશ્યામા આવી શકે, સાતમાગુણ સ્થાનવાળા પૂર્વના જાણ હોય તે શુકલ ધ્યાન અને બાકીના ધર્મધ્યાન ઉપગત થાય

ક્ષપક શ્રેણી માટે કર્મની સ્થિતિ—અતો ક્રોડાક્રોડીમાથી પલ્યનો અસખ્યાતમો ભાગ તથા અતમુર્હુત ઓછા થાય, ત્યારે ૪થુ ગુણસ્થાન આવે, તેની સ્થિતિમાથી ૨ થી ૯ પલ્યોપમ ઓછા થાય તો ગુણ સ્થાન ૫ મુ આવે, તેની સ્થિતિમાથી સખ્યાતા સાગર ઓછા થાય ત્યારે ગુણસ્થાન ૬ ઠુ આવે, તેની સ્થિતિમાથી સખ્યાતા સાગર ઓછા થાય ત્યારે ઉપશમ શ્રેણી આવે, તેની સ્થિતિમાથી સખ્યાતા સાગર ઓછા થાય તો ક્ષપક શ્રેણી આવે

અંતઃ કોડાકોડીનો અર્થ—કોડ સાગર ગુણ્યા કોડ સાગરની (આયુષ્ય સિવાયના બાકીના) સાત કર્મની સ્થિતિ જિનવર મત પ્રમાણે એક કોડ સાગરથી ન્યુન સ્થિતિને અંતઃ કોડાકોડી કહે છે. સાર એ છે કે મોક્ષ મેળવવાની યોગ્યતાવાળી ઓછી કર્મ સ્થિતિ જ કોડાસાગરની અને અને ઉત્કૃષ્ટ એક કોડાકોડ સાગરની જાણવી એટલે તે ઉપરાંત વધે નહિ. અથવા ઓછી કર્મ સ્થિતિ કોડાકોડ સાગરની ગણાય, તત્વ કેવળી ગમ્ય.

ક્ષપક શ્રેણીનો ક્રમ

પ્રથમ અનંતાનુબંધી ચોક (ક્રોધ, માન, માયા લોભ) નો ક્ષય—તે વિસંયોજનાથી ક્ષય થાય છે. તેમાં ત્રણે કરણ કરવા પડે છે. અનિવૃત્તિ કરણના છેવટના ભાગમાં ઉદયના સમય થાય છે.

અનંતાનુબંધી ક્રોધની ઓળખાણ કરી ક્ષય કરવો હોય તો વિચારવું કે મારે કોઈ જીવ પ્રત્યે વૈરભાવ છે કે નહિ, જો મનમાં લાગે કે અમુક માણસની સાથે વિરોધ છે તો પોતાનો દોષ દેખાય તો પશ્ચાતાપ કરવો અને ન દેખાય તો પોતાના કર્મનોજ દોષ સમજી ક્ષમા, સમતા ધીરજની આરાધના કરી, બીજાનો દોષ ન જોવો.

અનંતાનુબંધીનું મુખ્ય છુપું કારણ મિથ્યાત્વમાં રાગ અને સત્યધર્મમાં દ્વેષ છે, એટલે દ્રવ્યાવમાં સમતાવાળા મિથ્યાત્વીની સત્તામાં અનંતાનુબંધી કષાય ચોક્કસ છે. તે જ્યારે ત્યારે પ્રગટવાનો સંભવ છે. અનંતાનુબંધી કષાય મિથ્યાત્વનો સહચારી છે જેનું મિથ્યાત્વ નાશ થયું હોય તેને અનંતાનુબંધી કષાય ઉદયમાં ન જ આવે. જે માણસ ક્રોધ, માન, માયા લોભને અનંતના ભાવથી તોડવા તૈયાર ન હોય તેને અનંતાનુબંધી સત્તામાં છે એમ સમજવું

સમભાવથી સર્વ કષાયનો નાશ થાય છે. ક્રોધ, માન, માય અને લોભ તોડવા માટે ક્ષમા વિનય, સરળતા અને સંતોષનું આલંબન લેવું જોઈએ. પાછળ પાછળ અનંત જાતના વૈરભાવ અને ધર્મદ્વેષ છે તે અનંતાનુબંધિ કહેવાય. કોઈને દ્વેષ, અદેખાઈ, વેરની ખાતર જડ મૂળથી નાશ કરવાનો કે ઉખેડી નાખવાનો વિચાર થાય તો સમજવું કે અનંતાનુબંધીની સત્તામાં છે પરન્તુ દોષ અને મિથ્યાત્વનો નાશ કરવો તે કષાય નથી. સાધન બાધક હોય તેને સ્વરક્ષણ માટ કદાચ લડવું પડે અને શત્રુનો નાશ કરે પણ અભ્યંતર ભાવ, પાપ માટે અફસોસ અને વૈરભાવનો અભાવ અને ન્યાયભાવ હોય તોજ શ્રાવકપણુ ટકી શકે.

સારાંશ એ કે ઉપરાક્ત સમજી સત્તામાં રહેલા કષાયોને ધીમે ધીમે શુદ્ધ અભ્યાસથી નાશ કરવા. બાહ્ય વ્યવહાર ગુણસ્થાનની યોગ્યતા પ્રમાણે હોય, પણ અભ્યંતર ભાવે નિર્લેપ રહેવાનો અભ્યાસ કરવો તો આગામી ભવમાં સ્હેલ સમજવી. અનંતાનુબંધી કષાય જેનો ક્ષય થયો છે તેજ જઘન્ય એક અને ઉત્કૃષ્ટ ચાર ભવમાં મોક્ષ જાય.

બીજે નંબરે ત્રણ દર્શન મોહનીય (મિથ્યાત્વ, મિશ્ર અને સમકિત મોહનીય) નો ક્ષય—અહિ પણ ત્રણ કરણ કરવા વિશેષતા એટલી છે કે અપૂર્વ કરણના પહેલા જ સમયથી અનુદિત મિથ્યાત્વ મોહનીય કર્મના દળને ઉદ્વલના સંક્રમણથી કુટીને ઉદયવંત સમકિત મોહનીયમાં ગુણ સંક્રમણ કરી સંક્રમાવે તે આ રીતે થાય. પચીસ પ્રકારના મિથ્યાત્વના અજ્ઞાન ભાવ, આચાર, વિચાર તથા મિશ્રભાવ પોતાનામાં કેટલા છે તેનું નિરીક્ષણ કરી, ખંડન કરી તેમનો ત્યાગ કરવો જે જે શંકા, આકાંક્ષા ઉત્પન્ન થાય તેમનો સમ્યક્ પ્રકારે સૂત્રાનુસાર ખુલાસો કરવો, એટલે મિથ્યાત્વ અને મિશ્ર કર્મ દળો સમકિત મોહનીયરૂપે પરિણમી જાય

સહેલાઈથી સમજવા માટે એકેક દાખલો—

૧, ઋષિને ચળાવવા અપસરા આવી, તેનાથી એક પુત્રી થઈ તે શકુન્તલા આ મિથ્યા એટલે ખોટી બનાવટી કથા છે કારણ કે મનુષ્ય અને દેવીના સંયોગથી સંતાન થાય જ નહિ હવે તેને બીજી રીતે ગોઠવીએ વિદ્યાધર કન્યા વૈક્રિય લબ્ધિથી દિવ્ય રૂપ કરીને યુવાન તેજસ્વી મુનિના ધ્યાનમાં ભંગ પાડી શકે અને અરસપરસ મોહ પામીને સંસારમાં જોડાય, આ સમ્યગ્ મોહનીયનું વાક્ય આવી રીતે મિથ્યાવચન ને તટસ્થ રીતે સમકિતી રીતે ગોઠવવાથી મિથ્યાભાવ સમ્યક્ રીતે પરિણમે

૨ સર્વ ધર્મ સરખા આ મિશ્ર મોહનીયનું વચન તેનો એવો અર્થ કરવો કે શુદ્ધ ધર્મના સર્વ ભેદ ભેદાંતર છે, તે સર્વ મોક્ષ ધ્યેયવાળા હોઇને સરખા છે આવી રીતે મિશ્રભાવ સમ્યક્ પ્રકારે પરિણમે. આ કામ શ્રુતજ્ઞાનથી જ સમજી શકાય.

પહેલા મોટા મોટા કર્મસ્થિતિ ખંડને કુટીને વીખેરી નાખે, પછી નાના ખંડ કુટાતા જાય, તે ઉપરથી એમ સમજવું કે જે ખોટી વાત છે તેને ખોટી માનીને પછી ખુલાસો કરવો અપૂર્વ-કરણ પુરૂ થાય ત્યારે કર્મની સત્તા સ્થિતિ અસંખ્યાત ગણી ઓછી થઇ જાય ત્યારે અનિવૃત્તિ કરણમાં દાખલ થાય

અહીં મિથ્યાત્વ અને મિશ્ર તેમ જ સમકિત મોહનીયના એક પણ સૂક્ષ્મ દોષનું દેશથી ઉપશમન (ખુલાસા વગર દોષને ઢાંકી દેવો તે) નિદ્ધતિ નિકાચના (કર્મનું બંધન તથા ગાઢ બંધન) થતું નથી દર્શન ત્રીકની સ્થિતિ ઘાત વગેરે પાંચ કાર્ય ચાલુ છે હજારો સ્થિતિઘાત પછી, કર્મ-દળના સંખ્યાતા ભાગ કરી તેમાંનો એક ભાગ રાખી, સર્વ કર્મ ખપી જાય

આમ હજારો વખત થયા પછી બાકી રહેલા કર્મના અસંખ્યાત ભાગ કરી, એક ભાગ રાખી, સર્વ ખપાવે. આમ હજારોવાર થયા પછી મિથ્યાત્વના અસંખ્યાત ભાગ અને મિશ્રના તથા સમકિત મોહના સંખ્યાત ભાગના ચુરા ઘણી વાર કરે, ત્યારે મિથ્યાત્વનું દળ આવલિકા માત્ર રહે અને મિશ્ર તથા સમકિત મોહનું દળ પલ્યોપમના અસંખ્યાતમા ભાગ પ્રમાણ રહે

બાકી રહેલા મિથ્યાત્વના દળને મિશ્ર અને સમકિત મોહમાં પ્રક્ષેપ કરે (મેળવે) અને મિશ્રના દળને સમ્યક્ત્વમોહમાં નાખે અને સમકિત (સમ્યક્ત્વ) મોહના દળ પોતાની નીચેની સ્થિતિમાં

ભેળવે બાકી રહેલ મિથ્યાત્વનું દળ આવલિકા માત્ર તેને સ્તિબુક સંક્રમથી સમ્યક્ત્વ મોહનીયમાં ભેળવી ભોગવી નાખે, એટલે મિથ્યાત્વ મોહનીય કર્મ સર્વથા નાશ પામે.

ત્યાર બાદ બાકી રહેલ મિશ્ર તથા સમકિત મોહનું અનેક વાર ખંડન થાય, ત્યારે મિશ્ર મોહની એક આવલિકા રહે અને સમકિત મોહની સ્થિતિ આઠ વર્ષ પ્રમાણ રહે ત્યારે બાકી રહેલ આવલિકા માત્ર મિશ્રમોહ કર્મ સ્તિબુક સંક્રમથી સમકિત મોહની સાથે ભોગવાઈ જાય અને ક્ષય થાય ત્યારે નિશ્ચય નયના મતથી ક્ષાયક સમકિતી કહેવાય.

ત્યાર બાદ આઠ વર્ષ પ્રમાણ સ્થિતિવાળા સમકિત મોહનીય કર્મ ના અનેક ખંડ કરી, દરેક ખંડને અન્તર્મુહૂર્ત સુધી કરીને, પોતાની નીચેની સ્થિતિમાં જ ભેળવે, પહેલાં સમયે સમયે અસંખ્યાત ગુણ અધિક સંક્રમાવે (ભેળવે) તે ગુણશ્રેણિના શિર (મસ્તક) સુધી, પછી હીન હીન સંક્રમાવે, ચરમ (છેલ્લે) ખંડ કરીને સંક્રમાવે, ત્યારે ક્ષપક કૃત કરણ એટલે વ્યવહારથી ક્ષાયક **સમકિતી કહેવાય.**

સમકિત મોહનીય કર્મ
ખંડન કરવાના દાખલા

મિથ્યાત્વ અને મિશ્રભાવનો નાશ થયા પછી સમકિત મોહનીયથી થતા તર્ક વિતર્કને શ્રુત જ્ઞાનથી ખુલાસો અને નિર્ણય કરી, નાશ કરવા જોઈએ.

તર્ક—અવધિજ્ઞાની મનોદ્રવ્યને જાણે છે તો મનઃપર્યવ જ્ઞાનને જુદું કેમ કહ્યું?

સમાધાન—મનઃપર્યવજ્ઞાન અઢીદ્વીપમાં રહેલા સંજ્ઞી પંચેન્દ્રિય જીવોના ચિંતન કરેલ મનની આકૃતિઓ સાક્ષાત જાણે છે પણ ચિંતનીય વસ્તુ જાણી શકાતી નથી, તે મનની આકૃતિ ઉપરથી અનુમાનથી જાણી શકાય છે. તે જ્ઞાન કેવળ સાધુને જ હોય તે દર્શન પૂર્વક નથી, વધારે સ્પષ્ટ છે. અવધિજ્ઞાન બીજા દ્રવ્યોની સાથે મનોદ્રવ્ય (મનના પર્યાય) જાણે, દર્શન પૂર્વક જાણે, સંયતિ ઉપરાંત બીજા સમકીતિને પણ હોય, મનઃપર્યવજ્ઞાનની જેમ મનોદ્રવ્યને સ્પષ્ટરીતિ નજાણે.

તર્ક—સામાન્ય બોધ (દર્શન)ના ચક્ષુદર્શન તથા અચક્ષુ દર્શન એમ બે ભેદ કેમ પાડ્યા?

સમાધાન—આંખ દ્વારા જે બોધ થાય તે ચક્ષુદર્શન, બીજી ઇન્દ્રિયદ્વારા તથા સ્વતંત્ર રીતે મનદ્વારા જે બોધ થાય તે અચક્ષુ દર્શન, ચક્ષુ અને મન બન્ને વસ્તુને સંયોગ કર્યા વગર પોતાના વિષયને જાણે છે પણ મન પોતે ચક્ષુ નથી.

તર્ક ઉપશમ અને ક્ષયોપશમ એમ બે સમકિત જુદાં કેમ કર્યાં?

સમાધાન—ક્ષયોપશમ સમકિતવાળાને જે મિથ્યાત્વના ભાવ ઉદય આવે છે વળી શંકા કાંક્ષાદિ થાય છે તેને શ્રુતજ્ઞાનથી ખુલાસો કરી તરત જ નાશ કરે છે અને જે મિથ્યાત્વ પ્રદેશ

ઉદયમા નથી આવતા તે ઢંકાયેલા રહે છે ઉપશમ સમકિતવાળાને સત્તામા મિથ્યાત્વ પર્યાય છે પણ ઉદયમા આવતા નથી, ઢાકયા જ રહે છે, તર્ક વિતર્ક થતો નથી, અને તેનો કાળ ફક્ત અંતમુહુર્તનો જ છે, ત્યારે ક્ષયોપશમ સમકિતનો ઉત્કૃષ્ટ કાળ ૬૬ સાગરથી કંઈક અધિક છે.

તર્ક—સામયિક અને છેદોપસ્થાનીય ચારિત્રના ગુણસ્થાન સરખા છે તો બે જુદા નામ નામ કેમ આપ્યા ?

સમાધાન—જડ બુદ્ધિવાળા હોય તેને ચારિત્રમા જરા દોષ લાગે ત્યારે એમ સમજે કે અમારૂ ચારિત્ર નાશ થયુ તેને આશ્વાસન આપવા માટે તેમને માટે છેદોપસ્થાપનીય ચારિત્ર રાખ્યુ કે જેથી તે સમજે કે દોષનો પ્રાયશ્ચિતથી નાશ કરી, ફરી ચારિત્રમા સ્થાપના થઇ શકે છે

તર્ક—પહેલા અને છેલ્લા તીર્થંકરના શાસનના સાધુ માટે સફેદ વસ્ત્ર કેમ ?

સમાધાન—તેઓમા બુદ્ધિની સૂક્ષ્મતા ઓછી હોવાથી ભાત ભાતના મન પ્રસન્ન વસ્ત્ર રાખી મમત્વ કરે, માટે તેમને એકજ પ્રકારનુ રગ રહિત સફેદ વસ્ત્ર જ યોગ્ય છે

તર્ક—૨૨ તીર્થંકરોના સાધુમા ચાર મહાવ્રત અને બે તિર્થંકરોમા પાચ મહાવ્રત કેમ ?

સમાધાન—જડ બુદ્ધિવાળા સ્ત્રીને પરિગ્રહમા સમાવેશ ન કરે માટે તેના ત્યાગ માટે એક વ્રત વધ્યુ

તર્ક—જૈનના સાધુ સપ્રદાયમા મતભેદ કેમ ?

સમાધાન—જ્ઞાનવરણીય અને ચારિત્ર મોહનીય કર્મના વિચિત્ર ક્ષયોપશમને લઇને જુદા જુદા ભાવ ઉપજે છે.. વળી ઉત્સર્ગ અને અપવાદ માર્ગની વિચિત્ર સમજ થાય છે અપવાદ માર્ગે કોઇએ એકાદ કામ કર્યું હોય તેને બીજો ઉત્સર્ગ માર્ગમા ઘસડી જાય અને સાધુઓમા ભેદ પાડે, પરતુ જે આચાર વિચાર આગમ વિરૂદ્ધ ન હોય તેને પ્રમાણ ગણવા

તર્ક—જિન કલ્પી સાધુ બાહુ કષ્ટ સહન કરે, છતા મોક્ષે કેમ ન જાય ?

સમાધાન—કર્મની અમુક સ્થિતિ રહે ત્યારેજ ક્ષપક શ્રેણી આવે, તેમાં કષ્ટ અથવા અકષ્ટ કારણભૂત નથી કલ્પો અવસ્થા ભેદ વડે કર્મ ક્ષયના હેતુ રૂપ છે ક્ષપક શ્રેણીવાળા કલ્પાતીત હોય છે

તર્ક—સાધુની સમાચારીમા ફેરફાર કેમ છે ? જુદા જુદા સપ્રદાયવાળાની સમાચારી કમ જુદી જુદી છે ?

સમાધાન—વિરોધ રહિત, નિર્દોષ અને ગીતાર્થની પ્રવર્તાવેલી સમાચારી હોય તે જ યોગ્ય ગણાય.

તર્ક—જુદા જુદા આચાર્યોના જુદા જુદા મત કેમ છે? દાખલા તરીકે સિદ્ધસેન દિવાકરનો એવો મત છે કે કેવળીને જ્ઞાન અને દર્શન એકી સાથે છે.

સમાધાન—જ્ઞાન અને દર્શન બંને આત્માના ગુણ છે તે આત્મા સાથે જ રહે છે, આત્માથી જુદા પડતા નથી, પણ ઉપયોગ આશ્રી જે સમયે જ્ઞાનનો ઉપયોગ હોય તે સમયે દર્શનનો ઉપયોગ ન હોય, દર્શનથી વસ્તુનું ભેદ રહિત સમુચ્ચય સામાન્ય સત્તા સ્વરૂપ દેખાય છે અને જ્ઞાનથી વસ્તુનું ભેદ આકારવાળું વિશેષ સ્વરૂપનું જાણપણું થાય છે. અનુભવ ન હોય તેનાથી પોતાનો અભિપ્રાય આપી શકાય નહિ. જે જિન પ્રભુએ ભાખ્યું છે તેજ સત્ય માનવું. છદ્મસ્થ સમય સમયના ઉપયોગનું સ્વરૂપ બરાબર ન સમજી શકે, કારણ કે આંખ બંધ કરી ઉઘાડીએ ત્યાં અસંખ્યાત સમય જાય. કેવળી ભગવાન એક સમયે સર્વ વસ્તુઓને યુગપદ (એકીસાથે) જાણે છે અને બીજે સમયે સર્વ વસ્તુઓને પ્રત્યક્ષ એકી સાથે દેખે છે. મતભેદમાં જ્યાં સમજમાં ન ઉતરે ત્યારે તત્ત્વ કેવળી ગમ્ય કરવું.

તર્ક—ઈર્યા સુમતિથી ચાલનાર સાધુને ચાલતાં કીડી કચરાય તો હિંસા થાય કે નહિ?

સમાધાન—દ્રવ્ય હિંસા થાય, ભાવહિંસા ન થાય, પણ ઉપયોગ વગર (પ્રમાદથી) ચાલે તો દ્રવ્ય તથા ભાવ બંને પ્રકારની હિંસા થાય. ફક્ત મનથી હિંસાનો વિચાર કરે તો ભાવ હિંસા થાય, દ્રવ્યહિંસા ન થાય.

તર્ક—નિત્ય વસ્તુ અનિત્ય કેમ થાય?

સમાધાન—વસ્તુ દ્રવ્યથી નિત્ય છે, પર્યાય (સ્થિતિ)થી અનિત્ય છે.

તર્ક—સૂર્ય પૃથ્વીથી ૮   જોજન ઊંચો છે, ત્યાં સવારમાં ઊગતી વેળા પૃથ્વીમાંથી નીકળતો કેમ દેખાય છે?

સમાધાન—આંખની દૃષ્ટિ મર્યાદા Horizon જ્યાં સુધી પહોંચે ત્યાં વાટકાવાળું આકાશ અને જમીન મળતાં હોય તેમ દેખાય છે, તે તો દૃષ્ટિની રીતિ જ ભ્રમ છે. કારણ કે જેમ જેમ આગળ જઈએ તેમ તેમ દૃષ્ટિમર્યાદા Horizon તથા રંગ આગળ જતાં જાય છે અને સૂર્ય તો દૃષ્ટિમર્યાદાથી ઘણે દૂર દૂર આકાશમાં ઊગે હોય છે.

જ્યારે સમકિત ક્ષાયક ભાવથી શ્રદ્ધાને માટે સ્થિર થાય, ત્યારે ક્ષાયક સમકિત કહેવાય. તેની આદિ છે પણ અંત નથી. તે જઘન્ય તેજ ભવે મોક્ષ જાય, ઉત્કૃષ્ટ ત્રીજો ભવ ઉલ્લંઘે નહિ.

ક્ષાયક સમકિત કેટલા ભવ કરે છે? તે સંબંધી બે મત છે તેમાં કારણ એ—(૧) દંસણ વિસોહિએણ વિસુદ્ધિએણં "દર્શનની વિશુદ્ધિ થવાથી" આનો ભાવાર્થ કેટલાક "ક્ષાયક સમકિત પામવાથી" એમ કરે છે. (૨) મિચ્છત્ત વિસોહિએણં "મિથ્યાત્વની વિશુદ્ધિ કરીને" આનો ભાવાર્થ "મિથ્યાત્વ ટાળીને" એમ કરે છે. (૩) સમકિતની ઉત્કૃષ્ટી આરાધનાવાળાને એક ભવ તથા ત

ભવ ભગવતિ સૂત્રમાં કહ્યા છે આનો અર્થ કેટલાક ઉત્કૃષ્ટ પ્રયત્ન કરે છે અને કેટલાક ક્ષાયક સમકિત કરે છે એટલે નિરંતર આત્મ સ્વરૂપમા ઉપયોગની અપેક્ષાએ તે જ ભવે મોક્ષ જાય અને દ્રવ્યાર્થ નયની રીતે સમકિત ત્રણ ભવ ઉલ્લંઘે નહિ એમ બેસી શકે છે તત્ત્વ કેવળી ગમ્ય

સૂત્રના આલંબન સિવાય છદ્મસ્થે પોતાનો સ્વતંત્ર અભિપ્રાય આપવો નહિ, આ વસ્તુ આપણે સમજતા નથી તેથી અનાદિ કાળથી રખડયા કરીએ છીએ

ક્ષાયક સમકિત મળ્યા પછી ચારિત્ર મોહનીયકર્મની પ્રકૃતિઓ ખપાવવા માટે ૭ મે ગુણસ્થાને યથાપ્રવૃત્તિકરણ, ૮ મે ગુણસ્થાને અપૂર્વકરણ અને ૯ મે ગુણસ્થાને અનિવૃત્તિ કરણ થાય છે.

અપૂર્વકરણમાં: સ્થિતિઘાત વગેરેથી, અપ્રત્યાખ્યાની અને પ્રત્યાખ્યાની ક્રોધ, માન, માયા, લોભ એ ૮ કષાયનો ક્ષય થતા થતા, તે કરણ પૂરૂ થાય ત્યારે તે આઠ કષાયની સ્થિતિ પલ્યનો અસંખ્યાતમો ભાગ પ્રમાણે રહે અહિ **સર્વ વિરતિ ભાવ** સાથે **ખંતિ, મુત્તિ, અજ્જવે, મદ્દેવ (મૃદુતા) આલંબન** હોય છે એક વાકયમા કહીએ તો સિદ્ધસ્વરૂપી નિર્મળ આત્મધ્યાન ધરતા અને ટકાવતા આવડે તો સર્વ દોષો અને કર્મનો નાશ થાય

અનિવૃત્તિ કરણમાં—અહી **કર્મની ૧૩ પ્રકૃતિ** (નરક, તિર્યંચ ગતિ તથા નરક તિર્યંચ અનુપૂર્વી પહેલી ચાર જાતિ, સ્થાવર, ઉદ્યોત, આતાપ, સૂક્ષ્મ, સાધારણ) તથા **દર્શનાવરણીયની થિણધ્ધી ત્રીક** મળી ૧૬ પ્રકૃતિઓનુ, સમયે સમયે, ઉદ્વલના (કુટાવુ), સંક્રમ (અન્ય પ્રકૃતિમા મળી જવુ), એવી રીતે નાશ થતો જાય અને જ્યારે પલ્યોપમના અસંખ્યાતમા ભાગ પ્રમાણ સ્થિતિ રહે ત્યારે તે ૧૬ પ્રકૃતિ અને **ઉપરની આઠ કષાયનો** બાકીનો ભાગ મળી ૨૪ પ્રકૃતિઓ પ્રતિ સમય બંધાતી અન્ય પ્રકૃતિમા ગુણસંક્રમથી સંક્રમાવી (પરિણમાવી—મેળવી) ક્ષય થવા માંડે અને આ કરણના સંખ્યાતા ભાગ ગયા પછી એક જ ભાગ બાકી રહે ત્યારે તે **સર્વ ક્ષય થાય.**

ત્યાર બાદ, અંતર મુહુર્તમા, નવ નોકષાય અને સંજ્વલન ચોક (ક્રોધ, માન, માયા, લોભ)નુ અંતર કરણ થાય, એટલે દરેક પ્રકૃતિના દળની બે સ્થિતિ સ્થાપન થાય, નીચલી એટલે પહેલી સ્થિતિ, ઉપરની એટલે બીજી સ્થિતિ,

પહેલા **નપુંસક વેદનો ક્ષય** થાય ઉપરની સ્થિતિના દળને અંતર્મુહુર્ત સુધી કુટીને ખપાવે અને પલ્યનો અસંખ્યાતમો ભાગ પ્રમાણ સ્થિતિ બાકી રહે ત્યારે બંધાતિ પ્રકૃતિઓમા ગુણ સંક્રમથી મળી જાય (અન્ય પ્રકૃતિ રૂપે ફેરવાઇ જાય) અને ક્ષય થાય, પછી નીચેની સ્થિતિનુ દળ, નપુંસક વેદના ઉદયમા શ્રેણી શરૂ થાય તો, વેદીને ખપાવે, નહિતર આવલિમાત્ર રહે ત્યારે ઉદય પામેલી વેદ્યમાન પ્રકૃતિમા સ્તિબુક સંક્રમથી મળી જાય અને ક્ષય થાય.

પછી **સ્ત્રીવેદ** મોહનીય કર્મનુ દળ પણ તે જ વિધિથી અંતર્મુહુર્તમા **ખપાવે,** ત્યારબાદ હાસ્ય, રતિ, અરતિ, ભય, શોક, દુગંચ્છા એ **હાસ્ય ષટકને,** એકી સાથે સંજ્વલનના ક્રોધમા

ગુણ સંક્રમણ કરી અંતર્મુહૂર્તમાં ખપાવે, ત્યાર પુરુષ વેદનો બંધ ઉદય, ઉદીરણા વિચ્છેદ થાય અને પુરુષ વેદની સ્થિતિ બે આવલિકામાં એક સમય ઓછી એટલી રહે, તે વખતે નિશ્ચયથી અવેદી મનાય.

નપુંસક વેદમાં શ્રેણી શરૂ કરે તો પહેલાં સ્ત્રીવેદ તથા નપુંસકવેદનો એક જ વખતે ક્ષય કરે અને પછી તરત જ પુરુષવેદ તથા હાસ્ય ષટ્કનો એક જ વખતમાં ક્ષય થાય.

સ્ત્રીવેદના ઉદયમાં શ્રેણી શરૂ થાય તો પહેલાં નપુંસકવેદ ખપાવે, પછી સ્ત્રીવેદ અને હાસ્ય ષટ્ક એકી સાથે ક્ષય થાય.

પુરુષ વેદની બાકી રહેલી સ્થિતિ સંજ્વલનના ક્રોધના બંધકાળમાં ગુણ સંક્રમથી ભળી જઈ ક્ષય થાય.

હવે સંજ્વલનના કષાય (ક્રોધ, માન, માયા, લોભ) ના અંતર કરણની ઉપલી (બીજી) સ્થિતિમાં ક્ષયની ત્રણ વિધિ થાય.

૧. અશ્વકર્ણકરણાદ્ધા—આમાં કર્મ દળના ઘોડાના કાન જેવા નાના મોટા થાય અને પ્રથમ વિશુદ્ધિથી, સંજ્વલન કષાયના અંતરકરણની બીજી ઉપલી સ્થિતિના કર્મદળના ગુચ્છ જે પૂર્વસ્પર્ધક (કર્મ બંધ યોગ્ય સ્પર્ધક) ના બનેલા હતા તે રસહીન બની અપૂર્વ સ્પર્ધક (પહેલાં કદી ન બનેલ, કર્મ માટે અયોગ્ય) વાળા બની જાય, સમયે સમયે અનંત અપૂર્વ સ્પર્ધક થાય. ત્યારબાદ—

૨ કિટ્ટિકરણાદ્ધા—રસહીન બનેલા દળની વિશુદ્ધ વર્ધમાન પરિણામથી, ફરી ફરીને અનંત સૂક્ષ્મ એવી બનતી કીટ્ટી થાય તે ત્રણ વિભાગમાં બને. જો ક્રોધના ઉદયમાં શ્રેણી શરૂ થાય તો ૧૨ કિટ્ટી થાય, દરેક કષાયની ત્રણ, ચારની મળીને બાર. જો માનોદયમાં શ્રેણી થાય તો ક્રોધને ઉદ્વલન વિધિથી ક્ષય કરી પછી ત્રણ કષાયની નવ કીટ્ટી થાય. માયાના ઉદયમાં શ્રેણી શરૂ થાય તો ક્રોધ તથા માન ઉદ્વલન વિધિથી ક્ષય થાય, પછી ૭ કીટ્ટી થાય. લોભના ઉદયમાં શ્રેણી શરૂ થાય તો ક્રોધ, માન, માયા ઉદ્વલનથી ક્રમશઃ ક્ષય થાય, ત્યારબાદ ફક્ત લોભની ત્રણ કીટ્ટી થાય. કીટ્ટી થયા પછી—

૩. કિટ્ટીવેદનાદ્ધા (વેદના કાળ) ની વિધિ થાય. ક્રોધના ઉદયમાં શ્રેણી શરૂ થાય તો પહેલાં ક્રોધની, પછી માનની, પછી માયાની, પછી લોભની કીટ્ટી વેદાય. અનંત કીટ્ટી ત્રણ વિભાગમાં બને, તેથી સમજવા માટે દરેક કષાયની ત્રણ કીટ્ટી લેવી, તેમાં અત્રે ત્રણ કષાયની ત્રણ ત્રણ કીટ્ટી અને લોભની બે કીટ્ટી. દરેક એક એક અંતર્મુહૂર્તમાં અનુક્રમે પહેલાં પ્રથમ, પછી બીજી, પછી ત્રીજી કીટ્ટી એમ વેદાય, પણ દરેકની એક સમય અધિક એક આવલિકા બાકી રહે ત્યાં સુધી દરેક કીટ્ટી વેદાય તેને બીજે જ સમયે અન્ય કીટ્ટિ ક્રમ આવે તે એવી રીતે વેદાય કે ઉપલી બીજી સ્થિતિના કીટ્ટીના દળને આકર્ષિત કરી (ખેંચીને) પ્રથમ સ્થિતિગત કરી, ગુણ સંક્રમ કરી.

દરેક સમય અસંખ્યાત ગુણી વૃદ્ધિ સહિત આગળના કષાયમા (ક્રોધની માનમા, માનની માયામા, માયાની લોભમા) પ્રક્ષેપ થાય, (મેળવાઇને) ભોગવાઇને ક્ષય થાય ત્રીજી કીટ્ટી વેદના કાળના છેલ્લા સમયમા પોતાના કષાયના બધ, ઉદય, ઉદીરણા વિચ્છેદ જાય સત્તામા રહેલ સમયકમ બે આવલિકા જેટલા બાંધેલ દળને આગળની કષાયની પહેલી કીટ્ટીમા (ક્રોધને માનમા, માનને માયામા માયાને લોભમા) અંતર્મુહુર્ત સુધી ગુણ સંક્રમ કરી સક્રમાવે અને અતિમ સમય, તો સર્વ સક્રમ કરી સક્રમાવે ત્યારે તે કષાયનો ક્ષય થાય

પહેલા **ક્રોધનો, પછી માનનો, પછી માયાનો ક્ષય** થાય. સંજ્વલન લોભ સબધી એવુ જે કે તેની બીજી કીટ્ટી જ્યારે વેદાની હોય ત્યારે ત્રીજી કીટ્ટીના દળની સુક્ષ્મ સુક્ષ્મ કીટ્ટી થાય તે બીજી કીટ્ટીની સમય અધિક એક આવલિકા રહે ત્યા સુધી સુક્ષ્મ (૨) કીટ્ટી થાય, અને તેજ સમયે સંજ્વલન લોભનો બધ વિચ્છેદ જાય અને બાદર કષાયનો તથા ઉદીરણાનો પણ વિચ્છેદ થાય અને નવમુ ગુણસ્થાન પુરૂ થાય

તે પછીના સમયથી શરૂ કરી, સુક્ષ્મ સપરાય ગુણસ્થાનમા લોભની સુક્ષ્મ કીટ્ટીના દળને ઉપરની બીજી સ્થિતિમાથી ખેચીને પ્રથમ સ્થિતિમા લાવીને વેદે. લોભની પ્રથમ કીટ્ટીની બાકી રહેલ આવલિકાને બીજી કીટ્ટીના દળના સક્રમાવે, બીજી કીટ્ટીની બાકીની આવલિકાને ત્રીજી કીટ્ટીના દળમા સક્રમાવીને વેદે અને ત્રીજી કીટ્ટીની બાકી રહેલ છેલ્લી આવલિકાને પાપ પ્રકૃતિઓમા સ્તિબુક સક્રમ કરી સક્રમાવે

હવે લોભની સુક્ષ્મ કીટ્ટીના દળ તથા પહેલાની સમયકમ બે આવલિકા વધેલ દળની દરેક સમય સ્થિતિઘાતાદિ કરીને વેદતા સુક્ષ્મ સપરાય અદ્ધા (કાળ)ના સખ્યાતા ભાગ જાય અને એક ભાગ બાકી રહે ત્યા સુધી ખપાવે, પછી છેલ્લા ભાગના લોભની સ્થિતિ તથા રસ અપવર્તનાથી ઘટાડી, સુક્ષ્મ સપરાયના બાકીના કાળ જેટલા રાખી વેદે, સંજ્વલનો લોભ સમયાધિક આવલિ માત્ર રહે ત્યાં સુધી વેદે, પછી તેને ઉદીરણા બધ થાય અને ફકત ઉદયથી વેદે તે છેવટ સુધી વેદીને ક્ષય કરે એટલે **લોભનો સર્વથા ક્ષય** થાય અને ૫ જ્ઞાનાવરણીય, ૪ દર્શનાવરણીય, ૫ અતરાય ઉચ્ચગોત્ર અને યશોકીર્તિ એ ૧૬ પ્રકૃતિઓનો બધ વિચ્છેદ જાય, અહિ ૧૦મુ ગુણસ્થાન પુરૂ થાય છે ક્ષીણ મોહ ગુણસ્થાનમા, મોહનીય કર્મ સિવાયના સર્વ કર્મોના સ્થિતિઘાત, રસઘાત, ગુણશ્રેણી, ગુણસક્રમ થાય

ક્ષીણ કષાય ગુણસ્થાનના સખ્યાત ભાગ જાય અને એક ભાગ બાકી રહે ત્યારે ૫ જ્ઞાનાવરણીય, ૪ દર્શનાવરણીય, ૫ અતરાય અને નિદ્રા તથા પ્રચલા ૧૬ પ્રકૃતિઓને અપવર્તના-કરણથી સ્થિતિ તથા રસ ઘટાડી બાકી રહેલ ક્ષીણ કષાય અદ્ધા જેટલી અંતર્મુહુર્ત પ્રમાણ કરે પણ નિદ્રા પ્રચલાની સ્થિતિ સ્વરૂપની અપેક્ષાએ એક સમય ઓછી કરે, પણ કર્મ રૂપથી બરાબર કરે ત્યારે તે ૧૬ પ્રકૃતિઓનો સ્થિતિ ઘાતાદિ વિરામ પામે, પણ બાકી રહેલ પ્રકૃતિઓની સ્થિતિ ઘાત વગેરે ચાલુ છે

તે ૧૬ પ્રકૃતિઓને ક્ષય ઉદીરણાથી પહેલાં એક સમયાધિક આવલિ માત્ર રહે ત્યારે ઉદીરણા વિરામ પામે અને ઉદયથી જ વેદે. બીજા ધ્યાનના દ્વિચરમ સમયમાં નિદ્રા તથા પ્રચલા ક્ષય થાય અને અંતિમ સમયમાં ૫ જ્ઞાનાવરણીય, ૪ દર્શનાવરણીય, ૫ અંતરાય મળી ૧૪ પ્રકૃતિ ક્ષય થાય, તેજ સમયે નિશ્ચય નયના મતાનુસાર કેવળી કહેવાય, પણ વ્યવહારથી તેને બીજે સમયે કેવળી ભગવાન કહેવાય.

અને તીર્થંકરને આઠ પ્રાતિહાર્ય ૩૫ વાણીના ગુણ તથા ૩૪ અતિશયો પ્રાપ્ત થાય. સામાન્ય કેવળી સયોગી ગુણસ્થાને જઘન્ય અંતર્મુહૂર્ત ઉત્કૃષ્ટ દેશોન (આઠ વર્ષ ઓછા) ક્રોડ પૂર્વ સુધી રહે. બિજીમાં વારવાર અંતર્મુહૂર્ત આવે છે તેથી મુંઝવણ ન કરવા એટલું સમજવું કે એક ઉત્કૃષ્ટ અંતર્મુહૂર્તમાં સ્થિતિની તારતમ્યતાવાળા અસંખ્યાતા નાના અંતર્મુહૂર્ત આવી જાય.

આયુષ્ય થોડું હોય અને વેદનીય કર્મ વધારે હોય તો આપો આપ આઠ સમયની કેવળી સમુદ્ઘાત થાય અને તે કર્મો સરખી સ્થિતિવાળાં થાય. સમુદ્ઘાત થાય તો તે પછી અંતર્મુહૂર્તમાં (અથવા મતાંતરે ૭ મહિને) મોક્ષ થાય, આ સંબંધી યથાતથ્ય પ્રસંગ કેવળી ગમ્ય છે

૧૩ મા ગુણસ્થાનના છેવટના ભાગમાં યોગોને રૂંધવા માટે, તે શૈલેશી કરણ (યોગોનું રૂંધન) નો અનુક્રમ—પહેલાં બાદર મન યોગ રૂંધે, પછી બાદર વચન યોગ, પછી બાદર કાયયોગ, પછી સૂક્ષ્મ મનયોગ અને પછી સૂક્ષ્મ વચનયોગ રૂંધે, ત્યારે ફક્ત સૂક્ષ્મ કાયયોગ છે અને શુક્લ ધ્યાનને સૂક્ષ્મ ક્રિયા અપ્રતિપાતિ નામનો ત્રીજો પાયો પ્રાપ્ત થાય તેમાં આયુષ્ય સિવાયના બાકી ત્રણ ઉદયમાન કર્મો અયોગી ગુણસ્થાનની અવસ્થા મુજબ સ્થિતિવત થાય અને અનુત્તર કર્મોની સ્થિતિ ૧ સમય ઓછી થાય અને સૂક્ષ્મ કાય યોગ રૂંધાઈ જાય એટલે સંપૂર્ણ શૈલેશી અવસ્થા પ્રાપ્ત થાય અને સમુચ્છિન્ન ક્રિયા અપ્રતિપાતિ નામના શુક્લ ધ્યાનના ચોથા પાયાવાળું અને પાંચ લઘુ અક્ષર (અ ઇ ઉ ઋ લૃ) ઉચ્ચાર થાય તેટલા કાળનું ૧૪ મું અયોગી ગુણસ્થાન પ્રાપ્ત થાય.

ત્યાં (૧) ઔદારીક શરીરની અંદર રહેલા પ્રદેશોના છિદ્રોને પૂરીને આત્મ પ્રદેશો ઘન થાય, ત્યારે મૂળ શરીરની અવગાહનાનો ૨/૩ ભાગ પ્રમાણ ઘન થાય, (૨) સત્તામાં રહેલ અનુદય પ્રકૃતિનાં દળોમાં ઉદયવર્તિ પ્રકૃતિમાં સ્તિબુક સંક્રમણથી ભળીને ભોગવાય છે—(i) છેલ્લા બે સમય બાકી રહે તે પહેલાં ૧ આયુષ્ય, ૧ વેદની, ૧ નીચ ગોત્ર અને વર્ણ ગંધ, રસ, સ્પર્શની ૧૬ પ્રકૃતિ આવી રીતે ભોગવાય જાય અને (ii) દ્વિચરમ સમયમાં ૫૫ પ્રકૃતિનો ક્ષય થાય. તેમાંથી ૧ દેવ ગતિ સંબંધિની (વૈક્રિય અને આહારક શરીર અને બન્નેનાં બંધન, સંઘાત, અંગોપાંગ, દેવગતિ અને દેવાનુપૂર્વી કે જે દેવ ગતિના બંધ વખતે બાંધી હતી) અને ૪૫ બાકી (ઔદારીક, તૈજસ, કાર્મણ શરીર તેનાં ૩ બંધન, ૩ સંઘાતન, ૬ સંઘયણ, ૬ સંસ્થાન, ઔદારીક અંગોપાંગ, વર્ણ ચતુષ્ક મનુષ્યાનુપૂર્વી પરાઘાત, ઉપઘાત, અગુરુલઘુ, પ્રત્યેક અપર્યાપ્ત, ઉચ્છ્વાસ, સ્થિર અસ્થિર શુભ, અશુભ, બે વિહાય ગતિ સુસ્વર, દુસ્વર, દુર્ભગ, અનાદેય અપયશકીર્તિ, નિર્માણ નામ કર્મ એ સર્વ મળી ૪૫ પ્રકૃતિ). એ રીતે કુલ ૫૫ પ્રકૃતિ દ્વિચરમ સમયમાં ક્ષય થાય.

(૭) ઉદયવર્તી પ્રકૃતિ વેદીને ખપાવે અને છેલ્લાં સમયમા ૧૧ મનુષ્ય ગતિ સહચારિણી (બે વેદનીમાથી એક, મનુષ્યાયુ, મનુષ્યગતિ, પચેદ્રિયજાતિ, ત્રસનામ, બાદરનામ, પર્યાપ્ત, સુભગ, આદેય, યશકિર્તિ નામ અને ઉચ્ચ ગોત્ર) અને તીથકર હોય તેને તીર્થંકર નામ કર્મ એટલે સામાન્ય કેવળી ૧૧ અને તીર્થંકર ૧૨ પ્રકૃતિ ક્ષય કરે ત્યારે નિશ્ચય નયથી મોક્ષ થાય

અહી ક્ષપક શ્રેણી પૂરી થાય છે વ્યવહારથી ૧૪ મુ ગુણસ્થાન પૂરુ થાય તેના અતર રહિત બીજા સમયમા સિદ્ધ થાય તેનુ વર્ણન ૧૪મા ગુણસ્થાનની સાથે સિદ્ધગતિમાં લખાઈ ગયેલ છે ત્યા જોઇ લેવુ સર્વ મુમુક્ષુઓને આ પદ પ્રાપ્ત થાઓ! અસ્તુ હવે મોક્ષ તત્ત્વ આગળ તપાસીશુ

મોક્ષ સબધી ૪ નિક્ષેપા

૧. નામ મોક્ષ–"મોક્ષ" એવી નામ સજ્ઞા વચનથી સમજાવવા માટે છે કોઇ સ્ત્રીનુ નામ મુક્તિ હોય તે નિક્ષેપાનો વિષય છે, પણ અત્રે ઉપયોગી નથી

૨. સ્થાપના મોક્ષ-કોઇ વસ્તુને મોક્ષ તરીકે સ્થાપવી તે યોગ્ય નથી પણ મોક્ષ તત્ત્વ અને મુક્તાત્માનુ સ્વરૂપ મનમા સ્થાપન કરવુ તે ભાવ નિક્ષેપાનો વિષય છે

૩. દ્રવ્ય મોક્ષ–તેના ભેદો–આગમથી દ્રવ્ય મોક્ષ–(૧) મોક્ષ તત્ત્વનો ઉપયોગ રહિત અભ્યાસ (૨) મોક્ષ તત્ત્વ સબધી લખાણ, (૩) દ્રવ્યત્વની અપેક્ષાએ આત્મદ્રવ્યનુ પુદ્ગળ દ્રવ્યથી સર્વથા સદાને માટે, મુક્ત થવુ તે, આ ભાગો ઉપાદેય છે

નો આગમથી દ્રવ્ય મોક્ષ તેનાં ભેદો–(૧) જ્ઞશરીર=મુક્ત આત્માનુ શબ, (૨) ભવ્ય શરીર=ચરમ શરીરી, (૩) તદ્ વ્યતિરિક્ત, આગમથી જુદુ તે લૌકિક દ્રવ્ય મોક્ષ, વ્યાવહારિક બધન જેમકે જેલમાથી છુટા થવુ, મરણ પછી સગપણથી છુટા થવુ વગેરે લોકોત્તર દ્રવ્ય મોક્ષ–મિથ્યાત્વ સહિત મોક્ષની કરણી તેથી મોક્ષ થાય નહિ કુપ્રવચન દ્રવ્ય મોક્ષ–ખોટુ કલ્પી કાઢેલ મિથ્યાત્વીનુ અથવા અભવિનુ મોક્ષ તે સ્વર્ગ સિવાય બીજુ કઇ નહિ, કારણ કે મોક્ષમાથી ફરી અવતાર ન હોય, ત્યારે મિથ્યાત્વના ઉદયથી મિથ્યાત્વી મુક્તાત્માને અવતાર આપે છે

૪. ભાવ મોક્ષ તેના ભેદો—આગમથી ભાવ મોક્ષ મોક્ષના હેતુથી ઉપયોગપૂર્વક મોક્ષ તત્ત્વનો અભ્યાસ. (૨) નોઆગમથી ભાવ મોક્ષ તે સિદ્ધ પરમાત્મા (૩) તત્ પરિણતિ ભાવ મોક્ષ તે સિદ્ધ સ્વરૂપમા એકત્વ કરનાર ધ્યાનવાળા આત્મા નિક્ષેપામા મોક્ષના હેતુ રૂપ જેટલો વિભાગ છે તે ઉપાદેય છે, હેય અને ઉપાદેયનુ ભેદજ્ઞાન જેને નિક્ષેપાથી ન મળે તે મોક્ષ તત્ત્વને યોગ્ય નથી

સાત નયથી નિર્વાણનુ અવલોકન

૧ નિગમ નય પ્રમાણે ગતિના બધનમાથી મુક્ત.

૨. સંગ્રહ નયથી આત્માના સર્વ અસંખ્યાત પ્રદેશોમાં કર્મ પુદ્ગલનો સર્વથા અભાવ, એટલે નિરાવરણ શુદ્ધ આત્મ પ્રદેશો થવા.

વ્યવહાર નયથી ચરમ શરીરી ક્ષાયક સમકિત સહિત યથાખ્યાત ચારિત્રીનું નિર્વાણ.

૪ ઋજુસૂત્રનયમાં વર્તમાન સમયમાં જે કર્મદળ આત્મ પ્રદેશોથી સર્વથા સદાને માટે છૂટી જાય છે તે કર્મથી મુક્ત.

૫. શબ્દ નયથી ક્ષાયક ભાવ તે ક્ષાયક સમકિત, કેવળજ્ઞાન, કેવળદર્શન, તથા શુદ્ધ પારિણામિક ભાવ.

૬ સમભિરૂઢથી સિદ્ધગતિગમન.

૭. એવંભૂત નયથી સિદ્ધ પરમાત્મા, નિજ સ્વરૂપમાં લીન.

મોક્ષનો સ્યાદ્વાદ

૧ સ્યાદ્ અસ્તિ ચ એવ મોક્ષ—(૧) સ્વદ્રવ્ય, ક્ષેત્ર, કાળ ભાવની અપેક્ષાએ મોક્ષ છે. સ્વદ્રવ્ય એટલે આત્મદ્રવ્ય, સ્વક્ષેત્ર એટલે અસંખ્યાત આત્મ પ્રદેશોનો ઘન રૂપી ક્ષેત્ર, તેમાંથી પર દ્રવ્ય તે કર્મ અને નોકર્મ સ્વરૂપે પુદ્ગળ દ્રવ્યનો સર્વથા અભાવ, અથવા પુદ્ગળ દ્રવ્યથી આત્મ દ્રવ્યની સર્વથા મુક્ત અવસ્થા, તેમાં સ્વકાળ એટલે નિર્વાણનો કાળ અથવા ઉપયોગ કાળ અને સ્વભાવ એટલે આત્મ દ્રવ્યને પોતાનો સહજ સ્વરૂપી (કુદરતી) ભાવ તે ક્ષાયક ભાવ અને પારિણામિક ભાવ તે મોક્ષ. (૨) કથંચિત ભવ્ય જીવને મોક્ષ છે.

૨ સ્યાદ્ નાસ્તિ ચ એવ મોક્ષ—(૧) મોક્ષમાં પ્રતિપક્ષ તત્ત્વનું નાસ્તિત્વ છે એટલે જે પ્રકૃતિ ક્ષય થઈ ગઈ તેનો ફરી બંધ ઉદય, ઉદીરણા, સત્તા વગેરે નથી. (૨) અભવ્ય જીવને મોક્ષ નથી.

૩ સ્યાદ્ અસ્તિ ચ નાસ્તિ ચ એવ મોક્ષ—(૧) ક્ષાયક સમકિત છે ક્ષપક શ્રેણી ચાલુ છે વગેરેમાં જે પ્રકૃતિઓ સર્વથા ક્ષય થઈ છે તે પ્રકૃતિથી આત્માનો મોક્ષ છે અને આગળ ખપાવવાની છે તે સત્તામાં છે અને તેમાંથી કેટલીકનો બંધ પણ છે, તેમાંથી હજી આત્મા મુક્ત થયેલ નથી તેથી નાસ્તિ, એવું આ જીવનો મોક્ષ તો છે જ (૨) ભવ્ય જીવને મોક્ષ છે અભવ્યને મોક્ષ નથી.

૪ સ્યાદ્ અવક્તવ્ય ચ એવ મોક્ષ—(૧) ક્ષપક શ્રેણીની મધ્યમાં જીવો આત્મ કર્મથી મુક્ત છે કે નહિ, તેમાં અપેક્ષા વગર હા કે ના નો ન્યાય થઈ શકાય નહિ, વ્યવહારની દૃષ્ટિએ અવક્તવ્ય છે, (૨) મોક્ષ તત્ત્વને એક વચનમાં પ્રકાશી ન શકાય. (૩) કોઈ જીવ ક્યારે મોક્ષ જશે તે છદ્મસ્થથી કહી શકાય નહિ.

૫. સ્યાદ્ અસ્તિ ચ અવકતવ્યં ચ એવ મોક્ષ–(૧)ક્ષાયક સમકિત આવ્યુ તેમાં ૭ પ્રકૃતિ ક્ષય થઇ, તેટલી પ્રકૃતિની અપેક્ષાએ મોક્ષની અસ્તિ છે, બાકીની પ્રકૃતિને ક્ષય કરવા માટે ક્ષપક શ્રેણીમા અમુક જીવ છે કે નહિ તે છદ્મસ્થથી કહી શકાય નહિ

૬. સ્યાદ્ નાસ્તિ ચ અવકતવ્યં ચ એવ મોક્ષ–(૧) એકે પ્રકૃતિ ક્ષય થઇ નથી પણ ચરમ શરીરી છે તેનો કયારે મોક્ષ થશે તે છદ્મસ્થ કહી ન શકે (૨) અભવિને મોક્ષ નથી પણ ભવિ અભવિનુ નિરાકરણ છદ્મસ્થથી થઇ શકે નહિ કેમકે કેટલાક ભવી, અભવી જેવા લાગે છે

૭ સ્યાદ્ અસ્તિ ચ નાસ્તિ ચ અવકતવ્યં ચ એવ મોક્ષ–એક જીવ ક્ષપક શ્રેણીમા છે તેથી અસ્તિ નાસ્તિ બન્ને છે, તેની સર્વ પ્રકૃતિ ક્ષય થઇ છે કે નહિ તે છદ્મસ્થથી કહી શકાય નહિ (૨) ભવિને મોક્ષ છે, અભવિને નથી પણ અમુક જીવનો મોક્ષ થશે કે નહિ તેનો નિર્ણય છદ્મસ્થથી કહી શકાય નહિ

સાત નયથી મોક્ષ તત્ત્વનું અવલોકન

૧ નિગમનય–(૧) અંશથી કરવા માંડયુ તે કયું સમકિત મેળવનાર અર્ધપુદ્ગળ પરાવર્તનની અંદર મોક્ષે જશે (૨) ભવી મોક્ષે જશે.

૨ સંગ્રહનય–સત્તામા સમકિત છે તે મોક્ષે જશે

૩ વ્યવહારનય–સમકિત સહિત ક્રિયા કરનાર મોક્ષે જશે

૪ ૠજુસૂત્રનય–જે કર્મના પુદ્ગળ ક્ષાયક ભાવથી આત્મામાથી વર્તમાન કાળે છુટા થાય છે તેમાથી આત્માની મુકિત.

૫ શબ્દનય–ક્ષાયક ભાવ

૬ સમભિરૂઢનય–કેવળ જ્ઞાન અને કેવળ દર્શન

૭ એવભુતનય– અનત આત્મિક સુખના અનુભવ સહિત કેવળ જ્ઞાન અને કેવળ દર્શનમા પરિણતિ (ક્ષાયક અને પારિણામિક ભાવમા સિદ્ધ ભગવાન)

દ્રવ્યથી મોક્ષ—આત્મા, સર્વ કર્મ તથા નો કર્મ વગેરે પુદ્ગળ દ્રવ્યથી મુકત

ક્ષેત્રથી મોક્ષ—ગતિગમનબધ, સિદ્ધ ભગવાનની અકપ અવસ્થા, જે આકાશ પ્રદેશોમા છે ત્યાજ રહે છે

કાળથી મોક્ષ—મોક્ષની એક જીવ આશ્રી આદિ છે પણ અત નથી અને સર્વ સિદ્ધ ભગવાનની અપેક્ષાએ અનાદિ અનત

ભાવથી મોક્ષ—ક્ષાયક સમકિત-કેવળ જ્ઞાન—કેવળ દર્શન તે ક્ષાયક ભાવ અને પારિણામિક ભાવ એ બે જ ભાવ હોય (ઉદય, ક્ષયોપશમ, ઉપશમ એ ત્રણ ભાવથી મુક્ત.)

સ્યાદ્વાદમાં મોક્ષ તત્ત્વ

૧ સ્યાદ્ અસ્તિત્ય એવ મોક્ષ તત્ત્વ—મોક્ષ ચોક્કસ છે પણ સ્યાદ્ શબ્દથી અપેક્ષા જણાવવામાં આવે છે—(૧)ભૂતકાળમાં અનંતા જીવ મોક્ષે ગયા છે (૨) વર્તમાન કાળમાં અક્ષય નમન અનંત સિદ્ધ ભગવાન સિદ્ધ ક્ષેત્રમાં કાયમને માટે મુક્ત અવસ્થામાં છે અને હાલ મહાવિદેહ ક્ષેત્રમાં એક સમયમાં જઘન્ય એક અને ઉત્કૃષ્ટ ૧૦૮ સિદ્ધ થઈ શકે છે વળી કેવળી, સાધુ તથા અસંખ્યાતા સમકિતી જીવ વર્તમાન કાળમાં આગમનની અપેક્ષાપૂર્વક મોક્ષ તત્ત્વમાં છે. (૩) ભવિષ્યમાં અનંતા ભવ્ય જીવ મોક્ષ જશે.

૨ સ્યાદ્ નાસ્તિ ચ એવ મોક્ષ તત્ત્વ—(૧) અભવી અને દુર્ભવી કદિ મોક્ષમાં ન જાય. (૨) અનંતાનંત ભવી હાલમાં મોક્ષ તત્ત્વમાં નથી, (૩) ભરત ક્ષેત્રમાં હાલ મોક્ષ નથી.

૩. સ્યાદ્ અસ્તિ ચ નાસ્તિ ચ એવ મોક્ષ તત્ત્વ—(૧) ધર્મ સાધનાનો યોગ્ય ઉપયોગ કરનાર માટે મોક્ષ છે પણ ઉપયોગ નહિ કરનાર માટે મોક્ષ નથી. (૨) કર્મ પ્રકૃતિના ક્ષયના અનુક્રમમાં, જે કર્મનો ક્ષાયકભાવે ક્ષય થયો છે તે કર્મની અપેક્ષાએ વર્તમાનમાં નિશ્ચય નય પ્રમાણે મોક્ષ છે અને ભવિષ્યમાં જે કર્મનો ક્ષય થવાનો છે તે કર્મની અપેક્ષાએ વર્તમાન કાળમાં મોક્ષ નથી.

૪ સ્યાદ્ અવક્તવ્ય ચ એવ મોક્ષ તત્ત્વ—(૧) મોક્ષ તત્ત્વનું એકસમયનાં અનંતા એકી વખતે કથન થઈ શકે નહિ. (૨) કોણ મોક્ષે જશે અને કોણ નહિ જાય એ છદ્મસ્થથી કહી શકાય નહિ.

૫. સ્યાદ્ અસ્તિ ચ અવક્તવ્ય ચ એવ મોક્ષ તત્ત્વ—ભવિ અને આરાધક માટે મોક્ષ છે પણ કયો જીવ ક્યારે મોક્ષ જશે એ છદ્મસ્થથી કહી શકાય નહિ.

૬ સ્યાદ્ નાસ્તિ ચ અવક્તવ્ય ચ એવ મોક્ષ તત્ત્વ—મિથ્યાત્વી માટે મોક્ષ નથી પણ અમુક મિથ્યાત્વી જીવ સમકિત પામીને મોક્ષે જશે કે નહિ તે છદ્મસ્થથી કહી શકાય નહિ.

૭ સ્યાદ્ અસ્તિ ચ નાસ્તિ ચ અવક્તવ્ય ચ એવ મોક્ષ તત્ત્વ—અમુક માણસ ક્ષયોપશમ સમકિતી છે તે સમ્યક્ત્વની અપેક્ષાએ મોક્ષ તત્ત્વમાં છે પણ ક્ષાયક સમકિતી નથી એ અપેક્ષાએ મોક્ષ તત્ત્વમાં નથી તેથી તે ક્યારે મોક્ષે જશે તે છદ્મસ્થથી કહી શકાય નહિ, કારણ કે સમકિતથી પડી જવાનો સંભવ છે તેથી પડવાઇ થાય તો અર્ધપુદ્ગલ પરાવર્તનની હદ સુધીમાં ભ્રમણ અનંતો કાળ ભમવું પડે.

સર્વ પ્રશ્નોનો જવાબ આ સાત ભાગામાંથી એક ભાગામાં દાખલ થઇ શકે છે.

ક્ષપકશ્રેણીના વર્ણનમાં છદ્મસ્થથી ભૂલ થવાનો સંભવ છે તો તે માટે તથા અજાણપણે તત્ત્વોમાં કંઇ ભૂલ ચુક થઇ હોય તે માટે અનંતા સિદ્ધ ભગવાન તથા કેવળી ભગવાનની સાખે તસ્સ મિચ્છામિ દુક્કડં તમેવ સચ્ચં નિશંકં જં જિનેહિં પવેઇયં, નિગ્ગંથ પાવયણં અટ્ઠે પરમટ્ઠે સેસે અનટ્ઠે અહિં મોક્ષ તત્ત્વનું લખાણ પુરૂં કરવામાં આવે છે

સમકિતના ૬૭ બોલ

સમકિતી જીવન ગાળવા, આચરણમાં મુકવા માટે સમકિતના મુદ્દા બતાવવામાં આવે છે તે ૬૭ છે તે નીચે પ્રમાણે–

આ ૬૭ બોલથી સમકિતની પ્રાપ્તિ તેમ જ રક્ષણ થાય છે. ૪ શ્રદ્ધાન, ૩ લિંગ, ૧૦ વિનય, ૩ શુદ્ધિ, ૫ દૂષણ ત્યાગ, ૮ પ્રભાવના, ૫ ભૂષણ, ૫ લક્ષણ, ૬ યતના, ૬ અભિયોગ, ૬ ભાવના, ૬ સ્થાન કુલ મળી ૬૭

ચાર શ્રદ્ધાન

૧. **પરમાર્થ સંસ્તવ**–અહિં શુદ્ધ દેવ, ગુરૂ, ધર્મ આત્મા અને નવ તત્ત્વની રહસ્ય સાથે ઓળખાણ થાય છે તેમજ નિજ આત્મ તત્ત્વનો અનુભવ થાય છે તેનો વિસ્તાર અગાઉ આવી ગયેલ છે, તે પરમટ્ઠ સંથવો

૨. **સુદિટ્ઠ પરમટ્ઠ સેવણા**–પરમાર્થ જ્ઞાતૃ સેવન, એટલે જેણે પરમ અર્થ એટલે મોક્ષ માર્ગ સારી રીતે જાણેલો અનુભવેલો છે તેની સેવા કરવી નવકાર મંત્રના પાંચે પદોની ભક્તિ અહિં આવી શકે પણ મુખ્યતાથી અહિં ૧૪ પ્રકારનું સુપાત્ર દાન, શાસ્ત્ર શ્રવણ અને તન, મન, ધનથી યથાશક્તિ આજ્ઞા પાલનનો વિષય છે

અત્યારે અરિહંત આપણા ક્ષેત્રમાં નથી, તેથી તેમની આજ્ઞાપાલન રૂપી સેવા જ કરી શકાય પણ આચાર્ય, ઉપાધ્યાય અને સાધુની સેવાનો લાભ લેવો તેમનું સ્વરૂપ અગાઉ આવી ગયેલ છે અને વિનય અને વૈયાવચ્ચ તપના વિષયમાં સેવાની વિધિ આવી ગયેલ છે

શાસ્ત્ર શ્રવણમાં એટલું સમજવું કે સૂત્રના ભાવ એકાગ્ર ચિત્તે સાંભળવા, વાંચવા ન સમજાય તો પુછવા, વારંવાર નિરીક્ષણ કરવું અને વિચારમાં ઉતારી પોતાની યોગ્યતા પ્રમાણે વર્તનમાં ઉતારવા પણ સ્મશાન વૈરાગ્યની પેઠે એક કાનેથી સાંભળી બીજે કાનેથી કાઢી નાખવા નહિં અને સંસારના કરેક કાર્યમાં સાવચેતી રાખવી કે પોતાનું વર્તન સમ્યગ્ દર્શનનો વાત કરે છે કે નહિં અને વચન પ્રયોગમાં જૈન દર્શનનું મહત્વ આત્મસમક્ષ રાખવું

સુપાત્ર દાન અત્યંત ભક્તિ ભાવથી, પ્રથમ નિજ દાનના હેતુપૂર્વક સાંસારિક સુખની આશા રહિત, શુદ્ધ મન, વચન, કાયાના યોગપૂર્વક નિર્દોષ, અચેત, પથ્ય અને જ્ઞાન, દર્શન, ચારિત્રમાં સહકાર આપે એવી પૌષ્ટિક અને સાધુની જરૂરીયાત મુજબ યોગ્ય વસ્તુનું દાન આપવું. પથ્ય અર્થને સમજીને તેનું આચરણ કરવું તે પણ ભક્તિ અંતર્ગત ગણાય.

૩. વ્યાપન્ન દર્શન વર્જન—સમકિત પામીને જેણે વમી નાખ્યું છે અને મિથ્યાત્વમાં દાખલ થયો છે એવા જૈન દર્શનથી પતિત (ભ્રષ્ટ થયેલ)નો ત્યાગ કરવો. અહિં એક વસ્તુ જોવી ઘટે છે કે જૈનેતર ધર્મની ઉત્પત્તિ જૈન દર્શન ભ્રષ્ટમાંથી થાય છે. તેઓને થોડું પણ જ્ઞાન તો હોય છે જ પણ ભ્રષ્ટ થવાના કારણોમાંથી કંઈક બની આવે છે—આચાર ન પાળી શકે, મોટા હોવા છતાં જ્ઞાન પચી ન શકે, સત્કાર, સન્માન, પદ, કંચન, કામની વગેરેની અત્યંત અભિલાષા, તીવ્ર કષાય અને મિથ્યાત્વનો ઉદય, વગેરેથી જુદા પોતાના કલ્પિત મતની બનાવટ વગેરે.

ત્યારબાદ પૂર્વે અભ્યાસ કરેલ આગમમાં ફેરફાર કરી નવા સૂત્રોની રચના થાય છે અને નવા મતનો પ્રચાર થાય છે અને ભાગ્યશાળીઓ પ્રસાદ તેને સાથ આપે છે અને સાંસારિક સુખની અથવા આકાંક્ષાની ચાહનાથી લોકો આકર્ષાય છે. એટલે વાસ્તવિક રીતે શુદ્ધ ધર્મની પુનઃ સ્થાપના સ્વરૂપ ઉત્પત્તિ અનાદિ કાળથી તીર્થંકરોથી થાય છે અને જૈન ધર્મના ભ્રષ્ટાચારીથી જૈનેતર મતોની એક અથવા બીજા સ્વરૂપે આજ સુધી નવી નવી ઉત્પત્તિ થાય છે. સમકિતથી ભ્રષ્ટ કોઈ વખતે સાધુનો વેશ (વેષ) પહેરી રાખે છે તેઓ નિન્હવ છે. તેમના આચાર વિચાર જાણીને તેમનો ત્યાગ કરવો.

૪ કુદર્શન વર્જન (કુદંસણ વજ્જણા) — મિથ્યાત્વનો અને ધર્મ નિમિત્તે મિથ્યાત્વીઓનો પરિચયનો ત્યાગ કરવો, ૨૬ પાખંડીનો ધર્મ નિમિત્તે ત્યાગ કરવો, મિથ્યાત્વનો ત્યાગ કરવો, કારણ કે જ્ઞાનીના જ્ઞાનની અમુક વાતો તેઓએ રાખી છે. તે ભરોસે તેમની બનાવટી વાતો અને તત્ત્વો વાંચવાથી ભ્રમણા ઉપજે છે એટલે જૈન શાસ્ત્રમાં પરિપક્વ થયા વગર તેમના ગ્રંથોને હાથ લગાડવા નહિ. તેમજ આંખ કે મન આપવા નહિ.

સમકિતના ગુણને પિછાણનારા તથા ત્યાગવાના જાણકાર, જેઓ જૈન ધર્મમાં કુશળ હોય અને વળી બીજા મિથ્યાત્વીઓને તેમના જ શાસ્ત્ર વડે પ્રતિબોધી, સુપાત્ર બનાવી જૈન બનાવવાની જેનામાં શક્તિ હોય તેઓએ જ જૈનેતર શાસ્ત્રો વાંચવા, કારણ કે એકદમ કાચું જૈન ધર્મને જાણનારો વાંચે તો બીજી કોઈ ભયંકર ભ્રમ કરીને ખોટા ઉપર પાણી ફેરવી દેશે, માટે શરૂઆતમાં શુદ્ધ શાસ્ત્રોનું જ આલંબન લેવું. ૨૫ પ્રકારના મિથ્યાત્વ અને ૩૬૩ પાખંડી મતોની હકીકત, મિથ્યાત્વ નાશ કરી સમકિત મેળવવાના વિષયમાં છે ત્યાંથી જાણી લેવું.

ત્રણ લિંગ

સમકિત પામવાવાળાઓને અને અન્યને સમકિત છે તે જાણવાના ત્રણ ચિન્હ છે—

૧. ધર્મ જ્ઞાન સાભળવાની અને વાચવા, પુછવા પરિવર્તન કરવા, વિચાર કરવાની તીવ્ર જીજ્ઞાસા હોય, તેમા એક ચિત્ત કરે, ધારણામા ઉતારે જેથી ભૂલી ન જાય, આ મુશ્રુષા ગુણ છે તેની તીવ્રતાની ઉપમા-ગાન કળામા પ્રવીણ નિરોગી યુવાન સ્ત્રીના પરિવાર સહિત એક ધનવાન, વિદ્વાન, નિરોગી યુવાન પુરૂષની દિવ્ય ગાનનૃત્ય સાભળવા જોવામા જેટલી તન્મયતા થાય તેવી હજાર ગણી તન્મયતા ધર્મ જ્ઞાન મેળવવામા હોય

૨ ધર્મરાગ—શુદ્ધ આત્મસ્વરૂપ જાણીને તેની પ્રાપ્તિ માટે, નિરાશીભાવે, પાચ ઇન્દ્રિયના વિષય સુખની ઇચ્છા રાખ્યા વગર, રાગ, દ્વેષ અભિમાન વગર, આત્મ ઉપયોગની જાગૃતિ સાથે કર્મ અને સસારની ઉપાધિઓ, બધનોથી મુક્ત થવા માટે, તન, મન, વચનથી, વ્રત, તપ, જપ, નિયમ, પરહિત વગેરે શુભ કાર્યો કરવાની તીવ્ર ઇચ્છા થાય, તે ઇચ્છાની ઉપમા કોઇ એક ગરીબ ભૂખ્યા, અટવી ઓળગીને આવેલા બ્રાહ્મણને, લાડુ દેખી તે ખાવાની જેટલી ઇચ્છા થાય તેથી હજાર ગણી લાગણી ધર્મ કરવાની ઇચ્છા થાય

૩. દેવ ગુરૂની વૈયાવચ્ચ—અરિહત અને સિદ્ધના ગુણો વિચારી યથાશક્તિ અનુભવમા લઈ, તેમના સ્વરૂપમા મનથી લીન થવુ, વચનથી સ્તુતિ, ગુણગ્રામ કરવા અને જે દિશામા હોય તે દિશામા કાયાથી વદના નમસ્કાર કરવા આચાર્ય, ઉપાધ્યાય સાધુની ગુણસ્થાનની યોગ્યતાના નિયમ પ્રમાણે સ્તુતિ, ભક્તિ, ગુણગ્રામ, સુપાત્રદાન વગેરે કરવા તેની વિશેષ હકીકત વૈયાવચ્ચ તપમા આવી ગઇ છે વૈયાવચ્ચનો હેતુ ગુણીના ગુણ પામવાનો હોવો જોઇએ.

સામાયિક કરીને કોઇ સાધુનો ઉપદેશ સાભળે અને વિનયપૂર્વક સુપાત્ર દાન દીએ તે બાહ્ય દેખાવ જોઇને કોઇ જાણે કે આ જૈન છે માટે તે ત્રણને લિંગ કહેલ છે સાધુને પણ છઠ્ઠાગુણ સ્થાનની યોગ્યતા પ્રમાણે આ ત્રણે લીંગ લાગુ થાય છે

દશ પ્રકારે વિનય દર્શન

પાચ પરમેષ્ટિ, ૬ શ્રુત (જ્ઞાન) ધર્મ, ૭ ચારિત્ર ધર્મ, (પાચ ચારિત્ર અને ૧૦ યતિધર્મ,) ૮ ચૈત્ય, ૯ સાધર્મી, ૧૦ સમદૃષ્ટિ એ દશનો વિનય કરવો તેની સર્વ વિધિ વિનય તપમા આવી ગયેલ છે ત્યા જોઇ લેવુ, વિનયનો હેતુ નિર્જરા હોવો જોઇએ

ત્રણ શુદ્ધિ

મન, વચન, કાયાની શુદ્ધિ. મોહની કર્મની ૨૮ પ્રકૃતિને જીતવાનો પ્રયત્ન કરવાથી મન શુદ્ધ થાય છે ભાષા સુમતિથી વચન શુદ્ધિ થાય છે દર્શન વિનય, વૈયાવચ્ચ વગેરે શરીર પ્રવૃત્તિથી કાય શુદ્ધિ થાય છે

પાંચ દુષણ ત્યાગ

પાંચ અતિચાર (દુષણ-દોષ)નો ત્યાગ કરવો—સમકિત વિરોધી પાચ દોષનુ સેવન કરવાથી સમકિતનો નાશ થાય છે, માટે તે દોષોનો નાશ કરવો

૧ શંકા—શંકાનું કારણ અજ્ઞાન છે. એક કહે આમ અને બીજો કહે તેમ તે બે પરસ્પર વિરોધી વાતોનો સમન્વય ન થાય ત્યારે એમ થાય કે આમાં ખરું શું? સ્યાદ્વાદના જ્ઞાનથી સમન્વય થાય છે. સમન્વય કરતાં જે અર્થ નીકળે તે મોક્ષ માર્ગ (અહિંસા, સંયમ, તપ) વિરોધી ન હોવો જોઈએ; આટલું સમજાય તો સમ્યક્ પરિણતિ ચાલુ રહે. સ્યાદ્વાદ તે અપેક્ષાવાદ છે. તેમાં જે વાત કરી હોય તે મુખ્યતામાં રહે છે પણ તેથી સર્વ બીજી વાતોનો નિષેધ થઈ શકતો નથી, એટલે કે તે વાતો ગૌણતામાં રહે છે.

હવે જ્યારે અપેક્ષાનો ઉપયોગ વસ્તુના ગુણો બતાવવા માટે થાય છે ત્યારે તે અપેક્ષા "નય"નું રૂપ ધારણ કરે છે એટલે નયવાદ ઉત્પન્ન થાય છે. સર્વ નયો એક વસ્તુની જુદી જુદી રીતે વાતો કરે, પણ તે સર્વ વાતો તે વસ્તુમાં હોવી જોઈએ. તો જ તે પ્રમાણ કહેવાય, પણ બધા નયોની વાતો અરસપરસ મેળમાં ન મળે તો તે દુર્નય કહેવાય. દુર્નયથી એકાંતવાદ ઊભો થાય. તે મતભેદનું કારણ છે અને તેથી શંકા ઉત્પન્ન થાય છે.

સ્યાદ્વાદ, નય, પ્રમાણ વગેરે સર્વ જ્ઞાન બધાને એકદમ સમજમાં ઊતરી શકતું નથી, તેથી **શુદ્ધ દેવ, ગુરુ, ધર્મમાં શ્રદ્ધા** વિશ્વાસ રાખવામાં આવે તો જ ધર્મ (મોક્ષ માર્ગ)માં પ્રવેશ થઈ શકાય.

અરિહંતને શુદ્ધ દેવ તરીકે જાણ્યા, સર્વજ્ઞપણાને લઈને તેમની ભૂલ ન જ થાય અને રાગ દ્વેષ રહિત હોવાથી અસત્ય બોલવાનું કંઈ કારણ નથી. તેથી તેમનું વચન માન્ય જ કરે છે અને તેમનું પ્રવચન હાલના સૂત્રોમાં છે તે સાબિત કરી શકાય તેમ છે પણ તેને માટે અહિં પ્રમાણ કરવાની જરૂર નથી, તે સૂત્રોને અનુસરીને ચાલનાર અને તે સૂત્રોના શુદ્ધ અર્થ બતાવનાર ગુરુ ઉપર વિશ્વાસ રાખ્યા વગર આગળ પ્રગતિ છે જ નહિ અને તે સૂત્રોમાં જે મોક્ષ માર્ગ બતાવ્યો તે જ શુદ્ધ સાધન ધર્મ છે એવી શ્રદ્ધા રાખવી જ પડશે.

માનો કે કોઈએ કંઈ શાસ્ત્રકાર એકાદ સૂત્રમાં કંઈ ફેરફાર કર્યો કે છાપવામાં ભૂલ થઈ તો વિવેક બુદ્ધિથી વિચાર કરવો કે જૈન ધર્મના મૂળ તત્ત્વો—સંવર, નિર્જરા, મોક્ષ, અહિંસા, સંયમ, તપથી કોઈ વિરોધ પડે છે? જો વિરોધ પડે તો સમજવું કે કંઈક ભેળસેળ કોઈએ કરી છે, પણ જ્યારે તે પારખવાની આપણામાં બુદ્ધિ છે તો પછી આપણી સમ્યક્ પરિણતિ ચાલુ છે જ એમ સમજવું અને જો આપણામાં તેવી બુદ્ધિ નથી અથવા જે બાબતમાં આચાર્યોના મતભેદ છે તેનું સ્પષ્ટીકરણ સમજમાં ન બેસી શકે (કારણ કે સર્વજ્ઞનું કેવળ જ્ઞાન વિચ્છેદ થયું છે) અને જેને બંનેમાંથી કોઈપણ અહિંસા, સંયમ, તપ વિરોધી નથી તો તત્ત્વ કેવળી ગમ્ય કરવું. માન્યું તમે ? પણ ધારો કે તે કેવળી ભગવાનના જ્ઞાનથી જુદો જણાય તો તમે દુરાગ્રહી થાવ છો.

વળી કદાચિત વાતોના નિર્ણય કરવા કેવળ જ્ઞાનથી થાય છે તેનો નિર્ણય તમે કરવા જાઓ તો તમારું મતિ જ્ઞાન કે શ્રુતજ્ઞાન છે તે કેવળજ્ઞાન નથી છતાં તેમ માની બેસો તો તમે મિથ્યાત્વમાં પેસો છો, માટે શંકાનું નિવારણ શ્રદ્ધાનથી કરવું અને તેથી ન થાય તો "તત્ત્વકેવળીગમ્ય"

"તમેવ સચ્ચં નિશંક જં જિણેહિં પવેઇયં" "સૂત્રમાં કહ્યું તે ખરૂં, પણ બુદ્ધિ ચાલતી નથી" આ ત્રણ બાબત તમારી આગળ રાખશો તો જરૂર તમે બીજા ભવમાં કેવળી ભગવાન પાસેથી નિર્ણય મેળવીને શુદ્ધતર થશો

કેટલીક શંકાનું શાસ્ત્રાનુસાર નિવારણ ક્ષાયક સમકિતની હકીકત સાથે આવી ગયેલ છે, કારણકે શંકા સર્વથા નાશ પામે ત્યારેજ ક્ષાયક સમકિત આવે. કોઇ વખત એવું બને કે સરખા ગુન્હાવાળાને જુદું જુદું પ્રાયશ્ચિત્ત આવે, તેથી શંકા કરવાની જરૂર નથી, કારણ કે આડા અવળા વિચાર કરવાવાળાને ક્રિયાકાંડમાં રોકવાથી મન ભમતું અટકી જાય છે

વિષય વિકારવાળાને તપથી શુદ્ધિ થાય છે, શ્રદ્ધાવાળો ભકિત, ગુણગ્રામ, ગુણાનુભવથી સ્થિર થાય છે અને સ્થિર ચિત્તવાળો જ્ઞાનમાં પ્રવૃત્તિ કરી શકે છે જ્ઞાન, દર્શન, ચારિત્ર, તપ, વીર્યના ૩૯ આચાર ઉપર વિચાર કરશો અને તેની સાથે આત્મ નિરીક્ષણ કરશો તો ભુલ જણાઇ આવશે અને તેમાં હઠ કે દુરાગ્રહ નહિ રાખે તો સમજવું કે તમારો આગળ વિકાસ છે જ

વ્યવહારથી શુદ્ધ દેવ અરિહંત, શુદ્ધ ગુરૂ નિર્ગ્રંથ અને શુદ્ધ ધર્મ કેવળીનો પ્રરૂપેલ ધર્મ, તેમાં શંકા રાખવી નહિ અને નિશ્ચયથી જ્ઞાન, દર્શન, સુખ સ્વરૂપ આત્મા છે અને આત્મા નિશ્ચયથી દેવ, ગુરૂ ધર્મ સ્વરૂપ છે અને તે શુદ્ધ સ્વરૂપજ ઉપાસ્ય છે તેમાં શંકા રાખવી નહિ

૨. કંખા કાંક્ષા, ઇચ્છા—(૧) કુદેવ, કુગુરૂ કુધર્મ અને મિથ્યાત્વની ધર્મ માટે તો ઇચ્છા રાખવી જ નહિ પણ આલોકના સાંસારિક સુખો માટે પણ તેમની ઇચ્છા ન રાખવી (૨) શુદ્ધ દેવ, ગુરૂ, ધર્મની આરાધનામાં આલોક કે પરલોકના પૌદ્‌ગળીક (સંસારી) સુખો ભોગવવાની ઇચ્છા ન રાખવી, નિદાન, નિયાણું કરવાથી સમકિતમાંથી ભ્રષ્ટ થવાય છે અને ઇચ્છેલી ચીજ મળે ત્યાં સુધી સમકીત પાછું આવતું નથી. (૩) આત્માથી જુદી એવી વસ્તુઓ (નવ પ્રકારના દ્રવ્ય પરિગ્રહ અને કષાયાદિ ભાવ પરિગ્રહ) આત્માની નથી. તેથી અભ્યંતર ભાવે પોતાની કરી માનવાની ઇચ્છા ન રાખવી

૩. વિતિગિચ્છા—વિચિકિત્સા વિ=વિશેષે કરીને, વિધવિધ પ્રકારે + ચિકિત્સા = પરીક્ષા એટલે બાહ્ય સાંસારિક, પૌદ્‌ગળીક, અજ્ઞાન વગેરે દ્રષ્ટિથી અથવા કુતર્કથી ધર્મની પરીક્ષા ન કરવી સમ્યક્ ભાવ પરિણતિ એવી છે કે આ શબ્દના જેટલા અર્થ થાય તેમાંના સમકિતના દુષણ આપનાર જેટલા શબ્દ નીકળે તે સર્વ અહિં આવી જાય છે તે સર્વે અહીં ભેદ, અભેદપણે રહે છે

જેમકે આ કરણી સારી અને તે નહિ સારી, કોઇ કહે જ્ઞાનનું ફળ વધારે, કોઇ કહે દર્શનનું વધારે, કોઇ કહે તપનું ફળ વધારે, કોઇ કહે ચારિત્રનું વધારે ફળ. વળી તેના પેટા ભેદોમાંથી અમુક સારૂં અને અમુક ઓછી કીમતનું આવા તર્કવિતર્ક ન કરવા કારણકે સર્વ ઉત્કૃષ્ટ સ્વરૂપમાં એકી સાથે હોય તો જ મોક્ષ થાય

અમુક માણસનું જ્ઞાન કે ક્રિયા શુષ્ક છે એવા વિચારથી નિંદા ઉપજે પણ પોતે કેવળી નથી એ ધ્યાન રાખવું બીજા મતવાળામાં અહિંસા ધર્મ પણ છે તો તે કેમ મોક્ષ ન જાય? એ તર્ક

પણ ખોટાં છે કારણ કે સ્વહિંસા, પરહિંસા ભાવહિંસા વગેરે અનેક સૂક્ષ્મ ભેદોનું તેમને જ્ઞાન નથી, જીવ અજીવની ઓળખાણ નથી, તેથી સંપૂર્ણ અહિંસામાં કેવી રીતે આવી શકે.

ક્ષમા, સરળતા વગેરે ગુણો અન્ય મતવાળાઓમાં હોય છે તો તેમ ધર્મી ન કહેવાય? આ ગેરસમજ છે તે ૧ મતિ ધર્મમાં આવતા નથી; કારણ કે તેઓ શુદ્ધ આચાર શુદ્ધ ધ્યેય અને શુદ્ધ માર્ગને જાણતા નથી અને આત્મભાવ કેળવી શકતા નથી, વળી એક તત્ત્વ ખોટું હોય કે તત્કાળ પડતાં વાર નથી લાગતી તેનો દાખલો જમાલીનો તાપસનો એક શિષ્ય,

મિથ્યાત્વીના ગુણો સર્વથા નિષ્ફળ નથી, કારણ કે પહેલા ગુણસ્થાનમાં પરિણામ ભાવની શુદ્ધ કરણીના જોરથી યથા પ્રવૃત્તિ કરણ સુધી આવાય છે પણ સમકિત વગર ચારિત્ર રૂપે પ્રગટ નથી. સત્યમાં નથી તેથી શું થયું તેનો જવાબ તમે પ્રવચન આરાધવા આવ્યા છો કે પોતાની બુદ્ધિથી ધર્મના સ્વરૂપની ઉત્પત્તિ કરો છો? તો પછી સત્યની આજ્ઞા તમારે નકામી છે.

અત્યારના સાધુ એવી રીતે જાણતા તે વખત જુદો હતો. આનો જવાબ તે સાધુઓ કર્તા નમે કોઈ જુદી રીતે મોક્ષ જવાનો રસ્તો શોધી કાઢવા લાગે છે. ભલે તો ઠીક પણ આ કરણી કરવાથી મોક્ષ મળશે? જવાબ હા સર્વ કર્મ નાશ થયે, એટલે મોક્ષ થશે / અને કરેલાં કર્મ વિપાક ઉદયથી અથવા તપથી ઉદીરણા કરી ભોગવી નાખવા પડશે. કારણ કે કર્માણુ ન ભોગવ્યા વિના છૂટકો નથી. કરતાં ભાગ્યું તે શું મોક્ષની કરણીની શરૂઆત કરી તો કોઈ વખત તે કરણી પુરી થશે અને શું તેના નકામું નહિ જાય, માટે આત્મ શ્રદ્ધા રાખવી. જો જલદી મોક્ષ જવું હોય તો ક્રમમાં ઊણપ નહિ.

વળી મોક્ષમાર્ગની આરાધનામાં આત્મવીર્ય ખેદ ન થવો જોઈએ, જ્ઞાનનો સંશય ન થવો જોઈએ, ખેદથી થાક લાગે, થાકથી પ્રમાદ ઉપજે પ્રમાદથી શંકા ઉપજે શંકાથી સંસારી આકર્ષણ થાય તેથી પતન થાય અને મોક્ષ માર્ગ અટકે.

સાધુ સ્નાન ન કરે અને મેલાં કપડાં પહેરે તો તેના ઉપર સૂગ, ગ્લાનિ, દુર્ગંધ લાગવાથી પણ આ દોષ લાગે અને સમકિતથી ભ્રષ્ટ થાય, કારણ કે સાધુનો આચાર અહિંસા અને નિર્મમત્વ કેળવવાનો હોય છે તે દૃષ્ટિ તરફ ધ્યાન આપવું જોઈએ.

નિયાણું એટલે જપ તપ કરણી કરી પછી વેચાણ કરી પૌદ્ગલિક ફળો માગવાં તે, તેથી સમકિતથી ભ્રષ્ટ થવાય છે આ ભેદમાં અનેક દોષો સમાય છે તે દોષોથી કરણીના ફળમાં સંદેહ થાય ત્યારે બીજી બાજુથી પૌદ્ગલિક આસક્તિ થાય, એટલે કરણી છૂટી જાય અને પુનઃ સંસારમાં ખેંચી જાય, માટે કરણીના ફળમાં સંદેહ ઉપજે એવો વિચાર ન કરવો.

૪ પર પાખંડ પ્રશંસા—પરપાખંડ આત્મ ગુણઘાતક પાખંડ મિથ્યાત્વીની પ્રશંસા, મિથ્યાભાવ અને મિથ્યાકરણી એટલે આત્માને પોતાના શુદ્ધ સ્વરૂપ કેળવવામાં હાનિ થાય એવા મિથ્યાત્વના તથા આ લોક કે પરલોકના સુખને માટે મિથ્યાત્વની કરણી કરનાર જેવી

પચાગ્નિતાપસના વખાણ કરવા તે મહાન દુષણ છે, કારણ કે તેથી મિથ્યાત્વ અને તેની કરણી કરનારને પોષણ મળે છે, તેથી તે વધારે ફુલતા જાય છે, તેનુ નિમિત્ત આપણે બનીએ એટલુજ નહિ પણ મિથ્યાત્વના પુદ્ગળ આપણા આત્મા સાથે બધાય છે, માટે આ દોષનો ત્યાગ કરવો

અપેક્ષાપૂર્વક અહિ એવો અર્થ પણ થાય કે પારકા પાખડની પ્રસસા ન કરી પણ પારકા પાખડની પ્રસસા કરનાર અજ્ઞાનપણાને લઇને સમકિત પરિણતીવાળો હોવાનો સભવ નથી. ત્યારે આ દુષણ સમકિતી માટે છે.

બીજુ સ્વ. (પોતાના) પાખડની પ્રસસા કરવાની છુટ માની બેસે તો તેમાથી ઘણા ધતીગ નીકળે, તેથી સર્વજ્ઞ આવી છુટ આપે જ નહિ અહિ એવા ભાવ દેખાય છે કે આત્માના સમકિત ગુણોની હાનિ થાય તેમ મિથ્યાભાવ કે કરણીની પ્રસસા કરવી નહિ પરમાર્થ દ્રષ્ટિથી જોતા અનાત્મીક ભાવોની પ્રસસા કરવી નહિ

૫. પર પાખંડ સથવો—પરિચય—અનાત્મિક ભાવોમાં ખેચી જાય એવા મિથ્યા તત્વનો પરિચય સગ નહિ કરવો, મિથ્યાત્વીઓની ધર્મ નિમિત્તે સગત કરવી નહિ, આ લોક પરલોકના સુખ માટે **મિથ્યાત્વીની કોઇ કરણી કરવી નહિ,** હનુમાનનો શનિવાર રહેવો વગેરે સર્વ લૌકિક મિથ્યાત્વનો ત્યાગ કરવો

જૈન સિદ્ધાંતપણામા કુશળતા આવ્યા વગર મિથ્યાત્વીઓના તત્વોનો અભ્યાસ કરવો તે પણ આ પ્રકારનું દુષણ છે જેની સમ્યક પરિણતિ સ્થિર હોય તેજ મિથ્યા શાસ્ત્રના મિથ્યા ભાવોનો લોકોમાંથી નાશ કરવા માટેજ જાણે.

સમકિતમા દોષ લગાડનાર અસખ્ય અધ્યવસાય સ્થાનો હોય તેમાના જે જે આત્મ સમક્ષ આવે તે સર્વ આ પાચમા દાખલ થઇ જાય એની વિશાળ દૃષ્ટિથી આ પાચ અતિચારના અર્થ સમજી તેમનો ત્યાગ કરવો એટલે તે દોષોને જેમ જેમ આવતા જાય તેમ તેમ પકડી પકડીને શ્રુત જ્ઞાનપૂર્વક વિચાર કરીને તે દોષોનો નાશ કરવો

સમકિતનાં પાચ લક્ષણો

આ પાચ લક્ષણથી જીવ પોતે જ પોતાની પરીક્ષા અપેક્ષાપૂર્વક કરી શકે છે અહિ અભ્યતર ભાવ મુખ્યતામા છે, કોઇ કહે કે મારામા આ લક્ષણ છે અને તેવો દેખાવ કરે તે બાહ્ય દેખાવની ખાસ કિમત નથી, ત્યારે ત્રણ લિગમા બાહ્યથી જાણવાના નિશાન છે કે આ જૈન છે

૧ સમ

સમકિત પામવા માટે અને તેનુ રક્ષણ કરવા માટે અનતાનુબધી કષાયનો ક્ષય, ઉપશમ અથવા ક્ષયોપશમ કરવો, દુખ વૈરભાવ વગેરે મનમાથી નાશ કરવા ક્ષમા, સતોષ, સરળતા,

વિષમનો આશય હોવો. રાગનો ક્ષય, ઉપશમ અથવા ક્ષયોપશમ કરતાં જવું. ઇષ્ટ અનિષ્ટપણાની બુદ્ધિ કે આ વસ્તુ સારી અને આ વસ્તુ ખરાબ એવી બુદ્ધિનો ત્યાગ કરતા જવું, આ વસ્તુથી સુખ થશે આથી દુઃખ થશે એવા ભાવનો ત્યાગ કરવો, આવા ભાવો કેળવવા માટે "સમ" ના અનેક અર્થનો વિચાર કરવો.

સમના અનેક અર્થો—

(૧) સમતા.

(૨) તુલ્યપણું, સરખાપણું, સામાન્ય સદા.

(૩) સમયોગપણું તે મન, વચન, કાયાની સ્થિરતા, ક્ષયોપશમ.

(૪) મિથ્યાત્વ કષાયાદિ મોહની કર્મની પ્રકૃતિઓના આવેશ નો અટકાવ તે ઉપશમ, તે કર્મ પ્રકૃતિનો મૂળમાંથી ક્ષય તે ક્ષાયિકભાવ, ઉદયમાન પ્રકૃતિને મંદ કરી ક્ષય કરવો અને અનુદયનો ઉપશમને ક્ષયોપશમભાવ.

(૫) આત્મિક ગુણોનું એકી સાથે ધારણ કરવું અભેદ ભાવ.

(૬) એકત્વ.

(૭) સમરસીભાવ, શાંત રસનો અનુભવ.

(૮) સૌમ્ય

(૯) સમ્યક્

(૧૦) રાગદ્વેષ અને મમત્વનો અભાવ, ઇષ્ટ અનિષ્ટપણાની બુદ્ધિનો અભાવ.

(૧૧) સુખ દુઃખની લાગણીનો અભાવ.

(૧૨) આત્મભાવોની ઉત્પત્તિ.

(૧૩) આત્મપ્રદેશોનું અકંપણું.

આ સર્વ ભેદો સમતાની તારતમ્યતાની અપેક્ષાએ જુદા જુદા પ્રકરણને પ્રાપ્ત થાય છે. સર્વ શાસ્ત્રના સાર સમભાવમાં આવી જાય છે, તેથી સમનો વિસ્તારથી ભાવ જાણવો સમકિતી જીવ માટે આવશ્યક છે.

૧ દ્રવ્યથી સમભાવ—ચૈતન્ય લક્ષણ, અરૂપ પ્રદેશ અને ઉપયોગ આ ત્રણ સામાન્ય સત્તાથી સર્વ જીવો (જીવ દ્રવ્યો) સરખા છે. સરખાપણાને લઈને સ્વામી સેવક બુદ્ધિ મમત્વ,

અહંકાર, માયા-કપટ જતા રહે છે સર્વ જીવ સરખાપણામાથી અહિંસાભાવ ઉપજે છે. સમભાવનો કર્તા આત્મા એટલે શુદ્ધ આત્મા તરફ અંતર્ચક્ષુ જાય છે, તેથી સમકિત પરિણતિ થાય છે અને આત્માનુ શુદ્ધ સ્વરૂપ તે સત્ય આત્મ તત્ત્વ એટલે સમભાવથી "સત્ય" તત્ત્વો ઉપજે છે

શુદ્ધ આત્મસ્વરૂપ જાણવાથી પુદ્ગળ વગેરે અન્ય દ્રવ્યોની અગ્રહણ બુદ્ધિ રૂપી "અચૌર્ય" ઉપજે છે અન્ય દ્રવ્ય અગ્રહણ બુદ્ધિથી સ્વરિદ્ધિ (આત્માના શુદ્ધ ગુણો) શોધવાનુ અને તેમાથી સુખ લેવાનુ મન થાય છે તે "ભાવ બ્રહ્મચર્ય" આત્મા જ્યારે પોતાની રિદ્ધિ ભોગવે છે ત્યારે પરભાવ રૂપી 'નિશ્ચય પરિગ્રહ" ગ્રહણ કરતો નથી અટલે સમભાવથી પાચે વ્રતોનો ભાવ ઉપજે છે ભાવ ઉપજે તે વખતે દ્રવ્ય પાપો આપોઆપ બંધ થાય છે અને દ્રવ્ય વ્રતોથી ભાવ દૃઢ થાય છે

દ્રવ્યથી પાચ મહાવ્રત હોય અને સમભાવથી ઉત્પન્ન થયેલ સર્વ વિરતિ ભાવ ન હોય તો મોક્ષફળ નથી મળતુ સમકિતીને દ્રવ્ય પાચ મહાવ્રત ન હોય પણ ભાવથી વિરક્ત પરિણામ ઉપર મુજબ આવે છે તે પરિણામોની સાથે દ્રવ્ય વ્રતો જોડાય, એટલે ચારિત્ર ઉત્પન્ન થાય, તેનુ પોષણ સમિતિ ગુપ્તિથી થાય ત્યારે ૧૮ પાપનો અંત આવે અને ૧૦ યતિ ધર્મ ઉપજે, તેથી શરીર ભાવ નાશ પામે અને પરિગ્રહો સમભાવે સહન થાય અને સાથે બાર ભાવના આવે એટલે પંડિત વીર્ય ઉપજે

૨. ક્ષેત્રથી સમભાવ—(૧) એક જ ક્ષેત્રમા અકપપણે રહેવુ તે તો સિદ્ધ અવસ્થા જ છે (૨) ધ્યાનમા એક જ ઠેકાણે શરીર ગોપવીને રહેવાનુ હોય છે (૩) ગમે તે જગ્યા મળે તે સર્વ ક્ષેત્રોમા સમભાવ રાખવો

૩. કાળથી સમભાવ—(૧) ઉત્પાદ વ્યયની વર્તના અને દ્રવ્યથી ધ્રુવપણુ સર્વ દ્રવ્યોમા હોય છે, તે અપેક્ષાએ સર્વ દ્રવ્યો સરખા છે (૨) ક્ષાયકભાવ અને પારિણામિક ભાવોનો અંત નથી, બદલાતા નથી, તે અપેક્ષાએ સમભાવમા રહે છે (૩) સર્વ દ્રવ્યો અનાદિ અનત છે, તેઓ તે જ દ્રવ્યપણે રહે છે, તેથી તે અપેક્ષાએ ત્યા સમભાવ છે (૪) સિદ્ધ ભગવાન સર્વ કાળમા પોતપોતાના એક જ ક્ષેત્રમા રહે છે

૪. ભાવથી સમભાવ—ભાવ-ગુણ (૧) સંપૂર્ણ શુદ્ધ અને આત્મિક ગુણોની પરિપૂર્ણ અવસ્થા અરિહત અને સિદ્ધ ભગવાનમા હોય છે, અહિં અરિહત અને સિદ્ધના જે ગુણો સરખા છે તે લીધા છે તે અપેક્ષાએ અરિહત અને સિદ્ધ સરખા છે (૨) અરિહતની અપેક્ષાએ સર્વ અરિહતો સરખા છે (૩) સિદ્ધની અપેક્ષાએ સર્વ સિદ્ધો સરખા છે (૪) ભવ્ય જીવમા સિદ્ધના ગુણો અપ્રગટપણે સત્તામા રહેલ છે તે અપેક્ષાએ અપ્રમત્ત અવસ્થામા સિદ્ધ સ્વરૂપ સાથે એકીકરણ (એકત્વ) ઉત્પન્ન કરી શાત રસનો, સમભાવનો અનુભવ થાય છે સૂત્રમા પણ છે અપ્પા પરમપ્પા સોહમ્ = સ + અહમ્ સ = સિદ્ધ ભગવાન તે હુ પણ સત્તાથી છુ (૫) ગુણોની

આરાધનારૂપી સમભાવ—(૧) ચાર કષાય અને ત્રણ દર્શન મોહનીયમાં ક્ષયોપશમ સમકિત (૨) આત્મિક ગુણોનો સંગ્રહ અને અનુભવ (સામયિક). (૩) ગુણોના ધ્યાનમાં એકાકારપણે સમભાવ ધ્યાન ક્ષપકશ્રેણી (૪) સર્વ ગુણોનું એકત્વ (સમાધિ) પૂર્વક અનુભવ રૂપ સમભાવ ગુણસ્થાન ૧૨. (૫) ગુણોની સ્થિરતા અને સંપૂર્ણતા ગુણસ્થાન ૧૩–૧૪

(૬) સર્વજીવ સરખા, મૈત્રી. (૭) રાગદ્વેષનો અભાવ સુખ દુઃખમાં સમભાવ, શબ્દ, રૂપ ગંધ રસ સ્પર્શ એ સર્વમાં પુદ્ગલત્વ રૂપી એકત્વ રૂપે સમભાવ. (૮) આત્મરસ, શાંતિ, આત્મિકસુખ, આનંદ, આત્મ અનુભવરૂપી સમભાવ. (૯) રાગદ્વેષ રહિત જ્ઞાન દર્શનમાં શુદ્ધ ઉપયોગ.

૫. **વ્યવહારથી સમભાવ**—સમતાવાળું વર્તન.

૬ **નિશ્ચયથી સમભાવ**—સિદ્ધ (શુદ્ધ આત્મ) સ્વરૂપમાં લીનતા શુદ્ધ આત્મગુણોનો અનુભવ, રાગદ્વેષરહિત શુદ્ધ જ્ઞાન દર્શન ઉપયોગ.

૭. **સામાન્ય સમભાવ**—ક્ષયોપશમ ભાવ, ઉપશમ ભાવ.

૮ **વિશેષથી સમભાવ**—ક્ષાયક ભાવ.

૯. **નામ સમભાવ**—સમભાવ એવી નામ સંજ્ઞા.

૧૦. **સ્થાપના સમભાવ**—(૧) સમભાવ એવી અક્ષર સ્થાપના. (૨) અરિહંત તથા સિદ્ધના આત્મ પ્રદેશોની મનમાં સ્થાપના. (૩) જીવ તથા અજીવ દ્રવ્યોની દ્રવ્યત્વમાં સ્થાપના.

દ્રવ્ય નિક્ષેપથી સમભાવ આગમથી—દ્રવ્ય સમભાવ, ઉપયોગ વગર સમભાવનો અભ્યાસ (૨)નો **આગમથી દ્રવ્ય સમભાવ** (૧) જ્ઞશરીર, સમભાવમાં રહી મૃત્યુ પામેલા જીવનું શરીર, (૨) ભવ્ય શરીર—આગળ ભવમાં ભવિષ્યમાં સમભાવ કરશે પણ હાલ સમભાવમાં નથી તેવો જીવ, (૩) તદ્ વ્યતિરિક્ત—(અ) લૌકિક—સંસાર વ્યવહાર શાંતિથી ચલાવે તે જીવ, (બ) લોકોત્તર—સમકિત વગર શાંતિથી સામાયિક પાળનાર શ્રાવક કે સાધુ (ક) કુપ્રાવચનિક—શુભલેશ્યા તથા મંદ કષાયોવાળો મિથ્યાત્વી.

૧૨. **ભાવ નિક્ષેપમાં સમભાવ**—(૧) આગમથી સમભાવ તે ઉપયોગપૂર્વક સમભાવમાં સ્થિરતા (૨) નો આગમથી સમભાવ તે ક્ષાયક ભાવમાં રહેનાર જીવ (વીતરાગ). (૩) તત્પરિણતિ—સમભાવમાં પરિણતિ કરનાર જીવ, જ્યારે દોષ તે સિદ્ધ સ્વરૂપમાં પરિણતિ કરે અને તેમાં લીન થાય. આ પદ્ધતિથી ઉપશમ, ક્ષયોપશમ કે ક્ષાયક ભાવ જાણી શકાય છે.

૧૩. **નૈગમ નયથી સમભાવ**—શાંતિપૂર્વક વચન અને કાયાથી વર્તન.

૧૪ **સંગ્રહ નયથી સમભાવ**—સત્તામાં સમકિત પરિણતિ.

૧૫. **વ્યવહાર નયથી સમભાવ**—ચારિત્રના વ્યવહારમાં (શાંતિથી) વર્તે

૧૬. **ૠજુસુત્ર નયથી સમભાવ**–સમભાવમાં વર્તમાન માનસિક ઉપયોગ.

૧૭. **શબ્દ નયથી સમભાવ**–ક્ષયોશમ ઉપશમ, ક્ષાયક ભાવ. એ ત્રણ ભાવવાળા અધ્યવસાયો

૧૮. **સમભિરૂઢથી સમભાવ**–ક્ષપક શ્રેણી ગુણસ્થાન ૮, ૯, ૧૦, ૧૨ તથા અપેક્ષા પૂર્વક કેવળી ભગવાન

૧૯. **એવંભૂત નયથી સમભાવ**–દ્રવ્ય ક્ષેત્ર, કાળ, ભાવ એ સર્વ રીતે અયોગી, અકંપ, અક્ષય અને ક્ષાયક ભાવે સિદ્ધ સ્વરૂપ. શુદ્ધ આત્મિકગુણોની અપેક્ષાએ ગુણસ્થાન ૧૩, ૧૪, પણ આ નયમા આવે, અને ક્ષીણમોહની અપેક્ષાએ ગુ ૧૨ આવે.

૨૦. **આગમ પ્રમાણથી સમભાવ**–મોહનીય કર્મની ૨૮ પ્રકૃતિઓના ઉપશમ, ક્ષયોપશમ, ક્ષય

૨૧. **પ્રત્યક્ષ પ્રમાણથી સમભાવ**–(૧) પાચ ઇંદ્રિયના વિષયમા રાગ–દ્વેષ, સંકલ્પ–વિકલ્પ સુખ દુ ખની લાગણીનો અભાવ. (૨) ભાષા સુમતિ. (૩) કાયાથી શાંતિવાળુ વર્તન–ઇર્યા વગેરે સમિતિ વગેરે (૪) સ્વપ્રત્યક્ષ શુદ્ધ આત્માનુ ધ્યાન, ધર્મધ્યાન, શુક્લધ્યાન

૨૨ **ઉપમા પ્રમાણ સમભાવ**–સમભાવનુ સુખ સિદ્ધના સુખની વાનકી છે અહીથી પણ સમભાવનુ સુખ, સર્વ પુદ્ગળીક સુખોથી શ્રેષ્ટ છે

૨૩. **અનુમાન પ્રમાણ સમભાવ**–જ્યા અહિંસા ભાવ છે ત્યા સમભાવ છે જ્યા હિંસા દેખાય છે ત્યા સમભાવનુ અનુમાન થઇ શકે નહિ

૨૪. **દ્રવ્ય**–સમભાવનુ દ્રવ્ય આત્મ પ્રદેશો છે, તેનુ ધ્યાન ધરવુ.

૨૫. **ભાવ**–રાગદ્વેષ રહિત જ્ઞાન, દર્શનમા ઉપયોગ

૨ સંવેગ

મોક્ષ (આત્મિક સુખ)મા આનંદ, સ = સમ્યક્ + વેગ = ગતિ = મોક્ષ માર્ગમા પ્રયાણ સમકિતી જીવને એવો નિશ્ચય હોય છે કે ખરૂ સુખ પોતાના આત્મામાથીજ મળે છે, કોઇ જીવ કે વસ્તુ સુખ આપી શકતુ નથી. અને મોક્ષથી સંપૂર્ણ સ્વતંત્ર આત્મિક સુખ પ્રગટ થાય છે

સશરીરી જીવ પૌદ્ગલિક વસ્તુદ્વારા વ્યવહાર ચલાવે છે, શરીરનુ આલંબન લઇ હાલે ચાલે છે, ઇંદ્રિયો અને મનનુ આલંબન લઇ જાણે દેખે છે, પૌદ્ગલિક વસ્તુઓ ભોગવે છે પણ સુખ તો પોતાના આત્મામાથી જ ઉત્પન્ન થાય છે, પણ પર વસ્તુઓ જે નિમિત્ત રૂપે છે તેના

ઉપર અશુદ્ધ ભાવથી આરોપણ કરવામાં આવે છે તેનું કારણ મોહનીય કર્મ છે તે જેટલે અંશે ઓછું થાય તેટલે અંશે, સુખનો ઉત્પાદ આત્મામાં જ છે એમ નિર્ણય થાય.

પર વસ્તુઓમાંથી ઉપયોગ ખેંચી લઈને શુદ્ધ આત્મ તત્ત્વમાં ઉપયોગ રાખવાનો અભ્યાસ કરવામાં આવશે તો આસ્તે આસ્તે ખાત્રી થશે કે સુખ આત્મામાંથી જ અનુભવાય છે. વળી પર વસ્તુ જેનું આલંબન લેવું પડે છે તે સર્વ બંધનોમાંથી મુક્ત થવા માટે, અને શુદ્ધ આત્મિક સુખ હાંસલ કરવા માટે ભોગવવા માટે મોક્ષ માર્ગ જે જિનેશ્વર દેવે બતાવ્યો છે તેની આરાધના કરી શુદ્ધ આત્મ તત્ત્વના અનંત સુખમાં લીન રહેવું તે જ ઈષ્ટ છે કે જેથી ફરી પર વસ્તુ (પુદ્ગળ દ્રવ્ય)નું આલંબન લેવું ન પડે.

૩ નિર્વેદ

જેટલે અંશે મોક્ષ માર્ગમાં પ્રયાણ થાય તેટલે અંશે સંસારથી પાછા હઠવાપણું હોય તે સ્વાભાવિક છે તેથી સંસારના વિચિત્ર અનુભવોનો વિચાર કરી તેના ઉપર ઉદાસીન ભાવ લાવવો અને કામભોગ અને સર્વ સંસારી વ્યવહાર ઉપર અરુચી ઉત્પન્ન થવી જોઈએ.

કામ શબ્દ અને રૂપથી થાય છે અને ભોગ, ગંધ, રસ અને સ્પર્શથી થાય છે માટે તે સર્વ ઇંદ્રિયોના વિષયોમાંથી રાગ અને દ્વેષને ખેંચીને મધ્યસ્થ પરિણામ, તટસ્થ જ્ઞાતા-દ્રષ્ટાના ભાવ રાખવા અભ્યાસ કરવો. નિર્વેદથી સંસારના ભાવ ઉઠી જાય છે અને વૈરાગ્યના વિરતિ, સર્વવિરતિ, પરિણામ આવે છે.

૪ અનુકંપા

વ્યવહારીક રીતિ, અનુ = પશ્ચાત્ + કંપ ધ્રુજવું દુઃખી થવું, એવો અર્થ થાય છે.

બીજાના દુઃખે દુઃખી થવાથી તે જીવને દુઃખમાંથી મુક્ત કરવાની જે ભાવના થાય છે તેને અમલમાં મુકવાના કાર્યનો વ્યવહાર ગુણસ્થાન ભેદે પરિણમે છે અને કંપન તે સમભાવની તારતમ્યતા અને જ્ઞાન ઉપયોગ પ્રમાણે પરિણમે છે કારણ કે સુખદુઃખના વેદવાની રીત રાગદ્વેષની તારતમ્યતા ઉપર આધાર રાખે છે, તેથી એકાંત રીતિ શબ્દના અર્થને પકડી રાખવો નહિ તે અહિં સાબિત થાય છે. બીજાને અનુકૂળ એવી અહિંસા ભાવ વાળી આત્મ પરિણતિ એવો પણ અનુકંપાનો અર્થ થાય છે.

અનુકંપાનું સ્વરૂપ એવી રીતિ સ્પષ્ટ થાય છે કે દ્રવ્યથી જીવનું રક્ષણ કરવું એટલે જીવના પ્રાણુંનીઘાત કરવી નહિ અને યોગ્ય વસ્તુ આપીને દુઃખમાંથી જીવને મુક્ત કરવો. તેનો વ્યવહાર સાધુ અને શ્રાવકમાં ભિન્ન છે. હવે જેને ભાવ શુદ્ધિ છે તે કોઈ જીવની હિંસા (ઘાત) ન કરે તે આપોઆપ સાબિત થાય છે.

અહિ પરૂપણા એટલે અનુકપાના ભાવ પ્રગટ કરવા આશ્રી ભિન્નતા નથી પણ આચારમા સાધુ અહિંસા વ્રત નવ કોટીએ પાળે છે અને શ્રાવકનુ અહિંસા વ્રત મર્યાદાવાળુ છે એટલે ગુણસ્થાનભેદે અનુકપાનુ આચરણ ભિન્ન છે જીવને સમ્યગ માર્ગમા જોડીને સસાર ભ્રમણથી અટકાવવાની અનુકપા સાધુ તેમજ શ્રાવક કરી શકે પણ પુદ્ગળીક સહાય શ્રાવક પોતાની મર્યાદા પ્રમાણે કરી શકે ભાવથી સર્વ જીવોને જીવાત્મા જાણી, સમભાવ પૂર્વક અહિંસા ભાવ ધારણ કરવો, બીજાને રાગદ્વેષ થાય તેમ કરવુ નહિ અને યથાશક્તિ મોક્ષ માર્ગમા જોડવા

૫ આસ્થા

આસ્થા—અસ્તિમા (સતમા) અસ્તિત્વની શ્રદ્ધા, પ્રતીતિ ખાત્રી, દઢતા, નિશ્ચય, વિશ્વાસ વ્યવહારથી **શુદ્ધદેવ** તે અરિહત અને સિદ્ધ જ છે, **શુધ્ધગુરૂ** તે નિર્ગ્રથ જ છે **શુધ્ધધર્મ** તે કેવળીનો પ્રરૂપેલ ધર્મ જ છે, અને કેવળી ભગવાને કહેલા તત્વો જે ભાવો કહ્યા તે જ ભાવો ગ્રહણ કરવાની બુદ્ધિ આવો પાકો નિર્ણય થવો જોઇએ, બાળકને મા ઉપર શ્રદ્ધા હોય તેથી પણ વધારે શ્રદ્ધા હોવી જોઇએ, આ શ્રદ્ધા વગર વિકાસ થતો નથી

નિશ્ચયથી આત્મા જ્ઞાન, દર્શન, ચારિત્ર, સુખ, અનત શક્તિ સ્વરૂપ છે, તેની અનુભવપૂર્વક શ્રદ્ધા હોવી જોઇએ અને પોતે જ શુદ્ધ દેવ, ગુરૂ, ધર્મનુ સ્વરૂપ મેળવી શકે છે એવી **આત્મશ્રધ્ધા** જોઇએ.

આઠ સાશન પ્રભાવના

સાધુ, સાધ્વી, શ્રાવક, શ્રાવિકા એ ચાર તીર્થનો વધારો કરવો, મિથ્યાત્વીઓને આત્મભાન કરાવી શુદ્ધ મોક્ષ માર્ગમા જોડવા, જ્ઞાન, શ્રદ્ધા, ચારિત્ર, તપમા વૃદ્ધિ કરવી.

પ્રભાવના આઠ રીતે થાય

(૧) **પ્રવચન**—તીર્થ કરની આજ્ઞા જગ જાહેર ફેલાવવી

(૨) **ધર્મકથા**—કરી દષ્ટાતો આપી સમજાવવ

(૩) **વાદ**—દલીલોથી જૈન ધર્મની શ્રેષ્ટતા સાબીત કરવી

(૪) **નૈમિત્તિક**—નિમિત્ત જ્ઞાનથી જૈન ધર્મની પુષ્ટિ કરવી

(૫) **તપ**—તપસ્વીઓના ઘોર તપ જનતામા પ્રગટ કરવા

(૬) **વિદ્યા**—વિદ્યાથી દરેક રીતે જૈન તત્ત્વોનુ પોષણ કરવુ.

(૭) **પ્રસિધ્ધવ્રત ગ્રહણ**—કે જેથી જૈન ધર્મનો મહિમા વધે

(૮) **કાવ્યશકિત**—એવી કવિતા બનાવવી કે જેથી વૈરાગ, ત્યાગ ભાવ રગેરગમા ઉતરી જાય.

પાંચ ભૂષણ

જેમ શરીર વસ્ત્રો અને આભૂષણોથી શોભે છે તેમ સમકિતની પ્રાપ્તિ, વૃદ્ધિ નિર્મળતા અને ક્ષાયક ભાવે પ્રગટપણું નીચેના પાંચ ગુણોથી થાય છે.

(૧) અર્હત દર્શનમાં કુશળપણું—(૧) ધર્મના તત્વોનું જ્ઞાન ધર્મ ક્રિયા, તેની વિધિ, તેનું રહસ્ય વગેરેનું જાણપણું (૨) પંચ પરમેષ્ઠિ સ્વરૂપ નવકાર મંત્રની ભાવપૂર્વક આરાધના (૩) અરિહંત અને સિદ્ધનું સ્વરૂપ જાણી તેમાં મન લીન કરી દેવું (૪) ગુરુદેવનાં વિનય, વૈયાવચ્ચ, ગુણગ્રામ, સ્તુતિ કરવી, (૫) બાર વ્રત પાળવાં, સામાયિક, પ્રતિક્રમણ, પૌષધ, તપ, આત્મધ્યાન વગેરે ક્રિયા કરવી.

(૨) તીર્થસેવ—જેથી તરી શકાય તે તીર્થ સાધુ, સાધ્વી શ્રાવક, શ્રાવિકાના આચારથી તરી શકાય છે માટે તે તીર્થ છે.

શ્રાવક = શ્ર શ્રદ્ધા + વ = વિવેક + ક = ક્રિયા, શ્રદ્ધા અને દેવ ઉપદેશના વિવેકપૂર્વક ક્રિયા કરે તે શ્રાવક.

આત્માનું સાધન કરે તે સાધુ.

ચાર તીર્થને યથાયોગ્ય અનુકૂળતા કરી આપવી, શાંતિ આપવી, આત્મજ્ઞાનના માર્ગમાં આગળ વધારવા, સેવા ભક્તિ કરવી, સત્સંગ કરવો, પ્રબળ ઉત્સાહ મનની એકાગ્રતા અને શાંતિપૂર્વક સેવા કરવી.

(૩) સ્થિરતા (સ્થિરીકરણ)—જ્ઞાન, દર્શન, ચારિત્રમાં સ્થિર થવું અને તેમાંથી પડતા જીવોને સ્થિર કરવા. મન, વચન, કાયાથી એકાગ્રતા કરવાથી સ્થિરતા આવે છે. મનને વિષય, કષાય વગેરે સંસારી ભાવોમાંથી ખેંચી લઈને જ્ઞાન દર્શન, અને ચારિત્રના ઉપયોગમાં જોડવું આત્મ ધ્યાનમાં લીન કરવું વચનને વિકથામાંથી ખેંચી ધર્મ કથામાં જોડવું ભાવનાપૂર્વક કાયાના વ્યાપાર કરવા ઇંદ્રિયોને નકામા આડા અવળા ઉપયોગમાં ન જવા દેવી.

(૪) ગુરુદેવની ભક્તિ—નમ્રતાપૂર્વક, અંતરની ઊંડી લાગણીથી, નિરાશી ભાવથી, સંયમ નિર્જરાના હેતુથી સુપાત્રદાન વગેરે દ્વારા ભક્તિ કરવી, તેમના ગુણગ્રામ કરવા, તેમની આજ્ઞા પાળવા તૈયાર રહેવું.

(૫) પ્રભાવના—ઉપરોક્ત ચાર પ્રકારે જૈન ધર્મની ભક્તિ કરવી અને જૈન શાસનની વૃદ્ધિ કરવી તેમજ આત્મ ગુણોની વૃદ્ધિ કરવી.

૭ યતના

યતના = વ્યવહાર કુશળતા, સભાળ, સાવચેતી, વિવેકપૂર્વક વર્તન એટલે સમકિતી જીવે, પોતાના સમકિત ગુણમા હાનિ ન થાય તે માટે મિથ્યાદષ્ટિ સાથેના સાસારિક વ્યવહારમા ૭ બાબતમા સાવચેતી રાખવી—(૧) વન્દન. (૨) નમસ્કાર. (૩) આલાપ આવો પધારો એમ કહેવુ તે. (૪) સલાપ-ક્ષેમકુશળ પુછવા તે. (૫) ભોજન વગેરે દાન (૬) સ્તુતિ, ગુણગ્રામ.

મિથ્યાત્વી સાધુ, બાવા, જોગી, સન્યાસી વગેરે સાથે ઉપરના ૭ માહેનો એક સબધ ન રાખવો પણ પુછે એનો જવાબ દેવો, જો કે તેને અપમાન લાગે એવી રીતે વર્તન ન બતાવવુ, તેઓની સાથે કોઇ પણ ધાર્મિક સબંધ ન રાખવો પણ વ્યવહારમા કોઇ ઠાગ્ણે તેઓનો ભેટો થાય તો જરૂર પડતું જ બોલવુ તેઓને શુદ્ધ માર્ગમા લાવતા આવડે તો બાધ નથી. દુખી અવસ્થામા હોય તો અનુકપા નિમિત્તે મદદ કરવી, પણ ધર્મ નિમિત્તે નહિ.

અન્ય ધર્મી ગૃહસ્થો સાથે એવી રીતે વર્તવુ કે જેથી વ્યવહાર પણ ચાલે અને સમકિતને દોષ ન લાગે. અહી ફક્ત વિવેકપૂર્વક વિચાર કરીને વ્યવહાર ચલાવવો, તેઓના મિથ્યા તત્ત્વ કે કરણીમા કોઈ ભાગ ન લેવો

૭ અભિયોગ

અભિયોગ = છીડી. અપવાદ માર્ગ અલ્પસત્ત્વવાળા સમકિતી જીવ માટે, વિષમ પ્રસગને ઓળગવા માટે ભાવી સ્થિતિનો વિચાર કરીને, ઇચ્છા વગરની પ્રવૃત્તિ કે જે દોષો માટે આગળ ઉપર યથાયોગ્ય પ્રાયશ્ચિત લઇને નિર્મળ થવુ

આ અપવાદ માર્ગ ઉપર આસક્તિ ન જ રાખવી, ઉત્સર્ગ માર્ગે તેનો નિષેધ છે તેનો ઉપયોગ જીવ રક્ષા અને દુખમાથી મુક્ત થવા પુરતો જ છે અને તે છીડીનો આશ્રય ન લેવાથી પતિત થવાનો સભવ હોય તો જ ઇચ્છા વગર પ્રવૃત્તિ કરીને, પછી તેની શુદ્ધિ કરવી જ જોઇએ.

તે વિષમ પ્રસગના ૭ સ્થાન છે—(૧) રાજ હઠ (૨) ગણ અભિયોગ, જેમ વિષ્ણુકુમારે સઘને બચાવવા નમુચિની વિરૂદ્ધ વૈક્રિય લબ્ધિથી પ્રવૃત્તિ કરી હતી, પછી તેનુ પ્રાયશ્ચિત લીધેલુ (૩) બળ અભિયોગ, ન જીતી શકાય એવો બળવાન પુરૂષ તેના બળથી હેરાન કરે તેનો રસ્તો કરવો પડે. (૪) સુરાભિયોગ, દેવતા ઉપસર્ગ દેવા આવે (૫) પ્રવૃત્તિકાતાર, અટવી અથવા પીડાના પ્રસગે નિર્વાહ કરવો પડે (૬) ગુરૂ નિગ્રહ—ગુરૂ, માતા, પિતા વગેરે પૂજ્ય વર્ગના સકટ સમયે તેમને બચાવવા માટે ઇચ્છા વગર પ્રવૃત્તિ કરવી પડે

૭ ભાવના

સમકિતનુ મહત્વ સમજવા માટે સમકિતની ૭ ઉપમાથી અગત્યતા બતાવી છે—

પાંચ ભૂષણ

જેમ શરીર વસ્ત્રો અને આભૂષણથી શોભે છે, તેમ સમકિતની પ્રાપ્તિ, શુદ્ધિ સ્થિરતા અને ક્ષાયક ભાવે પ્રગટપણું નીચેના પાંચ ગુણોથી થાય છે.

(૧) અર્હંત દર્શનમાં કુશળપણું—(૧) ધર્મના તત્ત્વોનું જ્ઞાન સર્વ ક્રિયા, તેની વિધિ, તેનું રહસ્ય વગેરેનું જાણપણું (૨) પંચ પરમેષ્ઠિ સ્વરૂપ નવકાર મંત્રની ભાવપૂર્વક આરાધના (૩) અરિહંત અને સિદ્ધનું સ્વરૂપ જાણી તેમાં મન લીન કરી દેવું (૪) ગુરુદેવનો વિનય, વૈયાવચ્ચ, ગુણગ્રામ, સ્તુતિ કરવી, (૫) બાર વ્રત પાળવાં; સામાયિક પ્રતિક્રમણ, પૌષધ, તપ, આત્મધ્યાન વગેરે ક્રિયા કરવી.

(૨) તીર્થસેવા— જેથી તરી શકાય તે તીર્થ. સાધુ, સાધ્વી શ્રાવક, શ્રાવિકાના આશ્રયથી તરી શકાય છે માટે તે તીર્થ છે.

શ્રાવક = શ્ર શ્રદ્ધા,+વ = વિવેક,+ક = ક્રિયા, શ્રદ્ધા અને પ્રેમ ઉપાસના વિવેકપૂર્વક ક્રિયા કરે તે શ્રાવક.

આત્માનું સાધન કરે તે સાધુ.

ચાર તીર્થને યથાયોગ્ય અનુકૂળતા કરી આપવી, શાંતિ આપવી, આત્મજ્ઞાનના માર્ગમાં આગળ વધારવા, સેવા ભક્તિ કરવી, સત્સંગ કરવો, પ્રમાદ ઉડાડી, મનની એકાગ્રતા અને શાંતિપૂર્વક સેવા કરવી.

(૩) સ્થિરતા (સ્થિરીકરણ)—જ્ઞાન, ધ્યાન, ચારિત્રમાં સ્થિર થવું અને તેમાંથી ચળતા જીવોને સ્થિર કરવા. મન, વચન, કાયાથી એકાગ્રતા કરવાથી સ્થિરતા આવે છે. મનને વિષય, કષાય વગેરે સંસારી ભાવોમાંથી ખેંચી લઈને જ્ઞાન દર્શન, અને ચારિત્રના ઉપયોગમાં જોડવું આત્મ ધ્યાનમાં લીન કરવું વચનને વિકથામાંથી ખેંચી ધર્મ કથામાં જોડવું યતનાપૂર્વક કાયાના વ્યાપાર કરવા ઇંદ્રિયોને નકામા આડા અવળા ઉપયોગમાં ન જવા દેવી.

(૪) ગુરુદેવની ભક્તિ—શ્રદ્ધાપૂર્વક, અંતરની ઊંડી લાગણીથી, નિરાશી ભાવથી, સકામ નિર્જરાના હેતુથી સુપાત્રદાન વગેરે કાર્યોથી ભક્તિ કરવી, તેમના ગુણગ્રામ કરવા, તેમની આજ્ઞા પાળવા તૈયાર રહેવું.

(૫) પ્રભાવના—ઉપરોક્ત આઠ પ્રકારે જૈન ધર્મની ભક્તિ કરવી અને જૈન શાસનની વૃદ્ધિ કરવી તથા આત્મ ગુણોની વૃદ્ધિ કરવી.

૭ યતના

યતના = વ્યવહાર કુશળતા, સભાળ, સાવચેતી, વિવેકપૂર્વક વર્તન એટલે સમકિતી જીવે, પોતાના સમકિત ગુણમા હાનિ ન થાય તે માટે મિથ્યાદષ્ટિ સાથેના સાંસારિક વ્યવહારમા ૭ બાબતમા સાવચેતી રાખવી—(૧) વદન. (૨) નમસ્કાર (૩) આલાપ આવો પધારો એમ કહેવુ તે. (૪) સલાપ–ક્ષેમકુશળ પુછવા તે. (૫) ભોજન વગેરે દાન (૬) સ્તુતિ, ગુણગ્રામ

મિથ્યાત્વી સાધુ, બાવા, જોગી, સન્યાસી વગેરે સાથે ઉપરના ૭ માહેનો એકે સબધ ન રાખવો પણ પુછે એનો જવાબ દેવો, જો કે તેને અપમાન લાગે એવી રીતે વર્તન ન બતાવવુ, તેઓની સાથે કોઇ પણ ધાર્મિક સબધ ન રાખવો પણ વ્યવહારમા કોઇ કારણે તેઓનો ભેટો થાય તો જરૂર પડતુ જ બોલવુ તેઓને શુદ્ધ માર્ગમા લાવતા આવડે તો બાધ નથી. દુખી અવસ્થામા હોય તો અનુકપા નિમિત્તે મદદ કરવી, પણ ધર્મ નિમિત્તે નહિ.

અન્ય ધર્મી ગૃહસ્થો સાથે એવી રીતે વર્તવુ કે જેથી વ્યવહાર પણ ચાલે અને સમકિતને દોષ ન લાગે. અહી ફકત વિવેકપૂર્વક વિચાર કરીને વ્યવહાર ચલાવવો, તેઓના મિથ્યા તત્ત્વ કે કરણીમા કોઈ ભાગ ન લેવો

૭ અભિયોગ

અભિયોગ = છીડી. અપવાદ માર્ગ અલ્પસત્ત્વવાળા સમકિતી જીવ માટે, વિષમ પ્રસગને ઓળગવા માટે ભાવી સ્થિતિનો વિચાર કરીને, ઇચ્છા વગરની પ્રવૃત્તિ કે જે દોષો માટે આગળ ઉપર યથાયોગ્ય પ્રાયશ્ચિત લઇને નિર્મળ થવુ

આ અપવાદ માર્ગ ઉપર આસકિત ન જ રાખવી, ઉત્સર્ગ માર્ગે તેનો નિષેધ છે તેનો ઉપયોગ જીવ રક્ષા અને દુખમાથી મુકત થવા પુરતો જ છે અને તે છીડીનો આશ્રય ન લેવાથી પતિત થવાનો સભવ હોય તો જ ઇચ્છા વગર પ્રવૃત્તિ કરીને, પછી તેની શુદ્ધિ કરવી જ જોઇએ.

તે વિષમ પ્રસગના ૭ સ્થાન છે—(૧) રાજ હઠ (૨) ગણ અભિયોગ, જેમ વિષ્ણુકુમારે સઘને બચાવવા નમુચિની વિરૂદ્ધ વૈક્રિય લબ્ધિથી પ્રવૃત્તિ કરી હતી, પછી તેનુ પ્રાયશ્ચિત લીધેલુ (૩) બળ અભિયોગ, ન જીતી શકાય એવો બળવાન પુરૂષ તેના બળથી હેરાન કરે તેનો રસ્તો કરવો પડે (૪) સુરાભિયોગ, દેવતા ઉપસર્ગ દેવા આવે (૫) પ્રવૃત્તિકાતાર, અટવી અથવા પીડાના પ્રસગે નિર્વાહ કરવો પડે (૬) ગુરૂ નિગ્રહ–ગુરૂ, માતા, પિતા વગેરે પૂજ્ય વર્ગના સકટ સમયે તેમને બચાવવા માટે ઇચ્છા વગર પ્રવૃત્તિ કરવી પડે

૭ ભાવના

સમકિતનુ મહત્વ સમજવા માટે સમકિતની ૭ ઉપમાથી અગત્યતા બતાવી છે—

૬ મોક્ષનો ઉપાય છે—મોક્ષનો ઉપાય દર્શન, જ્ઞાન, ચારિત્ર અને તપ છે.

(૧) દર્શન: તેના બે પ્રકાર—(૧) સર્વ સચેત દેહોમાં ચૈતન્યનું નિરાકાર સ્વરૂપ તે સામાન્ય જ્ઞાન, સર્વ દેખાતા પદાર્થોમાં પુદ્ગલ છે એવું સામાન્ય જ્ઞાન. (૨) પદાર્થોના શુદ્ધ સ્વરૂપમાં નિશ્ચયપણું આત્મ અનુભવમાં નિશ્ચયપણું.

(૨) જ્ઞાન—વ્યવહારથી જણાતા પોતાના શરીરમાં આત્મા છે, જે આત્મા જ્ઞાન, દર્શન, ચારિત્ર, સુખ, વીર્ય સ્વરૂપ છે, તેનું સ્વસંવેદન જ્ઞાન. જુદા જુદા સચેત દેહોમાં રહેલા આત્માઓ પોતાના જેવા જ છે એવું વિશેષ જ્ઞાન. છ દ્રવ્ય અને નવ તત્ત્વનું જ્ઞાન તેમાં આત્માનું શુદ્ધ સ્વરૂપ ફક્ત પ્રાપ્ત કરવા યોગ્ય છે એવું જ્ઞાન અને તેના સાધનનું જ્ઞાન.

(૩) ચારિત્ર આત્માના શુદ્ધ સ્વરૂપમાં પ્રવૃત્તિ અને રાગ દ્વેષવાળા અશુદ્ધ સ્વરૂપમાંથી નિવૃત્તિ રૂપી વર્તન અને તે વર્તનમાં પ્રવેશ કરાવનાર ચારિત્રના ભેદોનું અનુકરણ કે જેથી નવીન કર્મો આત્મામાં પ્રવેશ કરતા નથી. સમકિત આત્મભાવ જણાવે છે અને ચારિત્ર આત્મ ભાવમાં પ્રવેશ કરાવે છે.

(૪) તપ—આત્મ પ્રદેશોમાં કર્મનો અભાવ કરવાનો માર્ગ તે છ બાહ્ય અને છ અભ્યંતર તપનું આચરણ નવા કર્મ બંધનના હેતુઓનો ત્યાગ કરવો અને સત્તામાં રહેલા કર્મને શુદ્ધ જ્ઞાન ઉપયોગથી બાળી દેવા તે મોક્ષનો ઉપાય છે.

સમકિત પામીને મોક્ષ જવા સુધીની સમજણ નવ તત્ત્વમાંના સંવર, નિર્જરા અને મોક્ષ તત્ત્વમાં આવી ગઈ. તેમજ સમકિતી જીવના ૬૭ બોલ આવી ગયા હવે અનાદિ કાળથી રખડતો જીવ, સમકિત કેવી રીતે મેળવે છે તે જોઈએ. આ સર્વ નાટક ઉપમિતિ ભવ પ્રપંચ કથામાં ઘણું વિસ્તારથી છે.

સર્વ સંસારી જીવોની માતૃભૂમિ વનસ્પતિકાયના સૂક્ષ્મ નિગોદ વિભાગની અવ્યવહાર રાશી કહેવાય છે જ્યાં અનંત અનંત જીવો અનાદિ કાળથી જન્મ મરણ પામ્યા કરે છે. (વનસ્પતિઆહારનો ધર્મ નિષેધ નથી વનસ્પતિકાયનું રક્ષણ સૂચવે છે અને જે વનસ્પતિકાયનું રક્ષણ કરે તે વધારે વિકાસ પામેલા જીવોનું જરૂર રક્ષણ કરે જ એટલે તે ઉપરથી અહિંસા ધર્મનું મહત્વ સમજાય છે.)

જેટલા જીવો સિદ્ધિપદ પામે છે તેજ સમયે તેટલા જીવો, કે જેની કાળ અને પુણ્યરાશિના તારતમ્યતા સરખા ભાગ હોય, તે જીવો અવ્યવહાર રાશીમાંથી નીકળી વ્યવહાર રાશીમાં દાખલ થાય છે. કેટલાક આચાર્યો અવ્યવહાર રાશિ માનતા નથી કારણ કે તેવી સ્પષ્ટ નામ સદા, સૂત્રોમાં નથી તે સંબંધી કોઈ પક્ષમાં આગ્રહ કરવાની જરૂર નથી. "તત્ત્વ કેવળી ગમ્ય" મુમુક્ષુએ સમજવું પણ એટલું ચોક્કસ છે કે જીવો અનંત અનંત કાળ સૂક્ષ્મ નિગોદમાં કાઢે છે.

વ્યવહાર રાશિમા જીવ સંજ્ઞાએ **ક્ષયોપશમ લબ્ધીથી** જેમ જેમ મોહનીય કર્મની વર્ગણાઓ પાતળી પડતી જાય છે તેમ તેમ જીવો અનુક્રમે નવ ઘાટી ઓળગે છે—સૂક્ષ્મ નિગોદ, ૨ બાદર નિગોદ, ૩ પૃથ્વીકાય, ૪ અપકાય, ૫ અગ્નિકાય, ૬ વાયુકાય, ૭ વનસ્પતિકાય, ૮ વિગલેન્દ્રિય (બે-ત્રણ-ચાર ઇંદ્રિયોવાળા જીવ), ૯ અસંજ્ઞી (દ્રવ્ય મન વગરના) પંચેંદ્રિય, ત્યાર બાદ સંજ્ઞી પંચેંદ્રિયપણુ પામે કે જેથી દ્રવ્ય મનોવર્ગણાની સહાયથી વિચાર કરવાની શક્તિ કેળવી શકે, તેમા નારકી, તિર્યંચ, મનુષ્ય અને દેવતા એ ચાર ગતિમા અનંતો કાળ, શુભાશુભ કર્મના વિપાક અનુસાર જન્મ-મરણ કર્યા કરે છે

હવે જે ભવ્ય જીવને ભવ્યતાનો ઉદય થાય એટલે કર્મ બંધના પાંચ કારણ-(૧) મિથ્યાત્વ, (૨) અવ્રત, (૩) પ્રમાદ, (૪) કષાય અને (૫) અશુભ જોગ તેના ૫૭ હેતુમા આસક્તિ-તિવ્રતા ઓછી થતી જાય અને વ્યવહારિક સમજ માટે સમુચ્ચય દ્રષ્ટિથી જોતા, બે પુદ્‌ગળ પરાવર્તન જેટલો સંસાર કાળ બાકી રહે ત્યારે વિવેકરહિતપણે સહેલાઇથી મળે તો જૈન ધર્મ સાભળે તે **શ્રવણ સન્મુખી ભાવ** ઉપજ્યો કહેવાય.

ત્યાર બાદ દોઢ પુદ્‌ગળ પરાવર્તન જેટલો સંસાર કાળ બાકી રહે ત્યારે જૈન ધર્મ ઉપર કંઇક રૂચી ઉપજે એટલે વિચારથી તુલનાત્મક બુદ્ધિથી માર્ગ ગવેષણા કરીને **(વિશુધ્ધલબ્ધીથી)** જૈન ધર્મ ઉપર રાગ ઉપજે

ત્યાર બાદ એક પુદ્‌ગળ પરાવર્તન જેટલો સંસાર કાળ બાકી રહે ત્યારે **દેશનાલબ્ધી** પામે ત્યારે જિન માર્ગાનુસારીપણાના ૩૫ બોલ પામે, ૭ દ્રવ્ય અને નવ તત્ત્વ જાણે, ઉત્કૃષ્ટ નવ પૂર્વ સુધીનુ દ્રવ્ય જ્ઞાન પામી શકે અને **પ્રયોગલબ્ધી** પામે તો દ્રવ્ય ચારિત્રમા પુરૂષાર્થ કરી ઉત્કૃષ્ટ નવમી ગ્રૈવેયક સુધી જાય તેવે વખતે તે જીવની કર્મની સત્તા સ્થિતિ એક ક્રોડા ક્રોડ સાગરની અંદર રહે છે અને મંદ યથાપ્રવૃત્તિ કરણ પણ અનંતીવાર આવે જાય છે દ્રવ્ય ચારિત્રમા અનંતાનુબંધી કષાયનો ક્ષયોપશમ થયા કરે છે અને મિથ્યાત્વનો ઉદય મંદ રહે છે પણ સમકિત આવતુ નથી

જ્યારે અર્ધપુદ્‌ગળ પરાવર્તન સંસાર કાળ બાકી રહે ત્યારે **કરણલબ્ધી** પામે ત્યારે ત્રણ કરણ કરી સમકિત પામે. આ હકીકત સમુચ્ચય જીવો માટે છે, કેટલાક જીવો ક્ષયોપશમવિશુદ્ધિ દેશના-પ્રયોગ અને કરણ એ પાંચે લબ્ધીનો સતત તિવ્ર ઉપયોગ કરી એકદમ આગળ વધી જાય છે

ઓઘ સંજ્ઞાએ કર્મની સ્થિતિ
કેવી રીતે ઓછી થાય છે
તે સમજવા માટે દ્રષ્ટાંત

૧. **પાલીનું દ્રષ્ટાંત**—અનાજની પાલીમાથી ઘણુ અનાજ કાઢીએ અને થોડુ અનાજ તે પાલીમા નાખીએ તો કાળાંતરે તે પાલી ખાલી થઇ જાય, તેમ જીવના પ્રદેશોમાથી છેદન ભેદન

વગેરે અશુભ કર્મ વિપાકથી અકામ નિર્જરા પણ થાય અને મિથ્યાત્વ અને કષાયમાં મંદ તીવ્ર હોવાથી કર્મની આવક ઓછી રહે તો કાળાંતરે કર્મ સ્થિતિ ઓછી થાય.

૨ નદીનો પત્થર—પર્વત પરથી પડી નદીની ધારથી પત્થર અથડાય પીટાય, ઘસાય અને છેવટ ગોળાકારમાં આવે અને સુંવાળો થાય, એવી રીતે કર્મના ઉદયના પ્રવાહથી દુઃખ ભોગવી ભોગવીને અકામ નિર્જરાથી કોઈ જીવ કુણો (મંદ કષાયવાળો) થાય અને ધર્મ પ્રાપ્તિ યોગ્ય સ્વભાવમાં આવે અને યથા પ્રવૃત્તિકરણ પામે.

યથા પ્રવૃત્તિકરણ કર્યા પછી કેટલાક જીવો આગળ વધતા નથી અને અપૂર્વકરણ પામતા નથી તે સમજવા માટે દૃષ્ટાંત—

૧ પંથીનું દૃષ્ટાંત—ત્રણ મિત્રો અટવીમાં ફરવા જાય છે રસ્તામાં ચાર મળ્યા, એક જણ ચોરને જોઈને પાછો ફર્યો, બીજાને ચોરે પકડી લીધો, ત્રીજો ચોરને મારી ફરી હટાવીને આગળ ચાલ્યો.

દૃષ્ટાંતનો ઉપનય ભાવ—અટવી = ભવભ્રમણ. મિત્રો = મિથ્યાત્વી જીવો. મોટો માર્ગ = કર્મસ્થિતિ, ચોર = રાગદ્વેષ તોડવાના સ્થાન. ચોરથી ડરથી પાછો પડે તે અભવ્ય, દુર્ભવ્ય, અપરિપક્વ ભવસ્થિતિવાળો ભવ્ય, ચોરથી ડરી ઉત્કૃષ્ટ અસંખ્યાત કાળ રહી શકે અને તે અરસામાં ભવ્ય તેમજ અભવ્ય દશપૂર્વ ઉણું દશ્ય શ્રુત ભણે અને દ્રવ્ય ચારિત્ર પાળે. ત્રીજો મિત્ર ચોરને અપૂર્વકરણો કરી આગળ ચાલ્યો તે ભવ્ય જીવ રાગદ્વેષની ગ્રંથિ ગાંઠ તોડીને આગળ વધ્યો.

૨ ઉકતી ચડતી કીડીનો દાખલો—તે કીડીઓ જમીન પર ફરતી હોય છે. ફરતાં ફરતાં કોઈક ભીંત અથવા ખીલાના મૂળ સુધી આવે, કોઈક ભીંત કે ખીલા ઉપર ચડવા માંડે, કોઈક ભીંત કે ખીલાની ટોચે જાય અને ત્યાંથી ઉડી જાય. ઉપનય-ભીંત કે ખીલો તેનું મૂળ તે યથા પ્રવૃત્તિકરણ, ત્યાંથી પાછા જમીન પર ફરવું તે કર્મસ્થિતિ વધારવી, ભીંત કે ખીલાની ટોચે જવું અપૂર્વકરણ ત્યાંથી ઉડી જવું તે અનિવૃત્તિકરણ.

ઉપર કહેલી ચાર દૃષ્ટાંતના ઉપનયોથી જીવ ૬૯ કોડાકોડી કર્મસ્થિતિ ખપાવે છે કહ્યા એક કોડાકોડી બાકી રહેલ છે કારણ કે એક મોટું ઝાડ કાપવું સહેલું છે પણ તેના પ્રમાણમાં જાડાં એવાં મૂળ કાપવું મુશ્કેલ છે અને જ્યાં સુધી મૂળ ન જાય ત્યાં સુધી ઝાડ ફરી ઉગ્યા વગર ન રહે. વાસણને ખાલી કરવું સહેલું છે પણ તેને લાગેલો કાટ કાઢવો મુશ્કેલ છે એવી રીતે નવ ગ્રૈવેયક સુધી જવાની કરણી કરવા છતાં રાગદ્વેષ અને મિથ્યાત્વની જડ કાયમ રહેલ છે.

જિન વાણીનું રહસ્ય, શુદ્ધ દેવ-ગુરુ-ધર્મનો ભેદ—ધર્મ શુદ્ધ આત્મસ્વરૂપની ઓળખાણ, પોતાના આત્મા અને પરમાત્માના ઐક્યનું રહસ્ય, અહિંસાભાવનું રહસ્ય, મોક્ષ માર્ગ યોગ્ય શુદ્ધ પરિણતિ, વ્રત નિયમોનું રહસ્ય—આવી વસ્તુ યથાર્થરૂપે જાણવા મળતી નથી, સ્વચ્છંદરીતે તે વસ્તુઓમાં મોટું માનવામાં આવે છે એટલે મેલો જેવો ચીકણો કર્મ કાટ નીકળતો નથી.

સમકિત પામવા માટે તૈયારી—વિશુદ્ધિમા વધતા જતા આત્માના પરિણામથી (૧) આયુષ્ય સિવાય સાત કર્મની ઉત્કૃષ્ટી સ્થિતિ એક ક્રોડાક્રોડ સાગરની અદર થાય. (૨) ઘાતિકર્મનો ઉત્કૃષ્ટ રસ દ્વિસ્થાનિયા થાય, જે રસ પર્વત અને અસ્થિ જેવો હતો તે કાષ્ટ અને લતા જેવો થઇ જાય (૩) અઘાતીયા કર્મોની પાપ પ્રકૃતિનો રસ હલાહલ ઝેર જેવો મટીને લીબડો અને કાજી જેવો દ્વિસ્થાનીય થઇ જાય. (૪) પુન્ય પ્રકૃતિઓનો રસ ગોળ, સાકર અને અમૃત જેવો ચતુઃસ્થાનીય થઇ જાય એટલે ભવસ્થિતિ પરિપકવ થઇ ગણાય. ત્યારબાદ અતર્મુહુર્ત સુધી, અભવ્યની ઉત્કૃષ્ટ વિશુદ્ધીથી અનતગુણી વિશુદ્ધી થાય ત્યારે સમકિત પામવાના ત્રણ કરણ આવે, સાધારણ વિશુદ્ધી (કષાય અને મિથ્યાત્વની સાધારણ મન્દતા)થી સમકિત આવતુ નથી પણ તેની સન્મુખ થતુ જણાય છે

કોને સમકિત આવે—૧ ભવ્ય જીવ. ૨ ભવસ્થિત પરિપકવ. ૩ ચાર ગતિનો સન્ની પચેન્દ્રીયપર્યાપ્ત. ૪ તેજુ-પદ્મ-શુકલ લેશ્યાવાળો ૫ સાકાર ઉપયોગ, ૬ જાગૃત, નિદ્રામા નહિ ૭ મૈત્રી આદિ ચાર ભાવના અને અનિત્ય આદિ બાર ભાવનાથી વિશુદ્ધ થયેલા પરિણામ વાળો ૮ કષાયનો તે વખતે ઉદય ન હોય અને કષાય મદ હોય. ૯ સમકિતના લક્ષણોનો ઉપયોગ આટલી વસ્તુ હોય તેને સમકિત આવે

અનાદિ મિથ્યાત્વી પ્રથમ કયા ભવમાં સમકિત પામે?—ભગવતીજીના ૨૬ મા શતકનો વિચાર કરતા સમકિતની પ્રથમ પ્રાપ્તિ મનુષ્યભવમા આવે છે. (તત્ત્વ કેવળી ગમ્ય) અનાદિ મિથ્યાત્વ છુટે ત્યારે પ્રથમ ઉપશમ સમકિત સભવે (તત્વ કેવળીગમ્ય) આ બને બાબતમાં હઠ પકડવાની જરૂર નથી કારણકે સમકિતનો આચાર ભાવ ઉપર છે, ભવ ઉપર નથી અને કેવો ભાવ હોય તે કેવળી જાણે છે પણ ઉપશમ ભાવ આવે તો ઉપશમ સમકિત અને ક્ષયોપશમ ભાવ આવે તો ક્ષયોપશમ સમકિત આવવાનો સંભવ છે

અનંતાનુબંધી કષાય–ક્રોધ, માન, માયા, લોભ (રાગ = માયા + લોભ, દ્વેષ = ક્રોધ + માન) એ ચાર પ્રકૃતિનો અને દર્શન મોહની–મિથ્યાત્વ મોહની, મિશ્ર મોહની, સમકિત મોહની એ ત્રણ પ્રકૃતિ, કુલ સાત પ્રકૃતિનો ઉપશમ થાય ત્યારે ઉપશમ સમકિત આવે

અનંતાનુબંધી કષાયનો ત્રણ કરણથી ઉપશમ થાય

૧. **યથા પ્રવૃત્તિ કરણ**—અતર્મુહુર્ત સુધી સમયે સમયે અનતગણા વિશુદ્ધ પરિણામ થાય છે ક્ષમા (સમતા સમભાવ–ધીરજ–શાતિ), સંતોષ, સરળતા, કોમળતા અને તેના વિરોધી અનતાનુબધી કષાયનુ સ્વરૂપ સમજાય છે અને અનિત્ય–અશરણ–સસાર ભાવનાઓથી સસાર પ્રત્યે ઉદાસી ભાવ આવે છે હેય અને ઉપાદેયનુ સ્વરૂપ આ કરણથી સમજાય છે

૨. **અપૂર્વ કરણ**—અહિ પહેલે સમયે જે યથા પ્રવૃત્તિ કરણના છેલ્લા સમયની ઉત્કૃષ્ટ વિશુદ્ધિથી અનતગુણી વિશુદ્ધિ થાય છે અને સમયે સમયે અતર્મુહુર્ત સુધી અનતગણી વિશુદ્ધિ

થતી જાય છે. આવો ઉપશમ ભાવ પહેલાં કદી આવ્યો ન હતો તેથી અપૂર્વ કહેવાય છે અને પડિવાઈ થઈને ફરી ભાવ લાવનાર માટે વિશુદ્ધિની અપેક્ષાએ અપૂર્વ ગણાય છે પણ તેને પહેલાં જેટલી મુશ્કેલી આવતી નથી. તારતમ્યતાની અપેક્ષાએ તે પણ સમાન ગણાય છે. અન્યત્વ ભાવના અને ભેદ જ્ઞાનથી કષાયને પરવસ્તુ તરીકે દૂર કરવામાં આવે છે અને ગુણ શ્રેણિથી ક્ષમા, નમ્રતા, સરળતા, સંતોષ આદિ સ્વાભાવિક ગુણો કેળવવા માટે આદર થાય છે એટલે અનંત કર્મોની નિર્જરા થતી જાય છે. રાગદ્વેષની ગાંઠ તૂટવાથી આગ્રહવંત હઠાગ્રહો નિજ ઉપયોગ, કષાયમાં તન્મયપણું કામભોગમાં નિર્બંધ પરિણામ, કદાગ્રહ, વૈભાવ, ધર્માંધપણું સદ્ગુણ (ધર્મ) પ્રત્યે દ્વેષ વગેરે પરિણામો (અધ્યવસાયો) એકાએક નાશ પામે છે. ગુણસંક્રમણથી અનંતાનુબંધી કષાયના કર્મ પરમાણુઓ બાકીના અપ્રત્યાખ્યાની કષાયપણે પરિણમતા જાય છે. કર્મની સ્થિતિ સત્તા અને બંધ આથી ઓછી થતી જાય છે. કર્મનો રસ ઓછો પડતો જાય છે. આ કરણથી દ્વેષનો ત્યાગ થાય છે.

૩ અનિવૃત્તિ કરણ—પહેલાં કરતાં પણ અધિક વિશુદ્ધિ, અન્તર્મુહૂર્ત સુધી, સમયે સમયે અનંતગણી થતી જાય છે. ગુણશ્રેણિ, ગુણસંક્રમણ, અન્ય સ્થિતિબંધ, સ્થિતિઘાત, રસઘાત, ચાલુ છે. તીવ્ર ઉપયોગથી ક્ષમા–સરળતા–નિરભિમાનપણું–સંતોષના ગુણોનો અનુભવ થાય છે, પુદ્ગલિક સુખ ખરું સુખ નથી એવો અનુભવ થાય છે. ઇન્દ્રિયોના વિષયોમાં અરુચિ થાય છે.

આ કરણના અસંખ્યાત ભાગ વીત્યા પછી છેલ્લો અસંખ્યાતમો ભાગ બાકી રહે ત્યારે અનંતાનુબંધી કર્મ દળના બે ભાગ પડે અને શુદ્ધ અધ્યવસાયથી ક્રિયાની શરૂઆત થાય છે. પ્રથમ સ્થિતિનો દળ આવલિકા માત્ર પ્રમાણ, ઉદયમાન વેદાતી પર (બીજી) પ્રકૃતિઓના દળમાં સ્તિબુક સંક્રમણથી ભળીને ભોગવાઈને ક્ષય થાય છે અને બીજી ઉપરની સ્થિતિનો દળ, અંતર્મુહૂર્ત સુધી ક્રિયાએ નવી બંધાતી પર પ્રકૃતિની સાથે ભળી જાય છે.

અનિવૃત્તિકરણ પૂરું થાય તેને બીજે સમયેથી જ અંતર્મુહૂર્ત કાળ સુધી, અનંતાનુબંધી કષાયનો પ્રદેશ કે વિપાક ઉદય હોતો નથી એટલે અનંતાનુબંધીનો સર્વ ક્લેશ-પરિતાપ-રાગદ્વેષ મટી જાય છે અને જીવને સહજ શાંતિ–સમભાવનો–અનુભવ થાય છે. અધિક ઉપશમ શાંત રસનો અનુભવ થાય છે.

અનંતાનુબંધી ઉપશમે કે તરત જ
મિથ્યાત્વનો ત્રણ કરણથી ઉપશમ થાય છે

૧ યથાપ્રવૃત્તિ કરણ—અધિક શુદ્ધ દેવ-ગુરુ-ધર્મ અને આત્મતત્ત્વની અંતર્મુહૂર્ત સુધી ચઢતે પરિણામે ઓળખાણ થાય છે. અને કુદેવ, કુગુરુ અને કુધર્મ ખોટાં સમજાય છે.

૨. અપૂર્વ કરણ—અધિક આગળના અપૂર્વકરણ મુજબ સર્વ વિશુદ્ધિ થાય છે પણ ગુણસંક્રમ થતું નથી. મિથ્યાત્વભાવ અનાત્મીક લાગે છે અને સમકિત આત્મિક લાગે છે એમ સ્પષ્ટ ભેદ પડે છે. શુદ્ધ દેવ-ગુરુ-ધર્મ ઉપરનો દ્વેષ સર્વથા નાશ પામે છે, અનાદિ મિથ્યાત્વની ગાંઠ

તુટે છે, અનાત્મભાવનો ત્યાગ થાય છે, આત્મતત્વનો આદર થાય છે સ્થિતિ અંતર્મુહુર્ત અહિં ખોટા દેવ, ગુરૂ, ધર્મનો સર્વથા ત્યાગ કરવામા આવે છે

૩. અનિવૃતિ કરણ—અનતી વિશુદ્ધી દર સમયે, અંતમુહુર્ત સુધી વધતી જાય છે ગુણશ્રેણી વગેરે ચાલુ છે શુદ્ધ દેવ–ગુરૂ ધર્મ અને શુદ્ધ આત્મતત્વનો, વધતી જતી વિશુદ્ધી અને તિવ્રતાપૂર્વક સ્વિકાર, આદર, ગુણોનો અનુભવ વગેરે થાય છે આ કરણના સખ્યાતા ભાગ જાય અને એક સખ્યાતમો ભાગ બાકી રહે ત્યારે મિથ્યાત્વની સ્થિતિના બે ભાગ પડે છે અને અતર-કરણ થાય છે. બે સ્થિતિની વચમાનુ અંતરકરણનુ મિથ્યાત્વ કર્મદળ કુટાઇને સુક્ષ્મ થઇને કઇક પહેલી સ્થિતિ અંતર્મુહુર્ત કાળની છે તેમા ભળે છે અને કઇક બીજી સ્થિતિમા ભળે છે પહેલી સ્થિતિના દળ અને કઇક બીજી સ્થિતિના દળ, ઉદીરણાથી આકર્ષાઇને ઉદયમા આવી ખપી જાય છે બે આવલિકા બાકી રહે ત્યારે બીજી સ્થિતિના દળની ઉદીરણા બધ થાય અને એક આવલિકા બાકી રહે ત્યારે પહેલી સ્થિતિના બાકી રહેલા કર્મદળ ફકત ઉદયમા આવી ખપી જાય છે

પહેલી સ્થિતિનો અંત સમય તે અનિવૃત્તિ કરણનો પણ અંત સમય છે, તેમા બીજી સ્થિતિ (અતરકરણ પછીની) તેના દળના ત્રણ પુજ થાય છે–૧ સમ્યકૃત્વ (શુદ્ધ) પુજ–તેમા એક તથા બે સ્થાનિયા દેશઘાતક રસસ્પર્ધકો છે ૨ મિશ્રપુજ–તેમા રસસ્પર્ધકો વધારે ચીકણા છે એટલે સર્વ ઘાતક છે પણ એક–બે સ્થાનિયા જ છે ૩ મિથ્યાત્વપુજ તેમા ૩–૪ સ્થાનીયા સર્વ ઘાતક રસસ્પર્ધકો છે

અનિવૃત્તિકરણ પુરૂ થાય તેને બીજે જ સમયે જીવ ઉપશમ સમકિત પામે છે તે અત-ર્મુહુર્ત કાળ સુધી રહે છે તેમા મિથ્યાત્વનો પ્રદેશ ઉદય નથી તેથી શુદ્ધ દેવ–ગુરૂ–ધર્મની શ્રદ્ધામા તેમજ આત્મસ્વરૂપના શુદ્ધ ભાવમા લીન થઇ જાય છે અને આત્મિક સુખનો અનુભવ થાય છે, મિથ્યાભાવ કે પુદ્ગલીક ભાવો બીલકુલ આવતા નથી. જીવને એવો અનુભવ થાય છે કે હવે મે સસાર પાર કર્યો સસારના સર્વ દુખોનો હવે અત થયો એવા ભાવમા આત્મિક આનદમા લીન થાય છે તેના સુખની ઉપમા દૃષ્ટાતથી આપે છે.

પથીનો દાખલો—કોઇ પથી, ભર ઉનાળામા, ખરે બપોરે, નિર્જળ વનમા, સૂર્યના ગરમ કિરણથી ધગધગતી પવનની લૂથી દાઝેલો અને તરસથી પીડાતો આકુળ વ્યાકુળ થતો હતો તેવામાં સરળ માર્ગ મળી જવાથી એક શીતળ જગ્યાએ પહોચ્યો ત્યા કોઇએ તેને બાવના ચદનનો રસ છાટયો અને સિતળ જળ પાયુ ત્યારે તેને કેવી અદ્ભુત શાતિ થાય ?

ઉપનય ભાવ—પથી = જીવ. ઉનાળો = સસાર, ઉગ્રતાપ = મિથ્યાત્વ અને કષાય, નિર્જળ વન = જન્મ મરણ, લૂ = રોગ, શોક, તરસ = વાસના, પુદ્ગલીક ઇચ્છા, સરળમાર્ગ = અનિવૃત્તિકરણ, સિતળસ્થાન = અતરકરણ. સિતળ જળ અને બાવના ચદન = ઉપશમ સમકિત.

આવા અદ્ભુત શાંત રસના અનુભવ વળી ઉપશમ સમકિતની સ્થિતિ ફકત અતર્મુહુર્ત સુધી જ રહે છે અતરકરણકાળમા જ૦ ૧ સમય ઉ૦ છ આવલિકા જેટલો વખત બાકી રહે ત્યારે ઉપરના ત્રણ પુજમાથી એક પુજ ઉદયમાં આવે છે

વિશુદ્ધ પરિણામી જીવને શુદ્ધ પુંજ ઉદયમાં આવે છે તેથી સમકિત ગુણનો ઘાત થતો નથી અને ક્ષયોપશમ સમકિત પ્રાપ્ત થાય છે. અર્ધ વિશુદ્ધ પુંજ ઉદય થાય તો ત્રીજા ગુણસ્થાનનો મિશ્રભાવ અંતર્મુહૂર્ત સુધી રહે છે પછી પડે કાં ચડે.

પ્રથમ ક્ષયોપશમ સમકિતની પ્રાપ્તિની રીત –

૧ યથાપ્રવૃત્તિ કરણ—રાગદ્વેષ અને મિથ્યાત્વની ગાંઠ પોતામાં છે એમ તેને દેખાય છે.

૨ અપૂર્વ કરણથી—તે રાગદ્વેષ અને મિથ્યાત્વની ગાંઠ ભેદાય છે અને મિથ્યાત્વ મોહનીયના ત્રણ પુંજ ઉપજે છે.

૩. અનિવૃત્તિ કરણથી—ત્રણ પુંજમાંથી શુદ્ધ પુંજનો અનુભવ થાય છે. ત્યારે ક્ષયોપશમ સમકિત આવે છે.

સાસ્વાદન સમકિતી પતિત થાય જ. ઉપશમ સમકિતી પતિત થાય અથવા ક્ષયોપશમ સમકિતમાં જાય. ક્ષયોપશમ સમકિતવાળો પતિત થાય અથવા વેદક અને પછી ક્ષાયક સમકિત પામે. સમકિત ભ્રષ્ટ થઈ મિથ્યાત્વ પામેલા ઉત્કૃષ્ટ મિથ્યાત્વનો રસ કે સ્થિતિ ન બાંધે.

અશુદ્ધ પુંજ ઉદયમાં આવવાનો હોય તેને જ ૧ સમય ઉ ૬ આવલીકા અને ૭ સમય સુધી સાસ્વાદન સમકિત રહે છે પછી મિથ્યાત્વને પામે છે.

ક્ષયોપશમ સમકિતવાળાને પણ ઉપશમ સમકિત ત્રણે કરણથી આવે. અહિં અનિવૃત્તિકરણના સંખ્યાત ભાગ વિત્યા પછી એક ભાગ બાકી રહે ત્યારે અંતરકરણ થાય તેમાં સમ્યક્ત્વ મોહનીની પ્રથમ સ્થિતિ અંતર્મુહૂર્ત પ્રમાણ સ્થપાય અને મિથ્યાત્વ અને મિશ્ર મોહનીયની પ્રથમ સ્થિતિ આવલિકા પ્રમાણ સ્થપાય અને તેના કર્મદળો કુટાઈને સમકિત મોહનીયની પ્રથમ સ્થિતિમાં સ્તિબુક સંક્રમથી ભળી જાય અને સમકિત મોહની વિપાક રસોદયથી ભોગવાઈ જાય એટલે પ્રથમ સ્થિતિના સર્વ દળ નાશ પામે. એટલે ઉપશમ સમકિત આવે. ત્યારબાદ બીજી સ્થિતિના ત્રણ દર્શન મોહનીયમાંથી મિથ્યાત્વના અને મિશ્રના દળ કુટાઈને સમકિત મોહનીયમાં ભળી જાય અને સમકિત મોહની કર્મ ઉદયમાં આવે એટલે ક્ષયોપશમ સમકિતમાં જાય.

મિથ્યાત્વને ક્ષય કર્યા વગર સમકિત ન આવે મિથ્યાત્વનું સ્વરૂપ ત્યાગ કરવાની બુદ્ધિથી જાણવું જોઈએ.

અવ્યક્ત મિથ્યાત્વ—નિગોદમાંથી માંડી અસંજ્ઞી પંચેન્દ્રિય સુધી મિથ્યાત્વ અપ્રગટપણે હોય છે, કારણ કે વિચાર કરવા માટે દ્રવ્ય મન નથી તેથી ધર્મ અધર્મમાં કંઈ સમજે નહિ. અને ધર્મ નહિ ક્રિયા પણ નથી ઘણાખરા સંજ્ઞી પંચેન્દ્રિય જીવો પણ ધર્મ કે અધર્મમાં કંઈ સમજતા નથી તેમને પણ અપ્રગટપણે મિથ્યાત્વ છે. બીજી અપેક્ષાએ જોતાં સત્તામાં રહેલું મિથ્યાત્વ અપ્રગટ (અવ્યક્ત) રૂપે રહે છે તે ફક્ત ક્ષાયક સમકિતીને ન હોય.

વ્યક્ત મિથ્યાત્વ—અહિ મિથ્યાત્વ પ્રગટપણે છે તેના મુખ્ય ૨૫ ભેદ છે

૧. અભિગ્રહિક મિથ્યાત્વ—મિથ્યાત્વના ભેદોમાના કોઇપણ એક ભેદમા હોય, તેમા હઠ અને દુરાગ્રહથી મિથ્યાત્વ પકડી રાખે છે પોતાને જે વાત ધ્યાનમા આવી તે જૈનેતર હોય સર્વજ્ઞની પરૂપણાથી ભિન્ન હોય પણ તેજ સાચી વાત માને દલીલોથી સમજાવનારને કહે છે કે તે મતના અનુયાયીઓ ઘણા છે તો તે સર્વ મુર્ખ છે? એમ કહે અહિ તત્ત્વ સમજણ વિપરીત (ઉંધી) હોય અને તેમા હઠ હોય છે

૨. અનાભિગ્રહિક મિથ્યાત્વ—અહિ સુક્ષ્મ બુદ્ધિનો અભાવ હોવાથી પોતે જે મત પાળે તેમા હઠ નથી પણ મિથ્યાત્વ છે, શુદ્ધ ધર્મ સમજવાને પ્રયત્ન નથી.

૩. અભિનિવેશિક મિથ્યાત્વ—સર્વજ્ઞથી વિપરિત મતમા પોતે છે એમ જાણવા છતા તેને ખોટા તર્ક, ખોટી દલીલ, બનાવટી પુસ્તકો વગેરેથી પોષે છે અને સત્ય ધર્મની ઉત્થાપના કરે છે, અર્થના અનર્થ કરે છે સમસ્ત મિથ્યારૂપે પરિણમાવવા કપટથી યુક્તિઓ ગોઘે છે

૪. સશયિક મિથ્યાત્વ—સૌ પોતપોતાનો ધર્મ પાળે એવી માન્યતા રાખે. જૈન ધર્મ પામેલો હોવા છતા કેટલીક ઝીણી વાતો સમજવા જેટલી બુદ્ધિ ન હોવાથી અથવા છદ્મસ્થથી અગમ્ય વસ્તુનો નિર્ણય કરવા જતા જૈન ધર્મમા શકા રાખે છે, "તત્વ કેવળી ગમ્ય" "તમેવ સચ્ચ નિશક જ જિણેહિ પવેઇય" એવો વિશ્વાસ આવતો નથી. વળી બીજા મત મતાતરમા પણ ધર્મ કેમ ન હોય એવી શકા કરે છે કારણ કે વસ્તુ સ્વરૂપનો ભેદ–મર્મ–રહસ્ય સમજમા આવતુ નથી

૫ અણાભોગ મિથ્યાત્વ—અહિ અજ્ઞાનપણાને લઇને ધર્મ–અધર્મની સમજ આવતી નથી ચારે ગતિના જડ જેવા અજ્ઞાની જીવોને સ્વભાવથી સહેજે આ મિથ્યાત્વ લાગેલુ રહે છે, મન વગરના જીવોને આમિથ્યાત્વ હોય જ અવ્યક્ત મિથ્યાત્વનો જુદો ભેદ ન ગણીએ તો તે અહિ અતર્ગત થઇ શકે છે

લૌકિક મિથ્યાત્વ—તેના ત્રણ ભેદ

(૧) **લૌકિક દેવગત મિથ્યાત્વ**—લૌકિક દેવ વણાખગ વ્યતર જાતિના દેવો હોય છે કોઇ ભવનપતિ અને જ્યોતિષિ જાતના હોય છે, કવચિત પહેલા દેવલોકના કોઇદેવ હોય, અથવા દેવગતીમાથી ચવી ગયા હોય અથવા દેવ તરીકે જેનુ મુળથી અસ્તિત્વ જ ન હોય કે જેમની માન્યતા પુજા આલોચના વ્યવહાર જેમકે લગ્નવગેરે કાર્યમા થતી હોય અથવા સ્ત્રી–પુત્ર–ધન–સપત્તિ વગેરે સુખો માટે જેમની સ્થાપના–પુજા વગેરે થાય છે જેમકે ગણપતિ, રાદેરમા, અબાજી, હનુમાન, મેલડી, પીર, ખોડીઆર, અનેક પ્રકારના કુળદેવો, યક્ષ, કામદેવ વગેરે અનેક નામોથી જે દેવોની પુજા થાય છે તે મિથ્યાત્વ છે કારણકે કર્મ અને પુરૂષાર્થ એ બે તત્વોનુ ઉલ્લઘન કરીને દેવની મદદથી સુખ મેળવવાની તેમા ઇચ્છા છે જે કુદરતના નિયમની વિરૂદ્ધ છે

એક તો જેને માનવામાં આવતા દેવનું અસ્તિત્વ ન હોય અથવા પહેલાં હતા પણ હમણાં ન હોય, એવી ગયા હોય વળી અઠમ તપ કરી હાજરા થવા જણાવ જે દેવની મદદ જોઈતી હોય તેનો જાપ એકસામટા એટલા જણ ગણ ક્રિયા વિધિથી કરે તો કદાચ દેવ હોય તો હાજર થાય અને હાજર થાય તો તેના તેજને જીરવી શકવાની શક્તી ન હોય અને દેવ હાજર થઈ કાર્ય કરે તે તે પણ વિચિત્ર છે અને દેવની મદદનું પરિણામ પછે બાજુએ ઉંધું ઝુર આવે છે એટલે લૌકિક દેવની પુજા સર્વથા રીતે નકામી છે છતાં તેથી ઉલટું માનવું તે મિથ્યાત્વ છે

વળી લોકમાં પ્રખ્યાત થએલા કોઈ રાજ કે માણસને દેવ કે ભગવાન તરીકે સ્વીકાર કરવો તે પણ મિથ્યાત્વ છે. કારણ કે એ અસર્વજ્ઞને સર્વજ્ઞ માનવો તે જુઠું છે. વળી લોકસંજ્ઞા પ્રમાણે મનાતા અસર્વજ્ઞ દેવોને ભગવાન તરીકે માનવા તે પણ મિથ્યાત્વ છે.

(ii) લૌકિક ગુરૂ ગત મિથ્યાત્વ—નિશાળના માસ્તરો ગુરુ કહેવાય છે તેને ધર્મબુદ્ધિએ ગુરૂ માનવા તે મિથ્યાત્વ છે લોક સંજ્ઞા પ્રમાણે બાવા મહાત્મા વગેરા જેઓ ગુરૂ તરીકે મનાય છે તેમને ધર્મબુદ્ધિએ ગુરૂ તરીકે માનવા તે મિથ્યાત્વ છે. નિશાળના માસ્તરોનો વિદ્યાર્થીઓ વિનય સાચવે, વડીલોનો વિનય કરવો તે યોગ્ય છે પણ તેમાં તરણતારણ બુદ્ધિ ન રાખવી.

(iii) લૌકિક ધર્મગત મિથ્યાત્વ—લોકના વ્યવહારો જેવા કે લગ્ન, કુટુંબપાલન વળી તંદુરસ્તીની ક્રિયા જેવી કે સ્નાન વગેરે વ્યવહારીક ક્રિયામાં તરણ-તારણ ધર્મ બુદ્ધિ રાખવી તે મિથ્યાત્વ છે.

• લોકોત્તર મિથ્યાત્વ તેના ત્રણ ભેદ છે.

(i) લોકોત્તર દેવગત મિથ્યાત્વ—(અ) તીર્થંકરો અને કેવળી ભગવાનની આલોકના સુખ (પુત્ર-સ્ત્રી-ધન-સંપત્તિ-રોગ નિવારણ વગેરે) માટે પુજા કરવી તે મિથ્યાત્વ છે (બ) જિન કે તિર્થંકર ન હોય છતાં પોતાને તે પ્રમાણે કહેવરાવે જેવા કે ગોશાળો, ગોશાલો, ગૌતમબુદ્ધ વગેરે અને તેમને તે પ્રમાણે માને તે પણ મિથ્યાત્વ છે.

(ii) લોકોત્તર ગુરૂગત મિથ્યાત્વ—(અ) આલોકના કે પરલોકના કોઈ પણ પૌદગલીક સુખ માટે સાધુને દાન દે પુજે તે મિથ્યાત્વ છે. (બ) સાધુના વેશમાં હોય છતાં સમકિતના ચિહ્ન અને પાંચ આચાર વગરનો હોય તેને સાધુ માનવો તે મિથ્યાત્વ છે.

(iii) લોકોત્તર ધર્મગત મિથ્યાત્વ—(અ) લોકોત્તર ધર્મ ફક્ત મોક્ષ માટે જ છે ધર્મના કોઈ પણ વિભાગ જ્ઞાન-દર્શન-ચારિત્ર તપ વગેરે સાધનોનો સંસારના સુખને માટે પાળે તો ત મિથ્યાત્વ છે. (બ) જિનેશ્વરની આજ્ઞા નથી એવી ક્રિયાઓ જેવી કે મૂર્તિ મનાવવાની ક્રિયા તેના મંત્રા પુજા વગેરેમાં અપકાય-તેઉકાય-વનસ્પતિકાય વગેરેની હિંસા, અને તેને ધર્મનું અંગ માનવું વગેરે ક્રિયાઓ લોકોત્તર ધર્મગત મિથ્યાત્વ છે. ૨૫૫ છે. સમકિતી જીવ આ ૨ પાપમાં એક પણ કાય ધર્મ નહિ

૮. કુપ્રાવચન મિથ્યાત્વ—તેના ત્રણ ભેદ

(i) **કુપ્રાવચન દેવગત મિથ્યાત્વ**—કપોળ બુદ્ધિથી ઉત્પન્ન કરેલુ બનાવટી ઇશ્વરનુ સ્વરૂપ સ્વીકારવુ તે મિથ્યાત્વ છે ક્રોધ–માન–માયા–લોભ–કામ–ક્રિયા વગેરે દુર્ગુણો છે અને ક્ષમા–કોમળતા–સરળતા–સંતોષ–બ્રહ્મચર્ય–આત્મધ્યાન વગેરે સદ્‌ગુણો છે એમ બધા મતો સ્વિકારે છે તો પ્રભુ સર્વ સંપૂર્ણ ગુણવાળા હોય તે આપોઆપ સાબિત થાય છે, છતા સર્વ જીવોથી શ્રેષ્ઠ એવા ભગવાનમા દુર્ગુણોની વાતો કરવી તે કુપ્રાવચન એટલે મિથ્યા વચન છે જેમકે—

ભગવાન ગોપીઓ સાથે ક્રિડા કરે, કપટથી મોહિનીનુ રૂપ બનાવી ભસ્માસુરને છેતરે, દુશ્મનોનો ચક્રથી કે ત્રીશુળથી નાશ કરે, સાપ રાખે, સ્ત્રી રાખે, પરસ્ત્રીમા મોહિત થાય, પોતાની જ દીકરી સાથે ભોગ ભોગવે, નિરંજન હોવા છતાં ફરી અવતાર લે, ભક્તોને મદદ કરે બીજાને હેરાન કરે, સ્ત્રીના ધણીનુ રૂપ બનાવી સતી સાથે વ્યભિચાર કરે, લડાઇમા ભક્તોને મદદ કરી દુશ્મનોનો નાશ કરે વગેરે ભગવાન ઉપર આરોપ ચઢાવવા તે કુપ્રવચન મિથ્યાત્વ છે અને એવાને ભગવાન તરીકે માનવા તે મિથ્યાત્વ છે

(ii) **કુપ્રાવચન ગુરૂગત મિથ્યાત્વ**—સમ્યકત્વ પરિણતિ–અહિંસા–સત્ય–અચૌર્ય–બ્રહ્મચર્ય–પરિગ્રહ–ત્યાગ–ક્ષમા વગેરે ૧૦ યતિધર્મ એવા ગુણો વગરના બાવા, તાપસ, જોગી, સન્યાસી વગેરેને ગુરૂ તરીકે માનવા તે મિથ્યાત્વ છે

(iii) **કુપ્રવચન ધર્મગત મિથ્યાત્વ**—યજ્ઞ જેમા છકાય જીવની હિંસા થાય છે, નદીમા સ્નાન કે જેમા છકાય જીવની હિંસા છે, મૂર્તિની પૂજા કે જેની બનાવટ અને પૂજામા હિંસા છે હિંસા વગેરે અઢાર પાપસ્થાનમાથી કોઇપણ સ્થાનને ધર્મ તરીકે ગણવુ, જેમા અહિંસા ભાવ નથી ત્યા ધર્મ માને, ધર્માંધપણામા પાપની છૂટ વગેરે જુઠા વચન છે તે સર્વ કુપ્રાવચન મિથ્યાત્વ છે

૯. જિન માર્ગથી ઓછી પ્રરૂપણા કરે—જેમકે આત્મા એક પ્રદેશી છે, આત્મા જુવારના દાણા જેવડો, આત્મા દીપક જેવો છે આવી રીતે જિનવચનને છુપાવી જુદી રીતે પ્રરૂપણા કરે તે મિથ્યાત્વ છે

૧૦. જિન વચનથી અધિક પ્રરૂપણા કરે—જેમકે એકજ આત્મા સર્વ બ્રહ્માંડમા વ્યાપક છે, સંયમ નિભાવ માટે શુદ્ધ ઉપકરણ રાખનાર સાધુને પરિગ્રહ ધારી કહેવા તે સર્વ અધિકી પ્રરૂપણામય મિથ્યાત્વ છે

૧૧. સર્વજ્ઞના વચનથી વિપરીત પ્રરૂપણા તે મિથ્યાત્વ છે. પ્રત્યક્ષ વગેરે પ્રમાણોથી જુઠી સાબિત થતી વાતો અને એકાંતવાદ એ સર્વ અહિં દાખલ થાય છે તેના દાખલા —

એક તો જેને માનવામાં આવતા દેવનું અસ્તિત્વ ન હોય અથવા પહેલાં હતા પણ હમણાં ન હોય, એવી કથા હોય વળી આમ તપ કરી હમણાં ચલાવ્યા વગર જે દેવની મદદ જોઈતી હોય તેનો જાપ એકસામટા એક જ જપ પણ વિશેષ વિધિથી કરે તો કદાચ દેવ હોય તો હાજર થાય અને હાજર થાય તો તેના તેજને જીરવી શકવાની શક્તિ ન હોય અને દેવ હાજર થઈ કાર્ય કરે તે તે પણ વિચિત્ર છે અને દેવની મદદનું પરિણામ ઘણે ભાગે ભેગું ક્રુર આવે છે એટલે લૌકિક દેવની પૂજા સર્વથા રીતે નકામી છે છતાં તેથી ઊંચુ માનવું તે મિથ્યાત્વ છે.

વળી લોકમાં પ્રખ્યાત થયેલા કોઈ પુરુષ કે માણસને દેવ કે ભગવાન તરીકે સ્વીકાર કરવો તે પણ મિથ્યાત્વ છે. કારણ કે એ અસર્વજ્ઞને સર્વજ્ઞ માનવો તે જૂઠું છે. વળી લોકકથા પ્રમાણે મનાતા અસર્વજ્ઞ દેવોને ભગવાન તરીકે માનવા તે પણ મિથ્યાત્વ છે.

(ii) લૌકિક ગુરૂ ગત મિથ્યાત્વ—નિશાળના માસ્તરો ગુરૂ કહેવાય છે તેને ધર્મબુદ્ધિએ ગુરૂ માનવા તે મિથ્યાત્વ છે, લોક કથા પ્રમાણે પાંચ મહાવ્રત વગરના જેઓ ગુરૂ તરીકે મનાય છે તેમને ધર્મબુદ્ધિએ ગુરૂ તરીકે માનવા તે મિથ્યાત્વ છે. નિશાળના માસ્તરોનો વિદ્યાર્થીઓ વિનય સાચવે, વડીલોનો વિનય કરવો તે યોગ્ય છે પણ તેમાં તરણતારણ બુદ્ધિ ન રાખવી.

(iii) લૌકિક ધર્મગત મિથ્યાત્વ—લોકના વ્યવહારો જેમકે લગ્ન, કુટુંબપાલન વળી તંદુરસ્તીની ક્રિયા જેમકે સ્નાન વગેરે વ્યવહારિક ક્રિયામાં તરણ-તારણ ધર્મ બુદ્ધિ રાખવી તે મિથ્યાત્વ છે.

● લોકોત્તર મિથ્યાત્વ તેના ત્રણ ભેદ છે.

(i) લોકોત્તર દેવગત મિથ્યાત્વ—(અ) તીર્થંકરો અને કેવળી ભગવાનની આલોકના સુખ (પુત્ર-સ્ત્રી-ધન-સંપત્તિ-રોગ નિવારણ વગેરે) માટે પૂજા કરવી તે મિથ્યાત્વ છે (બ) જિન કે તીર્થંકર ન હોય છતાં પોતાને તે પ્રમાણે ઓળખાવે જેમકે જમાલી, ગોશાળો, ગૌતમબુદ્ધ વગેરે અને તેમને તે પ્રમાણે માને તે પણ મિથ્યાત્વ છે.

(ii) લોકોત્તર ગુરૂગત મિથ્યાત્વ—(અ) આલોકના કે પરલોકના કોઈ પણ પુદ્ગલિક સુખ માટે સાધુને દાન દે પૂજે તે મિથ્યાત્વ છે. (બ) સાધુના વેશમાં હોય છતાં સમકિતની શુદ્ધિ અને પાંચ મહાવ્રત વગરનો હોય તેને સાધુ માનવો તે મિથ્યાત્વ છે.

(iii) લોકોત્તર ધર્મગત મિથ્યાત્વ—(અ) લોકોત્તર ધર્મ ફક્ત મોક્ષ માટે જ છે ધર્મના કોઈ પણ વિભાગ જ્ઞાન-દર્શન-ચારિત્ર તપ વગેરે સાધનોનો સંસારના સુખને માટે પાળે તો તે મિથ્યાત્વ છે. (બ) જિનેશ્વરની આજ્ઞા નથી એવી ક્રિયાઓ જેમકે મૂર્તિ બનાવવામાં હિંસા તેના રંગ પૂજા વગેરેમાં અપકાય-તેઉકાય-વનસ્પતિકાય વગેરેની હિંસા, અજોગીને ભોજન આમંત્રણ વગેરે ક્રિયાઓ લોકોત્તર ધર્મગત મિથ્યાત્વ છે કારણકે સૂત્રમાં સ્પષ્ટ છે કે સમકિતી જીવ અઢાર પાપમાંનું એક પણ કાર્ય ધર્મ નિમિત્તે કરે નહિ.

૮. કુપ્રાવચન મિથ્યાત્વ—તેના ત્રણ ભેદ

(i) **કુપ્રાવચન દેવગત મિથ્યાત્વ**—કપોળ બુદ્ધિથી ઉત્પન્ન કરેલુ બનાવટી ઇશ્વરનુ સ્વરૂપ સ્વીકારવુ તે મિથ્યાત્વ છે ક્રોધ–માન–માયા–લોભ–કામ–ક્રિયા વગેરે દુર્ગુણો છે અને ક્ષમા–કોમળતા–સરળતા–સંતોષ–બ્રહ્મચર્ય–આત્મધ્યાન વગેરે સદ્ગુણો છે એમ બધા મતો સ્વિકારે છે તો પ્રભુ સર્વ સંપૂર્ણ ગુણવાળા હોય તે આપોઆપ સાબિત થાય છે, છતા સર્વ જીવોથી શ્રેષ્ઠ એવા ભગવાનમા દુર્ગુણોની વાતો કરવી તે કુપ્રાવચન એટલે મિથ્યા વચન છે. જેમકે—

ભગવાન ગોપીઓ સાથે ક્રિડા કરે, કપટથી મોહિનીનુ રૂપ બનાવી ભસ્માસુરને છેતરે, દુશ્મનોનો ચક્રથી કે ત્રીશુળથી નાશ કરે, સાપ રાખે, સ્ત્રી રાખે, પરસ્ત્રીમા મોહિત થાય, પોતાની જ દીકરી સાથે ભોગ ભોગવે, નિરંજન હોવા છતા ફરી અવતાર લે, ભકતોને મદદ કરે બીજાને હેરાન કરે, સ્ત્રીના ધણીનુ રૂપ બનાવી સતી સાથે વ્યભિચાર કરે, લડાઇમા ભકતોને મદદ કરી દુશ્મનોનો નાશ કરે વગેરે ભગવાન ઉપર આરોપ ચઢાવવા તે કુપ્રવચન મિથ્યાત્વ છે અને એવાને ભગવાન તરીકે માનવા તે મિથ્યાત્વ છે

(ii) **કુપ્રાવચન ગુરૂગત મિથ્યાત્વ**—સમ્યક્ત્વ પરિણતિ–અહિંસા–સત્ય–અચૌર્ય–બ્રહ્મચર્ય–પરિગ્રહ–ત્યાગ–ક્ષમા વગેરે ૧૦ યતિધર્મ એવા ગુણો વગરના બાવા, તાપસ, જોગી, સંન્યાસી વગેરેને ગુરૂ તરીકે માનવા તે મિથ્યાત્વ છે

(iii) **કુપ્રવચન ધર્મગત મિથ્યાત્વ**—યજ્ઞ જેમા છકાય જીવની હિંસા થાય છે, નદીમા સ્નાન કે જેમા છકાય જીવની હિંસા છે, મૂર્તિની પૂજા કે જેની બનાવટ અને પૂજામા હિંસા છે હિંસા વગેરે અઢાર પાપસ્થાનમાથી કોઇપણ સ્થાનને ધર્મ તરીકે ગણવુ, જેમા અહિંસા ભાવ નથી ત્યા ધર્મ માને, ધર્માધપણામા પાપની છૂટ વગેરે જુઠા વચન છે તે સર્વ કુપ્રાવચન મિથ્યાત્વ છે

૯. જિન માર્ગથી ઓછી પ્રરૂપણા કરે—જેમકે આત્મા એક પ્રદેશી છે, આત્મા જુવારના દાણા જેવડો, આત્મા દીપક જેવો છે આવી રીતે જિનવચનને છુપાવી જુદી રીતે પ્રરૂપણા કરે તે મિથ્યાત્વ છે

૧૦. જિન વચનથી અધિક પ્રરૂપણા કરે—જેમકે એકજ આત્મા સર્વ બ્રહ્માડમા વ્યાપક છે, સંયમ નિભાવ માટે શુદ્ધ ઉપકરણ રાખનાર સાધુને પરિગ્રહ ધારી કહેવા તે સર્વ અધિકી પ્રરૂપણામય મિથ્યાત્વ છે

૧૧. સર્વજ્ઞના વચનથી વિપરીત પ્રરૂપણા તે મિથ્યાત્વ છે. પ્રત્યક્ષ વગેરે પ્રમાણોથી જુઠી સાબિત થતી વાતો અને એકાંતવાદ એ સર્વ અહિં દાખલ થાય છે તેના દાખલા —

(૧) બૌદ્ધ દર્શન

તે એકાંત ક્ષણિક વાદ છે. પર્યાયના ઉત્પાદ અને વ્યયને માનીને દ્રવ્યોના ઉત્પાદ અને વ્યયને માને છે. દ્રવ્યોને સર્વથા અનિત્ય માને છે. પર્યાયને એકાંતવાદથી એ માને છે. આત્માને માનતા નથી. જ્ઞાન વાસના, નાશ પામેલા દ્રવ્યોનું અનુસંધાન કરી નાશ પામે છે એમ કહી સાધુઓ માંસ ખાય છે. જ્ઞાન વાસનાની પરંપરા નાશ પામે તેને મોક્ષ માને છે.

તત્ત્વોનું વિરોધીપણું—આત્મા નથી તો ધર્મ કોને માટે કરવો? પદાર્થો ક્ષણ માત્ર રહીને નાશ પામે અને બીજા ક્ષણમાં તેના જેવી બીજી વસ્તુ ઉત્પન્ન થાય તો એક જણ પુન્ય કરે અને બીજો સ્વર્ગે જાય, એક ગુન્હો કરે ત્યારે સજા બીજાને થાય, ભૂખ એકને લાગે ત્યારે ભોજન બીજો કરે એટલે પોતાને માટે કંઈ કરવાનું રહેતું નથી તો ધર્મ શા માટે કરવો? વળી માંસ કાચું કે પાકું હોય તેની દરેક અવસ્થામાં નિગોદીયા જીવો (એક શરીરમાં અનંત જીવો ઉપજે છે) જે ચર્મચક્ષુથી દેખાતા નથી. વળી પંચેન્દ્રીય સુધી વિકાસ પામેલા જીવોની હિંસાનું અનુમોદન થાય છે તેનું ઓછા વિકાસવાળા જીવની હિંસાના પાપ કરતાં અનંતગણું પાપ છે તે તેઓ સમજતા નથી. એટલે મહત્વ ભોગવવા અને આજીવીકા ચલાવવા સિવાય આ મતનો કોઈ બીજો હેતુ સાબીત થતો નથી. તેથી ધર્મ કે જે મોક્ષનો હેતુ છે તે અહિં નથી.

(૨) નૈયાયિક દર્શન

તેઓ શિવને દેવ માને છે. તે દેવ શત્રુને નાશ કરવા ત્રિશુળ રાખે છે. પાર્વતીની ભિક્ષા માગ્યા કરે છે સ્ત્રી રાખે છે એટલે ક્રોધ, કુટિલતા અને કામ સાબિત થયાં. તેથી તે કુદરતના નિયમ મુજબ ભગવાન નથી એમ સાબિત થયું. તેઓ કહે છે કે બાર વર્ષ શિવ દિક્ષા પાળે પછી ઉઠી રમે તો પણ તેઓને મોક્ષ થાય—આ વાત પણ પ્રત્યક્ષ પ્રમાણથી જુઠી પડે છે. કારણ કે શેઠ સદાચાર રાખે ત્યાં સુધી પુજનીય થાય છે. પણ પછી દુરાચાર સેવે તો તેને સજા થાય છે.

તેઓ સત્તાને સત્ માને છે અને સામાન્ય, વિશેષને પણ સત્તા વિના સત્ માને છે એક સ્થાન કહે છે કે જ્ઞાન જ્ઞાનને પોતાને ન જાણે. વળી કહે છે કે ઇશ્વરનું જ્ઞાન પોતાને જાણે છે ત્યાં આત્મામાં ક્રિયા વિશેષ નથી આવતો. આકાશને નિત્યપણે માનીને તેનો ગુણ શબ્દ છે એમ કહે છે તો આકાશ વગર શબ્દ ઉત્પત્તિ કેવી રીતે થાય? વળી ઇશ્વરને કર્તા માને છે, હવે કર્મ કે તે કરે એટલે કર્તા હોય તે ભોક્તા હોય જ તો તેનામાં અને સામાન્ય જીવમાં શું ફરક છે અને ઇશ્વરનું કર્તા તરીકેનું પ્રયોજન કયાં ગયું? ખરી રીતે દરેક જીવ કર્મ કરીને પોતાના સંસાર જમાવતો હોય છે.

વળી દુનીયા કર્તાની કલ્પના—પ્રભુ બનાવ્યા વગરે ઇશ્વરની ન્યુનતા બતાવે છે અને દુઃખી જીવોને બનાવી ઇશ્વરને ક્રુર બનાવે છે. એટલે આ ઇશ્વર વિરોધી તેમજ પરસ્પર વિરોધી તત્ત્વો છે પરસ્પર વિરોધી તત્ત્વો કે જેઓ તેઓની માન્યતા અનુસાર સમન્વય થઇ શક્તો નથી તેથી તે

આલબનથી મોક્ષ નથી તેથી તે ધર્મ નથી પણ મહત્ત્વ અને આજીવિકાનુ એક સાધન સમજાય છે

(૩) વૈશેષિક દર્શન

તેઓની માન્યતા નૈયાયિક દર્શન જેવી છે ફક્ત એટલો કે તેઓ ફક્ત બે પ્રમાણને માને છે અને કલ્પના તર્કથી શિવજીને ઉલ્લુ (ઘુડ) બનાવી કણાદ મુનીને શિખવવા મોકલે છે તેથી આમત ઔલુક્ય પણ કહેવાય છે તેથી બુદ્ધિ અને કુદરની નિયમો વિરુદ્ધ તત્ત્વો હોવાથી મોક્ષ માટે યોગ્ય નથી

(૪) સાંખ્ય દર્શન

તેઓ કહે છે કે કપિલ મુનિના ૨૫ તત્વો જાણે તે ગમે તેમ કરે તો પણ અલ્પકાળમા મોક્ષ થાય. અહિ તત્વોના વિરોધીપણા ઉપરાત તેઓની માન્યતા મુજબ ક્રિયા ઉડી જાય છે જ્યા ક્રિયા કેમ કરે છે અહિ તત્વો કુદરતી નિયમોને લાગુ પડતા નથી. વળી ઉપર મુજબ માન્યતા અને ક્રિયામા વિરોધ છે તેથી તે મત મોક્ષનો હેતુ નથી

તેઓ કહે છે કે સત્વ, રજો અને તમોગુણથી પ્રકૃતિ ઉપજે છે, આત્માને એકાંત અકર્તા માને છે પ્રકૃતિને એકાત કર્તા માને છે વર્ણ, ગંધ, રસ, શબ્દ અને સ્પર્શથી પાચ ભુત, અગ્નિ, પૃથ્વી, પાણી, આકાશ અને વાયુને કલ્પનાથી બનાવે છે પ્રકૃતિથી બુદ્ધિ—બુદ્ધિથી અહકાર—અહકારથી વર્ણાદિ તન્માત્ર, તન્માત્રથી પાચભૂત બને છે એમ માને છે. તેઓની માન્યતા મુજબ કોઇ રીતે સમન્વય ન થઇ શકે તેવા પરસ્પર વિરોધી તત્વો માને છે

સાંખ્યો કહે છે કે સત્વ, રજ અને તમોગુણથી પ્રકૃતિ એવી અન્ય વસ્તુ ઉપજે છે એટલે ગુણોથી ગુણી (ગુણવાચક વસ્તુ) ઉપજે છે, પણ આ તત્વ ખોટો છે કારણ કે ગુણી (વસ્તુ) હોય તોજ તેનામા ગુણ હોય જ્યારે વસ્તુ ન હતી ત્યારે ગુણો કયા રહેતા ? આનો જવાબ કોણ દઇ શકે?

વળી આત્માની શક્તિ સત્તા વગર કોઇ જડ પદાર્થોમા વસ્તુ ઉત્પન્ન કરવાની કે સુખ દુ ખ આપવાની શક્તિ નથી તે આપણે અનેક રીતે સાબિત કરી શકીએ છીએ આત્મા એકાત અકર્તા અને અભોકતા હોય તો સસાર કે મોક્ષ એવુ કઇ બની શકે જ નહિ અને ધર્મની પણ જરૂર ન રહે તેથી આ મત મોક્ષનો હેતુ નથી તેથી ધર્મ નથી પણ આજીવિકાનુ એક સાધન છે

(૫) મીમાંસ (જૈમિનમય) દર્શન

તેઓ સર્વ શરીરમા એકજ આત્મા માને છે, જો આમ હોય તો સર્વ સસારિક કે ધાર્મિક વ્યવહાર આપોઆપ બધ થાય કારણ કે એક ધર્મ કરે તો બધાને ફળ મળે. એક પાપ કરે તો બધાને સજા થાય. એકને માર મારવાથી બધાને લાગે તો પછી કોઇને ધર્મ કે કામ કરવાની જરૂર ન રહે જેમ બીજા શરીરનુ થશે તેમ આ શરીરનુ થશે. વળી મીમાસ મતવાળા જીવો અને બીજા જીવો એક જ છે તો એક સમયે બે પરસ્પર વિરોધી જ્ઞાન તથા આચરણ, કુદરતી

કાપવા નિર્દય છે. વળી કહે છે કે યજ્ઞ વગેરે માટે હિંસા થાય તે હિંસા નથી એટલે હિંસાને હિંસા ન માનવી તેજ મિથ્યાત્વ છે.

(૬) ચાર્વાક (વામ) દર્શન

તેઓ ઈશ્વર, ગુરુ, પુન્ય, પાપ એવું માનતા ન હોવાથી નાસ્તિક કહેવાય છે. તેઓ કહે છે પૃથ્વી પાણી, અગ્નિ અને વાયુ એ ચાર ભૂતોના સંયોગથી જીવ ઉપજે છે અને વિયોગથી જીવ નાશ પામે છે આ મતિનિ એક ઉત્તમસુ કરે તેમાં પત્ની, માતા, બહેની જેવી ગોળી તેના હિસાબમાં આવે તેની સાથે વ્યભિચાર કરે. તેની એક શાખા કાપવી માર્ગ કહેવાય છે માંસ, મદિરા અને વ્યભિચારના લોલુપ હોય તેજ તેઓની વાસના પોષવા આ માર્ગમાં જોડાય છે તેથી આ મત એક મહાન અધર્મ ગણાય.

૧૨ ધર્મ ને અધર્મ માને તે મિથ્યાત્વ—સ્યાનય ધર્મ છે સર્વ જીવોનું અભય-અહિંસા તે ધર્મ પૃથ્વી વગેરે પાંચ સ્થાવર, બેથી ચાર ઇંદ્રિયોવાળા વિકલેન્દ્રીય અને ચારે ગતિના પંચેન્દ્રિયોની નવ કોટીથી રક્ષણ જે વિતરાગનો ધર્મ છે તેને અધર્મ કહેનાર મહા મિથ્યાત્વી હોય છે નિશ્ચયથી આત્માના ગુણો જ્ઞાન-દર્શન-સમ્યક્ત્વ-સમભાવ વગેરેમાં રમણતા કરવી તે ધર્મ છે તેને જડ (અજીવ) પદાર્થોથી ધર્મની ઉત્પત્તિ થાય એવું માનનાર નિશ્ચયથી મિથ્યાત્વી છે.

૧૩ અધર્મમાં ધર્મ માને તે મિથ્યાત્વ—પશુનો હોમવાળા યજ્ઞ, સ્નાન, મારીને મારવાની કંદ વગેરેમાં ધર્મ બુદ્ધિ રાખવી તે મિથ્યાત્વ છે ધર્મની ખાતર હિંસા કરવી તે ધર્મ છે એમ માનવું તે પણ મિથ્યાત્વ છે ધર્મ ન્યાય માટે અપવાદ માગ વૈદીય વગેરે વિદ્યાથી કોઇની હિંસા કરવામાં આવે તેને ધર્મ માનવામાં આવતું નથી કારણ કે હિંસા વગેરેનું પ્રાયશ્ચિત લેવું પડે છે હિંસાના કામને ધર્મ તરીકે સ્વીકારવામાં આવતું નથી પણ અપવાદ માર્ગ લાચારીપૂર્વક પ્રમાદ યોગથી તેનો આશ્રય લેવામાં આવે તેથી બની શકમની વિરાધના માટે પ્રાયશ્ચિત લેવું પડે છે.

૧૪ સાધુને અસાધુ કહે તે મિથ્યાત્વ—મહાવ્રતવાળા પાંચ મહાવ્રત ધારીને અસાધુ કહેવા તે મિથ્યાત્વ છે. પોતાની સંપ્રદાય કે અમુક વાડાભેથી ક્રિયાના ભેદના કારણે સાધુને અસાધુ કહેનાર મિથ્યાત્વી છે.

૧૫. અસાધુને સાધુ કહે તે મિથ્યાત્વ.—લૌકિક-માતાજી-કુપાત્ર એ બધુ એવાળા સમકિત અને પંચમહાવ્રત રહિત હોય એવા દંભ સાધુઓને, ખરા સાધુ માનીને, નમો લોએ સવ્વ સાહુણં ના પદમાં દાખલ કરે તે મિથ્યાત્વ છે.

૧૬ જીવને અજીવ માને તે મિથ્યાત્વ —પૃથ્વી-પાણી-અગ્નિ-વાયરા-વનસ્પતિ એ પાંચ સ્થાવરકાય, વિકલેન્દ્રી, સમુર્છિમ અને અસંજ્ઞીપંચેન્દ્રિયોથી કોઇને નિર્જીવ માનવા તે મિથ્યાત્વ છે.

સુકા અનાજના દાણાને નિર્જીવ માનવા તે મિથ્યાત્વ છે આખા વિશ્વમા એકજ જીવ ઠરાવીને બાકીના જીવોની નાસ્તિ બતાવે તે મિથ્યાત્વ છે પાચ ભુતોથી જીવ બને છે અને તેના વિયોગથી જીવ નાશ પામે છે એમ કહેનાર ચાર્વાક વગેરે મિથ્યાત્વી છે

૧૭. અજીવને જીવ માને તે મિથ્યાત્વ:—અજીવ મુર્તિને સાક્ષાત મનુષ્ય કે પશુ તુલ્ય માને કે ભગવાન માને તે મિથ્યાત્વ. દેવતાની વૈક્રીય લબ્ધીથી બનતા ફુલો વગેરેને સજીવ માને તે મિથ્યાત્વ

૧૮. માર્ગને ઉન્માર્ગ સમજે તે મિથ્યાત્વ:—સર્વજ્ઞનો બતાવેલ મોક્ષ માર્ગ અહિંસા સંજમતપ વગેરેને ઉન્માર્ગ કહે તે મિથ્યાત્વ કેટલાક અનંત સંસારી દ્રઢ મિથ્યાત્વી ભોળા લોકોને ભરમાવે કે હાથી પાછળ પડયો હોય અને જૈન ઉપાશ્રયનુ રક્ષણ મળે તો પણ ત્યા ન જવુ તે ભયંકર મિથ્યાત્વ છે

૧૯. ઉન્માર્ગને મોક્ષમાર્ગ સમજે તે મિથ્યાત્વ: રાસલીલા, યજ્ઞ, હોમ, લાકડા છાણાની દ્રવ્યહોળી, દીવાની દ્રવ્યદીવાળી વગેરે કાર્યમા ધર્મ માને તે મિથ્યાત્વ છે

૨૦ આઠ કર્મથી મુકાણા છે તેને નથી મુકાણા એમ કહે તે મિથ્યાત્વ તથા અરૂપીને રૂપી કહે તે મિથ્યાત્વ પુદ્ગળો સિવાયના ધર્માસ્તિકાયાદિ પાચ દ્રવ્યને રૂપી માને, અરૂપી સિદ્ધભગવાનની રંગ વર્ણમા સ્થાપના કરે, અરૂપી નિરંજન નિરાકાર પરમાત્મા ફરી અવતાર લીએ, સૃષ્ટી રચે વગેરે કહે, અરૂપી આકાશને શબ્દાદિ ગુણમય કહે—આ સર્વ મિથ્યાત્વ છે

૨૧ આઠ કર્મથી નથી મુકાણા તેને નિરંજન નિરાકાર અરૂપી વગેરે કહે:— સંસારી કાર્ય કરનાર, ફરી અવતાર લેનાર, દોષિત મનુષ્ય કે દેવને પરમાત્મા કહે, ચર્મ ચક્ષુથી ન દેખાય તેવી વસ્તુ જેમકે પરમાણુ પુદ્ગળ, કર્મવર્ગણા, વાયુ, વગેરેને અરૂપી માને—આ સર્વ મિથ્યાત્વ છે સર્વ સંસારી જીવો પોતપોતાના કર્મ અને ઉદ્યમથી પોતપોતાની સૃષ્ટિ રચે છે તેમાના કોઇને ભગવાન કહે તે મિથ્યાત્વ છે

૨૨. અવિનય મિથ્યાત્વ—તિર્થંકરની ભુલ બતાવે, સર્વજ્ઞ પ્રણિતશાસ્ત્ર ઉત્થાપે, જ્ઞાન-દર્શન-ચારિત્ર-તપ યુક્ત ગુણવાનની નિંદા-અવર્ણવાદ વગેરે બોલે તે મિથ્યાત્વ, આવા લોકો દ્રવ્ય ચારિત્ર પાળે તો હેઠ જાતના કિલ્બીષી દેવ થાય, જેમકે જમાળી, જ્ઞાનના વિનય, બહુમાન આદિ આઠ આચારમા જાણી જોઇને દોષ લગાડે અને તેમા દોષ ન માને તે મિથ્યાત્વ, સાધુ, સાધ્વી લૌકિક પંડિત પાસેથી વાચના લે અને તેમા દોષ નથી એમ કહે તો મિથ્યાત્વ લાગે

૨૩. અશાતના મિથ્યાત્વ—પંચ પરમેષ્ટિ તથા જ્ઞાન, દર્શન, ચારિત્ર, તપ અને પવીત તીર્થની ૩૩ માહેલી કોઇ અસાતના કરી અને તેને દોષ ન માનવો તે મિથ્યાત્વ છે જે વસ્તુ જે સ્વરૂપમા હોય તેને તે સ્વરૂપે ન માનવી તે પણ અસાતના છે

૨૪ અક્રિયા મિથ્યાત્વ —ક્રિયાની જરૂર નથી ફક્ત જ્ઞાનથી જ મોક્ષ મળે એમ કહે, આ ક્રિયાને ફક્ત કરી જ માને, સામાયિક-પ્રતિક્રમણ વગેરે નકામાં છે એમ કહે, આત્માને એકાંત અક્રિય માને તે સર્વ મિથ્યાત્વ છે.

૨૫ અજ્ઞાન મિથ્યાત્વ —જે જ્ઞાનનો નિષેધ કરે અને કહે કે ફક્ત ક્રિયાથી જ મોક્ષ છે અથવા કહે કે જે જાણે તેને પાપ બીજાને નહિ લેવા દેવા તે સર્વ મિથ્યાત્વી છે.

હવે ૩૬૩ પાખંડીના મતો ઓળખો—દરેક કાર્યમાં પાંચ સમવાય સાથે હોય છે કાળ-સ્વભાવ-નિયતિ (ભવિતવ્યતા)-કર્મ અને ઉદ્યમ. કોઈ મુખ્યતામાં કોઈ ગૌણતામાં દેખાય પણ પાંચે ભેગી સાથે હોય છતાં એકાંતવાદથી કોઈ એકને જ માને અને બીજાનો નિષેધ કરે તે એકાંતવાદ (મિથ્યાત્વ=પાખંડ) છે. પાંચ સમવાય અને ચાર વાદીના મળી ૩૬૩ પાખંડ મત ઉપજે છે.

(૧) ક્રિયાવાદીના ૧૮ મત ઉપજે છે—૫ સમવાય × ૨ સ્વભાવમાં, પર આત્મા = ૧ × ૨ શાશ્વતા, અશાશ્વતા = ૨ × ૯ તત્ત્વ = ૧૮. તેઓ ફક્ત ક્રિયામાં જ માને છે જ્ઞાનાદિ ગુણોને ઉત્થાપન કરે છે તે મિથ્યાત્વી છે. જૂઠી ક્રિયાને સાચી માને તે પણ મિથ્યાત્વ છે.

(૨) અક્રિયાવાદીના ૮૪ મત ઉપજે છે—૫ સમવાય + ૧ ઈશ્વરથી ઉપજેલો લોક = ૬ × ૨ પોતાથી, બીજાથી = ૧૨ × ૭ નવ તત્ત્વમાંથી પુણ્ય અને પાપ બાદ એટલે સાત = ૮૪. આ લોકો એમ માને છે કે પાપ પુણ્ય નથી, જગતમાં સર્વ પદાર્થ અસ્થિર છે તો તેમને ક્રિયા કેવી રીતે લાગે? તેઓ નાસ્તિક છે. તેઓ ક્રિયાને માનતા નથી.

(૩) અજ્ઞાનવાદીના ૬૭ મત ઉપજે છે—તેઓ સમવાયને માનતા નથી, તેઓના ૭ વિકલ્પ છે તે આ પ્રમાણે—૧ જીવ છે, ૨ જીવ નથી, ૩ જીવ છે તેમ નથી, ૪ જીવ છે પણ કહેવાય નહિ, ૫ જીવ નથી પણ કહેવાય નહિ, ૬ જીવ છે તેમજ નથી પણ કહેવાય નહિ, ૭ જીવ છે પણ નહિ અને નથી પણ નહિ. ૭ વિકલ્પ × ૯ તત્ત્વ = ૬૩ + ૪ (સોભમત, ભિન્નમત, વેભમત, વિશુમત) એ ચાર મત કોઈ કોઈ પક્ષને મળવું કરીને અજ્ઞાનવાદમાં ગણ્યા = ૬૭. તેઓ અજ્ઞાનમાં શાંતિ માને છે અને કહે કે જે જાણે તેને વ્યાધિ થાય.

(૪) વિનયવાદીના ૩૨ મત ઉપજે છે—તેઓ ફક્ત વિનયને જ એકાંત રીતે ધર્મ માને છે, તેઓ અનાભિગ્રહિક મિથ્યાત્વમાં આવે છે. તેઓના વિનયના આઠ ભેદ છે—૧ સુરનો વિનય, ૨ રાજાનો વિનય, ૩ જ્ઞાનનો વિનય, ૪ વૃદ્ધનો વિનય, ૫ માતાનો વિનય, ૬ પિતાનો, ૭ ગુરુનો, ૮ ધર્મનો વિનય એ ૮ × ૪ મનથી ભલો જાણે, વચનથી ગુણગ્રામ કરે, કાયાથી નમસ્કાર કરે, માનપૂર્વક ભક્તિ કરે = ૩૨. તેઓના ગુરુ, જ્ઞાન અને ધર્મ સર્વજ્ઞના વચન પ્રમાણે નથી અને આઠેના વિનયને તો મોક્ષ માર્ગ સાથે સંબંધ જ નથી, તેથી એકાંતવાદ છે. જીવનું સાચું ભાન નથી, તેઓનો વિનય, સત્ય અને નિર્જરાનો હેતુ નથી. આ સર્વ પાખંડ મતો તેઓ મિથ્યાત્વી છે.

આવી રીતે સર્વ પ્રકારના મિથ્યાત્વના વિચારો તથા ડાર્યો મુખ્ય ૨૫ ભેદમા આવે છે અને મિથ્યાત્વના સેવનારાઓના ૩૬૩ મતો છે, તે સર્વ મિથ્યાત્વ અને મતોનો ત્યાગ કરવો જોઈએ તો સમકિત પ્રગટ થાય અને સુરક્ષિત રહે

સમકિતીને ત્રણ પ્રકારે મિથ્યાત્વ લાગે

૧. પરિવર્તન મિથ્યાત્વ—મિથ્યાત્વીના મિથ્યાત્વની કરણીમા સહાય કરે, મિથ્યાત્વી પર્વો મિથ્યાત્વીની રીતે પાળે, મિથ્યાત્વી જેવા કામ કરે જેમકે સત્યનારાયણની પુજા કરે–કરાવે તેમા જાય વગેરે કરે તો મિથ્યાત્વ કર્મદળનો બધ થાય.

૨. પરિણામ મિથ્યાત્વ—વ્યવહારથી સમકિતનુ પાલન કરે પણ વિચારોમા મિથ્યાભાવ રાખે, જેમકે પ્રખ્યાત નેતાના અમુક ગુણ જોઈ તેને સાધુ કે તેથી વધારે ગુણવાન માને, અજ્ઞાનને લઈને માને કે બીજા મતવાળા કેમ મોક્ષ ન જાય, શકા–કખા–વિતિગિચ્છા વગેરે દોષો સેવે.

૩. પ્રદેશ મિથ્યાત્વ—ઉપશમ તથા ક્ષયોપશમ સમકિતીના આત્મ પ્રદેશો સાથે મિથ્યાત્વના કર્મદળ સત્તામા રહેલા છે તે ક્ષાયક સમકિતીને ન હોય ઉપશમ સમકિતી ઉપશમ શ્રેણીવાળાને ૧૧ મા ગુણસ્થાય સુધી સત્તામા મિથ્યાત્વ છે

ભાવની અપેક્ષાએ સમકિતનાં પાંચ ભેદ છે

૧. ક્ષાયક સમકિત—ચાર અનતાનુબધી કષાય અને ત્રણ દર્શન મોહનીના ક્ષય થવાથી પ્રગટ થાય છે તેની આદિ છે પણ અત નથી તેથી જીવ તે જ ભવે મોક્ષ જાય અથવા ઉત્કૃષ્ટપણે ત્રણ ભવ ઉલધે નહિ તેના ગુણસ્થાન ૪ થી ૧૪ = ૧૧ હોય.

૨. વેદક સમકિત—ક્ષયોપશમ સમકિતના છેલ્લા સમયે આ સમકિત હોય સમકિત મોહની વેદીને ક્ષય કરીને પછી ક્ષાયક સમકિત પામે એટલે આખા સસારમા એકજ વાર આવે તેની સ્થિતિ એક સમયની છે તેના ગુણસ્થાન વ્યવહારથી ચાર તે ૪ થી ૭

૩ ઉપશમ સમકિત—અહિ ઉપરની સાત પ્રકૃતિનો ઉપશમ થાય છે એટલે એકે પ્રકૃતિ પ્રદેશ ઉદય કે વિપાક ઉદયમા આવતી નથી, સત્તામા રહે છે તે આદિ સાત છે અતર્મુહુર્ત સ્થિતિ છે ત્યારબાદ ક્ષયોપશમ સમકિત પામી પછી ક્ષાયક સમકિત પામે અને ક્ષપક શ્રેણીએ ચડે તો તેજ ભવે મોક્ષ જાય અને ઉત્કૃષ્ટ સસારમા ભમે તો અર્ધપુદ્ગલ પરાવર્તનની અદર મોક્ષ જાય એક ભવમા બે વાર અને આખા સસારમા ઉત્કૃષ્ટી પાચ વાર આ સમકિત પામે. તેના ગુણસ્થાન આઠ એટલે ૪ થી ૧૧

૪ ક્ષયોપશમ સમકિત—તેના સાત વિકલ્પ છે અહિં સમકિત મોહની સિવાયની છમાથી જે પ્રકૃતિ ઉદયમા આવે તે રસ આપ્યા વગર એટલે સમકિતનો ઘાત કર્યા વગર ક્ષય

થાય છે અને જે ઉદયમાં નથી તે અનોદય ઉપશમમાં રહે છે અને સમકિત મોહનીનો ઉદય થાય છે તે વિપાક ઉદય છે. પણ તેથી સમકિતનો ઘાત થતો નથી. મિથ્યાત્વનો ક્ષય થાય ત્યારબાદ પડવાનો વખત નથી આવતો નહિતર જ અંતર્મુહૂર્ત અને ઉ ૬૬ સાગર અને ઝાઝું ક્રોડ પૂર્વની સ્થિતિ ક્ષાયક સમકિત પામે અથવા મિશ્રભાવ ગુ ૩ પામે અથવા ગુ ૧ મિથ્યાત્વ પામે પડવાઈ ન થાય તો ત્રણ ભવમાં જરૂર મોક્ષ જાય તે પહેલાં પણ મોક્ષ જઈ શકે. અસંખ્યાતિવાર સમકિત આવે જાય, પડવાઈ થઈ ઉત્કૃષ્ટ રખડે તો અર્ધપુદ્ગલ પરાવર્તનની અંદર મોક્ષ જાય. સમકિત મોહનીના ઉદયથી જ્ઞાન–દર્શન–ચારિત્રમાં અતિચાર લાગે શંકા કંખા થાય પણ શ્રદ્ધા છૂટે નહિ. મિથ્યાત્વ ન પામે તેના ગુ ૪ ૫ ૬ ૭

૫ **સાસ્વાદન સમકિત**—ઉપશમ સમકિતવાળો ગુ. પડે જાય તો વચમાં આ સમકિત જ ૧ સમય ઉ ૭ આવલિકા અને ૭ સમય રહી પડે છે અહિં મિથ્યાત્વનો તથા મિશ્ર મોહનીનો ઉદય નથી પરંતુ અનંતાનુબંધી કષાયનો (અને સમકિત મોહનીનો વિશેષ કરીને) ઉદય છે. આ સમકિતમાંથી જરૂર પડવાઈ થાય જ તેનું ગુણસ્થાન બીજું છે

સ્પષ્ટીકરણ નોંધ

(૧) અનંતાનુબંધી કષાય અને મિથ્યાત્વ એ પાંચની ક્ષયોપશમિક મહત્તાથી ભવ સ્થિતિ પરિપક્વ થાય છે એટલે અંતઃકોડાકોડીમાં ખપાય છે.

(૨) અનંતાનુબંધીના ક્ષયોપશમ કે ઉપશમ વગર મિથ્યાત્વ ખપતું નથી, આ કષાય ચોકડી મિથ્યાત્વ સહચારિણી છે એટલે સમકિતને તેના ઉદયમાં બંધ કરે છે.

(૩) મિથ્યાત્વ શુદ્ધ દેવ–ગુરુ–ધર્મની શ્રદ્ધા થવા દેતું નથી.

(૪) મિશ્રમોહની ક્ષયોપશમ સમકિતનું ઢાંકણ છે એટલે તેને પ્રગટ થવા દેતું નથી.

(૫) સમકિત મોહની આમોદ ઉત્પન્ન કરે છે તે ક્ષાયક સમકિત પ્રગટ થવા દેતી નથી, તેના ઉદયથી શંકા કંખા વિતિગિચ્છા થયા કરે છે અને સંસારીક સુખ માટે ધર્મકરણી કરવા પ્રેરે છે જેમકે રોગ નિવારણ માટે શાંતિનાથનો જાપ વગેરે કરે પણ એમ ન સમજે કે કર્મનો ઉદય થયો છે માટે કર્મનો નાશ કરવાનું જ કાર્ય કરવું તે આત્માના શુદ્ધ સ્વરૂપનો અનુભવ થવા દેતું નથી.

રૂચી, પ્રજ્ઞા અને પુરૂષાર્થની તારતમ્યતાની અપેક્ષાએ સમકિતના ૧૦ ભેદ

૧ **તત્વરૂચી**—જિનેશ્વર ભાષિત નવ તત્વમાં દૃઢ શ્રદ્ધા થાય છે પાંચ ઇંદ્રિયો અને મનના વિષયમાં જે જે વસ્તુઓ આવે તે નવ તત્વમાંથી કેટલા તત્વમાં દાખલ થાય છે તેનો

વિચાર કરે છે, પર્યાયના મૂળ દ્રવ્ય તરફ પ્રેરાય છે એટલે રાગ દ્વેષ ઉડી જાય છે અથવા પાતળા પડી જાય છે

દાખલા — ૧ સરસ આહાર જોઈને જીવતત્વ અને અજીવતત્વ (પુદ્‌ગળ) નો શુદ્ધ સ્વરૂપનો વિચાર આવે ૨ સુંદર વસ્તુ જોઈને કહે કે આ પુદ્‌ગળ સ્કંધ છે ૩ ચાલતા રસ્તામા સુંદર સ્ત્રી આવે તો અરૂપી અવેદી આત્મા અને પુદ્‌ગળ સ્કંધ (અજીવતત્વ)નો મુખ્યત્વે ખ્યાલ આવે એટલે દરેક વસ્તુ તત્વની બુદ્ધિથી જુએ નવ તત્વ અને ૭ દ્રવ્યાના જાણપણાથી આ બુદ્ધિ ઉત્પન્ન થાય

૨. દ્રવ્ય સમકિત.— જિનેશ્વર દેવના બતાવેલ ધર્મમા દૃઢ શ્રદ્ધા છે પણ પરમાર્થ રહસ્યનો અજાણ છે ફક્ત એટલુ જાણે કે વીતરાગે રાગદ્વેષ જીત્યા છે તેથી અસત્ય ન બોલે અને સર્વજ્ઞ હોવાથી ભૂલ કરે (૧) તમેવસચ્ચ નિસ્સંક જં જિણેહિ પવેઇય, (૨) નિગ્રંથ પાવયણ, અર્થ પરમર્થ, સેસ અનાર્થ (૩) તત્વ કેવળી ગમ્ય (૪) સિદ્ધાતમા કહ્યુ તે સાચુ આ ચાર મુદ્દા તેના હૃદયમા રહે છે વિશેષ જ્ઞાન નથી

૩ ભાવ સમકિત—(૧) ૭ નય, ૪ પ્રમાણ, ૪ નિક્ષેપા, ૪ દ્રવ્ય–ક્ષેત્ર–કાળ–ભાવ, ૨ વ્યવહાર અને નિશ્ચય ૨ સામાન્ય અને વિશેષ ૨ દ્રવ્ય અને ભાવ એ ૨૫ રીતે નવ તત્વના ભાવ જાણે (૨) ક્ષાયક, ક્ષયોપશમ, ઉપશમ એ ત્રણમાથી કોઇ ભાવમા પ્રવર્તે

૪. નિશ્ચય સમકિત આત્મા પોતેજ સમકિત છે. જ્ઞાન–દર્શન–તત્વમા નિશ્ચયપણુ–સમભાવ–આત્મિક–સુખ અને પકિત વીર્ય એ આત્માના શુદ્ધ ગુણ છે એજ આત્માની ઋદ્ધિ છે, તે સિવાય કોઇ પુદ્‌ગલીક વસ્તુ કર્મ કે કર્મજન્ય (નો કર્મ) અથવા કોઇપણ અન્ય દ્રવ્ય આત્માનુ નથી એટલે સ્વઋદ્ધિમા એકત્વ અને પર દ્રવ્યમા ભેદ જ્ઞાન, ભેદજ્ઞાનથી સ્વપરનો ભેદ કરી પરદ્રવ્યમાથી સ્વદ્રવ્યને તારવીને આત્મા પોતાની ઋદ્ધિ–ગુણોમા **એકત્વ ભાવે લીન થાય તે નિશ્ચય સમકિત.** અહિ આત્મા પોતાને જાણે છે, શ્રુતજ્ઞાનથી સ્વરૂપે દેખે છે, અનુભવે છે આત્માને ઓળખવાની રીત–મન અને ઇંદ્રિયોનો વ્યાપાર બધ કરો, ત્યારે શરીરમા શરીરથી કોઇ જુદી જ પ્રકારની સત્તાનો અનુભવ થશે

આ આભાસ છદ્મસ્થને આત્મ દર્શન તે નિશ્ચયથી દર્શન, તે સત્તામા ઉપયોગ લગાવો તો માલુમ પડશે કે આ સત્તા છે તે જાણવાનુ કામ કરે છે માટે જ્ઞાન છે, જ્ઞાન આત્માનુ સ્વરૂપ છે, અરૂપી આકાશ માફક શરીરસ્થ આ આત્માના અસખ્ય પ્રદેશનુ મનથી સ્વરૂપ વિચારો તો માલુમ પડશે કે સુખ તેમાથી જ પ્રગટ થાય છે, જ્ઞાન અને દર્શન પણ તેમાથી જ પ્રગટ થાય છે, આ છે છદ્મસ્થનુ નિશ્ચયજ્ઞાન ત્યાર બાદ તમે **જ્ઞાન–દર્શન–સુખનુ આત્મામાં એકત્વ છે તે અનુભવો** અને શકિત મુજબ તેમાજ સ્થિર થાઓ, અથવા સિદ્ધના ગુણોનુ અનુકરણ કરો આ છે આત્મરમણતા તે નિશ્ચય ચારિત્ર. આવા ધ્યાનથી ભાવની તારતમ્યતા પ્રમાણે ૭ પ્રકૃતિનો ઉપશમ, ક્ષય, ક્ષયોપશમન થાય છે તેથી તિવ્ર શુદ્ધ ભાવોમા રહેવુ તે પણ નિશ્ચય સમકિત ગણાય છે કોઇ ક્ષાયક સમકિતને નિશ્ચય સમકિત ગણે છે

થાય છે અને જે ઉદયમાં નથી તે અનોદય ઉપશમમાં રહે છે અને સમકિત મોહનીનો ઉદય થાય છે તે વિપાક ઉદય છે. પણ તેથી સમકિતનો ઘાત થતો નથી. મિથ્યાત્વનો ક્ષય થાય ત્યાંસુધી પડવાનો ભય નથી આવતો નહિતર જ અંતર્મુહૂર્ત અને ઉ ૬૬ સાગર અને ત્રણ ક્રોડ પૂર્વ ની સ્થિતિ ક્ષાયક સમકિત પામે અથવા મિશ્રભાવ ગુ ૩ પામે અથવા ગુ ૧ મિથ્યાત્વ પામે. પડવાઈ ન થાય તો ૫ ૧૫ ભવમાં જરૂર મોક્ષ જાય તે પહેલાં પણ મોક્ષ જઈ શકે. અસંખ્યાતિવાર આ સમકિત આવે જાય, પડવાઈ થઈ ઉત્કૃષ્ટ રખડે તો અર્ધપુદ્ગલ પરાવર્તનની અંદર મોક્ષ જાય. સમકિત મોહનીના ઉદયથી જ્ઞાન-દર્શન-ચારિત્રમાં અંતર જોઈને શંકા કંખા કરે પણ શ્રદ્ધા છોડે નહિ, મિથ્યાત્વ ન પામે તેના ગુ ૪ ૫ ૬ ૭

૫ સાસ્વાદન સમકિત—ઉપશમ સમકિતવાળો ૧ પેલે જાય તે વચમાં આ સમકિત જ ૧ સમય ઉ ૭ આવલિકા અને ૭ સમય સુધી પા૨ છે અહિ મિથ્યાત્વનો તથા મિશ્ર મોહનીનો ઉદય નથી પરંતુ અનંતાનુબંધી કષાયનો (અને સમકિત મોહનીનો વિશેષ કરીને) ઉદય છે. આ સમકિતમાંથી જરૂર પડવાઈ થાય જ તેનું ગુણસ્થાન બીજું છે

સ્પષ્ટીકરણ નોંધ

(૧) અનંતાનુબંધી કષાય અને મિથ્યાત્વ એ બન્નેની સર્વઘાતિક મળવાથી ભવ ભ્રમણ પરિપક્વ થાય છે એટલે અહિં કોઠામાં બતાવ્યું છે.

(૨) અનંતાનુબંધીના ક્ષયોપશમ કે ઉપશમ વગર મિથ્યાત્વ હઠવું નથી, આ કષાય સાથી મિથ્યાત્વ સહચારિણી છે એટલે સમકિતને તેના ઉદયમાં ભય રહે છે

(૩) મિથ્યાત્વ શુદ્ધ દેવ-ગુરુ-ધર્મની શ્રદ્ધા થવા દેતું નથી.

(૪) મિશ્રમોહની ક્ષયોપશમ સમકિતનું ઢાંકણ છે એટલે તેને પ્રગટ થવા દેતું નથી.

(૫) સમકિત મોહની આત્મામાં ઉત્પન્ન કરે છે ને ક્ષાયક સમકિત પ્રગટ થવા દેતું નથી તેના ઉદયથી શંકા કંખા વિતિગિચ્છા થયા કરે છે આ સંસારીક સુખ માટે ધર્મકરણી કરવા પ્રેરે છે જેમ રોગ નિવારણ માટે શાંતિનાથનો જાપ વગેરે કરે પણ એમ ન સમજે કે કર્મનો ઉદય થયો છે માટે કર્મનો નાશ કરવાનું જ કાર્ય કરવું ને આત્માના શુદ્ધ સ્વરૂપનો અનુભવ થવા દેતું નથી

રૂચી, શ્રદ્ધા અને પુરૂષાર્થની તારતમ્યતાની અપેક્ષાએ સમકિતના ૧૦ બોલ

૧ તત્વરૂચી—જિનેશ્વર ભાષિત નવ તત્વમાં શ્રદ્ધા થાય ૯ પંચ ઇન્દ્રિય અને મનના વિષયમાં જે જે વસ્તુઓ આવે તે નવ તત્વમાંથી કેટલા તત્વમાં સમાવેશ થાય છે તેનો

વિચાર કરે છે, પર્યાયના મળ દ્રવ્ય તરફ પ્રેરાય છે એટલે રાગ દ્વેષ ઉડી જાય છે અથવા પાતળા પડી જાય છે

દાખલા — ૧ સરસ આહાર જોઇને જીવતત્વ અને અજીવતત્વ (પુદ્ગળ) નો શુદ્ધ સ્વરૂપનો વિચાર આવે ૨ સુંદર વસ્તુ જોઇને કહે કે આ પુદ્ગળ સ્કંધ છે ૩ ચાલતા રસ્તામા સુંદર સ્ત્રી આવે તો અરૂપી અવેદી આત્મા અને પુદ્ગળ સ્કંધ (અજીવતત્વ)નો મુખ્યત્વે ખ્યાલ આવે એટલે દરેક વસ્તુ તત્વની બુદ્ધિથી જુએ નવ તત્વ અને છ દ્રવ્યોના જાણપણાથી આ બુદ્ધિ ઉત્પન્ન થાય

૨. દ્રવ્ય સમકિત — જિનેશ્વર દેવના બતાવેલ ધર્મમા દઢ શ્રદ્ધા છે પણ પરમાર્થ રહસ્યનો અજાણ છે ફક્ત એટલુ જાણે કે વીતરાગે રાગદ્વેષ જીત્યા છે તેથી અસત્ય ન બોલે અને સર્વજ્ઞ હોવાથી ભૂલ કરે (૧) તમેવસચ્ચં નિસ્સંક જં જિણેહિ પવેઇય, (૨) નિગંથ્થ પાવયાણુ, અથ્થે પરમથ્થે, સેપ અનાથ્થે (૩) તત્વ કેવળી ગમ્ય (૪) સિદ્ધાંતમા કહ્યુ તે સાચુ આ ચાર મુદ્દા તેના હૃદયમા રહે છે વિશેષ જ્ઞાન નથી

૩ ભાવ સમકિત —(૧) ૭ નય, ૪ પ્રમાણ, ૪ નિક્ષેપા, ૪ દ્રવ્ય-ક્ષેત્ર-કાળ-ભાવ, ૨ વ્યવહાર અને નિશ્ચય ૨ સામાન્ય અને વિશેષ ૨ દ્રવ્ય અને ભાવ એ ૨૫ રીતે નવ તત્વના ભાવ જાણે (૨) ક્ષાયક, ક્ષયોપશમ, ઉપશમ એ ત્રણમાથી કોઇ ભાવમા પ્રવર્તે

૪. નિશ્ચય સમકિત આત્મા પોતેજ સમકિત છે. જ્ઞાન-દર્શન-તત્વમા નિશ્ચયપણુ-સમભાવ-આત્મિક-સુખ અને પરિત વીર્ય એ આત્માના શુદ્ધ ગુણ છે એજ આત્માની ઋદ્ધિ છે, તે સિવાય કોઇ પુદ્ગલીક વસ્તુ કર્મ કે કર્મજન્ય (નો કર્મ) અથવા કોઇપણ અન્ય દ્રવ્ય આત્માનુ નથી એટલે સ્વઋદ્ધિમા એકત્વ અને પર દ્રવ્યમા ભેદ જ્ઞાન, ભેદજ્ઞાનથી સ્વપરનો ભેદ કરી પરદ્રવ્યમાથી સ્વદ્રવ્યને તારવીને આત્મા પોતાની ઋદ્ધિ-ગુણોમા **એકત્વ ભાવે લીન થાય તે નિશ્ચય સમકિત.** અહિ આત્મા પોતાને જાણે છે, શ્રુતજ્ઞાનથી સ્વરૂપે દેખે છે, અનુભવે છે આત્માને ઓળખવાની રીત—મન અને ઇંદ્રિયોનો વ્યાપાર બંધ કરો, ત્યારે શરીરમા શરીરથી કોઇ જુદી જ પ્રકારની સત્તાનો અનુભવ થશે.

આ આભાસ છદ્મસ્થને આત્મ દર્શન તે નિશ્ચયથી દર્શન, તે સત્તામા ઉપયોગ લગાવો તો માલુમ પડશે કે આ સત્તા છે તે જાણવાનુ કામ કરે છે માટે જ્ઞાન છે, જ્ઞાન આત્માનુ સ્વરૂપ છે, અરૂપી આકાશ માફક શરીરસ્થ આ આત્માના અસખ્ય પ્રદેશનુ મનથી સ્વરૂપ વિચારો તો માલુમ પડશે કે સુખ તેમાથી જ પ્રગટ થાય છે, જ્ઞાન અને દર્શન પણ તેમાથી જ પ્રગટ થાય છે, આ છે છદ્મસ્થનુ નિશ્ચયજ્ઞાન ત્યાર બાદ તમે **જ્ઞાન-દર્શન-સુખનું આત્મામા એકત્વ છે તે અનુભવો** અને શક્તિ મુજબ તેમાજ સ્થિર થાઓ, અથવા સિદ્ધના ગુણોનુ અનુકરણ કરો આ છે આત્મરમણતા તે નિશ્ચય ચારિત્ર આવા ધ્યાનથી ભાવની તારતમ્યતા પ્રમાણે ૭ પ્રકૃતિનો ઉપશમ, ક્ષય, ક્ષયોપશમન થાય છે તેથી તિવ્ર શુદ્ધ ભાવોમાં રહેવુ તે પણ નિશ્ચય સમકિત ગણાય છે કોઇ ક્ષાયક સમકિતને નિશ્ચય સમકિત ગણે છે

તે પણ અપેક્ષા ભેદ છે કારણકે ક્ષાયક સમકિતમાં ભાવો કાયમી સ્થિર છે અને બીજા સમકિતના ભાવો મુદત પ્રમાણે રહે છે. પણ આત્માનો જે અનુભવ થાય છે તે નિશ્ચયથી સમકીત રૂપ છે, તે અનુભવ સમકીતનો નિશ્ચયથી પર્યાય છે.

૫ વ્યવહાર સમકિત—સમકિતના ૬૭ બોલનું વ્યવહારથી પાલન કરવું તે. શુદ્ધ દેવ ગુરુ ધર્મની શ્રદ્ધાથી તેની શરૂઆત થાય છે.

૬ નિસર્ગ સમકિત—વિચારપૂર્વક સત્યની શોધમાં રહેનાર બાળક, શુદ્ધ તત્વ ગ્રહણ કરતો જાય અને મિથ્યાભાવનો ત્યાગ કરતો જાય અને ક્ષયોપશમની તારતમ્યતા વધે એટલે જિનવાણીના ભાવો સ્વાભાવિક થાને અથવા જેણે પૂર્વે જેણે શમ આદિનું પાલન કર્યું હોય તે સાધુને જુએ અને વિચાર કરે તો જાતિ સ્મરણ જ્ઞાન થાય તો આપોઆપ સમકિત પામે.

આપોઆપ સહેજે સમકિત પામવાના બે દૃષ્ટાંત—પંથી—વટેમાર્ગુ માર્ગથી ભ્રષ્ટ થયો પછી રસ્તો બતાવનાર કોઈ મળ્યો નહિ પણ ભમતો ભમતો પોતાની મેળે સહેજે રસ્તે ચડી ગયો. તાવ આવ્યો તે વગર દવાએ ઉતરી ગયો એમ ઉપદેશ વગર મિથ્યાત્વ ઉડી ગયું સહેજે આપોઆપ વિચારતાં સમકિત પામે તે નિસર્ગ સમકિત.

૭. ઉપદેશ સમકિત—અરિહંત અથવા મહાવ્રતધારી એવા સાધુના ઉપદેશથી સમકિત પામે. ઉપરના બે દૃષ્ટાંતમાં રસ્તો બતાવનાર મળે એટલે માર્ગ પામે અને દવા પીએ એટલે તાવ ઉતરી જાય તે મુજબ ઉપદેશથી મિથ્યાત્વનો રોગ નાશ પામે.

૮ કારક સમકિત—શાસ્ત્રાનુસાર સમકિતની કરણી કરે.

૯. રોચક સમકિત—ધર્મ કરણી કરવા તિવ્ર અભિલાષા હોય પણ ભારે કર્મી હોવાથી (અપ્રત્યાખ્યાની તથા પ્રત્યાખ્યાની કષાયનો ક્ષયોપશમ ન થયો હોવાથી) ક્રિયાનુષ્ઠાન કરી શકે નહિ.

૧૦ દીપક સમકિત—દીવાને માથે દીવો હોય તેથી દીવો પ્રકાશ કરે પણ દીવાની નીચે અંધારું રહે છે તેમ શ્રદ્ધારહિત અભવ્ય અથવા દુર્ભવ્ય અથવા દુર્લભબોધી જીવ, જ્ઞાનરૂપી દીવાથી બીજા ભવ્ય જીવના અંતરમાં પ્રકાશ કરે કારણકે ભવ્ય જીવને સત્તામાં રહેલ જ્ઞાનથી સન્મુખ પામેલ શ્રુતજ્ઞાનનું આકર્ષણ થાય અને આત્મભાવે પરિણમાવે પણ અભવી અને મિથ્યાત્વીને શ્રદ્ધા ન હોવાથી મિથ્યાત્વરૂપી અંધારામાંજ રહે.

સમકિતના દસ ભેદ અહિં બતાવેલા અને પાંચ આગળ બતાવેલા તે સર્વ મળી સમકિતના ૧૫ ભેદ થયા.

વળી રોચક સંમકિતના અનેક ભેદ છે

(૧) **આજ્ઞા રૂચી** —વીતરાગની આજ્ઞા એજ ધર્મ બીજો કોઇ ધર્મ નથી એમ તે માને અને વીતરાગની આજ્ઞાનુ પાલન કરવા તિવ્ર રૂચી થાય.

(૨) **નિસર્ગ રૂચી** —વીતરાગનો ધર્મજ સ્વભાવિક આત્મ ધર્મ લાગે,

(૩) **ઉપદેશ રૂચી** —ઉપદેશ સાભળવા તિવ્ર ઇચ્છા થાય

(૪) **સૂત્ર રૂચી** —સૂત્ર સિદ્ધાત ભણવાની તિવ્ર ઇચ્છા થાય, સૂત્રમા હોય તેજ ખરુ એવી ભાવના

(૫) **શક્ષેપ રૂચી** —શ્રદ્ધા શુદ્ધ છે પણ વધારે ભણેલ નથી.

(૬) **વિસ્તાર રૂચી** —વિસ્તારથી સમજે, છ દ્રવ્યના સર્વભાવ નય વગેરે ૨૫ દ્રષ્ટીથી જાણે

(૭) **બીજ રૂચી.**—જેમ બીજમાથી વૃક્ષ થાય તેમ એક જીવાદિક પદાર્થ, એક દૃષ્ટાત, એક હેતુના જાણવાથી ઘણા પદાર્થ દૃષ્ટાતો હેતુ વગેરે જાણવામા આવી જાય.

(૮) **અભિગમ રૂચી**—સર્વ સિદ્ધાતના અર્થ જેણે જાણ્યા છે તેથી ઉત્પન્ન થતી રૂચી, પરિણતિ

(૯) **ક્રિયા રૂચી** —શુદ્ધ ક્રિયા કરવાની તીવ્ર ઇચ્છા રહે

(૧૦) **ધર્મ રૂચી** —છ દ્રવ્યના ગુણ પર્યાય, શ્રુતધર્મ (અગ અને ઉપાગ), ચારિત્ર ધર્મ એ ત્રણ પ્રકારના ધર્મના સ્વરૂપને જિનેશ્વર દેવે કહ્યું છે તેમજ બરાબર સમજે અને આચરવાની ઇચ્છા રાખે.

આ દશ રૂચીથી સમકિતની પ્રાપ્તી થાય છે

જે વસ્તુ ન સમજાય, જે વસ્તુ સૂત્રમા નથી, જેનુ પાલન લોક સજ્ઞાથી થાય છે તેમા હઠ રાખવી નહિ અને મગજમા ન ઉતરે તો તત્ત્વ કેવળીગમ્ય કરવુ એજ સમકિત પાળવાની રીત છે અત્યારે જૈન સિદ્ધાંત પુષ્કળ છે, જૈન સાહિત્ય પુષ્કળ છે, તેનો અભ્યાસ છોડી જૈનેતર અભ્યાસ રૂચીવાળા સમકિત પામે એ સભવતુ નથી.

કેટલાકને જૈન સિદ્ધાંત તો વાચવા નથી અને કહે છે કે ગુણતો ગમે તે મતમાથી ગ્રહણ કરી શકાય તે લોક દુર્લભ બોધી થાય છે. આપણા હાલના સિદ્ધાતો કેટલાકને સમકિત અને ચારિત્ર માટે અધુરા લાગે છે પણ થોડી ઘણી બાકી રહેલ હકીકતવાળા ફક્ત ચાર સૂત્રના આધારે પાચમાં આરાને છેડે ચાર જણા એકાવતારી થવાના છે માટે ભવ્ય જીવે સ્વચ્છંદી ન થવુ પણ સૂત્રનો અને આજ્ઞાનો વિચાર કરવો દોષ સેવનારને ચારિત્રમા ખામી પડે છે,

સર્વથા નિર્વિકલ્પણું ૧ મા ગુણસ્થાનને અંતે પ્રાપ્ત થાય છે પણ તેમને ધ્યેય તરીકે નહિ સ્વીકારનાર સમકિતમાંથી ભ્રષ્ટ થાય છે. માટે તેમને ઉપાદેય તરીકે ન માનવાનો વિવેક રાખવો.

સમકિતનું રક્ષણ કરવા માટે અને
વિશુદ્ધ થવા માટે સમકિતના આચાર પાળવા

૧ નિઃશંકિત —વ્યવહારથી શ્રી જિનેશ્વર દેવના વચનમાં શંકાનો સર્વથા અભાવ. તમેવ સચ્ચં નિઃશંકં જં જિણેહિં પવેઇયં નિશ્ચયથી નિજ શુદ્ધ આત્મસ્વરૂપ–જ્ઞાન, દર્શન, ચારિત્રમાં નિઃશંકપણું નિઃસંદેહપણું નિર્ભયપણું પ્રતિકૂળ ઉપસર્ગમાં પણ અડોલપણું અને સ્વસ્વરૂપમાં સ્થિરતા. આત્માના સ્વરૂપના અનુભવથી નિઃશંકપણું પ્રાપ્ત થાય છે કેવળ જ્ઞાન અને કેવળ દર્શન આત્માનું શુદ્ધ સ્વરૂપ છે એવી પ્રતીતિ થવી જોઈએ.

૨ નિઃકાંક્ષિત —વ્યવહારથી કુદેવ, કુગુરુ, કુધર્મની ઇચ્છાનો સર્વથા અભાવ. નિશ્ચયથી મિથ્યાત્વ, વિષય, કષાય, પૌદ્ગલિક સુખ વગેરે સર્વ અનાત્મભાવોની ઇચ્છાનો અભાવ અને શુદ્ધ આત્મ ઉપયોગમાં રમણતા.

૩. નિર્વિચિકિત્સા —વ્યવહારથી–ધર્મમાં અખેદ (ગ્લાનિનો અભાવ), પરનિંદાત્યાગ કરણીના ફળમાં નિઃસંદેહપણું. નિશ્ચયથી–કર્મના વિપાક ઉપસર્ગ પરિષહ વગેરેમાં સમભાવ તથા મોક્ષમાર્ગમાં ધૈર્ય અને આત્મશ્રદ્ધા.

૪ અમૂઢદૃષ્ટિ —વ્યવહારથી–આમોદ, મૂઢતા, અજ્ઞાનતાનો ત્યાગ ચમત્કારોમાં મુગ્ધ નહિ, જૈનેતર મતોમાં પણ ભાવુકો હોય તે તથા આડંબર જોઈને અજ્ઞાનતામાં તણાવું નહિ. નિશ્ચયથી તત્ત્વજ્ઞાન અને શુદ્ધ આત્મતત્ત્વમાં શુદ્ધ ઉપયોગ.

૫. ઉપબૃંહણ —વ્યવહારથી સમકિતી જીવોની પ્રશંસા કરવી, તેમના દોષ પ્રગટ ન કરવા. કારણ કે મિથ્યાત્વીને સમ્યગ્દર્શન તો હોતું નથી અને કદાચ તેમનામાં કોઈને કષાયનો ક્ષયોપશમ (મંદતા) હોય તો તમો એમ માનો કે જૈન કરતા જૈનેતર સારા છે. માટે સમકિતીના દોષ ઢાંકવા, ત્યારે પોતાના દોષ ઢાંકી રાખવા નહિ પણ શોધી શોધી દૂર કરવા. નિશ્ચયથી પર ભાવથી મુક્ત થઈ સ્વભાવમાં રહેવું.

૬ સ્થિરીકરણ :—વ્યવહારથી પોતાને તથા બીજાને જ્ઞાન, દર્શન, ચારિત્રમાં સ્થિર કરવા, પડતા તથા જીવોને સમજાવી ટેકારૂપ થવું. નિશ્ચયથી જ્ઞાન–દર્શન–ચારિત્ર રૂપી શુદ્ધ આત્મસ્વરૂપમાં સાવધાન, અડોલ, સ્થિર રહેવું.

૭. વાત્સલ્ય —સમકિતી જીવો પ્રત્યે બંધુ બુદ્ધિ રાખવી, તેમને ધર્મ કાર્યમાં મદદ કરવી. સમાધાન વાત્સલ્ય કરવા તેની સાથે વિશેષ ગુણી તરફ પૂજ્ય ભાવ રાખવો. સમાન જેવા

તરફ મૈત્રી રાખવી, અલ્પ ગુણી તરફ હિત બુદ્ધી રાખવી, નિશ્ચયથી શુદ્ધ આત્મીક સુખ, સમભાવ, સમતારસ, શાંત રસમાં મગ્ન રહેવું

૮. **પ્રભાવના** —વ્યવહારથી તન, મન, ધન, અને વચનથી, જ્ઞાન, દર્શન, ચારિત્ર, તપ, સાધુ, સાધ્વી, શ્રાવક, શ્રાવિકારૂપી તીર્થમાં વૃદ્ધિ કરવી, સર્વ જીવ કરૂં શાસન રસીની ભાવના અમલમાં મુકવી નિશ્ચયથી જ્ઞાન, દર્શન, ચારિત્ર તપ વગેરે આત્મગુણોની વૃદ્ધિ કરતા રહેવું

સમકિતી જીવે ૨૫ દોષનો ત્યાગ કરવો —૮ મદ, ૮ મળ (સમકિતના ૮ આચારનો ભંગ), ૬ દોષસ્થાન (કુદેવ, કુગુરૂ, કુધર્મ અને તેના ભોકતોની સાથે આપતન) ૩ મૂઢતા (દેવ–ગુરૂ–ધર્મ સબંધી મુંઝવણ, અજ્ઞાનતા)

પાંચ મહાન દોષથી સમકિત જાય છે ૧ જ્ઞાનગર્વ, ૨ મતિમંદતા, ૩ નિર્દયવચન, ૪ રૂદ્રભાવ, ૫ આલસ.

પાંચ અતિચારનો ત્યાગ કરવો —૧ લોક હાસ્યભય, ૨ ભોગરૂચી, ૩ અગ્રશોક, ૪ મિથ્યાઆગમ ભક્તિ, ૫ મૃષા દર્શનવાળાની સેવા–સંગત

સમકિતનું ફળ—ત્યાગભાવ, વિષયભોગમાં સુખદુખ વિકારનો અભાવ, સર્વ દોષો ત્યાગ કરવાની ભાવના, શાંતરસની પ્રાપ્તિ, અંતરંગ વિરક્તિનો અનુભવ, સ્વસ્વરૂપનો અનુભવ, ભેદજ્ઞાન, સ્વસંવેદનજ્ઞાન, આત્મ દર્શન–અનુભવ, સકામ નિર્જરા. બોધી (સમ્યગજ્ઞાન–દર્શન ચારિત્રરૂપ સ્વસ્વરૂપનો લાભ), આત્મીક સુખનો અનુભવ સિદ્ધસ્વરૂપ અને આત્મતત્વનો નિશ્ચય, અંતર્દષ્ટિથી આત્મભાવે વર્તન, નિંદા પ્રસંશામાં સમભાવ, પરભાવોનોત્યાગ.

સમકિતના આઠ આચારની ધ્યાન દશા—આત્માના ગુણો જ્ઞાન–દર્શન ચારિત્રને અને આત્મપ્રદેશોને ચૈતન્ય લક્ષણથી ઓળખી. તેમાં ઉપયોગ લગાવવો, તે ગુણોમાં નિશંક રહેવું, પૌદ્ગળીક તેમજ સ્વસ્વરૂપની અપેક્ષાએ અનાત્મક ભાવોમાં મનને જવા દેવું નહિ, ઉપયોગ લગાવવામાં કંટાળો ન લાવવો, રાગદ્વેષનો ત્યાગ કરી ઉપયોગની શુદ્ધિ કરવી, આત્મપ્રદેશોમાં તથા નિજ સ્વરૂપમાં પ્રસન્ન રહેવું મન આડાઅવળું ન જાય તેમાં સાવચેતી રાખી મનને સ્થિર કરવું, સ્વગુણોના અભેદપણાનો અનુભવ કરવો અને વર્ધમાન પરિણામ રાખવા

સાત નયમાં સમકિત

૧

નિગમ નયનો અભિપ્રાય

(૧) લોક રૂઢી પ્રમાણે જૈન સમકિતી કહેવાય અને સમકિતી જૈન કહેવાય (૨) સંકલ્પ. સમકિતીને મોક્ષની ઇચ્છા હોય. (૩) અંશ–સમકિતીને જૈન દર્શનમાં સદ્ભાવ હોય.

સર્વથા નિર્દોષપણું ૧ મા ગુણસ્થાનને અંતે પ્રાપ્ત થાય છે પણ દોષને દોષ તરીકે નહિ સ્વીકારનાર સમકિતમાંથી ભ્રષ્ટ થાય છે. માટે દોષને ઉપાદેય તરીકે ન માનવાનો વિવેક રાખવો.

સમકિતનું રક્ષણ કરવા માટે અને
વિશુદ્ધ થવા માટે સમકિતના આચાર પાળવા.

૧ નિઃશંકિત —વ્યવહારથી શ્રી જિનેશ્વર દેવના વચનમાં શંકાનો સર્વથા અભાવ. તેમ જ સત્ય નિઃશંક જ છે એવી બુદ્ધિ થવી. નિશ્ચયથી નિજ શુદ્ધ આત્મસ્વરૂપ–જ્ઞાન, દર્શન, ચારિત્રમાં નિઃશંકપણું નિઃસંદેહપણું નિર્ભયપણું, મરણાંતિક ઉપસર્ગમાં પણ અડોલપણું અને સ્વસ્વરૂપમાં સ્થિરતા. આત્માના સ્વરૂપના અનુભવથી નિઃશંકપણું પ્રાપ્ત થાય છે કેવળ જ્ઞાન અને કેવળ દર્શન આત્માનું શુદ્ધ સ્વરૂપ છે એવી પ્રતીતિ થવી જોઈએ.

૨ નિઃકાંક્ષિત —વ્યવહારથી કુદેવ, કુગુરુ, કુધર્મની ઇચ્છાનો સર્વથા અભાવ. નિશ્ચયથી મિથ્યાત્વ, વિષય, કષાય, પૌદ્ગલિક સુખ વગેરે સર્વ અનાત્મભાવોની ઇચ્છાનો અભાવ અને શુદ્ધ આત્મ ઉપયોગમાં રમણપણું

૩. નિર્વિચિકિત્સા —વ્યવહારથી–ધર્મમાં અખેદ (ગ્લાનીનો અભાવ), મુનિ ત્યાગી વ્યક્તિના ગુણમાં નિઃસંદેહપણું નિશ્ચયથી –કર્મના વિપાક ઉપસર્ગ પરિષહ વગેરેમાં સમભાવ તથા મોક્ષમાર્ગમાં ધૈર્ય અને આત્મબળ.

૪ અમૂઢદ્રષ્ટિ —વ્યવહારથી –આડંબર, મૂઢતા, અજ્ઞાનતાનો ત્યાગ ચમત્કારોમાં મુંઝાવું નહિ, જૈનેતર મતોમાં પણ માણસો હોય તે તથા આડંબર જોઈને અજ્ઞાનતામાં તણાવું નહિ નિશ્ચયથી તત્વજ્ઞાન અને શુદ્ધ આત્મતત્વમાં શુદ્ધ ઉપયોગ.

૫. ઉપબૃંહ —વ્યવહારથી સમકિતી જીવોની પ્રશંસા કરવી, તેમના દોષો પ્રગટ ન કરવા, કારણ કે મિથ્યાત્વીને સમ્યગ્દર્શન તો હોતું નથી અને કદાચ તેમાના કોઈને કષાયનો ક્ષયોપશમ (મંદતા) હોય તો તેઓ એમ માને કે જૈન કરતા જૈનેતર સારા છે માટે સમકિતીના દોષો ઢાંકવા, ત્યારે પોતાના દોષો છાની રાખવા નહિ પણ શોધી શોધી દૂર કરવા. નિશ્ચયથી પર ભાવમાંથી મુક્ત થઈ સ્વભાવમાં રહેવું

૬ સ્થિરીકરણ —વ્યવહારથી પોતાને તથા બીજાને જ્ઞાન, દર્શન, ચારિત્રમાં સ્થિર કરવા, ધર્માર્થ તથા જીવોને સમજાવી ટેકો આપવો. નિશ્ચયથી જ્ઞાન–દર્શન–ચારિત્ર રૂપી શુદ્ધ આત્મસ્વરૂપમાં સાવધાન, અડોલ, સ્થિર રહેવું

૭ વાત્સલ્ય —સમકિતી જીવો પ્રત્યે ભિન્ન બુદ્ધિ રાખવી, તેમને ધર્મ કાર્યમાં મદદ કરવી, યથાયોગ્ય વૈયાવચ્ચ કરવો તેની સાથે વિશેષ ભક્તિ તથા પૂજ્ય ભાવ રાખવો સમાન ગણવા

તરફ મૈત્રી રાખવી, અલ્પ ગુણી તરફ હિત બુદ્ધી રાખવી, નિશ્ચયથી શુદ્ધ આત્મીક સુખ, સમભાવ, સમતારસ, શાત રસમા મગ્ન રહેવુ

૮. **પ્રભાવના** —વ્યવહારથી તન, મન, ધન, અને વચનથી, જ્ઞાન, દર્શન, ચારિત્ર, તપ, સાધુ, સાધ્વી, શ્રાવક, શ્રાવિકારૂપી તીર્થમાં વૃદ્ધિ કરવી, સર્વ જીવ કરૂ શાસન રસીની ભાવના અમલમા મુકવી. નિશ્ચયથી જ્ઞાન, દર્શન, ચારિત્ર તપ વગેરે આત્મગુણોની વૃદ્ધિ કરતા રહેવુ

સમકિતી જીવે ૨૫ દોષનો ત્યાગ કરવો —૮ મદ, ૮ મળ (સમકિતના ૮ આચારનો ભગ), ૬ દોષસ્થાન (કુદેવ, કુગુરૂ, કુધર્મ અને તેના ભોકતોની સાથે આપતન) ૩ મૂઢતા (દેવ–ગુરૂ–ધર્મ સબધી મુઝવણ, અજ્ઞાનતા)

પાંચ મહાન દોષથી સમકિત જાય છે ૧ જ્ઞાનગર્વ, ૨ મતિમદતા, ૩ નિર્દયવચન, ૪ રૂદ્રભાવ, ૫ આલસ.

પાંચ અતિચારનો ત્યાગ કરવો —૧ લોક હાસ્યભય, ૨ ભોગરૂચી, ૩ અગ્રશોક, ૪ મિથ્યાઆગમ ભકિત, ૫ મૃષા દર્શનવાળાની સેવા–સગત

સમકિતનુ ફળ—ત્યાગભાવ, વિષયભોગમા સુખદુખ વિકારનો અભાવ, સર્વ દોષો ત્યાગ કરવાની ભાવના, શાતરસની પ્રાપ્તિ, અતરગ વિરકિતનો અનુભવ, સ્વસ્વરૂપનો અનુભવ, ભેદજ્ઞાન, સ્વસંવેદનજ્ઞાન, આત્મ દર્શન–અનુભવ, સકામ નિર્જરા. બોધી (સમ્યગજ્ઞાન–દર્શન ચારિત્રરૂપ સ્વસ્વરૂપનો લાભ), આત્મીક સુખનો અનુભવ સિદ્ધસ્વરૂપ અને આત્મતત્વનો નિશ્ચય, અતર્દષ્ટિથી આત્મભાવે વર્તન, નિદા પ્રસશામા સમભાવ, પરભાવોનોત્યાગ.

સમકિતના આઠ આચારની ધ્યાન દશા—આત્માના ગુણો જ્ઞાન–દર્શન ચારિત્રને અને આત્મપ્રદેશોને ચૈતન્ય લક્ષણથી ઓળખી. તેમા ઉપયોગ લગાવવો, તે ગુણોમા નિ.શક રહેવુ, પૌદ્ગળીક તેમજ સ્વસ્વરૂપની અપેક્ષાએ અનાત્મક ભાવોમા મનને જવા દેવુ નહિ, ઉપયોગ લગાવવામાં કટાળો ન લાવવો, રાગદ્વેષનો ત્યાગ કરી ઉપયોગની શુદ્ધિ કરવી, આત્મપ્રદેશોમા તથા નિજ સ્વરૂપમા પ્રસન્ન રહેવુ મન આડાઅવળુ ન જાય તેમા સાવચેતી રાખી મનને સ્થિર કરવુ, સ્વગુણોના અભેદપણાનો અનુભવ કરવો અને વર્ધમાન પરિણામ રાખવા

સાત નયમાં સમકિત

૧

નિગમ નયનો અભિપ્રાય

(૧) લોક રૂઢી પ્રમાણે જૈન સમકિતી કહેવાય અને સમકિતી જૈન કહેવાય (૨) સકલ્પ. સમકિતીને મોક્ષની ઇચ્છા હોય. (૩) અશ–સમકિતીને જૈન દર્શનમા સદ્ભાવ હોય.

૨

સંગ્રહ નયનો અભિપ્રાય

(૧) સત્તા—સર્વ ભવ્ય જીવની સત્તામાં સમકિત છે. (૨) સામાન્ય તત્વ—સમકિતીને સત્ય શ્રદ્ધા હોય. (૩) સંગ્રહ—સમકિતી તત્વ જ્ઞાન અને ગુણોનો સંગ્રહ કરે.

૩

વ્યવહાર નયનો અભિપ્રાય

સમકિતી જીવ વચન અને કાયાથી સમકિતના ૬૭ બોલમાં અને ૮ આચારમાં પ્રયત્ન પ્રમાણે પ્રવૃત્તિ કરે. એટલે વ્યવહાર સમકિતમાં પ્રવર્તે.

૪

ઋજુસૂત્ર નયનો અભિપ્રાય

સમકિતના ૬૭ બોલ અને ૮ આચારમાં જે સમયે માનસિક (ભાવપૂર્વક) પ્રવૃત્તિ કરે તે વખતે તેને સમકિતી કહે. *સ્વામિ કાર્તિકેયની ટીકામાં વિદ્યમાન ભરતક્ષેત્રમાં પંચમ આરામાં* જઘન્ય ૨ અને ઉત્કૃષ્ટ ૬ જીવ સમકિતી કહેલ છે, તે વિચાર આ નય પ્રમાણે હોવાનો સંભવ છે તત્વ કેવળી ગમ્ય. સમકિતના પરિણામ તે ઋજુસૂત્ર નયનું સમકિત.

૫

શબ્દ નયનો અભિપ્રાય

શબ્દ નય પ્રમાણે સમકિતના સર્વ પર્યાય વાચક ભાવો અને શબ્દો સમકિત શબ્દમાં દાખલ થાય. જેમકે તત્વરૂચી, દ્રવ્ય—ભાવ—નિશ્ચય વ્યવહાર—નિસર્ગ સમકિત ઉપદેશરૂચી, કારક—રોચક—દીપક—ક્ષયોપશમ, ઉપશમ, ક્ષાયક, સાસ્વાદન, વેદક એ સર્વ ભેદો સમકિત શબ્દમાં આવી જાય. સમ્યગ દર્શન અને સમ્યગ્દૃષ્ટિ પણ અંતર્ગત થાય.

૬

સમભિરૂઢનો વિષય

વ્યુત્પત્તિ ભેદે અર્થ અર્થના ભાવ પ્રમાણે ક્રિયા અને સંપૂર્ણતાની સમીપ હોવું જોઈએ.

(૧) વ્યુત્પત્તિ ભેદે અર્થ—જેમકે (I) ક્ષયોપશમ=ક્ષય+ઉપશમ=ચાર અનંતાનુબંધી અને ત્રણ દર્શન મોહનીય એ દર્શન સપ્તક પ્રકૃતિઓના કર્મ દળોનો પ્રદેશ ઉદય અથવા નિરસ વિપાક ઉદય થઈને ક્ષય થાય અને અનુદિત દળનો વિપાક ઉદય અટકાવ્યો અથવા નિરસનો મંદપણે પરિણમાવી નિરસ કર્યો તે ઉપશમ. આવા ભાવમાં જે પ્રાપ્ત થયે તેને ક્ષયોપશમ સમકિત હોય.

(ii) જે જીવ, એ ૭ પ્રકૃતિનો પ્રદેશ ઉદય કે વિપાક ઉદય બીલકુલ ન થાય એવા તિવ્ર વિશુદ્ધ ભાવ રાખે તેને ઉપશમ સમકિત હોય.

(iii) જે જીવ એ સાતે પ્રકૃતિનો સત્તામાથી સર્વથા ક્ષય કરે કે જેથી ફરી કોઇ રીતે ઉદયમા ન આવે તેને ક્ષાયક સમકિત હોય

(iv) સમકિત = સમ = સમતા અને તત્વનુ શુદ્ધ સ્વરૂપ+કિત=દ્રષ્ટિ એટલે સમતા સહિત શુદ્ધ તત્વમા ઉપયોગ રાખે તેને સમકિત હોય. સમકિતમા ભાવોની તારતમ્યતા અને સ્થિરતા પ્રમાણે સમકિતના ભેદ થાય

(v) સમ્યગ્ દર્શન = સમ્યગ્ = યથાતથ્ય, કેવળી ભગવાને પ્રરૂપ્યુ તે જ સ્વરૂપ + દર્શન = શ્રદ્ધા અને અનુભવ એટલે કેવળી પ્રરૂપિત ભાવોમાં જે શ્રદ્ધા કરે અને આત્મ તત્વનો અનુભવ કરે તેને સમ્યગ દર્શન હોય તે ક્ષયોપશમ સમકિતનો વિષય છે

(૨) **અર્થ પ્રમાણે ક્રિયા**—જેવા ભાવમા જીવ પ્રવર્તે તે પ્રમાણે તેને સમકિતનો ભેદ લાગુ થાય તેથી સમકિતના ૧૫ ભેદ થાય. વળી સમકિતના ભાવમા જેને જ્ઞાનનો ઉપયોગ હોય તેને જ્ઞાનાત્મા, દર્શનમા ઉપયોગ હોય તેને દર્શનાત્મા, ચારિત્રમા ઉપયોગ હોય તેને ચારિત્રાત્મા એવી રીતે વીર્યાત્મા કહેવાય. વળી ક્ષાયક સમકિતના બે ભેદ—૧ છદ્મસ્થનુ ક્ષાયક સમકીત અને ૨ કેવળીનુ ક્ષાયક સ તે સમદ્રષ્ટિ.

(૩) **સંપુર્ણતાની સમિપ**—આ હકીકત સમજવા માટે જુદી જુદી અપેક્ષા લેવી પડશે. જેમકે (i) અનિવૃત્તિ કરણનો છેલ્લો સમય સમકિત સન્મુખ છે (ii) વેદક સમકિત, ક્ષાયક સમકિતની સમિપ છે (iii) સમકિત ભાવમાં આત્મ ભાવે તિવ્ર ઉપયોગ નિશ્ચય સમકિતની સમિપ છે

૭
એવંભુત નયનો અભિપ્રાય

એવંભૂતનયનો એવો અભિપ્રાય છે કે સમભિરૂઢ નયથી વ્યાખ્યા પ્રમાણે જેને શુદ્ધ ઉપયોગ હોય તેને ઉપયોગ કાળ વખતે જ સમકિતી કહેવો વળી આ નય નિશ્ચયાત્મક, સંપૂર્ણતા અને એકત્વ બતાવે છે સંપૂર્ણતાની અપેક્ષાએ **ક્ષાયક સમકિત** આવે છે નિશ્ચયાત્મકની અપેક્ષાએ **નિશ્ચય સમકિત** આવે અને એકત્વની અપેક્ષાએ જ્ઞાન, દર્શન અને ચારિત્રનુ **એકત્વ સ્વરૂપે આત્મસ્વરૂપ** બતાવે છે તે આ પ્રમાણે —

(૧) જીવનુ લક્ષણ શુદ્ધ ચેતના તેના બે ઉપયોગ તે જ્ઞાન અને દર્શન ઉપયોગ, રાગદ્વેષ રહિત ઉપયોગ તે શુદ્ધ ઉપયોગ, શુદ્ધ ઉપયોગમા પ્રવૃતિ કરવી તે પંડીત વીર્ય અને શુદ્ધ ગુણ (જ્ઞાન, દર્શન, આત્મીક સુખ)નો અનુભવ કરવો તે ચારિત્ર તે પંડીતવીર્યથી થાય છે અને બધા

૨

સંગ્રહ નયનો અભિપ્રાય

(૧) સત્તા—સર્વ ભવ્ય જીવની સત્તામાં સમકિત છે. (૨) સામાન્ય તત્વ—સમકિતીને સત્ય શ્રદ્ધા હોય. (૩) સંગ્રહ—સમકિતી તત્વ જ્ઞાન અને ગુણોનો સંગ્રહ કરે.

૩

વ્યવહાર નયનો અભિપ્રાય

સમકિતી જીવ વચન અને કાયાથી સમકિતના ૬૭ બોલમાં અને ૮ આચારમાં પ્રયોજન પ્રમાણે પ્રવૃત્તિ કરે. એટલે વ્યવહાર સમકિતમાં પ્રવર્તે.

૪

ઋજુસૂત્ર નયનો અભિપ્રાય

સમકિતના ૬૭ બોલ અને ૮ આચારમાં જે સમયે માનસિક (ભાવપૂર્વક) પ્રાપ્તિ કરે તે વખતે તેને સમકિતી કહે. સ્વામિ કાર્તિકેયની ટીકામાં વિદ્યમાન ભરતક્ષેત્રમાં પાંચમા આરામાં જઘન્ય ૨ અને ઉત્કૃષ્ટ ૬ જીવ સમકિતી કહેલ છે, તે વિચાર આ નય પ્રમાણે હોવાનો સંભવ છે તત્વ કેવળી ગમ્ય. સમકીતના પરિણામ તે ઋજુસૂત્ર નયનું સમકિત.

૫

શબ્દ નયનો અભિપ્રાય

શબ્દ નય પ્રમાણે સમકિતના સર્વ પર્યાય વાચક ભાવો અને શબ્દ સમકિત શબ્દમાં દાખલ થાય. જેમકે તત્વરુચી, દ્રવ્ય–ભાવ–નિશ્ચય વ્યવહાર–નિસર્ગ સમકીત ઉપદેશરુચી, કારક–રોચક–દીપક–ક્ષયોપશમ, ઉપશમ, ક્ષાયક સાસ્વાદન, વેદક એ સર્વ ભેદો સમકિત શબ્દમાં આવી જાય. સમ્યગ દર્શન અને સમ્યગ્દષ્ટિ પણ અંતર્ગત થાય.

૬

સમભિરૂઢનો વિષય

વ્યુત્પત્તિ ભેદે અર્થ અર્થના ભાવ પ્રમાણે ક્રિયા અને સંપૂર્ણતાની સમીપ હોવું તે જાણે.

(૧) વ્યુત્પત્તિ ભેદે અર્થ—જેમકે (1) ક્ષયોપશમ=ક્ષય+ઉપશમ=ચાર અનંતાનુબંધી અને ત્રણ દર્શન મોહનીય એ દર્શન સપ્તક પ્રકૃતિઓના કર્મ દળોનો પ્રદેશ ઉદય અથવા નિરસ વિપાક ઉદય થઈને ક્ષય થાય અને અનુદિત જેનો વિપાક ઉદય અટકાવ્યો અથવા તિવ્રરસનો મંદરસે પરિણમાવી નિરસ કર્યો તે ઉપશમ. આવા ભાવમાં જે પ્રાપ્ત થયે તેને ક્ષયોપશમ સમકિત હોય.

(૧) આગમથી દ્રવ્ય સમકિત—(i) સમકિત શાસ્ત્રનો ઉપયોગ વગર અભ્યાસ (ii) જિન વચનમા શ્રદ્ધા છે પણ જાણપણુ નથી. (iii) મિથ્યાત્વના કર્મદળ અધ્યવસાયથી શુદ્ધ થઇને સમકિત મોહની રૂપે પરિણમ્યા તે કર્મ પુદ્ગળ

(૨) નોઆગમથી દ્રવ્ય સમકિત—(i) જ્ઞ શરીર – સમકિતના ભાવમા કાળ કરી ગયેલ જીવનુ શબ. (ii) ભવ્ય શરીર – એક જીવ કે જે તેજ ભવમા ભવિષ્યમા સમકિત પામશે, અત્યારે સમકિતી નથી. શરીર જીવનુ રહેવાનુ સ્થાન છે વળી શરીરના અગ ઉપાગ ઇદ્રિયો અને મનોવર્ગણાની મદદથી જીવ સમકિત પામી શકે છે માટે શરીરને નોઆગમ કહ્યુ (iii) તદ્વ્યતિરિક્ત એટલે શરીરથી ભિન્ન તેના ત્રણ ભેદ –(અ) લૌકિક.–સમકિતનુ પુસ્તક, સમકિત શાસ્ત્રનો જાણકાર પણ શ્રદ્ધા રહિત એવો જીવ. (બ) લોકોત્તર –જૈન કહેવાય છે પણ સમકિતનો અભાવ છે જેમક દીપક સમકિત. (૩) કુપ્રાવચન–મિથ્યાત્વના શાસ્ત્રો અને તેનુ શબ્દજ્ઞાન હોય. રહસ્યના ઉપયોગને અભાવે એવી માન્યતા રાખે કે સર્વ દર્શનો (ધર્મો) સરખા છે "અન્ય લિંગે સિદ્ધાનો" "અર્થ અન્ય દર્શને સિદ્ધા" છે એમ માને સમશ્રુતને મિથ્યા શ્રુતમા પરિણમાવે. આ ભેદ સર્વથા હેય છે ખરા જ્ઞાન અને શ્રદ્ધાનો અભાવ તે કુપ્રાવચન.

(૪)
ભાવનિક્ષેપમાં સમકિત

(૧) આગમથી ભા સમકિત –ઉપયોગપૂર્વક સમકિત શાસ્ત્રનો અભ્યાસ અથવા સમ્યકત્વ ભાવમા ઉપયોગ.

(૨) નો આગમથી ભાવ સમકિત –જેને સમકિતના જ્ઞાનની હવે જરૂર નથી પણ સ્વાભાવિક રીતે સમકિતના ભાવોમા રહે છે જેમકે ક્ષાયક સમકિત, ક્ષપક શ્રેણી કેવળજ્ઞાન–દર્શનયુકત અને મુક્ત જીવ.

(૩) નોઆગમથી ભાવ સમકિત પરિણતિ. સમકિતના ભાવોમા નિશ્ચયપૂર્વક પરિણતિ વાળો જીવ

સમકિતનાં ૪ પ્રમાણ

(૧)
આગમ પ્રમાણ સમકિત

સમકિતી જીવોને તત્વ રૂચી હોય છે **તત્ત્વાર્થ શ્રદ્ધાન સમ્યગ દર્શનમ્** તેનો ખુલાસો –જે આપણે જોઇએ છીએ તે દ્રવ્યોના પર્યાયો છે તેમા છ દ્રવ્યમાથી મુળ કયા દ્રવ્યો છે અને નવ તત્વમાથી કયા તત્વો છે તે શોધી કાઢી તે દ્રવ્યોના શુદ્ધ સ્વરૂપનો વિચાર કરવો તે તત્વરૂચી,

ગુણોનો નિર્મળ પ્રકાશ સમકીત છે. આ બધું એક ચેતનામાં સમાઈ જાય છે અને ચેતના જીવનું લક્ષણ છે તેથી ચેતના જીવનું સ્વરૂપ છે. આવી રીતે એકત્વ થવું તે આત્મભાવનો અનુભવ કરવો.

(iii) આત્માનું જ્ઞાન તે આત્મજ્ઞાન, આત્માના ગુણ દ્વારા આત્માનો અનુભવ તે આત્મદર્શન અને આત્માથી આત્મામાં પ્રવૃત્તિ તે ભાવ ચારિત્ર. આ સર્વમાં આત્માનો જ્ઞાયક ભાવ આવે છે આત્મભાવમાં પ્રવૃત્તિ કરવી એટલે એકત્વ થઈ જવું તે જ્ઞાયક ભાવનો અનુભવ છે.

કેટલાક આચાર્યનો એવો અભિપ્રાય છે કે ક્ષાયક સમકિત તે નિશ્ચય સમકિત છે પણ સમભિરૂઢ અને શબ્દ નયથી જોતાં તેમાં ફેર પડે છે નિશ્ચય સમકીત ૭ થી ૧૪ ગુણઠાણે અપેક્ષાપૂર્વક કહી શકાય. ક્ષાયક સમકિત ન હોય તો પણ પરિણામ આશ્રી સાતમે ગુણસ્થાને સંભવે છે ક્ષાયક સમકિત ૪ થી ૧૪ ગુણઠાણે હોય અને કેટલાક આચાર્યના મત પ્રમાણે ૮ થી ૧૪ ગુણસ્થાને હોય. ક્ષપકશ્રેણીમાં ક્ષાયક અને નિશ્ચય સમકિત તદ્રૂપ બને છે જેને ક્ષાયક સમકીત ન આવ્યું હોય તે ક્ષપક શ્રેણીની તૈયારી કરે તો જરૂર આઠમે ગુણસ્થાને ક્ષાયક સમકીત આવે.

નોંધ—૭ નયમાંથી એક પણ નયના અભિપ્રાયનો નિષેધ કરે તેને એકાંતવાદી મિથ્યાત્વી સમજવો. જો કે પહેલી ત્રણ નયોમાં અને [illegible] ચોથી નયમાં સમકિત નિશ્ચયથી હોય કે ન હોય, પણ એકજ જીવમાં અપેક્ષા પૂર્વક સાતે નયો લાગુ પાડી શકાય કારણકે બધી નયના અભિપ્રાયોમાં પરસ્પર વિરોધ નથી ત્યારે નિક્ષેપાના વિષયમાં પરસ્પર વિરોધ હોવાથી, નિક્ષેપા હેય અને ઉપાદેયનો ભેદ પાડે છે

ચાર નિક્ષેપામા સમકિત

(૧)
નામ સમકિત

" સમકિત " અને " સમ્યગ્ દર્શન " એવી નામ સંજ્ઞાથી જીવનો આ ગુણ ઓળખાય છે નામ નિક્ષેપાના બીજા ભેદનું અહિં પ્રયોજન નથી.

(૨)
સ્થાપના સમકિત

અક્ષર દ્વારા લિપિમાં સ્થાપના. જેમકે સમકિત વગેરે શબ્દોની સ્થાપના. સ્થાપના નિક્ષેપાના બીજા ભેદોનું અહિં પ્રયોજન નથી.

(૩)
દ્રવ્ય નિક્ષેપમાં સમકિત

(૧) આગમથી (૨) નો આગમથી.

૨

પ્રત્યક્ષ પ્રમાણ સમકિત

(૧) પર પ્રત્યક્ષ—લીંગ—(i) સુત્રનો અભ્યાસ—વાંચવું, પુછવું, વારંવાર સંભારવું, ધર્મ કથા, (ii) નિગ્રંથ ગુરૂની વૈયાવચ્ચ (સુપાત્ર દાન), 'વંદના' નમસ્કાર, સ્તુતિ, (iii) જૈન ધર્મના જ્ઞાન, દર્શન, ચારિત્ર, તપની આરાધના અને પ્રશંસા કરવી. આ ત્રણ લીંગ જોઇને વ્યવહારથી જાણી શકાય કે આ જૈન છે

(૨) સ્વપ્રત્યક્ષ—(i) સમતા નાત રસ, સમભાવનો અનુભવ, (ii) અંશથી મોક્ષના આત્મિક સુખનો અનુભવ, (iii) પાંચ ઇંદ્રિયોના વિષયમાં ખરૂ સુખ નથી એવો અનુભવ પૂર્વક વિશ્વાસ. (iv) સંસારના સર્વ જીવોને સંસારિક દુઃખમાંથી મુક્ત કરી, શાશ્વતુ સુખ આપવાની ભાવના, (v) આત્મશ્રદ્ધા એટલે આત્માના શુદ્ધ ગુણોનો અનુભવ કરવો ગુણોનો અનુભવ કરવાથી ગુણી (આત્મા) નો સાક્ષાત્કાર થાય છે જો આવો જેને અંતર્ધ્યાને (અંતર ચક્ષુથી—માનસિક) અનુભવ થાય તો સમજવુ કે હવે સંસારના સર્વ દુઃખનો અંત આવ્યો છે

૩

અનુમાન પ્રમાણ

સ્વ પ્રત્યક્ષ અને પર પ્રત્યક્ષ પ્રમાણના ભેદોથી અનુમાન પ્રમાણની સિદ્ધિ છે સર્વ દોષોને દૂર કરવાની ભાવના થાય, પાપ કર્યા પછી ઉપયોગ આવતાં જ પાપનો પશ્ચાતાપ થાય અથવા પાપ કરતા અટકી જવાય અહિંસા ભાવ પ્રગટ થાય, શરીરને જોવા કરતા સર્વ જીવોના આત્મામાં અંતર્દ્રષ્ટિ જાય, કોઇ પણ મિથ્યાશ્રુતને સમશ્રુતમાં પરિણામની શકાય, અરિહંત અને સિદ્ધના સ્વરૂપનો અનુભવ કરવાની વારંવાર ભાવના થાય તો એવું અનુમાન થાય કે હવે સમકિત છે અને બેડોપાર છે

---

*તેની સમજ એવી છે કે —ખરૂ સુખ આત્મામાંથી નિકળે છે એટલે સુખનું ઉપાદાન કારણ આત્મા છે છદ્મસ્થને મનની દ્વારા જ્યાં મન સ્થિર થાય છે ત્યાં સુખનો અનુભવ થાય છે, બાહ્ય નિમિત્ત ઉપાદાન કારણ નથી પણ અજ્ઞાનને લીધે એમ મનાય છે કે બહારથી નિમિતભૂત વસ્તુમાંથી સુખ મળ્યું અને મોહની કર્મના કેફને લીધે બહારની વસ્તુમાં રાગ ઉપજે છે, જો બાહ્ય નિમિતના આલંબનને બદલે આત્માના સ્વરૂપનું આલંબન લીધું હોય તો અનંતગણો સુખનો અનુભવ થાય છે તેની સાથે નવા કર્મ બંધાતા નથી ત્યારે બાહ્ય નિમિત્ત સેવવાથી નવા કર્મ બંધાય છે રાગદ્વેષથી ચિકણા કર્મ બંધાય, માટે આત્મીક સુખ ખરૂ છે અને તેનોજ અનુભવ લેવો

દૃષ્ટાંત—રસ્તામાં ચાલતાં એક મુડદું જોવામાં આવ્યું. આ કોણ છે? કે જીવનો અશુદ્ધ વ્યંજન પર્યાય અને પુદ્ગલોનો અશુદ્ધ પર્યાય તે ઔદારિક શરીર નામકર્મ પ્રકૃતિનો ઉદય ભાવ. તેના ઉપર મોહ થાય તે શું? કે મોહની કર્મનો ઉદય અને આ સુખનું સાધન છે એવી માન્યતા તે મિથ્યાત્વનો પર્યાય. આ બધામાંથી મુળ બે દ્રવ્ય નિકળ્યા. તેનું શુદ્ધ સ્વરૂપ શું છે? સિદ્ધાત્માનું સ્વરૂપ અને પરમાણુ પુદ્ગલનું સ્વરૂપ તે વખતે નિરાકાર આત્મા અને અણુથી અમાપ પુદ્ગલનો મનમાં આભાસ થાય તે તત્વદ્રષ્ટી.

એક માણસે ક્રોધ કર્યો. તેમાં ક્રોધ મોહનીય કર્મની પ્રકૃતિ છે તેનો કડવો અને તિખ્ખો રસ છે. તે રસમાં જીવ તન્મય બન્યો એટલે દ્વેષ થયો અને તેથી ક્રોધનો આવેશ આવ્યો. અહિ કર્મ તે પુદ્ગલ છે અને માણસ તે જીવનો અશુદ્ધ વ્યંજન પર્યાય છે તેના શુદ્ધ સ્વરૂપ વિચારે તો ક્રોધનો આવેશ દૂર થાય અને ક્રોધી ઉપર દ્વેષ ન થાય તે તત્વદ્રષ્ટી.

દરેક બાબતમાં તત્વદ્રષ્ટી કેળવવા માટે દ્રવ્યાનુયોગથી છ દ્રવ્ય અને નવ તત્વનું સ્વરૂપ નયનિક્ષેપા વગેરે અનેક દૃષ્ટિથી જાણવું જોઈએ. ત્યાર બાદ જીવના શુધ્ધ સ્વરૂપ અને પોતાના આત્મા વચ્ચે શું અંતર છે? તે જોવું. આ અંતર કાપવાનું છે તે મોક્ષ માર્ગ. તેની વિધિ કોણ બતાવી શકે? કે જેણે તે માર્ગે પોતે પોતાની એવી અનુભવી શુધ્ધ સ્વરૂપ પામ્યા હોય તે સર્વજ્ઞ જિનેશ્વરદેવ તે માર્ગ બતાવી શકે. કારણકે સર્વ સૂક્ષ્મ બાબતોનું સ્પષ્ટીકરણ, પરસ્પર દેખાતા વિરોધાભાસનો સમન્વય, ઇંદ્રિયો અને મનથી અગમ્ય એવી સૂક્ષ્મ અને અરૂપી વસ્તુઓની શુદ્ધ પ્રરૂપણા, સર્વથા રાગદ્વેષરહિતપણું, મોક્ષ માર્ગમાં વિરોધી તત્વનો સર્વથા અભાવ એવી રીતિ ફક્ત સર્વજ્ઞો જ બતાવી શકે માટે જિનેશ્વરદેવના વચનામાં શંકા લાવવી નહિ. તમેવ સચ્ચં
નિ શંકં જં જિણેહિ પવેઇયં ॥

શ્રદ્ધા રાખવાનું સ્થાન મુખ્યત્વે અતીન્દ્રિય અને બુદ્ધિને અગમ્ય પદાર્થો છે. બાકી ચક્ષુ અને બુદ્ધિ ગમ્ય પદાર્થો તો આપોઆપ સાબીત થાય છે. છતાં જેમ કમળાના રોગવાળો માણસ બધું પીળું દેખે તેમ વસ્તુના નિત્ય અનિત્ય સ્વરૂપના જ્ઞાનના અભાવે તેમ બુદ્ધિહીન અથવા વીપરીત બુદ્ધિવાળો ખોટું અથવા ઉંધુ નિરૂપણ કરે છે તેથી જિનેશ્વર દેવના નિગ્રંથ પ્રવચનના એકપણ શબ્દ કે પદમાં અશ્રદ્ધા કરે તો પણ મિથ્યા દૃષ્ટિ થાય. "પયમપિ અસદ્દહંતા સુત્તં સ મિચ્છદિટ્ઠીઓ" નિગ્રંથ પ્રવચનની આરાધના કરી, નિગ્રંથ પાવયણં અટ્ઠે પરમટ્ઠે સેસ અણટ્ઠે" નવ તત્વમાંથી, ભેદ જ્ઞાનથી, પોતાના આત્માને ઓળખી, સિદ્ધ સ્વરૂપે પોતાની સત્તામાં રહેલ શુદ્ધ આત્મ સ્વરૂપનો અનુભવ કરવાથી, અપ્પા પરમપ્પા અનુભવ કાળની સ્થિતિ, વિશુદ્ધિ અને પંડિત વીર્યની તારતમ્યતા પ્રમાણે ક્ષયોપશમ, ઉપશમ કે ક્ષાયક સમકિત પ્રાપ્ત થાય છે એટલે ચાર અનંતાનુબંધી કષાય અને ત્રણ દર્શનમોહની એ સાત પ્રકૃતિઓનો ક્ષયોપશમ, ઉપશમ કે ક્ષય થાય અને પદાર્થોમાં રાગદ્વેષ રહિત દૃષ્ટિ કેળવાય અને સ્વસંવેદન જ્ઞાન પ્રાપ્ત થાય અને આત્માનો પરમાત્મા તરીકે ભાવથી અનુભવ થાય તેથી નિશ્ચયથી આત્મ શ્રદ્ધા ઉત્પન્ન થાય છે

પોતે જ જ્ઞાન પોતેજ જ્ઞેય અને પોતેજ જ્ઞાતા બની એકત્વ સ્વરૂપે નિજ ગુણમા સ્થિર થવા માડે અને શરીર અને બાહ્ય ભાવો અદ્રશ્ય થવા માડે તો આક્રમે ગુણસ્થાને જઇ શ્રેણીની તૈયારી થાય

નિશ્ચય સમકિત મેળવવા માટે આત્મ રમણતાનો અભ્યાસ કરવો તે સમજવા માટે કેટલાક પર્યાયવાચક આત્મ રમણતાના પ્રયોગો અહી બતાવવામા આવે છે

(૧) પાચ ઇદ્રિયોના વિષય અને શરીર વ્યાપાર (કાયયોગ) અટકાવીને મનને શરીર, ઇદ્રિયો અને બાહ્ય જગતમાથી ખેચીને શરીરથી જુદી પણ શરીરમા રહેલી એક સત્તાની શોધ કરવી, તે સત્તા પોતાના ચૈતન્ય સ્વભાવથી હાજર થશે તેને ઓળખવા માટે તેના ગુણની શોધ કરવી તો જ્ઞાન હાજર થશે. જ્ઞાનથી આત્માના પ્રદેશો અને ગુણો જાણીને તેનો અનુભવ કરવો અને તેમા સ્થિરતા આવશે ત્યારે મનમા શબ્દ પણ બોલવાની જરૂર નહિ રહે ત્યારે જ્ઞાના, જ્ઞેય અને જ્ઞાનનુ નિર્વિકલ્પપણે એકત્વ લાગશે, તેમા યથાશક્તિ લીન થઇ જવુ આવી લીનતા ચાલુ રહે તો વજ્રઋષભનારાચ સઘયણનો ધણી ક્ષપક શ્રેણી માડી દીએ ત્યારે આપણે બહુ બહુ પ્રયત્ન કરીએ તો માડ ૭મા ગુણસ્થાનને સ્પર્શીને આગળ વધવાની શક્તિના અભાવથી ધ્યાન ત્રુટી જાય છે પરતુ પ્રયાસ કરવાથી આગાહી ભવમા શકિત મળશે.

(૨) મનને આત્માકારે પરિણમાવવુ, તેની બહાર જવા દેવુ નહિ અને જાય તો પાછુ ખેચી લાવવુ

(૩) બાહ્ય પદાર્થોની અપેક્ષાએ આત્મા જ્ઞાતા અને દ્રષ્ટા છે, પણ અભ્યતર ભાવે પોતપોતામા સમાઇ રહે, પોતાના પ્રદેશોમાં વિશ્રાંતિ લીએ તો અખડ, આનદ આત્મિ સુખ અનુભવે છે

(૪) શ્રુતજ્ઞાન અનુસાર સિદ્ધ સ્વરૂપ જાણીને તેને જ્ઞેય તરીકે ગ્રહણ કરવુ, પછી તેની સાથે પોતાના આત્માનુ એકીકરણ કરવુ પછી જાણે કે પોતે જ સિદ્ધ સ્વરૂપે છે તેમ સિદ્ધ સ્વરૂપી નિજ શુદ્ધ ગુણોનો વચન પ્રયોગ વગર અનુભવ કરવો અને ધ્યાન તુટે ત્યારે ફરી મનમા ગુણોને બોલી એક પછી એક ગુણનો અનુભવ કરી, પછી બધા ગુણોને એક સ્વરૂપે અનુભવી તેમા લીન થવુ

૧૮

દ્રવ્ય સમકિત અને સમકિત દ્રવ્ય

અહિ અપેક્ષાપૂર્વક વસ્તુ સ્વરૂપ સમજવુ (૧) શુદ્ધ શ્રદ્ધા પકડી છે પણ ખાસ જાણપણુ નથી તે દ્રવ્ય સમકિત છે (૨) ક્ષયોપશમ સમકિતમા મિથ્યાત્વના વિશુદ્ધ થયેલા કર્મદળ નિરસ થઇ સમકિત મોહની રૂપે પ્રદેશ ઉદયમા આવી ક્ષય થાય તેથી આ કર્મદળની અપેક્ષાએ ક્ષયોપશમ સમકિત પુદ્ગલીક હોવાથી દ્રવ્ય સમકિત ગણાય અહિ પુદ્ગળ કારણ છે કારણમા કાર્યનો ઉપચાર કરવાથી સમકિતરૂપી કાર્ય છે તે પણ દ્રવ્ય કહેવાય (૩) આત્મા પોતે દ્રવ્ય છે તેથી શુદ્ધ આત્મ દ્રવ્યની અપેક્ષાએ ક્ષાયક સમકિત અપુદ્ગળીક હોવાથી સદ્દ્રવ્ય (આત્મદ્રવ્ય) રૂપ છે અહિ ગુણ અને ગુણીનુ એકત્વ સમજવુ

૧૫

ઉપમા પ્રમાણ

જેમ મૂળ વગર વૃક્ષ ટકી શકે નહિ તેમ સમકિત વગર ધર્મ નથી, એવી રીતની ઉપમાએ કરી સમકિત, ધર્મરૂપી ચારિત્રનું નિધાન છે ધર્મ નગરનું દ્વાર છે. ધર્મરૂપી ઘરનો પાયો છે ધર્મરૂપી રત્નનું ભાજન છે. હવે સમકિતીની દૃષ્ટિની ઉપમા આપવામાં આવે છે. જેમ પદ્માવતી રાણીએ કિન્નરી (અંતર દેવી) મારફત પાર્શ્વનાથ પ્રભુના ગુણ સાંભળી, તેમનાં વચનો સફળ કરી લીધા તેમ સમકિત જીવની ચેતનાને કેવળ દર્શનથી શુદ્ધ આત્મ પ્રદેશોને પ્રત્યક્ષ જોવાની તાનાવેલી લાગેલી હોય છે.

૭ નય, ૪ નિક્ષેપ, ૪ પ્રમાણ મળી ૧૫ દૃષ્ટિથી સમકિતમાં વિચારશ્રેણી ચાલી હવે આગળ—

૧૬

વ્યવહાર સમકિત

વ્યવહારથી (૧) શુદ્ધ દેવ અરિહંત છે શુદ્ધ ગુરુ નિગ્રંથ છે શુદ્ધ ધર્મ તે કેવળીનો બતાવેલ તેજ છે એ ત્રણ તત્વમાં દૃઢ શ્રદ્ધા, વિશ્વાસ, નિશ્ચય કરવો જોઈએ (૨) ૭ દ્રવ્ય અને નવ તત્વનું ઉપયોગપૂર્વક સ્વરૂપ જાણવું તે જ્ઞાન, તેમાં શ્રદ્ધા રાખવી અને ૨૫ પ્રકારના મિથ્યાત્વના પચ્ચખાણ કરવા તે સમ્યગ્ દર્શન, (૩) સમકિતના ૬૭ બોલ અને ૮ આચારનું આચરણ કરવું તે સમકિતનો આચાર છે વ્યવહાર ચારિત્ર સાધુ માટે છે પણ વ્યવહારીક સમકિત બધાને માટે છે તેમાં જ્ઞાનની પણ જરૂર છે

૧૭

નિશ્ચય સમકિત.

નિશ્ચયથી પોતાનો શુદ્ધ આત્મા દેવ છે કેવળજ્ઞાન સ્વરૂપ છે પોતેજ ગુરુ છે અને પોતાના શુદ્ધ ગુણોમાં રમણતા તે ધર્મ છે. નવ તત્વમાંથી નિજ આત્મ તત્વને ભિન્ન તારવીને તેના જ્ઞાનદર્શન-ચારિત્ર—આત્મિક સુખ—વીર્યના શુદ્ધ સ્વરૂપને જાણવું તે જ્ઞાન, શુદ્ધ સ્વરૂપનો અનુભવ કરી શ્રદ્ધા કરવી તે દર્શન (સમ્યક્ત્વ) અને વિતરાગ સ્વરૂપે શુદ્ધ આત્મ તત્વનો વારવા અનુભવ કરવાનો પ્રયત્ન કરી તેમાં સ્થિરતા કરવી તે ભાવ ચારિત્ર. અહિં જ્ઞાન, દર્શન ચારિત્ર અભેદ સ્વરૂપે છે. મતિજ્ઞાનાવરણીય કર્મની એક ખાસ પ્રકૃતિ સ્વાનુભૂતિનું આવરણ ખસે ત્યારે શ્રુતજ્ઞાન અનુસાર નિશ્ચયપૂર્વક આત્માનો અનુભવ થાય તે વખતે ૭ મું ગુણસ્થાન સ્પર્શી આત્મિક સુખ શાંત રસનો અનુભવ થાય તે નિશ્ચય સમકિત. ત્યાંથી આગળ વધીને આત્મા

પોતે જ જ્ઞાન પોતેજ જ્ઞેય અને પોતેજ જ્ઞાતા બની એકત્વ સ્વરૂપે નિજ ગુણમા સ્થિર થવા માટે અને શરીર અને બાહ્ય ભાવો અદ્રશ્ય થવા માટે તો આઠમે ગુણસ્થાને જઇ શ્રેણીની તૈયારી થાય

નિશ્ચય સમકિત મેળવવા માટે આત્મ રમણતાનો અભ્યાસ કરવો તે સમજવા માટે કેટલાક પર્યાયવાચક આત્મ રમણતાના પ્રયોગો અહીં બતાવવામા આવે છે

(૧) પાચ ઇંદ્રિયોના વિષય અને શરીર વ્યાપાર (કાયયોગ) અટકાવીને મનને શરીર, ઇંદ્રિયો અને બાહ્ય જગતમાથી ખેચીને શરીરથી જુદી પણ શરીરમા રહેલી એક સત્તાની શોધ કરવી, તે સત્તા પોતાના ચૈતન્ય સ્વભાવથી હાજર થશે તેને ઓળખવા માટે તેના ગુણની શોધ કરવી તો જ્ઞાન હાજર થશે. જ્ઞાનથી આત્માના પ્રદેશો અને ગુણો જાણીને તેનો અનુભવ કરવો અને તેમા સ્થિરતા આવશે ત્યારે મનમા શબ્દ પણ બોલવાની જરૂર નહિ રહે ત્યારે જ્ઞાતા, જ્ઞેય અને જ્ઞાનનુ નિર્વિકલ્પપણે એકત્વ લાગશે, તેમા યથાશક્તિ લીન થઇ જવુ આવી લીનતા ચાલુ રહે તો વજ્રઋષભનારાચ સઘયણનો ધણી ક્ષપક શ્રેણી માડી દીએ ત્યારે આપણે બહુ બહુ પ્રયત્ન કરીએ તો માડ ૭મા ગુણસ્થાનને સ્પર્શીને આગળ વધવાની શક્તિના અભાવથી ધ્યાન ત્રુટી જાય છે પરતુ પ્રયાસ કરવાથી આગાડી ભવમા શકિત મળશે.

(૨) મનને આત્માકારે પરિણમાવવુ, તેની બહાર જવા દેવુ નહિ અને જાય તો પાછુ ખેચી લાવવુ

(૩) બાહ્ય પદાર્થોની અપેક્ષાએ આત્મા જ્ઞાતા અને દ્રષ્ટા છે, પણ અભ્યતર ભાવે પોતપોતામા સમાઇ રહે, પોતાના પ્રદેશોમા વિશ્રાતિ લીએ તો અખડ, આનદ આત્મિ સુખ અનુભવે છે

(૪) શ્રુતજ્ઞાન અનુસાર સિદ્ધ સ્વરૂપ જાણીને તેને જ્ઞેય તરીકે ગ્રહણ કરવુ, પછી તેની સાથે પોતાના આત્માનુ એકીકરણ કરવુ પછી જાણે કે પોતે જ સિદ્ધ સ્વરૂપે છે તેમ સિદ્ધ સ્વરૂપી નિજ શુદ્ધ ગુણોનો વચન પ્રયોગ વગર અનુભવ કરવો અને ધ્યાન તુટે ત્યારે ફરી મનમા ગુણોને બોલી એક પછી એક ગુણનો અનુભવ કરી, પછી બધા ગુણોને એક સ્વરૂપે અનુભવી તેમા લીન થવુ

૧૮

દ્રવ્ય સમકિત અને સમકિત દ્રવ્ય

અહિ અપેક્ષાપૂર્વક વસ્તુ સ્વરૂપ સમજવુ (૧) શુદ્ધ શ્રદ્ધા પકડી છે પણ ખાસ જાણપણુ નથી તે દ્રવ્ય સમકિત છે. (૨) ક્ષયોપશમ સમકિતમા મિથ્યાત્વના વિશુદ્ધ થયેલા કર્મદળ નિરસ થઇ સમકિત મોહની રૂપે પ્રદેશ ઉદયમા આવી ક્ષય થાય તેથી આ કર્મદળની અપેક્ષાએ ક્ષયોપશમ સમકિત પુદ્ગલીક હોવાથી દ્રવ્ય સમકિત ગણાય. અહિ પુદ્ગળ કારણ છે કારણમા કાર્યનો ઉપચાર કરવાથી સમકિતરૂપી કાર્ય છે તે પણ દ્રવ્ય કહેવાય. (૩) આત્મા પોતે દ્રવ્ય છે તેથી શુદ્ધ આત્મ દ્રવ્યની અપેક્ષાએ ક્ષાયક સમકિત અપુદ્ગળીક હોવાથી સદ્દ્રવ્ય (આત્મદ્રવ્ય) રૂપ છે અહિ ગુણ અને ગુણીનુ એકત્વ સમજવુ

૧૯

ભાવ સમકિત

ભાવ = ધ્યાનપૂર્વક વિચાર (અધ્યવસાય, માનસિક પરિણતિ). આ સાધન ધર્મ છે વ્યવહાર છે, ભાવ રૂપે છે નિશ્ચયનું કારણ છે. કારણમાં પણ કાર્યનો ઉપચાર વ્યવહારીક રીતે થઈ શકે છે તેથી તે પણ આત્માનો ગુણ છે. ભાવના = ભાવનું સક્રિયપણું = વ્યવહારમાંથી નિશ્ચયમાં લઈ જનારી ક્રિયા, વ્યવહાર અને નિશ્ચયનું એકત્વ કરનાર પરિણામ. ભાવ = ગુણ, જેમકે જીવના શુદ્ધ ગુણો કેવળજ્ઞાન, કેવળદર્શન ક્ષાયક સમકિત એ ક્ષાયક ભાવ ગણાય છે. આત્માના ગુણોમાં પરિણતિ કરવી તે પણ સમકિત કહેવાય. આવી રીતે વ્યવહાર અને નિશ્ચયનું એક અભેદ સ્વરૂપ સાબીત થાય છે માટે તેને સર્વથા ભિન્ન માનવા કે સર્વથા એક સ્વરૂપે માની શકાય નહિ.

વ્યવહાર સમકિતમાં જે ભાવ પ્રકૃતિ જણાવી છે તેના સ્વરૂપનો અધ્યાત્મિક વિચાર તે ભાવ સમકિત કે જે નિશ્ચય સમકિતમાં લઈ જાય છે. વ્યવહારમાં શ્રદ્ધા અને ભાવ કેળવવા માટે ભાવ સમકિતનું આલંબન છે. આ છ દ્રવ્ય અને નવ તત્વનો જ્ઞાનપૂર્વક ઊંડાણથી વિચાર કરીને શુદ્ધ આત્મ તત્વના ગુણો તપાસીને તેને અનુભવમાં મુકવાના છે કે જેથી આપ સ્વત આત્મામાં ગુણો ઉપરના કર્મના આવરણો ખસવા માંડે અને ગુણો વધારે વધારે વિશુદ્ધ થતા જાય અને છેવટ ક્ષાયકભાવ કે જે ધ્યેય જ નિશ્ચય છે તે પ્રગટ થાય. આ વિચારોમાંથી જે કાંઈ સમકિત આવે છે તે હવે તપાસીએ.

અનિત્ય અને અશરણ ભાવના વારંવાર ઊંડાણથી તીવ્ર ઉપયોગે ભાવવાથી વસ્તુના હેય અને ઉપાદેય સ્વરૂપ સમજવાથી શ્રદ્ધા પ્રકૃતિ કરવું પ્રાપ્ત થાય છે. અન્યત્વ ભાવના (ભેદ જ્ઞાન) એકત્વ ભાવના (જ્ઞાન–દર્શન–ચારિત્ર નું એકત્વ તે આત્મા) અને બોધિ ભાવના (આત્મજ્ઞાન, શુદ્ધ આત્માના ગુણોનો અનુભવ) વારંવાર ઊંડાણથી શુદ્ધ નિત્ય ઉપયોગે ભાવવાથી હેય વસ્તુ ઉપાદેય વસ્તુથી ભિન્ન પડે છે એટલે અપૂર્વ કરણ પ્રાપ્ત થાય છે અને શુદ્ધ આત્મ ગુણનો અનુભવ કરવાથી અનિવૃત્તિકરણ આવે છે અને તેમાં સ્થિરતાપૂર્વક જ્યારે આત્મિક ગુણનો સહજ સ્વભાવે આનંદ અનુભવાય ત્યારે સમકિત પ્રાપ્ત થાય છે. શુદ્ધતા અને તારતમ્યતા પ્રમાણે ક્ષયોપશમ, ઉપશમ કે ક્ષાયક સમકિત પ્રગટ થાય છે.

૨૦

સામાન્ય સમકિત

અહિ અપેક્ષાપૂર્વક કથન સમજવું (૧) સમકિતનું સામાન્ય તત્વ શુદ્ધ શ્રદ્ધા છે (૨) સમ્યગ્ દર્શન સાધારણ રીતે ક્ષયોપશમ ભાવમાં હોવું હોવાથી, સમકિત મોહનીના ઉદયથી સૂક્ષ્મ દોષોમાં થતા જવાથી તે સામાન્ય કોટિનું ગણાય. (૩) જે સમકિતમાંથી પડવાપણું થાય છે તે પણ અપેક્ષાપૂર્વક સામાન્ય કોટિના ગણાય.

૨૧

વિશેષ સમકિત

આ હકીકત પણ અપેક્ષાપૂર્વક છે (૧) ક્ષાયક સમકિત આદિ અનંત હોવાથી વિશેષ કોટીનુજ છે (૨) ઉપશમ સમકિત નિશ્ચય સમકિતમા તેમજ ઉપશમ શ્રેણીમા પહોચાડી શકે તે અપેક્ષાએ તે પણ વિશેષ કોટીનુ ગણાય

૨૨

દ્રવ્ય સંખ્યા

સર્વથી થોડા સાસ્વાદન સમકિતી, ઉત્કૃષ્ટ હોય ત્યારે અસખ્યાતા, તેથી ઉપશમ સમકિતી અસખ્યાત ગુણા, તેથી ચાર ગતિના ક્ષાયક સમકિતી અસખ્યાત ગુણા, તેથી ક્ષયોપશમ સમકિતી અસખ્યાત ગુણા તેથી સમદ્રષ્ટિ સિદ્ધ અનત ગુણા

૨૩

ક્ષેત્ર

કેવળ સમુદ્‌ઘાતમા સમદ્રષ્ટી, લોકના બહુ અસખ્યાતા ભાગમાં તથા સર્વ લોકમા હોય, તે સિવાય સમકિતી જીવો લોકના અસખ્યાતમા ભાગમા રહે છે અને ત્રસ નાડીમા રહે છે

૨૪ કાળ (સ્થિતિ, અંતરકાળ)

	સમકિતની સ્થિતિ		સમકિતનુ અતર (વિરહ કાળ)	
	એક જીવ આશ્રી	બહુ જીવ આશ્રી	એક જીવ આશ્રી	બહુ જીવ આશ્રી
ક્ષયોપશમ સમકિત	જ અતર્મુહુર્ત ઉ ૩ ક્રોડ પૂર્વ અધિક ૬૬ સાગરોપમ	સર્વ કાળમા હોય છે	જ અતર્મુહુર્ત ઉ દેશેઊણુ અર્ધ પુદ્‌ગળ પરાવર્તન	વિરહ કાળ નથી
ક્ષાયક સમકિત	સાદિ અનત આવ્યુ જાય નહિ	સર્વ કાળમા હોય છે	નથી	નથી
ઉપશમ સમકિત	જ ઉ અતર્મુહુર્ત	જ. અતર્મુહુર્ત ઉ પલ્યનો અસખ્યાતમો ભાગ (તત્વ કેવળીગમ્ય)	જ અતર્મુહુર્ત અથવા શ્રેણીઆશ્રી પલ્યનો અસખ્યાતમો ભાગ ઉ દેશેઊણુ અર્ધ પુ૦	જ ૧ સમય ઉ ૭ દિવસરાત (તત્વ કેવળીગમ્ય)
સાસ્વાદન	જ ૧ સમય ઉ ૬ આવલીકા અને ૭ સમયનો અતર્મુહુર્ત	જ ૧ સમય ઉ પલ્યનો અસખ્યાતમો ભાગ (તત્વ કેવળીગમ્ય)	જ અતર્મુ અને શ્રેણી આશ્રી પલ્યનો અસખ્યાતમો ભાગ ઉ દેશેઊણુ અર્ધ પુદ્‌ગળ પરાવર્તન	જ ૧ સમય ઉ પલ્યનો અસખ્યાતમો ભાગ (તત્વ કેવળીગમ્ય)

૨૫

ભાવથી

ઉપશમ અને ક્ષાયક સમકિતમાં વિશુદ્ધ ભાવ છે. કારણ કે મિથ્યાત્વના પુદ્ગલોનો કોઈપણ રીતે ઉદય નથી તેથી અપુદ્ગલીક છે ત્યારે ક્ષયોપશમ સમકિતમાં સમકિત મોહનીનો ઉદય હોવાથી પુદ્ગલીક છે અને અભિનિ બોધિક રૂપ (ભાવ—અર્થ સન્મુખ) છે, ભાવના રૂપે છે સહજ સ્વભાવે નહિ. ભાવનાના બળથી ક્ષયોપશમ સમકિતવાળો કષાયના આવેશને એકદમ મંદ કરી નાખે અને મિથ્યા ભાવને એકદમ તોડી નાખે. ઉપશમ સમકિતવાળો કષાય અને મિથ્યાત્વના કારણોની ઉપેક્ષા કરી આત્મ ધ્યાનમાં લીન થાય. ક્ષાયક સમકિતવાળાએ ખરે વખતે ૭ પ્રકૃતિ અને તેના કારણોને જ્ઞાન પૂર્વક શોધી શોધીને શુદ્ધ અને તીવ્ર ઉપયોગથી મુળમાંથી ખેંચી કાઢી નાશ કર્યો હોય છે તેથી કોઈપણ કારણ મળે, ઉપસર્ગ પરિષહ આવે તો પણ તે સાત પ્રકૃતિના ભાવો ઉત્પન્ન થતા નથી.

નોંધ—એવંભૂત નયનું સમકિત, નિશ્ચય સમકિત અને ભાવ સમકિતનો એક સાથે વારંવાર અભ્યાસ કરવો જેમ બી. એ. નો અભ્યાસ કરવાથી મેટ્રિક જરૂર પાસ થવાય તેમ બહુ ઊંચા એવો દેખાવો અભ્યાસ કરવાથી સમકિતની પ્રાપ્તિ થવાનો સંભવ છે કારણ કે મહા પરમ દુર્લભ છે.

સમકિત ઉપર સ્યાદ્વાદ

૧

સ્યાદ્ અસ્તિ ચ એવ સમકિત

(૧) સમકિતનું દ્રવ્ય આત્મા (જીવ) છે સમકિતનો ક્ષેત્ર આધાર આત્મપ્રદેશો છે, કાળ તે આત્મસ્વરૂપનો અનુભવ કાળ, ભાવ તે ૪ અનંતાનુબંધી અને ૩ દર્શન ત્રીક એ દર્શન સાતનો ક્ષય, ક્ષયોપશમ કે ઉપશમ એવી રીતે સમકિતનું અસ્તિત્વ છે. (૨) ભવ્ય જીવને સત્તામાં સમકિત છે. (૩) પ્રગટપણે ૪ થી ૧૪ ગુણસ્થાનોમાં અને સિદ્ધ ભગવાનમાં સમકિત છે. (૪) સ્વાદથી ફક્ત બીજે ગુણ સ્થાને છે

૨

સ્યાદ્ નાસ્તિ ચ એવ સમકિત

(૧) અભવ્યને સત્તામાં કે પ્રગટપણે સમકિત નથી. (૨) અજીવને સમકિત નથી. (૩) મિથ્યાત્વમાં સમકિત નથી. (૪) ગુ ૧ અને ૩ માં સમકિત નથી આદિ અભવ્યની ઓળખાણ જાણી લેવી —તેને મોક્ષની ઇચ્છા ન થાય, પોતે ભવી હશે કે અભવી એવો વિકલ્પ ન

થાય, અભવીનો મોક્ષ નથી એવુ સાંભળી તેને ધ્રાસકો ન ઉપજે, જૈન સિદ્ધાંત પ્રમાણે વ્યાખ્યા આપે પણ જિનોક્ત વસ્તુ સ્વરૂપ તદ્રૂપ ન જાણે, તેને શ્રદ્ધા નથી તેમજ શંકા પણ નથી, તેને સત્તામા સમકિત મોહની કે મિશ્ર મોહની નથી, સત્તામાં કેવળ જ્ઞાન, કેવળ દર્શન, સમકિત કે જ્ઞાન એમાનુ કાંઇ નથી, તેને અહિંસા અને અનુકંપા ભાવ ન આવે જો કે જીવની રક્ષા કરે, તેનુ મોક્ષ તે સ્વર્ગ, કારણ કે ત્યાંથી પાછા ફરવાનુ છે એમ માને, તે આત્માના સ્વરૂપનો અનુભવ ન કરી શકે તેથી આત્મા અને પૌદ્ગળીક શરીરની ભિન્નતા ન તારવી શકે તે સ્વભાવથી જ છે એટલે અભવીનો ભવી ન થાય

(૩)

સ્યાદ્ અસ્તિ ચ નાસ્તિ ચ એવ સમકિત

(૧) કેટલાક ભવ્ય જીવને સત્તામા સમકિત છે પણ પ્રગટપણે નથી. (૨) જેને સમ્યગ દર્શન છે તેને ક્ષાયક સમકિત નથી અથવા પાંચમાંથી એક સમકિત જે સમયે હોય તે સમયે બીજુ સમકિત નથી (૩) કેટલાકને વ્યવહારથી સમકિત હોય પણ નિશ્ચયથી ન હોય (૪) કેટલાકને અમુક વખતે સમકિત છે અને અમુક વખતે નથી (૫) કેટલાકને સમકિત છે પણ સતામા મિથ્યાત્વ છે, જેમકે ઉપશમ, ક્ષયોપશમ અને સાસ્વાદનવાળાને સત્તામા મિથ્યાત્વ પણ છે.

(૪)

સ્યાદ્ અવક્તવ્ય ચ એવ સમકિત

સમકિતનુ સ્વરૂપ એક વાકય કે એક સમયમા કહી શકાય નહિ અમુક માણસને અમુક સમયે સમકિત છે કે નહિ તે છદ્મસ્થથી નિશ્ચયથી કહી શકાય નહિ

(૫)

સ્યાદ્ અસ્તિ ચ અવક્તવ્ય ચ એવ સમકિત

અમુક માણસ દેખીતી રીતે સમ્યક્ત્વનો વ્યવહાર (૬૭ બોલયાથી) આચરે છે પણ તેને શ્રદ્ધા છે કે નહિ તે નિશ્ચયથી (છદ્મસ્થથી) કહી શકાય નહિ વર્તમાનમા સમકિત છે પણ ભવિષ્યમા અમુક વખતે સમકિતી હશે કે નહિ તે છદ્મસ્થથી કહી શકાય નહિ

(૬)

સ્યાદ્ નાસ્તિ ચ અવક્તવ્યં ચ એવ સમકિત

અમુક માણસને અત્યારે સમકિતી નથી પણ ભવિષ્યમા થશે કે નહિ તે છદ્મસ્થથી કહી શકાય નહિ

(૭)

સ્યાદ્ અસ્તિ ચ નાસ્તિ ચ અવક્તવ્ય ચ એવ સમકિત

સમ્યગ્ દર્શન છે પણ ક્ષાયક સમકિત નથી તેથી ભવિષ્યમાં અમુક વખતે તેને સમકિત હશે કે નહિ તે છદ્મસ્થથી નક્કી થાય નહિ

સ્યાદ્વાદનો સાર– આત્મદ્રષ્ટિ કદિ ભુલવી નહિ અને મિથ્યાત્વી પર દ્વેષ લાવવો નહિ કારણ કે કોણ વહેલો મોક્ષ જશે તે છદ્મસ્થથી કહી શકાય નહિ. મિથ્યાત્વના આચાર્ય ગૌતમ કેટલીવારમાં ગૌતમ ગણધર થઇ ગયા. એકવાર આત્મદ્રષ્ટિ ખોઇ નાખી તો ફરીવાર કોણ જાણે ક્યારે આવે માટે ખોવી નહિ.

સમકિત આશ્રી

ઉત્પાદ, વ્યય, ધ્રુવતા

(૧) ભવ્ય જીવને સત્તામાં સમકિત ધ્રુવપણે રહે છે મિથ્યાત્વનું આવરણ ખસે અને સમકિત પ્રગટ થાય તે ઉત્પાદ અને ફરી આવરણ થાય તે વ્યય.

(૨) ક્ષાયક સમકિત સિવાયના ચાર સમકિત એકમાંથી બીજામાં જાય તે ઉત્પાદ, અગાઉનું વ્યય થાય અને સમકિતપણું કાયમ રહે તે ધ્રુવતા.

(૩) ક્ષયોપશમમાંથી વેદક અને ક્ષાયક થાય તે ઉત્પાદ, પૂર્વ પર્યાયનો નાશ તે વ્યય અથવા છદ્મસ્થ ક્ષાયકમાંથી કેવળી ક્ષાયક થાય તે ઉત્પાદ, છદ્મસ્થ પર્યાયનો વ્યય અને સમકિત ધ્રુવ રહે છે

(૪) સંખ્યા આશ્રી ઉત્કૃષ્ટ ઉત્પાદ, વ્યય અને ધ્રુવતા –

	ઉત્પાદ	વ્યય	ધ્રુવ
ક્ષાયક	સંખ્યાતા		અનંત (સિદ્ધ ભગવાન આશ્રી
ઉપશમ	અસંખ્યાતા	અસંખ્યાતા	ધ્રુવનથી
ક્ષયોપશમ	અસંખ્યાતા	અસંખ્યાતા	ધ્રુ અસંખ્ય
વેદક	સંખ્યાતા	સંખ્યાતા	ધ્રુવનથી
સાસ્વાદન	અસંખ્યાતા	અસંખ્ય	,,

પાંચ સમકિતનું

ભેદ અભેદનું સ્વરૂપ

૧. સમકિત એવી નામ સત્તાની અપેક્ષાએ બધાં સમકિત સરખાં છે પણ ઉપયોગની શુદ્ધિ, કાળની તારતમ્યતા અને સ્થિતિ આશ્રી પાંચે સમકિત ભિન્ન છે.

૨ સમકિત મોહનીયના ઉદયની અપેક્ષાએ સાસ્વાદન અને ક્ષયોપશમ સરખા છે પણ સાસ્વાદમા સમકિત મોહનીયનો તીવ્ર ઉદય અને અનતાનુબધી કષાયનો ઉદય છે તેથી નિશ્ચયથી પડવાનુ થાય છે

૩ મિથ્યાત્વ મોહની અને મિશ્ર મોહનીના ઉદયનો અભાવ તથા દર્શન સપ્તક સત્તામા છે તે આશ્રી સાસ્વાદન, ઉપશમ અને ક્ષયોપશમ સરખાં છે પણ સાસ્વાદનમા દર્શન સપ્તકમાથી ચાર અનતાનુબંધી કષાય અને સમકિત મોહની એ પાચ પ્રકૃતિનો ઉદય છે, ક્ષયોપશમમા ફક્ત સમકિત મોહનીયનો ઉદય છે અને ઉપશમ સમકિતમા ૭ માની એક પ્રકૃતિનો ઉદય નથી.

૪. ભાવની અપેક્ષાએ (૭ પ્રકૃતિના ઉદયનો અભાવ તેથી) ઉપશમ અને ક્ષાયક સરખા છે પણ ઉપશમમા ૭ પ્રકૃતિ સત્તામા છે અને ક્ષાયકમા સત્તામા નથી.

૫ ક્ષાયક સમકિત એવી નામ સજ્ઞાથી છદ્મસ્થ અને કેવળીમા ક્ષાયક સમકિત સરખા છે પણ નિશ્ચય નયથી કેવળીને આત્મ તત્વમા પ્રત્યક્ષ ઉપયોગ છે અને છદ્મસ્થને પરોક્ષ ઉપયોગ છે તે ભિન્નતા છે

૬ અપ્રતિપાતપણાની અપેક્ષાએ વેદક અને ક્ષાયક સરખા છે પણ વેદક ચડીને ક્ષાયકમા જાય ત્યારે ક્ષાયક સમકિત સ્થિર રહે છે તે સાદી છે પણ અનત રહીત છે

૭ વિષયની અપેક્ષાએ સમકિત અને શ્રદ્ધા એક છે પણ સમકિત આત્મ પરિણિતિ છે અને શ્રદ્ધા માનસિક ઉપયોગ (દ્રવ્ય મનો વર્ગણાના આલબન વાળુ ભાવમન) છે, કે જે કેવળી ભગવાન ને નથી કેવળી ભગવાનને શુદ્ધ આત્મ પરિણુતિ રૂપે સમકિત છે છદ્મસ્થની આત્મ પરિણુતિ પરોક્ષ ભાવે (મનના અલબન વાળી) છે

આત્માના બીજા ગુણોની સાથે સમકિતનુ ભેદ અભેદ સ્વરૂપ

		અભેદ સ્વરૂપ	ભેદ સ્વરૂપ
૧	કાલ	જે સમયે જીવમા જ્ઞાનાદિ ગુણો સત્તામા છે તેજ સમયે સમકિત પણ છે	જ્યારે જીવ સમકિતને ઉદ્દેશીને ઉપયોગ કરે છે ત્યારે શુદ્ધ શ્રદ્ધારૂપે પ્રગટ થાય છે

(૭)

સ્યાદ્ અસ્તિ ચ નાસ્તિ ચ અવક્તવ્ય ચ એવ સમકિત

સમ્યગ દર્શન છે પણ ક્ષાયક સમકિત નથી તેથી ભવિષ્યમાં અમુક વખતે તેને સમકિત થશે કે નહિ તે છદ્મસ્થથી કહી શકાય નહિ

સ્યાદ્વાદનો સાર– આત્મદષ્ટિ કદિ ભુલવી નહિ અને મિથ્યાત્વી પર દ્વેષ લાવવો નહિ કારણ કે કોણ વહેલો મોક્ષ જશે તે છદ્મસ્થથી કહી શકાય નહિ. મિથ્યાત્વના આચાર્ય ગૌતમ કેટલીવારમાં ગૌતમ ગણધર થઈ ગયા. એકવાર આત્મદષ્ટિ બીજ નાખી તો ફરીવાર કોણ જાણે ક્યારે આવે માટે ભૂલવી નહિ.

સમકિત આશ્રી

ઉત્પાદ, વ્યય, ધ્રુવતા

(૧) ભવ્ય જીવને સત્તામાં સમકિત ધ્રુવપણે રહે છે મિથ્યાત્વનું આવરણ ખસે અને સમકિત પ્રગટ થાય તે ઉત્પાદ અને ફરી આવરણ થાય તે વ્યય.

(૨) ક્ષાયક સમકિત સિવાયના ચાર સમકિત એકમાંથી બીજામાં જાય તે ઉત્પાદ, આગલું નાશ થાય અને સમકિતપણું કાયમ રહે તે ધ્રુવતા.

(૩) ક્ષયોપશમમાંથી વેદક અને ક્ષાયક થાય તે ઉત્પાદ, પૂર્વ પર્યાયનો નાશ તે વ્યય અથવા છદ્મસ્થ ક્ષાયકમાંથી કેવળી ક્ષાયક થાય તે ઉત્પાદ, છદ્મસ્થ પર્યાયનો વ્યય અને સમકિત ધ્રુવ રહે છે.

(૪) સંખ્યા આશ્રી ઉત્કૃષ્ટ ઉત્પાદ, વ્યય અને ધ્રુવતા –

	ઉત્પાત	વ્યય	ધ્રુવ
ક્ષાયક	સંખ્યાતા		અનંત (સિદ્ધ ભગવાન આશ્રી
ઉપશમ	અસંખ્યાતા	અસંખ્યાતા	ધ્રુવનથી
ક્ષયોપશમ	અસંખ્યાતા	અસંખ્યાતા	ઘણું અસંખ્ય
વેદક	સંખ્યાતા	સંખ્યાત	ધ્રુવનથી
સાસ્વાદન	અસંખ્યતા	અસંખ્ય	"

પાંચ સમકિતનુ

ભેદ અભેદનુ સ્વરૂપ

૧ સમકિત એવી નામ સંજ્ઞાની અપેક્ષા એ બધાં સમકીત કહ્યાં છે પણ ઉપયોગની શુદ્ધિ, ભાવની તારતમ્યતા અને સ્થિતિ આશ્રી પાંચે સમકિત ભિન્ન છે.

૨ સમકિત મોહનીયના ઉદયની અપેક્ષાએ સાસ્વાદન અને ક્ષયોપશમ સરખા છે પણ સાસ્વાદમા સમકિત મોહનીયનો તીવ્ર ઉદય અને અનતાનુબધી કષાયનો ઉદય છે તેથી નિશ્ચયથી પડવાનું થાય છે

૩ મિથ્યાત્વ મોહની અને મિશ્ર મોહનીના ઉદયનો અભાવ તથા દર્શન સપ્તક સત્તામા છે તે આશ્રી સાસ્વાદન, ઉપશમ અને ક્ષયોપશમ સરખાં છે પણ સાસ્વાદનમા દર્શન સપ્તકમાથી ચાર અનતાનુબધી કષાય અને સમકિત મોહની એ પાચ પ્રકૃતિનો ઉદય છે, ક્ષયોપશમમા ફક્ત સમકિત મોહનીયનો ઉદય છે અને ઉપશમ સમકિતમા ૭ માની એક પ્રકૃતિનો ઉદય નથી.

૪ ભાવની અપેક્ષાએ (૭ પ્રકૃતિના ઉદયનો અભાવ તેથી) ઉપશમ અને ક્ષાયક સરખા છે પણ ઉપશમમા ૭ પ્રકૃતિ સત્તામા છે અને ક્ષાયકમા સત્તામા નથી.

૫ ક્ષાયક સમકિત એવી નામ સજ્ઞાથી છદ્મસ્થ અને કેવળીમાં ક્ષાયક સમકિત સરખા છે પણ નિશ્ચય નયથી કેવળીને આત્મ તત્વમા પ્રત્યક્ષ ઉપયોગ છે અને છદ્મસ્થને પરોક્ષ ઉપયોગ છે તે ભિન્નતા છે

૬ અપ્રતિપાતપણાની અપેક્ષાએ વેદક અને ક્ષાયક સરખાં છે પણ વેદક ચડીને ક્ષાયકમા જાય ત્યારે ક્ષાયક સમકિત સ્થિર રહે છે તે સાદી છે પણ અત રહીત છે

૭ વિષયની અપેક્ષાએ સમક્તિ અને શ્રદ્ધા એક છે પણ સમક્તિ આત્મ પરિણિતિ છે અને શ્રદ્ધા માનસિક ઉપયોગ (દ્રવ્ય મનો વર્ગણાના આલબન વાળુ ભાવમન) છે, કે જે કેવળી ભગવાન ને નથી કેવળી ભગવાનને શુદ્ધ આત્મ પરિણતિ રૂપે સમકિત છે છદ્મસ્થની આત્મ પરિણુતિ પરોક્ષ ભાવે (મનના અલબન વાળી) છે

આત્માના બીજા ગુણોની સાથે સમકિતનુ ભેદ અભેદ સ્વરૂપ

		અભેદ સ્વરૂપ	ભેદ સ્વરૂપ
૧	કાલ	જે સમયે જીવમા જ્ઞાનાદિ ગુણો સત્તામા છે તેજ સમયે સમકિત પણ છે	જ્યારે જીવ સમક્તિને ઉદ્દેશીને ઉપયોગ કરે છે ત્યારે શુદ્ધ શ્રદ્ધારૂપે પ્રગટ થાય છે

૨	સ્વભાવ	જ્ઞાનાદિ ગુણો જીવના સ્વભાવ રૂપે છે તેમ સમકિત પણ ભવી જીવ અને સિદ્ધનો સ્વભાવ છે.	જેમ જ્ઞાનનો ગુણ જાણવાનો છે તેમ સમકિતનો ગુણ દ્રવ્ય–ગુણ–પર્યાયનો નિશ્ચય કરવાનો છે.
૩	અર્થ આધાર	જેમ જીવ જ્ઞાનાદિ ગુણોનો આધાર છે તેમ સમકિતના ગુણનો પણ આધાર જીવ જ છે.	દરેક ગુણનો અર્થ જુદો કરવામાં આવે છે સમકિત વગર કોઈપણ ગુણમાં વિશ્વાસ રહેતો નથી
૪	એકત્વ સબંધ	સર્વ શુદ્ધ ગુણોની જેમ સમકિત પણ જીવ સાથે તદ્રૂપ તાદાત્મ્ય, એકત્વ સબંધમાં છે	જીવ સાથે સર્વ ગુણનો સબંધ અર્થક્રિયા માટે જુદો છે સમકિતનો જીવ સાથે સબંધ દર્શના માટે છે
૫	ઉપકાર	જ્ઞાનાદિ ગુણોની માફક સમકિત પણ જીવના સ્વરૂપની ઓળખાણ કરાવે છે.	દરેક ગુણ જીવનું સ્વરૂપ જુદી જુદી રીતે બતાવે છે. સમકિત જીવના દરેક ગુણ સાથે સહચારી રહીને શુદ્ધ આત્મ સ્વરૂપનો અનુભવ કરાવે છે
૬	ગુણિદેશ	સર્વ ગુણોની માફક સમકિત પણ જીવના અસંખ્યાત પ્રદેશોમાં છે	જીવમાં અનંતા ગુણો છે ત્યારે સમકિત એક ગુણ છે તેથી ગુણ અને ગુણી સર્વથા એક નથી
૭	સંસર્ગ ભેદ પ્રધાન સબંધ	જીવના બધા ગુણોનો જે સંસર્ગ છે તે સમકિતનો પણ છે	બધા ગુણો એક નથી તેના સંસર્ગ જુદા જુદા છે જેમકે જ્ઞાનથી આત્મા જાણે, દર્શનથી દેખે અને સમકિતથી શ્રેય જાણે વગેરે પદાર્થોમાં તથા ગુણોમાં ભિન્નપણું બતાવે છે
૮	શબ્દ	સર્વ ગુણોનું શબ્દથી જ્ઞાન થાય છે	સર્વ ગુણો માટે જુદા જુદા શબ્દો છે. સમકિત માટે "સમ્યગ્ દર્શન, સમદ્રષ્ટિ, સમકિત શબ્દો છે.



સમકિત ઉપર અનુયોગ દ્વાર

માર્ગણા	ઉપશમ સમકિત				ક્ષયોપશમ સમકિત				ક્ષાયક સમકિત				સાસ્વાદન સ			
	સિદ્ધાંતકાર મત		ગ્રંથકાર મત		સિદ્ધાંતકાર મત		ગ્રંથકાર મત		શાસ્ત્રાર્થ બહુમતે		મતાંતરે શાસ્ત્રાર્થ		સિદ્ધાંત કારમત		ગ્રંથકાર મત	
પહેલી ગતિ દ્વાર	સ્વભવનું	પરભવનું	સ્વભવનું	પરભવનું	સ્વભવનું	પરભવનું	સ્વભવનું	પરભવનું	સ્વભવનું	પરભવનું	સ્વભવનું	પરભવનું	સ્વભવનું	પરભવનું	સ્વભવનું	પરભવનું
પહેલી ૩ પૃથ્વીનાં નારકી	૧	૦	૧	૦	૧	૦	૧	૧	૦	૧	૦	૦	૧	૦	૧	૦
બીજી ૩ પૃથ્વીના નારકી	૧	૦	૧	૦	૧	૦	૧	૧	૦	૦	૦	૦	૧	૦	૧	૦
૭ મી પૃથ્વીના નારકી	૧	૦	૧	૦	૧	૦	૧	૦	૦	૦	૦	૦	૧	૦	૧	૦
સંખ્યાત વર્ષાયુ-વાળા તિર્યંચો	૧	૦	૧	૦	૧	૦	૧	૧	૦	૦	૦	૦	૧	૧	૧	૧
તિર્યંચ જુગલ	૧	૦	૧	૦	૧	૦	૧	૧	૦	૧	૦	૦	૧	૧	૧	૧
સંખ્યાત વર્ષાયુ-વાળા મનુષ્ય	૧	૦	૧	૦	૧	૧	૧	૧	૧	૧	૧	૦	૧	૧	૧	૧
મનુષ્ય યુગલ	૧	૦	૧	૦	૧	૦	૧	૧	૦	૧	૦	૦	૧	૧	૧	૧
ભવનપતિ વાણ-વ્યંતર જ્યોતિષિ	૧	૦	૧	૦	૧	૦	૧	૧	૦	૦	૦	૦	૧	૧	૧	૧
વૈમાનિક નવગ્રૈવેયક સુધીના	૧	૦	૧	૦	૧	૧	૧	૧	૦	૧	૦	૦	૧	૦	૧	૧
પાચ અનુત્તર વિમાનદેવ	૦	૦	અપર્યાપ્ત અવસ્થામા પરભવનુ		૦	૧	૧	૧	૦	૧	૦	૦	૦	૦	૦	૦
૩ વિગલેંદ્ર અપર્યાપ્ત તથા સમુર્છિમ પચેંદ્રીય તિર્યંચ અપર્યાપ્ત	૦	૦	૦	૦	૦	૦	૦	૦	૦	૦	૦	૦	૦	૧	૦	૧
પૃથ્વી, પાણી પ્રત્યેક વનસ્પતિ બાદર અપર્યાપ્ત	૦	૦	૦	૦	૦	૦	૦	૦	૦	૦	૦	૦	૦	૦	૦	૦

૧ જીવ ભેદ ૧૪ ભેદમાંથી	એક સંજ્ઞી પર્યાપ્ત મતાંતરે—૨ અનુત્તર વિમાનદેવ સંજ્ઞી અપર્યાપ્ત સહિત	સંજ્ઞી પર્યાપ્ત તથા અપર્યાપ્ત એ બે ભેદ	બહુમતે સંજ્ઞીના બે ભેદ મતાંતરે— ૧ પર્યાપ્ત —	૨ સંજ્ઞીના ૩ વિકલેન્દ્રી અપર્યાપ્ત ૧ અસંજ્ઞી તિર્યંચ ૫ એકેન્દ્રી અપર્યાપ્ત — ૧ સિદ્ધાંતકાર મતે
૫૬૩ ભેદમાંથી ૨૨ એકેન્દ્રીયના ૬ વિકલેન્દ્રીયના ૨ તિર્યંચ પંચે- ન્દ્રીયના ૧૪ નારકીના ૩ ૩ મનુષ્યના ૫ ભવન પતિ ૫૨ વ્યંતર, વાણ- વ્યંતર જભકા ૨ જ્યોતિષ ૩૬ વૈમાનીક	૯ લોકાંતિક અને ૫ અનુત્તર વિમાન — ૧૪ સિવાયના— ૮૫ પર્યાપ્તદેવ ૧ ૧ પર્યાપ્ત ગર્ભજ મનુષ્ય ૫ પર્યાપ્ત ગર્ભજ તિર્યંચ ૭ પર્યાપ્ત નારકી — ૧૯૮ સિદ્ધાંતકાર મતે ૫ અપર્યાપ્ત અનુત્તર દેવ — ૨ ૩ મતકાર મતે	૨ ૨ ગર્ભજ મનુ- ષ્ય ૧ ગર્ભજ તિર્યંચ પંચેન્દ્રિય ૭ પર્યાપ્ત નારકી ૧૯૮ દેવ — ૪૧૭ મતકાર— બહુમતે ૬ મતાંતરે પહેલી ૭ નારકી ના અપર્યાપ્ત — ૪૨૩ મતકાર બહુમતે સિદ્ધાંતકાર મત પ્રમાણે પર્યાપ્ત —૭ નરક, ૫ ગર્ભજ તિર્યંચ ૧ ૧ મનુષ્ય,	૧૨ દેવલોક ૯ ગ્રૈવેયક ૯ લોકાંતિક ૫ અનુત્તર વિમાન — ૩૫×૨ પર્યાપ્ત અપર્યાપ્ત= ૭ દેવ ભેદ ૩ કર્મભૂમિ મ ૬ અકર્મભૂમિ મ (અંતરદ્વીપવિના) ૨ ગર્ભજ ચતુષ્પદ યુગલિક તિર્યંચ, ૬ પ્રથમની ૩ નારકીના પર્યાપ્ત અપર્યાપ્ત — ૧૬૮ બહુમતે (૧૫ પર્યાપ્ત ગર્ભજ કર્મભૂમિ મનુષ્યનો ઉમેરો એમ બહુમત વાળાનું માનવું છે	૧૭ દેવ (૯ લોકાંતિક અને ૫ અનુત્તર વિમાનદેવ સિ- વાયના ૮૫×૨ પર્યાપ્ત અપર્યાપ્ત ૨ ૨ ગર્ભજ મનુષ્ય ૧ ગર્ભજ તિર્યંચ ૫ અપર્યાપ્ત યુ- ગલિક તિર્યંચ ૩ અપર્યાપ્ત વિકલેન્દ્રી ૭ નારકી પર્યાપ્ત — ૩૪૭ સિદ્ધાંત- કાર મતે

	ઉપશમ સમકિત	ક્ષયોપશમ સમકિત	ક્ષાયકસમકિત	સાસ્વાદન
		૨૫ ભવનપતિ ૨૬ વ્યંતરાદિ ૧૦ જ્યોતિષ ૩૮ વૈમાનિક —— ૨૧૨+૧૫ કર્મભુમિ મનુષ્ય અપર્યાપ્ત ૩૫ વૈમાનિક અપર્યાપ્ત=૨૬૨ તત્વ કેવળી ગમ્ય		
૩ બંધ હેતુ ૫૭ માથી ૫ મિથ્યાત્વ ૧૨ અવ્રત ૨૫ કષાય ૧૫ યોગ —— ૫૭	મતાંતરે -૪૬,૪૫, ૪૩ સાસ્વાદનના ૫૦ માથી ૪ અનંતાનુબંધી બાદ કરતા ૪૬ તેમાથી ઉદારીકમિશ્ર બાદ કરતા ૪૫ તેમાથી વૈક્રિય મિશ્ર અને કાર્મણ કર્મયોગ બાદ કરતા ૪૩	૫૭માથી પાચ મિથ્યાત્વ અને ચાર અનંતાનુબંધી કષાય મળી ૯ બાદ કરતા ૪૮	૪૮	પાચ મિથ્યાત્વ અને આહારક દ્વીકના બે યોગ વર્જને બાકીના ૫૦ બંધહેતુ
૪ પ્રકૃતિબંધ મુળ ૧૨૦ ઉત્તર પ્રકૃતિમાથી	આયુષ્ય સિવાય ૭ ક્ષયોપશમ સ ની ૭૯ પ્રકૃતિમાથી દેવ અને મનુષ્યનુ આયુષ્ય બાદ કરતા ૭૭નો બંધ થાય	૮ ૧૨૦-૪૧=૭૯ ૧૬ મિથ્યાત્વ પ્રત્યયિક ૨૫ અનંતાનુબંધી પ્રત્યયિકનો —— ૪૧ બંધ ન થાય	૭, ૮ ક્ષયોપશમ પ્રમાણે ૭૯ નો બંધ	સમકિત ૮ ૧૨૦-૧૯=૧૦૧ ૧૬ મિથ્યાત્વ પ્રત્યયિક ૨ આહારકદ્વીક ૧ જિન નામનો —— ૧૯ બંધન થાય
૫-૬ ઉદય અને ઉદીરણાદ્વાર. તેની ઉત્તર પ્રકૃતિ ૧૨૨	ક્ષયોપશમસમકિતની ૧૦૬ ૭=૯૯ ૧ સમકિતમોહનીય ૨ આહારક દ્વીક ૪ અનુપુર્વી ——	૧૨૨-૧૬=૧૦૬ ૨ મિથ્યાત્વ અને મિશ્ર મોહની ૧ જિનનામ કર્મ ૪ કુજાતિ નામકર્મ	ક્ષયોપશમ સમકિતની ૧૦૬-૬=૧૦૦+ ૧=૧૦૧ ૧ સમકિત મો ૫ કુસંઘયણ	૧૨૨-૧૦=૧૧૨ ૧ મિથ્યાત્વ મો ૧ મિશ્ર મો. ૨ આહારકદ્વીક ૧ જિનનામ

	૭ નો ઉદય કે ઉદીરણા નથી ૬+૧ અનુત્તર દેવ આશ્રી આનુપૂર્વી= ૧ મતાંતરે	૪ સ્થાવર ચતુષ્ક ૧ આતાપ નામ ૪ અનંતાનુ કષાય — ૧૬ નો ઉદય કે ઉદીરણા ન થાય	— ૬ નો ઉદય કે ઉદીરણા નથી ૧ મેં જિનનામ કર્મ ઉમેરવાં ૧ ૧ મતાંતરે–પ્રતિપન્ન ક્ષાયક સમકિતીને ૫ કુસંઘયણ ક્ષ ભવે તે મળી ૧ ૬	૩ સૂક્ષ્મ ત્રીક ૧ આતાપ નામ ૧ નરકાનુપૂર્વી — ૫ નો ઉદય ઉદીરણા ન થાય
૭ ભાવ ૨ ઉપશમ ૧૮ ક્ષયોપશમ ૯ ક્ષાયક ૨૧ ઔદયિક ૩ પારિણામીક — ૫૩	ક્ષયોપશમના ભાવ ૩૬ માંથી ક્ષયોપશમ સમકિત બાદ એટલે ૩૫+૨ ઉપશમ ભાવ = ૩૭ ભાવ.	૧૫ ત્રણ અજ્ઞાન વર્જીને ક્ષયોપશમ ભાવ. ૧૯ ઔદયિક (મિથ્યાત્વ અને અજ્ઞાન વિના) ૨ પારિણામીક અભવ્ય વિના બે ભાવ — ૩૬	૩૬ ભાવ ક્ષયોપશમ સમકિતના −૧ ક્ષયોપશમ સ. — ૩૫ +૯ ક્ષાયક ભાવ — ૪૪	૪ જ્ઞાન ૩ દર્શન ૪ લબ્ધી — ૧૧ ક્ષયોપશમ ભાવ ૧૯ ઔદયિક ૨ પારિણામીક — ૩૨
૮ ભવ આશ્રય કેટલા ભવમાં મોક્ષ થાય	ઉપશમની સ્થિતિ પૂરી થવાથી ક્ષયોપશમ પામે તો ક્ષયોપશમ સમકિત માફક સમજવું અને સાસ્વાદન પામી મિથ્યાત્વ પામે તો દે. અર્ધ પુદ્ગલ પરાવર્તન	જ. ૧ ભવમાં ક્ષાયક સમકિત પામી મોક્ષે જાય. ઉ. ૧૫ ભવમાં મોક્ષ જાય. પડવાઈ થાય તો દે. અર્ધ પુ. પરાવર્તન	આયુષ્ય ન બાંધ્યુ હોય તો તેજ ભવમાં મોક્ષ જાય દેવ કે નરકનું આયુષ્ય બાંધ્યા પછી સમકિત પામે તો ૩ ભવમાં મોક્ષ. મનુષ્ય કે તિર્યંચનું આયુષ્ય બાંધ્યુ હોય તો, [illegible] થાય અને ૪ ભવમાં મોક્ષ જાય.	આ સમકિત સાસ્વાદન પછી અને મિથ્યાત્વમાં જાય છે. રખડે તો અર્ધ પુદ્ગલ પરાવર્તન દેશ ઉણ

૯ સ્પર્શના (અવગાહના)	અપર્યાપ્ત અનુત્તર વિમાન દેવ આશ્રી જ અંગુલનો અસંખ્યાતમો ભાગ અને ઉ મરણ સમુદ્‌ઘાત આશ્રી ૭ રજ્જુ તે અધોગામ વિજયથી અનુત્તર વિમાન સુધી મધ્યમ જન્મ દેહ પ્રમાણ ઉપશમ શ્રેણી વગરના ઉપશમ સમકિતમાં કાઇ કાળ કરે નહિ	જ અંગુલનો અસંખ્યાતમો ભાગ ઉ ૧૦૦૦ જોજન ગર્ભજ તિર્યંચ આશ્રી ઉત્તર વૈક્રિય આશ્રી જ. અંગુલનો સંખ્યાતમો ભાગ ઉ સાધિક ૧ લાખ જોજન, મરણ સમુદ્‌ઘાત આશ્રી સાત રજ્જુ	જ ૧ હાથ, અનુત્તર વિમાનદેવ આશ્રી ઉ ૬ ગાઉ ગર્ભજ ચતુષ્પદ યુગલ આશ્રી, વૈક્રિય અવગાહના ક્ષયોપશમ સમકિતની જેમ, કેવળ સમુદ્‌ઘાત આશ્રી સંપૂર્ણ લોક પ્રમાણ મરણાતિક સમુદ્‌ઘાત આશ્રી ૭ રજ્જુ,	અવધેણા આશ્રી ક્ષયોપશમ માફક મરણ સમુદ્‌ઘાત આશ્રી અધોગામ વિજયથી ૯ મી ગ્રૈવેયક અથવા ૧૨ મા દેવલોક સુધી અને ૬ ઠી નરકથી ૫ ડગ વન સુધી
૧૦ પ્રર્યાપ્તી	'	૬	૬	૬, ૫, ખુલાસો જીવના ભેદમાંથી મળશે.
૧૧ પ્રાણ	૧૦	૧૦	૧૦	૧૦ સજ્ઞીના (૬, ૭, ૮, ૯, ૧૦)
૧૨ સંજ્ઞા ૪ આહારાદી	૪	૪	૪	૪
હેતુ આદિ ૩માંથી	૨	૨	૨	(૧) કે (૨) તત્વ કેવળીગમ્ય
૧૩ ઉપયોગ	૪ જ્ઞાન, ૩ દર્શન =૭	૭	૫ જ્ઞાન, ૪ દર્શન =૯	૬, (૩ જ્ઞાન, ૩ દર્શન)
૧૪ દૃષ્ટિ	૧ સમકિત	૧	૧	૧
૧૫ કર્મસત્તા મૂળ	૮	૮	૮	૮
ઉત્તર	૧૪૮	૧૪૮	૧૪૧ દર્શન સપ્તક વર્જીને	૧૪૭ જિન નામ વર્જીને
૧૬ શરીર	૪ આહારક વર્જીને	૫	૫	૪ આહારક વર્જીને

૧૭ ઇન્દ્રિય	૫	૫	૫	૫, ૪, ૩, ૨
૧૮ કાય	ત્રસ	ત્રસ	ત્રસ	ત્રસ
૧૯ યોગ ૧૫ માંથી	૧ ૧૨ ૧૩ આહારક બીક વર્જીને	૧૫	૧૫	આહારક બીક વર્જીને ૧૩
૨ વેદ	૩	૩	૩	૩
૨૧ કષાય ૨૫ માંથી	૨૧ અનંતાનુબંધી ૪ વર્જીને	૨૧	૨૧	૨૫
૨૨ જ્ઞાન	૪	૪	૫	૩
૨૩ અજ્ઞાન				
૨૪ સંયમ	૪ પરિહાર વિશુદ્ધ વર્જીને	૩ સૂક્ષ્મ સંપરાય અને યથાખ્યાત વર્જીને	૫	
૨૫ દર્શન	૩	૩	૪	૩
૨૬ લેશ્યા	૬	૬	૬	૬
૨૭ ભવ્યઅભવ્ય	ભવ્ય	ભવ્ય	ભવ્ય	ભવ્ય
૨૮ સંજ્ઞી અસંજ્ઞી	૧ સંજ્ઞી	૧	૧	૨ સંજ્ઞી, અસંજ્ઞી
૨૯ આહારી અનાહારી	૧	૨	૨	૨
૩ ગુણસ્થાન	૮ (૪ થી ૧૧)	૪ (૪ થી ૭)	૧૧ (૪ થી ૧૪)	૧ હાલ ચોથું
૩૧ ધ્યાન ૧૬માંથી	૧૩ (શુક્લ ધ્યાનના ત્રણ ભેદ વર્જીને)	શુક્લ ધ્યાનના ૪ વર્જીને ૧૨	૧૬	૮ અશુભ

૩૨ સંઘયણ	૬	૬	૧, (૬ મતાંતરે)	૬
૩૩ સંસ્થાન	૬	૬	૬	૬
૩૪ સમુદ્ઘાત	૨ વેદના અને મરણ	કેવળી સમુદ્ઘાત સિવાયની ૭	૭	૩ (વેદના, મરણ કષાય)
૩૫ સ્થિતિ	જ ઉ અંતર્મુહુર્ત	જ અંતર્મુહુર્ત ઉ. ૩ પૂર્વ ક્રોડ-વર્ષ સાધિક ૬૬ સાગરોપમ	સાદિ અનંત	જ ૧ સમય ઉ ૬ આવલિકા અને ૭ સમય
૩૬ યોનિ	પંચેન્દ્રી સંબંધી ૨૬ લાખ	૨૬ લાખ	૨૬ લાખ	૩૨ લાખ (એકેન્દ્રીની યોની વર્જીને)
૩૭ કેટલીવાર આવે એક ભવમાં સર્વ સંસારમાં	જ ૧ ઉ ૨ જ ૧ ઉ ૫	અસંખ્યવાર અસંખ્યવાર	૧ વાર ૧ વાર	જ. ૧ ઉ ૨ જ. ૧ ઉ ૫
૩૮ સમકિતી મિથ્યાત્વી	સમકિતી	સમકિતી	સમકિતી	સમકિત
૩૯ સાધન દર્શન સપ્તક ગણવા માટે ભાવ	ઉપશમ ભાવ શુદ્ધતર	ક્ષયોપશમ ભાવ શુદ્ધ	ક્ષાયક ભાવ શુદ્ધતમ	સાધન ભ્રષ્ટ અશુદ્ધ ભાવ
૪૦ માર્ગણા	ક્ષયોપશમ અથવા સાસ્વાદન સમકિતમાં જાય	ઉપશમ અથવા વેદક સમકિતમાં જાય અથવા મિથ્યાત્વમાં જાય	માર્ગણા નથી	મિથ્યાત્વમાંજ જાય



ખુલાસા

શાસ્ત્રાર્થના અનુમતે ચારે ગતિના જીવોમાં સમકિત હો છે પણ ક્ષાયક સમકિતની પ્રાપ્તિનો પ્રારંભ કરનાર મનુષ્ય જ હોય, જો કે ક્ષાયક સમકિત પામવા યોગ્ય ક્રિયાની સમાપ્તિ કરી ક્ષાયક સમકિત પામનાર ચારે ગતિના જીવ હોય, વળી જે ક્ષેત્રમાં જે કાળે કેવળી ભગવાન વિચરતા હોય તે ક્ષેત્ર અને કાળના વજ્રઋષભ નારાચ સંઘયણવાળા પ્રાણીને જ ક્ષાયક સમકિત આવે.

કોઈ આચાર્યના મત પ્રમાણે ક્ષાયક સમકિતી બીજો ભવ ન કરે તેથી એક મનુષ્ય ગતિમાં જ હોય એમ માને છે. કેટલાક મતભેદો ગ્રંથમાં બતાવ્યા છે તે સમજી લેવા. મતભેદનું કારણ મુખ્ય આચાર્યોના પોતપોતાના ક્ષયોપશમ પ્રમાણે અર્થ સમજ્યા હોય, જ્યાં જ્યાં આગમનો વિષય નથી ત્યાં તત્વ કેવળીગમ્ય કહ્યું એ સમકિતનો વિષય છે તે સ્પષ્ટીકરણ કરવા મતભેદ બતાવ્યા છે. વળી ગ્રંથકારના વચન કરતાં સિદ્ધાંતકારનો મત વધારે પ્રમાણ ગણાય.

સૂત્રમાં એક ઠેકાણે એમ બતાવ્યું હોય કે અમુક માણસ સમકિતી હતો, બીજે ઠેકાણે એમ હોય કે તેનું સમકિત ક્ષાયક હતું ત્રીજે ઠેકાણે એમ હોય કે તે મરીને નરકે ગયો ત્યારે કોઈને એમ લાગે કે ક્ષયોપશમ સમકિત મૂકીને નરકે ગયો અને ત્યાં ફરી સમકિત પામ્યો. કોઈને એમ લાગે કે તેનું સમકિત ક્ષાયક હતું પણ સમકિત પામ્યા પહેલા નરકનું આયુષ્ય બાંધેલું અને તે પ્રમાણે સમજવા માટે કેટલાક બીજા કારણ મળી આવે, માટે સમકિતી જીવે માધ્યસ્થ દ્રષ્ટિ રાખી ગળે ન ઉતરે તો તત્વ કેવળીગમ્ય કહેવું પણ ખોટી સમજ ખાત્રી કરવી નહિ. અને બીજા પક્ષની નિંદા કરવી નહિ, પણ એટલું તો જરૂર ધ્યાન રાખવું કે જ્યાં શાસ્ત્રના સ્પષ્ટ પાઠ છે તેમાં ફેરફાર કરવો નહિ તેમજ વિપરીત અર્થ કરવો નહિ.

વેદક સમકિતની ફક્ત એક સમયની સ્થિતિ છે તેથી માર્ગણામાં તે દાખલ કર્યું નથી.

ઉપશમ સમકિતના બંધ હેતુનો ખુલાસો- સમ્યગ્દૃષ્ટિ વૈક્રિય લબ્ધી કરે ત્યારે વૈક્રિય મિશ્રયોગને બદલે કેટલાક ઔદારિક મિશ્રયોગ તેની ગણે છે. તત્વ કેવળીગમ્ય.

ઉપશમ શ્રેણીમાં ઉપશમ સમકિતમાં કાળ કરી પાંચ અનુત્તર વિમાને જાય તો અપર્યાપ્ત અવસ્થામાં વૈક્રિય મિશ્ર અને કાર્મણ કાયયોગ થાય, ત્યાં ગયા બાદ તરતજ ઉપશમનો ત્યાગ અને ક્ષયોપશમની પ્રાપ્તિ થાય એમ કેટલાકની માન્યતા છે તત્વ કેવળીગમ્ય.

ઉપશમ સમકિતમાં આયુષ્યનો બંધ ન થાય પણ પૂર્વે બંધ કર્યો હોય તો ઉપશમ સમકિતી કાળ કરે.

પૂર્વે આયુષ્ય ન બાંધ્યું હોય તો ક્ષયોપશમ સમકિતી મનુષ્ય, દેવનું આયુષ્ય બાંધે અને દેવ તથા નારકી, મનુષ્યનું આયુષ્ય બાંધે તિર્યંચ દેવનું આયુષ્ય બાંધે.

મિથ્યાત્વ પ્રત્યયીક સોળ.—

૩ નરક ત્રીક,

૪ અશુભ જાતિ,

૪ સ્થાવર ચતુષ્ક,

૧ હુંડ સંસ્થાન,

૧ સેવાર્ત સંઘયણુ,

૧ આતાપ નામ

૧ નપુંસક વેદ,

૧ મિથ્યાત્વ મળી સોળનો બંધ મિથ્યાત્વમાં જ થાય,

અનંતાનુબંધી પ્રત્યયીક ૨૫—

૩ તિર્યંચ ત્રીક,

૩ સ્ત્યાનર્ધિ ત્રીક,

૩ દુર્ભગ ત્રીક,

૪ અનંતાનુબંધી કષાય,

૪ મધ્ય સંસ્થાન,

૪ મધ્ય સંઘયણુ,

૧ ઉદ્યોતનામ,

૧ અશુભ વિહાય ગતિ,

૧ સ્ત્રીવેદ,

૧ નીચે ગોત્ર મળી ૨૫નો બંધ પહેલા બે ગુણુ ઠાણેજ થાય.

મતાંતર—કેટલાક આચાર્ય શ્રીકૃષ્ણુ અને દુપસહ આચાર્યને ક્ષાયક સમકિતી માને છે અને તેઓના ક્ષાયક સમકિતી તરીકે પાંચ ભવ ગણાવે છે. તત્વ કેવળીગમ્ય.

સાસ્વાદનવાળો, સાસ્વાદન સાથે નરકમાં જતો નથી.

ક્ષયોપશમ સમકિતમાં જીવના ભેદ ૧૫૮ માં ૯૯ અપર્યાપ્ત આવે, પણ ઘણાનો એવો મત છે કે સમકિતી મરીને સમકિત સહિત કિલ્બિષી કે પરમાધામી દેવ ન થાય. તત્વ કેવલીગમ્ય.

સમકિતી જીવને હેતુવાદોપદેશિકી સંજ્ઞા ન હોય પણ દીર્ઘ કાલિકી સંજ્ઞા હોય, સાસ્વાદનવાળાને દૃષ્ટિવાદ ઉપદેશિકી સંજ્ઞા હોતી નથી. તત્વ કેવલીગમ્ય.

જ્યાં જ્ઞાન અને અજ્ઞાન બંને છે ત્યાં જ્ઞાન ક્ષયોપશમ ભાવનું અને અજ્ઞાન ઉદય ભાવનું સમજવું

મોહની કર્મની સાત પ્રકૃતિ દર્શન સપ્તક કહેવાય છે

ઇન્દ્રિય વગેરે ઘણા દ્વારોના, ખાસ કરીને સાસ્વાદન સમકિત આદિ ખુલાસા સમકિતમાં જીવના ભેદ ઉપરથી સમજી લેવા.

યોગનો ખુલાસો બંધ હેતુમાંથી જાણી. ૧૬ કષાય અને ૯ નો કષાયને અહિં ૨૫ કષાયમાં ભેગા લીધા છે.

સમકિત પ્રાપ્ત કરતી વખતે ત્રણ શુભ લેશ્યા જ હોય, મેળવ્યા પછી ત્રણ અશુભ લેશ્યા પણ હોય.

ઉપશમ સમકિતી જીવ અણાહારી ન હોય. ઉપશમ શ્રેણીવાળા કાળ કરી અનુત્તર વિમાને જાય તો પણ અણાહારી થવાનું કારણ ઉત્પન્ન થતું નથી.

શુક્લ ધ્યાનનો બીજો પાયો ઉપશમ શ્રેણીમાં હોતો નથી ને ક્ષપક શ્રેણીમાં ૧૨ મે ગુણઠાણે હોય.

નિયમા ક્ષાયક સમકિતીને ૭ મે અપ્રમત્ત ગુણઠાણે આહારક માને છે. ટીકા – પંચમાં આગમને ધ્યાનમાં લઇ કર્મગ્રંથાચાર્ય. તત્વ કેવલીગમ્ય.

વિચાર સાર પ્રકરણમાં ઉપશમ અને સાસ્વાદન સમકિતવાળાને આહારક અને કેવલી સમુદ્ઘાત સિવાયની પાંચ સમુદ્ઘાત કહી છે પણ વિશુદ્ધ પરિણામવાળા ઉપશમ સમકિતીને કષાય સમુદ્ઘાત સંભવતી નથી. તત્વ કેવલીગમ્ય.

સમકિતનું સાધન– ૧ તત્વ ત્રયી જિનવાણી, ૨ ભાવથી ગુરુભાવ, ૩ નિસર્ગથી પારિણામિક ભાવ (જાતિસ્મરણ)

ક્ષાયક સમકિત એક સમય રહી પછી ક્ષાયક સમકિતમાં જાય. ક્ષયોપશમ [illegible] હોય તો [illegible] નિયમ હોય [illegible]

વૈમાનીક દેવ થાય એટલે અપર્યાપ્ત અવસ્થામા વૈમાનિક દેવ તથા કર્મ ભૂમિનો મનુષ્ય જ ક્ષયોપશમ સમકિત વાળો હોય

જે જીવ ક્ષાયક સમકિત આઠમે ગુણસ્થાને મેળવે છે તેને આઠમા ગુણસ્થાનનો પ્રથમ અશિકભાગમા ક્ષયોપશમ સમકિત હોવાનો સભવ છે તત્વ કેવળી ગમ્ય

ધર્મની ઉત્પત્તિ

સમ્યગ્ દર્શનના વિષયમા અગાઉ જણાવેલ છે કે સર્વ મત મતાતરોનો મૂળ આધાર વીતરાગની વાણી છે સર્વજ્ઞપણાને લઇને ભૂલ થતી નથી અને વીતરાગપણાને લઇને અસત્યનો એક પણ શબ્દ હોતો નથી ત્યારે જ શુદ્ધ તત્વનો પ્રકાશ થાય અને સર્વ સર્વજ્ઞના તત્વો એકસરખા શુદ્ધ જ હોય. અમુક ભગવાનના આવા તત્વો અને બીજાના જુદી જાતના તત્વો એમ કદી બને જ નહિ

સર્વજ્ઞ સિવાય કોઇ શુદ્ધ તત્વ પ્રકાશી ન શકે તે અનુભવથી જાણી શકાય છે જેમકે કોઇ માણસ જન્મે ત્યારે તેને કઇ જ્ઞાન હોતુ નથી. ત્યારબાદ મોટો થતો જાય અને અભ્યાસ કરતો જાય તેમ ક્ષયોપશમ ભાવથી કઇ જ્ઞાન આવતુ જાય, આગળ જતા બહુ વિદ્વાન ગણાય તે પણ અભ્યાસથી જ થાય છે અને **ગમે તેટલો વિદ્વાન થાય તો પણ કંઇક ને કંઇક ભુલ કરતો રહે છે.** પણ જો તે સર્વજ્ઞની વાણી અનુસાર જ બોલે તો તેમા ભુલ આવવાનો સભવ નથી.

મતિ અને શ્રુતજ્ઞાનના ક્ષયોપશમથી માણસ વિદ્વાન થતો જાય છે પણ ચાર ઘન ઘાતિ કર્મનો જે સર્વથા ક્ષય કરે તેજ સર્વજ્ઞ થાય પણ હાલ પાચમા આરામા તે સભવિત નથી.

સાર એટલો જ કે સર્વજ્ઞ સિવાય શુદ્ધ તત્વો કોઇ સ્વયમેવ પ્રકાશી શકે નહિ જે જૈનેતર મતમતાતરો ઉત્પન્ન થાય છે તેનો મૂળ આધાર સર્વજ્ઞ ભગવાનની વાણી છે તે આવી રીતે ઉત્પન્ન થાય

(૧) કોઇ જૈન સાધુ સમકિત વમીને જિનમતથી ઓછી, અધિકી કે વિપરીત પ્રરૂપણા કરે.

(૨) કોઇ દેવતા પોતાના કોઇ અન્યાય પામેલા મિત્ર કે સહાયકની યશોકીર્તિ વધારવા તને ભગવાન તરીકે જાહેર કરી પુજાવરાવે

(૩) કોઇ લબ્ધિધર કે પડવાઇ ચૌદ પૂર્વી મુનિ વૈક્રિય લબ્ધિ ફોરવે તે કાળાતરે લોકસજ્ઞાથી ભગવાન તરીકે જાહેર થાય,

(૪) કોઇ સાધુનો અપવાદ માર્ગ ઉત્સર્ગ માર્ગ તરીકે જાહેર થાય,

(૫) કોઇ સાધુ માન માટે જુદો પડે ત્યારબાદ તની પરપરામા મિથ્યાશ્રુતની રચના થાય અને અભિગ્રહીક તથા અભિનિવેશિક મિથ્યાત્વોની ચલતી ફરતી પગપગ ચાલ્યા કરે તેમાથી અનેક ફાટાઓ પડે તે બધા ૩૬૩ ભેદમા સમાઇ જાય

અનાર્ય ક્ષેત્રોમાં જે કંઇ સાર તત્વ હોય છે તેનું કારણ દેશ પરદેશમાં આવેલા છે. હવે શાસ્ત્રના ધર્મોની ઉત્પત્તિ બતાવવામાં આવે છે.

અહિ ધર્મ શબ્દ ગ્રહણ કરેલ છે તે સાંસારિક વ્યવહાર ધર્મથી જુદો સમજવો અને નિક્ષેપાની બુદ્ધિથી સમજીને હેયનો ત્યાગ કરવો અને ઉપાદેય ધર્મને મોક્ષ બુદ્ધિએ ગ્રહણ કરવો. એટલા માટે ધર્મને ચારેય નિક્ષેપામાં અહિ મૂકેલ છે

૧ નામ ધર્મ:- કોઇ પણ ધર્મને નામ સંજ્ઞા આપી કે આ અમુક ધર્મ છે પણ જો તે મોક્ષમાર્ગથી વિપરીત હોય તો તે ધર્મ નથી પણ અધર્મ છે પણ મોક્ષમાર્ગ રૂપે જે ધર્મ છે તેને યથાયોગ્ય નામ સંજ્ઞા આપી હોય તે ધર્મ માનવા યોગ્ય છે

૨ સ્થાપના ધર્મ:- કોઇ પણ વસ્તુને ધર્મ તરીકે સ્થાપવામાં આવે તે નિર્ગુણ હોવાથી ધર્મ નથી તેથી ત્યાગ કરવા યોગ્ય છે. પણ મોક્ષમાર્ગના ગ્રંથોને લીપીમાં સ્થાપન કરવામાં આવે તો તેનું વાંચન માટે આલંબન લેવું

૩ દ્રવ્ય ધર્મ:- તેના બે ભેદ-

(૧) આગમથી દ્રવ્ય ધર્મ:- મોક્ષમાર્ગના શુદ્ધ શાસ્ત્રોને ઉપયોગ વગર ભણવા તેમજ ઉપયોગ વગર શુદ્ધ ધર્મની કરણી કરવી તે. આ ધર્મનો નિષેધ નથી કારણ નહિ કરવું કે ભણવાને ખબર પડતી નથી કે અમુક માણસ ઉપયોગ વગર ભણે કરે છે પરંતુ ઉપયોગ વગર ધર્મ કરવાથી મોક્ષ રૂપી ફળ મળતું નથી. પણ દાન કરવું કોઈ વખત ભાવનું નિમિત્ત બને છે

(૨) નો આગમથી દ્રવ્ય ધર્મ:- તેના ત્રણ ભેદ

(અ) જ્ઞ શરીર દ્રવ્ય ધર્મ-મોક્ષ માર્ગની ક્રિયામાં જેમ કાળ કર્યા હોય તેનું શરીર આ શરીરને ગુરૂઓ માણીને ત્યાગ કરે

(બ) ભવ્ય શરીર દ્રવ્ય ધર્મ—ભવિષ્યમાં જે જીવ તેજ ભવમાં મોક્ષ માર્ગ રૂપી ધર્મ પામવાના છે તેનું શરીર આવા માણસોને ધર્મમાં ઉત્તેજન આપવું

(ક) શરીર વ્યતિરિક્ત નોઆગમથી દ્રવ્ય ધર્મ તેના ત્રણ ભેદ—

(૧) લૌકિક ધર્મ તે સાંસારિક વ્યવહાર રૂપે છે

(૨) લોકોત્તર ધર્મ પૌદ્ગલીક સુખો (સાંસારિક સુખો) માટે મોક્ષ માર્ગ રૂપી ધર્મની આરાધના કરવી તે. આ નિયાણ અને વાસનાયુક્ત હોવાથી મોક્ષનું સાધન નથી માટે નિયાણ તથા વાસનાનો ત્યાગ કરવો.

(૩) કુપ્રાવચન ધર્મ તે સર્વજ્ઞની વાણીથી વિપરીત તે મોક્ષ માર્ગમા લઇ જાય નહિ તેથી ત્યાગ કરવા યોગ્ય છે

૪ ભાવ ધર્મ—તેના બે ભેદ –

(૧) આગમપૂર્વક ભાવ ધર્મ તે ઉપયોગપૂર્વક મોક્ષમાર્ગના સર્વજ્ઞ પ્રણિત સૂત્રો ભણવા તથા ઉપયોગપૂર્વક મોક્ષ–કરણી કરવી તે આદરવા યોગ્ય છે

(૨) નો આગમપૂર્વક ભાવ ધર્મ તે સર્વજ્ઞ કે જેમા ધર્મનુ સપૂર્ણ શુદ્ધ સ્વરૂપ સ્વભાવિક રીતે વર્તે છે

(૩) નો આગમપૂર્વક ભાવ ધર્મમા પરિણતિ એટલે સમરસી ભાવ (સિદ્ધિસ્વરૂપ) મા વર્તમાનમા લીન થનાર જીવ, આ આદરવા યોગ્ય છે

આવી રીતે ધર્મ સમજી હેય અને ઉપાદેયનો વિવેક રાખવો

હવે ભારતમા ધર્મોની ઉત્પત્તિ કેવી રીતે થઇ તે જોઇએ બધા ધર્મોની ઉત્પત્તિનો મૂળ આધાર શ્રી ઋષભદેવજી સ્વામી પહેલા તીર્થંકરની વાણી છે તેની સાબીતી નીચેની હકીકતથી થઇ શકે છે

જૈન ધર્મની ઉત્પત્તિ

જૈન એટલે જિન ભગવાન સર્વજ્ઞ વીતરાગે બતાવેલ ધર્મને મોક્ષના હેતુથી પાળનાર અને મોક્ષ માર્ગમા રહીને સર્વ કર્મોને નાશ કરવાનો અભ્યાસ કરનાર જીવ. આ શબ્દ વિશ્વ વ્યાપી છે, કોઇની સ્વતત્ર માલીકીનો નથી ગઇ ઉત્સર્પોણીના છેલ્લા તિર્થંકરના નિર્વાણ પછી લગભગ ૧૮ કોડાકોડ સાગરે શ્રી ઋષભદેવ થયા તેઓએ દીક્ષા લઇ કેવળજ્ઞાન પ્રગટ કર્યું ત્યારે તીર્થંકર પદ પામ્યા ત્યારે મોક્ષ માર્ગની કરણી બતાવી એટલે સસાર સમુદ્રમાથી તરવા માટે સાધુ, સાધ્વી, શ્રાવક અને શ્રાવિકાના જ્ઞાન, દર્શન, ચારિત્ર અને તપના ભેદોની આચાર રૂપે સ્થાપના કરી એવી રીતે તેમણે ચાર તીર્થ સ્થાપ્યા અને તેઓ સર્વજ્ઞ જિન હોવાથી તેમના શાસનની આજ્ઞા પ્રમાણે ચાલનાર જૈન કહેવાય

શ્રી રૂષભદેવ સ્વામીએ જૈન ધર્મ પ્રગટ કર્યો તે પહેલા ભરતક્ષેત્રમાં કલ્પવૃક્ષો દ્વારા નિર્વાહ ચલાવનાર યુગલીયા હતા તેઓમા મોક્ષમાર્ગ ન હોવાથી તેઓ અણાભિગ્રહીક અથવા અણાભોગ મિથ્યાત્ત્વવાળા કહેવાય જૈન ધર્મ અથવા મોક્ષ માર્ગ અનાદિ કાળથી ચાલ્યો આવે છે પણ કાળાતરે ભરત ઐરવત ક્ષેત્રમા હાનિ પામે છે ત્યા જ્યારે તીર્થંકર જન્મે ત્યારે ત્યા ફરી જૈન ધર્મ પ્રગટ કરે તેથી તીર્થંકરો જૈન ધર્મની આદિના કરનાર ગણાય છે

શ્રી ઋષભદેવ સ્વામીને થયાં લગભગ એક કોડાકોડી સાગર એટલે અસંખ્યાતા વર્ષો થયાં તે પહેલાં ભારત ક્ષેત્રમાં ઘણા લાંબા કાળ સુધિ ધર્મ ન હતો એટલે તે અપેક્ષાએ આ ભરતક્ષેત્રમાં સૌથી પ્રથમ જૈન ધર્મની ઉત્પત્તિ થઇ

તાપસમતની ઉત્પત્તિ

પહેલા તીર્થંકર શ્રી ઋષભદેવે જ્યારે દીક્ષા લીધી ત્યારે તેમની સાથે ઘણા રાજાઓએ પણ દીક્ષા લીધી હતી. તે વખતે યુગલિક વ્યવહારમાંથી તાજા જ કર્મભૂમિના વ્યવહારમાં આવેલા હોવાથી લોકો સાધુને આહાર વહોરાવવાની વિધિ જાણતા નહોતા. તેમ જ સાધુને શું આપવું તે પણ જાણતા નહોતા. અને ભગવાન તીર્થંકર જ્યાં સુધી કેવળજ્ઞાન પ્રગટ ન કરે ત્યાં સુધી કંઇ પણ ઉપદેશ આપે નહિ. તેથી શ્રી ઋષભદેવજીને કેવળજ્ઞાન પ્રાપ્ત થયું ત્યાં સુધી ઉપદેશ આપતા નહોતા.

તેટલા વખતમાં બીજા દીક્ષિત સાધુઓ મુંઝાવા લાગ્યા ત્યારે તેઓ જંગલમાં રહી સુકાં પાંદડાં અને પાકાં ફળ ખાવા લાગ્યા. આ પ્રમાણે તાપસ મતની ઉત્પત્તિ થઇ

જ્યારે શ્રી ઋષભદેવ સ્વામીને કેવળજ્ઞાન થયું ત્યારે કેટલાક ફરી દીક્ષા લઇ તેઓ તેમના શાસનમાં ભળી ગયા. અને જેઓ ન ભળ્યા તેઓ તાપસ રહી ગયા. તેમની પરંપરામાં જુદી જુદી રીતે અજ્ઞાન તપ દાખલ થયા. અને તાપસ મત ચાલ્યા. તેનાં પણ આગળ ત્યાં ઘણા ફાંટા પડ્યા. તેમાંના એક ફાંટામાં મચ્છંધર થયો.

વેદ ધર્મની ઉત્પત્તિ

જ્યારે ભગવાન શ્રી ઋષભદેવજી સ્વામી પાસે, પોતાના સંસાર પક્ષના પુત્રો અને ભરત ચક્રવર્તીના ૯૮ ભાઇઓએ દીક્ષા લીધી ત્યારે ભક્ત બુદ્ધિથી ભરત ચક્રવર્તી ગાડીનાં મિષ્ટાન ભરી ત્યાં લઇ ગયા અને ભગવાનને પ્રાર્થના કરી કે મારા ભાઇઓને આહારની આજ્ઞા આપો, ત્યારે ભગવાને કહ્યું કે સામા લાવેલ આહારને સાધુથી ખવાય નહિ ત્યારે તે મિષ્ટાન કોને ખવરાવવું તેની ભરતજીને ચિંતા થઇ ત્યારે શક્રેન્દ્રે કહ્યું કે તમારાથી ગુણમાં અધિક હોય તેને આપો. ત્યારે ભરતજીએ પાંચમાં ગુણસ્થાન વર્તી શ્રાવકોને તે અન્ન આપ્યું અને કહ્યું કે—

જેની ઇચ્છા હોય તેઓ હવેથી મારા મહેલોની પાકશાળામાં અન્ન, વસ્ત્ર, ભોજન વગેરેની સગવડ મળે. તમે ધર્મધ્યાન કર્યા કરો અને "જીતો ભગવાન વર્ધતે ભય તસ્માન્માહન માહનેતિ" એવો શબ્દ ઉચ્ચારણ કરતા રહો.

ઘણા શ્રાવકોએ એ બધું કબૂલ કર્યું અને બ્રહ્મચર્ય પાળવા લાગ્યા. તેમના શબ્દના ઉચ્ચારથી ભરતજી વારંવાર વૈરાગ્ય પામી જતા અને માહન શબ્દ બોલ્યા કરતા હોવાથી લોકો તેમને બ્રાહ્મણ કહેવા લાગ્યા.

બ્રાહ્મણની ઉત્પતિ થઇ.

ભરતજી તરફથી સીધું ભોજન મળવાથી વૈરાગ્ય વગરના પણ શ્રાવકો થઇ લાભ લેવા મંડ્યા ત્યારે નિર્જીવ જગ્યા પર જનારાઓની અહિંસા ભાવથી તેમની પરીક્ષા કરીને ભ; કાગણી રત્નથી કપાલ પર ત્રણ લીટા કાઢ્યા, આવી રીતે **બ્રાહ્મણોના તિલકની** થઇ અને તેમના અભ્યાસ માટે ભગવાન શ્રી ૠષભદેવજીના વચન અનુસાર શ્રાવ' સ્તુતિયુક્ત **ચાર વેદની રચના** કરી. તેના નામઃ-

૧ સંસાર દર્શન વેદ.

૨ સંસ્થાપન પરામર્શન વેદ.

૩ તત્વબોધ વેદ

૪ વિદ્યા પ્રબોધ વેદ

આવી રીતે **ચાર વેદની ઉત્પતિ** થઇ

નવમા શ્રી સુવિધિનાથ તીર્થંકર ભગવાન સુધી (આજથી પૂર્વે ૧૦ ક્રા... આ ચારે વેદ પરંપરાથી એવાજ સ્વરૂપે ચાલ્યા પણ હુંડા અવસર્પિણીના પ્રભાવથી ... નિર્વાણ પછી કેટલેક કાળે ચારે તીર્થનો વીચ્છેદ થયો એટલે કે સાધુ, સાધ્વી, શ્રાવક અને શ્રાવીકાનો ખરો આચાર રહ્યો નહી. બ્રાહ્મણો પણ શ્રાવકપણું ન પાળી શકવાથી તેઓએ એ **ચારે વેદોના નામ ફેરવી નાખ્યા અને ૠગવેદ, યજુર્વેદ, શામવેદ, અને અથર્વવેદ** એવા નામ પાડયા અને વેદોના શબ્દોમા કંઇક ફેરફાર કર્યો અને પોતાને કમાઇ ખાવાનુ મળે એની રીતે વેદોના અર્થ ફર્યા આગળ જતા, તપરૂપી યજ્ઞને બદલે આરંભવાળા યજ્ઞની સ્થાપના કરી અને તેમાં જુના શાલી ધાન્ય કે જે વાવવાથી ફરી ઉગી શકે નહી તેથી અજ એવા ધાન્યનો યજ્ઞમા હોમ કરવા લાગ્યા

ત્યારબાદ ઘણા કાળે શુક્તિમતી નગરીમા ક્ષીર કદંબકાચાર્ય થયા તેને પોતાનો પુત્ર પર્વત, રાજપુત્ર વસુ અને નારદ શિષ્ય હતા તેમાના બે જણા નરકે જવાના છે એમ આચાર્યે, આકાશમા જતા જંઘા ચારણ મુનિ બીજા તેવા જ મુનિની સાથે વાત કરતા, અચાનક સાભળ્યુ, આચાર્યે ને ત્રણ શિષ્યોની લોટના બનાવેલા કુકડાથી પરીક્ષા કરી, કોઇ ન જુએ ત્યા મારી નાખવા કહ્યુ ત્યારે નારદે તે કુકડાને માર્યું નહિ અને પોતાના પુત્રે તથા વસુએ મારી નાખવાથી તેમને નરકાગામી માની, વૈરાગ્ય પામી દીક્ષા લીધી એટલે પર્વતે તેનુ કામ સંભાળ્યુ

એકવાર વાચના દેતા પર્વતે યજ્ઞમા નાખવાના ધાન્યને બદલે અજનો અર્થ બકરી કર્યો અને **અજા મેધ યજ્ઞની સ્થાપના** કરી ત્યારે નારદે કહ્યુ કે તેનો અર્થ જુની શાલી થાય છે ત્યારે વસુ રાજા થઇ ગયેલ તેણે પર્વતનો પક્ષ ખેચી જુઠો અર્થ કર્યો એટલે સ્ફટીક શિલાના

શ્રી ઋષભદેવ સ્વામીને થયાં લગભગ એક ક્રોડાક્રોડ સાગર એટલે અસંખ્યાતા વર્ષો થયાં તે પહેલાં ભરત ક્ષેત્રમાં ઘણા લાંબા કાળ સુધિ ધર્મ ન હતો એટલે તે અપેક્ષાએ આ ભરતક્ષેત્રમાં સૌથી પ્રથમ જૈન ધર્મની ઉત્પત્તિ થઈ.

તાપસમતની ઉત્પત્તિ

પહેલા તીર્થંકર શ્રી ઋષભદેવે જ્યારે દીક્ષા લીધી ત્યારે તેમની સાથે ઘણા રાજાઓએ પણ દીક્ષા લીધી હતી. તે વખતે યુગલિક વ્યવહારમાંથી તાજા જ કર્મભૂમિના વ્યવહારમાં આવેલા હોવાથી લોકો સાધુને આહાર વહોરાવવાની વિધિ જાણતા નહોતા. તેમ જ સાધુને શું આપવું તે પણ જાણતા નહોતા. અને ભગવાન તીર્થંકર જ્યાં સુધી કેવળજ્ઞાન પ્રગટ ન કરે ત્યાં સુધી કંઈ પણ ઉપદેશ આપે નહિ. તેથી શ્રી ઋષભદેવને કેવળજ્ઞાન પ્રાપ્ત થયું ત્યાં સુધી ઉપદેશ આપતા નહોતા.

તેટલા વખતમાં બીજા દીક્ષિત સાધુઓ મુંઝાવા લાગ્યા ત્યારે તેઓ જંગલમાં રહી સુકાં પાંદડાં અને પાકાં ફળ ખાવા લાગ્યા. આ પ્રમાણે તાપસ મતની ઉત્પત્તિ થઈ.

જ્યારે શ્રી ઋષભદેવ સ્વામીને કેવળજ્ઞાન થયું ત્યારે કેટલાક ફરી દીક્ષા લઈ તેઓ તેમના શાસનમાં ભળી ગયા. અને જેઓ ન ભળ્યા તેઓ તાપસ રહી ગયા. તેમની પરંપરામાં જુદી જુદી રીતિ અજ્ઞાન તપ દાખલ થયા. અને તાપસ મત ચાલ્યો. તેમાં પણ આગળ જતાં ઘણા ફાંટા પડ્યા. તેમાંના એક ફાંટામાં મચ્છંદર થયો.

વેદ ધર્મની ઉત્પત્તિ

જ્યારે ભગવાન શ્રી ઋષભદેવ સ્વામી પાસે, પોતાના સંસાર પક્ષના પુત્રો અને ભરત ચક્રવર્તીના ૯૮ ભાઈઓએ દીક્ષા લીધી ત્યારે મમત્વ બુદ્ધિથી ભરત ચક્રવર્તી ગાડીઓ મિષ્ટાન્ન ભરી ત્યાં લઈ ગયા અને ભગવાનને પ્રાર્થના કરી કે મારા ભાઈઓને આહારની આજ્ઞા આપો, ત્યારે ભગવાને કહ્યું કે સામા લાવેલ આહારને સાધુથી ખવાય નહિ ત્યારે તે મિષ્ટાન્ન કોને ખવરાવવું તેની ભરતજીને ચિંતા થઈ ત્યારે ઇન્દ્રે કહ્યું કે તમારાથી ગુણમાં અધિક હોય તેને આપો. ત્યારે ભરતજીએ પાંચમાં ગુણસ્થાન વર્તી શ્રાવકોને તે અન્ન આપ્યું અને કહ્યું કે—

જેની ઈચ્છા હોય તેઓ હવેથી મારા મહેલોની ભોજનશાળામાં રહો, વસ્ત્ર, ભોજન વગેરેની સગવડ થશે. તમે ધર્મધ્યાન કરતાં રહો અને "જીતો ભગવાન વર્ધતે ભય તસ્માન્માહન માહનતિ" એવો શબ્દ ઉચ્ચારણ કરતા રહો.

ઘણા શ્રાવકોએ એ ખાવું કબુલ કર્યું અને બ્રહ્મચર્ય પાળવા લાગ્યા. તેમના શબ્દના ઉચ્ચારથી ભરતજી વારંવાર વૈરાગી બની જતા અને માહન શબ્દ બોલ્યા કરતા હોવાથી લોકો તેમને બ્રાહ્મણ કહેવા લાગ્યા.

બ્રાહ્મણની ઉત્પતિ થઇ.

ભરતજી તરફથી સીધુ ભોજન મળવાથી વૈરાગ્ય વગરના પણ શ્રાવકો થઇ લાભ લેવા મડ્યા ત્યારે નિર્જીવ જગ્યા પર જનારાઓની અહિંસા ભાવથી તેમની પરીક્ષા કરીને ભરતજીએ કાગણી રત્નથી કપાલ પર ત્રણ લીટા કાઢયા, આવી રીતે **બ્રાહ્મણોના તિલકની ઉત્પતિ** થઇ અને તેમના અભ્યાસ માટે ભગવાન શ્રી ઋષભદેવજીના વચન અનુસાર શ્રાવકના આચાર અને સ્તુતિયુકત **ચાર વેદની રચના** કરી. તેના નામઃ-

૧ સંસાર દર્શન વેદ

૨ સંસ્થાપન પરામર્શન વેદ

૩ તત્વબોધ વેદ

૪ વિદ્યા પ્રબોધ વેદ

આવી રીતે **ચાર વેદની ઉત્પતિ** થઇ

નવમા શ્રી સુવિધિનાથ તીર્થંકર ભગવાન સુધી (આજથી પૂર્વે ૧૦ ક્રોડ સાગરની અંદર) આ ચારે વેદ પરંપરાથી એવાજ સ્વરૂપે ચાલ્યા પણ હુંડા અવસર્પિણીના પ્રભાવથી તેમના નિર્વાણ પછી કેટલેક કાળે ચારે તીર્થનો વીચ્છેદ થયો એટલે કે સાધુ, સાધ્વી, શ્રાવક અને શ્રાવીકાનો ખરો આચાર રહ્યો નહી બ્રાહ્મણો પણ શ્રાવકપણુ ન પાળી શકવાથી તેઓએ એ **ચારે વેદોના નામ ફેરવી નાખ્યા અને રૂગવેદ, યજુર્વેદ, શામવેદ, અને અથર્વવેદ** એવા નામ પાડયા અને વેદોના શબ્દોમા કંઇક ફેરફાર કર્યા અને પોતાને કમાઇ ખાવાનુ મળે એવી રીતે વેદોના અર્થ કર્યા આગળ જતા, તપરૂપી યજ્ઞને બદલે અગ્નિવાળા યજ્ઞની સ્થાપના કરી અને તેમાં જુના શાલી ધાન્ય કે જે વાવવાથી ફરી ઉગી શકે નહી તેથી અજ એવા ધાન્યનો યજ્ઞમા હોમ કરવા લાગ્યા

ત્યારબાદ ઘણા કાળે સુક્તિમતી નગરીમા ક્ષીર કદંબકાચાર્ય થયા તેને પોતાનો પુત્ર પર્વત, રાજપુત્ર વસુ અને નારદ શિષ્ય હતા તેમાના બે જણા નરકે જવાના છે એમ આચાર્યે, આકાશમા જતા જતા ચારણ મુનિ બીજા તેવા જ મુનિની સાથે વાત કરતા, અચાનક સાભળ્યુ, આચાર્યે તે ત્રણ શિષ્યોની લોટના બનાવેલા કુકડાથી પરીક્ષા કરી, કોઇ ન જુએ ત્યા મારી નાખવા કહ્યુ ત્યારે નારદે તે કુકડાને માર્યુ નહિ અને પોતાના પુત્રે તથા વસુએ મારી નાખવાથી તેમને નરકાગામી માની, વૈરાગ્ય પામી દીક્ષા લીધી એટલે પર્વતે તેનુ કામ સંભાળ્યુ.

એકવાર વાચના દેતા પર્વતે યજ્ઞમા નાખવાના ધાન્યને બદલે અજનો અર્થ બકરી કર્યો અને **અજા મેધ યજ્ઞની સ્થાપના** કરી ત્યારે નારદે કહ્યુ કે તેનો અર્થ જુની શાલી ધાન છે ત્યારે વસુ રાજા થઇ ગયેલ તેણે પર્વતનો પક્ષ ખેચી જુઠો અર્થ કર્યો એટલે સ્ફટીક સિંહાસન

આચારથી અધર રહેતાં સિંહાસનમાંથી દેવતાએ તેને પાડી નાખ્યો અને તે મરીને ૭મી નરકે ગયો. નારદ ત્યાંથી ચાલ્યો ગયો અને પર્વતને લોકોએ કાઢી મૂક્યો.

ત્યાર બાદ તે પર્વતને મહાકાળ અસુર પરમાધામી દેવની સહાયતા મળી. તેનું કારણ એ હતું કે મધુપિંગલ નામના એક રાજાના ભત્રીજાને તે રાજાની કન્યા દીધી કે જે ચારણ યુગલ નગરના રાજા અયોધનની પુત્રી હતી તેને પરણવું હતું પણ સાગર નામના રાજાએ તેના પુરોહિત દ્વારા ખોટી સંહિતા બનાવરાવી તે દ્વારા સભામાં મધુપિંગલને ઉત્તરપટ્ટીથી નાલાયક બનાવી પોતે તે કન્યા પરણ્યો ત્યારે મધુપિંગલ સંન્યાસી થઈ અજ્ઞાન તપ કરી મરીને મહાકાળ પરમાધામી દેવ થયો. તેણે વિભંગજ્ઞાનથી જાણ્યું કે પોતાને સાગર રાજાએ છેતર્યો હતો તેથી તેના ઉપર વેર લેવા સાગરને નરકમાં નાખવા પર્વતને હિંસામય યજ્ઞની સ્થાપનામાં મદદ કરી.

પર્વત અને મહાકાળદેવ સાગર રાજાના નગરમાં ગયા. દેવે ત નના તથા પ નના શરીરમાં દેવ શક્તિથી રોગ વિકુર્વ્યો તેમાંથી બચવા માટે પર્વતે સૌત્રામણી અજામેધ યજ્ઞ બતાવ્યો. રાજાએ તે યજ્ઞ કરાવ્યો એટલે દેવે બધાના રોગ હરી લીધા અને શાંતિ થઈ. ત્યાંથી હિંસક યજ્ઞની ખોટી શ્રદ્ધા ચાલી. અને સાગર રાજા પાપયજ્ઞ કરી નરકે ગયા.

રાજપુરના મરુત રાજાએ પણ પશુ હોમ કરાવ્યો. ત્યારે નારદે રાજાને ધર્મ સમજાવ્યો એટલે હિંસક યજ્ઞાચાર્ય તેને મારવા દોડ્યો ત્યારે નારદ નાસી રાવણ પાસે ગયો અને રાવણે રાજપુર જઈને યજ્ઞમાંથી પશુને છોડાવ્યા એટલે વેદાંતિઓએ રાવણને બધા યજ્ઞનું ભક્ષણ કરનાર રાક્ષસ ઠરાવ્યો.

શ્રીમદ્ ભાગવતના ૭મા સ્કંધમાં ૧૪મા અધ્યાયમાં ૭–૮ શ્લોકમાં આને મળતી વાત આવે છે કે નારદે પ્રાચીન બર્હિ રાજાને બોધ આપી હિંસક યજ્ઞમાંથી બચાવ્યો. આ વાત આજથી પૂર્વે લગભગ ૧૧ ૧૨ લાખ વર્ષની બનેલી છે. આ ઉપરથી સમજાય છે કે શ્રી ઋષભદેવની વાણીમાંથી મેળવેલી વસ્તુમાં ફેરફાર કરીને વૈદિક ધર્મોની ઉત્પત્તિ થઈ છે આગળ જતાં તેમાંથી અનેક ક્રિયા ઉત્પન્ન થઈ.

સાંખ્ય મતની ઉત્પત્તિ—

શ્રી ઋષભદેવ સાથે ભરત ચક્રવર્તીના ૫૦૦ પુત્રોએ દીક્ષા લીધી હતી તેમાંના એક મરીચિ હતા. મરીચિથી સંયમ પાળી શકાયો નહિ તેમજ સંસારમાં પાછા જવાની શરમ આવતી જેથી તેણે નવા વેષની એવી રીતે કલ્પના કરી કે—

સાધુ મન, વચન, કાયાના દંડ દંડથી વિરામ પામ્યા છે અને હું તે ત્રણ દંડથી દંડાયો છું માટે હું ત્રિદંડી થઉં તેનું ભાવ ચિહ્ન ત્રણ ભુજાવાળી લાકડી રાખીશ. સાધુ ક્રોધ, માન, માયા, લોભ કષાયથી દૂર ગયા છે અને હું કષાયથી રંગીન છું તેના ભાવ ચિહ્ન તરીકે ભગવા રંગના વસ્ત્ર પહેરીશ

સાધુને જિનાજ્ઞા રૂપે છત્ર છે મારે તે નથી તેથી તેણે લાકડાની છત્રી રાખી અને પાંચમહાવ્રતોને બદલે અણુવ્રત રાખીને જ્યા જાય ત્યા ભગવાન ઋષભદેવના સમોસરણની બહાર રહેવા લાગ્યો

આવી રીતે તેણે **ત્રિદંડી વેશની સ્થાપના** કરી પણ જેને દીક્ષા લેવી હોય તેને ભગવાન પાસે મોકલતો.

એક વાર તે માંદો પડ્યો તેની સેવા ચાકરી કોઈ સાધુ કરી શકે નહિ તેથી તેણે એક શિષ્યની ઇચ્છા કરી ત્યા તેની પાસે કપિલ નામનો માણસ આવ્યો તે તેનો શિષ્ય બન્યો મરીચી મરીને પાંચમા દેવલોકમા ગયો કપિલને આસુરી નામનો શિષ્ય થયો

કપિલ પણ મરીને પાંચમે દેવલોકે ગયો ત્યાથી અવધિ દર્શનથી જાણ્યુ કે આસુરી અજ્ઞ છે તેથી તેની પાસે જઇ "ષષ્ટિ તંત્ર શાસ્ત્ર"ની રચના કરાવી, તેમા અવ્યક્તમાથી વ્યક્ત, પ્રકૃતિમાથી માન, માનમાંથી અહંકાર, અહંકારમાથી ગણષોડસ, ગણષોડસમાથી પંચ તન્માત્ર, પંચ તન્માત્રમાથી પંચભૂત ઉત્પન્ન થાય એવી રચના કરી. આવી રીતે **સાંખ્ય મતના શાસ્ત્રની ઉત્પત્તિ** તે પણ જૈન સાધુપણુ ગ્રહણ કરીને છોડી દેનાર મરીચીના નિમિત્તથી ત્રિદંડી વેશ અને સાંખ્ય મતની ઉત્પતિ થઇ

વૈષ્ણવ ધર્મની ઉત્પત્તિ—

દ્વારિકા નગરી દ્વૈપાયન દેવે બાળી ત્યાર બાદ જંગલમા જરાસંઘનુ બાણ શ્રીકૃષ્ણ વાસુદેવને લાગ્યુ પછી કાળ કરી ત્રીજી નરકે ગયા, પછી બળભદ્રે દીક્ષા લીધી અને કાળ કરી પાંચમે દેવલોકે દેવ થયા ત્યારબાદ લગભગ ૮૦ હજાર વર્ષે તેણે અવધી દર્શનનો ઉપયોગ મુકી જોયુ તો માલુમ પડ્યુ કે તેમના ભાઇ શ્રી કૃષ્ણ ત્રીજી નરકે ગયા છે ત્યા તે બળભદ્ર દેવ ગયા અને નારકી થયેલ કૃષ્ણને લઇ જવા માડ્યા પણ નારકીનુ શરીર પારાની માફક વિખરાઇ જાય અને પાછુ ભેગુ થઇ જાય તેથી તે લઇ શકયા નહિ

ત્યારે કૃષ્ણે કહ્યુ કે નરકના દુ ખ કરતા અપકીર્તિ વધારે ખટકે છે માટે આપણા દુશ્મનો છે ત્યા જઇને આપણા બન્નેના રૂપોની વિકુર્વણા કરીને જાહેર કરો કે અમો તો ભગવાન છીએ, દ્વારકા દહન અમારી લીલા હતી, અમારી કીર્તિ ફેલાવીને પુજશે તેને સહાય કરશુ વગેરે બળભદ્રે તેમ કર્યું ત્યારથી વૈષ્ણવ ધર્મની વાસુદેવ અને ભગવાન માનવાની શ્રદ્ધા ચાલી, તેને આજથી લગભગ ૫ હજાર વર્ષ થયા આગળ જતા વૈષ્ણવ ધર્મમાથી અનેક ફાટા નીકળ્યા

શિવ લિંગની પૂજાની ઉત્પત્તિ—

ચેડા રાજાની એક પુત્રી બાળ બ્રહ્મચારી સુજ્યેષ્ઠાએ દીક્ષા લીધી અને ગોરાણીની આજ્ઞાની ઉપેક્ષા કરીને જંગલમા સૂર્યના તડકામા ઉભા ઉભા તપશ્ચર્યા કરવા માડ્યા તે વખતે એક વિદ્યાધરનુ વિમાન સ્થભિત થવાથી તેણે જોયુ કે અહિ એક સાધ્વી તપ કરે છે તેને અત્યારે એક ઉત્તમ

પુત્રનો જન્મ થઈ શકે તેમ છે એમ વિચારી ભ્રમરનું રૂપ વિકુર્વી તેની યોનિમાં વીર્યનો પ્રક્ષેપ કરી ચાલી ગયો. ત્યાર બાદ ગર્ભચિહ્ન જણાવાથી અને જ્ઞાનથી તેણીને સાધ્વીઓએ નિર્દોષ જાણીને, એક શ્રાવિકાની સહાયથી એકાંતમાં પુત્ર પ્રસુતિ કરાવી. તે પુત્રને વિદ્યાધર લઈ ગયો અને સુજ્યેષ્ઠાને પ્રાયશ્ચિત્ત આપી દોષથી મુક્ત કરી.

વિદ્યાધરે તેનું નામ સત્યકી રાખ્યું અને પાળીને મોટો કર્યો. જુવાન થયો ત્યારે વિદ્યાધરની સ્ત્રી મોહિત થઈ અને કહ્યું કે તું મારો પુત્ર નથી વગેરે વાત કરી. સત્યકીએ વિદ્યાધરની વિદ્યાનો લાભ બતાવ્યો ત્યારે તે સ્ત્રીએ સત્યકીને રોહિણી વિદ્યા આપી એટલે સત્યકીએ કહ્યું કે પાલક માતા અને વિદ્યા ગુરુની સાથે વ્યભિચાર હું નહિ કરું. ત્યારે સ્ત્રીએ કપડાં ફાડી નાખ્યાં વાળ વિખેરી પોકાર કરી મૂક્યો. ત્યારે સત્યકી નાસીને એક વાવને કાંઠે બેઠો. ત્યાં વિદ્યાધર આવ્યો તે સત્યકીને જીતી શક્યો નહિ કારણ કે રોહિણી વિદ્યા સત્યકીને તેની સ્ત્રીએ આપી દીધી હતી. તેની ખબર પડતાં તેણે સત્યકીને નિર્દોષ જાણી ઘેર આવવા વિનંતી કરી પણ તે ગયો નહિ.

ત્યારથી નીકળી સત્યકી જૈન ધર્મના ચાર તીર્થ સાધુ, સાધ્વી, શ્રાવક, શ્રાવિકાને ધાર્મિક સહાયતા આપવા લાગ્યો એવી રીતે તીર્થંકર નામ કર્મના દળ એકઠાં કરવા લાગ્યો. પાછળથી સુંદર સ્ત્રીઓમાં લુબ્ધ થયો પણ રોહિણી વિદ્યાને કારણે કોઈ તેને જીતી શકે નહિ ત્યારે એક ગણને ઉમા નામની સુંદર વેશ્યાને પુષ્કળ ધનદ્વારા હાથમાં લીધી, તેણી ઉંચા મહેલની અગાસીમાં અત્યંત તેજદાર દીવો જોડવીને સુંદર વસ્ત્ર અને આભૂષણો પહેરી ત્યાં બેસતી. આકાશગામી સત્યકીએ તેણીને જોઈને મોહ પામ્યો અને તેની સાથે રહેવા લાગ્યો. ઉમાએ એકવાર કહ્યું કે તમે મારે ઘેર રહેતા રહો છો તો કોઈ મારી નાખશે. ત્યારે સત્યકીએ કહ્યું કે મૈથુન સિવાય દરેક વખતે રોહિણી વિદ્યા મારી સાથે રહે છે તેથી કોઈ મારી શકે તેમ નથી.

વેશ્યાએ તે વાત રાજાના સુભટોને કરી ત્યારે તેઓ વેશ્યાના ઘરમાં સંતાઈ ગયા અને મૈથુન વખતે, વેશ્યાને બચાવવાનું વચન આપ્યા બાદ, રાજાના સુભટોએ તે બન્નેને તલવારથી એકી સાથે મારી નાખ્યા તે વખતે સત્યકીએ જેને ધર્મ કાર્યમાં ઘણી સહાય આપી હતી અને મરીને ગ્રહપતિ દેવ થયો હતો. તેનું આસન કંપાયમાન થયું ત્યારે તે દેવે જોયું કે લોકોએ પોતાના ઉપકારીને મારી નાખ્યો છે એટલે તેણે ગામ જેવી શીલા વિકુર્વીને બધાને મારી નાખવાની ધમકી આપી, લોકોની પ્રાર્થના અને માફી માંગવાથી દેવે શરત મૂકી કે જે સ્થિતિમાં આ બે તેજ સ્થિતિની આકૃતિ બનાવી પૂજે તો જ છોડું. આગેવાનોએ તે કબૂલ કર્યું અને તે પ્રમાણે પૂજન ચલાવી અને લગભગ આશરે હજાર વર્ષ થયાં હશે. ત્યાર બાદ વિચક્ષણપુરુષોથી આકારને ઢાંકી શિવલિંગ અને કુંડાળા રૂપે યોનિની રચના કરી પૂજન ચલાવી અને તેના પક્ષમાં વાતોનો અને ધાર્મિક ગ્રંથોની રચના કરી. આવી રીતે શિવલિંગની પૂજા ચાલી.

બૌદ્ધ મતની ઉત્પત્તિ—

શ્રી પાર્શ્વનાથ સ્વામીના શાસનના પિહિતાશ્રવ નામના એક સાધુ શ્રી મહાવીર સ્વામીના વખતમાં સ્થિત । હતા તેનો એક શિષ્ય । કીર્તિ પલાશ નગરમાં સરયુ નદીને કાંઠે તપ કરતો હતો ત્યારે

તેણે એક મરેલું માછલું પાણીમાં તરતું જોયું વિચાર્યું કે આ જીવ વગરનું માછલું ખાવાથી પાપ કેવી રીતે થાય? તેણે તપ કરવો છોડીને જૈન સાધુમાંથી ઓળખાણ પડાવવા માટે લાલ ભગવા લુગડા ધારણ કર્યા અને સહેલો ધર્મ શીખવવા માંડ્યો તેના નામ ઉપરથી બુદ્ધ ધર્મ પડ્યો

આની રીતે મુખ્ય જૈનેતર મતો સીધી કે આડકતરી રીતે જૈનોના નિમિત્તે ઉત્પન્ન થાય છે તેમાના કોઇ વ્યાપન દર્શનવાળા નિહ્નવ હોય કે કોઇ ચારિત્ર ભ્રષ્ટ હોય કે કોઇને યશોકીર્તિની ઇચ્છા હોય કે કોઇને બીજું કંઇક નિમિત્ત મળી આવે. જૈનેતર મતોમાંથી ત્યાર બાદ સ્વતંત્ર રીતે અનેક કુપ્રાવચન મિથ્યાત્વની રીતે મત મતાંતર ઉત્પન્ન થયા છે તે સર્વે ૩૬૩ ભેદમાં સમાઇ જાય છે અને અભિગ્રહિક અને અભિનિવેશિક મિથ્યાત્વ રૂપે ચાલે છે

આત્મભાવ

સમ્યગ્ દર્શન દરેક ધર્મક્રિયાનો આત્મભાવ બતાવે છે, સૂત્રમા પણ સંયમ તપથી આત્મભાવે રહેવાનું ફરમાન છે તેથી અહિં મુખ્ય ક્રિયાઓની સાથે ભાવનો શું સંબંધ છે અને આત્મભાવમાં કેવી રીતે જવાય છે તે બતાવ્યું છે અહિં જે ક્રિયાનું સ્વરૂપ બતાવ્યું છે તદ્દન સંક્ષેપમાં છે તેમજ સાધુ અને શ્રાવકના આચારનો ક્રિયાભેદ બતાવ્યો નથી કારણ કે મુખ્ય હેતુ આત્મભાવ બતાવવાનો છે આત્મભાવ તે ધ્યેય છે, સાધ્ય છે, હેતુ છે, ઉપાદેય છે, આત્માનું શુદ્ધ સ્વરૂપ છે, સિદ્ધ સ્વરૂપ છે તેમાં પહોંચાડનાર ભાવ ધ્યાન રૂપે છે, સાધન રૂપે છે, નિમિત્ત રૂપે છે, કારણ રૂપે છે, પણ કારણમાં કાર્યનો ઉપચાર કરવાથી તેમ જ અશુદ્ધમાંથી સ્વયમેવ શુદ્ધ સ્વરૂપમાં જવાનું હોવાથી તે પણ આત્મભાવ અને ક્ષયોપશમ ઉપશમ કે ક્ષાયક ભાવમાં અંતર્ગત થાય છે

		દ્રવ્યથી	ભાવથી	આત્મભાવ
૧	અહિંસા	કોઈ જીવને હણવો નહિ યતનાથી રક્ષણ કરવું	અરૂપી ચૈતન્યત્વથી સર્વ જીવ સરખા છે, માટે સર્વ જીવોમા રાગદ્વેષનો અભાવ રૂપી સમભાવ રાખવો.	આત્મા અશરીરી અને અક્રિય છે તેમજ અનવગાહનાથી બાધા નહિ પહોંચાડનાર હોવાથી અહિંસા સ્વરૂપ છે તેમા લીન થાઓ
૨	સત્ય	પ્રિય, મિત, પથ્ય કલ્યાણકારી ભાષા બોલવી	સ્વ પરના મોક્ષના હેતુથી જ બોલવું છ દ્રવ્ય અને નવ તત્વના યથાર્થ જિનોક્ત સત્ય	આત્માનું સર્વથા શુદ્ધ સ્વરૂપ તેજ યથાર્થ સત્ય સ્વરૂપ છે તે અકર્મક આત્મા

		દ્રવ્યથી	ભાવથી	આત્મભાવ
			ભાવ સમ્યગ્ દર્શન પૂર્વક બતાવવા	(સિદ્ધ) સ્વરૂપ છે તેમાં લીન થાઓ.
૩	અચૌર્ય	અદત્તાદાન ત્યાગ.	પૌદ્ગલિક વસ્તુમાં ઇચ્છા રાખીને પોતાના આત્માને છેતરવો નહિ. પુદ્ગલ અને આત્માને ભિન્ન દેખો.	કર્મ અગ્રાહ્યથી અચૌર્ય સ્વરૂપ આત્માને જુઓ.
૪	બ્રહ્મચર્ય	મૈથુન ત્યાગ	આત્મા સ્ત્રી નથી, પુરુષ નથી, નપુંસક નથી, પણ અશરીરી, અરૂપી અવેદી છે. શરીર પુદ્ગલ રૂપ છે તે નામ કર્મના ઉદયથી ઉપજેલ છે	બ્રહ્મ = આત્મા + ચર્ય = રમણતા, શુદ્ધ આત્મ ભાવમાં લીન થવુ
૫	પરીગ્રહ ત્યાગ	નવ બાહ્ય પરિગ્રહનો ત્યાગ.	મિથ્યાત્વ, ઇંદ્રિય વિષયમાં આસક્તિ, કષાય અને પ્રમાદ રૂપી અભ્યંતર પરિગ્રહનો ત્યાગ.	આત્મ નિઃસંગ નિર્લેપ નિષ્કામ છે તેમાં લીન થાઓ
૬	દિશાવ્રત	મર્યાદા ઉપરાંત જવાનું નહિ અધિક ઊંચુ અને નીચુ જવાનુ મન સંકોચી લેવુ	બાહ્ય ઇચ્છાની ઇચ્છાનો છેદ, અશુદ્ધ પર્યાય રૂપ ચાર ગતિમાં ભ્રમણ બંધ કરવાના ભાવ.	સિદ્ધશિલા પર્યાય પ્રાપ્તિનો હેતુ, સ્થિર સ્વરૂપમાં લીન થવુ
૭	ભોગ મર્યાદા	ભોગ ઉપભોગના દ્રવ્યોની મર્યાદા, આરંભ, સમારંભ ત્યાગ.	પૌદ્ગલિક વસ્તુઓ ભોગોપભોગના ભાવ છે, પુદ્ગલોના રાચિયા રૂપે છે, અનાત્મક છે માટે ભોગ ઉપભોગમાં ? કમની આશક ભાવ છે તે બંધ કરી.	આત્મા પર દ્રવ્યનો અભોગી છે સ્વભાવનો કર્તા અને ભોક્તા છે માટે સ્વભાવમાં લીન થવુ

		દ્રવ્યથી	ભાવથી	આત્મભાવ
૮	અનર્થ દંડ ત્યાગ	વચન, કાયા અને ઇંદ્રિયો પર અંકુશ, અધિકરણ ત્યાગ	આર્તધ્યાન રૌદ્રધ્યાનનો ત્યાગ, ધર્મધ્યાન ધ્યાવવુ	આત્માકારે પરિણમવુ
૯	સામાયિક છેદોપસ્થાપનીય ચારિત્ર	પાચ મહાવ્રતનુ પાલન અહિ શ્રાવકનુ ઇત્વરીક સામાયિક વ્રત લઇ લેવુ	જ્ઞાન, દર્શન, ચારિત્ર, તપ, વીર્યનુ એકત્વગુ ૬ થી ૯	આત્માના જ્ઞાનાનદ સ્વરૂપ અને શાત (સમતા) રસમા લીન થવુ
૧૦	પૌષધવ્રત	ચાર આહાર, સર્વ દ્રવ્ય હિસા તથા સુશ્રુષાનો ત્યાગ	આત્માના જ્ઞાન, દર્શન અને ચારિત્રની વૃદ્ધિ, આત્માની શુદ્ધિ	જ્ઞાનાનદ સ્વરૂપમા લીન થવુ
૧૧	અતિથી સવિભાગ વ્રત	સુપાત્ર દાન	સયમ. નિર્જરા, અને મોક્ષનો હેતુ	કર્મ અગ્રહણ રૂપે આત્મા સવર સ્વરૂપ છે તેમા લીન થવુ
૧૨	ઇર્યા સમિતિ	જમીન ઉપર જીવ જોઇ તેનુ રક્ષણ કરતા ચાલવુ	જીવને જ્ઞાનથી આત્મવત જાણવા, દર્શનથી દેખવા, ચારિત્રથી યતના કરવી, નિર્જરાનો હેતુ સ્વપરના સવર નિર્જરાનો હેતુ	નિજ આત્માના ગુણો જોવા
૧૩	ભાષા સમિતિ	ઉપદેસ તથા સવર નિર્જરાના વ્યવહાર માટે ભાષા પ્રયોગ	આત્માના ગુણોને ભાષામા મૂકવા	આત્માના ગુણોમા અભાષક સ્વરૂપે લીન થવુ
૧૪	એષણા સમિતિ	નિર્દોષ રીતે અચેત આહાર પાણી વસ્ત્ર પાત્ર સ્થાન માટે ગવેષણા	દોષોનો ત્યાગ, જીવનુ રક્ષણ, મમત્વ ત્યાગ	અનાત્મ ભાવનો ત્યાગ અને આત્મ ભાવમા લીન.
૧૫	આયાણ ભડ મત નિખેવણા સમિતિ	વસ્ત્ર પાત્ર આદિ ઉપકરણોને યતનાથી લેવા મુકવા	છકાય જીવની રક્ષા, વસ્તુ ઉપરથી મમત્વ ઉઠાવી લેવુ	કર્મ વિપાકમા સમભાવ રાખવો શાત રસમા લીન રહેવુ

		દ્રવ્યથી	ભાવથી	આત્મભાવ
૧૬	ઉચ્ચાર પાસવણ ખેલજલ સંઘાણ પારિઠાવ-ણિયા સમિતિ	શરીરના અશુચી મળાદીથી જીવાત રહિત જગ્યાએ સાવધાનીપૂર્વક દૂર કરવી.	ઘન ઘાતી કર્મને અશુચી સમાન જાણીને તેને દૂર કરવાની ભાવના, દોષોને શોધી શોધીને દૂર કરવા.	દેહના પ્રતિપક્ષી આત્મ સ્વરૂપમાં લીન થવું.
૧૭	મનગુપ્તિ	આર્તધ્યાન, રૌદ્રધ્યાન ત્યાગ.	ધર્મધ્યાન શુક્લ ધ્યાનમાં પ્રવૃત્તિ	મનને આત્માકારે પરિણમાવવું અને તેમાં સ્થિર કરવું
૧૮	વચન ગુપ્તિ	મૌન રહેવું	સંવર નિર્જરાનો હેતુ	આત્માના અવાચક સ્વરૂપમાં લીન થવું
૧૯	કાયગુપ્તિ	કાયોત્સર્ગ	વિષય, કષાય અને સંસાર ભાવનો ત્યાગ.	આત્મ પ્રદેશો રૂપી નિજ અસ્તિકાયમાં લીન થવું
૨	અનશન	આહારનો ત્યાગ.	પૌદ્ગલીક શરીર માટે પુદ્ગલનો આહાર છે પણ આત્મા માટે નથી, આત્માનો આહાર જ્ઞાન છે આત્મા જ્ઞાનનો કર્તા તેમ જ ભોક્તા છે.	આત્માના જ્ઞાન આનંદ અણાહારી સ્વરૂપમાં લીન થવું
૨૧	ઉણોદરી	ઓછો આહાર લેવો.	વિષય કષાય ઘટાડવા, પેટ તો ઔદારીક શરીરને હોય તેને તો કામને માટે ઓછું છે.	આત્માના અશરીરી નિજ આત્મ પ્રદેશોમાં લીન થવું
૨૨	વૃત્તિ સંક્ષેપ	ભિક્ષાચારી, પૌદ્ગલીક ઇચ્છાઓ પર અંકુશ.	સર્વ ઇચ્છાઓને આત્મામાં સમાવી લેવી.	અંતર્મુખ વૃત્તિથી પોતપોતામાં સમાઇ રહેવું નિજ આત્મ પ્રદેશોમાં વિશ્રાંતિ લેવી.
૨૩	ઇન્દ્રિય પ્રતિસંલીનતા	પાંચ ઇન્દ્રિયોને વશ રાખવી, વિવિક્ત શય્યા આસન રાખવું	શબ્દ, રૂપ, આકાર, ગંધ, રસ, સ્પર્શમાં સમભાવ	અતીન્દ્રિય આત્મિક સુખમાં લીન રહેવું

		દ્રવ્યથી	ભાવથી	આત્મભાવ
			ઇંદ્રિયો પુદ્ગળ સ્કંધો છે તેના વિષયની વસ્તુઓ પણ પુદ્ગળ સ્કંધો છે પુદ્ગળોના પરસ્પર આકર્ષણ દૂરીગમનમા આત્માએ ભાગ ન લેવો પુગદ્લો પોતાના પર્યાયોમા રહે છે આત્માએ પણ નિજ શુદ્ધ પર્યાયમા રહેવુ જોઈએ.	
૨૪	રસપરિત્યાગ	નિરસ આહાર લેવો	રસ છે તે પુદ્ગળ સ્કંધોનો ગુણ છે તે ગુણમા આત્માએ પરિણતિ ન કરવી પણ પોતાના ગુણોમા પરિણતિ કરવી	આત્માના શાંત સમતા રસમા લીન રહેવુ
૨૫	કાય કલેશ	સ્થિર આસન, લોચ વગેરે	શરીર આત્માથી ભિન્ન છે, આત્માને શરીર ભાવમાથી તારવવાનો અભ્યાસ કરવો જોઈએ	નિજ આત્મપ્રદેશોનો સ્કંધ રૂપી અસ્તિકાય રૂપ ચૈતન્ય સ્વરૂપમા લીન રહેવુ
૨૬	વિનય	વચનમા નરમાશ કાયાથી વિનયપૂર્વક વર્તન.	ભાવની કોમળતા, ગુણ આકર્ષણનો હેતુ ભાવ.	વિશુદ્ધ સ્વરૂપમા આત્માને દોરીને તેમાં સ્થિર કરવો
૨૭	વૈયાવચ્ચ	ગુણાધિક મોટેરા જ્ઞાન } ની યોગ્ય સેવા	નિર્જરનો હેતુ	આત્માની સેવા, તે સ્વ અહિંસા સ્વરૂપ આત્મામાં રમણતા
૨૮	પ્રાયશ્ચિત	૧૦ પ્રકારના પ્રાયશ્ચિતથી વિશુદ્ધિ	દોષોનો ત્યાગ, અનાત્મ ભાવોનો ત્યાગ.	શુદ્ધ આત્મ સ્વરૂપ તરફ સ્થાપના
૨૯	સજ્ઝાય	સૂત્રોની વાયણા, પુચ્છણા પરિયટ્ટણા, ધમ્મકહા, અનુપ્રેક્ષા	ક્ષયોપશમ, ઉપશમ કે ક્ષાયક ભાવે આત્માના ગુણો જ્ઞાન, દર્શન, ચારિત્ર	આત્માના ગુણોમા રમણતા

		દ્રવ્યથી	ભાવથી	આત્મભાવ
			તપ, વીર્યની વિશુદ્ધિ	
૩૦	ધ્યાન	મનની એકાગ્રતા	ધર્મધ્યાન, શુક્લધ્યાન	સમરસી ભાવમાં લીન
૩૧	કાઉસ્સગ્ગ	એક આસને કાયાની સ્થિરતા	મિથ્યાત્વ, અવિરતિ પ્રમાદ, કષાયનો ત્યાગ	આત્મપ્રદેશો અને આત્મગુણોમાં સ્થિરતા
૩૨	નિઃશંકીય	જિન વચનમાં શંકા કરવી નહિ	નિજ શુદ્ધ આત્મ સત્તામાં શંકા કરવી નહિ—નિજ જ્ઞાન, દર્શન, ચારિત્ર સ્વરૂપમાં નિઃશંક રહેવુ	આત્મીક ગુણોનો નિઃશંકપણે અનુભવ કરવો
૩૩	નિઃકંખિય	મિથ્યાત્વ ભાવની ઇચ્છા રાખવી નહિ	પૌદ્ગલિક ભાવોમાં મમત્વ રાખવુ નહિ આત્મિક ભાવો સિવાયના ભાવોની ઇચ્છા ન રાખવી	નિજ સ્વરૂપમાં જ લીન રહેવું કેવળજ્ઞાન, કેવળ દર્શન અને આત્મિક સુખમાં જ ધ્યાન રાખવુ
૩૪	નિર્વિતિગિચ્છા	કરણીના ફળનો સંદેહ રાખવો નહિ	નિજ આત્મ સ્વરૂપ અને આત્મ શક્તિમાં નિઃસંદેહ રહેવુ	આત્મ તત્વમાં લીન થવુ
૩૫	અમૂઢ દૃષ્ટિ	મિથ્યા આડંબરથી મુંઝાવું નહિ	જ્ઞાનથી મોહ દૂર કરવો.	આત્મ ભાવમાં ઉપયોગ રાખવો.
૩૬	ઉવવૂહ	ધર્મીજનોના દોષ પ્રગટ કરવા નહિ તેમની પ્રશંસા કરવી.	પોતાના દોષો અંતર ચક્ષુથી જોઈને દૂર કરવા. આત્મ પ્રશંસા કરવી નહિ	આત્મિક ગુણોમાં ઉપયોગની સ્થાપના કરવી.
૩૭	સ્થિરીકરણ	પડતાઓને સમજાવીને ઠેકાણે લાવવા.	સ્વાત્મને સ્વસત્તામાં સ્થાપન કરવા.	આત્મ અનુભવમાં સ્થિરતા કરવી.
૩૮	વાત્સલ્ય	સ્વધર્મી તરફ પ્રીતિ બુદ્ધિ રાખવી.	સ્વાત્મમાં આત્મકલ્યાણનો ભાવ રાખવો.	નિજ આત્મ તત્ત્વમાં રક્ત રહેવું, જ્ઞાનાનંદમાં લીન રહેવું
૩૯	પ્રભાવના	જૈન શાસનની વૃદ્ધિ કરવી.	સ્વાત્મમાં જ્ઞાન, દર્શન ચારિત્રની વૃદ્ધિ કરવી.	આત્મ અનુભવમાં ઉંચે ઉંચે ઉત્તમ થવુ

		દ્રવ્યથી	ભાવથી	આત્મભાવ
૪૦	કાળે કાળે સમાયરે	અશુચિ અને અસજ્ઝાય ટાળીને જે વખતે જે કાર્ય કરવાનુ હોય તે જ વખતે તે કાર્ય કરવુ	ઉપયોગ ગણીને કાર્ય કરવુ.	આત્મ દૃષ્ટિ રાખવી
૪૧	સૂત્રજ્ઞાન	શુદ્ધ સૂત્ર બોલવામા ઉપયોગ રાખવો	શાસ્ત્રના અર્થ જાણવા અને વિચારવા રહસ્ય શોધવુ	શુદ્ધ ગુણો આત્મભાવે પરિણમાવવા
૪૨	ક્ષમા (ખત્તિ)	ક્રોધ ન કરવો ક્રોધ મોહનીય કર્મની પ્રકૃતિ તે અનાત્મક પુદ્ગળ દ્રવ્ય હોય છે	સર્વ જીવોમા અરૂપી ચૈતન્યત્વથી સમભાવ, સર્વ દ્રવ્ય (જીવાજીવ)મા દ્રવ્યત્વ (ઉત્પાદ, વ્યય ધ્રુવરૂપ)થી સમભાવ (જીવ અજીવ ઉપર રાગદ્વેષનો અભાવ.)	નિજ આત્માના શાત રસમા લીન થવુ, સમરસી ભાવમા લીન થવુ.
૪૩	મુત્તિ અકિંચન લઘવે	નવ બાહ્ય પરિગ્રહનો ત્યાગ	સસારભાવ, કષાય, કર્મ વગેરે અભ્યતર પરિગ્રહમા ત્યાગ ભાવ	આત્મ સતોષમા લીન થવુ.
૪૪	અજવે સરળતા	મન, વચન, કાયાની એકતા ક્રિયા અને ભાષા અને ઉપયોગમાં અભિન્નપણુ	ઉપસર્ગ પરિસહ દેનારમા દોષ જોવો નહિ કારણકે કર્મ ખપાવે છે	આત્મા નિ શલ્ય છે તે સ્વરૂમા ઉપયોગ રાખવો
૪૫	મદ્દવે (મૃદુતા)	વચનથી નમ્રતા, કાયાથી વિનય.	ભાવની કોમળતા ઉપસર્ગ પરિસહ દેનાર પ્રત્યે અકડતાનો અભાવ, તેમજ હિત બુદ્ધિ, ઉચ્ચ નીચની ગણતરીનો અભાવ	સમભાવમા રહેવુ.
૪૬	સયમ	હિસા ત્યાગ, યતના ઇંદ્રિયો પર અકુશ,	ઉપાદેયનો આદર, અનાત્મ ભાવનો ત્યાગ, આત્મ-	આત્માના સવર સ્વરૂપમા લીન થવુ

		દ્રવ્યથી	ભાવથી	આત્મભાવ
		આશ્રવના સેવનનો અભાવ.	ભાવનો આદર.	
૪૭	તપ	તપના બાહ્ય વિધાનનું આચરણ.	તપના અભ્યંતર ભાવમાં અંતર્મુખવૃત્તિથી કર્મ ક્ષય થાય છે. તેથી આત્મિક સુખની ઉત્પત્તિ થાય છે.	તપથી ક્ષાયકભાવે આત્મિક બનેલા આત્માને કર્મ બાંધતા નથી એટલે આત્મિક શુદ્ધ સુખ રૂપ આત્મતત્ત્વમાં લીન થવું
૪૮	[illegible]	જ્ઞાન દાન	સ્વપરના સંવર નિર્જરાનો હેતુ	જ્ઞાન સ્વરૂપ (ક્ષાયક ભાવ) માં લીન થવું
૪૯	બ્રહ્મચેર-વાસો આદિ (બ્રહ્મચર્ય અને બ્રહ્મચેરવાસોમાં [illegible] ફેર બના વેદ્ય તે બાબત)	નવ વાડ વિશુદ્ધ રીતે ગુરુકુળમાં સાધુઓના સમાગમમાં રહેવું તે (મતેક શુદ્ધ અને સ્વ-શુદ્ધ માટે વિવિક્ત શય્યા આસન)	જ્ઞાન, દર્શન, ચારિત્ર, તપની આરાધના કરવી.	શુદ્ધ આત્મસ્વરૂપમાં લીન થવું
૫૦	સમકિત	૨૫ પ્રકારના મિથ્યાત્વનો ત્યાગ, સમકિતના ૬૭ બોલનું વ્યવહારિક પાલન	દર્શન મોહનો ઉપશમ ક્ષયોપશમ કે ક્ષય અને જ્ઞાન, દર્શન, ચારિત્ર સ્વરૂપ આત્માની ઓળખાણ	આત્માના ભાવ પ્રાણ તે જ્ઞાન, દર્શન, સુખ અને વીર્યમાં રમણતા અને કેવળજ્ઞાન, કેવળ દર્શન અનંત આત્મિક સુખમાં ઉપયોગ શુદ્ધિ
૫૧	નિવૃત્તિ	૧૮ પાપનો ત્યાગ	શુભભાવ, સમકિતનો અભાવ. ૪૨ અતિચારવાળી શુદ્ધિનો અભાવ, શુદ્ધ આત્મ સ્વરૂપ નથી પ્રમાણ	સંવર (અનાશ્રવ) સ્વરૂપ આત્મામાં રમણતા.

		દ્રવ્યથી	ભાવથી	આત્મભાવ
૫૨	અપ્રમાદ	મદ, વિષય, કષાય, નિદ્રા, આળસ અને વિકથાનો ત્યાગ	જ્ઞાન, દર્શન, ચારિત્ર, તપની વીર્યથી આરાધનામા શુદ્ધ ઉપયોગ	અનત શક્તિ સ્વરૂપ આત્મામા શુધ્ધ ઉપયોગ
૫૩	અકસાય	૧૬ કષાય અને ૯ નોકષાય એ ૨૫ પ્રકૃતિઓનો ત્યાગ,	શુક્લ ધ્યાન.	નિર્મળ આત્મ ધ્યાન
૫૪	યોગ અકુશ	અશુભ યોગનો ત્યાગ	અપવાદ માર્ગે વચન અને કાયાના યોગનુ આચરણ, ધર્મ ધ્યાન, શુક્લ ધ્યાન	આત્મ અનુભવમા અત્યત લીન થવુ
૫૫	વેદનીય કર્મના ૧૧ પરિસહ	પરિસહમા આર્તધ્યાન રૌદ્ર ધ્યાનનો ત્યાગ	અશાતા વેદની કર્મ બાધેલ છે તેનુ દેવુ સમભાવે પતાવી દેવુ સારૂ છે, પરિગ્રહ આપનાર સહાયકારી ઉપકારી છે તેથી દેવુ જલ્દી પતાવે છે, દુ ખ થાય છે તે શરીર પર મમત્વ ભાવ બતાવે છે શરીર જડ છે અનાત્મ છે, છેદ્ય છે ભેદ્ય છે, દાહ્ય છે, અનિત્ય છે, નાશ થવાનો તેનો સ્વભાવ છે, આત્માથી ભિન્ન છે, મારો જ્ઞાયક સ્વભાવ છે તે શરીરમાથી તારવી લેવો જોઈએ શરીર પોતાના પર્યાયપણે ફર્યા કરે છે માટે મારા શુભ પર્યાયમા રહેવુ જોઈએ	મારો આત્મા અવર્ણે અગધે અરસે, અફાસે, અમૂર્ત છે, અવિનાશી છે, જ્ઞાન, દર્શન, સુખ અને અનત શક્તિ સ્વરૂપ છે આત્માનો ખોરાક જ્ઞાન છે અને પાણી શાત રસ છે માટે મારા શુદ્ધ સ્વરૂપમા લીન થવુ અને અનત આત્મિક સુખ ભોગવવુ એમ વિચારી નિજ સ્વરૂપમા રહેવુ
૫૬	પ્રજ્ઞાપરિસહ	જ્ઞાન ભણાવવામા કટાળો લાવવો નહિ જ્ઞાનનુ અભિમાન કરવુ નહિ	કેવળજ્ઞાની પાસે મારૂ જ્ઞાન હિસાબમા નથી	જ્ઞાયક ભાવમા લીન થવુ

		દ્રવ્યથી	ભાવથી	આત્મભાવ
૫૭	અજ્ઞાન પરિષહ	જ્ઞાન ચડે નહિ તો શોક કરવો નહિ.	બાંધેલ જ્ઞાનાવરણીય કર્મ જ્ઞાનીની સેવા અને તપથી ખપાવવુ જોઈએ.	જ્ઞાનીની આજ્ઞા પ્રમાણે આત્મભાવમાં લીન થવુ દૃષ્ટાંત " માષતુસ મુનીનો.
૫૮	દર્શન પરિષહ	સ્વર્ગ મોક્ષ સબંધી શંકા કરવી નહિ.	જે થાય છે તે કર્મના ઉદયથી થાય છે. કર્મ વિપાક વખતે સત્તના નિયમ પ્રમાણે પ્રયત્ન કરવો જોઈએ આપણી ઈચ્છા પ્રમાણે થતુ થવુ નથી પણ પ્રયત્ન આપણા હાથમાં છે કર્મનો નાશ થશે એટલે જરૂર મોક્ષ થશે. સતત પ્રયત્ન વગર મોક્ષ ન મળે.	શોક અશોકના તટસ્થ જ્ઞાતા દૃષ્ટા થઈને શાંત રસમાં લીન થવુ
૫૯	સ્ત્રી પરિષહ	સ્ત્રીના પર્શની ઈચ્છા ન કરવી. સ્ત્રીના હાવ ભાવ જોવા નહિ.	આત્મા અવેદી છે. તે સ્ત્રી, પુરૂષ, નપુસક એમાંનુ કંઈ નથી. વેદ ઉદય મોહનીય કર્મની પ્રકૃતિ છે તે આત્માનો સ્વભાવ નથી, શરીર જડ છે માટે પરવસ્તુમાં મોહ ન કરવો.	જ્ઞાન, દર્શન, ચારિત્રમાં લીન રહેવુ
૬	મોહનીય કર્મના ઉદયના ૭ પરિષહ	વસ્ત્રનો ત્યાગ કરવો, સંયમમાં રક્ત રહેવું સ્થિર આસનનો પરિષહ સહન કરવો ક્રોધ કરવો નહિ. માનને દૂર કરવું ભુલવું નહિ.	આત્મા અશરીરી અનેન્દ્રિય છે આત્માનુ સ્વરૂપ જ્ઞાન આનંદ છે આત્મા અક્રિય અમલ સ્વરૂપી છે આત્મા સમતા સ્વભાવ છે. માન મોહનીય કર્મની જડ પ્રકૃતિ છે તે આત્માથી ભિન્ન છે સર્વ પર્યાયથી જોતાં માન અપમાન એવી કંઈ વસ્તુ નથી.	આત્માના અશરીરી, અનેન્દ્રિય, અમલ, જ્ઞાનાનંદ સ્વરૂપમાં લીન રહેવું.

		દ્રવ્યથી	ભાવથી	આત્મભાવ
૬૧	અલાભ પરિસહ	આર્તરૌદ્રધ્યાન ધરવુ નહિ	અતરાય કર્મ ખપે છે તે સારૂ છે આત્માનો ખોરાક જ્ઞાન છે	જ્ઞાન આનદ સ્વરૂપમા રહેવુ
૬૨	અનિત્ય ભાવના	પૌદ્ગળીક પદાર્થોમા મોહ નકામો છે	પદાર્થો નિત્ય નથી, પર્યાયાતર થયા કરે છે	દ્રવ્યથી મારો આત્મા નિત્ય છે તેના શુદ્ધ સ્વરૂપમા લીન થવુ
૬૩	અશરણ ભાવના	અન્ય દ્રવ્યોના કોઇ પણ પર્યાયના આલબનમા મોહ ન રાખવો	કોઇપણ પર દ્રવ્ય શરણ રૂપ નથી વ્યવહારથી પચ પરમેષ્ટી અને નિશ્ચયથી નિજ આત્મા જ શરણ રૂપ છે	પોતાના જ્ઞાન, દર્શન, ચારિત્ર સ્વરૂપમા રક્ત થવુ
૬૪	સસાર ભાવના	સસારની વિચત્રતા અને અશુભતા પર ખેદ	સસારભાવ તથા કર્મ ભાવનો ત્યાગ	અકર્મક શુદ્ધ આત્મ તત્વમા રહેવુ
૬૫	એકત્વ ભાવના	કોઇ ને માટે પાપ ન કરવુ	પાપ કરીને જીવ એકલોજ ગતિ ગમન કરે છે કોઇ અન્ય દ્રવ્ય સાથે જીવનુ એકત્વ નથી	જ્ઞાન, દર્શન આત્મિક સુખ (ચારિત્ર) અને વીર્ય એ ભાવ પ્રાણો સાથે જ જીવનુ એકત્વ છે તેમા લીન રહેવુ
૬૬	અન્યત્વ ભાવના	સર્વ અજીવો અને પોતાના આત્મ સિવાય સર્વ જીવો નિજ આત્માથી ભિન છે તેથી કોઇમા વ્યામોહ ન થવુ	કોઇ દ્રવ્ય કોઇની માલીકીનુ નથી. સર્વ દ્રવ્યો પોતપોતાની પર્યાયમા સ્વતત્ર રીતે છે	મારો શુદ્ધ પર્યાય સિદ્ધ સ્વરૂપ છે તેમા મારે આત્મભાવે લીન થવુ
૬૭	અશુચિ ભાવના	અશુચિમય શરીરમા મોહ ન રાખવો	શરીર આત્માથી ભિન્ન છે	આત્મ તત્વ જ શુદ્ધ છે તેમા વિચરવુ :

		દ્રવ્યથી	ભાવથી	આત્મભાવ
૬૮	આસ્રવ ભાવના	પાંચ મુખ્ય આસ્રવ, તેના ૨૦ અને ૪૨ ભેદનો ત્યાગ કરવો જોઈએ.	આસ્રવના પ્રતિપક્ષી સંવર ગુણની આરાધના કરવી.	અનાસ્રવ સ્વરૂપ આત્મામાં લીન રહેવું.
૬૯	સંવર ભાવના	આસ્રવનો ત્યાગ.	સમભાવ.	કર્મ અસંગસ્વરૂપ આત્મ-સ્વરૂપમાં લીન થવું
૭૦	નિર્જરા ભાવના	૧૨ તપનું આચરણ	સમભાવ	શાંત રસમાં લીનતા.
૭૧	લોક ભાવના	લોકના તટસ્થ જ્ઞાન દ્રષ્ટા થવું.	મૈત્રી, પ્રમોદ, કરુણા, માધ્યસ્થ ભાવના યથા-યોગ્ય રાખવી.	લોકાગ્રે સિદ્ધ પર્યાય આત્મ-ભાવમાં રમવું.
૭૨	બોધ ભાવના	મિથ્યાત્વ ભાવ ત્યાગ	સમકિતની દુર્લભતા જાણી રાગદ્વેષરહિત દૃષ્ટિ રાખવી.	નિજ જ્ઞાન-દર્શન-ચારિત્ર સ્વરૂપને ઓળખી અનુભવવું
૭૩	ધર્મ ભાવના	સાધન ધર્મનું આચરણ કરવું કારણ કે ધર્મ જ સુખનું કારણ છે.	સાધ્ય ધર્મ (કેવળજ્ઞાન, કેવળ દર્શન, અનંત આત્મિક સુખ)નું ધ્યેય	આત્મ રમણતા.

નોંધ—અહિં જે ક્રિયા દ્રવ્યથી બતાવી છે તે એકાંત દ્રવ્ય રૂપે ન સમજવી, જે ક્રિયા ભાવથી બતાવી તે એકાંત ભાવ રૂપે ન સમજવી. પણ કાંઈક અપેક્ષા મુખ્યતાથી સમજવી અને કોઈ અપેક્ષા ક્રિયા ગૌણ રૂપે દ્રવ્યમાં મૂકેલ છે. વળી કેવળી ભગવાન જેવા ભાવોને યથાતથ્ય પ્રકાશી શકે એવા વચનથી છદ્મસ્થ ન પ્રકાશી શકે એટલું જ નહિ પણ સામાન્ય બુદ્ધિથી ભીનાર્થની રીતિ ન બતાવી શકું ત્યાં કેવલી સર્વ ભાવનો સમજીને ગ્રહણ કરવા યોગ્ય છે ત્યારે વચન ભાવ ત્યાર પોતપોતાની રીતિ જ આત્મભાવે વર્તનમાં મૂકવાની છે. જ્યારે આત્માનું ધ્યાન થયું હોય ત્યારે આત્મભાવ નીચેનું વર્ણન સમષ્ટ સમજવાં તે ભાવ ઉતારી તે ભાવમાં આરાધના કરી શકાય છે. ક્રિયા કરતી વખતે કેવા ભાવ રાખવા જોઈએ તે અહિં ટુંકમાં બતાવ્યું છે અને તે ભાવ આત્મસ્વરૂપ તરફ કેવી રીતે લઈ જાય છે તે સમજવાનું છે. આત્મભાવ બધાને ઉપયોગી છે તેમાં પણ સાધુનું તો ખાસ ધ્યેય છે. કારણ કે તેઓ મોક્ષ માર્ગના જ ઉદ્યમી છે

સમકિતનો સાક્ષાત્કાર

કેટલાક ભવ્ય જીવોને એવો વિચાર થાય છે કે હું ભવી હઈશ કે અભવી? સમકિતી હઈશ કે મિથ્યાત્વી? હું અર્ધ પુદ્ગળ પરાવર્તન કાળ સીમામાં આવ્યો હઈશ કે નહિ? મારા સંસારનો પાર આવશે કે નહિ? તેવા ભવ્ય જીવોની સમજ માટે નીચેના મુદ્દા લખ્યા છે તેને પોતાના સ્વભાવ દ્વારા અનુભવમા મૂકીને મનથી આત્મ નિરીક્ષણ કરી લેવુ એટલે વિશ્વાસ આવશે કે હું પોતે (વિચાર કરનાર) સમકિતી છુ કે નહિ? બધા મુદ્દામાથી એકાદ મુદ્દાનો ખરો અનુભવ થાય તો પણ આનંદની વાત છે

૧ શ્રુતજ્ઞાન અનુસાર, જ્ઞાન, દર્શન ચારિત્ર, તપ અને વીર્ય રૂપી સાધનથી સિદ્ધસ્વરૂપનો એટલે શુદ્ધ આત્મતત્વનો જ્ઞાન–શ્રદ્ધા–પૂર્વક હું અનુભવ કરી શકુ છુ? અને તેમા અંશથી આત્મિક સુખનો અનુભવ થાય છે? એટલે કે સત્તામા રહેલ જ્ઞાન દર્શન, ચારિત્ર અને વીર્યને સિદ્ધસ્વરૂપે પરિણમાવી શકુ છુ?

૨ સર્વજ્ઞ વીતરાગ જિન ભગવાનનુ સ્વરૂપ મેળવ્યા વગર મોક્ષ થાય નહિ એમ મને સમજણ-પૂર્વક ખાતરી છે? અન્યલિંગ સિદ્ધ અને ગૃહસ્થલિંગ સિદ્ધાનુ રહસ્ય હું જાણુ છુ? ધ્યાનમા રહે છે કે? અન્ય દર્શને સિદ્ધા એવો સૂત્ર પાઠ નથી.

૩ જિનાજ્ઞા પ્રમાણે જ જ્ઞાન, દર્શન અને વર્તન થાય તો જ મોક્ષ મળે અને તો જરૂર મોક્ષ મળે તેનો મર્મ હું સમજ્યો છુ?

૪ મારો આત્મા સત્તાથી સિદ્ધ સ્વરૂપે છે પણ કર્મથી આવરણ પામેલો છે તે સર્વ કર્મનો હું નાશ કરીશ એટલે જરૂર મારો મોક્ષ થશે એવી મને ખાતરી છે?

૫ જિનાજ્ઞા સાધન છે એટલે નિમિત્ત કારણ છે અને મારી સત્તામા રહેલ જ્ઞાન, દર્શન, ચારિત્ર ઉપાદાન કારણ છે અને ઉપાદાન કારણ કાર્ય રૂપે પરિણમે છે તેની સ્વસંવેદન જ્ઞાનથી ખાતરી થાય છે?

૬ મારી સત્તામા આત્મ પ્રદેશોમા કેવળજ્ઞાન, કેવળદર્શન, અનંત આત્મિક સુખ, સમદ્રષ્ટિપણુ અને શુદ્ધ પારિણામિક ભાવ છે તેનો શ્રુતજ્ઞાનપૂર્વક અનુભવ પૂર્વક ઝાંખો આભાસ અંશવત્ થઇ શકે છે? ધ્યાનમા રહે છે? કે જ્ઞાન નિશ્ચય નયથી એક જ છે અને તે કેવળજ્ઞાન છે જ્ઞાન સ્વરૂપ આત્માના ક્ષયોપશમ પ્રમાણે તે જ્ઞાન ચાર પ્રકારે પરિણમે છે અને ક્ષાયક ભાવમા એકજ જ્ઞાન છે, તેથી બધા જ્ઞાનની સમજણ અનુભવમા ઉતરવી જોઇએ

૭ રાગદ્વેષનો સર્વથા નાશ કરીને સમભાવમા સ્થિર થવાની મારી ભાવના છે?

હવે ઇંદ્રિયોના ભોગ મેળવવા માટે કેટલી મહેનત કરવી પડે છે, દુઃખ વેઠવું પડે છે. ભોગવતી વખતે પણ આકુળતા વ્યાકુળતા થાય છે કે કેમ વધારે સુખ મળે! પણ રોગની દવા પૂરી થઇ જાય કે તરત જ ભોગ ઉપર કંટાળો આવે છે.

ઇંદ્રિયોના ભોગમાં સુખ નથી તે સાબિત થયા પછી હવે આપણે જોઇએ કે ભોગો પ્રાપ્ત કરવામાં કેટલી હિંસા, જૂઠાણું, ચોરી, કુશીલપણું, હાયવરાળ, મમતા વગેરેનું દુઃખ સહન કરવું પડે છે. ભણવું, પૈસા કમાવા, વસ્તુઓ મેળવવી વગેરે દુઃખ થાય છે તે તો સર્વને અનુભવ ગમ્ય છે તેથી વધારે લખવાની જરૂર નથી, કેટલો આસ્રવ થાય છે અને ભવિષ્યમાં પરંપરાનું દુઃખ કેટલું આવી શકે તે પાપતત્ત્વથી જાણી શકાય છે. તે સર્વ માટે અત્રે સ્થાન નથી.

ઉપર આપણે જોયું કે ઇંદ્રિયોના વિષયમાં સુખ નથી પણ સુખની ઉત્પત્તિ જીવમાં જ છે. ઇંદ્રિયોના વિષય નિમિત્ત રૂપે છે પણ તે નિમિત્તો તો અનંત સંસારમાં રખડાવીને જીવને દુઃખ દે છે ત્યારે તેવા નિમિત્તોનથી સુખનું ભોગવવું બંધ કરીને જો આત્માના નિમિત્તથી આત્મામાંથી સુખ ઉત્પન્ન કરવામાં આવે તો વર્તમાન સુખ ભોગવવા ઉપરાંત સંવર અને નિર્જરા કરી કરીને છેવટે મોક્ષનું અનંત સુખ મેળવી શકાય છે એટલે કે મનને ઇંદ્રિયોના વિષયોમાં જોડવાને બદલે આત્મ તત્ત્વ એટલે આત્મપ્રદેશો તથા તેના ગુણોમાં જોડવાથી અને તેમાં સ્થિર કરવાથી અંશથી આત્મિક સુખ ભોગવાય છે તે મોક્ષના સુખની વાનકી છે. તે શાંત રસ છે, સમતાભાવ છે, આત્મરમણતા છે, આત્માના ગુણો જ્ઞાન, દર્શન, ચારિત્ર સુખ, સમ્યક્ પરિણતિમાં રમણતા કરવા રૂપ આત્મ પુરૂષાર્થ છે.

હવે આપણા આત્માનું શુદ્ધ સ્વરૂપ સમજવા માટે સિદ્ધ પરમાત્માના સ્વરૂપનું જાણપણું થતાં અને તેમના ગુણોનો અનુભવ કરતાં શીખવું જોઇએ, કારણ કે સુખના નિમિત્તરૂપે જીવનું શુદ્ધ સ્વરૂપ ઉપયોગી છે અને આપણા શુદ્ધ સ્વરૂપનો નમુનો સિદ્ધ ભગવાન છે.

સિદ્ધ ભગવાનનું નિમિત્ત એટલે આલંબન, આધાર, આશ્રય, ધ્યેયમાં મનને જોડવાથી અને તેમના ગુણોના અનુભવ કરવાથી સિદ્ધના સુખનો અંશ અહીં થોડા થોડા અનુભવાય છે એટલું જ નહિ પણ આપણો આત્મા અનુક્રમે શુદ્ધ, શુદ્ધતર, શુદ્ધતમ, થતાં થતાં છેવટ સિદ્ધ સ્વરૂપે પરિણમે છે. તેની સાથે આત્મિક સુખની વૃદ્ધિ થતાં થતાં અનંત અવ્યાબાધ આત્મિક સુખ છેવટ પ્રગટ થાય છે અને અનુભવમાં આવે છે.

માટે સુખ જાણવું હોય તો ક્યાંય જવાની જરૂર નથી. કોઇ વસ્તુની જરૂર નથી. સુખ પોતાના આત્મામાં જ છે. એક જીવ બીજા જીવનું સુખ પણ ભોગવી શકતો નથી. પોતે પોતાના આત્મ પ્રદેશોમાંથી જ સુખ ભોગવી શકે છે અને પોતાનું શુદ્ધ સ્વરૂપ, સિદ્ધ ભગવાનના આલંબનથી જાણી શકાય છે. સિદ્ધ ભગવાનના ગુણોનો અનુભવ કરવામાં તે જ વખતે આત્મિક સુખનો યથાશક્ય અંશે અનુભવ થાય છે અને તે વખતે સમકિતની પણ પોતાના આત્મામાં પ્રતીતિ થાય છે. માટે સુખની શોધ આત્મામાં જ કરવી.

શુદ્ધ ઉપયોગ

શુદ્ધ એટલે રાગ, દ્વેષ, મિથ્યાત્વ અને અજ્ઞાન રહિત અને ઉપયોગ એટલે જ્ઞાન, દર્શનનો વ્યાપાર

રાગની સાત પ્રકૃતિ છે –માયા, લોભ, હાસ્ય, રતિ, સ્ત્રીવેદ, પુરૂષવેદ અને નપુસકવેદ

દ્વેષની ૭ પ્રકૃતિ છે –ક્રોધ, માન, અરતિ, ભય, શોક અને દુગચ્છા

મિથ્યાત્વ તે કુદર્શનમોહ પણ દર્શન મોહનીયની ત્રણ પ્રકૃતિ છે –સમકિત મોહનીય, મિશ્ર મોહનીય અને મિથ્યાત્વ મોહનીય આ ત્રણ પ્રકૃતિ મિથ્યાત્વ કર્મના શુદ્ધ, મિશ્ર અને અશુદ્ધ પુદ્ગળોની અપેક્ષાએ છે

અજ્ઞાન અહીં બે પ્રકારે સમજવુ, મિથ્યાત્વ અતર્ગત તે નિશ્ચય અજ્ઞાન અને જ્ઞાનનો જેટલો અભાવ તેટલા પૂરતુ વ્યવહારિક અજ્ઞાન સમજવુ તે જ્ઞાનાવરણીય કર્મના ઉદયનુ છે

સર્વથા શુદ્ધ ઉપયોગ નિશ્ચય નયથી કેવળજ્ઞાન અને કેવળ દર્શનનો છે પણ તે તો છદ્મસ્થને માટે ધ્યેય રૂપે છે અને તે ધ્યેયને પહોચવા માટે જે જ્ઞાન દર્શનનો વ્યાપાર થાવ તે વ્યવહારથી શુદ્ધ ઉપયોગ સમજવો તેના અસખ્યાત અસખ્યાત સ્થાન છે અને ગુણસ્થાન ૪ થી ૧૨ સુધીના છે, પરતુ નૈગમ નયની અપેક્ષા એ કારણને કાર્ય ગણવામા આવે છે તેથી મિથ્યાત્વ ગુણસ્થાનમા રહેલો જીવ, સમકિત મેળવવા જે પ્રયત્ન કરે તેના આધારભૂત શ્રુત જ્ઞાન અને પચપરમેષ્ઠિ છે તેથી તેના પ્રયત્નો પણ વિશુદ્ધિના સમજવા

શુદ્ધ ઉપયોગનુ ઉપાદાન કારણ જીવની ચેતના છે નિમિત્ત કારણમા સત્ર જ્ઞાન અને મન, વચન અને કાયાની તદ્લક્ષી પ્રવૃત્તિ છે ઉપાદાન કારણ, કેવળજ્ઞાન અને કેવળદર્શન રૂપે પરિણામે ત્યારે નિમિત્ત કારણો આપોઆપ છૂટી જાય કારણકે તેઓની તે કામમા જરૂર રહેતી નથી, પરતુ મન–વચન–કાયાના યોગો અન્ય કામમા તેરમા ગુણસ્થાનના અત સુધી સહચારી રહે છે

શુદ્ધ ઉપયોગમા જવા માટે જીવની ચેતના પરિણમે ત્યારે તારતમ્યતાની અપેક્ષાએ ત્રણ ભાવ ઉપજે છે —૧ ક્ષયોપશમ ભાવ, ૨ ઉપશમ ભાવ અને ૩ ક્ષાયક ભાવ

ઉપશમ ભાવમા મોહનીય કર્મની સર્વ પ્રકૃતિઓને ઢાકી રાખવામા આવે છે, કોઈ પ્રકૃતિનો ઉદય થવા પામતો નથી બાહ્ય પરિષહો કે ઉપસર્ગો તેના કર્તા વગેરે સર્વ બાહ્ય નિમિત્તોથી ઉપેક્ષા કરવામા આવે છે, ધ્યાન કોઇ પણ એક શુદ્ધ દ્રવ્યમા સ્થિર કરવામા આવે છે આ સ્થિતિ લાબો કાળ ટકી શકતી નથી તે સ્થિતિ અતર્મુહૂર્તની જ છે

ક્ષાયક ભાવમા, ઉદયમા આવતી મોહનીય કર્મની પ્રકૃતિઓને, પ્રતિપક્ષી આત્મ ગુણ, સત્ર્જ્ઞાન, અવિરોધી અધ્યવસાય અને ઉત્કૃષ્ટ આત્મવીર્યથી નાશ કરવામા આવે છે અહી સત્ર જ્ઞાનપૂર્વક અધ્યવસાય એવા હોય છે કે ગાવીશ પરિષહોને કર્મનુ દેવુ ખપાવનાર તરીકે ઉપકારી

૮ ખરું સુખ આત્મામાં છે તેનો મેં નિશ્ચય કર્યો છે। હું શાન્તિમય સમતારસ, આત્મતત્ત્વના રસનો અનુભવ કરી શકું છું।

૯ અંતર્ગત વિરક્તિ ત્યાગ ભાવમાં નિરુપાધિક નિરાકુળ સુખનો મેં અનુભવ કરી લીધો છે। અને તે કાયમને માટે મેળવવા ઇચ્છા થાય છે।

૧૦ ઇંદ્રિયોના વિષયોમાં અને મનની પૌદ્ગલિક કલ્પનાઓમાં ખરું સુખ નથી તેનો અનુભવપૂર્વક મેં નિર્ણય કર્યો।

૧૧ સુખદુઃખની લાગણી એ ફક્ત મનનો વિકાર છે. કલ્પના માત્ર છે તેનો મેં અનુભવ કર્યો છે

૧૨. સર્વ દોષોનો ત્યાગ કરવાની દૃઢ રુચિ અને ભાવના છે।

૧૩ અન્યત્વ ભાવના અને ભેદજ્ઞાનથી મારા આત્માને સર્વ દ્રવ્ય ભાવ કર્મોના પાશોમાંથી તારીને નિષ્કર્મ અવસ્થાનો મેં ઠીક અભ્યાસ કર્યો છે।

૧૪ મતિ શ્રુત જ્ઞાનથી મને મારા આત્મપ્રદેશોનો પ્રકાશ થાય છે ત્યાં ચેતના, જ્ઞાન અથવા દર્શન રૂપે ઉપયોગમાં પરિણમે છે ત્યાં જ આત્મપ્રદેશો છે અને ત્યાંથી જે સુખનો અનુભવ થયો હોય તે સુખ પરિણતિ વીર્યથી પરિણમે છે એવો મેં અનુભવ કરી લીધો છે। આત્મતત્ત્વના ભેદ-અભેદ સ્વરૂપનો અનુભવ હું કરી શકું છું।

૧૫ નવ જાતના બાહ્ય પરિગ્રહમાં તથા પોતાના આત્મા સાથે રહેલા શરીર, ઇંદ્રિય, મન અને વચન વર્ગણાઓમાં સુખનો ભ્રમ લાગી જાય છે તેનો મેં અનુભવ કરી લીધો છે।

૧૬ સિદ્ધ સ્વરૂપ શુદ્ધ ગુણો મેળવવામાં જે મન, વચન અને કાયાનું વર્તન થાય છે તે શુદ્ધ વ્યવહાર ચારિત્ર છે અને ગુણોની શુદ્ધિ તે નિશ્ચય ચારિત્ર છે તે મનમાં ઊગે છે। આત્મ તત્ત્વનો અનુભવ ન જ સમજાય, આ અભ્યાસ મને રહે છે।

૧૭ નિજ આત્માના ગુણો (જુદા જુદા ભિન્નપણે અને બધા એક સાથે સમુચ્ચય રૂપે)નો હું અનુભવ કરી શકું છું।

૧૮ અઢારદોષી દેવ અરિહંત, ગુરુ નિર્ગ્રંથ અને ધર્મ કરુણાનો ધર્મ છે. એ સત્ય વ્યવહારિક તત્ત્વ અને નિશ્ચયથી નિજ આત્મા જ દેવ ગુરુ અને ધર્મ સ્વરૂપ છે તેનો મર્મ હું સમજ્યો છું।

જે ભવ્ય જીવોને મોક્ષની ઇચ્છા હોય તેમણે આ લક્ષ સામે રાખવું, કારણ કે આજ નહિ તો કાલ આ વસ્તુસ્વરૂપ સમજવાની અને અનુભવ કરવાની ઇચ્છા થશે અને તે આત્મા સ્વ રૂપ પરિણમે [illegible] તત્ત્વ [illegible] નિશ્ચય [illegible] વ્યવહાર નિશ્ચય પાલન [illegible]

સુખની શોધમાં

આ દુનિયામા સર્વ જીવો સુખની શોધમાં નવા નવા પ્રયત્નો કર્યા કરે છે, સાધનો ઉત્પન્ન કર્યા કરે છે, તનતોડ મહેનત કરે છે, પણ વાસ્તવિક રીતે કોઇને સુખ નથી. સુખના પ્રકાર જુદી જુદી રીતે ગ્રહણ કરે છે પરંતુ એ સર્વ પાંચ ઇંદ્રિયોના વિષય તે શબ્દ, રૂપ, રસ, ગંધ અને સ્પર્શનો અનુભવવ કરવામાં સમાઇ જાય છે તેમાના શબ્દ અને રૂપ એ બન્ને કામમા અંતર્ગત થાય છે અને ગંધ , રસ અને સ્પર્શ એ ત્રણ ભોગમાં અંતર્ગત થાય છે. તેમાં ઇષ્ટ કામ ભોગમા રાગ થાય છે અને તેમા સુખની કલ્પના થાય છે અને અનિષ્ટ કામભોગમા દ્વેષ થાય છે તેમાથી છૂટવાની ભાવના થાય છે અને તેમા દુ ખની કલ્પના થાય છે રૌદ્રધ્યાનથી જીવ હિંસા અને કષાય સેવવામા સુખ માને છે તે તો અમાનુષિક સ્વભાવ છે તેમાં જરા પણ સુખ નથી હવે આપણે જોઇએ કે દુનિયાના લોકો જેમા સુખ માને છે તેમા વાસ્તવિક સુખ છે કે નહિ ?

શબ્દ, રૂપ, ગંધ રસ અને સ્પર્શવાળી વસ્તુઓ તો પૌદ્ગલિક છે એટલે પુદ્ગલોની બનેલી છે. જડ છે નિર્જીવ છે, તો તેમાથી સુખ ઉત્પન્ન થઇને જીવને કેવી રીતે ચોટે ? તે તો આકાશમા કુસુમના જન્મવત્ છે જીવ જ્યારે ઇંદ્રિયોના વિષયમા મનને સ્થિર કરે છે ત્યારે મન શાંત થાય છે અને સુખનો આભાસ થાય છે અને જ્યારે અનિષ્ટ વિષયમા ઘૃણા થાય છે ત્યારે મન ત્યાંથી હઠી જાય છે અને દુઃખનો આભાસ થાય છે

હવે મનને ઇન્દ્રિયોમા સ્થિર કરવાનુ કારણ શુ છે કે ઇન્દ્રિયા પોતપોતાના વિષયભૂત પુદ્ગલોને પકડવા તૈયાર હોય છે અને મન આકુળવ્યાકુળ થાય છે ? તે વ્યાકુળતા દૂર કરવા માટે ઔષધિ રૂપે ઇન્દ્રિયોના વિષયમા પ્રવૃત્તિ થાય છે અને વ્યાકુળતા મટવાથી સુખાભાસ થાય છે એટલે વ્યાકુળતા રૂપી રોગ મટાડવા માટે ઇન્દ્રિયના વિષયમા પ્રવૃત્તિ રૂપી જે દવા થાય છે તે રોગ ઉપર દવા સુખરૂપ નથી

બીજુ સુખનુ કારણ મનની શાંતિ અથવા સ્થિરતા ઉપર છે અને મન અને આત્માને નિકટ સંબંધ હોવાથી આત્માનુ કાર્ય મન મારફત થતુ હોવાથી સુખનુ કારણ મનની શાંતિ ઉપચારથી ગણવામા આવે છે પણ મનના પુદ્ગલો (દ્રવ્ય મન) તો જડ છે તે સુખ ઉત્પન્ન કરી શકે નહિ. તેથી ભાવ મન અથવા તો આત્માના ભાવસુખનુ કારણ છે અને તે ભાવનો કર્તા આત્મા હોવાથી સુખની ઉત્પત્તિ આત્મામાથી જ થઇ એમ સાબિત થયુ

પણ સુખનુ કારણ ઇંદ્રિયોના વિષયોમા લાગવામા આવે છે તેનુ કારણ ભ્રમણા છે તે મોહનીયકર્મજન્ય છે તેથી જીવ દારૂના કેફની માફક મોહનીય કર્મથી મુર્ચ્છિત થઇને ખરું સુખ ક્યા છે તે સમજી શકતો નથી, પરંતુ જો તત્ત્વ રૂચિથી ચૈતન્ય અને જડનુ ભેદજ્ઞાન થાય અને ઇંદ્રિયોના વિષય સેવતી વખતે શુદ્ધ ઉપયોગ લગાવવામા આવે તો તરત જ મોહનો પ્રભાવ ઉડી જાય અને ઇંદ્રિયોના વિષયોમા સુખ નથી એમ આપોઆપ સાબિત થાય

હવે ઇન્દ્રિયોના ભોગ મેળવવા માટે કેટલી મહેનત કરવી પડે છે, દુઃખ વેઠવું પડે છે. ભોગવતી વખતે પણ આકુળતા વ્યાકુળતા થાય છે કે કેમ વધારે સુખ મળે! પણ રોગની દવા પૂરી થઈ નથી કે તરત જ ભોગ ઉપર કંટાળો આવે છે.

ઇન્દ્રિયોના ભોગમાં સુખ નથી તે સાબિત થયા પછી હવે આપણે જોઈએ કે ભોગો પ્રાપ્ત કરવામાં કેટલી હિંસા, જૂઠાણું, ચોરી, કુશીલપણું, હાડમારી, મમતા વગેરેનું દુઃખ સહન કરવું પડે છે. ભણવું, પૈસા કમાવા, વસ્તુઓ મેળવવી વગેરે દુઃખ થાય છે તે તો સર્વને અનુભવ ગમ્ય છે. તેથી વધારે સમજાવાની જરૂર નથી. કર્મોનો આસ્રવ થાય છે અને ભવિષ્યમાં પરભવનું દુઃખ કેટલું આવી શકે તે પાપતત્ત્વથી જાણી શકાય છે. તે સર્વ માટે અત્રે સ્થાન નથી.

ઉપર આપણે જોયું કે ઇન્દ્રિયોના વિષયમાં સુખ નથી પણ સુખની ઉત્પત્તિ જીવમાં જ છે. ઇન્દ્રિયોના વિષય નિમિત્ત રૂપે છે પણ તે નિમિત્તો તો અનંત સંસારમાં રખડાવીને જીવને દુઃખ દે છે. ત્યારે તેવા નિમિત્તોમાંથી સુખનું ભોગવવું બંધ કરીને જો આત્માના નિમિત્તથી આત્મામાંથી સુખ ઉત્પન્ન કરવામાં આવે તો વર્તમાન સુખ ભોગવવા છતાં સંવર અને નિર્જરા કરી કરીને છેવટે મોક્ષનું અનંત સુખ મેળવી શકાય છે. એટલે કે મનને ઇન્દ્રિયોના વિષયોમાં જોડવાને બદલે આત્મ તત્ત્વ એટલે આત્મપ્રદેશો તથા તેના ગુણોમાં જોડવાથી અને તેમાં સ્થિર કરવાથી અંશથી આત્મિક સુખ ભોગવાય છે તે મોક્ષના સુખની વાનગી છે. તે શાંત રસ છે, સમતાભાવ છે, આત્મરમણતા છે. આત્માના ગુણો જ્ઞાન, દર્શન, ચારિત્ર સુખ, સમ્યક્ પરિણતિમાં રમણતા કરવા રૂપ આત્મ પુરુષાર્થ છે.

હવે આપણા આત્માનું શુદ્ધ સ્વરૂપ સમજવા માટે સિદ્ધ પરમાત્માના સ્વરૂપનું જાણપણું કરવું અને તેમના ગુણોનો અનુભવ કરતાં શીખવું જોઈએ, કારણ કે સુખના નિમિત્તરૂપ જીવનું શુદ્ધ સ્વરૂપ ઉપયોગી છે અને આપણા શુદ્ધ સ્વરૂપનો નમૂનો સિદ્ધ ભગવાન છે.

સિદ્ધ ભગવાનનું નિમિત્ત એટલે આલંબન, આધાર, આશ્રય, ધ્યેયમાં મનને જોડવાથી અને તેમના ગુણોનો અનુભવ કરવાથી સિદ્ધના સુખનો અંશ ભલે થોડો થોડો અનુભવાય છે. એટલું જ નહિ પણ આપણો આત્મા અનુક્રમે શુદ્ધ, શુદ્ધતર, શુદ્ધતમ થતાં થતાં છેવટ સિદ્ધ સ્વરૂપે પરિણમે છે. તેની સાથે આત્મિક સુખની વૃદ્ધિ થતાં થતાં અનંત અવ્યાબાધ આત્મિક સુખ છેવટ પ્રગટ થાય છે અને અનુભવમાં આવે છે.

માટે સુખ ભોગવવું હોય તો ક્યાંય જવાની જરૂર નથી. કોઈ વસ્તુની જરૂર નથી. સુખ પોતાના આત્મામાં જ છે. એક જીવ બીજા જીવનું સુખ પણ ભોગવી શકતો નથી. પોતે પોતાના આત્મ પ્રદેશોમાંથી જ સુખ ભોગવી શકે છે અને પોતાનું શુદ્ધ સ્વરૂપ, સિદ્ધ ભગવાનના આલંબનથી જાણી શકાય છે. સિદ્ધ ભગવાનના ગુણોનો અનુભવ કરવામાં તે જ વખતે આત્મિક સુખનો કંઈ યથાશક્ય અંશતઃ અનુભવ થાય છે અને તે વખતે સમકિતની પણ પોતાના આત્મામાં પ્રતીતિ થાય છે. માટે સુખની શોધ આત્મામાં જ કરો.

શુદ્ધ ઉપયોગ

શુદ્ધ એટલે રાગ, દ્વેષ, મિથ્યાત્વ અને અજ્ઞાન રહિત અને ઉપયોગ એટલે જ્ઞાન, દર્શનનો વ્યાપાર

રાગની સાત પ્રકૃતિ છે —માયા, લોભ, હાસ્ય, રતિ, સ્ત્રીવેદ, પુરૂષવેદ અને નપુંસકવેદ

દ્વેષની છ પ્રકૃતિ છે —ક્રોધ, માન, અરતિ, ભય, શોક અને દુગચ્છા

મિથ્યાત્વ તે દર્શનમોહ પણ દર્શન મોહનીયની ત્રણ પ્રકૃતિ છે —સમકિત મોહનીય, મિશ્ર મોહનીય અને મિથ્યાત્વ મોહનીય આ ત્રણ પ્રકૃતિ મિથ્યાત્વ કર્મના 'શુદ્ધ, મિશ્ર અને અશુદ્ધ પુદ્ગળોની અપેક્ષાએ છે

અજ્ઞાન અહીં બે પ્રકારે સમજવુ, મિથ્યાત્વ અંતર્ગત તે નિશ્ચય અજ્ઞાન અને જ્ઞાનનો જેટલો અભાવ તેટલા પૂરતુ વ્યવહારિક અજ્ઞાન સમજવુ તે જ્ઞાનાવરણીય કર્મના ઉદયનુ છે

સર્વથા શુદ્ધ ઉપયોગ નિશ્ચય નયથી કેવળજ્ઞાન અને કેવળ દર્શનનો છે પણ તે તો છદ્મસ્થને માટે ધ્યેય રૂપે છે અને તે ધ્યેયને પહોંચવા માટે જે જ્ઞાન દર્શનનો વ્યાપાર થાય તે વ્યવહારથી શુદ્ધ ઉપયોગ સમજવો તેના અસખ્યાત અસખ્યાત સ્થાન છે અને ગુણસ્થાન ૮ થી ૧૨ સુધીના છે, પરતુ નૈગમ નયની અપેક્ષા એ કારણને કાર્ય ગણવામા આવે છે તેથી મિથ્યાત્વ ગુણસ્થાનમા રહેલો જીવ, સમકિત મેળવવા જે પ્રયત્ન કરે તેના આધારભૂત શ્રુત જ્ઞાન અને પચપરમેષ્ઠિ છે તેથી તેના પ્રયત્નો પણ વિશુદ્ધિના સમજવા

શુદ્ધ ઉપયોગનુ ઉપાદાન કારણ જીવની ચેતના છે નિમિત્ત કારણમા સૂત્ર જ્ઞાન અને મન, વચન અને કાયાની તદ્લક્ષી પ્રવૃત્તિ છે ઉપાદાન કારણ, કેવળજ્ઞાન અને કેવળદર્શન રૂપે પરિણમે ત્યારે નિમિત્ત કારણો આપોઆપ છૂટી જાય કારણકે તેઓની તે કામમા જરૂર રહેતી નથી, પરતુ મન-વચન-કાયાના યોગો અન્ય કામમા તેરમા ગુણસ્થાનના અત સુધી સહચારી રહે છે

શુદ્ધ ઉપયોગમા જવા માટે જીવની ચેતના પરિણમે ત્યારે તારતમ્યતાની અપેક્ષાએ ત્રણ ભાવ ઉપજે છે —૧ ક્ષયોપશમ ભાવ, ૨ ઉપશમ ભાવ અને ૩ ક્ષાયક ભાવ

ઉપશમ ભાવમા મોહનીય કર્મની સર્વ પ્રકૃતિઓને ઢાકી રાખવામા આવે છે, કોઈ પ્રકૃતિનો ઉદય થવા પામતો નથી બાહ્ય પરિષહો કે ઉપસર્ગો તેના કર્તા વગેરે સર્વ બાહ્ય નિમિત્તોથી ઉપેક્ષા કરવામા આવે છે, ધ્યાન કોઇ પણ એક શુદ્ધ દ્રવ્યમા સ્થિર કરવામા આવે છે આ સ્થિતિ લાબો કાળ ટકી શકતી નથી તે સ્થિતિ અતર્મુહુર્તની જ છે

ક્ષાયક ભાવમા, ઉદયમા આવતી મોહનીય કર્મની પ્રકૃતિઓને, પ્રતિપક્ષી આત્મ ગુણ, સમ્યગ્જ્ઞાન, અવિરોધી અધ્યવસાય અને ઉત્કૃષ્ટ આત્મવીર્યથી નાશ કરવામા આવે છે અહીં સૂત્ર જ્ઞાનપૂર્વક અધ્યવસાય એવા હોય છે કે બાહ્ય પરિષહોને કર્મનુ દેવુ ખપાવનાર તરીકે ઉપકારી

કરવામાં આવે છે અને તેના નિમિત્ત રૂપ દ્રવ્યો તરફ ચિત્ત શુદ્ધિ રહે છે અને જેમ કેસુકાર વેણુ બજાવતાં આનંદ પામે તેમ શુદ્ધ અધ્યવસાય પૂર્વક જીવ આત્મિક સુખનો અનુભવ કરે છે. અને પોતાના સિદ્ધ સ્વરૂપી આત્મ દ્રવ્યમાં ધ્યાન સ્થિર કરે છે. તેમાં ઉપશમ ભાવ કરતાં અનંત ગુણો પુરૂષાર્થ હોય છે. પ્રકૃતિઓને ખેંચી ખેંચીને નાશ કરવામાં આવે છે, જડમૂળથી દૂર કરવામાં આવે છે અને આત્મા પોતાના શાંત રસમાં લીન થઇ જાય છે

ક્ષયોપશમ ભાવ ઉપયુક્ત બે ભાવની વચમાં રહે છે પુરૂષાર્થ તીવ્ર થઇ શક્યો નથી, જે પ્રકૃતિ ઉદયમાં આવે છે તેને શુદ્ધ ક્રિયાથી મંદ કરીને નાશ કરવામાં આવે છે અને જે પ્રકૃતિ ઉદયમાં નથી આવતી તેની ઉદીરણા થતી નથી પણ તે દબાઇ રહે છે અને ધ્યાન શુદ્ધ દ્રવ્યમાં જોડવામાં આવે છે પણ ત્યાં સ્થિરતા પામી શકાતુ નથી એટલે વારવાર પ્રયત્ન થયા કરે છે.

ધ્યાન વાસ્તે શુદ્ધ દ્રવ્યો —અરિહંત અને સિદ્ધ પરમાત્મ દ્રવ્યના આત્મ પ્રદેશો, પોતાના આત્મ પ્રદેશો, પોતાનો એક આત્મ પ્રદેશ કે અસંખ્યાત પ્રદેશો, એક પરમાણુ પુદ્ગળ. ધ્યાનથી શુદ્ધ દ્રવ્યમાં લીન થાય કે આત્માના શુદ્ધ ગુણમાં લીન થાય.

શુદ્ધ ઉપયોગમાં સમભાવ, સમતા, શાંતરસ તે ભાવ ચારિત્ર રૂપે છે અને ક્ષપકને મતિ અને શ્રુતજ્ઞાનનો ઉપયોગ હોય છે એટલે શુદ્ધ ઉપયોગમાં જ્ઞાન અને ચારિત્ર બન્ને અંતર્ગત થાય છે અને તે વખતે જે યોગ પ્રવર્તતા હોય તે શુદ્ધ વ્યવહારમાં બાહ્ય ક્રિયા રૂપે છે એટલે આ બધા સહચારી છે. શુદ્ધ ઉપયોગની વધારે સમજણ માટે તેને ૭ નયમાં મુકવામાં આવે છે—

૧ **નિગમ નય**—અહીં કારણને કાર્ય મનાય છે તેથી અહીં શ્રુતજ્ઞાનનો અભ્યાસ અને પંચ પરમેષ્ઠિનું સ્મરણ તે શુદ્ધ ઉપયોગ રૂપે આવે છે.

૨ **સંગ્રહ નય.**—અહીં સત્તાના સાધનો, મોક્ષની સામગ્રીઓનો સંગ્રહ થાય છે.

૩. **વ્યવહારનય**—અહીં દરેક કાર્ય (મન, વચન અને કાયાના પ્રવર્તન)માં યતના (ઉપયોગ, લક્ષ, ધ્યાન) રાખવામાં આવે છે જેમકે જય ચરે જય ચિઠ્ઠે વગેરે પાંચ સુમતિ અહીં આવી જાય છે.

૪ ઋજુસૂત્ર નયમાં ત્રણ ભાવ (ક્ષયોપશમ, ઉપશમ, ક્ષાયક)માંથી એક ભાવમાં ઉપયોગ રાખવો તે.

૫. શબ્દ નયમાં ધર્મધ્યાન, શુક્લધ્યાન.

૬ સમભીરૂઢ નયમાં ક્ષપક શ્રેણી.

૭. એવંભૂત નયમાં કેવળજ્ઞાન, કેવળ દર્શન.

શુદ્ધ ઉપયોગના ઉપાદેય નિક્ષેપા.

૧ નામ—શુદ્ધ ઉપયોગ એવી નામ સંજ્ઞા.

૨ સ્થાપના–સિદ્ધ પરમાત્માના આત્મ પ્રદેશોની અવગાહના યુક્ત માનસિક રચના

૩ દ્રવ્ય નિક્ષેપા–શુદ્ધ દ્રવ્યનુ આલંબન તેમા સ્થિરતા

૪ ભાવ નિક્ષેપા–આત્મ રમણતા દ્રવ્યથી સર્વ દ્રવ્યોમા સમભાવ, ક્ષેત્રથી લોક અલોક ક્ષેત્રમા સમભાવ, કાળથી સર્વ સમય વર્તી ત્રિકાળી, પર્યાયોમા રાગ દ્વેષનો અભાવ, ભાવથી શુદ્ધ આત્મ ગુણોનો અનુભવ.

આગમ પ્રમાણ શુદ્ધ ઉપયોગ—નવ તત્ત્વમાથી જીવ દ્રવ્ય તારવીને અન્ય દ્રવ્યના પર્યાયોના તટસ્થ જ્ઞાતા અને થટસ્થ દ્રષ્ટા થઈને નિજ શુદ્ધ આત્મ તત્ત્વમા લીન થવુ

પ્રત્યક્ષ પ્રમાણ શુદ્ધ ઉપયોગ–આત્માના ગુણો, અનુભવ જ્ઞાનથી પ્રત્યક્ષ કરીને તેનો અનુભવ કરવો અને આત્મિક સુખમા લીન થવુ.

ઉપમા પ્રમાણ શુદ્ધ ઉપયોગઃ–નિસંગ નિષ્ક્રિય અવસ્થા તે મોક્ષના સુખની વાનકી છે

અનુમાન પ્રમાણ–જ્યા જેટલો પૌદ્ગળિક સુખદુ ખનો અભાવ છે ત્યા તેટલો આત્મિક સુખનો સાક્ષાત્કાર છે

સામાન્યથી શુદ્ધ ઉપયોગ–ધર્મધ્યાન, યતના પૂર્વક યોગ, ક્ષયોપશમ ભાવ.

વિશેષથી શુદ્ધ ઉપયોગઃ–ક્ષપક શ્રેણી અને ક્ષાયક ભાવ

વ્યવહારથી શુદ્ધ ઉપયોગ—મન, વચન કાયાનુ મોક્ષ માર્ગમા આત્મભાવે પ્રવર્તન

નિશ્ચયથી શુદ્ધ ઉપયોગ—કેવળજ્ઞાન, કેવળદર્શન ઉપયોગ

દ્રવ્ય—શુદ્ધ ઉપયોગનુ દ્રવ્ય પોતાનો આત્મા

ભાવ—ઉપશમ ક્ષયોપશમ અને ક્ષાયક ભાવ

શુદ્ધ ઉપયોગ કેળવવાની રીત

સૂત્રજ્ઞાન અને નવ તત્ત્વનો ઉપયોગ પૂર્વક અભ્યાસ, અર્થગ્રહણ, રહસ્ય ચિંતન, વારવાર ઊંડાણથી નિરીક્ષણ, તત્ત્વનો નિર્ણય, ધારણા, ઉપાદેય સ્વરૂપનો આત્મ ભાવે વારવાર અનુભવ કરી અનુભવજ્ઞાન કેળવવુ અને વારવાર અનુભવ જ્ઞાનમા ઉપયોગ લગાવવો, તેનુ ધ્યાન ધરવુ, ધ્યાનમા સ્થિર થવુ અને છેવટે મનમા શબ્દ બોલ્યા વગર અર્થ (ભાવ) મય બની જવુ

નવ તત્ત્વમા શુદ્ધ આત્મ દ્રવ્ય પણ આવી જાય છે, તેથી પંચપરમેષ્ટિ પણ આવી જાય છે તેમના ગુણો જાણવા, સમજવા મગજમા ઉતારવા અને વારવાર અનુભવમા મૂકવા અને અભ્યાસ

થઈ જાય એટલે સિદ્ધ ભગવાનને જેવી રીતે આત્મરમણતા હોય છે તેવી રીતે સિદ્ધ ભગવાનનું સ્વરૂપ તે નિજ આત્મ દ્રવ્યનું શુદ્ધ સ્વરૂપ હોઈને તેમનું અનુકરણ કરવું અને યથાશક્તિ સિદ્ધ સ્વરૂપમય બની જવું.

આવી રીતે ધર્મધ્યાન અને શુક્લધ્યાનમાં શુદ્ધ ઉપયોગ કેળવી શકાય. ધ્યાનાંતર દશામાં દરેક કામ પાંચ સુમતિપૂર્વક યતનાથી કરવું. આ બધું સાધુ જીવન માટે ખાસ ઉપયોગી છે.

શુદ્ધ ઉપયોગમાં ત્રણ શુભ લેશ્યા અથવા અલેશીપણું હોય છે. ધ્યાનમાં ધર્મધ્યાન કે શુક્લધ્યાન હોય અથવા ધ્યાનાંતર દશા હોય. શુદ્ધ ઉપયોગમાં સંકલ્પ (અહમત્વ), વિકલ્પ (મમત્વ) નો અભાવ હોય છે. પાંચ ઇન્દ્રિયોના વિષયમાં સમભાવ હોય અથવા તેમાં ઉપયોગ જ ન હોય, મનને શુદ્ધ દ્રવ્ય અથવા શુદ્ધ આત્મગુણોમાં જોડવું અને શુદ્ધ ગુણમય બની જવું. તેમાં જો સુખનો અનુભવ થાય એટલે પોતાના જ આત્મ પ્રદેશોમાંથી જ સુખ ઉત્પન્ન થાય છે એમ અનુભવ થાય તો સમજી લેવું કે શુદ્ધ ઉપયોગનો કંઈક સંસ્કાર કેળવાય છે અને મોક્ષના સુખનો અંશથી સાક્ષાત્કાર થાય છે અને અમુક ભવમાં મોક્ષ મળશે કે જે કેવળી ભગવાનના જ્ઞાનમાં છે.

નિજ આત્મ સ્વરૂપનો અનુભવ કરવો હોય તો આંખેથી જોવાનું, કાનેથી સાંભળવાનું એવી રીતે પાંચે ઇન્દ્રિયોના વિષયો બંધ કરી દેવા, અને શરીરને ભૂલી જવું. આવી રીતે મન પ્રશસ્ત થવાથી બેસી રહેવું. ત્યાર બાદ શરીરની અવગાહનામાં જે બાકી આભાસ રહે તે આત્મ સત્તા (ચેતના) છે. તેના અસંખ્યાત અસંખ્યાત પ્રદેશોની ધ્યાન અનુસાર કલ્પના થઈ શકે છે. અને તે જ્યારે જ્ઞાન કે દર્શન કે સુખમાં પરિણમે ત્યારે જે સુખ પ્રત્યક્ષ થાય તે સુખ ઉપરથી જાણી શકાય કે તે આત્મા જ છે અને સત્તાએ સિદ્ધ સ્વરૂપ છે. તેથી ભગવાનના ગુણોનો આભાસ થઈ શકાય છે અને તે ગુણોમાં પ્રથમ મુજબ તન્મય થઈ શકાય છે.

હવે જો આત્માને આત્મા રૂપે જોઈ રહે અને બાકી મનને ક્યાંયમાં જવા ન દે તો મોક્ષના સુખનો અંશથી સાક્ષાત્કાર થાય છે અને અનંતા કર્મની નિર્જરા થાય છે. અહીં મન આત્મા સિવાય ક્યાંય ન જતું હોવાથી પર દ્રવ્યમાં સંક્લેશ થતો નથી. તેથી સમતા રસ, શાન્ત રસ ઉપજે છે અને અનુભવાય છે.

અંતે આ વિષય પૂરો કરવામાં આવે છે. તેમાં કેવળી ભગવાનના જ્ઞાનની અપેક્ષાએ એક પણ અક્ષર ઓછો, અધિક વિપરીત લખ્યો હોય તો અનંત સિદ્ધ ભગવાન તથા કેવળી ભગવાનની સાક્ષીએ તસ્સ મિચ્છા મિ દુક્કડં સર્વે જીવો શુદ્ધ ઉપયોગમાં રહો.

ગુણોનો અનુભવ અથવા શુદ્ધ ગુણોની આત્મભાવે પરિણતિ તે અનુભવ જ્ઞાન છે. તે શ્રુતજ્ઞાન ને મતિજ્ઞાનના ખાસ પ્રકારના ક્ષયોપશમ પૂર્વક આત્મવત્ કરવાથી થાય છે. શબ્દોનો અર્થ (ભાવો)નો વારંવાર વિચાર કરવાથી અનુભવ જ્ઞાન કેળવાય છે. તેમાં અવગ્રહ (ગ્રહણ), ઈહા (વિચાર) અવાય (નિશ્ચય), ધારણા બાદ, શબ્દોના ભાવોનો જે સ્વ પરિણતિમાં અનુભવ થાય

તે અનુભવ જ્ઞાન છે અનુભવ જ્ઞાનથી જ્ઞાન, દર્શન ચારિત્રમા સ્થિરતા આવી શકે છે સાધુ અને શ્રાવકોને આ વસ્તુ ખાસ જરૂરની છે

અનુભવ જ્ઞાન કેળવવાની રીત

આત્માના દરેક ગુણને એક પછી એક ગ્રહણ કરીને ઊંડો ઊંડો વિચાર કરવો કે ગુણ શુ છે, તેનો સ્વભાવ કેવો છે, તેનુ કાર્ય શુ છે, તેનો હેતુ શુ છે, તેની ઉત્પતિ કયા છે, શા માટે તેની ઉત્પતિ કરવાની જરૂર છે, આત્માની સાથે શુ સંબધ છે, તે કયા છુપાયલો હતો, છુપાવાનુ કારણ શુ છે, કેમ છુપાયલો રહે છે, તેને કોણ છુપાવે છે, તેને કેવી રીતે બહાર કાઢવો, કેવી રીતે સમજવો, મગજમા કેવી રીતે ઉતારવો, આવરણ કેવી રીતે તોડવુ, તે ગુણ સ્વાભાવિક છે, કે તેનુ આવરણ સ્વાભાવિક છે, તેનો સ્વાદ (રસ) કેવો લાગે છે તે શુ સુખ આપે છે, તેને કેવી રીતે ભોગવવો, તે આત્માથી ભિન્ન છે કે તદ્રૂપ છે? એમ બને તેટલી રીતે વિચારી મનમા ઉતારીને ભોગવીને નિશ્ચય કરવો અને શકિત મુજબ સ્થિર કરવો

ગુણનો વિચાર પૂર્વક નિશ્ચય કર્યો હોય પણ તેનો અનુભવ કર્યા વગર રૂચિ, પ્રતીતિ, શ્રદ્ધા અને આત્મભાવે પરિણતી થતી નથી, એટલે દરેક ગુણને વારવાર ઉત્તરોત્તર અવગ્રહ, ઇહા, નિશ્ચય, ધારણા અને સમાધિની કસોટી ઉપર મૂકવા પડે છે આવી રીતે મતિજ્ઞાનનો ક્ષયોપશમ કરવાથી અભ્યાસ (ટેવ) પડી રહે ત્યારે સામાયિક, પ્રતિક્રમણ વગેરે ક્રિયા કરતા દરેક શબ્દ મનમા બોલતા બોલતા સાથે સાથે અનુભવ થતો જાય છે તે ભાવ ક્રિયા છે અને આ ભાવક્રિયા જ મોક્ષનો હેતુ છે, કે જેમા વ્યવહાર અને નિશ્ચય, દ્રવ્ય અને ભાવ, જ્ઞાન અને ક્રિયા સાથે જ ભેદ અભેદ સ્વરૂપે ચાલ્યા કરે છે આ શુદ્ધ ક્રિયાથી ધર્મધ્યાન અને શુકલ ધ્યાન પ્રાપ્ત થાય છે અને અનતી નિર્જરા થાય છે

દાખલા તરીકે ક્ષમા સબધી ઉપરના ભેદોમાથી થોડા ભેદો લઇને વિચાર કરીએ. ક્ષમા આત્માનો ગુણ છે તેનો સ્વભાવ એવો છે કે બીજાના અપરાધ માફ કરવા પોતાના અપરાધની ક્ષમા માગવી અને પોતે શાતિમા રહેવુ તેનુ કાર્ય ક્રોધને નિષ્ફળ કરવાનુ છે, તેનો હેતુ મોક્ષ છે, તેની ઉત્પત્તિ આત્માના ચેતના ગુણમાથી છે ક્રોધ, કલેશ ક્ષોભ અને અશાતિના વાતાવરણને કાબુમા લાવવા તેનુ ઉત્પત્તિની જરૂર છે આત્મા સાથે એકાકાર-પણાનો તેનો સબધ છે

ક્ષમા ગુણ, ક્રોધ મોહનીય પ્રકૃતિના વિપાકથી છુપાયલો હતો, આત્માના કુપુરુષાર્થ અથવા પ્રમાદના કારણે છુપાયલો હતો ક્ષયોપશમના અભાવે છુપાયેલો રહે છે જીવના વૈભાવિકભાવ દ્વેષ તેને જ્ઞાન પૂર્વક સમજી વર્તનમા મૂકવાથી તે ગુણ બહાર આવે છે તેને સમતા, શાતરસ, સમભાવ, દયા, અહિસા વિગેરે તેના પર્યાયોપૂર્વક સમજવો, તેના ભાવો મગજમા ઉતારવા સમ્યગ્જ્ઞાન, સમ્યગ્ દર્શન સમ્યક્ ચારિત્ર અથવા તપ અથવા પડીત વીર્યથી તેનુ આવરણ તોડવુ.

તે ગુણ આત્માનો સ્વાભાવિક સહજ ગુણ છે, તેનુ આવરણ જડ છે. તેનો સ્વાદ શાત રસમય, અમૃતથી વધારે મીઠો, સમતારસમય સહજ આનદમય છે ને આત્મિક સુખ આપે છે,

આત્માએ તે ગુણને સ્વસ્વરૂપે સહજ આનંદથી ભોગવવો. તે આત્માથી ભિન્ન નથી પણ તદ્રૂપ છે. ત્યારે જીવને તે ક્ષમા ગુણની જરૂર પડે છે ત્યારે પ્રતિ વીર ક્ષમાને પ્રગટ કરે છે.

આવી રીતે અથવા આથી વધારે કે ઓછી પોતપોતાની પ્રજ્ઞા પ્રમાણે આત્માના એક પછી એક ગુણનો અનુભવ કરવો.

ત્યારબાદ તે બધા ગુણોમાં પરસ્પર ભિન્નતા શું છે તેનું સૂક્ષ્મ રીતે નિરીક્ષણ કરવું અને તે ભિન્નતાને મતિજ્ઞાનના અવગ્રહ આદિ ચાર ભેદોમાં મૂકવી અને પછી સમાધિથી અનુભવ કરવો તો જણાશે કે પ્રયોજન ભેદે ગુણોમાં ભિન્નતા છે. પ્રયોજન અનુસાર ચેતન યથા યોગ્ય સ્વરૂપ ધારણ કરે છે

હવે તે બધા ગુણો સર્વથા ભિન્ન છે કે પરસ્પર ભેગા મળી જાય છે તેનો વિચાર કરવો અને વિચારતાં વિચારતાં જ્યાં ભેગા મળી એક શાંત રસ રૂપે પરિણમે ત્યાં તેમના અભેદ સ્વરૂપને ભોગવવું. જ્યાં ભેગા મળે છે ત્યાં પણ આત્મિક સુખનો અનુભવ થાય છે. તે અનુભવ દરેક ગુણના અનુભવની છેવટે એક સરખો ભાસે છે અને ત્યાં જ આત્મા છે. જ્યાં ગુણનો અનુભવ થાય છે ત્યાં જ આત્મા છે અને તે આત્માને સર્વગુણના સમૂહ રૂપે ત્યાં જ અરૂપી પ્રદેશથી ભોગવી શકાય છે.

જે ગુણથી અથવા પ્રદેશથી આત્માનો અમુક અનુભવ થાય તે પર્યાય રૂપે છે એટલે આત્મ દ્રવ્ય (આત્મપ્રદેશો) અને ગુણ, પર્યાય રૂપે અનુભવ કરી શકાય છે. જ્યાં દ્રવ્ય, ગુણ અને પર્યાયનો એકાકાર થાય છે ત્યાં નિર્વિકલ્પ, અભેદ સ્વરૂપે, સહજ સમાધિ અને આનંદ થાય છે તે જ આત્મિક સુખનો અંશથી અનુભવ છે અને તેથી અનંતી નિર્જરા થાય છે

શ્રુતજ્ઞાનની મતિજ્ઞાનથી પરિપક્વ થયેલ દશા તે અનુભવ જ્ઞાન છે. દરેક ગુણને આત્માના સ્વભાવ તરીકે પચાવવો. જેમકે ત્યાર બાદ તે ભોગવવાથી શાંતરસ રૂપે આત્મિક સુખ આપે છે— ધ્યાનના વિકાસ માટે અથવા દોષને નાશ કરવા માટે પ્રયોજન પ્રમાણે ચેતન ગુણોને ઉપયોગ કરે અથવા પોતાના અભેદ સ્વરૂપમાં લીન રહે આવું જો ભાવ ચારિત્ર પ્રગટી શકાય તો મોક્ષ દૂર નથી.

ગુણના નામ અને અર્થ જાણવા માત્રથી અનુભવ જ્ઞાન થતું નથી. જેમકે સાકર મીઠી તે આપણે જાણીએ છીએ પણ જ્યારે ચાખીએ છીએ ત્યારે જ તેના સ્વાદનો અનુભવ થાય છે અને સ્વાદ લેવા છતાં જીભ જુઠી હોય અથવા ઉપયોગ ન હોય તો સાકરના સ્વાદનો અનુભવ થતો નથી તેવી રીતે ગુણના જ્ઞાન શ્રદ્ધા, રુચિ અને અનુભવ રૂપી યથાશક્તિ ભાવ—ચારિત્ર પરિણામ વગર અંશથી પણ આત્મિક સુખ ભોગવી શકાતું નથી.

જ્યાં સુધી શ્રુતજ્ઞાન દ્વારા આત્માના ગુણોનો સ્વાદ ચેતનામાં ન આવે ત્યાં સુધી ભાવ શ્રુતજ્ઞાન પરિણમ્યું ન ગણાય અને સમકિત, વિરતિ, અપ્રમાદ, અકષાયપણાના જે ગુણો છે તેનો સ્વાદ ચાખી શકાય નહિ. તેથી કર્મનો અંત આવતો નથી. જેમણે જેમણે ગુણોનો સ્વાદ ચાખ્યો

તેટલા પ્રમાણમા લાભ છે તેથી અંતે કોડાકોડી તથા અર્ધપુદ્ગળની અંદર આવી શકાય, પણ તેમા સ્થિરતા થઈ જાય તો તે જ ભવમા મોક્ષ થાય. આપણા માટે હાલમા આ વસ્તુ શક્ય નથી, છતા અભ્યાસથી સંસ્કાર પાડયા હોય તો આગામી ભવમા તે સંસ્કાર પ્રગટ થઇ વિકાસ પામે અને ઉત્કૃષ્ટ ૧૫ ભવમા કાર્ય-સિદ્ધિ થાય

અભવી, દુર્ભવી અને કૃષ્ણપક્ષીને વાસ્તવીક રીતે અનુભવ થતુ નથી અનુભવ જ્ઞાન આત્મનેત્ ભોગવવાનુ હોવાથી એટલે સ્વપરિણતી રૂપે અથવા સ્વસંવેદન જ્ઞાન તરીકે હોવાથી શબ્દમા મૂકી શકાતુ નથી અને ભવસ્થિતિ પરિપક્વ થયા વગર તે માટે જોઇએ તેવો ક્ષયોપશમ થઈ શકતો નથી.

શ્રુતજ્ઞાનને મતિમા ઉતાર્યા પછી, જેની સત્તામા જે ગુણો હોય અને અમુક હદ સુધીનો ક્ષયોપશમ થાય તો જ અનુભવ જ્ઞાન પોતાના આત્માની સત્તામાથી પ્રગટ થાય તે ક્ષયોપશમની હદનો પોતાની મેળે નિર્ણય અને પ્રતીતિ ત્યારે થાય કે જ્યારે અનુભવ ગુણરસની સાથે અંશથી આત્મિક સુખનો અનુભવ થાય

અનુભવ તે ગુણના ધર્મ પ્રમાણે આત્માની જ પરિણતિ છે ચોથા, પાચમા છઠ્ઠા ગુણસ્થાન વાળા ધ્યાનથી એકાગ્રતાથી ૭ મા ગુણસ્થાનને સ્પર્શીને અંશથી આત્મિક સુખનો અનુભવ કરી શકે છે

આત્માના અનંત ગુણો હોય છે, પણ છદ્મસ્થ સંખ્યાતા ગુણો જાણી શકે અને અનુભવી શકે ગુણો સાંકળની કડીની પેઠે અરસપરસ જોડાયલા છે (આ કથન વ્યવહારિક ઉપમા માટે જ છે) તેથી એક ગુણ સંપૂર્ણપણે સાધ્યો એટલે બધા ગુણો અંતર્મુહૂર્તમાં સાધ્ય થઈ જાય છે

પહેલા ક્રોધને નાશ કરવાનુ કામ ચાલે છે તેથી ગુણની શરુઆત ક્ષમાથી થાય છે સમરસીભાવ (શુદ્ધ આત્મ સ્વરૂપ, સિદ્ધ સ્વરૂપ) ની આરાધનાથી જઘન્ય એક ભવ અને ઉ ૧૫ ભવમાં ક્રોધ સર્વથા નાશ પામે છે અનંતાનુબંધી ક્રોધની મંદતા ૧લા ગુણસ્થાનથી શરૂ થાય છે તે ક્રોધ ૪ થી ૮ ગુણસ્થાનમા નાશ પામે છે અપ્રત્યાખ્યાની અને પ્રત્યાખ્યાની ક્રોધ ૮, ૯ ગુણસ્થાનમાં નાશ પામે છે સંજ્વલનનો ક્રોધ નવમે ગુણસ્થાને સર્વથા નાશ પામે છે, ત્યાર બાદ અંતર્મુહુર્તમા સર્વ દોષો સર્વથા નાશ પામે છે, ત્યારબાદ કેવળજ્ઞાન થાય છે

માટે ક્ષમા સમતા, સમભાવ, શાંતિને શરૂઆતથી આત્મભાવે કેળવવી જોઇએ. અનુભવજ્ઞાનથી દરેક ગુણ કેળવી શકાય છે આત્માનુ ધ્યાન ધરવાથી બધા ગુણો આપોઆપ કેળવાય છે માટે સાધુઓ માટે બે પ્રહર રાખવામા આવ્યા છે

આત્માના ગુણોની સામાન્ય સંખ્યા, દોષોના પ્રતિપક્ષી તરીકે દોષોની સંખ્યા પ્રમાણે સમજવા અને ગુણની તારતમ્યતા સામાન્ય રીતે દોષોની મંદતાની અપેક્ષાએ જઘન્યમા ગણાય છે

આવા કર્મપુદ્ગલો સમયે-સમયે અનંત-અનંત વર્ગણામાં જીવ સાથે બંધાય છે. આ કર્મનો વિપાક (ફળરસ) જે આવે તે રોકે. તે દલ જીવના ગુણને પ્રગટ થવા ન દે. તેમના પ્રતિપક્ષિ ફળને હઠાવવા માટે ચેતના સમારોપણ ગુણ જે હાજર થાય છે

આવી રીતે આત્મ ગુણ પ્રગટ કરવો તે ગુણ જેટલે દરજ્જે આમ શક્તિથી ગુણનાં આવરણને હઠાવી શકાય તેટલે દરજ્જે ગુણની તારતમ્યતા કેળવી એમ કહેવાય. તે અનુભવ-જ્ઞાનથી એકદમ કેળવી શકાય છે—શુદ્ધ આત્માના ધ્યાનથી કર્મો રસ ફળને ખરવા માંડે છે.

ખાસ અગત્યનું કામ મોહનીય કર્મને જીતવાનું છે જેથી મોહનીય કર્મની પ્રકૃતિઓને જીતવા નીચેના ગુણોના અનુભવનો ખાસ અભ્યાસ કરવો—ક્ષમા, કોમળતા, સરળતા સંતોષ નમ્રતા વિરક્ત ભાવ, ઉત્સાહ, નિર્ભયતા અલીક સમભાવ, અવેદીભાવ સમ્યગ્-દર્શન. આ ગુણોના અનેક પર્યાયો છે, તે સર્વને પ્રજ્ઞા મુજબ તપાસવા.

તારતમ્યતાની વિશાળતા સમજવા માટે સિદ્ધ અને સર્વ સંસારી જીવોને અનંત ગુણા કરવાથી જે સંખ્યા થાય તેથી વધારે સંખ્યાવાળા રસપિંડો (રસના અવિભાગ અંશો) કર્મ તરીકે આવનાર પુદ્ગલોમાં હોય છે.

સમજવા માટે અનુભવ જ્ઞાનના દ્યોતક સહાયક સહચારી પર્યાયો—એકાગ્રતા, સ્થિરતા, લીનતા, સમાધિ, નિષ્ઠા એકત્વ, એકાકાર, સમતા, શાંતરસ, સમભાવ, સમરસીભાવ, સહજ આનંદ, આત્મિક સુખનો અનુભવ, આત્મા અને નિજ ગુણમાં એક સ્વરૂપ પરિણતિ, તીવ્ર રુચિ, શુદ્ધ ઉપયોગ, આત્મદર્શનમાં શુદ્ધ ગુણોમાં તન્મયતા, શુદ્ધ રુચિ, વાત્સલ્ય, અનુભવ સ્પર્શન, રમણતા, પ્રતીતિ, પ્રસન્નતા, વીતરાગ, અભેદરૂપ પ્રમોદભાવ, નિર્મળતા, નિરુપાધિક દશા, તત્ત્વરસ આસ્વાદન, તલ્લીનતા, અપ્રમત્ત દશા ધારણા પ્રશસ્તચિત્ત, સ્વસંવેદન, ધૈર્ય સહનશીલતા, અનાસક્તિ, શીતળતા, શ્રદ્ધા, નિશ્ચય અવસ્થા.

આ હકીકત સાધકો જાણવાના સર્વ મનુષ્યોના ઉપયોગની છે. પોતપોતાની પ્રજ્ઞા પ્રમાણે સર્વ કાંઈ ગ્રહણ કરી શકશે. જે હાલ નથી સમજાતું તે રુચિ હશે તો આગળ સમજાશે. કાંઈ અયોગ્ય લાગે તો આખી વસ્તુનો સર્વથા એકદમ ત્યાગ કરવો નહિ, કારણ કે રુચિ થશે કે તેનો ઉપયોગ થશે માટે આ સંઘ સામગ્રી જોવી. તે સર્વને કલ્યાણરૂપ થાઓ તથાસ્તુ.

ઈતિ સમ્યગ્ દર્શન સમાપ્ત



અધ્યાત્મ જ્ઞાન

સંગ્રાહક **એન. કે. ગાંધી**

આધ્યાત્મજ્ઞાન શરૂ કર્યા પહેલા જ્ઞાન અને ક્રીયાનુ સહચારીપણુ જાણુવુ જોઇએ કે જેથી આધ્યાત્મ જ્ઞાનને એકાંત વાદમા ઉતરવામા ન આવે અહિ જ્ઞાન અને ક્રિયાથી આત્માની અંદરનો વિચાર શુદ્ધ બનાવીને આત્મભાવ કેળવવાનો છે, જ્ઞાનનુ ફળ મેળવવા માટે જ્ઞાનને સક્રિય બનાવવાનુ છે અને ક્રિયામાથી આત્મભાવ કેળવવાનો છે, આધ્યાત્મ–જ્ઞાન શુષ્ક નથી અને ક્રિયાશૂન્ય નથી પણ જેમ કલ્પવૃક્ષ અવે પાર્શ્વમણિ મનમાની સંસારી વસ્તુઓને ભોગ–ઉપભોગ માટે આપે છે તેમ અધ્યાત્મ–શાસ્ત્ર મોક્ષમાર્ગમા પ્રવેશ કરાવીને સિદ્ધ સ્વરૂપ આપે છે શુષ્ક જ્ઞાનવાદી ક્રિયાને નિષેધ કરે છે અને શૂન્ય ક્રિયાવાદી જ્ઞાનીની નિંદા કરે છે તે અધ્યાત્મશાસ્ત્ર નથી પણ એકાંતવાદ, મિથ્યાપર્યાયનો સંગ્રહ, સંપ્રદાયવાદ અને ક્લિષ્ટ ભાવને ઉત્પન્ન કરે છે અને પોતે સંસારમા બુડે છે અને બીજાને બુડાડે છે મોક્ષમાર્ગમા જ્ઞાન અને ક્રિયાનો સમન્વય છે ક્રિયાના અનેક ભેદો છે અને જેનુ જેમા વધારે મન ખુંચે તે ક્રિયાથી શરૂઆત કરે અને જેને જેટલી શક્તિ હોય તેટલુ જ્ઞાન પ્રાપ્ત કરે પરંતુ ક્રિયાશીલ અને જ્ઞાનીનુ એકત્વ થાય ત્યારે જ કામ થાય જ્ઞાનનુ અજીર્ણ નિંદા છે ક્રિયાના તપ વિભાગનુ અજીર્ણ ક્રોધ છે પણ જ્યા અજીર્ણની ઉત્પત્તિ થાય છે ત્યા આત્મ–વિકાસ અટકી જાય છે અને પીછેહઠ થાય છે એટલે મોક્ષમાર્ગમાથી ચ્યુત થાય છે તેણે મોક્ષની આશા રાખવી નહિ, કારણકે જેટલી જ્ઞાન અને ક્રિયાથી નિર્જરા થઇ, તેટલા કર્મની કે તેથી વધારે કર્મની આવક નિંદા, અભિમાન અને ક્રોધથી થઇ એટલે ઘાચીના બળદના જેવી ત્યાંને ત્યા ભમવાની દશા પ્રાપ્ત થઇ હવે આધ્યાત્મ જ્ઞાનમા જ્ઞાન અને ક્રિયાનુ કેવી રીતે અને કયા એકત્વ થાય છે અને કેવી રીતે સહચારીપણુ રહે છે તે જાણવા માટે જ્ઞાન અને ક્રિયાને સાત નયમા મુકી જોઇએ

નય	જ્ઞાન	ક્રિયા
નૈગમ	કારણમા કાર્યનો ઉપચાર, બાહ્યક્રિયા, આંશિક ગ્રહણ આ ત્રણે લક્ષણ નૈગમ નયના છે માટે **વાંચવુ સાંભળવુ** અને **પુચ્છવુ** (ન સમજાય તે માટે અથવા શંકાનુ નિવારણ કરવામાટે પુછવુ) આ ત્રણ કાર્ય જ્ઞાન મેળવવા માટે છે તેને નૈગમ નયના ત્રણે લક્ષણ લાગુ થાય છે ક્રિયાની અપેક્ષાએ જોતા વાચવા અને પુચ્છણા, સજઝાય તપ રૂપી ક્રિયાના પ્રથમ બે પગથીયા છે અને તે સકામ નિર્જરાનો હેતુ છે	(I) શરીરની બાહ્ય પ્રવૃત્તિ જે ક્રિયામા ચક્ષુગ્રાહ્ય છે જેમકે ધ્યાનમા શરીરની સ્થિરતા કે સ્થિર આસન, ઇર્યાસમિતિમા જમીન તરફ મસ્તકનુ નમવાપણુ (II) જેટલી ક્રિયા કરી તેટલી ક્રિયા સમજવી તે આંશિક ગ્રહણ (III) કારણમા કાર્યનો ઉપચાર જેમકે શરીરની ચેષ્ટા જોઇને કહી શકાય કે અમુક માણસ અમુક જાતની ક્રિયા કરે છે, નોંધ–અહિ ક્રિયાનો બાહ્ય અંશ લીધો પણ તે અંશ બીજા નયોના વિભાગનો સહચારી છે તેમ જ સમજણ પૂર્વક છે તેથી ન્યાયયુક્ત છે

નય	જ્ઞાન	ક્રિયા
સંગ્રહ નય	૧૧ અંગ, ૧૪ પૂર્વ સહિત ૧૨મું અંગ દૃષ્ટિવાદ, અંગ અંતર્ગત ઉપાંગ, આવશ્યક આદિ બીજા સૂત્રો આ સર્વનો શ્રુતજ્ઞાનમાં સંગ્રહ થઈ જાય છે અને સમુચ્ચય જ્ઞાનમાં પાંચે જ્ઞાનનો સંગ્રહ થઈ જાય છે નોંધ :—જ્ઞાનમાં જ્ઞાન, દર્શન, ચારિત્ર, તપ અને વીર્યની દરેક હકીકત આવી જાય છે.	સંવરના ૫૭ ભેદ તથા તપના બાર ભેદ, તથા કરણસત્તરી અને ચરણસત્તરીના બધા ભેદો સમુચ્ચય ક્રિયામાં આવી જાય છે નોંધ :—સંવર અને નિર્જરાના હેતુઓની દોરવણી જ્ઞાન પ્રમાણે થાય છે
વ્યવહાર નય	(i) શ્રુત જ્ઞાન તો શીખેલું છે પણ તેને તાજું રાખવા માટે પરિવર્તન કરવું અને ધર્મકથા કરવી તે સજ્ઝાય તપ રૂપી ક્રિયાના ઉત્તમ બે પગથિયાં છે. (ii) શ્રુતજ્ઞાનને મતિમાં પરિણમાવવાનો વ્યવહાર, (iii) ક્ષયોપશમિત જ્ઞાન મતિ, શ્રુત, અવધિ અને મનઃ પર્યવનો વ્યવહાર, મતિ શ્રુતના ધાર્મિક વ્યવહારમાં સજ્ઝાય રૂપી ક્રિયા થાય છે.	સંવર અને નિર્જરાની ક્રિયામાં નૈગમ નય ઉપરાંતની કાયાની પ્રવૃત્તિ તથા વચન યોગ જેમકે અનશનમાં કાયાને આહાર ન આપવો અને વચનથી ઉપદેશ આપવો કે આહાર આત્માનો ખોરાક નથી. નોંધ :—દરેક નય પોતપોતાનો વિભાગ ફક્ત બતાવે છે પણ બીજા નયોની વાત પ્રમાણે પણ વર્તવાનું કહે છે તેથી દરેક નય સુનય છે, તેમજ ક્રિયા જ્ઞાનપૂર્વક છે.
ઋજુસૂત્ર નય	શ્રુતજ્ઞાન પ્રમાણે અનુપ્રેક્ષા વિચાર ચિંતવન, ભાવ મન—મતિજ્ઞાનની વર્તમાન પરિસ્થિતિ. બીજું જ્ઞાન જે હોય તેમાંથી કોઈ પણ જ્ઞાનનો વર્તમાન ઉપયોગ અહિં વિચાર તે માનસિક ક્રિયા છે તેની પરિણતિ જ્ઞાન પ્રમાણે થાય છે.	સંવર અને નિર્જરાની કાયપણ ક્રિયામાં માનસિક ઉપયોગ દરેક ક્રિયા ધ્યાનપૂર્વક કરવી એમ અહિં બતાવે છે અને ક્રિયાની દોરવણી જ્ઞાનથી થાય છે.
શબ્દ નય	અહિં જ્ઞાનનું ફળ ભાવ ચારિત્ર ભોગવવાનો અભ્યાસ થાય છે રાગ દ્વેષનો અભાવ, ઇષ્ટ – અનિષ્ટપણાની બુદ્ધિનો અભાવ, સુખ—દુઃખમાં સમભાવ વગેરેનો અભ્યાસ થાય છે એટલે સમભાવ તથા આત્મભાવ ભોગવાય છે. અહિં સમભાવ અને આત્મભાવ એક—અભેદ રૂપે બન્યું	અહિં ક્રિયાનો જે ભેદ છે તેના અર્થ ભેદ પ્રમાણે આત્મ ભાવ ભોગવાય છે. જેમ કે સામાયિકમાં જ્ઞાન, દર્શન, ચારિત્ર, તપ, વીર્યના એકત્વના, સમભાવ તથા આત્માના ગુણો ભોગવવા અનશનમાં અનાહારી જ્ઞાન સ્વરૂપ આત્માનો અનુભવ કરવો. અહિં પણ ધર્મ ધ્યાન અને શુક્લધ્યાન પ્રાય

નય	જ્ઞાન	ક્રિયા
	અહિ જ્ઞાનને **ધર્મધ્યાન** અથવા **શુક્લ ધ્યાનથી** સક્રિય (ફળ આપનાર) બનાવવામા આવે છે આ બે ધ્યાન તપ રૂપે ક્રિયા છે અહિ ફક્ત મતિ અને શ્રુતજ્ઞાન કામ કરે છે શબ્દ નય નો વિષય ૭ થી ૧૧ ગુણસ્થાન સુધી અપેક્ષાપૂર્વક ગણાય	થાય છે અહિ જ્ઞાન અને ક્રિયાનુ સહચાર રૂપે એકત્વ થયુ ગુ ૪, ૫ ઃ વાળાપાથી કોઇ પણ અતર્મુહૂર્ત કાળ માટે આ ભાવ પ્રાપ્ત કરી શકે અને વારવાર તેમ કરી શકે
સમભિરૂઢ નય	અહિ મતિ શ્રુત જ્ઞાન અપૂર્વપણે **એકત્વ વિતર્ક અવિચારે** શુકલ ધ્યાનના બીજા પાયામા વર્તે છે આત્મભાવનો એકાકાર થાય છે આત્મભાવનો એકાકાર થાય છે ઉત્કૃષ્ટ શુદ્ધ સમાધિ આવે છે ગુણસ્થાન ૧૨	અહિ ઇરિયાવહિ ક્રિયા, **યથાખ્યાત ચરિત્ર** પ્રવર્તે છે રાગ દ્વેષનો સર્વથા અભાવ છે તે અપેક્ષાએ ગુણસ્થાન ૧૧, ૧૨ અને ૧૩ ગણાય અને સપૂર્ણ શુદ્ધ ક્રિયા રૂપી ચારિત્રની સન્મુખતી અપેક્ષાએ **ક્ષપક શ્રેણી** પણ ગણાય, હજી કેટલીક ક્રિયા બાકી છે તે અપેક્ષાએ ગુ ૧૩ અહિ લીધુ, બાકી ગુ ૧૩ પણ એવભૂત નયમા લઇ શકાય
એવભુત નય	જ્ઞાનમા નિશ્ચય નયનુ ફકત **કેવળજ્ઞાન** છે, તે સપૂર્ણ છે અને એક જ છે કેવળ જ્ઞાન પ્રાપ્ત થયા પછી કઇ વિશેષ જ્ઞાન પ્રાપ્ત કરવાપણુ રહેતુ નથી અને તે અપ્રતિપાતિ છે અને ચેતનાનુ શુદ્ધ સ્વરૂપ છે કેવળજ્ઞાનની સાથે બીજુ કોઇપણ જ્ઞાન હોય જ નહિ	(I) કેવળ સમુદ્ઘાતની ક્રિયા સ્વભાવિક છે, તે મન, વચન કે કાયાના જોગથી થતી નથી, પણ હેતુ નિર્જરાનો હોવાથી અહિ ક્રિયામા લીધેલ છે (II) અત્યત આત્મ વીર્યના પ્રગટ થવાથી **શૈલેશીકરણ** યોગોનુ રૂધન થાય છે ત્યા સૂક્ષ્મ ક્રિયા અપ્રતિપાતિ શુકલ ધ્યાનનો ત્રીજો પાયો વર્તે છે (III) આત્મ અનુભવમાં અત્યત લીન થવાથી **આત્મ પ્રદેશોનો ઘન** બને છે આહ સમુચ્છિન્ન ક્રિયારૂપ શુકલ ધ્યાનનો ૪ થો પાયો પ્રવર્તે છે (IV) આત્મા સર્વ બધનોનો ત્યાગ કરી **સિદ્ધક્ષેત્રમાં જઈ સ્થિર જે છે.** આ બધી છેવટની ક્રિયા છે

એવભુત નયનુ કેવળજ્ઞાન પ્રાપ્ત થયા પછી પણ કેટલીક ક્રિયાઓ કરવાની છે અને એવભુત નયમા બતાવેલી ક્રિયા આપોઆપ થાયે છે પણ તેનો હેતુ નિર્જરા અને મોક્ષનો હોવાથી તપ રૂપે છે

તેથી ક્રિયા રૂપે છે. અહિ નૈગમ નયની મોક્ષમાર્ગની શરૂઆત થઇ તે એવંભૂત નયમાં પુરી થઇ ત્યાં પહોંચેથી તે છેલ્લે સુધી જ્ઞાન અને ક્રિયા સહચારી છે ૧૪મા ગુણસ્થાનના છેલ્લા સમયે ક્રિયાનો અંત આવે છે અને જ્ઞાન તો આત્માનો સહેજ સ્વભાવ જ છે તે કદી આત્માથી જુદો પડે તેમ નથી પણ જ્યારે કંઇ કરવાપણું રહેતું નથી એટલે જ ક્રિયાનો અંત આવે છે.

હવે વિશેષ ખુલાસો કરીને જ્ઞાન અને ક્રિયાનું એકત્વ તપાસીએ —આત્મ જ્ઞાન સ્વરૂપ છે એટલે પોતે જ જ્ઞાન છે હવે જ્યારે જ્યારે ધ્યાનમાં જ્ઞાનનો ઉપયોગ ચલાવે છે ત્યારે અનંતી શ્રદ્ધાપૂર્વી ભાવ મન પ્રગટ કરવાની જરૂર પડે છે અને તે પ્રયત્નથી થાય છે ત્યાં મનોયોગ ઉપજે છે તે ક્રિયા છે એટલે "જ્ઞાનનો ઉપયોગ" તેમા જ્ઞાન અને ક્રિયા બન્ને આવે છે અને ધ્યાન નિર્જરાનો હેતુ છે તે સંવરપૂર્વક હોય છે કારણકે શુભ ધ્યાનમાં અશુભ ધ્યાનનો ત્યાગ કર્યો હોય છે અને જ્યારે જ્ઞાનપૂર્વક ક્રિયા થાય છે ત્યારે જ સકામ નિર્જરાનો (મોક્ષનો) હેતુ પાર પડે છે જ્ઞાન અને ક્રિયા સબંધી ભ્રમ હોય તે ટળી જાય ત્યારબાદ જ અધ્યાત્મ જ્ઞાનમા વાસ્તવિક રીતે પ્રવેશી શકાય છે. હવે જ્ઞાન સબંધી પણ સમજવાનું છે કે નવતત્વ જાણીને પણ પોતાના આત્મતત્વને તેમાથી તારવીને તેના શુદ્ધ ગુણોમાં આત્મિક અનુભવની પ્રવૃત્તિ ન કરી શકાય તો બધુ જ્ઞાન ફક્ત જાણપણારૂપે રહે છે અને સમ્યગ્ દર્શનપૂર્વક ન હોવાથી સકામ નિર્જરાના હેતુ રૂપે પરિણમતુ નથી માટે અધ્યાત્મ જ્ઞાનની જીજ્ઞાસા વાળાઓએ સમ્યગ્ દર્શનનો પુરૂષાર્થ કેળવવો જોઇએ. કેઇ વખત નવ પુર્વ સુધીનું જ્ઞાન પણ ફક્ત જાણપણા રૂપ રહી જાય છે અને આત્મભાવ કેળવી શકાતો નથી એટલે મોક્ષ જઇ શકાતુ નથી. સમ્યગ્ દર્શન, જ્ઞાન અને ક્રિયાનું સ્વરૂપ જાણ્યા પછી અધ્યાત્મ જ્ઞાનમાં ખાસ મુશ્કેલી રહેતી નથી. સમ્યગ્ દર્શનથી અધ્યાત્મ જ્ઞાનની પ્રાપ્તિ થાય છે અને અધ્યાત્મ જ્ઞાનથી સમકિત દ્રઢ થાય છે અને ક્રિયાનું ફળ સકામ નિર્જરા અને મોક્ષ રૂપે પરિણમે છે સ્વરૂપમાં જે આત્મભાવે સકામ નિર્જરા વગેરે કહેલ છે તે દરેક ક્રિયામાં આત્મભાવ—સમકિત અધ્યાત્મ જ્ઞાન કેળવવાનું છે આવા જ્ઞાન પુર્વક ક્રિયા કરવાની છે અધ્યાત્મ જ્ઞાનની ઇચ્છાવાળાએ ખાસ ધ્યાન રાખવું કે એકાંતવાદીનો કદી પરિચય કરવો નહિ પછી તે ભલેને મિથ્યાત્વી હોય કે સાધુપણામાંથી ભ્રષ્ટ થયેલ નિન્હવ હોય, બીજુ જિનપ્રવાદનો ઉત્સૂત્ર નહિ કારણ કે પોતાનો અભિપ્રાય મજબુત કરવા અને બીજાને હરાવવા માટે કેઇ વખતે ખોટા પક્ષમાં ખેંચાઇ જવું પડે એટલે કે વીતરાગના પ્રવચનથી ઓછુ અધિક વિપરીત થઇ જવાનો સંભવ છે માટે વિતંડાવાદીથી દૂર રહેવું આટલી સાવચેતી રાખ્યા પછી હવે અધ્યાત્મ—જ્ઞાનની વાત કરીએ.

અધ્યાત્મ જ્ઞાનનો અર્થ—અધ્યાત્મ = અધિ + આત્મ + જ્ઞાન, એટલે આત્માની અંદરનું જ્ઞાન એટલે આત્માની શું છે આત્માની પોતાની સંપત્તિ (ઋદ્ધિ સિદ્ધિ શું છે તે જાણવું અને તે ઋદ્ધિનો ભોગવટો.

(૧) ધ્યાન શું છે (૨) ધ્યાનમાં શી ઋદ્ધિ છે તે જાણ્યા પછી (૩) તે ઋદ્ધિના ભોગવટા રૂપ વગર અધ્યાત્મ જ્ઞાનનો વિષય પુરો થાય નહિ કારણ કે પહેલી બે વસ્તુ કેવળ જ્ઞાનથી

પ્રાપ્ત થાય અને યથાપ્રવૃત્તિકરણ સુધી આવે ત્યા સુધી આત્માનુ નિશ્ચયથી કલ્યાણ થાય નહિ આત્માની જે ઋદ્ધિ છે તે આત્માના અનત ગુણો છે તે ફક્ત કેવળ જ્ઞાની જ જાણે પણ છદ્મસ્થ તેમાના કેટલાક **મુખ્ય ગુણો જાણી શકે અને આત્મભાવે અનુભવમાં મૂકે તો જ નિશ્ચયથી મોક્ષ માર્ગમાં પ્રવેશી શકાય.**

એટલે જેણે એવો નિશ્ચય કર્યો છે કે મારે મોક્ષમા જાવુ જ છે, સંસારના સર્વ દુઃખોનો અત કરવો જ છે અને સપૂર્ણ શુદ્ધ આત્મ સ્વરૂપ ને સિદ્ધ સ્વરૂપ પ્રાપ્ત કરવુ જ છે તેણે જરૂર આત્માના ગુણોનો અનુભવ કરવાનો અભ્યાસ કરવો, માટે આધ્યાત્મ જ્ઞાનના અધિકારી કોણ છે તે પહેલા જોવુ જોઇએ

અધ્યાત્મ જ્ઞાનના અધિકારી

(૧) નવ તત્ત્વનું જાણપણુ જોઇએ જ નવ તત્વ અને તેની અતર્ગત છ દ્રવ્યમાથી પોતાના જીવદ્રવ્ય (આત્મદ્રવ્ય) ને તારવીને તેનો અનુભવ કરવો જોઇએ એટલે નવતત્વરૂપી શ્રુતજ્ઞાનને આધારે જીવ દ્રવ્યના ગુણો જાણીને પોતાના આત્મામા લાગુ પાડીને તેનો અનુભવ કરતા આવડવુ જોઇએ.

(૨) મોક્ષની ઇચ્છા, મુમુક્ષુભાવ દૃઢ હોવો જોઇએ, આ ઇચ્છા વાસના રૂપે નથી કારણ કે તેમા સાસારીક પૌદ્ગળીક, ઇંદ્રિયજનીત સુખ ભોગવવાનુ નથી પણ સર્વ કર્મબધનમાથી છુટવાના ધ્યેયરૂપે છે, સાસારીક સજ્ઞામા મોક્ષ સજ્ઞા નથી. મોક્ષની ઇચ્છાનો ઉપયોગ સાધારણ રીતે છઠ્ઠા ગુણસ્થાન સુધી રહે પછી ફક્ત ધર્મ ધ્યાન અને શુક્લ ધ્યાન જ હોય છે

(૩) સત્યની શોધ—સાચુ શુ છે તે શોધી કાઢવુ જોઇએ અને તે સર્વજ્ઞ વીતરાગના પ્રવચનને આધારે શોધવુ જોઇએ તેમા અધશ્રદ્ધા, સપ્રદાયપણુ, હઠ અને કપટજાળને બિલકુલ સ્થાન નથી. **ઋજુતા, વીતરાગની આજ્ઞા અને શુદ્ધ ઉપયોગને આધારે સત્યની શોધ થવી જોઇએ.**

(૪) તત્ત્વરૂચી—જ્યારે જ્યારે બાહ્ય પદાર્થો દેખાય તે વખતે તે પદાર્થોના **મુળ દ્રવ્ય તરફ દૃષ્ટિ કરવી** એટલે કે તે વસ્તુ કયા કયા દ્રવ્યના પર્યાય રૂપ છે તે જાણીને તેના મૂળ દ્રવ્યનો જ વિચાર કરવો, આવી રૂચી હોવી જોઇએ

(૫) અનુભવજ્ઞાન—શ્રુતજ્ઞાનથી જાણેલા આત્માના ગુણોમા મતિ પરિણમાવતા આવડવુ જોઇએ, ગુણમા તન્મય થવાનો અભ્યાસ કરવો જોઇએ

(૬) સહજ આત્મિક આનંદની ઇચ્છા હોવી જોઇએ

(૭) સાધ્ય તરફ નિરંતર લક્ષ હોવુ જોઇએ

(૮) મનના પરિણામ ઉપર ક્ષણે ક્ષણે **ઉપયોગ** રાખવો જોઇએ

(૯) આત્મશ્રદ્ધા—હું કેવળજ્ઞાન, કેવળદર્શન, અનંત આત્મિકસુખ અને અનંત આત્મિક શક્તિ સ્વરૂપ છું. મારા શુદ્ધ ગુણો હું ગમે તે ભોગે પ્રગટ કરીશ જ. હું જ્ઞાનાનંદ સ્વરૂપ છું.

(૧૦) જન્મ, જરા, મરણ, રોગ આધિ, વ્યાધિ ઉપાધિ વગેરે અનેક સંસારના દુઃખોનો મારે ચોક્કસ અંત આણવો છે એવી ભાવના જોઈએ.

(૧૧) ઇન્દ્રિયોના વિષયો—શબ્દ, રૂપ, ગંધ, રસ, સ્પર્શ અને આહારો ભોગવવાની ઇચ્છા ઝેર જેવી લાગવી જોઈએ, જડ પદાર્થોમાં સુખ નથી એવી જ્ઞાનપૂર્વક ખાત્રી કરવી જોઈએ. **ખરું સુખ આત્મ પ્રદેશોમાંથી જ ઉત્પન્ન થાય છે એવી અનુભવપૂર્વક ખાત્રી થવી જોઈએ, ઔદાસીનવૃત્તિ કેળવવી જોઈએ.**

(૧૨) કર્મ અને કર્મફળથી આત્મા ભિન્ન છે એવું ભેદજ્ઞાન જોઈએ.

(૧૩) સ્વરૂપનું ભેદજ્ઞાન

(૧૪) મોહનીય કર્મની ૨૮ પ્રકૃતિઓનો જડમૂળથી નાશ કરવાની તીવ્ર ઇચ્છા જોઈએ.

(૧૫) મહાત્માની ભાવના, સાર્વજનીક દયા, સર્વ જીવો પર સમાન ભાવ, શાન્તભાવમાં લીનતા, નમ્રરૂપ પર વિજય, અશુભ વાસનાઓનો પૂર્ણતેથી સામનો, પ્રાયશ્ચિત્ત, પોતાના ખરા સ્વરૂપને અનુભવવા નિરંતર પ્રયત્ન, ધર્મના સૂક્ષ્મ રહસ્યની જિજ્ઞાસા, શુદ્ધ આત્મગુણમાં રસ, રમણતા ઉત્સાહ, આનંદ, બધી સર્વ જીવ શાસન રસી કરવાની ભાવના, જગતની શાંતિની ભાવના, અપરાધી પર પણ હિત બુદ્ધિ, વીતરાગના વચનો અમૃત સમાન છે એવો દૃઢ વિશ્વાસ આદિ અનેક ગુણો કેળવવા જોઈએ.

અધ્યાત્મ જ્ઞાનના વિષયો

ભાવ શ્રુતજ્ઞાન, ક્ષયોપશમભાવ, આત્મિકસુખ, નિશ્ચય સમકિત, સમતા, ધર્મક્રિયામાં આત્મભાવ, દ્રવ્યાનુયોગ, મૈત્રી આદિ ૪ સમકિત ભાવના, અનિત્ય આદિ ૧૨ ધર્મ ભાવના, પાંચ મહાવ્રતો, પાંચ સુમતિ, ત્રણ ગુપ્તિ, ૧૦ યતિધર્મ, સામાયિક પ્રતિક્રમણ, આત્મભાવ, શુદ્ધ અધ્યવસાય, આત્મદર્શન, ભાવચારિત્ર, યોગોની શુદ્ધિ, ઉપસર્ગ સહનશક્તિ, ભેદ અભેદ જ્ઞાન, જ્ઞાન, દર્શન ચારિત્ર, તપ, વીર્યના ૩૬ આચાર, નય, નિક્ષેપા, પ્રમાણ, વ્યવહાર, નિશ્ચયથી નવ તત્વનું જ્ઞાન, અભેદ જ્ઞાન, બાહ્ય ઉપાધિનો ત્યાગ, પાંચ ઇન્દ્રિયો અને મનને વશ કરવા, અહિંસાભાવ, ભક્તિ, ધર્મરુચિ, નિજસ્વરૂપ સહિત ક્રિયામાં પ્રવર્તન, શુદ્ધ આત્મસ્વરૂપ પ્રગટ કરનાર ક્રિયા, સ્વસંવેદન વીતરાગ જ્ઞાન.

અધ્યાત્મ જ્ઞાન ધ્યાનનો વિષય છે માટે ધ્યાન ધર્મમાં લાવવું જોઈએ, તે શિખવા માટે અહીં ધ્યાનના અંગો બતાવવામાં આવ્યા છે—

૧. ધ્યાન ધરતી વખતે **અહિંસા, સમભાવ, સત્ય, અચોર્ય, બ્રહ્મચર્ય** અને **અપરિગ્રહપણું** એ પાચ **યમ** દ્રવ્યથી અને ભાવથી હોવા જોઈએ

૨. ધ્યાન ધરતી વખતે પાચ **નિયમ**ના ભાવો ધારણ કરવા –**શૌચ–મનશુધ્ધિ,** સરળતા, અદ્વેષ, ચિત્ત–પ્રસન્નતા, નિર્મમત્વ, સમ્યક્ પરિણતિ, ક્રિયાશુદ્ધિ, નિર્વિકાર, ક્ષમા, નિર્મોહ (૨) **સતોષ** (૩) તપ–**ઇચ્છાનિરોધ,** પરિસહમા સમભાવ (૪) સ્વાધ્યાય–**પદ, અર્થ, ગુણનું ચિત્વન, આભાસ અને અનુભવ,** (૫) પ્રણિધાન–**શરીરભાવનો ત્યાગ કરવો,** શરીરથી ભિન્નતા અનુભવવી

૩ **આસન**–પદ્માસન, પર્યંકાસન, વજ્રાસન, વીરાસન, કાયોત્સર્ગાસન (સુખાસન) પોતાના **યોગોની સ્થિરતા રહે એવું આસન** જોઈએ, ખાસ કરીને શરીર સ્થિર રાખવુ જોઈએ

૪. **પ્રાણાયામ**—પૌદ્ગળીક ભાવોનો ત્યાગ અને આત્મભાવો (આત્મસ્વરૂપ)મા લીનતા

૫. **પ્રત્યાહાર**—મનને ઇંદ્રિયોના વિષય ઉપર સકલ્પવિકલ્પ આકુળતા વગેરે **આર્તધ્યાન રૌદ્રધ્યાનમાંથી ખેચીને શુદ્ધ ધ્યેયમાં જોડવું** પહેલા મનને લલાટ, નેત્રો, બે ભ્રમર, નાસિકાગ્ર, હૃદય, નાભિ, મસ્તકનો મધ્યભાગ એટલા સ્થાનમા સ્થિર કરતા શીખવુ, પછી તે સ્થાનોમા રહેલ આત્મ પ્રદેશોમા મનને સ્થિર કરતા શીખવુ, અને છેવટે **ધ્યેયમાં સ્થિર** થતા શીખવુ પછી ગમે ત્યા મનને જોડવુ હોય ત્યા એકદમ જોડી શકાય

૬. **ધારણા–ધ્યેયની માનસિક રચના** કરવી અને તેમા મનને ધારી રાખવુ, સિદ્ધ સ્વરૂપ અથવા આત્માના શુદ્ધ ગુણોની માનસિક રચના કરવી અને તેમા મનને સ્થિર કરવુ

૭. **ધ્યાન**—ધ્યેયની માનસિક રચના નિશ્ચલ કર્યા પછી તેમા **વિચાર** કરવો **અને તન્મય** થવુ તેમા શબ્દ, અર્થ અનુભવમા સક્રમણ, મન, વચન, કાયાના યોગોનુ સક્રમણ, દ્રવ્ય, ગુણ, પર્યાયમા સક્રમણ, એક પછી એક ગુણના શબ્દ–અર્થનો વિચાર અને અનુભવ કરવો

૮. **સમાધિ**—તદેવાર્થ માત્ર નિર્ભાસિ સમાધિ એટલે ધ્યાનમા કરેલ વિચારની સાથે એકતા—અભેદપણાની પ્રાપ્તિ, **વિચાર પ્રમાણે આત્માના અનુભવમાં સ્થિરતા** અહિ સિદ્ધ સ્વરૂપ કે ગુણના કોઇ શબ્દ, અર્થ કે વાકય બોલવામા આવતા નથી પણ સિદ્ધ સ્વરૂપ અથવા કોઇ શુદ્ધ ગુણમા મનમા પણ રટણ કર્યા વગર આત્મ ભાવથી અનુભવ કરવામા આવે છે એટલે **સિદ્ધ સ્વરૂપમય કે શુદ્ધ ગુણમય બની જવું અને તેમા લીન થઈ જવું** સમરસીભાવ, સમાધિમા અતર્ગત થાય છે

સમરસી ભાવ—ભાવથી પોતાના આત્માને અભેદપણે પરમાત્મામાં લીન કરવો એટલે આત્મા અને પરમાત્માની એકતા થાય તે એકતાથી આત્મા અને પરમાત્માનો સમાનભાવ, સમસ્વરૂપ એકસરખું અનુભવવું તે એકીકરણ. પરમાત્માના અનંત જ્ઞાનાદિ ગુણ નિજ આત્મામાં છે તેનો અનુભવ કરવો. **પરમાત્માના ગુણોનો પોતાના આત્માથી અનુભવ કરવો અને તેમાં સ્થિર થઈ જવું જાણે કે પોતે જ સિદ્ધ સ્વરૂપ હોય એમ શ્રુતજ્ઞાનને આધારે મતિ પરિણમાવીને ગુણોનો અનુભવ કરીને તે ગુણોમાં સ્થિરતા કરવી.**

અધ્યાત્મ જ્ઞાનમાં આત્મરમણતા કરવાની હોય છે એટલે જીવાત્માનું સ્વરૂપ જાણવું જોઈએ. કારણ કે સ્વરૂપ જાણ્યા વગર રમણતા શેમાં થાય? જીવના સ્વરૂપમાં જીવની જે પોતાની જ શક્તિ છે તેમાં જ રમણતા કરવાની છે અને તેમાં જીવના ભાવ પ્રાણ મુખ્ય છે. આ બધી વસ્તુ જાણવા માટે જીવના સ્વરૂપને અનેક દૃષ્ટિથી જાણવું જોઈએ.

સાત નય દ્વારા
જીવનું સ્વરૂપ

૧ નૈગમ નય—આ નય માત્ર અંશ ગ્રહે છે એટલે વૃદ્ધિ પામતા અથવા ઘટતા અથવા જીવતી સ્થિતિનું જણાવનારા પ્રાણીને જોઈને કહે કે આ જીવ છે. તે કામ ક્રોધ કર્મ પાળવાથી થાય છે પણ તે દશ પ્રાણો પ્રગટ જ છે. તે પ્રાણોમાં ભાગ ભજવનાર ચૈતન્ય છે તેને અધ્યાત્મ જ્ઞાનમાં ઉતારે છે.

૨ **સંગ્રહ નય**—આ નય સર્વ જીવોની સામાન્ય સત્તા 'અસંખ્યાત પ્રદેશ, અરૂપીપણું અને ચૈતન્ય લક્ષણ' જણાવે છે તે સર્વ જીવો, સિદ્ધ તથા સંસારીમાં છે.

૩ **વ્યવહાર નય**—આ નય ચૌદ ગુણસ્થાનામાં થતી જીવની બાહ્ય ક્રિયા (શરીર, ઇંદ્રિયો અને વચનથી થતી ક્રિયા) જણાવે છે.

૪ **ઋજુસૂત્ર નય**—જીવનો વર્તમાન કાળનો ઉપયોગ જણાવે છે તે ચેતનાનો ઉપયોગ છે તે જીવત્વ છે તે અનાદિ પારિણામિક ભાવ છે એક સમય એવો નથી કે જે વખતે જીવને ઉપયોગ ન હોય તે ઉપયોગ જ્ઞાનમાં હોય કે દર્શનમાં હોય પણ ઉપયોગ તો ચાલુ જ છે. સર્વ જીવોને વર્તમાન માનસિક ઉપયોગ આ નયનો વિષય છે.

૫ **શબ્દ નય**—તે જીવના ભાવ પ્રાણ જણાવે છે તે જ્ઞાન, દર્શન, ચારિત્ર (આત્મિક ગુણ) અને વીર્ય આ ચાર પ્રાણને આત્મામાંથી અનન્તર ભાવે પ્રાપ્ત, ઉત્પન્ન કરવા અને ભાવવા તે અધ્યાત્મ જ્ઞાનનો વિષય છે.

૬ **સમભિરૂઢ નય** આ નય ધર્મધ્યાન અને શુક્લ ધ્યાનમાં જતા જીવનું શુદ્ધ સ્વરૂપ જણાવે છે તેમાં ગુણસ્થાન ૭ થી ૧૪ અપેક્ષાપૂર્વક આવી શકે.

૭. **એવંભુત નય**–તે જીવનુ સંપૂર્ણ અને સર્વથા શુદ્ધ સ્વરૂપ બનાવે છે તે **સિદ્ધ સ્વરૂપ** છે. આ સ્વરૂપનો અંશથી અનુભવ કરવા માટે **સમરસી ભાવમાં** આવવુ જોઇએ

સાત નયમા જે શબ્દો જાડા છાપ્યા છે તે અધ્યાત્મ જ્ઞાનમા અનુભવમા મુકવા યોગ્ય છે

ચાર નિક્ષેપાથી જીવનું સ્વરૂપ

૧. જીવ નામ તે છ દ્રવ્યમાના ચૈતન્ય લક્ષણવાળા દ્રવ્યનુ નામ અથવા નામ સંજ્ઞા 'જીવ' છે

૨ **સ્થાપના જીવ** તે 'જીવ' એવી રીતે જીવની લીપીમા સ્થાપના કરી શકાય છે

૩ **જીવ દ્રવ્ય** તે અસખ્યાત પ્રદેશી આત્મ દ્રવ્ય (જીવ દ્રવ્ય) છે

૪. **ભાવ જીવ** તે જીવ ઉદય, ઉપશમ, ક્ષયોપશમ, ક્ષાયક અને પરિણામિક ભાવમા રહે છે આધ્યાત્મ જ્ઞાનમા ઉદય ભાવની ઉપેક્ષા કરવાની હોય છે અવ બીજા ભાવો આદરવાના હોય છે નિક્ષેપાની બીજી હકીકત અહિ જીવને લગાડવાની જરુર નથી કારણકે આ વિષય આધ્યાત્મ જ્ઞાનનો જ છે

જીવનો સ્યાદ્વાદ

સ્યાદ્ અસ્તિ ચ એવ જીવ—જીવ પેતાનાજ સ્વરૂપમા રહે છે તે સ્વરૂપ દ્રવ્ય, ક્ષેત્ર કાળ અને ભાવથી સમજવુ સ્વદ્રવ્ય=**અનત ગુણ પર્યાયના સમુહરૂપ જીવ દ્રવ્ય,** સ્વક્ષેત્ર=**અસખ્યાત આત્મ પ્રદેશો** સ્વકાળ=**ઉપયોગ કાળ** સ્વભાવ= **જ્ઞાન દર્શન સુખ, વીર્ય** વગેરે જીવના ગુણો

૨ **સ્યાદ્ નાસ્તિ ચ એવ જીવ**:—પરદ્રવ્યોના સ્વરૂપમા જીવ નથી. આ ભાગો **ભાવના અન્યત્વ** સિદ્ધ કરે છે એક જીવ કોઇ બીજા જીવના કે અજીવના સ્વરૂપમા રહેતો નથી

૩. **સ્યાદ્, અસ્તિ ચ નાસ્તિચ એવ જીવ**—અહિ એમ જાણવુ કે **જીવ પોતાના વર્તમાન પર્યાયમાં** રહે છે પણ ભુત અને ભવિષ્ય પર્યાયોમા રહેતો નથી. અહિ જીવની ઉત્પાત અને વ્યય પર્યાયો બતાવાય છે **જે ભાવમાં જીવ હોયતે ભાવનો ઉત્પાદ** અને પૂર્વ ભાવનો વ્યય સમજવો વળી અધ્યાત્મ જ્ઞાનમા **વિભાવ ભાવનો ત્યાગ** રૂપી નાસ્તિત્વ અને **સ્વભાવ ભવનું ગ્રહણ** રૂપી અસ્તિત્વ ધારણ કરવુ જરૂરી છે

૪ **સ્યાદ્ અવક્તવ્યં ચ એવ જીવ**—જીવના **અનંત ગુણોના અનંત પર્યાયોને પ્રવાહ** એક જ સમયમા વર્તે છે, તે બધા ગુણો અવક્તવ્ય છે એક સમયમા એક ગુણનો એક જ પર્યાય હોય પણ અનતા ગુણોના એક સમયમા અનતા પર્યાય હોય

૫. સ્યાત્, અસ્તિ ચ અવક્તવ્ય ચ એવ જીવ—અધ્યાત્મ જ્ઞાનમાં જ્યારે જીવ લય સમાધિમાં હોય છે ત્યારે કોઈ ગુણને મનમાં કે વચનથી બોલવામાં આવતો નથી પણ અવ્યક્ત એ જ ફક્ત ગુણના ધર્મ પ્રમાણે આત્માની પરિણતિ રૂપ અનુભવ હોય છે અધ્યાત્મ જ્ઞાનને યોગ્ય અર્થ અહિ દાખલ કર્યો જ બીજી અપેક્ષાઓ લીધેલ નથી તે જાણવું

૬ સ્યાત્ નાસ્તિ ચ અવક્તવ્ય ચ એવ જીવ—અધ્યાત્મ જ્ઞાનમાં અવ્યક્ત વિભાવ ભાવોને સ્થાન નથી અને વિભાવ ભાવો પણ એટલા બધા છે કે તે સર્વ બોલી શકાતા નથી.

૭. સ્યાત્, અસ્તિ ચ નાસ્તિ ચ અવક્તવ્ય ચ એવ જીવ—અધ્યાત્મ જ્ઞાનમાં શુદ્ધ અધ્યવસાયોનું અસ્તિત્વ હોય છે અશુભ અધ્યવસાયોનું નાસ્તિત્વ હોય છે અને દ્રવ્યાર્થિક નયમાં આત્મદ્રવ્ય, તેના ગુણો અને પર્યાયો અભેદ રૂપે હોય છે ત્યારે કોઈનું નામ શબ્દથી બોલાતું નથી તેથી અવ્યક્તરૂપે હોય છે

જીવના ચાર પ્રમાણ

૧ આગમ પ્રમાણ જીવ—જીવ ચૈતન્ય લક્ષણયુક્ત સદા (નિત્ય) સર્વોપયોગી, અસંખ્યાત પ્રદેશી, સુખ દુઃખનો કર્તા, સુખ દુઃખનો વેદક અરૂપી દ્રવ્ય છે દ્રવ્ય ગુણ પર્યાયમાં પરિણમે જ તેમાં દ્રવ્ય અને ગુણો નિત્ય છે અને પર્યાય અનિત્ય છે, દેવ, મનુષ્ય, તિર્યંચ અને અને નારકી એ જીવના અશુદ્ધ વ્યંજન પર્યાય છે અને સિદ્ધ ભગવાન શુદ્ધ પર્યાય છે અજ્ઞાન, દુઃખનો અનુભવ મિથ્યાત્વ આદિ મોહનીય કર્મની ૨૮ પ્રકૃતિઓ એ સર્વ અશુદ્ધ અર્થ પર્યાયો છે કે એનો નાશ કરવાનો જ જ્ઞાન, દર્શન, આત્મિક સુખ, સમદૃષ્ટિ, ક્ષમા, વિનય, સરળતા, સંતોષ, ગંભીરતા, વૈરાગ્ય, અભેદ, નિર્ભયતા, અલોભ, આધ્યાત્મ ભાવ, અવેદ, વિરતપણું અપ્રમાદ અને સ્થિર, એ સર્વ અર્થ પર્યાયો ગુણરૂપ છે તે જાણવા અને અનુભવવા યોગ્ય છે કે એના આશ્રયથી જીવનું શુદ્ધ સ્વરૂપ, કેવળજ્ઞાન, કેવળ દર્શન, અનંત આત્મિક સુખ, ક્ષાયક સમકિત, અને શુદ્ધ પારિણામિક ભાવ આદિ અનંત ગુણો મેળવી શકાય જ

૨ પ્રત્યક્ષ પ્રમાણ જીવ. જીવના ગુણો પ્રત્યક્ષ કરવાથી પ્રત્યક્ષ અનુભવ થાય છે જ્યાં જ્ઞાન, દર્શન, સુખ અને વીર્યની ઉત્પત્તિ જણાય છે ત્યાં જ આત્મ પ્રદેશો છે અને ત્યાંથી જ તે ગુણો ઉત્પન્ન થાય જ તેનાથી જ ઓળખાય છે જીવ નિશ્ચયથી સ્વભાવનો કર્તા છે અને સ્વભાવનો ભોક્તા છે પોતાના સ્વભાવનો ભાસ થયો કે અનુભવ તે પ્રત્યક્ષ પ્રમાણ જ પોતાના ગુણનો અનુભવ કરવો તે અનુભવ જ્ઞાન છે તે કેવળ જ્ઞાનનો નાનો ભાઈ સમજવો. અધ્યાત્મ જ્ઞાનમાં પ્રત્યક્ષ પ્રમાણ અને આગમ પ્રમાણ ખાસ જરૂરી જ

૩. અનુમાન પ્રમાણ—જ્યાં (આત્મ પ્રદેશોમાં) જ્ઞાન દર્શન આત્મિક સુખનો અંશ જણાય જ ત્યાં કેવળજ્ઞાન, કેવળ દર્શન, અનંત આત્મિક સુખ સત્તામાં છે એમ સમજી લેવું ?

પોતાના આત્મ પ્રદેશોમા સમ્યગ્ જ્ઞાન, સમ્યગ્ દર્શન અને આત્મિક સુખ અને વીર્ય શોધી શકે છે તે સમકિતી છે અને તે અનુભવ જ્ઞાનની સહાયથી ગમે ત્યારે શુદ્ધ સ્વરૂપ મેળવશે એમ ચોક્કસ જાણવુ

૪ **ઉપમા પ્રમાણ**—જેમ આકાશ અરૂપી છે છતા તેનો ખ્યાલ આવે છે ઉપર આકાશ દેખાય છે તે આકાશ નથી પણ વાદળાનો અસ્પષ્ટ સમૂહ છે બે ભિતની વચ્ચમા જે આકાશ છે તે ઉપરથી આકાશની કલ્પના કરી, એવી રીતે અરૂપી આકાશની ઉપમાદ્વારા **અરૂપી આત્માની કલ્પના** કરી શકાય છે પણ આકાશ જડ છે અને જીવ ચેતનાયુક્ત છે અને ચેતનાના ઉપયોગથી જીવતો જણાય છે પોતાના શરીરમા રહેલ ચેતનાયુક્ત અરૂપી જીવ આવી રીતે શરીરથી ભિન્ન તારવી શકાય છે, આ અધ્યાત્મ જ્ઞાનનો ખાસ વિષય છે ભાવથી શરીરમાથી જીવને તારવીને શરીરથી ભિન્ન રીતે અનુભવ કરવામા આવે અને મરણાતિક પરિસહમા આત્મિક સુખનો અનુભવ થાય તો નિશ્ચયથી કેવળજ્ઞાન થાય

હવે આત્મામાથી ગુણો શોધવાની રીત જોઇએ

પાચ ઇદ્રિયાના વિષયો (સાભળવુ, જોવુ, સુઘવુ, સ્વાદ અને સ્પર્શ)ને બધ કરો, મનને શરીરની બહાર જતુ બધ કરો, શરીર જે આકાશ પ્રદેશોમા છે તેજ આકાશ પ્રદેશોમા આત્મ પ્રદેશો છે તેમા મનને જોડવુ આખ મધ કરી શરીરને પણ ભુલી જવુ પણ તેમાં રહેલ આત્મ પ્રદેશોની શોધ કરવી

ઉપરની હકીકતનો અર્થ એવો થાય છે કે આખી દુનિયામાથી મન ખેચી લો અને આખો વીંચીને શરીર અવગાહનાવાળી જગ્યામા શુ છે તે જુઓ તો માલુમ પડશે કે ત્યા કઇક છે, તે પોતાનાજ સ્વરૂપનો અવ્યક્ત આભાસ માત્ર છે તેને મનથી ગ્રહણ કરીને વિચારશો તો માલુમ પડશે કે કોઇ જીવતુ હોય એમ લાગે છે તે જીવત્વ અથવા ચેતના છે અને તે પોતાની જ ચેતના છે

હવે તેમા મનથી સ્થિરતા કરો તેમ કરતા ચેતનાનુ કઇ પરિણમન થતુ હોય એમ લાગશે. આ પરિણમન તે ચેતનાનો સ્વભાવ છે તે અનાદિ પારિણામિક ભાવથી થાય છે, ચેતના જ્ઞાન ઉપયોગ રૂપે પરિણમે છે અથવા દર્શન ઉપયોગરૂપે પરિણમે છે, જ્યા ચેતના છે ત્યા જ આત્મપ્રદેશો છે કારણ કે ચેતના આત્માનો ગુણ છે તે-તેનાથી જુદો પડતો નથી હવે ચેતનાના બન્ને ઉપયોગને ઓળખો

ચેતનાનો આભાસ, સ્વરૂપ સત્તા અવલોકન, મનથી આત્મપ્રદેશોનુ પરોક્ષ (સૂત્રાનુસાર) માનસિક દર્શન જે થાય છે તે દર્શન ગુણ છે એવી રીતે **દર્શન**ને ઓળખવુ આ આત્મા છે, આ આત્મપ્રદેશો છે આ ચેતના છે, આ દર્શન આદિ ગુણો છે એવુ જાણપણુ જેનાથી થાય છે તે જ્ઞાન ગુણ છે પોતાના સ્વરૂપનો અનુભવ કરવો તે અનુભવ જ્ઞાન અથવા અનુભવ સ્પર્શન પણ **જ્ઞાનથી** જ થાય છે, એવી રીતે જ્ઞાન ગુણને ઓળખો

હવે તમે ચેતનામાં સ્થિરતા કરશો તો જાણી શકશો કે ચેતના જ્ઞાન અથવા દર્શન ઉપયોગમાં પરિણમે છે ત્યારે કંઈક સ્ફુરણા કે પ્રવૃત્તિ જેવું થાય તે આત્માનો વીર્ય ગુણ છે આ ગુણથી એક ઉપયોગમાંથી બીજા ઉપયોગમાં જવાય છે તે ઉપરથી વીર્ય ગુણને ઓળખો, પ્રવૃત્તિ એ વીર્ય ગુણનો પર્યાય છે તમારે આત્મપ્રદેશોને મનથી જોવામાં સ્થિર થવું હોય કે અનુભવ સ્પર્શનમાં સ્થિર થવું હોય તો તમે કંઈક સ્થિર થઈ શકશો એમ તમને લાગશે, આ આત્માનો ભાવ ચારિત્ર ગુણ સમજવો.

જ્યારે તમે માનસિક આત્મદર્શનમાં હો કે આત્માના સમુચ્ચય અભેદ સ્વરૂપના અનુભવમાં કે કોઈ ગુણના અનુભવમાં હો ત્યારે તમને એક પ્રકારની શાંતિ ઉત્પન્ન થશે તે શાંત (સમતા) રસથી થાય છે તેનાથી આ આત્મિક સુખનો અંતરથી અનુભવ થાય છે. તે આત્મિક સુખનો અનુભવ તે આત્માના આનંદ ગુણનો પર્યાય સમજવો.

રાગદ્વેષની મંદતા કે અભાવ, ગુણમાં સ્થિરતા. પૌદ્ગલિક સુખ દુઃખની લાગણીની મંદતા કે અભાવ આ બધા ભાવ ચારિત્રના પર્યાયો છે.

આત્મદ્રવ્ય અને તેના ગુણો નિત્ય છે ગુણો પર્યાયમાં પરિણમે છે તે પર્યાયો અનિત્ય છે તેમનું અસ્તિત્વ પરિણમન કાળમાં જ હોય પણ પરિણમન ચાલ્યા જ કરે એટલે પર્યાયોનો પ્રવાહ નિત્ય ચાલુ રહે છે

ક્ષમા, સમતા, સમભાવ સરળતા, કોમળતા, આત્મસંતોષ, ગંભીરતા, વિરક્ત દશા, અભેદ, નિર્ભયતા, અલોભ અદ્વેષ, અભેદ આ બધા ચારિત્રના પર્યાય છે

શ્રદ્ધા વિશ્વાસ, નિઃશંકપણું નિશ્ચય આ બધા સમકિતના પર્યાય છે.

તમારે એક ગુણપર્યાયમાંથી બીજા ગુણપર્યાયમાં જવું હોય અથવા અમે તે ગુણ ઉત્પન્ન કરીને ભોગવવો હોય તો પંડિત વીર્ય તરત જ સહાય કરે છે અને તે ગુણ ઉત્પન્ન થાય છે આત્માનો દરેક ગુણ જેવું જ્યારે પ્રયોજન હોય ત્યારે આત્મપ્રદેશોમાંથી જ પ્રગટ કરી શકાય છે. અને જરૂરી ન હોય તે આત્મપ્રદેશમાં જ સમાઈ રહે છે. ગુણોને આત્મામાંથી ઉત્પન્ન કરીને તેનો અનુભવ (ભોગવટા) આત્મપ્રદેશમાં જ થાય છે કોઈ ગુણ આત્મપ્રદેશોની બહાર જતો નથી, પણ જ્ઞાન, દર્શનનો સ્વભાવ એવો છે કે લોક અલોકના સર્વદ્રવ્ય, ક્ષેત્ર, કાળ અને ભાવ, આત્મામાં જાણી શકે અને દેખી શકે, જ્ઞાન જાણે અને દર્શન દેખે.

[illegible] ગુણનો જે વખતે અનુભવ થાય તે પર્યાય રૂપે હોય છે. પર્યાય શુદ્ધ પરિણતિ-પરિણામ, ચારિત્ર પર્યાય એ બધા એકાર્થ વાચી છે. ગુણો અનંતા હોય છે પણ છદ્મસ્થ અમુક ગુણમાં જ જાણે. અનંતા ગુણોના અનંતા પર્યાય (દરેક ગુણનો એક એક પર્યાય) એકી

વખતે હોય છે પણ જેમાં ઉપયોગ હોય છે, તે ગુણને છદ્મસ્થ મુખ્યતાથી જાણે. છદ્મસ્થને સમયનો કોઇ હિસાબ નથી પણ અસખ્યાત સમયની વાત જાણે તે બરાબર સમજી લેવુ.

સર્વ ગુણો આત્મામાથી જ ઉત્પન્ન થાય છે અને આત્મા સાથે જ એકત્વ છે છદ્મસ્થને સર્વ ગુણો સપૂર્ણ રીતે સત્તામા છે પણ મુખ્ય આઠકર્મથી અવરાઇ ગયા છે, ક્ષયોપશમ પ્રમાણે ગુણોનો ઉઘાડ થાય છે જેમ જેમ ગુણોના અનુભવનો અભ્યાસ વધે તેમ તેમ ક્ષયોપશમ વધતો જાય અને ગુણોનો ઉઘાડ થતો જાય. અને સંવર સાથે નિર્જરા વધતી જાય.

આપણા પોતાના જ્ઞાન, દર્શન, ચારિત્ર, વીર્ય, શ્રદ્ધા ગુણોથી સિદ્ધ ભગવાનના કેવળ જ્ઞાન, કેવળ દર્શન, અનંત આત્મિક સુખ, ક્ષાયક સમકિત અને શુદ્ધ પારિણામિક ભાવમા પરિણતિ કરીએ તો ઉત્તમ પ્રકારનો ક્ષયોપશમ, ઉપશમ કે ક્ષાયકભાવ પ્રગટ થાય અને વજ્રૠષભ નારાચ સઘયણનો ધણી જો સિદ્ધ સ્વરૂપમય બનીને ગુણોમાં ઉત્કૃષ્ટ તિવ્રતાપૂર્વક લીન થઇ જાય તો તેને અતર્મુહુર્તમા કેવળ જ્ઞાન પ્રગટ થાય

આત્માના શુદ્ધ ગુણોનું સ્વરૂપ વિચારતા ધ્યાતા, ધ્યાન અને ધ્યેયની એકતા થાય છે આત્મા પોતાના જ્ઞાન ગુણ (ચેતના)થી **ધ્યાતા** થાય છે, પોતાના આત્મ સ્વરૂપે જ્ઞાન, દર્શન, ચારિત્ર, વીર્ય **ધ્યેય** બને છે. આત્મપ્રદેશો અને આત્મગુણોમાં સ્થિરતા (તન્મયપણું અનુભવ સ્પર્શન) તે, પોતાના મતિશ્રુત જ્ઞાનની પક્વ દશાને લઇને પોતાના ભાવ મનથી, **ધ્યાન** થાય છે આત્માના આ એકાકારપણાથી અમૃતમય આત્મિક સુખનો અપૂર્વ અનુભવ થાય છે તે વખતે આધિ, વ્યાધિ, ઉપાધિના દુખની ગધ પણ રહેતી નથી, જગતનુ ભાન ભુલાય છે, સ્વરૂપનો ભાસ થાય છે છેવટે વચનયોગ (શબ્દ) બધ થાય છે, નામ ભુલાય છે, સવિકલ્પપણુ મટી નિર્વિકલ્પપણુ (સમાધિ, અભેદ સ્વરૂપ) પ્રાપ્ત થાય છે આત્મા અને ગુણોની અથવા આત્મા અને સિદ્ધ ભગવાનની ભિન્નતા રહેતી નથી (ભિન્નપણાનો ઉપયોગ રહેતો નથી) આત્માના ગુણોનુ, પર્યાયોનુ અને આત્મદ્રવ્યનું એકત્વ અનુભવાય છે અને ઘનઘાતિ કર્મોનો નાશ થાય છે

ભાવનાના શુદ્ધ અધ્યવસાયમાથી પણ અધ્યાત્મ જ્ઞાનમા પ્રવેશી શકાય છે અને અધ્યાત્મ જ્ઞાન માટે ભાવના પણ જરૂરી છે, માટે સમકિતની ૪ ભાવના અને બાર ધર્મભાવનામાથી આત્માનો અનુભવ કરવાની રીતો અહી બતાવવામા આવે છે.

ભાવનામાં અધ્યાત્મ જ્ઞાન

૧. મૈત્રી ભાવના—અહિ ત્રણ લોકમા રહેલા સર્વ ગતિ જાતિના સર્વ જીવોની સાથે અરૂપી ચેતનાનું એકત્વ અનુભવવાનુ છે સર્વ જીવો અનતના આઠમા ભાગા મધ્યમ અનત અનતના પ્રમાણમા છે તે સર્વ જીવોના આત્મપ્રદેશો એક સરખા ઉત્કૃષ્ટ અસખ્યાત અસખ્યાત છે, કોઇ જીવને એક પણ પ્રદેશ વધુઓછુ નથી, તે સર્વ પ્રદેશો આકાશ પ્રદેશોની માફક અરૂપી (વર્ણ, ગધ, રસ, સ્પર્શ, આકારાદિ પૌદ્ગળીક ભાવો રહીત) છે વળી તે સર્વ જીવો ચેતનાયુક્ત છે, તે

ચેતના દ્વારા સંગ્રહ નયથી સર્વ જીવોનું એકત્વ કરી શકાય છે. દરેક જીવને પોતપોતાની ચેતના છે. સર્વ જીવો સાથે અંતર્ગત પ્રવૃત્તિથી વ્યાપી એકત્વ, ચૈતન્યદ્વારા એકત્વ, સમાન દ્રષ્ટિ, એક રસરૂપ પરિણતિનો અનુભવ કરવો તે અધ્યાત્મ જ્ઞાન અથવા અનુભવ જ્ઞાનનો વિષય સમજવો. અને લોકમાં ફક્ત ભાવમનથી જીવદ્રવ્યોને જ જોવા, તેમના શરીરનો ખ્યાલ ન કરવો, આ દ્રવ્યાર્થિક નયનો વિષય છે. આવી સમાન દૃષ્ટિમાં સ્થિરતા કરવી તે ધ્યાનનો વિષય છે. અહીં કોઈ પૌદ્ગલિક પર્યાયોને જોવા નહિ. દ્રવ્યાર્થિક નયથી સ્વરૂપ સ્થિરતા થાય છે.

૨. પ્રમોદ ભાવના—પંચપરમેષ્ઠિમાંથી કોઈ પણ એક પદના ગુણોનો અનુભવ કરીને તે ગુણમય બની જવું તે ભાવ નમસ્કારનો વિષય છે. સિદ્ધ સ્વરૂપની સાથે પોતાના આત્માનું એકત્વ કરી પોતાના જ્ઞાન, દર્શન, ચારિત્ર, વીર્ય દ્વારા સિદ્ધ ભગવાનના કેવળજ્ઞાન, કેવળદર્શન, ક્ષાયકસમકિત, શુદ્ધ પારિણામિક ભાવમાં લીન થઈ જવાથી સમરસી ભાવ ઉત્પન્ન થાય છે અને અનંતા કર્મની નિર્જરા થાય છે તેમજ આત્મિક સુખનો અનુભવ થાય છે.

૩ કરુણા ભાવના—ચાર ગતિમાં ભ્રમણ કરનારા જીવો અનાદિ કાળથી જન્મ, જરા, મરણ, રોગ, વધ આદિ અનેક પ્રકારના દુઃખોનો અનુભવ કરે છે તે પોતાના કરેલા કર્મનું ફળ ભોગવે છે. તે કર્મ કરતાં અટકીને સર્વ જીવો શાશ્વત સુખી થાઓ અને અનંત આત્મિક સુખમાં લીન થાઓ, આ ભાવના સાથે સર્વ જીવોની સાથે જાણે કે શાંત રસમાં લીન થતા હોઈએ એવો અનુભવ કરવો.

૪ માધ્યસ્થ ભાવના—ત્રણ લોકના સર્વ જીવોમાંના જેમનો સંસાર માર્ગ છે, અશુદ્ધ વ્યવહાર છે, આઠ કર્મના ઉદયમાં સપડાયેલા છે, પાંચ ઇંદ્રિયોના વિષયમાં ફસાયેલા છે, મોહનીય કર્મને વશ થયેલ છે તે સર્વ જીવોના વ્યવહારમાં ઉદાસીન વૃત્તિ રાખી તટસ્થ જ્ઞાતા દ્રષ્ટા થઈને શાંત રસમાં લીન થવું. આ ચાર ભાવનાના ધ્યાનથી સમકિત પમાય છે અને સમકિત પામેલાનું સમકિત નિર્મળ થાય છે.

બાર ધર્મ ભાવના

અહિ ફક્ત અધ્યાત્મ જ્ઞાનમાં ઉતરવા પુરતો વિષય છે. દરેક ભાવનાનું વ્યવહારિક વર્ણન આપેલ નથી તે ધ્યાનમાં સમજવું.

૧ એકત્વ ભાવના—પોતાના જીવાત્મા અનંત ગુણમય છે. તે તો ફક્ત કેવળજ્ઞાની જ જાણી શકે. છદ્મસ્થ તો અસંખ્યાતમા ગુણ જ જાણી શકે. તેમાં પણ જ્ઞાન, દર્શન, ચારિત્ર, વીર્ય આત્મિક સુખ અને મહા ગુણ છે. આ ગુણો સાથે જ પોતાના આત્મદ્રવ્યનું એકત્વ છે. પોતાના આત્મા સિવાયના કોઈ પણ દ્રવ્ય કે તેના ગુણ કે તેના પર્યાય સાથે પોતાના આત્માનું એકત્વ નથી, પોતાના ગુણો સાથે પોતાના આત્મદ્રવ્યનું એકત્વ છે તેનો અનુભવ કરવો તે આત્મજ્ઞાનના વિષય છે.

તેની રીત એવી છે કે ઇન્દ્રિયોના સર્વ વિષયો શબ્દ, રૂપ, ગધ, રસ, સ્પર્શ તેમ જ શરીર અને સર્વ જગતને ભૂલીને શરીરસ્થ અરૂપી આત્મપ્રદેશોમા ભાવ મનને જોડવુ અને તેમા નિજ આત્મગુણની શોધ કરવી જીવતાપણાનો આભાસ થાય છે તે ચેતનાનો આભાસ છે તે આત્માના દર્શન ગુણથી થાય છે, ચેતના તથા આત્માના સર્વ ગુણોનુ જાણપણુ જ્ઞાનથી થાય છે માટે જે જે ગુણો આત્મપ્રદેશોમા ઉત્પન્ન થાય તે જ્ઞાનથી જાણી અને તે ગુણોના જાણકાર તરીકે જ્ઞાનને ઓળખીને જ્ઞાયકભાવમાં લીન થવું અને દર્શન ઉપયોગ આવે એટલે નિર્વિકલ્પ દર્શન સ્વરૂપમા લીન થવુ

કોઇ પણ ગુણ ઉડાણમા આવવાથી આત્મિક સુખનો અનુભવ થાય ત્યારે આત્મિક સુખને ઓળખી તેમા લીન થવુ કોઈપણ ગુણમા સ્થિરતા આવે અને આત્મિક સુખનો અનુભવ થાય ત્યારે તે કામ ચારિત્રનુ સમજવું એવી રીતે ભાવચારિત્રને ઓળખી તેમા લીન થવુ. જ્ઞાન-માથી દર્શનમા જતા અથવા એક ગુણમાથી બીજા ગુણના અનુભવ કરવા જતા અથવા એક ગુણમાથી બીજા ગુણના અનુભવ કરવા જતાં અથવા આત્મપ્રદેશો અને ગુણોમા પ્રવૃત્તિ કરતા જે સ્ફુરણા થાય તે પડીતવીર્યનુ કામ છે, તે કાર્યદ્વારા પડીતવીર્યને ઓળખી તેમા લીન થવુ આવી રીતે પોતાના **દરેક ગુણો સાથે આત્મપ્રદેશોનુ એકત્વ અનુભવવું.**

૨. અન્યત્વ ભાવના—પોતાના આત્મા સાથે જેનુ એકત્વ છે તે સિવાયના સર્વ દ્રવ્યો, ગુણો, પર્યાયો પોતાના આત્માથી ભિન્ન છે, અન્ય છે શરીર, ઇન્દ્રિયો, મનોવર્ગણા, વચનવર્ગણા, આઠકર્મ, કર્મફળ અને પોતાના સિવાયના સર્વ જીવો તથા સર્વ અજીવો અને તેમના ગુણો અને પર્યાયો અને સર્વ જગત્ પોતાથી ભિન્ન છે, નિજ આત્માનુ તેમની સાથે એકત્વ નથી પણ અન્યત્વ થાય છે. જ્યારે એકત્વ ભાવના સિદ્ધ થાયત્યારે અન્યત્વ ભાવના આપો-આપ સિદ્ધ થાય છે અન્યત્વ ભાવનાની સાથે **નિજ આત્મ દ્રવ્યની નિઃસંગ અવસ્થાનો અનુભવ કરવો.**

૩. અનિત્ય ભાવના—જેમની સાથે નિજ આત્માનુ એકત્વ નથી પણ અન્યત્વ છે તેમનો સયોગ થાય તે અનિત્ય છે, હમેશાં રહેવાનો નથી, તેમની સ્થિતિ પૂરી થયે તેમનો વિયોગ થવાનો છે, આવા તો અનત અનત સયોગ વિયોગ થયા અને કોઇનુ નામ નિશાન કે યાદી પણ રહી નથી. વર્તમાન સયોગ તે પણ અનિત્ય છે તેમા પણ સુખદુખની કલ્પના કરવી નકામી છે વળી પોતાના આત્મદ્રવ્યના ભૂતપર્યાયોમાનો કોઇ પર્યાય મોજુદ નથી સર્વે નાશ થયા છે પોતાના વ્યજન અને અર્થ પર્યાયો ફર્યા કરે છે તેથી તે પણ અનિત્ય છે ફક્ત પોતાના આત્મપ્રદેશો તથા તેમની સાથે એકત્વ ધરાવતા અને સત્તામા રહેલા ગુણો જેમકે કેવળજ્ઞાન, કેવળદર્શન, અનત આત્મિક સુખ, ક્ષાયકસમકિત, શુદ્ધ પારિણામિક ભાવ આ સર્વ નિત્ય છે માટે પોતાના **ત્રિકાલી શુદ્ધ આત્મદ્રવ્યમાં લીન થવુ**

૪. અશરણ ભાવના—જે વસ્તુ નિત્ય નથી તેમ જ અન્ય છે તેનુ શરણુ નકામુ છે, કારણ તે છોડીને ચાલ્યા જવાનુ છે. વળી સર્વ દ્રવ્યો સ્વતત્ર છે, પોતપોતાના પર્યાયમા રહે છે,

તેમાં જીવો પોતપોતાના સુખની શોધમાં રહે છે તો પોતાનું સુખ છોડીને કેવી રીતે મદદ કરશે ? સહાયમાં જો પોતાને સુખ ઉપજે તો જ સહાય આપે પણ આ તો અનિત્ય સંયોગ અને વિભાવ દશા છે તેથી શરણ પણ અનિત્ય છે અને વિભાવ દશા સુખરૂપ નથી. જે નિત્ય છે જેની સાથે એકત્વ છે અને જે શરણરૂપ છે તે તો પોતાના આત્મપ્રદેશો અને ગુણો જ છે માટે તેમાં લીન થઇ જવું વ્યવહારથી પંચપરમેષ્ઠિનું શરણ છે તે માર્ગદર્શક છે તે માર્ગ પ્રમાણે પોતાના ગુણોથી જ પોતે જ **પુરુષાર્થ** કરવાનો છે.

૫. સંસાર ભાવના—ચાર ગતિ, ૨૪ દંડક ૮૪ લાખ જીવયોનિમાં પરિભ્રમણ તેજ સંસાર, તે જન્મ, જરા, મરણ આધિ, વ્યાધિ, ઉપાધિ વગેરે અનેક દુઃખોથી ભરપુર છે પાંચ ઇંદ્રિયોના વિષયથી સુખની શોધમાં જતાં જીવો અજ્ઞાનતા અને કષાયથી દુઃખને પોતાની મેળે વહોરી લે છે સંસારની અશુભતા અને વિચિત્રતા પણ ઘણ વરતી છે આવા અપવિત્ર સંસારમાં રહેવાને યોગ્ય કયું છે ? **ઉદાસીન ભાવ** (માધ્યસ્થ ભાવ) થી આવા સંસાર પ્રત્યે **તટસ્થ જ્ઞાતા દૃષ્ટા થઇને તેમાંથી ભાવથી વિરકત થઇને પોતાના શુદ્ધ આત્મ દ્રવ્યમાં લીન થવું**

૬ આસ્રવ ભાવના—સંસારનું કારણ આસ્રવ છે તેના અનેક ભેદો મિથ્યાત્વ, અવ્રત, પ્રમાદ, કષાય અને અશુભ યોગમાં સમાઇ જાય છે તે આસ્રવ માર્ગનો ત્યાગ કરીને સંવર માર્ગ સમકિત વિરતિ, અપ્રમાદ દશા, અકષાય ભાવ અને અયોગીઅવસ્થા જે આત્માનું જ સંવર **સ્વરૂપ છે તેમાં લીન થઈ જવું.**

૭. અશુચી ભાવના—આસ્રવ, શરીરના લક્ષે જ થાય છે અને શરીર હાડ, માંસ, રુધિર, મજ્જા આદિ અનેક અશુભ વસ્તુથી ભરપુર છે ચામડીથી વિંટાએલ હોવાને લીધે તે અશુભ દેખાતી નથી, આવા શરીર ઉપર મોહ રાખવો અને તેના માટે ૧૮ પાપો સેવવા તે તો મૂર્ખતા છે માટે **નિર્મળ શુદ્ધ અશુચી રહીત આત્મ દ્રવ્યમાં લીન થવું**

૮ બોધિ ભાવના—બોધ, શરીર અને જીવની ભિન્નતા જણાવીને, શરીરભાવ છોડાવીને આત્મભાવમાં રહેવાની રીત જણાવે છે. શરીર, પુદ્ગલોના સ્કંધરૂપે પુદ્ગલ પર્યાય જ જડ છે. ત્યારે જીવ જ્ઞાન, દર્શન ચારિત્ર, વીર્ય સ્વરૂપ છે ઇંદ્રિયદ્વારા થતા શરીરના ભાવો શબ્દ, રૂપ ગંધ, રસ, સ્પર્શ આહાર વગેરે ભાવોનો મનથી ત્યાગ કરીને આત્માના પોતાના જ્ઞાન, દર્શન **ચારિત્ર આત્મિક સુખ અને વીર્યનો અનુભવ કરવો તે નિશ્ચય સમકિત છે.** જ્ઞાન ધ્યાન, ચેતનાના ઉપયોગ પર્યાય છે આત્મિકસુખ તે જીવના આનંદ ગુણનો પર્યાય છે, રાગદ્વેષની મલિનતાથી રહિત અને અભાવ સુધી શુદ્ધમાં સ્થિરતા રૂપે જે ભાવ છે તે ચારિત્રનો પર્યાય છે. પ્રાપ્તિ તે વીર્યનો પર્યાય છે જીવના અનંતા ગુણોનો પર્યાય પ્રવાહ દરેક સમયે ચાલુ છે.

એક સમયે એકેક ગુણના એક જ પર્યાય હોય. આ બધા ગુણોના એકત્વ રૂપ સમાધિમાં થાય છે. જ્યાં આત્મા જ્ઞાયક ભાવમાં લીન થાય છે અથવા આત્મા આત્માના નિર્વિકલ્પ ચૈતન્ય સ્વરૂપે લેય રહે છે ત્યારે શરીરના સર્વ ભાવો અદૃશ્ય થઈ જાય છે.

અને મનના વિકલ્પો પણ નાશ પામી જાય છે અને આત્માના સ્વરૂપનો નિશ્ચયથી બોધ થાય છે

૯. સંવર ભાવના—તેના વ્યવહારિક ભેદો ૫૭ છે, તે ભાવવી પાંચમા અંતર્ગત્ત થાય છે, સમકિત, વિરતિ (વિરક્ત ભાવ), અપ્રમાદ (શુદ્ધ ઉપયોગ), અકષાય (રાગદ્વેષનો અભાવ), યોગો ઉપર અંકુશ અને છેવટે અયોગીપણુ આત્માને **અંતરમુખ વૃત્તિથી** આ પાંચે ભાવો લાગુ પાડવા અને કર્મ **અગ્રહણરૂપી આત્માનું શુદ્ધ સ્વરૂપ ભાવથી નિહાળવું અને તે સંવર સ્વરૂપમાં લીન થઈ જવું.**

૧૦. નિર્જરા ભાવના—સ્વસંવેદન વીતરાગ જ્ઞાનપૂર્વક **આત્મિક સુખમાં લીન** થવાથી ભાવ નિર્જરા ઉપજે છે **તપના બાર ભેદોમાં** પ્રવર્તતા અંતર્મુખ ભાવથી પણ આત્મિક સુખનો અનુભવ થાય છે તેની હકીકત પંચાચારમા અધ્યાત્મજ્ઞાનના તપ વિભાગમા આપેલી છે

શાંત રસની ભાવના ચિત્તક્ષેત્રમા સ્થિર કરીને, આત્મ પ્રદેશોને ભાવમનથી ગ્રહણ કરી તેમા આત્મિકસુખ શોધવુ એટલે પંડીત–વીર્યે તરત જ આત્મિકસુખ પ્રગટ કરશે તેનો અનુભવ કરવાથી પણ ભાવ નિર્જરા થાય છે અહિં વીતરાગ શબ્દ અપેક્ષાપૂર્વક સમજવો, કારણકે વીતરાગ ભાવ નિશ્ચયથી ૧૧ મે ગુણસ્થાનેથી કહેવાય છે

સ્વસંવેદન તે સ્વ = આત્મા + સં = સમ્યક્ પ્રકારે + વેદન = અનુભવ એટલે દ્રવ્યથી અનંત ગુણ પર્યાયાત્મક આત્મદ્રવ્ય, ક્ષેત્રથી અસંખ્યાત પ્રદેશ, કાળથી ઉપયોગ, ભાવથી જ્ઞાન, દર્શન ચારિત્ર, આત્મિક સુખ અને વીર્યનો અનુભવ તે સ્વસંવેદન જ્ઞાન

૧૧ ધર્મ ભાવના—આત્માનો શુદ્ધ સ્વભાવિક ધર્મ તો કેવળજ્ઞાન, કેવળદર્શન, ક્ષાયક સમકિત, અનંત આત્મિકસુખ અને શુદ્ધ પારિણામિક ભાવ છે. તે પ્રાપ્ત કરવા માટે **નિજ જ્ઞાન, દર્શન, ચારિત્ર, તપ અને વીર્યથી શુદ્ધ ભાવોમાં પરિણતિ** કરવાથી, સાધન ધર્મ પોતે જ શુદ્ધ થતા થતા સાધ્યરૂપે પરિણમે છે એટલે કે આવરણો ખસતા ખસતા નાશ પામે ત્યારે શુદ્ધ ધર્મ પ્રગટ થાય છે

૧૨. લોક ભાવના—ત્રણ લોકનુ સ્વરૂપ વિચારતા વિચારતા છેવટે લોકાગ્રતરફ નજર કરી તેમા સિદ્ધક્ષેત્ર જોઇને, તેમા જાણે કે પોતાના આત્માએ પ્રવેશ કર્યો હોય અને સિદ્ધ સ્વરૂપનો અનુભવ કરતો હોય એવા **સમરસી ભાવમાં લીન થવું.**

અનુભવ જ્ઞાનને કેવળજ્ઞાનના નાના ભાઇની ઉપમા અપાય છે, કારણ કે તેના વારંવાર અભ્યાસથી ધ્યાનની વિશુદ્ધિ થાય છે અને ભવાંતરમા શુક્લ ધ્યાન પ્રગટ થાય છે કે જે ક્ષપક શ્રેણીએ લઇ જાય છે, જેથી કેવળજ્ઞાન પ્રગટ થાય છે

અધ્યાત્મજ્ઞાન તે ભાવશ્રુત જ્ઞાન છે અનુભવ જ્ઞાન છે, આત્મ જ્ઞાન છે, મતિજ્ઞાનાવરણીય અને શ્રુત જ્ઞાનાવરણીયના ખાસ ક્ષયોપશમથી ઉપજે છે, સ્વાનુભૂતિ રૂપ છે, સ્વસંવેદન જ્ઞાન છે,

જેમાં જીવો પોતપોતાના સુખની શોધમાં રહે છે તો પોતાનું સુખ છોડીને કેવી રીતે મદદ કરશે! સહાયમાં જો પોતાને સુખ ઉપજે તો જ સહાય આપે પણ આ તો અનિત્ય સંયોગ અને વિભાવ દશા છે તેથી શરણ પણ અનિત્ય છે અને વિભાવ દશા સુખરૂપ નથી. જે નિત્ય છે જેની સાથે એકત્વ છે અને જે શરણરૂપ છે તે તો પોતાના આત્મપ્રદેશો અને ગુણો જ છે માટે તેમાં લીન થઈ જવું. વ્યવહારથી પંચપરમેષ્ઠિનું શરણ છે તે માર્ગદર્શક છે તે માર્ગ પ્રમાણે પોતાના ગુણોથી જ પોતે જ પુરુષાર્થ કરવાનો છે.

૫. સંસાર ભાવના—ચાર ગતિ, ૨૪ દંડક, ૮૪ લાખ જીવયોનિમાં પરિભ્રમણ તેજ સંસાર, તે જન્મ, જરા, મરણ, આધિ, વ્યાધિ, ઉપાધિ વગેરે અનેક દુઃખોથી ભરપુર છે. પાંચ ઇન્દ્રિયોના વિષયથી સુખની શોધમાં જ્યાં જીવો અજ્ઞાનતા અને કષાયથી દુઃખને પોતાની મેળે વહોરી લે છે. સંસારની અશુભતા અને વિચિત્રતા પણ હદ વગરની છે. આવા બળબળતા સંસારમાં રહેવાને કોણ ઇચ્છે! ઉદાસીન ભાવ (માધ્યસ્થ ભાવ) થી આવા સંસાર પ્રત્યે તટસ્થ જ્ઞાતા દૃષ્ટા બનીને તેમાંથી ભાવથી વિરક્ત બનીને પોતાના શુદ્ધ આત્મ દ્રવ્યમાં લીન થવું.

૬ આસ્રવ ભાવના—સંસારનું કારણ આસ્રવ છે તેના અનેક ભેદ મિથ્યાત્વ, અવ્રત, પ્રમાદ, કષાય અને અશુભ યોગમાં સમાઈ જાય છે. તે આસ્રવ માર્ગનો ત્યાગ કરીને સંવર માર્ગ સમકિત વિરતિ, અપ્રમાદ દશા, અકષાય ભાવ અને અયોગીઅવસ્થા જે આત્માનું જ સંવર સ્વરૂપ છે તેમાં લીન થઈ જવું.

૭ અશુચી ભાવના—આસ્રવ, શરીરના કારણે જ થાય છે અને શરીર હાડ, માંસ, રુધિર, મજ્જા આદિ અનેક અશુભ વસ્તુથી ભરપુર છે. ચામડીથી વિંટાએલ હોવાને લીધે તે અશુભ દેખાતી નથી, આવા શરીર ઉપર મોહ રાખવો અને તેના માટે ૧૮ પાપો સેવવા તે તો મુર્ખતા છે માટે નિર્મળ શુદ્ધ અશુચી રહીત આત્મ દ્રવ્યમાં લીન થવું.

૮ બોધિ ભાવના—બોધ, શરીર અને જીવની ભિન્નતા બતાવીને, શરીરભાવ છોડાવીને આત્મભાવમાં રહેવાની રીત બતાવે છે. શરીર, પુદ્ગલોના સંયોગરૂપે પુદ્ગલ પર્યાય છે જડ છે. ત્યારે જીવ જ્ઞાન, દર્શન, ચારિત્ર, વીર્ય સ્વરૂપ છે. ઇન્દ્રિયોદ્વારા થતા શરીરના ભાવો શબ્દ, રૂપ, ગંધ, રસ, સ્પર્શ આકાર વગેરે ભાવોનો મનથી ત્યાગ કરીને આત્માના પોતાના જ્ઞાન, દર્શન, ચારિત્ર આત્મિક સુખ અને વીર્યનો અનુભવ કરવો તે નિશ્ચય સમકિત છે. જ્ઞાન, દર્શન, ચેતનાના ઉપયોગ પર્યાય છે. આત્મિકસુખ તે જીવના આનંદ ગુણનો પર્યાય છે. રાગદ્વેષની મંદતાથી રાગદ્વેષના અભાવ સુધી ગુણોમાં સ્થિરતા રૂપે જે ભાવ છે તે ચારિત્રનો પર્યાય છે. પ્રવૃત્તિ તે વીર્યનો પર્યાય છે. જીવના અનંતા ગુણોનો પર્યાય પ્રવાહ દરેક સમયે ચાલુ છે.

એક સમયે એકેક ગુણનો એક જ પર્યાય હોય. આ બધા ગુણોનું એકત્વ રૂપ સમાધિમાં થાય છે કે જ્યાં આત્મા જ્ઞાયક ભાવમાં લીન થાય છે અથવા આત્મા આત્માને નિર્વિકલ્પ ચૈતન્ય સ્વરૂપે જોઈ રહે છે ત્યારે શરીરના સર્વ ભાવો અસ્ત થઈ જાય છે

અને મનના વિકલ્પો પણ નાશ પામી જાય છે અને આત્માના સ્વરૂપનો નિશ્ચયથી બોધ થાય છે

૯. સંવર ભાવના—તેના વ્યવહારિક ભેદો ૫૭ છે, તે ભાવથી પાંચમા અંતર્ગત થાય છે, સમકિત, વિરતિ (વિરક્ત ભાવ), અપ્રમાદ (શુદ્ધ ઉપયોગ), અકષાય (રાગદ્વેષનો અભાવ), યોગો ઉપર અંકુશ અને છેવટે અયોગીપણુ આત્માને **અંતરમુખ વૃત્તિથી** આ પાંચે ભાવો લાગુ પાડવા અને **કર્મ અગ્રહણરૂપી આત્માનું શુદ્ધ સ્વરૂપ ભાવથી** નિહાળવું **અને તે સવર સ્વરૂપમાં લીન થઈ જવું.**

૧૦. નિર્જરા ભાવના—સ્વસંવેદન વીતરાગ જ્ઞાનપૂર્વક **આત્મિક સુખમાં લીન** થવાથી ભાવ નિર્જરા ઉપજે છે **તપના બાર ભેદોમાં** પ્રવર્તતા અંતર્મુખ ભાવથી પણ આત્મિક સુખનો અનુભવ થાય છે તેની હકીકત પંચાચારમા અધ્યાત્મજ્ઞાનના તપ વિભાગમા આપેલી છે

શાંત રસની ભાવના ચિત્તક્ષેત્રમા સ્થિર કરીને, આત્મ પ્રદેશોને ભાવમનથી ગ્રહણ કરી તેમા આત્મિકસુખ ગોઠવવુ એટલે પંડીત–વીર્યે તરત જ આત્મિકસુખ પ્રગટ કરશે તેનો અનુભવ કરવાથી પણ ભાવ નિર્જરા થાય છે. અહિં વીતરાગ શબ્દ અપેક્ષાપૂર્વક સમજવો, કારણકે વીતરાગ ભાવ નિશ્ચયથી ૧૧ મે ગુણસ્થાનેથી કહેવાય છે

સ્વસંવેદન તે સ્વ = આત્મા + સં = સમ્યક્ પ્રકારે + વેદન = અનુભવ. એટલે દ્રવ્યથી અનંત ગુણ પર્યાયાત્મક આત્મદ્રવ્ય, ક્ષેત્રથી અસખ્યાત પ્રદેશ, કાળથી ઉપયોગ, ભાવથી જ્ઞાન, દર્શન ચારિત્ર, આત્મિક સુખ અને વીર્યનો અનુભવ તે સ્વસંવેદન જ્ઞાન

૧૧ ધર્મ ભાવના—આત્માનો શુદ્ધ સ્વભાવિક ધર્મ તો કેવળજ્ઞાન, કેવળદર્શન, ક્ષાયક સમકિત, અનંત આત્મિકસુખ અને શુદ્ધ પારિણામિક ભાવ છે તે પ્રાપ્ત કરવા માટે **નિજ જ્ઞાન, દર્શન, ચારિત્ર, તપ અને વીર્યથી શુદ્ધ ભાવોમાં પરિણતિ** કરવાથી, સાધન ધર્મ પોતે જ શુદ્ધ થતા થતા સાધ્યરૂપે પરિણમે છે એટલે કે આવરણો ખસતા ખસતા નાશ પામે ત્યારે શુદ્ધ ધર્મ પ્રગટ થાય છે

૧૨. લોક ભાવના—ત્રણ લોકનુ સ્વરૂપ વિચારતા વિચારતા છેવટે લોકાગ્રનગર નજર કરી તેમા સિદ્ધક્ષેત્ર જોઈને, તેમા જાણે કે પોતાના આત્માએ પ્રવેશ કર્યો હોય અને સિદ્ધ સ્વરૂપનો અનુભવ કરતો હોય એવા **સમરસી ભાવમાં લીન થવું.**

અનુભવ જ્ઞાનને કેવળજ્ઞાનના નાના ભાઈની ઉપમા અપાય છે, કારણ કે તેના વારંવાર અભ્યાસથી ધ્યાનની વિશુદ્ધિ થાય છે અને ભવાતરમા શુક્લ ધ્યાન પ્રગટ થાય છે કે જે ક્ષપક શ્રેણીએ લઈ જાય છે, જેથી કેવળજ્ઞાન પ્રગટ થાય છે

અધ્યાત્મજ્ઞાન તે ભાવશ્રુત જ્ઞાન છે અનુભવ જ્ઞાન છે, આત્મ જ્ઞાન છે, મતિજ્ઞાનાવરણીય અને શ્રુત જ્ઞાનાવરણીયના ખાસ ક્ષયોપશમથી ઉપજે છે, સ્વાનુભુતિ રૂપ છે, સ્વસંવેદન જ્ઞાન છે,

રાગદ્વેષ રહિત પણે, ઇંદ્રિયો અને મનના વિકલ્પ રહિત શુદ્ધ આત્માની અભિમુખ સુખરૂપ છે તે કેવળજ્ઞાનની અપેક્ષાએ પરોક્ષ છે પણ ક્ષયોપશમિક પ્રત્યક્ષ જ્ઞાન છે અને સહજ સ્વભાવે જ્ઞાનાનંદનો અનુભવ કરાવે છે. તે ધર્મ ધ્યાન અને શુક્લ ધ્યાનનો વિષય છે અને આત્મરમણતામાં લઇ જાય છે.

આત્મરમણતામાં ઉપયોગ ફક્ત આત્મપ્રદેશોમાં અને શુદ્ધ આત્મગુણોમાં જ હોય અથવા બાકી લોક અલોકના તટસ્થ જ્ઞાતા દ્રષ્ટા તરીકે ઉપયોગ રાખવામાં આવે અને કાં તો પોતાના આત્માનું જ ધ્યાન ધરવામાં આવે અથવા સિદ્ધ સ્વરૂપ અથવા અરિહંતના ક્ષાયિક ભાવોનું ધ્યાન ધરવામાં આવે અથવા પંચ પરમેષ્ઠિના આત્મિક ગુણોનું ધ્યાન ધરવામાં આવે.

જ્યારે ફક્ત આત્મપ્રદેશોમાં લક્ષ હોય ત્યારે શરીરસ્થ ચૈતન્યમાં હોય કે કેટલાક શરીરના સ્થાનોમાં રહેલ આત્મપ્રદેશોમાં લક્ષ રાખવામાં આવે. તે સ્થાનો —મસ્તકના ઉપરનો વચલો ભાગ, કપાળ, બે ભમર અને તેની વચ્ચે જગ્યા, હૃદય, ત્યાં અસંખ્યાત પ્રદેશોમાં લક્ષ રાખવું અને નાભિના સ્થાને આઠ રુચક પ્રદેશોમાં લક્ષ રાખવું.

એક આત્મપ્રદેશ અને એક ગુણ પર્યાયનું ધ્યાન ધરવામાં આવે છે. આંખ બંધ રાખવી અથવા નાસિકાના અગ્ર ભાગ ઉપર દ્રષ્ટિ સ્થાપન કરી. આત્મરમણતા કરવામાં આત્માના ગુણો આત્મામાંથી જ શ્રુતજ્ઞાન અનુસાર શોધવા અથવા પાઠ રાખેલ શબ્દ કે શબ્દના સમાસ ઉપરથી અધ્યવસાય દ્વારા આત્મ રમણતા કરી, જેમ સૂર્યના સહસ્રો કિરણોમાંથી કોઇ એક કિરણ દ્વારા સૂર્યને પહોંચવાની કલ્પના કરાય તેમ કોઇ એક અધ્યવસાય દ્વારા આત્મરમણતા કરી શકાય.

શુકના ધર્મ પ્રમાણે આત્મ પરિણતિ કરી અથવા શ્રુતજ્ઞાન અનુસાર આત્માના ગુણોમાં મતિને પરિણમાવવી તે અનુભવ જ્ઞાન કહેવાય છે અને તે શુદ્ધ પરિણતિમાં સ્થિરતા કરવી તે ભાવ ચારિત્ર છે. હવે આત્માનું ધ્યાન કેવી રીતે ધરવું તે બતાવવામાં આવે છે.

આત્મ ધ્યાન—અહિં આત્માના ગુણો અને તેને અનુભવમાં કેવી રીતે લેવા તે બતાવવામાં આવે છે અહિં નિશ્ચય નયની મુખ્યતા છે તેથી બીજા નયોનો નિષેધ ન સમજવો.

જ્ઞાન જ્ઞાનથી શ્રુતજ્ઞાન અનુસાર લોક અલોકનું સ્વરૂપ, આત્મ દ્રવ્ય, આત્મ પ્રદેશો આત્મ ગુણો અને ગુણપર્યાયને જાણો, નિજ (પોતાનો આત્મા) ગુણ પર્યાયમાં કેવી રીતે પરિણમે છે તેનો અનુભવ કરો, જે વખતે ? ગુણ પરિણમન થાય છે તે વખતે તે ગુણના પર્યાયનો ઉત્પાદ થાય છે ત્યારે પૂર્વ પર્યાયનો વ્યય થાય છે તે અંતરદ્રષ્ટિથી ઓળખો. જ્યારે કોઇ અભિગમન ગુણની મુખ્યતા નથી રહેતી ત્યારે સર્વ ગુણોના પર્યાયોને સ્વરૂપે અનુભવમાં મૂકો ત્યારે આત્મા તેના ગુણો અને પર્યાયોનું એકત્વ થાય છે આ અભેદ જ્ઞાન કહેવાય.

દરેક ગુણને જુદા જુદા જાણવા અને આત્માથી ગુણને ભિન્ન તારવવા તે ભેદ જ્ઞાન છે. એ જ્ઞાન પૃથક્ત્વ વિતર્ક સવિચારે શુક્લ ધ્યાનના પહેલા પાયાનો વિષય છે અને

અભેદ સ્વરૂપનો અનુભવ એકત્વ વિતર્ક અવિચારે (સમાધિ)નો વિષય છે પણ આપણામા શુક્લ ધ્યાન જેટલી નિર્મળતા રહેતી નથી છતાં ભેદ તથા અભેદ સ્વરૂપનો પ્રજ્ઞા પ્રમાણે અંશથી અનુભવ કરી ધર્મ ધ્યાનમા ઉતરી શકીએ છીએ

આત્માનો અનુભવ તે **અનુભવ જ્ઞાન** અથવા **અનુભવ સ્પર્શનથી** ક્ષયોપશમિક ભાવ શ્રુતજ્ઞાન પ્રત્યક્ષ થાય છે જો કે કેવળજ્ઞાનની અપેક્ષાએ પરોક્ષ છે આત્માના **સર્વ ગુણો પણ જ્ઞાનથી જાણી શકાય છે** આપણી સતામા (આત્મ પ્રદેશોમા) **કેવળજ્ઞાન** (અનંત જ્ઞાન) છે, પ્રદેશે પ્રદેશે અનંત જ્ઞાન છે પણ કર્મ આવરણથી ઢંકાઈ ગયેલ છે અનુભવ જ્ઞાનના અભ્યાસથી ક્ષયોપશમ થતા થતાં છેવટે આપણુ જ જ્ઞાન જ્યારે સર્વ આવરણ રહીત થાય ત્યારે કેવળજ્ઞાન પ્રગટ થાય છે જેને સત્તામા કેવળજ્ઞાન હોય તે જ કેવળ જ્ઞાનનો શ્રુતજ્ઞાન અનુસારે નિશ્ચય કરી **લોક અલોકના તટસ્થ જ્ઞાતા થવાનો અભ્યાસ** કેળવી શકે

જ્ઞાનથી વસ્તુનુ સ્વરૂપ અનેક અંશો અને ભેદોથી જાણી શકાય છે તેથી જ્ઞાનનો ઉપયોગ **સાકાર** ગણાય છે સમાધિથી અનુભવ જ્ઞાન આવે છે અનુભવ જ્ઞાનથી અપૂર્વ અભિનવજ્ઞાન પ્રગટે છે તેથી શુકલ ધ્યાન પ્રગટ થાય છે અને છેવટે કેવળજ્ઞાન પ્રગટે છે

દર્શન—દર્શનથી શ્રુત જ્ઞાને અનુસાર **લોક અલોકના મનોદર્શનથી તટસ્થ દ્રષ્ટા** થઈ શકાય છે **આત્મ પ્રદેશો** પણ જોવાય છે **સ્વરૂપ સત્તાનું અવલોકન** થાય છે, **ચેતનાનો આભાસ થાય છે** આપણી સત્તામા કેવળ દર્શન હોય તો કેવળ દર્શનનો આભાસ અંશથી કેળવી શકાય. તો છેવટે આપણા દર્શન ગુણના આવરણો દૂર થતા થતા સર્વ આવરણો દૂ થાય ત્યારે દર્શન ગુણ, કેવળ દર્શન થઈ જાય છે ભેદ, આકાર કે જુદા જુદા અંશોના વિસ્તાર વગર સમુચ્ચય વસ્તુનુ દર્શન થાય તેથી દર્શન ઉપયોગ **નિરાકાર** કહેવાય છે

જ્ઞાન અને દર્શન ઉપયોગ ફરતા રહે છે એટલે કે ચેતના જ્ઞાન ઉપયોગ કે દર્શન ઉપયોગમા પારિણામિક ભાવથી પરિણમ્યા કરે છે તેમજ વીર્યના સહચારથી જે ઉપયોગ લગાવવો હોય તે લગાવી શકીએ છીએ અહિ છદ્મસ્થને સમયનો હિસાબ હોતો નથી અને અંતર વૃત્તિમા કોઈક વખતે ખબર પણ રહેતી નથી કે વર્તમાન ઉપયોગ જ્ઞાનનો છે કે દર્શનનો પણ ચિંતા કરવી નહિ કારણ કે બન્ને આત્મસ્વરૂપ જ છે

ચારિત્ર—મોહનીયકર્મની ૨૮ પ્રકૃત્તિઓને મંદ કરવી કે તેનો અભાવ કરવો, રાગદ્વેષની મંદતા કે અભાવ, સુખદુ:ખની લાગણીનો અભાવ, ઇષ્ટ અનિષ્ટપણાની બુદ્ધિનો અભાવ, શુદ્ધ આત્મ ગુણોમા સ્થિરતા, **શાંત (સમતા) રસમાં લીન થવું** આ બધા ભાવ ચારિત્રના પર્યાય છે જ્યારે ભાવ ચારિત્રમા પ્રવૃત્તિ હોય છે ત્યારે મન, વચન, કાયાના યોગોમાના કોઈ સાવદ્ય વેપારમાં જોડાતા નથી આત્માના ધ્યાન વખતે મોહનીયકર્મની પ્રકૃતિઓ કોઈ સ્થુલ રીતે

ઉદયમાં આવતી નથી એટલે રાગદ્વેષ આપોઆપ મંદ પડી જાય છે. નિજ આત્મગુણોમાં સ્થિરતા કરીને નિજ ચારિત્ર ગુણ ઓળખો. ચારિત્રની શુદ્ધતાની તારતમ્યતા પ્રમાણે ચારિત્રના ભેદ છે.

આત્મિક સુખ—જ્યારે ભાવ ચારિત્ર પ્રવર્તે છે ત્યારે ચારિત્રની શુદ્ધતાની તારતમ્યતા પ્રમાણે તેટલા અંશથી આત્મિક સુખનો અનુભવ થાય છે. જેને ચારિત્ર કે તપમાં આત્મિક સુખનો અનુભવ ન થાય તેનું ચારિત્ર કે તપ દ્રવ્ય સમજવું અને જેને ચારિત્ર કે તપમાં આત્મિક સુખનો અનુભવ થાય તેનો બેડો પાર સમજવો. આત્માના ગુણોના અનુભવમાં ઊંડા ઊતરવાથી આત્મા અને ગુણની એકસ્વરૂપ પરિણતિ થાય છે ત્યારે આત્મિક સુખનો અનુભવ થાય છે.

સુખની ઉત્પત્તિ તો આત્મ પ્રદેશોમાંથી જ થાય છે પણ મન અને ઇંદ્રિયો જ્યારે અનાત્મ પદાર્થમાં જોડાય છે ત્યારે સાતાવેદનીય કર્મનો ઉદય હોય તો ઇંદ્રિય વિષય સુખરૂપ લાગે છે કારણ કે મોહનીયકર્મથી જીવ ભ્રમણામાં પડે છે અને પૌદ્ગલિક વસ્તુથી સુખ પણ એવું લાગે છે પણ મન આત્મામાં જોડાય છે એટલે ઇંદ્રિયો શાંત થઈ જાય છે અને પછી જે સુખનો અનુભવ થાય છે તે પ્રત્યક્ષ આત્મિક સુખ સાબિત થાય છે તે વખતે અસાતા વેદનીયનો ઉદય થયો હોય તો પણ તેની ઉપેક્ષા થાય છે અને આત્માના સુખના અનુભવથી બધું સુખ ભોગવાય છે.

વીર્ય—જે ગુણના અનુભવમાં પ્રવૃત્તિ કરી હોય તે પ્રયત્ન વીર્ય (પંડિત વીર્ય)થી થાય છે, ચારિત્રમાં પણ વીર્ય સહાય કરે છે. ચેતનામાં અમુક સ્ફુરણાથી પણ વીર્ય ગુણ ઓળખી શકાય છે. આત્મામાં મન જોડ્યું હોય ત્યારે પણ વીર્ય ગુણ સહાય કરે છે આથી ગતિ વીર્ય ગુણને ઓળખી તેનો અનુભવ કરો.

ધ્યાન—તે નિશ્ચયાત્મક શુદ્ધ આત્મ પરિણતિ છે. પોતાની સત્તામાં કેવળજ્ઞાન, કેવળદર્શન અનંત આત્મિક સુખ અને અનંત શક્તિઓ છે તે સંપૂર્ણ શક્તિઓને જ્ઞાન, દર્શન, ચારિત્ર, તપમાં વીર્ય ફોરવીને જરૂર પ્રગટ કરીશ એમ ધારીને શુદ્ધ સ્વરૂપમાં એકતાથી પરિણતિ કરી અને તેમાં સ્થિર થવું.

જ્ઞાન તથા દર્શનના શુદ્ધ ઉપયોગમાં પ્રવૃત્તિ પંડિતવીર્યથી થાય છે અને નિશ્ચયના ચારિત્રથી થાય છે. શુદ્ધ ઉપયોગમાં પણ ભાવ ચારિત્ર પર્યાય છે ઉપયોગમાં સદા સહચારી છે અને આવી શુદ્ધ પરિણતિથી ભાવ નિર્જરા ઉત્પન્ન થાય છે.

તપ—તપ આત્માની શુદ્ધિનું સાધન છે તેથી શાસ્ત્રમાં કાર્યનો ઉપચાર કરીને તપ ગુણ સ્વભાવ જ તે જ્ઞાન દર્શન, ચારિત્ર અને મહાત્મ્ય છે. અને ભાવ નિર્જરાનું સાધન છે. ભાવ નિર્જરા તે પૌદ્ગલિક સુખથી અસ્પૃહા અને આત્મિક સુખનો અનુભવ છે એટલે

જ્ઞાન, દર્શન ચારિત્ર અને તપમાં આત્મિક સુખ ઉપજે તો નિશ્ચય મોક્ષ માર્ગ સમજવો જ્ઞાન, દર્શન આત્મિકસુખ અને વીર્ય સર્વ જીવના ભાવ પ્રાણ છે તેમા નિરંતર ઉપયોગ રાખવાથીમોક્ષ નજીક જ છે સિદ્ધ ભગવાનમા પણ અકરણ વીર્ય છે અને સસારી જીવમા પ્રવૃતિ (પ્રયત્ન) રૂપે સકરણ વીર્ય છે

જીવના મૂળ શુદ્ધ ગુણો છદ્મસ્થની દ્રષ્ટિમા કેવળજ્ઞાન, કેવળ દર્શન, અનત આત્મિક સુખ, ક્ષાયક સમકિત, સમભાવ, અક્ષયપણુ, અરૂપીપણુ અગુરુલઘુ વીર્ય અને શુદ્ધ પરિણામિક ભાવ છે બાકીના ગુણો એક અથવા બીજા ગુણના ભેદ સ્વરૂપે વ્યવહારથી કહી શકાય.

દયા—આધ્યાત્મ જ્ઞાનમા અનુભવ માટે દયાનુ સ્વરૂપ **અહિંસા ભાવ સમભાવ અને સર્વ જીવ અનંત આત્મિક સુખમાં લીન થાઓ એવી ભાવના** રૂપે છે સમભાવથી સર્વ જીવો સાથે અરૂપી ચૈતન્ય એકત્વનો અનુભવ થાય છે

ક્ષમા—આત્માના એક રસ રૂપ પરિણતિથી શાંત રસ ઉપજે છે તે સમતારૂપે પરિણમે છે અને વીર્યથી સમતા ચાલુ રહે છે, સમતાથી ક્ષમા ઉત્પન્ન થાય છે અને તેવી સર્વ જીવો સાથેનો વેર વિરોધ ઉડી જાય છે, રાગદ્વેષની પરિણતિ મદ પડી જાય છે ઉડાણથી વિચાર કરવો કે મારે કોની સાથે વેર છે, જો એમ લાગે કે અમુકની સાથે અમૈત્રીભાવ છે તો તેનુ કારણ તપાસવુ, તેમા પોતાનો દોષ જણાય તો તે દોષ માટે માફી માગવી અને ન જણાય તો સમજવુ કે અમુક સયોગ કર્મ જન્ય હતો તે ખપાવવા માટે આમ થયુ છતા મે મનમા વિરોધ રાખ્યો તે મારી ભુલ થઇ માટે માફી માગવી આની રીતે અભ્યતર ભાવે ક્ષમા કેળવી શકાય છે

શાંત રસ—તે સમતા ભાવની અભ્યતર ભાવે આત્મ પ્રદેશોમા એક રસ રૂપ પરિણતિ છે, **શાંતરસની ભાવના ચિત્ત ક્ષેત્રમા સ્થિર કરવી** તેથી આત્મિક સુખનો અનુભવ થાય છે, તે સુખ આકુળતા, વ્યાકુળતા, આધિ, વ્યાધિ અને ઉપાધિ અને ચચળતા રહિત છે

સમતા—તે સમભાવને ઉત્પન્ન કરવાનો ચારિત્ર પર્યાય છે, **આત્માને** અસખ્યાત અસખ્યાત **પ્રદેશો** છે, તે **બધા સરખા** છે. તેનુ સમત્વ અભ્યતર દૃષ્ટિથી જોવુ આખા લોકમા મધ્યમ **અનંત અનંત જીવો છે. તેમના આત્મ પ્રદેશો સાથે અરૂપી એકત્વથી** એક રસરૂપ પરિણતિ કરવી, લોકમા છ દ્રવ્ય છે તેમા પુદ્‌ગળો અને જીવો અનત છે, કાળ દ્રવ્ય અનેક પ્રકારે છે પણ અહિ કાળ દ્રવ્ય લેવુ, પુદ્‌ગળોની પર્યાય ન જોવી પણ મૂળ પુદ્‌ગળ દ્રવ્ય તરફ લક્ષ રાખવુ બાકીના ત્રણ દ્રવ્ય એક એક છે અલોકમા અનત અનતઆકાશ પ્રદેશો છે, આ લોક અલોકના સર્વ દ્રવ્યોને **દ્રવ્યત્વેન એકત્વ** રૂપથી જોવા એટલે પોતાના આત્મ પ્રદેશોમા રહેલી **સમતામાં સર્વ જગત એકરૂપ દેખાય** છે

દાન—આધ્યાત્મ જ્ઞાનમા **અભય દાનની ભાવના** ઉત્પન્ન કરી શકાય છે તેમ જ આત્મામા આત્માના ગુણો **ઉત્પન્ન કરીને આત્માને જ દાન** દેવામા આવે છે તેનો લાભ આત્મા લઇને

તેનો ભોગ ઉપભોગ કરે છે. આવી રીતે આત્મા સ્વભાવનો કર્તા અને ભોક્તા બને છે. મુમા [illegible] ધ્યાન વખતે સમત્વની ભાવના રાખવી, ધ્યાનમાં સર્વ જીવોના દુઃખનો સર્વથા અંત થાઓ અને અનંત આત્મિક સુખમાં લીન થાઓ એવી ભાવના રાખવી.

વિવેક—યથાપ્રવૃત્તિ કરણથી વસ્તુના શુદ્ધ સ્વરૂપ જણાય છે. અપૂર્વ કરણથી દોષોનો ત્યાગ અને ગુણોનો આદર થાય છે અને અનિવૃત્તિ કરણથી ગુણોનો અનુભવ થાય છે તે શુક્લ ધ્યાનનો વિવેક છે. ધર્મ ધ્યાનના વિવેકમાં અનાત્મ ભાવોનો ત્યાગ અને આત્મ ભાવોનો અનુભવ કરવો.

ગુણાનુરાગ—આત્માના શુદ્ધ ગુણોમાં રુચી, દઢતા, વાત્સલ્ય ભાવ અને આનંદમાં લીન થ[illegible]

ધર્મ—જ્ઞાન દર્શન ચારિત્રમાં રમવું તે અધ્યાત્મ દૃષ્ટિએ ધર્મ છે માટે આત્માના અનુભવમાં લીનતાનો અભ્યાસ રાખવો.

તત્ત્વ દૃષ્ટિ—કાર્મણ પર્યાયને જોવાને બદલે તેનું મૂળ દ્રવ્ય જોવું તે તત્ત્વ દૃષ્ટિ છે. ધ્યાન ક્રિયામાં આત્મ ભાવ તે તત્ત્વ દૃષ્ટિ છે.

ગંભીરતા—દોષનો અભાવ, ત્રાસ આવે ત્યારે ગંભીરતા ધારણ કરવી.

સહનશીલતા—આધિ, વ્યાધિ, ઉપાધિ ઉપસર્ગ પરિષહને ભાવ ચારિત્ર (સમતા)થી સહન કરવા અને શાંતરસમાં લીન થવું.

ધૈર્ય—મોહનીય કર્મની કોઈ પ્રકૃતિનો આવેશ થયથી અકળાવી જવાય છે અને કર્મ પ્રકૃતિ વિરુદ્ધ આત્મ ગુણ ધારણ કરી શકાય છે.

સમયજ્ઞ—મોહનીય કર્મની પ્રકૃતિ ઉદયમાં આવે એવા નિમિત્ત ઉપ[illegible] ન થાય કે તરત જ પોતાના શુદ્ધ સ્વરૂપમાં લીન થવું અથવા તેના પ્રતિપક્ષી આત્મ ગુણ ઉત્પન્ન કરી તેમાં લીન થવું તે અધ્યાત્મ દૃષ્ટિના સમયજ્ઞપણું છે.

જ્ઞાન ગર્ભિત વૈરાગ્ય—જ્ઞાનથી સ્વસમય અને પરસમય જાણીને, પરસમયનો ત્યાગ કરીને સ્વસમયમાં લીન થવું. સ્વસમય એટલે આત્માનું શુદ્ધ સ્વરૂપ એટલે આત્મા છે તેમ જ શુદ્ધ સ્વરૂપ [illegible] છે.

સાધકતા—[illegible] નિરાલંબપણાનો [illegible]

[illegible]

કોમળતા—[illegible]

સંતોષ—નિજ શુદ્ધ આત્મ પ્રદેશો અને ગુણોના અનુભવમાં સંતૃપ્ત થઇને આત્મિક સુખનો અનુભવ કરવો.

નિરંજન—આત્મા કર્મ અને નોકર્મ તથા રાગદ્વેષાદિ દોષો રૂપી અંજનથી ભિન્ન છે અને શુદ્ધ સ્વરૂપી આત્માને સર્વથી રહિત છે આવા અંજન રહિત આત્માનો અનુભવ કરવો.

નિરાકાર—વ્યવહારિક રીતે સ્થાપન કરેલા કોઇપણ આકારવાળો આત્મા નથી તેમ જ આત્માનુ નિર્વિકલ્પ દર્શન સ્વરૂપ પણ નિરાકાર છે

નિઃસંગ—આત્મા નિશ્ચયથી પોતાના જ સ્વરૂપમા રહે છે, પોતાના જ સ્વરૂપનો કર્તા અને ભોક્તા હોવાથી અન્ય દ્રવ્યોના ભાવોની અપેક્ષાએ આત્મા નિસગ છે શુદ્ધ આત્માને કર્મ તેમ જ શરીરાદિક નોકર્મનો પણ સગ નથી. નિજ આત્માને બીજા દ્રવ્યોથી ભિન્ન આત્મભાવે (અંતર વૃત્તિથી) તારવીને પોતાના નિશ્ચય સ્વરૂપનો અનુભવ કરવો.

નિષ્ક્રિય—જો આત્માને મન, વચન, કાયા એ ત્રણ યોગ અથવા ૧૦ દ્રવ્ય પ્રાણો ન હોય તો શુદ્ધ સ્વરૂપે આત્મા વ્યવહારથી નિષ્ક્રિય છે, **અચલ** છે, **સ્થિર** છે માટે ૧૦ દ્રવ્ય પ્રાણો તથા યોગોથી આત્માને ભિન્ન તારવીને ભાવથી અક્રિય આત્માનો અનુભવ કરવો. નિશ્ચયથી અગુરૂ લઘુ ગુણ પર્યાય અને પારિણામિક ભાવને કારણે છએ દ્રવ્યો પોતાના ભાવમા પરિણમવા રૂપ ક્રિયા કરે છે અને વ્યવહારથી ફક્ત જીવ તથા પુદ્ગળ સક્રિય છે

સ્વયભુ—આત્મા સ્વતત્ર, નિરાલબનપણે પોતાના દ્રવ્ય, ગુણ, પર્યાયમા વર્તે છે, કોઇએ તેને ઉત્પન્ન કર્યો નથી પોતાની મેળે એક સ્વતત્ર દ્રવ્ય તરીકે રહે છે, જે આત્માને જીવવાના સાધન રૂપે ૧૦ દ્રવ્ય પ્રાણોની જરૂર નથી એવો શુદ્ધ આત્મા સર્વથા સ્વતત્ર છે માટે સ્વયભુ આત્માના ધ્યાનમા લીન થાઓ

નિર્ભય—આત્મા શરીરથી ભિન્ન છે, કર્મ અને કર્મ ફળથી ભિન્ન છે, સર્વ બાહ્ય વસ્તુથી ભિન્ન છે, અમર છે, આધિ, વ્યાધિ, ઉપાધિથી ભિન્ન છે, તેનો ભોગ તેના ગુણો જ છે, જ્ઞાન કર્મથી ભિન્ન છે તેથી આત્મા નિર્ભય છે, આવા નિર્ભય સ્વરૂપને જુઓ.

વાત્સલ્ય ભાવ—સર્વ જીવો અનત આત્મિક સુખમા લીન થાઓ એ ભાવના પર વાત્સલ્ય ભાવ છે અને પોતાના શુદ્ધ ગુણોમા પ્રેમ, રૂચી, આનદ, તન્મયપણુ અને તિવ્રભાવ તે આત્મ વાત્સલ્યભાવ છે આવા શુદ્ધ વાત્સલ્યભાવમાં લીન થઇ

શુદ્ધ પરિણતિ—શ્રુત જ્ઞાનના આધારે પોતાના જ્ઞાનાદિ ગુણોમા મતિજ્ઞાનના અવગ્રહ (ગુણનુ ગ્રહણ), ઇહા (ગુણનો વિચાર) અવાય (ગુણનો નિશ્ચય), ધારણા (ગુણના ભાવને ધારણા કરી રાખવુ), ધ્યાન (ગુણમા તન્મયપણુ), સમાધિ (ગુણની અર્થ ક્રિયામા શબ્દાતીત થઇને લીન થવુ અને આત્મિક સુખનો અનુભવ કરવો)ના પરિણતિ કરવી સમકિત શુદ્ધ પરિણતિ છે કારણ કે સમકિત શુદ્ધ

માર્ગ બતાવે છે. ચારિત્ર શુદ્ધ પરિણતિ છે કારણ કે ચારિત્ર શુદ્ધ માર્ગમાં ગમન કરીને સ્થિર કરે છે. શુદ્ધ પરિણતિમાં વીર્ય પ્રવૃત્તિ કરવામાં સહાય કરે છે. ક્રિયા જ્ઞાનથી જણાય છે. દર્શનથી શુદ્ધ પરિણતિ નિશ્ચયાત્મક થાય છે. વળી શુદ્ધ પરિણતિ પર્યાય પણ છે કારણ કે ઉપયોગ લક્ષણ કરે છે. શુદ્ધ પરિણતિથી સંવર તથા નિર્જરા થાય છે તેથી તે અનાસ્રવ અને તપ રૂપ પણ કહેવાય.

ક્ષાયક ભાવ—આત્માના ગુણોનું સંપૂર્ણ શુદ્ધ અને કાયમનું સ્વરૂપ તે ક્ષાયક ભાવ છે. તે ઉત્કૃષ્ટ ભાવ અને ઉત્કૃષ્ટ તન્મયપણાથી ઉત્પન્ન થાય છે માટે ઉત્કૃષ્ટ સ્વરૂપ પામવા માટે ગુણોમાં ઊંડા ઉતરવાનો અભ્યાસ રાખવો. તે ધ્યાન અને સમાધિથી થાય છે.

નિસ્પૃહ—સર્વ ઇચ્છા, મમતા, વાસના, મોહમાંથી મુક્ત અવસ્થાને આત્માનું નિસ્પૃહ સ્વરૂપ છે તેનો સમાધિથી અનુભવ કરવો.

નિર્મળ—આત્મા દ્રવ્યમળ કર્મ અને નોકર્મથી ભિન્ન છે તથા રાગ દ્વેષાદિ દશા રૂપી ભાવ મળથી પણ ભિન્ન છે. આત્માના નિર્મળ સ્વરૂપનો અનુભવ શુક્લ ધ્યાનના બીજા પાયામાં આવે છે. આત્માના નિર્મળ સ્વરૂપના અનુભવનો અભ્યાસ ધ્યાનથી કરવો.

અવેદી—આત્મા સ્વરૂપથી સ્ત્રી નથી, પુરુષ નથી, નપુંસક નથી, શુદ્ધ ભાવે નિષ્કામ છે અને ક્રિયા રહિત છે. આવા અવેદી નિષ્કામ સ્વરૂપનો ધ્યાનથી અભ્યાસ કરવો.

સહજ આનંદ સ્વરૂપ—આત્મા પોતાની મેળે જ સુખ રૂપ છે તો પછી ઇન્દ્રિયોના વિષયદ્વારા સુખ ભોગવવું તે તો સૂર્યના તાપ અને અજવાળામાં દીવો કરવા જેવું છે માટે આત્મિક સુખ ભોગવવા માટે આત્મ પ્રદેશોના સહજ આનંદમય પોતામાં લીન થઈ જવું.

સત્ ચિત્ આનંદ—સત્=ત્રિકાળીક દ્રવ્ય, ચિત્=જ્ઞાન સ્વરૂપ, આનંદ=આનંદ સ્વરૂપ. મારો આત્મા જ્ઞાનાનંદ સ્વરૂપ છે. હું સ્વ પર પ્રકાશક ચૈતન્ય છું. જ્ઞાન અને દર્શન રૂપ પણ છું. શુદ્ધ અનુભવ રૂપ છું. શુદ્ધ ઉપયોગ રૂપ છું. નિશ્ચય નયથી નાદ સ્વરૂપ છું. શુદ્ધ ગુણ પર્યાયોમાં પરિણમન સ્વરૂપ પર્યાય છું. એક પરમ સમરસી શુદ્ધ સિદ્ધ સ્વરૂપમાં પરિણમન સ્વરૂપ છું.

સોઽહં—સ=પરમાત્મા, અહં=આત્મા. અથવા પરમાત્મા, હું પરમાત્મા સ્વરૂપ છું. મારી સત્તામાં કેવળજ્ઞાન, કેવળ દર્શન, અનંત આત્મિક સુખ, ક્ષાયક સમકિત, શુદ્ધ પારિણામિક છે. મારા અનંત ગુણો પર્યાયોમાં સમયે સમયે પરિણમે છે તે અપેક્ષાએ હું અનંત ગુણ-પર્યાય સ્વરૂપ છું. તે સર્વ ગુણ પર્યાયનું દ્રવ્ય મારો આત્મા જ છે વળી હું અનેક સ્વરૂપે એક છું. મારો આત્મા—

કર્મને હણનાર વીર છે

સ્વભાવનો કર્તા અને ભોક્તા હોવાથી બ્રહ્મા છે

કર્મ નાશ કરી શુદ્ધ ધર્મ પ્રગટ કરનાર **મહાદેવ** છે,
ઉપાધિઓથી રહિત નિરાકુળ આત્મિક સુખ પ્રગટ કરનાર **શંકર** છે,
આધિ વ્યાધિ અને ઉપાધિના ત્રણ પૂરને નાશ કરનાર **ત્રિપુરારી** છે,
ઉત્કૃષ્ટ પુરૂષાર્થ કરી સિદ્ધિ મેળવનાર **પુરુષોત્તમ** છે,
નિર્ભય થઇને સર્વ જીવોને નિર્ભય કરનાર **જગતનાથ** છે,
ઉત્કૃષ્ટ ગુણો ધારણ કરી અસ્તિત્વ ધરાવનાર **પ્રભુ** છે,
સર્વ જીવોને સુખ રૂપ હોવાથી સિદ્ધ સ્વરૂપે **જગદીશ** છે,
ઉત્કૃષ્ટ જ્ઞાનાદિ ઐશ્વર્ય રૂપ સિદ્ધિને ધારણ કરનાર **પરમેશ્વર** છે,
ઘન ઘાતિ કર્મનો નાશ કરનાર **અરિહંત** છે,
શાંત રસમાં લીન થઇ રહેનાર **શંભુ** છે,
પર્યાયોની અપેક્ષાએ **ઉત્પાદ વ્યય** રૂપ છે,
દ્રવ્ય તથા ગુણોની અપેક્ષાથી **ધ્રુવ** છે,
સ્વસ્વરૂપનો **ભોગી** અને પરસ્વરૂપનો **અભોગી** છે,
સ્વસ્વરૂપનો **કર્તા** અને પરસ્વરૂપનો **અકર્તા** છે,

વળી મારો આત્મા અખંડ, અછેદ્ય, અભેદ્ય, અદાહ્ય, અશોક, નિર્માની, નિર્માયી, નિર્લોભી, અખેદ, અવ્યાબાધ, અગુરૂલઘુ, અશરીરી, યોગાતીત પરિપૂર્ણ, નિર્વિષયી, અનેન્દ્રિય નિર્લેપ, નિષ્પરિગ્રહી, છે

વર્ણ–ગંધ–રસ–સ્પર્શ રહીત અરૂપી રૂપાતીત છે,
અસ્તિનાસ્તિ આદિ અનંત ધર્મમય છે,
એક એક આત્મ પ્રદેશે અનંતા ગુણ છે,
એક એક ગુણે ત્રિકાળીક અનંત પર્યાય ઉપજે છે,
પરમ જ્યોતિ સ્વરૂપ છે,
અસંખ્ય પ્રદેશી સ્વસ્વરૂપ રમણી છે,
અનંત ધર્મોનો પોત પોતાને દાની છે,
ષડગુણ હાનિ વૃદ્ધિયુક્ત છે,
પરદ્રવ્યોથી ભિન્ન છે, પરભાવોથી ભિન્ન છે,

સર્વ જ્ઞેયોનો તટસ્થ જ્ઞાતાદ્રષ્ટા છે હવે જીવનું અપેક્ષાપૂર્વક (કથંચિત) સ્વરૂપ બતાવવામાં આવે છે —

જ્ઞાનના આઠ આચારના આલંબનથી
અનુભવ રૂપે ધ્યાનથી અધ્યાત્મ જ્ઞાન.

૧ કાલે—આત્માનો કાળ તે ઉપયોગ કાળ છે, કારણ કે આત્મા સદા ઉપયોગમાં રહે છે અધ્યાત્મ જ્ઞાનમાં શુદ્ધ ઉપયોગની વર્તમાનતા છે માટે નિકટ મુમુક્ષુએ રાગદ્વેષ વર્જીને શુદ્ધ આત્મ પ્રદેશો અને આત્માના શુધ્ધ ગુણ પર્યાયના ઉપયોગમા નિરંતર રહેવાનો પ્રયત્ન કરવો.

૨ વિનયે—વિ=વિશુદ્ધ ભાવમાં + નય એટલે દોરવણી કરી, એટલે વિભાવ ભાવનો ત્યાગ કરીને મનને શુધ્ધ ભાવમા દોરવવુ આર્ત તથા રૌદ્ર ધ્યાનનો ત્યાગ કરીને મનને ધર્મધ્યાન શુક્લ ધ્યાનમાં જોડવુ.

૩. બહુમાને—તન, મન, અને ધનથી જેટલુ બહુમાન કરી શકાય છે અહિં અધ્યાત્મ જ્ઞાનમાં સત્તામાં રહેલા શુદ્ધ આત્મતત્વના ગુણોનું બહુમાન કરવાનુ છે તેથી મન, વચન અને કાયાના યોગો ઉપર અંકુશ રાખીને નીજ શુધ્ધ આત્મ તત્વ અને આત્મ ગુણોમા લીન થઈ જવુ કાયાને આસનથી સ્થિર કરી, આત્માના ગુણો મનમાં મોકલવાની જરૂર પડે ત્યારે તે ગુણો મનમાં મોકલવાની જરૂર પડે ત્યારે તે ગુણો મનમાં મોકલવા અને મનને આત્મ દ્રવ્ય-ગુણમાં સ્થિર કરવુ

૪ અનિન્હવણે—આશ્રવથી આત્મ તત્વની વિરાધના ન કરી પણ સંવર અને નિર્જરાના ભાવોમાં રહીને શુદ્ધ આત્મ તત્વની આરાધના કરવી.

૫. ઉપધાને—અહિં તપ કરવાની રીત એવી છે કે આત્માના શુધ્ધ સ્વરૂપને લક્ષમા રાખવુ અને તે સ્વાધ્યાય અને ધ્યાન રૂપે છે.

૬ વ્યંજન—શ્રુતજ્ઞાનના તે શબ્દ રૂપે છે અને અહિં આત્મ દ્રવ્યરૂપે વ્યંજન પર્યાય છે અને સિધ્ધ પર્યાય સર્વથા શુદ્ધ પર્યાય છે માટે સત્તામાં રહેલ શુધ્ધ આત્મ દ્રવ્યમા દૃષ્ટિ રાખવી.

૭ અર્થ—શ્રુતજ્ઞાનના શબ્દના વાચ્યાર્થ ભાવ છે, અહિં આત્માના શુદ્ધ ભાવો તે કેવળજ્ઞાન, કેવળદર્શન, ક્ષાયક સમકીત અને શુધ્ધ ચારિત્ર્યાદિ ભાવો છે તે ભાવોમા પોતાની મતિને પરિણમાવવી.

૮ વ્યંજન અર્થ ઉભય—શુધ્ધ આત્મ પ્રદેશો અને આત્માના શુધ્ધ ગુણોમા નિરંતર રમણ કરવુ

દર્શનના આઠ આચારના આલંબનથી
ધ્યાન દ્વારા અધ્યાત્મ જ્ઞાન (અનુભવ જ્ઞાન)

૧ નિઃશંકિત—આત્માનુ શુદ્ધ સ્વરૂપ કેવળજ્ઞાન, કેવળદર્શન, ક્ષાયક સમકિત શુદ્ધ ચારિત્રાદિ રૂપ આ અનંત આત્મિક ઋદ્ધિ છે અને તે મારામાં છે તેમાં પોતાના જ્ઞાન

દર્શન, ચારિત્ર અને વીર્યથી પરિણતિ કરવાથી અથવા પોતાનો આત્મ જ્ઞાન, દર્શન, ચારિત્ર (આત્મિક સુખ), વીર્ય સ્વરૂપ છે તેવો અનુભવ કરવાથી પોતાના આત્માના સ્વરૂપમા નિશ્ચકપણુ આવે છે એટલે નિજ આત્મ તત્વનો નિશ્ચય થાય છે માટે આત્માના ભાવ પ્રાણો (જ્ઞાન, દર્શન, સુખ, વીર્ય)મા નિરંતર ઉપયોગ રાખવા પ્રયત્ન કરવો અને પોતાના શુદ્ધ સ્વરૂપનુ વારવાર (ગુણુનાં અનુભવપૂર્વક) ધ્યાન ધરવુ ગુણુના ધર્મ પ્રમાણે આત્માની પરિણતિ કરવાનો અભ્યાસ રાખવાથી અનુભવ જ્ઞાન ઉત્પન્ન થાય છે અને જે ગુણુની ભાવના થાય છે તે ગુણુને ઉત્પન્ન કરવામાં પડિત વીર્ય સહાય કરે છે **આત્માનુ** (ગુણોના અનુભવપૂર્વક) **ધ્યાન ધરવાથી આત્મા સંબંધી શંકા રહેતી નથી અને આત્મ તત્વનો નિશ્ચય થાય છે.**

૨. **નિ:ખીય**—ઉપર જણાવેલ આત્માના શુદ્ધ સ્વરૂપ સિવાય કોઇપણ દ્રવ્ય ગુણ પર્યાયની ઇચ્છા, વાસના રાખવી નહિ અને જ્યારે પોતાના આત્માના ધ્યાનમા હોઇએ ત્યારે બીજી બધી ઇચ્છાઓ ઉડી જાય છે માટે **આત્મ તત્વમાં લીન** થઇ જવુ

૩. **નિર્વિત્તિગિચ્છા**—પોતાની સત્તામા કેવળજ્ઞાન આદિ શુદ્ધ ગુણો છે જ, તે ગુણો પર આવેલ કર્મ આવરણોને તોડીને નાશ કરીને પોતાના શુદ્ધ ગુણો પ્રગટ કરવા માટે **પોતામાં અનંત શકિત ચોક્કસ છે,** અને એ શક્તિઓનો ઉપયોગ ચોક્કસ કરવો જોઇશે જ, **મારૂં કામ વિતરાગની આજ્ઞામાં છે. અને હું ખાત્રીપૂર્વક મારૂ કામ પાર પાડીશ.** માટે મારા શુદ્ધ ગુણો કેળવવાનો અભ્યાસ જારી રાખવો જોઇએ એમ માની આત્માના અનુભવમા લીન થઇ જવુ . આત્માના ધ્યાનથી અશથી આત્મિક સુખનો અનુભવ થાય છે તે સર્વ પુદ્ગળીક સુખથી શ્રેષ્ટ છે તે આત્મ ધ્યાનનું પ્રત્યક્ષ ફળ છે

૪. **અમુઢે**—આત્માના શુદ્ધ ગુણો અને પ્રદેશો સિવાય કોઇ અન્ય દ્રવ્ય ગુણ પર્યાયમા વ્યામોહ ન થવુ પુદ્ગળોના પર્યાયો તથા તેના વર્ણ, ગધ, રસ, સ્પર્શ, આકાર આદિ ભાવોમા વ્યામોહ થઇને રાગદ્વેષ ન કરવો, તે કામ શુદ્ધ ઉપયોગથી થાય છે માટે **શુદ્ધ આત્મ સ્વરૂપમાં શુદ્ધ ઉપયોગ રાખવો.**

૫ **ઉવબુહ**—મોહનીય કર્મની ૨૮ માંથી કોઇ પણ પ્રકૃતિ ઉદય થવા દેવી નહિ, તે સર્વને ઉપશમ ભાવમા રાખવી એટલે તે પ્રકૃતિઓ કુટાઇને બધાતી મદ પ્રકૃતિમા અથવા અન્ય પ્રકૃતિઓમા ભળીને આપોઆપ નાશ થઇ જશે

૬. **સ્થિર કિરણે**—જ્ઞાનાત્મા, દર્શનાત્મા, ચારિત્રાત્મા અને શુદ્ધ દ્રવ્યાત્મામા પડિતવીર્યથી પોતાનો **ઉપયોગ સ્થિર** રાખવો પોતાના જ્ઞાન સ્વરૂપના અનુભવમા સ્થિર થવુ, પોતાની સત્તા સ્વરૂપનુ આવલોકન કરવુ અથવા મનથી આત્મ પ્રદેશોને જોવા અને તે દર્શન સ્વરૂપમા સ્થિરતા કરવી ગુણોના અનુભવમા સ્થિરતા, રાગદ્વેષનો અભાવ, સમતારસ (શાત રસ)મા લીન થવુ તે ભાવચારિત્ર આત્માના સર્વગુણોને જાણનાર જ્ઞાન છે અને અનુભવ જ્ઞાન, અનુભવ સ્પર્શન તે પણ જ્ઞાન છે એવી રીતે જ્ઞાનને જાણીને તેમા લીન થવુ તે સ્થિરતા છે એક ગુણમાથી બીજા ગુણમા

આત્મા સ્વચતુષ્ટય (દ્રવ્ય, ક્ષેત્ર, કાળ, ભાવ)ની અપેક્ષાએ સત્ છે

પરચતુષ્ટયની અપેક્ષાએ અસત્ છે

દ્રવ્યની અપેક્ષાએ વ્યાપ્ય (અમુક અવસ્થાઓનાયુક્ત) છે

જ્ઞાનાદિ પર્યાયની અપેક્ષાએ વ્યાપક (વસ્તુ) છે

દ્રવ્યાર્થિક નયથી ગુણોથી અભિન્ન ચિન્માત્ર (જ્ઞાન એક ચૈતન્ય દ્રવ્ય) છે.

પર્યાયાર્થિક નયથી કથંચિત્, ભિન્ન છે કારણ કે પર્યાય અરસપરસ ભિન્ન છે પણ તે સર્વ પર્યાયમાં જીવનું અસ્તિત્વ છે વળી

જ્ઞાન દર્શનાદિ પર્યાયથી અનેક સ્વરૂપ છે

કાળના ક્રમથી જીવ અસ્તિ નાસ્તિ રૂપ છે.

ગુણભેદ, પર્યાયભેદ, કાળભેદ, ક્ષેત્રભેદ, શુદ્ધ અશુદ્ધાદિ ભાવોના ભેદ. આવી રીતે ભેદોના વિકલ્પથી સવિકલ્પ છે

સર્વ ગુણ પર્યાયાત્મક ત્રિકાળીક અભેદ સ્વરૂપે એક નિર્વિકલ્પ જીવ છે.

શુદ્ધ ભાવમાં પરિણમે ત્યારે ચારિત્ર સ્વરૂપ છે.

સામાન્ય સત્તાથી સર્વ પર્યાયમાં વ્યાપી છે. વિશેષથી એક પર્યાય રૂપ જ છે.

સર્વગત નયથી આત્મા યથાર્થવર્તી જ્ઞાતા દ્રષ્ટા છે અસર્વગત નયથી સ્વદ્રવ્યમાંજ પ્રવૃત્ત છે, શૂન્ય નયમાં જ્ઞાન એક આત્માનો જ આભાસ થાય છે. અશૂન્ય નયમાં સર્વ દ્રવ્યોમાં પોતે મગ્ન એક દ્રવ્ય છે. જ્ઞાન જ્ઞેયના અભેદ નયથી બધાને જાણનાર હું એક જીવ છું જેમ આરસી અનેક પદાર્થોથી પ્રતિબિમ્બીત થઈ ને અનેક રૂપ થાય છે તેમ જ્ઞાન જ્ઞેયના ભેદ કથન રૂપ નયથી અનેક રૂપ છું

આત્મા નિયત નયથી પોતાના નિશ્ચિત જ્ઞાન-દર્શન-સુખ સ્વભાવમાં રહે છે અને અનિયત નયથી પર દ્રવ્યોના સબંધથી અનિશ્ચિત સ્વભાવ (વિભાવ ભાવ)માં આવી જાય છે. સ્વભાવથી ચૈતન્ય સ્વભાવે અમર છે અસ્વભાવીક નયથી જીવ મોહાદિ વગેરે ભાવોમાં આવે છે. કાળ નયથી કાળને આધીન સિદ્ધિ થાય છે અકાળ નયથી ઉત્કૃષ્ટ પુરુષાર્થથી ભવ સ્થિતિ પરિપાક થાય છે પુરુષાકાર નયમાં યત્નથી સિદ્ધિ થાય છે, ભાવિ ભાવમાં આકસ્મિકના કામ કરવા જતાં સફળતા લાભ થઈ જાય છે, ઈશ્વર નયથી કર્મવશ થઈ ને પરાધીન અવસ્થામાં અકામ નિર્જરા થાય છે અનીશ્વર નયથી જીવ સ્વાધીનતાથી કર્તા ભોક્તા થાય છે.

કર્તા નય—વ્યવહારથી કર્મનો કર્તા, નિશ્ચયથી અશુદ્ધ રાગાદિ ભાવોનો કર્તા અને તેથી સંસારનો કર્તા છે શુદ્ધ નિશ્ચય નયથી શુદ્ધ ભાવોનો કર્તા છે.

અકર્તા નય—સાક્ષીભુત, તટસ્થ, માધ્યસ્થ જ્ઞાતા દ્રષ્ટા થઇ ને રહે

ભોકતા—સુખદુ ખનો ભોકતા. નિશ્ચયથી સ્વભાવનો ભોકતા છે

અભોકતા—સાક્ષીભુત **સમભાવી**

ક્રિયા નય—ક્રિયાથી સિદ્ધિ થાય છે

જ્ઞાન નય—શુધ્ધ જ્ઞાન ઉપયોગથી સિદ્ધ થાય છે

વ્યવહાર નય—કર્મપુદ્ગળોથી બધ અને મોક્ષ

નિશ્ચય નય—ફક્ત પોતાના પરિણામથી બધ અને મોક્ષ

અશુદ્ધ નય—ઉપાધિજન્ય દશા

શુદ્ધ નય—નિરૂપાધિ અભેદ સ્વભાવ દશા

નય—આત્માનુ અપેક્ષાવાળુ અશિક સ્વરૂપ પ્રમાણ અનત સ્વભાવ (સ્વરૂપ) મય એક આત્મ દ્રવ્ય

અપ્પા પરમપ્પાનો ખુલાસો—(૧) જે જીવ પરમાત્માનુ ખરુ સ્વરૂપ જાણે છે અને પોતાના વર્તમાન સ્વરૂપમાથી પરમાત્મ સ્વરૂપ કેળવવાનુ જેને જ્ઞાન હોય છે તેની સત્તામા પરમાત્મ સ્વરૂપ છે એટલે ભવ્ય આત્મામા સત્તામા પરમાત્મ સ્વરૂપ નિત્ય છે

(૨) કડમાણે કડેની અપેક્ષાએ કરવા માડયુ તે કર્યું મોક્ષ માર્ગ મેળવવામા ૮ થી ૧૨ ગુણસ્થાન સુધીના **અધ્યવસાયોમાં જેટલા આવ્યા તેટલું કામ થયુ** અને બાકીના અધ્યવસાયો આવવાના જ એટલે ભવિષ્ય કાળને વર્તમાન કાળમા આરોપણ કરવુ તે નિગમ નયથી થાય છે નિશ્ચયથી મોક્ષ માર્ગની ખરી આરાધનાવાળો ગમે ત્યારે મોક્ષ જવાનો જ છે બારમા ગુણસ્થાન પછી તો નિશ્ચયથી મોક્ષ છે એટલે તેમા કઇ કહેવાનુ રહેતુ નથી.

(૩) મોક્ષની આરાધના કરનાર ભવ્ય જીવનો છેલ્લો પર્યાય સિદ્ધ પર્યાય છે આ ભવિષ્ય પર્યાયના સ્વરૂપનો આનદ વર્તમાનમા અશથી ભોગવી શકાય તેનો દાખલો-એક રાજકુમારને ગાદી મળવાની તૈયારી થાય છે ત્યારે તે અગાઉથી જ રાજા તરીકેનો આનદ અશથી ભોગવે વગેરે ઘણા દાખલાથી તે સમજી શકાય છે

(૪) શુદ્ધ સ્વરૂપ મેળવવા માટે શુદ્ધ સ્વરૂપનુ ધ્યાન ધરવુ જોઇએ જ સમરસી ભાવથી સિદ્ધ સ્વરૂપ સાથે આત્માનુ એકીકરણ થાય છે

પાંચ આચાર દ્વારા
અધ્યાત્મ જ્ઞાન

અધ્યાત્મ જ્ઞાન કોઇપણ વસ્તુના નિમિત્તથી ઉત્પન્ન કરી શકાય છે અનેતે તત્ત્વ દૃષ્ટિથી થાય છે અહિં પાચ આચારના ૩૬ ભેદ દ્વારા અધ્યાત્મ જ્ઞાન કેળવવાની રીત બતાવી છે

જ્ઞાનના આઠ આચારના આલંબનથી
અનુભવ રૂપે ધ્યાનથી અધ્યાત્મ જ્ઞાન.

૧ કાલે—આત્માનો કાળ તે ઉપયોગ કાળ છે કારણ કે આત્મા સદા ઉપયોગમાં જ છે. અધ્યાત્મ જ્ઞાનમાં શુદ્ધ ઉપયોગની વાસ્તવતા છે માટે નિરંતર ક્રમક્રમે રાગદ્વેષ તજીને શુદ્ધ આત્મ પ્રદેશો અને આત્માના શુદ્ધ ગુણ પર્યાયના ઉપયોગમાં નિરંતર રહેવાનો પ્રયત્ન કરવો.

૨ વિનયે—વિ=વિશુદ્ધ ભાવમાં + નય એટલે દોરવણી કરવી, એટલે વિભાવ ભાવનો ત્યાગ કરીને મનને શુદ્ધ ભાવમાં દોરવવું. આર્ત તથા રૌદ્ર ધ્યાનનો ત્યાગ કરીને મનને ધર્મધ્યાન શુક્લ ધ્યાનમાં જોડવું.

૩ બહુમાને—તન, મન, અને ધનથી જેટલું બહુમાન કરી શકાય છે અહિં અધ્યાત્મ જ્ઞાનમાં સત્તામાં રહેલા શુદ્ધ આત્મતત્વના ગુણોનું બહુમાન કરવાનું છે તેથી મન, વચન અને કાયાના યોગો ઉપર અંકુશ રાખીને નીજ શુદ્ધ આત્મ તત્વ અને આત્મ ગુણોમાં લીન થઈ જવું. કાયાને આસનથી સ્થિર કરી, આત્માના ગુણો મનમાં મોકલવાની જરૂર પડે ત્યારે તે ગુણો મનમાં મોકલવાની જરૂર પડે ત્યારે તે ગુણો મનમાં મોકલવા અને મનને આત્મ દ્રવ્ય-ગુણમાં સ્થિર કરવું.

૪ અનિન્હવણે—આશ્રવથી આત્મ તત્વની વિરાધના ન કરવી પણ સંવર અને નિર્જરાના ભાવોમાં રહીને શુદ્ધ આત્મ તત્વની આરાધના કરવી.

૫ ઉપધાને—અહિં તપ કરવાની રીત એવી છે કે આત્માના શુદ્ધ સ્વરૂપને લક્ષમાં રાખવું અને તે સ્વાધ્યાય અને ધ્યાન રૂપે છે.

૬ વ્યંજન—શ્રુતજ્ઞાનમાં તે શબ્દ રૂપે છે અને અહિં આત્મ દ્રવ્યરૂપે વ્યંજન પર્યાય છે અને સિદ્ધિ પર્યાય સર્વથા શુદ્ધ પર્યાય છે માટે સત્તામાં રહેલ શુદ્ધ આત્મ દ્રવ્યમાં દ્રષ્ટિ રાખવી.

૭ અર્થ—શ્રુતજ્ઞાનના શબ્દના વાચ્યાર્થ ભાવ છે, અહિં આત્માના શુદ્ધ ભાવો તે કેવળજ્ઞાન, કેવળદર્શન, ક્ષાયક સમકીત અને શુદ્ધ પારિણામિક ભાવો છે તે ભાવોમાં પોતાની મતિને પરિણમાવવી.

૮ વ્યંજન અર્થ ઉભય—શુદ્ધ આત્મ પ્રદેશો અને આત્માના શુદ્ધ ગુણોમાં નિરંતર રમણ કરવું.

દર્શનના આઠ આચારના આલંબનથી
ધ્યાન દ્વારા અધ્યાત્મ જ્ઞાન (અનુભવ જ્ઞાન)

૧ નિશંકીત—આત્માનું શુદ્ધ સ્વરૂપ કેવળજ્ઞાન, કેવળદર્શન, ક્ષાયક સમકિત, શુદ્ધ પારિણામિક ભાવ અને અનંત આત્મિક શક્તિ છે અને તે જ ઉપાદેય છે. તેમાં પોતાના જ્ઞાન

દર્શન, ચારિત્ર અને વીર્યથી પરિણતિ કરવાથી અથવા પોતાનો આત્મ જ્ઞાન, દર્શન, ચારિત્ર (આત્મિક સુખ), વીર્ય સ્વરૂપ છે તેવો અનુભવ કરવાથી પોતાના આત્માના સ્વરૂપમા નિશ્ચળપણુ આવે છે એટલે નિજ આત્મ તત્વનો નિશ્ચય થાય છે માટે આત્માના ભાવ પ્રાણો (જ્ઞાન, દર્શન, સુખ, વીર્ય)મા નિરંતર ઉપયોગ રાખવા પ્રયત્ન કરવો અને પોતાના શુદ્ધ સ્વરૂપનુ વારવાર (ગુણના અનુભવપૂર્વક) ધ્યાન ધરવુ ગુણના ધર્મ પ્રમાણે આત્માની પરિણતિ કરવાનો અભ્યાસ રાખવાથી અનુભવ જ્ઞાન ઉત્પન્ન થાય છે અને જે ગુણની ભાવના થાય છે તે ગુણને ઉત્પન્ન કરવામાં પંડિત વીર્ય સહાય કરે છે **આત્માનુ** (ગુણોના અનુભવપૂર્વક) **ધ્યાન ધરવાથી આત્મા સંબંધી શંકા રહેતી નથી અને આત્મ તત્વનો નિશ્ચય થાય છે.**

૨. નિઃખીયં—ઉપર જણાવેલ આત્માના શુદ્ધ સ્વરૂપ સિવાય કોઇપણ દ્રવ્ય ગુણ પર્યાયની ઇચ્છા, વાસના રાખવી નહિ અને જ્યારે પોતાના આત્માના ધ્યાનમા હોઇએ ત્યારે બીજી બધી ઇચ્છાઓ ઉડી જાય છે માટે **આત્મ તત્વમાં લીન** થઇ જવુ

૩. નિવિત્તિગિચ્છા—પોતાની સત્તામા કેવળજ્ઞાન આદિ શુદ્ધ ગુણો છે જ, તે ગુણો પર આવેલ કર્મ આવરણોને તોડીને નાશ કરીને પોતાના શુદ્ધ ગુણો પ્રગટ કરવા માટે **પોતામાં અનંત શકિત ચોકકસ છે,** અને એ શકિતઓનો ઉપયોગ ચોક્કસ કરવો જોઇએ જ, **મારૂં કામ વિતરાગની આજ્ઞામાં છે. અને હું ખાત્રીપૂર્વક મારૂ કામ પાર પાડીશ.** માટે મારા શુદ્ધ ગુણો કેળવવાનો અભ્યાસ જારી રાખવો જોઇએ એમ માની આત્માના અનુભવમા લીન થઇ જવુ . આત્માના ધ્યાનથી અંશથી આત્મિક સુખનો અનુભવ થાય છે તે સર્વ પુદ્ગળીક સુખથી શ્રેષ્ટ છે તે આત્મ ધ્યાનનુ પ્રત્યક્ષ ફળ છે

૪. અમુહે—આત્માના શુદ્ધ ગુણો અને પ્રદેશો સિવાય કોઇ અન્ય દ્રવ્ય ગુણ પર્યાયમા વ્યામોહ ન થવુ પુદ્ગળોના પર્યાયો તથા તેના વર્ણ, ગંધ, રસ, સ્પર્શ, આકાર આદિ ભાવોમા વ્યામોહ થઇને રાગદ્વેષ ન કરવો, તે કામ શુદ્ધ ઉપયોગથી થાય છે માટે **શુધ્ધ આત્મ સ્વરૂપમાં શુધ્ધ ઉપયોગ રાખવો.**

૫ ઉવબુહ—મોહનીય કર્મની ૨૮ માથી કોઇ પણ પ્રકૃતિ ઉદય થવા દેવી નહિ, તે સર્વને ઉપશમ ભાવમા રાખવી એટલે તે પ્રકૃતિઓ કુટાઇને બંધાતી મંદ પ્રકૃતિમા અથવા અન્ય પ્રકૃતિઓમા ભળીને આપોઆપ નાશ થઇ જશે

૬. સ્થિર કિરણે—જ્ઞાનાત્મા, દર્શનાત્મા, ચારિત્રાત્મા અને શુદ્ધ દ્રવ્યાત્મામા પંડિતવીર્યથી પોતાનો **ઉપયોગ સ્થિર** રાખવો પોતાના જ્ઞાન સ્વરૂપના અનુભવમા સ્થિર થવુ, પોતાની સત્તા સ્વરૂપનુ આવલોકન કરવુ અથવા મનથી આત્મ પ્રદેશોને જોવા અને તે દર્શન સ્વરૂપમા સ્થિરતા કરવી ગુણોના અનુભવમા સ્થિરતા, રાગદ્વેષનો અભાવ, સમતારસ (શાંત રસ)મા લીન થવુ તે ભાવચારિત્ર આત્માના સર્વગુણોને જાણનાર જ્ઞાન છે અને અનુભવ જ્ઞાન, અનુભવ સ્પર્શન તે પણ જ્ઞાન છે એવી રીતે જ્ઞાનને જાણીને તેમા લીન થવુ તે સ્થિરતા છે એક ગુણમાથી બીજા ગુણમા

જતાં અને સ્થિરતા કરવામાં પંડિત વીર્ય જેવી રીતે સહાય કરે છે તે અંતર્વૃત્તિથી આત્મામાં તપાસવું કે જેથી પંડિત વીર્યની ઓળખાણ પડે. આ બધા ભાવ પ્રાણોમાં સ્થિરતા કરી તેમજ તે ભાવ પ્રાણોને શુદ્ધ સ્વરૂપ કેવળજ્ઞાનાદિ ભાવોમાં લીન કરી દેવા.

૭. વાત્સલ્ય—આત્માના અનુભવમાં રૂચી, પ્રસન્નતા અને આનંદ થવો જોઈએ.

૮ પ્રભાવના—જ્ઞાયકભાવ, નિર્વિકલ્પ દર્શન સ્વરૂપ, શાંતરસ અને આત્મિક સુખના અનુભવમાં પંડિતવીર્યથી તીવ્રતા વધારતી જવી અને ગુણોમાં શુદ્ધિ કર્યા કરવાનો અભ્યાસ ચાલુ રાખવો. આત્મ ભાવમાં વર્ધમાન પરિણામ રાખવા.

ચારિત્રના ૮ આચારના આલંબનથી
અધ્યાત્મ જ્ઞાનની પ્રાપ્તિ

ઈર્યાસુમતિ—અહિં ધ્યાન દ્વારા પોતાના જ જીવ પ્રદેશ અને ગુણોને મનથી જોવાના છે. મનનો વિષય રૂપી તેમજ અરૂપી વસ્તુ છે એટલે તેમાં મુંઝાવું નહિ. ગુણના ધર્મ ઉપરથી ગુણને ઓળખી શકાય છે જેમકે આત્મા અને તેના ગુણો વસ્તુગત કાર્ય જ્ઞાનથી થાય છે પ્રદેશો અને સ્વરૂપ સત્તાનું અવલોકન દર્શનથી થાય છે ગુણમાં સ્થિરતા, સમતારસ અને આત્મિક સુખનો અનુભવ ચારિત્રથી થાય છે ગુણમાં પ્રવૃત્તિ વીર્યથી થાય છે. આવી રીતે આત્માના ગુણોને અંતર્મુખ વૃત્તિથી ઓળખવા.

૨. ભાષા સુમતિ—દરેક ગુણના નામ મનમાં બોલવાની જરૂર પડે ત્યારે બોલવા.

૩. એષણા સુમતિ—આત્માના દરેક ગુણોમાં અવગ્રહ, ઈહા, અપાય, ધારણા, ધ્યાન અને સમાધિથી ઉંડા ઉતરવું

૪ આદાનભંડમત્તનિક્ષેપણા સુમતિ—આત્માના સર્વ ગુણોની આત્મ પ્રદેશોની સાથે એકતા કરવી. આત્મ પ્રદેશોને વસ્ત્રની ઉપમા, ઉપયોગને પાત્રની ઉપમા જ્ઞાનને ઝોળીની ઉપમા, શાંતરસને પાણીની ઉપમા આપીને, પોતાના આત્મતત્વની શુદ્ધિ રાખીને, આત્મા સાથે એકાંતે શરીર, કર્મ વગેરે પર ભાવોની ઉપેક્ષા કરવી અને આત્મ તત્વનું રક્ષણ કરવું. અહિં રત્નત્રયાદિ ભાવોની મુખ્યતા છે અને પરભાવો ઉપર મમત્વ નથી. અહિં યોગોની સ્થિરતા (યોગોનો સ્થિરતામાં નિરોધ) પણ અંતર્ગત થાય છે.

૫ ઉચ્ચાર પાસવણ ખેલ જલ્લ સંઘાણ પારિઠાવણિયા સમિતિ મોહની સર્વ પ્રકૃતિને અશુચીરૂપ સમજી તેનો ત્યાગ કરવો.

૧ મન ગુપ્તિ—મનને આત્માકારે પરિણમાવવું, આત્મ પ્રદેશ અને ગુણોમાં મનને જોડવું અને તેમાં લીન કરી દેવું

૭. વચન ગુપ્તિ—અભાષક આત્મ સ્વરૂપમાં લીન થવુ

૮. કાય ગુપ્તિ—આત્મ પ્રદેશોથી જીવ અસ્તિકાયમાં છે તેથી **આત્મપ્રદેશોમાં** લીન થવુ કાયાને સ્થિર કરવાથી આત્મ પ્રદેશોની ચચળતા ઓછી થાય છે

તપના બાર આચાર દ્વારા
અધ્યાત્મ જ્ઞાન

૧. **અણુસણુ** આત્માનો ખોરાક જ્ઞાન છે, શરીરનો ખોરાક આહાર છે માટે **જ્ઞાયક ભાવમાં** લીન થવુ.

૨. **અણોદરી**—આત્માને પેટ નથી, શરીરને પેટ છે, માટે **અશરીરી આત્મ તત્વમાં** લીન થવુ

૩. **વૃતિસંક્ષેપ**—સર્વ વૃતિને આત્મામા સમાવી દેવી એટલે જ્યારે કોઇ **પુદગળીક ઇચ્છા થાય ત્યારે આત્મપ્રદેશોમા મનને જોડી દેવું.**

૪ **ઇંદ્રીય પડિસલીનતા—અનેન્દ્રીય આત્મીક સુખમાં** લીન થવુ

૫. **રસપડિત્યાગ**—આત્માના સમતારસ **(શાંતરસ) માં** લીન થવુ

૬. **કાયા ક્લેશ**—આત્માની અસ્તિકાય **આત્મપ્રદેશોનો ઘન તેમાં** લીન થવુ જેટલા આકાશમા શરીર છે તેટલા આકાશ પ્રદેશોમા આત્મ પ્રદેશો છે અને ભાવશ્રુત જ્ઞાનથી આત્મ પ્રદેશોનો અનુભવ થઇ શકે છે ચેતનાનો અનુભવ કરીને આત્મપ્રદેશો જ્ઞાન સ્વરૂપે ઓળખી શકાય છે અને આકાશની ઉપમાથી આત્માનુ અરૂપીસ્વરૂપ જાણી શકાય છે

૭. **વિનય**—જ્ઞાનનો એક આચાર વિનય છે ત્યા જોઇ લેવુ

૮. **વૈયાવચ્ચ—પોતાના આત્માની સ્વઅહિંસા તે સંવર ભાવથી સેવા કરવી.**

૯. **પ્રાયશ્ચિત**—મોહની કર્મની સર્વ પ્રકૃતિઓ અને તજ્જન્ય સર્વ દોષોનો આત્મ પ્રદેશોમાથી ભાવથી ત્યાગ કરવા

૧૦. સજ્ઝાય—સિદ્ધ સ્વરૂપ નિજ આત્મતત્વના ગુણોને મનમા બોલવા

૧૧. ધ્યાન—આત્માના શુદ્ધ ગુણોનુ ચિત્વન કરી, ગુણના ધર્મ પ્રમાણે મનને પરિણુમાવીને, ગુણનો અનુભવ કરવો અને છેવટે મનમા કોઇપણ શબ્દ બોલ્યા વગર ગુણના અનુભવમા લીન થવુ

૧૨. કાઉસ્સગ્ગ—સર્વ દુનિયા (એટલે લોકમા રહેલા પોતાના આત્મતત્વ અને સિદ્ધસ્વરૂપ સિવાયના સર્વ દ્રવ્યો, તેના ગુણો અને પર્યાયો કે જેમા શરીર, મન વર્ગણા, વચન

જતાં અને સ્થિરતા કરવામાં પ્રવર્તિત વીર્ય જેવી રીતે સહાય કરે છે તે અંતર્વૃત્તિથી આત્મામાં તપાસવું કે જેથી પ્રવર્તિત વીર્યની ઓળખાણ પડે. આ બધા ભાવ પ્રદેશોમાં સ્થિરતા કરવી તેમજ તે ભાવ પ્રદેશોને શુદ્ધ સ્વરૂપ કેવળજ્ઞાનાદિ ભાવોમાં લીન કરી દેવા.

૭. વાત્સલ્ય—આત્માના અનુભવમાં રુચી, પ્રસન્નતા અને આનંદ થવો એકમેક.

૮ પ્રભાવના—જ્ઞાયકભાવ, નિર્વિકલ્પ દર્શન સ્વરૂપ, સમતારસ અને આત્મિક સુખના અનુભવમાં પ્રવર્તિત વીર્યની તીવ્રતા વધારતી જવી અને ગુણોમાં શુદ્ધિ કર્યા કરવાનો અભ્યાસ ચાલુ રાખવો. આત્મ ભાવમાં વર્ધમાન પરિણામ રાખવા.

ચારિત્રના ૮ આચારના પાલનથી
અધ્યાત્મ જ્ઞાનની પ્રાપ્તિ

૧ ઈર્યાસમિતિ—અંતર ધ્યાન દ્વારા પોતાના જીવ પ્રદેશો અને ગુણોને મનથી જોવાના છે. મનનો વિષય રૂપી તેમજ અરૂપી વસ્તુ છે એટલે તેમાં શું નવું નહિ. ગુણના પર્યાય ઉપરથી ગુણને ઓળખી શકાય છે જેનાથી આત્મા અને તેના ગુણો જાણવાનું કાર્ય જ્ઞાનથી થાય છે. પ્રદેશો અને સ્વરૂપ સત્તાનું અવલોકન દર્શનથી થાય છે. ગુણમાં સ્થિરતા, સમતારસ અને આત્મિક સુખનો અનુભવ ચારિત્રથી થાય છે. ગુણમાં પ્રવૃતિ વીર્યથી થાય છે. આવી રીતે આત્માના ગુણોને અંતર્મુખ વૃત્તિથી ઓળખવા.

૨. ભાષા સમિતિ—દરેક ગુણના નામ મનમાં બોલવાની જરૂર પડે ત્યારે બોલવા.

૩. એષણા સમિતિ—આત્માના દરેક ગુણોમાં ભાવના, દશા, પ્રાણાયામ, ધારણા, ધ્યાન અને સમાધિથી ઉંડા ઉતરવું.

૪ આદાનભંડ મત્તનિક્ષેપણા સમિતિ—આત્માના સર્વ ગુણોની આત્મ પ્રદેશની સાથે જોતા કરવી. આત્મ પ્રદેશોને વજ્રની ઉપમા, ઉપયોગને પાત્રની ઉપમા, જ્ઞાનને ઓળખની ઉપમા, સમતાને પાણીની ઉપમા આપીને, પોતાના આત્મતત્વની શુદ્ધી રાખીને, આત્મા સાથે એકક્ષેત્ર શરીર, કર્મ વગેરે પર ભાવોની ઉપેક્ષા કરવી અને આત્મ તત્વનું રક્ષણ કરવું. અહિ ઇચ્છાદિ ભાવોની મુખ્યતા છે અને પરભાવો ઉપર મમત્વ નથી. અહિ યોગોની સ્થિરતા (યોગોનો સ્થિરતામાં નિક્ષેપ) પણ અંતર્ગત થાય છે.

૫ ઉચ્ચાર પાસવણ ખેલ જલ્લ સંઘાણ પારિષ્ઠાપનિકા સમિતિ મોહની સર્વ પ્રકૃતિને અશુચીરૂપ ગણી તેનો ત્યાગ કરવો.

૧ મન ગુપ્તિ—મનને આત્માકારે પરિણમાવવું, આત્મ પ્રદેશ અને ગુણોમાં મનો જોડવું અને તેમાં લીન કરી દે

૭. **વચન ગુપ્તિ—અભાષક આત્મ સ્વરૂપમાં** લીન થવુ.

૮. **કાય ગુપ્તિ**—આત્મ પ્રદેશોથી જીવ અસ્તિકાયમાં છે તેથી **આત્મપ્રદેશોમાં** લીન થવુ કાયાને સ્થિર કરવાથી આત્મ પ્રદેશોની ચચળતા ઓછી થાય છે

તપના બાર આચાર દ્વારા
અધ્યાત્મ જ્ઞાન

૧ **અણુસણુ** આત્માનો ખોરાક જ્ઞાન છે, શરીરનો ખોરાક આહાર છે માટે **જ્ઞાયક ભાવમાં** લીન થવુ.

૨. **અણોદરી**—આત્માને પેટ નથી, શરીરને પેટ છે, માટે **અશરીરી આત્મ તત્વમાં** લીન થવુ

૩. **વૃતિસંક્ષેપ**—સર્વ વૃતિને આત્મામા સમાવી દેવી એટલે જ્યારે કોઇ **પુદગળીક ઇચ્છા થાય ત્યારે આત્મપ્રદેશોમા મનને જોડી દેવુ**

૪ **ઇંદ્રીય પડિસલીન્નતા—અનેન્દ્રીય આત્મીક સુખમાં** લીન થવુ

૫. **રસપડિત્યાગ**—આત્માના સમતારસ **(શાંતરસ) માં** લીન થવુ

૬. **કાયા કલેશ**—આત્માની અસ્તિકાય **આત્મપ્રદેશોનો ઘન તેમાં** લીન થવુ જેટલા આકાશમા શરીર છે તેટલા આકાશ પ્રદેશોમા આત્મ પ્રદેશો છે અને ભાવશ્રુત જ્ઞાનથી આત્મ પ્રદેશોનો અનુભવ થઇ શકે છે ચેતનાનો અનુભવ કરીને આત્મપ્રદેશો જ્ઞાન સ્વરૂપે ઓળખી શકાય છે અને આકાશની ઉપમાથી આત્માનુ અરૂપીસ્વરૂપ જાણી શકાય છે

૭. **વિનય**—જ્ઞાનનો એક આચાર વિનય છે ત્યા જોઇ લેવુ

૮. **વૈયાવચ્ચ—પોતાના આત્માની સ્વઅહિંસા તે સંવર ભાવથી સેવા કરવી.**

૯. **પ્રાયશ્ચિત**—મોહની કર્મની સર્વ પ્રકૃતિઓ અને તજ્જન્ય સર્વ દોષોનો આત્મ પ્રદેશોમાથી ભાવથી ત્યાગ કરવા

૧૦. **સજ્ઝાય**—સિદ્ધ સ્વરૂપ નિજ આત્મતત્વના ગુણોને મનમા બોલવા

૧૧. **ધ્યાન**—આત્માના શુદ્ધ ગુણોનુ ચિત્વન કરી, ગુણના ધર્મ પ્રમાણે મનને પરિણમાવીને, ગુણનો અનુભવ કરવો અને છેવટે મનમાં કોઇપણ શબ્દ બોલ્યા વગર ગુણના અનુભવમા લીન થવુ

૧૨. **કાઉસગ્ગ**—સર્વ દુનિયા (એટલે લોકમા રહેલા પોતાના આત્મતત્વ અને સિદ્ધસ્વરૂપ સિવાયના સર્વ દ્રવ્યો, તેના ગુણો અને પર્યાયો કે જેમા શરીર, મન વર્ગણા, વચન

ધર્મના કર્મ કર્મફળ પણ આવી જાય છે તેનો આપથી ત્યાગ કરીને નિજ શુદ્ધ આત્મ સ્વરૂપમાં લીન થઈ જવું.

વીર્યના ત્રણ આચાર દ્વારા
અધ્યાત્મ પ્રવૃત્તિ

૧ ઉપયોગ—ધર્મ ધ્યાન, શુક્લ ધ્યાનમાં શુદ્ધ ઉપયોગ રાખવો, આત્મતત્ત્વમાં શુદ્ધ ઉપયોગ. અપેક્ષાપૂર્વક ધર્મધ્યાન અને શુક્લ ધ્યાનનું સ્વરૂપ એક થઈ શકે છે પણ શુક્લ ધ્યાનમાં આત્મતત્ત્વની ઘણી નિર્મળતા હોય છે એટલે ઉપશમ શ્રેણી કે ક્ષપક શ્રેણીમાં લઈ જાય છે. માયા, નિદાન અને મિથ્યાત્વરૂપી શલ્યો રહિત જે ઉપયોગ છે તે અપેક્ષાપૂર્વક શુદ્ધ સમજવો. અહિ જે માયા કહી તે સ્થૂલ સમજવી કારણ કે માયાનો સર્વથા ક્ષય તો ૯મે ગુણસ્થાને થાય છે.

૨ યથાશક્તિ—પોતાની શક્તિ ચાલે ત્યાંસુધી આત્મરમણતા કરવી, આત્મરમણતામાં આનંદ થાય છે તે જોવું નહિ. આનંદ ન થાય અને માથું દુખે તો સમજવું કે ધ્યાન ધરતાં આવડતું નથી, માટે તેનો અભ્યાસ કરવો કે કેવી રીતે ધ્યાન ધરવું.

૩. શક્તિ ગોપવવી નહિ—જ્યાં સુધી આત્મરમણતામાં આનંદ આવે છે ત્યાં સુધી તેમાં લીન થવું પણ આનંદ આવતાં છતાં ધ્યાન મૂકી દેવું નહિ, અને આનંદ ન થાય તો આનંદ થાય એવી રીતે ધ્યાન ધરવું.

જુદી જુદી આધ્યાત્મિક અવસ્થા
દર્શાવતા શબ્દોની વ્યાખ્યા અને
સમજુતી

જેમ સૂર્યનાં કિરણો સૂર્ય સુધી લઈ જાય છે તેમ શબ્દ અથવા શબ્દ સમૂહના સંકેત પ્રમાણે શુદ્ધ અધ્યવસાય ઉત્પન્ન કરીને આત્મરમણતા કરી શકાય છે તે હવે બતાવવામાં આવે છે.

૧ અસ્તિત્વ—શુદ્ધ આત્માનું અસ્તિત્વ સ્વચતુષ્ટયથી હોય છે.

(૧) સ્વદ્રવ્ય—અનંત શુદ્ધ પર્યાયના સમુદાયરૂપ અરૂપી આત્મદ્રવ્ય.

(૨) સ્વક્ષેત્ર—અસંખ્યાત પ્રદેશોનો પિંડ.

(૩) સ્વકાળ—શુદ્ધ ઉપયોગની વર્તના.

(૪) સ્વભાવ—અનંત જ્ઞાન, અનંત દર્શન, અનંત આત્મિક સુખ, સમ્યક્ત્વ અનંત ચારિત્ર, અનંત વીર્ય અનંત અવ્યાબાધ ગુણો.

સ્વદ્રવ્ય-ક્ષેત્ર-કાળ-ભાવ તે સ્વચતુષ્ટય છે.

૨ **સ્વસંવેદન જ્ઞાન**—તેના બે ભેદ- (૧) સરાગ તે ઇન્દ્રિયોના વિષયના અનુભવમાં સુખદુ ખની લાગણી રૂપે હોય છે **(૨) સ્વસંવેદન વીતરાગ જ્ઞાન**—રાગ, દ્વેષ, નિદાન વગેરે દોષોનો ત્યાગ કરીને નિજ શુદ્ધ સ્વચતુ'ષ્ટયમા રમણતા કરવી અને **આત્મિક સુખનો અનુભવ** કરવો અસખ્યાત પ્રદેશોમા મન સ્થિર કરી જ્ઞાન, દર્શન, સુખને શોધશો તો ખાત્રી થશે કે તે ગુણો આત્મામા જ અનુભવાય છે

૩ **સમાધિ**—શબ્દના વિકલ્પ વગર આત્માના **ગુણોના અનુભવમાં લીન** થવુ તે સમાધિ લીનતા એકાગ્રતા, તન્મયપણુ, એકાકાર સ્વરૂપ એ સર્વ એકાર્થવાચી છે અહિ આત્મ દ્રવ્ય, આત્માના ગુણો અને ગુણના પર્યાય **અભેદ સ્વરૂપે** છે, તેમની ભિન્નતાનો વિકલ્પ અહિ નથી, **જ્ઞાન, દર્શન, ચારિત્ર રૂપી રત્નત્રયનો અહિ એકાકાર** થાય છે આત્માના કોઇ એક મુખ્ય શુદ્ધ ગુણનુ આલબન લઇને પછી સમાધિમા પ્રવેશી શકાય અથવા અનત ગુણોના સમૂહરૂપ નિજ શુદ્ધ આત્મપ્રદેશોમા લીન થવુ અહિ મન, વચન અને કાયાના યોગમા ઉપયોગ નથી. સમાધિમા સમતા, સ્થિરતા અને **સહજ આનંદ**નો અનુભવ થાય છે

૪. **લય સમાધિ**—સમાધિમા પ્રવેશ કર્યા પછીની દશાને લય સમાધિ પણ કહે છે, અહિ પ્રયત્ન નથી, સકલ્પ નથી, કોઇ જાતની કલ્પના નથી શરીર ઇન્દ્રિયો, વચન, મન અને સર્વ જગતનો વિચાર નથી, તે સર્વમાથી ચિત્ત ઉઠી જાય છે, બાહ્ય વસ્તુઓનુ ભાન રહેતુ નથી આત્માનો પણ કોઇ વિકલ્પ નથી એટલે કે કોઇપણ પ્રકારનો વિચાર થતો નથી. શુક્લધ્યાનની અપેક્ષાએ એકત્વ વિતર્ક અવિચાર છે ધર્મધ્યાનમા અધ્યાત્મ જ્ઞાનીઓ એને લય સમાધિ કહે છે આત્માના **ગુણોમાં રમણતા કરતાં શુદ્ધ ઉપયોગે આત્માને આત્મારૂપે જોઈ રહીને તેમાં સ્થિરતા કરવાથી એક કલાકમા લય શમાધિ પ્રગટ થશે** અને **અંતિમ સંતોષની ઝાંખી** આપોઆપ જણાશે મન આત્મામા જ લીન થવાથી મરેલા જેવુ થઇ જાય છે તેથી પોતાની મેળે લય પામે છે લયમા ઉંઘેલા જેવુ લાગે પણ ખરી રીતે **નિસંગ અવસ્થા** ધારણ થાય છે, **જે છે પોતે જ આત્મા** છે, બીજુ કઇ નથી પરભાવ (વાસના) થી નિવૃત થઇને **નિષ્ક્રિય મોક્ષ અવસ્થા**મા સુખ છે તેની ખાત્રી લય સમાધિથી થાય છે અને ભવ્યપણાનો નિશ્ચય થાય છે મોહના અભાવે આત્માનુ પોતાનુ **સહજ સુખ ભોગવે** છે તે **મોક્ષના સુખનો** સાક્ષાત્કાર છે આત્મા **અનત ગુણ વિશુદ્ધ અધ્યવસાય** (આતરવૃતિ) ધારણ કરે છે, શરીર છૂટે કે રહે તેની દરકાર નથી

૫. **ઔદાસિન્ય** વૃત્તિ—લયની પ્રાપ્તિ થતા **મનમાં આખું જગત એક સરખું ભાસે છે, વસ્તુને વસ્તુગતે જોઇને આત્મભાવે રહેવાની સમવૃતિ** થાય છે અહિ ગ્લાની નથી, વિષયો પર દ્વેષ નથી, હર્ષ, શોક, ભય, લોભ વગેરે કોઇ પણ મોહનીય કર્મની પ્રકૃતિનો ઉદય નથી

સમરસી ભાવ—અહિ શુદ્ધ આતમરસ (સમતા રસમય જ્ઞાન આનદ) નો અનુભવ કરવો તે સિદ્ધ સ્વરૂપની સાથે એકીકરણથી થાય છે કલ્પના અને મનોદર્શનથી કલ્પવી પોતાના

આત્મપ્રદેશોનો અરૂપી ઘન અને સિદ્ધ પરમાત્માના આત્મપ્રદેશોના ઘનનું અભેદત્વ કરવું. જેથી પોતાનો આત્મા સિદ્ધક્ષેત્રમાં બેઠો કે હોય એવી કલ્પના કરવી, કાળથી શુદ્ધ ઉપયોગ (જ્ઞાન, દર્શન) ની વર્તના (પારિણામિક ભાવથી જ્ઞાન દર્શનમાં પરિણમન) અને ભાવથી કેવળજ્ઞાન, કેવળ દર્શન, અનંત આત્મિક સુખ, ક્ષાયક સમકિત, અનંત આત્મશક્તિમાં નિજ જ્ઞાન, દર્શન, શ્રદ્ધા, ચારિત્ર અને વીર્યથી પરિણતિ કરવી અને તેમાં લીન થઈને શાંત ચિત્ત સ્વરૂપમય પોતે બની જવું

અથવા સિદ્ધ ભગવાનને પોતાના શુદ્ધ સ્વરૂપ તરીકે એકરૂપ જાણીને પછી સિદ્ધ સ્વરૂપ પોતાના આત્માને ધારીને, પરમાત્માના શુદ્ધ સ્વરૂપની સાથે તન્મય થવું

અથવા સિદ્ધ પરમાત્માનો આત્મભાવે સ્વસંવેદન વીતરાગ જ્ઞાનથી અનુભવ, કરવો જાણે કે પોતે જ સિદ્ધ સ્વરૂપમય બની ગયેલ હોય તેવી રીતે લોક અલોકના તટસ્થ જ્ઞાતા દૃષ્ટા થઈને શાંત આત્મિક રસમાં લીન થવું

નિક્ષેપની અપેક્ષાએ આગમથી ભાવ સિદ્ધનો નિક્ષેપ લાગુ પડે છે એટલે કે નિઃસંગ, નિષ્ક્રિય, અરૂપી, નિરંજન નિરાકાર, જ્ઞાનાનંદ સમતાસ્વરૂપ અનેક ભાવો કેળવાય.

૭. ઉન્મની ભાવ—અહિં શરીરાદિ પૌદ્ગલિક ભાવોને આત્માથી ભિન્ન જાણીને આત્માના શુદ્ધ સ્વરૂપમાં તન્મય થઈને શાંત રસનો અનુભવ કરવો. તેને માટે—

સ્થાન—એકાંત પવિત્ર રમણીય સ્થળ છે

આસન—સુખાસન.

ક્રિયા—પગના અંગૂઠાથી મસ્તકના અગ્રભાગ સુધી બધા અવયવોને શિથિલ કરીને, સહજસમાધિ પછી ઔદાસિન્ય ભાવમાં રાખતા થઈ ને, બાહ્ય તેમજ અભ્યંતર ચેષ્ટા (સંકલ્પ, વિકલ્પ) રહિત થઈ ને શુદ્ધ સ્વરૂપમાં તન્મય થઈને, શાંત રસનો અનુભવ કરવો.

અહિં નામ અને રૂપના સંબંધો બંધ થાય છે. આત્મા શરીરથી જુદો ભાસે છે જેથી વાસનાઓ અદૃશ્ય થઈ જાય છે મારા—તારાપણાની ભેદ—બુદ્ધિ રહેતી નથી, સુખ દુઃખની બુદ્ધિ રહેતી નથી, જાણે જેવા શબ્દો કે અમુક તેવા શબ્દો અસર કરી શકતા નથી, આકાશના જેવું અવર રૂપે પરિણમે છે લોકો તથા સર્વ જગત ઔદાસીન્ય ભાવથી (મધ્યસ્થ દૃષ્ટિથી) દેખાય છે ઇન્દ્રિયોના વિષય શબ્દ, રૂપ, ગંધ રસ, સ્પર્શ કે આકારમાં હર્ષ કે શોક થતો નથી, ઇન્દ્રિયોને રોકવાનું કે પ્રવર્તાવવાનું કામ રહ્યું નથી પણ તટસ્થ જ્ઞાતા દૃષ્ટા તરીકે સમ ભાવે રહે છે. આત્મા, ઇન્દ્રિયો અને મનથી તટસ્થ છે. આવી સ્થિતિનાં અલ્પ કાળમાં આત્માનો સાક્ષાત્કાર અનુભવ થાય છે

૮. **મન ગુપ્તિ—મનને આત્માકારે પરિણમવાવું**, આત્માનિ બહાર જવા દેવુ નહિ, મનને આત્મદ્રવ્ય, આત્મપ્રદેશો, શુદ્ધ આત્મગુણ પર્યાય કે સ્વરૂપ સત્તા અવલોકનમા જોડી દેવુ અને તેમા સ્થિર કરવુ આત્મા મનને ઇંદ્રિયોના વિષયમા પ્રેરતો નથી તેથી મન ઇંદ્રિયોમાં જતુ નથી અને ઇંદ્રિયો પોતાના વિષયમા જઇ શકતી નથી. વળી મન આત્મામા સ્થિર થયેલ હોવાથી રાગદ્વેષ સંકલ્પ વિકલ્પમાનુ કંઇ મનથી થઇ શકતુ નથી.

૯ **દ્રષ્ટિવિજય**—દષ્ટિ અમુક ચિન્હસ્થાનમા લીન થયેલી હોય તો સ્થિરતા પામીને હળવે હળવે વિલય પામે છે ત્યાથી પાછી હઠે છે, પછી બીજા સ્થાનમા દષ્ટિને લીન કરવી એમ સર્વત્ર ફેલાએલ દષ્ટિ પાછી હઠીને પરમતત્વ રૂપ નિર્મળ આદર્શમા **આત્માવડે આત્માને દેખે છે.**

૧૦ અમનસ્કતા—શરીર બળી ગયેલ કે નાશ પામેલ છે, એમ લાગે એટલે શરીર છે જ નહિ એમ લાગે, આવી રીતે શરીરનુ ભાન ભુલાઇ તો તૃષ્ણા, વાસના, સ્પૃહા બાહ્ય પદાર્થોના રાગદ્વેષ આપોઆપ બંધ થઈ જાય છે

૧૧ પ્રસન્ન ચિત્ત—આત્મ અભિમુખ નિર્મળ નિર્દોષ મન પ્રસન્ન જ રહે છે આત્માના ગુણોમા મન લીન થાય તો સહજ સ્વભાવિક આનંદ અનુભવાય છે લય સમાધિ અને ઉન્મતિ ભાવ એક જ સ્વરૂપે છે કારણ કે બંનેમા આત્મિક સુખનો અનુભવ થાય છે ઉન્મનિ ભાવથી લય અવસ્થા સાધી શકાય છે અને લય અવસ્થાથી નિષ્ક્રિય અવસ્થાના સુખનો સાક્ષાત્કાર અનુભવ થાય છે, નિશ્ચય નયથી આત્મા પોતાના જ્ઞાનાદિ ગુણોનો ભોકતા છે તેથી આત્મતત્વ સિવાય સર્વ બાહ્ય ભાવો (પૌદ્ગળીક ભાવો સુખ, દુઃખ, કષાયો વગેરે)નો ત્યાગ થાય તો સહજ આનંદ પ્રગટે છે.

૧૨. શુદ્ધ ઉપયોગ—રાગદ્વેષ અને મિથ્યાત્વ રહિત ઉપયોગ અને સુખ દુઃખમા સમભાવ તે શુદ્ધ ઉપયોગ, તે નિગમ નયથી અંશથી શરૂ થાય છે, અને એવભુત નયમા સર્વથા શુદ્ધ ઉપયોગ થાય છે શુદ્ધ ઉપયોગથી રાગદ્વેષને દૂર કરવાનો હેતુ છે અને આત્મભાવ કેળવવાનો છે તેથી **"ઉપયોગે ધર્મ"** એમ કહેવાય છે રાગદ્વેષ નાશ કરવા માટે **આત્માના દ્રવ્ય ગુણ પર્યાયના ઉપયોગમાં રહેવું.**

૧૩. પરિણામ—અધ્યાત્મ જ્ઞાનમા શુધ્ધ પરિણામ તે શુધ્ધ અધ્યવસાય (આતર વૃત્તિ) શુધ્ધ ભાન શુધ્ધ પર્યાય અને ચારિત્ર પર્યાય રૂપે છે માટે **રાગદ્વેષ રહીતપણે જ્ઞાન, દર્શન અને ગુણોમા સ્થિરતા કરવાની પરિણતી રાખવી** મિથ્યાતી, અજ્ઞાની અને સરાગીને પરિણામે બંધ જ હોય છે તે ઉપરથી કહ્યુ છે કે **"પરિણામે બંધ"** માટે પરિણામની શુધ્ધિ રાખવી અને સંક્લેશ (સંક્લિષ્ટ પરિણામ) દૂર કરવા **પોતાનો આત્મા પોતાના જ પરિણામથી** બંધાય છે એમ ખાત્રી થાય તો પછી તે રાગદ્વેષવાળા પરિણામ મંદ કરવાનો અભ્યાસ કરવો.

આત્મપ્રદેશોનો અરૂપી ઘન અને સિદ્ધ પરમાત્માના આત્મપ્રદેશોના ઘનનું એકીકરણ કર્યું. જેમથી પોતાનો આત્મા સિદ્ધક્ષેત્રમાં ગયો કે હોય એવી કલ્પના કરવી, ક્રમથી શુદ્ધ ઉપયોગ (જ્ઞાન દર્શન)ની વર્તના (પારિણામિક ભાવથી જ્ઞાન દર્શનમાં પરિણમન) અને ભાવથી કેવળજ્ઞાન, કેવળ દર્શન, અનંત આત્મિક સુખ, ક્ષાયિક સમકિત, અનંત આત્મશક્તિમાં નિજ જ્ઞાન, દર્શન, શ્રદ્ધા, ચારિત્ર અને વીર્યથી પરિણતિ કરવી અને તેમાં લીન થઈને શાંત ચિત્તથી સ્વરૂપમય પોતે બની જવું

અથવા સિદ્ધ ભગવાનને પોતાના શુદ્ધ સ્વરૂપ તરીકે જ્ઞેયરૂપ જાણીને પછી સિદ્ધ સ્વરૂપ પોતાના આત્માને ધારીને, પરમાત્માના શુદ્ધ સ્વરૂપની સાથે તન્મય થવું

અથવા સિદ્ધ પરમાત્માનો આત્મભાવે સ્વસંવેદન વીતરાગ જ્ઞાનથી અનુભવ, કરવો જાણે કે પોતે જ સિદ્ધ સ્વરૂપમય બની ગયેલ હોય તેવી રીતે લોકઅલોકના તટસ્થ જ્ઞાતા દ્રષ્ટા થઈને શાંત આત્મિક રસમાં લીન થવું

નિક્ષેપની અપેક્ષાએ આગમથી ભાવ સિદ્ધનો નિક્ષેપ લાગુ પડે છે એટલે કે નિરાગ, નિર્મોહ, અરૂપી, નિરંજન નિરાકાર, જ્ઞાનાનંદ સમતારસમય અનેક ભાવો કેળવાય.

૭. ઉન્મની ભાવ—અહિં શરીરાદિ પૌદ્ગલિક ભાવોને આત્માથી ભિન્ન જાણીને આત્માના શુદ્ધ સ્વરૂપમાં તન્મય થઈને શાંત રસનો અનુભવ કરવો. તેને માટે—

સ્થાન—એકાંત પવિત્ર સમપ્રદેશ સ્થળ છે

આસન—સુખાસન.

ક્રિયા—પગના અંગૂઠાથી મસ્તકના અગ્રભાગ સુધી બધા અવયવોને શિથિલ કરીને, સહજસમાધિ પછી ઔદાસિન્ય ભાવમાં લાભમાં થઈ ને, બાહ્ય તેમજ અભ્યંતર ચેષ્ટા (સંકલ્પ, વિકલ્પ) રહીત થઈ ને, શુદ્ધ સ્વરૂપમાં તન્મય થઈને, શાંત રસનો અનુભવ કરવો.

અહિં નામ અને રૂપના સંબંધો છૂટી જાય છે. આત્મા શરીરથી જુદો જણાય છે તેની વાસનાઓ અસ્ત થઈ જાય છે. મારા—તારાપણાની ભેદ—ભાવ રહેતી નથી, સુખ દુઃખની બુદ્ધિ રહેતી નથી, ભાલા જેવા શબ્દો કે અમૃત જેવા શબ્દો અસર કરી શકતા નથી, આત્મતત્ત્વના ભેદ સ્વ પર રૂપે પરિણમે છે ભાવો તથા સર્વ જગત ઔદાસીન્ય ભાવથી (મધ્યસ્થ દ્રષ્ટિથી) દેખાય છે ઇન્દ્રિયોના વિષય શબ્દ, રૂપ, ગંધ રસ, સ્પર્શ કે આહારમાં હર્ષ કે શોક થતો નથી, ઇન્દ્રિયોને રોકવાનું કે પ્રવર્તાવવાનું કામ થતું નથી પણ તટસ્થ જ્ઞાતા દ્રષ્ટા તરીકે સમભાવે રહે છે. આત્મા ઇન્દ્રિયો અને મનથી તટસ્થ છે. આવી સ્થિતિમાં અલ્પ કાળમાં આત્માનો સાક્ષાત્કાર અનુભવ થાય છે.

૮. **મન ગુપ્તિ—મનને આત્માકારે પરિણમવાનું**, આત્માનિ બહાર જવા દેવુ નહિ, મનને આત્મદ્રવ્ય, આત્મપ્રદેશો, શુદ્ધ આત્મગુણ પર્યાય કે સ્વરૂપ સત્તા અવલોકનમા જોડી દેવુ અને તેમાં સ્થિર કરવુ આત્મા મનને ઇદ્રિયોના વિષયમા પ્રેરતો નથી તેથી મન ઇદ્રિયોમાં જતુ નથી અને ઇદ્રિયો પોતાના વિષયમાં જઇ શકતી નથી. વળી મન આત્મામા સ્થિર થયેલ હોવાથી રાગદ્વેષ સકલ્પ વિકલ્પમાનુ કઇ મનથી થઇ શકતુ નથી.

૯ **દ્રષ્ટિવિજય**—દૃષ્ટિ અમુક ચિન્હસ્થાનમા લીન થયેલી હોય તો સ્થિરતા પામીને હળવે હળવે વિલય પામે છે ત્યાથી પાછી હઠે છે, પછી બીજા સ્થાનમા દષ્ટિને લીન કરવી એમ સર્વત્ર ફેલાએલ દષ્ટિ પાછી હઠીને પરમતત્વ રૂપ નિર્મળ આદર્શમા **આત્માવડે આત્માને દેખે છે.**

૧૦ અમનસ્કતા—શરીર બળી ગયેલ કે નાશ પામેલ છે, એમ લાગે એટલે શરીર છે જ નહિ એમ લાગે, આવી રીતે શરીરનુ ભાન ભુલાઇ તો તૃષ્ણા, વાસના, સ્પૃહા બાહ્ય પદાર્થોમા રાગદ્વેષ આપોઆપ બધ થઈ જાય છે

૧૧ પ્રસન્ન ચિત્ત—આત્મ અભિમુખ નિર્મળ નિર્દોષ મન પ્રસન્ન જ રહે છે આત્માના ગુણોમા મન લીન થાય તો સહજ સ્વભાવિક આનદ અનુભવાય છે લય સમાધિ અને ઉન્મતિ ભાવ એક જ સ્વરૂપે છે કારણ કે બનેમા આત્મિક સુખનો અનુભવ થાય છે ઉન્મનિ ભાવથી લય અવસ્થા સાધી શકાય છે અને લય અવસ્થાથી નિષ્ક્રિય અવસ્થાના સુખનો સાક્ષાત્કાર અનુભવ થાય છે, નિશ્ચય નયથી આત્મા પોતાના જ્ઞાનાદિ ગુણોનો ભોક્તા છે તેથી આત્મતત્વ સિવાય સર્વ બાહ્ય ભાવો (પૌદ્ગળીક ભાવો સુખ, દુ ખ, કષાયો વગેરે)નો ત્યાગ થાય તો સહજ આનદ પ્રગટે છે.

૧૨. શુદ્ધ ઉપયોગ—રાગદ્વેષ અને મિથ્યાત્વ રહિત ઉપયોગ અને સુખ દુ ખમા સમભાવ તે શુદ્ધ ઉપયોગ, તે નિગમ નયથી અશથી શરૂ થાય છે, અને એવભુત નયમા સર્વથા શુદ્ધ ઉપયોગ થાય છે શુદ્ધ ઉપયોગથી રાગદ્વેષને દૂર કરવાનો હેતુ છે અને આત્મભાવ કળવવાનો છે તેથી **"ઉપયોગે ધર્મ"** એમ કહેવાય છે રાગદ્વેષ નાશ કરવા માટે **આત્માના દ્રવ્ય ગુણ પર્યાયના ઉપયોગમા રહેવુ**

૧૩. પરિણામ—અધ્યાત્મ જ્ઞાનમા શુધ્ધ પરિણામ તે શુધ્ધ અધ્યવસાય (આતર વૃત્તિ) શુધ્ધ ભાવ શુધ્ધ પર્યાય અને ચારિત્ર પર્યાય રૂપે છે માટે **રાગદ્વેષ રહીતપણે જ્ઞાન, દર્શન અને ગુણોમાં સ્થિરતા કરવાની પરિણતી રાખવી** મિથ્યાત્વી, અજ્ઞાની અને સરાગીને પરિણામે બધ જ હોય છે તે ઉપરથી કહ્યુ છે કે **"પરિણામે બધ"** માટે પરિણામની શુધ્ધિ રાખવી અને સક્લેશ (સક્લિષ્ટ પરિણામ) દૂર કરવા **પોતાનો આત્મા પોતાના જ પરિણામથી** બધાય છે એમ ખાત્રી થાય તો પછી તે રાગદ્વેષવાળા પરિણામ બધ કરવાનો અભ્યાસ કરશે.

૧૪ શુધ્ધ ક્રિયા—તે સંવર અને નિર્જરાની ક્રિયા તે તેમાં જ્ઞાનની મુખ્યતા હોવાથી જ્ઞાનક્રિયા પણ અપેક્ષાથી કહેવાય. જ્ઞાન આત્મકારે પરિણમે તે શુધ્ધ ક્રિયા છે. આત્માકારે એટલે આત્મદ્રવ્ય આત્મપ્રદેશો, આત્મગુણ પર્યાય. પરંતુ જ્યાં સુધી ક્રિયા મન-વચન-કાયાના યોગથી થાય છે ત્યાં સુધી કર્મની આશ્રવ ચાલુ રહે છે એટલે 'ક્રિયાએ કર્મ' એમ કહેવાય છે. વળી ૨૫ પ્રકારની ક્રિયા હોય છે ત્યાં સુધી કર્મની આશ્રવ હોય છે તેમાંની ૨૪ સંપરાય ક્રિયા ૧ મે ગુણસ્થાને અભાવ થાય છે અને ઉપરના ત્રણ ગુણસ્થાને ફક્ત ઇરિયાવહિ ક્રિયા રહે છે. અયોગી અવસ્થા કે સિદ્ધમાં કર્મની આશ્રવ નથી.

નિશ્ચય જ્ઞાન—આત્મા આત્માને જાણે, પોતાના શુદ્ધ સ્વરૂપને જાણે, સ્વભાવથી શુદ્ધ આત્માને શ્રુતઉપયોગ દ્વારા નિશ્ચયથી જાણે શુધ્ધ આત્મસ્વરૂપમાં સ્વસંવેદન જ્ઞાન તે નિશ્ચય જ્ઞાન.

૧૬ નિશ્ચય દર્શન—શુદ્ધ આત્માને અન્તર્મુખથી અવલોકવો, આત્મા આત્માને દેખે.

૧૭. નિશ્ચય શ્રદ્ધા—ફક્ત સિદ્ધ સ્વરૂપ જ ઉપાદેય છે અને તે સ્વરૂપ જ અનુભવવા યોગ્ય છે એવો નિર્ણય, પોતામાં અનંત શક્તિ છે અને પોતે સિદ્ધ સ્વરૂપ ભગવાન જ એવી આત્મશ્રદ્ધા.

૧૮ નિશ્ચય સમકિત—શુદ્ધ આત્મામાં અનુભવ ઇન્દ્રિયાતીત આત્મીક સુખનો અનુભવ સમરસી ભાવ, કેવળજ્ઞાન, કેવળદર્શન, અનંત આત્મિક સુખ, ક્ષાયક સમકિત, સમભાવ અને શક્તિ વીર્યની સાથે એકતાનો અનુભવ. અહિ ભાવ ચારિત્રની સાથે એકત્વ થાય છે.

૧૯. નિશ્ચય ચારિત્ર—આત્મા પોતાના શુદ્ધ સ્વરૂપમાં આચરણ કરે અને શાંત સમતા રસમાં લીન થઇ જાય.

૨૦ નિશ્ચય ભક્તિ—શુધ્ધ આત્મતત્ત્વની ભાવનામાં લીન થવું

નિશ્ચય મોક્ષ માર્ગ—આત્માનું શુદ્ધ પરિણમન, જિન સ્વરૂપે પરિણમવું. આત્મા અને ગુણોના અભેદપણાનો અનુભવ. શુધ્ધ આત્મગુણોમાં નિમગ્નતા. ગુણી ગુણના ભાવની પરિણતિમાં એકાગ્ર સાવધાન-નિશ્ચલ, પરમ શાંતિથી નિર્વિકલ્પ અંતરંગ સ્વરૂપ ગુપ્ત અવસ્થાનું ધ્યાન કરવું. અહિ ગ્રહણ ત્યાગની બુદ્ધિ રહેતી નથી પણ આત્મા ફક્ત આત્મભાવમાં આચરણ કરે છે. આત્મા, નિજ સ્વરૂપથી વીતરાગ ભાવે પોતાને જ્ઞાનાદિ ગુણપર્યાયોથી અભેદ રૂપ જાણે, દેખે અને આચરણ કરે અને નિરાકુળ શાંત આત્મિક સુખનો અનુભવ કરે સિધ્ધ પરમાત્મા સ્વરૂપ નિજ સ્વરૂપમાં લીન થઇને નિશ્ચલ, નિર્મળ દશા પ્રાપ્ત કરવી.

૨૨. નિશ્ચય પ્રતિક્રમણ—પર ભાવોમાંથી પાછા ફરીને આત્માના સ્વરૂપનું અવલંબન કરીને નિર્વિકલ્પ શુદ્ધ ઉપયોગમાં રહેવું.

૨૩ ભાવ નિર્જરા—ઈંદ્રિયાતીત આત્મિક સુખની રૂચિ અને સાંસારિક સુખની અરૂચિ.

૨૪ શુધ્ધ પારિણામિક ભાવ—આ ભાવથી સિદ્ધ ભગવાનમા પ્રયત્ન વગર કેવળજ્ઞાન, કેવળદર્શન અનત આત્મિક સુખમા પરિણમન થાય છે શુદ્ધ પારિણામિક ભાવ નિષ્ક્રિય અને મોક્ષરૂપ છે, ધ્યેય રૂપ છે

૨૫ એક દેશ શુધ્ધ પારિણામિક ભાવ—છદ્મસ્થ પોતાના સમ્યગ્-જ્ઞાન, દર્શન-ચારિત્રના પર્યાયથી, શુદ્ધ પારિણામિક ભાવોમા પરિણમન કરે તે તેથી **ક્ષયોપશમ, ઉપશમ અને ક્ષાયકભાવ** ઉપજે છે, તે ભાવનારૂપ છે, ધ્યાનરૂપ છે, શુદ્ધ પારિણામિક ભાવથી કથચિત્ ભિન્ન છે કારણ કે એક દેશ શુદ્ધ છે તે ઉપાદાન અને નિમિત્ત એ બન્ને કારણ થઈને કાર્ય કરે છે ઉપાદાન કારણ ધ્યેય રૂપે પરિણમે ત્યારે નિમિત્ત અદ્રશ્ય થઇ જાય છે. આત્માકારે ઉપયોગ પરિણમન, સ્વભાવિક ભાવ, નિર્વિકારી ઉપયોગ આ બધા પર્યાયવાચક છે. આ ભવ્યત્વનુ વ્યક્તત્વ છે એટલે ચેતના નિર્વિકારપણે જ્ઞાનદર્શનમા પરિણમે છે

૨૬. આત્મભાવ—(૧) કેવળજ્ઞાન, કેવળદર્શન, આત્મિક સુખ, ક્ષાયકભાવ, શુદ્ધ પારિણામિક ભાવ.

(૨) છદ્મસ્થ માટે—જ્ઞાન, દર્શન, ચારિત્રમા સ્થિરતા શુદ્ધ આત્મગુણોની આત્મપ્રદેશો સાથે એકતાનો અનુભવ.

૨૭. તત્વરસ આસ્વાદન—તત્વ = આત્મતત્વ. રસ = શાત સમતા રસમય આનદ આસ્વાદન = અનુભવ. શરીરમા જ્યા ચેતનાનો અભાસ થાય છે ત્યા આત્મપ્રદેશો છે તેને મનથી ગ્રહણ કરી તેમા શાત રસની ભાવના ભાવવી એટલે શાતરસ પ્રકટ થશે. પછી તેનો અનુભવ કરવો અને તેમા લીન થઇ જવુ, આત્મિક સુખ કે કોઇપણ આત્માના ગુણને આવી રીતે ઉત્પન્ન કરીને ભોગવી શકાય છે.

૨૮. સત્ ચિદાનદ—જ્ઞાનથી શરીરમાથી ચેતનાને શોધી, ભાવથી શરીરથી ભિન્ન જાણીને, **એક ચૈતન્ય રૂપ જ્ઞાન આનંદનો અનુભવ** કરવો અને તે સ્વરૂપમા લીન થઇ જવુ ત્યારે પરમ સ્વસ્થતા, પરમ અમૃત રસ અને પરમ આનદનો અનુભવ થાય છે

૨૯. દર્શન સુખ—આત્માના નિરાકાર નિર્વિકલ્પ સહજ દર્શન-સ્વરૂપ-દ્રષ્ટાની સ્થિતિમા શુદ્ધ ઉપયોગે પરિણમિ રહેવુ તેથી પરમ સુખ (આનદ અને શાતિ)નો અનુભવ થાય છે અહિં લોક અલોકના તટસ્થ દ્રષ્ટા થવુ અથવા ફક્ત નિજ આત્માના દ્રષ્ટા થવુ

૩૦. આત્મપ્રદેશોમાં વિશ્રાંતિ—જ્યારે સકલ્પ, વિકલ્પ, આકુળતા, વ્યાકુળતા, દુર્ધ્યાન થાય ત્યારે મનને આત્મપ્રદેશોમાં જોડી અને તેમા સ્થિર કરીને શાત રસનો અનુભવ કરવો મનને આત્મા સાથે જોડવાથી તે નિર્વિકલ્પ દશામા આવે છે એટલે રાગદ્વેષ ઇંદ્રિયોની ચચળતા વગેરે બાહ્યભાવો અને દુ:ખો અદ્રશ્ય થઇ જાય છે

૩૧ **પોતપોતામાં સમાઈ રહેવું**—ભાવ પર્યાયોના તટસ્થ જ્ઞાતા દ્રષ્ટા બનીને અંતર્મુખ વૃત્તિથી જ્યારે આત્મા પોત પોતામાં (નિજ સ્વરૂપમાં) સમાઈ જાય છે ત્યારે અખંડ આનંદ અને સંપૂર્ણ સ્થિરતામાં રહે છે

૩૨. **અરૂપી એકત્વ**—આખા લોકમાં પણ અનંતા જીવોના પરિણામમાં સ્વભાવ એક સામાન્ય જીવ દ્રવ્યને મનોદર્પણથી દેખવાથી સર્વ જગતમાં જીવજ પ્રતિભાસિત થાય છે તે સર્વ જીવોમાં અરૂપી ચેતન એકત્વથી સમભાવે જોઈને એકત્વ રૂપ પરિણતિ કરી અને પોતાના સમતા રસમાં લીન થવું સમતામાં સર્વ જગત્ એક રૂપ લાગે છે તેનો અનુભવ કરવો.

૩૩. **જ્ઞાયક ભાવમાં લીન**—નિશ્ચય નયમાં આત્મા એકજ દ્રવ્ય રહે છે આત્મા અને તેના ગુણોમાં ભેદ રહેતો નથી, તેમ પરસ્પર ગુણોમાં ભેદ રહેતો નથી. સર્વ ગુણો પોતપોતાની પર્યાયમાં પ્રવર્તે છે અને તે સર્વ પર્યાયોમાં એક જ આત્મ દ્રવ્ય છે નિર્વિકલ્પ (અભેદ) સ્વરૂપમાં સર્વગુણ પર્યાયોની દ્રવ્યમાં એકતા થાય છે. આત્મા જ્યારે પર દ્રવ્યોનો સંબંધ રાખતો નથી તેથી અશુદ્ધ પરિણતિ થતી નથી તેથી નિજ આત્મા ફક્ત એક શુદ્ધ જ તરીકે રહે છે તેનો શુદ્ધ પર્યાય પણ દ્રવ્યની અંદર લીન થાય છે ભેદભાવ રહેતો નથી તેથી શુદ્ધ દ્રવ્ય જ્ઞાયક બનીને સ્થિર થાય છે. અહિં જ્ઞાતા પણ પોતે છે અને જ્ઞેય પણ પોતે છે અને જ્ઞાન સ્વરૂપ પણ પોતે જ એટલે જ્ઞાતા જ્ઞેય અને જ્ઞાનની એકતા (એકાકાર) થાય છે. આવી રીતે જ્ઞાયક ભાવ ઉત્પન્ન કરીને અભેદ સ્વરૂપે જ્ઞાન ભાવમાં લીન થવું ચેતનાનો વર્તમાન શુદ્ધ ઉપયોગ પર્યાય આત્માથી અભેદ સ્વરૂપે એક જ છે તેથી નિર્વિકલ્પ છે.

૩૪ **શુદ્ધ સ્વરૂપનો લાભ**—ઉપર જે જ્ઞાયક ભાવ કહ્યો તે આત્માના શુદ્ધ સ્વભાવના નિશ્ચયમાં આવે તો પોતે સિદ્ધ સ્વરૂપે જ્ઞેય થાય અને તે શુદ્ધ સ્વરૂપનો આત્માને લાભ થાય.

૩૫. **ચૈતન્ય સ્વભાવની પ્રાપ્તિ**—નિગોદથી માંડીને સિદ્ધ સ્વરૂપ સુધીના ચેતનાના બધા પર્યાયોનું આત્મામાં એકત્વ કરવું અને ચેતનાને સ્થિર કરવી. ચેતનાના બધા પર્યાયોમાં કેવળ જ્ઞાન શ્રેષ્ઠ છે તેથી કેવળજ્ઞાન સ્વરૂપ શુદ્ધ ચેતનાથી અભેદ આત્મિક સુખનો અનુભવ કરો ત્યારે સ્થિર ટકીને નિર્મળ ચૈતન્ય સ્વભાવ પ્રાપ્ત થાય. આ ચેતના આત્માના ત્રિકાળ સંબંધી પર્યાયનો એક કાળમાં અનુભવ કરે

૩૬ **સ્વરૂપ સ્થિરતા**—દ્રવ્યાર્થિક નય (અભેદ જ્ઞાન)ના ધ્યાનથી સ્વરૂપ સ્થિરતા આવે છે માટે અરૂપી એકત્વ અને જ્ઞાયક ભાવમાં લીન થવાનો અભ્યાસ રાખવો.

૩૭. **વિકૃત ભાવ**—તે પર્યાયાર્થિક નય તથા તત્ત્વદૃષ્ટિથી જીવ અજીવના મુકાબલાથી થાય છે. પર્યાયાર્થિક નયમાં જીવ, નરક—તિર્યંચ—મનુષ્ય—દેવ—સિદ્ધ પર્યાય (આકાર) રૂપે દેખાય છે તેમાં જીવ દ્રવ્ય અને પુદ્ગલ પર્યાયની ભિન્નતા તારવતાં અને તે પર્યાયોના કારણો તપાસવાથી વિકૃત ભાવ આવે છે.

૩૮ **ભેદ જ્ઞાન**--તે પૃથકત્વ વિતર્ક સવિચારનો વિષય છે તેનાથી જીવ દ્રવ્ય અને તેના ગુણોની ભિન્નતા, ગુણોની પરસ્પર ભિન્નતા, પર્યાયોની ભિન્નતા દ્રવ્ય-ગુણ-પર્યાયની ભિન્નતા વિચારવામા આવે છે

૩૯ **આત્મિક સુખાનુભવ**—આત્મિક સુખ ભોગવવાની રીતો.—

(૧) **શાંત રસ**ની ભાવના ચિત્તક્ષેત્રમા સ્થિર કરવી અને મન આત્મદ્રવ્યમા સ્થિર કરવુ

(૨) મનથી આત્મપ્રદેશોનો અવગ્રહ કરી તેમા લીન થઇને **આત્મસંતોષ**ની ભાવનાથી આત્મપ્રદેશોમા સંતોષ પ્રગટ કરવો અને તેમા લીન થઇ જવુ

(૩) નિર્વિકારી **સ્વઅનુભવ રૂપી જ્ઞાન**મા લીન થવુ

(૪) નિર્વિકલ્પ નિજ શુદ્ધ **આત્મસત્તાનુ અવલોકન** કરવુ

(૫) **અનંત આત્મિક સુખની ભાવના**થી આત્મપ્રદેશોમા આત્મિક સુખ પ્રકટ કરી તેમા લીન થવુ

(૬) પંચ પરમેષ્ટિના **ભાવ નમસ્કાર**માં લીન થવુ

(૭) **નિશ્ચય સમક્તિ**ના ભાવમા લીન થવુ

(૮) આત્માના **શુદ્ધ ગુણોના ધ્યાનમાં** ઊંડા ઉતરવાથી આત્મિક સુખ પ્રગટ થાય છે અને અનુભવાય છે

(૯) નિજ **શુદ્ધ સ્વરૂપમા લીન** થવાથી પૌદ્‌ગળીક સુખ દુ ખની લાગણી રહેતી નથી. અને આત્મિક સુખનો અનુભવ થાય છે

(૧૦) **મનને આત્મપ્રદેશોમાં સ્થિર** કરવાથી ઇંદ્રિયોના વિષયોની આકુળતા વ્યાકુળતા રહેતી નથી તેથી સહજ સુખ ઉત્પન્ન થાય છે

(૧૧) **જ્ઞાન, આનંદ અને ચૈતન્ય સ્વરૂપની** ભાવનાથી આત્મપ્રદેશમાંથી સાત્વિક સુખ પ્રગટ થાય છે

૪૦. **સહજ આનંદમય ઘેન**—આત્મ અનુભવ રૂપ અમૃત રસ પીવાથી સહજ આનંદમય ઘેન ચઢે છે તેની આગળ દેવતાઇ સુખ મિંદુ સમાન છે દુનિયાની વસ્તુ તમાસારૂપ દેખાય છે તેમા જરા પણ સ્પૃહા રહેતી નથી.

૪૧ **આત્મરૂચી**—આનંદઘન આત્મામા પ્રેમ (રુચી) જોડવાથી બાહ્ય વસ્તુઓનો પ્રેમ છૂટે છે આનંદઘન આત્મપ્રદેશોને ભાવચક્ષુથી જોઇને ચેતના હર્ષ પામે છે (આનંદમય બની

જાય છે) અને પરોક્ષ ભાવે પ્રેમ (વાત્સલ્ય) થાય છે અને સાક્ષાત જોવાની તાલાવેલી લાગે છે પણ સાક્ષાત્કાર ૧૩ મે ગુણસ્થાને થાય છે શુક્લ ધ્યાનમાં શુદ્ધ ચેતના આત્મપ્રદેશોની સાથે એકતા અનુભવે છે

૪૨. **સમતાનો અનુભવ**—સદ્બુદ્ધિ અને અનુભવ જ્ઞાનની મદદથી વિચાર કરીને સમતાનો અનુભવ કરવામાં આવે તો સમતા અને આત્માની એક રસરૂપ પરિણતિનો અનુભવ થશે અને તેથી શાંતરસ અને આત્મિક સુખનો અનુભવ થશે અને સર્વ દુઃખનો અંત થશે. સમતાથી અનુભવ જ્ઞાન ખીલવાય છે જ્યાં અસંખ્યાત પ્રદેશમય આત્મ દ્રવ્ય તેના શુદ્ધ ગુણ અને પર્યાયમાં ધ્યાનથી ઐક્ય ભાસે ત્યાં નીરાગી, સતત ઉપયોગ અને સમતાપૂર્વક લીન થઈ જવું

૪૩ **સુખરૂપ શુદ્ધ ચેતના**—શુદ્ધ ચેતના તે કેવળજ્ઞાન સ્વરૂપ છે. આત્માના પ્રદેશે પ્રદેશે કેવળજ્ઞાન અને અનંત સુખ છે તેથી શુદ્ધ ચેતનામાં ઉપયોગ રાખી તેનો અનુભવ કરવામાં આપોઆપ અનંત સુખ પેદા થાય છે

૪૪ **લીનતા આનંદ**—(૧) આત્માના એક પ્રદેશમાં કે અમુક રૂચક પ્રદેશોમાં કે અસંખ્યાત પ્રદેશોમાં કે આત્માના એક ગુણ પર્યાયમાં કે સર્વ ગુણ પર્યાયમાં અભેદ સ્વરૂપે કે સમુચ્ચય આનંદ-ગુણ-પર્યાયમાં અભેદ સ્વરૂપે કે આત્માના એક શુદ્ધ પર્યાયમાં લીન થવાથી સહજ આનંદનો અનુભવ થાય છે. ઇત્યાદિ સર્વ અનાત્મ ભાવો અદૃશ્ય થાય છે સર્વ દુઃખો દૂર થાય છે અને અનંત કર્મની નિર્જરા થાય છે.

(૨) સમરસી ભાવમાં લીનતા સદ્ગુણોમાં તન્મયતા, શુદ્ધ સ્વરૂપમાં એકરસપણું અંતરંગ ભક્તિ, ભાવશ્રુત જ્ઞાન, સહજ સ્વભાવ, સ્થિરતા ધ્યાન, અસંખ્ય પ્રદેશોમાં એકરસ, બાહ્ય દુનિયા અને પરભાવથી નિવૃત્ત સ્વાનુભવ, આત્મિક આનંદમાં લીન થઈ જવું

૪૫. **ગુણોનો એકતાનો અનુભવ**—આત્માના દરેક ગુણમાં ઉંડા ઉતરી જ્યારે ગુણની નામ સંજ્ઞા ભૂલાય છે અને ગુણના ભાવમાં જ પરિણતિ રહે છે ત્યારે આત્મિક સુખનો અનુભવ થાય છે. એટલે આત્મિક સુખના અનુભવમાં સર્વ ગુણોનું ઐક્ય થાય છે તેમાં અનેક ભાવોનું એક અસ્તિત્વ છે તેમાં સ્વરૂપભેદ નથી. ગુણોમાં ફક્ત સંખ્યા સંજ્ઞા (નામ), લક્ષણ અને પ્રયોજન આદિથી ભેદ છે.

૪૬ **ગુણોનું દર્શન**—શુદ્ધ પ્રેમ અને શ્રદ્ધાથી અધ્યાત્મ જ્ઞાન સિદ્ધ થાય છે ત્યારે આત્માના ગુણોનું દર્શન થાય છે તે અભ્યંતર ભાવની પરિણતિથી થાય છે. તેથી આંતરીક શક્તિ વધે છે અને પોતાની શક્તિમાં વિશ્વાસ આવે છે કે હું ક્રોધને હટાવીને આ કામ પાર પાડીશ. જે જે ગુણનું સ્મરણ, મનન, શ્રદ્ધા, અનુભવ અને ધ્યાન કરવામાં આવે તે તે ગુણને પ્રકટ કરવામાં આત્મવીર્ય પરિણમે છે આત્મદ્રવ્ય ગુણોમાં પરિણમે ત્યારે ગુણોનો આભાસ થાય.

૪૭ **ક્ષયોપશમ જ્ઞાન**—જે દ્રવ્યનો ઉંડાણથી વિચાર કર્યા કરીએ તે દ્રવ્યનું ક્ષયોપશમ જ્ઞાન ઉપજે છે અને અનુભવ થાય છે માટે ધ્યાનના ધ્યાતા સુધી આત્માના શુદ્ધ

અધ્યવસાય ઉપર કાઢી નાખવા અને દરેક ગુણમા ઉડુ ઉતરવુ અને ત્રણે યોગોને આત્મા તરફ વાળવા

૪૮ **અજપા જાપ**—જપ તે પર્યાયોના સમુદાયરૂપ છે અને અજપા નિરતર પ્રવાહ સુચવે છે અધ્યાત્મ જ્ઞાનમાં **આત્માના શુદ્ધ ઉપયોગરૂપી** પર્યાયોમાના પ્રવાહમા લીન થવાથી **આનંદ સ્વરૂપ ચૈતન્ય નિરંજનપણું** પ્રાપ્ત થાય છે

૪૯. **અનુભવ જ્ઞાન**—શ્રુતજ્ઞાનનો રસ (ફળ, સાર, પરિપક્વ દશા, નિજ આત્મા સબધી ભાવ શ્રુતજ્ઞાન) તે અનુભવ જ્ઞાન છે, તે આગમો અને ખાસ કરીને **દ્રવ્યાનુયોગના ગ્રહણ, મનન, નિશ્ચય, ધારણ, સ્મરણ,** નિજઆત્મતત્વમા **ધ્યાન અને સમાધિથી** ખીલે છે, વારવાર **તત્વરસ આસ્વાદનથી** અનુભવ પરિણતિ થાય છે એટલે ભાવનાનો અનુભવ અથવા શુદ્ધ ગુણોનો અનુભવ અથવા નિજસ્વભાવનો અનુભવ થાય છે

અપ્રમત્ત દશાથી આત્માને મળવા એક મન થાય છે, મનોવૃત્તિ સમતા ભાવમા પરિણમે છે, **આત્માને પરમાત્મદેવ રૂપે પરોક્ષ રીતે નિરખીને તેમાં તલ્લિન થાય છે,** એક રસરૂપ થાય છે અને સહજ આનદ સુખનો અનુભવ થાય છે.

દ્રવ્યાનુયોગથી વૈરાગ્ય ચાલુ રહે છે તેથી બાહ્ય પ્રવૃત્તિ થતી નથી પણ આત્મરમણુતા ચાલુ રહે છે **અપૂર્વ વિર્યોલ્લાસથી ધ્યાનમાં ઉંડા ઉતરાય** છે અને અસખ્ય પ્રદેશોમા રહેલ અનત ગુણોમા રમણુતા થાય છે

ઉપયોગની ધારાથી ધ્યાન ચાલુ રહે છે, ધ્યાનમાથી **સમાધિમાં જતાં સહજ આનંદનો અનુભવ** થાય છે સમતા, ચેતના અને શ્રદ્ધા આત્માની પરિણતિ છે તે ચેતનના અનુભવમા ભાસે છે તેમા જેમ જેમ આત્મા તલ્લિન થાય તેમ તેમ સહજ આનદમા લીન થાય છે **અસંખ્ય પ્રદેશોમાં ઉડા ઉતર્યા** વગર અનુભવ અમૃતનુ પાન થતુ નથી

સમતા સર્વ પદાર્થોને **નિર્લેપ** દશાથી દેખે છે તે આત્મામાં જ છે તેને આત્મભાવ વડે પ્રગટ કરવી તેથી મોહની કર્મની ૨૮ પ્રકૃતિ તથા ૧૮ પાપ દૂર થાય છે

૫૦. **અભિનવ જ્ઞાન**—આત્મામાં મનની સ્થિરતા તે અતર્વૃત્તિ છે, જ્યારે મન આત્મા તથા શુદ્ધ ગુણોમા ચોટી જાય ત્યારે નામ રૂપનુ ભાન ભુલાય છે અને આત્મતત્વ સબધી અપૂર્વ જ્ઞાન પ્રકટે છે તે અભિનવ જ્ઞાન છે તેથી આત્મા સબધી નવા તાજા શુદ્ધ વિચાર આવે છે જેથી શુકલ ધ્યાન પ્રગટ થાય છે

૫૧ **ભાવ પ્રાણ**—તે જ્ઞાન દર્શન, ચારિત્ર (આત્મિક સુખ), વીર્ય છે તેમા નિરતર ઉપયોગ રાખવો, તેથી સર્વ પ્રકારનો વિરોધ નાશ થાય છે અને ગમે તેવા ક્રોધને પણ જીતી શકાય છે

૫૨ સમકિત પ્રાપ્તિ—આત્મતત્વના અનુભવમાં અપૂર્વ આત્મિક સુખનો અને તેની સાથે સમકિતનો નિર્ણય થાય છે

૫૩. આત્મશ્રદ્ધા—સત્તાએ મારો આત્મા સિધ્ધ સમાન છે એવી દૃઢ શ્રદ્ધા રાખવી અને મારી પોતાની જ શક્તિઓથી હુ સિદ્ધ સ્વરૂપ મેળવીશ હુ જિન પ્રવચનના માર્ગમાં છુ અને મારૂ કામ જરૂર પાર પડશે. શ્રદ્ધા પુરુષાર્થનુ બીજ છે યમ અને નિયમનો આધાર તેના ઉપર છે. આત્માને આત્મ-દર્શન રૂપે જ દેખો.

૫૪ સુખદુઃખમા સમભાવ—પૌદ્ગલિક સુખદુઃખ શુભાશુભ કર્મના વિપાકથી (સ્પર્શથી) ઉત્પન્ન થાય છે તેથી હુ ભિન્ન છુ તે મારૂ સ્વરૂપ નથી માટે મારા શુદ્ધ સ્વરૂપમાં હુ રહીશ. આત્મામાં શુદ્ધ ઉપયોગ રાખવાથી આવા આપત્તિઓમી પણ એવાથી કષાય ઉદયમાં આવતા નથી.

૫૫ ઇષ્ટ અનિષ્ટપણાની બુદ્ધિનો અભાવ—જે પુદ્ગલ સ્કંધ પર્યાય દેખાય છે તે નિત્ય નથી. તેનો મૂળ દ્રવ્યો પુદ્ગલોનો ભિન્નભિન્ન પર્યાયોનો વિચાર કરીએ તો કોઈ વસ્તુ ઇષ્ટ કે અનિષ્ટ નથી, માટે તટસ્થ દૃષ્ટિથી વસ્તુને વસ્તુભાવે (વસ્તુના સ્વભાવ પ્રમાણે) અવલોકવી.

૫૬ ભાવ સામાયિક—આત્માને આત્મામાં સમાવો. આત્મપ્રદેશોમાં આત્માના ગુણને અનુભવવા.

૫૭ ભાવ કાયોત્સર્ગ—કાયામાંથી ઉપયોગ ખેંચી લઈને આત્માકારે પરિણમાવવો.

૫૮ ભાવ પ્રત્યાખ્યાન—કર્મ બાંધવાના પરિણામોનો ત્યાગ.

૫૯. આત્મ ધ્યાન—સત્તામાં રહેલ શુદ્ધ આત્મતત્વ તો અંતરંગ સાધન છે તેનુ ધ્યાન ધરવું ઉત્સાહ, નિશ્ચય, ધૈર્ય સંતોષ, તત્વાર્થનાદિ બાહ્યસાધન છે. શુદ્ધિ (રાગદ્વેષનો અભાવ) વીર્યોલ્લાસ (તિવ્ર મનોબળ) અને ઉપયોગ (તન્મયતા સાવધાની) એ ત્રણ પૂર્વક ધ્યાનથી ભેદો પાર થાય છે.

૬૦ અસંમોહ—જ્ઞાન, આનંદ, આત્મદર્શનશુદ્ધતા અને સમતા સ્વભાવ ચારિત્ર તે અસંમોહ તેમાં આત્મ પ્રવૃત્તિ છે અને રાગદ્વેષનો અભાવ છે.

૬૧ પદસ્થ ધ્યાન—નિજ આત્મ અનુભવમાં લીન, નિજ સત્તામાંથી, નિજ શુદ્ધ સ્વરૂપને અવલંબીને સ્થિર કરીને, નિજ શક્તિથી, નિજ પ્રકાશ માટે, નિજ તત્વનુ ધ્યાન ધરવુ

૬૨. કેવળજ્ઞાનની ભાવના—મન અને ઇન્દ્રિયોની સહાયતા વગર (કલ્પનાતીત, ઇન્દ્રિયાતીત) કેવળ આત્મપ્રદેશોથી પ્રત્યક્ષ જ્ઞાન, જ્ઞાનના સર્વ અવિભાગ પ્રતિચ્છેદો અનંત તેથી સંપૂર્ણ લોક અલોકના સર્વ દ્રવ્ય-ક્ષેત્ર-કાળ-ભાવના ત્રિકાળિક પર્યાયોને અનુક્રમ વગર (એકી

સાથે, યુગપદ્) જાણે, અપ્રતિહત શક્તિવાળુ સમગ્ર, ક્ષાયકભાવવાળુ અખડ વિમળ અપ્રતિપાતી અનત, નિર્મંદેહ પરમ જ્યોતિ, પરમ બ્રહ્મ છે, અનાદિ અનત જ્ઞેયો (પદાર્થો) કેવળજ્ઞાનમાં અનાદિ અનંતપણે સદાકાળ પ્રતિભાસે છે, સમસ્ત લોક અલોકમા પ્રતિસમય થતા ઉત્પાદ વ્યયની વર્તનાનુ એકીસાથે જ્ઞાન, કેવળજ્ઞાનનો ઉપયોગ તે આત્માના પોતાના જ સ્વરૂપનો અનુભવ છે જાણવાની ઇચ્છા કે પ્રયત્ન વગર જ ત્રિકાળવર્તી સર્વ પદાર્થો જ્ઞાનમા જણાય છે જ્ઞાયક શક્તિ સર્વ જ્ઞેય પદાર્થાકારોમા વિસ્તીર્ણ છે, સશય–વ્યામોહ–ભ્રમણા આદિ દોષોથી રહિત સ્પષ્ટ છે અક્રમવર્તીત્વપણાથી અનત સ્વરૂપ પરિણામ છે, આનદ અને સમતારસમય નિરાકુળ સુખરૂપ છે કેવળજ્ઞાન તે શુદ્ધ ચેતનાની પરિણતિ રૂપ પર્યાય છે, તે આત્મ પ્રદેશોમાથી પ્રગટ થાય છે અને તેમા જ સમાઇ રહે છે આત્માની બહાર કેવળજ્ઞાન જતુ નથી જ્યાં લોક અલોકના ત્રિકાળીક સર્વ દ્રવ્ય–ગુણ–પર્યાયોને એકી સાથે જાણે છે કેવળજ્ઞાન આત્મિક અમૂર્તીક સ્વતત્ર, પરદ્રવ્યોના સયોગ રહિત, શુદ્ધ કેવળ આત્માધીન, અવિનાશી, એકીવખતે, સમય સમય, અખડીત ધારા પ્રવાહ રૂપ, અવ્યાબાધ, ઉત્કૃષ્ટ છે પ્રત્યક્ષ સપૂર્ણ જ્ઞાનથી અનત આત્મસંતોષ ઉપજે છે તેથી તૃષ્ણા ઉત્પન્ન થતી નથી કેવળજ્ઞાનની ભાવના માટે **લોક અલોકના શ્રુતજ્ઞાનપૂર્વક તટસ્થ જ્ઞાતા થઇને શાંતરસમાં લીન થઇને રહેવું.**

૬૩. **છ કારક આત્મા**—આત્મા પોતે છ કારક છે

(૧) તે જ્ઞાયક ભાવનો **કર્તા** છે કારણકે જ્ઞાયક સ્વભાવ પોતે ઉત્પન્ન કરે છે

(૨) જ્ઞાયક સ્વભાવને ઉત્પન્ન કરવો તે કર્તાનુ **કર્મ** છે

(૩) પોતાના શુદ્ધ ઉપયોગના પરિણમન રૂપ ચારિત્ર પર્યાય (**કરણકારક**)થી પોતે જ્ઞાયક સ્વભાવ ઉપજાવે છે

(૪) **સંપ્રદાનકારક** પોતે જ જ્ઞાયક સ્વભાવ રૂપ પર્યાયને ઉત્પન્ન કરી પોતાને જ તે જ્ઞાયક ભાવનુ દાન દે છે અને પોતે જ તે સ્વીકારે છે અને **ભોગવે** છે

(૫) **અપાદાનકારક**—અશુદ્ધ પર્યાયનો **ત્યાગ** કરીને પોતે જ શુદ્ધ પર્યાય ધારણ કરે છે અને તેમા સ્થિર થાય છે

(૬) જ્ઞાયક સ્વભાવનો **આધાર** પોતે જ છે

૬૪. **એકત્વ અન્યત્વ**—અજ્ઞાન દશામા રાગ ભાવથી અશુદ્ધ ચેતનાનો કર્તા, કર્મ અને કર્મફળ (સુખદુ:ખ) હુ જ એકલો હતો, અન્ય દ્રવ્ય મારૂ ન હતુ. રાગદ્વેષ અને અજ્ઞાનયુક્ત ચેતના તે અશુદ્ધ ચેતના રાગદ્વેષ મિથ્યાત્વ ભાવ ઉત્પન્ન કરવો તે કર્મ ચેતના પૌદ્‌ગળીક સુખ દુ:ખનો અનુભવ કરવો તે કર્મફળ ચેતના જ્ઞાનદશામા પણ હુ એકલો છુ, અન્ય દ્રવ્ય મારું નથી. રાગદ્વેષ રહિત શુદ્ધ ભાવનો હુ કર્તા છુ, નિર્મળ ચૈતન્ય ભાવથી શુદ્ધ સ્વભાવનુ સાધન કરનાર

છું. કેવળ છું. નિર્મળ ચેતના પરિણતિથી હું શુદ્ધ સ્વભાવ ઉત્પન્ન કરું છું. તેથી હું કર્મ છું. આત્મ સ્વરૂપ ભાવના મનનથી ઉત્પન્ન આકુળતા વ્યાકુળતા રહિત આત્મિક સુખ રૂપી હું કર્મફળ છું. આ ભાવનાથી અશુદ્ધ પરિણામ ઉત્પન્ન થતો નથી.

૬૫. વીતરાગ સમકિત—તે નિશ્ચય સમકિત છે. શુદ્ધ ઉપયોગ રૂપ જ પરમ આલ્હાદ રૂપ સમતારસનું આસ્વાદન છે. તે નિશ્ચય રત્ન ત્રયની ભાવનાથી સાધી શકાય જ. તેની સાધના માટે—

૧. જ્ઞાન, દર્શન, શ્રદ્ધા, ચારિત્ર, આત્મિક સુખ અને વીર્ય જે પોતાનું સ્વરૂપ છે તેમાં લીન થઈ જઈને પોતાના સ્વરૂપનું નિરાકરણ પ્રાપ્ત કરવું.

૨. કલ્પનાતીત અને ઇન્દ્રિયાતીત આત્મિક સુખમાં લીન થઈ જવાથી મિથ્યાત્વભાવ કે પૌદ્ગલિક સુખની ઇચ્છા રહેતી નથી.

૩. પંડિત વીર્ય ઉલ્લાસ (વીર્યોલ્લાસ)થી ખેદ અને સંકલ્પ–વિકલ્પ નાશ કરીને વિચિકિત્સાને નાશ કરી.

૪. શુદ્ધ આત્મ તત્ત્વના ઉપયોગથી મૂઢતા નાશ કરી.

૫. ઉપશમ ભાવથી દોષોને ઉદય પામવા દેવા નહિ અને કદાચ દોષ ઉદય આવે તો આત્માના (દોષ પ્રતિપક્ષી) ગુણથી દોષોને મૂળમાંથી ખેંચી નાશ કરવા.

૬. સમરસી ભાવથી દ્રઢતાથી જ્ઞાન, દર્શન, ચારિત્રમાં સ્થિર રહેવું.

૭. ઉત્કૃષ્ટ દ્રઢ રુચી (વાત્સલ્ય)થી નિરુપાધિક આત્મિક આનંદમાં લીન થવું.

૮. નિજ શુદ્ધ આત્માનો અનુભવ વધારતા જવું.

૬૬. જ્ઞાનાત્મા—જ્ઞાયકભાવમાં લીન આત્મા.

૬૭. દર્શનાત્મા—નિર્વિકલ્પ શુદ્ધ દર્શન સ્વરૂપમાં લીન આત્મા.

૬૮. ચારિત્રાત્મા—વિરક્ત અને સમરસી ભાવમાં લીન આત્મા, શુદ્ધ ગુણોમાં સ્થિર આત્મા, સમતારસમય આત્મસ્વરૂપ.

૬૯. વીર્યાત્મા—સહજ વીર્યાત્મા. જ્ઞાન–દર્શન–ચારિત્રમાં શુદ્ધ યોગ (મન, વચન અને કાયા)ની પ્રવૃત્તિ, શુદ્ધ ઉપયોગમાં મગ્ન.

૭૦. નિશ્ચય ધર્મ—અશરીરી અરૂપી સમતારસમય અહિંસા સ્વરૂપ આત્મતત્ત્વમાં લીન. કર્મ રહિત શુદ્ધ આત્મપ્રદેશોમાં લીન, કર્મ આશ્રવનું રૂપ શુદ્ધ સંવર સ્વરૂપ આત્મતત્ત્વમાં લીન, આત્માના શુદ્ધ સ્વરૂપમાં રમણતા, પરિણામ શુદ્ધ થવાથી નિશ્ચલ અવસ્થામાં લીન.

ઉપરના બે અધ્યવસાય સ્થાનો બતાવ્યાં છે જેનાથી કેવળ મોક્ષ સ્થાન દ્વારા આત્મશુદ્ધતા કરી શકાય.

સમતા

અધ્યાત્મજ્ઞાનમા જ્ઞાન, દર્શન, ચારિત્ર (સમતા) અને વીર્યસાધન તેમ જ સાધ્ય છે કારણ કે જ્ઞાન તે જ કેવળજ્ઞાન રૂપે પ્રગટ થનાર છે, દર્શન તે જ કેવળ દર્શન તરીકે પ્રગટ થનાર છે, સમતાથી જે રાગદ્વેષની મંદતા કરવામા આવે છે તે જ સંપૂર્ણ સમતા (ક્ષીણ મોહ) રૂપે પ્રગટ થનાર છે અને વીર્ય પંડિત વીર્યનુ કામ કરીને છેવટે અકરણ વીર્યજ રૂપે રહેવાનુ છે

નિશ્ચય નયથી જોતા સઘળો પુરુષાર્થ સંપૂર્ણ સમતા પ્રાપ્ત કરવામા વાપરવાનો છે, એટલે કે મોહનીય કર્મની ૨૮ પ્રકૃતિને ક્ષય કરવાની છે તે આત્માના સમતા ગુણના વિકાસથી મોહનીય કર્મનો નાશ થાય છે અને મોહનીય કર્મ નાશ પામે એટલે બાકીના ત્રણ ઘનઘાતિ કર્મ આપોઆપ નાશ પામે અને કેવળજ્ઞાન, કેવળદર્શન અને અનંત વીર્ય પ્રગટ થાય છે

ફકત જ્ઞાન ભણી ભણીને કેવળજ્ઞાન મેળવી શકાતુ નથી પણ સમતાનુ બીજ જ્ઞાન જ છે, એમ તો ક્ષયોપશમ ભાવથી કષાયની મંદતા પહેલા ગુણસ્થાને પણ થાય છે પણ સમતાના વાસ્તવિક સ્વરૂપનુ જ્ઞાન ચોથે ગુણસ્થાને મેળવાય છે અને અમુક અંશે સમતાનો અનુભવ થાય છે અને મોહનીય કર્મ ક્ષપકશ્રેણીના ૧૦મા ગુણસ્થાનના અંત સમયે સર્વથા નાશ પામે છે તેથી બારમે ગુણસ્થાને સંપૂર્ણ અને કાયમની સમતા હોય છે એટલે કે ૪ થી ૧૦ ગુણસ્થાન સુધીમા મોહનીય કર્મનો સર્વથા નાશ કરવાનો અને સંપૂર્ણ સમતા પ્રાપ્ત કરવામા સઘળો પુરુષાર્થ ફેરવવાનો છે

આ રીતે જોતા **મોક્ષમાર્ગનું સમતા એ ઉત્કૃષ્ટ સાધન છે. વળી તે સુખરૂપ છે અને સાધ્ય પણ છે તે દૃષ્ટિથી જોતાં આખો મોક્ષમાર્ગ સુખરૂપ જ** છે પણ તે સુખ પૌદ્ગળીક નથી, આત્માનુ જ સ્વરૂપ છે, માટે અધ્યાત્મજ્ઞાનમા સમતાનુ સ્થાન મુખ્ય છે માટે તે કેળવવા માટે વિસ્તારપૂર્વક વાત કરી જોઇએ જો કે અગાઉ સમતાનુ કિરણ આત્મરમણતારૂપી સૂર્યમા પહોચવા માટે આવી ગયેલ છે

સમતા પ્રાપ્તિના ઉપાય

૧. શાંત રસ (સમતા રસ)ની ભાવના ચિત્તક્ષેત્ર (મનમાં) સ્થિર કરવી અને શરીરસ્થ ચેતનના **આત્મપ્રદેશોમા સમતાને શોધવી** એટલે પંડિત વીર્ય સ્ફુરણા ઉત્પન્ન કરીને સમતાને પ્રગટ કરશે અને તે આત્મપ્રદેશોમા ઉંડા ઉતરીને (એટલે કે શુદ્ધિ, તીવ્રભાવ અને તન્મયતા વધારવાથી) ભોગવવી એટલે આત્મિક સુખનો અનુભવ થશે સમતામા પૌદ્ગળીક સુખ નહિ હોવાથી પૌદ્ગળીક સુખ ભોગવાતુ નથી પણ ઇંદ્રિયાતીત આત્મિક સુખનો અનુભવ થાય છે

૨ આત્માના શુદ્ધ સ્વરૂપનું ધ્યાન ધરવાથી સમતારસ પ્રગટ થાય છે. શુદ્ધ સ્વરૂપ એટલે નિર્મળ આત્મદ્રવ્ય, આત્માના શુદ્ધગુણો અને આત્માના શુદ્ધ દ્રવ્યગુણ પર્યાય. શુદ્ધ સ્વરૂપનો ખ્યાલ સિદ્ધ સ્વરૂપથી મેળવાય છે. તેથી પ્રથમ સિદ્ધ સ્વરૂપનું આલંબન લેવું પછી શુદ્ધ સ્વરૂપમાં લીન થઈ જવું એટલે પોતાના આત્મામાં તથા સિદ્ધમાં ભિન્નતાની કલ્પના રહે નહિ. શુદ્ધિ તરફ અપેક્ષાએ અંશથી શુદ્ધ સમજવો.

૩ મોહનીય કર્મની જે જે પ્રકૃતિ ઉદયમાં આવે અથવા ઉદયમાં આવવાના નિમિત્ત જેમકે ૨૨ પરિષહ મળી આવે અને તે કર્મ પ્રકૃતિને તેના પ્રતિપક્ષી જે આત્માનો ગુણ **છે તેને ભાવનાથી ઉત્પન્ન કરી તે ગુણમાં લીન થવાથી કર્મ ભોગવાની પ્રકૃતિ** કુંઠિત જશે. બીજી પ્રકૃતિમાં ભળીને રસ આપ્યા વગર ભોગવાઈ જશે અને નાશ થશે અથવા રસહિન થઈને અન્ય સ્થિતિમાં ભળી જાય પછી રસ વગરની થઈને ભોગવાઈ જાય ને તેનો નાશ થશે. અહિં કર્મ પ્રકૃતિ અને આત્મગુણ બતાવવામાં આવે છે.

ક્રોધને ક્ષમાથી જીતવો.

દ્વેષને ચૈતન્ય અરૂપી એકત્વ રૂપી સમભાવથી જીતવો.

અદેખાઈ ને યથાયોગ્ય સ્થાને ચાર સમકિત ભાવના (મૈત્રી, પ્રમોદ, કરુણા, માધ્યસ્થ)થી નાશ કરવી.

માનને વિનય (કોમળતા, નરમાશ, નમ્રતા)થી તથા અરૂપી એકતાથી જીતવો.

માયાને સરળતા (ઋજુતા, અવક્રતા)થી જીતવી, ૨૨ પરિષહ વખતે કર્મમાંથી મુક્ત કરનાર ને ઉપકારી માની તેનો દોષ ન જોવો પણ પોતાના કર્મનો દોષ જોવો તે સરળતા છે અને વક્રતાનો ત્યાગ કરીને તેના તરફ હિત બુદ્ધિ રાખવાથી માન જીતાય છે.

લોભને આત્મ સંતોષ, નિસ્સંગ અવસ્થા નિર્લેપભાવ, નિર્મમત્વ વગેરે યથાયોગ્ય ભાવ (શુદ્ધ ધર્મ)થી જીતવો.

તત્ત્વ દૃષ્ટિથી વૈરાગ્યભાવ ઉત્પન્ન કરીને રાગને નાશ કરવો એટલે કે પરસમય ત્યાગ અને સ્વસમય (સ્વરૂપ આચરણથી) રાગનો નાશ થાય છે

ભયનો ધૈર્ય, ક્ષમા શાંતરસ, સમતા અને નિર્ભય ભાવોથી નાશ કરવો.

હાસ્યને ગંભીરતાથી જીતવું

રતિને પરસમય આચરણત્યાગ અને સ્વસમય આચરણથી જીતવી.

અરતિને જ્ઞાનાનંદ અને વીર્યોલ્લાસથી જીતવી.

ભયને એકત્વ, અન્યત્વ, નિષ્પરિગ્રહ, નિષ્કામ, **અમર** અછેદ્ય, અભેદ્ય, અદાહ્ય ભાવોથી જીતવો

શોકનો અન્યત્વ, એકત્વ, બોધિ અને **ધર્મભાવના**થી નાશ કરવો

દુગચ્છાને અશુભાણુ અને **અનતવત્તિયાણુ પેહાથી** નાશ કરવી.

વેદને અરૂપી અશરીરી **અવેદી** ભાવથી જીતવો

દર્શન મોહને આત્માના **શુધ્ધ સ્વરૂપમાં લીન** થઇને નાશ કરવો

સમતા રસ શુ છે?

તે શાત અમૃત રસ છે, ઉપશમ રસ છે, રસાધિરાજ છે, સમાધિજન્ય ઉત્કૃષ્ટ આત્મરસ છે, તે મગળ સ્વરૂપ અનુપમ સુખમય રસ છે, તે સાધ્ય અને સાધન રૂપ શાત રસ છે, તે મોક્ષના સુખની વાનકી છે, તે અનુભવ ગમ્ય પરમાર્થિક આનદ સ્વરૂપ છે, તે આકુળતા વ્યાકુળતા રહિત સુખરૂપ છે, તે નિરૂપાધીક દશા છે, તે અવિરોધીભાવ છે તે વિરક્ત દશાનુ સુખ છે, તે આધ્યાત્મિક શાતિ અને પ્રત્યક્ષ સુખ રૂપ છે તે સવર–સામાયિક–ભાવ ચારિત્ર–સમકિત–સમદૃષ્ટિ–ખતિ–મુત્તિ–અજવે–મદ્દવે–લવવે–સચ્ચે–સજમે સ્વરૂપ છે, તે અહિસા–સત્ય–અચૌર્ય, બ્રહ્મચર્ય અને નિસ્પરિગ્રહ સ્વરૂપ છે, તે સુખદુખમા સમભાવ રૂપ છે, ઇષ્ટ અનિષ્ટપણાની બુદ્ધિ રહિત છે

ત્યા ઇન્દ્રિયોના વિષયોમા સુખદુખ બુદ્ધિનો અભાવ છે, ત્યા ઇષ્ટ વિયોગ અને અનિષ્ટ સયોગમા સમભાવ છે, ત્યા સ્તુતિની ઇચ્છાનો અભાવ છે, સ્વનિદામા સ્થિતિ સ્થાપકતા છે, પરનિદા અને સ્વપ્રશસામા ખેદ છે, પરગુણની ઇર્ષા તેમ જ ઉપેક્ષાનો અભાવ છે પણ પરગુણ પ્રશસામા આનદ છે, દુખપર અદ્વેષ છે, અહમત્વ અને મમત્વનો અભાવ છે, રોગાદિ શરીરભાવોની ઉપેક્ષા છે, ત્યા પરસ્પર વિરોધસૂચક દ્વવ સયોગોમા એકસરખી મતિ રહે છે, તિરસ્કારનો અભાવ છે, આર્ત્ત–રૌદ્રધ્યાનનો અભાવ છે આકર્ષક–દૂરીગમનનો અભાવ છે, લાગણીમા સ્વસ્થતા છે, આવેશનો અભાવ છે, મિત્રશત્રુનો અભાવ છે, ત્યા ચચળતાનો અભાવ છે, સતાપ કે પરિતાપ રહિતપણુ છે, ઇન્દ્રિયોના વિષયથી વિરક્તપણુ છે, વાસનાનો અભાવ છે, સાસારીક ભાવો પ્રત્યે નિસ્પૃહ, નિર્લેપ નિરાગી, નિષ્કામ ભાવ છે

તે પાચ આસ્રવ અથવા ૧૮ પાપસ્થાનક અને ૨૪ સપરાય ક્રિયાથી વિરક્ત છે

સમતાથી મન શાંત–નિર્મળ–પ્રસન્ન રહે છે, મનનુ સમતોલપણુ રહે છે, મનમા ક્ષોભ થતો નથી, મન દૃઢ–અડગ–એકભાવવાળુ સ્થિર રહે છે, મન સ્વસ્થ થાય છે, સસારના તાપથી અતપ્ત રહે છે, સસાર ભ્રમણથી વિરક્ત થાય છે, નિર્ભય થાય છે, નિશ્ચિન્ત થાય છે, આત્મસ્વરૂપમા મન ગુમ થાય છે પણ સાસારીક ભાવોમા જતુ નથી અને આત્મામા અલૌકિક સતોષ અનુભવે છે, પર ભાવોમાથી નિવૃત્તિરૂપ મનને નિરાત (વિશ્રાતિ) થાય છે

સમતાના ચાર અંગ છે

૧ મૈત્રી આદિ ચાર સમકિત ભાવના અને અનિત્ય આદિ બાર ધર્મભાવના.

૨. ઇન્દ્રિયોના વિષયમાં સમભાવ.

૩ પંચપરમેષ્ઠિના ગુણોને અનુસરીને આત્મતત્ત્વ વિચાર.

૪ પાંચ આચારનું પાલન. પાંચ આચારને પણ સમતાના ઉપાયમાં અંતર્ગત કરવા.

સમતાથી નિઃસંગપણું આવે છે અને નિઃસંગપણાથી મોક્ષ થાય છે

સમતામાં ચૈતન્ય સ્વરૂપી એકત્વથી સર્વ જીવો સરખા છે, ઉત્પાદ – વ્યય – ધ્રૌવ્ય એ સામાન્ય સત્તા અને અસ્તિત્વથી સર્વ દ્રવ્યો સરખા છે તેથી નિજ આત્મદ્રવ્યને પણ દ્રવ્ય રૂપે દેખો, સર્વ દ્રવ્યો પોતપોતાના પર્યાયમાં સ્વતંત્ર રીતે રહે છે તેથી સર્વ જગત નિર્લેપ લાગે છે, પર્યાયત્વથી સર્વ પર્યાયો સમકાળમાં એકત્વ પામે છે ગુણત્વથી સર્વ ગુણો સમકાળમાં એકત્વ પામે છે નિજ સર્વ પર્યાયોનું સ્વદ્રવ્યથી એકત્વ દેખાય છે નિજ સર્વ ગુણોમાં સ્વદ્રવ્યથી એકત્વ અનુભવાય છે

સમતામાં ત્રણ રીતે ઉપયોગ

૧ અભ્યંતર ભાવે (૧) શાંત રસનો અનુભવ (૨) એક સ્વરૂપનો અનુભવ—(i) પ્રદેશોનું એકત્વ, (ii) ગુણોનું એકત્વ (iii) દ્રવ્ય–ગુણ–પર્યાયનું એકત્વ.

૨ બાહ્ય અભ્યંતરભાવે સમતામાં સર્વ જગત એક રૂપ અને નિર્લેપ જણાય છે.

૩. બાહ્ય જીવોના સંબંધમાં (૧) શુદ્ધ (૨) અરૂપી એકત્વ.

સમતાના નિર્મમત્વ અંગમાં (૧) નવ બાહ્ય પરિગ્રહમાં નિર્મમત્વ છે પરિગ્રહના દુઃખદ વિભાગમાં સર્વ સંબંધથી ભાગી જાય છે (૨) કર્મમાં નિર્મમત્વ છે (૩) શરીરાદિ નોકર્મ તેમજ સર્વ કર્મફળમાં નિર્મમત્વ છે.

આવી રીતે સર્વ અંગોથી સંપૂર્ણ રીતે ક્ષાયક ભાવ સમતા સ્થિર થાય ત્યારે કેવળજ્ઞાન પ્રગટે, સર્વભવ્ય જીવોને સમતા પ્રાપ્ત થાઓ. અહિં સમતાગત કથન સમાપ્ત કરવામાં આવે છે.

હવે ચિત્તની એકાગ્રતાનું સ્વરૂપ સમજવા માટે તેની પર્યાયવાચક તથા સહકારી અનેક નામ સંજ્ઞા ભેદ દ્રવ્ય–ગુણ–ભાવને જોડીને જણાવવામાં આવે છે કે જે જાણવાના ભાવોનો એકાકાર કરવાથી ધ્યાન અને સમાધિનું સ્વરૂપ જાણી શકાશે.

નિર્વિકલ્પ સમાધિ, સ્વગુણમાં તન્મયતા, શુદ્ધ ઉપયોગમાં સાવધાન, આત્મપ્રદેશોમાં સુસ્થતા, સ્વાનુભૂતિમાં એકતાન, આત્મ પ્રદેશો અને ગુણમાં સ્થિરતા, દ્રવ્ય – ગુણ – પર્યાયની

એકતા, ઐક્ય, એકત્વ, અનુભવ જ્ઞાન, અનુભવ સ્પર્શન શુદ્ધ ક્રિયા, આત્મિક સુખમા અત્યંત લીન–**તલ્લીન,** સ્વગુણ **સ્વરૂપનો કર્તા અને ભોક્તા,** સિદ્ધ સ્વરૂપના અનુભવમા **ધૈર્ય,** શુદ્ધ દ્રવ્યગુણ પર્યાયના વિચાર પ્રવાહમા એકતા, એકાકાર, **સતત ઉપયોગની ધારા,** શુદ્ધ ઉપયોગરૂપ **અજંપા જાપ, તત્વરસ આસ્વાદન, અપૂર્વ વીર્યોલ્લાસથી** ધ્યાનમા ઉંડા ઉતરવુ, **અપ્રમત્તદશા,** સમતાદિ ગુણો અને આત્માની **એકરસરૂપ પરિણતિ, તદાકાર** પરિણતિ, નિશ્ચય ભક્તિમા **અનહદ તાન–ઉત્સાહ–વીર્યોલ્લાસ, સ્થિર ઉપયોગમાં પ્રેમ આનંદ, રોમેરોમ પુલકીત,** ભાવનાનો અનુભવ, ગુણનો **અનુભવ,** ગુણ અનુભવમા **પ્રસન્નતા,** સમતા–શાતરસ–સમભાવ–સમરસીભાવ અને શુક્લધ્યાનમા **ઉંડા ઉતરવુ, તત્ત્વરૂચી, ભાવ ચારિત્ર,** શુદ્ધ પર્યાયમા **લીન,** શુદ્ધ સ્વરૂપની **ધારણા,** શુદ્ધ ગુણોમા **પ્રેમ–વાત્સલ્ય–પ્રસન્નતા–આનંદ–સહજ આનદમય ચેન, (નિસંગ અવસ્થા)** નિજ શુદ્ધ સ્વરૂપમા શ્રદ્ધા–પ્રતીતિ–**નિશ્ચય અંતર્વૃત્તિ,** ઉપસર્ગ પરિસહમા **શૌર્ય, ધૈર્ય, પરાક્રમ, સહનશીલતા શીતળતા.**

અનુભવ જ્ઞાન

હવે **આત્મપ્રદેશોમાં સ્થિર ઉપયોગ રાખીને અનુભવ જ્ઞાનના** મુદ્દા બતાવવામા આવે છે.

આત્મપ્રદેશોમા–વિશ્રાંતિ, અંતર્મુખવૃત્તિ, પોતપોતામા સમાઇ રહેવુ, રમણતા, શુદ્ધ ઉપયોગ, સ્થિરતા, સમાધિ, ગુણોની શોધ–અભ્યાસ–દર્શન–અનુભવ–એકરસરૂપ પરિણતિ–અભેદ સ્વરૂપ, મનનું–આત્માકારે પરિણમન–મન ગુપ્તિ, આત્મપ્રદેશોનુ દર્શન, પ્રદેશે પ્રદેશે ગુણોનો અનુભવ, આત્મપ્રદેશોનો અનુભવ, આત્મરસ આસ્વાદન નાનાનદ શુદ્ધ ચૈતન્યનુ પરોક્ષદર્શન અને અનુભવ, ગુણોની ઉત્પત્તિનો અનુભવ, સ્વચતુષ્ટયનો અનુભવ, સમતા–શાતરસ–આત્મિકસુખનો અનુભવ દ્રવ્ય–ગુણ–પર્યાયનુ એકત્વ, ગુણોનું આત્મામા સમાઇ રહેવુ, સહજ આનન્દમય ચેન, આત્મ અનુભવમા અત્યંત લીન, અચિંત્ય આત્મવીર્યપ્રવર્તન, અભેદસ્વરૂપનો અનુભવ, સ્વસંવેદન વીતરાગજ્ઞાન, લયસમાધિ, નિસંગ નિષ્ક્રિય અંતરંગ ગુપ્ત અવસ્થા, શુદ્ધ ક્રિયા, અમોહ, પરમ શાંતિ, પરમ આનંદ, પરમ સ્વસ્થતા, પરમ અમૃતરસ, સંપુર્ણ સ્થિરતા, શાતરસની ભાવના સ્થિર, ગુણોના અનુભવમા શાતરસ, અનુભવજ્ઞાન, આત્મસત્તાનુ અવલોકન, અનેન્દ્રીય આત્મિક સુખમા લીન, નિજસ્વરૂપ દૃષ્ટિ, આત્મસંતોષમા લીન, ક્ષાયકભાવની આત્મપ્રદેશોથી પ્રાપ્તિ, અમનસ્કતા, પ્રસન્નચિત્ત, આમાથી કોઇપણ એક મુદ્દો લઇને અને આત્મપ્રદેશોમા સ્થિર અંતર્વૃત્તિ રાખીને આત્મરમણતા કરી શકાય છે

લોક અલોકના તટસ્થ જ્ઞાતા, દ્રષ્ટા, સ્વસ્વરૂપમા લીન આવી રીતે અનુભવ જ્ઞાનના મુદ્દા—શુદ્ધ પારિણામિક ભાવમા લીનતા, અરિહંતના ક્ષાયકભાવમા લીન, સિદ્ધ સ્વરૂપમા લીન સમરસીભાવના લીન–સત્તામા રહેલ પરમાત્મ સ્વરૂપની અનુભવના બળથી ભેદ–જ્ઞાનેયરૂપ આત્માના શુદ્ધ સ્વરૂપનો લાભ ઉન્મનિભાવ, ઔદાસીન વૃત્તિ, લોક અલોકના સર્વ પદાર્થોમા

નિર્લેપપણુ (અશોકમાં દૃષ્ટ આનંદન) જડ અને ચૈતન્ય એ સર્વ જ્ઞેયોનો તટસ્થ જ્ઞાતા દૃષ્ટા અને સ્વતત્ત્વમાં શાંત નિર્મળ સ્વરૂપનો અનુભવ, ભાવપ્રાણોમાં પરિણતિ, સ્વરૂપ સ્થિરતા.

ક્ષાયક સમકિત પામવા માટે અનુભવ ધ્યાન—૧. પરમાત્માના શુદ્ધ સ્વરૂપમા પોતાના જ્ઞાનથી પરિણતિ કરીને પોતાના શુદ્ધ સ્વરૂપનો નિશ્ચય કરવો, તે સિવાય કોઈ પર દ્રવ્ય કે તેના ગુણ પર્યાયની ઈચ્છા કરવી નહિ અને પોતાનુ શુદ્ધ સ્વરૂપ ભોગવવા માટે સતત પ્રયત્ન અને આત્મ શ્રદ્ધા રાખવી, જ્ઞાનના શુદ્ધ ઉપયોગથી દરેક મુઝવણ દૂર કરવી, દોષોને ઉત્પન્ન થવા દેવા નહિ અને થાય તો તેનો તત્વજ્ઞાનથી નાશ કરવો, શુદ્ધ ઉપયોગમાં સ્થિર થવુ નિજ શુદ્ધ સ્વરૂપમાં તન્મય થઈ જ્ઞાનાનંદમય બની જવુ અને પોતાના અધ્યવસાયોની શુદ્ધિ કર્યે જવી અને ગુણોમાં સ્થિરતા વધારતા જવુ

૨ આત્મામાં ઉપયોગ રાખવો, મનને શુદ્ધ સ્વરૂપ તરફ વાળવુ શુદ્ધ સ્વરૂપ જ ઉપાદેય અને ભોગવવા યોગ્ય છે એવો નિશ્ચય રાખવો, મનને વિભાવ પર્યાયમાં જવા દેવુ નહિ, શુદ્ધ સ્વરૂપને નિરંતર લક્ષમાં રાખવુ આત્મપ્રદેશોમાં વિશ્રાંતિ લેવી, શુદ્ધ ભાવ પ્રાણોમાં પરિણમ્યા કરવુ આત્મપ્રદેશો અને શુદ્ધ ભાવને છોડવા નહિ.

૩ ગુણોને આત્મામાં જોવા, ગુણોની સત્તામય કરવી. ગુણોમાં ઊંડા ઉતરવુ શરીરાદિ બાહ્ય ભાવો પરિષહ ઉપસર્ગ વગેરેની ઉપેક્ષા કરવી, દોષને પકડી પકડી છિન્નભિન્ન કરી નાખવા મનને આત્માકારે પરિણમાવવુ આત્માના સ્વરૂપમાં લીન થવુ, સ્થિર આસન રાખી કાયાનુ પ્રવર્તન બંધ કરવુ.

૪ આત્મામાં સતત ઉપયોગ રાખવો પોતાની સર્વશક્તિ આત્મભાવમાં જોડવી, શુદ્ધ સ્વરૂપ અનુભવમાં પાછી પાની કરવી નહિ.

૫ આત્માના અનાહારી સ્વરૂપનો નિશ્ચય કરવો, અશરીરી આત્મા જ્ઞાનના ભોક્તા છે માટે જ્ઞાનભાવને ભોગવવો.

સર્વ વૃત્તિ આત્મામાં જ સમાવી દેવી, અતીન્દ્રિય આત્મિક સુખમાં લીન થવુ શાંત રસમાં લીન રહેવુ શરીરભાવ દૂર કરીને આત્મપ્રદેશોમાં સ્થિરતા કરવી. આત્માને શુદ્ધ સ્વરૂપમાં સ્થિર કરવો, સંવર અને નિર્જરાના ભાવથી આત્માની સેવા કરવી, આત્માને અનાત્મ ભાવોમાંથી છોડાવી લેવો, આત્માના ગુણોને ખીલવવા, અનંત સ્વરૂપમાં લીન થવુ શરીરાદિ સંસારી ભાવોનો ત્યાગ કરવો. આ પ્રમાણે ભાવના ભાવવાથી અને અનુભવના પ્રકાશથી સમ્યક્ દર્શનની શુદ્ધિ થતાં ક્ષાયક સમકિત પ્રાપ્ત થાય છે.

અધ્યાત્મ ધ્યાનની સિદ્ધ સ્વરૂપની મુખ્યતા છે શુદ્ધ આત્મ સ્વરૂપ તે જ સિદ્ધ સ્વરૂપ છે અને શુદ્ધ આત્મ સ્વરૂપનો કેવળ વર્ણન આવી શકે છે જ્યાં પણ આલંબન માટે સ્થાપન સિદ્ધ સ્વરૂપની જરૂર છે. કારણકે તેની અપેક્ષાએ શુદ્ધ સ્વરૂપ તરફ ગમન કરતા આત્મા શુદ્ધ

સ્વરૂપમા ગણાય તેમ જ નિગમ નયની અપેક્ષાએ અશથી શુદ્ધ સ્વરૂપ કહેવાય અને ભાવ નિક્ષેપામા આગમથી ભાવ નિક્ષેપ અથવા નોઆગમ ભાવ નિક્ષેપમા પરિણતિરૂપ આત્મ દ્રવ્ય ગણાય અને તે આત્મા પોતાના જ્ઞાન-દર્શન-ચારિત્રમા ભાવથી વર્તે છે એમ કહેવાય.

હવે સિદ્ધ સ્વરૂપ બતાવવામા આવે છે—

૧. કેવળજ્ઞાન—અનત, અક્ષય, અપ્રતિપાતિ, અલખ, અનક્ષર, પરમાક્ષર, પરમબ્રહ્મ, ત્રિકાળવર્તી, સપૂર્ણ, સમસ્ત, સહજ સ્વાભાવિક, સર્વ પ્રકાશક, આનદમય, શુદ્ધ, નિર્મળ, ક્ષાયકભાવે, સમતા શાત રસમય, નિરાલબી, પ્રત્યક્ષ, અખડ, અનુપમ, સર્વ હોહિત, ઇન્દ્રિયાતીત, કલ્પનાતીત, યોગાતીત, સ્વકાલ ઉપયોગવત, ચિદ્રૂપ, પરમ જ્યોતિ સ્વરૂપ, ચિદ-ઘન, જ્ઞાન-ઘન, શુદ્ધ ચેતના સ્વરૂપ, શુદ્ધ ક્ષાયક ભાવ, સમસ્ત લોકાલોકના પદાર્થોના ઉત્પાદ, વ્યય રૂપ પર્યાયોની વર્તનાનુ એકજ સમયમા થતુ જ્ઞાન, સર્વ દ્રવ્ય-ક્ષેત્ર-કાળ-ભાવ પ્રકાશક જ્ઞાન.

૨. કેવળ દર્શન—તે કેવળજ્ઞાન જેટલી જ બધી શક્તિઓવાળુ છે, ફક્ત ફેર એટલો કે તે નિર્વિકલ્પ નિરાકાર દર્શન સ્વરૂપ છે અને નિદ્રાતીત છે

કેવળજ્ઞાન અને કેવળદર્શન આત્માનુ જ શુદ્ધ સ્વાભાવિક સ્વરૂપ છે તેમાં પ્રયત્ન વગર શુદ્ધ પારિણામિક ભાવથી પરિણમન થાય છે તેથી જ્ઞાન, દર્શનનો ઉપયોગ આપોઆપ ચાલ્યા કરે છે **જાણવા દેખવાની ઇચ્છા વગર આપોઆપ** નિજ આત્મ સ્વરૂપ સહિત સર્વ જગત પ્રત્યક્ષ **જાણવામા આવે છે અને દેખવામાં આવે છે**

૩. અનંત આત્મિક સુખ—અવ્યાબાધ (નિરાબાધ ઉપદ્રવ રહિત શિવ સુખ), સ્વાનુભવગમ્ય, આનદસ્વરૂપ, આનંદઘન, આનદ મદિર, સહજ સુખ, નિરૂપાધિક સુખ, આત્મ સ્વરૂપમા સપૂર્ણ સતૃપ્ત રૂપ, કલ્યાણ સ્વરૂપ, અનુપમ પુર્ણાનદ સ્વ સ્વભાવ-પરિણતિ રૂપ સુખ, નિરાકુળ સુખ, નિજ આત્મ અનુભવ રૂપ સુખમા અત્યત લીન, શબ્દ-રૂપ-ગધ-રસ-સ્પર્શ-આકાર યોગરહિત નિર્વિકારી અનેન્દ્રિય શુદ્ધ આત્મિક સુખ, પુદ્‌ગળાતીત, અમિશ્રિત, સ્વતત્ર, નિરાલબી, સતત્ અખડ, અક્ષય, નિરોગી, અનત સમતા સ્વરૂપ સુખ.

૪ સમદૃષ્ટિ—નિર્વિકલ્પ, (નિર્દ્વદ્વ, સ દેહાતીત, નિશક, નિકખ, નિર્વિચિકિત્સા) ક્ષાયક સમકિત, નિજસ્વરૂપ દૃષ્ટિ, શુદ્ધ પરિણતિ, આત્મરમણતા, સ્વભાવમાં રમણતા, સ્વસ્વરૂપમા નિશ્ચય (સ્થિર, અક્ષોભ, અડોલ), હવે તે શુદ્ધ સ્વરૂપ કેવુ છે? તો કે-નિસગ, નિર્લેપ, નિર્વિષયી, નિર્મમત્વ, નિરાશી, નિસ્પૃહ, નિર્દોષ, નિર્વિકારી, નિર્મોહી નિરાકુળ નિષ્કલક, નિશલ્ય, નિષ્કામ નિવૃતિ સ્વરૂપ નિજ આત્મ અનુભવમા અત્યત લીન, અક્રોધે, અમાણે, અમાયાએ, અલોભે, અયોગી, અવેદી, અકષાય, અખેદ, અશોક, અપરિણામી, અતુષ્ણ અકલક, અદ્વેષ અલેશી, અવિરોધી, અક્ષોભ, અચચળ, અનાવેશ, અનાતુર, અક્લેશ, અસંગ, અમત્સર, પરમશાત શિતળ સરળ સમાધિ સ્વરૂપ, સ્વરૂપ સંતોષી, સ્વ સ્વરૂપમા તૃપ્ત, સ્વસ્થ સ્વસ્વરૂપ સ્થિત, સમતાસ્વરૂપ, વીતરાગ, મગળ સ્વરૂપ, નિશ્ચય અહિસા સ્વરૂપ, શુદ્ધ સત્ય આત્મસ્વરૂ, કર્મ અગ્રહણ સ્વરૂપ, શુદ્ધ આત્મસ્વરૂપથા લીન.

૫. અક્ષય સ્થિતિ—અમર, અવિનાશી, અક્ષીણ, અજર, અડોલ, અક્ષોભ, નિત્ય, શાશ્વત, અવિચળ સ્વરૂપ.

૬ અરૂપી સ્વરૂપ—અવર્ણ, અગંધ, અરસ, અસ્પર્શ, અશબ્દ, અસંસ્થાન, અણાહારી, અયોનિ, અગતિ, અજાતિ, અશરીરી, અમૂર્ત, નિરંજન, નિરાકાર, શુદ્ધ અસંખ્ય પ્રદેશાત્મક દ્રવ્ય, અભાષક, અનન્ય, અયોગી, અનેન્દ્રિય, સંપૂર્ણ શુદ્ધ પર્યાય સ્વગુણ, સ્વસંપન્ન, સ્વક્ષેત્ર (આત્મપ્રદેશો) વત્, કલ્પનાતીત, વચનાતીત, પુદ્ગલાતીત, અવ્યાપી આત્મ દ્રવ્ય, અનાશ્રવી, નિરાવરણ, સ્વસત્તાવંત, અણાહારી, અવિકારી, અખંડ, અક્ષય, અભેદ, શુદ્ધ નિષ્પન્ન સ્વરૂપ, પરસંગ રહિત, નોસંજ્ઞીનો અસંજ્ઞી, નોપર્યાપ્તિનો અપર્યાપ્ત, નોસૂક્ષ્મનો બાદર, ઉત્પાત રહિત, પરાઘાત રહિત, આતાપ રહિત, ઉચ્છ્વાસ રહિત, નિર્વિકલ્પ (મનનો અભાવ), અચિંત્ય, અનાહત, અસંખ્યપ્રદેશાત્મકઘન, અભેદ, સ્વરૂપ, સિદ્ધ, ઘન, અનંત ગુણ પર્યાયના સમુદાય સ્વરૂપી દ્રવ્ય, અસ્તિત્વ, વસ્તુત્વ, નિજ અસંખ્ય પ્રદેશરૂપ ક્ષેત્રના અવગાહક

૭. અગુરુલઘુ, અગોત્ર, અભેદ, અનંતગામી, અક્ષય, નિત્યપણે શુદ્ધ પર્યાય.

૮ અનંત આત્મિક શક્તિઓ—આત્મવીર્ય કૃતકૃત્ય, નોપર્યાપ્તિનો અપર્યાપ્ત, નોભવ્ય નોઅભવ્ય, અક્રિય, સ્વાભાવિક પારિણામિક ભાવે ઉપયોગવંત, અનંત ગુણોના કર્તા–ભોક્તા, (અનંત ગુણોથી અનંત ગુણોને અનંત ગુણનું દાન, અનંત ગુણોનો લાભ, અનંત ગુણ પર્યાયોનો ભોગ, અનંત ગુણોનો ઉપભોગ રૂપી અનંત શક્તિ સ્વરૂપ, પ્રગટ આત્મ વીર્ય) પરમ શાશ્વત સુખ, સિદ્ધ ભગવાન.

આવી રીતે સિદ્ધ સ્વરૂપ સમજી મગજમાં ઊંડુ ઉતારવાથી, ધ્યાન અને સમાધિથી એક દેશ સિદ્ધ સ્વરૂપ અનુભૂતિમાં રહે છે.

એકત્વ (અભેદ સ્વરૂપ)

હવે ગુણોનું એકત્વ કેવી રીતે થાય છે તેની રીત બતાવવામાં આવે છે.

એક પછી એક ગુણને લેવા, જેવા કે જ્ઞાન, દર્શન શ્રદ્ધા, આત્મિક સુખ, વીર્ય ગુણ વિનય, સરળતા, સંતોષ, સમતા વગેરે દરેક ગુણને મતિજ્ઞાનના અવગ્રહથી ધ્યાન સુધી લઈ જવા. પછી ઊંડા ઉતરી સમાધિમાં પ્રવેશ કરવો એટલે ગુણનું નામ ગયા, તે ગુણનું પ્રયોજન વગેરે અદૃશ્ય થશે અને એકલી સમતા અને આત્મિક સુખનો અનુભવ થશે.

દરેક ગુણને અનુભવતાં અનુભવતાં સમતારસ અને આત્મિક સુખનો અનુભવ થાય ત્યાં સુધી લઈ જવા, ત્યારે ખાત્રી થશે કે જ્યારે વ્યક્તિગત ગુણનું નામ, શબ્દ અને પ્રયોજન છૂટાય જશે એટલે સમતા અને આત્મિક સુખનો દરેક ગુણને અંતે, એક સરખો અનુભવ થશે, અહિં બધા ગુણોનું એકત્વ અનુભવાશે તે ગુણોનું એકત્વ આત્મપ્રદેશે થાય છે.

હવે એટલુ સમજવાનુ છે કે જે ગુણનો વર્તમાન અનુભવ થાય છે તે ગુણના પર્યાય રૂપે છે દ્રવ્ય અને ગુણ ત્રિકાલીક છે, પર્યાય વર્તમાન કાળમા અસ્તિત્વ રૂપે છે અને ગુણ પર્યાય રૂપે પરિણમે છે તેથી દરેક પર્યાયથા દ્રવ્ય અને ગુણ તો છે જ એટલે **બધા ગુણોનુ એકત્વ તે બધા ગુણપર્યાયોનુ એકત્વ સમજવું.** ગુણોનુ એકત્વ દ્રવ્ય સાથે હોવાથી ગુણ-પર્યાયોનુ એકત્વ પણ આત્મદ્રવ્ય સાથે થયુ **આત્મદ્રવ્ય અને ગુણોનાંપર્યાયોનું જે વર્તમાન એકત્વ થયું તે આત્માનું અભેદ સ્વરૂપ તે સમતારસમય આનંદ સ્વરૂપે ભોગવાય છે.** જીવને અનતા ગુણો છે અને દરેક સમયે એક એક ગુણોનો એક એક પર્યાય પ્રવર્તે છે તેથી અનતા ગુણોના અતતા પર્યાય પ્રવાહ દરેક સમયે ચાલુ રહે છે પણ તે છદ્મસ્થાના જાણપણાની બહાર છે, તે કેવળી ગમ્ય છે, અસખ્યાત સમય પછી તો છદ્મસ્થને ખબર પડે છે કે હુ અમુક ઉપયોગમા છુ છદ્મસ્થના અનુભવમા જે લાગે છે તે અસખ્યાત સમયનો સ્થુલ_પર્યાય રૂપે અપેક્ષાપૂર્વક ગણી શકાય

હવે કેટલાક ગુણપર્યાયોનુ **અનુભવના અભ્યાસ માટે એકત્વ** બતાવવામા આવે છે, એટલુ ધ્યાન રાખવુ કે અનુભવ જ્ઞાન મેળવ્યા વગર તથા અપેક્ષા રાખ્યા વગર આ અભેદ સ્વરૂપ સમજાશે નહિ —

૧ આત્મા અને શુદ્ધ ગુણો (કેવળજ્ઞાન, કેવળદર્શન, સમતારસ, અનત આત્મિક સુખ, અનત શકિત) નુ એકત્વ, તે આત્મા અને સિદ્ધ પર્યાય સાથે એકત્વ.

૨ શુદ્ધ ચેતના, આત્મપ્રદેશો, સમતા, અને શુદ્ધ પરિણતિનુ એકત્વ.

૩ ગુણોના ભાવોમાં નિર્વિકલ્પ સમાધિ રૂપે પરિણતિ દ્રવ્યાર્થિક નયમા સર્વ ગુણોનુ, એકત્વ અથવા સર્વ ગુણ–પર્યાયોનુ એકત્વ, અથવા સર્વ અર્થ પર્યાયોનુ એકત્વ ગુણપર્યાય=અર્થપર્યાય,

૪ આત્માના સર્વ વ્યજન પર્યાયોનુ આત્માથી એકત્વ.

૫ એક જ યોગમા સ્થિરતા ને એક જ યોગની અપેક્ષાથી અકત્વ.

૬ આત્માના સર્વ પ્રદેશો એકસરખા છે તે અપેક્ષાએ આત્મપ્રદેશોનુ એકત્વ

૭ ગુણાશોનુ એકત્વ તે અક ગુણ પર્યાયરૂપે પરિણમે (પણ તે પર્યાય ગુણનો કહેવાય) એક એક ગુણમા અનતઅનતગુણાશો છે તે દરેક સમયે અગુરુલઘુ ગુણથી ષડગુણનીહાનિ વૃદ્ધિને પામે છે

૮ ધ્યાતા ધ્યાન અને ધ્યયનુ એકત્વ, અહિ ધ્યય સિદ્ધ ભગવાન હોય ત્યારે સિદ્ધ સ્વરૂપ સાથે એકીકરણ કરવુ તે સમરસીભાવ કહેવાય છે, તેમા ધ્યાતા (ચેતના) આત્મા અને ધ્યાન (આત્માના જ્ઞાનથી તન્મયપણુ) થાય છે જ્યારે ધ્યેય નિજ આત્મ સ્વરૂપ (શુદ્ધ ગુણ) હોય

છે ત્યારે ધ્યાન અને ધ્યેય એક નિજ આત્મામાં જ સમાય છે ત્યાં ધ્યાતા ચેતના, ધ્યે
આત્મગુણ અથવા આત્મપ્રદેશો અને ધ્યાન તે તન્મયપણુ એ ત્રણેનુ એકત્વ થયુ

૯ જ્યાં સુધી ધ્યાનનો પ્રવાહ તૂટતો નથી ત્યાં સુધી તન્મયપણા રૂપે એકત્વ છે એટલે શુ
આત્મતત્ત્વના અનુભવમાં સ્થિરતા રૂપે એકત્વ થાય છે.

૧૦ નિર્વિકલ્પ અવસ્થા આ ઘર સમાધિમાં અનુભવાય છે ફક્ત આત્મામાં જ ઉપયોગ છે અન્
બીજા દ્રવ્ય કે તેના ગુણ કે પર્યાયમાં ઉપયોગ નથી તેથી આત્મા સાથે એકત્વ છે. આત્
રમણતામાં પણ પરભાવ નથી ફક્ત આત્માના ગુણપર્યાય સાથે એકત્વ છે.

૧૧ જ્ઞાનનુ આત્માકારે પરિણમન, આત્માનુ આત્માકારે પરિણમન, સ્વ સ્વરૂપ આલંબન અર્થ
જ્ઞાન અને આત્મપ્રદેશોનુ એકત્વ છે જ્ઞાન અને આત્માનુ ઉપયોગથી એકત્વ છે.

૧૨ મન ગુપ્તિમાં મન અને આત્મપ્રદેશો કે આત્મગુણ સાથે એકત્વ થાય છે.

૧૩ ધર્મધ્યાન અને શુક્લધ્યાનમાં જ્ઞાન અને ક્રિયાનો ઐક્ય રૂપે એકત્વ થાય છે.

૧૪ શુદ્ધ પરિણામ, શુદ્ધ ઉપયોગ, ચારિત્ર પર્યાય અને સમભાવનુ એકસરખી પરિણતિ (પર્યાય)
રૂપે એકત્વ થાય છે

૧૫ ચારિત્ર, શુદ્ધ ઉપયોગથી ઉપજે છે અને શુદ્ધ પર્યાય—શુદ્ધ પરિણમનરૂપ ચારિત્રથી જ્ઞાયક ભાવ
ઉપજે છે ત્યાં જ્ઞાન અને ચારિત્રનુ એકત્વ થયુ

૧૬ જ્યારે સ્વયં જ્ઞેય અને સ્વયં જ્ઞાયક બને છે ત્યારે જ્ઞેય જ્ઞાયકનુ એકત્વ બને છે.

૧૭ સમતા, શ્રદ્ધા, ચેતના, શુદ્ધ પરિણતિ, આત્મ અનુભવ અને અનંત આત્મિકસુખનુ આત્મ
પ્રદેશોમાં એકત્વ ભોગવવુ

૧૮ ગુણપર્યાયના સમૂહ રૂપ આત્મદ્રવ્ય, આત્મપ્રદેશો ઉપયોગ અને શુદ્ધ ભાવોનુ એકત્વ.

૧૯ ધર્મત્વ દ્વારા આત્માના સર્વ પર્યાયોનુ એકત્વ.

૨૦ સમતા—શાંતરસ અને આત્મિકસુખનુ અનુભવદ્વારા એકત્વ. અનુભવમાં બને એકસરખાં
લાગે છે.

૨૧ ધ્યાન દ્વારા આત્મ અને પરમાત્મસ્થિતિનુ એકત્વ.

૨૨ સમતા અને આત્માની ઐક્ય રૂપ પરિણતિ છે તેથી એકત્વ

૨૩ શુદ્ધ ચેતના અને આત્મદ્રવ્યનુ શુક્લધ્યાન દ્વારા અભેદપૂર્વક એકત્વ થાય છે.

૨૪ એક પર્યાયવાચક શબ્દોનું એકત્વ–તત્વરસ આસ્વાદન, સમતારસ–શાંતરસનો અનુભવ, શુદ્ધભાવો–ગુણો–આત્મભાવોનો અનુભવ, અપ્રમત દશા, એકરસરૂપ પરિણતિ, સહજ આનંદ.

૨૫ ઉન્મનિભાવ, સમરસીભાવ, ઔદાસિન્યવૃત્તિ, અંતર્મુખવૃત્તિવાળા જ્ઞાતા દષ્ટાની સમાન દષ્ટિ, એ ભાવોનુ ધ્યાન દ્વારા એકત્વનો અનુભવ કરવો

હવે સર્વ **બાહ્ય દુનિયા સાથે એકત્વ** બતાવવામા આવે છે —

૧ સમાન દષ્ટિ અરૂપી ચૈતન્ય સ્વરૂપ આત્મપ્રદેશો દ્વારા સર્વ જીવોનું એકત્વ (અરૂપી એકત્વ) આ ભાવથી દ્વેષનો નાશ થાય છે

૨ દ્રવ્યત્વ દ્વારા લોક (છ દ્રવ્ય) અને અલોક (એક આકાશ દ્રવ્ય) નુ એકત્વ તટસ્થજ્ઞાન દષ્ટાની સ્થિતિમા લોક અને અલોક સાથે એકત્વ. સમતામા સર્વ જગત એકરૂપ દેખાય આ ભાવથી નિર્મમત્વ (નિર્લેપ) ભાવ કેળવાય છે

૩ જ્ઞાન જ્ઞેયનું એકત્વ–જ્ઞાનમા લોક અલોકના સર્વ જ્ઞેયો આવી જાય છે તે અપેક્ષા અહિ લેવાથી એકત્વ ઉપજે છે પણ ઊંધુ સમજવુ નહિ કારણ કે જ્ઞેયો પોતપોતાને સ્થાને રહે છે, જ્ઞાનમા (જ્ઞાનાત્મામા) પ્રવેશ કરતા નથી અને જ્ઞાન નિજ આત્મા બહાર જતુ નથી, તે સમજવા માટે સર્વ જ્ઞેયોના અરૂપી અગુરૂલઘુ પ્રતિબિંબો આત્મામાં પડે છે એમ બતાવ્યુ છે. જો કે પ્રતિબિંબની વાત ગ્રંથમા છે તેથી આ તત્વ કેવળીગમ્ય કરવુ

હવે અધ્યાત્મજ્ઞાન માટે ઉપયોગી દ્રવ્યાનુયોગની કેટલીક છુટક નોંધ બતાવવામાં આવે છે.

દરેક દ્રવ્ય (જીવ તેમજ અજીવ દ્રવ્યમા) મા છ મુખ્ય સામાન્ય ગુણ હોય છે — અસ્તિત્વ, દ્રવ્યત્વ, વસ્તુત્વ, અગુરૂલઘુત્વ, પ્રમેયત્વ, પ્રદેશત્વ.

દરેક દ્રવ્યમા અનંત ગુણ હોય છે, દરેક ગુણમાં અનંતાનંત ગુણાંશ હોય છે દ્રવ્યના સામાન્ય ગુણ અગુરૂલઘુગુણના પરિણમનથી ગુણાંશોમા ષડ્ગુણ હાનિ વૃદ્ધિ થાય છે ગુણાંશ= અવિભાગી પ્રતિચ્છેદો. ગુણાંશોની હાનીવૃદ્ધિથી દ્રવ્યમા નાનાપણુ મોટાપણુ વગેરે સ્થિતિ વિભાગ થાય છે ગુણમા અવિભાગી અંશોની એકતા છે પણ ઉપયોગ અને ઉઘાડમા હાનિ વૃદ્ધિ થાય છે ગુણાંશોમા હાનિ વૃદ્ધિ થવાથી દ્રવ્યમા સ્વ પ્રત્યય ઉત્પાદ થાય છે તેનુ ઉપાદાન કારણ અગુરૂલઘુ ગુણ છે અને નિમિત્ત કારણ કાળ દ્રવ્ય છે જે સમયે ઉત્તર અવસ્થાની પ્રાપ્તિ (ઉત્પાદ) થાય છે તેજ સમયે પૂર્વ અવસ્થાનો વ્યય થાય છે આ અપરિસ્પંદ રૂપ પર્યાય તે પરિણામ છે આ અપેક્ષાએ નિશ્ચયથી સર્વ દ્રવ્યો સક્રિય છે પણ તે ક્ષોભ કે હલન – ચલન રૂપી ક્રિયા નથી અગુરૂલઘુ ગુણના ગુણાંશોમા પણ હાનિ વૃદ્ધિ થાય છે અગુરૂલઘુ ગુણથી એક દ્રવ્ય બીજા દ્રવ્ય રૂપે થતો નથી તેમજ દ્રવ્યની એક શકિત (ગુણ) બીજી શકિત રૂપે બદલતી નથી. જીવ દ્રવ્યનુ પણ આ પ્રમાણે સમજવુ

જીવના અસંખ્યાત પ્રદેશોની અભેદતાને સંબંધથી એકતા છે તેમજ જીવ અને તેના ગુણોની એકતા છે તેથી અનેક ભાવોનું એક અસ્તિત્વ થાય તેમાં સ્વરૂપ ભેદ નથી પણ સંખ્યા, સંજ્ઞા, લક્ષણ અને પ્રયોજન આદિથી ભેદ છે

પારિણામિક ભાવ તે આત્માનો સ્વભાવ છે તેનાથી જીવનું ઉપયોગ દ્વારા જીવત્વ અસ્તિમાં રહે છે, તે કર્મોપાધિ રહિત છે તેને કર્મની સાથે કોઈ સંબંધ નથી. પારિણામિક ભાવથી ચેતના જ્ઞાન કે દર્શન ઉપયોગમાં પરિણમ્યા કરે છે (અહીં જ્ઞાન સમુચ્ચય સમજવું તેમાં અજ્ઞાન પણ અંતર્ગત થાય છે.) જીવત્વ=ચેતનાનો ઉપયોગ તે આપોઆપ થયા કરે છે, તે સિદ્ધમાં પણ છે

દ્રવ્યમાં પરિણામ ઉત્પન્ન કરવાની જે શક્તિ છે તેજ દ્રવ્યનો ગુણ છે ગુણજન્ય પરિણામ તે પર્યાય છે પર્યાયોની ભિન્ન ભિન્ન અવસ્થા તે ભાવ છે. દરેક ગુણના ભિન્ન ભિન્ન સમયમાં થતા ત્રિકાલીન પર્યાયો અનંત અનંત છે. એક શક્તિ (ગુણ) દ્વારા, દ્રવ્યમાં થતો ત્રિકાલીન પર્યાય પ્રવાહ સજાતિય છે તે એક સમયમાં એક છે. દ્રવ્યમાં અનંત શક્તિઓ (ગુણો) થી તજ્જન્ય પર્યાય પ્રવાહ (અનંતા પર્યાય) એકી સાથે ચાલુ છે.

જીવ ચેતના શક્તિ દ્વારા ઉપયોગ રૂપમાં પરિણત થયા કરે છે. જ્ઞાન, દર્શનના ભિન્ન ભિન્ન સમય વર્તી વિવિધ ઉપયોગોના ત્રિકાલીન પ્રવાહની કારણભૂત એક ચેતના છે અને એ શક્તિના કાર્યભૂત પર્યાય પ્રવાહ ઉપયોગાત્મક છે. ઉપયોગાત્મક પર્યાય પ્રવાહની માફક સુખદુઃખ વેદનાત્મક પર્યાય પ્રવાહ, પ્રવૃત્યાત્મક પર્યાય વગેરે (વ્યવહારનયની દૃષ્ટિએ) અનંત પર્યાય પ્રવાહ એકી સાથે ચાલુ રહે છે.

ઉપયોગ પર્યાયનું કારણ ચેતના છે પ્રવૃત્તિ પર્યાયનું કારણ વીર્ય (શક્તિ=ગુણ) છે, સુખપર્યાયનું કારણ આનંદ ગુણ (શક્તિ) છે. પર્યાય વર્તમાન કાલીક હોવાથી અને પર્યાય ભૂત ભવિષ્યમાં ન રહેતા હોવાથી અનિત્ય છે પણ પર્યાય પ્રવાહ તો નિત્ય છે. ભેદ દૃષ્ટિથી જોતાં, સર્વ ગુણો અને દરેક ગુણના અનંત પર્યાયો ભિન્ન છે અને તે સર્વના સમુદાય રૂપે દ્રવ્ય છે. અભેદ દૃષ્ટિથી જોતાં, પર્યાય પોતપોતાના કારણભૂત ગુણસ્વરૂપ છે અને ગુણો દ્રવ્ય સ્વરૂપ હોવાથી, દ્રવ્ય ગુણ પર્યાયાત્મક છે અમૂર્ત દ્રવ્યોના ગુણ અને પર્યાય અમૂર્તજ છે.

દ્રવ્ય અને ગુણ, દરેક પોતપોતાની જાતિનો ત્યાગ કર્યા વગર પ્રતિસમય નિમિત્ત પ્રમાણે ભિન્ન ભિન્ન અવસ્થાઓને પ્રાપ્ત કર્યા કરે છે આ દ્રવ્યો અને ગુણોનું પરિણામ કહેવાય છે. કાળદ્રવ્ય સિવાય બીજા દ્રવ્યોના નિમિત્તથી દ્રવ્યમાં જે ઉત્પાદ વ્યયરૂપી પરિણામ પર્યાય થાય છે તે પર પ્રત્યય ઉત્પાદ વ્યય સમજવા.

સાકાર જ્ઞાન ઉપયોગ હોય કે નિરાકાર દર્શન ઉપયોગ હોય પણ તે બધા ઉપયોગ પર્યાયોમાં ચેતના નિત્ય છે

જીવોમા ઉપયોગ એ મુખ્ય પ્રધાન છે અને તેની સાથે સસારી જીવોમાં ૧૩મા ગુણસ્થાન સુધી યોગ છે તે પણ મુખ્યતામા ગણાય છે પુદ્‌ગળ દ્રવ્યમા પુરાવુ અને ગળવુ રૂપી પરિણામ મુખ્યતામા છે.

નયોની અપેક્ષાપૂર્વક આત્માના કથચિત અનત ધર્મો છે જેમકે– એક, અનેક અસંખ્ય, અનત, નિત્ય, અનિત્ય, અસ્તિ, નાસ્તિ, કર્તા, અકર્તા, ભોકતા, અભોકતા, વાચ્ય, વાપક, સક્રિય, અક્રિય, મૂર્ત, અમૂર્ત, શરીરી, અશરીરી, ભેદ, અભેદ વગેરે આત્માનો દરેક પર્યાય (સ્થિતિ અવસ્થા) પણ આત્માનો ધર્મ છે

આત્મદ્રવ્ય સમયે સમયે નિજ ગુણપર્યાયમા પરિણમન કરે છે, ગુણો આત્મદ્રવ્યમાં પ્રતિભાસિત થાય છે, પર્યાયો ક્રમથી પરિણમન કરીને દ્રવ્ય તથા ગુણમા પ્રાપ્ત થાય છે. દ્રવ્ય, ગુણ અને પર્યાય એ ત્રણે અર્થ છે દ્રવ્ય, ગુણ, અને પર્યાય સાથે અભેદ છે ૭ દ્રવ્યનુ સ્વરૂપ દ્રવ્યત્વ ગુણત્વ અને પૃથકત્વથી જાણવું

જીવ અજીવના બીજા સામાન્ય ગુણો–અસ્તિ, નાસ્તિ, એક, અન્ય, દ્રવ્ય, પર્યાય, સર્વગત, અસર્વગત, સપ્રદેશ અપ્રદેશ મૂર્ત, અમૂર્ત, સક્રિય, અક્રિય, ચેતન, અચેતન, કર્તા અકર્તા, ભોકતા, અભોકતા, અગુરુલઘુ, પરિણામત્વ, વસ્તુત્વ, જ્ઞેયત્વ, પ્રમેયત્વ વગેરે અપેક્ષાપૂર્વક અને દ્રવ્યની વ્યકિતગત યોગ્યતા પ્રમાણે અનતગુણો સમજવા

જીવ દ્રવ્યના અશુદ્ધ વ્યજન પર્યાય તે ચાર ગતિના પર્યાયો છે, સિદ્ધભગવાન તે શુદ્ધ દ્રવ્ય છે તેમ જ સસાર છોડીને સિદ્ધ અવસ્થા ગ્રહણ કરવાથી શુદ્ધ પર્યાય પણ છે

જીવ દ્રવ્યના શુદ્ધ પર્યાય તે સ્વાભાવિક થતી ષડ્‌ગુણ હાનિ વૃદ્ધિ રૂપ અગુરુલઘુ પર્યાયની ત્રિકાલ સમયવર્તી અખડિત ધારાવહી છે એટલે કાળ દ્રવ્યના નિમિત્તથી અગુરુલઘુ પર્યાયની જે સ્વભાવિક રીતે વર્તના થાય છે તે જીવ દ્રવ્યના શુદ્ધ પર્યાય સમજવા

જીવનો ચેતના ગુણ બે રીતે કામ કરે છે—૧ અનુભુતિજ્ઞાન રૂપ ચેતના તેના ત્રણ પ્રકાર—(૧) જ્ઞાનભાવથી સ્વરૂપ વેદના (૨) કર્મ ચેતના તે કર્મને વેદે છે એટલે રાગદ્વેષ કરે છે તેમા અજ્ઞાન અતર્ગત પણ હોય (૩) કર્મ ફળ ચેતના = સુખદુ ખનો અનુભવ. ૨ ઉપયોગ તે ચેતનાની પરિણતિ રૂપ પર્યાય છે તેના ૧૨ ભેદ ૮ સાકાર ૪ અણાકાર

નિશ્ચયથી ૭ દ્રવ્યો પોતપોતાના સ્વરૂપના કર્તા છે તે અપેક્ષાએ નિજ સ્વભાવમા પરિણતિ રૂપ ક્રિયા કરે છે વ્યવહારથી ક્ષોભ, કપ, હલનચલનની અપેક્ષાએ સસારી જીવ અને પુદ્‌ગળ સક્રિય છે અને બીજા દ્રવ્યો અક્રિય છે

કર્મનો ક્ષય કરવો તે શુદ્ધ વ્યવહારનય છે તેમા પ્રથમ મોહનીય કર્મની પ્રકૃતિઓ અનુક્રમે નાશ થાય છે પછી ત્રણ ઘાતિ કર્મ નાશ થાય પછી ચાર અઘાતિ કર્મ નાશ થાય

જીવના અસંખ્યાત પ્રદેશોની સમવાય સંબંધથી એકતા છે તેમજ જીવ અને તેના ગુણોની એકતા છે તેથી અનેક ભાવોનું એક અસ્તિત્વ થાય તેમાં સ્વરૂપ ભેદ નથી પણ સંખ્યા, સંજ્ઞા, લક્ષણ અને પ્રયોજન આદિથી ભેદ છે

પારિણામિક ભાવ તે આત્માનો સ્વભાવ છે તેનાથી જીવનું ઉપયોગ દ્વારા જીવત્વ અસ્તિત્વમાં રહે છે તે કર્મોપાધિ રહિત છે તેને કર્મની સાથે કોઈ સંબંધ નથી. પારિણામિક ભાવથી ચેતના જ્ઞાન કે દર્શન ઉપયોગમાં પરિણમ્યા કરે છે (અહીં જ્ઞાન ઉપલક્ષણ સમજવું તેમાં અજ્ઞાન પણ અંતર્ગત થાય છે.) જીવત્વ=ચેતનાનો ઉપયોગ તે આપોઆપ થયા કરે છે, તે સિદ્ધમાં પણ છે

દ્રવ્યમાં પરિણામ ઉત્પન્ન કરવાની જે શક્તિ છે તેજ દ્રવ્યનો ગુણ છે, ગુણજન્ય પરિણામ તે પર્યાય છે પર્યાયોની ભિન્ન ભિન્ન અવસ્થા તે ભાવ છે દરેક ગુણના ભિન્ન ભિન્ન સમયમાં થતા ત્રિકાલીન પર્યાયો અનંત અનંત છે એક શક્તિ (ગુણ) દ્વારા, દ્રવ્યમાં થતો ત્રિકાલીન પર્યાય પ્રવાહ સજાતિય છે, તે એક સમયમાં એક છે. દ્રવ્યમાં અનંત શક્તિઓ (ગુણો) થી તજ્જન્ય પર્યાય પ્રવાહ (અનંતા પર્યાય) એકી સાથે ચાલુ છે

જીવ ચેતના શક્તિ દ્વારા ઉપયોગ રૂપમાં પરિણમન થયા કરે છે. જ્ઞાન, દર્શનના ભિન્ન ભિન્ન સમય વર્તી વિવિધ ઉપયોગોના ત્રિકાલીન પ્રવાહની કારણભૂત એક ચેતના છે અને એ શક્તિના કાર્યભૂત પર્યાય પ્રવાહ ઉપયોગાત્મક છે. ઉપયોગાત્મક પર્યાય પ્રવાહની માફક સુખદુઃખ વેદનાત્મક પર્યાય પ્રવાહ, પ્રવૃત્યાત્મક પર્યાય વગેરે (કેવળજ્ઞાનીની દ્રષ્ટિએ) અનંત પર્યાય પ્રવાહ એકી સાથે ચાલુ રહે છે.

ઉપયોગ પર્યાયનું કારણ ચેતના છે પ્રવૃત્તિ પર્યાયનું કારણ વીર્ય (શક્તિ=ગુણ) છે, સુખપર્યાયનું કારણ આનંદ ગુણ (શક્તિ) છે. પર્યાય વર્તમાન કાલીક હોવાથી અને પર્યાય ભૂત ભવિષ્યમાં ન રહેલા હોવાથી અનિત્ય છે પણ પર્યાય પ્રવાહ તો નિત્ય છે. ભેદ દ્રષ્ટિથી જોતાં, સર્વ ગુણો અને દરેક ગુણના અનંત પર્યાયો ભિન્ન છે અને તે સર્વના સમુદાય રૂપે દ્રવ્ય છે. અભેદ દ્રષ્ટિથી જોતાં, પર્યાય પોતપોતાના કારણભૂત ગુણસ્વરૂપ છે અને ગુણો દ્રવ્ય સ્વરૂપ હોવાથી, દ્રવ્ય ગુણ પર્યાયાત્મક છે અમૂર્ત દ્રવ્યોના ગુણ અને પર્યાય અમૂર્તરૂપ છે.

દ્રવ્ય અને ગુણ, દરેક પોતપોતાની જાતિનો ત્યાગ કર્યા વગર પ્રતિસમય નિમિત્ત પ્રમાણે ભિન્ન ભિન્ન અવસ્થાઓને પ્રાપ્ત કર્યા કરે છે આ દ્રવ્યો અને ગુણોનું પરિણામ કહેવાય છે. કાળદ્રવ્ય સિવાય બીજા દ્રવ્યોના નિમિત્તથી દ્રવ્યમાં જે ઉપાદ વ્યય રૂપ પરિણામ પર્યાય થાય છે તે પર પ્રત્યય ઉત્પાદ વ્યય સમજવા.

સાકાર જ્ઞાન ઉપયોગ હોય કે નિરાકાર દર્શન ઉપયોગ હોય પણ તે બધા ઉપયોગ પર્યાયોમાં ચેતના નિત્ય છે

જીવોમા ઉપયોગ એ મુખ્ય પ્રધાન છે અને તેની સાથે સસારી જીવોમા ૧૩મા ગુણસ્થાન સુધી યોગ છે તે પણ મુખ્યતામા ગણાય છે પુદ્ગળ દ્રવ્યમા પુરાવુ અને ગળવુ રૂપી પરિણામ મુખ્યતામા છે.

નયોની અપેક્ષાપૂર્વક આત્માના કથચિત અનત ધર્મો છે જેમકે– એક, અનેક અસંખ્ય, અનત, નિત્ય, અનિત્ય, અસ્તિ, નાસ્તિ, કર્તા, અકર્તા, ભોકતા, અભોકતા, વાચ્ય, વાપક, સક્રિય, અક્રિય, મૂર્ત, અમૂર્ત, શરીરી, અશરીરી, ભેદ, અભેદ વગેરે આત્માનો દરેક પર્યાય (સ્થિતિ અવસ્થા) પણ આત્માનો ધર્મ છે

આત્મદ્રવ્ય સમયે સમયે નિજ ગુણપર્યાયમા પરિણમન કરે છે, ગુણો આત્મદ્રવ્યમાં પ્રતિભાસિત થાય છે, પર્યાયો ક્રમથી પરિણમન કરીને દ્રવ્ય તથા ગુણમા પ્રાપ્ત થાય છે. દ્રવ્ય, ગુણ અને પર્યાય એ ત્રણે અર્થ છે દ્રવ્ય, ગુણ, અને પર્યાય સાથે અભેદ છે ૭ દ્રવ્યનુ સ્વરૂપ દ્રવ્યત્વ ગુણત્વ અને પૃથકત્વથી જાણવું

જીવ અજીવના બીજા સામાન્ય ગુણો–અસ્તિ, નાસ્તિ, એક, અન્ય, દ્રવ્ય, પર્યાય, સર્વગત, અસર્વગત, સપ્રદેશ અપ્રદેશ મૂર્ત, અમૂર્ત, સક્રિય, અક્રિય, ચેતન, અચેતન, કર્તા અકર્તા, ભોકતા, અભોકતા, અગુરૂલઘુ, પરિણામત્વ, વસ્તુત્વ, જ્ઞેયત્વ, પ્રમેયત્વ વગેરે અપેક્ષાપૂર્વક અને દ્રવ્યની વ્યક્તિગત યોગ્યતા પ્રમાણે અનતગુણો સમજવા

જીવ દ્રવ્યના અશુદ્ધ વ્યજન પર્યાય તે ચાર ગતિના પર્યાયો છે, સિદ્ધભગવાન તે શુદ્ધ દ્રવ્ય છે તેમ જ સસાર છોડીને સિદ્ધ અવસ્થા ગ્રહણ કરવાથી શુદ્ધ પર્યાય પણ છે

જીવ દ્રવ્યના શુદ્ધ પર્યાય તે સ્વાભાવિક થતી ષડ્ગુણ હાનિ વૃદ્ધિ રૂપ અગુરૂલઘુ પર્યાયની ત્રિકાલ સમયવર્તી અખડિત ધારાવહી છે એટલે કાળ દ્રવ્યના નિમિત્તથી અગુરૂલઘુ પર્યાયની જે સ્વભાવિક રીતે વર્તના થાય છે તે જીવ દ્રવ્યના શુદ્ધ પર્યાય સમજવા

જીવનો ચેતના ગુણ બે રીતે કામ કરે છે— ૧ અનુભુતિજ્ઞાન રૂપ ચેતના તેના ત્રણ પ્રકાર —(૧) જ્ઞાનભાવથી સ્વરૂપ વેદના (૨) કર્મ ચેતના તે કર્મને વેદે છે એટલે રાગદ્વેષ કરે છે તેમા અજ્ઞાન અતર્ગત પણ હોય (૩) કર્મ ફળ ચેતના = સુખદુ ખનો અનુભવ ૨ ઉપયોગ તે ચેતનાની પરિણતિ રૂપ પર્યાય છે તેના ૧૨ ભેદ ૮ સાકાર ૪ અણાકાર

નિશ્ચયથી ૭ દ્રવ્યો પોતપોતાના સ્વરૂપના કર્તા છે તે અપેક્ષાએ નિજ સ્વભાવમા પરિણતિ રૂપ ક્રિયા કરે છે વ્યવહારથી ક્ષોભ, કપ, હલનચલનની અપેક્ષાએ સસારી જીવ અને પુદ્ગળ સક્રિય છે અને બીજા દ્રવ્યો અક્રિય છે

કર્મનો ક્ષય કરવો તે શુદ્ધ વ્યવહારનય છે તેમા પ્રથમ મોહનીય કર્મની પ્રકૃતિઓ અનુક્રમે નાશ થાય છે પછી ત્રણ ઘાતિ કર્મ નાશ થાય પછી ચાર અઘાતિ કર્મ નાશ થાય

દાન, શીલ, તપ અને ભાવ રૂપ ક્રિયાઓ શુભ વ્યવહારનયમાં છે તે સમકિત સહિત હોય તો શુદ્ધ વ્યવહારનયમાં લઈ જાય છે એટલે તેનું કારણ બને છે નહિતર અકામ નિર્જરા અને પુણ્યનું ફળ આપે છે.

કર્મનો બંધ પડવો તે રાગદ્વેષથી થાય છે તેમાં મિથ્યાત્વ પણ હોય તે અશુદ્ધ વ્યવહારનય છે તે અશુદ્ધ વ્યવહારનયના પેટા ૧૮ પાપસ્થાન અને પાંચ આશ્રવ છે કે જે અશુભ વ્યવહારમાં છે

ઉપચરિત વ્યવહારનયમાં—ઇંદ્રિયોના વિષયમાં સુખદુઃખની માન્યતા રૂપી સંકલ્પ અને બહારની વસ્તુમાં મમત્વ રૂપી વિકલ્પ છે અનુપચરિત વ્યવહારનયમાં—શરીરને પોતાનું માની તેના પોષણ અને રક્ષણ માટે જે ક્રિયા થાય તે આવે છે.

અતતિ ઇતિ આત્મા—અત=સતત ગમન, પોતાના સ્વભાવમાં ગમન. અતતિ = પોતાના પર્યાયોને સતત પ્રાપ્ત થઈ રહેલ. ઇતિ=તે આત્મા. જીવાત્મા=પોતાના ઉપયોગ પર્યાયમાં ગમન કરતો આત્મા.

આશા, તૃષ્ણા, ઇચ્છા, આસક્તિ, મમતા વગેરે અનેક એકાર્થવાચી લોભના પર્યાયો છે તેવી રીતે માન, માયા ક્રોધના પણ અનેક પર્યાયો છે તે સર્વ કષાયને નવ નોકષાય પોષે છે તેની સાથે મિથ્યાત્વ વગેરે મોહનીય કર્મની મુખ્ય ૨૮ પ્રકૃતિ આગ સમાન છે જેથી **સંસારી જીવ બળી રહ્યા છે તેને ઠારવા માટે સમતા રૂપી શાંતરસ છે કે જે અધ્યાત્મજ્ઞાન (ધર્મધ્યાન અને શુક્લ ધ્યાન)થી આત્મામાંથી પ્રગટ થાય છે** અને આત્મિક સુખનો અનુભવ કરાવે છે અને ફરી સંસારી આગમાં બળવાનો વખત ન આવે એવી સિદ્ધ પરમાત્માની સ્થિતિમાં લાવી મૂકે છે

આત્મપ્રદેશો અને તેનો મુખ્ય ગુણ ચેતના આખા શરીરમાં વ્યાપક છે પણ ધ્યાન ધરવા માટે (૧) મસ્તકની ઉપર મધ્યભાગ છે ત્યાં અને (૨) કપાળ તથા બે ભ્રમર અને તેની વચ્ચેનો ભાગ તેની પાછળ રહેલા અસંખ્યાત આત્મપ્રદેશોમાં ઉપયોગ વધારે સહેલાઈથી રહે છે. (૩) હૃદયમાં રહેલા અસંખ્યાત તથા (૪) નાભીમાં રહેલ આઠ રૂચક પ્રદેશોમાં પણ ઉપયોગ રખાય છે અને (૫) સમુચ્ચય ચેતનાનું પણ અવલોકન કરાય છે. આંખ ઉઘાડી હોય તો દૃષ્ટિ નાકના અગ્રભાગમાં સ્થાપન કરવી.

આત્મામાં અરિહંતના આત્મપ્રદેશો અને ક્ષાયક ભાવો અને શુદ્ધ પારિણામિક ભાવનું ધ્યાન ધરવાથી આત્મા અરિહંત થાય છે, સિદ્ધનું ધ્યાન ધરવાથી સિદ્ધ થાય છે, આચાર્યના આત્મભાવનું ધ્યાન ધરવાથી આચાર્ય સ્વરૂપ થાય છે, ઉપાધ્યાયના ગુણોમય થવાથી ઉપાધ્યાય સ્વરૂપ થાય છે અને સાધુનું ધ્યાન ધરવાથી સાધુ સ્વરૂપ થાય છે પહેલાં પંચપરમેષ્ઠિના સ્વરૂપનું આલંબન લેવું પછી જ્યારે ગુણોમાં લીનપણું આવે છે ત્યારે નામ રૂપ વગેરે છુટાય છે અને આત્મા ગુણમય સમાધિમાં પ્રવર્તે છે.

મમતાથી ભ્રમણા થાય છે તેથી વસ્તુ ઇષ્ટ અનિષ્ટ લાગે છે તેથી ૧૮ પાપસ્થાન સેવાય છે અને સુખદુઃખની કલ્પના કરવામા આવે છે અને નવીન કર્મ બાધવામા આવે છે, **આત્માના શુદ્ધ સ્વરૂપમાં રમણતા કરવાથી સર્વ ભ્રમણા અને આશ્રવ અને દુઃખો દૂર થાય છે** અને છેવટે સર્વ કર્મોનો અત આવે છે

પોતાના શુદ્ધ આત્મ દ્રવ્ય સિવાયની બધી વસ્તુઓ પર છે

પરવસ્તુમા ઇષ્ટપણાની બુદ્ધિ તે **રાગ,** પરવસ્તુમાં અનિષ્ટ પણાની બુદ્ધિ (દૂરીગમન, ઘૃણા, સુગ, અણગમો તે **દ્વેષ**

રાગદ્વેષ મદ કરવાની રીત—

(૧) ત્યાગ–તેમા **દ્રવ્ય ત્યાગ** પ્રત્યાખ્યાનથી થાય છે, દ્રવ્ય ત્યાગથી રાગના નિમિત્તો દૂર થાય છે તેથી દ્રવ્ય ત્યાગ ભાવ ત્યાગનુ કારણ બને છે દ્રવ્ય ત્યાગ હોય છતા કોઇ વસ્તુની ઇચ્છા થાય તો તે ઇચ્છાનો નિરોધ કરીને નિર્મમત્વભાવ કેળવવાથી ભાવ ત્યાગ કેળવી શકાય છે

(૨) અણગમો થાય એવી વસ્તુ આવી મળે તો તેનાથી તટસ્થ (માધ્યસ્થ **ઉપેક્ષા**) ભાવ કેળવી તેની સાથે આત્માનો સબધ તોડી શકાય છે

(૩) રાગદ્વેષના નિમિત્તો હોય અથવા આવી મળે ત્યારે પરવસ્તુનો **તત્વરૂચીથી** તેના સૂક્ષ્મ અથવા મૂળસ્વરૂપનો વિચાર કરવો જેમકે પુદ્‌ગળ સ્કધો રૂપે વસ્તુને જોઇને પરમાણુ પુદ્‌ગળનો વિચાર કરવો, જીવનો અશુદ્ધ વ્યજન પર્યાય જોઇને પુદ્‌ગળ દ્રવ્ય તથા શુદ્ધ આત્મ-દ્રવ્યનો વિચાર કરવો

(૪) **આત્માના શુદ્ધ સ્વરૂપમાં ઉપયોગ** ગણી તેમા મનને જોડી રાખવુ

(૫) વસ્તુના ત્રિકાળીક પર્યાયોનો વિચાર કરવો જેમકે રાગ કે દ્વેષ થાય એવી વસ્તુ જોઇને એવો વિચાર કરવો કે જે પુદ્‌ગળોનો આ સ્કધ પર્યાય છે તે પુદ્‌ગળો ત્રણ કાળની અપેક્ષાએ ત્રણ લોકમાં જેટલા જીવના શરીરો છે તેના અવયવ તરીકે ઉપજી શકે છે, કદી નારકીના શરીરના ભાગ તરીકે, કદી મનુષ્યના, કદી તિર્યંચના, કદી દેવતાના શરીરના ભાગ તરીકે ઉપજી શકે છે, કદી શુભ સ્કધમા, કદી અશુભ સ્કધમા પરિણમી રહે છે એટલે **ત્રણ કાળની અપેક્ષાએ કોઇપણ વસ્તુ રાગ કે દ્વેષ કરવા યોગ્ય નથી** એની રીતે કોઇ જીવ અત્યારે કેવી સ્થિતિમા છે, પુર્વે બધી સારી નરસી ગતિના વ્યજન પર્યાયરૂપે હતો ભવિષ્યમા એક દિવસ સિદ્ધ પર્યાય રૂપે પણ થઇ જાય આવી રીતે ત્રિકાળીક પર્યાયોનો વિચાર કરવાથી રાગ અને દ્વેષ દૂર કરી શકાય છે દ્રવ્યથી ત્યાગ ન કર્યો હોય તો પણ **તત્વ દષ્ટિ**

આત્મરમણતા અને ત્રિકાળીક પર્યાયના વિચારથી રાગદ્વેષ દુર કરી શકાય છે તે ભાવ ત્યાગ છે

ભાવ ત્યાગની ભાવના વગર મમત્વ બુદ્ધિ હોતી નથી તેમજ દ્રવ્ય પરિગ્રહ ઉપર ઉપયોગ હોતો નથી. યતનાં બતાવ્યા પ્રમાણે સાધુ કે શ્રાવક આચરણ કરે યતનાથી કાર્ય કરે છે તેમને શુભ કર્મોનો બંધ પડે તે અપેક્ષાએ એમ કહી શકાય કે જ્ઞાની ભોગમાં પણ નિર્જરા કરે પરંતુ સંસારના પક્ષપાતી કાર્યોમાં આ પ્રમાણે બનતુ નથી. મૈથુનાદિ ક્રિયામાં તો બંધ થાય જ છે તેથી દ્રવ્ય ત્યાગની જરૂર રહે છે માટે ભાવ ત્યાગની ભાવના કેળવવા માટે સાધુનો શાસ્ત્રોક્ત આચાર શ્રેષ્ઠ છે. પણ સ્વચ્છંદી વર્તન કે લોક સંજ્ઞાથી આચારભ્રષ્ટ થવાય છે.

ત્યાગ વગરના ચોથા ગુણસ્થાનવર્તી શ્રાવક પણ ભાવ ત્યાગ ઉપરોક્ત રીતે રીતિ અનુસરી કેળવી શકે છે, કારણ કે સંવેગ અને નિર્વેગ ગુણ કેળવ્યા વગર સમકિત હોતુ નથી અને સમકિત વગર સાધુપણુ કે શ્રાવકપણુ શાસ્ત્રોક્ત રીતે વિકાસમાં આવતુ નથી.

સમકિત અને ચારિત્રમાં આટલો ફેર છે કે સમકિત માર્ગ બતાવે છે તે શ્રદ્ધા અને પ્રરૂપણા અને ભાવનાનો વિષય છે અને ચારિત્ર સમકિત બતાવેલા માર્ગમાં પ્રવર્તન કરાવે છે. ત્યાં આચરણનો વિષય છે. અને તે આચરણ સમકિતપૂર્વક જ જોઈએ.

તત્વના જાણપણા વગર શ્રદ્ધાને સ્થાન નથી, ગુરુ શ્રદ્ધાસહિત જાણપણુ તે જ્ઞાન, તત્વના જ્ઞાન વગર અનુભવ થાય નહિ, અનુભવ વગર આત્મરસ પ્રગટ થતો નથી, આત્મરસ તે શાંત સમતા રસ છે અને શાંત રસ વગર આત્મિક સુખ ભોગવી શકાતુ નથી માટે આત્મિક સુખ ભોગવવા માટે શ્રદ્ધા, જ્ઞાન, અનુભવ અને સમતાની જરૂર છે અનુભવ સિવાય આત્માની વાસ્તવીક પ્રતિતિ થતી નથી. આત્માના ગુણ પર્યાયનુ અનુભવપૂર્વક ધ્યાન ધરવુ

પહેલા અને ત્રીજા ગુણસ્થાનમાં કષાયનો ક્ષયોપશમ થાય છે તેથી અંશથી સમતા કેળવી શકાય છે પણ સમતાને આત્મભાવે કેળવવા માટે સમ્યગ્ દર્શનની જરૂર છે ચોથે ગુણસ્થાને પરોક્ષ રીતે આત્મદર્શન થાય છે ત્યારે વાસ્તવિક સમતાની શરૂઆત થાય છે પ્રત્યક્ષ આત્મદર્શન ૧૩ મે ગુણસ્થાને પ્રાપ્ત થાય છે તે સંપૂર્ણ સમતા આત્મા જાણી થાય છે. ધ્યાનથી આત્મા અનંત સુખનો જ્ઞાતા અને ભોક્તા બને છે અને દ્રષ્ટા ભાવમાં સ્થિર થવુ જોઈએ'

ખરાબ ઈચ્છા થાય કે તરતજ તેને દાબી દેવી, આ કામ ભાવથી પણ થઈ શકે છે, તો આગળ ત્યાં સંયમ રૂપ બગીચો ઈચ્છા નિરોધ તે ઈચ્છિતભેદ તપ છે.

સમભાવમાં નિદ્રા દૈહિક, સ્વાર્થ ગૌણ થાય છે નાના મોટાનો ભેદ રહેતો નથી, પૌદ્ગલીક વસ્તુની ઈચ્છા રહેતી નથી, વેરઝેર નાશ પામે છે કોઈનુ ખરાબ થાય તેવી ઈચ્છા થતી નથી.

જીવ કર્મસયોગથી રૂપી છે, અકર્મપણાથી અરૂપી છે, પુદ્ગળ સયોગથી પુદ્ગલી છે, પુદ્ગળ વિયોગથી અપુદ્ગળી છે, દ્રવ્યત્વથી એક અને નિત્ય છે પર્યાયથી અનેક અને અનિત્ય છે વ્યવહારથી કર્મનો અને સસારનો કર્તા અને ભોક્તા છે, નિશ્ચયથી સ્વભાવનો કર્તા અને ભોક્તા છે ઋજુસૂત્રનયથી ક્ષણીક ઉપયોગમા છે, સમભીરૂઢ નયથી દેહધારી સર્વજ્ઞ વીતરાગ છે, એવભૂત નયથી નિરજન નિરાકાર સિદ્ધ છે

મોહ અને અજ્ઞાનતાના ઘેનમા, સસારીજીવો સુખની ખોટી ભ્રન્તિમા, દુ:ખને સુખ સમજી દુ ખનો જ અનુભવ કર્યા કરે છે પણ **આત્મતત્વના અનુભવમાં રોગ કે શોકનુ દુ ખ ટકી શકતુ નથી.** વાદવિવાદ મટી જાય છે

લોકલોકનુ જ્ઞાન કરનાર કેવળજ્ઞાન આત્મામા જ સમાય છે, સર્વ સુખ પણ આત્મામાથી ઉત્પન્ન થાય છે અને આત્મામા જ સમાય છે, અનુભવ જ્ઞાન જ્યોતિ પણ આત્મામાથી જ કેળવી શકાય છે અને આત્મામા જ સમાય છે **સત્તામાં રહેલ પરમાત્મ સ્વરૂપને અનુભવના બળથી ભેટી શકાય છે** આત્માના પ્રદેશે પ્રદેશે અનત જ્ઞાન અને અનત સુખ રહેલુ છે ચેતના દ્વારા ભાવ મનથી આત્માનુ પરોક્ષ ધ્યાન ૧૨ મા ગુણસ્થાન સુધી છે

અરિહત અને સિદ્ધ ભગવાનના ગુણોનુ ચિતવન કરી, તેમા પ્રમોદભાવ ધારણ કરી, આત્મભાવે તે ગુણોનો અનુભવ કરી તેમાં લીન થઇ જવુ ધ્યાતા, ધ્યેય અને ધ્યાનની **એકતા** કરી, ત્યા **આત્મા પરમાત્માની ભિન્નતા ભાસતી નથી.** પોતાનો આત્મા પણ જ્ઞાન, દર્શન, આનદ અને અનત શક્તિ સ્વરૂપ છે માટે ત્યા જ સુખની શોધ કરવી હુ પુરૂષ છુ એવો અહભાવ રહે ત્યા સુધી આત્માની શુદ્ધિ ધર્મની પ્રાપ્તિ થતી નથી મમતાથી આત્માને કાળાશ લાગે છે ને અશુભ લેશ્યા છે

સર્વ કલ્પનારૂપી વૃક્ષનુ બીજ મમતા છે. વિષયનો ત્યાગ હોવા છતા મમતા વિષયોને ખેચી લાવે છે

એકજ વસ્તુ એક જીવને સુખકર લાગે છે બીજાને દુ ખકર લાગે છે તેથી રાગદ્વેષ જનિત **સુખદુ:ખ પોતપોતાની કલ્પના માત્ર** છે, વળી એક જ જીવને તે જ વસ્તુ જુદીજુદી વખતે જુદા જુદા રૂપમા સુખ કે દુ ખકર લાગે છે એટલે કર્મના ઉદય પ્રમાણે કલ્પના કર્યા કરે છે વાસ્તવિક રીતે કોઇ વસ્તુ સુખ કે દુ ખ આપી શકતી નથી. **જડ વસ્તુઓ કોઈની થઇ નથી અને થવાની નથી**

શરીર, વાણી, મન, ઇદ્રિયો અને સર્વ જડ પદાર્થો પુદ્ગલના સ્કધો છે તે અનેક આકારો ધારણ કરે છે પાંચ ઇદ્રિયો દ્વારા જડ પદાર્થોને અનત કાળ ભોગવ્યા પણ તેથી નિત્ય સુખની ગધ પણ આવતી નથી. **આનંદઘન આત્મામા પ્રેમ જોડવાથી બાહ્ય વસ્તુઓનો પ્રેમ છુટે છે. ચેતના, આનદઘન આત્મ પ્રદેશોને ભાવ ચક્ષુથી જોઇને હર્ષ પામે છે**

અને પરોક્ષભાવે જેમ થાય છે અને સાક્ષાત્કાર જોવાની તાનાવેલી લાગે છે પણ સાક્ષાત્કાર તો ૧૩ મે ગુણસ્થાને થાય છે શુક્લ ધ્યાનમાં શુદ્ધ ચેતના આત્મપ્રદેશોની સાથે એકતા અનુભવે છે સમતા, અસંખ્ય પ્રદેશોમાં સ્થિર સર્વ જીવોપર એકસરખી દૃષ્ટિ બનાવે છે તેથી વેરઝેર ટળી જાય છે અને જ્ઞાનાદિ ગુણો વધે છે.

આત્માનો એક પ્રદેશ મરતો નથી તેથી અમર છે તેથી હું અમર છું એવી પ્રતિ-બોધી છે. શરીરના પુદ્ગલો આવે જાય અને શરીર નાશ થાય, કર્મ પણ નાશ થાય હું જ્ઞાન સ્વરૂપ છું શરીર સ્વરૂપ કે કર્મ સ્વરૂપ નથી, શાતા અશાતા વેદની કર્મ વિપાક છે તેથી પણ પણ હું ભિન્ન છું માત્ર આત્મ પ્રદેશોમાં અનંત ગુણો છે તેમાં સ્થિર ઉપયોગ રાખીને હું કર્મનો નાશ કરીને શુદ્ધ સ્વરૂપ ભોગવીશ.

વાસના અશુદ્ધ પરિણતિ છે વાસના અનુસાર જન્મ ધારણ કરવો પડે છે, ભમવામાં જરા પણ શાંતિ નથી માટે આત્મ ભાવથી વાસના નાશ કરી કરી જોઈએ આત્માનુ અરૂપી સ્વરૂપ ભાવનારા મનુષ્યો અંતરમાં શૂન્યપણું એકરસરૂપ થઈને, પરસ્પર આત્માને શુદ્ધદૃષ્ટિથી દેખીને આનંદમા રહે છે સર્વત્ર સ્વભાવ ધારણ કરવાથી ધર્મની ક્રિયાઓમા પણ જ્ઞાનવડે શુદ્ધ પ્રેમ ઉત્પન્ન થઈ સહજાનંદી અરૂપી આત્માની ભાવના કરનારા મનુષ્યો પોતાને અમર માને છે અને મૃત્યુ વખતે આનંદમા જ રહે છે અરૂપી એકત્વથી સર્વ જીવો સાથે ઐક્ય અનુભવાય છે. વાત્સલ્ય ભાવ વગર આનંદ થતો નથી રાગ દ્વેષ, ભય, કામ, સ્વાર્થ વગર ગુણાનુરાગીપણુ અને ચિત્ત શુદ્ધિ તે વાત્સલ્ય ભાવ છે.

મતિશ્રુત જ્ઞાનપૂર્વક અનુભવ દર્શન અને અનુભવ સ્પર્શન (તન્મયતા) કરતાં પ્રત્યક્ષ દર્શન અને સ્પર્શન અનંત ગુણ અધિક છે માટે હે આનંદઘન સાક્ષાત્ દર્શન આપો નિર્વિકલ્પ કરાવવામા શુદ્ધ પરિણતિ આત્મતત્ત્વમા સ્થિર હોય છે શુદ્ધ પરિણતિ (સમાન દૃષ્ટિ) નો આધાર રાગદ્વેષની મંદતા ઉપર છે અને એકાકાર ભાવથી આત્મિક સુખમાં લીન થવું જ પોતાના વર્તનમા અંતરની સ્થિતિ કરી જ તેનો વિચાર કરવાથી, શુદ્ધ પરિણતિ ભોગવવાની યોગ્યતા આવે છે તે સંસ્કાર, જ્ઞાન અને આત્મભાવનાથી કેળવાય છે લઘુતા એકતા અને લીનતાથી પણ કેળવાય છે. સમાન દૃષ્ટિથી આખી દુનિયાને દેખવાની ટેવ પાડવી જોઈએ. મૈત્રી, પ્રમોદ, કરુણા અને માધ્યસ્થ ભાવનાઓથી જે વખતે જેવી યોગ્યતા જણાય તેવી શુદ્ધ ભાવના ધારણ કરવી.

ભક્તિ ભાવમાં ઉલ્લાસ (પંચપરમેષ્ઠિના શુદ્ધ ગુણોના અનુભવમા રોમેરોમે પુલકીત), ભક્તિરસ (સર્વ ગુણોના સાર રૂપે શાંત રસ અને આત્મિકસુખનો અનુભવ), પ્રાર્થના (જેમકે શિવ સિદ્ધિ મમ દિશતુ), મન, વચન, કાયાનુ પરમાત્માને સમર્પણ (શુદ્ધ ગુણોમાં સર્વ પ્રદેશોનું એકત્વ) મનની શુદ્ધિ (રાગદ્વેષનો અભાવ), પ્રમોદ ભાવ (ગુણાનુરાગીપણુ) ગુણોમાં લીનતા એ સર્વ નિશ્ચય ભક્તિના લક્ષણો છે. પરમાત્માના ધ્યાનથી, પરમાત્મા નિમિત્ત

કારણ રૂપ થાય છે, કારણમા કાર્યનો નિગમનયથી ઉપચાર કરીને અને તેવી રીતે પરમાત્મામા કાર્યના કર્તાપણાનો આરોપણ કરીને એમ કહેવાય કે ભગવાને તાર્યા, વિચારમા અનત બળ છે તેવી ભાવના અને ધ્યેય પ્રમાણે ફળ મળે છે

સમભાવ, અરૂપીએકત્વ, દ્રવ્યત્વેન એકત્વ, અદ્વેષ અને પ્રેમથી દ્વેષ નાશ થાય છે વાત્સલ્ય, પ્રમોદભાવ, અને માધ્યસ્થભાવથી ઇર્ષા નાશ પામે છે, (કોઇ સસારીક સુખ ભોગવતો હોય તો તે તરફ માધ્યસ્થભાવ અથવા ઔદાસીન વૃતિ ધારણ કરવી, ઇર્ષા ન કરવી). વહેમનો નાશ જ્ઞાનથી કરવો વૈરાગ્ય અને યોગોની સ્થિરતાથી ચચળતા દૂર થાય છે આત્માનુ અમર સ્વરૂપ વિચારીને ભય દૂર કરવો ઉદ્વેગ થાય તો સમતારસમા લીન થવુ વિષયવાસના થાય તો વસ્તુનુ મૂળ દ્રવ્ય વિચારીને આત્મામાથી સુખની શોધ કરવી. મુર્છા–તૃષ્ણા–સ્પૃહાને સમતા અને તત્વજ્ઞાનથી નાશ કરવી

નિરૂપાધિક દશામાં સહજ સુખ છે જ્ઞાન અને ક્રિયાથી સમતા અને અનુભવ કેળવવા જોઇએ **અનુભવ વગર આત્માની પ્રાપ્તિ થતી નથી** મમતા અને કદાગ્રહ વગરની જ્ઞાનદશાજ અધ્યાત્મ જ્ઞાન રસ પચાવી શકે છે અનુભવ પરિણુતિ તે આત્માથી ભિન્ન નથી. અપ્રમત્ત દશા વિના સમતાનો અનુભવ બરાબર થતો નથી. ઉપર ઉપરના ગુણસ્થાનોમા શુદ્ધતર અધ્યવસાયોથી સમતાની વૃદ્ધિ થાય છે અધ્યવસાય (પરિણામ) ઉપર કાબુ રાખવો, અશુભ, વિચારનો તત્વજ્ઞાનથી નાશ કરવો, સદ્‌ગુણોની જ ભાવના ભાવવી સુમતિ અને વિવેકથી મન સ્થિર થાય છે દયા તથા બ્રહ્મચર્યમા અપૂર્વ શુદ્ધ પ્રેમ જોઇએ વિવેક સત્યનો નિર્ણય કરે છે

મતભેદ થાય ત્યા સહિષ્ણુતા ધારણ કરવી પણ કોઇને વિરોધી તરીકે માનીને દ્વેષભાવ કેળવવો નહિ કોઇનો દોષ જોવો નહિ તેમજ પ્રકાશવો નહિ કે નિંદા કરવી નહિ પણ સત્યને સત્ય તરીકે જ જાણવી, શ્રદ્ધા કરવી અને પ્રકાશવી ભિન્ન ભિન્ન વિચારોમા કઇ નયની દૃષ્ટિએ સત્ય છે અને કયા એકાતવાદની ઉત્પતિ થાય છે તે તારવી લેવુ અજ્ઞાન, રાગ અને દ્વેષ ટાળ્યા વગર મન શુદ્ધ થતુ નથી, **શુદ્ધ મન ગુણોને આકર્ષે** છે અને ઉત્તમ સસ્કાર કેળવાય છે, **શુદ્ધ સંસ્કારો પરભવમાં સાથે આવે છે** અને ઉત્તરોત્તર અભ્યાસથી ગુણોમા વૃદ્ધિ થતી જાય છે **બીજાના ગુણો જોવાથી હૃદય નિર્મળ રહે છે** અને અવગુણ જોવાથી મલીન થાય છે ઇંદ્રિયોને દમવાથી દાન્ત ગુણ પ્રાપ્ત થાય છે તેથી મન આરોગ્યતામા રહે છે

નિરાલબન ધ્યાન આવે ત્યાસુધી પ્રભુના નામ સાથે પ્રભુના સદ્‌ગુણોનુ સ્મરણ અને ધ્યાન ધરવુ ધ્યેયમા ચિત્ત સ્થિર કરવુ તે ધારણા ધ્યાનમા ધારણા, પરભાવ ત્યાગ, જીતેન્દ્રીયપણુ, ધૈર્ય, પ્રશાન્તચિત્ત, પ્રસન્નતા, સ્થિરતા, નાસિકાના અગ્રભાગ પર નેત્ર સ્થાપના, જ્ઞાન ઉપયોગ, અનુભવ જ્ઞાન–ક્રિયા, અસખ્યાત પ્રદેશોમા સ્થિરતા, આત્મપ્રદેશોમા રહેલ ગુણોનો અનુભવ, તત્વરસ આસ્વાદન, એકરસરૂપ પરિણુતિ, અનુભવ સ્પર્શન, તન્મયતા, સતત્ ઉપયોગ, તદાકાર પરિણુતિ, સમતા, લીનતા, રૂચી, વિર્યોલ્લાસ, આનદ, એકાગ્રતા, શાતરસ, સમભાવ, સમરસીભાવ, અપ્રમત્ત દશા

વગેરે જ્ઞાન, દર્શન ચારિત્રના પર્યાયો સમજી મગજમાં ઉતારી કેળવવા અને અંતર્દષ્ટિથી અન્ય અન્ય દ્રવ્ય ગુણપર્યાયોથી નિજ આત્મસ્વરૂપની નિઃસંગ અવસ્થાનું અવલોકન કરવું.

શુદ્ધ સ્વરૂપના આલંબનમાં સહજ સુખ છે. પરવસ્તુ સુખ આપતી નથી, શાતાવેદનીયનો ઉદય હોય ત્યારે સુખનો અનુભવ થાય પણ શાતાવેદનીયકર્મ આત્મિક સુખને આવરણ કરે છે તે અશાતાવેદનીયકર્મ જેવું તીવ્ર આવરણ નહિ. અને વેદનીયમાં પરવસ્તુનું આલંબન હોય છે તેમાં જે સુખદુઃખનો અનુભવ થાય તે આત્મિક સુખનો વિકાર છે અને તે કર્મબંધનનું કારણ બને છે ત્યારે આત્મિક સુખમાં આત્માનું જ આલંબન છે અને તે સુખ સહજ સ્વભાવનું છે અને નિર્જરાનું કારણ છે સહજ સુખનું ઉત્કૃષ્ટ સ્વરૂપ સિદ્ધ પરમાત્મામાં છે માટે તે સ્વરૂપ મેળવવું જોઈએ.

રોગ અને મરણભયનું કારણ શરીર મમત્વ છે તે દૂર થવાથી રોગ, ભય અને મરણભય રહેતા નથી. આલોક અને પરલોકભય નાશ કરવા માટે આત્માનો શૌર્ય, ધૈર્ય, પરાક્રમ, સહનશીલતા, અને સમભાવનું આલંબન લેવું જોઈએ. મનને આત્મામાં સ્થિર કરવાથી અકસ્માત ભય નાશ પામે છે. ઇષ્ટ અને અનિષ્ટ બુદ્ધિ ટળે તો અપકીર્તિ ભય હોતો નથી. નિર્ભયપણું આવતાં મનની ચંચળતા દૂર થાય છે અને મન નિર્મળ અને સ્થિર થાય છે તેથી તત્ત્વજ્ઞાન પ્રાપ્ત થાય છે આત્માનો અનુભવ થાય છે અને મોહનું જોર ટળે છે વિવેક ભાન ભૂલવા દેતું નથી અને મન, વચન અને કાયાની પ્રવૃત્તિ ભમતી નથી. સર્વથી અનીતિ નાશ પામે છે

શુભાશુભ પ્રસંગોને સમતાની કસોટી રૂપ સમજવા. સમતા તે ચેતનની રાગદ્વેષ રહિત શુદ્ધ પરિણતિ છે તે આત્માના અસંખ્ય પ્રદેશોમાં વ્યાપી રહેલ છે અને પોતાના સ્વરૂપને પ્રગટ કરીને અનંત આનંદનો અનુભવ કરાવે છે. મમતા છે ત્યાં સમતા ચેતનને પ્રાપ્ત કરી શકતી નથી. વિષમ પ્રસંગોમાં પણ સમતાને આત્મભાવમાંથી ભૂલવી નહિ. સમતા, ચેતના અને શ્રદ્ધા આત્માની પરિણતિ છે તે ચેતનાના અનુભવમાં ભાસે છે તેમાં જેમ જેમ આત્મા તલ્લીન થાય તેમ તેમ સહજ આનંદમાં લીન થાય છે શ્રદ્ધા અને સમતાથી આત્મ પ્રદેશોને નિશ્ચયથી જોતા અન્ય દ્રવ્યો બાધા કરતા નથી અને આત્મામાં જ અનંત સુખ ભાસે છે. ચેતન, શ્રદ્ધા અને સમતાનું પ્રાણ જીવન છે

અંતરમાં ઊંડું નિરીક્ષણ કર્યા વગર શ્રદ્ધા અને સમતાનું સ્વરૂપ સમજી શકાતું નથી. આત્મા પોતાના ગુણો અને પર્યાયોમાં પરિણમે છે મન, વચન અને કાયાથી કોઈ પણ કાર્ય કરતાં પહેલાં સમતા ધારણ કરવી. આત્માના જ્ઞાનમાં લોક અલોકના સર્વ જ્ઞેયો ભાસે છે તે અપેક્ષાએ આત્મા વ્યાપક કહેવાય પણ ક્ષેત્ર અવગાહનામાં સર્વ વ્યાપક નથી. સમતા વગર વાણીમાં મીઠાશ આવતી નથી. અસંખ્ય પ્રદેશોમાં ઊંડા ઊતર્યા વગર અનુભવ અમૃત રસનું પાન થતું નથી.

જેટલાં વચનો છે તેને નયોની દૃષ્ટિથી માપી જોતાં સ્યાદ્વાદ પ્રગટ થશે પણ એકાન્ત નયના એકાંતવાદમાં ફસાવું નહિ. સર્વ પદાર્થોને નિક્ષેપ દ્વારા દેખવાવાળી સમતા

વાળી શુદ્ધ દૃષ્ટિ આત્મામાં છે તેને આત્મ ભાવ વડે પ્રગટ કરવી. જેટલા એકાંત નયવાદ છે તેટલા પરસમય છે જેટલા વચનો નયોની અપેક્ષા વિના બોલવામા કે શ્રદ્ધા કરવામાં આવે તેટલા પરસમય છે. દરેક નયનો આશય અને રહસ્ય અપેક્ષા સહિત ખેંચી લેવા એટલે કદાગ્રહ નાશ પામે **સમતામાં સર્વ જગત એકરૂપ** દેખાય છે અગેઅગમા, રગેરગે, પ્રદેશે પ્રદેશે સમતા ધારણ કરવી બીજાના દોષ જોવાથી મનમા દોષના સુક્ષ્મ સસ્કાર પડે છે, સર્વત્ર ગુણની દૃષ્ટિ રાખવી જ્ઞાનથી સમતા કેળવવી, સમતાથી ક્ષમા ઉત્પન્ન કરવી અને ક્ષમાથી દયાનુ આચરણ કરવુ બીજાને પ્રતિકૂળ લાગે એવુ વર્તન કરવુ નહિ

વનમા ચરતી ગાયોનું મન ઘેર બેઠેલા વાછરડામા હોય છે, દોરડા પર નાચનાર નટનુ લક્ષ શરીરના સમતોલપણાને જાળવવામા હોય છે તેમ દરેક કામ કરતી વખતે, **પરમાત્માના ગુણો પોતાના આત્મામાં કેળવવાનુ લક્ષ** હોવુ જોઇએ અને સમતા ગુણને ભુલવો ન જોઇએ, **અંતરમાં ઉપજતા દરેક વિચારનુ નિરીક્ષણ** કરવુ આત્માના ગુણોમા જ પરિપૂર્ણ આનન્દ છે એમ અનુભવથી નિશ્ચય કરવુ જોઇએ. પોતાની ઇચ્છા પ્રમાણે જ મનને વિચારમા રોકવુ બાકીના **નકામા વિચાર આવે ત્યારે વિચારને છિન્નભિન્ન કરી મનને આત્મ પ્રદેશોમાં જોડવું** એટલે ઇન્દ્રિયો શાત થઇ જાય છે અને મન સ્વસ્થ થાય છે, રાગ અને દ્વેષ આપોઆપ અદ્રશ્ય થાય છે, આત્મબળ વધે છે અને આત્મ ધર્મની પરિણતિ થાય છે

પાચ ઈન્દ્રિયોના વ્યાપારમાં જ્યારે રાગદ્વેષ આવે ત્યારે આત્મ જાગૃતિ રાખીને તટસ્થ જ્ઞાતા અને તટસ્થ દૃષ્ટા થઇને રહેવુ **આત્મ સ્વરૂપમાં તિવ્ર રૂચી રહે તો ઉપસર્ગ પરિસહની પરવા રહેતી નથી.** અધ્યાત્મ ભાવમા પ્રેમનો અર્થ તત્વ રૂચી લેવો દેવ, ગુરૂ ધર્મમા પ્રેમ થવાથી શ્રદ્ધા, આત્મભોગ, ઉદ્યમ વગેરે પ્રેમની પાછળ ગતિ કરે છે અગાઉ શિષ્યો પ્રેમથી ગુરૂની વિદ્યા અને જ્ઞાન આકર્ષી શકતા હતા. પ્રેમ (રૂચી) વગર ધર્માનુષ્ઠાનમા ચિત્ત લાગતુ નથી

અશુભ કરનારના આત્માનુ પણ શ્રેય થાય એવો વિચાર કરવો મનને શિષ્ય જેવુ બનાવવુ વચનથી એક પણ અયોગ્ય શબ્દ કાઢવો નહિ, કાયાને કોઇપણ પાપમા પ્રવર્તાવવી નહિ ગુણો ટકાવી રાખવા માટે ધૈર્યનુ આલબન લેવુ આત્મા અરૂપી છે, તેના **અસંખ્ય પ્રદેશાત્મક વ્યકિતનો અનુભવ જ્ઞાનથી જ નિશ્ચય થાય છે.** મનુષ્ય શરીરના ગગન મડળનો મુખ્ય ભાગ નાભિ છે ત્યા આત્માના આઠ રૂચક પ્રદેશ છે, તે પ્રદેશોમા મન સ્થિર કરીને આત્મિક સુખ ભોગવવુ મસ્તકના ગગન મંડળનો મધ્યભાગ બ્રહ્મરંધ્ર છે ત્યા અસખ્ય પ્રદેશોમા ધ્યાન ધરવાથી સહજ આનદ ઉપજે છે આત્મા પોતાના અસખ્યાત પ્રદેશોથી પરમાત્માનુ મનથી ભજન કરે છે

મતિ આત્માની પરિણતિ છે, પરિણતિ તે સ્વપર્યાય છે, પાચ ઇન્દ્રિયો અને મનના સબધમા જે બાહ્ય પદાર્થો આવે તે (જ્ઞેયો) પર-પર્યાય છે, તેનુ જ્ઞાન થાય તે મતિજ્ઞાન, તે

વગર શ્રુતજ્ઞાન ન હોય. સર્વજ્ઞ કથીત આત્મધર્મની શ્રદ્ધા રૂપે મતિ પરિણમે તે સમ્યગ્ મતિ તે મતિજ્ઞાન. સમ્યગ્ દર્શનની પ્રાપ્તિ વગરની મતિ માત્ર સંજોગો પ્રમાણે તર્કવિતર્કમાં પરિણમે છે. સમ્યગ્ મતિ, ચેતન અને જડને જ્ઞેયરૂપે માની તેમાં રાગદ્વેષ કર્યા વગર તટસ્થ જ્ઞાતા થવાની પ્રેરણા કરે છે અને તત્વ રુચિથી શાંત અને સ્થિરતા ધારણ કરે છે. આત્માના અનેક ધર્મોને ભિન્ન ભિન્ન નયથી જાણે છે.

વ્યવહાર સમકિતના કારણ રૂપ છે. વ્યવહાર ચારિત્ર નિશ્ચય ચારિત્રના કારણરૂપ છે એટલે વ્યવહારને સાધન રૂપે લઈને નિશ્ચયથી આત્મભાવ કેળવાય છે. અને આત્મભાવથી પરમાત્મ સ્વરૂપ પ્રગટ થાય છે.

કોઈ દર્શનની નિંદા કરી નહિ પણ તેના એકાંતવાદને એક નયથી જણાવીને, બીજા નયોની ઉપેક્ષા કરીને એકાંત માન્યતાથી કેટલા અનર્થો ઉપજે છે તે જણાવ્યું, અને જ્યાં અનર્થો છે ત્યાં મોક્ષ અથવા શુદ્ધ આત્મા સ્વરૂપની પ્રાપ્તિ રૂપે અર્થ નથી એમ સાબીત કર્યું.

આત્માને મતિના ચાર ભેદથી જ્ઞેયરૂપ પરિણમાવવાથી રાગદ્વેષ મંદ થાય છે અને જ્ઞેયરૂપ જાણીને વારવાર ધ્યાન ધરવાથી અનંતી નિર્જરા થાય છે. પરભાવથી રહિત થઈને શુદ્ધ આત્માના પર્યાયરૂપ આત્મધર્મ (જ્ઞાન, દર્શન, સુખ, વીર્ય સમતાદિ) ભોગવતા અનંત આનંદરૂપ અમૃતરસની પ્રાપ્તિ થાય છે. જે જે ગુણોનું મનન, સ્મરણ, શ્રદ્ધા, ધ્યાન અને અનુભવ કરવામાં આવે છે તે તે ગુણોને પ્રગટ કરવામાં આત્મવીર્ય પરિણમે છે.

દુર્ગુણોનો ક્ષય કરવા માટે દુર્ગુણોના ત્યાગ કર્યા કરો. જ્યારે ઉદય, સ્વરૂપે ભોગવવામાં થાય ત્યારે જ દુર્ગુણો નાશ થાય. આત્માની દૃઢ રુચી પછી ઇન્દ્રિયોનું સુખ લાગતું નથી. આત્મદર્શનના ધ્યાનથી ધૈર્ય પ્રગટે છે. અશુદ્ધ ભાવ ઉત્પન્ન કરનારા નિમિત્તો આવી મળે ત્યારે તેમાંથી શુદ્ધ ભાવના ઉત્પન્ન કરવાની ટેવ રાખવી. આસ્રવના હેતુને સંવર નિર્જરાના હેતુ રૂપે પરિણમાવવાનો અભ્યાસ કર્યા કરવું. શુદ્ધ ગુણો ભોગવવા માટે શુદ્ધ ઉપયોગ વડે આત્માનું ધ્યાન ધરવું. આત્માના દ્રવ્ય, ગુણ, પર્યાયના ચિંતવનથી નિર્વિકલ્પ ધ્યાન પ્રાપ્ત થાય છે. આત્માના દરેક ક્રિયામાં ઉંડા ઉતરવું અને મનને પોતાને આત્મા તરફ વાળવા.

તત્વ રુચિથી આત્મા અને મનનું ઐક્ય થાય છે. અધ્યાત્મ જ્ઞાનથી આત્માભિમુખ, સમ્યગ્ દર્શન, શાંતિ અને ધર્મક્રિયાના મર્મો અનુભવાય છે. ભાવક્રિયાઓ મનને આત્મા તરફ લઈ જનારી થવી જોઈએ. આત્માના પરિણામની શુદ્ધિ કરવી જોઈએ અને આત્માના ગુણોની રુચિ થવી જોઈએ, એટલે કે ધર્મ ક્રિયામાં પરમ અર્થનો અનુભવ થવા જોઈએ. શરીર અને ઇન્દ્રિયોનો સંવર અને નિર્જરા માટે ઉપયોગ કરવો. આસ્રવમાં ઉપયોગ ન કરવો. ગમે તેવા સમર્થ આચાર્યોના વચન ઝીલવાને અધ્યાત્મ જ્ઞાન સમર્થ છે. આત્માના શુદ્ધ અધ્યવસાય ઉપર

કલંકોના કલંક કાઢી નાખવા જે **દ્રવ્યનો વિચાર કરીએ તે દ્રવ્યનું ક્ષયોપશમ જ્ઞાન ઉપજે છે અને અનુભવ થાય છે.** નિશ્ચય નયમાં આતમ વર્તન સંવર સ્વરૂપ છે

છદ્મસ્થ અવસ્થામા જીવ વિચાર કરવા માટે સમયે સમયે અનંત મનોદ્રવ્યને ગ્રહણ કરે છે સારા વિચાર કરવામા શુભ મનોદ્રવ્યની સહાય લેવાય છે અને શુભ લેશ્યાનો ઉત્પાદ થાય છે આત્મદ્રવ્યનો મનોદ્રવ્યની સહાયથી વિચાર થાય તો સર્વ પ્રકારનો ક્ષયોપશમ પ્રગટ થાય છે. શ્રુતજ્ઞાન અનુસાર આતમ તત્ત્વને મનથી ગ્રહણ કરીને ઈહા (વિચાર) કરવો પછી નિશ્ચય કરવો કરવો અને તે પ્રમાણે ધારી રાખવાથી આતમ તત્ત્વનો વિશેષ અનુભવ થાય છે **આત્મ તત્ત્વનો અનુભવ થાય ત્યારે અપૂર્વ સુખ મળ્યું હોય એવો નિશ્ચય થાય છે અને સમકિતની પ્રાપ્તિ થાય છે**

સર્વ જીવોને પોતાના આત્મા સમાન માનીને તેઓના ઉપર નિષ્કામ, રાગદ્વેષ રહિત વાત્સલ્યભાવ ધારણ કરવો, તેઓનો નાશ ન થાય તે માટે અનુકપા ભાવપૂર્વક જતના રાખી તેઓનુ રક્ષણ કરવુ, કોઈ પણ જીવની લાગણી ન દુભાય તેવો વિચાર કરવો અને વચન કાઢવુ, ભાવથી પરવસ્તુની ઇચ્છાનો ત્યાગ કરવો, પાચ ઇંદ્રિયોના વિષયમા સાવધાન રહેવુ, આત્મામા ઉપયોગ રાખી, સર્વ બાહ્ય વસ્તુ પર મમત્વ દૂર કરીને, નિસગ અવસ્થા ધારણ કરી પરમ સમતારસમા લીન થવુ એવી રીતે ભાવથી પાચે વ્રત ઉપજે અને સર્વ દુ ખોનો સામનો થઇ શકે છે અને પોતાના આત્માનુ રક્ષણ થાય છે

ગમે તેવો વિરોધ ઉત્પન્ન થાય તો પણ અધ્યાત્મજ્ઞાન ક્રોધને અટકાવી શકે છે, મોહનીય કર્મની સર્વ પ્રકૃતિઓને જીતી શકે છે, અઢાર પાપસ્થાન દૂર કરી શકે છે.

પ્રેમ અને શ્રદ્ધાથી અધ્યાત્મજ્ઞાન સ્થિર થાય છે તેથી આત્માના સર્વ ગુણોનું દર્શન થાય છે અને આતરિક શક્તિ વધે છે તેથી પોતાની શક્તિમા વિશ્વાસ આવે છે કે હવે મારૂ કાર્ય પાર પડશે, હુ વિઘ્નોને હઠાવી શકીશ અને નિશ્ચયમાથી મારૂ મન પાછુ હઠવા દઇશ નહિ આત્મવાદ અને કર્મવાદની ખરી શ્રદ્ધાથી સમ્યગ્ પરિણતિ થાય છે

ઇંદ્રિયોના વિષયનુ સુખ ઝેર સમાન છે, તેમા તૃષ્ણાની આગ વધે છે, તેના દુ ખમાથી મુક્ત થવા આત્મધ્યાન ધરવુ **આત્માનંદી, આગમા પણ શરીરનુ દુ ખ ભુલીને, આત્મરસ સમતાની શિતળ શાંતિ અનુભવે છે** સર્વ **ઉત્તમ અનુષ્ઠાનોનુ** સાધ્ય **આત્મ ભાવ છે આત્માના પરિણામની શુદ્ધિ તે જ અધ્યાત્મ છે મરણ સમયે આત્મ પ્રદેશોમા અને શુદ્ધ ગુણોમાં ઉપયોગ રાખી લીન થઇ જવુ.** આત્મતત્ત્વનો નયથી વિચાર કરતા ઉપર ઉપરની નય ઉપર ઉપરના ગુણસ્થાનમા લઇ જાય છે અને સપ્તભગીથી વિચાર કરતા આત્માના અનેક ગુણપર્યાય જાણવામા આવે છે **આત્મામાં રહેલી પરમાત્મ સત્તા પરમાત્મના ધ્યાનથી પ્રગટ થાય છે,** આત્માના અસખ્ય પ્રદેશોમા રહેલ અનંત ઋદ્ધિની પ્રતીતિ થાય છે

આત્મતત્ત્વદૃષ્ટિ, વાત્સલ્યભાવ, દયા, અહિંસા, સમાન ભાવ એ સર્વમાં પરસ્પર સંબંધ છે. પોતાનું સ્વમાન જાળવવાની ઇચ્છા થાય, અહંકાર આવે, બીજા હલકાં લાગે તો સમાનભાવ રહે નહિ. સમાન ભાવથી પોતાની વૃત્તિ અમૃતમય લાગે છે. આત્મધર્મ (નિજ જ્ઞાન, દર્શન, ચારિત્ર, વીર્યથી સત્તામાં રહેલા કેવળજ્ઞાન, કેવળદર્શન, ક્ષાયક સમકિત અનંત વીર્ય પ્રગટ કરવા)માં મન, વચન અને કાયાનું બળ પરાક્રમ પરિણમાવવું અને **શરીરના ધર્મોમાં નિર્લેપ રહેવું** મન, વચન અને કાયાના યોગને ચંચળ થવા દેવા નહિ, તેઓનો ક્ષોભ અટકાવવો, ક્ષોભની અસર આત્મા પર થવા દેવી નહિ. **ક્ષોભ થાય કે તરત જ આત્મપ્રદેશોને જોવા.**

વિક્ષેપો પ્રાપ્ત થતાં, કર્મના ઉદયથી મન નબળું બને છે તેથી દરેક ત્યાગની પણ જરૂર છે. અકસ્માત વિક્ષેપો આવી પડે તો **મનને આત્મ દ્રવ્ય-ગુણ પર્યાયમાં જોડવાથી ઇન્દ્રિયો શાંત થઈ જાય છે**. ખાવાને અને પીવાને જે ભોગો પોતાના ગુણસ્થાન પ્રમાણે ભોગવ્યા વગર ચાલે તેમ ન હોય તો **ઉદાસીન ભાવે હર્ષ કે શોક વગર ભોગ ભોગવીને મનને શાંત કરવું**. દુઃખ સુખનું કારણ મન છે તેથી સુખ દુઃખના નિમિત્તો આવે કે તરત જ મનને આત્મ પ્રદેશોમાં જોડી દેવું. વાસના ઉત્પન્ન થાય તો વિચાર કરવો કે આ મોહનીય કર્મનું કામ છે તે મારાથી ભિન્ન છે. મારે અને વાસનાને કંઈ સંબંધ નથી એમ જાણી નિસ્પૃહ થવું. આત્મ સ્મરણતાથી નિકાચિત કર્મનો ક્ષય થાય છે તેની સાથે આશ્રવો પણ ક્ષય થાય છે. જ્ઞાનથી વૈરાગ્ય થાય અને વૈરાગ્યથી આત્મજ્ઞાન સ્થિર થાય છે. સમકિતી જીવ, સંસારના સર્વ બાહ્ય **ભાવોથી અધ્યાત્મ જ્ઞાનના બળથી ન્યારા રહી શકે છે.**

બ્રહ્મરંધ્રમાં કે હૃદયમાં અસંખ્યાતા પ્રદેશોનું અને નાભિના આઠ રૂચક પ્રદેશોનું અનુભવ જ્ઞાનરૂપી ભાવ ચક્ષુથી અવલોકન કરવું, તેમાં મન સ્થિર કરવું. ચેતના-સત્તાના આધારથી આત્મ દર્શન કરવું. ચેતના જ્ઞાન અને દર્શનના ઉપયોગથી પ્રગટપણે જાણી શકાય છે.

કોઈના ઉપર તિરસ્કાર થાય તો સર્વ પ્રાણીઓની સાથે તેને પણ નિજ આત્મામાં પોતાના સ્વરૂપ અરૂપી આત્માને દેખો અને અરૂપી ચૈતન્ય એકત્વથી સમભાવ કેળવો. શુભ કલ્પેલી વસ્તુઓમાં ઇષ્ટભાવ લાવવો અને અશુભ કલ્પેલી વસ્તુઓમાં અનિષ્ટપણું લાવવું તે પરતંત્રતાની બેડી છે. **બાહ્ય વસ્તુઓનો ઉપયોગ લેવો પડે તો નિર્લેપ ભાવે લેવો** તેમાં રાગદ્વેષ કરવો નહિ. **તેમાંથી સુખ મેળવવાની આશા રાખવી નહિ** કારણ કે સુખ આત્મામાંથી જ મળે છે. ઇન્દ્રિયો અને શરીર દ્વારા સુખ લેવાનો વિચાર અને આચાર બંધન અને દુઃખમાં જ નાખ્યો છે. જ્યારે પરવસ્તુ સાથે ભાવ બંધ તોડી નાખવામાં આવે છે આત્મા પોતાને વશ રહે છે ત્યારે અલૌકિક આત્મભાવ થાય છે. વાસનાને જ્ઞાનથી ભસ્મ કરવી. અશુભ વિચારો આવે કે તરત જ પકડી પકડીને મનમાંથી નાશ કરવા. તે શ્રુતજ્ઞાનના આલંબનથી થાય છે.

વ્યવહાર મોક્ષ માર્ગને ભાવપૂર્વક અનુસરીને અંતરમા નિશ્ચય દૃષ્ટિ વડે સ્વસ્વરૂપમા રમણતા કરવી. **આત્મામાં જ આત્મભાવ રાખી, જન્મમરણની ઉપેક્ષા** કરીને, વર્તન કરવું, દેખવુ, બોલવુ વગેરે બાહ્ય ક્રિયા કરવી **આત્માને આત્મ દ્રવ્ય રૂપે જ દેખો** આત્મા અને આત્મ ગુણોની ઐકય ભાવે **આત્મામા જ રમણતા** કરવાથી આત્મામા સત્ય સ્વતંત્રતા ઝળકે છે.

કોઇ પણ કામ કરતા પહેલાં વિચારવુ કે હું આત્મવશ છુ, પરવશ નથી, પરભાવ મારો ધર્મ નથી, સ્વભાવ મારો ધર્મ છે.

ચરમ શરીરીને પણ સત્તામા અંતે કોડાકોડીની સ્થિતિના કર્મો હોય છે

પરિસહ ચારિત્રની કસોટી છે તેથી અધ્યાત્મ રસ શુધ્ધ થાય છે. કષાયોને ક્ષય કરવા તે જ ચારિત્રનુ રહસ્ય છે. વ્યવહાર ચારિત્ર સાંસારીક જાળમાથી મુક્ત કરે છે તેથી ભાવ ચારિત્ર કેળવવા માટે દ્રવ્ય ચારિત્ર ઉત્તમ સાધન છે તકરારોમા મૌન રહેવુ. કોઇ પણ જીવને પોતાથી રાગદ્વેષ ન થાય એવો સતત્ ઉપયોગ રાખવો કયા અશુભ ધ્યાનમા પોતાનુ મન જાય છે તેને બારીકાઇથી શોધી કાઢવુ અને તીવ્ર ઉપયોગ અને દૃઢતાપૂર્વક તત્વ જ્ઞાનપૂર્વક અશુભ વિચારનો નાશ કરવો. વસ્તુને વસ્તુના સ્વભાવ પ્રમાણે રાગદ્વેષ વગર અવલોકવી. વિષયમા સુખબુદ્ધિ ટળે તો રાગદ્વેષ જાય **શુદ્ધ નિશ્ચય નયથી દરેક વસ્તુનું સ્વરૂપ વિચારવુ** તેથી તત્ત્વજ્ઞાન ઉપજે છે તત્વજ્ઞાનથી વૈરાગ્ય ઉપજે છે. વૈરાગ્યથી માયા, મમતા, સુખદુ:ખ બુદ્ધિ, કામ, તૃષ્ણા, દુર્ગતિ, મત્સર, પાપભાવ વગેરે દૂર થાય છે

સમતા, શુદ્ધ અધ્યવસાય અને અનુભવ જ્ઞાન રસથી આ ભવમાં ૭મે ગુણઠાણે પ્રવેશી, પરોક્ષપણે, **આત્માનો મેળાપ** થાય છે, આત્માનુ **અનુભવ દર્શન** થાય છે આત્માના ગુણો આત્મામા જ છે અને આત્માની જ સેવાથી તે ગુણો પ્રગટે છે **આત્માને આત્મભાવે જાણીને આત્મદશામાં સ્થિરતા કરવી.** આત્મા પોતાના **ધ્યાનરૂપી કુવામાથી આનંદ રસરૂપ જળ** કાઢીને પીએ છે બહારના પદાર્થોનો આત્મા **તટસ્થ જ્ઞાતા તથા દ્રષ્ટા** છે પણ જ્યારે આત્મા અંતર્મુખવૃતિથી પોતે પોતામા સમાય છે ત્યારે અખંડ આનંદ અને સંપૂર્ણ સ્થિરતામાં રહે છે સહજ સ્વરૂપેનિવિકલ્પ, દર્શન સ્વરૂપમા **શુધ્ધ ઉપયોગ પરિણમાવવાથી શાંતિ અને આનંદ અનુભવાય** છે અને અનંતા કર્મની નિર્જરા થાય છે

જોતુ સાભળવુ બંધ કરીને, સંકલ્પ રૂંધીને, દ્રષ્ટાની સ્થિતિમા રહેતા સ્વ સંવેદન થાય છે. **જ્ઞાન આત્માકારે જ પરિણમી રહે છે,** જ્ઞાન અન્ય પદાર્થ (જ્ઞેય) મય થતુ નથી પણ છદ્મસ્થ ને ક્ષયોપશમથી પ્રગટ થતુ જાય છે, **જ્ઞાન જ્ઞેયમય થાય તે જ્ઞેય આત્મા પોતે જ** છે, ઇંદ્રિયોના વિષય શબ્દ, રૂપ, ગંધ, રસ, સ્પર્શ અને આકાર ભાવમા જ્ઞાન પરિણમે તો હિંસા અને કષાયાદિ શત્રુઓ હાજર થાય છે.

આત્મા આત્માને જાણે તે નિશ્ચય જ્ઞાન, આત્મા આત્માને અનુભવે તે નિશ્ચય દર્શન, આત્મા આત્માથી આત્મામાં પ્રવૃત્તિ કરે તે નિશ્ચય ચારિત્ર સ્વરૂપમાં સ્થિરતા કરવાના અભ્યાસથી સ્વરૂપ દર્શન વધારે સ્પષ્ટ થતુ જાય છે આત્મામાં તદાકાર પરિણમી રહેવાથી તેના ગુણ પ્રાપ્ત થાય છે આત્માનુ શુદ્ધ સ્વરૂપ કેવળજ્ઞાન છે.

જીવનો એક ઉપયોગ તે એક અર્થ પર્યાય છે શુભાશુભ પરિણામોની સાથે સબંધ થતાં પુદ્ગલો તેજ સમયે કર્મરૂપે પરિણમે છે. વિકારો કર્મના છે તે આત્માના નથી. આઠ કર્મ એ કર્મ છે રાગદ્વેષ ભાવકર્મ છે સુખની આશા અને દુ:ખનો ભય તે નિરર્થક આસ્રવ છે આશા રાખવાથી સુખ ઉત્પન્ન થતુ નથી અને ભય રાખવાથી દુ:ખનો નાશ થતો નથી તેથી નિરર્થક છે તેમ જ સુખદુ:ખની લાગણીઓ પણ કલ્પનાજન્ય છે.

શુદ્ધ ઉપયોગ રાખવાથી અથવા અપરીણામી થઈ રહેવાથી કષાય ઉપજતા નથી ઉપયોગ અને પરિણામ જીવના પર્યાય છે.

વેદવું, ભોગવવુ અથવા અનુભવવુ તે રાગદ્વેષવાળુ જાણપણુ છે. જ્ઞાની સર્વ પદાર્થોને જાણે પણ વેદતા નથી, જ્ઞાતા દ્રષ્ટા તરીકે તટસ્થ (મધ્યસ્થ) રહે છે અજ્ઞાની વસ્તુને વેદે છે પણ જાણતા નથી.

કર્મવિપાક જેવો રસ હાજર કરે છે તે રસને જ્ઞાની તટસ્થ રીતે જાણે છે કે તેનો તેવો સ્વભાવ છે તેનાથી હુ ભિન્ન છુ શરીર ઇન્દ્રિયો અને મનમાં થતા સુખદુ:ખાદિ ફેરફારોથી હુ ભિન્ન છુ આત્માકારે પરિણમી રહેવાથી કષાય રોકાઈ જાય છે. પ્રથમ પરમાત્માને ધ્યેયરૂપે જાણીને તેના જેવો જ પોતાનો શુદ્ધ આત્મા છે એમ ધારીને પછી પોતાના શુદ્ધ આત્માને ધ્યેય રૂપે રાખીને તેનો અનુભવ કરવો. જ્ઞાનદર્શન સ્વભાવ આનંદમય છે

ઇન્દ્રિયોના વિષયો (શબ્દ, રૂપ, ગંધ, રસ, સ્પર્શ આકાર) સત્તામાંથી કર્મની ઉદીરણા કરવામાં નિમિત્તરૂપ થાય છે તેથી તે વિષયોમાંથી મન ખેંચી લઈને આત્માકારે પરિણમાવવુ એટલે મન નિર્વિકલ્પી થાય ત્યારે આત્મા જ્ઞાતા દ્રષ્ટા થઈને રહે છે આત્મધ્યાનથી વિરક્ત દશા (વિરતિપણુ) નો અનુભવ થાય છે. રાગદ્વેષનો ત્યાગ કરવા માટે જ એની આવશ્યકતા છે.

આત્મભાવમાં મતિની પરિણતી

અહિં ભાવ તે ક્ષયોપશમ ભાવ, ઉપશમ ભાવ અને ક્ષાયક ભાવમાં આત્માના પોતાના સ્વાભાવિક ગુણ દ્વારા પરિણતિ કરવાનુ છે. શ્રુતજ્ઞાન દ્વારા આત્માનુ શુદ્ધ સ્વરૂપ જાણીને તેનો

વર્તમાન સમ્યગ્ ગુણો દ્વારા ગતિથી પરિણતિ કરવાનુ છે તે આત્મદ્રવ્ય, આત્માના ગુણો અને પર્યાય તે અવગ્રહ, ઇહા, અવાય, ધારણા, ધ્યાન અને સમાધિમાં ઉતારવાના છે

અવગ્રહ એટલે ગ્રહણ કરવુ, તે સાભળવાથી, વાચવાથી કે શિખેલુ હોય તે સ્મૃતિમાથી શબ્દ સજ્ઞા દ્વારા ગ્રહણ કરવુ. જેમકે જીવાત્મા દ્રવ્ય, જ્ઞાન, દર્શન, ચારિત્ર, વીર્ય વગેરે ગુણો, અને દ્રવ્ય ગુણ પર્યાય તે પચ પરમેષ્ઠિનુ સ્વરૂપ ત્યાર બાદ તે શબ્દના સકેત અનુસાર ઇહા (વિચાર)મા ઉતરવું

ઈહા એટલે વિચાર કરવો, જેમકે, આત્મા એટલે જે દ્રવ્ય પોતાના સ્વરૂપમા રહે તે આત્મા, તે દ્રવ્ય છ પ્રકારના છે તેમા જીવાત્મા તે ચેતનના ઉપયોગથી પોતાના સ્વરૂપમા રહે તે જીવાત્મા દરેક દ્રવ્ય અગુરૂ લઘુ ગુણ પર્યાયથી પોતાના સ્વરૂપમા રહે છે તેમા બાહ્ય નિમિત સમય છે, જીવાત્મા ઉત્કૃષ્ટ અસંખ્યાત અસખ્યાતવાળી સખ્યાના પ્રદેશો યુક્ત છે, તે પ્રદેશોનુ-સ્વરૂપ દ્રવ્યના પર્યાય ધર્મથી અને ગુણ પર્યાયથી જાણી શકાય છે

ગુણોમા જ્ઞાન, દર્શન, ચારિત્ર, આત્મિક સુખ અને વીર્યની મુખ્યતા છે જ્ઞાન પાચ છે, દર્શન શુદ્ધ પારિણતિ અને નિરાકાર (સમુચ્ચય) દર્શન સ્વરૂપ એમ બે રીતે છે, ચારિત્રના ક્ષમા આદિ અનેક ગુણ પર્યાય છે, આત્મિક સુખ નિત્ય ગુણ પર્યાય છે, વીર્ય પ્રકૃતિ આત્મક છે.

તેમાથી એક ગુણ લઇને તેના ઉપર વિચાર કરવો. જેમકે ક્ષમા તે શુ છે? તેનો સ્વભાવ શુ છે? તેનુ પ્રયોજન શુ છે? તેની ઉત્પત્તિ કયા છે? તેની ઉત્પત્તિની શી જરૂર છે? આત્માની સાથે તેનો શુ સંબધ છે? તે કયા છુપાએલો છે? છુપાવાનુ કારણ શુ છે? તને કોણ છુપાવે છે? શા માટે છુપાવે છે? તેને કઇ રીતે બહાર કાઢવો? કેવી રીતે સમજવો? તેનુ આવરણ કેવી રીતે તોડવું? તે ગુણ સ્વભાવિક છે કે તેનુ આવરણ સ્વભાવિક છે? તેનો સ્વાદ કેવો છે? તે શુ સુખ આપે છે? તેને કેવી રીતે ભોગવવો? આમ અનેક પ્રશ્નોના જવાબ પોતાની મેળે વિચાર્યા કરવા, જેમકે ક્ષમા આત્મભાવ ગુણ છે, તે નાન સજ્ઞા વ્યવહારજન્ય છે, તેનો સ્વભાવ આત્મામા શાતિ કેળવવાનો છે અને તેનુ પ્રયોજન ક્રોધને નાશ કરવાનુ અને દુનિયાના સર્વ જીવો સાથે વેર વિરોધનો નાશ કરી સમદષ્ટિ કેળવવાનુ છે

તેની ઉત્પત્તિ આત્મામા છે, ક્રોધના કોઇ પણ પર્યાયને નાશ કરવા માટે તેને આત્મામાથી જગાડવાની જરૂર છે, જીવાત્મા સાથે તેનો સમવાય (તદ્રૂપ) સબધ છે, તે આત્મામા અભેદ સ્વરૂપે રહેલો છે, જ્ઞાન અને પ્રયત્ન રહિત અશુદ્ધ ભાવોના કારણે તે અનાદિ કાળથી છુપાએલો રહે છે, દ્વેષભાવ તેને છુપાવે છે, પુદ્ગળાસક્તિ માટે તેને છુપાવવામા આવે છે. તેને રાગદ્વેષની મદતા કરીને જ્ઞાનથી (શુદ્ધ ઉપયોગ) બહાર કાઢી શકાય છે વેર, વિરોધ, અટસ, કલેશ વગેરે અશુદ્ધ પર્યાયોનો નાશ કરીને સર્વ જીવ સાથે સમાન દ્રષ્ટિ સ્થાપીને આત્માને શાતિ અને આત્મિક સુખ આપે ત્યારે તેની ઓળખાણ સમજાય છે

આત્માનુ સ્વરૂપ જાણીને જ્ઞાન અને શ્રદ્ધાપૂર્વક આત્માના શુદ્ધ સ્વરૂપમા રહેવાનો પ્રયત્ન કરવાથી તેનુ આવરણ તુટે છે, ક્ષમા ગુણ સ્વભાવિક છે તેનુ આવરણ વિભાવ દશાનુ છે,

ક્ષમાનો સ્વાદ/અમૃતમય છે તેનું સુખ, સમતા રસમય આનંદ સ્વરૂપ છે તે ગુણને ભોગવવા માટે અવગ્રહ, ઈહા, અવાય, ધારણા, ધ્યાન દ્વારા આત્મિક/સુખમાં લીન/થવું એવી રીતે ભોગવાય/છે આવા અનેક વિચારો કરવાથી થાય છે તે શુદ્ધ અપ્રત્યક્ષ રૂપે છે. ત્યારબાદ અવાય (નિશ્ચય)માં ઉતરવું

અવાય—અનુભવ જ્ઞાનથી ગુણને ભોગવવાથી તે ગુણનો નિશ્ચય થાય છે.

ધારણા—ગુણના અનુભવથી જે શાંતિ અને આત્મિક સુખનો ગુણ દ્વારા અનુભવ થાય છે તે અનુભવને,બરાબર સ્મૃતિમાં ધારી રાખવો કે જેથી જ્યારે તેની જરૂર પડે ત્યારે તરત જ ઉપયોગમાં લાવી શકાય.

ધ્યાન—ગુણની આત્મભાવે જે રચના કરી છે તેમાં એકાગ્રતા કરવી તે ધ્યાન છે! ઉપયોગની ધારાથી જ ધ્યાન ચાલુ રહી શકે છે ઉપયોગ ચુકાઈ જાય અને મન બીજે જાય કે તરત જ મનને પકડીને ગુણમાં જોડી દેવું અને ઉપયોગ ચાલુ રાખવો.

સમાધિ—જે ગુણમાં ધ્યાનથી ઊંડા ઉતરાય પછી તે ગુણની નામ સંજ્ઞા, પ્રયોજન વગેરે વ્યવહાર બંધ થાય અને ફક્ત જ્યારે શાંત, સમતા—રસ અને આત્મિક સુખમાં લીન થાય અને બીજું બધું ભાન ભુલાઈ જાય અને આત્માના અભેદ સ્વરૂપનો અનુભવ થાય તે આત્મ પરિણતિને સમાધિ કહેવામાં આવે છે. સમ્યગ્ જ્ઞાનપૂર્વક એકવાર સમાધિ આવી જાય તો તેથી ભવ્યત્વપણાનો અને અલ્પ કાળમાં મોક્ષના સુખનો સાક્ષાત્કાર થાય છે.

આવી રીતે દરેક ગુણનો વિચાર અને અનુભવ કરવો કે જેથી સંવર સાથે અનંતકર્મની નિર્જરા થાય છે અને વારંવાર અનુભવ કરવાથી તેજ ભવમાં અથવા આગળના ભવોમાં ક્ષાયકભાવ પ્રાપ્ત થાય છે કે જે સદા સ્થિર રહે છે. એટલું ધ્યાન રાખવું કે અવગ્રહ, ઈહા વગેરેનો જે ક્રમ છે તે બરાબર છે પણ મતિ જ્ઞાનના તે સર્વ પર્યાયોમાં વારંવાર ગમનાગમન થાય છે. કારણ કે ક્ષયોપશમ હોઈ પણ મતિ જ્ઞાનના પર્યાયમાં સ્થિર રહી શકે નહિ. સમાધિમાં અંતર્મુહૂર્ત—માત્ર સ્થિરતા આવે તો કેવળજ્ઞાન પ્રગટ થાય પણ તેને માટે વજ્રઋષભ નારાચ સંઘયણ, અપૂર્વ ધ્યાનતપ અને અપૂર્વ વીતરાગ સંયમની જરૂર છે જેની પ્રાપ્તિ ભવાંતરમાં ચાલુ અભ્યાસથી આત્મભાવમાં મતિ પરિણમાવવાથી થાય છે.

ગુણોની તારતમ્યતા

જેટલે દરજ્જે દોષોની મંદતા તેટલે દરજ્જે ગુણોની તારતમ્યતા સમજવી માટે દોષોનું સ્વરૂપ જાણવું જોઈએ, દોષો અથવા વિભાવ દશાનું કારણ કર્મનું આવરણ છે, કર્મનો સંયોગ દોષ રૂપે અથવા વિભાવ દશા રૂપે પ્રગટ થાય છે. કર્મરસનું પ્રમાણ—તરમા ગુણસ્થાનના અધ્યવસાયોના અપૂર્વ સ્પર્ધકની ઉપરની વર્ગણાના રસ વિભાગથી, સર્વ જીવથી અનંતગુણા રસ વિભાગ વધારે હોય ત્યારે કર્મરૂપ તરીકે આવે, તેમાં એક રસ વિભાગ ઓછો હોય તો

કર્મસ્કંધ તરીકે કામ ન આવે. એટલે સર્વ જીવોથી અનંત ગુણી સંખ્યાવાળા રસાંશોનું એક કર્મ પરમાણુ હોય, અનંતાનંત કર્મ પરમાણુઓની વર્ગણાનો એક સ્પર્ધક થાય એવા અનંત સ્પર્ધકને જીવ સમયે સમયે ગ્રહણ કરે આ કર્મનો વિપાક થાય ત્યારે કર્મફળ (કર્મનો રસ) પ્રગટ થાય તે રસમાં જીવની પરિણતિ થાય તેથી દોષ ઉત્પન્ન થાય અથવા વિભાવદશા પ્રગટ થાય.

દોષો જીવના ગુણોને પ્રગટ થવા દે નહિ, દોષને હઠાવવા માટે પંડિતવીર્યની સહાયથી ચેતના યથાયોગ્ય ગુણને ક્ષયોપશમ, ઉપશમ કે ક્ષાયક ભાવે પ્રગટ કરે છે જેટલે દરજ્જે ગુણના આવરણને હઠાવી શકાય તેટલે દરજ્જે ગુણની તારતમ્યતા કેળવી એમ કહેવાય દોષોની મુખ્યતામાં મોહનીય કર્મની પ્રકૃતિઓ છે, તે પ્રકૃતિઓને હઠાવીને ગુણોની તારતમ્યતા કેળવવા માટે બીજા સિવાયના પહેલેથી દસ ગુણસ્થાન છે, પરંતુ વાસ્તવીક (સમ્યક્ પ્રકારે) કેળવણી ૪ થા ગુણસ્થાનથી શરૂ થાય છે અને ક્ષપક શ્રેણીના દસમા ગુણસ્થાને છેલ્લે સમય મોહનીય કર્મજન્ય સર્વ દોષો નાશ પામે છે તેથી તેના પ્રતિપક્ષી ગુણો સંપૂર્ણપણાને પ્રાપ્ત થાય છે ત્યારે ક્ષાપક સમકિત અને યથાખ્યાત ચારિત્ર રૂપે પરિણમે છે ક્ષાપક સમકિત ગુણસ્થાન ૪ થી ૮ સુધીમા આવી શકે છે પણ યથાખ્યાત ચારિત્ર ૧૨ મા ગુણસ્થાનના પેલા સમયથી શરૂ થાય છે પછી અંતર્મુહુર્તમા કેવળજ્ઞાન પ્રગટ થાય છે

કર્મ રસના અંશો જેમ જેમ હઠતા જાય છે તેમ તેમ ગુણાંશો (ગુણના અવિભાગી પ્રતિચ્છેદો) નો ઉઘાડ થતો જાય છે જીવના ગુણમા અનંત અનંત ગુણાંશો હોય છે ગુણાંશોને લઇને જીવ દ્રવ્યમા નાનાપણુ, મોટાપણુ વગેરે વિભાગ થાય છે તે બાર પ્રકારે થાય છે, ગુણાંશોમા છ પ્રકારે હાનિ અને છ પ્રકારે વૃદ્ધી થાય છે, તે અગુરૂલઘુ ગુણના પરિણમનથી થાય છે કર્મ રસ દૂર થવાથી ગુણાંશોનો ઉઘાડ વધે છે અને કર્મ રસથી લેપાવાથી ગુણાંશોનો ઉઘાડ ઘટે છે ચેતના પંડીત વીર્યની સાથે જોડાઇને જે ગુણ ઉત્પન્ન કરવો હોય તે ઉત્પન્ન કરી શકે છે પણ ક્ષાયક ભાવ આવ્યા વગર તે ગુણ કાયમને માટે સ્થિર થતો નથી તેમજ સંપૂર્ણપણે પ્રગટ થઇ શકતો નથી.

ગુણોનું ભેદ અભેદ સ્વરૂપ

ભેદજ્ઞાન—

આત્માના ગુણોની સંખ્યા, દોષોના પ્રતિપક્ષી તરીકે, દોષોની સંખ્યાની અપેક્ષાએ વ્યવહારથી સમજવા જો વ્યવહારથી ગુણોનો ભેદ ન હોય તો, દોષની ઉત્પતિ વખતે, ક્યા ગુણથી તે દોષને હઠાવવો તે જાણી શકાય નહિ ક્રોધ હઠાવવા માટે ક્ષમાની જરૂર છે, માન હઠાવવા માટે વિનયની જરૂર છે, માયા હઠાવવા સરળતાની જરૂર છે, લોભ હઠાવવા માટે આત્મસંતોષની જરૂર છે આવી રીતે જે ગુણનુ પ્રયોજન હોય તે ગુણને ચેતના અને પંડીત વીર્ય પ્રગટ કરે છે અને

ગુણોના ભેદરૂપ દરેક ગુણને નામ સંજ્ઞા હોય છે એટલે આત્મદ્રવ્ય, આત્મપ્રદેશો અને આત્માના ગુણોમાં સંજ્ઞા, સંખ્યા અને પ્રયોજનની અપેક્ષાએ ભિન્નતા છે.

નિર્વિકલ્પ અભેદજ્ઞાન

આત્મપ્રદેશોમાં જુદા જુદા ગુણો માટે જુદાં જુદાં સ્થાનો નથી, સર્વ આત્મપ્રદેશો સર્વ ગુણોની સાથે સમવાય સંબંધથી તદ્રુપ છે. આત્માના અનંતા ગુણોના અનંતા પર્યાય (એક સમયે એક ગુણનો એક પર્યાય) પ્રવાહ રૂપે સમયે સમયે ચાલુ રહે છે તે અનેક ભાવોના એક ભાવ રૂપે પ્રગટ થાય છે. દરેક ગુણમાં ઊંડા ઊતરીને અનુભવ કરવામાં આવે તો છેવટે ગુણની નામ સંજ્ઞા ભૂલાય છે અને સમતારસ અને આત્મિકસુખ જ તેથી પ્રગટ થાય છે તે સર્વ ગુણો માટે એક સરખું છે એટલે આત્મિક સુખના અનુભવમાં સર્વ ગુણોનું ઐક્ય થાય છે તેમાં અનેક ભાવોનું એક અસ્તિત્વ છે ત્યાં ભેદ નથી. આવી રીતે આત્મપ્રદેશો તથા સર્વ ગુણો તાદ્રુપ્ય અભેદ સ્વરૂપે સમજાય છે.

જ્ઞાન ગર્ભિત વૈરાગ્ય

છ દ્રવ્યોના ગુણ અને પર્યાયોનું સ્વરૂપ જાણીને પર દ્રવ્યના ગુણ પર્યાયનો મોહ દૂર કરીને, સ્વદ્રવ્ય (નિજ આત્મ દ્રવ્ય)ના જ્ઞાન, દર્શન, ચારિત્ર, (આત્મિક સુખ) વીર્ય એ ભાવ પ્રાણોમાં ઉપયોગ રાખવો તે જ્ઞાનજન્ય વૈરાગ્ય છે. કાયા, ઇન્દ્રિયો વગેરે જે દ્રવ્ય પ્રાણો છે તેને પરદ્રવ્ય (પુદ્ગળ)ના પર્યાય જાણીને તેના શબ્દ, રૂપ, ગંધ, રસ, સ્પર્શ આહાર વગેરે વિષયોમાં અરૂચી ઉત્પન્ન થાય અને નિજ આત્મ જનિત આત્મિક સુખમાં રૂચી થાય તે પણ તેમાં આવી જાય છે. જ્ઞાન ગર્ભિત વૈરાગ્ય માટે આનુયોગ અને તત્વરૂચી ખાસ જરૂરનાં છે. હવે સ્વ સ્વભાવમાં રમણતા અને પરભાવનો ત્યાગ તે જ્ઞાનજન્ય વૈરાગ્ય તેના અભ્યાસમાં પૌદ્ગળીક વસ્તુમાં અરૂચી થાય છે પણ નિજ સ્વરૂપમાં રૂચી કેળવ્યા વગર પૌદ્ગળીક વસ્તુમાં અરૂચી થતી નથી અને તે બધું જ્ઞાનપૂર્વક જ થાય છે.

મમત્વનાં દુઃખો

સ્ત્રી મમત્વથી ઘર અને ધનની ચિંતા થાય છે તે મેળવવા અસત્ય વ્યવહાર થાય છે. સ્ત્રીના શબ્દ, રૂપ આકારથી કામ, જ્વર ઉત્પન્ન થાય છે સ્પર્શન ઇંદ્રિયનો વિકાર થાય છે કલ્પનામાં દેખાતી સુંદર પણ પરિણામે ભયંકર મૂર્તિઓ ઉત્પન્ન થાય છે આકુળતા વ્યાકુળતા થાય છે. તેના દુઃખ રૂપી રોગ મટાડવા સંયોગ કરવામાં આવે છે. એક વખતના સંયોગથી થતા કર્મથી અનંત સંસાર રખડવું પડે છે કારણ કે મન અને સ્પર્શેન્દ્રિયનો એકાકાર થવાથી ચીકણાં કર્મો બંધાય છે વળી સ્ત્રી, પુરૂષને ગમે ભાવિની ક્રિયા છે. તે ક્રિયા સાથે ભવ સમુદ્ર એવી રીતે તરાય? સ્ત્રીનું શરીર પુદ્ગલોનો સમૂહ છે, તેના શબ્દ, રૂપ, સ્પર્શ અને આકારમાં

ઈષ્ટાનિષ્ટ કલ્પના કરીને મનથી જીવ સુખદુઃખ વેદે છે અને મમત્વથી બંધાઇને ફરી ફરીને પુદ્‌ગળોમાં ઉપજે છે.

આત્મા સ્ત્રી નથી, પુરૂષ નથી, નપુંસક નથી પણ નિશ્ચય નયથી અવેદી છે તે સ્વરૂપ મેળવવા માટે સ્ત્રી મમત્વનો ત્યાગ કરવો, દ્રવ્યથી બ્રહ્મચર્ય પાળવુ અને ભાવથી આત્મરમણતા રૂપી ભાવ બ્રહ્મચર્યમા રહેવુ.

પુત્ર પુત્રીના મમત્વથી સ્વ તથા પરહિત બુદ્ધિ રહેતી નથી, શલ્ય, ચિંતા ક્લેશ અને અસમાધિ થાય છે. સંસાર ભ્રમણમા જીવ સર્વ જીવો સાથે અનેક પ્રકારના સબંધો બાંધતો અને છોડતો આવ્યો છે વાસ્તવિક રીતે કોઇ જીવ કોઇ જીવનો પુત્ર નથી કે પુત્રી નથી અરસપરસના કર્મ સંયોગે આવી મળે છે. માટે મુમુક્ષુ જીવે પુત્ર પુત્રી પ્રત્યે **નિર્લેપભાવ** રાખવો

ધન મમત્વથી આત્મ સાધના ભૂલાય છે. ધન મેળવવામા વખત બરબાદ થાય છે દુર્ગતિના કૃત્ય થાય છે ધનમોહથી સર્પ અને ઉંદરની ગતિ થાય છે

દેહ મમત્થી ચારિત્ર તપમા પુરૂષાર્થ થતો નથી. સર્વ દુઃખનુ કારણ શરીર છે. પુદ્‌ગળ સ્વરૂપ અશુચીમય શરીરનો વિષય માટે ભોગવટો અને વળી નરકની ગતિ, આવુ કોણ મુમુક્ષુ કબુલ કરે! તે ગત ભવમા પુણ્ય કર્યું નથી તેથી શરીરનુ દુઃખ ભોગવવુ પડે છે. હવે શરીરનો ઉપયોગ એવી રીતે કર કે જેથી શરીરના કેદખાનામાથી છુટી અશરીરી સિદ્ધ સ્વરૂપ મેળવાય

સંસારી સગા દ્વિપદ અને ચૌપદ પરિગ્રહ તે જીવ તથા પુદ્‌ગળ દ્રવ્યના પર્યાયોનુ મિશ્રપણુ છે તેમા પુદ્‌ગળના પર્યાયો તો ફર્યા કરવાના છે તે રોકયા રોકાય તેમ નથી, તેઓ પોતાના સ્વભાવ પ્રમાણે પર્યાયોમા રહે છે તેમ **તું તારા સ્વભાવમાં કેમ રહેતો નથી?** વળી મધુબિંદુના દૃષ્ટાંતે સગાની કેટલીક સ્વાર્થી ભાષા માખીઓના ચટકારૂપે નિવડે છે માટે સગા સબંધીના સંયોગ વિયોગમા હર્ષ કે શોક કરવો નહિ

પહેલી ભૂલ તે સંસારના દુઃખોને સુખ તરીકે માનવા તે બીજી ભૂલ તે ધન અને સગાને સુખના સાધન માનવા તે. ત્રીજી ભૂલ તે ઉપરની બે ભૂલોને પરિણામે ઇન્દ્રિય વિષયમા સુખ માનવુ તે. આ ત્રણ ભૂલનુ ફળ સંસાર ભ્રમણ છે, સંસાર માર્ગથી તો મોક્ષ માર્ગ કેટલો સરળ છે!! **મોક્ષ માર્ગમાં તો સંયમનુ સુખ રહેલ છે જેને અહિંસા. સંયમ અને તપમાં સુખ ઉપજતું નથી અને જેને ઇન્દ્રિયોના વિષયમા સુખ લાગે છે તેને ત્યાંસુધી મોક્ષની આશા રાખવી નહિ.**

દ્રવ્યના ત્રિકાલીક પર્યાયો જોતા, **નિશ્ચયથી કોઇ વસ્તુ ઇષ્ટ નથી તેમ જ અનિષ્ટ પણ નથી. જડ પદાર્થ ઉપર ક્રોધ કે દ્વેષ કરવો તે તો અતિ અનભિજ્ઞતા બતાવે છે.**

સર્વ દ્રવ્યોમાં અરૂપી ચૈતન્યત્વેન એકત્વ સર્વ વસ્તુઓમાં દ્રવ્યત્વેન એકત્વ સર્વ સંયોગ વિયોગમાં પર્યાયત્વેન એકત્વ સુખ દુઃખમાં તટસ્થ જ્ઞાતા દ્રષ્ટા બની માધ્યસ્થ ભાવ, સર્વ ધાર્મિક ક્રિયામાં શાંત સમતા રસ, સર્વ ઉપસર્ગ પરિષહમાં આત્મતત્વરસ આસ્વાદન અને સર્વ ઇન્દ્રિયોના વિષયોમાં ઔદાસીન વૃત્તિ–એવા ભાવ કેળવીને રાગદ્વેષની મંદતા અથવા તેનો અભાવ કરીને સમતારસમાં સ્થિર થઈને આત્મિક સુખનો અનુભવ કરવો.

સમભાવયુક્ત શુદ્ધ મનમાં, શુદ્ધ ભાવના મૂર્તિની સ્થાપના થાય, તેથી શુદ્ધ કાર્ય કરવાની રૂચી થાય, તેમાં મન સ્થિર થાય એટલે કાર્યની સિદ્ધિ થાય.

દુઃખનો કોણ છે:– રાગદ્વેષ, કષાય, વેદ, ઉદય, મોહ, મિથ્યાત્વ, અવિરતિ, પ્રમાદ, અશુભ યોગ, ૧૮ પાપસ્થાન, ૫ આસ્રવ (પાંચ ઇન્દ્રિયોના ૨૩ વિષય, કષાયાદિ પાંચ પ્રમોદ, ૩ અશુભ યોગ, ૧૭ અસંયમ, ૯નો કષાય=૫૭) આ બધા શત્રુ છે.

બધા જ્ઞાનનો ઉપયોગ સમભાવની પુષ્ટિમાં કરવો, સંસારસાધનાની પુષ્ટિમાં નહિ. આત્માના હિતમાં હંમેશ જાગૃત રહેવું.

સુખ દુઃખની લાગણીની કલ્પના, અજ્ઞાનજન્ય છે. મમતાનું બીજ અજ્ઞાન ત્યાગ છે. સત્સંગથી સમજ સમજથી વિચાર (તત્વ ચિંતન), વિચારથી હેયનો ત્યાગ અને ઉપાદેયનું ગ્રહણ રૂપી કાર્ય કાર્યથી સમતા, સમતાથી નિઃસંગપણું અને નિઃસંગપણાથી મોક્ષ એમ ઉત્તરોત્તર પ્રાપ્ત થાય છે.

મન કયાં બેઠું છે સંકલ્પવિકલ્પ કરે છે તે શુદ્ધ જ્ઞાન ઉપયોગથી જાણીને ત્યાંથી ખેંચીને આત્મામાં જોડવું. પુદ્ગળો શુભાશુભ રૂપો ધારણ કરે છે તેવા રૂપ, હે મન! તું શા માટે ધારણ કરે છે?

શરીર તારૂં નથી પણ મોહરાજાએ તારા માટે બનાવેલું કેદખાનું છે તેમાંથી છુટવા માટે અસાધારણ પુરૂષાર્થ કરી, શરીર પાસેથી ધર્મ કામ કરાવી લેવું અને બીજી વખતે તેની ચિંતા ન કરવી.

પોતાની મેળે ઇચ્છિત વિષય તજશે તો મોક્ષનું સુખ મળશે, તેઓ છોડી જાવા જશે તો દુઃખ આપતા જશે અને તેની શોધમાં અનંત સંસાર રખડવો પડશે માટે [illegible] વિષયોને જ છોડી દે.

મોહના ઉદયથી કામ ભોગની તૃષ્ણાના ભાવ જાગે છે તે ભાવ સ્વભાવથી કામભોગ સેવી નવા કર્મ બાંધવા અને ભવ ભ્રમણમાં ફસાવું તેના કરતાં મન કઠણ મોહને છાતીથી ભાગ

ઓલવાઇ જાય **છે. ઉપશમ રસથી મોહની આગ ઓલવાય** છે અને નવા કર્મ બંધાતા નથી દવા કરવા કરતા રોગને ન ઉત્પન્ન થવા દેવો તે ઉત્તમ છે સંસારની બીક લાગતી હોય અને મોક્ષ જવુ હોય તો ઇંદ્રિયોને વશ કરવામા અસાધારણ મહેનત કરવી. મમત્વ તે અભ્યંતર ગાંડપણ છે, ઇંદ્રિયોના વિષયનુ સેવન કરવુ તે અભ્યંતર આંધળાપણુ છે અને કષાય તે પ્રત્યક્ષ દુ ખ રૂપ છે

કષાય વિજય

ક્રોધ વિજય—આક્રોશ વચન કે વધ વગેરે પરિસહ ઉત્પન્ન થાય ત્યારે વિચારવુ કે આ બિચારો પોતાનો સસાર વધારી **મારા કર્મનુ દેવુ પતાવી દે છે તેથી ઉપકારી છે. તેના કર્મજનિત ભવિષ્યના દુ ખ માટે કરૂણા** લાવવી અને આત્માના **શાંત રસમાં લીન થવું** ક્રોધ, કર્તવ્ય શૂન્ય અને બેભાન બનાવે છે. ગુણોનો નાશ કરી સ્વહિંસા કરે છે માટે **ધીરજથી આવેશ અટકાવવો અને ક્ષમાથી ક્રોધનો નાશ કરવો.**

ક્રોધને તાવની ઉપમા—આંખ અને મોઢુ લાલ થાય, મો સૂકાય, નાડી તથા હૃદયના ધમકારા વધે, અન્નની રૂચી નરહે, ક્રોધથી સતાપ, મૈત્રીનો અત, ઉદ્વેગ, અવદ્યવચન, કલેશ, કીર્તિનો નાશ, પુણ્ય નાશ અને દુર્ગતિ થાય છે

ક્ષમામાં અભયદાન, અહિંસા, અનુકંપા અંતર્ગત છે, ક્ષમા પ્રગટે કે તરત જ ક્રોધ નાસી જાય છે

માન વિજય—અપમાન અને પરાભવ સહન **કરવાથી તપ થાય છે** પણ અહંકાર દીનતા કે ક્રોધથી દુર્ગતિ થાય છે માનથી બીજાના ગુણો જોઇ શકાતા નથી માટે **પ્રમોદભાવ, વિનય અને નમ્રતાથી માનને જીતવો** કરેલુ સુકૃત્ય અને મેળવેલ ગુણો મદ મત્સરથી નાશ પામે છે **ગુણવાન પર મત્સર કરવાથી પ્રમોદભાવ ઉઠી જાય તેથી મૈત્રી ભાવ નાશ પામે એટલે સમકિત જાય.** જે વસ્તુનો મદ થાય તે વસ્તુ નબળી મળશે. શેર માથે સવાશેર હોય જ પૂર્વકર્મના ઉદયથી વસ્તુ મળે છે, તુ કોણ માત્ર, તારી પાસે કઇ ચીજ ભારી છે પૌદગળીક વસ્તુ કાયમની નથી, ખાલી હાથે જવાનુ છે માટે મદ છોડી દે. ગુણ રહિત હોવા છતા જે પોતાને ગુણી સમજે, ખોટો ડોળ કરે તે દભ છે પોતાના ગુણો માટે ઉત્કર્ષ થાય, અભિમાન આવે તે મદ છે તેને હાથીની ઉપમા લાગુ થાય છે **સ્વ વ્યકિત સ્થાપન (સ્વમાન સ્થાપન) પણ અહંકાર** છે માનથી વિનય નાશ પામે તેથી સમકિત ગયુ જાય

માયા વિજય— માયાથી જીવ પોતે પોતાનેજ છેતરે છે માયા નાગણી સમાન છે માયાને ઉંડાણમાથી ખેચવી પડશે અને સરળતાથી નાશ કરવી પડશે **કોઇનો દોષ ન જોવો**

પણ પોતાના પૂર્વ કર્મનો દોષ જોવો તે સરળતા છે. સરળતા, નિર્દોષ બુદ્ધિ, સત્યતા, નિખાલસ ભાવ, નિઃસ્વાર્થવૃત્તિથી માયા, મમવૃત્તિ, ખોટો દેખાવ, કુબુદ્ધિનો નાશ કરવો.

લોભ વિજય—લોભથી ચિંતા આકુળતા અને સર્વ દુઃખોની પરંપરા આવે છે. સ્નેહ વિવેક વગેરે ગુણો નાશ થાય છે. પણ આત્મ સંતોષ પાસે સર્વ દુઃખો અને લોભના સ્વામી અદૃશ્ય થાય છે

કષાયથી ઉચાટ, ઉદ્વેગ, ખોટા દેખાવ કરવાની ચિંતા, વૈર, પરિતાપ, સ્નેહનાશ અને દુર્ગતિ થાય છે. કષાય ત્યાગથી આનંદ, સુગતિ અને મોક્ષ મળે છે. પુણ્યને બાળી પાપ સિદ્ધ કરનાર કષાય છે કષાય પ્રમાદને વધારે છે પ્રમાદથી પુણ્ય ક્ષય થાય છે. કુબુદ્ધિ માટે પણ વિષયમાં પ્રવૃત્તિ કરવી નહિ. સિદ્ધાંત જ્ઞાન રૂપી જળથી હૃદય રૂપ ક્ષેત્રમાં જીવ દયા રૂપ બિયારણ ઉત્પન્ન કરી અને તેમાં ભાવના રૂપ અંકુર ઉપજાવવા જોઈએ. જ્ઞાનની છાપ અંતઃકરણમાં પડે તેથી ક્રિયાની શુદ્ધિ થાય છે અને આત્મ પરિણતિ સુધરે છે. તત્વજ્ઞાનીની વૃત્તિ સ્વસ્થ, વર્તન શુદ્ધ અને મુખમુદ્રા પર શાંત રસ છવાયેલ હોય છે

રાગ, દ્વેષ, ખેદ, વિકલ્પ, અસ્થિરતા, વાસના વગેરે અભ્યંતર કચરો મનમાંથી કાઢી નાખીને મનને નિર્મળ કરી સ્થિર કરવું એટલે ઇન્દ્રિયો વિષયમાં નહિ જાય અને તપ કરવા સાવધાન થશે ત્યારે તેને સત્કાર્ય ધ્યાન, શુદ્ધ ક્રિયા, ભાવના, આત્મ નિરીક્ષણમાં જોડવું.

ઘરમાં આગ લાગી હોય અને પેટમાં પાણી ન હાલે એવી સમતાથી સત્વ બતાવે તો સમજવું કે જીવ ઉચ્ચ કોટિનો આત્મા છે.

પૌદ્ગલિક વસ્તુમાં રતિ થાય ત્યારે આત્મ પ્રદેશોમાં મનને જોડી દેવું. સંયમમાં અરતિ થાય તો શુદ્ધ આત્મામાં ઉપયોગ લગાવી દો અને આત્મિક સુખ ભોગવવું આત્માની અનંત શક્તિઓનો વિચાર કરવાથી શોક નાશ પામે છે આત્માના શુદ્ધ પ્રદેશોમાં ઉંડા ઉતરવાથી ભય નાશ પામે છે

વૈરાગ્ય ઉત્પન્ન કરવાની ભાવના

હે જીવ, તું આ જન્મમાં ધર્મ નહિ કરીશ તો પરભવમાં કંઈ ધર્મ નહિ થાય, ? સંજોગો આવી મળે તેમાં સમ્યક પ્રકારે પાઠ ભજવવો. પાપનો તો વિચાર કરવો જ નહિ. જીવને એકવાર હિંસા આચરવાથી ભવાંતરમાં અનંત વાર દુઃખ ભોગવવી પડે છે ૧૮ પાપમાંનું કોઈ પણ એક પાપ કરીશ તો તેના ઉદય જઘન્ય ૧૮ વાર અને ઉત્કૃષ્ટ કોડાકોડ વાર આવશે રાગ કે દ્વેષની તીવ્રતા પ્રમાણે ભોગવવું પડે છે રે! જીવ મનુષ્યના સુખ જુઠાં છે તો જાણો, ૮૮ કેમ પાપ કરે છે! મોહનીયકર્મ રૂપ વ્યાધિ મહામૂલા નરદેહ વિષય સેવા રૂપ ભોગો સેવા કરીને સુખ માનીને, જેના બદલા દુઃખ ભારે નરકમાં ત્યાં શા માટે તૈયાર થાય છે!

સસારી વિષયના ઉપભોગથી થતી અસાધ્ય વ્યાધિનુ નિવારણ કરવા માટે ફક્ત ચારિત્ર જ ઉપયોગી છે **હજારો જાળોમાં ફસાયા છતાં સત્વવંત પ્રાણી પોતાનું દષ્ટિબિંદુ ચુકતો નથી, માટે તારા શુદ્ધ સ્વરૂપને ભૂલ નહિ ધર્મ માટે શરીર તજવું પણ શરીર માટે ધર્મને છોડીશ નહિ.** તે પરવશપણે અનત દુ ખ ભોગવ્યુ પણ મોક્ષ માટે સ્વ ઇચ્છાથી થોડુ કષ્ટ સહન કરીશ તો કાયમને માટે સર્વ દુ ખોનો અત આવશે.

પાપમાં હુશિયારીનું અભિમાન આવ્યું તો નિકાચિત કર્મ બંધ થશે. બાહ્ય સત્તામાં મોટાઇ માનવી તે ભ્રમ છે આરંભથી બનાવેલી બીજાની વસ્તુના વખાણ કરવાથી તે સર્વ આરંભના ભાગીદાર થવું પડે છે. નરક નિગોદનુ દુ ખ સાભળી કમકમાટી ઉપજે છે તો તેમાથી બચવા માટે પાપમાથી કેમ નિવૃત થતો નથી ? જેને માટે તેં પાપ કર્યું તે તને નરક નિગોદમાથી બચાવશે ? તુ પુણ્ય તો ખાઇ જાય છે, પુણ્ય વેચી પાપ જમા કરે છે તો પરભવમા તારા શા હાલ થશે ? સાધુના થોડા કષ્ટથી બીએ છે અને નરક નિગોદમા જવાના કામા કરે છે, આ કેટલુ બધુ મૂઢપણુ ? **વીતરાગના વચન અનુસાર મન, વચન અને કાયાના યોગોને વાપરીશ તો જ સર્વ દુ:ખોનો અંત થશે.**

જો ગુણ મેળવવા હોય તો **પારકાના ગુણની પ્રશસા કર**, શત્રુના ગુણની પ્રશસામાં પણ આનદ માનવો, ગુણને ગુણની ખાતર માન આપવુ, **ગુણ પર શુદ્ધ પ્રેમ રાખવો**, ગુણને અનુસરીને વર્તન કરવામા પણ **કીર્તિની ઇચ્છા તો ન જ રાખવી** પોતાની સ્તુતિ અને પારકાની નિદા સભળાય તો ત્યા ખેદ કરવો કે અહો ! હુ ક્ષાયક ભાવે ગુણવાન ક્યારે થાઉ અને આ ભાઇની વાત સાચી પડે ! પોતાની નિદા અને પારકાની સ્તુતિ સાભળી આનદ પામવો ઇર્ષા અને અભિમાનથી બીજાના ગુણો ન ઢાંકવા. માનતા માનવી તે મિથ્યાત્વ છે ધન ત્યાગમા દ્રષ્ટિ રાગ કલક છે, **દાનમાં કીર્તિની** ઇચ્છા કલક છે ચારિત્ર તપમા મત્સર નિદાન અને પરનિદા કલક છે જ્ઞાનમા મદ કલક છે **ગુપ્ત સુકૃત્યમાં અપૂર્વ શાંતિ છે પોતાનુ સુકૃત્ય બીજાને બતાવવાથી તેનું ફળ નાશ પામે છે.**

પ્રભુ ભકિત (ભાવ નમસ્કાર)મા એકવાર વીર્યોલ્લાસ થઇ જાય તો પણ ભવની ભાવઠ ભાગી જાય. પ્રતિક્રમણમા વિચારણાથી બરાબર પશ્ચાતાપ થાય અથવા પોષધમા અપૂર્વ ભાવ શુદ્ધિ થઇ સમતા પ્રાપ્ત થાય તો બેડો પાર. **શુદ્ધિની સાથે તિવ્ર ભાવ અને તિવ્ર ઉપયોગ ઉત્તમ કામ કરે છે.** શુદ્ધિને રાગદ્વેષમાથી નિવૃતિ તિવ્ર ભાવ તે ચિત્તનો ઉત્સાહ, વીર્યોલ્લાસ, ઉપયોગ તે સાવધાનતા, તન્મયપણુ

ધર્મ ક્રિયામા આદર, બહુમાન, વિવેક, ઉત્સાહ, ઉપયોગ અને શુદ્ધિની જરૂર છે. **વ્યકિત ઉપર નહિ પણ ગુણ ઉપર પ્રમોદભાવ અને રૂચી લાવવા.**

અમૂર્ત અતીંદ્રિય વસ્તુના સ્વરૂપમાં તર્ક કરી શકાય પણ તે તર્ક જિન વચનથી એક અંશ પણ વિરૂદ્ધ ન જવો જોઈએ.

દેવ, ગુરૂ અને ધર્મમાં સર્વથા ઊંડી શ્રદ્ધા અને ભક્તિમાં અંતઃકરણની ઉર્મિઓનો ઉત્સાહ આનંદ અને ચિત્ત પ્રસન્ન હોવું જોઈએ.

વૈરાગ્ય=પુદ્‌ગળ ભાવોનો ત્યાગ અને આત્મિક ભાવનો આદર

ધાર્મિક ક્રિયામાં સમતા આવે અને આત્મિક સુખ ઉપજે તો જ મોક્ષ થાય. મનન વગર અભ્યાસ અંતરમાં ન ઉતરે, અભ્યાસ મગજમાં સ્થિર થાય તો અનુભવમાં ઉતરે. ધ્યાનથી રાગદ્વેષ છૂટી જાય છે. મધ્યસ્થ બુદ્ધિથી આગમના અર્થને અનુસરવું. ભાવ તેમ જ અંતરંગ હિંસાના ત્યાગથી સમતા અને ક્ષમા આવે. યોગોની પૌદ્‌ગલિક પર્યાયમાં પ્રવૃત્તિ ન થાય તે ગુપ્તિ છે.

મૈત્રી આદિ ૪ સમન્વિત ભાવનાથી પરમ શાંતિ, સમતા, સ્થિરતા આત્માનુભૂતિ અને સમ સમાધિ એક પછી એક પ્રાપ્ત થાય છે.

સ્ત્રી, પુત્ર, સ્વ, પર સંપત્તિ એ સર્વમાં એકસરખો સમભાવ રહે તો સમતાનું સુખ થાય. આત્મા શાશ્વત છે, આત્માની શક્તિ (ગુણ પ્રવૃત્તિ) જે ભાવમાં ભળે છે તે ભાવમય પરિણમે છે તેથી તે શક્તિને શુદ્ધ આત્મ સ્વરૂપમાં જ મેળવવી જેથી તે શક્તિ શુદ્ધ આત્મ સ્વરૂપે પરિણમે.

પચ્ચખાણ સહચારી—૧ મોક્ષનો હેતુ. ૨. વિધિ. ૩. શ્રદ્ધા, આજ્ઞા, ભક્તિ અને સંવેગમાં પરિણામ, ૪ વીર્યોલ્લાસ.

જ્ઞાનના ૩ પ્રકાર—૧ ઇંદ્રિયોની અપેક્ષાવાળુ વિષય પ્રતિભાસ જ્ઞાન. ૨. હેય ઉપાદેયના વિવેકવાળુ આત્મપરિણતિવાળુ, ૩ અર્થ ક્રિયામાં પ્રવૃત્તિવાળુ તત્ત્વસંવેદન જ્ઞાન.

અનુભવની અવસ્થા સ્મરણની અવસ્થાથી ભિન્ન છે દાખલા તરીકે અરિહંત એવું સ્મરણ અને અરિહંતના ગુણોનો અનુભવ એ બન્ને જુદા જુદા સમયોમાં થાય છે. સ્મરણ અને અનુભવનો એક જ કાળ નથી. અમૂર્ત ચેતનાના પરિણામથી બુદ્ધિમાં પરિવર્તન થાય છે. પરિણામથી કર્મનિર્જરા થાય છે. જ્ઞાન નિશ્ચયથી આત્મામાં જ રહે છે અને વ્યવહારથી વ્યાપક વ્યાપ્ય છે. નિશ્ચયથી દર્શન જેવું જ્ઞાન, જેવું ધ્યાન સ્વરૂપ છે, આત્મા ૧૨ ઉપયોગમય છે. સિદ્ધ ભગવાનમાં પ્રયત્ન વગર શુદ્ધ જ્ઞાન-દર્શન-સુખમાં પરિણમન થાય છે તે શુદ્ધ પારિણામિક ભાવ નિર્મળ અને મોક્ષ રૂપ છે તે આત્માનુ રહિત શુદ્ધ દ્રવ્ય છે. ઉત્તમ સમ્યગ્ જ્ઞાન ધ્યાન આદિના પ્રયાસથી શુદ્ધ પારિણામિક ભાવોમાં પરિણમન કરે તે ક્ષયોપશમ, ઉપશમ અને ક્ષાયકભાવ ઉત્પન્ન કરે છે.

શુદ્ધ આત્માના અનુભવમાં સુખ મળે છે ત્યારે કર્મમાં મિથ્યાભાવ કરવાની શકિત રહેતી નથી, કર્મ ઉદય આવે ત્યારે આત્મરમણતા કરવાથી કર્મનો ·ઉદય કર્મ ફળ પ્રગટ કરી આત્મ પ્રદેશોથી અલગ થાય છે, આત્મા તે ફળને વેદતો નથી, પોતાને તેનાથી તટસ્થ રીતે ભિન્ન માની પોતાના શુદ્ધ ચૈતન્ય દ્રવ્યને અનુભવે છે

વીગતરાગ સ્વરૂપે સ્વસંવેદન જ્ઞાનના અનુભવમાં સર્વ ગુણો આવી જાય છે. નવ તત્વોમાંથી નિજ શુદ્ધ આત્મા જ ઉપાદેય છે.

ચેતના જ્યારે મિથ્યાત્વ, રાગ અને દ્વેષમા પરિણમે ત્યારે **અજ્ઞાન ચેતના** કહેવાય અને કર્મનુ ફળ સુખ દુ ખ વેદે તો **કર્મફળ અજ્ઞાન ચેતના** કહેવાય

આઠ કર્મની ૧૪૮ પ્રકૃતિમાથી જે ઉદય પામે અને પોતાનો સ્વભાવ અને રસ પ્રગટ કરે તેમા જીવનો સબધ થાય અને જીવના **વિભાવ ભાવ થાય તે શુદ્ધ જીવ સ્વભાવથી ભિન્ન છે તેથી તે મારા નથી**

ભોગ ભોગવવાની ઇચ્છા રાખવી નહિ પણ જે ભોગ ભોગવવા પડે તે રોગના ઇલાજ તરીકે ઉદાસીન ભાવે ભોગવી લેવો જેમકે ક્ષુધાના રોગને આહાર રૂપી દવાથી ઉદાસીન ભાવે મટાડવો પડે

શ્રુતજ્ઞાન, નવ પદાર્થમા શ્રદ્ધા, જીવદયા વગેરે ચારિત્ર તે **વ્યવહાર રત્નત્રય** રૂપ મોક્ષ માર્ગ છે. તેની સાથે આત્માની શુદ્ધ પરિણતિ તે **નિશ્ચય રત્નત્રય** મોક્ષ માર્ગ છે વ્યવહાર નિમિત્ત કારણ છે અને આત્મા પોતે ઉપાદાન કારણ છે ઉપાદાન કારણ કાર્ય રૂપે પરિણમે એટલે સિદ્ધ થાય ત્યારે નિમિત્ત કારણ છુટી જાય છે

જીવનો શુદ્ધ વ્યવહાર તે મોક્ષ માર્ગ છે તેમા કર્મ ફળ (નો કર્મ) જેમકે મન, વચન, કાયાની વર્ગણાઓનુ જે આલબન લેવામા આવે છે તે વ્યવહાર નયનો વિષય છે અને તેમા આત્માની જે શુદ્ધ પરિણતિ થાય છે તે નિશ્ચય નયનો વિષય છે, આ બને નયો મોક્ષ નગરીમા પહોચાડનાર સયમરૂપી રથના પૈડા છે

જીવનો અશુદ્ધ વ્યવહાર તે સસાર માર્ગ છે તેમા પુણ્ય અશુદ્ધ વ્યવહારનય કામ કરે છે ત્યા નિશ્ચય નય નથી. શુદ્ધ (વીતરાગભાવે) સ્વસવેદન જ્ઞાનનો અનુભવ આપણા અનુભવના એક આકાર (ભેદ વિકલ્પ) વાળો હોવાથી સવિકલ્પ ગણાય પણ બહારના વિષયોના વિકલ્પો રહિત હોવાથી નિર્વિકલ્પ કહેવાય, આ બને અપેક્ષાથી જ્ઞાન સવિકલ્પ તેમ જ નિર્વિકલ્પ છે

મોક્ષમાર્ગમા વચન અને કાયાનો યોગ દ્રવ્ય રૂપ છે, મનનો વિચાર ભાવરૂપ છે અને આત્માની શુદ્ધ પરિણતિ નિશ્ચય રૂપ છે તે આત્મભાવ છે

શુભ ઉપયોગ રૂપ ક્રિયાના ૮ ભેદમાં શુદ્ધ આત્માની ભાવના રાખવી, તે ક્રિયાના ૮ ભેદ—

(૧) પ્રતિક્રમણ પૂર્વ દોષ નિવારવું
(૨) પ્રતિસરણ—સમકિત વગેરે ગુણોમાં પ્રેરવું.
(૩) પ્રતિહરણ—દોષોને ન ઉત્પન્ન થવા દેવા દોષોને ટાળવા.
(૪) ધારણા—મન સ્થિર કરવા માટે નવકાર મંત્ર વગેરેનું આલંબન.
(૫) નિવૃત્તિ—વિષય કષાયમાંથી હટવું
(૬) નિંદા—આત્મ સાક્ષીએ દોષ જોવા.
(૭) ગર્હા—ગુરુ આગળ દોષ પ્રકટ કરવા.
(૮) શુદ્ધિ—દોષનું પ્રાયશ્ચિત લેવું

મનથી આત્માનું મહત્ત્વ, મનન, અનુભવ તે એક વિજ્ઞાન મોક્ષનું સાધન છે. જીવના ગુણોને પ્રત્યક્ષ કરવાથી જીવ પ્રત્યક્ષ થાય છે જીવના ગુણોને ગ્રહણ કરવાથી જીવ ગ્રહણ થાય છે, જીવના ગુણોને જાણવાથી આત્માનું જ્ઞાન થાય છે. અવગ્રહ એક દેશથી આત્માને પ્રત્યક્ષ જાણે.

મતિ અને શ્રુતજ્ઞાન, જ્ઞેયની ભિન્નતાથી પર્યાયાન્તર રૂપ ભ્રમ કરે છે. પણ તે સર્વ પરોક્ષમાં મતિ અને શ્રુતજ્ઞાન છે જીવ દ્રવ્યમાં એકના લક્ષણના પર્યાય ત્રિકાળવર્તી છે વર્તમાન પર્યાય અભેદ સ્વરૂપે છે. એટલે અભેદ રૂપથી વસ્તુને લઈએ તો તે વર્તમાન પર્યાયવાળી / છે. વર્તમાન પર્યાય દ્રવ્યથી કથંચિત્ અભેદ રૂપે છે

શબ્દ, સંજ્ઞાવાચક નામ બતાવે છે તે નામ એકની વર્તમાન કાળના પર્યાયનો વિષય ધારણા છે. ત્રણ યોગ એક સાથે કામ કરતા હોય પણ ઉપયોગ એકમાં હોય તેથી ત્રણે યોગમાં એકી સાથે પ્રયત્ન ન થાય. કેવળી ભગવાનને ભાવ મન નથી પણ દ્રવ્ય મનોવર્ગણા ખાવવા માટે આત્માના પરિસ્પંદરૂપ પ્રયત્ન તે મનોયોગ કહેવાય.

શ્રુતજ્ઞાન અને મનઃપર્યાયના જ્ઞાનને દર્શનની જરૂર નથી કારણ કે તે મતિજ્ઞાનપૂર્વક થાય છે.

ક્ષપક શ્રેણી ક્યારે આવે ?

સંકલ્પ, વિકલ્પ, આશંકા, શંકા, કાંક્ષા, વિચિકિત્સા વગેરે સર્વ દોષોનો ત્યાગ કરીને, પવિત્ર અને સમતાપૂર્વક આત્મ દ્રવ્ય અને તેના શુદ્ધ ગુણોના અનુભવનો અભ્યાસ કરતાં કરતાં જ્યારે શુદ્ધ ઉપયોગમાં સ્થિરતા થાય અને અશુભ ઉપયોગનો નાશ થાય કે જેથી કર્મક્ષપણ

દુખ ભોગવવાનો પૂર્વ અભ્યાસ તુટી જાય અને સસાર પરિણતિનો નાશ થાય ત્યારે આત્માના ગુણો**ની શુદ્ધતાની પરાકાષ્ઠા** થાય ત્યારે ક્ષપક શ્રેણી આવે

જ્ઞાનાદિ ગુણોની પોતપોતાની પ્રવૃતિ તે, તે તે ગુણની શક્તિ છે, દ્રવ્યાર્થીક નયેમા સર્વ ગુણો અભિન્નપણે રહેલા છે ગુણો પરસ્પર વ્યવહારથી ભિન્ન છે **નિર્વિકલ્પ દશામા સર્વ ગુણ પર્યાયોની એકતા છે** નિશ્ચયથી દ્રવ્ય પર્યાય અભિન્ન છે વ્યવહારથી પ્રયોજન પ્રમાણે ભેદ છે જીવ દ્રવ્યમા પર્યાયની અપેક્ષાએ ષટ્ ગુણ હાનિવૃદ્ધિ સભવે છે.

સ્વભાવ (અભિન્ન અનુત્થાન ગુણ રૂપ) જીવનો સહચારી છે. પરિણામ પાણીના પરપોટાની જેમ ઉત્થાન રૂપ છે.

પર દ્રવ્ય સબંધી સુખદુખના પરિણામ થવાનુ કારણ, રાગદ્વેષ અવિદ્યામાં પરિણમન છે **સ્વસ્વરૂપમાં નિશ્ચય એવા સમદૃષ્ટિ પોતાના શુધ્ધ સ્વરૂપમાં લીન રહે છે તેને સુખદુઃખના પરિણામ નથી** શુદ્ધ પરિણામોમા પરિણમન કરવાથી આત્મા શુદ્ધ પરિણામ રૂપ થઈ જાય છે પરિણામ તે જ પર્યાય અને ચારિત્ર શુદ્ધ ઉપયોગમા આત્મિક સુખ છે સુખદુખમા સમભાવ તે શુદ્ધ ઉપયોગ

અર્થ = પદાર્થ = દ્રવ્ય

સ્વભાવ = ગુણ.

પરિણમન = પર્યાય આત્મા દ્રવ્ય ગુણ પર્યાય રૂપે છે

જ્ઞેય પદાર્થોના આકારો (પર્યાયો)નો ઉત્પાદ વ્યય થાય અને જ્ઞેયોમા ષટ્ગુણ હાનિવૃદ્ધિ થાય તે પ્રમાણે સાકાર ઉપયોગના પરિણમન (પર્યાય)મા ઉત્પાદ વ્યય થાય અને જ્ઞાનમાં ષટ્ગુણ હાનિવૃદ્ધિ થાય

કેવળજ્ઞાની પરમાત્મા, સર્વ અગો દ્વારા, પ્રત્યક્ષ આત્મ પ્રદેશોથી સર્વ વિષયોને જાણે છે. જ્ઞેય જ્ઞાયક સબધથી જ્ઞેયના આકારોના, જ્ઞાયક આત્મામા અરૂપી પ્રતિબિબો થાય છે પણ નિશ્ચયથી **સર્વ પદાર્થો પોતપોતાના સ્વભાવમાં અને સ્થાનમાં રહે છે** આત્મા જ્ઞેય પદાર્થોના આકારને સ્વય ધારણ કરતો નથી એટલે તે આકારોમય થતો નથી **જ્ઞાન આત્મામાં જ રહે છે તેથી જ્ઞેય પદાર્થોમા નિશ્ચયનયથી જતુ નથી** અરિસામા જે **પ્રતિબિબો** પડે તે પ્રતિબિબપર્ય આરસી વ્યવહારમા દેખાય છે પણ અરિસામા પદાર્થો પેસી જતા નથી કે અરિસો પદાર્થનુ સ્વરૂપ ધારણ કરતો નથી વળી જેમ નીલમણીને દૂધમા રાખવાથી બધુ દૂધ નીલ બન્યુ દેખાય છે તેમ જ્ઞાન જ્ઞેયોમા પ્રકાશ કરે છે અને જ્ઞેયો જ્ઞાન રૂપી આરસીમા પ્રતિબિંબિત થાય છે ભૂતકાળના દ્રવ્યોના પર્યાયો અને ભવિષ્યમા થવાવાળા પર્યાયો, કેવળ જ્ઞાનમા વર્તમાન પર્યાયોની જેમ પ્રતિભાસિત થાય છે

જ્યારે આપણે ભૂત ભવિષ્યનો વિચાર કરીએ છીએ ત્યારે ભૂત ભવિષ્યના દ્રવ્ય પર્યાયો (વસ્તુઓ) ન હોવા છતાં મનથી દેખાય છે, તેમ ભૂત ભવિષ્યના પર્યાયો (જ્ઞેયોના આકારો) કેવળ જ્ઞાનમાં પ્રતિબિંબીત થઈને વર્તમાન પ્રત્યક્ષ થાય છે. જ્ઞેયોના નિમિત્તથી જ્ઞાનના અનંતભેદ થાય છે. આમ પદાર્થોને જાણવા છતાં તેના આકારમાં પરિણમતુ નથી (તન્મય થતુ નથી).

અતીન્દ્રિય જ્ઞાન અને સુખ કેવળ શુદ્ધ આત્મ પરિણતિ રૂપ શક્તિથી ઉત્પન્ન થાય છે. ઇંદ્રિય આધિન પરોક્ષ જ્ઞાનથી સંતોષ ન થતો હોવાથી જીવ તૃષ્ણાથી પીડાય છે. તૃષ્ણાનુ દુઃખ ભૂલવા માટે ઇંદ્રિય વિષયમાં રમણ કરે છે. ઇંદ્રિયો પોતાના વિષયને ચાહે છે તેથી જીવને દુઃખ થાય છે તે મટાડવા ઇંદ્રિયનુ સેવન કરે છે તેથી ઇંદ્રિયો અને તેના સર્વ વિષયો દુઃખરૂપ જ છે. જડ દ્રવ્યો જે નિમિત્ત રૂપ છે તેને અજ્ઞાન કુવીર્ય અને કુચારિત્રથી સુખરૂપ માનવામાં આવે છે.

પક્ષપાતને વશ થવાથી જ તેમાં ઇષ્ટ અનિષ્ટ અને સુખ દુઃખની કલ્પના થાય છે તેનાથી તટસ્થ, નિર્વિકલ્પ રહેવાથી કોઈ કલ્પના થતી નથી.

અંધારામાં દેખાતુ હોય તેને દીવાની જેમ જરૂર પડતી નથી તેમ **આત્મા સુખરૂપ જ છે તો ઇંદ્રિય વિષયની શી જરૂર છે?** તૃષ્ણા વગર રૂપાદિ વિષયોમાં પ્રવૃત્તિ થતી નથી. શુદ્ધ ઉપયોગવાળો જીવ શરીરનાદુઃખનો અનુભવ કરતો નથી (વેદતો નથી.)

એક સમયમાં દ્રવ્યની પરિણતી થાય તે પર્યાય છે. આત્માના પ્રદેશો સંખ્યાની અપેક્ષાએ જુદા ગણાય, તેમાં સમયે સમયે સ્થાન બદલી થાય છે તે ઉત્પાદ–વ્યય અને એકે પ્રદેશ ઓછો કે વધુ થતો નથી તે ધ્રૌવ્ય. આત્માના ગુણોનુ સમયે સમયે પરિણામ રૂપે કરે છે તે ઉત્પાદ વ્યય અને ગુણ ધ્રુવ છે. પ્રદેશો અને ગુણો દ્રવ્યના હોવાથી દ્રવ્ય, ઉત્પાદ–વ્યય–ધ્રૌવ્યવાળુ છે તેથી સત્ છે. અસંખ્યાત અરૂપી પ્રદેશાત્મક ચૈતન્ય સ્વરૂપ મારૂ દ્રવ્ય છે. ચૈતન્ય લક્ષણ મારો ગુણ છે, જ્ઞાન દર્શનના ઉપયોગરૂપ ચૈતન્ય પરિણતિ મારો પર્યાય છે આત્મા, જ્ઞાન અને અનુભવ ગમ્ય છે.

બંધના પ્રકાર—(૧) સ્વભાવબંધ તે દ્રવ્ય કર્મ બંધ. (૨) નિમિત્ત બંધ તે રાગદ્વેષાદિ ભાવો. (૩) ઉભયથી બંધ તે એક ક્ષેત્ર અવગાહના, આ પ્રમાણે જાણીને રાગદ્વેષ ટાળવો.

નિશ્ચયથી મારો એકજ સ્વભાવ છે તે જ્ઞાયકભાવ છે મારા સ્વરૂપમાં ત્રિકાળીક સર્વ દ્રવ્ય પર્યાયો એક જ સમયમાં પ્રત્યક્ષ પ્રતિબિંબો (પ્રતિમા) ની માફક સમાય છે. જ્ઞેય જ્ઞાયકની અપેક્ષાથી મારૂ સ્વરૂપ સમસ્ત લોકનુ સ્વરૂપ થવુ પણ સ્વભાવિક અનંત જ્ઞાયક શક્તિથી મારૂ એક સ્વરૂપ હું છોડતો નથી. મારૂ સ્વરૂપ સાક્ષાત્ સિદ્ધ ભગવાનનુ જ સ્વરૂપ છે તેથી મારા શુદ્ધ સ્વરૂપને અને પરમાત્માને મારો ભાવ નમસ્કાર છે.

અરિહંતના આત્મ દ્રવ્ય, ગુણ પર્યાયને મનમાં વિચારીને ધારી રાખવા પછી તે ગુણ પર્યાયથી પોતાને જાણે (પોતાના આત્મ દ્રવ્ય, ગુણ પર્યાયને તે પ્રમાણે જાણે), પછી પોતાના

સ્વરૂપને અરિહંતના સ્વરૂપ પ્રમાણે અભેદ રૂપે અનુભવવું. કેવળી ભગવાન અનંત અનાકુળ પરસુખને અનુભવે છે તે અનુભવ ઉપચારથી ધ્યાન કહેવાય છે કારણ કે સંવર નિર્જરાનો હેતુ છે, રાગદ્વેષથી ઉપયોગ દૂષિત થાય છે ત્યારે ક્રિયામાં શિથિલતા આવે છે તેથી યતના (ઉપયોગ) રહિત ક્રિયા થાય છે તેથી જ્ઞાનઘાત જન્ય અંતરંગ સંયમ ઘાત થાય છે તે સ્વહિંસા છે અને જીવના પ્રાણઘાતથી બાહ્યસંયમનો ઘાત થાય છે તે પરહિંસા છે. ઇચ્છા, અભ્યંતર પરિગ્રહ છે તેથી અશુદ્ધ ઉપયોગ થાય છે જેથી સંયમઘાત થાય છે પરિગ્રહથી મમતા થાય છે અને તે મેળવવામાં આરંભ થાય છે તેથી અશુદ્ધ ઉપયોગ રૂપ ભાવ પ્રાણ હિંસા થાય તેથી અસંયમ થાય શરીરની ક્રિયા પણ નિર્મમત્વ ભાવે કરવી. **સ્વસ્વરૂપમાં ગુપ્તપણું શ્રેષ્ઠ છે.**

યોગોને રૂંધવા માટે કેવળી ભગવાનમાં **અચિન્ત્ય આત્મ વીર્યની શકિત પ્રગટ થાય છે.** કેવળી ભગવાન **નિજ આત્મ અનુભવમાં અત્યંત લીન થઇને ચિદ્રૂપ અવસ્થા પ્રાપ્ત કરે છે ત્યારે આત્માના પ્રદેશો ઘનરૂપ થઇ જાય છે.**

ચેતનાનો **વર્તમાન શુદ્ધ ઉપયોગ** રૂપ પર્યાય નિર્વિકલ્પ (**અભેદ સ્વરૂપ**) છે તે અભેદ જ્ઞાન છે અને આત્માનું **મનથી ગ્રહણ, મનન, અનુભવ થાય** છે તેમાં ઘણી ક્રિયા થાય છે તે બધા **પર્યાયો ભિન્ન** છે તે ભેદ જ્ઞાન કહેવાય છે

જૈન ધર્મનું અપૂર્વ જ્ઞાન

જીવના જ્ઞાનથી જીવોનું રક્ષણ થાય છે, પોતાના જીવને ઓળખી તેનું વિકારમય સ્વરૂપ ત્યાગીને શુદ્ધ સ્વરૂપ મેળવાય છે અજીવના જ્ઞાનથી પૌદ્ગળીક ભાવોથી આત્માનું રક્ષણ કરી શકાય છે અરિહંત અને સિદ્ધના જ્ઞાનથી સાધ્ય જાણી શકાય છે, જિન પ્રવચનથી સાધક માટે સાધ્યનું સાધન જાણી શકાય છે જે કારણોથી અજ્ઞાની કર્મ બાંધે છે તે જ કારણોથી જ્ઞાની વૈરાગ્યથી કર્મને છોડે છે કરોડો વરસો કે જન્માંતરમાં તપ કરી અજ્ઞાની જેટલાં કર્મ અકામ નિર્જરાથી છોડે છે તેટલા કર્મ જ્ઞાની એક શ્વાસોશ્વાસમાં સકામ નિર્જરાથી છોડે છે જ્ઞાનથી વર્તનમાં વૃત્તિ વૈરાગ્યને લઇને રૂક્ષ થઇ જાય છે જ્ઞાનીનો હેતુ કર્મનો નાશ કરવાનો છે ચમત્કારીક વાતોના ચમત્કારથી મન જ્ઞાન-દર્શનમાં ઉત્કૃષ્ટ શુદ્ધિથી એકાકાર થઇ જાય તો તીર્થંકર પદ બંધાઇ જાય છે જ્ઞાનથી ઇંદ્રિય દમન, તત્ત્વ દર્શન, વિવેક, વૈરાગ્ય, રૂક્ષવૃત્તિ, શુદ્ધ આચાર અને નિર્જરા સહેલાઇથી થાય છે

જૈન ધર્મની શ્રેષ્ઠતા

નવ તત્વોનું અપૂર્વજ્ઞાન, આત્માને જીતીને કર્મથી મોક્ષ મેળવવા માટે યથાર્થ જૈન નામ સંજ્ઞા, સર્વજ્ઞ વીતરાગ કથિત હોવાથી સંપૂર્ણ અને સત્ય તેથી શ્રદ્ધા કરવા યોગ્ય, નિરારંભ હોવાથી સર્વ જીવને અભય સ્વરૂપ, નિષ્પરિગ્રહપણાથી લોભ જન્ય સર્વ દોષોનો નાશ કરનાર, તપ વિધિયુક્ત અને નિદાન રહીત, તત્વમાં પરસ્પર વિરોધનો અભાવ, સ્યાદ્વાદથી દેખાતા

વિરોધનો સમન્વય અને એકાંત કદાગ્રહના અભાવથી સમતા સ્વરૂપ સૂક્ષ્મ અરૂપી વસ્તુનું યથાર્થ જ્ઞાન, મોક્ષમાંથી પાછા આવવાપણું નથી તેથી ધર્મ સાર્થક છે શરૂઆતથી અંત સુધી સમતા સ્વભાવ આત્મિક સુખ વધતું જાય છે અને છેવટે પરાકાષ્ઠાએ પહોંચે છે જેઓ જે રીતે સર્વજ્ઞ થયા તે રીત તેઓએ અનુભવપૂર્વક બતાવી છે નયોથી વસ્તુના સર્વ અંશો ગ્રહણ કરીને વસ્તુ પ્રમાણ સ્વરૂપ બતાવાય છે. માટે આ કેવળી ભગવાનનો કહેલો ધર્મ ન્યાયયુક્ત, સંપૂર્ણ શુદ્ધ, કર્મનો નાશ કરનાર, સિદ્ધપદ મેળવવાનો, કર્મથી મુક્ત થવાનો, કર્મનો ક્ષય લાવવાનો કર્મતાપ નિવારી શીતળતા પામવાનો, સંક્લેશ રહિત તથા સર્વ દુઃખોનો નાશ કરવાનો આ એક જ માર્ગ છે

અધ્યાત્મ જ્ઞાન ચાલુ

જ્ઞાન આત્મ ધર્મ બતાવે છે. સમકિત, આત્મ ધર્મનો નિર્ણય કરે છે, આત્માના શુદ્ધ સ્વરૂપનું આત્માને દાન અને લાભ આપે છે તેને આત્મા પોતે જ સ્વીકારે છે.

ચારિત્ર આત્મ ધર્મનો અનુભવ કરે છે આત્માના સ્વરૂપનો આત્માને ભોગ, ઉપભોગ આપે છે અને આત્મા પોતે જ તે સ્વરૂપને સ્વીકારીને તેનો ભોગવટો કરે છે.

આત્મ ધર્મ આત્મ સ્વરૂપ, આત્મ ભાવ, આત્મિક ગુણોએ સર્વ પર્યાયવાચક છે.

શુદ્ધ આત્મ ધર્મ તે કેવળ જ્ઞાન, કેવળ દર્શન અનંત આત્મિક સુખ, સમકિત, શુદ્ધ પારિણામિકભાવ અને પંડિતવીર્ય આદિ અનંત શક્તિઓ છે.

ઉપયોગને તે આત્મ ધર્મ સમ્યગ્ જ્ઞાન, સમ્યગ્ દર્શન, સમ્યગ્ ચારિત્ર રૂપે પ્રગટ થાય છે. પંડિત વીર્ય એ બન્નેમાં સહચારી છે આત્મિક સુખ, સંવર, નિર્જરા (તપ) ભાવ ચારિત્રમાં અંતર્ગત થાય છે. પારિણામિક ભાવ ઉપયોગને લેવાથી શુદ્ધ થાય છે તે પણ સર્વ ગુણોમાં સહચારી છે. સમ્યગ્ દર્શન, જ્ઞાન, સામાન્ય નિરાકાર દર્શન સ્વરૂપ અને ચારિત્રને સહચારી છે. ચારિત્રની સાથે જ્ઞાન અથવા નિરાકાર દર્શન હોય છે.

પારિણામિક ભાવથી આત્મા જ્ઞાનમાં કે ધ્યાનમાં અને આત્મિક સુખમાં પરિણમન કરે છે તેમાં જે પ્રયત્ન થાય છે તે પંડિત વીર્યથી થાય છે તે ઉપયોગને હોય અને ગુણના પરિણમનમાં જે સ્થિરતા થાય તે ચારિત્ર, તે ધ્યાન અને કેવળીને હોય. બધા ગુણો આત્મામાં જ છે ત્યાંજ ઉત્પન્ન થાય છે ભોગવાય છે અને સમાઈ રહે છે.

આત્મામાં પાંચ વસ્તુ લીધી— ૧ શાંત રસ અથવા સમતા રસ. ૨. અવિનાશી અનંત આત્મિક સુખ, ૩ નિર્વિકલ્પ સમાધિ ૪ જ્ઞાયકભાવ ૫ અનંત આત્મ સંતોષ આ પાંચમાં લીન થઈ જવાથી પરમપરમાત્મ સ્વરૂપ જલદીથી ભોગવાય છે. નિર્વિકલ્પ સમાધિ, જ્ઞાન-ધ્યાન-

ચારિત્ર–વીર્યમા એકાકાર, દ્રવ્યાર્થીક નયમાં રમણતા, અભેદ સ્વરૂપનો અનુભવ, અનેક ભાવોના એક અસ્તિત્વમા રમણતા, સ્વરૂપ સ્થિરતા, અતરગ ગુપ્ત અવસ્થામા એકાકાર, નિશ્ચય મોક્ષ માર્ગમા પ્રવૃત્તિ, સ્વસમય આચરણ એ સર્વ અપેક્ષાપૂર્વક પર્યાયવાચક છે.

ચરણ:—તે આત્માનુ શુદ્ધ સ્વરૂપ પ્રગટ કરનાર મૂળ ગુણ રૂપે છે અને **કરણ** મુળ ગુણને પોષક ઉત્તર ગુણ છે તેમા જે આત્મભાવ છે તે આત્મ ધર્મ છે

અપુર્વકરણ:—ક્ષોભ અને વિઘ્નોને દૂર કરવાની તેમ જ ગ્રથીને ભેદવાની શકિત ફકત અપૂર્વ કરણમા છે તેનુ નિમિત્ત કારણ ઉપદેશ, શ્રુતજ્ઞાન કે જાતિ સ્મરણ જ્ઞાન હોય અને ઉપાદાન કારણ યથા પ્રવૃતિકરણ એટલે કે શુદ્ધ પરિણામની ધારા છે તેની તિવ્રતા અને વિકાસ વધે એટલે અપૂર્વ કરણ પ્રગટ થાય છે, ત્યારે નિમિત્ત કારણ છુટી જાય છે અને ઉપાદાન કારણ કાર્યરૂપે પરિણમે છે તેથી બન્ને કારણોનો વ્યય થાય છે અપુર્વ કારણનો વ્યય થાય અને અનિવૃતિ કરણ પ્રગટ થાય તેનો વ્યય થયે સહજ આત્મિક સુખ અ શથી પ્રગટ થાય છે તિવ્રગ્રથીનો એક વાર ભેદ થયા પછી શ્રદ્ધાની એવી વિશુદ્ધ શકિત પ્રાપ્ત થઇ જાય છે કે પછી મિથ્યાત્વમા પડવાઇ થવા છતા અને તિવ્ર રાગ દ્વેષના પ્રરિણામો થવા છતા, ગ્રથીના રૂપમા કર્મોનો બધ થતો નથી, તેથી ફરી કોઇ વખત ગ્રથી ભેદ થતો નથી, તેથી અપૂર્વકરણ એવુ નામ યથાર્થ છે

આત્માના દ્રવ્ય ગુણો, પર્યાયોનો વિચાર કરતા કરતા જ્યારે અભેદ સ્વરૂપ એક જ પર્યાય, એક જ અર્થ–ભાવમા લીન થવાય છે ત્યારે સ્થિરતા આવે છે તે સ્થિરતા દૃઢ થાય એટલે મન શાત થઇ જાય છે, ચચળતા દૂર થાય છે અને નિષ્કપપણુ પ્રાપ્ત થાય છે,

મોક્ષ પ્રાપ્ત થાય ત્યારે પારિણામિક ભાવોમાથી ફકત ભવ્યત્વનોજ નાશ થાય છે અને ક્ષાયક સિવાયના ભાવો નાશ પામે છે.

પારિણામિક ભાવ—તે દ્રવ્યનું સ્વાભાવિક પરિણમન છે, તે દ્રવ્યના અસ્તિત્વથી જ દ્રવ્યનો એક પરિણામ પોતાની મેળે જ ઉત્પન્ન થયા કરે છે તે સિદ્ધમા પણ છે

દ્રવ્યમા પરિણામ ઉત્પન્ન કરવાની જે શકિત છે તેજ એનો ગુણ છે, ગુણજન્ય પરિણામ તે અર્થપર્યય તેની ભિન્ન ભિન્ન અવસ્થા તે ભાવ.

પરિણામ જીવ તેમજ અજીવ સબધી ભાવોમા વપરાય છે પણ ભેદ પાડવા માટે મુખ્યત્વે પુદ્ગળ દ્રવ્યમા પરિણામ લાગુ થાય છે જીવોમા તે યોગ અને ઉપયોગ રૂપ છે સિદ્ધ ભગવાનમા ફકત ઉપયોગ રૂપ છે પુદ્ગળ દ્રવ્યમા યોગ કે ઉપયોગ નથી પારિણામિક ભાવથી જે ક્ષાયક ભાવમા વર્તે તે મહાન છે

અહિસા ભાવ તે શુ છે?—સર્વ જીવોમાં, અરૂપી ચૈતન્ય એકત્વ, અભેદ સ્વરૂપનુ અવલોકન કરવુ તેત્યા સમભાવ છે, મમત્વ કે હિસાના પરિણામ નથી

તીખુત્તોના પાઠનું ભાવ સ્વરૂપ—આયાહિણું=આવર્તન હાથ જોડી એક કાનથી બીજા કાન સુધી ફેરવવું તેમાં નમ્રતા, વિનય અને યોગોનું એકાગ્ર અને ગુણો મેળવવા માટે સર્વ સમર્પણની ભાવના છે. પયાહિણું=પ્રદક્ષિણા તે ગુણોને વરવા માટે થાય છે. પૂજ્યની ચારે કોર ભમીને તેમના ગુણોને અપનાવવા. વંદામિ નમંસામિમાં વચન અને કાયયોગનું સદાચારીપણું છે. સત્કારમાં શ્રદ્ધા છે સન્માનમાં ગુણાનુરાગ ભક્તિ છે તે ગુણ કલ્યાણ કલ્યાણ તે આત્મ સ્વરૂપમાં સ્થિરતા છે મંગળ તે પૌદ્ગલિક ભાવોનો નાશ છે. દેવ તે શુદ્ધ આત્મ દ્રવ્ય છે ચૈત્ય તે કેવળજ્ઞાન સ્વરૂપ છે તે ભાવોમાં પ્રીતિ કરવી. પરમાત્માની પ્રાર્થના પોતાના આત્માની જ છે આત્માએ પરમાત્માનો સાક્ષાત્કાર કરવો આત્મા અને પરમાત્મા વચનથી ભિન્ન છે પણ લક્ષણથી એક જ છે. તે, ચૈતન્ય ગુણ છે તેનાથી એકતા થાય છે, શુદ્ધ નિશ્ચયનયની દૃષ્ટિએ આત્મા અને પરમાત્મા એક જ છે દ્રવ્ય મહાત્મ્ય છે. જેની શ્રદ્ધા કરે તેવો જ તે બની જાય છે. આત્મ બોધ તે આત્મ સાક્ષાત્કાર થવાથી પરમાત્માનો સાક્ષાત્કાર મનાય.

પરિણામ—આત્માની પરિણતિ તે પરિણામ, જીવને તેના અધ્યવસાયના સ્થાન અસંખ્યાત છે, પરિણતિ સર્વ જીવોમાં છે અરિહંત અને સિદ્ધ ભગવાનને ઉપયોગ અને સુખરૂપે છે

અધ્યવસાય—ઇન્દ્રિયોની મદદ વગર કર્મ વર્ગણાની અસરથી જુદા જુદા વ્યક્ત અવ્યક્ત સંસ્કાર જન્ય બોધ જ્ઞાન, અંદરથી જ્ઞાનના જે તરંગો ઊઠે તે, Instinctive knowledge સહજ જ્ઞાન આ બધા અધ્યવસાય રૂપે છે તે એકેન્દ્રિય આદિ સર્વ જીવને હોય છે

વિચાર—(૧) આત્માને જે અધ્યવસાયો થાય છે તે સંજ્ઞી પંચેન્દ્રિયને મન દ્વારા જણાય છે અને ત્યાં મનો વર્ગણાને જે આકાર મળે તે વિચાર તરીકે વ્યક્ત થાય છે. (૨) દ્રવ્ય મનોવર્ગણા વિચારવાળી વસ્તુનો આકાર ધારણ કરે છે તે આકાર દ્વારા જ્ઞાન થાય છે મન દ્વારા બાહ્ય જ્ઞાન આકાર પૂર્વક થાય છે (૩) પાંચ ઇન્દ્રિયો દ્વારા જે જ્ઞાન થાય છે તે મન દ્વારા જણાય છે. આવી રીતે અંદરથી ઊઠતા અધ્યવસાયો, એકલા મનથી થતું બાહ્ય જ્ઞાન અને ઇન્દ્રિયના આલંબનથી મન દ્વારા થતું જ્ઞાન જે વિચાર રૂપે પ્રગટ થાય છે તે બધામાં મનો વર્ગણા આકાર ધારણ કરે છે અને તે આકારથી જે જ્ઞાન થાય તે વિચાર કહેવાય છે

લેશ્યા—મનના વિચારો આત્મામાં સ્થિત થાય છે અને ત્યાં રૂપ અને આકાર ધારણ કરે તે લેશ્યા છે. આત્મા જ્યારે મનોયોગમાં વચન યોગમાં અથવા કાયયોગમાં પ્રવર્તે તે વખતે તેના અધ્યવસાયો જે રૂપ લે (જે પરિણામ પામે) તે લેશ્યા છે એટલે આત્મા યોગના સંબંધમાં આવે ત્યારે તેના ઉપર જુદા જુદા રંગ દેખાય તે લેશ્યા યોગ પ્રેરિત અધ્યવસાય તે લેશ્યા છે લેશ્યા આત્માના વ્યક્તિત્વ પર પડદો નાખી નવા નવા રૂપો આપે છે, તેના રંગો આત્માના વ્યક્તિત્વમાં પ્રવેશ કરતાં નથી, આત્માના રંગને બદલતાં નથી પણ બહારની નજરે આત્માને અન્ય રંગે બતાવે છે લેશ્યાના રંગોથી આત્માના જે રૂપના અધ્યવસાય વ્યક્ત થાય (જે પરિણતિ થાય) તેને તે બતાવે છે મિશ્ર છે, સારા નરસા આકાર ધારણ કરે છે. એટલે લેશ્યા દ્વારા અધ્યવસાય જણાય છે લેશ્યા

કષાય ને ઉદ્દીપન કરે પણ જાતે કષાય રૂપ નથી, **લેશ્યા કર્મના ઉદય પ્રમાણે અધ્યવસાયને રૂપ આપે છે,** છતા જાતે કર્મનો રસ નથી.

આ ઉપરથી એમ જણાય છે કે ભાવ લેશ્યા તે સારા નરસા અધ્યવસાય અને દ્રવ્ય લેશ્યા તે યોગ વર્ગણાનો આત્મા ઉપર પડછાયો અને ભાવ લેશ્યા પ્રમાણે દ્રવ્ય લેશ્યા હોય છે તત્વ કેવળી ગમ્ય.

પાપીને જોઇને વિચારવુ કે આવા પાપ મે કર્યા હતા તેથી હજુ સુધી હુ મોક્ષ ગયો નથી, માટે પાપીને પાપના ફળ માટે તેના પર કરૂણા લાવવી અને પોતાને તેવા પાપ કરવાનો વખત ન આવે તે માટે સયમ ભાવમા રહેવુ

દુખીને જોઇને તેના પર ભવિકરૂણા લાવવી અને પોતાને આવા દુખ ન ભોગવવા પડે તે માટે ભાવસયમમા રહેવુ

સારા નરસા કૃત્યોનો સસ્કાર, બીજમા વૃક્ષની જેમ, કાર્મણ શરીરમા રહે છે, તેને યોગ્ય સયોગો મળતા તે સસ્કાર ઉદય પામે છે અને પ્રતિકુળ સસ્કારોથી નાશ થાય છે માટે સયમ તપથી અશુભ સસ્કારોને નાશ કરવા

પોતાના સકલ્પ (માની લીધેલ કલ્પીત નિશ્ચય) પ્રમાણે જીવ, સુખદુખ પકડી રાખે છે અને ભોગવે છે

સ્વભાવ વિરૂદ્ધ વર્તનથી અનુભવાતી લાગણી એજ દુખ છે, એટલે પરસમય (પૌદ્ગળીક રમણતા) એજ દુખ છે

ધર્મ કરતા કષ્ટ થાય તો કર્મનુ દેવુ ઠીક ખપે છે માટે જ્ઞાનાનદ સ્વરૂપમા રહેવુ, રોગ થાય તો શરીરથી ભિન્ન આત્માને તારવીને નિજ સ્વરૂપમા રહેવુ

સુદર વસ્તુમા તન્મય થઇને પોતેજ દ્દષ્ટા અને દ્દશ્ય થવુ તે નિજ સ્વભાવ નથી, આત્મા તો સર્વ દ્દશ્યોનો તટસ્થ દ્દષ્ટા છે

અર્પિત (કહી શકાય તેવી વસ્તુઓ) થી અનર્પિ (ન કહી શકાય તેવી વસ્તુઓ) અનતગણી છે

દ્રવ્ય મનથી નિર્લેપ થવાથી આત્મા આનદમય લાગે છે અને દુખ ઉપર દ્વેષ થતો નથી.

શત્રુ દુખ આપે તો સમજવુ કે હવે પછી મારે કર્મ બધ ન કરવો, નહિતર વળી પાછુ આવુ દુખ ભોગવવુ પડશે.

સવર નિર્જરાની આરાધના કરી સ્વ મૈત્રીથી આત્માને જ પોતાનો મિત્ર બનાવવો

સ્વપરને આસ્ત્રવથી બચાવવા તે સત્ય ભાવ છે. બીજાના દોષની ઉપેક્ષા કરી માધ્યસ્થ રહેવું

પંચપરમેષ્ઠિના ગુણો કેળવવા આ ચાર ભક્તિ ભાવનાથી અહિંસા ભાવ કેળવાય છે.

ત્યાગ કરવા યોગ્ય (હેય) વસ્તુ અને આદરવા યોગ્ય (ઉપાદેય) વસ્તુનું જ્ઞાન વિવેકપૂર્વક શ્રુતજ્ઞાનથી થાય છે અને હેયનો ત્યાગ અને ઉપાદેયનો આદર અને આચરણ રત્નત્રયથી થાય છે. અહિ હેય અને ઉપાદેય વસ્તુઓ કેટલીક આપી છે.

હેય.	ઉપાદેય.
૧ તત્ત્વોમાં ખોટી સમજણ તે મિથ્યાત્વ.	નવ તત્ત્વો અને તેના ભાવોમાં સાચી સમજણ અને શ્રદ્ધા તે સમ્યગ્ દર્શન.
૨ દોષવાળાને ભગવાન, પાંચ મહાવ્રત રહિત ને ગુરુ, પરસ્પર વિરોધી તત્ત્વોમાં ધર્મ માનવા તે.	અરિહંત અને સિદ્ધ ભગવાન, મહાવ્રતધારી નિગ્રંથ ગુરુ, કેવળીનો પ્રરૂપેલ ધર્મ તે જ મોક્ષ માટે ધર્મ છે.
૩ નિગ્રંથ દેવ ગુરુ કે ધર્મનો અભાવ.	સિદ્ધ સ્વરૂપના અનુભવમાં પરિણતિ રૂપ નિજ આત્મા નિશ્ચયથી દેવ. પોતાના જ્ઞાનથી પોતે પોતાને બોધ કરે માટે જ્ઞાન નિશ્ચય ગુરુ. આત્મભાવમાં રહેવું તે નિશ્ચય ધર્મ
૪ પુદ્ગળ રૂચી, પર વસ્તુમાં મમત્વ.	તત્ત્વ રૂચી, શુદ્ધ આત્મ ગુણોમાં આનંદ.
૫ શરીરને પોતાનું માનવું.	જ્ઞાન, દર્શન ચારિત્ર (આત્મિક સુખ) વીર્યને પોતાના માનવા.
૬ ઇન્દ્રિયોના વિષય શબ્દ, રૂપ, ગંધ, રસ, સ્પર્શના અનુભવમા સુખ.	આત્માના શુદ્ધ ગુણોના અનુભવમાં આત્મિક સુખનો અનુભવ.
૭ પરવસ્તુની ઇચ્છામાં આકુળવ્યાકુળતા.	નિરાકુળ સમતા રસનો અનુભવ.
૮ સંયોગ વિયોગમાં સુખ-દુઃખની માન્યતા.	કર્મફળ અને પુદ્ગળ રૂપી સ્વભાવો અનુસાર પોતાના પર્યાયોમાં રહે છે તેમ હું મારા શુદ્ધ સ્વભાવમાં રહું અને કલ્પિત સુખદુઃખથી તટસ્થ રહું

હેય	ઉપાદેય
૯ પુદ્ગળાનંદી બહિરાત્મા	આત્માનંદી આભ્યંતર આત્મા
૧૦ પરિગ્રહ રૂચી	ત્યાગમા રૂચી.
૧૧ વાસના	આત્મરમણતા
૧૨ એકાંતવાદ, એક નયમાં હઠ	સ્યાદ્વાદ, પ્રમાણ (જ્ઞાન પ્રમાણ)
૧૩ નવ પરિગ્રહ પોતાના માનવા	સર્વ દ્રવ્ય સ્વતંત્ર છે, કોઇ દ્રવ્ય કોઇનુ નથી.
૧૪ ભોગ, ઉપભોગ અને સંસારી કામમા લીન	નિજ સ્વરૂપની ભાવનામા લીન
૧૫ કર્મમા કર્તૃત્વ	નિજ સ્વરૂપમા કર્તૃત્વ.
૧૬ કર્મ, ભાવ–કર્મ (રાગ દ્વેષાદિ દોષો), કર્મફળ (શરીર વગેરેનો–કર્મ)મા અહમત્વ અને સુખદુખની બુદ્ધિ	દ્રવ્ય–ભાવ–નો કર્મથી ભિન્ન નિજ શુદ્ધ આત્મદ્રવ્યના જ્ઞાન દર્શન, ચારિત્ર, વીર્ય, આત્મિક સુખ વગેરે ગુણોમા એકત્વ અને આનંદનો અનુભવ. જ્ઞાનાનંદ સ્વરૂપમા રમણતા
૧૭ મૂઢતા-દેવ, ગુરુ, ધર્મ શાસ્ત્ર ગુણદોષની પરિક્ષા ન આવડે	અહિંસા, સંયમ, તપ, શુદ્ધ ઉપયોગ અને ગુણોની શ્રેષ્ટતાની આકણીથી પરિક્ષામા નિપુણ તે અમૂઢદષ્ટિ,
૧૮ શંકા, કંખા, વિતિગિચ્છા	પંડિત વીર્ય પર શ્રદ્ધા રાખીને, મિથ્યાભાવ અને પૌદ્ગળીક ઇચ્છા રહીત થઇને નિજ આત્મ સ્વરૂપનો અનુભવ કરીને નિઃશંક થવુ
૧૯ નિજ સ્વરૂપની અજ્ઞાનતા	શ્રુતજ્ઞાનથી શુદ્ધ આત્મ સ્વરૂપ જાણીને તેમા મતિજ્ઞાનથી ઉંડાણથી પરિણતિ કર્યા કરવી જ્યા સુધિ આત્માનો અનુભવ થાય
૨૦ કષાય આત્મા	મમભાવ ચારિત્રાત્મા
૨૧ સંસારમા તન્મય, મોક્ષની ઉપેક્ષા	સંવેગ, વૈરાગ્ય.
૨૨ ઇંદ્રિય વિષય વિકારમા તન્મયપણુ	નિર્વેદ, ત્યાગભાવ, રૂક્ષભાવ, નિર્લેપ બુદ્ધિ.

રોગ	ઉપાય
૨૩ દુઃખ દેખી ઉપેક્ષા } હિંસાભાવ નિર્દયતા	ભાવ-અનુકંપા, અહિંસાભાવ.
૨૪ નાસ્તિક ભાવ	તત્ત્વો નિજ આત્મ સ્વરૂપ અને આત્મિક સુખનો અનુભવ પૂર્વક નિર્ણય.
૨૫ મત્સર, ગુણીપર દ્વેષ	પ્રમોદભાવ, ગુણાનુરાગ
૨૬ સ્વધર્મીની ખામી	સ્વધર્મીમાં પ્રેમ, પોતાના દોષ માટે પશ્ચાત્તાપ.
૨૭ લોભથી દુઃખ	આત્મસંતોષમાં આનંદ
૨૮ પૌદ્ગલિક લાભ માટે ધર્મકરણી	નિદાન રહિત આત્મભાવે શુદ્ધ ક્રિયા.
૨૯ પરનિંદા	પોતાનો દોષ શોધીને તેની નિંદા કરીને તેનો ત્યાગ કરવો પરગુણાનુરાગ.
૩૦ સ્વેચ્છાચારી પ્રવર્તન	શાંત જીવન.
૩૧ ભોગરૂચી	મોક્ષરૂચી
૩૨ ભવિષ્ય ચિંતા	કર્મના ફળમાં સમભાવ અને આત્મધ્યાન,
૩૩ સંસારી વિજ્ઞાન	અધ્યાત્મ જ્ઞાન.
૩૪ અધર્મ આશ્રવ, પાપ	અહિંસા, સંયમ, તપરૂપ ઉત્કૃષ્ટ ધર્મમાં પ્રવૃત્તિ.
૩૫ પ્રમાદ	આત્મભાન અને શુદ્ધ ઉપયોગ
૩૬ હિંસા, અસત્ય, ચોરી, મૈથુન, તૃષ્ણા	અહિંસા, વિચારપૂર્વક અને મોક્ષના હેતુરૂપ સત્ય કથન, અચૌર્ય બ્રહ્મચર્ય સંતોષ.
૩૭ ક્રોધ, માન માયા, લોભ	ક્ષમા વિનય, સરળતા, સંતોષ.
૩૮ રાગ, દ્વેષ	વૈરાગ્ય, ક્ષાંતિ, ગુણાનુરાગ, સમભાવ.
૩૯ વિકથા	ધર્મકથા.

હેય	ઉપાદેય
૪૦ સંસારી કામમાં આનંદ	આત્મ અનુભવમા સહજ આનંદનો અનુભવ
૪૧ શરીર મમત્વ	રત્નત્રયમા લીન થવું
૪૨ અજ્ઞાન	મતિશ્રુતજ્ઞાનના એકત્વ વિતર્ક અવિચાર દ્વારા કેવળજ્ઞાનની પ્રાપ્તિની ભાવનાપૂર્વક જ્ઞાનની આરાધના
૪૩ નિંદ્રા	આત્મ જાગૃતિ
૪૪ મોહ	શુદ્ધ ઉપયોગ
૪૫ કીર્તિની ઇચ્છા	સ્તુતિ નિંદામા સમભાવ.
૪૬ પાપમા નિર્ભય	પાપમા ભય અને સંવર નિર્જરામાં નિર્ભય
૪૭ સંસાર માર્ગમા મહેનત (કુપુરૂષાર્થ)	મોક્ષમાર્ગમા પુરૂષાર્થ (પંડીતવીર્ય).
૪૮ પાપમા ચતુરાઇ, શક્તિ, ધીરજ, દઢતા, પ્રીતિ, શૂરવીર, સફળતાની ઇચ્છા	ધર્મ ક્રિયામા ચતુરાઇ, શકિત, ધીરજ, દઢતા, પ્રીતિ, શૌર્ય, આત્મભાવ
૪૯ ઇષ્ટ અનિષ્ટ વિષયમાં રાગદ્વેષ	ઇષ્ટ અનિષ્ટની કલ્પનાનો અને તેના સુખદુઃખનો અભાવ, સમભાવ
૫૦ સાંસારિક ભાવો	ધર્મની વાતો
૫૧ પુદ્‌ગળ પર્યાય દ્રષ્ટિ	આત્મદ્રષ્ટિ
૫૨ મોહથી રૂપો જોવા	દ્રષ્ટિ સંયમ, તત્વ દ્રષ્ટિ.
૫૩ રસ સ્વાદનુ લોલુપીપણુ ખાવાની તૃષ્ણા	રસેન્દ્રિય પર સંયમ, ભોજનમાં નિર્લેપ ભાવ, ઉપવાસમા આત્મભાવ (જ્ઞાયકભાવ)
૫૪ અનીતિ	પ્રમાણિકતા
૫૫ લોકસંજ્ઞા	આત્મભાવની સંજ્ઞા
૫૬ કુટુમ્બ મોહ	સર્વત્ર મૈત્રી ભાવ.
૫૭ રાગદ્વેષ	સમતા, શાંતરસ, આત્મિક સુખ

૫૮ અસંયમ	૧૭ પ્રકારે સંયમ.
૫૯ કામભોગ	ભાવ બ્રહ્મચર્ય આત્મ રમણતા.
૬૦ ચાર દુઃખશય્યા	ચાર સુખશય્યા.
૧. પરવસ્તુને પોતાની માનવી.	૧ આત્મસિદ્ધિને પોતાની માની આત્મગુણોનો અનુભવ.
૨. લોભ	સંતોષ ગુણથી સંતુષ્ટ.
૩ ભોગ તૃષ્ણા	૩ વિષય સંયમ.
૪ રોગમાં ગભરાટ	દુઃખમાં ધૈર્ય વિવેક ધર્મ શુક્લ ધ્યાન.
૬૧ જડવાદ	આત્મવાદ.
૧ શરીર ચિંતા	૧ આત્મ ચિંતા
૨ ભોગ વાંછના	૨ આત્મભાવમાં રમણતા
૩ વિલાસી જીવન	૩ દાન, નિર્લેપ ભાવ, નિઃસંગપણું
૬૨ સંકલ્પ વિકલ્પ	નિર્વિકલ્પ ધ્યાન.
૬૩ આર્ત રૌદ્ર ધ્યાન	ધર્મધ્યાન, શુક્લધ્યાન.
૬૪ અજ્ઞાન ચેતના, પરને પોતાનું માનવું.	પર વસ્તુના તટસ્થ જ્ઞાતા દ્રષ્ટા.
૬૫ કર્મ ચેતના, કર્મ ફળ ચેતના.	સમભાવ.

શાંત રસની પ્રાપ્તિ

૧ શાંત રસની ભાવના ચિત્તપ્રદેશમાં સ્થિર કરવી.

૨. શાંત રસની આત્મપ્રદેશમાંથી ઉત્પત્તિ શોધવી.

૩ તત્વરસ આસ્વાદન, ગુણોના અનુભવમાં શાંત રસની પ્રાપ્તિ.

૪ આત્મા અને ગુણોની એકરસ રૂપ પરિણતિ અનુભવવી.

૫. આત્મધ્યાનથી પરમ અમૃત રસનું પાન કરવું

૬ અસંખ્યાત પ્રદેશમાં એકરસ રૂપ પરિણતિ

૭ શુદ્ધ સ્વરૂપની એકરસ રૂપ પરિણતિ

આત્મ દર્શન

૧ સ્વરૂપ સત્તા અવલોકન

૨ ચેતનાનો આભાસ

૩. નિજ સ્વરૂપ દ્રષ્ટિ

૪ આત્મ પ્રદેશોનું દર્શન

૫ નિરાકાર, નિર્વિકલ્પ, સહજ દર્શન સ્વરૂપ

૬ ચેતનાના અનુભવમા ગુણોનુ દર્શન, આભાસ

૭ ગુણ પર્યાયનું આત્મદ્રવ્યમા દર્શન

ભાવ ચારિત્ર

અહિ કેટલાક ભાવ ચારિત્રના પર્યાય બતાવ્યા છે તે સર્વ આત્મ રમણતામા લઇ જાય છે અને ધ્યાન અને અધિક આત્મિક સુખથી સિદ્ધ થાય છે ઋજુસુત્ર નયની અપેક્ષાએ જ્યારે આત્મા ચારિત્રભાવમાં હોય ત્યારે હિંસાદિ અવિરતિ ભાવમા હોય નહિ ભાવ ચારિત્રની સાથે ધ્યાન હોવાથી સંવર અને નિર્જરાના તત્વો ઉત્પન્ન થાય છે અને આત્માની વિશુદ્ધિ સાથે આત્મિક સુખ ઉપજે છે ભાવ ચારિત્ર અધ્યાત્મ જ્ઞાનના સારરૂપે છે તે અહિ કેટલાક પર્યાયદ્વારા સંક્ષેપથી બતાવેલ છે —

૧ સતત્ ઉપયોગની ધારાથી આત્મપ્રદેશોમા સ્થિરતા કરવી

૨ પોતાના જ્ઞાન, દર્શન, ચારિત્ર અને વીર્યથી શુદ્ધ પારિણામિક ભાવ તે કેવળ જ્ઞાન, કેવળ દર્શન, સમદ્દષ્ટિ અને અનંત આત્મિક સુખમાં પરિણમન કરવુ.

૩ સદ્ગુણો જેમકે ક્ષમા, સંતોષ વગેરે ૧૦ યતિધર્મ અને જ્ઞાનાદિ રત્નત્રયમા ભાવથી પ્રવૃત્તિ કરી તેમા તન્મય થવુ

૪ મનગુપ્તિ—આર્તરૌદ્ર ધ્યાનનો ત્યાગ કરી ધર્મ—શુક્લ ધ્યાન ધરવુ, અંતવૃત્તિ રાખી મનને આત્માના પ્રદેશ અને ગુણોમય બનાવવુ

૫ આત્માના સર્વ ગુણ પર્યાયોનો આત્મા સાથે એકત્વનો અનુભવ કરવો (અભેદ સ્વરૂપનો અનુભવ)

૬ સ્વચતુષ્ટ્ય—સ્વદ્રવ્યને અનંત ગુણ પર્યાયયુકત પોતાનુ આત્મ દ્રવ્ય, સ્વક્ષેત્ર તે અસંખ્ય પ્રદેશરૂપી ક્ષેત્ર, સ્વકાળ તે જ્ઞાનદર્શનના ઉપયોગયુકત કાળ, સ્વભાવ તે ચાર ભાવ પ્રાણ

જ્ઞાન, દર્શન, આત્મિક સુખ (સમતારસ-ચારિત્ર) અને વીર્ય એ ચાર પોતાના ગુણોનો અનુભવ કરવો.

૭. આત્મ પ્રદેશોમાંથી સમતારૂપી રસ નિસ્યંદ અને આત્મિક સુખ લાધી તેનો અનુભવ કરવો.

૮. પરમેષ્ઠિના દરેક ગુણમાં વારાફરતી લીન થઈ જવું

૯. જ્ઞાનાનંદ સ્વરૂપ શુદ્ધ ચૈતન્યને શરીરથી ભિન્ન તારવીને તેનો અનુભવ કરવો.

૧૦ આત્મ પ્રદેશોમાં ઊંડા ઊતરી જ્યાં દરેક ગુણપર્યાય એકત્વ પામે છે અને આત્મિક સુખનો અનુભવ થાય છે ત્યાં સતત ઉપયોગપૂર્વક તન્મય થવું

૧૧. જ્ઞાનાદિ દરેક ગુણ આત્મામાંથી જ ઉત્પન્ન થાય છે આત્મામાંથી જ ભોગવાય છે અને આત્મામાં જ સમાઈ રહે છે એવી રીતે દરેક ગુણનો આત્માની સાથે એકત્વનો અનુભવ કરવો.

૧૨. અભ્યાસ, અવગ્રહ, ઈહા, નિશ્ચય, ધારણા, ધ્યાન અને સમાધિનું આલંબન લઈને આત્માના જ્ઞાન, દર્શન, સમતા વગેરે ગુણોને કેળવવા.

૧૩ સત્તામાં રહેલ સિદ્ધ સ્વરૂપને અનુભવના બળથી મેળવવું

૧૪ આત્મ અનુભવમાં અનંત લીન થઈને સહજ આનંદમય ચેન અને નિઃસીમ સુખ અવસ્થાનો અનુભવ કરવો. ધ્યાનમાં આત્મા અનંત સુખનો જ્ઞાતા અને ભોક્તા થાય છે તેનો નિશ્ચય કરવો

૧૫. આત્મ પ્રદેશોમાં રહેલી સમતાથી લોકના સર્વ જીવો પર, અરૂપી ચૈતન્ય એકત્વની એકસરખી સમાન દૃષ્ટિ કરી, પુદ્ગલ કર્મની ઉપેક્ષા કરીને જાણવું કે લોકમાં સર્વ જગ્યાએ જીવો જ દેખાતા હોય તેમની સાથે એક સ્વરૂપ પરિણતિ (શાંત રસમાં પરિણતિ) કરીને સ્વરૂપ સ્થિરતા કરવી.

૧૬ અલોકના આકાશ અને લોકના છ દ્રવ્યમાં શુદ્ધ દ્રવ્યત્વથી એકત્વ કરીને સર્વ પદાર્થોમાં નિર્મોહ ભાવ કેળવવો. બધા કર્મોની સાથે પોતાનું આત્મ દ્રવ્ય છે એમ જાણી નિર્મમત્વ ભાવ કેળવવો.

૧૭ પોતાની સત્તામાં રહેલ શુદ્ધ સ્વરૂપનો સમ્યક્ પ્રકારે અનુભવ કરીને સ્વ સંવેદન વીતરાગ જ્ઞાન કેળવવું.

૧૮ શબ્દ, રૂપ, ગંધ, રસ, સ્પર્શ આકારાદિ જડ વસ્તુઓ અને ચેતન (જીવ) એ એ સર્વેને જ્ઞેયરૂપી માનીને, તે સર્વેનો તટસ્થ જ્ઞાતા દૃષ્ટા થઈને ઔદાસિન્ય વૃત્તિ ધારણ કરીને, તદ્રૂપીથી શાંત થઈ ભિન્નતા ધારણ કરવી.

૧૯ ભાવ પ્રાણોમાં નિરંતર પરિણતિ કર્યા કરવી.

૨૦ અગાઉ જણાવેલા ભાવો—સમાધિ, આત્મદર્શન, ઔદાસિન્ય વૃત્તિ, સમરસીભાવ, ઉન્મનીભાવ, અમનસ્કતા, પ્રસન્ન ચિત્ત એમાંના કોઇ એક ભાવમા લીન થવું

૨૧ પોતાના આત્મપ્રદેશોનો નિસગ નિષ્ક્રીયરૂપે અનુભવ કરીને વિશુદ્ધ અધ્યવસાયથી અતરગ ગુપ્ત અવસ્થામા રહેવુ અતર મુખવૃત્તિથી પોતપોતામા સમાઇ રહેવુ

૨૨ સહજ સ્વભાવે નિરાકાર નિર્વિકલ્પ દર્શન સ્વરૂપમા શુદ્ધ ઉપયોગથી પરિણમી રહેવુ અને પરમ શાતિ, પરમ આનદ, પરમ સ્વસ્થતા, સપૂર્ણ સ્થિરતા અને પરમ અમૃતરસનો અનુભવ કરવો

૨૩ આત્મિક સુખનો અનુભવ કરવા શાતરસની ભાવના ચિત્તક્ષેત્રમા સ્થિર કરવી, ગુણોના અનુભવમા શાતરસ ભોગવવો, સ્વસ્વરૂપના અનુભવ જ્ઞાનમા લીન થવુ, આત્મસત્તાનું અવલોકન કરવુ, ઇદ્રિયોના અને પુદ્ગળોના આલંબન રહીત ઇંદ્રિયાતિત આત્મિક સુખમાં લીન થવુ, સમતારસમા લીન થવુ, આત્મસંતોષમા લીન થવુ, નિશ્ચય સમક્તિનો અનુભવ કરવો, કર્મફળમા તટસ્થ જ્ઞાતા દ્રષ્ટા થવુ, પ્રમોદભાવમા લીન થવુ

૨૪ સિદ્ધ ભગવાન સાથે દ્રવ્ય ક્ષેત્ર, કાળ, ભાવથી એકીકરણ કરીને તેમા લીન થવુ.

૨૫ જ્ઞાતા, જ્ઞેય અને જ્ઞાનનુ એકત્વ કરી જ્ઞાયકભાવ કેળવવો એટલે પોતાના આત્માના જ્ઞાયકભાવ સિવાય કાઇ દેખાય નહિ

૨૬ ચેતનાની પરિણતિરૂપ અર્થપર્યાયોનુ ચેતના દ્વારા એકત્વ અનુભવવુ

૨૭ સમતા અને આત્માની એકરસરૂપ પરિણતિ કરી સમતા કેળવવી.

૨૮ શુદ્ધ ચેતના અને આત્મપ્રદેશોની એકરસરૂપ પરિણતિ કરીને નિર્મળ ધ્યાન કેળવવુ

૨૯ અનુભવથી પોતાના જ્ઞાનાદિ ગુણોને પ્રત્યક્ષ કરી સ્વસ્વરૂપનો અભાસ કેળવવો

૩૦ ઇદ્રિયોના વિષય અને બાહ્ય જગતમાથી મનને ખેચીને આત્મપ્રદેશ અને ગુણમા જોડી, મનને ગુણમય કરીને નિર્વિકલ્પ બનાવીને શુદ્ધ પરિણતિ આત્મતત્વમા સ્થિર કરવી.

૩૧ અપૂર્વ વિર્યોલ્લાસથી ધ્યાનમા ઉંડા ઉતરવુ અને ઉપયોગની ધારાથી ધ્યાન ચાલુ રાખીને સમાધિમા પ્રવેશ કરવો

૩૨ જે ગુણને ઉત્પન્ન કરવો હોય તેની ભાવના ભાવનાથી પડિતવીર્ય તે ગુણને ઉત્પન્ન કરે છે ત્યારે તે ગુણ ચેતનાના અનુભવમા ભાસે છે તે જોવું

૩૩ મતિજ્ઞાનના ચાર ભેદોથી ભાવશ્રુત જ્ઞાનમા પ્રવેશીને આત્માના ગુણોનો અનુભવ કરવો

૩૪ શુદ્ધ ભાવનો અનુભવ કરી આત્મા અને ચારિત્રની એકતા અનુભવવી.

૩૫ જ્યાં જ્ઞાનદર્શનના પર્યાયનો ઉત્પાદ છે ત્યાં જ આત્મપ્રદેશો ઓળખી તેમાં લીન થવું.

૩૬ આનંદઘન આત્મપ્રદેશોમાં ચેતનાનું વાત્સલ્ય અનુભવવું.

૩૭. આત્મામાં ધ્યેયરૂપે નિરંજન દેવને સ્થિર સ્થાપવા.

૩૮ આત્મજ્ઞાનથી સર્વ વિરતિનો અનુભવ કરવો.

૩૯. આત્મપ્રદેશોમાં વિશ્રાંતિ લેવી.

૪ શુદ્ધ સ્વરૂપમાં લીન થઈ નિશ્ચય જ્ઞાન કેળવવું.

૪૧. શુદ્ધ આત્મપ્રદેશોની સત્તાનું અવલોકન કરી નિશ્ચય દર્શન કેળવવું.

૪૨. વીતરાગભાવે શુદ્ધ સ્વરૂપમાં સ્થિર થઈને નિશ્ચય ચારિત્ર કેળવવું.

૪૩ અભેદ સ્વરૂપના અનુભવમાં સ્થિરતા કેળવીને નિશ્ચય મોક્ષ માર્ગમાં રહેવું.

૪૪ સામ્યભાવ ઉત્પન્ન કરીને ઓળખીને જ્ઞાન અને ચારિત્રના એકત્વનો અનુભવ કરવો. જ્ઞાનથી ગુણો જાણવા અને ચારિત્રથી તે ગુણોમાં લીન થવું.

૪૫. ચેતનાના ત્રિકાલિક પર્યાયોનું આત્મામાં એકત્વ કરીને પછી ચેતનાને સ્થિર કરીને આત્મિક સુખનો અનુભવ કરવો.

૪૬ પોતાનું આત્મદ્રવ્ય ગુણપર્યાયમાં પરિણમે છે તે અંતરંગ દૃષ્ટિથી જુઓ.

૪૭ દ્રવ્ય ગુણમાં ક્રમથી પરિણમન કરીને પ્રાપ્ત થતા પર્યાયોને દેખો.

૪૮ આત્મ જ્ઞાન અનુભવગમ્ય છે તેનો અંતરંગ ભાવે નિર્ણય કરો.

૪૯ સહજ સ્વભાવે જ્ઞાન આનંદ શાંત રસનો અનુભવ કરીને અનુભવ જ્ઞાન (આત્મજ્ઞાન) કેળવો.

૫ સામ્યભાવથી નિજસ્વરૂપમાં લીન થવું અથવા વીતરાગભાવે લોકાલોકનું સ્વરૂપ જાણવું.

કેવળ જ્ઞાન વિચાર

અહિં કેવળજ્ઞાનનું સ્વરૂપ નય નિક્ષેપ આદિ ૨૫ દૃષ્ટિથી સંક્ષેપમાં બતાવવામાં આવે છે તે સ્વરૂપ સમજીને પોતાની પ્રજ્ઞા પ્રમાણે કેવળજ્ઞાન સંબંધી ધ્યાન ધરી શકાય છે.

સાત નયમાં કેવળજ્ઞાન વિચાર

૧ **નિગમ નય**—આ નય જીવનું ચતન્ય લક્ષણ બતાવે છે તેથી કેવળજ્ઞાન એ **શુદ્ધ ચેતનાનું સાકાર લક્ષણ છે.**

૨ **સંગ્રહનયથી—નિરાવરણજ્ઞાનના** સર્વ ત્રિકાલીક ઉપયોગ પર્યાયોને એક **સમુચ્ચય શુદ્ધ કેવળજ્ઞાન** સ્વરૂપ કહેવાય છે.

૩ **વ્યવહાર નયથી**—કેવળજ્ઞાન, લોક અલોકના **સર્વ દ્રવ્યોની ત્રિકાલીક પર્યાયોનુ પ્રયત્ન વગર એકી સાથે, નિરાલંબી પ્રત્યક્ષ જ્ઞાન છે.**

૪ **રૂજુસુત્ર નયમાં**—કેવળજ્ઞાન, સર્વજ્ઞેયોમા **વર્તમાન સમયવર્તિ સાકાર ઉપયોગ છે.**

૫ **શબ્દનયથી**—કેવળજ્ઞાન સાકાર ઉપયોગવાળુ **શુદ્ધ ભાવ પ્રાણુ છે.**

૬ **સમભિરૂઢ નયમાં**—કેવળજ્ઞાન તે શુદ્ધ પારિણામિક ભાવથી **જ્ઞાનાત્માનું ક્ષાયક ભાવે પરિણમન છે.**

૭. **એવંભૂત નયમાં**—કેવળજ્ઞાન એ **શુદ્ધ આત્માનુ સ્વરૂપ છે,** અને અરિહંત અને સિદ્ધભગવાન તે સ્વરૂપમાં લીન રહે છે

અહિં કેવળજ્ઞાનમા જ્યા એક નય છે ત્યા સાતે નય છે, એક નય પોતાનો અભિપ્રાય બતાવે છે તેથી અભિપ્રાયની અપેક્ષાએ ભેદ છે પણ સાતે અભિપ્રાય કેવળજ્ઞાનમા મોજુદ છે તેથી અભેદ પ્રમાણ સ્વરૂપ છે.

ચાર નિક્ષેપામાં કેવળજ્ઞાન વિચાર

જ્યા અપેક્ષાપૂર્વક એક નય છે ત્યા બીજા બધા નય છે પણ જ્યા એક નિક્ષેપ છે ત્યાબીજા બધા નિક્ષેપ ન પણ હોય. કોઇ નિક્ષેપાનુ સ્વરૂપ હેય અને કોઇનુ ઉપાદેય હોય તે અત્રે સમજી લેવુ.

નામ કેવળજ્ઞાન—કેવળજ્ઞાન એવી નામ સંજ્ઞા, આ સંજ્ઞા છદ્મસ્થને અભ્યાસ માટે વ્યવહારથી બહુ ઉપયોગી છે

સ્થાપના કેવળજ્ઞાન—(૧) કેવળજ્ઞાન એવી રીતે લીપીમા સ્થાપના થઇ શકે છે (૨) પણ બીજી કોઇ પૌદ્ગળીક વસ્તુથી કેવળજ્ઞાનની સ્થાપના થઇ શકતી નથી (૩) ભાવનિક્ષેપમા ઉપયોગી એવી કેવળજ્ઞાનની માનસિક રચનાથી મનમા સ્વરૂપ સ્થાપના થઇ શકે છે

દ્રવ્ય નિક્ષેપમાં કેવળજ્ઞાન—(૧) આગમથી દ્રવ્ય કેવળજ્ઞાન– કેવળજ્ઞાન વિષયક શાસ્ત્રનો ઉપયોગ રહિત અભ્યાસ. કેવળજ્ઞાનનું દ્રવ્ય આત્મા છે તે અહીં લેવાનું નથી. તે તો નોઆગમથી ભાવ નિક્ષેપમાં જાય છે (૨) નો આગમથી દ્રવ્ય કેવળજ્ઞાન—તેના ચાર ભેદ— (i) જ્ઞ શરીર = મુક્તિ પામેલ કેવળી ભગવાનનું શબ, તે આત્મ ભાવ માટે પૂજનીક નથી (ii) ભવ્ય શરીર—ચરમ શરીરી જીવ, તે જ્યારે શુદ્ધ મોક્ષમાર્ગના વ્યવહારમાં હોય ત્યારે ગુણસ્થાનની અપેક્ષાએ પૂજનીક છે અને તેથી તે ક્રિયા ઉપાદેય છે. (iii) શરીર વ્યતિરિક્ત તેના ત્રણ ભેદ લૌકિક લોકોત્તર અને કુપ્રાવચન સત્ય સ્વરૂપની અપેક્ષાએ અવસ્તુ છે એટલે તેને કેવળજ્ઞાન સાથે કંઈ સંબંધ નથી, (iv) ચોથો ભેદ તે ચરમ શરીરી જીવના બીજા ભવમાં જીન નામ કર્મ જે બાંધેલ હોય તે સમકિતી જીવને વ્યવહારથી ઉપાદેય છે (v) કેવળજ્ઞાનવિષયક પુસ્તક.

ભાવનિક્ષેપમાં કેવળજ્ઞાન—તેના બે ભેદ-૧ આગમથી ભાવ કેવળજ્ઞાન તે આત્માનું ભાવ પ્રાણ છે તેમાં ઉપયોગ કેવળજ્ઞાનીને હોય છે. તે સાધકને ધ્યેયરૂપે હોય છે અને તેમાં આત્મભાવે પરિણતિ કરી શકાય છે. (૨) કેવળજ્ઞાનવિષયક શાસ્ત્રનો ઉપયોગપૂર્વક અભ્યાસ અને અને સમજણ, આ ભવ્યજીવને ઉપાદેય છે. ૨ નો આગમથી ભાવ કેવળજ્ઞાન તે (૧) કેવળજ્ઞાનનું દ્રવ્ય શુદ્ધ પરમાત્મ દ્રવ્ય તે અરિહંત અને સિદ્ધ ભગવાન જ તે ધ્યેય રૂપે છે (૨) અરિહંત અને સિદ્ધ સ્વરૂપમાં પરિણતિ કરનાર જીવ, તે પોતાના આત્માને ઉપાદેય રૂપ છે.

આગમ પ્રમાણ કેવળજ્ઞાન—ભવ્યજીવને સત્તામાં કેવળજ્ઞાન હોય છે તે રત્નત્રયની ઉત્કૃષ્ટ આરાધનાથી પ્રગટ થાય છે તે સાદિ અનંત છે કેવળજ્ઞાન સંપૂર્ણ શુદ્ધ, પ્રત્યક્ષ મન અને ઇન્દ્રિયોના આલંબન રહિત સ્વતંત્ર, ત્રિકાલીક વસ્તુ પર્યાયનું યુગપત (એકી સાથે) જાણનાર, અપ્રતિપાતિ, આનંદમય આત્માનું શુદ્ધ સ્વરૂપ છે અરિહંતે પ્રકાશેલા ભાવ તથા ગણધરોએ શાસ્ત્રમાં ગુંથેલા ભાવ પ્રમાણે કેવળજ્ઞાનનું એવું સ્વરૂપ જાણવું.

પ્રત્યક્ષ પ્રમાણ કેવળજ્ઞાન— અરિહંત અને સિદ્ધ ભગવાનને પ્રત્યક્ષ પ્રમાણથી કેવળજ્ઞાન છે.

અનુમાન પ્રમાણ કેવળજ્ઞાન—મતિ અને શ્રુતજ્ઞાનરૂપી આંશિક જ્ઞાન ઉપરથી સંપૂર્ણ જ્ઞાનનું અનુમાન થાય છે. કેવળજ્ઞાનની માનસિક રચના અને અનુભવથી કેવળજ્ઞાનનો નિર્ણય કરી શકાય છે.

ઉપમા પ્રમાણ—કેવળજ્ઞાનને કોઈ પણ પ્રકારની ઉપમા આપી શકાય નહિ એવું કેવળજ્ઞાનનું વિસ્તીર્ણ સ્વરૂપ છે પણ સર્વ ત્રિકાલીક જ્ઞેયોનો સમવર્તી સાકાર જ્ઞાન ઉપયોગ પ્રમાણ કેવળજ્ઞાનને ઉપમા આપી શકાય. કેવળજ્ઞાનમાં ત્રિકાલીક જ્ઞેયોના સર્વ દ્રવ્ય ગુણ પર્યાય એક જ સમયમાં પ્રતિબિમ્બિત થાય છે તે ઉપમા પ્રમાણ.

દ્રવ્યથી—ત્રિકાળવર્તી સર્વ દ્રવ્યોને એક જ સમયમાં કેવળજ્ઞાન જાણે છે.

ક્ષેત્રથી—ત્રિકાળવર્તી સર્વ લોકાલોક ક્ષેત્રને એકજ સમયમાં કેવળજ્ઞાન જાણે છે

કાળથી—ત્રિકાળવર્તી સર્વ કાળ પર્યાયને અને બીજા દ્રવ્ય પર્યાયને વર્તમાન એક જ સમયમા જાણે છે અને એક જીવ આશ્રી કેવળજ્ઞાન સાદિ અનંત છે, અને સમુચ્ચય જીવ આશ્રી અનાદિ અનત છે.

ભાવથી—ત્રિકાળવર્તી સર્વ જીવ અજીવના સર્વ ભાવોને એકી સાથે એકજ સમયમા જાણે છે

વ્યવહારથી—કેવળજ્ઞાન ત્રિકાલીક સર્વ દ્રવ્ય–ક્ષેત્ર–કાળ–ભાવોને દરેક સમયમા પ્રત્યક્ષ જાણે છે

નિશ્ચયથી—કેવળજ્ઞાની ભગવાન પોતાના જ્ઞાનાનદ સ્વરૂપમા રહેછે, કેવળજ્ઞાન આત્માનુ જ સ્વરૂપ છે

દ્રવ્ય—કેવળજ્ઞાનનો આધાર જીવ દ્રવ્ય છે ભવ્યને કેવળજ્ઞાન સત્તામા છે અને કેવળી ભગવાનને પ્રગટ રૂપે છે.

ભાવ—કેવળજ્ઞાન તે શુદ્ધ આત્માનો શુદ્ધ જ્ઞાનભાવ છે

કેવળદર્શનને કેવળજ્ઞાન માફક સમજવુ પણ જ્ઞાનને બદલે દર્શન, મણાકાર ઉપયોગ, દર્શન સ્વરૂપ, દર્શનાત્મા, એવી રીતે સમજવું.

જ્ઞાન (સમુચ્ચય)

જ્ઞાનનુ કેટલુક સ્વરૂપ જાણવા માટે આપણે તેને ૨૫ દષ્ટિથી જોઇએ–૭ નય, ૪ નિક્ષેપ, ૪ પ્રમાણ, ૪ દ્રવ્ય ક્ષેત્ર–કાળ–ભાવ. ૨ સામાન્ય, વિશેષ. ૨ વ્યવહાર નિશ્ચય ૨ દ્રવ્ય, ભાવ

નિગમ નયમાં જ્ઞાન—નિગમ નય વસ્તુના અશને વસ્તુ કહે છે, કારણમાં કાર્યનો ઉપચાર કરે છે, બાહ્યદષ્ટિ રાખે છે તેથી આ નયમા—

(૧) સૂક્ષ્મ અપર્યાપ્ત નિગોદીઆ જીવનુ, ઓઘ સજ્ઞાએ સુખ દુ:ખનુ વેદન રૂપી અજ્ઞાન તે અક્ષરનો અનંતમો ભાગ જે ઉઘાડો રહે છે તે સૌથી જઘન્ય જ્ઞાન અશે તેને જ્ઞાન મનાય છે સમુચ્ચય જ્ઞાનમાં અજ્ઞાન પણ આવી જાય છે કારણકે જ્ઞાન અને અજ્ઞાનમા ફક્ત સમ્યગ્ અને મિથ્યા એ બે દષ્ટિના કારણેજ ફેર છે

(૨) કેવળજ્ઞાનની અપેક્ષાએ ચાર ક્ષયોપશમિકજ્ઞાન આવરણની વિચિત્રતાના કારણે અશિક ગણાય

(૩) ક્ષયોપશમ જ્ઞાન ઉપયોગમા જ્ઞેયોનો અનુક્રમ અને મર્યાદા, એ અશિક જ્ઞાન ઉપયોગ ગણાય.

(૪) વાંચવું, સાંભળવું, પૂછવું, પરિવર્તન કરવું, ધર્મકથા કરવી, અમુક વિચાર કરવો એ સર્વ જ્ઞાનનું કારણ છે તેમાં કાર્યનો ઉપચાર કરવાથી જ્ઞાન કહેવાય.

(૫) જીવોનું પોતાની મેળે બાહ્ય હલનચલન રૂપી ક્રિયાનું નિમિત્ત ચેતનાની પ્રેરણા તે પણ જ્ઞાન કહેવાય.

સંગ્રહ નયમાં જ્ઞાન—આ નય પાંચ જ્ઞાન, ત્રણ અજ્ઞાન અને તેના સર્વ જ્ઞાન પર્યાયોને એક જ્ઞાન સત્તા આપે છે.

વ્યવહાર નયમાં જ્ઞાન—(૧) બાહ્ય વ્યવહાર ફક્ત શ્રુત જ્ઞાનથી થાય છે તેથી પર પ્રત્યક્ષ વ્યવહારની અપેક્ષાથી તે શ્રુત જ્ઞાન છે જ્ઞાન માટે વાંચવું, સાંભળવું, પૂછવું, પરિવર્તન કરવું ધર્મકથા કરવી, વિચાર કરવો એમ સ્વાધ્યાયરૂપે જે વ્યવહાર થાય છે તે પણ જ્ઞાન વ્યવહાર છે. સ્વાધ્યાયના ભેદો અહીં કાર્ય (ક્રિયા) રૂપે લીધા છે ત્યારે નૈગમ નયમાં તે કારણ રૂપે રહે છે.

(૨) શ્રુતજ્ઞાન, મતિજ્ઞાનના અવગ્રહ, ઈહા, અવાય, ધારણા વગર ફક્ત ક્રમરૂપે છે મતિજ્ઞાન વગર થાતું નથી, એટલે શ્રુતજ્ઞાનનું કારણ મતિજ્ઞાન છે તેથી નૈગમ નયને સાથે રાખીને મતિજ્ઞાન, શ્રુત જ્ઞાનનો વ્યવહાર કર્યો.

(૩) સ્વપ્રત્યક્ષ (આત્મપ્રત્યક્ષ) વ્યવહાર, મતિ ભાવશ્રુત, અવધિ, મનઃપર્યવ અને કેવળજ્ઞાનથી થાય છે તે અપેક્ષાએ તેમને વ્યવહાર નયમાં લીધા.

(૪) જે જ્ઞાન (૪ જ્ઞાન, ૩ અજ્ઞાન) ક્ષયોપશમિક છે કે જેના ઉપયોગ માટે પ્રયત્ન રૂપે વ્યવહાર કરવો પડે છે તે અપેક્ષાએ કેવળજ્ઞાન સિવાય બીજા જ્ઞાન આ નયમાં આવે છે. આ અપેક્ષામાં કેવળજ્ઞાન ફક્ત નિશ્ચય નયમાં જ રહે છે.

(૫) મોક્ષ માર્ગમાં મતિપૂર્વક શ્રુતજ્ઞાન તે ૧૨ અંગ (આચારાંગ થકી દૃષ્ટિવાદ સુધી) ઉપયોગી હોવાથી તેની વિશિષ્ટતા છે.

ઋજુસૂત્ર નયમાં જ્ઞાન—કોઈ પણ જ્ઞાનનો વર્તમાન ઉપયોગ આ નયમાં ગ્રહણ થાય છે આ નય ભૂત ભવિષ્યનું લક્ષ લેતી નથી. કેટલાક મતિજ્ઞાનને શ્રુતજ્ઞાનમાં અંતર્ગત કરે છે પણ તે બંને જ્ઞાન સહચારી હોવા છતાં ભિન્ન છે.

શબ્દ નયમાં જ્ઞાન—જ્ઞાન એ ગ પરિણામવાળો જીવનો ભાવ ગણ્યો છે જીવનું જીવત્વ જ્ઞાન અને દર્શનના ઉપયોગથી રહે છે. જ્ઞાનદર્શન ઉપયોગમાં પરિવર્તન જીવના પારિણામિક ભાવથી થાય છે. જ્ઞાનના અનંતા ગુણશ્રેણીઓમાં હાનિ વૃદ્ધિ અગુરુ લઘુ ગુણના પરિણમનથી થાય છે જેનું નિમિત્ત ક્ષયોપશમની હાનિ વૃદ્ધિ છે. ક્ષયોપશમનો આધાર જીવના વીર્યગુણ ઉપર છે.

ચાર જ્ઞાન મૂક છે તેમાના ભાવ પ્રકાશવા માટે ભાષા (શબ્દો)મા ઉતારવા પડે છે ભાષા પર્યાપ્તિની શક્તિથી ભાષા યોગ્ય શરીર વર્ગણાના પ્રયત્નથી ભાષા વર્ગણાના પુદ્ગલોને ગ્રહણ કરી ભાષામા પરિણમાવીને છોડવામા આવે છે શબ્દ વાચક છે તે વાચ્ય (ભાવ અર્થ) ને પ્રકાશ કરે છે શબ્દોથી વાક્ય, પદ વગેરે બને છે શ્રુતજ્ઞાનનો બાહ્ય આધાર શબ્દ ઉપર છે તેથી શ્રુતજ્ઞાન શબ્દ નયનો વિષય બને છે શબ્દો ભાષાવર્ગણાના પુદ્ગલોથી બનેલા છે પણ વાચ્ય (અર્થ, ભાવ) ને પ્રકાશે છે તેમા પરિણતિ કરનાર અથવા કગવનાર જીવનુ જ્ઞાન રૂપી પ્રાણ છે

જ્ઞાનના જ્ઞેયોનો શ્રુત જ્ઞાનથી પ્રકાશ થાય છે અને છદ્મસ્થને શ્રુતજ્ઞાન સમજવા માટે મતિજ્ઞાનની જરૂર છે, તે વગર ભાવ શ્રુતજ્ઞાન ઉત્પન્ન થતુ નથી ભાવ શ્રુતજ્ઞાનના આધારે જીવના વીર્ય ગુણથી ક્ષયોપશમ, ઉપશમ અને ક્ષાયકભાવો ઉપજે છે ભાવ શ્રુતજ્ઞાન સમ્યગ્ દર્શનપૂર્વક હોય છે અને તેથી આત્માની શુદ્ધ પરિણતિવાળુ હોય છે તેથી અધ્યાત્મ જ્ઞાન છે

શબ્દ નયમા શબ્દને આધારે ભાવ શ્રુતજ્ઞાનમા પરિણતિ થાય છે તેથી તેનો વિષય ગુણસ્થાન ચોથાથી ૧૧મા ગુણસ્થાન સુધી જાય છે એટલે તેમા સમ્યગ્ પરિણતિ, ધર્મ ધ્યાન અને શુક્લ ધ્યાન થાય છે

સમભિરૂઢ નયમાં જ્ઞાન—અહિ ભાવશ્રુતજ્ઞાન, કેવળજ્ઞાન સન્મુખ થાય છે તે એકત્વ વિતર્ક અવિચાર રૂપે શુક્લ ધ્યાનનુ બીજુ ચરણ છે તેમા આત્માના અભેદ સ્વરૂપની નિર્વિકલ્પ નિર્મળ સમાધિ હોય છે, અહિ સર્વ ઘાતિ કર્મોનો નાશ થાય છે અહિ આધાર તો શ્રુતજ્ઞાનનો છે પણ શબ્દ નયની પેલીપાર છે કારણ કે શબ્દ પ્રગટ નથી પણ શબ્દના ભાવમા આત્મભાવે એક પર્યાયમા ઉત્કૃષ્ટ પરિણતિ છે

એવંભૂત નયમાં જ્ઞાન—તે કેવળજ્ઞાન છે, જ્ઞાનના સર્વ આવરણોનો નાશ થવાથી જ્ઞાનના સર્વ અવિભાગ અશો (પ્રતિચ્છેદો) ખુલ્લા થાય છે તેથી જ્ઞાન સપૂર્ણ છે ઇદ્રિયો અને મનના આલબન રહિત હોવાથી નિરાલબી પ્રત્યક્ષ અને શુદ્ધ છે ઉપયોગ લગાડવામા પ્રયત્ન કરવો પડતો નથી તેથી અનત વીર્ય યુકત નિશ્ચય જ્ઞાન છે, ક્ષાયકભાવ હોવાથી અપ્રતિપાતિ છે સર્વઘાતિ કર્મો નાશ થયેલા હોવાથી અવ્યાબાધ છે અને ત્રિકાલીક સર્વ દ્રવ્ય-ક્ષેત્ર-કાળ-ભાવને એકી સમયે જાણે છે

એકલા શ્રુતજ્ઞાન ઉપર ૭ નય ઘટાવીએ તો નિગમ નયમા નિગોદીયા સુક્ષ્મ અપર્યાપ્ત જીવનો ઉપયોગ આવી જાય અને એવભુત નયમા એકત્વ વિતર્ક અવિચાર આવે. ત્યારે સમુચ્ચય જ્ઞાનમા કેવળજ્ઞાન એવભુત નયમા આવે.

ચાર નિક્ષેપમાં જ્ઞાન

૧. નામ જ્ઞાન તે જ્ઞાન એવી નામ સજ્ઞા

૨. સ્થાપન જ્ઞાન—શ્રુતજ્ઞાનની લીપીમા સ્થાપના, પુસ્તકારૂઢ શ્રુતજ્ઞાન.

૩. દ્રવ્ય જ્ઞાન—(૧) આગમથી દ્રવ્ય જ્ઞાન=ઉપયોગ રહિત શ્રુતજ્ઞાનનો અભ્યાસ અથવા ક્ષયોપશમિક જ્ઞાનયુક્ત છે પણ હાલ જ્ઞાનમાં ઉપયોગ નથી.

(૨) નો આગમથી દ્રવ્ય જ્ઞાન—તેના ત્રણ ભેદ–જ્ઞશરીર ભવ્ય શરીર અને શરીર વ્યતિરિક્ત. જ્ઞ શરીરનો આગમથી દ્રવ્ય જ્ઞાન—આ શરીરમાં જ્ઞાનયુક્ત જીવ હતો, હવે મૃતક તન જ છે.

ભવ્ય શરીરનો આગમથી દ્રવ્ય જ્ઞાન—આ શરીરમાં જે આત્મ દ્રવ્ય તે ભવિષ્યમાં જ્ઞાની થશે.

શરીર વ્યતિરિક્તનો આગમથી દ્રવ્ય જ્ઞાન—(i) લૌકિક જ્ઞાન=સંસાર માર્ગનું જ્ઞાન. (ii) લોકોત્તર દ્રવ્ય જ્ઞાન=લોકોત્તર શાસ્ત્ર ભણેલ છે પણ સમકિત રહિત છે. (iii) કુપ્રાવચન તે મિથ્યાદષ્ટિનું અજ્ઞાન– મતિ અજ્ઞાન, શ્રુત અજ્ઞાન, વિભંગજ્ઞાન.

૪ ભાવ જ્ઞાન—(૧) આગમથી ભાવ જ્ઞાન=જ્ઞાનમાં વર્તમાન ઉપયોગ.

(૨) નો આગમથી ભાવ જ્ઞાન=જ્ઞાની (જ્ઞાનમાં ઉપયોગવાળો જીવાત્મા).

ચાર પ્રમાણમાં જ્ઞાન

૧ આગમ પ્રમાણ જ્ઞાન—નંદી સૂત્રમાં પાંચ જ્ઞાનનું વર્ણન છે તે આગમ પ્રમાણ છે કેવળજ્ઞાન પોતે આગમ પ્રમાણ છે

૨. પ્રત્યક્ષ પ્રમાણ જ્ઞાન—કેવળજ્ઞાન સ્વ અને પર બન્નેની અપેક્ષાએ સંપૂર્ણ આત્મ પ્રત્યક્ષ છે. મનઃપર્યવ જ્ઞાન અને અવધિ જ્ઞાન દેશથી આત્મ પ્રત્યક્ષ છે તે પર જ્ઞેયોની અપેક્ષાએ સમજવું સ્વજ્ઞેયની અપેક્ષાએ ચાર ક્ષયોપશમિક જ્ઞાન અંશથી ક્વચિત્ પ્રત્યક્ષ અર્થાત્ મતિશ્રુત જ્ઞાન સ્વાનુભૂતિ આશ્રી દેશથી પ્રત્યક્ષ સમજવું મન અને ઇંદ્રિયોના નિમિત્તથી થતુ બાહ્યજ્ઞાન વ્યવહાર પ્રત્યક્ષ અર્થાત્ જો કે નિશ્ચયથી પરોક્ષ છે

૩. અનુમાન પ્રમાણ—અંશ ઉપરથી અંશીનું અનુમાન થાય, જેમ અંશ જ્ઞાન ઉપરથી સંપૂર્ણ કેવળજ્ઞાનનું અનુમાન થાય છે.

૪ ઉપમા પ્રમાણ—જ્ઞાનને ચંદ્રની ઉપમા, જેમ ચંદ્ર પ્રકાશમાન છે અને શિતળકારી છે તેમ જ્ઞાન આત્માને પ્રકાશે છે તેમ જ આનંદમય છે. બીજા વ્યવહારિક ભાવના ભેદો જે છે તે અનુયોગદ્વારથી જોઈ લેવા.

દ્રવ્ય, ક્ષેત્ર, કાળ ભાવનું જ્ઞાન

કેવળજ્ઞાન—ત્રિકાલીક સર્વ દ્રવ્ય ક્ષેત્ર-કાળ-ભાવ ને સાકાર ઉપયોગથી એક જ સમયમાં અનુક્રમ વગર યુગપદ પ્રત્યક્ષ જાણે છે **અવધિજ્ઞાનની** મર્યાદા નદીસુત્ર પ્રમાણે જાણી લેવી

મન પર્યવજ્ઞાન—અઢી દ્વિપના સંજ્ઞી પચેન્દ્રિય જીવના મનોવર્ગણાના પર્યાય ઉપરથી તેમના મનના ભાવ જાણે **મતિશ્રુતજ્ઞાન** સર્વ દ્રવ્ય-ક્ષેત્ર-કાળ-ભાવની વાત એક દેશથી પરોક્ષ રીતે જાણે.

સામાન્ય જ્ઞાન—તે સાતમા ગુણસ્થાન સુધી અપેક્ષાપૂર્વક ગણાય. **વિશેષ જ્ઞાન** તે ક્ષપકશ્રેણીનુ જ્ઞાન અપેક્ષાપૂર્વક ગણાય સામાન્ય વિશેષના અનેક દષ્ટિથી અનેક ભેદો થાય તે પન્નવણા સૂત્રથી જાણી લેવુ

વ્યવહારથી શ્રુતજ્ઞાનની મુખ્યતા છે

નિશ્ચયથી—કેવળજ્ઞાન નિશ્ચયજ્ઞાન છે

દ્રવ્ય—જ્ઞાનનુ દ્રવ્ય જીવ છે

ભાવ—જ્ઞાન, જીવનુ ભાવ પ્રાણુ છે, ચાર ભાવ પ્રાણુ માહેનું એક છે

વીર્ય

વીર્ય એ જીવનો ગુણુ છે, ભાવ પ્રાણુ છે, જીવની સમયવર્તી ક્રિયામા સહચારી છે, એક સમય પણુ જીવ વીર્ય વગર રહી શકે નહિ, નાના મોટા સ્થૂળ કે બારીક કાર્યોમા જરૂર છે કોઇ પણુ કાર્યની **પ્રગતિની અપેક્ષાએ તેના પાંચ ભેદ** છે—(૧) ઉત્થાન તે સકલ્પ કે વિચાર રૂપે છે એટલે કોઇ કામ કરવાનો વિચાર થાય, જેમકે મોક્ષમાર્ગમા મોક્ષની ઇચ્છા થાય (૨) ક્રમ-કોઇ કામ માટે પગ ઉપાડે મોક્ષમાર્ગમા પ્રવૃત્તિ કરવાને તૈયાર થાય. (૩) વીર્ય-કામ હાથમા લીએ. મોક્ષમાર્ગના જ્ઞાન દર્શન, ચારિત્ર, તપ, વીર્ય કેળવવાના સાધન ગ્રહણુ કરે (૪) બળ-મન, વચન અને કાયાની પૌદ્‌ગળીક વર્ગણામા બળ આવે, સ્કુરણા આવે, પ્રેરણા થાય, પ્રયત્ન થાય (૫) પુરૂષકાર-પરાક્રમ પુરૂષકારથી તે કાર્યમા તન્મય એકાકર થાય અને પરાક્રમથી તે કાર્ય પાર પાડે

હવે પ્રગતિના દરેક ભેદોમા કાર્યની યોગ્યતા પ્રમાણે તારતમ્યતા હોય છે તેના **અપેક્ષાપૂર્વક અનંત ભેદો** થાય છે જે કામમા જેટલુ વીર્ય જોઇએ તે પ્રમાણે તારતમ્યતા ગણાય જેમકે **કેવળી ભગવાનને અનત પડીત વીર્ય** હોય છે

વીર્યના સકરણુ અને **અકરણુ એવા બીજા બે ભેદ** છે.

સકરણ વીર્ય ગતિરૂપ ક્રિયામાં સહાય કરે છે—(૧) મન, વચન અને કાયાની વર્ગણામાં જોડાઈને યોગ પ્રવૃત્તિના પ્રવર્તનમાં જે આત્મપ્રદેશોનું કંપન થાય છે તે વીર્યથી થાય છે. (૨) કેવળ સમુદ્ઘાત આપોઆપ થાય છે. પણ તેમાં કાર્મણ શરીર સાથે આત્મપ્રદેશોનો વિકાસ તથા સંકોચ થાય છે તે સક્રિય છે તે પણ વીર્યથી થાય છે (૩) અચિંત્ય આત્મ વીર્ય પ્રગટ થાય ત્યારે યોગોનું રૂંધન થાય છે. (૪) પંડિત વીર્યથી આત્મ અનુભવમાં અત્યંત લીન થાય ત્યારે આત્મપ્રદેશોનો ઘન બને છે અને સિદ્ધ ગતિમાં ગમન થાય છે. તે આપોઆપ થાય છે

અકરણ વીર્ય—અહિં ગતિરૂપ ક્રિયા નથી, સ્થાન પલટો નથી પણ નિશ્ચયની ક્રિયા છે વ્યવહારથી અક્રિયપણું છે. (૧) પારિણામિક ભાવથી ચેતના, જ્ઞાન અથવા દર્શનના ઉપયોગમાં પરિણમે છે તેમાં વીર્ય સહકારી છે (૨) અગુરુ લઘુ ગુણના પરિણમનથી દરેક ગુણમાં ષટ્ ગુણ હાનિવૃદ્ધિ થાય છે તેમાં પણ વીર્ય સહકારી છે. જોકે અગુરુ લઘુ ગુણનું પરિણમન અને પારિણામિક ભાવ અજીવ દ્રવ્યમાં પોતપોતાની યોગ્યતા પ્રમાણે છે. અકરણ વીર્ય સર્વ સંસારી જીવમાં તેમ જ સિદ્ધમાં છે

સંસાર અને મોક્ષમાર્ગની અપેક્ષાએ વીર્યના બે ભેદ.

૧ બાળ વીર્ય—અહીં સંસારી કાર્યોમાં તથા મિથ્યાત્વની ક્રિયામાં સહાય રૂપ છે

૨. પંડિત વીર્ય—અહીં મોક્ષમાર્ગના કાર્યમાં સહાય રૂપ છે. સંસાર અને મોક્ષમાર્ગ એ બન્ને માર્ગમાં પ્રવૃત્તિ કરવાની અપેક્ષાએ બાળ પંડિત વીર્ય પણ કહેવાય.

મોક્ષમાર્ગ માટે પંડિત વીર્ય ઉપયોગી છે—૧ સમ્યગ્ જ્ઞાન અને સમ્યગ્ દર્શનના ઉપયોગમાં સહાય કરે છે (૨) જે ગુણની ભાવના થાય તે ગુણને ઉત્પન્ન કરવામાં ચેતનાને સહાય કરે છે. (૩) એક ગુણમાંથી બીજા ગુણમાં જવાને સહાય કરે છે. (૪) ગુણોની સ્થિરતા કરવામાં ભાવ ચારિત્રને સહાય કરીને અપ્રમાદ દશા આપે છે (૫) મોક્ષમાર્ગના શુદ્ધ વ્યવહારમાં મન, વચન અને કાયાના યોગમાં આત્મપ્રદેશોને કંપન (સ્ફુરણા) આપીને યોગ પ્રવૃત્તિથી દ્રવ્ય ચારિત્રમાં સહાય કરે છે

(૬) કેવળ સમુદ્ઘાત, યોગોનું રૂંધન, પ્રદેશોનો ઘન બનવો અને સિદ્ધ ગતિગમન એ એ સર્વમાં વીર્ય સહકારી છે.

સાત નયમાં પંડિત વીર્ય

૧ નિગમ નયમાં—મોક્ષની ઇચ્છારૂપ સંકલ્પ અંશથી મોક્ષ માર્ગનું આચરણ તે ગુણસ્થાન ચોથું અને પાંચમું એટલામાં પુરુષાર્થ એ પણ અંશથી માનસિક આચરણ કહેવાય. સમકિતના ૬૭ બોલના આચરણમાં પણ કેટલેક અંશે વીર્યની જરૂર છે. મોક્ષમાર્ગમાં ૧૪ ગુણસ્થાનનું મૂળ આચરણ પણ નિગમ નયમાં અપેક્ષાપૂર્વક ગ્રહાય.

૨ સંગ્રહ નય—મોક્ષમાર્ગની પ્રવૃત્તિ માટે પંડિત વીર્યના બધા પર્યાયોને એક પંડિત વીર્ય તરીકે ઓળખી શકાય

૩. વ્યવહાર નયમા મોક્ષમાર્ગમાં વચન અને કાય યોગથી થતી બધી પ્રવૃત્તિ તેમજ ભૂત અને ભવિષ્યની માનસિક પ્રવૃત્તિ આવે. છઠ્ઠા ગુણસ્થાનવાળાને વ્યવહાર નયમા ગણી શકાય.

૪. રૂજુસુત્ર નયમાં મોક્ષમાર્ગમા મનથી થતી વર્તમાન પ્રવૃત્તિ આવે.

રૂજુસુત્ર નયમા વર્તમાન માનસિક ઉપયોગ આવે તેથી તે વ્યવહારમા ઉપયોગ રાખે તેમ જ **ધર્મ ધ્યાન**મા ગુણસ્થાન ૭ રૂપે કામ કરે આ બધામા પંડિત વીર્ય સહચારી છે.

૫. શબ્દ નયમા વર્તમાન ધર્મ ધ્યાન અને **શુકલ ધ્યાન**મા પંડિત વીર્ય સહાય કરે છે, ગુણસ્થાન ૮ થી ૧૧

૬. સમભિરૂઢ નયમા ગુ ૧૨મા (**એકત્વ વિતર્ક અવિચાર**મા) પંડિત વીર્ય હોય છે.

૭. એવંભુત નયમા પંડિત વીર્ય **ગુ. ૧૩ અને ૧૪**નો પુરૂષાર્થરૂપ ગણાય, ૧૪મા ગુણસ્થાનને અંત સમયે પંડિત વીર્યનુ કામ પુરૂ થાય છે સિદ્ધ ભગવાનમા પંડિત વીર્ય નથી પણ અકરણ વીર્ય છે

ચાર નિક્ષેપામાં પંડિત વીર્ય

૧ નામ નિક્ષેપમા " પંડિત વીર્ય " એવી નામ સંજ્ઞા તે ફકત કવચીત્ ભાવ નિક્ષેપામા જવા પહેલા આલંબન રૂપે કામ લાગે પણ ત્યા ભાવ નિક્ષેપ નથી

૨ સ્થાપના નિક્ષેપમા "પંડિત વીર્ય " એવી લીપીમા સ્થાપના તે શ્રુતજ્ઞાન વાચતી વખતે પુસ્તકમા તે દેખાય

૩ દ્રવ્ય નિક્ષેપમા પંડિત વીર્યનો અભાવ છે– દ્રવ્ય નિક્ષેપના બે ભેદ.–(૧) આગમથી દ્રવ્ય પંડિત વીર્ય–અહિ પંડિત વીર્યનો ઉપયોગ નથી પણ શુન્ય ઉપયોગે અભ્યાસમા પ્રવૃત્તિ થવાથી બાળ વીર્ય કહેવાય (૨) નો આગમથી દ્રવ્ય પંડિત વીર્ય તેના ત્રણ ભેદ – (૧) જ્ઞ શરીર પંડિત વીર્ય–પંડિત વીર્યના ઉપયોગમા કાળ કરી જનારનુ શબ (૨) ભવ્ય શરીર પંડિત વીર્ય–ભવિષ્યમા તે જ ભવમા પંડિત વીર્ય પ્રગટ થશે એવો જીવ (૩) શરીર વ્યતિરિક્ત દ્રવ્ય પંડિત વીર્ય–તેના ત્રણ ભેદ–(I) લૌકિક–અહિ સંસારીક કામમા બાળવીર્ય છે (II) લોકોત્તર–અહિ સમકિત વગર મોક્ષ માર્ગની કેટલીક ક્રિયા થાય છે ત્યા બાળવીર્ય છે (III) કુપ્રાવચન–અહિ મોક્ષમાર્ગથી વિપરીત પ્રરૂપણાવાળી ધર્મને નામે ક્રિયા થાય છે ત્યા બાળવીર્ય છે વાસ્તવિક રીતે આ ત્રણે નિક્ષેપા–નામ, સ્થાપના અને દ્રવ્ય, તેમા પંડિત વીર્ય ગણાય નહિ

૪ ભાવ નિક્ષેપમાં પંડિત વીર્ય તેના બે ભેદ—(૧) આગમથી ૨ નો આગમથી.

૧ **આગમથી ભાવ પંડિત વીર્ય**—તે સમકિત, સર્વ વિરતિપણું અપ્રમાદપણું અકષાય અવસ્થા અને અયોગીપણું કેળવવામાં ઉત્થાન, કર્મ, વીર્ય બળ, પુરૂષાકાર, પરાક્રમ રૂપે પરિણમે છે

૨ **નો આગમથી ભાવ પંડિત વીર્ય** તે પંડિત વીર્યયુક્ત આત્મા છે.

ચાર પ્રમાણ

૧ **આગમ પ્રમાણ** તે સમ્યક્ પરાક્રમ, તે રત્નત્રય (જ્ઞાન, દર્શન ચારિત્ર)ની આરાધનાવાળુ પંડિત વીર્ય, ચારિત્રમાં તપ અંતર્ગત કર્યો છે.

પ્રત્યક્ષ પ્રમાણ પંડિત વીર્ય—(૧) એક ગુણ પર્યાયમાંથી બીજામાં જતા મનને આત્મપ્રદેશોમાં કે ગુણમાં જોડતાં કે ગુણમાં સ્થિરતા કરતાં અંતર્મુખ વૃત્તિમાં જે સ્ફુરણા અથવા વિર્યોલ્લાસ થાય છે સ્વપ્રત્યક્ષ છે. (૨) મહાવિદેહ ક્ષેત્રમાં કેવળી ભગવાનની ક્રિયા અનંત પંડિત વીર્યયુક્ત છે. આચાર્ય ઉપાધ્યાય અને સાધુનો સમકિત સહિત આત્માથી વ્યવહાર તે પંડિત વીર્યયુક્ત છે.

અનુમાન પ્રમાણ—ગુણમાં પ્રવૃત્તિ તે તે ગુણની શક્તિ છે તેમાં પ્રવૃત્તિ વીર્ય વગર કેવી રીતે થાય ? ગુણોનું પ્રયોજન તપાસતાં વીર્યને તારવી શકાય છે ગુણોનું ચોક્કસ જ્ઞાન કરવાથી **વીર્ય ગુણનું અનુમાન થાય છે** ઉપમા પ્રમાણ—મોક્ષ માર્ગમાં પ્રવૃત્તિ, લીનતા અને સ્થિરતાને પંડિત વીર્યની ઉપમા આપી શકાય. જેટલે અંશે ઉપયોગમાં લીનતા, ગુણોમાં સ્થિરતા તેટલે અંશે પંડિત વીર્યની તારતમ્યતા સમજવી.

દ્રવ્યથી પંડિત વીર્ય આત્મ દ્રવ્યને દોષમાંથી નિવૃત્ત અને ગુણોમાં પ્રવૃત્તિ અને સ્થિરતા કરવામાં સહાયકારી છે.

ક્ષેત્રથી આત્મ પ્રદેશો રૂપી ક્ષેત્રમાં રહે છે

કાળથી ઉપયોગની વર્તનામાં સહકારી છે.

ભાવથી આત્મભાવમાં સ્થિર કરવામાં સહાયકારી છે.

દ્રવ્ય—વીર્યનું દ્રવ્ય દ્રવ્ય છે પણ અલગ નથી.

ભાવ—વીર્ય આત્માનું ભાવ પ્રાણ છે, તેમાં પંડિતવીર્ય મોક્ષમાર્ગના પુરૂષાર્થ રૂપે છે.

સામાન્ય પંડિત વીર્ય ગુ ૪ થી ૭ અને ઉપશમ શ્રેણી વિશેષ પંડિત વીર્ય તે ક્ષપકશ્રેણી સંબંધી ગુ ૮ થી ૧૨ અને આગળના ગુણસ્થાનનું વીર્ય સમજાય.

વ્યવહારથી—પડિત વીર્ય અશુભ યોગમાથી નિવૃત કર છે અને ગુણોની પ્રવૃતિમા યોગોને જોડે છે તે પુરૂષાર્થ

નિશ્ચયથી—પડિત વીર્ય યોગોની સ્થિરતા (મન, વચન, કાય ગુપ્તિ) કરીને શુદ્ધ સ્વરૂપની સ્થિરતામા સહાય કરનાર પુરૂષાર્થ છે

ઇંદ્રિયાતીત આત્મિક સુખ

પચીસ દષ્ટિ દ્વારા આત્મિકસુખનુ અવલોકન—૭ નય, ૪ નિક્ષેપ, ૪ પ્રમાણ ૪ દ્રવ્ય, ક્ષેત્ર, કાળ, ભાવ, ૨ વ્યવહાર, નિશ્ચય, ૨ સામાન્ય, વિશેષ, ૨ દ્રવ્ય, ભાવ.

નિગમ નય—અહિ આત્મિક સુખનો અનુભવ અશથી થાય છે સુખનુ ઉપાદાન કારણ આત્મપ્રદેશો જ છે તેમાથી જ સુખ ઉપજે છે, બહારથી સુખ આવતુ નથી જ્યારે શાતાવેદનીય કર્મનો ઉદય હોય ત્યારે આત્મિક સુખનો સર્વથા ઘાત થતો નથી, અશરૂપે આત્મિક સુખ પ્રગટ થાય છે બાહ્ય સજોગો કે નિમિત્તો મળી આવે તે નિમિત્ત રૂપે હોય પણ તે સજોગો કે નિમિત્તોમાથી સુખ ઉત્પન્ન થઈને પોતામા પ્રવેશ કરતુ નથી પણ આત્મામાથી જ ઉત્પન્ન થાય છે એવી માન્યતા તે સુ-નિગમનય છે બાહ્ય નિમિત્તો સુખ આપે છે એવી માન્યતા તે દુર્નય છે અશાતાવેદનીય કર્મના ઉદયથી જે દુ ખ થાય છે તે આત્મિક સુખનો અત્યન વિકાર છે જેથી સુખની પરિણુતિ દુ ખ રૂપે જ થાય છે

અશાતાવેદનીય કર્મોદયથી આત્મિક સુખનો ઘાત થાય છે જેમ પાણીનુ બરફ રૂપે પરિ-ણમન થાય ત્યારે પાણીનુ સ્વરૂપ તદ્દન બદલાઇ જાય તેમ આત્મિક સુખ અત્યંત વિકાર પામી દુ ખ રૂપે પરિણમે છે પણ તે વખતે મનને ઇંદ્રિયોમાથી અને શરીરમાથી ખેચી લઇને આત્મામા પરોવવામા આવે અને તેમા એકાકાર કરવામા આવે તો અશાતાવેદનીય કર્મના રસમાથી તટસ્થ થવાય અને આત્મામાથી અશથી આત્મિક સુખ જે પ્રગટ થાય છે તે ભોગવાય છે

સગ્રહ નય—અહિ સુખના સર્વ પર્યાયો (તારતમ્યતા અને ભેદો)ને એક સામાન્ય શબ્દ સુખરૂપે ગણવામા આવે છે

વ્યવહાર નય—અહિ ફક્ત શુદ્ધ વ્યવહાર તે મોક્ષમાર્ગની જ વાત છે, માટે આત્મિક-સુખના અનુભવનો વ્યવહાર કરવો હોય તો ધર્મ ધ્યાન અને શુકલ ધ્યાન દ્વારા અથવા સામાયિક આદિ ક્રિયા દ્વારા જ્ઞાન, દર્શન, ચારિત્ર, તપ, વીર્યમા રમણુતા કરીને સમતા ઉત્પન્ન કરવી કે જે આત્મિક સુખની સહચારી છે

રૂજુસુત્ર નય—આ નયમા ફકત વર્તમાન સુખનો અનુભવ આવે છે, તથી જે વખતે આત્મિક સુખ ભોગવવુ હોય તે વખતે વ્યવહાર અને શબ્દ નય પ્રમાણે પ્રવૃત્તિ કરવી

शब्द नय—सुख ते आत्मानु भाव प्राण छे आत्माना आनंद गुणनो ते पर्याय छे अने आत्माना बीजा त्रण भाव प्राण (ज्ञान, दर्शन, वीर्य)नी साथे छे. भाव चारित्रनी परिणतिथी आत्मिकसुखनो अनुभव थाय छे ते अपेक्षाए भाव चारित्र अने आत्मिक सुखने एकरूप गणवामां आवे छे. मोक्ष अवस्थामां चारित्र नथी पण अनंत आत्मिक सुख छे त्यारे छद्मना चार भाव प्राण छे संसारी दशामां भाव चारित्रथी आत्मिक सुख उपजे छे अने सिद्ध दशामां स्वयमेव आत्मिक सुख प्रगटे छे तेथी संसारी दशामां भाव चारित्रने सुख तरीके कारणमां कार्यनो उपचार करीने गणवामां आव्यु

समभिरूढ नय—आदि ज्ञान, दर्शन, चारित्र, तप, वीर्यनो एकाकार थाय छे आत्म स्वरूपनो अनुभव थाय छे अने आत्मिक सुखनो अनुभव थाय छे.

एवंभूत नय—आत्मा पोते ज आनंदघन, सहज आनंद स्वरूप छे आनंद ते आत्मानु ज स्वरूप छे सुख व आनंदनो पर्याय छे तेमां आत्मा लीन रहे छे कोई पण जातना प्रयत्न वगर आत्मा आनंद सुखमां लीन छे.

नाम निक्षेप— आनंद" "सुख" एवी नाम संज्ञा, तेना वगर श्रुतज्ञाननो व्यवहार थई शके नहि.

स्थापना निक्षेप—१ आनंद, सुख एम लीपीमा स्थापना करवाना कारण वांच्या वगर छुटको नथी एटले लीपीनी जरूर छे २. शांत रसनी भावना चित्रक्षेत्रमां स्थापन करवी के जेथी आत्मिक सुख प्रगट थाय. आदि भाव निक्षेपानो विषय छे पण स्थापना शब्द मात्र आदि दाखल करे छे.

द्रव्य निक्षेप—१ आगमथी, २नो आगमथी. १ आगमथी द्रव्य सुखः—आनंद विषेशास्त्रनो अभ्यास तो थाय छे पण उपयोग रहित शून्य चित्ते थाय छे तेथी खरा आनंदनो अनुभव थतो नथी. ज्ञान अने क्रियामां आत्मभावे मतिनी परिणति न थाय के जेथी भाव चारित्रना अंशो प्रगट न थाय एटले आत्मिक सुखनो खरो अनुभव थतो नथी.

२ नो आगमथी द्रव्य सुख तेना त्रण भेदः (१) ज्ञ शरीर—ते समाधि रूप सुख भवोमां काळ करी जनार (पंडित मरणे मरनार)नु द्रव्य (२) भव्य शरीर—भविष्यमां पंडित मरणे मरशे एवो द्रव्य, अथवा चरम शरीरी द्रव्य. (३) शरीर व्यतिरिक्तनो आगमथी द्रव्य सुख तेना त्रण भेद—

(i) लौकिक— शब्द, रूप, गंध, रस, स्पर्श अने आहार आदि इंद्रियोना विषयोना निमित्तथी उत्पन्न थतु सुख, ते सुखनी उत्पत्ति तो आत्मामांथी छे एम तो अहीं मानवामां आवे छे पण निमित्तो लौकिक छे. (ii) लोकोत्तर—आदि धर्मना नामे इंद्रियोना विषयोनी साथे संबंध थाय छे पण सुखने इंद्रिय विषयजन्य मानवामां आवतु नथी (iii) कुप्रावचनिक—

અહિ લૌકિક કારણે, કે લોકોત્તર કારણે કે મિથ્યાત્વના કારણે ઇંદ્રિયોના વિષયો સાથે સબધ થાય છે અને જે સુખ ઉપજે છે તેને ઇંદ્રિયોના વિષયોમાથી ઉત્પન્ન થાય છે એમ માનવામા આવે છે આત્મામાથી સુખ ઉપજે છે એમ માનવામા આવતુ નથી તે મિથ્યાત્વ અથવા કુપ્રાવચન સમજવુ

ભાવ નિક્ષેપ તેના બે ભેદ આગમથી અને નો આગમથી.

૧ આગમથી ભાવ સુખ—જ્ઞાન, દર્શન, ચારિત્ર અને વીર્યથી, આત્માનો અનુભવ કરીને અથવા શુદ્ધ જ્ઞાન તે કેવળજ્ઞાન-દર્શન-સમતામા પરિણમીને, મોહીની કર્મનો ઉપશમ, ક્ષયોપશમ કે ક્ષય કરીને સમતા રસમય આત્મિક સુખનો અનુભવ કરવો તે અહિં અશાતા-વેદનીય કર્મના ઉદયથી તટસ્થ થવાથી તે કર્મના રસમા જીવ તન્મય થતો નથી તેથી તે કર્મ પ્રદેશો ભોગવાઇ જાય છે પણ દુઃખ આપી શકતા નથી.

૨ નો આગમથી ભાવ સુખ—તે આત્મિક સુખ ભોગવનાર આત્મા પોતે જ છે અશથી તે પરાકાષ્ટા સુધી આત્મરમણતા કરીને જે આત્મિક સુખનો અનુભવ કરનાર આત્મા છે તે નો આગમથી ભાવ સુખરૂપ છે

નિક્ષેપાના નામસજ્ઞા અને લીપી શ્રુતજ્ઞાનના જાણપણા માટે અને ભાવ નિક્ષેપો આત્મભાવે આદરવા યોગ્ય છે દ્રવ્ય નિક્ષેપ મોક્ષમાર્ગમા એટલે કે શુદ્ધ વ્યવહારમા નથી

આગમ પ્રમાણ આત્મિક સુખ—(૧) શાતા અશાતાવેદનીય કર્મનો સર્વથા ક્ષય થવાથી ક્ષાયક ભાવે આનદ ગુણ પ્રગટ થાય છે અને સુખ તે આનદ ગુણનો નિત્ય પર્યાય છે તે સપૂર્ણ રીતે સિદ્ધ ભગવાનમા છે (૨) જ્ઞાન, દર્શન, ચારિત્ર અને વીર્યથી આત્મ ધ્યાન ધરીને સ્વરૂપ સ્થિરતા કરવાથી સમતા રસ ઉપજે છે ત્યારે વેદનીય કર્મને જીવ તટસ્થા જ્ઞાતા દ્રષ્ટા તરીકે ભોગવી નાખે છે અને અશથી આત્મિક સુખનો અનુભવ થાય છે

પ્રત્યક્ષ પ્રમાણ આત્મિક સુખ—શાત રસની ભાવના ચિત્ત ક્ષેત્રમા સ્થિર કરવી, શુદ્ધ આત્મગુણામા તન્મય થવુ, આત્મ સતોષમા લીન થવુ, અભેદ આત્મ સ્વરૂપનો અનુભવ આમ કરવાથી આત્મિક સુખનો અનુભવ સ્વ (આત્મ) પ્રત્યક્ષ થાય છે

અનુમાન પ્રમાણ—અશાતાવેદનીય કર્મનો ઉદય હોય ત્યારે ઇન્દ્રિયોના વિષયો ગમતા નથી પણ તે વખતે જ્ઞાનાનદ આત્મ સ્વરૂપનુ ધ્યાન ધર્યુ હોય તો આત્મિક સુખનો અનુભવ થાય છે તે ઉપરથી એવુ અનુમાન થાય છે કે ઇન્દ્રિયોના વિષય સુખરૂપ નથી પણ આત્મા જ સુખરૂપ છે

ઉપમા પ્રમાણ—સમતાના પ્રમાણમાં આત્મિક સુખનો અનુભવ થાય છે તેથી આત્મિક સુખને સમતાની ઉપમા લાગુ પડે છે સમતા તે મોક્ષના સુખની વાનકી છે.

દ્રવ્યથી સુખ—તે નિજ આત્મ દ્રવ્યથી સુખ ઉપજે છે. બીજાના જીવ કે અજીવ પોતાનું સુખ ઉત્પન્ન કરી શકતા નથી.

ક્ષેત્રથી સુખ—આત્મિક સુખની ઉત્પત્તિ નિજ આત્મ પ્રદેશો રૂપી ક્ષેત્રમાં જ થાય છે અને ત્યાં જ સમાય છે.

કાળથી સુખ—શુદ્ધ ઉપયોગ કાળમાં સહજ સુખ પ્રગટે છે.

ભાવથી સુખ—આત્મ પ્રદેશો અને આત્માના શુદ્ધ ગુણોમાં લીન થવાથી ભાવ સુખ ઉપજે છે.

વ્યવહારથી સુખ—ચારિત્ર પર્યાયનો અનુભવ કરીને આત્મિક સુખ ભોગવવું અથવા વેદનીય કર્મના ફળની ઉપેક્ષા થાય છે અને આત્મ પ્રદેશોમાંથી સુખ ઉત્પન્ન કરી ભોગવાય છે.

નિશ્ચયથી સુખ—વેદનીય કર્મનો ક્ષય થવાથી ઉપજે છે તે સુખ સિદ્ધ ભગવાનમાં ક્ષાયક ભાવે નિત્ય છે. ૧૩ મે ૧૪ મે ગુણસ્થાને વેદનીય કર્મ છે પણ કેવળી ભગવાન સ્પર્શેન્દ્રિયથી સ્પર્શ સુખ ભોગવતા નથી, તથા વ્યવહાર કેવળજ્ઞાન પ્રત્યક્ષ છે અને કેવળજ્ઞાન સુખરૂપ છે તેથી સાકાર કેવળી ભગવાનમાં પણ નિશ્ચય સુખ તે અપેક્ષાથી મનાય.

સામાન્ય આત્મિક સુખ તે આત્મભાવમાં પરિણતિ કરવાથી થાય છે. વિશેષ આત્મિક સુખ ક્ષપકશ્રેણીમાં અને આગળ થાય છે.

દ્રવ્ય—સુખનું દ્રવ્ય આત્મા (જીવ) જ છે.

ભાવ—સુખ તે આત્માનો ભાવ (પર્યાય) છે.

વ્યવહાર અને નિશ્ચય

ક્રિયા અને જ્ઞાન

નોંધ

આજે કેટલાક "એકાંતવાદીઓ" અથવા "નિશ્ચયવાદીઓ" સામાયિક પ્રતિક્રમણ વગેરે ધાર્મિક ક્રિયાઓને નકામી કહે છે અને જ્ઞાન તથા ક્રિયામાં [illegible] ઘર્ષણ ઉત્પન્ન કરે છે તેનો શાસ્ત્રીય રીતે સચોટ જવાબ અહીં આપેલ છે તે દરેક વાંચક ખાસ ધ્યાનથી વાંચી જીવનમાં ઉતારવાની જરૂર છે.

મોક્ષમાર્ગ સબધી વ્યવહાર અને નિશ્ચય અને ક્રિયા અને જ્ઞાન એ બાબતમા બહુ ગેરસમજ ફેલાણી છે તેમાથી એકાતવાદ ઉત્પન્ન થાય છે અને છેવટે મિથ્યાત્વમા ફસાઇ જવુ પડે છે

આ ગેરસમજનુ કારણ એક બાજુ શિથિલતા છે જે પ્રમાદમાં દોરી જાય છે, અને છેવટે મદ, વિષય કષાય, નિદ્રા અથવા નિદા અને વિકથામા સયોગો અનુસાર પરિણમે છે આવી રીતે ચારિત્ર ભ્રષ્ટ થઇ પોતાની શિથિલતા છુપાવવા અને મિયાની તગડી ઉચી રાખવા માટે ઉત્સૂત્ર પ્રરૂપણા (સૂત્રના ખોટા અર્થ) કરી અભિનિવેશિક મિથ્યાત્વમા પેસે છે તેથી સસારભ્રમણ કરવુ પડે છે

બીજી બાજુ અજ્ઞાનતા છે, તેનુ કારણ કા તો જ્ઞાનાવરણીય કર્મનો ઉદય હોય કે જેથી વાસ્તવિક અર્થજ્ઞાનનો લાભ ન થાય. અહિ સરળતા તથા શ્રદ્ધાપૂર્વક કામ ચાલુ રહે તો ગાઢ જ્ઞાનાવરણીય કર્મ છેવટે ખપી જાય અને માર્ગ ખુલ્લો થતો જાય. પણ જો હઠપૂર્વક જ્ઞાનથી દૂર રહે અને વેરા જેવુ નાકુ પકડી બેસે તો અભિગ્રહિક મિથ્યાત્વમા પેસીને ભવભ્રમણ કરવુ પડે બન્ને પક્ષની કાળી બાજુ દુર કરવા માટે વ્યવહાર અને નિશ્ચયનુ તથા ક્રિયા અને જ્ઞાનનુ સ્વરૂપ સમજવુ જોઇએ

સામાન્ય રીતે વ્યવહારને ક્રિયાનુ સ્વરૂપ આપવામા આવે છે, અને નિશ્ચયને જ્ઞાનનુ સ્વરૂપ આપવામા આવે છે, પણ ક્રિયા શુદ્ધ વ્યવહારની તેમજ નિશ્ચયની હોઇ શકે અને શુદ્ધ વ્યવહાર નિશ્ચય સાધવા માટે 'કડે માણે કડે' અપેક્ષા પણ નિશ્ચયની સહચારી હોય જ

મોક્ષ સબધિ વ્યવહાર તે શુદ્ધ વ્યવહાર કહેવાય છે તેની શરૂઆત ચોથા ગુણસ્થાનથી શરૂ થાય છે અને અપેક્ષાપૂર્વક ૧૨મા ગુણસ્થાનના અત સમય, અથવા ૧૩ મા ગુણસ્થાનના અત સમયે અથવા ૧૪ મા ગુણસ્થાનનો એમ ત્રણ સ્થાને અપેક્ષાપુર્વક શુદ્ધ વ્યવહારનો અત આવે છે

ચોથે ગુણસ્થાને સમકિતના ૬૭ બોલનુ પાલન રૂપી વ્યવહાર અથવા ક્રિયા છે, તે ઉપરાત પાચમા ગુણસ્થાનમા દેશવિરતિ રૂપી વ્યવહાર અને ક્રિયા છે, છઠા ગુણસ્થાનમા સર્વ વિરતિની ક્રિયા છે, સાતમે ગુણસ્થાને ધર્મધ્યાન રૂપી ક્રિયા છે અહિ બાહ્યક્રિયા બધ થાય છે, પણ માનસિક ક્રિયા ચાલુ છે માનસિક ક્રિયામા પૌદ્ગળીક દ્રવ્ય મનોવર્ગણાનુ આલબન હોવાથી તે ક્રિયા વ્યવહારમા આવે છે અને ભાવ મનથી જેટલી આત્મશુદ્ધિ થાય તેટલો નિશ્ચય માર્ગ સમજવો

ચોથાથી છઠા ગુણસ્થાન સુધીમા સમકિતના બોલનુ યથાયોગ્ય વિવેકપુર્વક આચરણ તથા વિરતિની ક્રિયાની સાથે જેટલી આત્મ શુદ્ધિ થાય, તે પણ 'કડમાણે કડે'ની અપેક્ષાએ નિશ્ચયમાં આત્મભાવે લઇ શકીએ

આઠમે ગુણસ્થાનેથી બારમા ગુણસ્થાન સુધી ધર્મધ્યાન શુક્લધ્યાનમાં પણ મનોવર્ગણાનુ આલંબન છે તે વ્યવહારીક ક્રિયા થઈ અને ક્ષપકશ્રેણી નિશ્ચયમાં થઈ જનાર છે.

૧૩ મા ગુણસ્થાને ભાવ મનની ક્રિયા બંધ થઈ. પણ ઇર્યાવહી ક્રિયા છે તે વ્યવહારની છે અને કેવળ જ્ઞાન, કેવળ દર્શન, સમ્યક્દ્રષ્ટિ, ક્ષાયકભાવ અને અનંત પંડિતવીર્ય તે નિશ્ચયથી શુદ્ધ આત્મા સ્વરૂપ છે.

૧૪ મે ગુણસ્થાને ઇર્યાવહિ ક્રિયા પણ બંધ થાય છે, અહિં અયોગીપણુ અને અલેશીપણુ છે તેથી કોઇ નવા કર્મનો બંધ નથી; પણ જે ચાર અઘાતી કર્મો સત્તામાં છે તેનાથી છુટા થવા રૂપ અત્યંત આત્મ અનુભવરૂપ નિશ્ચય ક્રિયા કરવાની છે. અહીં નિશ્ચય અને ક્રિયા એ બન્ને નિશ્ચય આત્મતત્વના છે આત્મપ્રદેશોનો ઘન બનવો તે પણ એક નિશ્ચય પ્રકારની અપેક્ષાપૂર્વક ક્રિયા થઈ. તે અપેક્ષાએ જ્ઞાન અને ક્રિયાનુ એકત્વ થયુ.

આત્મપ્રદેશોનુ ઘન બનવુ તે પ્રદેશોની ક્રિયા અને આત્મપ્રદેશોનુ કેવળજ્ઞાન વગેરે ક્ષાયક ગુણો તે નિશ્ચય આત્મ સ્વરૂપ છે. ૧૪ મા ગુણસ્થાનના અંત સમયે સર્વ કર્મથી છુટા એટલે સર્વ વ્યવહાર બંધ થાય. જે સમયે સર્વ કર્મથી છુટા થાય તેજ સમયે સિદ્ધક્ષેત્રમાં બીરાજી કૃતકૃત્ય થાય. પછી કોઇ પણ જાતની મોક્ષ માર્ગની વ્યવહારિક કે નિશ્ચય ક્રિયા કરવાની નથી.

આ રીતે જોતાં વ્યવહાર અને નિશ્ચય એ બન્ને વસ્તુ જીવ સંસારમા રહે ત્યાં સુધી છે. મોક્ષમાં જાય એટલે બધા વ્યવહારમાંથી છુટા (મુક્ત) થાય.

બીજી રીતે જોતાં ક્રિયાના બે ભેદ— દ્રવ્ય ક્રિયા તે વચન, કાયા અને ઇંદ્રિયોના સહકારથી થાય અને ભાવક્રિયા તે મનના અવલંબન (વિચાર, ભાવ, શુદ્ધ અધ્યવસાય)થી થાય.

ભાવ ક્રિયાથી આત્મશુદ્ધિ થાય છે તે નિશ્ચય સ્વરૂપની સમજણી અને મનોવર્ગણાનુ અવલંબન તે વ્યવહાર ક્રિયા થઈ. જે ફક્ત વચન, કાયા અને ઇન્દ્રિયોના સહકારવાળી દ્રવ્ય ક્રિયા છે તેમાં નિશ્ચયથી આત્મ શુદ્ધિ નથી, પણ પુન્ય તત્વ વધે છે અને પુન્યનો સમૂહ પાપને હડસેલે છે અને દ્રવ્યથી વિરતિમાં બાહ્ય પાપ તો કરવાનુ હોતુ નથી એટલે પાપ તત્વ ઘટે છે, તે અપેક્ષાએ પુન્ય તત્વ વધે છે અને કર્મ ઘટે તે અપેક્ષાએ અકામ નિર્જરા એટલે આ જીવને આગળ વિકાસ પામવાને તક મળે છે.

વળી અમુક માણસ દ્રવ્ય ક્રિયા જ કરે, ફીનુ કામ કરે છે તેને બીલકુલ લાભ નથી એમ ઉપરથી કહી શકાય જ નહિ. તે કામ ફક્ત ભગવાનનુ છે. જેને જે અધિકાર નથી તે હાથમાં લેવાથી કાગડો હંસ થવા જતાં ? હાલ થાય તેવા હાલ જીવના સંસાર ભ્રમણમાં થાય.

હવે જુઓ, ચોથે ગુણસ્થાને સમકિત તે વ્યવહાર અને આત્મ ભાવ તે નિશ્ચય. તેના ૬૭ બોલના સેવનમાં કોઇ બોલમાં ઉત્કૃષ્ટ રસ આવે તો ઉત્કૃષ્ટ શુભ પુન્ય તત્વ (તીર્થંકર પદ)ની

પ્રાપ્તિ થાય. ચોથા ગુણસ્થાનવાળો ધર્મધ્યાનમા ચિત્ત રાખે તો સવર અને નિર્જરા બન્ને થાય પાચમા ગુણસ્થાનમા દેશવિરતિ તેટલો સંવર, ધ્યાન તેટલી સકામ નિર્જરા. છઠ્ઠા ગુણસ્થાનમા સર્વવિરતિ તે સવર ધ્યાન તે સકામ નિર્જરાનો હેતુ, ગુણસ્થાન ૪, ૫, ૬, એ ત્રણે ગુણસ્થાન-વાળા અમુહૂર્ત સુધી ધ્યાન ધરી શકે છે અને ૭ મા ગુણસ્થાનને સ્પર્શીને પાછા પોતાના ગુણસ્થાનમા આવી જાય છે

આ ઉપરથી સમજાશે કે વ્યવહાર અને નિશ્ચય, જ્ઞાન અને ક્રિયા અપેક્ષાપૂર્વક ૪ થા થી ૧૪ મા ગુણ સ્થાન સુધી છે જ્યા સુધી ઇરિયાવહિ ક્રિયા છે ત્યા સુધી તો ક્રિયા ગણાય જ કેવળી ભગવાનનો ચાલવાનો, ઉપદેશ દેવાનો અને અનુત્તર વિમાનના દેવતાને જવાબ દેવા રૂપે દ્રવ્યમનોવર્ગણાને અક્ષરરૂપે ગોઠવવા વગેરેનો આ બધો વ્યવહાર છે અને તેમાં ઇરિયાવહિ લાગે છે

હવે આપણે શ્રાવકનુ એક કામ જોઇએ—પ્રતિક્રમણ અહીં મન, વચન, કાયાના યોગનુ પ્રવર્તન થાય છે તે વ્યવહાર અને શુદ્ધ ભાવથી સકામ નિર્જરાથી શુદ્ધિ થાય તેટલુ નિશ્ચય

હવે સાધુનુ એક કામ તપાસીએ—ઇરિયા સમિતિ અહીં આખથી જોવુ અને જીવના દ્રવ્ય-પ્રાણ બચાવવા તે દ્રવ્ય ક્રિયા. મનથી સમભાવ લાવવો તે ભાવ ક્રિયા સમભાવથી સવર થાય તથા જીવ બચાવવામા કષ્ટ પડે અને સમભાવ રહે તેથી સકામ નિર્જરા થાય સવર અને નિર્જરા નિશ્ચય તત્ત્વના વર્ગના છે

આ પ્રમાણે સાધુ અને શ્રાવકની દરેક ક્રિયામા દ્રવ્ય વ્યવહાર, મનોભાવ તથ નિશ્ચયાત્મક સંવર અને નિર્જરા રહેલ છે

પણ જેઓ નિશ્ચયવાદનુ બિરુદ ધરાવી મૂળગુણ અને ઉત્તરગુણના વ્યવહારનો નિષેધ કરે છે. અને મનમાનતો નવો વ્યવહાર ઉત્પન્ન કરે છે તેઓ નિશ્ચયવાદના ઢોગ સજીને ક્રિયા તો કરે છે પણ જૂઠી ક્રિયા કરે છે, છતા પોતાને નિશ્ચયવાદી માને છે તેઓને ખોટા ઉપદેશ અને ખોટી ક્રિયાનો અશુભ આસ્રવ થાય છે, તેનાથી જે સસાર વધે છે તે તો તેને ભોગવવો જ પડે

હવે તેને નિશ્ચય તત્ત્વનો એક અશથી પણ સ્પર્શ થાય કે ન થાય, તે તો કેવળી ભગવાન જાણે, પણ સામાન્ય ઉપદેશ તો એવો છે કે જે શુદ્ધ ક્રિયાનો નિષેધ કરે છે તે તો નિશ્ચય તત્ત્વમા પ્રવેશી શકતો જ નથી અને પહેલા પ્રવેશ કર્યો હોય તો તે ગબડી પડે છે. તો તેના કરતા શુદ્ધ ક્રિયામા આળસ, કટાળો કે કષ્ટ લાગતા હોય તો શુદ્ધ ક્રિયામા પ્રમોદભાવ રાખીને ચોથા ગુણસ્થાને રહે તો પણ આગળ વધવાનો છે

શુદ્ધ વ્યવહાર એટલે સર્વજ્ઞ વીતરાગે બતાવેલ મૂલગુણ અને ઉત્તરગુણ પાળવાની ક્રિયા, આવશ્યક ક્રિયા અને જ્ઞાન-દર્શન-ચારિત્ર-તપ રૂપ મોક્ષમાર્ગની પડિતવીર્યથી આરાધના કે જેમા દ્રવ્યથી વર્તન, ભાવથી શુદ્ધ ઉપયોગ અને તેનાથી જે સવર અને નિર્જરા થતી જાય છે તે

આત્મભાવની અથવા નિશ્ચય તત્ત્વની સમજણી. એટલે કે શુદ્ધ વ્યવહાર જ ઉત્કૃષ્ટ નિશ્ચય તત્ત્વ તે સિદ્ધ સ્વરૂપમાં પહોંચાડે છે

એટલું ખરું કે દરેક પ્રકારના વ્યવહાર પાળવા જ પડે એવું નથી. જે જીવ જે વસ્તુને વધારે યોગ્ય હોય તેમાં વધારે પરાક્રમ ફોરવે. કારણ કે ચારિત્રી અને નિર્જરાના તથા તપ વગેરે ક્રિયાના અનેક ભેદો છે તેમાં કોઇ પણ એક ભેદ ઉપર રૂચ લાવવી કે તેનો નિષેધ કરવો તે તો વિરાધના છે.

વ્યવહાર કે નિશ્ચય એ બે માર્ગમાંથી એક અંશ માત્ર પણ કોઇ માર્ગની વિરાધના કરનાર તો વિરાધક જ થાય છે. તેમાં પણ જે માણસ વીતરાગે બતાવેલ શુદ્ધ વ્યવહારમાં જે હોય તેની નિંદા કરે તેનું તો બહુ આકરૂં ફળ ભોગવવું પડે છે. જ્યારે દોષિત માણસની પણ નિંદા કરવાનો આદેશ નથી ત્યારે શુદ્ધ વ્યવહારમાં રહેનારની તો નિંદા થાય જ કેમ!

વ્યવહાર અને નિશ્ચય ક્રિયા જઘન્ય ૧૪ અંતર્મુહૂર્ત રહે છે તે આ પ્રમાણે:–૧ મિથ્યાત્વ છેદવાના અને સમકિત મેળવવા માટે યત્ન કરવાનો એક અંતર્મુ. ૨. ઉપશમ સમકિત ૩ ક્ષયોપશમ સમકિત. ૪ અનંતાનુબંધી કષાય વિસંયોજન. ૫ દર્શન મોહનો ક્ષય. ૬ અપ્રમત્ત દશા. ૭ ગુ ૬ તથા ૭માં ભાવના પરિવર્તન ૮ ગુ સાતમાં અધઃપ્રવૃત્તિકરણ વિશુદ્ધિ ૯ ગુ ૮માં ક્ષપક તૈયારી. ૧ ગુ. ૯ ક્ષપકશ્રેણી. ૧૧ ગુ ૧ ક્ષપક ૧૨ ગુ ૧૨ ક્ષપક ૧૩ ગુ. ૧૩ ૧૪ અયોગી કેવળી આ ચૌદ બોલ, દરેકનું એક એક અંતર્મુહૂર્ત સમજવું વ્યવહાર અને નિશ્ચય બન્નેનું ઉત્કૃષ્ટ દેશે ઉણું ક્રોડ પૂર્વ રહે છે. તે એક ભવ આશ્રી.

સમકિતથી ભ્રષ્ટ ન થાય અને વચમાં ચોથા ગુણસ્થાનવાળો દેવભવ થાય, કે જેમાં દેવતા યોગ્ય ચોથા ગુણસ્થાનનો વ્યવહાર ચાલુ રહે તો ક્ષયોપશમ સમકિતની અપેક્ષાએ ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ ૬૬ સાગર અને ઉત્કૃષ્ટ ભવ ૧૫ થાય. પણ જો વચમાં સમકિતથી પડે તો શુદ્ધ વ્યવહાર તેમ જ નિશ્ચય આત્મભાવનો લોપ થાય અને ઉત્કૃષ્ટ મિથ્યાત્વની સ્થિતિમાં રહે તો ૧૪ અંતર્મુહૂર્ત ઓછા અર્ધપુદ્ગલ પરાવર્તન કાળ સુધી સમકિત ન પામે, પણ પછી જરૂર વ્યવહાર અને નિશ્ચયનું બન્નેનું મેળવી ૧૪ અંતર્મુહૂર્તમાં સિદ્ધ થાય.

હવે નિશ્ચય તત્ત્વની સમજ—સંપૂર્ણ શુદ્ધ નિશ્ચય આત્મતત્ત્વ તે સિદ્ધ સ્વરૂપ છે પણ કેવળજ્ઞાન નિશ્ચય તત્ત્વનું હોવાથી અરિહંત પણ નિશ્ચય તત્ત્વમાં ગણાય. બાકીના ૪ થી ૧૨ ગુણસ્થાનવાળા [illegible] ની અપેક્ષાએ, વધતી જતી શુદ્ધિની અપેક્ષાએ નિશ્ચય તત્ત્વમાં ગણાય. નિશ્ચય તત્ત્વનો વિકાસ રૂંધાય નહ અને પડીવાઇ થાય તો નિશ્ચય તત્ત્વમાંથી ભ્રષ્ટ થાય પણ ૯ ૧ ૧૨ ક્ષપક ગુણસ્થાનવાળા કદી પડતા નથી અને ૧૩ મા ગુણસ્થાનવાળા નિશ્ચય તત્ત્વમાં આવી ગયા ગણાય.

હવે જ્ઞાન અને ક્રિયા તરફ જોઇએ–જ્ઞાન આત્માનુ સ્વરૂપ છે. ક્રિયા બે રીતે થાય–૧ સકરણ વીર્ય ૨ અકરણ વીર્ય સકરણ વીર્યમા મન, વચન કે કાયાનો યોગ પ્રવર્તે છે. અકરણ વીર્ય બે રીતે કામ કરે છે– મન, વચન, કાયાના યોગ વગર ૧૪ મે ગુણસ્થાને આત્મ પ્રદેશોનો ઘન બનવો તે અને સિદ્ધક્ષેત્રમા જઇ સ્થિર થવુ આ બંને આપોઆપ થાય છે પણ આત્મ-પ્રદેશોની અવગાહનામા ફરક પડે છે

બીજી રીતે શુદ્ધ પારિણામિક ભાવ અને અકરણ વીર્યથી કેવળજ્ઞાન અને કેવળદર્શન એ બે ઉપયોગમા આપોઆપ સમયાતર પરિણતિ થાય છે મોક્ષમાર્ગ જ્યા યોગનું પ્રવર્તન છે તે શુદ્ધ વ્યવહારમા જાય છે

હવે જ્ઞાન આત્માનુ શુદ્ધ સ્વરૂપ હોવા છતા ક્ષાયોપશમિક જ્ઞાન કર્મપુદ્ગળોના આવરણ-વાળુ છે તેમા મનપર્યવજ્ઞાન અને અવધિજ્ઞાન દેશથી પ્રત્યક્ષ છે એટલે આત્માનુ સર્વથા શુદ્ધ સ્વરૂપ નથી અને મતિશ્રુતજ્ઞાનમા ઇંદ્રિયો અને મનનુ અવલબન લેવાથી તે બે જ્ઞાન પરોક્ષ છે તેથી આત્માનુ શુદ્ધ સ્વરૂપ નથી, પણ વધતી જતી શુદ્ધિની અપેક્ષાએ સમુચ્ચય જ્ઞાનને નિશ્ચય તત્ત્વમા લીધુ તેનુ કારણ 'કડમાણે કડે' મતિશ્રુત જ્ઞાનની પ્રાપ્તિમા ઇન્દ્રિયો ફક્ત પોસ્ટલ એજન્સી જેવી છે તેથી તે દ્રવ્યક્રિયા કરે છે, મન ભાવક્રિયા કરે છે અને અનુભવ નિશ્ચય તત્ત્વનું કામ કરે છે

છદ્મસ્થ જ્ઞાનપૂર્વક વિચાર કરે છે ત્યારે દ્રવ્યમનોવર્ગણા દ્રવ્યની ક્રિયા કરે છે ભાવમન ઉપયોગનુ (જ્ઞાનનુ) કામ કરે છે અને નિશ્ચય તત્ત્વ તરફ લઇ જાય છે

હવે જ્ઞાન ક્રિયાનુ એકત્વ– જ્ઞાનમા ઉપયોગ લગાવવો તે પડિતવીર્યની ક્રિયા છે અને અને આત્માના ઉપયોગ પર્યાય રૂપ ચારિત્ર છે અને જ્ઞાનથી આત્માનો અનુભવ કરવો તે અનુભવ-જ્ઞાન છે. એવી રીતે જ્ઞાન અને ક્રિયાનુ એકત્વ થયુ અહી મનોવર્ગણા સહચારી હોવાથી વ્યવહાર પણ ઉપજે છે

આ ઉપરથી સમજાય છે કે વ્યવહાર અને નિશ્ચયમાર્ગ સહચારી છે અને ક્રિયા તે બને માર્ગની સાથે ભેદ અભેદ સ્વરૂપ રાખે છે કારણુ કે અપેક્ષાપૂર્વક ક્રિયા, જીવથી તેમ જ અજીવ પુદ્ગળથી થાય છે વ્યવહાર, પુદ્ગળના સહચારીપણામા અને તેમાથી છૂટવા માટે ઉત્પન્ન થાય છે

વસ્તુસ્વરૂપ સમજ્યા વગર, ભેદ અભેદ સ્વરૂપ સમજ્યા વગર જે ફાફા મારવામા આવે છે તેથી કોઇ સસાર તરી શકતુ નથી, કે કોઇને તારી શકાતુ નથી, પણ એટલુ ખરૂ કે જેટલુ સારૂ કર્યુ તેનુ ફળ સારૂ અને જેટલુ ખરાબ કર્યુ તેનુ ફળ ખરાબ. પુણ્ય કર્મ કષાયથી પાપતત્ત્વમા ફરી જાય અને પાપતત્ત્વ ધર્મધ્યાનથી નિષ્ફળ બની જાય. જ્ઞાનથી શુદ્ધ સ્વરૂપ જાણ્યુ હોય તો ઉપયોગ આવ્યે તેનું કામ કરશે. સમજ્યા વગર તો મારામારીમા પડવુ જ નહિ શુદ્ધ વ્યવહારને નિષેધવો નહિ નિશ્ચય તો નિષેધાય જ નહિ

જ્ઞાન અને ક્રિયામા સામાજીક ઘર્ષણ

સંસારસ્થ જીવમાં જ્ઞાન અને ક્રિયા સહચારી જ રહે છે. મોક્ષમાર્ગમાં ચોથે ગુણસ્થાનથી ૧૪ મા ગુણસ્થાન સુધી ક્રિયા સાથે જ છે ગુણસ્થાનોમેં ભેદાર હોવા છતાં એક અથવા બીજા રૂપમાં જ્ઞાન અને ક્રિયા સહચારી છે ચોથે ગુણસ્થાને સમકિતના ૬૭ બોલના આચરણમાં પણ કેટલીક પ્રકારની ક્રિયા આવે છે. જો કે પાંચમા કે ઉપરના ગુણસ્થાન યોગ્ય ક્રિયા ત્યાં ન હોય.

પાંચમા ગુણસ્થાનમાં મહેવાની અંતર્ગત ક્રિયા હોય છે તે સર્વ ક્રિયા જ્ઞાન સહચારી જ છે. જ્ઞાન વગરની ક્રિયા તે મોક્ષનો હેતુ તો નથી. છતાં પણ કંઈક જાણપણા રૂપે જ્ઞાન તો હોય જ અહિ જે દ્રવ્ય જાણપણા રૂપે જ્ઞાન હશું ત્યાં સમકિતનો અભાવ સમજવો એટલે તે ક્રિયા દ્રવ્ય ક્રિયા થઈ અને ગુણસ્થાન પણ વ્યવહારથી દ્રવ્ય ગુણસ્થાન રૂપે ગણાય, ખરી રીતે તે ગુણસ્થાન પહેલુ છે. આવી રીતે છઠ્ઠા ગુણસ્થાનની પણ દ્રવ્ય ક્રિયા હોઇ શકે. જ્ઞાન કવિ જાણપણા રૂપે હોય અથવા સમકિતપૂર્વક (આત્મભાવપૂર્વક) હોય અને ક્રિયા પ્રયોજન પ્રમાણે હોઇ શકે.

સાતમે ગુણસ્થાનેથી જ્ઞાન અને ક્રિયા સમકિતપૂર્વક જ હોય. સંસાર માર્ગમાં પણ અજ્ઞાન રૂપે જ્ઞાન અને કુચારિત્ર રૂપે ક્રિયા સહચારી હોય ✓ અહિ અજ્ઞાન અને કુચારિત્ર કે દ્રવ્યચારિત્ર ફક્ત સમકિતના અભાવના કારણે સમજવુ

આવી રીતિ જ્ઞાન ક્રિયા સહચારી હોવા છતાં કેટલાક જ્ઞાનની વિરાધના કરે છે અને ક્રિયાને ધર્મ માને છે તે એકાંત ક્રિયાવાદી છે અને જ્ઞાનની વિરાધના કરવાથી અજ્ઞાની અને અજ્ઞાનતાને લઇને મિથ્યાત્વી કહેવાય. કારણકે મોહનીય કર્મની સાત પ્રકૃતિનો ઉપશમ કે ક્ષયોપશમ કે ક્ષય જ્ઞાનપૂર્વક જ થાય છે.

બીજા કેટલાક ક્રિયાની વિરાધના કરે છે અને જ્ઞાનની જ ઉપયોગિતા માને છે તેઓ એકાંત જ્ઞાનવાદી છે અને ક્રિયા કરતા હોવા છતાં ક્રિયાનો નિષેધ કરે છે તેની કીંમત અંકાતા નથી અને આગ્રહ અંતરી જવાથી મિથ્યાત્વને પ્રાપ્ત થાય છે તેથી અજ્ઞાનતા પ્રાપ્ત કરે છે.

શાસ્ત્રમાં જ્ઞાન અને ક્રિયાથી મોક્ષ થાય છે એવુ ફરમાન છે. અને જ્ઞાની અને ક્રિયાવાદીને સમકિતી કહ્યા છે તેનું કારણ એ છે કે ખરા જ્ઞાની ચારિત્ર તપ રૂપે ક્રિયાને માન્ય રાખે છે અને કોઇને કોઇ રૂપમાં તેની આરાધના કરે છે અને ક્રિયાવાદી સમકિત અને જ્ઞાનપૂર્વક ચારિત્ર, તપરૂપે ક્રિયા કરે છે.

જ્ઞાન અને ક્રિયામાં સામાજીક સંઘર્ષણ અરસપરસ ખોટી ટીકાથી થાય છે જ્ઞાનીને કંઈ કહેવો નહિ આપણે જોઇએ કે જ્ઞાન કેવી રીતિ મળે છે ? વાંચવાથી, સાંભળવાથી, ન સમજાય તો મળે તે રીતિ પૂછીને કે સંશોધન કરીને વારંવાર જ્ઞાનનુ નિરીક્ષણ કરવાથી, ધર્મકથા કરવાથી, ચિંતન કરવાથી સમજવાથી, જ્ઞાન થાય છે.

ભેદો સજ્ઝાય રૂપી અભ્યતર તપના ભેદોમાં પડે છે અને ચિતન, ધ્યાન (અભ્યતર તપ)ના ભેદમા આવે છે ત્યારે આ અભ્યતર તપ શુ ક્રિયા નથી ?

જો આ ક્રિયાની અવગણના કરી તો ૭–૮ કર્મના આસ્રવ બધની સાથે મુખ્યતાથી જ્ઞાનાવરણીય કર્મનો બધ પડે છે અને કિલ્વિષી ભાવ ઉત્પન્ન થાય છે અને શુષ્ક ક્રિયાવાદીને તેનો ગુણાકાર થાય છે કારણ કે જ્ઞાનીને દભી અને ખોટો કહેવાથી જ્ઞાનને દભ અને અસત્ય આડકતરી રીતે કહ્યુ તેથી તેને વિરાધના થઇ એટલુ જ નહિ પણ દભનો અર્થ પણ તેને જાણ્યો નહિ

જે એકાત રીતે ક્રિયાને નિષેધતો હોય અથવા અજ્ઞાની હોવા છતા પોતાને જ્ઞાની કહે તે દભ છે, જે કોઈ ગુણ રહિત હોય તે તે ગુણ પોતામા છે એમ જે બીજાને બતાવે તે દભ કહેવાય એટલે ક્રિયાવાદ ઉપરાત જ્ઞાનીને અજ્ઞાની બનાવ્યો હવે જો તે જ્ઞાની પોતાને જ્ઞાની તરીકે પણ જાહેર ન કરતો હોય તો "એકાત ક્રિયાવાદ" દભ અસત્ય વગેરે દોષોનો ગુણાકાર થયો કહેવાનુ એટલુ કે જ્ઞાનની સાથે ક્રિયાનો સર્વથા અભાવ માનવો તે મિથ્યાત્વ છે

હવે જ્ઞાન સમકિતરહિત ફક્ત જાણપણારુપે હોય તો પણ તે મેળવવામા જે સજ્ઝાય અને ધ્યાનનો ઉત્પાદ થાય છે તેથી અકામ નિર્જરા અને પુણ્યબધ થાય છે અને સમકિતસહિત હોય તો સકામ નિર્જરા (મોક્ષનો હેતુ) મુખ્યતામા છે

ક્રિયાના વિકલ્પ ઘણા પડે છે ૧. સસાર–ભ્રમણની ક્રિયા તે આસ્રવરૂપે જ છે

૨ ઉપયોગશૂન્ય ક્રિયામા અકામ નિર્જરા વધે છે કે આસ્રવ વધે છે તે કેવળી જ જાણે, કારણ કે શુદ્ધ કે શુભ ભાવમા મન ન હોય તે ઉપયોગશૂન્ય ક્રિયા થઇ પણ તે મન કઈ શૂન્ય રહેવાનુ નથી; તેને ધર્મધ્યાનમા ન જોડો તો આર્ત્તધ્યાન અને રૌદ્રધ્યાનમા જશે,

૩. સમકિતરહિતની દ્રવ્યક્રિયાતે અકામ નિર્જરાના અને પુણ્ય બધના હેતુરૂપે થાય પણ મોક્ષમાર્ગમા તે નથી, પરતુ આગળ ઉપર તે ક્રિયાના ફળરૂપે સારા સજોગો પ્રાપ્ત થાય તો સમકિત પમાય અને પછી સમકિતપૂર્વક ક્રિયા થાય

૪. જ્ઞાન અને સમકિત સહિત ક્રિયા તો મોક્ષના હેતુભૂત છે

હવે 'એકાત જ્ઞાનવાદી' ક્રિયાનો કેવી રીતે નિષેધ કરે છે તે જોઇએ. તે કહે છે કે —

સામાયિક, પ્રતિક્રમણ, પૌષધવ્રત માટે ક્રિયા તથા ચારિત્ર વગેરે નકામા છે તે કરવાથી દુર્ગતિ થાય છે

આ બાબતનો ખુલાસો એ છે કે, વીતરાગભાષિત ક્રિયાનો નિષેધ કરે છે તે ખરો જ્ઞાની નથી કારણ કે તેણે ક્રિયાનો માર્ગ જાણ્યો નથી તેથી તે આરાધક નથી પણ વિરાધક છે

રહસ્ય એમ છે કે સંવર અને નિર્જરાના હેતુભૂત જે ક્રિયાઓ છે તે એક તરફથી આસ્રવના નિમિત્તોનું બારણું બંધ કરે છે અને બીજી બાજુ આત્મભાવ (આત્માના શુદ્ધ ગુણો) કેળવવાનો રસ્તો સાફ કરી આપે છે માટે આવી ક્રિયાનો નિષેધ કરવો એનો અર્થ એ જ કે મોક્ષનો ધોરી માર્ગ બંધ કરવો તેથી વિરાધના અને હિંસાવીપી ભાવ ઉત્પન્ન થાય છે

જો કોઈ ક્રિયાનું રહસ્ય ન જાણતું હોય અને ક્રિયા કરે તો તેને મોક્ષનો હેતુ સેવેલો નથી તે બરાબર છે પણ તે ક્રિયાના પુણ્યના ફળના પ્રતાપે તેને સારા સંયોગો મળવાનો સંભવ છે તેનો લાભ લઈને જ્ઞાન, દર્શન અને ચારિત્રની સમજણ પડે અને તેની આરાધના કરી શકે.

કુંડરીક સાધુ થયા પછી હજાર વર્ષના સંયમ ઉપર પાણી ફેરવી દીધું તે વાત જુદી છે પણ અહિં જ્ઞાન કે ક્રિયાનો દોષ નથી. કુંડરીક જ્ઞાન અને ક્રિયાથી જે નિર્જરા કરી અને પુણ્ય બાંધ્યું તે આસ્રવ અને બંધથી આત્માને ફરીથી કર્મથી ભરી દીધો અને અશુભ ભાવથી પુણ્ય ફેરવાઈ પાપ થઈ ગયું એટલે ડૂબી ગયો અને તેનો કંઈ પત્તો નથી એટલે તે અજ્ઞાન અને કુચારિત્રથી પકડાઈ ગયો, પણ જો પકડાઈ ન જાય તો તે આગળ વધે જ

ચૌદ પૂર્વના જ્ઞાની પણ શુદ્ધ ભાવોનો ત્યાગ કરી અશુભ ભાવોમાં ઉતરી જાય તો તેમની પણ કુંડરીક જેવી દશા થાય, પણ ઉત્કૃષ્ટ અર્ધ પુદ્ગલ પરાવર્તનની અંદર તો મોક્ષ જાય જ જો કોઈ જ્ઞાની રહસ્યનો લાભ લઈને આત્મભાવ જ કેળવે તો તેનો દાખલો છે ઉત્સર્ગ માર્ગમાં તે વાત પાળી શકાય નહિ એટલે ક્રિયાનો નિષેધ થઈ શકે જ નહિ. વળી આત્મભાવ કેળવવો તે જ્ઞાન પૂર્વક ક્રિયા જ છે.

વીતરાગ-પ્રકાશિત ક્રિયાને છોડીને પોતાની બનાવટી ક્રિયા ઉત્પન્ન કરીને પોતે તેમાં ફસાય અને બીજાને તેમાં સંડોવે તો તો પોતાના દોષોનો ગુણાકાર થાય. જીવનો સ્વભાવ છે કે કંઈક ને કંઈક ક્રિયા કરે છે તેથી ખરી ક્રિયા છોડે તો ખોટી ક્રિયામાં અવશ્ય પોતે ક્રિયા કરે છતાં અક્રિયાવાદી થાય. ખરી ક્રિયાને બદલે ખોટી ક્રિયા કરે, આવી રીતે દોષોનો ગુણાકાર થયો તેથી અનંત સંસાર ભમવું પડે.

એમ બને કે જ્ઞાનવાદી અથવા ક્રિયાવાદી પોતપોતાના દોષો દૂર કરીને શુદ્ધ ભાવમાં જોડાય તો સંસારનો પાર પામી જાય, પણ ન સુધરે ત્યાં સુધી તો રખડપટ્ટી ખરી જ

જ્ઞાનની સફળતા ક્ષયોપશમ અને ધ્યાનથી થાય છે અને તેમાં જ્ઞાન ઉપયોગ હોય છે અને તેનું ફળ છેવટે મોક્ષ છે. વીતરાગભાષિત ક્રિયાના દરેક યોગમાંથી આત્મભાવ રૂપી અનુભવ જ્ઞાન કેળવી શકાય છે, એટલે ધર્મધ્યાન અને શુક્લધ્યાનમાં જ્ઞાન અને ક્રિયાનું ઐક્ય થાય છે. જેટલે જ્ઞાન દ્વારા અથવા ક્રિયા દ્વારા જો આત્મભાવ (આત્માના શુદ્ધ ગુણો) કેળવી ન શકે તો પછી તે જ્ઞાનને કે ક્રિયા શુદ્ધ રૂપે ન કહેવાય અને તે મોક્ષનો હેતુ નથી.

પણ એટલું છે કે એકાંત સંસારના આશ્રવમાં પડી રહેવા કરતાં દ્રવ્યજ્ઞાન અને દ્રવ્યક્રિયાથી નરક નિગોદને બદલે મનુષ્ય કે દેવનો ભવ મળે અને આગળ ઉપર વધવાનો પણ વખત મળે, પણ અરસપરસ એક બીજાની અશાતના કરવાથી અરસપરસ વિરાધના અને જુદો વિવાદ ઉત્પન્ન થાય છે તેના ફળ બહુ માઠાં હોય છે માટે શું હેય છે અને શું ઉપાદેય છે તે વિવેકપૂર્વક સમજી લેવું જોઈએ

ક્રિયામાં ગુણસ્થાનો ૧ થી ૧૪ છે પહેલા ત્રણમાં અજ્ઞાનક્રિયા કે શુષ્ટ ક્રિયા કે ઉપયોગ રહિત ક્રિયા હોય, બાકીના ગુણસ્થાનમાં સમકિત સહિત જ્ઞાન-ક્રિયા છે જો કે ૪થા ગુણસ્થાનમાં વ્રતો નથી અને ૧૪મા ગુણસ્થાનમાં કોઈ યોગજન્ય ક્રિયા નથી જ્ઞાનમાં ગુણસ્થાનો ૪ થી ૧૪ અને સિદ્ધ ભગવાન છે

કાયાથી અને વચનથી જે કામ થાય છે તે દ્રવ્યરૂપે છે અને મનમાં જે થાય છે તે ઉપયોગપૂર્વક થાય છે તે સમ્યગ્દર્શનપૂર્વક હોય કે ફક્ત ખ્યાલ રૂપે હોય

ખરૂં જ્ઞાન અને ખરી ક્રિયા એક અથવા બીજી રીતે સહચારી હોય પણ મુખ્યતાની અપેક્ષાએ કોઈ જ્ઞાનની આરાધના કરે, કોઈ ચારિત્રની આરાધના કરે, કોઈ જ્ઞાન અને ચારિત્રની થોડી થોડી આરાધના કરે, કોઈ તે બન્નેની ઉત્કૃષ્ટ આરાધના કરે

જ્ઞાનનું અજીર્ણ અભિમાન (જ્ઞાનમદ) છે અને ક્રિયાનું અજીર્ણ નિંદા, ઇર્ષા અને શલ્ય છે. આ અજીર્ણો કોતરતાં કોતરતા સમૂળગા મૂળ વસ્તુઓનો નાશ કરે છે એટલે અજીર્ણ થાય કે તરત જ તેની દવા કરવી દવા ભાવનાથી થાય છે તે માટે ૪ સમકિત ભાવના (મૈત્રી, પ્રમોદ, કરૂણા, માધ્યસ્થ) અને અનિત્યાદિ ૧૨ ધર્મ ભાવના દવા રૂપે છે તેમાંથી જે લાગુ થાય તેનો તે જ વખતે પ્રાયશ્ચિત્ત રૂપે ઉપયોગ કરવો જોઈએ

જેને જ્ઞાન કે ક્રિયા દ્વારા પેટ ભરવું છે, આદર સત્કાર પામવાની ભાવના છે, આલોક પરલોકના સુખની ઇચ્છા પૂરી કરવી છે, સંઘની કમીટીના સભાસદ થવું છે, બધા સાધુ કે શ્રાવકમાં આગળ પડતા કહેવરાવવું છે, તેમણે મોક્ષના સુખની આશા રાખવી નહિ

ધ્યાન રાખવું કે જ્ઞાન તેમજ ક્રિયા, પરંપરાએ મોક્ષના સુખના કારણ રૂપે છે તો છેજ, પણ પ્રત્યક્ષ એટલે તેમનો ઉપયોગ કરતી વેળાએ પણ સુખરૂપ ને શાંતરસ અથવા સમતારસ છે તે આત્મિક રસ છે તે પૌદ્ગળીક ઇંદ્રિયોના વિષય રૂપે નથી પણ ખરા આત્મિક સ્વરૂપે છે તે રસ જેને ઉત્પન્ન થાય તેણે પોતાની જ્ઞાન કે ક્રિયાનું સાર્થકપણું સમજવું

એ જ્ઞાન અને ક્રિયાનું રહસ્ય સમજાય તો જૈન સમાજમાં થતાં સંઘર્ષણો, કલેશ, આપખુદી, મતભેદો અને સંપ્રદાયવાદ આપોઆપ ઓછા થઈ જાય અને વીતરાગની ખરી આજ્ઞા, ઋજુતામાં ઉપયોગ રહે તો તે સર્વ દોષો અદ્રશ્ય થઈ

ભાવ. એટલે પોતાની મેળે વ્યક્તિગત કે સમુહ (અધ્યાય ૧૫ માની સીધિકા) ધર્મ અને તેમાં કદાગ્રહ કે જેથી વીતરાગની આજ્ઞાનું ભાન રહેતું નથી તે જ સર્વ રોગોની મૂળ ઉત્પત્તિનું કારણ છે

માટે હે ભવ્ય જીવો ! સેવા અને વીતરાગની આજ્ઞા, શુદ્ધ ઉપયોગ અને સરળતામાં સાવધાન રહેજો અને યથાશક્તિ ક્રિયા કરો, પણ જ્ઞાન અને દર્શન તો આગળ જ રાખો. ઉત્કૃષ્ટોએ શ્રુતજ્ઞાનના ઉપયોગમાં રહીને જ ઉપદેશ આપવો. તેમના ઉપર બહુ જવાબદારી છે કેમ કે તો એકદમ (મોક્ષમાર્ગમાં) આગળ વધે છે અથવા વિરાધનાથી સૌની પાછળ પડી જાય છે તે ભૂલવું નહિ.

વ્યવહાર

વ્યવહાર એટલે પ્રવૃત્તિ, વ્યાપાર, ક્રિયા, વર્તન, કામકાજ તેના બે ભેદ છે—શુદ્ધ વ્યવહાર તે મોક્ષ માર્ગનો અને અશુદ્ધ વ્યવહાર તે સંસાર માર્ગનો. અશુદ્ધ વ્યવહારના બે ભેદ તે શુભ અને અશુભ વ્યવહાર.

પહેલા ત્રણ ગુણસ્થાન સુધી ફક્ત અશુદ્ધ વ્યવહાર છે. તેના ઉપર ચાર નય ઉતરે છે—

૧. નિગમ નય—અહીં ક્રિયાદિક શુભાશુભ કારણને કાર્ય માનવામાં આવે છે અને બાહ્ય દેખાવ ઉપર વધારે ધ્યાન આપવામાં આવે છે.

૨. સંગ્રહ નય- શુભાશુભ કર્મનો સંગ્રહ, બંધ.

૩ વ્યવહાર નય—શુભાશુભ કાર્ય કરવામાં આવે છે અને કાર્યનું ફળ ભોગવાય છે.

૪ ઋજુસૂત્ર નય- શુભાશુભ કર્મ ફળમાં સુખદુઃખનું વેદન થાય છે.

ચોથાથી ૧૪મા ગુણસ્થાન સુધી અને સિદ્ધક્ષેત્રમાં પહોંચવા સુધીનો વ્યવહાર શુદ્ધ છે કારણ કે તેમાં નિશ્ચય તત્ત્વની શરૂઆત થઈને છેવટે સંપૂર્ણ નિશ્ચય તત્ત્વ સિદ્ધ સ્વરૂપ સુધી પહોંચાય છે. શુદ્ધ વ્યવહાર ઉપર ત્રણ નય ઉતારવામાં આવે છે.

શબ્દ નય તેના ગુણસ્થાન ૪ થી ૭.

સમભિરૂઢ નય તેના ગુણસ્થાન ૮ થી ૧૪

એવંભૂત નય તેનાં ૧૪મા ગુણસ્થાનનો અંતિમ સમય અને સિદ્ધક્ષેત્રમાં પહોંચવું

શબ્દ નય ગુણસ્થાન ૪ થી ૭ તેના ઉપર પાંચ નય ઉતારવામાં આવે છે—૧ નિગમ નય—મોક્ષની ઇચ્છા, જેને મોક્ષની ઇચ્છા નથી તે ગમે તેટલી પણ શુદ્ધ વ્યવહારમાં નથી. મોક્ષ એટલે સર્વ કર્મ અને બંધનોથી મુક્તિ અને ફરી જન્મ મરણ બંધ થાય તે જ મોક્ષ.

૨. સંગ્રહ નય—પોતાની આત્મસત્તામાં સિદ્ધ ભગવાન સમાન આત્મ મેળવ્યા

છે એવી દૃઢતા અને તે પ્રગટ કરવા માટે ગુણ સંગ્રહ થાય છે

૩ વ્યવહાર નય—સસારી વ્યવહારથી નિવૃત્તિ અને **જ્ઞાનદર્શન-ચારિત્ર-તપ-વીર્યના આચારમાં** પ્રવૃત્તિ અને આત્માના ગુણો કેળવવા તે

૪ ઋજુસૂત્ર નય—**સંવેગ** અને **નિર્વેદ** ભાવ.

૫ શબ્દ નય— પરભાવોનો ત્યાગ અને **સ્વભાવોનો અનુભવ.**

સમભિરૂઢ નય—ગુણસ્થાન ૮ થી ૧૩, તેના ઉપર ૭ નય ઉતારવામા આવે છે—

૧ નિગમ નય—સમભાવ, શાતિ, **સમતા.**

૨ સગ્રહ નય—**શુદ્ધ આત્મસત્તાનું સ્થિર ધ્યાન**

૩ વ્યવહારનય—**નિજ આત્મસ્વરૂપમાં રમણતા** (શુકલધ્યાન)

૪ ઋજુસૂત્ર નય—**શુદ્ધ ઉપયોગ**

૫ શબ્દ નય—**ક્ષાયક ભાવ.**

૬ સમભિરૂઢ નય—**સમાધિ** ગુ **૧૨,** સયોગી કેવળી ગુ. ૧૩ અયોગી કેવળી ગુ. ૧૪

અપેક્ષા—નિશ્ચયથી કડમાણે કડે

એવભૂત નયમા—**૧૪**મા ગુણસ્થાનનો અતિમ સમય તે **મોક્ષ અને સિદ્ધક્ષેત્રમા ગમન** અને સ્થિરતા અહીં સુધી શુદ્ધ વ્યવહાર થયો, પછી વ્યવહાર બધ થાય છે કારણ કે અક્રિયપણુ પ્રાપ્ત થાય છે

સિદ્ધ ભગવાન સર્વથા શુદ્ધ નિશ્ચય નયમા છે પણ તેમને અકરણ વીર્ય અને પારિમાણિક ભાવ છે તેથી સાત નય દ્વારા આવી રીતે અવલોકન થઇ શકે—

૧ નિગમ નય—શુદ્ધ આત્તા (પરમાત્મા) **શુદ્ધ ચેતના**

૨ સગ્રહ નય—નિરાવરણ નિર્મળ) અસખ્યાત પ્રદેશ, **કર્મ અગ્રહણ**

૩ વ્યવહાર નય— અલોકના આકાશ અને લોકના ૭ દ્રવ્યના ત્રિકાળિક ઉત્પાદ, વ્યય અને ધ્રૌવ્યના **જ્ઞાતા દ્રષ્ટા.**

ઋજુસૂત્ર નય—શુદ્ધ પારિમાણિક ભાવનો સ્વાભાવિક ઉપયોગ, તે જ્ઞાન અથવા દર્શનમા પરિણુતિ

૫. શબ્દ નય— **ક્ષાયક સમક્તિ** અને **ક્ષાયક** ભાવ

૬ સમભિરૂઢ નય—**કેવળજ્ઞાન, કેવળદર્શન, ક્ષાયક સમકિત, અનંત અવ્યાબાધ, આત્મિક સુખ, અક્ષય સ્થિતિ, અગુરૂલઘુપણું, અરૂપીપણું** અને **અક્રિયપણુ.**

૭ એવભૂત નય—**નિજ સ્વરૂપમાં લીનતા.**

પહેલા વ્યવહાર અને નિશ્ચયની ભિન્નતા કરી, અને અહીં શુદ્ધ વ્યવહાગમા નિશ્ચયને શરૂઆતથી છેવટ સુધીમા અંતર્ગત કર્યું. ગુણસ્થાન **૧૨** સુધી, નિશ્ચય તત્ત્વ

પામવા માટે શુદ્ધ વ્યવહારમાં ઉત્કૃષ્ટ શુદ્ધ પ્રવૃત્તિ થતી જાય છે. ત્યારબાદ નિશ્ચય ક્રિયા આપોઆપ થાય છે. તેમાં પ્રયત્ન નથી. તેથી સર્વથા નિવૃત્તિ છે પણ સયોગીપણું હોય ત્યાંસુધી યોગ પ્રવર્તાવવા જેટલી જ શુદ્ધ વ્યવહારિક પ્રવૃત્તિ છે.

ગુણસ્થાન ૪ ૫ અને ૬ સુધીમાં જેટલું કામ મોક્ષ માર્ગનું છે તેટલું શુદ્ધ વ્યવહારનું સમજવું બાકીનું અશુદ્ધ વ્યવહારનું સમજવું. પણ તે અશુદ્ધ વ્યવહાર મંદ થતો જાય છે ગુણસ્થાન ૭માં શુદ્ધ વ્યવહાર છે પણ ઘણેભાગે શુદ્ધ વ્યવહાર મંદ અનુભવ. ક્ષપક શ્રેણીમાં શુદ્ધ વ્યવહાર વર્તમાન પરિણામમાં હોય છે.

આ ઉપરથી સમજાશે કે **નિશ્ચયની પ્રાપ્તિનો વ્યવહાર શુદ્ધ છે શુદ્ધતાનું કારણ રાગદ્વેષની મંદતા અને સમકિત છે** અને સમકિતને લઈને જિનાજ્ઞા પ્રમાણે ક્રિયા થાય છે. આ ઉપરથી વ્યવહાર અને નિશ્ચયનો એકાંતવાદ અને જ્ઞાન ક્રિયાનો એકાંતવાદ ઉડી જાય છે, તેનું સ્પષ્ટીકરણ થાય છે.

સમ્યગ્દર્શન અને અધ્યાત્મજ્ઞાનની સાથે ભેદ અભેદ સ્વરૂપ ધરાવતા "સત્ય"નું રૂપ દ્રષ્ટિથી અવલોકન

સત્ય

સત્ય શબ્દ સત્ ઉપરથી નીકળ્યો છે સત્ એટલે ત્રણે-કાળમાં જે અસ્તિત્વમાં છે તે ત્રણે કાળમાં નિત્ય છે તે દ્રવ્ય છે.

દ્રવ્યો મૂળ ૭ છે તેમાં ધર્માસ્તિકાય અધર્માસ્તિકાય આકાશાસ્તિકાય એક એક દ્રવ્ય છે જીવ અને પુદ્ગળ દ્રવ્યો અનંત અનંત છે અને કાળ અનેક પ્રકારે વર્તે છે તે દ્રવ્યો એક જ અવસ્થામાં રહી શકતા નથી પણ જુદી જુદી અવસ્થાઓમાં રહે છે. તે અવસ્થા દ્રવ્યના પર્યાય રૂપે છે. અવસ્થા બદલાય છે ત્યારે નવીન અવસ્થાનો ઉત્પાદ થાય છે તે જ વખતે જુની અવસ્થાનો નાશ (વ્યય) થાય છે.

વળી દરેક દ્રવ્યમાં પોતપોતાના સ્વાભાવિક ગુણો હોય છે તે ગુણોની અવસ્થા પણ બદલાયા કરે છે એટલે અવસ્થા (પર્યાય) દ્રવ્યના ગુણોમાં વર્તે છે એટલે દ્રવ્યો પોતપોતાના ગુણ પરિણમે જે રીતિ રહે છે તેને જ્ઞાનથી જાણવા મનથી માનવા, વચનથી પ્રકાશમાં મુકવા અને કાયાથી નિજ દ્રવ્યની શુદ્ધતા પ્રત્યે વર્તન કરવું તે સત્ય છે પરંતુ આવા પ્રકારના સત્યમાં જ્ઞાનની જરૂર છે ત્યારે દુનિયામાં અજ્ઞાની વધારે છે તેમના આશ્વાસન અને કલ્યાણ પ્રગતિ માટે જે સત્ય વ્યવહાર મોક્ષપ્રસિદ્ધ છે તે પણ વ્યાવહારિક સત્ય છે.

સત્યનું વિશેષ સ્વરૂપ સમજવા માટે સત્યને જુદી જુદી દ્રષ્ટિએ તપાસવું જોઈએ. તેમાં પ્રથમ સાત નયથી સત્યનું સ્વરૂપ બતાવાય છે.

નિગમ નયનું સત્ય – નિગમ નય ભાવબળ અને લોક સત્તા ઉપર આધાર રાખે છે અને વ્યવહાર નય સુધી પહોંચે છે ભાષા સમિતિની સત્ય ભાષાના ૧૦ ભેદ ક્યા

વ્યવહાર ભાષાના કેટલા ભેદો નિગમ નયના સત્યમા દાખલ થાય છે. જેમકે છે પુરૂષ પણ નાટકમા સ્ત્રીનો પાઠ લીધો છે તેથી સ્ત્રી કહેવાય. સાધુના વેષમા દુરાચારીને લોક સાધુ કહે લાકડા બળે છે પણ ચુલો બળે છે એમ કહેવાય. હસમા નિશ્ચયની પાચે રગ છે પણ ધોળો છે એમ કહેવાય.

સંગ્રહ નય — સામાન્ય સત્તા બતાવે છે તે વ્યવહાર નયનુ સત્ય અથવા સર્વ પ્રકારના સત્યોને એક સામાન્ય શબ્દ 'સત્ય'મા મૂકે છે.

વ્યવહાર નયમાં સત્ય — અહિ સત્ય મન અને વચનયોગ, વ્યવહાર મન તથા વચનયોગ અને તેને મળતુ વર્તન આવે છે એટલે મન, વચન અને કાયાથી અસત્ય વિચારવુ નહિ, બોલવુ નહિ અને કાયાથી અસત્ય ચેષ્ટા કરવી નહિ, અહિ ત્રણ યોગની સાથે ત્રણ ત્રણ કરણ લાગુ પાડીને નવ–કોટિના પ્રત્યાખ્યાન સાધુ લે છે એટલે મન વચન અને કાયાથી અસત્ય કરવુ નહિ કરાવવુ નહિ, અને કરતા પ્રત્યે ભલુ જાણવુ નહિ તેમા ભૂતકાળના દોષો માટે પ્રાયશ્ચિત નિવૃત્તિ, વર્તમાન અને ભવિષ્યમા અસત્ય કરવું નહિ વગેરે ભેદો લાગુ પાડવા સાધુ નિશ્ચય સત્યના ધ્યેયપૂર્વક વ્યવહાર નયનુ સત્ય આચરે છે

ઋજુસૂત્ર નયમાં સત્ય—આ નય સત્યમા વર્તમાન ઉપયોગ બતાવે છે ભુત અને ભવિષ્યની વાત કરતી નથી. વળી સાધારણરીતે વ્યવહાર નયમા જાય છે અને મોક્ષ માર્ગમા શબ્દ નયમા જાય છે

શબ્દ નયનું સત્ય—આ લેખમા પ્રથમ સતથી શરૂઆત કરીને જે વ્યાખ્યા કરી તે વ્યાખ્યા પ્રમાણે શબ્દ નયની પ્રરૂપણા થાય છે અને **સમ્યગ્દર્શનનું** સ્વરૂપ અને મોક્ષમાર્ગ પ્રકાશમાન થાય છે

સમભિરૂઢ નયનું સત્ય—અહિ સપૂર્ણ સત્ય પામવાની તૈયારી છે તે ક્ષપક શ્રેણી છે

એવભુત નયનુ સત્ય—તે કેવળજ્ઞાન અને કેવળદર્શન તે સંપૂર્ણ સત્ય છે

હવે ચાર નિક્ષેપામા 'સત્ય' મૂકાય છે

નામ સત્ય—'સત્ય' એવી નામ સજ્ઞા વગર કોઇ વ્યવહાર થાય નહિ, અહિ નામ નિક્ષેપના બીજા ભેદોની જરૂર નથી.

સ્થાપના સત્ય—'સત્ય' એવી લિપિ (અક્ષર)મા સ્થાપનાની પણ સત્ય જ્ઞાન માટે જરૂર છે. અહીં સ્થાપનાના બીજા ભેદોની જરૂર નથી.

દ્રવ્ય સત્ય—તેના બે ભેદ—

(૧) આગમથી દ્રવ્ય સત્ય—તે ઉપયોગ વગર સત્ય વિષયક શાસ્ત્રોનો અભ્યાસ અથવા તો અભ્યાસ કર્યો છે પણ ઉપયોગમાં નથી.

(૨) નો આગમથી દ્રવ્ય સત્ય તેના ત્રણ ભેદ—

(૧) જ્ઞ—શરીર દ્રવ્ય સત્ય=સત્ય ભાવમાં રમી જેણે કાળ કર્યો છે તેનું શબ.

(૨) ભવ્ય શરીર દ્રવ્ય સત્ય=ભવિષ્યમાં સત્યનો આરાધક બનાર જીવ.

(૩) શરીર વ્યતિરિક્ત દ્રવ્ય સત્ય—તેના ૩ ભેદ—

(i) લૌકિક નો આગમથી દ્રવ્ય સત્ય—લોક વ્યવહારમાં જેવી ભાષા સત્ય મનાય છે અને વર્તન વ્યવહારથી પ્રામાણિક મનાય છે.

(ii) લોકોત્તર નોઆગમથી દ્રવ્ય સત્ય—સત્ય તત્ત્વના જ્ઞાન વગર અથવા સમ્યગ્ દર્શન વગર લોકોત્તર પક્ષમાં જેવું વચન અને વર્તન વ્યવહારથી સત્ય મનાય છે.

(iii) કુપ્રાવચન સત્ય—કુ=અપ્રશસ્ત, કુત્સિત અને પ્ર+વચ+અન=પ્રવચન, કુમત અને કુધર્મની માન્યતાવાળું એટલે અનાપ્ત વિશિષ્ટ પણ તાત્ત્વિક રીતે ખોટું+વચન= ભાષામાં મુકાયેલા શબ્દો એટલે સંપૂર્ણ સત્યમાંથી જે પ્રકાશિત થાય છે, તેનાથી વિરુદ્ધ વચન અને વર્તન છે જ્યાં તેને સત્ય માનવામાં આવે છે આ ત્યાગ કરવા યોગ્ય છે.

ભાવ સત્ય—તેના બે ભેદ—૧ આગમથી ભાવ સત્ય—શુદ્ધ સત્ય તત્ત્વોનો ઉપયોગપૂર્વક અભ્યાસ. ૨. નોઆગમથી ભાવ સત્ય—સત્ય આચારવિચારના જેવા ભાવ છે તેવો જીવ.

હવે સત્યના ચાર પ્રમાણ બતાવે છે.

આગમ પ્રમાણ સત્ય—આ = આપ્ત + ગમ = પ્રત્યક્ષ એટલે જેને ત્રિકાલિક સર્વ દ્રવ્ય-ક્ષેત્ર-કાળ-ભાવ સત્ય રૂપે આત્મ પ્રત્યક્ષ છે એવા સંપૂર્ણ સત્ય જાણનાર કેવળજ્ઞાન અને કેવળી ભગવાનના પ્રવચનો જેમાં છે તેવા શાસ્ત્રોમાં જે સત્ય પ્રરૂપ્યા છે તે આગમ પ્રમાણ સત્ય છે. છ દ્રવ્ય અને નવ તત્ત્વ આગમ પ્રમાણ સત્ય છે.

પ્રત્યક્ષ પ્રમાણ સત્ય—તેના બે ભેદ—

૧ આત્મ પ્રત્યક્ષ તેના બે ભેદ—(૧) સંપૂર્ણ પ્રત્યક્ષ સત્ય તે કેવળજ્ઞાન. (૨) દેશ પ્રત્યક્ષ—સત્ય અવધિજ્ઞાન અને મનઃ-પર્યવજ્ઞાન.

૨ ઇંદ્રિય અને મન પ્રત્યક્ષ તેના બે ભેદ—(૧) મોક્ષમાર્ગનું સત્ય. (૨) વ્યવહાર સત્ય આટલા ભેદોથી સત્ય પ્રત્યક્ષ રીતે સાબિત કરી શકાય છે

અનુમાન પ્રમાણ સત્ય- કોઇ ચિન્હ જોઇને વસ્તુને સત્ય માનવી જેમ કે યંત્રની મદદ વગર પોતાની મેળે ગમનાગમન કરે તે જીવ હોવો જોઇએ સ્વપ્રત્યક્ષ આભાસથી પોતાના જીવનો નિશ્ચય કરવો. જ્યા પરસ્પર તત્ત્વોમા વિરોધ નથી અને વિરોધાભાસ હોય તેનો સમન્વય થાય છે. અને અપવાદ વગર સર્વ જીવોને કલ્યાણકારી છે તે સત્ય ધર્મ છે

ઉપમા પ્રમાણ સત્ય—સાગર અને પલ્યને કોઇએ માપ્યુ નથી પણ સાગરોપમકાળ અને પલ્યોપમકાળ સત્ય છે કારણ કે સંપૂર્ણ સત્યની પ્રત્યક્ષ છે

વ્યવહાર સત્ય—વ્યવહારના માર્ગાનુસારીપણાની રીતે જે સત્ય ગણાતુ હોય તે વ્યવહાર સત્ય છે ત્યા મોક્ષમાર્ગનુ લક્ષ હોય કે ન હોય પણ વ્યવહાર સત્ય અનીતિનો નિષેધ કરે છે

નિશ્ચય સત્ય—મોક્ષમાર્ગમા સત્ય વચન (ભાષા સમિતિ) અને સત્ય વર્તન. વ્યવહારિક સત્ય વચન પણ મોક્ષમાર્ગમાં અસત્ય છે જ્ઞાનદર્શન–ચારિત્રમા રમણતા તે નિશ્ચય સત્ય છે

સામાન્ય સત્ય—તે લોક વ્યવહારનુ સત્ય છે.

વિશેષ સત્ય—તે મોક્ષમાર્ગનુ સત્ય છે

દ્રવ્યથી સત્ય—(૧) ઉપયોગ વગરનુ સત્ય (૨) શુદ્ધ ધ્યેય વગરનુ સત્ય. (૩) બહારથી સત્ય, અંદરથી અસત્ય.

(૪) **સત્ય દ્રવ્ય**—સત્ય દ્રવ્યો ૭ પ્રકારના છે

ક્ષેત્રથી સત્ય—(૧) લોક અલોક ક્ષેત્ર સત્ય છે (૨) એક દેશમા એક વસ્તુનું અમુક નામ હોય, બીજા દેશમા તે નામનો વિપરીત અર્થ થતો હોય પણ પોત પોતાના ક્ષેત્રને હિસાબે તે સત્ય ગણાય.

કાળથી સત્ય—(૧) કાળથી દ્રવ્યો પર્યાયાતર પામે છે, જે કાળે જે પર્યાય હોય તે કાળે તે પર્યાયથી તે દ્રવ્ય સબોધિત થાય. (૨) અમુક વખતે અમુક રીવાજ સાચો ગણાય કાળાંતરે તે જ રીવાજ ખોટો ગણાય.

ભાવથી સત્ય—માસતુસ મુનિના શબ્દો બરાબર ન હતા પણ ભાવથી સત્ય હતા તેથી કેવળજ્ઞાન પ્રાપ્ત કર્યું.

દ્રવ્ય—સત્યનુ દ્રવ્ય જીવ છે પણ અજીવ તેનો પ્રેરક નથી.

ભાવસત્ય—આત્માની સત્ય પરિણતિ તે સત્ય છે.

સત્યનો સ્યાદ્વાદ—

૧ સ્યાદ્ અસ્તિ ચ એવ સત્ય—ગ ૨ કિ. અને ગુ. ૬ કે. જીવ સંપૂર્ણ સત્યને પામેલા છે. અનંત અનંત સિદ્ધ ભગવાન આત્માઓ સંપૂર્ણ શુદ્ધ સત્ય સ્વરૂપમાં છે. ૪ થી ૧૨ ગુણસ્થાન સુધી સત્યની તારતમ્યતા છે. બાકીના જીવો ક્વચિત્ વ્યાવહારિક સત્યમાં હોય

૨ સ્યાદ્ નાસ્તિ ચ એવ સત્ય—મિથ્યાત્વ અસત્ય છે

૩. સ્યાદ્ અસ્તિ ચ નાસ્તિ ચ એવ સત્ય—કેટલાક લોક વ્યવહારથી સત્ય હોય પણ નિશ્ચયથી અસત્ય હોય, કેટલાક લોક મન—વાણીથી સત્ય હોય પણ વર્તન—આચારથી સત્ય ન હોય.

૪ સ્યાદ્ અવક્તવ્ય ચ એવ સત્ય—સત્યનું વર્ણન એવી રીતે થઈ શકતું નથી. પરસ્પર વિરોધમાં ભાસતા અગમ્ય વસ્તુમાં કોણ સાચું અને કોણ ખોટું એનો નિર્ણય જ્ઞાની સિવાય કોઈ કરી શકે નહિ.

૫. સ્યાદ્ અસ્તિ ચ અવક્તવ્ય ચ એવ સત્ય—બહારથી સાચું છે પણ અભ્યંતરથી સાચું છે કે નહિ તેનો નિર્ણય જ્ઞાની સિવાય કોઈ કરી શકે નહિ. દાખલો પ્રસન્નચંદ્ર રાજર્ષિ.

૬ સ્યાદ્ નાસ્તિ ચ અવક્તવ્ય ચ એવ સત્ય—(૧) બહારથી ખોટું છે પણ નિશ્ચયથી સાચું કે ખોટું તે જ્ઞાની સિવાય નિર્ણય કોઈ કરી શકે નહિ. દાખલો અન્ય લિંગે સિદ્ધ.

૭. સ્યાદ્ અસ્તિ ચ નાસ્તિ ચ અવક્તવ્ય ચ એવ સત્ય—વ્યવહારથી સાચું છે, નિશ્ચયથી ખોટું છે કારણ કે ક્રિયાકાંડ છે તેનો આત્મ વિકાસ થયો કે નહિ તે કેવળી સિવાય કોઈ જાણે નહિ.

ઇતિ અધ્યાત્મ જ્ઞાન સમાપ્ત

